

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2021

Спеціальний випуск № 2 (115)

До 30-річчя Незалежності України
та 25-річчя Конституції України

Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 30 грудня 2021 р.)

Дніпро
2021

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідectво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 50 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., проф. **Дмитро ПРИПУТЕНЬ** (народний депутат України);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права **Гедімінас БУЧЮНАС (Gediminas BUCIUNAS)** (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Льоблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

<i>Вітальні звернення</i>	15
<i>Greetings</i>	
Андрій Фоменко Шляхи запровадження позитивного досвіду кримінологічної діяльності поліції США в діяльність Національної поліції України	21
Andrii Fomenko Ways to introduce a positive experience of criminological activities of the US police in the activities of the National Police of Ukraine	
Олександр Юнін Громадський контроль за діяльністю поліції: міжнародна практика та досвід окремих зарубіжних держав	25
Oleksandr Yunin Public control over police activities: international practice and experience of some foreign countries	
Лариса Наливайко, Євгенія Мінакова Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року): теоретико-прикладний аспект	31
Larysa Nalyvaiko, Yevheniya Minakova Ensuring access of internally displaced persons to voting rights at the local level (on the basis of the experience of conducting local elections in 2020): theoretical and practical aspects	
Сергій Комісаров, Віталій Покайчук, Вадим Фурса Нормативно-правова основа забезпечення громадської безпеки та порядку на масових заходах	37
Serhii Komissarov, Vitalii Pokaichuk, Vadym Fursa Legal and regulatory framework of ensuring public safety and order at mass events	
Лариса Наливайко, Юлія Лебедєва Обмеження прав та свобод людини в умовах пандемії COVID-19: практика Європейського суду з прав людини	42
Larysa Nalyvaiko, Yuliya Lebedeva Restrictions of human rights and freedoms in the context of the COVID-19 pandemic: practice of the European Court of Human Rights	
Світлана Бевз, Оксана Самчинська Застосування ст. 173-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення	50
Svitlana Bevez, Oksana Samchynska Application of Art. 173-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses	
Іван Богатирьов, Алла Васюк Стан дослідження виконання судових рішень щодо засуджених в Україні	60
Ivan Bohatyrkov, Alla Vasyuk Status of the study of the execution of court decisions on convicts in Ukraine	
Валентина Боняк Доктринальні підходи до визначення структури механізму охорони прав людини	66
Valentyna Boniak Doctrinal approaches to determining the structure of the human rights protection mechanism	

Олександр Висоцький Комунікативний вимір легітимності міжнародного права	81
Oleksandr Vysotskyi Communicative dimension of the legitimacy of international law	
Емілія Дмитренко Особливості правового забезпечення фінансової безпеки держави у контексті викликів сьогодення	92
Emilia Dmytrenko Peculiarities of legal security of financial security of the state in the context of today challenges	
Олексій Дрозд Повноваження Бюро економічної безпеки України: деякі проблеми нормативно-правового врегулювання	100
Alexey Drozd Powers of the Economic Security Bureau of Ukraine: some problems of legal regulation	
Олександр Дудоров, Дмитро Каменський Доктрина провокації кримінального правопорушення в європейському кримінальному праві та проекті Кримінального кодексу України: компаративістські спостереження	107
Oleksandr Dudorov, Dmytro Kamensky The doctrine of offense entrapment in European criminal law and in the draft Criminal Code of Ukraine: comparative observations	
Микола Єфімов, Єрбол Омаров Наукові диспути стосовно профілактичної діяльності уповноважених осіб як елементу методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності	114
Mykola Yefimov, Yerbol Omarov Scientific debates on the preventive activities of authorized persons as part of the methodology for investigating criminal offences against morality	
Сергій Кудінов, Тетяна Шинкар Адміністративно-правові механізми обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки	119
Serhiy Kudinov, Tetyana Shynkar Administrative and legal mechanisms of restriction of citizens' rights to information in the interest of national security	
Євген Курінний Про модель обігу цивільної зброї в Україні	125
Yevhen Kurinnyu On the model of civilian weapons circulation in Ukraine	
Андрій Кучук Теоретико-історичні аспекти прийняття Загальної декларації прав людини	131
Andrii Kuchuk Theoretical and historical aspects of Universal declaration of human rights adopting	
Євген Лук'янчиков, Борис Лук'янчиков Унормування форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні	136
Yevhen Lukuanchikov, Boris Lukuanchikov Standardization of forms of use of special knowledge in criminal proceedings	

Роман Миронюк

Процедура добору на посаду судді в Україні та зарубіжних країнах:
порівняльне адміністративно-правове дослідження 142

Roman Myroniuk

Procedure for selection for the position of a judge in Ukraine
and foreign countries: a comparative administrative and legal study

Наталя Орловська

Актуальні питання державної політики щодо наркотиків
в контексті запобігання наркозлочинності 149

Orlovska Natalya

The state drugs policy in the drug crime prevention context actual issues

Ігор Пастух

Поняття та особливості правового статусу судді в системі суб'єктів
розгляду справ про адміністративні правопорушення 156

Igor Pastukh

Concept and features of the legal status of a judge
in the system of subjects of administrative offenses

Ігор Пиріг

Поняття та характеристика етапів розслідування у криміналістиці 163

Ihor Pyrih

The concept and characteristics of the stages of investigation in criminalistics

Михайло Пузирьов, Олександра Грищенко

Особливості правового регулювання та застосування інституту
кримінального правопорушення 169

Puzyrova Mykhailo, Oleksandra Hryshchenko

Peculiarities of legal regulation and application of the institute of criminal offense

Елеонора Скиба

Методологія подолання гендерної нерівності 174

Eleonora Skyba

Methodology for overcoming gender inequality

Володимир Тертишник

Правовладдя та демократія: доктринальні й правничі
проблеми державотворення сучасності 180

Volodymyr Tertyshnyk

Rule of Law and Democracy: doctrinal and legal problems of the state formation of our time

Валерій Тищенко

Технологія та евристика як складові пізнавальної діяльності у розслідуванні 188

Valery Tishchenko

Technological and heuristic aspects of the investigation

Костянтин Чаплинський

Організаційно-тактичне забезпечення допиту при розслідуванні кримінальних
правопорушень у сфері туристичної діяльності 194

Kostyantyn Chaplynskiy

Organizational and tactical support of interrogation in the investigation
of criminal offenses in the field of tourist activity

Олександр Шамара, Оксана Книженко, Олег Кириченко, Володимир Комашко Вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України: проблеми трансформації кримінального законодавства в сучасних умовах	200
Oleksandr Shamara, Oksana Knuzhenko, Oleh Kyrychenko, Volodymyr Komashko Improving criminal liability for crimes against the foundations national security of Ukraine: problems of criminal transformation legislation in modern conditions	
Володимир Шаблістий, Дмитро Анісімов Історія становлення законодавства про кримінальну відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань на території України (1845-1991 рр.)	211
Volodymyr Shablystyuy, Dmytro Anisimov History of the law on criminal liability for illegal influence on the results of sports competitions in Ukraine (1845-1991)	
Оксана Волощук, Василь Юрчишин Фізична особа як суб'єкт міжнародного права і міжнародного злочину	216
Oksana Voloshchuk, Vasyl Yurchyshyn An individual as the subject of international law and an international crime	
Вадим Бабакін Запровадження профайлінгу у діяльність оперативних підрозділів щодо протидії злочинам, що вчиняються молоддю	223
Vadym Babakin Introduction of profiling in the activities of operational units on combating crimes committed by young people	
Надія Бортник, Надія Христинченко Адміністративно-правове регулювання освіти в Україні на шляху до євроінтеграції	230
Nadiya Bortnyk, Nadiya Khrystynchenko Administrative and legal regulation of education in Ukraine on the way to European integration	
Валерій Дараган Особливості прогнозування підрозділами Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України змін криміногенної обстановки у сфері публічних закупівель	235
Valerii Darahan Peculiarities of forecasting by the divisions of the Department of strategic investigations of the National Police of Ukraine of changes in the criminogenic situation in the field of public procurement	
Юрій Кириченко, Ганна Давлетова Застосування зарубіжного досвіду конституційного регулювання обов'язків людини і громадянина в Україні	242
Yuriy Kyrychenko, Anna Davletova Use of foreign experience of constitutional regulation of responsibilities of the man and the citizen in Ukraine	
Олена Кисельова Медіація в трудових спорах	246
Olena Kyselova Mediation in labor disputes	

Борис Логвиненко Адміністративно-правове регулювання зайняття народною медициною (цілительством) в Україні	251
Borys Logvynenko Administrative and legal regulation of practice of folk medicine (healing) in Ukraine	
Валентина Ляшенко, Олена Никифорова Дослідження рівня тривожності у працівників Національної поліції	256
Valentyna Liashenko, Olena Nykyforova An anxiety survey of National Police officers	
Петро Макушев, Андрій Хрідочкін Адміністративно-правові засади побудови системи забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності	264
Petro Makushev, Andrew Hridochkin Administrative and legal principles of building a system for ensuring the process of commercialization of intellectual property objects	
Юрій Паршин, Денис Юр'єв, Олександр Неклеса Тіньова економічна діяльність як фактор нестабільності економічної системи держави	272
Yuriy Parshyn, Denys Yuriev, Oleksandr Neklesa Shadow economic activity as a factor of instability of the state economic system	
Андрій Собакарь, Владислав Михайлов Юридична відповідальність як засіб забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліції	278
Andriy Sobakar, Vladyslav Mykhailov Legal responsibility as a means of enforcement of legality and discipline in police activity	
Ганна Тетерятник Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: аксіологічні питання	284
Hanna Teteriatnyk Criminal proceedings in conditions of extraordinary legal regimes: axiological issues	
Олексій Шевяков, Вікторія Корнієнко Проблема розвитку реабілітаційного потенціалу особистості фахівця правничої сфери	292
Viktoria Korniienko, Oleksii Sheviakov The problem of the development of the rehabilitation potential of the personality of the legal specialist	
Ігор Шинкаренко, Ганна Спіцина, Тетяна Подзолкова Моральні та правові виклики щодо використання профайлінгу у протидії злочинності	298
Ihor Shynkarenko, Hanna Spitsyna, Tatiana Podzolkova Moral and legal challenges regarding use of profiling to combat crime	
Віталій Грибан, Галина Хмель-Дунай, Олена Хмель, Марина Грибан Адекватна поведінка та висока культура як передумова формування здоров'я молоді	307
Vitaliy Hryban, Halyna Khmel-Dunay, Olena Khmel, Maryna Hryban Adequate behavior and high culture as a prerequisite for the formation of youth health	

Віталій Арешонков

Методологія криміналістичних досліджень
у розслідуванні кримінальних правопорушень 313

Vitalii Areshonkov

Methodology of criminal research in the investigation of criminal offenses

Віталій Завгородній

Класифікація рішень Європейського суду з прав людини 322

Vitalii Zavhorodnii

Classification of decisions of the European court of human rights

Віта Мороз, Анастасія Чепіжко

Законодавчо-правове закріплення норм права
щодо легалізації цивільної вогнепальної зброї 328

Vita Moroz, Anastasia Chepizhko

Legislative and legal consolidation of the rules
of law on the legalization of civilian military weapons

Наталія Обушенко, Володимир Киян

Визначення істотних, характерних особливостей принципів
систематизації трудового законодавства 333

Nataliya Obushenko, Volodymyr Kyuan

Determination of significant, characteristic features
of the principles of systematization of labor law

**Олексій Скрябін, Дмитро Санакоєв, Олена Гороховська,
Володимир Єфімов, Інна Єфімова**

Україна у міжнародному співробітництві щодо протидії
відмиванню коштів та фінансуванню тероризму 340

**Oleksii Skriabin, Dmytro Sanakoiev, Olena Gorokhovska,
Volodymyr Yefimov, Inna Yefimova**

Ukraine in international cooperation in respect
to anti-money laundering and counter-terrorism financing

Олексій Халапсіс

Міфологія права в міжнародних відносинах 354

Alex Halapsis

Mythology of law in international relations

Ірина Царьова, Олександр Царьов

Перформативні висловлювання в текстах політичних жанрів 361

Iryna Tsaryova, Alexander Tsaryov

Performative speeches in texts of political genres

Сергій Бабанін, Світлана Корогод

Удосконалення санкцій кримінально-правових норм
в умовах запровадження відновного правосуддя 365

Serhii Babanin, Svitlana Korogod

Improving sanctions of criminal law in the context of the introduction of restorative justice

Віталій Бондарчук

Міжнародне поліцейське співробітництво у боротьбі
з фінансовими правопорушеннями 371

Vitalii Bondarchuk

International police cooperation in the fight against financial crimes

Анатолій Василенко, Володимир Григоренко Визначення кодової комбінації циліндричних штифтових замикальних пристроїв	375
Anatoliy Vasylenko, Volodymyr Hryhorenko Determination of code combination of cylindrical pin locking devices	
Алла Демичева Практики взаємодії поліції та городян: нові тренди у просторі сучасного міста	381
Alla Demicheva Practices of police and citizens interaction: new trends in the space of the modern city	
Марина Демура До питання про застосування конвенційних процедур у кримінальному процесі України	390
Maryna Demura On the application of conventional procedures in the criminal process of Ukraine	
Володимир Ковбаса Дисциплінарна відповідальність публічних службовців в Україні: адміністративно-правовий аспект	398
Volodymyr Kovbasa Disciplinary liability of public servants in Ukraine: administrative-legal aspects	
Віктор Кириченко, Юлія Соколенко Політико-правові аспекти понятійного апарату громадянського суспільства	404
Viktor Kyrychenko, Yulia Sokolenko Political and legal aspects of the conceptual apparatus of civil society	
Лариса Костецька, Андрій Лисеюк Феномен відповідальності як основа професійно важливих якостей військовослужбовців	410
Larysa Kostetska, Andriy Lyseyuk The phenomenon of responsibility as the basis of professionally important qualities of servicemen	
Олена Кошелева, Ірина Скрипченко, Рам Мохан Сінгх, Андрій Порохнявий, Віктор Щастливцев, Владислав Ластовкін Аналіз навчальної програми та залучення студентів як показник ефективності системи фізичного виховання в університеті	415
Olena Kosheleva, Iryna Skrypchenko, Ram Mohan Singh, Andriy Porohnyavyi, Victor Schastlyvets, Vladyslav Lastovkin Curricular analysis and student engagement as an indicator of the efficiency of the physical education system in university	
Руслан Кубрак, Василь Сегеда Застосування заходів примусу персоналом установ виконання покарань: необхідна складова професійної діяльності чи застарілий рудимент	427
Ruslan Kubrak, Vasyl Segeda Application of enforcement measures by penalty institutions personnel: necessary component of professional activity or obsolete rudiment	
Людмила Кузнецова, Анастасія Литвиненко Історико-правовий нарис проблеми охорони навколишнього природного середовища	433
Lyudmila Kuznetsova, Anastasia Lytvynenko Historical and legal outline of the problem of environmental protection	

Ірина Кучинська Допит експерта в суді (тактичні рекомендації для експерта, суду, представників сторін)	441
Iryna Kuchynska Interrogation of the expert in court (tactical recommendations for the expert, the court, the representatives of the parties)	
Олена Маркова Сучасний стан адміністративно-процедурного регулювання в Україні	447
Olena Markova Current state of administrative and procedural regulation in Ukraine	
Андрій Мельниченко Практичні аспекти оскарження обшуку: огляд судової практики	453
Andriy Melnychenko Practical aspects of search appeal: review of court practice	
Володимир Мирошніченко, Едуард Рижков Спеціальні технічні засоби протидії несанкціонованому відбору електроенергії	460
Volodymyr Myroshnychenko, Eduard Ryzhkov Special technical means of resistance to the authorized selection of electricity	
Наталія Павлова Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства	466
Natalia Pavlova Features of the initial stage of investigation of criminal offenses committed by fraud	
Олег Парфіло, Юрій Нізовцев Правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні: проблемні аспекти та перспективи розвитку	471
Oleg Parfylo, Yuriy Nizovtsev Legal regulation of forensic activity in Ukraine: problematic aspects and prospects of development	
Каміль Примаков, Аніта Калюжна Вирішення конфліктів через медіацію у діяльності адвокатів: теоретико-правовий аспект	477
Kamil Primakov, Anita Kalyuzhna Settlement of conflicts through mediation in the activity of attorneys: theoretical and legal aspect	
Кристіна Резворович, Владислав Філімонов Відшкодування шкоди, завданої у зв'язку з вакцинацією від COVID-19	483
Krystyna Rezvorovych, Vladyslav Filimonov Compensation for damages due to COVID-19 vaccination	
Людмила Рибальченко, Олександр Косиченко, Сергій Охріменко Економічні злочини в банківській сфері	490
Lyudmyla Rybalchenko, Oleksandr Kosychenko, Serghei Ohrimenco Peculiarities of economic crimes in the banking sphere	
Владислава Савчук, Олена Наумчак, Святослав Цимбалюк Аналіз фаз розвитку гібридної війни в розрізі психологічних операцій	497
Vladyslava Savchuk, Olena Naumchak, Sviatoslav Tsymbaliuk Analysis of the development phases of a hybrid war in the context of psychological operations	

Ігор Сердюк Класифікація поняття акт офіційного тлумачення норм права: аналіз існуючих та нові підходи	503
Ihor Serdiuk Classification of act of interpretation of legal norm: analysis existing and modern concept	
Наталія Слотвінська Запобігання корупції у публічному секторі: досвід ООН	515
Nataliia Slotvinska UN experience of legal regulation of anti-corruption issues in the public sector	
Олександр Талдикін Асоційована держава	523
Oleksandr Taldykin Associated state	
Володимир Федченко Окремі аспекти здійснення кримінального провадження на підставі угод під час досудового розслідування	527
Vladymyr Fedchenko Certain aspects of criminal proceedings on the basis of agreements during the pre-trial investigation	
Рікардо Фурфаро, Андрій Самотуга Інститут віце-президента у системі вищих органів державної влади: світова конституційна теорія та практика	534
Ricardo Furfaro, Andriy Samotuha Vice-presidency in the system of state power highest bodies: world constitutional theory and practice	
Роман Шаповалов Межі компетенції судового експерта-економіста при документальному підтвердженні розміру збитків у справах, пов'язаних з банкрутством підприємств	544
Roman Sharovalov Limits of competence of judicial expert economist documentary confirmation of the amount of losses in cases relating to bankruptcy of enterprises	
Сергій Шевченко Участь муніципальної варти у підтриманні громадського порядку: вітчизняний та зарубіжний досвід	549
Serhiy Shevchenko Participation of the municipal guard in maintaining public order: domestic and foreign experience	
Роман Шестопапов Судова практика у справах про злочини за статтею 110-2 КК України	553
Roman Shestopalov Judicial practice in cases of crimes under article 110-2 of the Criminal Code of Ukraine	
Інна Шинкаренко, Раджкумарі Міна, Аліна Лукомська Адиктивна (залежна) поведінка як форма девіантної поведінки	560
Inna Shinkarenko, Alina Lukomska Addictive (dependent) behavior as a form of deviant behavior	

Роман Шостак Сучасні напрями удосконалення експертно-криміналістичного забезпечення досудового розслідування справ, пов'язаних зі злочинними посяганнями на об'єкти критичної інфраструктури України	566
Roman Shostak Modern directions of improvement of forensic support of pre-trial investigation of cases related to criminal encroachments on the objects of critical infrastructure of Ukraine	
Олексій Шуміло Біоетичні засади міжнародного приватного права	571
Oleksii Shumilo Bioethical principles of international private law	
Тетяна Андрущенко Аліментний договір: поняття, предмет та правова сутність	577
Tetyana Andrushchenko Alimony agreement: concept, subject and legal entity	
Вадим Бабанін Публічний аспект римського права як один із важелів розбудови сучасної державності	585
Vadym Babanin Public aspect of Roman law as one of the levers of modern statehood	
Світлана Білоус Вплив Голодомору на світоглядні настанови сучасних українців: філософсько-культурологічний аналіз	592
Svitlana Bilous The influence of the Holodomor on worldview guidelines of modern Ukrainians: philosophical and cultural analysis	
Лілія Бобрішова Європейський досвід медичного забезпечення поліцейських: адміністративно-правові аспекти	598
Liliya Bobrishova European experience of medical support of police: administrative and legal aspects	
Олексій Бойко, Валерій Литвинов Проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального процесу в Україні	606
Oleksii Boiko, Valerii Lytvynov Problems of ensuring the safety of participants in the criminal process in Ukraine	
Надія Бублик Відповідальність особи, стосовно якої здійснюється обвинувальна діяльність за порушення кримінальних процесуальних обов'язків	612
Nadiia Bublyk Responsibility of the person in respect of which accusing activities for violation of criminal procedural obligations is carried out	
Андрій Гребенюк, Тетяна Бадалова, Юлія Ткач Міжнародне співробітництво при розслідуванні кіберзлочинів	619
Andriy Hrebenuk, Tetyana Badalova, Yuliya Tkach International cooperation in cyber crimes investigations	
Андрій Жбанчик Застосування зброї для зупинки транспортного засобу	626
Andriy Zhbanchik Use of weapons to stop a vehicle	

Олена Іваній Законодавчі та інституційні засади молодіжної політики в Україні	633
Olena Ivaniï Legislative and institutional bases of youth policy in Ukraine	
Дмитро Казначев, Юрій Волков Аналіз факторів, які впливають на результати виконання курсантами практичних вправ зі стрільби та методи їх покращення у порівнянні з закордонним досвідом	638
Dmytro Kaznacheiev, Yuriy Volkov Analysis of the factors influencing the results of cadets' practical shooting exercises and methods of their improvement in comparison with foreign experience	
Вячеслав Коваленко Прецедентність рішень Європейського суду з прав людини для України	643
Vyacheslav Kovalenko The precedent character of the decisions of the European Court of Human Rights for Ukraine	
Люся Можечук Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: досвід зарубіжних країн	650
Liusia Mozhechuk Mediation as an extraordinary method of settlement of disputes: experience of foreign countries	
Денис Моїсеєнко Окремі питання доступу до правосуддя у цивільних справах	656
Denys Moiseyenko Some issues of access to justice in civil cases	
Кирило Недря, Катерина Мітченко Організація психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання: особливості правового регулювання	662
Kyrylo Nedria, Kateryna Mitchenko Organization of psychological support of the police, officers of the National Police of Ukraine and cadets (listeners) of higher education institutions with specific learning environment: features legislative regulation	
Олександра Нестерцова-Собакарь Особливості регулювання спадкових правовідносин за цивільним законодавством України та європейських країн	668
Oleksandra Nestertsova-Sobakar Peculiarities of regulation of inheritance legal relations under the civil legislation of Ukraine and European Countries	
Євген Палковський Методологія проведення судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства	674
Evgen Palkovskiy Methodology of forensic economic examination to identify signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or taking to bankruptcy	
Василь Поливанюк, Дмитро Бодирєв, Олег Завістовський Правові та методичні основи організації вогневої та фізичної підготовки працівників територіальних органів Національної поліції України	679
Vasyl Polyvanyuk, Dmytro Bodyrev, Oleh Zavistovsky Legal basis of organization of fire and physical training of employees of territorial bodies of the National Police of Ukraine	

Володимир Приловський Криміналістичний аналіз способів втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність	684
Volodymyr Prylovskiy Criminal analysis of ways of involving juveniles in illegal activities	
Андрій Рибалкін, Андрій Сидоренко Значення засобів масової інформації у механізмі забезпечення гендерної рівності: теоретико-правовий аспект	691
Andriy Rybalkin, Andriy Sydorenko The importance of the media in the mechanism of ensuring gender equality: theoretical and legal aspect	
Владислав Саксонов Поняття зобов'язання цивільно-правового характеру і його співвідношення з іншими категоріями в юридичній доктрині та законодавстві України	696
Vladyslav Saksonov The concept of civil law obligation and its comparison with other categories in the legal doctrine and legislation of Ukraine	
Лілія Сердюк Зміни до Конституції України 1996 року: їх зміст і соціально-правові наслідки	702
Liliya Serdiuk Amendments to the Constitution of Ukraine of 1996: their content and socio-legal consequences	
Олена Солдатенко, Анастасія Чечель Особливості проведення допиту малолітніх або неповнолітніх осіб, які постраждали внаслідок домашнього насильства: міжнародний та національний досвід	707
Olena Soldatenko, Anastasiya Chechel Peculiarities of interrogation of minors who have suffered as a result of domestic violence: international and national experience	
Світлана Тютченко Аналіз інструментів забезпечення економічної безпеки підприємств	713
Svitlana Tiutchenko The analysis of tools that provide economic safety of enterprises	
<i>Довідка про авторів</i>	721
<i>Authors</i>	

ВІТАЛЬНІ ЗВЕРНЕННЯ

Шановні колеги, науковці!

Прийміть найщиріші вітання з нагоди цього річних ювілейних дат у житті нашої держави та історії Університету – 25-річчя Конституції України, 30-річчя Незалежності України та 55-річчя з дня заснування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ! Десятиліття, що минули від цих подій, – це період, за який сформувалися вже нові покоління громадян, готових свідомо відстоювати її інтереси та майбутнє, пов'язане з цивілізаційним вибором України на користь свого подальшого буття як суверенної демократичної європейської держави.

Ухвалений Верховною Радою України 24 серпня 1991 року Акт проголошення незалежності України – виняткова історична подія українського державотворення кінця ХХ ст. Прийняття цього документа передували тисячолітня традиція державотворення в Україні та тривалий, інколи трагічний, шлях Українського народу до утвердження самостійності, національної ідентичності та демократичної, правової держави.

У контексті подальшого розвитку вітчизняної державності й українського суспільства у людиноцентристському вимірі актуалізується питання вдосконалення відповідальності держави перед людиною та іншими суб'єктами права, виходячи з фундаментальних положень Конституції України, новітня історія якої складає вже понад чверть століття. Цією доленосною подією 28 червня 1996 року було закріплено правові засади незалежності, конституційного ладу України, визначено суверенність, повновадження Українського народу та затверджено верховенство ліберально-демократичних цінностей, що відповідають принципам європейського конституціоналізму.

Актуальним напрямом розбудови України як конституційної держави є вдосконалення організації діяльності органів державної влади. Попри безумовні здобутки в цій сфері, є певні питання, що потребують свого вирішення та наукового обґрунтування. Звідси постає необхідність підвищення рівня ефективності механізму конституційно-правового регулювання суспільних відносин і створення для цього науково-обґрунтованої концепції процесу подальшої розбудови та вдосконалення як правової системи держави взагалі, так і її правоохоронної складової.

Активно інтегруючись до цих державотворчих процесів і Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Заснований ще 1966 р. як Дніпропетровська спеціальна середня школа міліції, яку у перші роки незалежності України було реорганізовано у Дніпропетровське училище міліції МВС України, а згодом, наприкінці 1990-х років, перетворено на ЗВО – Дніпропетровський юридичний інститут МВС України, опісля – на Юридичну академію Міністерства внутрішніх справ, – він по праву може пишатися вагомими здобутками завдяки наполегливій праці попередніх та нинішніх поколінь справжніх професіоналів, відданих своїй справі. Такими досягненнями є, зокрема: створення потужної матеріально-технічної бази; розбудова наукової бібліотеки з найбільшою у регіоні колекцією українських та зарубіжних видань і періодики з юриспруденції та поліцейстики; формування висококваліфікованого і відданого своїй роботі професійного науково-педагогічного складу через створену власну систему підготовки наукових кадрів в аспірантурі й докторантурі та діяльність спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій; вагомі наукові досягнення завдяки грантовій роботі, винахідницько-патентовій, законопроектній та експертно-консультативній діяльності; постійна науково-видавнича діяльність із власною поліграфічною базою та міжнародна індексація періодичних фахових видань; проведення численних міжнародних науково-практичних заходів; співпраця із провідними зарубіжними ЗВО та міжнародними юридичними й правоохоронними організаціями через такі форми як тренінги, стажування та різноманітні спільні дослідницькі проекти.

Пропонований спеціальний випуск наукового видання, присвячений знаменним загальнодержавним ювілеям, містить результати досліджень науковців, юристів-практиків університету, споріднених ЗВО України та зарубіжних країн у всіх без винятку галузях сучасного права та сектора безпеки. На його сторінках висвітлюються актуальні питання професійної підготовки фахівців-юристів та правоохоронців. Зазначені результати не є остаточними та бездоганними, як і сучасне суспільно-політичне життя, що швидко змінюється, спонукаючи до подальших досліджень та плідних дискусій.

Упевнений, що університет і надалі розвиватиметься як сучасний центр юридичної науки та правоохоронної освіти.

Бажаю всім причетним до цієї важливої справи натхнення і подальших успіхів у повсякденній творчій праці, а здобувачам освіти – невтомного прагнення до нових знань і, безумовно, кар'єрного та особистісного зростання!

*Ректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України,
полковник поліції
Андрій ФОМЕНКО*

Шановні колеги!

Прийміть найщиріші вітання з нагоди 55-річчя Університету!

За ці роки пройдено великий шлях та зроблено значний внесок в організацію підготовки висококваліфікованих кадрів та розвиток науки й усіх сфер правничої діяльності в Україні.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ гідно тримає високі освітні та наукові стандарти. Плідні результати роботи Університету відзначені у міжнародних рейтингах. За час існування ДДУВС проведено численну кількість наукових заходів міжнародного та всеукраїнського рівня. За період роботи ДДУВС також проведено численну кількість міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференцій, семінарів, круглих столів. Партнерами ДДУВС у проведенні спільних заходів є 19 навчальних закладів Республіки Польщі, Румунії, Грузії, Республіки Молдови, Республіки Казахстан, Литовської Республіки та інших, а також міжнародні представництва в Україні: Канадська поліцейська місія, Консультаційна місія Європейського союзу, ОБСЕ, ФН ООН та ICITAP.

Створені та активно розвиваються наукові школи, присвячені актуальним проблемам державотворення, правотворення та правозастосування, криміналістичному забезпеченню досудового розслідування, дослідженням перспектив розвитку публічного права та поліцейської діяльності, кримінальній політиці в умовах глобалізації, забезпеченню конкурентоспроможності економічних систем, формуванню інформаційної компетентності фахівців юридичної галузі, що робить зазначений Університет потужною науковою платформою міжнародного рівня.

Висока кваліфікація науково-педагогічного персоналу, бездоганний рівень організації наукових заходів, інноваційна та науково-практична спрямованість і міждисциплінарний підхід роблять Університет високопрофесійним, надійним і привабливим партнером для всіх ланок правничої системи України і світу.

Міністерство внутрішніх справ України висловлює подяку працівникам Університету за багаторічну, плідну, самовіддану працю, гідні наукові здобутки, за вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих кадрів для Національної поліції та підрозділів МВС та бажає подальшого розвитку і нових досягнень!

*Заступниця Міністра
внутрішніх справ України
Катерина ПАВЛІЧЕНКО*

**Шановний колектив Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ!**

Щиро вітаємо з 55-річчям Університету!

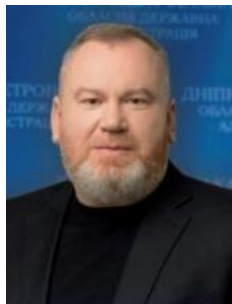
Університет завжди був надійним партнером усіх ланок правничої системи України як у забезпеченні висококваліфікованим персоналом, так і у методичній, дорадчій та науковій підтримці судової, слідчої, оперативно-розшукової та криміналістичної діяльності. Завдяки професійному колективу вам вдалося підготувати тисячі кваліфікованих, відданих своїй справі випускників, які працюють на благо нашої Батьківщини в підрозділах Національної поліції, інших правоохоронних органах, забезпечуючи розвиток держави, захист та безпеку громадян. Ми хочемо відзначити високий рівень професійної та практичної підготовки випускників Університету, наявність високих моральних стандартів, патріотизму, навичок спілкування та командної роботи.

Також хочемо відзначити, що науково-педагогічні працівники Університету приділяють велику увагу впровадженню принципів гендерної рівності, людяності, високих морально-етичних норм та патріотизму при вихованні і підготовці майбутніх співробітників органів внутрішніх справ, що сприяє досягненню кращих європейських та світових стандартів правоохоронної діяльності.

Університет проводить численні заходи, що відповідають Національному плану дій із виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. У 2021 р. навчання та підвищення кваліфікації з гендерних питань на базі ДДУВС пройшли близько 2,5 тисяч працівників поліції. Науково-практичні конференції з питань гендерної рівності об'єднують близько 400 фахівців з Болгарії, Греції, Індії, Казахстану, Туреччини, України, Чехії, Швеції. Працює навчально-наукова лабораторія дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності. Науковці Університету беруть активну участь у визначенні стратегічних напрямів державної політики з гендерних питань, а також удосконалення законодавства та практики правозастосування.

Ми впевнені, що Університет і надалі зростатиме як потужний центр розвитку юридичної та правоохоронної освіти, забезпечуючи високу якість підготовки правоохоронців європейського зразка. Сподіваємось на подальшу плідну співпрацю заради розвитку і процвітання нашої країни!

*Урядова уповноважена
з питань гендерної політики
Катерина ЛЕВЧЕНКО*

Шановні викладачі та здобувачі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ!

Щиро вітаю з 55-річчям Університету!

Дніпропетровська область завжди пишалась своїм науковим потенціалом та талановитою молоддю, а Дніпро називають містом студентів. Вищі навчальні заклади формують науково-технічне, інноваційне та культурне середовище регіону.

Питання діяльності вищого навчального закладу в усіх без винятку напрямках завжди в центрі уваги органів виконавчої влади в особі обласної державної адміністрації, а їх вирішення відбувається у співпраці та взаємодії з керівництвом та фахівцями закладу.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ посідає гідне місце серед навчальних закладів Дніпропетровської області та всієї України, може дійсно пишатися високими досягненнями, серед яких: бездоганний рівень організації якісного навчального процесу та наукової діяльності, розгалужена та розвинена сучасна інфраструктура, активний розвиток міжнародної співпраці та створення сприятливих можливостей для особистісного зростання талановитої молоді.

Ці досягнення щороку підтверджують абітурієнти, обираючи навчання у цьому вищі за всіма спеціальностями та рівнями освіти, а згодом – вже належним чином підготовлені випускники університету поповнюють підрозділи поліції, інших установ та організацій насамперед Дніпропетровщини, забезпечуючи її функціонування та подальший розвиток як невід’ємної складової управлінської та виробничої системи всієї нашої країни.

Бажаю колективу Університету натхнення і подальшої плідної навчально-виховної роботи, спрямованої на підготовку висококваліфікованих, відданих справі фахівців та на патріотичне виховання молоді України. Також бажаю значних наукових здобутків, міжнародного визнання та подальшого розвитку!

*Голова Дніпропетровської
обласної державної адміністрації
Валентин РЕЗНІЧЕНКО*

Шановні викладачі, студенти, курсанти!

Щиро вітаємо колектив Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ з 30-річчям незалежності України, 25-річчям Конституції України та 55-річчям із дня заснування Університету!

Дніпропетровська область є флагманом економіки України, за останнє десятиріччя наш регіон став повноправним членом Асамблеї європейських регіонів та привабливим інвестиційним майданчиком європейського рівня. Високі результати розвитку регіону можливі завдяки потужному науково-освітньому потенціалу. Університет є одним з провідних навчальних закладів регіону, що підтверджується науковими досягненнями та щорічними високими показниками набору абітурієнтів. Університет продовжує плідно та наполегливо працювати над зміцненням своїх позицій серед закладів вищої освіти України у сфері наукової та науково-педагогічної діяльності та над отриманням високих результатів на світовому рівні і розвитком міжнародного співробітництва. Велика увага приділяється підвищенню якості навчального процесу та його практичній спрямованості, розвитку соціальної активності, що робить важливий внесок у розвиток регіону, підвищення його інноваційного потенціалу, а також в розбудову національної економіки інноваційного типу.

Щороку збільшується кількість молодих вчених Університету, які беруть участь у вітчизняних та міжнародних наукових проєктах, конкурсах, програмах. На базі

Університету, за підтримки Ради молодих учених при Міністерстві освіти і науки України та Ради молодих вчених Дніпропетровської області, продовжує роботу «Школа молодих вчених ДДУВС». Університет надає всі можливості для розвитку талановитої молоді, активно розвивається міжнародний обмін та співпраця, збільшується кількість іноземних студентів. Випускники ДДУВС плідно працюють на підприємствах, в організаціях та органах місцевої влади регіону, демонструючи високий професіоналізм та відданість справі.

Активна міжнародна діяльність Університету дозволяє залучати кращі світові практики та готувати фахівців світового рівня. Участь у науково-практичних семінарах, круглих столах та конференціях дає можливість знайомитись із напрацюваннями фахівців інших країн, обмінюватись досвідом та імплементувати його в діяльність підрозділів МВС та Національної поліції, що значно підвищує результативність їхньої роботи.

Бажаємо подальшої натхненної та плідної роботи, нових досягнень у науковій, навчальній, міжнародній діяльності та ще більше талановитих і завзятих студентів і курсантів, які готові самовіддано та сумлінно навчатись і працювати заради процвітання нашої країни!

*Голова
Дніпропетровської обласної ради
Микола ЛУКАШУК*

***Шановні здобувачі освіти, працівники
та ветерани Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ!***

Прийміть найщиріші вітання з нагоди 55-річчя Університету!

Протягом усієї своєї історії ваш заклад вищої освіти відіграв важливу роль у підготовці висококваліфікованих кадрів та робить значний внесок у формування демократичної, соціальної, правової державності в Україні. ДДУВС є одним із провідних центрів підготовки майбутніх фахівців для судової системи в Україні, створює освітній базис для діяльності Національної школи суддів України та робить вагомий внесок до реалізації Стратегії розвитку суддівської освіти в Україні на 2021 – 2025 роки. Випускники ДДУВС набувають визначних фахових та особистих якостей, що дозволяють вершити правосуддя на високому професійному рівні та забезпечувати реалізацію прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Університет робить непересічний внесок до розроблення правової бази реформ, формування пріоритетних напрямів правових досліджень, наукове та дорадче забезпечення правотворчої діяльності державних органів. Наукові школи університету плідно та наполегливо працюють над вирішенням складних завдань із реформування системи національного законодавства, його наукового обґрунтування і практики застосування, із впровадження європейських політико-правових стандартів та забезпечення системного підходу під час прийняття законодавчих актів.

Тісний взаємозв'язок освіти та науки, а також активна міжнародна діяльність дозволила Університету досягти значних успіхів. Практична та інноваційна спрямованість навчальних програм, сучасні технології, новаторські проекти, висока кваліфікація професорсько-викладацького складу дозволяють стабільно посідати гідні місця у рейтингах навчальних закладів. Завдяки цілеспрямованості, величезній творчій енергії, творчому пошуку, високому професіоналізму, вмінню дбайливо зберігати закладені традиції, колектив університету незмінно досягає успіхів у здійсненні найсмисливіших планів та ідей.

Щиро бажаємо всьому колективу Університету міцного здоров'я, добра, невичерпного ентузіазму, натхнення, благополуччя та подальшого процвітання!

*Заступник голови
Дніпропетровського апеляційного
адміністративного суду
Анатолій КОРШУН*

Шановні колеги та здобувачі освіти!

Щиро вітаємо з 55-річчям Університету! Дозвольте висловити подяку за значний внесок у розвиток правничої науки та правоохоронної системи України і за плідну співпрацю!

Професорсько-викладацький склад Університету відіграє значну роль у формуванні наукових засад правової системи нашої держави, забезпечує науковий супровід процесів розроблення та прийняття законодавчих актів. Викладачі працюють над підвищенням якості навчального процесу та над вирішенням науково-практичних завдань, таких, як підняття рівня наукових розробок, впровадження кращих світових практик, підвищенням якості правових досліджень та їх ефективного впровадження для забезпечення прав і свобод людини, розвитку громадянського суспільства та становлення правової держави.

Упевнені, що високий професіоналізм, патріотизм, працелюбність і самовідданість справі навчання та виховання молоді у кращих традиціях українського суспільства сприятимуть зміцненню нашої держави та залишатимуться основними принципами роботи Університету й надалі.

Ми вдячні за довготривалу та плідну співпрацю та сподіваємось на її подальший розвиток, адже, об'єднуючи спільні зусилля, ми сприяємо впровадженню кращих світових практик та досягненню високих стандартів правничої діяльності, захисту демократії та громадянських прав, забезпеченню верховенства закону та права, що є визначальними факторами успішного розвитку України як цивілізованої європейської країни.

Бажаємо подальшого зростання престижу Університету в Україні та світі, великих можливостей для самореалізації курсантів і студентів, високих прагнень науковців. Переконані, що в перспективі колектив Університету очікують нові ґрунтовні звернення на освітній та науковій ниві, а також досягнення в почесній справі виховання майбутніх правоохоронців.

*Начальник Південно-Східного
міжрегіонального управління
Міністерства юстиції
Іван ЛЕГОСТАЄВ*

УДК 343.851

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-21-25

Андрій ФОМЕНКО[©]

доктор юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ШЛЯХИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ США В ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Констатовано, що кримінологічна діяльність поліції є однією з найважливіших сфер роботи даного правоохоронного органу, яка відіграє значну роль у протидії та запобіганні злочинності. Водночас існує цілий ряд напрямків підвищення ефективності даної діяльності (як, наприклад, у частині посилення взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності).

Встановлено, що ефективність кримінологічної діяльності США зумовлена впровадженням нових науково-технічних розробок, які дозволяють з високою вірогідністю вирахувати місце, час та особу кримінального правопорушника. На сьогодні така діяльність реалізується у «тестовому режимі», проте вона має значний потенціал. Здебільшого робота поліції зарубіжних країн зорієнтована на профілактику правопорушень (у тому числі і кримінальних).

Ключові слова: кримінологія, поліція, юридична діяльність, поліцейська діяльність, кримінологічна діяльність, кримінологічний моніторинг, запобігання кримінальним правопорушенням.

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 6 проголосила, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Це положення основного Закону держави знайшло своє відображення у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію»: «Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку» [5, с. 1].

Фактично з липня 2015 року поліція як основний суб'єкт правозастосування в країні функціонує абсолютно в нових умовах, в умовах служіння суспільству. Це відповідно вимагає якісно нових підходів до організації діяльності всіх органів кримінального судочинства, особливе місце серед яких посідає Національна поліція, протидія злочинності для якої є одним з головних завдань. Революція Гідності спричинила потужний соціальний запит на формування особистості правоохоронця нової генерації, який служить не державі, а суспільству, для якого права та свободи людини і громадянина, верховенство права є обов'язковою ідеологічною складовою його повсякденної службової діяльності.

Очевидно, що такі кардинальні зміни у державі потребують свого наукового супроводу та обґрунтування. Це пояснюється тим, що саме служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку є поліцейською діяльністю в загальному її розумінні, тоді, як кримінологічна діяльність Національної поліції є видом поліцейської діяльності, що насамперед спрямована на протидію злочинності.

Уже аксіоматичним є той факт, що кримінологічна діяльність поліції є однією з найважливіших сфер роботи даного правоохоронного органу, яка відіграє значну роль у протидії та попередженні злочинності. Водночас існує цілий ряд напрямків підвищення ефективності даної діяльності (як, наприклад, у частині посилення взаємодії поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності).

Дослідження зарубіжного досвіду може дозволити відкрити нові напрями

© А. Фоменко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3755-4130>

mail@dduvs.in.ua

кримінологічної діяльності поліції, ефективні в контексті протидії вчиненню кримінальним правопорушенням. Крім того, такий аналіз потенційно дозволить виявити певні помилки, які були допущені іншими державами у цій сфері, які доречно врахувати у вітчизняних реаліях.

Враховуючи позитивний досвід співпраці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ з поліцейськими відомствами США та інших країн при підготовці поліцейських кадрів нової генерації, в межах цієї статті мною будуть окреслені шляхи запровадження позитивного досвіду кримінологічної діяльності поліції США в діяльність Національної поліції України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різні проблеми протидії злочинності є об'єктом постійних наукових розвідок вчених кримінологів різних часів та країн, зокрема таких, як: Г. Аванесов, Ю. Антонян, О. Бандурка, П. Берзін, Ю. Баулін, В. Батиргареева, В. Бесчастний, Є. Блажівський, В. Борисов, А. Вознюк, Є. Гладкова, Н. Гуророва, В. Грищук, Ю. Данильченко, С. Денисов, Т. Денисова, О. Джужа, В. Ємельянов, О. Житний, А. Зелінський, М. Карчевський, Т. Корнякова, О. Костенко, І. Копотун, В. Кудрявцев, В. Кузнецов, О. Литвак, О. Литвинов, В. Лунєєв, К. Марисюк, О. Мартиненко, С. Мозоль, А. Музика, Ю. Нікітін, Ю. Орлов, Н. Орловська, В. Павликівський, М. Панов, А. Савченко, О. Семенишин, В. Сокурєнко, О. Степанченко, Є. Стрельцов, В. Тацій, В. Тихий, В. Трубников, В. Туляков, П. Фріс, С. Харитонов, В. Харченко, О. Храмцов, П. Хряпінський, В. Шаблістий, І. Яковець, Н. Ярмиш, О. Ярмиш, А. Яценко та багато інших.

Метою статті є окреслення шляхів запровадження позитивного досвіду кримінологічної діяльності поліції США у діяльність Національної поліції України, враховуючи позитивний досвід співпраці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ з поліцейськими відомствами США та інших країн при підготовці поліцейських кадрів нової генерації.

Виклад основного матеріалу. Події останніх років в Україні зумовили постановку низки соціальних запитів на реформи. За їх виконанням і втіленням у життя пильно стежить у тому числі прогресивне міжнародне співтовариство. За різними об'єктивними показниками однією з найперспективніших є реформа МВС України – перетворення міліції як карально-репресивного органу на Національну поліцію з максимально можливими сервісними функціями [1, с. 91]. Далекі не останню роль у такому перетворенні відіграли США, що традиційно вважається однією з найбільш демократичних та розвинених держав світу. Не в останню чергу такий рівень життя забезпечується завдяки ефективній діяльності правоохоронних органів, яка є предметом досліджень багатьох науковців з різних країн світу.

Досвід роботи правоохоронних органів США (у тому числі і поліції) переймається багатьма країнами світу, які обрали демократичний курс розвитку. Розглянемо детальніше досвід кримінологічної діяльності поліції цієї держави.

Перш ніж безпосередньо проаналізувати кримінологічну діяльність поліції США, варто зауважити, що структура поліції США суттєво відрізняється від структури поліції України та правоохоронних органів інших держав. Так, поліція США складається з чотирьох рівнів: федеральні правоохоронні органи, поліція штату, поліція округу, муніципальні органи поліції. Між цими рівнями відсутній ієрархічний зв'язок. Кожний рівень, кожна гілка органів поліції має певні межі компетенції з підвідомчості видів правопорушень. Юрисдикція різних рівнів системи органів поліції також територіально обмежена [2, с. 1].

Не в останню чергу така особлива структура поліції США зумовлена тим, що ця країна за формою державного устрою є федерацією, яка складається з 50 штатів та федерального округу Колумбія.

До подібних висновків дійшов і П. Курлович, який зазначає, що, не дивлячись на складність державної правоохоронної системи, усі її підрозділи є спеціалізованими відомствами з чітко визначеною сферою відповідальності. Відсутність ієрархії та субординованого зв'язку між рівнями правоохоронної системи США обумовлена також складністю нормативно-правової системи США, федеративним устроєм держави. Так, компетенція співробітників федеральних правоохоронних органів обмежена федеральними злочинами. Федеральний злочин – правопорушення, передбачене федеральним законодавством. Кримінальне законодавство у США існує як на федеральному рівні, так і на рівні штатів. Діяльність федеральних служб визначається Кодексом США. Водночас у Кодексі США встановлена заборона на втручання

федеральних органів влади у предмет відання штатів, округів та місцевого самоврядування. Винятками є лише ті випадки, що пов'язані з порушенням цивільних прав та випадки, в яких держслужбовці втягнуті у злочинну діяльність. У справах же, в яких юрисдикційна компетентність федеральних відомств та правоохоронних органів штатів або округів перетинаються, як наприклад, пограбування банку, органи, компетенція яких перетинається, спільно приймають рішення про те, хто буде здійснювати розслідування [2, с. 1–2].

Подальше поглиблення у специфіку структури поліції США відхиляє нас від предмета дослідження, тому, вважаємо, доцільно зупинитись на викладених вище загальних рисах такої особливості та безпосередньо проаналізувати кримінологічну діяльність поліції цієї країни загалом (не у розрізі відповідних рівнів).

Як зауважують автори підручника «Профілактика злочинів» (за заг. ред. проф. О. Джужи), значну роль у підвищенні ефективності профілактики злочинів у США відіграє використання досягнень науки. Особливо перспективними є наступні: застосування лазерної та іншої оптичної техніки з метою контролю над рухом транспорту, наркотиків, зброї і т.д.; удосконалення методик складання соціально-психологічного портрета злочинця із характерних ознак злочину і обстановки на місці його вчинення; підвищення рівня інформаційного забезпечення запобігання й припинення злочинів. У США створені такі інформаційні центри: Національний центр інформації про злочини, Уніфікована система обліку й реєстрації злочинів і Автоматизована система ідентифікації відбитків пальців [3, с. 48–49].

Без сумніву, всі ці інформаційні ресурси розширюють можливості поліції в частині протидії та профілактики злочинності. Зокрема, складання соціально-психологічного портрета злочинця дозволяє не тільки краще зрозуміти його мотиви, переживання, логіку, але і дослідити явище злочинності загалом. Результати такої роботи можуть виробити як ефективну систему профілактики та попередження вчинення кримінальних правопорушень, так і стратегію, спрямовану на перевиховання осіб, які вчиняли злочини або кримінальні проступки.

Розглянувши на дисертаційному рівні питання англо-американської моделі злочинності, А. Гуринська вказує на те, що поліція у США має право встановити заборону для певної категорії осіб з'являтися у житлових зонах. Подібна практика розповсюджена у Сіетлі, де були створені «Зона, вільна від проституції» та «Зона, вільна від наркотиків», в яких заборонено з'являтися особам, які затримувались за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із наркотиками або за заняття проституцією. Особам, які вчинили статеві злочини, у ряді штатів заборонено проживання у визначених містах або районах [4, с. 276].

На нашу думку, такі профілактичні заходи є доволі суперечливими. З одного боку, подібні заборони можуть сприяти зниженню рівня злочинності, адже таким чином поліція ізолює осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень від законослухняних членів суспільства, з іншого ж – гуманність заборони певним особам, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення з'являтися в окремих місцях або навіть районах викликає сумніви.

Думається, подібне «клеювання» громадян виходить за межі покарання, яке вони справедливо відбули (відбувають) за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Ба більше, в такий спосіб держава може навпаки підштовхнути особу, яка вчинила злочин або кримінальний проступок на подальшу протиправну діяльність, а отже, порушується одна з головних цілей покарання – виправлення засудженого.

На підставі викладеного вважаємо, що впровадження подібних заходів в Україні є недоцільним.

Додамо, що, незважаючи на високий рівень матеріально-технічного оснащення, передову систему підготовки поліцейських та якісну законодавчу базу, результати роботи цього правоохоронного органу, як і в будь-якій іншій державі, подекуди викликають певну суспільну критику. Так, численні комісії, що перевіряли діяльність поліцейських відомств США, дійшли висновку, що ці структури ізолювалися від населення й не в змозі контролювати розвиток криміногенної ситуації у країні. Відтак, для подолання вказаної ситуації була розроблена стратегія, яка отримала назву громадської поліцейської діяльності. Відповідно до неї головним завданням поліції є активна діяльність щодо профілактики злочинів, а не реагування на повідомлення та протидія. Головний акцент став робитися на демонстрацію присутності поліцейських у

житлових районах. При цьому поліцейські значною мірою відмовилися від використання автомобілів, щоб бути ближче до людей. Із цієї ж метою вони стали користуватися велосипедами або патрулювати пішки [3, с. 48].

Таким чином, у питанні протидії злочинності на перші ролі виходить саме кримінологічна діяльність поліції, спрямована на запобігання злочинності. Нагадаємо, схожий курс обрала й інша держава, досвід якої було розглянуто вище.

Як відомо, на сьогоднішній день США є центром передових технологій, які використовуються у всіх сферах життєдіяльності. Користується ними у своїй діяльності і поліція. Сучасні технології, у тому числі використання великих даних (Big data), дозволяють зі значною точністю спрогнозувати, в якому місці та коли буде вчинено кримінальне правопорушення, а також іноді навіть і те, хто буде суб'єктом злочину або кримінального правопорушення, а хто стане жертвою. Ці технології відрізняються від тих, що описані у науково-фантастичних творах, але вони існують. На них заснована система прогностичної поліцейської діяльності, яку взяли на озброєння деякі поліцейські департаменти США. Разом із тим, оскільки ці технології використовують дані про минуле для прогнозування майбутнього, вони не здатні «бачити» подію, яка відбудеться в майбутньому, а отже, виникає проблема їх точності [4, с. 297].

Висновки. Зрозуміло, що такі прогнози надають лише вірогідну інформацію, проте, не дивлячись на це, такі технології є вкрай важливими, адже апріорі роблять кримінологічну діяльність поліції більш ефективною та дозволяють запобігти вчиненню кримінальних правопорушень.

Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок, що ефективність кримінологічної діяльності США зумовлена впровадженням нових науково-технічних розробок, які дозволяють з високою вірогідністю вирахувати місце, час та особу кримінального правопорушника. На сьогоднішній день така діяльність реалізується у «тестовому режимі», проте вона має значний потенціал.

Так, запровадження електронного подання повідомлень про вчинені правопорушення з функцією геолокації дозволить створити схожу вітчизняну програму, в якій будуть передбачені функції автоматичного місцезнаходження заявника, можливість встановлення заявником у режимі «Online» позначок на мапі (наприклад, таких, як «місце вчинення кримінального правопорушення», «місце відповідної пригоди» тощо). Така програма має функціонувати в інтерактивному форматі, доступ до якої буде відкрито для кожного громадянина, що дозволить не тільки повідомляти відповідну інформацію (у тому числі кримінологічного характеру), але і отримувати її від інших суб'єктів протидії злочинності.

Здебільшого робота поліції зарубіжної країни, що була розглянута вище, зорієнтована на профілактику правопорушень (у тому числі і кримінальних). Даний факт підвищує важливість кримінологічної діяльності поліції, яка містить низку заходів, спрямованих та протидію та попередження злочинності.

Список використаних джерел

1. Шаблюстий В. В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 112–115.
2. Курлович П. Н. Полиция в правоохранительной системе США. *Вестник Казанского юридического института МВД России*. 2013. № 12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politsiya-v-pravoohranitelnoy-sisteme-ssha>.
3. Профілактика злочинів: підруч. / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, О.Ф. Гі́да та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джу́жи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
4. Гурина́я А. Л. Англо-американская модель предупреждения преступности : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. Санкт-Петербург, 2018. 555 с.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07. 2015. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41, ст. 1.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Shablystyuy, V. V. (2016) Udoskonalennya kryminal'no-pravovoho zabezpechennya polityseys'koyi diyal'nosti v Ukrayini. [Improving the criminal law support of policing in Ukraine]. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva*. № 3. pp. 112–115. [in Ukr.].
2. Kurlovich, P. N. (2013) Politsyya v pravookhranitel'noy sisteme SShA. [Police in the US law enforcement system]. *Vestnik Kazanskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii*. № 12. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/politsiya-v-pravoohranitelnoy-sisteme-ssha>. [in Russ.].
3. Profilaktyka zlochyniv [Crime prevention] : pidruch. / O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych,

O. F. Hida ta in./za zah. red. prof. O. M. Dzhuzhy. Kyiv : Atika, 2011. 720 p. [in Ukr.].

4. Gurinskaya, A. L. (2018) *Anglo-amerikanskaya model' preduprezhdeniya prestupnosti*. [Anglo-American model of crime prevention] : dys. ... d-ra yurid. nauk: 12.00.08. Saint-Petersburg, 555 p. [in Ukr.].

5. Pro Natsionalnu politsiyu: Zakon Ukrayiny vid 02.07. 2015, [On National Police: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*. 2015, № 40-41, art. 1. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Fomenko. Ways of introducing the positive experience of criminological activity of the US police in the activity of the National Police of Ukraine. The author has stated that the criminological activity of the police is one of the most important areas of work of this law enforcement agency, which plays a significant role in combating and preventing crime. At the same time, there are a number of ways to increase the effectiveness of these activities (such as strengthening the interaction of the police with other actors in the fight against crime).

Research of foreign experience can open new directions of criminological activity of police, effective in the context of counteraction to commission of criminal offenses. In addition, such an analysis would potentially reveal certain mistakes made by other states in this area, which should be taken into account in domestic realities.

The article proves that the main directions of criminological activity of the police are the following: cooperation with other subjects of counteraction to crime; obtaining, processing and using criminological information; elimination of the causes and conditions of crime and other criminological measures. The criminological activity of the Polish police gives positive results, which are manifested in the reduction of the crime rate and, as a result, the increase of the level of trust in the police officers. The criminological direction of work plays an important (even leading) role in the activities of this law enforcement agency.

It has been found that the effectiveness of criminological activities in the United States is due to the introduction of new scientific and technical developments that allow with high probability to calculate the place, time and identity of the criminal offender. To date, such activities are implemented in a «test mode», but it has significant potential. In most cases, the work of foreign police is focused on the prevention of offenses (including criminal).

Keywords: *criminology, police, legal activity, police activity, criminological activity, criminological monitoring, prevention of criminal offenses.*

УДК 343.851

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-25-30

Олександр ЮНІН[©]

доктор юридичних наук, професор
Заслужений діяч науки і техніки України
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПОЛІЦІЇ: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА ДОСВІД ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

У дослідженні йдеться про нормативно-правові акти та практику залучення громадськості до контролю за діяльністю поліції в зарубіжних державах. Наводяться твердження про ключову роль інституту громадського контролю за діяльністю поліції в контексті побудови Національної поліції України за зразком поліцейських інституцій Західної цивілізації, держав із розвинутою демократією та демократичними інститутами. Висвітлюються основні положення міжнародних нормативно-правових актів, які встановлюють головні принципи та стандарти щодо громадського контролю за діяльністю поліції, поліцейських служб.

Акцентується увага на тому, що держави Західного світу ще в минулому столітті розпочали системну роботу над широким залученням громадськості до прийняття управлінських рішень органами публічного адміністрування та місцевого самоврядування, у тому числі й в питаннях громадського контролю за діяльністю поліції.

Ключові слова: *контроль, громадський контроль, громадянське суспільство, зарубіжний досвід, міжнародні документи.*

© О. Юнін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4846-2573>

junin@ukr.net

Постановка проблеми. Наразі у світі ліберальних демократій Західної цивілізації правоохоронні органи є дійсно представниками та захисниками інтересів громадянського суспільства, стоять на їх захисті й надають громадянам як платникам податків поліцейські послуги. Це є основою для ефективної співпраці та взаємодії між поліцейськими та громадянами, суспільством. У недемократичних режимах натомість утворені там «правоохоронні» інституції, поліція, скоріше, є передовсім репресивним апаратом, захисником інтересів правлячої еліти, поліцейські тут використовуються для придушення невдоволення і спротиву диктаторським або авторитарним режимам. Драматичні та сумні події, що протягом останнього часу відбулися на так званому «пострадянському» просторі (свідомо обираємо за приклад країни, що разом із Україною знаходились під радянською окупацією, у складі СРСР, оскільки важливо саме на їх прикладах проаналізувати, які держави в умовах відсутності сталих державних інституцій після розпаду Союзу еволюціонували в держави із демократичними режимами, а хто деградував у авторитаризм або диктатуру) у Республіці Білорусь та Республіці Казахстан наглядно показали, що в цих державах не суспільство контролює поліцію, а правляча верхівка, яка може давати навіть накази на використання вогнепальної зброї проти власних громадян, застосовувати репресії, тортури тощо.

Громадський контроль за діяльністю поліції в Україні є однією з ключових умов для побудови Національної поліції за зразком поліцейських інституцій Західної цивілізації, держав із розвинутою демократією та демократичними інститутами. Важко не погодитись з тим фактом, що Україна лише прямує до формування власних інституцій за високими стандартами Західного світу (держав-членів Євросоюзу, США, Канади та ін. держав), і в таких умовах закордонний досвід громадського контролю за діяльністю поліції становить значний інтерес, оскільки в Західному світі є багато держав, де державні інституції, контроль за діяльністю поліції, проходили процес становлення, формування та реформування й вдосконалення протягом десятків або сотень років. На жаль, Україна лише в 1991 р. отримала можливість розбудувати демократичну державу на основі ліберальних західних принципів. Доцільно також і згадати невдалий (на нашу думку) досвід тих держав, які входили до СРСР, оскільки дослідники часто намагаються висвітлити успішний та позитивний досвід, не акцентуючи увагу на тому досвіді держав, який можна умовно назвати «як робити не треба». Наприклад, згадана вже Республіка Білорусь або Російська Федерація, де надзвичайна кількість поліцейських на 100 тис. населення, де поліція контролюється виключно державними чиновниками та вищим керівництвом лише в їх інтересах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку, де висвітлюються питання закордонного досвіду громадського контролю за діяльністю поліції, здійснили внесок наступні дослідники: В. Авер'янов, О. Андрійко, Д. Бахрах, С. Братель, О. Григорян, С. Гула, Ю. Битяк, С. Гончарук, В. Кравчук, Т. Наливайко, О. Поклад, В. Чумак та ін.

Метою статті є визначення позитивного та негативного досвіду та нормативно-правових актів зарубіжних держав у сфері громадського контролю за діяльністю поліції.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний досвід щодо громадського контролю за діяльністю поліції варто розпочати із наведення фундаментальних міжнародно-правових актів, які визначають основи і стандарти громадського контролю, діяльності поліції та інших правоохоронних органів загалом. Україна є членом Ради Європи, ратифікувала Паризьку Хартію для нової Європи від 21 листопада 1990 р. згідно з якою взяла на себе зобов'язання приєднатися до міжнародних актів, що визначають якраз фундаментальні права людини, а також створити гарантії для забезпечення прав і свобод людини і громадянина, й ці гарантії мають відповідати загально визнаним міжнародно-правовим актам [8].

Зауважимо, що відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» діяльність поліції ґрунтується на принципах відкритості і прозорості (ст. 9, Поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку), взаємодії з населенням на засадах партнерства (ст. 11, «діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб, з метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та

проблем територіальних громад, а рівень довіри до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності поліції») [10]. Громадському контролю відведений у Законі окремий розділ (Розділ VIII «Громадський контроль поліції»), де встановлюються основи взаємодії з громадянським суспільством (звітування перед громадськістю, взаємодія з органами місцевого самоврядування, спільні проекти з поліцією, прийняття резолюції недовіри до керівників поліції тощо).

Загалом Р. МIRONЮК наводить такі способи реалізації законодавчо визначених форм громадського контролю за діяльністю Національної поліції: «1) представництво громадськості в колегіальних органах при центральних та територіальних підрозділах НП; 2) участь громадськості в обговоренні та підготовці нормативно-правових актів, які регулюють діяльність НП; 3) безпосереднє звернення громадян до органів НП з метою отримання інформації про їх діяльність; 4) звернення ЗМІ до підрозділів НП з метою отримання публічної інформації про їх діяльність та її оприлюднення; 5) участь представників громадськості у відборі кадрів в НП та проходження атестації кадрів; 6) участь представників громадськості при приведенні службової перевірки щодо скарг на дії чи бездіяльність поліцейських; 7) організації опитування громадської думки про діяльність НП; 8) зобов'язання звітування керівництва підрозділів НП про результати своєї діяльності перед громадськістю; 9) участь правозахисних громадських організацій у розробці програм діяльності НП» [5, с. 50].

Фундаментальні засади взаємодії поліції та громадянського суспільства містяться в низці міжнародних актів:

– Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» 8 травня 1979 р. [2];

– Рекомендація (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», прийнята Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів (п. 60 передбачає, що державний контроль над поліцією має бути поділений між законодавчою, виконавчою та судовою владою для ефективного контролю над поліцією, вона має звітувати перед незалежними органами; п. 61 – органи державної влади мають забезпечити ефективні та неупереджені процедури для подання скарг на дії поліції; п. 62 – мають заохочуватися механізми притягнення до відповідальності, засновані на спілкуванні та взаєморозумінні між суспільством та поліцією [3; 9];

– Резолюція 4/169 Генеральної Асамблеї ООН. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 [4];

Також варто в питаннях нормативного визначення громадського контролю над діяльністю поліції виділити:

– Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, що був прийнятий Генасамблеєю ООН у 1979 р., де вказано, що кожен орган охорони порядку має представляти громадськість загалом, нести перед нею відповідальність та бути підзвітним громадськості, а уся діяльність посадових осіб, що охороняють правопорядок, має ретельно перевірятися зі сторони громадськості, яка може здійснюватися шляхом створення ради, міністерства, прокуратурою, судом, омбудсменом, комітетом громадян або поєднанням таких інституцій чи будь-яким іншим органом нагляду [4];

– Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки, де вказано про основні принципи демократичного цивільного контролю за сектором безпеки і оборони [5, с. 51].

Крім того, у світі діють міжнародні організації з контролю за правоохоронними органами, у тому числі за поліцією. Серед таких організацій варто виділити Amnesty International (незалежна міжнародно-правозахисна організація, створена 1961 р., працює у 150 країнах); Женевський центр демократичного контролю над збройними силами – організація контролює не лише сили оборони, але й невійськові сили на кшталт поліції та сил цивільної оборони. Центр збирає інформацію та проводить дослідження в галузі демократичного управління сектором безпеки, розробляє рекомендації. Існує Європейська платформа з роботи поліції та прав людини у вигляді об'єднання представників поліції та різних неурядових організацій, які займаються підтримкою програми Ради Європи «Поліція і права людини після 2000 року» й забезпечує взаємодію поліцейських служб різних держав та недержавних організацій [5, с. 52–53].

Погоджуємося з Р. МIRONЮКОМ, який узагальнив найбільш поширені форми

громадського контролю в зарубіжних державах: «1) звернення громадян до поліції за отриманням правоохоронних послуг; 2) діяльність громадських рад та громадських палат; 3) громадська експертиза проектів діяльності поліції; 4) моніторинг діяльності поліції; 5) взаємодія громадськості з поліцією у сфері охорони публічного порядку» [5, с. 53].

Якщо звертатися до прикладу нормативно-правового врегулювання питання громадського контролю за поліцією конкретних держав, спочатку вважаємо за доцільне звернути увагу на ситуацію у державах з недемократичним режимом. Так, наприклад, у Російській Федерації в Законі «О полиции» («Про поліцію») ст. 50 передбачений громадський контроль за діяльністю поліції. Так, громадяни федерації, громадські об'єднання здійснюють громадський контроль за діяльністю поліції, діє громадська палата РФ, що здійснює контроль за діяльністю поліції відповідно до Закону «Об Общественной палате Российской Федерации» («Про Громадську палату Російської Федерації»). Також існують громадські наглядові комісії, члени яких здійснюють контроль за забезпеченням прав громадян у місцях примусового утримання («ефективність» у подібних місцях контролю в Росії за дотриманням прав особи можна було побачити в межах завантажень в інтернет багатогодинних зйомок з подібних місць торгур, знуцань та нелюдського поводження зі сторони адміністрації установ до тих, хто там утримувався). Також можуть при федеральних органах виконавчої влади у сфері внутрішніх справ, при територіальних органах створюватись громадські ради, що здійснюють контроль за діяльністю поліції (стаття 50 Закону) [7]. Нібито достатньо розлого прописана нормативна база щодо механізмів громадського контролю має один недолік – як вказує практика, ці норми у Росії не діють, оскільки для ефективного громадського контролю потрібні хоча б паростки зародження або такого, що знаходиться на стадії становлення і розвитку громадянського суспільства, якого в цій державі не існує, й у поєднанні із недемократичним режимом, де поліція служить не в інтересах суспільства, а правлячої еліти, призводять до відсутності ефективного та дієвого громадського контролю.

Багато дослідників звертають увагу на досвід США, оскільки наразі саме ця держава є взірцем в Західному світі демократії та дієвості й ефективності контролю за державними інституціями, тому наведемо приклад Канади та деяких держав Західної Європи.

Досвід Канади передовсім є цікавим через багату історію існування тут інституту громадського контролю. Ще в 1960–70-х рр. тут вперше впровадили державну політику, основою якої стала ідея активного залучення громадськості до процесу прийняття рішень органами публічної адміністрації, місцевого самоврядування та громад (себто, не лише контролю за поліцією). Громадський контроль у той час розглядався як додаткове джерело інформації та взаємного інформування задля підвищення ефективності діяльності органів публічної адміністрації та місцевого самоврядування. На ранніх етапах планування громадськість допомагала у підвищенні продуктивності використання часу та ресурсів. У сучасних умовах все ще існує практика активного залучення громадськості до взаємодії, громадяни мають змогу брати участь у процесі прийняття рішень, у тому числі й у питаннях діяльності поліції [1, с. 246]. У Франції як демократичній державі та лідера ЄС процес впровадження практики активного залучення громадськості до діяльності держави почався у 1990-х рр. Тут створювались «центри відповідальності» як основа для розвитку інституту громадського контролю. Законодавство Франції визначало обов'язки збору та узагальнення інформації стосовно громадського контролю, громадської думки тощо [13, с. 203].

Особливо цінним є досвід нормативно-правового регулювання та застосування практики громадського контролю в державах, які ще нещодавно, як і Україна, перебували у складі СРСР, однак досягли значного успіху в питаннях євроінтеграції або побудови на демократичних засадах поліцейських служб власних держав. У Польщі громадський контроль можна поділити на контроль в «організованій» та «не організованій» формах, якщо говорити про організований контроль, то тут не існує спеціальних громадських організацій, які б здійснювали контролюючі функції за поліцією. Такий контроль здійснюють органи місцевого самоврядування різних рівнів, а саме: повітові або міські ради тощо. Так, згідно зі ст. 10 Закону «Про Поліцію» коменданти Поліції, із застереженням, подають річні звіти про свою діяльність, а також інформацію про стан правопорядку та публічної безпеки відповідним воєводам, старостам, війтам (бурмістрам або президентам міст), а також радам повіту та радам гмін. У разі загрози публічній безпеці або порушення публічного порядку звіти та інформацію подають цим органам невідкладно на кожну їхню вимогу. Рада повіту (міста), а також рада гміни на підставі

звітів та інформації, може визначити, шляхом прийняття ухвали, істотні для самоврядної громади загрози безпеці та публічному порядку. Повітові (міські) коменданти Поліції зобов'язані надавати комісії безпеки та правопорядку, на вимогу її голови, документи та інформацію, що стосуються роботи Поліції на території повіту, за винятком особових справ працівників та службовців, оперативно-розшукових та слідчих матеріалів, а також актів в індивідуальних адміністративних справах [11]. Отже, в межах повітів та повітового самоврядування тут контроль здійснюють комітети безпеки та порядку. Окрім того, в п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону вказано, що здійснюється ініціювання та організація заходів, що мають на меті запобігання вчиненню злочинів та проступків, а також криміногенним явищам, та співпраця у цій галузі з органами державної влади та місцевого самоврядування, а також громадськими організаціями [11]. Також згідно адміністративно-процесуального кодексу у неорганізований формі звичайні громадяни можуть подавати скарги до органів поліції.

У Грузії згідно ст. 7 Закону «Про поліцію» передбачено співробітництво поліції з органами публічної адміністрації та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, юридичними та фізичними особами задля виконання власних функцій. IX Розділ визначає контроль за діяльністю поліції. Так, згідно ст. 58 державний контроль за діяльністю поліцейських здійснюється на основі парламентського, президентського, прокурорського нагляду [6]. Особливої ваги в Грузії в питаннях громадського контролю набула реалізація принципу прозорості в діяльності поліції, оскільки поліція зобов'язана тут надавати публічну інформацію про свою діяльність не лише органам публічної адміністрації, але й громадським організаціям та зацікавленим особам. Окрім того, інформацію про свою діяльність поліція має подавати громадськості та засобам масової інформації [12, с. 407–408].

Висновки. Таким чином, на основі наведених матеріалів можна констатувати таке:

1) правове врегулювання інституту громадського контролю за діяльністю поліції не гарантує реалізації цих норм на практиці та реальний контроль, оскільки для цього в державі має скластися ряд важливих умов, серед яких постає наявність громадянського суспільства, демократичний режим, де саме громадяни як платники податків отримують від держави послуги, залучення громадян до формування державної політики у різних сферах, наявність цільових державних програм щодо активного залучення громадськості до прийняття управлінських рішень тощо;

2) зарубіжні держави на кшталт Канади або Франції протягом багатьох десятиліть впроваджували стратегію глобального залучення громадськості до контролю за органами публічної адміністрації загалом, й громадський контроль за поліцією є лише елементом громадського контролю в загальній конструкції контролю громадянського суспільства за станом справ в державі. Україні загалом формує інститут громадського контролю за діяльністю поліції у відповідності із засадничими фундаментальними міжнародними нормативно-правовими актами;

3) у Польщі на рівні місцевого самоврядування створені спеціальні інституції, до яких поліцейські повинні за вимогою або в системному порядку надавати звіти про результати своєї діяльності, й такий досвід можна використати в межах України;

4) врегулювати в законодавстві України або в межах підзаконних актів залучення громадян до контролю за поліцією у вигляді добровільних загонів на кшталт муніципальної варти, які б здійснювали превентивну діяльність та патрулювання з представниками патрульної поліції Національної поліції України.

Список використаних джерел

1. Василенко В. М. Зарубіжний досвід здійснення громадського контролю за діяльністю підрозділів поліції та можливості його використання в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Вип. 7. Спецвип. С. 245–248.

2. Декларація про поліцію: Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи No 690 (1979) від 8 травня 1979 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_803.

3. Європейський кодекс поліцейської етики. Рекомендація (2001) 10, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 р. та Пояснювальний меморандум. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf.

4. Кодекс поведення должностных лиц по поддержанию правопорядка: Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1979 г. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_282/.

5. Миронюк Р. В. Громадський контроль за діяльністю поліції: монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 134 с.

6. О полиции: Закон Грузии от 4 октября 2013 года №1444-Is. URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>.
7. О полиции : Федеральный закон от 07.02.2011 N 3-ФЗ (ред. от 21.12.2021). URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_110165/30d69a5f02dbc3803e311488adfb5e2562169aa0.
8. Паризька Хартія для нової Європи: міжнародний документ від 21.11.1990 № 995_058. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058#Text.
9. Про Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендації Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи від 19 вересня 2001 року. URL : <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>.
10. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n1123>.
11. Про Поліцію: Закон Республіки Польща від 6 квітня 1990 року. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19900300179>.
12. Терещук О. Д. Адміністративно-правові засади громадського контролю за правоохоронною діяльністю в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 460 с.
13. Ткаченко Р. О. Міжнародний досвід громадського контролю за діяльністю органів поліції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 4. Том 2. С.201–206.

Надійшла до редакції 06.12.2021

References

1. Vasylenko, V. M. (2019) Zarubizhnyy dosvid zdiysnennya hromadskoho kontrolyu za diyalnistyu pidrozdiliv politsiyi ta mozhlyvosti yoho vykorystannya v Ukraini. [Foreign experience of public control over the activities of police units and the possibility of its use in Ukraine.] *Naukovi zapysky. Seriya: Pravo*. Issue. 7. Spec. issue, pp. 245–248. [in Ukr.].
2. Deklaratsiya pro politsiyu: Rezolyutsiya Parlamentskoyi asambleyi Rady Yevropy No 690 (1979) vid 8 travnya 1979 roku. [Declaration on the Police: Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe No. 690 (1979) of 8 May 1979.]. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_803. [in Ukr.].
3. Yevropeyskyy kodeks politseyskoyi etyky. Rekomendatsiya (2001) 10, ukhvalena Komitetom ministriv Rady Yevropy 19 veresnya 2001 r. ta Poyasnyvalnyy memorandum. [European Code of Police Ethics. Recommendation (2001) 10, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 September 2001 and the Explanatory Memorandum.] URL : https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf. [in Ukr.].
4. Kodeks povedeniya dolzhnostnykh lits po podderzhaniyu pravoporyadka: Rezolyutsiya 34/169 General'noy Assamblei OON ot 17 dekabrya 1979 g. [Code of Conduct for Law Enforcement Officials: UN General Assembly Resolution 34/169 of 17 December]. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/awss/show/995_282. [in Russ.].
5. Myronyuk, R. V. (2020) Hhromadskyy kontrol za diyalnistyu politsiyi [Public control over the activities of the police] : monohraf. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2020. 134 p. [in Ukr.].
6. О полиции: Закон Грузии от 4 октября 2013 года №1444-Is. [On the Police: Law of Georgia of October 4, 2013 №1444-Is.]. URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2047533/1/ru/pdf>. [in Russ.].
7. О полиции : Federal'nyy zakon ot 07.02.2011 N 3-FZ [About the police: Federal Law of 07.02.2011 No. 3-FZ]. (red. ot 21.12.2021). URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_110165/30d69a5f02dbc3803e311488adfb5e2562169aa0/. [in Russ.].
8. Paryzka Khartiya dlya novoyi Yevropy : mizhnarodnyy dokument vid 21.11.1990 № 995_058. [Paris Charter for a New Europe: international document of 21.11.1990 № 995_058]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058#Text. [in Ukr.].
9. Pro Yevropeyskyy kodeks policeyskoyi etyky : Rekomendatsiyi Komitetu Ministriv derzhavam-uchasnytsyam Rady Yevropy vid 19 veresnya 2001 roku. [On the European Code of Police Ethics: Recommendations of the Committee of Ministers to the member states of the Council of Europe of 19 September 2001]. Ofitsiyyny sayt Tsentru polityko-pravovykh reform. URL : <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>. [in Ukr.].
10. Pro Natsionalnu politsiyu: Zakon Ukrainy vid 2 lypnya 2015 r. 580-VIII. [On the National Police: Law of Ukraine of July 2, 2015 № 580-VIII.]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n1123>. [in Ukr.].
11. Pro Politsiyu: Zakon Respubliki Polshcha vid 6 kvitnya 1990 roku.[On the Police: Law of the Republic of Poland of 6 April 1990]. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19900300179>. [in Ukr.].
12. Tereshhuk, O. D. (2018) Administratyvno-pravovi zasady ghomadskjogho kontrolju za pravookhoronnoju diyalnistju v Ukraini: teoriya i praktyka [Administrative and legal principles of public control over law enforcement in Ukraine: theory and practice]: monohrafija. Kyiv : DP «Vyd. dim «Personal», 460 p. [in Ukr.].
13. Tkachenko, R. O. (2018) Mizhnarodnyy dosvid hromadskogho kontrolyu za diyalnistyu orhaniv politsiyi [International experience of public control over the activities of police bodies]. *Naukovyy visnyk publicnogo ta pryvatnogo prava*. Issue 4, vol. 2, pp. 201-206. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Yunin. Public control over police activities: international practice and experience of individual foreign countries. The study deals with regulations and the practice of involving the public in the control of police activities in foreign countries. The key role of the institute of public control over the activities of the police in the context of building the National Police of Ukraine on the model of police institutions of Western civilization, developed democracies and democratic institutions is stated. The main provisions of international normative legal acts, which establish the main principles and standards for public control over the activities of the police and police services, are highlighted.

The emphasis is placed on the need to cover not only the positive experience but also the situation with public control in countries with undemocratic regimes, especially among the member states of the USSR. effective or efficient mechanisms of public control over the activities of the police, which is a repressive institution rather than a law enforcement agency). At the same time, the successful experience of Poland and Georgia in building effective police bodies that are accountable to civil society and enjoy authority among the population is presented.

The emphasis is placed on the fact that in the last century Western countries have begun systematic work on broad public involvement in public administration and local government decision-making, including in public control over policing. The norms of the Polish Law on Police are considered, which contain norms on the need to report police officers to special institutions within local self-government, inform about their activities, in this aspect we are talking about the norms of the Georgian Law on Police.

Keywords: control, public control, civil society, foreign experience, international documents.

УДК 342.84

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-31-36

**Лариса
НАЛИВАЙКО**[©]
доктор юридичних
наук, професор,
Заслужений юрист
України

**Свєнєя
МІНАКОВА**[©]
кандидат
юридичних наук

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
ДО ВИБОРЧИХ ПРАВ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ (НА ОСНОВІ ДОСВІДУ
ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ):
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ**

У статті досліджено забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, а саме права обирати та бути обраним на місцевих виборах. Якісні правові зміни виборчого законодавства створили умови для мобільних груп населення, в тому числі ВПО, реалізувати своє конституційне право на участь у місцевих виборах. Доступність реалізації виборчих прав ВПО на місцевих виборах залежить від таких умов, як: належне правове забезпечення; інформування ВПО про доступні можливості у сфері виборчого процесу, реалізації їхніх виборчих прав; організація виборчого процесу та механізму зміни виборчої адреси; доступ до судового та позасудового захисту порушених прав та інтересів ВПО у сфері виборчого процесу; інклюзивність виборчого процесу та його безпечність в умовах пандемії COVID-19.

На сьогодні в Україні, незважаючи на наявність ресурсів та вихідних даних, не ведеться офіційний облік кількості ВПО, які мають виборчі права та які їх використали на місцевих виборах.

Ключові слова: демократія, внутрішньо переміщені особи, місцеві вибори, право обирати, право бути обраним.

© Л. Наливайко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

larysa-nalyvaiko@ukr.net

© С. Мінакова, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3823-3072>

kasyanenkoyv@ukr.net

Постановка проблеми. Право громадян брати участь у політичному житті держави та громади, в якій вони живуть, не зникає у випадку внутрішнього переміщення. На відміну від інших мобільних груп населення, внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО) здійснили переміщення вимушено і є більш вразливими. У приймаючих громадах ВПО потребують належної підтримки та представництва, насамперед осіб, яких вони мають право обирати на демократичних виборах.

На сьогодні в Україні, незважаючи на наявність ресурсів та вихідних даних, не ведеться офіційний облік кількості ВПО, які мають виборчі права та які їх використали на місцевих виборах. Не обліковується кількість ВПО, які змінили виборчі адреси, у населених пунктах і регіонах. Законодавством не передбачено створення інформації щодо кількісного розподілу (в розрізі регіонів України) змін виборчих адрес за заявами виборців, чиї попередні виборчі адреси належали до території Донецької та Луганської областей. Така інформація Центральною виборчою комісією не створювалася.

Інститути громадянського суспільства стали рушійною силою змін у питаннях забезпечення доступу ВПО до виборчих прав на місцевих виборах. Завдяки адвокаціям за виборчі права мобільних всередині країни громадян, які з 2015 р. проводили експерти регіональних, національних і міжнародних організацій, до Виборчого кодексу України внесено необхідні зміни. Крім того, українські громадські та міжнародні правозахисні організації активно лобюють інтереси ВПО у виборчій сфері, розробляють підзаконні акти, проводять інформаційні кампанії та підвищують обізнаність ВПО.

Але ці процеси відбуваються без належного наукового супроводу. Зокрема, відсутні аналітичні наукові розвідки щодо ефективності реалізації виборчого законодавства під час проведення місцевих виборів у 2020 році. Не спрогнозовано вирішення проблеми та не вироблено рекомендації щодо удосконалення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні на майбутнє.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання доступу до виборчих прав внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах досліджували такі вчені, як: Р. Бичай, С. Закірова, Д. Ковриженко, А. Коршун, Я. Ленгер, О. Ніжарадзе, К. Павшук, Н. Пашкова, С. Савелій та ін. При цьому ґрунтовного дослідження проблем забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року не проведено, що зумовлює важливість наукової уваги до цієї теми.

Метою наукової розвідки є обґрунтування правових та практичних проблем забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року), а також вироблення пропозиції щодо удосконалення забезпечення таких прав у перспективі.

Виклад основного матеріалу. У 2020 р., за офіційною статистикою, всередині країни нараховують понад 5,5 млн мобільних громадян: понад 1,4 млн внутрішньо переміщених осіб; приблизно 1 млн людей, які не мають зареєстрованого місця проживання; понад 3,3 млн внутрішніх трудових мігрантів [1]. Незважаючи на те, що закордонні та вітчизняні дослідники, активісти та політики [4; 9, с. 5] постійно звертали увагу на потребу забезпечити доступ мобільних громадян до місцевих виборів, офіційно в Україні врегульовано це питання саме у зв'язку з виникненням проблеми внутрішнього переміщення.

Відсоток, який становлять ВПО від загальної кількості виборців, можна припустити лише умовно. Доступність реалізації виборчих прав ВПО на місцевих виборах залежить від таких умов, як: належне правове забезпечення; інформування ВПО про доступні можливості у сфері виборчого процесу, реалізації їх виборчих прав; організація виборчого процесу та механізму зміни виборчої адреси; доступ до судового та позасудового захисту порушених прав та інтересів ВПО у сфері виборчого процесу; інклюзивність виборчого процесу та його безпечність в умовах пандемії COVID-19.

Протягом 2019 та 2020 рр. виборче законодавство суттєво удосконалено у питаннях забезпечення реалізації громадянами своїх виборчих прав на місцевому рівні. У Виборчому кодексі України визначено можливість зміни виборчої адреси без зміни місця реєстрації, що дозволило ВПО проголосувати за місцем фактичного проживання. Нові правила зміни виборчої адреси набули чинності 1 липня 2020 року і стосувались, насамперед, спрощення механізму зміни виборчої адреси з метою створення умов для ВПО брати участь у місцевих виборах [2]. Практичне підвищення доступу ВПО до виборчих прав на місцевих виборах забезпечене як через можливість безпосередньо

звернутися до відділів ведення Державного реєстру виборців, так і завдяки можливості подати заяву в електронній формі на сайті Державного реєстру виборців або ж на сайті ЦВК з використанням цифрового електронного підпису. Саме останній спосіб звернення – дистанційна подача заяви засобами електронного кабінету виборця став більш популярним, що зумовлено організаційною зручністю, доступністю та безпечністю в контексті пандемії від COVID-19.

Але соціальний ефект від реалізації законодавчих новацій можна оцінити лише за допомогою аналізу активності ВПО у реалізації своїх виборчих прав і, зокрема, явки на місцеві виборах.

У місцевих виборах 25 жовтня 2020 р., за даними Центральної виборчої комісії, взяли участь 36,88 % виборців. У минулих місцевих виборах 25 жовтня 2015 р. взяли участь 46,62 % виборців [3]. Для Донецької області, де сконцентрована найбільша кількість ВПО, характерна найнижча в Україні явка на місцевих виборах. Харківській області притаманна така сама особливість. Основною, але не єдиною, причиною низької явки на місцевих виборах визначено епідемію COVID-19. Виборці мали цілком обґрунтовані побоювання щодо свого здоров'я в умовах скупчення та потоку людей 25 жовтня, а також недовіру до стану забезпечення безпеки на дільницях. Також громадяни недооцінюють значення місцевих виборів, спостерігається стійка недовіра громадян до місцевих політичних сил.

Визначений законодавством механізм зміни виборчої адреси мав стимулювати ВПО до участі у місцевих виборах. Спрощення зміни виборчої адреси уможливило результативність їх політичної активності на місцевому рівні. При цьому загальна кількість звернень була відносно низькою, порівняно з кількістю облікованих мобільних громадян.

Зрозуміти та оцінити достовірність ситуації зі зміною виборчої адреси саме ВПО неможливо. Офіційно не визначено: кількість виборців з числа зареєстрованих ВПО; кількість ВПО, які взяли участь у місцевих виборах 2020 р.; кількість ВПО, які зареєструвались як кандидати; кількість ВПО, які перемогли на місцевих виборах 2020 р. Це ускладнює нормотворчий та правозастосовний процес, унеможливорює об'єктивну оцінку ефективності законодавчих новацій та їх подальше планування.

Значне зменшення тих, хто бажає взяти участь у місцевих виборах, сталося в умовах спрощеного доступу до зміни виборчої адреси. Незважаючи на відсутність офіційної статистики, з огляду на співвідношення кількості зареєстрованих ВПО та загалом громадян, які змінили виборчу адресу, можна констатувати: ні ВПО, ні інші категорії мобільного населення не виявили високої активності у реалізації своїх виборчих прав.

Зміна виборчої адреси має відбуватися з чіткою фіксацією причин. Викликає занепокоєння розвиток «виборчого туризму» та зловживань під час реєстрації нових виборчих адрес громадян, що можуть використовуватись політичними силами для впливу на результати виборів. В умовах низької явки виборців, фінансово вмотивовані «виборчі туристи» могли суттєво вплинути на результати виборів.

Доступ вимушених переселенців до виборчих прав на місцевих виборах прямо залежав від поінформованості громадян про доступні їм можливості щодо реалізації виборчих прав. Центральна виборча комісія провела низку інформаційних заходів, що містили поширення відеороликів, інформаційних повідомлень, інфографіки тощо. Інформація про механізм зміни виборчої адреси та організацію виборів розміщено переважно на вебсайтах обласних та районних адміністрацій, а також на ресурсах органів місцевого самоврядування. В інформаційному забезпеченні доступу ВПО до реалізації виборчих прав провідне значення мала саме активність інституцій громадянського суспільства.

Зміни до Виборчого кодексу України, що спростили доступ ВПО до виборів, були прийняті за 4 місяці (1 липня 2020 р.) до дати виборів, а процедура зміни виборчої адреси була доступною всього 2 місяці (до 10 вересня 2020 р.). Але для забезпечення участі ВПО у виборах проведена інформаційна кампанія була недостатньо інтенсивною та тривалою. Якщо 2 місяці і було достатньо для зміни виборчої адреси та реалізації права обирати, то для громадян, які претендували бути обраними, часу для підготовки було менше. Тож не всі охочі ВПО мали реальну можливість спланувати, підготуватись та ухвалити рішення про реєстрацію у ролі кандидатів. З 15 до 25 вересня ВПО мали змогу подати документи для реєстрації як кандидата, та з моменту реєстрації до 23 жовтня проводити агітацію. Отож, має місце непряма дискримінація кандидатів-ВПО,

які мали менше часу на підготовку до виборів, ніж кандидати з-поміж не ВПО.

Умовою доступності реалізації виборчих прав ВПО є інклюзивність виборчого процесу. Забезпечення інклюзивності виборчого процесу для осіб з інвалідністю та маломобільних осіб знайшло своє відображення у Виборчому кодексі України, постановах Центральної виборчої комісії, Кабінету Міністрів України та Міністерства розвитку громад та територій України. Постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 962 затверджено Критерії доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їхньої роботи та проведення голосування [5]. Завдяки сприянню громадських організацій у постанові закріплено прогресивний підхід до забезпечення інклюзивності виборчих дільниць. Але ухвалення Постанови за два тижні до виборів не дозволило погодити роботу виборчих дільниць з відповідними критеріями.

Україна вперше зіткнулась із потребою проведення виборів в умовах пандемії COVID-19. Саме пандемію визнають основною причиною низької явки виборців на місцевих виборах. З метою організації безпечної участі громадян у виборах та запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19 Кабінетом Міністрів України визначено механізм здійснення протиепідемічних заходів під час організації та проведення виборів у період дії карантину. Пандемія COVID-19 рівномірно вплинула на активність участі виборців як з категорії ВПО, так і не ВПО у місцевих виборах.

Однією з особливостей місцевих виборів 2020 р. стало ухвалення рішення не проводити їх на окремих підконтрольних Україні територіях. Відповідно до Постанови Центральної виборчої комісії «Про неможливість проведення перших виборів депутатів окремих сільських, селищних, міських рад Донецької і Луганської областей та відповідних сільських, селищних, міських голів 25 жовтня 2020 року» від 8 серпня 2020 року № 161 та на основі наданих Донецькою та Луганською обласними державними адміністраціями – обласними військово-цивільними адміністраціями висновків щодо неможливості забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів 25 жовтня 2020 року, на окремих територіях Донецької та Луганської областей вибори не проводились [6, с. 88; 7, с. 56; 8, с. 16]. Обмеження виборчих прав громадян прифронтових громад, серед яких також і ВПО, є обґрунтованим з огляду на реальну неможливість гарантувати безпеку для життя і здоров'я людей. Причиною недовіри громадян до цього рішення стала відсутність чітких критеріїв оцінки безпечності території та наявності/відсутності умов для проведення виборів. При цьому були реальні причини вважати, що врегулювання безпекових питань не залежить тільки від України.

Вважаємо за доцільне виокремити основні напрями удосконалення виборчого процесу на місцевому рівні, що сприятимуть посиленню доступу ВПО до місцевих виборів:

– державному реєстру виборців рекомендується здійснювати чітку фіксацію причин та умов зміни виборчої адреси. Кожен випадок є індивідуальним і потребує окремого підходу та контролю. Незважаючи на важливість забезпечення доступу ВПО до місцевих виборів, ця процедура не повинна бути примітивною. Необхідно передбачати ризики та не допускати маніпулювань зі зміною виборчої адреси;

– брак статистичних даних про участь ВПО та мобільних груп населення у виборах 25 жовтня 2020 р. унеможливило оцінку ефективності нормативних та організаційних заходів. Розпорядникові Державного реєстру виборців та територіальним виборчим комісіям рекомендується робити відмітку про наявність спеціального статусу громадян під час внесення даних до реєстру з метою подальшого удосконалення механізму включення різних категорій виборців в усі демократичні процеси;

– місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування необхідно продовжити інформування громадськості про нові заходи щодо забезпечення доступності виборчих прав та про процедуру зміни виборчої адреси для ВПО та інших мобільних груп населення у подальшому;

– місцевим державним адміністраціям рекомендовано в подальшому вживати практичних заходів для забезпечення безперешкодного доступу виборців з інвалідністю до виборчих дільниць та здійснювати контроль за реалізацією критеріїв інклюзивності приміщень, де розміщуються такі дільниці;

– в регіональних неурядових організаціях та місцевих органах державної влади відсутній зворотний зв'язок з ВПО щодо проблем їх участі у місцевих виборах 2020 р.

Необхідно провести комплексне опитування ВПО в регіонах з метою цілісної оцінки їх доступу до виборчих прав та визначення потреб у політичній сфері.

Висновки. Якісні правові зміни виборчого законодавства створили умови для мобільних груп населення, в тому числі ВПО, реалізувати своє конституційне право на участь у місцевих виборах. Але ні ВПО, ні інші категорії мобільного населення не виявили активності у реалізації своїх виборчих прав. Причинами цього стали недоліки організації виборчого процесу, несвоєчасне ухвалення відповідних нормативних документів, недостатня інформаційна та просвітницька робота, а також ризики, спровоковані пандемією COVID-19. Низка рішень організаційного характеру були ухвалені із запізненням або під час виборчого процесу. Пандемія COVID-19 рівномірно вплинула на активність виборців у місцевих виборах, в тому числі і на ВПО.

Місцеві вибори 2020 р. стали особливими в історії незалежної України: проведені за новим Виборчим кодексом України та за новою процедурою; мали на меті, зокрема, закріпити результати сучасного етапу децентралізації влади; вперше були проведені в умовах пандемії зі специфічними організаційними особливостями; до місцевих виборів вперше отримали доступ мобільні групи населення, в тому числі ВПО. Помилки, допущені під час їх організації були неминучими, але, безумовно, їх можна було уникнути за умови завчасної ретельної підготовки.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7. Ст. 48.
3. Явка на місцевих виборах в Україні становила 36, 88 відсотка – ЦБК. URL: <https://www.dw.com/uk/yavka-na-mistsevykh-vyborakh-v-ukraini-stanovyla-blyzko-37-vidsotkiv/a-55395180>
4. Шуджаат А., Робертс Х., Ербен П. Внутрішньо переміщені особи та участь у виборах: короткий огляд: біла книга IFES. Міжнародна фундація виборчих систем, 2016. URL : https://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_idps_and_electoral_participation_2016-11-14-ukrainian.pdf.
5. Про затвердження критеріїв доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення приміщень, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних виборчих дільниць для організації їх роботи та проведення голосування : постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 962. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-2020-%D0%BF#Text>.
6. Ісаєва Н. С. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб та гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика : дис. ... д-ра філософ. (081 Право) / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 256 с.
7. Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра філос. (081 Право) / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 231 с.
8. Наливайко Л. Р., Романов М. Ю. Політичні права внутрішньо переміщених осіб в Україні: реалії та проблемні аспекти. *National law journal: theory and practice*. 2018. № 5 (21). С. 15–18.
9. Beschastnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of Court Precedent in the System of Law of the European Union And in the System of Law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Volume 22. Issue 6. P. 1–6.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky [State Statistics Service]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [in Ukr.].
2. Vyborchyy kodeks Ukrayiny vid 19.12.2019 r. [Electoral Code of Ukraine of December 19, 2019]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2020. № 7, art. 48. [in Ukr.].
3. Yavka na mistsevykh vyborakh v Ukrayini stanovyla 36, 88 vidsotka – TsVK [Turnout in local elections in Ukraine was 36.88 percent – the CEC]. URL : <https://www.dw.com/uk/yavka-na-mistsevykh-vyborakh-v-ukraini-stanovyla-blyzko-37-vidsotkiv/a-55395180>. [in Ukr.].
4. Shudzhaat, A., Roberts, Kh., Erben P. (2016) Vnutrishn'o peremishcheni osoby ta uchast' u vyborakh: korotkyy ohlyad: bila knyha IFES [Internally Displaced Persons and Election Participation: A Brief Overview: The IFES White Paper]. Mizhnarodna fundatsiya vyborchyykh system. URL : https://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_idps_and_electoral_participation_2016-11-14-ukrainian.pdf. [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya kryteriyiv dostupnosti dlya osib z invalidnistyu ta inshykh malomobil'nykh hrup naseleennya prymishchen', shcho nadayut'sya dil'nychnym vyborchym komisiyam zvychnyykh vyborchyykh dil'nyts' dlya orhanizatsiyi yikh roboty ta provedennya holosuvannya [On approval of the criteria for accessibility for persons with disabilities and other low-mobility groups of premises provided to polling stations of ordinary polling stations for the organization of their work and voting] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 09.10.2020 № 962. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-2020-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
6. Isayeva, N. S. (2021) Sotsial'no-ekonomichni ta kul'turni prava i svobody vnutrishn'o

peremishchenykh osib ta harantiyi yikh realizatsiyi: teoretyko-pravova kharakterystyka [Socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons and guarantees of their implementation: theoretical and legal characteristics] : dys. ... d-ra filosof. (081 Pravo) / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 256 p. [in Ukr.].

7. Korshun, A. A. (2021) Pravovyy status vnutrishn'о peremishchenykh osib: teoretyko-pravovyy aspekt [Legal status of internally displaced persons: theoretical and legal aspect] : dys. ... d-ra filosof. (081 Pravo) / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 231 p. [in Ukr.].

8. Nalyvayko, L. R., Romanov, M. Yu. (2018) Politychni prava vnutrishnyo peremishchenykh osib v Ukrayini: realiyi ta problemni aspekty [Political rights of internally displaced persons in Ukraine: realities and problematic aspects]. *National law journal: theory and practice*. № 5 (21), pp. 15–18. [in Ukr.].

9. Beschastnyi, V., Shkliar, S., Fomenko, A., Obushenko, N., Nalyvaiko, L. (2019) Place of Court Precedent in the System of Law of the European Union And in the System of Law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol. 22, issue 6, pp. 1–6.

ABSTRACT

Larysa Nalyvaiko, Yevheniya Minakova. Ensuring access of internally displaced persons to voting rights at the local level (on the basis of the experience of conducting local elections in 2020): theoretical and practical aspects. Article devoted to clarify the extent to which the issue of the electoral rights of internally displaced persons, also the right to vote and to be elected in local elections.

Civil society institutions have been a driving force for change in ensuring IDPs' access to voting rights in local elections. Thanks to the advocacy for the electoral rights of mobile citizens, carried out since 2015 by experts from regional, national, and international organizations, the necessary amendments were introduced to the Electoral Code of Ukraine. Qualitative legal changes of the electoral legislation created conditions for mobile population groups, including IDPs regarding the realization of their constitutional right to participate in local elections.

For the first time, Ukraine faced the need to hold elections under the conditions of the COVID-19 pandemic. The pandemic is identified as the main reason for low voter turnout in local elections. A small number of potential voters used the simplified mechanism of changing the voting address. The decrease in the number of those willing to take part in the local elections occurred in conditions of simplified access to the change of the voting address. Neither IDPs nor other categories of the mobile population showed high activity in exercising their voting rights.

The accessibility of the exercise of voting rights of IDPs in local elections depends on such conditions as proper legal provision; informing IDPs about the opportunities available in the sphere of the electoral process, implementation of their electoral rights; organization of the electoral process, and the mechanism of changing the voting address; access to judicial and extrajudicial protection of violated rights and interests of IDPs in the electoral process; inclusiveness of the electoral process and its safety under the COVID-19 pandemic.

Voting rights of internally displaced persons should not be discriminated against. To date in Ukraine, despite the availability of resources and baseline data, there is no official record of the number of IDPs who possess voting rights and have used them in local elections. The number of IDPs who have changed their voting addresses in the localities and regions is not accounted for.

Keywords: *democracy, internally displaced persons, local elections, right to vote, right to be elected.*

УДК: 35.071

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-37-42

Serhii KOMISSAROV[©]
Doctor of Law,
Associate Professor

Vitalii POKAICHUK
PhD in Law,
Associate Professor

Vadym FURSA[©]
Lecturer

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER AT MASS EVENTS

Сергій Комісаров, Віталій Покайчук, Вадим Фурса. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАХОДІВ. Реалізація державної політики у сфері національної безпеки покласться на силові структури України – правоохоронні та розвідувальні органи, спеціальні державні органи з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено завдання щодо забезпечення національної безпеки України.

Проблеми забезпечення національної безпеки належать до найважливіших, складних багатоаспектних і цілісних явищ суспільно-політичного життя. Проте загрози національній безпеці як явища, тенденції та чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть виключати чи ускладнювати реалізацію національних інтересів (важливими є інтереси особи, суспільства та держави, реалізацію яких забезпечує держава), суверенітет України, її поступальний демократичний розвиток, а також безпечні умови життя і добробут її громадян. Це надало поштовх до пошуку нових підходів до сприйняття та розуміння сутності, бачення структурно-функціональних компонентів єдиної системи забезпечення національної безпеки в умовах антагоністичних намірів Російської Федерації посягнути на державний суверенітет України, спроби повалити її демократичний конституційний лад.

Автрами проаналізовані чинне законодавство та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють оперативно-службову та службово-бойову діяльність силових структур України та розроблено пропозиції з удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності підрозділів Національної поліції щодо забезпечення громадської безпеки та порядку під час проведення масових заходів.

Зроблено висновок, що на сьогодні існує необхідність розробки відомчого нормативно-правового акта, який базується на Законах України «Про національну безпеку України», «Про Національну поліцію» та Концепції впровадження скандинавської моделі забезпечення громадської безпеки та порядку під час проведення масових заходів, яка враховує досвід поліції скандинавських країн щодо забезпечення громадської безпеки та порядку під час проведення великих заходів.

Ключові слова: національна безпека, національна поліція, оперативно-службова діяльність, службово-бойова діяльність, ініціативний підхід, стратегічні принципи, скандинавська модель забезпечення громадської безпеки та порядку під час масових заходів

© S. Komissarov, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3101-964X>
mail@dduvs.in.us

© V. Pokaichuk, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2983-4634>
pv_84@ukr.net

© V. Fursa, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5962-8327>
k_tsp@dduvs.in.ua

Relevance of the study. According to the norms of the Constitution, Ukraine is a sovereign and independent, democratic, social, legal state [1, Art. 1].

The fundamental right in the democratic government is the right to vote and to choose [1, Art. 70]. Meanwhile, there is the right to express one's opinion and, doing so in a peaceful manner, to gather with others to express one's opinion [1, Art. 39]. These rights, among others, are defined by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine [2].

The protection of a person and a citizen (its life and dignity, constitutional rights and freedoms, safe living conditions), society (its democratic values, welfare and conditions for sustainable development), the government (its constitutional order, sovereignty, territorial integrity and inviolability), the territory and the natural environment from emergencies is recognized by Ukrainian legislation as the main goal of state policy in the areas of national security and defense [3, part 1 Art. 3].

The implementation of state policy in the field of national security is entrusted to the Ukrainian security forces – law enforcement and intelligence agencies, special state agencies with law enforcement functions, civil protection forces and other agencies, which are assigned by the Constitution and laws of Ukraine to ensure national security of Ukraine [3, paragraph 17 part 1 Art. 1].

Today the activities of these elements of the security forces are regulated by legislative acts that do not fully take into account the specific conditions of crisis situations of a certain origin.

According to the Constitution of Ukraine, Ukrainian Constitution norms are norms of direct action [1, part 3 Art. 8]. They are directly implemented regardless of whether they are established by relevant laws or other normative and legal acts [4].

The right of citizens to assemble peacefully, without weapons, to hold meetings, rallies, marches and demonstrations, is enshrined in Article 39 of the Constitution of Ukraine, is their inalienable and inviolable right, guaranteed by the Basic Law of Ukraine [4].

The problems of ensuring national security are among the most important, complex multiaspect and integral phenomena of public and political life.

Nevertheless, threats to the national security as phenomena, trends and factors that make it impossible or difficult or may exclude or complicate the realization of national interests (important are the interests of a person, society and the government), the implementation of which ensures the state sovereignty of Ukraine, its progressive democratic development, as well as safe conditions of life and the welfare of its citizens [3, paragraph 10 part 1 Article 1] and preservation of national values of Ukraine [3, paragraph 6 part 1 Article 1], were especially acute in 2013-2014. This gave impetus to the search for new approaches to the perception and understanding of the essence, the vision of the structural and functional components of the common system of ensuring national security in conditions of antagonistic intentions of the Russian Federation, encroaching on the government sovereignty of Ukraine, attempts to overthrow the democratic constitutional order.

In turn, the events that have recently unfolded in most countries of the world and they are associated with mass riots, threats to public security and group violations of public order, and somewhere (the United States, the French Republic) they have become a real threat to national security and the preservation of national values, particularly, the development of a new approach is required for ensuring public security and the rule of law, regulatory environment of a number of problem issues of service-combat activity of security forces, in general.

Recent publications review. Certain aspects of national security theory were developed by T. Schelling and G. Kahn (theory of international conflicts) R. Liska and G. Snyder (theory of blocks and coalitions) K. Norr (theory of state capacity) Z. Brzezinski (geostrategic models) E. Luttwak, M. Porter (international economic competition), etc.

The works of O. Bandurka, R. Kalyuzhnyi, V. Konoplyov, O. Kopan, V. Kolpakov, O. Komissarov, I. Kyrychenko, S. Kuznichenko, V. Olefir, V. Petkov, O. Yarmysh and the others are devoted to the study of problem issues of national security of Ukraine.

The role of law enforcement agencies in ensuring national security is the subject of research by Yu. Allerov, S. Belay, A. Berlach, S. Husarov, H. Drobakh, Yu. Dubko, I. Zozulya, M. Korniyenko, O. Krivenko, V. Laptiy, M. Loshytskyy, O. Ostapenko, A. Podolyaka, S. Poltorak, A. Spasskyy, O. Shmakov, S. Yarovy, Kh. Yarmaki.

The research paper's objective is to analyze current legislation and subordinate normative legal acts which regulate operational-service and service-combat activities of security forces of Ukraine and the development of proposals for improving legal and regulatory support activities of

the National Police units to ensure public safety and order during mass events.

Discussion. Today, neither at the legislative level, nor at the level of subordinate normative legal acts, the issue of deployment of forces and means, forms and methods of prevention, suppression, counteraction and elimination of consequences of emergencies related to unlawful actions of offenders in implementing the constitutional right to peaceful assemblies has not been regulated. And the fact that peaceful assemblies, rallies, demonstrations, protests, and football matches pose a threat to public safety and constantly transform (or can lead) into group disturbances of public order or mass disorder is axiomatic. This axiom is confirmed by the events in the United States and the French Republic, which have become a real threat to national security and the preservation of national values.

At the same time, returning to the performance of service-combat tasks by National Police units to neutralize potential and real threats to national security is surprised by the lack of normative and legal regulation of this activity.

Taking the above into account and considering threats to the national security as phenomena, trends and factors that make it impossible or difficult or may exclude or complicate the realization of national interests (important are the interests of a person, society and the government, the implementation of which ensures the state sovereignty of Ukraine, its progressive democratic development, as well as safe conditions of life and the welfare of its citizens and preservation of national values of Ukraine [3] logical question arises the issue of normative regulation of the activities of state security forces in preventing the emergence, cessation and elimination of the consequences of the above-mentioned unlawful manifestations.

With the invalidity of the Decree on the actions of bodies, units of internal affairs bodies, associations of military units of internal troops, higher educational institutions of the MIA in the liquidation of mass disturbances, quite significant gap in the normative regulation of this type of activity of the National Police units was determined, which in the near future may lead to irreparable consequences.

After the events that occurred in Ukraine in late 2013 and early 2014, the outdated system of public security was completely incapacitated and did not take into account tendencies of society development and international police experience in countering group disruption of public order and mass disorder. Though the law enforcement system of Ukraine had certain developments in the work with football fans and implemented them effectively in the official activities of the Internal Affairs, the Security Service of Ukraine, Internal troops of the Ministry of Internal Affairs, the State Border Guard Service of Ukraine (2008-2012). The effectiveness of application of the public order model during football matches of various risk levels has been approved by the European police and fan community during the UEFA European Football Championship, which was held in June-July, 2012 in Ukraine and the Republic of Poland.

After UEFA Euro 2012, the positive practice of public order security during football matches has not been implemented and adapted to the activities of preventive police (militia of public safety at that time) for effective prevention and response to unlawful manifestations during public events in general.

Searching for new forms and approaches to the normative-legal regulation of public order security during mass events and counteraction to group violations of public order and mass disorders was proceeded sluggishly, and sometimes was in a state of suspended animation until August, 2018.

In order to reform consistently the public security sector through strategic consultations and practical support of reform measures in accordance with EU standards and international principles, the Scandinavian model of ensuring public safety and order during mass events was proposed to introduce by the EU Advisory Mission in Ukraine in the activities of bodies and units of the National Police of Ukraine.

Based on the experience of police structures of the Netherlands, Germany, England, by combining several police concepts and tactical army approaches, the Danish National Police developed «Mobile Tactical Concept», which was implemented into Danish police work in 2002, and since 2005 into activity of police of the Kingdom of Sweden. It builds on flexibility of situational adaptation, using mobility through the usage of small police units, who move in lightly armored vehicles with a clear command structure and delegation of authority.

The main advantages of the Scandinavian model of ensuring public safety and order at mass events are: reduction of personnel injuries; flexibility; use of vehicles as the part of tactics; quickness; short chain of command; graded approach (number of police officers on site

is not more than the situation requires; stealth; equipment) constant analysis of risks and threats; constant communication with citizens.

Adoption of the Concept of implementation of the Scandinavian model of ensuring public safety and order during public events in the activities of bodies and units of the Ukrainian National Police [5] has given a boost to the normative regulation of this issue in the Ukrainian legislation.

However, not a single regulatory and legal act had been adopted, which would regulate service activities of the National Police units in this direction. In addition, the role of the National Police units in the elimination of mass disturbances is not clear:

- firstly, the Scandinavian model of ensuring public safety provides for the direct involvement of police units in the elimination of mass disturbances;
- secondly, the National Guard of Ukraine is the major subject of termination of mass disorders. While implementing measures to stop mass disturbances, the National Guard of Ukraine coordinates the activities of the forces and means of law enforcement agencies involved in the cessation of those unlawful actions.

In our opinion, the introduction of the Scandinavian model of ensuring public safety and order during mass events is an effective measure for implementing democratic principles in police activity and it will replace the outdated reactive model of behavior for ensuring public safety and order with a new proactive-oriented model, which takes into account best European practices and guarantees observance of rights and freedoms of a human and a citizen.

The achievement of this goal is possible with the following guiding principles: the rule of law, according to which the individual, his rights and freedoms are recognized as the highest value, and the content and focus of government activities are determined by taking into account the practice of the European Court of Human Rights; the observance of human rights and freedoms guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine and international agreements of Ukraine, that consent to be bound by the Verkhovna Rada of Ukraine and promoting their implementation; police interaction with citizens based on the principles of partnership and dialogue in order to provide for legitimate needs of population.

It is important to highlight that the use of proactive methods is aimed to minimize physical contact between police and participants of the event, which will allow conflict-free establishment of law and order during mass events, which is one of the key priorities of reforming the police activities, as well as it will help to reduce tension among participants of public events and in society in general.

Based on the experience of the Scandinavian countries and the theory of crowd dynamics, the development of the concept of force management and means should be grounded on the following strategic principles:

- 1) Knowledge – the possession of verified information about different groups of assembly participants, their intentions, goals, values and means of achieving the goal, as well as persons and groups of persons, who may be considered as the source of risk;
- 2) Facilitation – the police strategy should be focused primarily on facilitating the organizers and participants of the mass assembly to achieve their legitimate goal;
- 3) Communication – dialogue with organizers and participants of the meeting at all stages of its preparation and carrying out to prevent emergence and conflict escalation. This principle is fundamental, because maintaining proper communication between authorities, police and citizens will help to form quite high level of public confidence at all stages of the mass event and to avoid the commission of offenses;
- 4) Differentiation is the perception of participants of a peaceful assembly not as a crowd, but as a combination of individuals and personalities, who may have different goals and objectives, in particular the commission of offenses, who can have different attitudes toward the police. Observance of this principle will isolate quickly citizens, who might disrupt public order (possible provocateurs and instigators) from those, who behave peacefully and have no intention of committing an offense, and therefore the police can gain respect and support, which, in turn, will ensure a higher level of public confidence to them.

Conclusions. Taking into account all mentioned above, it should be noted that nowadays there is the necessity to develop departmental regulatory and legal act, based on the Laws of Ukraine «On National Security of Ukraine», «On National Police» and the Concept of introduction of the Scandinavian model of ensuring public safety and order during mass events, which would be based on the experience of Scandinavian police and ensuring public safety and order holding the Euro 2012, it would include the whole range of questions for providing

public safety and order during large events.

The key elements of which should be:

1. To adopt at the national level the Instruction for ensuring public safety and order during mass events, organization and procedure of actions for eliminating mass disturbances.
2. To provide the deployment of operational headquarters – the main body of force and means management, which are involved in implementation of the tasks:
 - 2.1. To organize the management of forces and means in the operational headquarters and to provide for the creation of a control apparatus consisting of:
 - organizational and analytical group;
 - forces and means management team;
 - logistics group;
 - intelligence group;
 - other groups as required.
3. To provide the creation of groups of operational formation for performing the assigned tasks of ensuring public safety and order.
4. Holding command-staff exercises (at the strategic level) for the control apparatus; tactical and special exercises (at the operational and tactical levels) for the operational formation groups.

References

1. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) : Рішення Конституційного суду України від 19.04.2001 № 4-рп/2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>.
5. Про затвердження Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів : наказ МВС України від 23.08.2018 № 706. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS873.html.

Submitted 24.11.2021

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : pryynyata na 5-y sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996, № 30, art. 141. [in Ukr.].
2. Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsiyi [On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols № 2, 4, 7 and 11 to the Convention] : Zakon Ukrainy vid 17.07.1997. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
3. Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>. [in Ukr.].
4. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo ofitsiynoho tлумachennya polozhennya chastyny pershoi statti 39 Konstytutsiyi Ukrainy pro zavchasne spovishchennya orhaniv vykonavchoyi vlady chy orhaniv mistsevoho samovyaduvannya pro provedennya zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsiy (sprava shchodo zavchasnoho spovishchennya pro myrni zibrannya) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the official interpretation of the first part of Article 39 of the Constitution of Ukraine on early notification of executive or local peaceful assemblies] : Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrainy vid 19.04.2001 № 4-rp/2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>. [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi zaprovadzhennya v diyal'nosti orhaniv ta pidrozdiliv Natsional'noyi politysiyi Ukrainy skandynavs'koyi modeli zabezpechennya publichnoyi bezpeky ta poryadku pid chas provedennya masovykh zakhodiv [On approval of the Concept of introduction in the activities of bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine of the Scandinavian model of ensuring public safety and order during mass events] : nakaz MVS Ukrainy vid 23.08.2018 № 706. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS873.html. [in Ukr.].

ABSTRACT

In the article on the basis of analysis of theoretical foundations and legal and regulatory framework, regulating operational-service and service-combat activities of security forces of Ukraine, the problem questions of organization of activity of National police units for providing public safety and order at mass events have been examined.

The conclusion is that nowadays there is the necessity to develop departmental regulatory and legal act, based on the Laws of Ukraine «On National Security of Ukraine», «On National Police» and the Concept of introduction of the Scandinavian model of ensuring public safety and order during mass events, which would be based on the experience of Scandinavian police and ensuring public safety and order holding the Euro 2012, it would include the whole range of questions for providing public safety and order during large events.

Keywords: national security, National Police, operational-service activity, service-combat activity, proactive approach, strategic principles, Scandinavian model of ensuring public safety and order at mass events.

УДК 342.841 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-42-49

**Лариса
НАЛИВАЙКО**[©]
доктор юридичних
наук, професор,
Заслужений юрист
України

**Юлія
ЛЕБЕДЕВА**[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Висвітлено окремі аспекти обмежень, що були накладені державами на громадян в умовах пандемії COVID-19, на основі аналізу положень міжнародно-правових актів, та практики Європейського суду з прав людини.

Автори акцентують увагу на тому, що перед Європейським судом з прав людини вже сьогодні постала необхідність прийняття рішень по справам щодо порушення прав людини під час медичного втручання в умовах пандемії.

У статті зазначено, що пандемія є тією надзвичайною ситуацією, коли можливі відступи від прав людини. При цьому, як зазначають автори, ЄСПЛ вважає необхідними процедурні обмеження відповідних способів медичного втручання, наголошуючи на загальнообов'язковому забезпеченні дотримання прав людини, гарантованих Конвенцією.

Ключові слова: права людини, пандемія, COVID-19, практика ЄСПЛ, відступ від прав людини, надзвичайна ситуація.

Постановка проблеми. Враховуючи глобальну кризу у сфері охорони здоров'я, що почалася з проголошення Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) пандемії через поширення коронавірусної інфекції COVID-19, важливим є аналіз міжнародної практики у зв'язку з обмеженням прав людини. Так, реалізація прав

© Л. Наливайко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

larysa-nalyvaiko@ukr.net

© Ю. Лебедева, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9745-2796>

u.lebedieva@gmail.com

людини належить до основоположних категорій юридичної науки загалом. З настанням режиму пандемії в усьому світі постало питання обмеження особи в її свободах, шляхом прийняття нових актів законодавства, видання указів та інших підзаконних актів, введення штрафних санкцій.

Крім того, загострилася проблема співвідношення прав конкретної людини з правами інших осіб, суспільства загалом та держави. Пандемія COVID-19 змусила органи державної влади визначати баланс між пріоритетом прав і свобод людини та захистом життя та здоров'я громадян. Режим пандемії коронавірусу – чинник, що впливає на зміст правового регулювання відносин у сфері прав і свобод людини. Заходи, що вживаються державою, стосуються права на охорону здоров'я, свободу пересування, працю та інші.

Тому, з метою формування належної політики у сфері охорони здоров'я, важливим є аналіз міжнародної практики у зв'язку з обмеженням прав людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Серед великої кількості науковців, які досліджували окремі міжнародні аспекти прав та свобод людини, можна виділити праці таких авторів, як: І. Дахова, М. Козюбра, С. Максимов, Л. Наливайко, М. Орзіх, О. Орлова, П. Рабінович, С. Рабінович, В. Речицький, М. Савчин, Н. Сатохіна, К. Степаненко, О. Уварова, Р. Фурфаро, С. Шевчук та інші. Разом із тим, реалії сьогодення свідчать про необхідність забезпечення захисту прав людини в державах-членах Ради Європи відповідно до практики Європейського суду з прав людини.

Перед Європейським судом з прав людини вже сьогодні постала необхідність прийняття рішень по справам щодо порушення прав людини під час медичного втручання в умовах пандемії. Постав ряд питань, до яких зокрема належать: чи були ці обмеження необхідними у ситуації, що склалася? Чи є вжиті окремі заходи пропорційними ситуації, що склалася? Чи відповідає положенням Конвенції прийняте надзвичайне законодавство?

Дослідження зазначених питань дозволить сформувати якісну політику охорони здоров'я, балансуючи між приватним та публічними інтересами в українському суспільстві.

Метою цієї статті є дослідження обмежень, що були накладені державами на громадян в умовах пандемії COVID-19, аналізуючи окремі норми Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Сіракузьких принципів тлумачення обмеження і відхилень від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про права людини і громадянина. Крім того, нагальним є аналіз та оцінка усталеної та щорічної практики Європейського суду з прав людини щодо медичного втручання, а також практики щодо зобов'язань, які держави наклали на громадян під час пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Загальна декларація прав людини 1948 року встановлює, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [1].

Міжнародно-правове регулювання обсягу прав, меж їх обмеження виходить за межі внутрішньодержавного питання. У міжнародній практиці, яка загалом відображена в конституціях сучасних держав, знайдено рішення, що дозволяє дотримуватися принципу пріоритету прав і свобод людини і співвідносити його із законними інтересами інших суб'єктів [20, с. 129].

Згідно з положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) держави, які беруть участь у цьому Пакті, можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань по Пакту тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [2].

Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) передбачає два терміни: обмеження (ст. 8, 18) та відступ від своїх зобов'язань (ст. 15) [3].

Міжнародними стандартами встановлено, що при загрозі життю та здоров'ю

населення допустимі обмеження певних прав і свобод, якщо такі обмеження вводяться відповідно до закону та безумовно необхідні. При цьому виключається довільність або дискримінація; обмеження повинні бути обмежені в часі, відповідати іншим вимогам, що пред'являються в демократичному суспільстві. Міжнародна практика свідчить, що виправдовуються обмеження, що відповідають вимогам справедливості, пропорційності і необхідності для захисту конституційно значущих цінностей. Разом з тим, варто звернути увагу, що виконання міжнародних судових рішень з прав людини обумовлено внутрішніми факторами кожної держави [4, с. 48].

У межах даного дослідження необхідно звернути увагу на Сіракузькі принципи тлумачення обмеження і відхилень від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1984 р. E/CN.4/1985/4, розроблені Комісією ООН із прав людини, прийняті Економічною і соціальною радою ООН (ЕКОСОП), у частині, що стосується дій держав при прийнятті рішень щодо обмежень прав і свобод в інтересах охорони здоров'я населення. Так, «будь-які обмеження прав і свобод в рамках заходів, що вживаються для захисту населення, повинні бути законними, необхідними і пропорційними; будь-які обмеження прав і свобод повинні враховувати непропорційні наслідки для окремих категорій населення» [5].

16 березня 2020 року група експертів ООН в галузі прав людини зазначила, що оголошення надзвичайного стану у зв'язку з епідемією COVID-19, не повинно використовуватися як підстава для переслідування окремих груп, меншин або осіб. Надзвичайний стан не повинен бути прикриттям для репресивних дій під приводом захисту здоров'я. Обмеження, що вводяться, мають бути мотивовані законними цілями охорони здоров'я громадськості [6].

Сіракузькі принципи встановлюють, що введені обмеження повинні бути передбачені законом і здійснюватися відповідно до закону; переслідувати законну мету, що відповідає нагальній суспільній необхідності; бути необхідними в демократичному суспільстві для досягнення такої мети; забезпечувати досягнення такої мети при мінімальних обмеженнях і обмеженнях; ґрунтуватися на наукових фактах, а застосування обмежувальних заходів не повинно носити довільного або дискримінаційного характеру; мають бути обмежені в часі, забезпечувати повагу до людської гідності і підлягати перевірці [5].

Отже, зазначені обмеження, спрямовані на ізоляцію людей з характерними симптомами, першочергово, повинні бути передбачені законом.

Важливо, що зміст принципу пропорційності полягає у простеженні причинно-наслідкового зв'язку між рішеннями і діями органів державної влади і цілями, що мають бути досягнені. У даному аспекті враховується можливість обмеження прав і свобод настільки, наскільки це необхідно для досягнення поставленої мети, наскільки важливі суспільні інтереси й інтереси інших осіб. При цьому необхідно уникати викривлення розуміння відповідного права чи свободи. Що стосується необхідності обмеження, то воно можливе, якщо іншим способом не можна досягти відповідної мети, при цьому має бути обране найменш обтяжливе обмеження [6, с. 527].

Досліджуючи міжнародну практику з обмеження прав та свобод людини в умовах пандемії COVID-19, варто зазначити про усталений підхід Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) до політики держав в умовах пандемії.

Так, затримання особи з метою перевірки того, чи інфікована вона коронавірусом, має бути обґрунтоване згідно зі статтею 5(1)(b) ЄКПЛ як таке, що проводиться з метою забезпечення виконання передбаченого законодавством зобов'язання, якщо дійсно існує правова вимога у зв'язку з цим. Будь-яке затримання не повинно бути довільним і не повинно здійснюватися з прихованою метою. Крім того, повинен бути дотриманий принцип пропорційності, таке обмеження має здійснюватися для забезпечення негайного виконання зобов'язання, і тому повинно мати досить коротку тривалість і, безумовно, бути припинено після виконання зобов'язання (показовими є надто тривалі терміни затримання перевірки особи у справі «Васильєва проти Данії» № 52792/99 від 25 вересня 2003 року та справі «Еппле проти Німеччини» № 77909/01 від 24 березня 2005 року та незвільнення після завершення такої перевірки у справі «Шимоволос проти Росії» № 30194/09 від 21 червня 2011 року) [7-9].

Слід зазначити, що обов'язкова перевірка на туберкульоз за допомогою туберкулінової шкірної проби або рентгенографії грудної клітки для захисту здоров'я населення та відповідної особи не вважається непропорційним втручанням у право на

фізичну недоторканність згідно зі статтею 8 ЄКПЛ (справа «Акаман та інші проти Бельгії» (ухв.) № 10435/83 від 10 грудня 1984 року). Зазначене рішення є показовим відносно методів тестування на коронавірус [10]. Однак у способі проведення тесту не повинні застосовуватися заходи, що становитимуть нелюдське поводження або принижуватимуть гідність особи («Яллох проти Німеччини» № 54810/00 від 11 липня 2006 року) [11].

З іншого боку, примусове медичне лікування затриманого, яке є справжньою терапевтичною необхідністю, не повинно порушувати статтю 3 ЄКПЛ. Такі заходи потребують переконливо продемонстрованої медичної необхідності та дотримання відповідних процесуальних гарантій (справа «Невмержицький проти України» № 54825/00 від 5 квітня 2005 року) [12].

У справі «Соломахін проти України» № 24429/03 від 15 березня 2012 року заявник стверджував, що щеплення було йому зроблене без урахування наявних протипоказань та призвело до ряду хронічних захворювань. ЄСПЛ у постанові встановив, що обов'язкове щеплення у даній справі було передбачено законом і переслідувало легітимну мету, і не знайшов доказів того, що щеплення, про яке йдеться, зашкодило здоров'ю заявника. Страсбурзький суд вважає, що стаття 8 ЄКПЛ не буде порушена, якщо така вакцинація відбулася для припинення поширення інфекційних захворювань, а медичний персонал перевіряв допустимість вакцинації для конкретної особи, гарантуючи тим самим, що це не завдасть людині шкоди в такому обсязі, щоб порушити баланс інтересів між недоторканністю особи та суспільними інтересами з охорони здоров'я населення [13].

Показовим є також факт визнання ЄСПЛ того, що обов'язкова вакцинація під час епідемії з метою захисту інших осіб переважає заперечення, засновані на релігійних переконаннях (справа «Свідки Єгови Москви проти Росії» № 302/02 від 10 червня 2010 р.) [14].

Таким чином, ЄСПЛ вважає необхідними процедурні обмеження відповідних способів медичного втручання, наголошуючи при цьому на загальнообов'язковому забезпеченні дотримання прав людини, гарантованих Конвенцією. При цьому, Страсбурзький суд жодним чином не забороняє і не розглядає питання такого втручання. Це зумовлено тим, що лікування інфекційних хвороб є необхідним для гарантування публічного інтересу, а особа з інфекційною хворобою як потенційна небезпека для всіх і кожного, не може ставити на противагу своє бажання відмовитися від лікування.

У зв'язку з оголошення режиму пандемії коронавірусної хвороби COVID-19, постала нагальна проблема балансу публічного та приватного інтересу в аспекті масової вакцинації. Так, на початку вересня 2021 року уряд Великобританії розпочав консультації щодо обов'язкової вакцинації для медичних працівників і соціального персоналу. Правління країни обговорювало питання вакцинації від COVID-19 працівників, які контактують з пацієнтами і тими, хто отримує допомогу. Аналогічний підхід наразі набуває поширення і в інших європейських країнах. Утім, варто зазначити, що стрімке поширення цієї політики не констатує належного дотримання прав людини і незалежно від того, на кого спрямована обов'язкова вакцинація, права людини займають провідне місце в дискусії [15].

В умовах пандемії коронавірусної інфекції COVID-19 держави запровадили певні обмеження окремих прав людини задля захисту громадського здоров'я. Цьогорічна практика ЄСПЛ щодо таких обмежень свідчить про формування відповідного підходу до політики окремих держав в умовах поширення пандемії.

Так, у день, коли уряд Великобританії відкрив консультації щодо обов'язкової вакцинації, Страсбурзький суд опублікував прес-реліз, у якому повідомлялося, що суд вирішив не застосовувати тимчасові заходи для припинення програми обов'язкової вакцинації медичних працівників у Греції. Рішення стосувалося заяв, поданих 30 медичними працівниками, які працюють самостійно або в установах охорони здоров'я, які просили застосувати тимчасові заходи (правило 39 Регламенту Суду) і негайно призупинити застосування закону про обов'язкову вакцинацію медиків. У своїй постанові суд вказав, що задовольняє такі клопотання «тільки у виняткових випадках, коли в іншому випадку заявники зіткнулися б з реальним ризиком нанесення безповоротного шкоди». Суд вирішив відхилити клопотання про застосування тимчасових заходів, вважаючи, що вони виходять за межі статті 39 [16].

Варто зазначити, про ще один випадок, який стосується обов'язкової вакцинації від COVID-19, призначеної певним професіям. Так, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) відхилив клопотання 672 професійних пожежників і добровольців з Франції

щодо зобов'язання вакцинуватися проти COVID-19, яке було введено законом від 5 серпня 2021 року. Суд вважає, що ці клопотання виходять за межі статті 39 Регламенту, що дозволяє розгляд справи у невідкладному порядку, коли заявники піддаються «реальному ризику непоправної шкоди». Пожежники посилалися на положення статей 2 та 8 Європейської конвенції з прав людини, що стосуються «права на життя» і «права на повагу до приватного і сімейного життя». Вони просили ЄСПЛ «призупинити виконання обов'язку з вакцинації», а також призупинити «положення, що передбачають заборону здійснювати професійну діяльність» тими, хто «не виконав зобов'язання по щепленню», а також «припинення виплати заробітної плати». Профспілка пожежних «SUD SDIS» наполягала на тому, що вона «не проти вакцини», а проти зобов'язання вакцинуватися, яке було «дуже негативно сприйняте, в тому числі агентами, які вже були щеплені» [17].

У зв'язку із зазначеною справою 7 жовтня 2021 Європейський суд з прав людини повідомив уряд Франції про заяву у справі «Тевенон проти Франції» (заява № 46061/21) і попросив надати свої зауваження щодо її прийнятності та по суті. Справа стосується обов'язкової вакцинації від COVID-19, накладеної на певні професії, у даному випадку на пожежну службу, згідно із Законом від 5 серпня 2021 року про боротьбу з кризою у охороні здоров'я.

Заява була подана до Європейського суду з прав людини 10 вересня 2021 року. Справа стосується обов'язкової вакцинації проти коронавірусу, накладеної на пана Тевенона, через його діяльність як професійного пожежного, на підставі Закону № 2021-1040 від 5 серпня 2021 року щодо врегулювання кризи охорони здоров'я. У розділі 12 цього закону перелічені особи, які підлягають обов'язковій вакцинації проти COVID-19, за винятком випадків, коли є визнана медична перешкода, яка накладається або через тип закладу, в якому вони працюють, або через їхню роботу, як у справі пожежників. З 15 вересня 2021 р. (термін подовжено до 15 жовтня для осіб, які в межах графіку вакцинації, що містить кілька доз, можуть довести, що вони отримали хоча б одну з необхідних доз, за умови, що вони мають негативний результат тесту), зацікавлені особи більше не мають права виконувати свою роботу, якщо вони не виконали зобов'язання пред'явити своє свідоцтво про статус щеплення, що свідчить про те, що вони повністю щеплені. У таких випадках вони можуть скористатися оплачуваною відпусткою за погодженням з роботодавцем. В іншому випадку, вони будуть відсторонені від виконання своїх обов'язків або трудового договору, а це означає, що оплата їх праці припиняється, доки вони не виконають умови обов'язкової вакцинації.

Посилаючись на статтю 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Конвенції, взяту окремо та у поєднанні зі статтею 14 (заборона дискримінації), та статтею 1 Протоколу №1 (охорона власності), пан Тевенон скаржиться, на те, що він підлягає обов'язковій вакцинації за професією відповідно до Закону № 2021-1040 від 5 серпня 2021 року, а також на те, що його відмова від вакцинації проти COVID-19 з 15 вересня 2021 року призвела до припинення його професійної діяльності та повного припинення виплати заробітної плати.

По наведеній справі Суд поставив сторонам такі питання і попросив уряд Франції надати йому свої зауваження до 27 січня 2022 року:

«1. Чи вичерпав заявник національні засоби правового захисту, як того вимагає пункт 1 статті 35 Конвенції?»

2. З огляду на обов'язкову вакцинацію, накладену на заявника, відповідно до Закону № 2021-1040 від 5 серпня 2021 року, виходячи з його професійної діяльності, чи було порушення його права на повагу до його приватного життя за змістом пункту 1 статті 8 Конвенції?»

3. Чи зазнав заявник дискримінації за професією, що порушує статтю 14 Конвенції разом зі статтею 8 Конвенції? Зокрема, чи зазнав заявник різницю у лікуванні тим, що, на відміну від інших працівників, він зобов'язаний зробити щеплення, а також те, що його відмова у встановлений термін нібито призвела до припинення його професійної діяльності та припинення виплати заробітної плати з 15 вересня 2021 року?»

4. За обставин цієї справи, з огляду на передбачуване призупинення виплати зарплати заявнику у зв'язку з його відмовою від вакцинації, як це передбачено Законом № 1 2021-1040 рр. 5 серпня 2021 р., чи було порушено його права на користування своїм майном у розумінні статті 1 Протоколу № 1?».

Суд звертає увагу, що 19 серпня 2021 року він отримав прохання про тимчасові

заходи від 672 пожежників, включаючи пана Тевенона, у якому заявники просили, серед іншого, про припинення обов'язкової вакцинації, накладеної Законом від 5 серпня 2021 року. 24 серпня 2021 року Суд відхилив це клопотання, визнавши, що це виходить за рамки положення 39 Регламенту Суду (тимчасові заходи) [18].

Окрему увагу необхідно приділити показовому рішенню ЄСПЛ від 7 жовтня 2021 року у справі «Замбрано проти Франції» (заява № 41994/21), за результатами розгляду якої Суд одностайно визнав заяву неприйнятною.

Випадок стосувався викладача університету Гійома Замбрано, який скаржився на «медичний квиток», запроваджений у Франції у 2021 році, і який створив рух на знак протесту проти зазначених обмежень. На своєму вебсайті він пропонував відвідувачам заповнити форму, з метою збільшення кількості заяв до Європейського суду і таким чином подати своєрідну колективну заяву, одночасно наголошуючи, що його метою було викликати «перевантаженість, надмірне робоче навантаження та відставання» в Суді, щоб «паралізувати його роботу» або навіть «вибити двері Суду», «щоб вивести систему з колії».

Суд зазначив, що заява пана Замбрано була неприйнятною з кількох причин, зокрема через невичерпання національних засобів юридичного захисту та зловживання правом на звернення у значенні пунктів 1 і 3 статті 35 (критерії прийнятності) Конвенції.

Зокрема, Суд зазначив, що пан Замбрано не порушував перед адміністративними судами питання про те, чи відповідає Закон від 5 серпня 2021 року положенням Конвенції, на які він посилався в Суді. Він зазначив, що заявник, який подав запит до Державної ради про судовий перегляд указу про імплементацію закону, або рішення про відмову скасувати такий декрет, може, як виняток, стверджувати, що закон несумісний із Конвенцією в підтримку його/її аргументів щодо того, щоб ці зміни було скасовано. Суд також вважає, що підхід пана Замбрано очевидно суперечить меті права на індивідуальне звернення. Суд встановив, що його підхід навмисно мав на меті підірвати систему Конвенції та функціонування Суду як частину того, що він назвав «правовою стратегією», і насправді суперечив духу Конвенції та цілям, які вона переслідувала.

Суд також зауважив, що майже 18 тис. стандартизованих заяв, поданих у результаті підходу пана Замбрано, не відповідали всім умовам, викладеним у пункті 1 положення 47 (зміст індивідуальної заяви) Регламенту Суду, незважаючи на термін, наданий їх представнику для виконання відповідних вимог. Тому Суд не міг їх розглядати [19].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що пандемія є тією надзвичайною ситуацією, коли можливі відступи від прав людини. При цьому ЄСПЛ вважає необхідними процедурні обмеження відповідних способів медичного втручання, наголошуючи при цьому на загальнообов'язковому забезпеченні дотримання прав людини, гарантованих Конвенцією. Права особистості не можна розглядати ізольовано, визнання пріоритету прав окремого індивіда не означає ігнорування інтересів інших людей, потурання зловживанню правами. І оскільки масштаб і гострота пандемії COVID-19 становлять загрозу здоров'ю населення, обмеження обсягу прав і свобод є виправданим згідно з існуючою практикою ЄСПЛ.

Важливо, що пандемія не дозволяє припускати, що будь-які обмеження прав людини будуть автоматично виправдані без постійної оцінки ситуації та заходів, необхідних для запобігання подальшому поширенню хвороби. Саме тому, національні суди мають належно оцінювати ситуацію та забезпечувати захист прав людини в державах-членах Ради Європи відповідно до практики ЄСПЛ.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини (рос/укр). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Donald A. The Dynamics of Domestic Human Rights Implementation: Lessons from Qualitative Research in Europe. Journal of Human Rights Practice. 2020. Vol. 12, issue 1. P. 48-70. DOI: 10.1093/jhuman/huaa007.
5. Сіракузькі принципи тлумачення обмеження і відхилень від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1984 р. URL: <https://www.refworld.org/docid/4672bc122.html>.

6. Ковалів А. А. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 591 с.
7. Vasileva v. Denmark of European Court of Human Rights of 25.09.2003 in no.52792/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%3A%5C52792%2F99%22%2C%22itemid%3A%5C%22001-61309%22%22%7D>.
8. Epple c. Allemagne of European Court of Human Rights of 24.03.2005 in no. 77909/01. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5C%22001-68623%22%22%7D>.
9. Shimovolos v. Russia of European Court of Human Rights of 28.11.2011 in no. 30194/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5C%22001-105217%22%22%7D>.
10. Akaman and Others v. Belgium of European Court of Human Rights of 10.12.1984 in no. 10435/83. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5C%22001-74749%22%22%7D>.
11. Jalloh v. Germany of European Court of Human Rights of 11.07.2006 in no. 54810/00. URL: <https://www.refworld.org/cases/ECHR,51e6b5654.html>.
12. Nevmerzhiysky v. Ukraine of European Court of Human Rights of 05.04.2005 in no. 54825/00. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%3A%5C%22document%22%2C%22itemid%3A%5C%22001-68715%22%22%7D>.
13. Справа «Соломатин проти України» (Заява № 8191/04). Офіційний вебпортал парламенту України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/974_529.
14. Справа «Релігійна громада Свідків Єгови в м. Москва проти Російської Федерації» (Заява № 302/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%3A%5C%22001-145420%22%22%7D>.
15. Compulsory vaccination: what does human rights law say? The Conversation. URL : <http://surl.li/ajjxe>.
16. European Court of Human Rights of 09.09.2021 in Refusal of requests for interim measures in respect of the Greek law on compulsory vaccination of health-sector staff against COVID-19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%3A%5C%22003-7113391-9633858%22%22%7D>.
17. European Court of Human Rights of 25.08.2021 in Requests for interim measures from 672 members of the French fire service concerning the Law on the management of the public health crisis fall outside the scope of Rule 39 of the Rules of Court. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%3A%5C%22003-7100478-9611768%22%22%7D>.
18. Thevenon v. France (application no. 46061/21) European Court of Human Rights of 07.10.2021. Notice of application before Court concerning compulsory vaccination of certain workers imposed by French law on health crisis URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7145912-9686564&filename=Notice%20of%20application%20lodged%20by%20firefighter%20concerning%20French%20law%20on%20health%20crisis.pdf>.
19. Zambrano v. France (application no. 41994/21) European Court of Human Rights of 07.10.2021. The European Court of Human Rights declares inadmissible an application contesting the French «health pass». URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7145978-9686694&filename=Decision%20Zambrano%20v.%20France%20-%20application%20which%20was%20challenging%20the%20French%20u201Chhealth%20pass%u201D.pdf>.
20. Furfaro R. D. Impact of the fight against the COVID-19 pandemic on human rights in Latin America. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1, no. 2. P. 127–143.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny (ros/ukr) [Universal Declaration of Human Rights (Russ. / Ukr.)]. Ofitsiynyy vebportal parlamentu Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].
2. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. Ofitsiynyy vebportal parlamentu Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukr.].
3. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Ofitsiynyy vebportal parlamentu Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
4. Donald A. (2020) The Dynamics of Domestic Human Rights Implementation: Lessons from Qualitative Research in Europe. *Journal of Human Rights Practice*. Vol. 12, issue 1, pp. 48-70. DOI: 10.1093/jhuman/huaa007.
5. Sirakuz'ki pryntsyipy tлумachennya obmezheniya i vidkhylen' vid polozhen' Mizhnarodnoho paktu pro hromadyans'ki ta politychni prava 1984 r. [Syracuse Principles for the Interpretation of Restrictions and Derogations from the Provisions of the International Covenant on Civil and Political Rights, 1984]. URL: <https://www.refworld.org/docid/4672bc122.html>. [in Ukr.].
6. Kovaliv, A. A. (2013) Mizhnarodnyy zakhyst prav lyudyny [International protection of human rights] : navch. posibnyk. Lviv : L'vDUVS, 591 p. [in Ukr.].
7. Vasileva v. Denmark of European Court of Human Rights of 25.09.2003 in no.52792/99. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%3A%5C52792%2F99%22%2C%22itemid%3A%5C%22001-61309%22%22%7D>.
8. Epple c. Allemagne of European Court of Human Rights of 24.03.2005 in no. 77909/01. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5C%22001-68623%22%22%7D>.
9. Shimovolos v. Russia of European Court of Human Rights of 28.11.2011 in no. 30194/09.

URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5B%5C%22%5D%3A%5B%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%5D%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5B%5C%22%5D%3A%5B%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%5D%7D).

10. Akaman and Others v. Belgium of European Court of Human Rights of 10.12.1984 in no. 10435/83. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5B%5C%22%5D%3A%5B%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%5D%7D>.

11. Jalloh v. Germany of European Court of Human Rights of 11.07.2006 in no. 54810/00. URL : <https://www.refworld.org/cases,ECHR,51e6b5654.html>.

12. Nevmerzhitsky v. Ukraine of European Court of Human Rights of 05.04.2005 in no. 54825/00. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%3A%5B%5C%22%5D%3A%5B%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%5D%7D>.

13. Sprava «Solomatin proty Ukrainy» (Zayava № 8191/04) [Solomatin v. Ukraine (Application № 8191/04)]. Ofitsiyyny vebportal parlamentu Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_529. [in Ukr.].

14. Sprava «Relihiynna hromada Svidkiv Yehovy v m. Moskva proty Rosiys'koyi Federatsiyi» (Zayava № 302/02) [Case of the Religious Community of Jehovah's Witnesses in Moscow v. Russia (Application № 302/02)]. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%3A%5B%5C%22%5D%3A%5B%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%5D%7D>. [in Ukr.].

15. Compulsory vaccination: what does human rights law say? The Conversation. URL : <http://surl.li/ajjxe>.

16. European Court of Human Rights of 09.09.2021 in Refusal of requests for interim measures in respect of the Greek law on compulsory vaccination of health-sector staff against COVID-19. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22%26quot%3A%5B%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%5D%7D>.

17. European Court of Human Rights of 25.08.2021 in Requests for interim measures from 672 members of the French fire service concerning the Law on the management of the public health crisis fall outside the scope of Rule 39 of the Rules of Court. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22%26quot%3A%5B%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%3A%5C%22%5D%7D>.

18. Thevenon v. France (application no. 46061/21) European Court of Human Rights of 07.10.2021. Notice of application before Court concerning compulsory vaccination of certain workers imposed by French law on health crisis URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7145912-9686564&filename=Notice%20of%20application%20lodged%20by%20firefighter%20concerning%20French%20law%20on%20health%20crisis.pdf>.

19. Zambrano v. France (application no. 41994/21) European Court of Human Rights of 07.10.2021. The European Court of Human Rights declares inadmissible an application contesting the French «health pass». URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7145978-9686694&filename=Decision%20Zambrano%20v.%20France%20-%20application%20which%20was%20challenging%20the%20French%20%u201Chealth%20pass%u201D.pdf>.

20. Furfaro, R. D. (2021) Impact of the fight against the COVID-19 pandemic on human rights in Latin America. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 127–143.

ABSTRACT

Larysa Nalyvaiko, Yuliya Lebedieva. Restrictions on human rights and freedoms in the context of the COVID-19 pandemic: the case law of the European Court of Human Rights. The article highlights certain aspects of restrictions imposed by states on citizens in the context of the COVID-19 pandemic, based on an analysis of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Syracuse Principles for Interpretation of Limitations and Derogations political rights, the Convention on Human and Civil Rights. In addition, the author focuses on the analysis and evaluation of the established and current case law of the European Court of Human Rights on medical intervention, as well as the practice of obligations imposed on citizens during the COVID-19 pandemic.

The authors emphasize that the European Court of Human Rights has already faced the need to make decisions on cases of human rights violations during medical intervention in a pandemic. In this regard, it is urgent to answer a number of questions, including: were these restrictions necessary in the current situation? Are the individual measures taken proportionate to the situation? Does the adopted emergency legislation comply with the provisions of the Convention?

The authors believe that the study of these issues will form a quality health policy, balancing between private and public interests in Ukrainian society.

The article states that a pandemic is an emergency situation where deviations from human rights are possible. However, according to the author, the European Court of Human Rights considers it necessary to limit procedural restrictions on the relevant methods of medical intervention, emphasizing the mandatory protection of human rights guaranteed by the Convention. Therefore, the rights of the individual cannot be considered in isolation, recognizing the priority of the rights of the individual does not mean ignoring the interests of others, indulging in the abuse of rights. And since the scale and severity of the COVID-19 pandemic pose a threat to public health, the restriction of rights and freedoms is justified under current European Court of Human Rights practice.

Keywords: human rights, pandemic, COVID-19, ECtHR practice, derogation from human rights, state of emergency.

УДК 34:004.738.5:316.776](045)
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-50-60

Світлана БЕВЗ[©]
доктор юридичних
наук, доцент

**Оксана
САМЧИНСЬКА**[©]
аспірант

(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ст. 173-1 КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Розглянуто та досліджено статтю 173-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка встановлює відповідальність за поширення неправдивих чуток. Проаналізовано судові рішення, винесені за результатами розгляду справ, порушених за даною статтею, та встановлено низку недоліків під час її застосування в сучасних умовах.

З'ясовано, що дані проблеми спричинені визначенням об'єктивної сторони правопорушення через ряд оціночних категорій таких як «неправдиві чулки», «паніка» та «громадський порядок». Зроблено висновок про невідповідність розуміння поняття «неправдиві чулки» та його тлумачення в судових рішеннях сучасним тенденціям розвитку суспільства та сформульовано проблеми із кваліфікацією діянь як таких, що можуть спричинити паніку та порушення громадського порядку.

Запропоновано замінити визначення діяння з «поширення неправдивих чуток» на «поширення недостовірної інформації». Висловлено пропозицію додати формування уявлення про подію, що відбувається, яке не відповідає дійсності, як один із кваліфікуючих наслідків даного правопорушення.

Ключові слова: недостовірна інформація, неправдиві чулки, соціальні мережі, правове регулювання, громадський порядок, паніка.

Постановка проблеми. Глобальна інформатизація та діджиталізація, стрімкий розвиток інформаційних технологій та перехід більшості процесів життя і діяльності людини, суспільства та держави в кіберпростір, призвели до трансформації ролі та місця соціальних мереж в сучасних умовах.

Дані статистичних досліджень вказують на те, що кількість користувачів мережі Інтернет загалом та соціальних мереж, зокрема, з кожним роком зростає. Вимушена ізоляція, внаслідок пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, лише пришвидшила вказані процеси. Так, відповідно до даних міжнародної IT-компанії GlobalLogic, за рік карантину кількість абонентів мережі Інтернет в Україні збільшилася на 7 мільйонів та загалом склала 26 мільйонів. Збільшилася і кількість користувачів соціальних мереж. Так, у січні 2020 р. у них було зареєстровано лише близько 40 % громадян України, а сьогодні їх кількість становить 60 % [1].

Завдяки соціальним мережам, кожен, без значних зусиль, може реалізувати своє право на свободу слова, виразити думку стосовно тієї чи іншої події та ініціювати громадське обговорення нагальних питань, а інформація про все, що відбувається, поширюється з колосальною швидкістю, що однозначно є позитивним явищем для

© С. Бевз, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1331-3930>
bevzsvetlana@ukr.net

© О. Самчинська, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7901-5680>
samchinska0107@gmail.com

розбудови сучасної демократичної держави.

Така популярність, доступність та простота у використанні призвели до того, що соціальні мережі із засобу комунікації перетворилися на один з найавторитетніших джерел інформації, створивши конкуренцію телебаченню та практично витіснивши пресу.

Відповідно до даних досліджень, проведених фондом «Демократичні ініціативи», у минулому році соціальні мережі стали основним джерелом отримання інформації про події, що відбуваються в Україні та світі для 44 % українців. Для порівняння, друковані ЗМІ є джерелом інформації лише для 7 % співвітчизників [2].

Такі модифікації призвели до виникнення нового типу суспільних відносин, які потребують відповідного правового регулювання, та поставили нові виклики перед національною правовою системою в інформаційній сфері.

Свобода, доступність та законодавча неврегульованість соціальних мереж перетворили їх на ідеальний плацдарм для здійснення інформаційного впливу, шляхом поширення фейків, неякісної та недостовірної інформації. Саме тому питання правового регулювання поширення інформації в соціальних мережах, зокрема дотримання вимог щодо її достовірності, стало особливо релевантним в сучасних умовах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дослідження наявних наукових публікацій надає підстави для висновку, що питання правового регулювання та захисту прав, пов'язаних з поширенням недостовірної інформації, яка посягає на честь, гідність та ділову репутацію фізичної чи юридичної особи присвячено багато робіт науковців.

Зокрема, О. Кохановська [3] розглядала проблеми захисту честі, гідності та ділової репутації в Цивільному кодексі України, О. Аврамова [4] та В. Валах [5] – особливості захисту особистих немайнових прав, порушених внаслідок поширення недостовірної інформації, спеціальних суб'єктів – нотаріуса та лікаря. Д. Маріц [6] та І. Тацишин [7] приділили увагу вивченню порядку правового захисту особи, якщо поширення недостовірної інформації, яка порушує її права, здійснюється в мережі Інтернет. Є. Дергачов та І. Казьмірова [8] розглядали практичні аспекти доказування під час захисту ділової репутації шляхом спростування недостовірної інформації у випадку, якщо поширення недостовірної інформації було здійснено на телебаченні та в інтернет-мережі, а В. Підгородинський [9] – співвідношення цивільно-правової та кримінальної відповідальності за посягання на честь і гідність людини.

У той же час варто констатувати, що в сучасних умовах поширюється значна кількість недостовірної інформації, яка не пов'язана з порушенням честі, гідності та ділової репутації фізичної чи юридичної особи, однак є не менш небезпечною, що потребує правового регулювання та викликає увагу з боку наукового співтовариства.

Єдиною роботою, предмет якої не стосується захисту честі, гідності та ділової репутації, але в якій розглядається питання правового регулювання недостовірної інформації є стаття О. Яковлева [10], присвячена дослідженню адміністративної відповідальності за поширювання неправдивих чуток у контексті забезпечення інформаційної безпеки.

Метою статті є огляд практики застосування статті 173-1 КУпАП, визначення проблем, які виникають під час застосування та формування пропозицій з удосконалення. Предметом дослідження є поширення масової інформації, тобто спрямованої на невизначене коло осіб, яка не дискримінує громадян, за будь-якими ознаками, не посягає на честь, гідність та ділову репутацію фізичних та юридичних осіб, однак, порушує права та інтереси людини та становить загрозу інформаційній безпеці.

Виклад основного матеріалу. Щохвилини за допомогою соціальних мереж поширюється значна кількість інформації різного характеру: розважальна, рекламна, соціальна, політична тощо. Сьогодні саме вони визначають напрям формування світогляду, ставлення людини до подій, явищ та осіб, інформують про події, які відбуваються, значною мірою впливають на прийняття рішення у всіх сферах життєдіяльності, починаючи від побутових, таких як обрання одягу, та закінчуючи вибором кандидата на державних виборах.

Останнім часом держава активно намагається вживати заходів, спрямованих на реалізацію свободи слова, запроваджуючи відповідальність установ та організацій за надання ними неправдивої інформації про їхню діяльність журналістам [11, с. 649].

Однак, на відносини, які виникають при поширенні інформації в соціальних

мережах не поширюються ні вимоги Закону України «Про телебачення та радіомовлення» [12], ні Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [13] та будь-які інші журналістські стандарти, які зобов'язують перевіряти отриману інформацію перед її поширенням, посилаючись на відповідні джерела та передбачають відповідальність за недотримання встановлених вимог.

Водночас, оскільки будь-яка діяльність в соціальних мережах безумовно пов'язана із створенням, одержанням, зберіганням, використанням та поширенням інформації, можна констатувати, що суспільні відносини, які виникають під час її здійснення є перш за все інформаційними, а тому повинні відповідати вимогам законодавства у цій галузі, зокрема Закону України «Про інформацію» [14].

Основні принципи інформаційних відносин, встановлені ст. 2 Закону України «Про інформацію», передбачають гарантованість реалізації основних сучасних свобод людини, таких як права на інформацію, її відкритість та доступність, свободу обміну інформацією та вираження поглядів і переконань. Проте, разом із низкою встановлених свобод, не менш важливим принципом сучасних інформаційних відносин є достовірність та повнота інформації, що поширюється [14].

За таких умов можна стверджувати, що сьогодні базовими цифровими правами та життєво важливими інтересами особи є не лише право вільно створювати, збирати, зберігати та поширювати інформацію, а й перш за все отримувати повну, вчасну та достовірну інформацію про події та явища, які відбуваються. Саме тому правовому регулюванню поширення достовірної інформації в даному середовищі повинна бути приділена особлива увага.

З початком пандемії питання достовірності поширюваної інформації значно загострилося. На просторах Інтернету масово почали з'являтися провокаційні фейки про карантинний режим, вакцинацію, походження вірусу, заходи запобігання захворюваності, обприскування ліків з вертольотів та «реальну» кількість хворих, які не просто сприяли неправильному формуванню уявлення про дійсність, а й загострювали панічні настрої у суспільстві та стали перешкодою для реалізації державної політики у даній сфері.

Чинним законодавством України передбачено різні види юридичної відповідальності за поширення різного роду недостовірної інформації. Так, за поширення недостовірної інформації, яка принижує честь, гідність та ділову репутацію фізичної чи юридичної особи передбачена цивільна відповідальність, за поширення недостовірної інформації, яка спрямована на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності – кримінальна, а за поширення неправдивих чуток, які можуть спричинити паніку чи порушують громадський порядок – адміністративна відповідальність.

Саме останній вид правопорушення в інформаційній сфері є менш дослідженим, хоча й досить поширеним, що і зумовило визначення предмету цієї статті – поширення масової інформації, тобто спрямованої на невизначене коло осіб, яка не дискримінує громадян, за будь-якими ознаками, не посягає на честь, гідність та ділову репутацію фізичних та юридичних осіб, однак, порушує права та інтереси людини та становить загрозу інформаційній безпеці.

Єдиною нормою, яка може застосовуватися внаслідок поширення такої інформації є ст. 173-1 КУпАП, яка встановлює відповідальність за поширювання неправдивих чуток¹. Так, відповідно до її змісту, поширювання неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, – тягне за собою накладення штрафу від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти процентів заробітку [15].

Тож обов'язковими умовами для її застосування є: факт поширення чуток, їх неправдивість та наявність наслідків у вигляді паніки або можливості її виникнення та/або порушення громадського порядку.

На перший погляд дана норма має досить просту структуру та повинна ефективно застосовуватися в сучасних умовах, однак аналіз судової практики вказує на зовсім протилежне.

¹ Формулювання зазначено відповідно до визначення диспозиції правової норми, встановленої ст. 173-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Варто звернути увагу, що дана норма досить тривалий час вважалася взагалі «мертвою». Відповідно до інформації з Єдиного державного реєстру судових рішень, з 2006 року по серпень 2021 року за цією статтею було порушено всього 515 справ, близько 200 з яких були відкриті під час запровадження карантину [16].

Більшість проваджень, відкритих з березня 2020 року стосуються інформації, розміщеної у соціальній мережі Facebook щодо карантинного режиму: пом'якшення обмежень, введення локдауну, вакцинація тощо.

Аналіз судових рішень [17-36] дає підстави висновку, що більшість проваджень за цією статтею були закриті через відсутність складу правопорушення (недоведеність неправдивості інформації, що поширюється, або ж відсутність наслідків у вигляді настання чи можливості настання паніки та/чи порушення громадського порядку), відправлені на доопрацювання через неправильно складений протокол про адміністративне правопорушення або ж, через малозначність проступку, завершувалися усним попередженням замість накладення відповідного штрафу.

Водночас дослідження справ даної категорії показало на наявність низки проблем стосовно їх проваджень, серед яких відсутність повного та всебічного розгляду справи із з'ясуванням усіх обставин правопорушення, неоднакове тлумачення норм права та винесення різних рішень при однакових обставинах. Охарактеризуємо кожен з них.

Відсутність повного та всебічного розгляду справи із з'ясуванням усіх обставин правопорушення полягає, насамперед в тому, що більшість суддів під час винесення постанов не зазначають, яка саме інформація була поширена, в чому саме полягає її достовірність чи недостовірність та як вона призвела або могла призвести до виникнення паніки чи порушення громадського порядку, а лише констатують факт її недостовірності чи достовірності та наявності чи відсутності відповідних наслідків.

Зокрема, як йдеться в постанові Луцького міськрайонного суду від 18.05.2020: «ОСОБА_1 15.04.2020 р. близько 20 год. 56 хв., з використанням особистого акаунту «ОСОБА_2» в спільноті «Актуальна Волинь», через соціальну мережу «Фейсбук» розмістив допис з неправдивою інформацією, що може викликати масове обурення та занепокоєння серед громадян, а подальше поширення таких матеріалів може спричинити паніку серед населення...» [17] або ж в постанові Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 09.06.2020: «ОСОБА_1, 18.03.20 у соціальній мережі «Фейсбук» на своїй інтернет сторінці здійснив коментар одного з постів, який містив фейкову інформацію, що могло призвести до поширення паніки серед користувачів мережі...» [18]. При цьому в рішенні не вказується, в чому полягала «неправдивість», «фейковість» інформації.

Неоднакове тлумачення норм права та, як наслідок, прийняття різних рішень при однакових обставинах, спричинене визначенням об'єктивної сторони правопорушення через ряд оціночних категорій. Так, кваліфікація дій за ст. 173-1 КУпАП передбачає встановлення «неправдивих чуток», «паніки» «порушення громадського порядку», що чинним законодавством не визначається.

У постановках Волочиського районного суду Хмельницької області від 13.09.2017 [19] та Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 14.04.2021 [20], де досліджується факт поширення неправдивих відомостей, поняття «неправдиві чулки» тлумачать як вістку чи повідомлення про кого або що-небудь, які суперечать (не відповідають) дійсності (правді, істині). У постановках Дніпровського апеляційного суду від 18.06.2021 [21] Косівського районного суду Івано-Франківської області від 12.05.2021 [22] та Сєвєродонецького міського суду Луганської області 13.05.2020 [23] суди визначають їх як будь-яке повідомлення, переважно усного характеру, про будь-кого та будь-що, що суперечить (не відповідає) дійсності. Як приклад такої інформації суди наводять повідомлення про нібито не роботу громадського транспорту, радіаційні та інші викиди, перекриття руху транспорту, зараження питної води, масове зловживання владними повноваженнями працівників правоохоронних органів, чулки про майбутні погроми тощо [21; 23].

Проаналізувавши зазначені вище тлумачення, можна дійти висновку, що вони теж повною мірою не дають розуміння даної категорії для юридичної кваліфікації правопорушення, так як не зрозуміло, що варто розуміти під поняттям «вістки» та «повідомлення». Крім того, визначення переважно усного способу передачі такої інформації було актуальним у 1990-х роках, коли дана норма була включена до КУпАП, але не відповідає сучасним вимогам інформаційного суспільства, де більшість

інформації передається в електронній формі.

Тож варто звернути увагу на те, що така інформація може бути поширена у будь-якій формі та у будь-який спосіб. Головною умовою повинен бути саме факт її поширення, тобто доведення до відома хоча б однієї особи та встановлення недостовірності, а не форма виразу.

Будь-які чутки за своєю суттю є інформацією, тому вважаємо, що поняття «чутки» в умовах інформаційного суспільства необхідно замінити на поняття «інформація», яке є правовою категорією та має відповідне законодавче визначення.

Викликає сумнів і означення чуток як «неправдивих». Феномени «правда» та «неправда» є філософськими категоріями. Юридичними ж властивостями інформації є точність, повнота та достовірність. Під достовірністю інформації розуміють її наближеність до першоджерела та адекватне сприйняття об'єкта розгляду суб'єктами системи інформаційного простору [37, с. 105], що за своєю суттю розуміється під її правдивістю.

Тобто, саме достовірність визначає ступінь відповідності відображення та фіксації події чи явища дійсним обставинам, що відбувалися.

Враховуючи зазначене, пропонуємо диспозицію аналізованої норми викласти в іншій редакції: замінивши словосполучення «поширювання неправдивих чуток» на «поширення недостовірної інформації».

В той же час, варто констатувати, що в чинному законодавстві України відсутнє визначення поняття «недостовірна інформація». Тлумачення даного поняття, викладене в Постанові Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [38], відповідно до якої, недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) (п. 15 Постанови).

Вважаємо, що таке розуміння потрібно взяти за основу та визначити недостовірну інформацію як будь-які фактичні відомості або дані, які не відповідають дійсності, тобто стосуються подій або явищ, які взагалі не існували або існували, але через порушення принципів повноти та точності не відповідають або суперечать дійсним обставинам, що відбувалися.

Важливо зазначити, що для запобігання притягнення до відповідальності за ст. 173-1 КУпАП за оціночні судження, які є формою вираження свободи слова та поглядів, під категорію «недостовірна інформація» підпадають лише фактичні твердження, дійсність яких не можна перевірити.

В процесі кваліфікації дій за ст. 173-1 КУпАП з'ясуванню підлягає також поняття «паніка», під яким в судовій практиці розуміють раптове замішання, розгубленість або прояв страху у випадку небезпеки, зокрема така думка викладена у постанові Дравівського районного суду Черкаської області 05.05.2015 [24]. У рішеннях Дніпровського апеляційного суду від 18.06.2021 [21], Львівського апеляційного суду від 17.07.2020 [25] та Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 14.04.2021 [20] дане поняття тлумачиться значно ширше та звучить як психічний стан людей, при якому раптове замішання, розгубленість, несвідомий, нестримний страх, викликаний дійсною чи уявною небезпекою, що охоплює людину чи багатьох людей, неконтрольоване прагнення уникнути небезпечної ситуації.

Вважаємо більш точним визначення, надане у роботі П. Яковлева, відповідно до якого, під панікою варто розуміти масовий стан страху перед наявною або уявною небезпекою, що призводить до неконтрольованої, хаотичної та/або ірраціональної поведінки людей [10, с. 71].

На нашу думку, таке розуміння паніки повністю відображає сутність даного поняття для юридичної кваліфікації діяння. Так, наприклад, інформація про можливий дефіцит певних непродовольчих товарів на початку карантину, яка спричинила необґрунтоване скуповування цих товарів та призвела до дійсного штучного дефіциту, може вважатися такою, що спричинила паніку, так як її поширення призвело до ірраціональної поведінки людей.

Щодо розуміння «порушення громадського порядку», то варто зазначити, що такий термін не закріплено на законодавчому рівні та не визначено у судових рішеннях. У постановках Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від

14.04.2021 [20] та Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 03.03.2021 [26] лише визначається поняття «громадський порядок», яке звучить як обумовлена потребами суспільства та врегульована правовими та іншими соціальними нормами система відносин, що складаються у громадських місцях в процесі спілкування людей, і яка має на меті забезпечення спокійної обстановки суспільного життя, нормальних умов для праці і відпочинку людей, проте не вказується, що варто розуміти під його порушенням.

У науковій літературі є багато підходів до визначення поняття «громадський порядок». Так, В. Настюк визначає громадський порядок як стан соціальної урегульованості, при якому забезпечуються життя, здоров'я громадян, їх права та свободи, громадський спокій, мораль, людська гідність [39].

Ряд авторів вважають, що система громадського порядку включає в себе порядок вольових суспільних відносин, які формуються в процесі свідомого і добровільного дотримання громадянами встановлених у нормах права та нормах неюридичного характеру правил у сфері соціальної поведінки [39].

Тобто, в широкому розумінні будь-яке порушення норм права, яке призводить до відхилення від звичного стану суспільних відносин може вважатися порушенням громадського порядку.

Натомість, в сучасних умовах прийняття недостовірної інформації має наслідком певний вплив на осіб та призводить до формування у них уявлення про події та явища, що відбуваються, яке не відповідає дійсності, тобто вводить громадян в оману. Виходячи з такої інформації, особи формують свою позицію подальшої участі у соціальному, економічному, політичному, культурному та іншому житті держави. Тож поширення недостовірної інформації є загрозою громадському порядку.

Саме тому, серед кваліфікуючих ознак правопорушення, передбаченого ст. 173-1 КУпАП, на нашу думку, варто зазначити можливість формування у населення уявлення про події та явища, яке не відповідає дійсним обставинам, що відбуваються, тобто фактичне введення їх в оману та виключити обов'язкову ознаку «порушення громадського порядку».

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, можна констатувати, що в сучасних умовах розвитку держави та суспільства, питання запобігання поширенню недостовірної інформації стало досить актуальним. Особливо гостро постала ця проблема у соціальних мережах, які практично залишаються поза межами правового регулювання.

Огляд та аналіз судових рішень, прийнятих за результатами розгляду справ, порушених за статтею 173-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, вказує на низку недоліків у визначенні об'єктивної сторони даної норми, які призводять до труднощів під час її застосування.

Для подолання проблем, які виникають на практиці, та підвищення ефективності реалізації даної норми вважаємо за доцільне запропонувати такі зміни до КУпАП:

- ч. 1 ст. 173-1 викласти в такій редакції: «Поширення недостовірної інформації, що може викликати паніку серед населення або призводить до формування уявлення про події, що відбуваються, яке не відповідає дійсності»;

- у примітках до ч.1 ст. 173-1 визначити недостовірну інформацію як будь-які фактичні відомості або дані, які не відповідають дійсності, тобто стосуються подій або явищ, які взагалі не існували або існували, але через порушення принципів повноти та точності не відповідають або суперечать дійсним обставинам, що відбувалися.

Список використаних джерел

1. Панюкова К. Fake news і медіаграмотність. Як шукати достовірну інформацію в інтернеті? URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/yak-zrozumiti-shcho-vas-obmanuyut-mediagramotnist-v-interneti-poradi-50162156.html>.

2. Журналісти та блогери: як (само)регулювати медійний простір України. Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/news/nmr-obhovorennya-media/>.

3. Кохановська О. В. Проблеми захисту честі гідності та ділової репутації в Цивільному кодексі України. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/75692A8D9B099597C2257B7B004D2295](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/75692A8D9B099597C2257B7B004D2295).

4. Аврамова О. Цивільно-правовий захист честі, гідності, ділової репутації нотаріуса. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017 № 1 (91). С. 90-97. URL: http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Avramova_2.pdf.

5. Валах В. В. Способы защиты врача от последствий распространения недостоверной информации о нем. Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю економіко-правового ф-ту ОНУ

імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 верес. 2018 р.). Одеса : ОНУ, 2018. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/18750/1/560-565.pdf>.

6. Маріц Д. О. Практичні проблеми захисту честі і гідності фізичної особи у всесвітній мережі Інтернет. URL : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/53_57_PraktichnI%20problemI%20zahistu%20chestI%20I%20gIdnostI%20fIzichnoYI%20osobiu%20vsesvItInIy%20merezH I%20Internet_1.pdf.

7. Тацишин І. Б. Правові питання захисту від поширення недостовірної інформації в мережі Інтернет. URL: <http://aphd.ua/publication-347/>.

8. Дергачов Є.В., Казьмірова І.В. Спростування недостовірної інформації: особливості захисту ділової репутації. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 16. С. 91-99. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/16/13.pdf>.

9. Підгородинський В.М. Співвідношення цивільно-правової відповідальності за посягання на честь і гідність людини з кримінальною відповідальністю. *Актуальні проблеми держави і права*. URL : <http://www.apdp.in.ua/v69/26.pdf>.

10. Яковлев П.О. Адміністративна відповідальність за поширювання неправдивих чуток у контексті забезпечення інформаційної безпеки України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020 № 43. С. 69-72. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc43/17.pdf>.

11. Svitlana Bevez , Oleksandr Tereshchuk, Oleksiy Kravchuk, Valentyna Yehorova, Inna Bodnarchuk and Mykola Danevych. Confidential Information and the Right to Freedom of Speech. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2021. №10. 648-651. URL : <https://www.lifescienceglobal.com/pms/index.php/ijcs/article/view/7253> (E-ISSN: 1929-4409; Scopus).

12. Про телебачення та радіомовлення : Закон України від 21.12.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text><https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> – Text.

13. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>.

14. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

15. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>.

17. Постанова Луцького міськрайонного суду від 18.05.2020 року у справі № 161/6496/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89326040>.

18. Постанова Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 09.06.2020 року у справі № 458/291/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90062395>.

19. Постанова Волочиського районного суду Хмельницької області від 13.09.2017 року у справі № 671/1444/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71463432>.

20. Постанова Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 14.04.2021 року у справі № 607/4295/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96613411>.

21. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 18.06.2021 року у справі № 188/469/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97947882>.

22. Постанова Косівського районного суду Івано-Франківської області від 12.05.2021 року у справі № 347/872/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96817049>.

23. Постанова Северодонецького міського суду Луганської області від 13.05.2020 року у справі № 428/2536/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89364999>.

24. Постанова Драбівського районного суду Черкаської області від 05.05.2015 року у справі № 692/596/15-п. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43977462>.

25. Постанова Львівського апеляційного суду від 17.07.2020 року у справі № 444/959/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90562063>.

26. Постанова Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 03.03.2021 року у справі № 344/875/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95313791>.

27. Постанова Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 12 серпня 2021 року у справі № 740/3440/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98973538>.

28. Постанова Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 22 січня 2020 року у справі № 539/223/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87094559>.

29. Постанова Новосанжарського районного суду Полтавської області від 29 квітня 2020 року у справі № 542/420/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89017987>.
30. Постанова Чортківського районного суду Тернопільської області від 02 липня 2021 року у справі № 608/1145/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98089663>.
31. Постанова Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 6 жовтня 2020 року у справі №742/2916/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92312150>.
32. Постанова Виноградівського районного суду Закарпатської області від 02 жовтня 2018 року у справі № 299/2954/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76871478>.
33. Постанова Коростишівського районного суду Житомирської області від 02 червня 2020 року у справі № 935/1122/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89620605>.
34. Постанова Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 09 червня 2020 року у справі № 676/2564/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89691759>.
35. Постанова Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 04 квітня 2017 року у справі № 320/2330/17-п. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65760499>.
36. Постанова Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 17 травня 2019 року у справі №607/9100/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81867012>.
37. Бржезька З. М., Гайдур Г. І., Аносов А. О. Вплив на достовірність інформації як загроза для інформаційного простору. *Кибербезпека: освіта, наука, техніка*. № 2(2), 2018. С. 105-112. URL : <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/32/73>.
38. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27.02.2009. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text.
39. Настюк В. Я. Щодо розуміння громадського порядку. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6926/1/Nastyk_59-65.pdf.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Panyukova, K. Fake news i mediahramotnist'. Yak shukaty dostovirnu informatsiyu v interneti? [Fake news and media literacy. How to search for reliable information on the Internet?]. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/yak-zrozumiti-shcho-vas-obmanuyut-mediagramotnist-v-interneti-poradi-50162156.html>. [in Ukr.].
2. Zhurnalisty ta blohery: yak (samo)rehulyuvaty mediynyu prostir Ukrainy [Journalists and bloggers: how to (self) regulate the media space of Ukraine]. Tsentr demokratiyi ta verkhovenstva prava. URL : <https://cedem.org.ua/news/nmr-obhovorennya-media/>. [in Ukr.].
3. Kokhanov's'ka, O. V. Problemy zakhystu chesti hidnosti ta dilovoyi reputatsiyi v Tsyvil'nomu kodeksi Ukrainy [Problems of protection of honor, dignity and business reputation in the Civil Code of Ukraine]. URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/75692A8D9B099597C2257B7B004D2295](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/75692A8D9B099597C2257B7B004D2295). [in Ukr.].
4. Avramova, O. (2017) Tsyvil'no-pravovyy zakhyst chesti, hidnosti, dilovoyi reputatsiyi notariusa [Civil protection of honor, dignity, business reputation of the notary]. *Mala entsyklopediya notariusa*, № 1 (91), pp. 90-97. URL : http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Avramova_2.pdf. [in Ukr.].
5. Valakh, V. V. (2018) Sposoby zashchyty vracha ot posledstvyi rasprostranennya nedostovirnoy ynformatsyy o nem [Ways to protect the doctor from the consequences of disseminating inaccurate information about him/her]. *Pravo, ekonomika ta upravlinnya: henezys, suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyach. 20-richchyu ekonomiko-pravovoho f-tu ONU imeni I. I. Mechnykova (m. Odesa, 14–15 veres. 2018 r.)*. Odesa : ONU. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/18750/1/560-565.pdf>. [in Ukr.].
6. Marits D. O. Praktychni problemy zakhystu chesti i hidnosti fizychnoyi osoby u vsesvitniy merezhi Internet [Practical problems of protection of honor and dignity of the individual in the world wide web]. URL : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/53_57_PraktichnI%20problemi%20zahistu%20chesti%20I%20gIdnosti%20fIzichnoYi%20osobiu%20vsesvItInIy%20merzhI%20Internet_1.pdf. [in Ukr.].
7. Tatsyshyn I. B. Pravovi pytannya zakhystu vid poshyrennya nedostovirnoy informatsiyi v merezhi Internet [Legal issues of protection against the spread of inaccurate information on the Internet]. URL : <http://aphd.ua/publication-347/>. [in Ukr.].
8. Derhachov Ye. V., Kaz'mirova I. V. (2020) Sprostuvannya nedostovirnoy informatsiyi: osoblyvosti zakhystu dilovoyi reputatsiyi [Rebuttal of unreliable information: features of protection of

business reputation]. *Yurydychnyy byuletyn*, issue 16, pp. 91-99. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/16/13.pdf>. [in Ukr.].

9. Pidhorodyns'kyi V. M. Spivvidnoshennya tsyvil'no-pravovoyi vidpovidal'nosti za posyahannya na chest' i hidnist' lyudyny z kryminal'noyu vidpovidal'nistyu [The ratio of civil liability for encroachment on the honor and dignity of a person with criminal liability]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. URL : <http://www.apdp.in.ua/v69/26.pdf>. [in Ukr.].

10. Yakovlyev, P. O. (2020) Administratyvna vidpovidal'nist' za poshyryuvannya nepravdyvykh chutok u konteksti zabezpechennya informatsiyoi bezpeky Ukrainy [Administrative responsibility for spreading false rumors in the context of ensuring information security of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiya*. № 43, pp. 69-72. URL : <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc43/17.pdf>. [in Ukr.].

11. Svitlana Bevz, Oleksandr Tereshchuk, Oleksiy Kravchuk, Valentyna Yehorova, Inna Bodnarchuk and Mykola Danevych, (2021) Confidential Information and the Right to Freedom of Speech. *International Journal of Criminology and Sociology*. № 10, pp. 648-651. URL : <https://www.lifescienceglobal.com/pms/index.php/ijcs/article/view/7253> (E-ISSN: 1929-4409; Scopus).

12. Pro telebachennya ta radiomovlennya [On Television and Radio Broadcasting] : Zakon Ukrainy vid 21.12.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text>. [in Ukr.].

13. Pro drukovani zasoby masovoyi informatsiyi (presu) v Ukraini [On Television and Radio Broadcasting]: Zakon Ukrainy vid 16.11.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>. [in Ukr.].

14. Pro informatsiyu [On information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. [in Ukr.].

15. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of 07.12.1984]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. [in Ukr.].

16. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen' [Unified State Register of Judgment]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>. [in Ukr.].

17. Postanova Luts'koho mis'krayonnoho sudu vid 18.05.2020 roku u spravi № 161/6496/20 [Resolution of the Lutsk City District Court of 18.05.2020 in case № 161/6496/20]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89326040>. [in Ukr.].

18. Postanova Sambirs'koho mis'krayonnoho sudu L'vivs'koyi oblasti vid 09.06.2020 roku u spravi № 458/291/20 [Resolution of the Sambir City District Court of the Lviv Region of June 9, 2020 in case № 458/291/20]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90062395>. [in Ukr.].

19. Postanova Volochys'koho rayonnoho sudu Khmel'nyts'koyi oblasti vid 13.09.2017 roku u spravi № 671/1444/17 [Resolution of the Volochysk District Court of the Khmelnytsky Region of 13 September 2017 in the case № 671/1444/17]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71463432>.

20. Postanova Ternopil's'koho mis'krayonnoho sudu Ternopil's'koyi oblasti vid 14.04.2021 roku u spravi № 607/4295/21 [Resolution of the Ternopil City District Court of the Ternopil Region of April 14, 2021 in case № 607/4295/21]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96613411>. [in Ukr.].

21. Postanova Dniprovs'koho apelyatsiyonnoho sudu vid 18.06.2021 roku u spravi № 188/469/21 [Resolution of the Dniprovsky Court of Appeal of 18.06.2021 in the case № 188/469/21]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97947882>. [in Ukr.].

22. Postanova Kosivs'koho rayonnoho sudu Ivano-Frankivs'koyi oblasti vid 12.05.2021 roku u spravi № 347/872/21 [Resolution of the Kosiv District Court of the Ivano-Frankivsk Region of 12 May 2021 in case № 347/872/21]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96817049>. [in Ukr.].

23. Postanova Syevyerodonets'koho mis'koho sudu Luhans'koyi oblasti vid 13.05.2020 roku u spravi № 428/2536/20 [Resolution of the Severodonetsk City Court of the Luhansk Region of 13.05.2020 in case № 428/2536/20]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89364999>. [in Ukr.].

24. Postanova Drabivs'koho rayonnoho sudu Cherkas'koyi oblasti vid 05.05.2015 roku u spravi № 692/596/15-p [Resolution of the Drabiv District Court of Cherkasy Region of 05.05.2015 in case № 692/596/15-n]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43977462>. [in Ukr.].

25. Postanova L'vivs'koho apelyatsiyonnoho sudu vid 17.07.2020 roku u spravi № 444/959/20 [Resolution of the Lviv Court of Appeal of 17.07.2020 in case № 444/959/20]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90562063>. [in Ukr.].

26. Postanova Ivano-Frankivs'koho mis'koho sudu Ivano-Frankivs'koyi oblasti vid 03.03.2021 roku u spravi № 344/875/21 [Resolution of the Ivano-Frankivsk City Court of the Ivano-Frankivsk Region of 03.03.2021 in case № 344/875/21]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95313791>. [in Ukr.].

27. Postanova Nizhyns'koho mis'krayonnoho sudu Chernihivs'koyi oblasti vid 12 serpnia 2021 roku u spravi № 740/3440/21 [Resolution of the Nizhyn City District Court of the Chernihiv Region of 12 August 2021 in case № 740/3440/21]. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95313791>. [in Ukr.].

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98973538>. [in Ukr.].

28. Postanova Lubens'koho mis'krayonnoho sudu Poltavs'koyi oblasti vid 22 sichnya 2020 roku u spravi № 539/223/20 [Resolution of the Lubny City District Court of Poltava Region of January 22, 2020 in case № 539/223/20]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87094559>.

29. Postanova Novosanzhars'koho rayonnoho sudu Poltavs'koyi oblasti vid 29 kvitnya 2020 roku u spravi № 542/420/20 [Resolution of the Novosanzharsky District Court of Poltava Region of April 29, 2020 in case № 542/420/20]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89017987>. [in Ukr.].

30. Postanova Chortkivs'koho rayonnoho sudu Ternopil's'koyi oblasti vid 02 lypnya 2021 roku u spravi № 608/1145/21 [Resolution of the Chortkiv District Court of the Ternopil Region of July 2, 2021 in the case № 608/1145/21]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98089663>. [in Ukr.].

31. Postanova Pryluts'koho mis'krayonnoho sudu Chernihivs'koyi oblasti vid 6 zhovtnya 2020 roku u spravi № 742/2916/20 [Resolution of the Pryluky City District Court of the Chernihiv Region of October 6, 2020 in case № 742 / 2916/20]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92312150>. [in Ukr.].

32. Postanova Vynohradivs'koho rayonnoho sudu Zakarpat's'koyi oblasti vid 02 zhovtnya 2018 roku u spravi № 299/2954/18 [Resolution of the Vynohradiv District Court of the Zakarpattia Region of October 2, 2018 in the case № 299/2954/18]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76871478>. [in Ukr.].

33. Postanova Korostyshivs'koho rayonnoho sudu Zhytomyrs'koyi oblasti vid 02 chervnya 2020 roku u spravi № 935/1122/20 [Resolution of the Korostyshiv District Court of the Zhytomyr Region of 2 June 2020 in case № 935/1122/20]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89620605>. [in Ukr.].

34. Postanova Kam'yanets'-Podil's'koho mis'krayonnoho sudu Khmel'nyts'koyi oblasti vid 09 chervnya 2020 roku u spravi № 676/2564/20 [Resolution of the Kamyanets-Podilsky City District Court of the Khmelnytsky Region of June 9, 2020 in case № 676/2564/20]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89691759>. [in Ukr.].

35. Postanova Melitopol's'koho mis'krayonnoho sudu Zaporiz'koyi oblasti vid 04 kvitnya 2017 roku u spravi № 320/2330/17-p [Resolution of the Melitopol City District Court of the Zaporizhia Region of April 4, 2017 in case № 320/2330/17-n]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65760499>. [in Ukr.].

36. Postanova Ternopil's'koho mis'krayonnoho sudu Ternopil's'koyi oblasti vid 17 travnya 2019 roku u spravi № 607/9100/19 [Resolution of the Ternopil City District Court of the Ternopil region of May 17, 2019 in case № 607 / 9100/19]. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81867012>. [in Ukr.].

37. Brzhevs'ka Z.M., Haydur H.I., Anosov A.O. (2018) Vplyv na dostovirnist' informatsiyi yak zahroza dlya informatsiyoho prostoru [Influence on the reliability of information as a threat to the information space]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika*. № 2(2), pp. 105-112. URL : <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/32/73>. [in Ukr.].

38. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoyi osoby, a takozh dilovoyi reputatsiyi fizychnoyi ta yurydychnoyi osoby [On judicial practice in cases of protection of dignity and honor of a natural person, as well as business reputation of a natural and legal person] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny № 1 vid 27.02.2009. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text. [in Ukr.].

39. Nastyuk V. Ya. Shchodo rozumynnya hromads'koho porjadku [Regarding the understanding of public order]. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6926/1/Nastyk_59-65.pdf. [in Ukr.].

ABSTRACT

Svitlana Bevez, Oksana Samchynska. Application of article 173-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The purpose of the article is to explore the issue of administrative liability for the dissemination of inaccurate information on social networks.

The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical material, case law and the formulation of relevant conclusions and recommendations. Such methods of scientific knowledge were used: terminological, logical-semantic, functional, system-structural and logical-normative.

Article 173-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses was considered and investigated. Besides, the court decisions made as a result of consideration of cases initiated under this article were analysed,

It was found that these problems are caused by the definition of the objective side of the offense through a number of evaluation categories such as «false rumors», «panic» and «public order». Besides, it was concluded that the understanding of the concept of «false rumors» and its interpretation in court decisions to modern trends in society and formulated problems with the qualification of acts as such that can cause panic and public disorder. At the same time, it was proposed to replace the definition of the act of «spreading false rumours» with «dissemination of inaccurate information», where inaccurate

information should be understood as any factual information or data that does not correspond to reality, events or phenomena that did not exist or existed, but due to violation of the principles of completeness and accuracy do not correspond to or contradict the actual circumstances that occurred. A proposal is made to add the formation of an idea of the event that is happening, which does not correspond to reality, as one of the qualifying consequences of this offense.

The results of the research can be used as a basis for improving Article 173-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

Keywords: *inaccurate information, false rumors, social networks, legal regulation, public order, panic.*

УДК 343.84

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-60-65

Іван БОГАТИРЬОВ[©]
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна)

Алла ВАСЮК[©]
помічник судді
(Апеляційний суд Чернівецької області,
м. Чернівці, Україна)

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ

У статті з позиції наукової обґрунтованості та практики функціонування установ виконання покарань та пробації розкрито стан дослідження проблем виконання судових рішень щодо засуджених в Україні. Зазначено, що серед напрямів трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему виділено такий її напрям, як посилення захисту прав і свобод засуджених шляхом належного виконання судового рішення відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством.

Ключові слова: *покарання, дослідження, виконання, судові рішення, місця несвободи, пробація, засуджені.*

Постановка проблеми. Серед напрямів трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему, варто виділити такий її напрям, як посилення захисту прав і свобод засуджених шляхом належного виконання судового рішення відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством. Зважаючи на те, що проблема дослідження виконання судових рішень щодо засуджених в Україні має свою видову характеристику, а тому їх роль як регулятора суспільних відносин невідносно зростає.

Ця наукова стаття підготовлена в рамках фундаментального дослідження «Кримінально-виконавчі засади виконання судових рішень щодо засуджених в Україні», за трьома напрямками дослідження; 1) науково-методологічні та прикладні засади виконання судових рішень щодо засуджених в Україні; 2) реалізація суб'єктами виконання судових рішень щодо засуджених в Україні; 3) особливості виконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

Отже, проблеми виконання судових рішень щодо засуджених в Україні належать до числа малодосліджених в науці кримінально-виконавчого права України. Такий висновок ґрунтується нами, зокрема, на тому, що за роки незалежності України не було захищено жодної кандидатської, не говорячи про докторську дисертації, яка б висвітлювала

© І. Богатирьов, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>
vanbogatyrov@gmail.com

© А. Васюк, 2021
inbox@cha.court.gov.ua

актуальні проблеми виконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

Особливо актуальною ця проблема, коли, згідно з Концепцією реформування (розвитку) пенітенціарної системи в Україні, відбувається широкомасштабна реформа кримінально-виконавчої системи України і її трансформація у пенітенціарну систему [1]. Тому варто погодитися з позицією вітчизняного вченого О. Ярмиша про те, що справжню епоху переживає сьогодні кримінально-виконавча служба України, оскільки «за роки незалежності було прийнято десять офіційних документів щодо реформування системи виконання покарань, а по справжньому вагомим результатам до тепер не досягнуто. Чи, може, до таких результатів слід віднести обладнання VIP – камер у слідчих ізоляторах?» [2, с. 51]. Чи, може, консервація 27 виправних колоній, які, на жаль, так і не стали об'єктами розпродажу.

Хоча, як показують праці вітчизняних і зарубіжних вчених, виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають кримінальні покарання, являє собою складну кримінально-виконавчу проблему не тільки для Міністерства юстиції України, як правонаступника Державної пенітенціарної служб України, а також і для засуджених і адміністрації установи виконання покарань та уповноважених органів пробації.

Отже, на нашу думку, дослідження проблеми виконання судових рішень щодо засуджених в Україні показує вірність вибраного нами алгоритму дослідження кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти дослідження проблеми виконання судових рішень щодо засуджених в Україні розглядалися у наукових працях таких вітчизняних вчених, як: К. Автухов, А. Богатирьов, І. Богатирьов, О. Богатирьова, К. Бондарева, В. Коваленко, В. Конопельський, О. Колб, А. Колодчина, В. Кирилук, О. Краснокутський, О. Іваньков, В. Львовчкін, М. Пузирьов, О. Шкута, І. Яковець та ін. Водночас у контексті вироблених у цій статті тематики, дослідження учених носять одиничний характер, що й виступило додатковим аргументом підготовки даної статті.

Варто також наголосити, що саме у персоналу установ виконання покарань та пробації виникають певні труднощі, пов'язані з недосконалістю кримінально-виконавчого законодавства в частині виконання судових рішень щодо засуджених в місцях несвободи та клієнтів пробації, які відбувають альтернативні види покарань.

Мета. З огляду на зазначене виникла необхідність дослідження кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні та приведення їх до кращих національних та зарубіжних практик.

Виклад основного матеріалу. Сучасне реформування кримінально-виконавчої системи України і її трансформація в пенітенціарну систему тісно пов'язане з динамічністю діяльності майбутнього пенітенціарного відомства, завдання якого визначити структурно правильний шлях реалізації адекватних, морально, соціально та економічно виправданих видів кримінальних покарань за вчинене кримінальне правопорушення в місцях несвободи.

Вітчизняний вчений А. Богатирьов у власному дослідженні вірно зазначив, що вибір Україною європейського вектору розвитку вимагає формування у суспільстві нових стандартів забезпечення дотримання прав людини, громадянина, серед яких: неухильне дотримання вимог закону будь-якою особою, яка проживає на території країни; дотримання з боку держави її інституцій презумпції невинуватості; надання можливостей людині реалізувати соціальні цінності; захист дітей, людей похилого віку та інших соціально незахищених верств населення тощо [3, с. 16].

Отож, не належне виконання персоналом органів і установ виконання покарань та пробації судових рішень щодо засуджених свідчить про наявність серйозних недоліків і суперечностей у діяльності Міністерства юстиції України як суб'єкта реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації, а також як органу відомчого контролю за виконанням судових рішень щодо засуджених в Україні.

Загалом варто зазначити, що не виконанням судових рішень щодо засуджених в Україні створює в місцях несвободи та в уповноважених органах пробації підвищену суспільну небезпеку, оскільки їх не виконання породжує серед засуджених численні скарги до Європейського суду з прав людини.

Крім цього, не належне виконання судового рішення персоналом органів та установ виконання покарань створює передумови особистої безпеки засуджених. Саме стаття 10 КВК України, яка була вперше введена до нового КВК України визначає, що у разі виникнення

небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки [4].

Оскільки посадова особа місць несвободи чи уповноваженого органу пробації зобов'язана належним чином виконати судові рішення щодо особи, відносно якої обвинувальний вирок вступив в законну силу, то на неї покладено обов'язок своєчасно вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого. А тому саме діяльність установ виконання покарань та уповноважених органів пробації вимагає від її адміністрації принципово нового підходу до виконання судового рішення щодо засуджених. При цьому доктринальним є рівень, кількісних і якісних показників не виконання судового рішення персоналом вище перерахованих підрозділів.

Отже, по суті право засудженого на безпеку при виконанні судового рішення виступає головним об'єктом кримінально-правової охорони, що в свою чергу забезпечує захист прав і свобод засуджених у даній сфері.

В контексті нашого дослідження цікавою є позиція зарубіжних вчених В. Кудрявцева та В. Емінова, які вважають, що оскільки безпека особи є головним об'єктом кримінально-правової охорони, то насильницькі дії слід аналізувати у групі насильницьких злочинів, тим паче, що вони мають багато спільних кримінологічних рис із традиційними злочинами, які спричиняють шкоду здоров'ю [5, с. 346].

Водночас, не визначеність поняття виконання судового рішення щодо засуджених не дозволить пізнати його сутність, розкрити зміст, встановити істотні форми і способи вияву, що в цілому негативно впливає на стан, рівень та тенденції виконання і відбування покарання в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України).

Вищевикладене свідчить про складність дослідженої проблеми, її неоднозначне сприйняття кримінально-виконавчою наукою, гостру необхідність теоретичного і практичного аналізу й емпіричного вивчення з метою надати персоналу уповноважених органів пробації та установ виконання покарань ДКВС України відповідних методичних рекомендацій щодо виконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

Важливо зазначити, що комплексного кримінально-виконавчого дослідження виконання судових рішень щодо засуджених в Україні на доктринальному рівні за роки незалежності країни вітчизняними вченими не проводилося. Проведені дослідження вітчизняними вченими В. Львовичем (2012 р.), О. Іваньковим (2016 р.) та О. Краснокутським (2019 р.) заклали відповідні підвалини та свою видову специфіку не тільки для реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених в місцях несвободи, а і в площині виконання судових рішень щодо засуджених в Україні.

Тому виконання судових рішень щодо засуджених в Україні ми розглядаємо, як цілісний комплексний феномен, що має свої власні закономірності існування, розвитку і відтворення, а тому його вивчення лежить в системному і міждисциплінарному підході дослідження в межах наукових розвідок кримінально-виконавчої та кримінально-процесуальної науки.

Проведені останнім часом дослідження в сфері виконання і відбування покарань свідчать про те, що сьогодні особливо актуальним стало вивчення питання проблем виконання судових рішень щодо засуджених в Україні. До речі, це питання є актуальним і для сфери виконання покарань у всіх цивілізованих державах у яких на законодавчому рівні встановлено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені рішенням суду.

Більш того, будучи членом Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та інших авторитетних міжнародних організацій, кожна із держав учасниць взяла на себе юридичні зобов'язання привести національне законодавство до загальновідомих принципів і норм у сфері захисту прав і свобод засуджених [6, с. 14]. Так, Україна ще у 2004 р. прийняла Закон «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», а в 2014 році – «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засуджених до європейських стандартів, які заклали основи видозміни кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням вимог і норм європейського права» [7, с. 35].

Важливим кроком у цьому напрямі стало також прийняття Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р.

№ 119/2021) [8], Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021) [9], положення яких на думку вітчизняного вченого М. Пузирьова орієнтовано: по-перше, на підвищення рівня формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами; по-друге, на наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу; по-третє, на подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими [10, с. 7–8].

Сьогодні безперечним є твердження, що виконання судових рішень щодо засуджених в Україні є не тільки ефективним регулятором кримінально-виконавчих правовідносин, а взагалі повністю виконує основну мету покарання виправлення і ресоціалізацію засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Варто зазначити, що серед науковців у галузі кримінально-виконавчого права не існує такого наукового осмислення, яке б було достатнє для ефективного кримінально-виконавчого забезпечення виконання судових рішень щодо засуджених в Україні. Тому зовсім не потребує особливих доказів положення, відповідно якого важливим показником та умовою ефективності відбування засудженими кримінального покарання є дотримання персоналом виконання судових рішень.

Стосовно цього вітчизняний вчений О. Левченко у монографічному дослідженні «Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти» зазначає, що значна частина норм права в конкретному етноментальному (національному) політико-правовому просторі діє не повною мірою, оскільки закріплені ними інтереси не відповідають інтересам суб'єктів конкретних правовідносин, орієнтованих на іншу шкалу цінностей і відносин у порівнянні з цінностями, які держава прагне за допомогою права закріпити й запровадити в реальне життя соціуму [11, с. 6].

Отже, проведений нами аналіз стану наукових розвідок виконання судових рішень щодо засуджених в Україні а також вивчення нормативно-правових джерел з означеної проблематики надають підстави стверджувати, що дана тема дослідження є нагальним питанням сьогодення та має теоретично-прикладний характер, а тому потребує активізації науковців у цьому напрямі.

Крім того, аналіз сучасного вітчизняного стану наукових досліджень виконання судових рішень щодо засуджених в Україні, надав можливість дійти висновку, що сучасна кримінально-виконавча наука перебуває в такому становищі, коли потреба в розробленні дієвої теоретичної концепції виконання судових рішень щодо засуджених в Україні стає дедалі гострішою, але й неминучою, якщо вона в котре бере на себе сміливість визначити шляхи свого розвитку та претендує на роль ефективного регулятора кримінально-виконавчих відносин в місцях несвободи та органах пробації.

Оскільки аналіз джерельної бази дослідження засвідчив вірність висуненої нами гіпотез про те, що виконання судових рішень щодо засуджених в Україні потребує окремого наукового пошуку, ми поставили за мету вирішити дане завдання, що й виступило додатковим аргументом під час вибору теми дослідження.

Висновки. Підсумовуючи викладене в цій статті, потрібно зазначити, що стан дослідження проблем виконання судових рішень щодо засуджених в Україні характеризується недостатньою кількістю наукових праць присвячених окремим аспектам цієї проблематики.

Характерною рисою стану наукового дослідження вищевказаної проблеми є також наукові праці у яких, дослідники порушували, вивчали та вирішували окремі аспекти виконання судових рішень щодо засуджених в Україні та зарубіжних країнах. На жаль, окремі раціональні напрямки вдосконалення чинного законодавства або практики їх застосування щодо предмету дослідження так і не знайшли свого вирішення Міністерством юстиції України.

Більше того, у вивчених нами наукових працях взагалі, недостатньо приділено уваги вивченню судової практики Європейського суду з прав людини щодо не належного виконання в органах пробації та установах виконання покарань виконання судових рішень щодо засуджених, а це в свою чергу дає підстави говорити про загальне бачення щодо проблем, які характеризують відповідну практику звернення засуджених за захистом своїх прав.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 178. 20 верес. С. 8–9.
2. Ярмиш О. Н. Перетворення у правоохоронній системі незалежної України: чому вони дотепер не принесли успіхів? (роздуми ветерана-учасника реформаційних потуг). *Вісник Пенітенціарної асоціації*. № 1 (11) 2020. С. 47–55.
3. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика» 2019. 432 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
5. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. Москва : Юристъ, 2002. 686 с.
6. Спільна програма комісії Європейських співтовариств і Ради Європи у галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України : доповідь про місії експертів Ради Європи в Україну, у червні та серпні 1996 року. Страсбург – Київ : Правовий директорат Ради Європи, 1996. 92 с.
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція № 2200 А (XXI)). *Збірник міжнародно-правових актів та угод з питань діяльності пенітенціарних установ і поводження з в'язнями*. Київ : Вид-во «АННА-Т», 2008. С. 27–45.
8. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.
9. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
10. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор». 2018. 514 с.
11. Левченко О. І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*, 2012. 528 с.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Pro skhvalennya Kontseptsiyi reformuvannya (rozvytku) penitentsiarnoyi systemy Ukrayiny [On approval of the Concept of reforming (development) of the penitentiary system of Ukraine] : rozporiadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 13.09.2017 r. № 654-r. *Uryadovyy kur'yer*. 2017. № 178. Sept., 20, pp. 8–9. [in Ukr.].
2. Yarmysh O. N. (2020) Peretvorennya u pravookhoronniy systemi nezalezhoi Ukrayiny: chomu vony doteper ne prynesly uspikhiv? (rozдумы veterana-uchasnyka reformatsiynykh potuh) [Transformation in the law enforcement system of independent Ukraine: why they have not succeeded so far? (reflections of a veteran participant in the Reformation efforts)]. *Visnyk Penitentsiarnoyi asotsiatsiyi*. № 1 (11), pp. 47–55. [in Ukr.].
3. Bohatyrov A. I. Antykryminohennyy vplyv na zlochynnist' u mistyakh nesvobody [Anticriminogenic impact on crime in places of detention] : monohrafiya. Kherson : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka» 2019. 432 p. [in Ukr.].
4. Kryminal'no-vykonavchyy kodeks Ukrayiny [Criminal-Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. [in Ukr.].
5. Kriminologiya [Criminology] : uchebnik / pod red. V. N. Kudryavtseva, V. E. Eminova. Moscow : Yurist, 2002. 686 p. [in Russ.].
6. Spil'na prohrama komisiyi Yevropeys'kykh spivtovarystv i Rady Yevropy u haluzi reformy pravovoyi systemy, mistsevoho samovryaduvannya ta pravookhoronnoyi systemy Ukrayiny [Joint Program of the Commission of the European Communities and the Council of Europe on the Reform of the Legal System, Local Self-Government and the Law Enforcement System of Ukraine] : dopovid' pro misiyi ekspertiv Rady Yevropy v Ukrayinu, u chervni ta serpni 1996 roku. Strassburg – Kyiv : Pravovyy dyrektorat Rady Yevropy, 1996. 92 p. [in Ukr.].
7. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki ta politychni prava : pryynyaty 16 hrudnya 1966 roku Heneral'noyu Asambleyeyu OON (rezolyutsiya № 2200 A (XXI)) [International Covenant on Civil and Political Rights: adopted by the UN General Assembly on 16 December 1966. Resolution № 2200 A (XXI)]. *Zbirnyk mizhnarodno-pravovykh aktiv ta uhod z pytan' diyal'nosti penitentsiarnykh ustanov i povodzhennya z v'yaznyamy*. Kyiv : Vyd-vo «ANNA-T», 2008, pp. 27–45. [in Ukr.].
8. Pro Natsional'nu stratehiyu u sferi prav lyudyny [On the National Strategy in the field of human rights] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24.03.2021 № 119/2021. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>. [in Ukr.].
9. Pro Stratehiyu rozvytku systemy pravosuddy ta konstytutsiynoho sudochynstva na 2021–2023

roky [On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021–2023] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 11.06.2021 № 231/2021. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>. [in Ukr.].

10. Puzyr'ov, M. S. (2018) Porivnyal'nyy analiz vykonannya pokarannya u vydi pozbavlennya voli na pevnyy strok v Ukrainy ta zarubizhnykh krayinakh [Comparative analysis of punishment in the form of imprisonment for a certain period in Ukraine and foreign countries] : monohrafiya. Kyiv : VD «Dakor», 514 p. [in Ukr.].

11. Levchenko, O. I. (2012) Problemy pravovoho rehulyuvannya suspil'nykh vidnosyn: zahal'noteoretychni aspekty [Problems of legal regulation of social relations: general theoretical aspects]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*, 528 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Bohatyrov, Alla Vasyuk. The state of the study of the execution of court decisions on convicts in Ukraine. From the point of view of the scientific validity and practice of the functioning of penal and probation institutions, the article reveals the state of research into the problems of the execution of court decisions on convicts in Ukraine. It is noted that among the directions of the transformation of the penal system of Ukraine into the penitentiary system, such a direction as strengthening the protection of the rights and freedoms of convicts through the proper execution of a court decision in accordance with the requirements of international legal acts and the obligations of our state to the European and world community is highlighted. In view of the fact that the problem of studying the implementation of court decisions on convicts in Ukraine has its own specific characteristics, the article proves that their role as a regulator of public relations is constantly growing.

The article was prepared as part of the fundamental study «Criminal Enforcement Bases for the Execution of Court Decisions on Convicts in Ukraine,» in three areas of study; 1) scientific, methodological and applied basis of execution of court decisions on convicts in Ukraine; 2) implementation by the subjects of execution of court decisions on convicts in Ukraine; 3) peculiarities of execution of court decisions on convicts in Ukraine.

Consequently, the problems of enforcement of court decisions on convicts in Ukraine are among the little-studied in the science of criminal enforcement law of Ukraine. This conclusion is based, in particular, on the fact that during the years of independence of Ukraine not a single candidate was defended, not to mention a doctoral dissertation that would cover the current problems of the execution of court decisions on convicts in Ukraine. This problem is particularly acute at a time when, according to the Concept of Reform (Development) of the Penitentiary System, Ukraine is undergoing a major reform of the penal system and its transformation into a penitentiary system.

It has been proved that a characteristic feature of the state of scientific research of the above problem is also scientific works in which researchers violated, studied and solved certain aspects of the implementation of court decisions on convicts in Ukraine and foreign countries. Unfortunately, some rational areas of improvement of the existing legislation or the practice of their application in the subject of research have not found their solution in the Ministry of Justice of Ukraine.

Moreover, the scientific papers we have studied do not give sufficient attention at all to the study of the jurisprudence of the European Court of Human Rights regarding inadequate enforcement in probation authorities and penal institutions of the execution of court decisions on convicts, which in turn gives rise to a general view of the problems characterizing the corresponding practice of convicts for the protection of their rights.

Keywords: *punishment, study, execution, court decisions, custodial settings, probation, convicted.*

УДК 342.7+340
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-66-80

Валентина БОНЯК[©]
доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ МЕХАНІЗМУ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розглянуто наявні в сучасній правничій науці підходи до визначення елементного складу структури механізму охорони прав людини. На основі аналізу суджень правників про цей механізм запропоновано теоретичну модель структури досліджуваного явища державно-правової дійсності, що вміщує такі компоненти: суб'єктно-ідеологічний (суб'єкти правоохорони в єдності з їх правосвідомістю та правовою культурою), інструментально-функціональний (становить сукупність юридичних засобів, що реалізуються в правоохоронній і правозахисній діяльності та у межах правоохоронних і правозахисних відносин відповідно) та комунікативний, що являє собою необхідну сукупність зв'язків між елементами механізму охорони прав людини.

Ключові слова: механізм охорони прав людини, структура механізму охорони прав людини, суб'єктно-ідеологічний компонент, інструментально-функціональний компонент, комунікативний компонент.

Постановка проблеми. Огляд доктринальних джерел щодо предмета дослідження свідчить про відмінність у поглядах учених на визначення елементного складу структури механізму охорони прав людини. Зазначена гносеологічна ситуація вимагає подальших наукових розвідок у цій царині.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання визначення внутрішньої структури механізму охорони прав людини не нове для правничої науки. Вагомий внесок у його розробку зробили такі вітчизняні правники, як Ю. Ведерніков, Я. Єрмоленко, А. Кучук, О. А. Олійник, І. Сердюк, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Тодика, Н. Ярмиш та ін. Водночас наукові праці цих авторів вирізняються недостатньо повною характеристикою елементного складу цього механізму. Заповненню цієї прогалини у правничій науці і буде присвячена наукова стаття автора.

Нами поставлено за мету розглянути наявні в сучасній правничій науці підходи до визначення елементного складу структури механізму охорони прав людини та обґрунтувати власний концепт внутрішньої будови вищевказаного явища державно-правової дійсності.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання такого теоретичного інструментарію:

1) світоглядного діалектичного підходу, що ґрунтується на принципах розвитку досліджуваного явища, а також його взаємозв'язку з іншими правовими феноменами, передусім механізмами реалізації та захисту прав людини [40, с. 170]. Значний пізнавальний потенціал цього методу в контексті визначеної мети дослідження зумовлений такими категоріями діалектики, як система та структура. З погляду філософії система являє собою цілісну сукупність елементів, у якій всі вони настільки пов'язані один з одним, що стосовно інших систем являють собою єдине ціле [1, с. 261].

Щодо структури слушним вважаємо зауваження Д. Керімова, який наголошував на необхідності розрізняти внутрішню та зовнішню структури правових явищ: внутрішню структуру становить певний зв'язок частин єдиного цілісного правового утворення, а зовнішню – певний зв'язок цілісного правового утворення з іншими правовими явищами [1, с. 181–182]. Внутрішня структура, наприклад, механізму охорони прав людини утворюється з певного зв'язку між її частинами – підсистемами:

інституційною, нормативною, функціональною (за задумом Ю. Ведернікова та А. Кучука) [2, с. 176], а зовнішня – з певного зв'язку між механізмом охорони прав людини та іншими елементами соціально-правового механізму забезпечення прав людини;

2) антропологічного підходу, що ґрунтується на таких важливих первинних антропних властивостях фізичної особи, як її розум і воля, бо великою мірою саме з ними національне законодавство України пов'язує юридичні властивості суб'єктів правоохоронних та правозахисних відносин, як-то їх правоздатність, дієздатність, деліктоздатність [3, с. 30–31]. Тобто визнання фізичної чи юридичної особи праводієздатною є необхідною передумовою для вступу у вказані правовідносини, в межах яких реалізуються їх повноваження з охорони прав людини;

3) структурно-функціональний метод дозволяє з'ясувати внутрішню будову механізму охорони прав людини, а також функціональне призначення кожної з його складових елементів.

Методологічне значення у межах цієї наукової статті має і теоретичне положення, що розкриває зміст поняття «механізм охорони прав людини», обґрунтоване Я. Єрмоленком. Механізм охорони прав людини, на думку автора, являє собою систему суспільних і державних інститутів, а також юридичних засобів, які забезпечують їх (інститутів) організацію та діяльність, спрямовану на запобігання порушенню прав і свобод людини, припинення протиправної поведінки, відновлення порушеного права, відшкодування завданої шкоди та притягнення винних до юридичної відповідальності [4, с. 27]. Аналіз змісту цього судження свідчить про належність цьому механізму, принаймні, таких складових, як суб'єкти, що здійснюють правоохоронну діяльність, а також юридичні засоби, що ними послуговуються згадані суб'єкти для досягнення мети правоохорони.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших, хто звернувся до проблеми соціально-правового механізму забезпечення прав людини, була О. Скакун. Вагомим здобутком дослідниці вважаємо сформульовані нею дефініції понять соціально-правовий механізм забезпечення прав людини, механізм (гарантії) реалізації прав і свобод людини, механізм (гарантії) охорони прав людини та механізм (гарантії) захисту прав людини. На жаль, автор не торкнулася характеристики елементного складу вищезгаданих механізмів. Водночас надбання правника стали підґрунтям для подальших наукових розвідок у цій царині [5, с. 224–225].

Доволі авторитетною науковою працею з питання, що становить предмет розгляду, є підручник «Права людини» за редакцією О. Лукашевої. І хоча це видання не містить теоретичних положень, що торкаються поняття та механізму охорони прав людини, в ньому знайшли своє висвітлення окремі юридичні механізми захисту прав і свобод людини, а саме: конституційний контроль, судовий захист прав і свобод людини і громадянина, адміністративно-правові форми захисту прав і свобод людини і громадянина, інститут парламентського Уповноваженого з прав людини (омбудсмена), право на петицію, процедура Хабеас корпус (лат. *habeas corpus*) та ін.

Дослідниця під час висвітлення відмінних рис правової держави наголошує, що для виконання своєї основної функції – захисту та охорони прав і свобод громадянина така держава має створити систему процедур, механізмів, інститутів, що гарантуватимуть захист суб'єктивних прав людини. Учена хоча й не надає характеристики механізму забезпечення прав людини та його елементів, проте наголошує, що ці процедури, механізми, інститути не є сталими; вони знаходяться в динаміці, удосконалюються, враховують зміни, що відбуваються в суспільному житті [6, с. 182].

У монографії «Конституційне право людини й громадянина на освіту в Україні» нами було сформульовано поняття та виокремлено складові державно-правового механізму забезпечення вищезгаданої можливості, а також виокремлено складові цього механізму [7, с. 104–105].

А. Олійник окремий підрозділ своєї наукової праці «Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні» присвятив механізму забезпечення конституційних свобод. Торкаючись питання внутрішньої структури цього механізму, автор акцентує на механізмі реалізації конституційних свобод, а механізм охорони основних свобод людини і громадянина залишився поза увагою вченого [8].

Принагідно зазначити, що структура механізму правоохоронної діяльності

(правоохорони) у вітчизняній юридичній науці була предметом дослідження Ю. Ведернікова й А. Кучука. У своїй науковій праці «Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект» правники запропонували структуру механізму правоохоронної діяльності, що містить у собі інституційний, нормативний і функціональний компоненти.

Щодо інституційної складової механізму правоохорони, то до неї науковці відносять суб'єктів правоохоронної діяльності, розуміючи під ними органи та організації, які спеціально уповноважені державою на професійній основі на підставі та відповідно до закону, а у випадках встановлених законом – у відповідній процесуальній формі із застосуванням правових засобів діяльності, спрямовану на охорону прав і свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин [2, с. 176].

До правоохоронних органів правники відносять суди, прокуратуру, поліцію, податкову поліцію, Службу безпеки України, Управління державної охорони України, Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, Державну прикордонну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу. Суб'єктами правоохоронної діяльності, на думку вчених, є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Генеральний прокурор України, Всеукраїнський комітет захисту прав людини, правозахисні групи та об'єднання (Харківська правозахисна група, комітет «Правозахисник» (м. Миколаїв та ін.), адвокатура (адвокатські колегії, фірми та контори), юридичні особи і громадяни-підприємці, які надають юридичні послуги. Науковці резюмують, що суб'єктами правоохоронної діяльності є як правоохоронні органи (наділені державно-владними повноваженнями), так і громадські організації, що здійснюють правоохоронну діяльність, особливо акцентують на ролі адвокатури [2, с. 127–138].

Нормативний компонент механізму правоохоронної діяльності, на думку дослідників, становить система нормативно-правових актів, що визначає правовий статус, повноваження правоохоронних органів та організацій, основи контролю та нагляду за їх діяльністю тощо. Вчені обґрунтовано зазначають, що: а) ця складова механізму правоохоронної діяльності перебуває на стадії становлення; б) чинне законодавство з питання правоохорони потребує удосконалення та усунення суперечностей, а також чіткого розмежування компетенції всіх суб'єктів правоохоронної діяльності для уникнення дублювання їх завдань в одній сфері [2, с. 137].

До функціонального елементу механізму правоохорони Ю. Ведерніков та А. Кучук відносять власне правоохоронну діяльність, акцентуючи на таких її об'єктах: 1) невід'ємних (природних) правах і свободах людини та правах людини у позитивістському розумінні (суб'єктивне право і законні інтереси); 2) засадах конституційного ладу, включно з основами суспільного й державного ладу, що визначені конституційними нормами, та засадах місцевого самоврядування; 3) режимі законності у суспільстві; 4) правопорядку як стану суспільних відносин; 5) безпеці особи, суспільства і держави; 6) стані правосвідомості і правової культури в суспільстві.

Предметом впливу з боку суб'єктів правоохоронної діяльності дослідники вважають правопорушення та інші явища, що їх зумовлюють, зловживання правом тощо. Вчені зауважують, що в процесі правоохорони застосовуються переважно правові засоби – норми права, правові категорії, юридична техніка, а також різні предмети матеріального світу, що допомагають правоохоронним органам та організаціям виконувати свої завдання та реалізовувати функції [2, с. 137–138].

Загалом, поділяючи думку Ю. Ведернікова та А. Кучука щодо визначеної вченими структури механізму правоохоронної діяльності (правоохорони), все ж вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення, що мають методологічне значення в плані вирішення конкретних наукових завдань, що забезпечують досягнення визначеної дослідницької мети: 1) суб'єктів правоохоронної діяльності коректніше диференціювати на тих, які наділені державно-владними повноваженнями, та які здійснюють правоохоронну діяльність (правоохоронні органи), та суб'єктів, які здійснюють правозахисну діяльність (правозахисні інститути: адвокатура, громадські організації (правозахисні групи); 2) нормативний компонент механізму правоохорони не можна зводити лише до системи нормативно-правових актів, адже національне законодавство України містить у собі й міжнародні договори у галузі прав людини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 3) до правових засобів, що

застосовуються в процесі правоохорони, дослідниками некоректно віднесено правові категорії, що тлумачаться як універсальні родові поняття, якими оперує сучасна правнича наука.

Крім того, поза увагою вчених залишилися суб'єктивні елементи, великий масив юридичних засобів, задіяних у цьому механізмі, а також зв'язки, які є необхідною складовою цього механізму як системи.

Феномен конституційної скарги у механізмі охорони прав людини досліджувався Я. Єрмоленком. Аналіз наведеного у вступній частині визначення поняття «механізм охорони прав людини», сформульованого автором, свідчить про те, що він має містити у собі щонайменше інституційний та інструментальний компоненти [4, с. 27]. Зважаючи на функціональне призначення згаданого механізму, до складу інструментального компоненту повинні входити: а) юридичні засоби запобігання порушенню прав і свобод людини; б) юридичні засоби припинення протиправної поведінки; в) юридичні засоби відновлення порушеного права й притягнення винних до юридичної відповідальності.

Дослідник наголошує, що структура механізму охорони прав людини має внутрішній і зовнішній прояви: на його думку, зовнішня структура відображає його зв'язок з іншими складовими соціально-правового механізму забезпечення прав людини (з механізмом реалізації прав людини та з механізмом захисту прав людини), а внутрішня побудова являє собою тісні зв'язки частин цього механізму як цілісного правового утворення [9, с. 104–105]. Я. Єрмоленко підтримує позицію тих учених, які в структурі механізму охорони прав людини виокремлюють його інституційну, нормативну й ідеологічну підсистеми. Водночас автор не приділяє належної уваги елементному складу механізму охорони прав людини.

Спробуємо усунути цей недолік. Задля цього запропонуємо теоретичну модель структури досліджуваного державно-правового явища, що вміщує такі компоненти: суб'єктно-ідеологічний, інструментально-функціональний та комунікативний.

Принципово важливо під час характеристики механізму охорони прав людини виходити з того, що суб'єкти, які здійснюють правоохоронну і правозахисну діяльність (судові органи, органи охорони правопорядку України та правозахисні інституції), є учасниками правоохоронних і правозахисних відносин. Участь указаних суб'єктів у таких правовідносинах зумовлена їх правосуб'єктністю (правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю), що впливає із первинних антропних властивостей людини, а саме: її розуму, волі, природної потреби у спілкуванні (комунікації). Вищевикладене зумовлює необхідність розгляду інституційної складової (тобто суб'єктів правоохорони) у єдності з їх правосвідомістю та правовою культурою. Така єдність утворює суб'єктно-ідеологічний компонент досліджуваного механізму охорони прав людини.

Розглянемо його більш розлого. В умовах розбудови України як соціальної і правової держави провідна роль у механізмі охорони прав людини належить судовим органам. Указаний умовивід підтверджується положеннями чинного законодавства і, передусім, Конституції України.

Правосуддя в Україні (а по суті, вирішення правових конфліктів на засадах справедливості) здійснюється виключно судами. Функцію здійснення правосуддя забезпечують:

1. Верховний Суд, вищі спеціалізовані, апеляційні та місцеві суди.
2. Конституційний Суд України, якому відводиться особлива роль у механізмі правоохорони: згідно з Основним законом держави цей державний орган:
 - 1) вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність):
 - законів та інших правових актів Верховної Ради України;
 - актів Президента України;
 - актів Кабінету Міністрів України;
 - правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
 - 2) офіційне тлумачення Конституції України;
 - 3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України [10].
3. Присяжні. Конституція України передбачає безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя через присяжних (ч. 5 ст. 124 Основного закону). Вони, у складі суду присяжних, у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, здійснюють функцію кримінального правосуддя.
4. Третейські суди. Національне законодавство України допускає можливість вирішення правових суперечок і третейськими судами – недержавними незалежними

органами, що утворюються за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому законодавством України, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин [11].

Найбільш численною групою суб'єктів правоохоронної діяльності є правоохоронні органи держави, їх посадові та службові особи. У сучасній правничій науці під правоохоронним органом України запропоновано розуміти утворену державою в особі Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України, відповідно до конституційно-правових засад, структурно відокремлену, юридично оформлену частину державного апарату (колектив державних службовців), наділену державно-владними повноваженнями, що здійснюються у правових формах та правовими методами, а також матеріально-технічними і фінансовими ресурсами, необхідними для реалізації правоохоронної функції держави [12, с. 84–85].

Принагідно зазначити, що у чинному вітчизняному законодавстві України відсутній вичерпний перелік правоохоронних органів, а ситуація, що склалася на рівні закону із визначенням понятійного апарату системи правоохоронних органів України та їх функціонального призначення, вимагає подальших наукових розвідок. Чинником, що ускладнює її вирішення, є вживаний суб'єктом законотворчості у ст. 131-1 Основного закону термін «органи правопорядку».

Ми повністю підтримуємо позицію В. Тація в частині збереження терміно-поняття «правоохоронні органи» як узагальнюючого для цього виду суб'єктів правоохорони і лише частково – в частині диференціації суб'єктів на органи охорони правопорядку, які у своєму складі мають озброєні формування та контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади [13, с. 4–6].

Питання визначення змісту й обсягу поняття «орган охорони правопорядку України» досліджувалося нами у межах самостійної наукової праці [12]. На думку автора, орган охорони правопорядку являє собою утворену державою відповідно до конституційно-правових засад структурно відокремлену, юридично оформлену частину державного апарату (колектив державних службовців), що у своєму складі, як правило, має військові підрозділи, працівники якого наділені правом застосування легального примусу (включно з вогнепальною зброєю). Його основна та повсякденна діяльність спрямована на реалізацію державної політики у сфері охорони прав, свобод і законних інтересів людини, забезпечення законності та правопорядку в суспільстві [12, с. 103].

Зважаючи на положення чинного національного законодавства, передусім статусного, обсяг цього поняття у сучасному вимірі становлять такі державні інституції: Національна поліція, Службу безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Національна гвардія України, органи військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Управління державної охорони, Державна прикордонна служба України, Бюро економічної безпеки України, розвідувальний орган Міністерства оборони України, прокуратура (включно з Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою).

Зауважимо, що хоча для прокуратури й не характерна така суттєва ознака категорії «орган охорони правопорядку України», як наявність у її структурі державного органу озброєних воєнізованих формувань, однак цьому органу публічної влади відведена важлива роль у здійсненні правоохорони, що впливає зі змісту ст. 131-1 Конституції України, в якій закріплено, що прокуратура здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями *органів правопорядку*;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [10].

Щодо органів правопорядку, то, як вважає Н. Ярмиш, однойменний термін не вживається в тексті інших законів та підзаконних нормативних актах України і є невідомим для вітчизняної юридичної науки, а завданням науковців є з'ясування його змісту. З метою уникнення плутанини вона пропонує розглядати його як аналог запропонованого В. Тацієм терміна «органи охорони правопорядку» [14, с. 83].

Як нами зазначалося вище, окрему підгрупу суб'єктів правоохоронної діяльності становлять правозахисні інституції, до яких, з огляду на здійснювані ними функції, належать: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, на якого покладено

здійснення на постійній основі парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах юрисдикції держави [15], Уповноважений Президента України з прав дитини, який забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері [16], адвокатура (недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому законодавством) [17] та громадські організації як добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів [18], включно, й правозахисні організації як особливий вид недержавних неприбуткових організацій, діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав людини і основоположних свобод, ефективний контроль за їхнім дотриманням державою, її органами і посадовими особами [19].

Ідеологічна складова досліджуваного компоненту механізму охорони прав людини, на чому наголошувалося вище, містить у собі правову свідомість і правову культуру суб'єктів правової охорони та правового захисту.

У юридичній науці категорію правосвідомість визначають по-різному:

то як систему ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом [5, с. 640]; то як сукупність ідей, уявлень та почуттів про чинне і бажане право, про дії органів і осіб у сфері правового регулювання [20, с. 44]; то як різновид суспільної свідомості, що відображає в правових чуттєво-раціональних формах наявну правову дійсність, правові явища, що існували в минулому, і бажані правові явища, здійснює нормативно-регулюючу дію на соціальну діяльність людей [21, с. 30].

Правосвідомість, як зазначає М. Черкас, будучи явищем ідеальним, не підлягає механічному поділу на основні елементи; це не застигла, а динамічна система елементів, що відбиває все багатоманіття форм руху правової матерії, і її структура не може бути розкрита в якійсь одній площині [21, с. 30–31].

Зважаючи на предмет нашого дослідження, акцентуємо на тому виді правосвідомості, що притаманний юристам-практикам, які здійснюють правоохоронну та правозахисну діяльність. Йдеться про професійну правосвідомість, якій характерні такі риси:

а) її носії, як правило, мають спеціалізовані правові знання, здобуті у закладах вищої освіти (в тому числі зі специфічними умовами навчання), які здійснюють підготовку правників і правоохоронців. Зауважимо, що відповідно до Концепції розвитку юридичної освіти, остання в найближчій перспективі має зазнати суттєвих змін у частині структури, змісту, організації та методів навчання; очікується, що якість професійної підготовки майбутніх правників буде підвищена, а навички та компетентності здобувачів юридичної освіти будуть наближені до вимог юридичної професії [22];

б) визнання її носіями – суб'єктами правоохорони – спільної системи цінностей, в якій найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека;

в) спільність позитивних правових настанов, що виявляються в готовності носіїв цього виду правосвідомості охороняти та захищати права і свободи людини. Відповідна правова настанова формується на основі змісту конституційного припису, за яким утвердження забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави, а отже, її органів, їх посадових і службових осіб [10].

Як відомо, є різні види юридичної діяльності, а отже, й різні юридичні професії. Цей чинник зумовлює наявність окремих підвидів професійної правосвідомості (наприклад, суддів, прокурорів, адвокатів, працівників органів охорони правопорядку тощо) [23].

Питання з'ясування особливостей правосвідомості представників окремих видів юридичних професій становить самостійний предмет дослідження. У межах цієї роботи автор обмежиться лише характеристикою професійної правосвідомості суддів.

Ю. Грошевий, торкаючись професійної правосвідомості суддів, наголошує, що її

носії становлять однорідну в професійному і соціально-психологічному плані групу, яка об'єднана спільністю завдань і цілей діяльності, методу і процесуальної форми реалізації норм права під час вирішення кримінальних і цивільних справ [24, с. 249].

На особливостях правосвідомості суддів Конституційного Суду України акцентували В. Тацій та Ю. Тодика. Правники, не применшуючи ролі правосвідомості юристів інших державних структур, зазначають, що роль правосвідомості суддів Конституційного Суду має особливе значення, оскільки вона безпосередньо пов'язана з конституційною матерією, забезпеченням конституційної законності, яка в цілому визначає законність і правопорядок в державі і тому до них (суддів КСУ – авт. В. Боняк) ставляться досить високі вимоги, навіть більш суворі, ніж ті, що висуваються до претендента на пост Президента України [20, с. 51].

Теоретичну модель правосвідомості судді Конституційного Суду України в її сучасному вимірі, на нашу думку, мають характеризувати такі риси:

1) пізнання природи правових явищ, передусім, конституційно-правових, на сутнісному, глибинному рівні; досконале володіння теоретичним інструментарієм, тобто правилами і прийомами тлумачення правових принципів і норм. Якісний склад попередніх та чинного Конституційного Суду України свідчить про те, що у своїй більшості судді мають доктринальний рівень правосвідомості, в структурі якого переважає ідеологічна складова;

2) почуття нетерпимості до юридичних фактів порушення Конституції України з боку Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також готовність до їх припинення шляхом негативної правотворчості;

3) з-поміж цільових установок пріоритет надається утвердженню принципу верховенства права та верховенства Конституції України, забезпеченню прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності. Важливим мотиваційним чинником є відчуття їх (суддів Конституційного Суду) особливої місії – причетності до розбудови України як правової держави.

В юридичній літературі обґрунтовано наголошується на тому, що проблеми формування громадянського суспільства та розбудови демократичної правової держави безпосередньо пов'язані з рівнем правосвідомості і правової культури кожної особистості, і особливо тих осіб, що гарантують і надалі гарантуватимуть верховенство права [25, с. 64].

Зі змісту вищенаведеного судження випливає дуже важливий в методологічному плані висновок про діалектичний взаємозв'язок між рівнем правосвідомості та рівнем правової культури, як кожної особистості загалом, так і суб'єктів правоохоронної діяльності зокрема. Огляд доктринальних джерел, в яких розглядається поняття правової культури, свідчить про різну інтерпретацію цього поняття представниками правничої науки. На підтвердження цієї тези наведемо судження про правову культуру, запропоновані вітчизняними правниками І. Яковюком та Н. Ухановою.

Як стверджує І. Яковюк, правова культура являє собою якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості, а саме охорони основних прав і свобод людини [26, с. 550].

На думку Н. Уханової, правова культура є різновидом загальної культури, що становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права, і стосується правової реальності певного суспільства. Дослідниця наголошує, що правова культура, виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, послідовне набуття правових знань, залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, що в результаті впливає на правомірну поведінку суб'єкта, його правову активність [27, с. 157].

Аналіз вищенаведених визначень поняття правової культури в контексті функціонування механізму охорони прав людини свідчить про те, що досягнутий рівень розвитку національної правової системи прямо залежить від:

а) рівня професійної правосвідомості працівників судових органів, органів охорони правопорядку та правозахисних інституцій;

б) від стану розвитку юридичної науки, який визначається розробленістю актуальних проблем, пов'язаних з діяльністю вищевказаних органів та їх посадових осіб;

в) якості професійної підготовки майбутніх суддів, працівників правоохоронних та правозахисних органів у закладах вищої освіти юридичного профілю;

г) ступеня досконалості системи національного законодавства з питань охорони та захисту прав і свобод людини та техніко-юридичної досконалості й ефективності правових актів, що є результатом діяльності судових і правоохоронних органів та правозахисних інституцій.

Ефективність механізму охорони прав людини забезпечується його інструментально-функціональним компонентом, що становить сукупність юридичних засобів, які реалізуються в правоохоронній і правозахисній діяльності та у межах правоохоронних і правозахисних відносин відповідно. Під однойменним поняттям в теорії права запропоновано розуміти правові явища, що виражені в інструментах (установленнях) і діяннях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей [28, с. 722].

Не лише в пізнавальному, але й в практичному плані (в сенсі юридичної діяльності) важливе значення має запропонована О. Мальком класифікація юридичних засобів. Вчений поділяє їх за такими критеріями:

– за ступенем складності на: а) первинні (елементарні), це найпростіші і неподільні приписи – суб'єктивні права і юридичні обов'язки, заохочення і покарання та б) комплексні (складні), комбіновані приписи, до складу яких входять більш прості (договір, норма, інститут, правовий режим);

– за роллю, яку вони виконують, діляться на: а) регулятивні (дозволи) та б) охоронні (засоби захисту);

– за предметом правового регулювання – на конституційні, адміністративні, цивільні, кримінальні;

– за характером: а) матеріально-правові (рекомендації) та б) процесуальні (позов);

– за значенням наслідків: на звичайні (штраф) та виняткові (смертна кара);

– за часом дії – на постійні (громадянство) і тимчасові (премія);

– за видом правового регулювання на: а) нормативні (встановлені в нормах права заборони) й б) індивідуальні (акт застосування права, акт реалізації прав і обов'язків);

– за інформаційно-психологічним спрямуванням – на стимулюючі (пільги) та обмежуючі (призупинення) тощо [28, с. 723].

Для зручності загальнотеоретичної характеристики інструментальної складової цього компоненту диференціюємо юридичні засоби, задіяні в механізмі охорони прав людини, на такі види:

1) юридичні засоби, призначення яких полягає у створенні умов для функціонування цього механізму;

2) юридичні засоби, що приводять його в дію (волевиявлення органів і посадових осіб органів публічної влади (конституційне подання, конституційне звернення)) та безпосереднє волевиявлення фізичних осіб та юридичних осіб приватного права (заява про злочин, конституційна скарга);

3) юридичні засоби, що використовуються безпосередньо для досягнення цілей механізму охорони прав людини, тобто забезпечують його телеологічний аспект.

Необхідною умовою функціонування механізму охорони прав людини є досконале законодавство, яке визначає правовий статус суб'єктів правоохорони та правового захисту, а також порядок їх юридично значущої діяльності.

До таких засобів належать, передусім, норми матеріального і процесуального законодавства, об'єктивовані в письмових джерелах права (переважно в законодавчих актах), що здійснюють регулятивний або охоронний вплив на суспільні відносини.

Під правовими нормами автор пропонує розуміти формально визначене правило поведінки загального характеру, що здійснює регулятивний та/або охоронний вплив на суспільні відносини, походить від громадянського суспільства, його інститутів чи держави, реалізація якого гарантована реальним застосуванням заходів державного примусу у разі порушення його вимог [29, с. 18].

До правил поведінки та нетипових правових розпоряджень, які становлять нормативну основу механізму правоохорони, належать:

1) норми матеріального та процесуального права, що визначають конституційно-адміністративно-правовий статус судових і правоохоронних органів (їх посадових і

службових осіб), а також правозахисних інституцій. Ці норми об'єктивовані в так званих статусних законах: «Про судоустрій і статус суддів», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Конституційний Суд України», «Про прокуратуру», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та ін.;

2) охоронні норми права (передусім, кримінального, адміністративного), що визначають вид та межі юридичної відповідальності осіб за вчинення правопорушень. Такі норми закріплені в кодифікованих актах – кодексах (Кримінальному, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митному) і в своїй сукупності становлять деліктне законодавство;

3) норми процесуального права, що: а) визначають процесуально-правовий статус суду, посадових і службових осіб правоохоронних органів, а також суб'єктів, чия роль у юридичному процесі зводиться до правового захисту; б) регулюють суспільні відносини, в межах яких вищезгадані суб'єкти реалізують свої процесуальні права й обов'язки. Такі норми знаходять своє закріплення в чинних джерелах процесуального права (Кодексі України про адміністративні правопорушення, Кримінальному процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України та ін.);

4) норми, що конкретизують, деталізують приписи вищезгаданих правил поведінки. Вони закріплюються в підзаконних нормативно-правових актах, як-то в нормативно-правових актах (указах Президента України, нормативних наказах Міністерства внутрішніх справ тощо).

До цієї групи юридичних засобів, на нашу думку, необхідно віднести і правоінтерпретаційні акти (акти тлумачення норм права). Під однойменною категорією запропоновано розуміти забезпечене з боку держави аргументоване формально-обов'язкове волевиявлення органів публічної влади (їх посадових і службових осіб), що здійснює інформаційний вплив на свідомість праводієздатних суб'єктів права шляхом роз'яснення змісту норм права і приписів ненормативного характеру або окремих їх фрагментів, а в єдності з нормативно-правовим або правозастосовним актами також опосередкований регулятивний та/або охоронний вплив на їх поведінку, спричиняє юридичні наслідки і сприяє утвердженню принципу правої визначеності [30, с. 84].

Вагоме значення в діяльності суб'єктів правоохорони мають також і акти неофіційного тлумачення, що їх диференціюють на такі: 1) акти тлумачення вчених-юристів; 2) офіційні акти тлумачення правових норм засобами масової інформації; 3) акти тлумачення громадських об'єднань, юристів-практиків, адвокатів, юрисконсультів тощо [31, с. 89].

Важлива роль відводиться і тим засобам, які механізм охорони прав людини приводять у дію. До цієї групи необхідно віднести правові акти, що є підставою для виникнення правоохоронних і правозахисних відносин (конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга, адміністративний і цивільний позови, повідомлення про вчинений злочин та ін.). Здебільшого такі звернення регламентовані нормами процесуального законодавства і мають відповідати встановленим вимогам як щодо їх змісту, так і форми (наприклад, ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», що передбачає вимоги до конституційної скарги).

Провідна роль в інструментально-функціональному компоненті механізму правоохорони належить тим юридичним засобам, за допомогою яких безпосередньо реалізується його функціональне призначення. Йдеться про такі види інструментів (установлень) і діянь (технологій): а) юридичні засоби запобігання порушенню прав і свобод людини; б) юридичні засоби припинення протиправної поведінки; в) юридичні засоби відновлення порушеного права й притягнення винних до юридичної відповідальності.

Дві перші групи юридичних засобів розглянемо на прикладі діяльності Національної поліції України, а третю – діяльності судових органів держави.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» одним із завдань поліції є протидія злочинності, що передбачає вжиття заходів з профілактики кримінальних і адміністративних правопорушень, їх припинення та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Ст. 23 цього законодавчого акта уповноважує поліцейських на вчинення таких дій, що мають яскраво виражену профілактичну спрямованість, як-от: здійснювати перевірку документів особи чи транспортного засобу; зупиняти транспортний засіб; вимагати від особи залишити місце і обмежити доступ до визначеної території; у невідкладних

випадках, пов'язаних із урятуванням життя людей та їх майна під час надзвичайних ситуацій, проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду та ін.

До юридичних засобів, що спрямовані на припинення поліцейськими правопорушень, можна віднести такі: застосування фізичного впливу (сили) (ст. 44); застосування спеціальних засобів (ст. 45); застосування вогнепальної зброї (ст. 46) [32].

Не менш важливе значення мають і ті юридичні засоби, які забезпечують відновлення порушеного права, відшкодування завданих збитків, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, – йдеться про правозастосовні акти охоронної спрямованості, правові акти негативної правотворчості (наприклад, рішення Конституційного Суду України про визнання акта неконституційним, внаслідок ухвалення яких втрачають свою чинність нормативно-правові акти, що не відповідають Конституції України тощо); юридичні засоби захисту цивільних прав та інтересів судом, зокрема: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (ст. 16 Цивільного кодексу України) [33].

Характеристика інструментальної складової досліджуваного компоненту буде неповною, якщо ми залишимо поза увагою ті юридичні засоби, що забезпечують провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також запобіжні заходи, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України.

Стаття 260 КУпАП допускає можливість адміністративного затримання особи, особистого огляду, огляду речей і вилучення речей та документів, у тому числі посвідчення водія, тимчасового затримання транспортного засобу, відсторонення осіб від керування транспортними засобами, морськими, річковими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами та огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Такі заходи вживаються з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення [34].

До запобіжних заходів, відповідно до ч.1 ст. 176 КПК України, належать такі:

- 1) особисте зобов'язання;
- 2) особиста порука;
- 3) застава;
- 4) домашній арешт;
- 5) тримання під вартою [35].

Вищенаведені юридичні заходи вживаються під час здійснення правоохоронної та правозахисної діяльності і в межах правоохоронних та правозахисних відносин відповідно. Вищезазначені елементи механізму охорони прав людини відображають функціональний аспект механізму охорони прав людини.

Згідно з усталеним у правничій науці підходом, під правоохоронною визнається діяльність компетентних органів держави, їх посадових і службових осіб з профілактики і припинення правопорушень та притягнення винних до юридичної відповідальності.

Правозахисна діяльність (від слова «правозахисник» – той, хто захищає чий-небудь громадянські права [36, с. 917]) має спрямованість на захист прав і свобод людини.

Огляд доктринальних джерел свідчить про схожість у підходах до розуміння цієї категорії та її ознак, які не мають принципових розбіжностей, а саме під правозахисною розуміють діяльність правозахисних інституцій, спрямовану на надання кожній людині і громадянину, їх об'єднанням та юридичним особам правової допомоги щодо припинення порушень прав, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення порушених, оспорюваних чи оскаржених прав і відшкодування спричинених порушенням права збитків [37].

Дослідженню правоохоронних відносин присвятив свою роботу І. Сердюк [38, с. 39–40]. Під правоохоронними відносинами правником було запропоновано таке судження, що розкриває зміст цього поняття: правоохоронні відносини – це правова форма соціальної взаємодії право-дієздатних суб'єктів, яка має владний характер,

детермінована фактом вчинення правопорушення і має на меті його попередження чи припинення, відновлення порушеного права, притягнення правопорушника до певного виду юридичної відповідальності та уможливує примусове виконання ним суб'єктивного юридичного обов'язку, передбаченого законом або договором і опосередкованого правозастосовним актом [38, с. 172–173].

Ним також було акцентовано на питанні з'ясування співвідношення терміно-понять «правоохоронні правовідносини» та «правозахисні правовідносини». На основі порівняльного аналізу правозахисних і правоохоронних відносин вчений дійшов висновку щодо однорідності цих правових явищ, а на підтвердження цієї тези навів такі аргументи:

1) як правоохоронні, так і правозахисні відносини виникають із факту порушення прав людини і громадянина;

2) вони пов'язані з діяльністю спеціально уповноважених на те державних органів, на які нормами позитивного права покладено юридичний обов'язок захисту прав і свобод людини і громадянина та відновлення їх у разі порушення, а також притягнення винної особи до юридичної відповідальності;

3) такі відносини характеризуються юридичним зв'язком сторін, в якому уповноважена сторона (суб'єкт права на правовий захист) покладає відповідний юридичний обов'язок на іншу;

4) забезпечуються можливістю державного і міжнародного примусу [38, с. 39–40].

Незважаючи на схожість цих відносин за сутнісно-змістовними ознаками, основну відмінність між ними ми вбачаємо, насамперед, у їх суб'єктному складі, а також юридичному змісті. Суб'єктивний склад уповноваженої сторони правоохоронних відносин є набагато ширшим порівняно із суб'єктним складом правозахисних відносин, що обмежується судом, а також правозахисними інституціями. Різняться вони і за своїм юридичним змістом, адже окремі правозахисні інституції, на відміну від правоохоронних органів, не наділені державно-владними повноваженнями (наприклад, адвокати, громадські правозахисні організації).

Цінність і функціональність механізму охорони прав людини як складного системного утворення забезпечується необхідною сукупністю зв'язків між його елементами. Вони утворюють комунікативний компонент цього механізму.

Вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення щодо назви цього компоненту. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається, що термін «комунікативний» є прикметником до слів «комунікація» та «комунікативність».

Комунікація означає: 1) шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо; 2) обмін інформацією; 3) те саме, що спілкування; зв'язок [36, с. 446]. Комунікативність трактується як: 1) здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-, чим-небудь; комунікабельність [36, с. 446]. З урахуванням вищевказаних інтерпретацій слів «комунікація» та «комунікативність» термін «комунікативний компонент» в аспекті механізму охорони прав людини означає не лише зв'язки між суб'єктами правоохоронної діяльності, але й зв'язки між іншими елементами цього механізму.

В науці терміно-поняття «зв'язок» як важлива складова понятійно-категоріального апарату науки та її термінологічного ряду означає те, що зв'язує, поєднує що-небудь з чим-небудь; відношення, що створює що-небудь, спільне між чим-небудь, взаємну залежність, обумовленість [39, с. 941].

Екстраполяція наведеного підходу до розуміння вищезгаданого терміно-поняття на досліджуваний предмет механізм охорони прав людини свідчить про наявність таких зв'язків, що становлять його комунікативний компонент механізму охорони прав людини: 1) структурні зв'язки, що існують між елементами цього механізму і відображають його у статичності (наприклад, зв'язки між нормами і джерелами права; зв'язки між суб'єктами і нормами права; зв'язки між суб'єктами правоохоронної діяльності та їх правосвідомістю і правовою культурою та ін.); 2) функціональні зв'язки, що характеризують механізм охорони прав людини у динаміці (наприклад, зв'язки, що виникають між суб'єктами правоохоронної діяльності в процесі їх взаємодії між собою та іншими учасниками правовідносин; зв'язки між нормами права і правовідносинами; зв'язки між нормативно-правовими, правоінтерпретаційними та правозастосовними актами охоронної спрямованості тощо).

Висновки. З урахуванням усього вищевикладеного теоретична модель механізму

охорони прав людини, що відображає його внутрішню будову, може бути подана у такий спосіб:

1) суб'єктно-ідеологічний компонент, до складу якого входять суб'єкти правоохоронної діяльності (судові і правоохоронні органи та правозахисні інституції) в діалектичній єдності з притаманною цим суб'єктам професійною правовою свідомістю та правовою культурою;

2) інструментально-функціональний компонент, який містить у собі юридичні засоби, що спрямовані на: а) запобігання порушенню прав і свобод людини; б) припинення протиправної поведінки; в) відновлення порушеного права й притягнення винних до юридичної відповідальності; г) забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення та запобігання уникненню кримінальної відповідальності (заходи, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України).

Цей компонент доповнюють та логічно завершують правоохоронна і правозахисна діяльність та правоохоронні та правозахисні відносини, відповідно, в процесі та в межах яких реалізуються вищезгадані юридичні засоби;

3) комунікативний компонент механізму охорони прав людини становлять дві групи зв'язків: а) структурні зв'язки, що забезпечують його цілісність та єдність та б) функціональні зв'язки, що забезпечують його ефективність, дієвість.

Список використаних джерел

1. Куракін О. М. Поняття та загальна характеристика системи права. Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і допов. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
2. Ведерніков Ю. А., Кучук А. М. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект : монографія. Київ : Знання України, 2009. 219 с.
3. Сердюк І. А. Антропологічний підхід у дослідженні правових актів. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти : матеріали Регіональної науково-практ. конф. з нагоди 72-ї річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 9 груд. 2020 р.)* ; уклад. канд. юрид. наук, доц. Л. М. Сердюк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 152 с.
4. Єрмоленко Я. Концепт механізму охорони прав людини в сучасному вимірі. *Международный научно-практический правовой журнал Legea si Viata («Закон и жизнь»)*. 2019. № 4. С. 7–9.
5. Скакун О. Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс) : підручник. 2-е вид., перероб. і допов. Харків : Еспада, 2009. 752 с.
6. Права человека : учебник для вузов. Москва : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. 573 с.
7. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
8. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні. Київ : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.
9. Єрмоленко Я. В. Конституційна скарга в механізмі охорони прав людини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : дис. д-ра філософії: 081 «Право». Дніпро, 2020. 191 с.
10. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>
11. Про третейські суди : Закон України від 11.04.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.
12. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 372 с.
13. Тацій В. Я. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 3–17.
14. Ярмиш Н. Зміст терміна «органи правопорядку», використаного у статті 131-1 Конституції України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4(46). С. 79–84.
15. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
16. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/8112011-13443/>
17. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.
18. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
19. Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій. URL : <https://khpg.org/1084630553>.

20. Тацій В., Тодика Ю. Конституція України і правосвідомість юристів. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4. С. 44–54.
21. Черкас М. Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання : монограф. Харків : Право, 2014. 156 с.
22. Комітет Верховної Ради України затвердив Концепцію розвитку юридичної освіти. URL : <https://uba.ua/ukr/news/8415/>.
23. Панчук І. О. Загальні риси професійної правосвідомості суддів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія : Право*. 2013. № 1(7). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13riopp.pdf>.
24. Грошевий Ю. М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4 (16). С. 248–255.
25. Сидоренко О. О., Кухарчук А. В., Ткаченко О. Р. Правова культура: поняття, склад та її стан в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL : http://www.lsej.org.ua/4_2021/15.pdf.
26. Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2010. 583 с.
27. Уханова Н. С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*. 2019. № 2(29). С. 156–166.
28. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб и доп. Москва : Юристъ, 2002. 776 с.
29. Боняк В. О. Поняття «норма права» в сучасній правничій науці. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 15–18.
30. Сердюк І. А. Акт тлумачення норм права: поняття та особливості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 79–86.
31. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : монограф. Харків : Факт, 2001. 328 с.
32. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
33. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
34. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.
35. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
37. Корнієнко П. С. Теоретичний аналіз сутності і змісту конституційних основ правозахисної діяльності. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/309104-theoretical-analysis-of-essence-and-cont-ba0eba39.pdf>.
38. Сердюк І. А. Основи теорії правоохоронних відносин : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. 196 с.
39. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка : 180000 слов и словосочетаний. Москва : Альта-Принт, 2005. 1239 с.
40. Onyshchuk I. Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1, no. 2. P. 167-177.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Kurakin, O. M. (2017) Ponyattya ta zahal'na kharakterystyka systemy prava. Teoriya derzhavy i prava [The concept and general characteristics of the legal system. Theory of State and Law] : pidruchnyk / kol. avt. ; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. A. Vedyernikov. 3-ye vyd. pererob. i dopov. Dnipro : Lira LTD, 480 p. [in Ukr.].
2. Vedyernikov, Yu. A., Kuchuk, A. M. (2009) Pravoohoronna diyal'nist' v Ukrayini: teretyko-pravovyy aspekt [Law enforcement in Ukraine: theoretical and legal aspect] : monohrafiya. Kyiv : Znannya Ukrayiny, 219 p. [in Ukr.].
3. Serdyuk, I. A. (2021) Antropolohichnyy pidkhid u doslidzhenni pravovykh aktiv. Prava lyudyny: metodolohichnyy, hnoseolohichnyy ta ontolohichnyy aspekty [Anthropological approach in the study of legal acts. Human rights: methodological, epistemological and ontological aspects] : *materialy Rehional'noyi naukovo-prakt. konf. z nahody 72-yi richnytsi proholoshennya Zahal'noyi deklaratsiyi prav lyudyny (m. Dnipro, 9 hrud. 2020 r.)* ; uklad. kand. yuryd. nauk, dots. L. M. Serdyuk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 152 p. [in Ukr.].
4. Yermolenko, Ya. (2019) Kontsept mekhanizmu okhorony prav lyudyny v suchasnomu vymiri [The concept of the mechanism of human rights protection in the modern dimension]. *Mezhdunarodnyy nauchno-praktycheskyy pravovoy zhurnal Legea si Viata («Zakon y zhyzn'»)*. № 4, pp. 7–9. [in Ukr.].

5. Skakun, O. F. (2009) *Teoriya prava i derzhavy (Entsyklopedychnyy kurs)* [Theory of Law and State (Encyclopedic Course)] : pidruchnyk. 2-e vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Espada, 752 p. [in Ukr.].
6. Prava cheloveka [Human rights] : uchebnyk dlya vuzov. Moscow : Izdatel'skaya gruppa NORMA-INFRA M, 1999. 573 p. [in Russ.].
7. Boniak, V. O. (2008) *Konstytutsiynne pravo lyudyny i hromadyanyna na osvitu v Ukraini* [Constitutional right of man and citizen to education in Ukraine] : monohrafiya. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 180 p. [in Ukr.].
8. Oliynyk, A. Yu. (2008) *Konstytutsiyno-pravovyy mekhanizm zabezpechennya osnovnykh svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukraini* [Constitutional and legal mechanism for ensuring fundamental freedoms of the man and the citizen in Ukraine]. Kyiv : Alerta, KNT, Tsentr navchal'noyi literatury, 472 p. [in Ukr.].
9. Yermolenko, Ya. V. (2020) *Konstytutsiyna skarha v mekhanizmi okhorony prav lyudyny v Ukraini (zahal'noteoretychnyy aspekt)* [Constitutional complaint in the mechanism of human rights protection in Ukraine (general theoretical aspect)] : dys. d-ra filosofiyi: 081 «Pravo». Dnipro, 191 p. [in Ukr.].
10. *Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996* [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>. [in Ukr.].
11. *Pro treteys'ki sudy* [On Arbitration Courts] : Zakon Ukrainy vid 11.04.2004. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2004. № 35, art. 412. [in Ukr.].
12. Boniak, V. O. (2015) *Orhany okhorony pravoporyadku Ukrainy v suchasnomu vymiri: konstytutsiyno-pravovyy aspekt* [Law enforcement agencies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect]. Dnipropetrovs'k : Lira LTD, 372 p. [in Ukr.].
13. Tatsiy, V. Ya. (2012) *Ponyattya ta systema pravookhoronnykh orhaniv: u konteksti systemnykh zmin do Konstytutsiyi Ukrainy* [The concept and system of law enforcement agencies: in the context of systemic changes to the Constitution of Ukraine]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*. № 4 (71). pp. 3–17. [in Ukr.].
14. Yarmysh, N. (2016) *Zmist termina «orhany pravoporyadku», vykorystanoho u statti 131-1 Konstytutsiyi Ukrainy* [The meaning of the term «law enforcement agencies» used in Article 131-1 of the Constitution of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy*. № 4(46), pp. 79–84. [in Ukr.].
15. *Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrainy z prav lyudyny* [On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 23.12.1997. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1998. № 20, art. 99. [in Ukr.].
16. *Polozhennya pro Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z prav dytyny* [Regulations on the Commissioner of the President of Ukraine for the Child's Rights] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.08.2011. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/8112011-13443/>. [in Ukr.].
17. *Pro advokaturu ta advokat-s'ku diyal'nist'* [On Bar and Advocacy] : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. № 27, art. 282. [in Ukr.].
18. *Pro hromads'ki ob'yednannya* [On public associations] : Zakon Ukrainy vid 22.03.2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. № 1, art. 1. [in Ukr.].
19. *Zavdannya, funktsiyi, prava i pryntsypy diyal'nosti pravozakhysnykh orhanizatsiy* [Tasks, functions, rights and principles of human rights organizations]. URL : <https://khpg.org/1084630553>. [in Ukr.].
20. Tatsiy, V., Todyka, Yu. (1998) *Konstytutsiya Ukrainy i pravosvidomist' yurystiv* [The Constitution of Ukraine and the legal consciousness of lawyers]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*. № 4, pp. 44–54. [in Ukr.].
21. Cherkas, M. Ye. (2014) *Pravosvidomist' ta yiyi funktsiyi v mekhanizmi pravovoho rehulyuvannya* [Legal consciousness and its functions in the mechanism of legal regulation] : monohraf. Kharkiv : Pravo, 156 p. [in Ukr.].
22. *Komitet Verkhovnoyi Rady Ukrainy zatverdyv Kontseptsiyu rozvytku yurydychnoyi osvity* [The Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine approved the Concept for the Development of Legal Education]. URL : <https://uba.ua/ukr/news/8415/>. [in Ukr.].
23. Panchuk, I. O. (2013) *Zahal'ni rysy profesiynoyi pravosvidomosti suddiv* [General features of professional legal awareness of judges]. *Chasopys Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya : Pravo*. № 1(7). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13piopps.pdf>. [in Ukr.].
24. Hroshevyi, Yu. M. (2005) *Profesiyna pravosvidomist' suddi ta pravozdatnist' rishen' sudu: kryminal'no-protseural'nyy aspekt* [Professional legal awareness of a judge and legal capacity of court decisions: criminal procedure aspect]. *Universytet-s'ki naukovy zapysky*. № 4 (16), pp. 248–255. [in Ukr.].
25. Sydorenko, O. O., Kukharchuk, A. V., Tkachenko, O. R. *Pravova kul'tura: ponyattya, sklad ta yiyi stan v Ukraini* [Legal culture: concept, composition and its state in Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. URL : http://www.lsej.org.ua/4_2021/15.pdf. [in Ukr.].
26. *Zahal'na teoriya derzhavy i prava* [General theory of state and law] : pidruch. / za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2010. 583 p. [in Ukr.].
27. Ukhanova, N. S. (2019) *Pravova kul'tura molodi v Ukraini* [Legal culture of youth in

- Ukraine]. *Informatsiya i pravo*. № 2(29), pp. 156–166. [in Ukr.].
28. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law] : kurs lektsyy / pod red. N. I. Matuzova i A. V. Mal'ko. 2-e izd., pererab i dop. Moscow : Yurist", 2002. 776 p. [in Russ.].
29. Boniak, V. O. (2018) Ponyattya «norma prava» v suchasniy pravnychiy nausti [The concept of «norm of law» in modern legal science]. *Pravo i suspil'stvo*. № 3, pp. 15–18. [in Ukr.].
30. Serdyuk, I. A. (2016) Akt tлумachennya norm prava: ponyattya ta osoblyvosti [Act of interpretation of law: concepts and feature]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 79–86. [in Ukr.].
31. Todyka, Yu. M. (2001) Tлумachennya Konstytutsiyi i zakoniv Ukrayiny: teoriya ta praktyka [Interpretation of the Constitution and laws of Ukraine: theory and practice] : monohraf. Kharkiv : Fakt, 328 p. [in Ukr.].
32. Pro Natsional'nu polityu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*. 2015. № 40–41, art. 379. [in Ukr.].
33. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 16.01.2003. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2003. № 40–44, art. 356. [in Ukr.].
34. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>. [in Ukr.].
35. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print>. [in Ukr.].
36. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin' : VTF «Perun», 2005. 1728 p. [in Ukr.].
37. Korniyenko, P. S. Teoretychnyy analiz sutnosti i zmistu konstytutsiynykh osnov pravozakhysnoyi diyal'nosti [Theoretical analysis of the essence and content of the constitutional foundations of human rights activities]. URL: <https://media.neliti.com/media/publications/309104-theoretical-analysis-of-essence-and-cont-ba0eba39.pdf>. [in Ukr.].
38. Serdyuk I. A. (2010) Osnovy teoriiy pravookhoronnykh vidnosyn [Fundamentals of the theory of law enforcement relations] : monohrafiya. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, 196 p. [in Ukr.].
39. Ushakov, D. N. (2005) Bol'shoy tolkovyy slovar' sovremennogo russkogo yazyka [Large explanatory dictionary of the modern Russian language]: 180000 slov i slovosochetaniy. Moscow : Al'ta-Print. 1239 p. [in Russ.].
40. Onyshchuk, I. (2021) Formalization of human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 167-177.

ABSTRACT

Valentyna Boniak. Doctrinal approaches to determining the structure of the human rights protection mechanism. The judgments of lawyers on the mechanism of human rights protection are considered. The analysis of the existing approaches in modern legal science to determining the structure of the mechanism of human rights protection showed an insufficiently complete description of its elemental composition.

The chosen theoretical tools, consisting of worldview dialectical and anthropological approaches, structural-functional method and other methods of cognition, allowed to clarify the internal structure of the mechanism of human rights protection, as well as the functional purpose of each of its constituent elements.

A theoretical model of the structure of the studied phenomenon of state and legal reality is proposed. The first component is defined as subject-ideological, which includes subjects of law enforcement (judicial and law enforcement agencies and human rights institutions) in conjunction with the inherent in these subjects of professional legal consciousness and legal culture.

The second is the instrumental-functional component, which includes legal means aimed at preventing violations of human rights and freedoms; cessation of illegal behavior; restoration of the violated right and bringing the perpetrators to justice, as well as measures to ensure the proceedings in cases of administrative offenses and prevent the avoidance of criminal liability. Logically, this component also includes law enforcement and human rights activities and law enforcement and human rights relations, respectively, in the process and within which these remedies are implemented.

The third component of the human rights mechanism is communicative, which includes structural links that ensure its integrity and unity, as well as functional links that ensure its effectiveness.

Keywords: *human rights protection mechanism, structure of human rights protection mechanism, subject-ideological component, instrumental-functional component, communicative component.*

УДК 341.01

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-81-92

Олександр ВИСОЦЬКИЙ[©]

доктор політичних наук, професор
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна)

КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ЛЕГІТИМНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Визначено комунікативні особливості формування легітимності міжнародного права. Легітимність міжнародного права багато в чому визначається комунікативним процесом, в якому беруть участь суб'єкти міжнародного права. Такі комунікативні та мовні явища, як аргументація, номіналізація, нарратив, кваліфікація вчинків, інтерпретація та переінтерпретація ситуації відіграють ключову роль в процесі оскарження і винесення рішень про легітимність в міжнародному праві. Комунікативний процес, який дозволяє всім суб'єктам міжнародного права вільно реалізовувати стратегії оскарження легітимності міжнародних норм та рішень, виступає легітимацією, динамічним виміром легітимності. Він надає достатні підстави для ствердження вибору між різними нормами та їх застосуванням відповідно до рішень міжнародної інтерпретативної спільноти. Процес легітимації здатний змінювати поведінку міжнародних суб'єктів і примушувати їх до прийняття нормативно обґрунтованих рішень, навіть якщо узгоджений або прийнятий варіант не обов'язково є кращим результатом для тих суб'єктів, що підтримуються міжнародною легітимуючою аудиторією. Внаслідок цього, проблема легітимності норм міжнародного права має ставитись не як проблема їх відповідності моральним принципам, законам логіки, духу чи формальним вимогам права, а як проблема комунікативно-процесуального виправдання їх вибору та застосування. Немає ніякої універсальної легітимності для всіх ситуацій та часів. Легітимність завжди ситуативна та є результатом аргументативного дискурсу зацікавлених сторін, що можуть продемонструвати достатню міру адекватного розуміння ситуації та високу міру сумлінності у додержанні основоположних принципів права, запропонувати її прийнятне формулювання для інтерпретативної спільноти, що виносить рішення про відповідне правозастосування.

Ключові слова: *легітимність, легітимація, міжнародне право, комунікація, держави, оскарження, норми, міжнародне співтовариство.*

Постановка проблеми. Розуміння легітимності в міжнародному праві має свої особливості. Якщо в соціологічній та політико-науковій рецепціях легітимність фактично означає смисл та значущість як динамічний синтез обґрунтування та визнання влади, то в правовому аспекті вона є виправданістю правозастосування. Причому концепт «виправданість» найбільш чітко позначає сутність явища легітимності як такої, що конкурує, вступає у певне протиріччя із законністю. Осмислення легітимності в міжнародному праві ускладнює те, що вона народжується не сама по собі, а як результат процесу комунікації між суб'єктами міжнародного права. Зміст цього процесу складають обговорення, аргументації, обґрунтування, узгодження інтересів та перспектив суб'єктів міжнародного права. Тому проблема легітимності норм міжнародного права має ставитись не як питання їх відповідності моральним принципам, законам логіки, духу чи формальним вимогам права, а як проблема виправдання їх вибору та застосування в результаті процесу якісної, аргументативної та вільної комунікації між суб'єктами міжнародного права. Своєю чергою, це обумовлює насамперед важливість осмислення специфіки та змісту комунікативного процесу забезпечення легітимності міжнародного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Осмислення легітимності міжнародного права розпочалось з наукових досліджень Т. Франка. Його концепція легітимності міжнародного права була висвітлена нами в окремій публікації [1]. Основні наукові ідеї Т. Франк виклав у своїх працях «Влада

© О. Висоцький, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-8499>

vysalek@gmail.com

легітимності серед націй» і «Справедливість у міжнародному праві та інститутах». Ці роботи справили визначальний вплив на концептуалізацію легітимності в міжнародному праві у наступних наукових працях інших вчених, присвячених цієї темі. Визначаючи, що легітимність є властивістю міжнародних правил, норм та інститутів у силу їх відповідності загальноприйнятим принципам правового процесу забезпечувати наявність прагнення до додержання їх вимог в учасників міжнародної спільноти, Т. Франк вказує, що чинниками такої властивості є детермінованість, символічна валідація, когерентність і дотримання. Розвиваючи теорію Т. Франка, Ю. Брюнне та С. Тупе необхідною вимогою для досягнення правової легітимності є відповідність таким п'яти критеріям як: 1) узгодженість між діями більшості міжнародних суб'єктів; 2) взаємне виконання обов'язків усіма суб'єктами права; 3) верховенство права в його інтерпретації спільнотою практиків; 4) усталена практика правозастосування; 5) згода держав, заснована на інтерактивному розумінні права. Висуваючи конституціоналістську теорію легітимності міжнародного права, Маттіас Кумм доводить, що міжнародному праву можна підкорятися лише тоді, коли воно є легітимним. У якості критеріїв легітимності міжнародного права він висунув принципи верховенства права, субсидіарності, адекватної участі та підзвітності. Крім зазначених вчених, розгляду легітимності міжнародного права присвятили свої праці Д. Боданські, К. Бьола, А. Бьюкенен, Р. Волфрум, І. Кларк, І. Міяока, К. Томас та ін.

Мета статті – визначити комунікативні особливості формування легітимності міжнародного права.

Методологічну основу дослідження склав герменевтичний підхід, що дав можливість розглянути концепцію легітимності в міжнародному праві як результат комунікативних стратегій міжнародних суб'єктів та інтерпретуючої діяльності міжнародної спільноти.

Виклад основного матеріалу. Легітимність має основоположне значення в міжнародному праві, оскільки визначає його авторитет. Як і для міжнародного права в цілому воля держав є джерелом його легітимності. Проблема легітимності міжнародного права максимально актуалізувалася у міжнародних відносинах у зв'язку з косовською кризою. Як відомо, 24 березня 1999 року, в той день, коли Організація Північноатлантичного договору (НАТО) почала бомбити Союзна республіка Югославія (СРЮ) без дозволу Ради Безпеки, генеральний секретар ООН Кофі Аннан виступив з заявою, в якій визнав, що є випадки, коли застосування сили може бути легітимним у прагненні до миру [35]. Крім того, згодом Комісія по Косово визнала військову інтервенцію НАТО неправомірною, оскільки «вона не отримала попередньої згоди Ради безпеки ООН», але легітимною [33].

Проблема легітимності в міжнародному праві є іманентною йому та виникла з його появою. У вузькому правовому аспекті ця проблема полягає у відборі відповідної норми та принципів її правильного застосування. У широкому значенні, легітимність не обмежується лише правовим аспектом, охоплюючи моральний та комунікативний виміри. Проблема легітимності є особливо помітною у складних випадках правозастосування, зокрема використання сили на міжнародній арені. Наростаюча тенденція впливу міжнародного права на національні законодавства, тиск на держави, що не дотримуються його норм, значне розширення предметної сфери міжнародного права, також впливають на цю проблему. Крім того, іноді можна спостерігати відсутність згоди суб'єктів міжнародного права щодо правомірності застосування його норм.

У правовому дискурсі використання поняття «легітимність» має свою специфіку. В правовому дискурсі, як правило, легітимність розглядається в межах ціннісно-нормативного підходу і, по суті, є його конкретизацією. Важливо зазначити, що в межах інших дискурсів (соціологічного, політичного, етичного, логічного, філософського) легітимність набуває іншого значення та має дещо інші виміри. Показово, що окремі вчені-правники, зокрема Крістофер Томас, помічають, що в різних мовних практиках термін «легітимність» позначає дещо різні явища та схильні розрізняти, зокрема, правовий, моральний та соціальний підхід до легітимності [34, с. 5]. Аналізуючи матеріали фундаментальних словників, ми прийшли до висновку, що поняття легітимності може мати відношення, як мінімум, до чотирьох дискурсів [2, с. 109–110], але можемо стверджувати, що таких дискурсів набагато більше.

Варто зазначити, що саме у правовому дискурсі легітимність стає правовою

категорією незалежно від джерел походження та аргументів її самовиправдання. Один із піонерів дослідження легітимності в міжнародному праві Т. Франк визначав її як властивість норми або нормотворчого інституту самостійно породжувати у адресатів пред'явлених норм прагнення до додержання їх вимог, оскільки адресати вважають, що норма або інститут виникли і діють відповідно до загальноприйнятих принципів правового процесу [12, с. 24]. Інший дослідник легітимності у міжнародному праві Ян Херд визначав цей термін як нормативне переконання суб'єкта в тому, що нормам або інститутам належить підпорядковуватись [19, с. 381]. Як бачимо, Т. Франк визначає легітимність переважно у процесуальному ключі, як відповідність процесуальним принципам, а Я. Херд як переконаність в належному характері норм та інститутів за їх змістом.

Одним із ключових понять нашого дослідження є міжнародне право. Аналіз широкого спектра вітчизняної та зарубіжної літератури дав нам можливість сформулювати загальне визначення міжнародного права. Міжнародне право – це сукупність юридичних правил, норм і стандартів, що прийняті державами та іншими суб'єктами міжнародних відносин, самостійна галузь права, що регулює взаємодію на світовій арені в широкому спектрі областей, включаючи війну, дипломатію, торгівлю і права людини та пов'язані з ними внутрішньодержавні відносини; це комплекс правовідносин, що виникає як результат угод, взаємних поступок і компромісів з метою підтримки міжнародного правопорядку та практики стабільних, послідовних і організованих міжнародних стосунків.

У науковій літературі можна виділити три загальних підходи до легітимності: 1) влада легітимності, 2) легітимність як переломний момент або показник та 3) легітимність як процес. Прихильники першого підходу використовують легітимність для пояснення того, чому могутні держави підкоряються безсилу міжнародному праву [12, с. 3]. Другий підхід розглядає легітимність як переломний момент або показник нормативних змін у спільнотах [5, с. 177–179; 10, с. 893, 895; 32, с. 271–272]. Третій підхід інтерпретує легітимність через процес легітимації.

Прихильники перших двох підходів можуть використовувати процес легітимації, щоб замаскувати свої справжні наміри під маскою легітимності, але навіть найбільш цинічні або брехливі твердження підпорядковані процесу легітимації, оскільки він сприймається і визначається аудиторією. Третій підхід розглядає легітимність як результат процесу оскарження, який включає в себе правову риторику, інтерпретацію ситуації, номіналізацію, техніки аргументації та формування думки аудиторії.

Коли держави порушують правові норми, вони роблять це, заявляючи про свою легітимність та навіть законність. Вони застосовують різні тлумачення або роблять акцент на одних правових нормах у порівнянні з іншими, коли вони суперечать одна одній, проте вони не відкрито ігнорують дійсність міжнародного права. Отже, держави не просто створюють право, щоб переслідувати владні або кооперативні інтереси. Вони легітимізують свої дії, тому що хочуть здаватися, якщо не бути легітимними. Проте, припускаючи, що формальна природа юридичної аргументації є лише фасадом, навіть лицемірним, вони втрачають з уваги той факт, що в цих мовних іграх беруть участь та приймають рішення на їх основі різні суб'єкти.

Д. Кріціотіс підкреслює цінність міжнародного права як комунікативного засобу, що допомагає сформулювати різні претензії, які держави хочуть пред'явити іншим державам та інституціям на захист своїх примусових дій відповідно до міжнародного права» [26, с. 278].

Держави не просто обговорюють юридичну силу чи застосування правової норми, але й виправдовують свою поведінку, використовуючи мову законності та легітимності для переконання аудиторії. Хоча важко встановити істину в цих твердженнях, аудиторія, яка отримує ці обґрунтування, розрізняє та приймає одні твердження на противагу іншим. Оскільки ці претензії на легітимність не завжди збігаються з законністю міжнародного правового акту, це створює прогалини в легітимності. Отже, розуміння цих прогалин вимагає знання цих оскаржень і відповідей тих, хто їх отримує. Таким чином, легітимність правового акту, дії чи суб'єкта полягає в мові цих оскаржень в публічних дебатах і в тому, як вони сприймаються широкою міжнародною суддівською аудиторією (інакше кажучи, інтерпретативним чи легітимуючим співтовариством), що робить легітимність чимось, що потрібно розуміти як продукт процесу легітимації, а не як характеристику, що додається до ідеї, суб'єкта або дії.

Мова відіграє ключову роль в процесі оскарження та винесення рішень про легітимність. Р. Рорті вибудовує рамки для розуміння ролі мови, стверджуючи, що єдиної істини не існує. Отже, ми не можемо встановити справжні мотиви суб'єктів [29, с. 3-9]. Проте одночасно навіть наймогутніші суб'єкти не можуть вести себе так, як їм заманеться, і покладатися на свої ресурси, щоб побороти слабших суб'єктів [7]. Вони повинні виправдовувати свої дії, використовуючи легітимізуючу мову, знаючи, що їхні претензії будуть розглянуті аудиторією. Р. Рорті стверджує, що зосередженість на пошуку істини призводить до переконання, що деякий немовний стан світу саме по собі є прикладом істини [29, с. 5]. Можливо, тут Р. Рорті натякає на відому даоську сентенцію: «хто говорить не знає, а хто знає – не говорить». Більше того, коли мовні ігри переходять від визначених критеріями пропозицій всередині мовних ігор до мовних ігор як цілих, ідея про те, що світ вирішує, які описи істинні, більше не може мати ясного смислу [29, с. 5].

Глобальне правове і політичне середовище все частіше розуміється як «надзвичайно широкий і безперервний діалог між широким колом гравців – національними державами, приватними суб'єктами, міжурядовими організаціями, судами, законодавчими органами, військовими діячами», що робить міжнародне право «більше розмовою, ніж судовим процесом. Зроблене людьми, які його використовують, міжнародне право каталогізує аргументи, які люди застосовували для оцінки легітимності поведінки держави [124, с. 272–273]. Це робить світову думку судом або «інтерпретативною спільнотою», коли поведінка держави порушує обмеження цієї думки [23, с. 26; 20, с. 186–187; 22, с. 35, 96]. Життєво важливо, щоб держави захищали ці дії, підкріплені претензіями на авторитет і довіру. Тому лексика, яка використовується для цих тверджень, стає важливою, «не тому, що вона є зовнішньою межею, а саме тому, що це не так. Вона представляє судження інших у розмові – інших, чий погляд вплине на складність того, чого би хтось не прагнув досягти» [23, с. 273].

Отже, визнаючи, що прогалини в легітимності створюються оскарженням і судженнями щодо цих оскаржень, питання легітимності стає проблемою, розв'язання якої базується на використанні мови. Теорія комунікативної дії Ю. Габермаса може надати корисні підстави для розуміння згоди і незгоди в процесі обґрунтування [13–18]. Проте процес легітимації не може ґрунтуватися виключно на ідеальних мовних вимогах, відсутності силового примусу, спільному пошуку розуміння і переконливій силі більш сильного аргументу. Хоча критики габермасівської комунікативної дії стверджують, що «загальний життєвий світ» неможливий в анархічній міжнародному середовищі без загальної історії, культури чи мови, це помилкова думка, оскільки існує більше взаємного визнання і рівності між мовцями, ніж зазвичай очікується у важких випадках [28, с. 33]. Ті, хто робить виправдувальні заяви щоб легітимізувати свою поведінку, не намагаються переконати один одного кращим аргументом; вони намагаються переконати аудиторію. Вкрай змагальний характер центральних суперників вказує на те, що окремі центральні суб'єкти не намагаються або не мають наміру переконувати опозицію у своїй позиції. Сторони доводять свої домагання на легітимність власної поведінки не один перед одним, а перед аудиторією інших. «Інші» включають в себе не тільки відповідні внутрішні групи цих держав, але і більш широку аудиторію, яка може сприймати і інтерпретувати ці претензії та визначати їх легітимність.

Розуміння права як комунікативного засобу в цьому сенсі означає, що ми також повинні бути в змозі зрозуміти природу оскарження. Аргументація – це комунікація з метою переконати опонента змінити свою позицію [27, с. 404; 28, с. 8]. Однак у цих випадках, коли сторони сперечаються про відповідні принципи права та міжнародні відносини, вони не намагаються переконати один одного. Як зазначалося вище, їх аргументи націлені на аудиторію [6, с. 26; 20, с. 186–187; 22, с. 35, 96]. Ці суб'єкти виправдовують свої дії в публічній обстановці і тому повинні викладати свої аргументи мовою легітимності. Справжні мотиви, наслідки та інтереси стають недоречними, як тільки учасники вступають у суперечку про юридичну та легітимну риторичку, здатну бути визнаною аудиторією «доброю, правильною або гідною похвали» [6, с. 22]. Саме цей процес необхідно зрозуміти, щоб оцінити не тільки те, що вважається легітимним, але і те, як це легітимується.

Існування прогалин у легітимності свідчить про те, що законність і легітимність не є синонімами [6, с. 28]. Держави оскаржують свої домагання на легітимацію і роблять це за допомогою юридичних, риторичних і моральних мов. Розуміння прогалин

міжнародного права – це не просто питання визначення причин, за якими держави підкоряються або не підкоряються праву, але скоріше встановлення того, як вони легітимують свої дії, використовуючи структуру міжнародного права. М. Фіннемор визнає, що легітимність – це не просто питання підпорядкування або непокорі закону [9, с. 201-203]. Вона стверджує, що суб'єкти ставлять під сумнів багатосторонні правила, які не дають бажаних результатів. Таким чином, вони посилюють тиск, щоб виробити нові «добрі» правила, формуючи те, що вона називає «ринком» легітимності, де нормальні підприємці оскаржують і судять про свої бажані правила. Таким чином, легітимність вказує на переломний момент, коли правило або норма стають загальноприйнятими. М. Фіннемор застосовує цю структуру для визначення розвитку нормативних змін у міжнародних відносинах, стверджуючи, що «модель втручання не може бути зрозуміла окремо від мінливого нормативного контексту, в якому воно відбувається» [11, с. 153–185, 154–155]. Ця концептуалізація легітимності визнає поділ законності і легітимності і підсилює потенційну силу останньої як засобу сприяння змінам в міжнародних інститутах.

Проте такі підходи також не повною мірою враховують процес легітимації, зосереджуючись на тому, які норми є легітимними, а не на тому, як легітимність оскаржується, а потім встановлюється або заперечується. К. Бьола стверджує, що такі підходи не можуть теоретично пов'язати соціальний процес, за допомогою якого формується прихильність суб'єктів правовим і моральним принципам легітимності, з нормативними умовами, які полегшують або обмежують визначення, оскарження і винесення рішень про те, що вважається легітимністю в конкретному політичному контексті [4, с. 628]. У випадках гуманітарних інтервенцій проблема полягає не в розвитку загальноприйнятих норм, а в їх застосуванні в окремих випадках, коли складні режими, що регулюють права людини, гуманітарне право і застосування сили, взаємодіють, накладаються один на одного, а іноді і конфліктують. Тому розуміння легітимації вимагає вивчення процесу, за допомогою якого визначається прихильність суб'єктів соціальним нормам, а також сутність умов, які полегшують або обмежують визначення, оскарження і винесення рішення про те, що вважається легітимністю в конкретному контексті [4, с. 633–634]. Незалежно від того, чи виправдовує держава застосування сили проти своїх власних громадян, чи захищає цілісність свого політичного суверенітету, заперечує звинувачення в порушенні прав людини або захищає свою власну безпеку, вона буде оскаржувати ці дії, виправдовуючи їх правом і моральною мовою легітимності. Таким чином, структура осмислення легітимності повинна бути спрямована на розуміння процесу, на використання, оскарження і прийняття цієї мови, а не тільки кінцевого результату або визначення легітимності або нелегітимності.

К. Коулмен пропонує більш детальну структуру легітимності, ніж та, які критикує К. Бьола. К. Коулмен визначає легітимність як соціальний і суспільний статус, що приписується аудиторією гарній або правильній поведінці. Таким чином, суб'єкт або дія не обов'язково повинні бути законними, щоб бути легітимними, і навпаки. Замість цього К. Коулмен аналізує легітимність з метою зрозуміти, як ці судження про статус формуються за допомогою чотирьох провідних питань.

По-перше, хто або що є суб'єктом суджень про легітимність? По-друге, хто складає відповідну суддівську групу чи аудиторію для заяв про міжнародну легітимність та нелегітимність? По-третє, які публічні норми служать стандартами для судження про міжнародну легітимність і як вони пов'язані з міжнародним правом? І, нарешті, чому держави, найбільш могутні суб'єкти міжнародної системи, повинні дбати про міжнародну легітимність? [6, с. 20].

Крім того, К. Коулмен виділяє чотири потенційні аудиторії: 1) внутрішню громадську думку в державі-інтервенті, 2) внутрішню громадську думку в державі-мішені, 3) аудиторію сусідів держави-мішені і 4) міжнародне співтовариство. Вона зазначає, що кожен з перерахованих є лише потенційною аудиторією, і думка кожної групи не є обов'язковою умовою в кожному конкретному випадку. Тим не менш, держави врешті-решт прагнуть до легітимності серед рівних, оскільки це найбільш ймовірне джерело соціального і політичного тиску щодо легітимності [6, с. 26].

Також М. Коулмен зазначає, що, хоча правила часто порушуються, держави виправдовують свої дії, проводячи значну відмінність між законністю та легітимністю і розробляючи правила для оцінки або визначення легітимності. Нарешті, вона стверджує,

що держави шукають підтримки організацій, щоб отримати легітимність [6, с. 307]. Таким чином, організації можуть надати легітимність суб'єкту або дії.

Хоча підхід К. Коулмена корисний, деякі його аспекти є неповними при спробі зрозуміти легітимність як частину процесу. Дуже корисно її визнання широкого кола суб'єктів і потенційної аудиторії. Хоча ці оскарження зазвичай проводяться між державами, що виступають з оскарженням міжнародної легітимності, та іншими державами, внутрішня аудиторія може мати важливий вплив на легітимність дій держави, особливо в демократичних суспільствах [8, с. 577–578]. Внутрішня аудиторія часто є джерелом різних очікувань або побоювань, коли їх уряди вирішують застосувати силу. В результаті внутрішня мова може сильно відрізнитися від того, яка використовується на міжнародному рівні. Це сприяє появі зручного правового формалізму, оскільки уряди та лідери, здається, змінюють свої виправдання залежно від своєї цільової аудиторії.

Щоб зрозуміти, як функціонують оскарження міжнародної легітимності, розглянемо структуру комунікативного процесу, що виступає своєрідною легітимацією міжнародного права. Першим кластером оскаржень буде те, що можна назвати оскарженнями суб'єктів.

Суб'єктні оскарження включають в себе сторони конфлікту, які оскаржують законність і легітимність своїх ролей в якості агентів в конкретній ситуації. Суб'єкти, які отримують певну ступінь легітимності, мають більшу свободу волі протягом усього процесу оскарження і часто отримують більш широку підтримку свого структурування ситуації, вимог або рекомендацій. Однак суб'єкт, який приймає або використовує певну інтерпретацію ситуації, може також опинитися в риторичній пастці і, отже, буде змушений прийняти або дозволити певне рішення або дію, тому що певна інтерпретація ситуації створює очікування. З іншого боку, такі очікування можуть бути риторично виключені, коли певна інтерпретація ситуації не приймається, і тому рішення та очікування, які вони передбачають, не відповідають загальноприйнятому розумінню суб'єктів або ситуації. Суб'єктні оскарження є основоположними для цього процесу і можуть впливати на всі наступні області оскарження. Тут можна виділити два чинники: оскарження центрального суб'єкта та оскарження лідерів думки аудиторії.

Суперництво центральних суб'єктів виникає між тими, хто безпосередньо залучений в конкретний конфлікт, оскільки вони легітимізують свої позиції в якості відповідних суб'єктів і агентів. Таке суперництво має змагальний характер, так як суб'єкти борються за легітимність, прагнучи переконати аудиторію в правильності своїх позицій, делегітимізуючи при цьому претензії опозиції. Позиції виражаються в термінах абсолютної легітимності і законності, де кожен суб'єкт бачить себе легітимним і законним суб'єктом, в той час як інший є нелегітимним і незаконним. Таким чином, центральні суб'єкти направляють свої претензії не на опозицію, а скоріше на внутрішню та міжнародну аудиторію. Отже, суб'єкти не досягають легітимності, висуваючи ці вимоги, а скоріше оскаржують їх перед аудиторією, яка може прийняти, відкинути або переформулювати та змінити оскарження.

Це призводить до другого суб'єктного оскарження – оскарження лідерів думки аудиторії. Оскарження лідерів думки аудиторії відбувається тоді, коли ключові суб'єкти, такі як сусідні держави або інститути, що відіграють непряму роль в ситуації, визначають свою роль у вирішенні ситуації, прийнятті рішень або вжитті заходів. Ці суб'єкти важливі для розуміння процесу легітимації, оскільки центральні суб'єкти приймають і відкидають елементи домагань всіх центральних суб'єктів і переформулюють оскарження в термінах, які затуманюють абсолютне розуміння легітимності і законності. Це не конкурентне оскарження, і деякі суб'єкти легітимізуються інституційною владою, тоді як інші можуть володіти унікальними знаннями або близькістю, що робить їх роль доречною в даній ситуації. Лідери думки аудиторії часто першими висувають оскарження в термінах, які створюють прогалини в легітимності.

Крім того, оскільки легітимність може бути надана суб'єкту або речі, необхідно також зрозуміти легітимацію дій та рішень. Цей аспект процесу легітимації можна назвати нарративним оскарженням. Наративні оскарження включають в себе структурування ситуації і розповідають «історію» або «сюжет», що пояснює ситуацію на певному ґрунті [24, с. 45]. Ці історії підживлюють нормативне розуміння самої ситуації і можуть призвести до встановлення фактів, таких як те, що певні події можуть бути

легітимно інтерпретовані як порушення прав людини, гуманітарні кризи, геноцид або громадянська війна. Такі історії можуть приписувати відповідальність за ситуацію, тим самим тісно пов'язуючи її з суб'єктивним оскарженням. Проте важливе те, що наративні оскарження встановлюють юридичні факти. Юридичні факти мають правові наслідки або «наслідки» відповідно до міжнародного права та створюють очікування щодо того, які дії можуть або не можуть послідувати [21, с. 606].

Приймаючи певну інтерпретацію, міжнародне співтовариство може ухвалити рішення визнати юридичний факт, що такі події являють собою «порушення» норм ключових міжнародно-правових документів, наприклад в сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, або, більш конкретно, інтерпретувати ці факти як етнічні чистки, геноцид або масові звірства. Маркування випадку в цих термінах створює очікування, яке змушує до певних відповідей. Іноді стверджують, що саме тому міжнародне співтовариство неохоче використовує слово «геноцид». Часто для випадків застосування сили в гуманітарних цілях на міжнародній арені характерні два наративи: чи є ситуація «загрозою міжнародному миру і безпеці» і чи вичерпані «ненасильницькі варіанти». Ці наративні оскарження живлять третє питання К.Коулмен, «які публічні правила служать стандартами для судження про міжнародну законність» [6, с. 20]. Така інтерпретація фактів як широко поширене насильство або вбивства дає основу для доповіді, яка інформує про правові висновки, що ці дії порушують права людини або гуманітарне право та становлять загрозу міжнародному миру і безпеці.

Четверте питання і його висновки проблематичні, оскільки К. Коулмен потрапляє в аналітико-нормативний розрив, коли вона використовує легітимність як переломний момент для нормативного прийняття міжнародних норм. Таким чином, хоча ці питання і корисні, але для того, щоб створити вичерпну основу для розуміння не тільки того, що є легітимним, але і того, як легітимізуються суб'єкти, дії та ідеї, вони повинні бути закріплені в більш широкому розумінні оскарження. Процес, що веде до формування легітимності, був детально розроблений в політичній літературі про легітимність влади. Ю. Габермас і Р. Баркер розвивають два підходи [14, с. 1–36; 3, с. 11–27]. Роботи Ю. Габермаса щодо легітимації пропонують всеосяжне розуміння легітимності, що виходить за рамки прийняття або розуміння того, що є або не є легітимним. Запропонована методологічна структура сприяє вивченню основоположного процесу, за допомогою якого суб'єкти не тільки легітимують свої дії і рішення, а й оскаржують вимоги. Коли Ю. Габермас говорить про кризу легітимації, він має на увазі чотири протиріччя, які виникають в розвинених капіталістичних суспільствах, які підривають їх здатність підтримувати і відтворювати себе [14, с. 1]. Ю. Габермас пояснює появу системи легітимації в рамках економічної кризи. Підвищена потреба в легітимації виникає тоді, коли економічні та політичні системи «повторно з'єднуються» [14, с. 36]. Після появи функціональної слабкості в ринковій системі і дисфункціональних відгалуженнях в керуючому механізмі концепція справедливого обміну в кінцевому рахунку руйнується. Державна машина повинна активно займатися виробництвом, а не забезпечувати загальний порядок виробництва. Вона також повинна легітимувати цю роль. Хоча Ю. Габермас мав на увазі протиріччя всередині конкретного суспільства, його акцент на процесі легітимації виділяє корисну відмінність між легітимністю і легітимацією, відповідно до якого перша є властивістю або характеристикою суспільства, а друга – процесом, за допомогою якого ця якість затверджується. Осмислюючи процес, що лежить в основі присвоєння легітимності, можна досліджувати спірні аргументи, висунуті суб'єктами, коли вони заявляють про легітимність, замість того щоб зосередитися на тому, що є або не є легітимним.

Р. Баркер пов'язує воедино ці нормативні та емпіричні підходи до легітимності і звертається до питань, які виникають, коли в певному випадку огидний режим претендує на легітимність. Р. Баркер стверджує, що оскільки претензія на легітимність є однією з характеристик уряду, питання про те, чи є уряд легітимним, може бути тавтологічним. Питання про те, яким чином і з яким успіхом він претендує на легітимність, є, навпаки, доречним питанням [3, с. 21]. Він визначає легітимацію як «спостережувану людську діяльність, вивчення якої не вимагає ніякого судження про моральну істину» [3, с. 21]. Отже, легітимація є чіткою концепцією, а теорія легітимації може вирішити проблеми, що турбували політику та уряд [3, с. 23]. Р. Баркер підкреслює, що легітимність, легітимація і легітимний – це терміни, які об'єднуються, щоб побудувати мережу взаємопов'язаних, але різних описів уряду і політики. Оскільки

навіть найогидніші уряди беруть участь у процесі легітимації в тій чи іншій формі, «те, що характеризує уряд, – це не володіння якістю, що визначається як легітимність, а домагання, діяльність зі здійснення легітимації» [3, с. 2], і це очевидно в повсякденній мові, етикеті та ритуалах уряду.

Таке розуміння легітимації може бути корисно для осмислення такого ж процесу між державами. Держави шукають легітимності для себе та для своїх дій. Тим не менш, просте питання про те, чи є дії держав легітимними, ігнорує процес легітимації, в якому беруть участь держави, які претендують на цю характеристику. Те ж саме можна сказати і про правові норми. Те, що держави використовують юридичну мову, а також мову легітимності, щоб стверджувати легітимність своїх дій, саме по собі не є ознакою легітимності. Швидше, те, що можна спостерігати, не легітимність, а процес легітимації. Структура легітимності об'єднує ці елементи. Вона складається з перших трьох питань К. Коулмен, які досліджують суб'єктні та нарративні оскарження, що проводяться в кожній ситуації.

Наступним кластером дослідження комунікативно-процесуального виміру легітимності міжнародного права є виявлення нормативного оскарження, через яке держави не просто оскаржують існування правових актів і норм, а й їх застосування або тлумачення в конкретній ситуації. Саме в рамках осмислення цієї суперечки можна очікувати, що держави будуть оскаржувати як легітимність загрози силою, так і її застосування, а також здійснення методів, що використовуються суб'єктами.

Заключним елементом цієї теоретичної структури є розуміння ролі риторики в оскарженні. Як видно з випадків втручання, два або більше потенційних порушників норм оскаржують ці ситуації. Хоча вони не намагаються переконати один одного, вони оскаржують принципи міжнародного права і легітимності в спробі бути визнаними легітимними суддівською аудиторією. Держави оскаржують твердження про те, що вони є порушниками міжнародних правових норм. Наприклад, держава-інтервент звинувачується в порушенні норми суверенітету, в той час як держава-об'єкт звинувачується в порушенні норм прав людини. Жодна з них не приймає цих звинувачень проти себе і більшість з них відповідають посиленням власних звинувачень проти іншої держави. Таким чином, центральна суперечка між тими, хто безпосередньо залучений в конфлікт або втручання, є не спробою переконання, а скоріше оскарженням.

Д. Кеннеді погоджується з тим, що переконання та юридична сила менш релевантні, відзначаючи, що «ми залишили світ юридичної сили позаду, крім як в якості вимоги, зверненої до аудиторії» [23, с. 126]. Переконання також не працює, оскільки аудиторія – це не «інертні судді», а учасники, які інтерпретують ці твердження стратегічно. Тому переконливості та юридичної сили буде недостатньо. Отже, потрібне більш складне розуміння взаємодії між процесами, яке пояснює роль риторики і те, як вона сприймається аудиторією.

Дослідників ролі риторики не цікавить, чи є легітимуюче твердження суб'єкта істинним або переконливим. Ф. Шиммельфенніг [30, с. 1250–1251; 31, с. 48] стверджує, що риторика сама по собі може бути корисно концептуалізована. Р. Кребс і П. Джексон йдуть далі, розвиваючи теорію риторичного примусу. На їхню думку «риторичний примус – це політична стратегія, яка прагне скрутити руки, скручуючи язика» [25, с. 42], коли суб'єкт формулює політику і вказує на певні наслідки з метою здійснення змін. Ф. Шиммельфенніг пропонує більш загальну теорію риторичної дії, стверджуючи, що всі політичні системи мають стандарт політичної легітимності, який визначає, хто належить до них і що очікується від її членів [31, с. 61–62]. Однак слабо соціалізовані суб'єкти не вважають морально імперативними ці стандарти і протистоять стандарту «як зовнішньому інституційному ресурсу і обмеженню», що, в свою чергу, впливає на взаємодію та їх владу впливати на результати [31, с. 63]. Отже, легітимність передбачає аргументацію. Учасники стверджують, що їх інтереси відповідають цьому стандарту, делегітимізуючи при цьому протилежні погляди. Якщо суб'єкт може змусити опозицію змінити свою риторичну позицію, це обмежить її можливості для виправдання. Риторичне оскарження виявляється успішним, коли опозиційний суб'єкт більше не може підтримувати свою опозиційну точку зору або буде «спійманий» в пастку параметрами оскарження.

Риторично виключені суб'єкти виявляють, що їх позиції або відповіді виявляються несумісними з прийнятою інтерпретацією конкретної ситуації, і тому вони виключаються. Претенденти на легітимність намагаються визначити параметри дебатів,

щоб легітимізувати свої дії і делегітимізувати дії інших. Вони не заперечують ніяких позицій, щоб переконати один одного, а розвивають свої аргументи для суддівської аудиторії. В рамках більш широкого обговорення кожної ситуації реципієнти зазвичай приймають або відкидають деякі аспекти інтерпретації і змінюють їх, щоб надати нового визначення суб'єктам або ситуації, на якому ґрунтуються їх рішення.

Висновки. Легітимність міжнародного права багато в чому визначається комунікативним процесом, в якому беруть участь суб'єкти міжнародного права. Такі комунікативні та мовні явища як аргументація, номіналізація (наприклад, «гуманітарна катастрофа» або «геноцид»), нарратив, кваліфікація вчинків, інтерпретація та переінтерпретація ситуації відіграють ключову роль в процесі оскарження і винесення рішень про легітимність в міжнародному праві. У зв'язку з цим, такий комунікативний процес, який дозволяє всім суб'єктам міжнародного права вільно реалізовувати стратегії оскарження легітимності міжнародних норм та рішень, виступає легітимацією, динамічним виміром легітимності, що надає їй достатніх підстав для ствердження вибору між різними нормами та їх застосуванням відповідно до рішень міжнародної інтерпретативної спільноти.

Міжнародні суб'єкти шукають легітимності для себе і для своїх дій. Те, що міжнародні суб'єкти використовують юридичну мову, а також мову легітимності, щоб стверджувати легітимність своїх дій, саме по собі не є ознакою легітимності. Скоріше, те, що можна спостерігати, не легітимність, а процес легітимації. Цей процес здатний змінювати поведінку міжнародних суб'єктів і примушувати їх до прийняття нормативно обґрунтованих рішень, навіть якщо узгоджений або прийнятий варіант не обов'язково є кращим результатом для тих суб'єктів, що підтримуються міжнародною легітимуючою аудиторією.

Отже, проблема легітимності норм міжнародного права має ставитись не як проблема їх відповідності моральним принципам, законам логіки, духу чи формальним вимогам права, а як проблема комунікативно-процесуального виправдання їх вибору та застосування. Немає ніякої універсальної легітимності для всіх ситуацій та часів. Легітимність завжди ситуативна та є результатом аргументативного дискурсу зацікавлених сторін, що можуть продемонструвати достатню міру адекватного розуміння ситуації та високу міру сумлінності у додержанні основоположних принципів права, запропонувати її прийнятне формулювання для інтерпретативної спільноти, що виносить рішення про відповідне правозастосування.

Список використаних джерел

1. Висоцький О. Ю. Теорія легітимності міжнародного права Томаса Франка. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. №7. С. 129–140. doi: 10.31866/2616-745x.7.2021.233313.
2. Висоцький А.Ю. (2003) Легітимність: аналіз поняття. *Грані*. № 1 (27). С.109-113.
3. Barker R. Legitimizing identities: the self-presentations of rulers and subjects. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2001. VIII, 161 p.
4. Bjola C. Legitimacy and the Use of Force: Bridging the Analytical/Normative Divide. *Review of International Studies*. 2008. Vol. 34. Issue 04. P. 627-644.
5. Byers M. Changing the Rules About Rules? Unilateral Humanitarian Intervention and the Future of International Law / Michael Byers and Simon Chesterman. *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, ed. J. L. Holzgrefe and Robert O. Keohane. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P.177-179.
6. Coleman K. P. International Organisations and Peace Enforcement: The Politics of International Legitimacy. New York: Cambridge University Press, 2007. 360 p.
7. Elster J. Arguing and Bargaining in the Federal Convention and the Assemblée Constituante/ Jon Elster. *Rationality and Institutions: Essays in Honour of Knut Midgaard on the Occasion of His 60th Birthday*, ed. Raino Malnes and Arild Underdal. Oslo: Universitetsforlaget, 1992. P.13-50.
8. Fearon J. D. Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes. *The American Political Science Review*. 1994. Vol. 88. Issue 3. P.577-578.
9. Finnemore M. Fights About Rules: The Role of Efficacy and Power in Changing Multilateralism. *Review of International Studies*. 2005. Vol. 31. Supplement S1. P. 201-203.
10. Finnemore M. International Norm Dynamics and Political Change/ Martha Finnemore and Kathryn Sikkink. *International Organization*. 1998. Vol.52. Issue 4. P. 890-905.
11. Finnemore M. Constructing Norms in Humanitarian Intervention. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. ed. Peter J. Katzenstein. New York: Columbia University Press, 1996. P. 138-169.
12. Franck Th.M. The power of legitimacy among nations. New York : Oxford: Oxford

- University Press, 1990. 303 p.
13. Habermas J. *Communication and the Evolution of Society* / Trans. and with an Introduction by Thomas McCarthy. London : Heinemann Educational Books, 1979. 239 p.
 14. Habermas J. *Legitimation crisis* / Trans. by McCarthy Th. Cambridge; Oxford: Blackwell: Polity press, 1997. XXV, 166 p.
 15. Habermas J. Remarks on legitimation through human rights. *Philosophy and social criticism*. 1998. Vol.24. Issue 2-3. P. 157-171.
 16. Habermas J. *The theory of communicative action*. Vol.1. Boston, Mass.: Beacon Press books, 1987. 512 p.
 17. Habermas J. *The theory of communicative action*. Vol.2. Boston, Mass.: Beacon Press books, 1987. 460 p.
 18. Habermas J. *Truth and justification*; ed. and trans. B.Fultner. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology, 2003. 327 p.
 19. Hurd I. Legitimacy and Authority in International Politics. *International Organization*. 1999. Vol. 53. P.379-408.
 20. Johnstone I. The Power of Interpretive Communities. *Power in Global Governance*, ed. Michael Barnett and Raymond Duvall. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. P.186-187.
 21. Kelsen H. Recognition in International Law: Theoretical Observations. *The American Journal of International Law*. 1941. Vol. 35. P. 605-617.
 22. Kennedy D. *Of War and Law*. Princeton: Princeton University Press, 2006. 206 p.
 23. Kennedy D. The dark sides of virtue: reassessing international humanitarianism; illustrated by Doug Mayhew. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 2004. XXIX, 368 p.
 24. Klotz A., Lynch C. Strategies for Research. *Constructivist International Relations*. Armonk: M.E. Sharpe, Inc., 2007. P. 40-78.
 25. Krebs R. R., Jackson P. Th. Twisting Tongues and Twisting Arms: The Power of Political Rhetoric. *European Journal of International Relations*. 2007. Vol. 13. Issue 1. P. 35-66.
 26. Kritsiotis D. Arguments of Mass Confusion. *European Journal of International Law*. 2004. Vol. 15. Issue 2. P. 233-278.
 27. Müller H. Arguing, Bargaining and All That: Communicative Action, Rationalist Theory and the Logic of Appropriateness in International Relations. *European Journal of International Relations*. 2004. Vol. 10. Issue 3. P. 395-435.
 28. Risse T. Let's Argue! Communicative Action in World Politics. *International Organization*. 2000. Vol. 54. Issue 1. P. 1-39.
 29. Rorty R. *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1989. XVI, 201 p.
 30. Schimmelfennig F. Competition and Community: Constitutional Courts, Rhetorical Action, and the Institutionalization of Human Rights in the European Union. *Journal of European Public Policy*. 2006. Vol. 13. Issue 8. P. 1230-1258.
 31. Schimmelfennig F. The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization*. 2001. Vol. 55. Issue 01. P. 47-80.
 32. Stromseth J. Rethinking Humanitarian Intervention: The Case for Incremental Change. *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, ed. J. L. Holzgrefe and Robert O. Keohane. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 271-272.
 33. *The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned / The Independent International Commission on Kosovo*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2000. 373 p.
 34. Thomas C. A. The Uses and Abuses of Legitimacy in International Law. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2014. P. 1-30.
 35. United Nations. Department of Public Information. Secretary-General deeply regrets Yugoslav rejection of political settlement; says Security Council should be involved in any decision to use force. SG/SM/6938. 24 March 1999. URL: <https://www.un.org/press/en/1999/sgsm6938.doc.htm>.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Vysotskiy, O. Yu. (2021) Teoriya lehitymnosti mizhnarodnoho prava Tomasa Franka [Thomas Frank's theory of the legitimacy of international law]. *International Relations: Theory and Practical Aspects*. №7. C.129-140. doi: 10.31866/2616-745x.7.2021.233313 [in Ukr.].
2. Vysotskiy, A.Yu. (2003) Legitimnost: analiz ponyatiya [Legitimacy: an analysis of the concept]. *Grani*. № 1 (27), pp. 109-113 [in Russ.].
3. Barker, R. (2001). *Legitimizing identities: the self-presentations of rulers and subjects*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press. VIII, 161 p.
4. Bjola, C. (2008) Legitimacy and the Use of Force: Bridging the Analytical/Normative Divide. *Review of International Studies*. Vol. 34. Issue 04, pp. 627-644.
5. Byers, M. (2003) Changing the Rules About Rules? Unilateral Humanitarian Intervention and the Future of International Law / Michael Byers and Simon Chesterman. *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, ed. J. L. Holzgrefe and Robert O. Keohane. Cambridge: Cambridge University Press, pp.177-179.

6. Coleman, K.P. (2007) *International Organisations and Peace Enforcement: The Politics of International Legitimacy*. New York: Cambridge University Press. 360 p.
7. Elster, J. (1992) *Arguing and Bargaining in the Federal Convention and the Assemblée Constituante/ Jon Elster. Rationality and Institutions: Essays in Honour of Knut Midgaard on the Occasion of His 60th Birthday, ed. Raino Malnes and Arild Underdal*. Oslo: Universitetsforlaget, pp. 13–50.
8. Fearon, J.D. (1994) Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes. *The American Political Science Review*. Vol. 88. Issue 3, pp. 577–578.
9. Finnemore, M. (2005) Fights About Rules: The Role of Efficacy and Power in Changing Multilateralism. *Review of International Studies*. Vol. 31. Supplement S1, pp. 201–203.
10. Finnemore, M. (1998) International Norm Dynamics and Political Change/ Martha Finnemore and Kathryn Sikkink. *International Organization*. Vol.52. Issue 4, pp. 890–905.
11. Finnemore, M. (1996) Constructing Norms in Humanitarian Intervention. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. ed. Peter J. Katzenstein. New York : Columbia University Press, pp. 138–169.
12. Franck, Th.M. (1990) *The power of legitimacy among nations*. New York ; Oxford : Oxford University Press. 303 p.
13. Habermas, J. (1979) *Communication and the Evolution of Society / Trans. and with an Introduction by Thomas McCarthy*. London : Heinemann Educational Books. 239 p.
14. Habermas, J. (1997) *Legitimation crisis / Trans. by McCarthy Th*. Cambridge; Oxford: Blackwell: Polity press. XXV, 166 p.
15. Habermas, J. (1998) Remarks on legitimation through human rights. *Philosophy and social criticism*. Vol.24. Issue 2-3, pp. 157–171.
16. Habermas, J. (1987) *The theory of communicative action*. Vol. 1. Boston, Mass. : Beacon Press books. 512 p.
17. Habermas, J. (1987) *The theory of communicative action*. Vol. 2. Boston, Mass. : Beacon Press books. 460 p.
18. Habermas, J. (2003) *Truth and justification; ed. and trans. B. Fultner*. Massachusetts : Massachusetts Institute of Technology. 327 p.
19. Hurd, I. (1999) Legitimacy and Authority in International Politics. *International Organization*. Vol. 53, pp. 379–408.
20. Johnstone, I. (2005) The Power of Interpretive Communities. *Power in Global Governance*, ed. Michael Barnett and Raymond Duvall. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 186–187.
21. Kelsen, H. (1941) Recognition in International Law: Theoretical Observations. *The American Journal of International Law*. Vol.35, pp. 605–617.
22. Kennedy, D. (2006) *Of War and Law*. Princeton: Princeton University Press. 206 p.
23. Kennedy, D. (2004) *The dark sides of virtue: reassessing international humanitarianism; illustrated by Doug Mayhew*. Princeton, N.J. : Princeton University Press. XXIX, 368 p.
24. Klotz, A., Lynch C. (2007) *Strategies for Research. Constructivist International Relations*. Armonk: M.E. Sharpe, Inc. pp. 40–78.
25. Krebs, R.R., Jackson P.Th. (2007) *Twisting Tongues and Twisting Arms: The Power of Political Rhetoric. European Journal of International Relations*. Vol. 13. Issue 1, pp. 35–66.
26. Kritsiotis, D. (2004) Arguments of Mass Confusion. *European Journal of International Law*. Vol. 15. Issue 2. pp. 233–278.
27. Müller, H. (2004) *Arguing, Bargaining and All That: Communicative Action, Rationalist Theory and the Logic of Appropriateness in International Relations. European Journal of International Relations*. Vol. 10. Issue 3. pp. 395–435.
28. Risse, T. (2000) Let's Argue! Communicative Action in World Politics. *International Organization*. Vol. 54. Issue 1. P. 1–39.
29. Rorty, R. (1989) *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge; New York: Cambridge University Press. XVI, 201 p.
30. Schimmelfennig, F. (2006) Competition and Community: Constitutional Courts, Rhetorical Action, and the Institutionalization of Human Rights in the European Union. *Journal of European Public Policy*. Vol.13. Issue 8. pp. 1230–1258.
31. Schimmelfennig, F. (2001) The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization*. Vol. 55. Issue 01, pp. 47–80.
32. Stromseth J. (2003) *Rethinking Humanitarian Intervention: The Case for Incremental Change. Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, ed. J. L. Holzgrefe and Robert O. Keohane. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 271–272.
33. *The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned (2000) / The Independent International Commission on Kosovo*. Oxford; New York: Oxford University Press. 373 p.
34. Thomas, C.A. (2014) The Uses and Abuses of Legitimacy in International Law. *Oxford Journal of Legal Studies*, pp. 1–30.
35. United Nations. Department of Public Information. Secretary-General deeply regrets Yugoslav rejection of political settlement; says Security Council should be involved in any decision to use force. SG/SM/6938. 24 March 1999. URL: <https://www.un.org/press/en/1999/sgsm6938.doc.htm>.

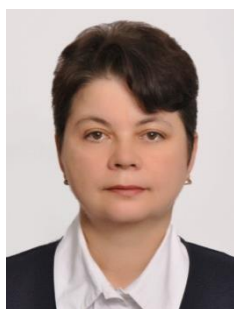
ABSTRACT

Oleksandr Vysotskyi. Communicative dimension of the legitimacy of international law. The purpose of the article is to determine the communicative features of the formation of the legitimacy of international law. The legitimacy of international law is largely determined by the communicative process in which subjects of international law participate. Such communicative and linguistic phenomena as argumentation, nominalization, narrative, qualification of actions, interpretation and reinterpretation of the situation play a key role in the process of appealing and making decisions on legitimacy in international law. The communication process, which allows all subjects of international law to freely implement strategies to challenge the legitimacy of international norms and decisions, acts as a legitimation, a dynamic dimension of legitimacy. It provides sufficient grounds for establishing a choice between different norms and their application in accordance with the decisions of the international interpretative community. The legitimation process is capable of changing the conduct of international actors and forcing them to make normative-based decisions, even if the agreed or accepted option is not necessarily the best outcome for those actors whom the international legitimizing audience supports. This proves that the problem of legitimacy of the norms of international law should be posed not as a problem of their compliance with moral principles, laws of logic, spirit or formal requirements of law, but as a problem of communicative and procedural justification of their choice and application. There is no universal legitimacy for all situations and times. Legitimacy is always situational and is the result of an argumentative discourse of stakeholders who can demonstrate a sufficient degree of adequate understanding of the situation and a high degree of good faith in compliance with the fundamental principles of law, suggest its acceptable wording for the interpretative community deciding on appropriate enforcement.

Keywords: *legitimacy, legitimation, international law, communication, states, appeals, norms, international community.*

UDC 351.72:347.73(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-92-99

Emilia DMYTRENKO[©]

Doctor of Law, Professor

*(State in Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine)*

**PECULIARITIES OF LEGAL SUPPORT
OF NATIONAL FINANCIAL SECURITY
IN THE CONTEXT OF TODAY CHALLENGES**

Емілія Дмитренко. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ. Розглянуто механізм правового забезпечення фінансової безпеки держави в сучасних умовах. Проаналізовано окремі нормативно-правові акти, в яких визначено такий механізм.

З'ясовано сутність механізму правового забезпечення безпеки банківської системи України. Зосереджено увагу на його особливостях у період фінансової кризи (2014-2016 рр.).

Визначено зміст діяльності Національного банку України у сфері забезпечення фінансової безпеки, зокрема здійснення банківського регулювання та нагляду, фінансового моніторингу, застосування заходів впливу за порушення банківського законодавства.

Акцентовано увагу на окремих проблемах, які негативно впливають на забезпечення фінансової стабільності банківської системи України. З'ясовано, що у діяльності окремих банків мають місце порушення банківського законодавства, які можуть поставити під загрозу безпеку банківської системи України або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.

З метою приведення банківського законодавства України до вимог документів Європейського Союзу запропоновано визначити поняття «банківське регулювання», «банківський нагляд», «фінансовий моніторинг». Також потребують уточнення наглядові повноваження Національного банку України і банків, а також ознаки, за яких банк можна вважати фінансово нестійким.

Доведено доцільність запровадження низки регуляторних та наглядових послаблень в умовах поширення коронавірусу з метою збереження довіри до банківської системи та забезпечення фінансової стабільності. На виконання вимог Угоди про асоціацію між Україною та

© E. Dmytrenko, 2021

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1469-052X>

emiliadmitrenko@gmail.com

Європейським Союзом та з метою забезпечення фінансової безпеки запропоновано удосконалити механізм ризик-орієнтованого нагляду за фінансовими установами, захисту прав споживачів фінансових послуг, виведення неплатоспроможних фінансових установ з ринку.

Ключові слова: *фінансова безпека держави, механізм правового забезпечення фінансової безпеки держави, загрози фінансовій безпеці держави, безпека банківської системи України, Національний банк України, фінансова криза.*

Relevance of the study. An important direction of national financial policy and local governments is to ensure financial security as a separate type of national security. The essence of national security in accordance with the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» dated June 21, 2018 № 2469-VIII and scientific sources is: protection from real and potential threats to such fundamental national interests of Ukraine as state sovereignty, territorial integrity, democratic and constitutional order, according to Articles 1 and 3 [11]; the state of protection of vital interests of the individual, society and the state from internal and external threats [2, p. 13].

In the conditions of modern globalization challenges, the priorities of Ukraine's national interests and ensuring national security acquire a new meaning or radically change. The latter are defined in the National Security Strategy of Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine № 392/2020 dated September 14, 2020. Among them: defense of independence and state sovereignty; restoration of territorial integrity within the internationally recognized state border of Ukraine; social development, primarily the development of human capital; protection of the rights, freedoms and legitimate interests of the citizens of Ukraine; European and Euro-Atlantic integration. At the same time, the Strategy stipulates that the acquisition of full membership of Ukraine in the European Union and in the North Atlantic Treaty Organization is a strategic course of the state. To implement this in the state must ensure the full implementation and further adaptation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, according to paragraphs 5, 25 and 34 [13].

Relevant are the provisions of the Strategy, which identify a list of factors that hinder national security. In particular, it is inconsistency and incompleteness of reforms and corruption, slow development of market relations in key areas, imperfection and fragmentation of legislation, etc. In addition, the document contains a list of tasks that need to be addressed to reduce the negative impact of these and other factors. Among them: the development of market competition; ensuring the de-shadowing of economic relations; protection of property rights; ensuring the sustainable functioning of the financial system, consistency of monetary policy and increasing confidence in national financial institutions [13, p. 53].

In view of the above, it can be stated that certain provisions of the Strategy relate to the sphere of public financial activity. In other words, under modern conditions, there are many factors that affect the state of protection and financial interests of the individual, society, state or its individual administrative-territorial units and their protection from various threats. In our opinion, this is the essence of financial security activities. This activity has features in the period of financial crisis, other modern negative processes that occur in the financial system of the state. As these issues have not become the subject of scientific research, their coverage is relevant.

Recent publications review. The issue of financial security to some extent revealed by scientists such as O. Briginets, O. Hetmanets, L. Kasyanenko, V. Lipkan, I. Romanyuk and others. However, these and other scholars have not considered in detail the problems of the mechanism of legal provision of financial security in the context of such modern challenges as the financial crisis, the spread of the pandemic and so on. That is why, taking into account current and future challenges, it is advisable to conduct further research aimed at rethinking and improving certain aspects of the mechanism of legal support of financial security of the state.

The research paper's objective is to analyze some elements of the mechanism of legal support of financial security in general and separately the security of the banking system of Ukraine in the context of today's challenges, problems in this area and identify ways to solve them.

Discussion. First of all, it should be noted that the state of financial security is assessed by a system of its various indicators. Among them: the total amount of revenues and expenditures of budgets, the amount of external and internal debt, consolidated budget indicators, financial market indicators, etc. Thus, according to the information of the Ministry of Finance of Ukraine, as of September 31, 2021, the volume of Ukraine's external debt amounted to 1,413,433.9 million UAH, and the internal debt amounted to 1,032,086.4 million UAH. These indicators indicate that in the period of exacerbation of global crises of financial and epidemiological nature, the state in order to ensure the stability of the financial system and

perform its functions is forced to make not only internal but also external borrowing.

It should be noted that the amount of external public debt in recent years is close to acceptable, and during the financial crisis (2014-2016) reached 70-80 % of GDP [1]. This did not meet the requirements of the Budget Code of Ukraine regarding the maximum amount of public debt (60 %) and posed a threat to the financial security of Ukraine.

The above is convincing in terms of financial security and its threats. The latter are nothing but negative factors (conditions) that complicate (make impossible) the realization of important financial interests of the interests of the individual, society, state and create a danger to the financial independence of Ukraine [2, p. 24].

Since the impact of threats to financial security on the financial system of Ukraine is most felt during financial crises, we consider it necessary to analyze this issue on the example of the banking system of Ukraine. The legal basis for the functioning of the banking system of Ukraine is primarily the Law of Ukraine «On Banks and Banking» dated 7 December, 2000, № 2121-III. Taking into account Article 4 of this Law, the banking system of Ukraine consists of the National Bank of Ukraine and other banks, as well as branches of foreign banks, established and operating in Ukraine in accordance with the law [6, Art. 4]. The analysis of this Law gives grounds to believe that these entities implement the function of ensuring the security of the banking system of Ukraine, as they carry out activities to protect it and protect it from various threats. In this context, the National Bank of Ukraine, other banks, branches of foreign banks, of course, are the subjects of security in the analyzed area.

Implementing the function of ensuring the security of the banking system, the National Bank of Ukraine, other banks, branches of foreign banks perform a number of tasks. First of all, these are: prompt response to identified changes and negative trends in the banking system; timely detection of threats to the security of the banking system of Ukraine and timely taking measures to neutralize them; prevention of illegal encroachment on the banking system of Ukraine and mitigation of harmful consequences in case of their commission.

Of course, the state of security of the banking system of Ukraine is determined by certain indicators, some of which are contained in the annual reports of the National Bank of Ukraine. Thus, the Report for 2020 addresses some of them: during 2020, two banks were declared insolvent due to non-compliance with capital requirements; at the end of 2020, 73 solvent banks operated on the market; the share of state-owned banks in net assets for the year decreased in favor of private – up to 52.6 %; the largest 20 banks account for more than 90 % of all net assets of the banking sector [4].

If we talk about security threats to the banking system of Ukraine, they are, among others, the following: legalization (laundering) of funds obtained by criminal means; weak protection of banking telecommunications from unauthorized introduction of fictitious and counterfeit banking documents; non-bank money circulation; untimely and ineffective measures to protect the interests of bank depositors; weak role of the National Bank of Ukraine in supervising the activities of banks in order to prevent their insolvency and bankruptcy, etc. [3, p. 58-59]. It should also be noted that the insufficient amount of non-cash payments in cash, the use of cash by business entities to avoid taxation, the problem of payments using plastic cards [2, p. 40] are also those factors that do not contribute to guaranteeing the security of the banking system of Ukraine.

The negative impact of these and other threats was especially noticeable for the banking system of Ukraine during the most difficult period of the financial crisis (2014-2015). In particular, at this time there was an outflow of funds attracted by banks, primarily deposits of individuals (their volume in 2014 decreased by 126 billion UAH, or 29 % (in national currency – by 53 billion UAH (on 21 %), in foreign currency – by 9 billion USD (by 40 %). In addition, there was an increase in the share of overdue debt on loans in the total loan portfolio (as of 01.01.2014, this figure is generally for banking system was equal to 7.7 %, on 01.01.2015 – 13.5 %, on 01.11.2015 – 20.4 %) [5]. Also during the analyzed period for violation of banking legislation were withdrawn from the market banks «Veles», «KSG Bank», «Mikhailovsky» and others. According to the National Bank of Ukraine, transactions made by the management of «Mikhailovsky» in just one day (May 20, 2016) amounted to about 1 billion UAH and led to an increase in the burden on the Deposit Guarantee Fund of Ukraine to 2.6 billion UAH [14].

Given the existing threats, an important role in their minimization and neutralization belongs to the mechanism of legal security of the banking system of Ukraine, the organizational framework for which is defined in the Law of Ukraine «On Banks and Banking» and the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine» dated May 20, 1999,

№ 679-XIV. Such a mechanism involves the NBU's activities aimed at promoting financial stability, including the stability of the banking system and analysis of the state of the financial system in relation to financial stability [12, Arts. 6–7].

In addition, in order to ensure the security and financial stability of the banking system, protect the interests of depositors and creditors, the National Bank of Ukraine carries out banking regulation and constant supervision of compliance with banking legislation, regulations of the National Bank of Ukraine and economic standards. It should be noted that the National Bank of Ukraine also conducts inspections to determine the level of security and stability of the bank's operations, the reliability of the bank's reporting and compliance with banking legislation. At the same time, the bank is obliged to ensure annual audits of financial statements, consolidated financial statements and other information on the financial and economic activities of the bank by an audit firm in accordance with the laws of Ukraine [6, Arts. 70–71], etc.

An important lever to ensure the security of the banking system is the internal audit service of the bank (banking group) – its structural unit, which operates in accordance with the Law of Ukraine «On Banks and Banking», «Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine. Banks of Ukraine» dated May 10, 2016, № 311. Based on the results of a comprehensive risk assessment, the Bank's internal audit department performs audits. In particular, this unit examines: the processes that ensure the operation of the bank, including those that carry potential risk; availability, efficiency and adequacy of risk management systems, internal control, bank management processes, compliance of these systems and processes with the types and volumes of bank operations, including the prevention of the use of the banking system for money laundering (terrorist financing). Among his other powers – checking the correctness and accuracy of accounting, information, financial and other reporting, their completeness and timeliness; carrying out an independent assessment of the control system implemented by the bank's management, in particular regarding: compliance by the bank's managers and employees with the provision of banking and other financial services, the requirements of the legislation of Ukraine and the bank's internal regulations; inspection of financial and economic activities of the bank, etc. An important function of this unit of the bank is to identify and analyze the facts of violations by bank employees of their requirements, as well as checking the timeliness of elimination of deficiencies identified during the supervision of the bank [10].

We will focus on such an element of the mechanism of ensuring the security of the banking system as banking supervision. Its separate type is off-site banking supervision, the procedure for which is determined by the Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine «On approval of the Regulations on the National Bank of Ukraine on-site banking supervision» dated December 6, 2018, № 135.

In accordance with this Regulation, which is developed taking into account the Core Principles of Effective Banking Supervision and the recommendations of the Basel Committee on Banking Supervision, on-site banking supervision is carried out by authorized divisions of the National Bank of Ukraine. The forms of its implementation are as follows: current monitoring of the bank's financial condition and indicators of the banking group, taking into account the risk-oriented approach; assessment of the bank on the basis of assessment of the level of risks and quality of risk management. These forms are used to promote the financial stability and stability of the banking system of Ukraine and protect the interests of depositors and other creditors of banks.

The peculiarity of the National Bank of Ukraine in this context is the implementation of a comprehensive and objective analysis of all available information on the activities of the bank. This activity involves the following main areas:

- assessment of the level of risks and quality of risk management inherent in the bank's activities;
- ensuring control over the bank's compliance with the requirements and restrictions on its activities established by the National Bank of Ukraine;
- ensuring timely response to established violations of the requirements of banking legislation, regulations of the National Bank of Ukraine, which pose a threat to the interests of depositors or other creditors of the bank;
- introduction of a special regime of control over the bank's activities and appointment of a bank curator [9].

Another area of off-site banking supervision is the application of a proportionate approach during its implementation. This approach, in line with the recommendations of the Basel Committee

on Banking Supervision, focuses on larger, more complex or more risky banks.

In the activities of some banks as practice shows, there may be violations of banking legislation, especially during the financial crisis. Given that such violations may jeopardize the security of funds entrusted to such banks, or harm the proper conduct of banking activities, to avoid them or overcome the undesirable consequences of the National Bank of Ukraine in conducting banking supervision has the right to require such banks and their violations management.

In addition, if the National Bank of Ukraine during banking supervision has concluded that the bank's risk management system is inefficient and (or) inadequate, the bank is obliged to immediately develop and submit for approval to the NBU an appropriate action plan, aimed at eliminating these shortcomings.

It is necessary to note such a feature of banking supervision as the possibility of applying by the National Bank of Ukraine a number of measures of influence for violations of banking legislation. Their list contains Article 71 of the Law of Ukraine «On Banks and Banking» [5]. A detailed analysis of this article has shown the diversity of such measures. First of all, their difference, in our opinion, is not the use or application of coercion. Thus, the first group of measures of influence can include: written warning; concluding a written agreement with the bank; convening a general meeting of participants, the supervisory board of the bank, the board (board of directors) of the bank to adopt a program of financial recovery or a plan of reorganization of the bank. In our opinion, these measures are essentially precautionary, because they are applied when the shortcomings in the activities of the bank do not threaten the interests of depositors and creditors.

As for the other group of measures, they provide for the use of coercion and, therefore, are coercive measures. These include: suspension of dividend payments; suspension or termination of certain types of operations performed by the bank, including operations with persons related to the bank; ban on providing blank loans; imposition of fines on the bank and owners of significant participation in the bank; temporary, until the violation is eliminated, prohibition of the owner's use of substantial participation in the bank of the right to vote (temporary prohibition of the right to vote); temporary, until the violation is eliminated, the bank official is removed from office; assigning the bank to the category of problematic or insolvent; revocation of the banking license and liquidation of the bank, etc. Thus, according to the results of off-site banking supervision during 2020, the National Bank of Ukraine applied 44 measures of influence to banks, namely: written warning – 21; restriction of certain types of operations carried out by banks – 12; imposition of a fine on the bank – 4; conclusion of a written agreement – 1; assignment of banks to the category of insolvent – 2; revocation of the banking license and liquidation of the bank – 1 [4].

A separate and extremely important area of activity of the National Bank of Ukraine in the field of financial security is participation in the withdrawal of banks from the market. With the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Improve Certain Mechanisms for Banking Regulation», the world experience of regulating the banking system was taken into account to strengthen its resilience to crises and restore financial stability in the event of their occurrence. This allowed eliminating some gaps in the legislation, in particular those that were identified during the cleanup of the banking system in 2014-2016. In particular, the provisions of the analyzed Law guarantee the inevitability of withdrawal of the bank from the market and change the procedure for appealing the decisions of the National Bank of Ukraine, because the cancellation of such a decision does not terminate the insolvency or liquidation of the bank. In addition, this Law provides the National Bank of Ukraine with the opportunity to withdraw banks from the market with the least losses due to early detection of problems in banks [7]. With the adoption of this Law and other regulations in the field of banking, a number of aspects of the adaptation of Ukrainian legislation to the legislation of the European Union have been resolved. However, many issues in this area remain unresolved. Thus, taking into account the documents of the European Union need to clarify and unify in the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine» such basic concepts as «banking regulation», «banking supervision» in the context of defining their essence as activities to identify and analyze systemic risks in the banking system and the application of measures to prevent them. In this regard, it is also advisable to clarify the supervisory powers of the National Bank of Ukraine and banks, the implementation of which should be aimed at ensuring the security and reliability of the banking system of Ukraine.

Another form of banking supervision can be considered financial monitoring, the content of which is a set of measures taken by the subjects of financial monitoring in the field

of prevention and counteraction, including public financial monitoring and primary financial monitoring [8, Art. 1]. However, in our opinion, in clarifying the essence of the concept of «financial monitoring» should take into account the risk-oriented approach and define it – as the activities of authorized entities to identify, assess risks in this area and manage them to minimize such risks. With this in mind, we believe that the legislation should clarify the purpose and objectives of financial monitoring, its types.

As for the performance of the National Bank of Ukraine in this area, according to the Annual Report for 2020, the regulator sent to the Security Service of Ukraine information regarding 42 banks and eight non-bank financial institutions on the results of audits on financial monitoring sent 39 letters with information about suspicious financial transactions of bank customers totaling more than 67.5 billion UAH, 68.1 million USD, 11.8 million EUR. Also during 2020, three reports of suspicious financial transactions were sent to the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. The information provided to law enforcement agencies concerned the conduct of financial transactions by bank customers, the nature or consequences of which suggest that they may be related to the withdrawal of capital, legalization of criminal proceeds, conversion (transfer) of non-cash funds, fictitious business, tax avoidance etc. [4].

Separately, we note that in a financial crisis, circumstances may arise that cause an unstable financial condition of the banking system. Therefore, ensuring the stability of the banking system of Ukraine in such conditions is the most important task of the National Bank of Ukraine. Until recently, this issue was unresolved, which forced the legislator to include in the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine» a separate article 71 «Features of ensuring the stability of the banking system». As a result, the National Bank of Ukraine was given the right to determine the temporary features of regulation and supervision of banks, the state of which is financially unstable. To such banks, the National Bank of Ukraine may take measures to maintain the liquidity of banks, the application of economic standards. This mechanism may also provide for restrictions or prohibitions on the issuance of funds from current and deposit (deposit) accounts of individuals and legal entities, foreign exchange transactions in Ukraine. In this regard, the law should clarify the features by which the bank can be considered financially unstable.

Recently, the banking system of Ukraine has been operating in the face of serious challenges related to the rapid spread of the coronavirus and the introduction of significant restrictions in the world and in Ukraine to contain the pandemic. In order to maintain the stability of the banking system of Ukraine, the National Bank of Ukraine in 2020-2021 took a number of measures, primarily aimed at introducing regulatory and supervisory easing. In particular, the requirements for credit risk assessment have been relaxed, the deadlines for submitting and publishing financial statements have been changed, and all types of on-site inspections and stress testing of banks have been suspended. In the context of the pandemic and quarantine restrictions, the National Bank of Ukraine paid considerable attention to the digitalization of the banking system and introduced various models of remote identification and verification of customers. In particular, services using the NBU BankID system at the end of 2020 were available to 94 % of payment card users on the market [4]. The implementation by the National Bank of Ukraine of these and other anti-crisis measures has allowed maintaining the liquidity of the banking system at a high level, as well as confidence in the banking system and financial stability.

In order to further strengthen the stability of the financial system as a whole and the banking system in particular, it is necessary to focus efforts on meeting the requirements of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. This includes, among other things, amending the legislation in order to introduce risk-oriented supervision of financial institutions, protect the rights of consumers of financial services, and improve the deposit guarantee system and the procedure for removing insolvent financial institutions from the market.

Conclusions. Thus, analyzing the individual elements of the mechanism of legal support of financial security in general and separately the security of the banking system of Ukraine in the context of today's challenges, we can draw the following conclusions:

– the state of financial security is assessed by various indicators and related threats, the negative impact of which is most felt in the context of individual globalization challenges (financial crisis, pandemic, etc.);

– a significant role in minimizing and neutralizing threats to financial security is played by the legal mechanism for its provision, which provides for activities aimed at ensuring the stability of the financial system of Ukraine and the banking system and its integral component;

– in order to ensure security and financial stability of the banking system, protect the interests of depositors and creditors, the National Bank of Ukraine: carries out banking regulation and constant supervision of banking legislation, taking into account the Basic Principles of Effective Banking Supervision and recommendations of the Basel Committee on Banking Supervision; determines the temporary features of banking regulation and supervision; has the right to make decisions on withdrawal of banks from the market and on the application of non-coercive (precautionary) and coercive measures for violation of banking legislation;

– in order to bring the banking legislation of Ukraine to the requirements of European Union documents, it is advisable to clarify and unify the concepts of «banking regulation», «banking supervision», «financial monitoring» and supervisory powers of the National Bank of Ukraine and banks, as well as consider financially unstable;

– in the context of the spread of coronavirus in order to maintain confidence in the banking system and ensure financial stability, it is advisable to introduce a number of regulatory and supervisory relaxations (mitigation of credit risk assessment requirements, change of deadlines for submission and publication of financial statements), introduction of remote identification and verification of clients;

– in order to comply with the requirements of the Association Agreement between Ukraine and the European Union and in order to ensure financial security, it is proposed to improve the mechanism of risk-oriented supervision of financial institutions, protection of consumers' rights, withdrawal of insolvent financial institutions.

The provisions formulated in the article can serve as separate areas of research on legal security of financial security, security of the banking system of Ukraine, organizational and legal mechanism of financial security and the role of the National Bank of Ukraine.

References

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 591 с.
3. Стратегія національної безпеки України: Затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
4. Державний борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/finance/debtgov/>.
5. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
6. Національний банк України. Звіт 2020. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2020.pdf?v=4.
7. Дмитренко Е. С. Загрози фінансовій безпеці держави: юридичний зміст та правовий аналіз. *Вісник прокуратури*. 2003. № 1. С. 57-59.
8. Основні загрози безпеці банківської системи України та шляхи їх подолання. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2125/>
9. Тимчасова адміністрація введена в банк «Михайлівський» на 1 місяць. URL : <https://finbalance.com.ua/news/timchasova-administratsiya-vvedena-v-bank-mikhaylivskiy-na-1-misyats>.
10. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>.
11. Про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в банках України: Постанова Правління Національного банку України від 10.05.2016 № 311. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311500-16#Text>
12. Про затвердження Положення про здійснення Національним банком України безвізного банківського нагляду: Постанова Правління Національного банку України від 06.12.2018 № 135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0135500-18#Text>.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності: Закон України від 13.05.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-20#Text>.
14. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>.

Submitted 10.12.2021

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrayiny [On the national security of Ukraine]: Zakon Ukrayiny vid 21.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukr.].

2. Dmytrenko, E. S. (2009). Yurydychna vidpovidalnist subyektiv finansovoho prava u mekhanizmi pravovoho zabezpechennya finansovoyi bezpeky Ukrayiny [Legal responsibility of subjects of financial law in the mechanism of legal support of financial security of Ukraine]: monograph. Kyiv:

Yurinkom Inter, 591 p. [in Ukr.].

3. Stratehiya natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny [National Security Strategy of Ukraine] : Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 14.09.2020 № 392/2020. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. [in Ukr.].

4. Derzhavnyi borh Ukrainy [Public debt of Ukraine]. URL : <https://index.minfin.com.ua/finance/debtgov/>. [in Ukr.].

5. Pro banky i bankivsku diyalnist [On banks and banking activities]: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>. [in Ukr.].

6. Natsionalnyi bank Ukrainy. Zvit 2020 [National Bank of Ukraine. Report 2020]. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2020.pdf?v=4. [in Ukr.].

7. Dmytrenko, E. S. (2003). Zahrozy finansovii bezpetsi derzhavy: yurydychnyi zmist ta pravovyi analiz [Threats to the financial security of the state: legal content and legal analysis *Visnyk prokuratury*. no 1. pp. 57-59. [in Ukr.].

8. Osnovni zahrozy bezpetsi bankivskoyi systemy Ukrainy ta shliakhy yikh podolannia [The main threats to the security of the banking system of Ukraine and ways to overcome them]. Analitichna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/2125/>. [in Ukr.].

9. Tymchasova administratsiya vvedena v bank «Mykhaylivskyy» na 1 misyats [The interim administration was introduced in the bank «Mikhaivskyy» for 1 month]. URL: <https://finbalance.com.ua/news/tymchasova-administratsiya-vvedena-v-bank-mikhaivskiy-na-1-misyats>. [in Ukr.].

10. Pro Natsionalnyy bank Ukrayiny [On the National Bank of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 20.05.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro orhanizatsiyu vnutrishnyoho audytu v bankakh Ukrainy [On approval of the Regulation on the organization of internal audit in banks of Ukraine] : POSTANOVA Pravlinnya Natsionalnoho banku Ukrayiny vid 10.05.2016 № 311. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311500-16#Text>. [in Ukr.].

12. Pro zatverdzhennia Polozhennya pro zdiysnennya Natsionalnym bankom Ukrayiny bezvyiznoho bankivskoho nahlyadu [On approval of the Regulation on the implementation of off-site banking supervision by the National Bank of Ukraine] : Postanova Pravlinnya Natsionalnoho banku Ukrayiny vid 06.12.2018 № 135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0135500-18#Text>. [in Ukr.].

13. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennya mekhanizmiv rehulyuvannya bankivskoyi diyalnosti [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Improvement of Banking Regulation Mechanisms]: Zakon Ukrayiny vid 13.05.2020 № 590-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-20#Text>. [in Ukr.].

14. Pro zapobihannya ta protydiyuh lehalizatsiyi (vidmyvannu) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shlyakhom, finansuvannu teroryzmu ta finansuvannu rozpovsiudzhennya zbroyi masovoho znyschennya [On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction]: Zakon Ukrayiny vid 06.12.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

The mechanism of legal provision of financial security of the state in modern conditions is considered. Some normative-legal acts in which such mechanism is defined are analyzed.

The essence of the mechanism of legal security of the banking system of Ukraine and the activities of the National Bank of Ukraine in this area is clarified and attention is focused on certain issues. It is proposed to clarify the supervisory powers of the National Bank of Ukraine and banks, to improve the mechanism of risk-oriented banking supervision, protection of the rights of consumers of financial services, withdrawal of insolvent financial institutions from the market.

Keywords: *national financial security, mechanism of legal provision of national financial security, threats to national financial security, security of the banking system of Ukraine, National Bank of Ukraine, financial crisis.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-100-106

Олексій ДРОЗД[©]

доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

ПОВНОВАЖЕННЯ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Досліджено сутність і зміст державно-владних повноважень Бюро економічної безпеки України, а також визначено їх місце в структурі адміністративно-правового статусу Бюро економічної безпеки України. Окреслено основні ознаки державно-владних повноважень Бюро економічної безпеки України, а також сформульовано їх науково обґрунтовану дефініцію. Детально проаналізовано законодавчо закріплені повноваження Бюро економічної безпеки України, визначено їх недоліки, прогалини, суперечності, і на основі виконаного аналізу обґрунтовано найбільш перспективні способи їх усунення.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус БЕБ України, завдання БЕБ України, компетенція БЕБ України, обов'язки БЕБ України, повноваження БЕБ України, права БЕБ України, функції БЕБ України.

Постановка проблеми. Повноваження органу державної влади – це правова категорія, існування якої безпосередньо зумовлено феноменом влади. Саме тому в сучасній доктрині адміністративного права їх прийнято розглядати як головну складову, невід'ємний елемент не лише такого поняття, як виконавча влада, але й такої, більш загальної категорії, як державна влада в цілому [1, с. 45].

Кожний орган, який діє від імені держави, для виконання покладених на нього завдань і функцій наділяється владними повноваженнями. І Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ України) у цьому питанні не є винятком. Його повноваження мають державно-владний характер, оскільки вони закріплюються в законодавчому порядку (в Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» (далі – Закон [2]) та інших нормативно-правових актах [3]) і гарантуються державою, а їх реалізація забезпечується різними методами, включно з державним примусом.

Сфера повноважень будь-якого державного органу окреслюється одночасно із прийняттям рішення про його створення, а тому обсяг і зміст повноважень залежить від того, з якою саме метою було створено той чи інший орган, яке його місце в системі органів виконавчої влади, вирішення яких завдань і функцій на нього покладається. Крім того, повноваження державного органу визначають обсяг повноважень його працівників, встановлюють межі їх службової діяльності, межі відповідальності, підзвітності та підконтрольності.

Отже, службові повноваження БЕБ України можна визначити як неодмінний і найважливіший елемент його адміністративно-правового статусу, його основу, фундамент.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Правова природа, сутність і зміст державно-владних повноважень органів публічного управління завжди були в центрі уваги науковців. Однак, незважаючи на таку популярність, у літературі їй досі не вироблено єдиного підходу до розуміння цих питань. Тож іноді науковці аналізують «повноваження» в межах такої категорії, як «компетенція» [4, с. 293; 5, с. 119; 6]. Зокрема, зазначається що компетенція «визначає предмети (сфери) відання, повноваження (права та обов'язки), територіальні масштаби діяльності органів держави ...» [5, с. 119]. Досить часто можна зустріти підхід, за якого аналізовані поняття розглядаються як тотожні [7, с. 196; 8, с. 199]. Наприклад, В. Авер'янов «компетенцію» визначає як «сукупність встановлених в офіційній ... формі прав і обов'язків, тобто

© О. Дрозд, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4514-6594>

alex0674682444@gmail.com

повноважень будь-якого органу або посадової особи ...» [7, с. 196].

Іноді в наукових джерелах можна зустріти підхід, за якого «повноваження» органу публічного управління ототожнюються з його функціями. Однак на помилковість такого підходу вказують такі факти: «функції» – це категорія науки управління, тоді як повноваження – категорія адміністративного права; «функції» визначають конкретно-предметну сферу діяльності органу чи посадової особи, а «повноваження» – вид і міру їх владного впливу [9, с. 92]; «функції» позначають «особливий вид управлінської діяльності» [10, с. 36], а «повноваження» – «сукупність нормативно визначених прав і обов'язків» [11, с. 148].

Однак, не зважаючи на той факт, що сьогодні в літературі можна зустріти різні, часто суперечливі, погляди на сутність державно-владних повноважень, незмінним залишається те, що аналізована правова категорія завжди розглядається у взаємозв'язку з адміністративно-правовим статусом органу публічного управління, як його невід'ємний елемент, фундаментальна складова.

Мета статті полягає у визначенні правової природи, сутності та змісту державно-владних повноважень БЕБ України як невід'ємної складової його адміністративно-правового статусу, а також в аналізі положень нормативно-правових актів, у яких закріплені завдання, функції та повноваження БЕБ України, з'ясуванні їх недоліків, прогалин і суперечностей, а також обґрунтуванні найбільш ефективних й оптимальних шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши велику кількість новітніх наукових джерел, ми з'ясували, що сьогодні в них відсутня єдина науково обґрунтована комплексна дефініція такого поняття, як «повноваження» органу публічного управління загалом та БЕБ України зокрема. Відсутня така дефініція також і в численних нормативно-правових актах, що врегульовують адміністративно-правовий статус різноманітних органів державної влади. При цьому важливо відмітити, що крім суто науково-теоретичного значення, окреслена обставина зумовлює виникнення численних проблем на практиці, більшість з яких пов'язана з необґрунтованим ототожненням «повноважень» з іншими елементами адміністративно-правового статусу БЕБ України, насамперед, з його завданнями і функціями. Тому перш ніж приступати до безпосереднього аналізу нормативно-визначених повноважень БЕБ України, пропонуємо спочатку в загальних рисах окреслити їх основні ознаки, а також сформулювати їх науково-обґрунтовану дефініцію.

Передусім варто з'ясувати структуру повноважень БЕБ України. В теорії публічного права усталеною та обґрунтованою є наукова позиція, згідно з якою державно-владні повноваження розглядаються як комплексна цілісна система, структуру якої утворює синтез прав і обов'язків, необхідних для виконання покладених на орган чи посадову особу завдань і функцій. Водночас останнім часом все більшої популярності починає набувати підхід, що передбачає поєднання прав та обов'язків у єдиний елемент – «правообов'язок» [12, с. 56; 13, с. 35]. В основі такого підходу лежить теза про те, що у сфері публічного управління об'єктивно не можливо чітко розмежувати права та обов'язки, оскільки конкретне право посадової особи здебільшого є одночасно і її обов'язком, а можлива поведінка є одночасно і необхідною. Поєднання прав та обов'язків в один елемент – правообов'язок – дало підстави деяким науковцям розглядати їх відокремлено від службових повноважень, як самостійні складові правового статусу [14, с. 62]. Однак, не зважаючи на зовнішню логічність такої позиції, ми не можемо її підтримати і вважаємо, що права та обов'язки БЕБ України співвідносяться з його повноваженнями як частина та ціле.

Отже, є всі підстави стверджувати, що повноваження БЕБ України – це складна багатогранна правова категорія, структуру якої утворює неподільна єдність прав та обов'язків БЕБ України у сфері публічного управління. Кожне окремо взяте право одночасно є і обов'язком і, навпаки, обов'язок можна розглядати одночасно і як право, а разом вони утворюють єдину категорію – повноваження БЕБ України. Саме права та обов'язки розкривають місце та роль БЕБ України в системі державних правоохоронних органів, а також характер його взаємовідносин з усіма іншими елементами такої системи. Вони визначають межі можливої та необхідної поведінки працівників БЕБ України, встановлюють її конкретний вид і міру, а також фіксуються зразки, стандарти їх поведінки, які держава бере під свій захист, вважаючи їх обов'язковими, необхідними та доцільними для ефективного виконання покладених на БЕБ завдань і функцій у сфері

протидії злочинності. Зважаючи на викладене, права та обов'язки можна визначити як основний, вихідний елемент адміністративно-правового статусу БЕБ України, його серцевину, центр.

Окрім складної структури, можна виділити ще декілька ознак, які характеризують «повноваження» БЕБ України як один із елементів його адміністративно-правового статусу. По-перше, вони мають чітке нормативно-праве врегулювання (тобто закріплені в законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах). По-друге, мають публічний, державно-владний характер, а їх реалізація забезпечується можливістю застосування заходів державного примусу. По-третє, реалізуються шляхом вчинення адміністративних дій та видання правових актів, що є обов'язковими для виконання всіма громадянами та посадовими особами, яким вони адресовані. По-четверте, характеризують роль і призначення БЕБ України як одного із спеціалізованих правоохоронних органів держави, тобто розкривають його юридичне положення, а також місце, яке він займає в державній правоохоронній системі. По-п'яте, визначають характер та основні юридичні принципи взаємодії БЕБ України з іншими правоохоронними органами, а також з іншими органами державної влади, місцевого самоврядування, громадськими організаціями, громадянами тощо. По-шосте, окреслюють межі підзвітності та підконтрольності, а також сферу відповідальності БЕБ України. По-сьоме, визначають засоби та способи виконання покладених на БЕБ України завдань і функцій у сфері протидії злочинності. По-восьме, встановлюють межі можливої та необхідної службової поведінки працівників БЕБ України, її конкретний вид і міру. По-дев'яте, їх реалізація передбачає застосування працівниками БЕБ України державно-владного впливу на учасників відповідних суспільних відносин.

Вище ми згадали лише про основні повноваження БЕБ України, які обов'язково мають бути враховані під час формулювання їх наукової дефініції. Отже, *повноваження БЕБ України*, як базовий елемент його адміністративно-правового статусу, – це закріплена в законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах та забезпечена заходами державного примусу неподільна єдність прав та обов'язків БЕБ України, що мають публічний, державно-владний характер, встановлюють межі можливої та необхідної службової поведінки працівників БЕБ України, її конкретний вид і міру, знаходять свою практичну реалізацію у вчиненні адміністративних дій та виданні правових актів, обов'язкових для виконання всіма громадянами та посадовими особами, яким вони адресовані, а також окреслюють межі підзвітності, підконтрольності та сферу відповідальності БЕБ України, визначають засоби та способи виконання покладених на нього завдань і функцій у сфері протидії злочинності та характеризують його роль і призначення як одного із спеціалізованих правоохоронних органів держави.

Визначивши ознаки та сформулювавши авторську дефініцію поняття «повноваження БЕБ України», пропонуємо перейти до безпосереднього аналізу таких повноважень. Нагадаємо, що на сьогодні перелік повноважень БЕБ України закріплено відразу у двох нормативно-правових актах: по-перше, це Розділ II Закону (ст. 8–10) [2], по-друге, це п. 6 та п. 7 Положення про БЕБ України, затверджене Постановою КМУ України від 6.10.2021 № 1068 (далі – Положення) [3]. На жаль, обмежений обсяг цієї наукової статті не дозволяє нам детально проаналізувати всі визначені в цих нормативно-правових актах повноваження БЕБ України, а тому нижче пропонуємо зосередити свою увагу лише на *найбільш дискусійних моментах*, які викликають політичні суперечки та наукові дискусії.

Пункт 2 ч. 1 ст. 8 Закону до основних повноважень БЕБ України відносить «здійснення інформаційно-пошукової та аналітично-інформаційної роботи з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України» [2].

Ми вважаємо недоцільним обмеження сфери інформаційно-пошукової та аналітично-інформаційної роботи БЕБ України лише «кримінальними правопорушеннями, що віднесені до підслідності БЕБ України». Річ у тім, що Закон покладає на БЕБ України виконання цілої низки інших завдань, які безпосередньо не пов'язані з кримінально-процесуальною діяльністю. Зокрема, йдеться про «збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому» (п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону); «здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення,

прийняття рішення про застосування адміністративних стягнень» (п. 15 ч. 1 ст. 8 Закону) тощо. Тому логічно було б розширити сферу інформаційно-пошукової та аналітично-інформаційної роботи БЕБ України.

Згідно з п. 7 ч. 1 ст. 8 Закону, БЕБ України «здійснює міжнародне співробітництво з компетентними органами іноземних держав на підставі законів та міжнародних договорів України» [2].

На нашу думку, це повноваження за своїм змістом не узгоджене зі ст. 6 Закону («Міжнародне співробітництво Бюро економічної безпеки України») і безпідставно звужує її дійсний зміст. Якщо дослівно проаналізувати положення ч. 1 вказаної статті, то можна помітити, що законодавець не обмежує міжнародну співпрацю БЕБ України співробітництвом лише з «компетентними органами інших держав», а поширює її межі також і на «міжнародні та міжурядові організації». Ч. 2 також згадує про участь працівників БЕБ України в «міжнародних заходах», а ч. 3 – про можливість їх залучення до участі в «міжнародних слідчих групах». Тож варто розглянути доцільність внесення змін до п. 7 ч. 1 ст. 8 Закону, що спрямовані на розширення напрямів і сфер міжнародної співпраці БЕБ України.

Численні зауваження викликає зміст п. 11 ч. 1 ст. 8 Закону, згідно з яким БЕБ України «ініціює у компетентних органах іноземних держав розгляд справ про захист прав та інтересів держави з питань, що стосуються виконання обов'язків Бюро економічної безпеки України, виступає як представник держави під час розгляду таких справ. За потреби Бюро економічної безпеки України має право залучати до такого розгляду експертів за відповідними напрямами» [2].

По-перше, не зрозуміло є логіка законодавця в частині обмеження повноважень БЕБ України лише «ініціюванням розгляду» певних категорій справ. Логічним було б дозволити БЕБ України «брати участь в уже розпочатих за чужою ініціативою справах». По-друге, не доцільним вважаємо використання такого словосполучення, як «справи про захист прав та інтересів держави з питань, що стосуються виконання обов'язків БЕБ». Річ у тім, що це словосполучення не має чіткого законодавчого закріплення, в різних випадках воно може трактуватись по-різному, зумовлюючи виникнення численних правових колізій і суперечностей. Тому більш логічним видається використання в цьому разі такого словосполучення, як «справи, віднесені до підвідомчості БЕБ України». По-третє, в Законі не міститься жодної згадки про «обов'язки» БЕБ України, а тому не зрозуміло, які саме обов'язки тут мають на увазі. По-четверте, Закон не передбачає механізму реалізації цього повноваження. Зокрема, в ньому не визначені умови, підстави та порядок залучення «експертів» за відповідними напрямами, не визначено кваліфікаційних вимог до таких експертів тощо. У зв'язку з цим варто розглянути питання про внесення змін до Закону і доповнення його відповідними нормативними положеннями.

Таким, що необгрунтовано звужує нормотворчі повноваження БЕБ України, є зміст п. 12 ч. 1 ст. 8 Закону, згідно з яким БЕБ України «приймає нормативно-правові акти з питань, що належать до компетенції Бюро економічної безпеки України» [2].

На нашу думку, БЕБ України має бути наділене набагато ширшим обсягом повноважень у сфері нормативно-правового забезпечення своєї діяльності. Зокрема, до його компетенції варто віднести такі повноваження: 1) узагальнення практики застосування нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції, розробка пропозиції щодо їх удосконалення та внесення їх на розгляд Кабінету Міністрів України; 2) розробка проектів законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції; 3) погодження проектів законів та інших нормативно-правових актів, які надходять на погодження від інших міністерств та центральних органів виконавчої влади, підготовка висновків і пропозицій щодо проектів законів та інших нормативно-правових актів, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, внесених на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 4) підготовка зауважень і пропозицій до ухвалених Верховною Радою України законів, що надійшли на підпис Президентові України; 5) розробка проектів державних програм з питань протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави; 6) участь у розробці проектів та укладенні міжнародних договорів України з питань, що належать до його компетенції, забезпечення в межах повноважень, передбачених законом, виконання укладених міжнародних договорів України тощо.

Деякі зауваження викликає повноваження, яке закріплене в п. 13 ч. 1 ст. 8 Закону і згідно з яким БЕБ України «звітує про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформує суспільство про результати своєї роботи» [2].

На нашу думку, в Законі має бути чітко прописано не лише порядок «звітування» БЕБ України про свою діяльність, але також і порядок «інформування суспільства» про результати роботи. Тому п. 13 ч. 1 ст. 8 варто викласти в такій редакції: «Звітує про свою діяльність та інформує суспільство про результати своєї роботи у порядку, визначеному цим Законом». Однак, окрім того, необхідно додатково розробити та законодавчо закріпити порядок такого інформування.

Численні зауваження викликає зміст п. 16 ч. 1 ст. 8 Закону, згідно з яким БЕБ України «використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах та в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності таких відносин, матеріально і морально заохочує осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Бюро економічної безпеки України» [2].

Річ у тім, що в інших нормах Закону жодного разу не згадуються «негласні штатні працівники», не визначаються особливості їх правового статусу. Взагалі, не зрозуміло, чи входять вказані працівники до офіційно затвердженої граничної кількості працівників БЕБ України, які особливості їх добору, які вимоги до них висувуються тощо. Також в Законі не деталізується порядок, підстави використання гласних і негласних штатних та позаштатних працівників. Крім того, не вказано джерела і порядок матеріального заохочення, а також види і порядок морального заохочення осіб, які надають допомогу в запобіганні, виявленні, припиненні і розслідуванні кримінальних правопорушень.

Частина 2 ст. 8 Закону уповноважує «осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, крім працівників інформаційно-аналітичного підрозділу, під час здійснення заходів із запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Бюро економічної безпеки України, у межах компетенції застосовувати поліцейські заходи, визначені статтями 32–34, пунктами 3,5 частини першої, частинами другою та третьою статті 35, статтями 36 і 37, пунктом 2 частини першої та частиною третьою статті 38, пунктом 1 частини першої статті 40, статтями 42–46 Закону України «Про Національну поліцію», на підставах і в порядку, передбачених законодавством» [2].

На нашу думку, це законодавче положення має цілу низку недоліків. По-перше, не доцільним вважаємо буквальне «запозичення» підстав і порядку застосування поліцейських заходів, адже на Національну поліцію України і БЕБ України покладаються різні завдання; працівники цих органів мають різний адміністративно-правовий статус, різний обсяг повноважень як адміністративно-юрисдикційних, так і кримінально-процесуальних; до працівників цих органів висувуються різні вимоги, обмеження та заборони; і, головне, вони здійснюють свою діяльність у різних умовах. По-друге, не зрозумілою є логіка законодавця, який обмежує сферу дії цього повноваження лише здійсненням заходів щодо запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття «кримінальних правопорушень», і не поширює його на «адміністративно-юрисдикційну діяльність» БЕБ України.

Деякі зауваження викликає зміст ст. 10 Закону, який регулює «Участь Бюро економічної безпеки України у формуванні інформаційних систем» [2].

По-перше, назва статті не відповідає її змісту, який є набагато ширшим за своїм обсягом. Наприклад, п. 2 ч. 2 аналізованої статті уповноважує БЕБ України здійснювати впровадження і технічне супроводження не лише інформаційних систем, як вказано у назві статті, але також і «телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій». По-друге, більшість положень аналізованої статті повторює зміст інших статей Закону, зокрема ст. 7, ст. 8 та ст. 9. Тому доцільним вбачається уніфікація положень ст. 10 Закону і їх узгодження з іншими його статтями.

Не можна погодитись із деякими формулюваннями ст. 13 Закону, якою визначається «комплекс заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки» [2].

По-перше, не логічною вбачається вибрана законодавцем назва для такого комплексу заходів, оскільки в ній акцентується на «оцінюванні» ризиків у сфері економіки. Водночас, якщо дослівно дослідити зміст ч. 3 аналізованої статті, то можна помітити, що крім безпосереднього «оцінювання», такі заходи охоплюють ще

й такі види діяльності, як «збирання», «обробку» та «аналіз» інформації. По-друге, більшість положень аналізованої статті мають, імовірно, теоретичний, аніж практичний характер, що дуже ускладнює, а подекуди взагалі унеможливує їх практичну реалізацію. Зокрема, такими, що не мають однозначного трактування та відповідного нормативно-правового закріплення, треба вважати терміни «контролюючі органи», «інші державні органи, що провадять діяльність у сфері протидії кримінальним правопорушенням та запобіганням загрозам економічній безпеці держави». Тож не зрозуміло, які саме суб'єкти мають бути залучені до відповідного оцінювання ризиків. По-третє, в ч. 3 аналізованої статті не уточнюється, хто саме, в якій формі, в які строки повинен затверджувати за результатами аналізу відповідні заходи для мінімізації та усунення ризиків у сфері економіки. Крім того, не уточнюються обов'язки щодо реалізації таких заходів, а також щодо здійснення контролю та нагляду за їх реалізацією. По-четверте, вважаємо науково необґрунтованим встановлення залежності між «ризиками у сфері економіки» та «діяльністю» певної групи суб'єктів. Річ у тім, що якість роботи певної групи правоохоронних органів у сфері захисту економіки – це хоч і важливий, однак далеко не єдиний критерій, за допомогою якого має визначатись реальний стан та перспективні напрями захисту економічної безпеки країни.

Висновки. Вище ми проаналізували лише найбільш явні недоліки та прогалини нормативно-правового регулювання повноважень БЕБ України, які можуть негативно вплинути на ефективність виконання покладених на нього завдань і функцій у сфері протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Наявність більшості з них можна пояснити тим, що БЕБ України – це принципово новий правоохоронний орган, діяльність якого ґрунтується на новітніх засадах захисту економічної безпеки демократичних держав із розвинутою ринковою економікою, а також враховує найбільш прогресивні методи протидії економічним злочинам. Звісно, після того, як БЕБ України запрацює «на повну потужність», виникатимуть й інші проблемні питання, які об'єктивно неможливо було передбачити завчасно. А тому якість нормативно-правового регулювання повноважень БЕБ України має визначатись не кількістю виявлених у ньому прогалин, недоліків та суперечностей, а оперативністю й повнотою їх усунення.

Список використаних джерел

1. Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы : учеб. для юрид. вузов и фак. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Зерцало, 1997. 368 с.
2. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
3. Положення про Бюро економічної безпеки України : постанова Кабінету Міністрів України від 06.10.2021 № 1068. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2021-%D0%BF#Text>.
4. Большой юридический словарь / авт.-сост.: Додонов В. Н. и др.; под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. Москва : ИНФРА-М, 1998. 790 с.
5. Борденюк В. І. Деякі проблеми законодавчого визначення повноважень місцевого самоврядування в Україні. *Ідеологія державотворення в Україні: історія та сучасність* : матеріали науково-практ. конф. [Київ, 22–23 листопада, 1996 р.]. Київ, 1997. № 1. С. 118–129.
6. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Богуцький В. В. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків : Право. 2010. 624 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 1 : А–Г. 1998. 733 с. Т. 2 : Д–Й–К. 1998. 668 с. Т. 3. 789 с. Т. 5 : П–С. 2003. 736 с.
8. Погорілко В. Ф., Фрицький О. Ф., Корнієнко М. І. Муніципальне право України : підруч. ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького, шеф-ред. В. С. Ковальський. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
9. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права : учеб. пособие рук. авт. кол. Н. И. Панов. Харьков : УЮА, 1993. 165 с.
10. Организация управления общественным производством. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 256 с.
11. Карпечкін П. Ф. Функції судів загальної юрисдикції: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2005. 212 с.
12. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. Москва : Норма, 2002. 483 с.
13. Серьогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президенства в Україні : монографія. Харків : Ксілон, 2001. 280 с.
14. Якимчук Н. Структура правового статусу розпорядників бюджетних коштів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 1. С. 54–63.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Gutsenko, K. F., Kovalyov, M. A. (1997) Pravoohranitel'nyye organy [Law enforcement agencies] : ucheb. dlya yurid. vuzov i fak. 3-e yzd., pererab. i dop. Moscow : Zertsalo, 368 p. [in Russ.].
2. Pro Byuro ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [On the Economic Security Bureau of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.01.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>. [in Ukr.].
3. Polozhennya pro Byuro ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [Regulations on the Economic Security Bureau of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.10.2021 № 1068. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
4. Bol'shoy yurydychesky slovar' [Large legal dictionary] / avt.-sost.: Dodonov V. N. i dr.; pod red. A. Ya. Sukhareva, V. D. Zor'kina, V. E. Krutskikh. Moscow : INFRA-M, 1998. 790 p. [in Russ.].
5. Bordenyuk, V. I. (1997) Deyaki problemy zakonodavchoho vyznachennya povnovazhen' mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini [Some problems of legislative definition of the powers of local self-government in Ukraine]. *Ideolohiya derzhavotvorennya v Ukraini: istoriya ta suchasnist' : materialy nauko-vo-prakt. konf. (m. Kyiv, 22–23 lystop. 1996 r.)*. Kyiv, № 1, pp. 118–129. [in Ukr.].
6. Bytyak, Yu. P., Harashchuk, V. M., Bohuts'kyy, V. V. (2010) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruchnyk / za red. Yu. P. Bytyaka, V. M. Harashchuka, V. V. Zuy. Kharkiv : Pravo. 624 p. [in Ukr.].
7. Yurydychna entsyklopediya [Legal Encyclopedia] : v 6 t. / red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl., 1998–2004. T. 1 : A–H. 1998. 733 s. T. 2 : D–Y–K. 1998. 668 p. T. 3. 789 s. T. 5 : P–S. 2003. 736 p. [in Ukr.].
8. Pohorilko, V. F., Fryts'kyy, O. F., Korniyenko, M. I. (2006) Munitsypal'ne pravo Ukrainy [Municipal law of Ukraine] : pidruch. ; za red. V. F. Pohorilka, O. F. Fryts'koho, shef-red. V. S. Koval's'kyy. Kyiv : Yurinkom Inter, 592 p. [in Ukr.].
9. Russko-ukrainskiy slovar' terminov po teorii gosudarstva i prava [Russian-Ukrainian dictionary of terms in the theory of state and law] : ucheb. posobiye ; ruk. avt. kol. N. I. Panov. Kharkiv : UYuA, 1993. 165 p. [in Russ.].
10. Orhanizatsyya upravleniya obshchestvenym proizvodstvom [Organization of management of social production]. Moscow : Izd-vo MGU, 1984. 256 p. [in Russ.].
11. Karpechkin, P. F. (2005) Funktsiyi sudiv zahal'noyi yurysdyktsiyi: problemy teorii ta praktyky [Functions of courts of general jurisdiction: problems of theory and practice] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Kyiv, 212 p. [in Ukr.].
12. Tikhomirov, Yu. A. (2002) Teoriya kompetentsiyi [Theory of competence]. Moscow : Norma., 483 p. [in Russ.].
13. Ser'ohina, S. H. (2001) Teoretychno-pravovi ta orhanizatsiyni zasady funktsionuvannya instytutu prezylendstva v Ukraini [Theoretical and legal and organizational principles of the Institute of Presidency in Ukraine] : monohrafiya. Kharkiv : Ksilon, 280 p. [in Ukr.].
14. Yakymchuk, N. (2010) Struktura pravovoho statusu rozporядnykiv byudzhetykh koshtiv [The structure of the legal status of managers of budget funds]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy*. № 1, pp. 54–63. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksiy Drozd. Powers of the Economic Security Bureau of Ukraine: some problems of regulatory support. The essence and content of state powers of the Economic Security Bureau of Ukraine have been studied, various scientific approaches to determining their relationship with such legal categories as «powers» and «functions» are analyzed. The place of powers of the Economic Security Bureau of Ukraine in the structure of its administrative and legal status is determined. A detailed description of the structure of powers of the Economic Security Bureau of Ukraine has been provided, within which its rights and responsibilities in the field of public administration are singled out. The main features of state powers of the Economic Security Bureau of Ukraine are outlined, and their scientifically sound definition is formulated. The powers of the Economic Security Bureau of Ukraine, enshrined in Section II of the Law of Ukraine «On Economic Security Bureau of Ukraine», analyze their shortcomings, gaps, contradictions, and based on the analysis substantiate the most promising ways to eliminate them.

The author has analyzes only the most obvious shortcomings and gaps in the legal regulation of the powers of the Economic Security Bureau of Ukraine, which may negatively affect the effectiveness of its tasks and functions in the field of combating offenses that affect the functioning of the state economy. The presence of most of them can be explained by the fact that the Economic Security Bureau of Ukraine is a fundamentally new law enforcement agency, whose activities are based on the latest principles of protecting the economic security of democracies with developed market economies, and takes into account the most advanced methods of combating economic crime.

Keywords: administrative and legal status of the Economic Security Bureau of Ukraine, tasks of the Economic Security Bureau of Ukraine, competence of the Economic Security Bureau of Ukraine, responsibilities of the Economic Security Bureau of Ukraine, powers of the Economic Security Bureau of Ukraine, rights of the Economic Security Bureau of Ukraine, functions of the Economic Security Bureau of Ukraine.

Oleksandr DUDOROV[©]
Doctor of Law,
Professor
(Luhansk State
University of Internal
Affairs named after
E.O. Didorenko,
Sievierodonetsk,
Ukraine)

Dmytro KAMENSKY[©]
Doctor of Law,
Professor
(Berdyansk State
Pedagogical
University,
Berdyansk, Ukraine)

THE DOCTRINE OF OFFENSE ENTRAPMENT IN EUROPEAN CRIMINAL LAW AND IN THE DRAFT CRIMINAL CODE OF UKRAINE: COMPARATIVE OBSERVATIONS

Олександр Дудоров, Дмитро Каменський. ДОКТРИНА ПРОВОКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ПРОЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: КОМПАРАТИВІСТСЬКІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ. У науковій статті здійснено аналіз положень проєкту нового Кримінального кодексу України стосовно провокаційної поведінки та її правових наслідків. Зроблено наголос на з'ясуванні того, наскільки розробниками досліджуваного документа взяті до уваги здобутки кримінально-правової доктрини, правові позиції ЄСПЛ і законодавство України про негласні слідчі (розшукові) дії та інші негласні заходи, а також чи сприятиме втілене у проєкті унормування зазначеної поведінки вирішенню правозастосовних проблем. Визначено напрями, за якими доцільно продовжити роботу з удосконалення відповідних положень кримінального права.

Також у роботі в порівняльно-правовому режимі висвітлено здобутки та недоліки кримінально-правових систем окремих європейських держав у частині офіційної та правозастосовної регламентації інституту провокації злочину. Зокрема, встановлено, що кожна держава, яка визнала на рівні національного кримінального законодавства недопустимість провокації злочину, також розробила та застосовує на практиці низку критеріїв, які необхідно враховувати при вирішенні питання про межі допустимості провокації. Ці критерії повинні включати: обґрунтовану попередню існуючу підозру щодо спровокованої особи, інтенсивність та мету зовнішнього впливу на таку особу, готовність (схильність) підбурюваної особи до вчинення протиправного діяння. Виявлено спільність більшості із згаданих критеріїв у праві та правозастосовній практиці досліджених у статті держав, чому сприяє уніфікована практика ЄСПЛ у частині юридичного змісту та критеріїв недопустимості провокації.

Констатовано, що офіційне визначення та юридичні підстави кримінальної відповідальності за провокацію кримінального правопорушення взагалі та корупційного зокрема закріплені у кримінальних законах лише деяких зарубіжних країн. Водночас кримінальному законодавству чималої кількості європейських держав – представниць континентальної системи права офіційна дефініція провокації невідома, що відповідним чином позначається на практиці правозастосування. Констатовано, що прогресивна практика ЄСПЛ активно впливає на розвиток інституту провокації в державах, які визнали юрисдикцію цього Суду. І навпаки: виявлено, що в законодавстві окремих європейських держав, у т.ч. пострадянських та постсоціалістичних, у тій чи іншій формі збережено законодавчу модель відповідальності або лише за провокацію корупційного злочину, або за провокацію будь-якого протиправного діяння.

Ключові слова: провокація злочину, підбурювання до злочину, негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину, європейське кримінальне право, проєкт нового Кримінального кодексу України, порівняльно-правовий метод.

Relevance of the study. Legal issues related to crime provocation (or entrapment) are sensitive, inseparable from the moral and ethical principles of society and is in the worldview, providing an ongoing search for an answer to the eternal question: does a noble goal justify any

© O. Dudorov, 2021
ORCID ID: 0000-0003-4860-0681
o.o.dudorov@gmail.com

© D. Kamensky, 2021
ORCID ID: 0000-0002-3610-2514
dm.kamensky@gmail.com

means used to achieve it? This is a kind of stumbling question, which has bothered lawyers (and not only them) for many years.

Despite the negative attitude of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR) to provocative behavior of law enforcement officers, which means inciting persons to commit crimes, the issue admissibility of provocation as a method of counteracting corruption offenses in particular rises from time to time both in politics and in professional environment. This is partly due to the idea of the involvement of civil society institutions in anti-corruption activities as a factor in increasing effectiveness of such activities.

Provocation to commit a criminal offense by law enforcement officers is a direct violation of paragraph 1 of Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (or European Convention on Human Rights, ECHR), which guarantees the right to a fair trial. Under Ukrainian law, ECtHR decisions are a source of law and are applicable to legal relations arising in judicial practice. This circumstance determines the urgency of recourse to the relevant practice of the ECtHR and, more broadly, to the foreign experience of criminal law assessment of manifestations of provocative behavior in the activities of law enforcement agencies.

Currently criminal cases of provoking corruption offenses are rarely initiated in the national judicial practice, and they reach the stage of sentencing even less often. For example, in 2018, the number of recorded crimes and the number of persons who were suspected of committing a crime under Art. 370 of the Criminal Code of Ukraine, have increased and amounted to 52 and 2, respectively; in 2019, the statistics were similar. According to the Report on Persons Prosecuted in 2020, prepared by the State Judicial Administration of Ukraine, no person has been convicted under Art. 370 of the Criminal Code during that period of time [1]. Despite the frequent cases of provocation of bribery in the activities of law enforcement agencies, as evidenced by domestic law enforcement practice, inclusion of the ban in the dissertation of the so called «dead» provisions of the Criminal Code negatively affects the real picture of crime, including its operational search unit and overall the criminal justice system in Ukraine.

This presupposes the importance of comprehensive scientific study of problematic issues related to the grounds of criminal liability for provoking bribery, which will unify, at least in part, doctrinal and law enforcement approaches to understanding the phenomenon of provocative behavior in criminal law, and will contribute, including taking into account the comparative legal analysis, the development of sound author's proposals aimed at improving the current model of criminal law protection of the procedure for carrying out official activities from provocative encroachments.

Recent publications review. Various criminal law aspects of provocative behavior have been fruitfully studied by such Ukrainian criminal law scholars such as O. Alyoshin, P. Andrushko, M. Armanov, O. Bantyshev, T. Batrachenko, V. Veretyannikov, V. Hlushkov, Yu. Hrodetsky, O. Hrudzur, O. Zaitsev, K. Karelov, O. Kvasha, V. Kirichko, M. Melnyk, I. Mitrofanov, V. Navrotska, V. Navrotsky, R. Orlovskyy, M. Panov, Ye. Pysmenskyy, M. Pohoretskyy, A. Savchenko, O. Svetlov, A. Stryzhevska, V. Tyutyuhin, O. Us, H. Usaty, P. Fris, M. Khavronyuk, N. Yarmysh and some others. The authors of this research paper have also addressed specific issues, finding out, among other things, the legal nature of the provocation of bribery and provocation of crime in general and the criteria for distinguishing it from lawful measures aimed at exposing corruption crimes, as well as formulating an opinion on the expediency of introducing the article on liability for provoking a crime as a universal criminal remedy to provocative behavior of law enforcement officers within the section of the Criminal Code of Ukraine «Crimes against Justice».

In European criminal law, the phenomenon of provocation of criminal offenses has been studied in particular by F. Herlitz, J. Hubert, J. Kucher, M. Schaeffer, P. Wieser, D. Hill, S. McLeod, A. Thani, L. Levanon, P. Marutsky, I. Roxin.

Results of the research of the mentioned Ukrainian and foreign criminologists have been used in a comparative mode during the writing of this research paper. Conclusions formulated by the mentioned domestic and European authors form a scientific foundation for solving some complex issues related to criminal liability for provoking bribery from the standpoint of comparative analysis. At the same time, acquaintance with the relevant doctrinal developments indicates the lack of a single conceptual approach to understanding the content, limits of legality and legal features of provocative behavior aimed at artificially creating an illegal act.

The research paper's objective is to determine, within comparative method framework, legal grounds and implications of the doctrine of offense entrapment in criminal laws of several European nations as well as in the draft Criminal Code of Ukraine.

Discussion. We should start with reference to the fact that the website of the Working Group, which is currently developing a draft of the new Criminal Code of Ukraine (version as of November 14, 2021) and which has formulated a collective position on the inadmissibility of provocative behavior (in particular by law enforcement), there is one that embodies, so to speak, an alternative point of view, in an article published in 1998 by one of the members of the Working Group V. Navrotsky with the eloquent title «Provocation of bribery as a possible way to fight corruption» [2]. Also anti-corruption related documents periodically mention such a tangent to the provocation of crime and a controversial legal instrument as a test of integrity.

Critical analyses of the key elements of proposed article on provocation within the Draft Criminal Code enables us to express several important observations.

1. Definition of the concept of provocation of a crime provided in Part 1 of Art. 2.5.3 of the draft needs to be improved taking into account that: a) when provoking a crime, such influence on a person is not excluded, which is not covered by the criminal law concept of incitement to crime; b) the purpose of the provocation of the crime, as offered by developers, will not allow the project to cover provocative behavior of law enforcement officials with the appropriate definition. Improved Part 3 of Art. 2.5.3 of the project should take into account the fact that behavior of the provocateur can be regarded as the actions not only of instigator but also of crime organizer [3].

2. Article 2.4.5 of the draft «Voluntary waiver of an uncompleted crime committed in complicity» should be supplemented by a separate part, which would reflect specifics of the voluntary refusal of the provocateur.

3. When improving section 7.4 of the project «Crimes against Justice», it is necessary to return to the question of the expediency of including an article on provocation of a crime in this section, intended for law enforcement officials.

4. When finalizing Part 2 of Art. 2.5.3 of the dedicated to tangent to provocation of a crime by lawful behavior of law enforcement agents related to detection of crimes, it is proposed: a) provision on giving a person the opportunity to commit a crime under the control of law enforcement officials should be replaced by a generalized wording, which will cover activities that constitute the content of various forms of control over the commission of a crime as covert investigative actions; b) to include in this norm of the draft Criminal Code a reference to operative-search measures carried out before criminal proceedings and regulated not by the Criminal Procedure Code of Ukraine, but by operative-search legislation as well. In case of relying to the «alternative» proposal to consolidate control over the commission of a crime as a new circumstance, which excludes the illegality of the act, Part 2 will require exclusion from Art. 2.5.3 of the project.

Since the issue of determining the limits of legality of the behavior of law enforcement officers and their agents related to the provocation of the crime is inextricably linked with normative-legal regulation of covert investigative actions and other covert measures, finalization of the project in terms of addressing issues related to the provocation of the crime, requires involvement of specialists in criminal procedure rights and operative-search measures.

5. Non-application of criminal remedies proposed by the project to the subject, which due to provocation by an official of the law enforcement body has violated criminal law prohibition on encroachment on the state, unreasonably corresponds to the issue of error (both legal and factual). As an option of describing harm to the interests of law enforcement in such a situation can be recognized as a circumstance that excludes the illegality of the act. The range of encroachments, the commission of which as a result of provocation by law enforcement officers will exclude the use of criminal legal means, needs to be further clarified.

Overall, such observations could serve as doctrinal roadmap when improving official texts of relevant Criminal Code provisions.

The second part of this research paper, as mentioned in its title, will cover various aspects of provocation (entrapment) in several European nations.

1. *Czech Republic.* Former Czech Prosecutor General Maria Benešova has previously suggested one of the oldest ways to fight corruption, namely provocation. As she has explained, it is quite simple: an agent comes to the official, offers a bribe for certain public services, the official puts the bribe in his pocket, which actually seals his verdict, as he was caught at the crime scene. The proposal to use provocations to stop bribery is in the draft stage,

however, some details have already been made public by the Attorney General. In particular, officials who have been convicted of bribery as a result of a fabricated provocation will not face imprisonment, but only immediate dismissal. The question of who will carry out such operations and what exactly can serve as proof of the crime has not yet been decided. So far, such a prosecutorial initiative has not been implemented in practice [4].

2. *Latvia*. In this country, the question of the criminal law significance of provocation has become, as in some other European countries, including Germany, the subject of critical analysis on the issue of compliance with the Constitution. Thus, in its decision of May 8, 2000, the Constitutional Court of the Republic of Latvia stated that such legal regulation of application (by subjects of operative-search measures) of the model imitating criminal activity which would keep for special services of the state possibility to incite, provoke the person cannot be established. Provocation of crimes and other abuses through the application of such a model label it, in the opinion of the Constitutional Court, as unconstitutional, and the information obtained as a result of its application is not recognized as evidence, it does not acquire criminal procedural significance [5, p. 98].

Courts in each criminal case, in which this model has been implemented, must establish whether there was a provocation, incitement to commit a crime. When such abuse is established, the information gathered is not considered evidence in the case. Such approach resembles the mode of inadmissibility of evidence, gathered within operative-search measures but with the usage of entrapment techniques, as explicitly forbidden by part 3 of Article 271 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

3. *Germany*. According to the German criminologist K. Ludersen, protecting persons prone to criminal offenses from the final fall is an abuse, which is incompatible with respect for human dignity and is contrary to the social objectives of the state [6, p. 220].

Currently, German criminal law does not specify which types of behavior constitute provocation, much less guide the law enforcer to the limit of legality / illegality of provocation. Accordingly, some guidelines on the conditions of legality of the provocation are enshrined in relevant provisions of the criminal procedure legislation of Germany. Indeed, Art. Articles 110a, 110b and 110c of the German Code of Criminal Procedure (Strafprozeßordnung) regulate procedural status and powers of undercover police agents during the investigation of certain categories of crimes. Although corruption offenses are not directly mentioned in the relevant list of acts, at the same time they may be covered by the notion of a crime committed on a commercial or regular (repeated) basis (Article 110a (1)) [7].

In general, provocation in Germany does not mean inclination of a law-abiding citizen to commit a crime, but rather the aspiration to force a person who is already preparing to commit a crime to act under unfavorable conditions and thus facilitate the task of apprehending and exposing the offender. German lawyers assume that the agent is not punished for provocative actions, because he directs his efforts not to the final result of the crime, but only to try to commit it by another person and to prevent more dangerous consequences [8, p. 168].

Thus, it is worth noting the thesis that modern German criminal law insists on the legality of the method of provocation. According to German lawyers, this approach is due primarily to the content of Art. 20 (3) of the Basic Law of Germany, which enshrines the principle of the rule of law (Rechtsstaatsprinzip) in the state, which, in turn, requires effective criminal prosecution by authorized bodies, but with strict observance of the constitutional principles of criminal procedure.

Interestingly enough, German courts recognize provocation as a possible violation of Article 6 of the ECHR, but at the same time oppose the complete ban on provocative activities in law enforcement practice [9].

German commentators write that the case law of the ECtHR was a catalyst for changing the approaches of the German Court of Cassation in terms of interpreting the elements and limits of provocative behavior. In particular, the courts of Germany now also distinguish between permissible and inadmissible manifestations of provocation, which, accordingly, have different legal consequences. Thus, provocation is allowed if the accused has previously been prosecuted (or at least suspected) for illegal acts similar to the one to which the provocation is applied. In turn, the Federal Constitutional Court of Germany (German: Bundesverfassungsgericht) draws the line between permissible and inadmissible provocation by determining the optimal balance for the rule of law between a person's right to a fair trial (Article 6 of the ECHR) and the public interest in ensuring an effective investigation and punishment of crimes [10, p. 498].

It is an interesting fact that judicial authorities of Germany view provocation as primarily a mitigating circumstance, as the provoked crime is committed under control of law enforcement agencies; therefore, the public danger in the case of such crime is minimized [11, p. 11–12].

At the same time, German legal literature has consistently criticized law enforcement approach in the form of a reduction in the sentence imposed in the event of elements of provocation. Thus, I. Roxin and P. Makrutzky write that manifestations of both permissible and inadmissible provocation may serve as grounds for reducing the sentence by the court. At the same time, establishment by the court of an inadmissible provocation does not lead to special legal consequences for the provoked person: according to the Federal Supreme Court's position, in such case the sentence imposed on the provoked person will simply be significantly less than the punishment for the crime provoked within reasonable limits [12, p. 174; 13, p. 256]. And that is it. It is rather obvious that such approach to the differentiation of the order of sentencing for a provoked crime is difficult to perceive as perfect.

4. *Bulgaria*. According to Art. 307 of the Criminal Code of the Republic of Bulgaria of 1968 (2000 edition, hereinafter – the Criminal Code of Bulgaria) a person who knowingly creates a situation or conditions favorable to offer, give or receive a bribe to harm a person who gives or receives a bribe will be found guilty of provocation of giving or receiving a bribe and will be punishable by imprisonment for up to three years [14]. This provision refers to an illegal act in the form of creating externally controlled conditions for the perpetrator to commit a certain corruption crime.

The norm under study is provided for in Section IX of the Special Part («Bribery»), though this section is included in Chapter VIII of the Special Part («Crimes against the activities of state bodies and public organizations»). This indicates not only similarity of Art. 307 of the Criminal Code of Bulgaria and Art. 370 of the Criminal Code of Ukraine, but also similarity of the definition of objects of bribery provocation under these codes.

It also follows from the text of the studied foreign prescription that the subject of the relevant act is general – it covers any person, not just an official. At the same time, the purpose of the illegal act is formulated differently – it is not to expose the provoked «corruptor», as mentioned in the disposition of Art. 307 of the Criminal Code; it is about the purpose (the term «purpose» is used directly in the text of the Bulgarian criminal law provision) of causing harm to the provoked person. It is obvious that the element of purpose formulated in such way is broader in its meaning than just the goal of exposing the «corruptor». After all, for example, the purpose of material or sexual blackmail also seems to be covered by the purpose of causing harm.

As an interesting fact, under Art. 265 of the Criminal Code of 1951 of the former People's Republic of Bulgaria provided for criminal liability of persons who knowingly created the situation or conditions, which cause the offer or receipt of a bribe in order to further expose the person who offered or received a bribe [15]. The corresponding wording of the elements of illegal behavior in content resembled similar prohibitions under the criminal laws of the former Soviet republics, in particular Art. 171 of the domestic Criminal Code of 1960, which dealt with the deliberate creation of an official situation and conditions that lead to the offer or receipt of a bribe, to then expose the person who gave or took a bribe. For his part, S. Radachynsky rightly points out that this Bulgarian ban on provoking bribes coincided with the previous article 119 of the 1926 Criminal Code of the Soviet Russian Federation Republic, which apparently acted as a prototype for the Bulgarian provision. Also interesting, according to the mentioned author, is that Art. 265 of the Criminal Code of Bulgaria of 1951 (by the way, as well as the current Article 307) did not limit the range of victims of provocative actions of the perpetrators, which significantly simplifies the process of investigating bribery provocation by law enforcement agencies [16, p. 154].

In contrast to the rules that provide for criminal liability for provoking bribery in the legislation of other foreign countries, Art. 307 of the Criminal Code of Bulgaria in its content is most similar to Art. 370 of the Criminal Code of Ukraine. The similarity is expressed not only in the definition of the object of the crime, but also in the description of the features of its objective side.

According to the Bulgarian Criminal Code, the purpose of provoking bribery is to cause harm to those who gave or received bribes. At the same time, such formulation of the goal seems vague, abstract. After all, as T. Batrachenko rightly notes, it is possible to harm those who gave or received bribes in any way, including exposing such persons, illegally prosecuting

them, making them addicted, creating artificial evidence of a crime, blackmail, etc. Thus, the range of possible goals of the provocateur in this case is rather wide [5, p. 100].

Conclusions. Several important conclusions have been elaborated in the course of our research.

In the context of drafting the new Criminal Code of Ukraine, the question of whether provocative behavior (especially, but not only by law enforcement officers) requires special legislation, and if so, what should be the normative reflection of elements of such behavior and legal actions committed by both provocateurs and provoked persons. As far as we know, the project has not been studied in depth by criminal law specialists in this part. There is no doubt that broad professional discussion of the project will help to improve its quality and gradually improve with the implementation of the best world practices of public law regulation. At the same time it is necessary to be aware of the fact that formulations of the perspective criminal law which do not fully consider specificity of counteraction to crime in the conditions are not completely thought over the force of the laws of Ukraine «On operational and investigative activities» and the Criminal Procedure Code of Ukraine, may put operational units of law enforcement agencies in an extremely awkward position, may reduce their work to detect crimes (especially latent ones) to zero levels.

On the other hand, relevant experience of rule-making, doctrinal substantiation and law enforcement in the field of counteracting provocative practices in some European countries has been covered in this paper. In particular, we argue that in cases where the state legalizes provocative practices in the activities of law enforcement agencies in order to combat various types of crimes, it (the state) resorts to essentially the same criminal law measures as the actual violators of the Criminal Code. Thus, the provocateur, even if he acts in an official, state-authorized status, must be prosecuted on an equal footing with the provoked offender. Otherwise, the state is allegedly interested in releasing its citizen from fair criminal prosecution, in releasing him from the obligation to adhere to the principle of the rule of law and equality of everybody before the law.

Each state, which has recognized at the level of national criminal law the inadmissibility of provocation of a crime, has developed and applies in practice a number of criteria that must be taken into account when deciding on the limits of admissibility of provocation. These criteria should include, inter alia: reasonable pre-existing suspicion of the provoked person, intensity and purpose of external influence on such a person, willingness (propensity) of the incited person to commit an illegal act. Commonality of most of the mentioned criteria in the law and law enforcement practice of the states studied in the dissertation has been revealed, which is primarily facilitated by the unified practice of the ECtHR in terms of legal content and criteria of inadmissibility of provocation.

References

1. Судова статистика за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.
2. Навроцький В. Провокація хабара як можливий спосіб боротьби з корупцією. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4. С. 157–162.
3. Текст проекту нового Кримінального кодексу України. Контрольний текст станом на 14 листопада 2021 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/11/15/1-kontrolnyj-tekst-projektu-kk-14-11-2021-oznaky.pdf>.
4. Каймаков А. Провокация как способ борьбы с коррупцией. *Radio Prague International*. URL : <https://ruski.radio.cz/provokaciya-kak-sposob-borby-s-korruptsiej-8060160>.
5. Батраченко Т.С. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за провокацію підкупу за законодавством України та зарубіжних країн. *Правова позиція*. 2016. № 1. С. 96–101.
6. Адашкевич Ю.Н. Организованная преступность-2 ; под ред. А. И. Долговой, С.В. Дьякова. Москва : Криминолог. фссоциация, 1993. 320 с.
7. German Code of Criminal Procedure (Strafprozeßordnung – StPO). URL : https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html.
8. Гайдук А. П. Зарубежный опыт расследования и раскрытия преступлений в сфере коррупции. *Известия Методического центра профессионального образования и координации научных исследований*. 1996. № 4. С. 168–174.
9. BGHSt 45, 321 – Tatprovokation durch Vertrauensperson. URL : <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bs045321.html>.
10. Görlitz F., Hubert J., Kucher J., Scheffer M., Wieser P. «Tatprovokation» – The Legal Issue of Entrapment in Germany and Possible Solutions. *German Law Journal*. 2019. № 4 (20). P. 496–509.
11. Налбандян Р.Г. Провокация преступлений: позиция Европейского суда по правам человека. *Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление*. 2016. № 1. С. 11–13.

12. Roxin I. Die Rechtsfolgen schwerwiegender Rechtsstaatsverstöße in der Strafrechtspflege. München : Verlag V. Florentz, 1988. 300 p.
13. Makrutzki P. Verdeckte Ermittlungen im Strafprozeß: rechtswissenschaftliche Analyse; rechtsvergleichende Studie mit dem U.S.-amerikanischen Prozeßrecht. Berlin: Duncker und Humblot, 2000. 351 p.
14. Criminal Code of the Republic of Bulgaria (1968, amended 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8395/file/Bulgaria_Criminal_Code_1968_am2017_ENG.pdf.
15. Михайленко П. П. Народная Республика Болгария. Законы Уголовный и Военно-Уголовный кодексы Народной Республики Болгарии [Текст] / пер. с болг. Ш. С. Грингауз, М. И. Якубович. Москва : Издательство иностранной литературы, 1951. 128 с.
16. Радачинский С.Н. Ответственность за провокацию взятки либо коммерческого покупа : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Всеросс. НИИ М-ва внутр. дел РФ. Москва, 2002. 188 с.

Submitted 21.11.2021

1. Sudova statystyka za 2020 rik. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020. [in Ukr.]
2. Navrotskyi, V. (1998). Provokatsiya khabara yak mozhlyvyi sposib borotby z koruptsiyeyu [Bribery provocation as a possible way to fight corruption.]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy*. № 4, pp. 157–162. [in Ukr.]
3. Tekst proiektu novoho Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. Kontrolnyi tekst stanom na 14 lystopada 2021 r. [The text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine. Control text as of November 14, 2021] URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/11/15/1-kontrolnyj-tekst-proiektu-kk-14-11-2021-oznaky.pdf>. [in Ukr.]
4. Kaymakov A. Provokatsiya kak sposob borby s korruptsiyey [Provocation as a way to combat corruption]. URL : <https://ruski.radio.cz/provokaciya-kak-sposob-borby-s-korruptsiyey-8060160>. [in Russ.]
5. Batrachenko, T. S. (2016). Porivnialno-pravovyy analiz kryminalnoyi vidpovidalnosti za provokatsiyu pidkupu za zakonodavstvom Ukrainy ta zarubizhnykh krayin [Comparative legal analysis of criminal liability for provoking bribery under the laws of Ukraine and foreign countries]. *Pravova pozysyia*. № 1, pp. 96–101. [in Ukr.]
6. Adashkevich, Yu. N. (1993). Organizovannaya prestupnost-2 [Organized crime-2]. A. I. Dolgovoy, S. V. Dyakova. Eds. Moscow : Kriminolog. Assotsiatsiya. 320 p. [in Russ.]
7. German Code of Criminal Procedure (Strafprozeßordnung – StPO). URL : https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html.
8. Gayduk, A. P. (1996). Zarubezhnyy opyt rassledovaniya i raskryitiya prestupleniy v sfere korruptsii [Foreign experience in the investigation and disclosure of crimes in the field of corruption]. *Izvestiya Metodicheskogo tsentra professionalnogo obrazovaniya i koordinatsii nauchnykh issledovaniy*. № 4, pp. 168–174. [in Russ.]
9. BGHSt 45, 321 – Tatprovokation durch Vertrauensperson [BGHSt 45, 321 – provocation by a person of trust]. URL : <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bs045321.html>. [in Germ.]
10. Görnitz, F., Hubert, J., Kucher, J., Scheffer, M. & Wieser, P. (2019). «Tatprovokation» – The Legal Issue of Entrapment in Germany and Possible Solutions. *German Law Journal*. № 4 (20), pp. 496–509.
11. Nalbandyan, R. G. (2016). Provokatsiya prestupleniy: pozitsiya Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka [Provocation of crimes: position of the European Court of Human Rights.]. *Ugolovno-issledovatel'naya sistema: pravo, ekonomika, upravlenie*. № 1, pp. 11–13. [in Russ.]
12. Roxin, I. (1988). Die Rechtsfolgen schwerwiegender Rechtsstaatsverstöße in der Strafrechtspflege [The legal consequences of serious violations of the rule of law in the administration of criminal justice]. München: Verlag V. Florentz. 300 p. [in Germ.]
13. Makrutzki, P. (2000). Verdeckte Ermittlungen im Strafprozeß: rechtswissenschaftliche Analyse; rechtsvergleichende Studie mit dem U.S.-amerikanischen Prozeßrecht [Covert investigations in criminal proceedings: legal analysis; Comparative law study with US-American procedural law]. Berlin : Duncker und Humblot. 351 p. [in Germ.]
14. Criminal Code of the Republic of Bulgaria (1968, amended 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8395/file/Bulgaria_Criminal_Code_1968_am2017_ENG.pdf.
15. Mikhaylenko, P.P. (1951). Narodnaya Respublika Bolgariya. Zakony i Ugolovnyy I Voenno-Ugolovnyy kodeksy Narodnoy Respubliki Bolgarii [People's Republic of Bulgaria. Laws of the Criminal and Military Criminal Codes of the People's Republic of Bulgaria]. Moscow : Izdatelstvo inostrannoy literatury. 128 p. [in Russ.]
16. Radachinckiy, S. N. (2002). Otvetstvennost za provokatsiyu vzyatki libo kommercheskogo podkupa [Responsibility for provoking a bribe or commercial bribery] : diss. ...a kand. yurid. nauk / Vseross. NII m-va vnutr. del. RF. Moscow, 188 p. [in Russ.]

ABSTRACT

The research paper covers provisions of the draft of the new Criminal Code of Ukraine regarding provocative behavior and its legal consequences. Emphasis is placed on finding out to what extent the developers of the researched document have taken into account the achievements of criminal law doctrine, legal positions of the ECtHR and the legislation of Ukraine on covert investigative (search)

actions and other covert measures, as well as whether the project will normalize law enforcement issues. Directions in which it is expedient to continue work on improvement of the corresponding provisions of criminal law have been defined. Also, the work within comparative legal regime highlights both achievements and shortcomings of the criminal law systems of individual European countries in terms of official and law enforcement regulations of the institution of crime provocation. In particular, it has been established that each state which has recognized the inadmissibility of provoking a crime at the level of national criminal law has also developed and applied in practice a number of criteria that must be taken into account when deciding on the limits of admissibility of provocation.

Keywords: *provocation of a crime, incitement to a crime, covert investigative (search) actions, control over commission of a crime, European criminal law, draft of the new Criminal Code of Ukraine, comparative legal method.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-114-119

Mykola YEFIMOV[©]
Doctor of Law,
Associate Professor
(Dnipropetrovsk
State University
of Internal Affairs,
Dnipro city, Ukraine)

Yerbol OMAROV[©]
Doctor PhD
(Academy of Law
Enforcement
Agencies of the
Republic
of Kazakhstan,
Kosshy city, Akmola
region, Republic
of Kazakhstan)

SCIENTIFIC DEBATES ON THE PREVENTIVE ACTIVITIES OF AUTHORIZED PERSONS AS PART OF THE METHODOLOGY FOR INVESTIGATING CRIMINAL OFFENCES AGAINST MORALITY

Микола ЄФІМОВ, Єрбол ОМАРОВ. НАУКОВІ ДИСПУТИ СТОСОВНО ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ ЯК ЕЛЕМЕНТУ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ. Наукова стаття присвячена дослідженню окремих питань методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Автори акцентують увагу на обов'язковому включенні до вказаної структури такого елемента як профілактична діяльність уповноважених осіб.

Зазначається, що профілактична функція повинна виконуватися незалежно від служби, де працює той чи інший правоохоронець, та від його посади. Акцентується увага на тому, що раніше Кримінально-процесуальний кодекс України, прямо зобов'язував слідчого здійснювати низку заходів щодо усунення причин та умов вчинення протиправних дій. На жаль, на даний момент такої норми немає. Автори вказують, що, на їх думку, уповноважені особи, які здійснюють досудове розслідування (слідчий, дізнавач, прокурор) повинні знаходити можливості, щоб зробити хоча б мінімум для попередження зазначеної категорії кримінальних правопорушень. Адже позиції моральності є базисом як для правового забезпечення держави, так і в цілому нормального функціонування суспільства.

Вказується на те, що критеріями ефективності кримінально-правових норм досліджуваних діянь є правильне визначення соціальної потреби, яка проходить різні рівні у результаті аналізу ефективності низки норм про відповідальність. Так, це може бути від випадкових поодиноких фактів вчинення кримінальних правопорушень до об'єктивної необхідності, а також адекватне розуміння соціальної потреби правильного визначення природи суспільних відносин, що підлягають кримінально-правовій охороні.

Визначено найбільш характерні заходи профілактики досліджуваної категорії протиправних дій підрозділами Національної поліції України, зокрема: здійснення виховного

© M. Yefimov, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>
effimovnick@gmail.com

© Ye. Omarov, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-6181>
e.omarovmirza@gmail.com

впливу підрозділами на неповнолітніх та малолітніх осіб шляхом пропаганди ненасильства та дотримання суспільної моралі; здійснення підрозділами профілактичного впливу на громадян; участь працівників підрозділів у тематичних передачах, круглих столах, ток-шоу, які висвітлюють проблеми суспільства у сфері порушення норм моралі; організація дискусій у друкованих ЗМІ, присвячених актуальним питанням моралі.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, профілактика, моральність, методика розслідування, слідчі (розушукові) дії, планування розслідування.

Relevance of the study. The prevention of the commission of criminal offences against morals is one of the tasks of authorized persons carrying out law enforcement activities. That is, the preventive function must be carried out regardless of the service where the law enforcement officer is working and of his or her position. In the past, for example, the Code of Criminal Procedure of Ukraine expressly obliged the investigator to implement a number of measures to eliminate the causes and conditions of unlawful acts. Unfortunately, there is currently no such rule. However, it is our belief that authorized persons conducting pre-trial investigations (investigators, persons conducting initial inquiries or procurators) must find ways to make the minimum necessary to prevent such crimes. In fact, morality is the basis both for the legal security of the State and for the normal functioning of society as a whole. Those criminal offences such as prostitution, pandering, pimping, corruption of minors and their involvement in criminal activities, among others, undermine the foundations of the State. On that basis, we believe that it is necessary to study the problem and make concrete proposals.

Recent publications review. Over the past decades, scholars such as O. Aleksandrova, R. Arslanbekova, V. Bakhin, R. Belkin, A. Vasilyev, I. Vozgrin, V. Gavlo, I. Gerasimov, I. Hora, V. Yermolovich, E. Ishchenko, A. Kolesnichenko, V. Konovalova, V. Korzh, S. Kulyk, V. Mosyazhenko, M. Saltevsyy, N. Selivanov, M. Skitekin, V. Solovyov, R. Stepanyuk, V. Tanasevich, O. Filipov, V. Shepitko, V. Shykanov et al. At the same time, our study is a comprehensive study of this category in terms of the commission of specific offences – criminal offences against morality.

The research paper's objective is to study the preventive activities of authorized persons as part of the methodology for investigating criminal offences against morality.

Discussion. We consider it necessary to define the essence of prevention. In particular, we support V. Yu. Shepitko, who has formulated it as a set of measures aimed at identifying, limiting, eliminating or neutralizing the criminogenic factors that determine crime in general and individual crime even before, how they will lead to socially dangerous actions or consequences. The scientist points out that crime prevention is an activity carried out in the early stages of the occurrence and formation of the intention of the person to further illegal activities [12, c. 171].

Attention must also be paid to the circumstances that influence the commission of unlawful acts against morality. The position of V. S. Solovyov, which identifies three groups of objects for which individual preventive work and three corresponding precautionary actions are necessary, is relevant in this respect:

1) Persons whose conduct indicates that they may commit an offence involving a minor in prostitution (individual prevention of criminal behavior);

2) Minors who, due to certain personal characteristics and external conditions, may be involved in the «sexual business» (individual victimological prevention);

3) Persons who are «consumers» of sexual commercial services by minors, engaging in sexual relations with them for financial reward or purchasing pornographic products with their participation (individual prevention of «consumption» of sexual services) [11, c. 14].

In other words, the author distinguishes the categories of persons with whom preventive work is necessary, and whose personality may lead to changes in the direction of evidence in criminal proceedings concerning the commission of certain criminal offences against morality.

As R. Arslanbekov points out, one of the main conditions conducive to criminal behavior is sexual demoralization, which occurs in our society, especially among young people. To a large extent, the media contribute to the sexual demoralization of the population. In the media, the subject of prostitution and crime and other related topics is covered not from a critical standpoint, but rather from a description of these phenomena as commercial activities (up to the prices of prostitutes, places where they congregate, etc.). Various media outlets have been flooded with materials which acquaint the reader with the organization and functioning of entertainment establishments: saunas, massage rooms, salons, etc. under which often disguised public places are disguised [2, c. 17].

S. Kulik, after a detailed study, identified groups of determinants that influence the increase of criminal offences against morality. In particular, among the socio-economic and political-legal determinants of the spread of these activities, the author singled out the following:

- The crisis of the institution of the family; the significant polarization of the population in terms of material situation and income;
- High actual unemployment rate;
- Insufficient State cooperation and support for civil society organizations involved in the development of sports in various areas of the arts and creative arts;
- Lack of an effective legally defined concept to develop and strengthen the foundations of morality in the younger generation;
- Failure of criminal law problems in the design of specific norms and the certainty of sanctions for certain crimes against morality [6, c. 102-113].

In our opinion, the factors influencing the process of involving a minor in prostitution are social and economic determinants:

- The unfavorable economic situation of a large part of the population, primarily minors, which leads to the search for means of livelihood, including through prostitution;
- The crisis in the spiritual and moral sphere of society: the destruction of moral and behavioral stereotypes;
- Commercialization of the intimate sphere;
- Problems in the family and school education of minors: indifference to the child's behavior, as well as the deliberate development of negative behavior on the part of minors [3, c. 70-71].

In view of these factors, we consider it necessary to emphasize the absence of preventive action by law enforcement agencies in connection with criminal offences against morality. Thus, as a result of the introduction of quarantine in March, 2020 during the counteraction of acute respiratory infection COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2, operational units of the police as a result of «raid» measures have interrupted the work of a significant number of establishments, for the provision of intimate services [4, c. 316].

As a result of the survey of law enforcement officials, we have identified the following conditions conducive to the commission of criminal offences against morality:

- Advertising in the media, Internet networks or mobile telephone networks for the provision of private services (96 %);
- Hidden (disguised) locations of places of debauchery (81 %);
- A wide range of intimate services with flexible financial policies or the availability of a «good» of any price category (59 %);
- Considerable criminal experience in the field of intimate services – «sex business» (33 %);
- Lost of historical traditions, moral and ethical standards (14 %) [5, c. 276].

Turning to preventive measures, O. Alexandrenko, for example, considers them to be: preserving the secrecy of investigations; preventing the leakage of operational and service information; communication between subjects of investigation and participants in criminal proceedings, which prevents them from creating or developing conflict situations; use of data for this purpose on the means of counteracting used by specific persons, etc. [1, c. 13].

M. Skiteykin identified the following as the most common means of preventing criminal offences against morals in the cultural sphere: influencing the most common negative phenomena and processes, related to crime against cultural morality, with a view to minimizing it. Such means include anti-alcohol and anti-drug propaganda, the promotion of a healthy lifestyle, anti-crime propaganda, the formation of negative public opinion about violent acts, etc.; Exerting direct influence on the basic determinants of the commission of offences against cultural morality with a view to eliminating them [10, c. 36].

V. Prilovsky points out that the efforts of the investigator in determining the causes and conditions of a specific criminal offence should be directed, first, to establishing the causes and, second, to establishing the conditions for a specific criminal act. As we have seen, the author believes that an authorized person, when investigating the involvement of minors in illegal activities, may request that the suspect have a criminal record. It is also possible, by means of requests, to establish information on its registration in psycho-neurological or drug-addiction clinics, on the provision of residence and work records, etc. [9, c. 195].

As an example of the prevention of criminal offenses in the sphere of public morality in

the USA in June 2014, the FBI conducted a special operation against pedophiles and pimps. A week later, more than 100 children were released from sexual captivity and several hundred criminals were detained. The special operation was carried out simultaneously in 106 cities and involved some 400 law enforcement officers. The investigation found that the perpetrators of some of the victims had been selling for sex on the Internet. In the last 12 years, the FBI has conducted eight special operations against pimps who lured children into prostitution. Some 3,600 minors have been rescued from criminal networks. Nearly 1,500 criminal proceedings have been initiated. The FBI has 70 investigation teams specialized in this area [7, c. 57].

From this perspective, reference should also be made to the implementation of legal aid. It should be pointed out that this is not an instantaneous act, but a process consisting of sequential procedural and other actions connected with the preparation of instructions to carry out procedural and other actions and to carry out the above-mentioned actions directly and their consequences; which are regulated in the Code of Criminal Procedure and only certain provisions are contained in other branches of law [8, c. 67].

Taking into account the above-mentioned views of scholars and law enforcement practice, we have identified the following measures for the prevention of criminal offences against morals by units of the National Police of Ukraine:

- Exercise of educational influence by units of the National Police on minors and minors by promoting non-violence and public morality;
- Preventive action by units of the National Police;
- Participation of members of units of the National Police of Ukraine in thematic programmers, round tables and talk shows highlighting problems of society in the area of moral violations;
- Organization by units of the National Police of debates in the print media on topical moral issues.

As a result of the analysis of the effectiveness of a number of rules on responsibility for unlawful acts against morality, from the point of view of conformity with the components of criminal law developed, we deem it necessary to point out that the criteria for the effectiveness of criminal offences the legal norms of the acts under investigation are the correct definition of social need at different levels. For example, this can be from occasional isolated incidents of criminal offences to objective necessity, as well as an adequate understanding of the social need to properly define the nature of public relations subject to criminal law protection.

Conclusions. In order to increase the effectiveness of the preventive activities of authorized persons in the investigation of unlawful acts against morals, it is necessary to establish in the Code of Criminal Procedure their obligation to identify them during an inquiry; pre-trial investigation and judicial review of the reasons and conditions that facilitated the commission of criminal offences, as well as to the relevant state body, The public organization or official shall provide information on the adoption of measures to eliminate the above-mentioned conditions and causes. It should be pointed out that the most characteristic preventive measures taken by units of the National Police are: Units exert educational influence on minors and minors by advocating non-violence and respect for public morals; units exert preventive influence on citizens; members of units participate in thematic programmers; organization of debates in the print media on topical moral issues.

References

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2004. 20 с.
2. Арсланбекова Р. А. Вовлечение в занятие проституцией и организация занятия проституцией: уголовно-правовые и криминологические проблемы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Дагестанский государственный университет. Махачкала, 2004. 19 с.
3. Єфімов М. М., Лазарев В. О. Теоретичні засади методики розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства : монограф. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 232 с.
4. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монограф. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.
5. Єфімов М. М., Чаплинський К. О. Профілактична діяльність уповноважених осіб як елемент методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Міжнародна та національна безпека : теоретичні і прикладні аспекти : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 березня 2021 р.)*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 275–276.
6. Кулик С. Г. Криминологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності :

дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 266 с.

7. Мосяженко В. Ю. Оперативно-розшукове та криміналістичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів у сфері суспільної моралі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Донецький юридичний ін-т МВС України. Кривий Ріг, 2015. 280 с.

8. Омаров Е. А. Правовая помощь в ходе досудебного расследования в Республике Казахстан : монограф. Астана. 2018 : [Б. и.], 212 с.

9. Приловський В. В. До питання здійснення профілактичних заходів працівниками правоохоронних органів стосовно виявлення та усунення причин і умов втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. *Юридична наука*. 2019. № 11. С. 191–197.

10. Скітейкін М. Ю. Засоби запобігання злочинам проти моральності у сфері культури. *Наукові праці*. 2012. Випуск 171. Том 183. С. 34–37.

11. Соловьев В. С. Предупреждение вовлечения несовершеннолетних в занятие проституцией (по материалам Центрального федерального округа) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Воронежский институт Министерства внутренних дел Российской Федерации. Воронеж, 2013. 18 с.

12. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій*. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 93. С. 168–174.

Submitted 24.11.2021

1. Aleksandrenko, O. V. (2004) Kryminalistychni problemy podolannya protydyi rozsliduvannya [Forensic problems of overcoming opposition to the investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

2. Arslanbekova, R. A. (2004) Vovlecheniye v zanyatiye prostitutsyyey i orhanizatsyya zanyatiya prostitutsyyey: ugovovno-pravovyye i kriminologicheskiye problemy [Involvement in prostitution and organization of prostitution: criminal law and criminological problems] : avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09 / Dahestanskiy gosudarstvennyy universitet. Makhachkala, 19 p. [in Russ.].

3. Yefimov, M. M., Lazaryev, V. O. (2020) Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannya vtyahnennya nepovnoolitn'oho v zanyattya prostytutsiyeyu i sutenerstva [Theoretical principles of the methodology of investigation of the involvement of minors in prostitution and pimping] : monohraf. Kherson : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 232 p. [in Ukr.].

4. Yefimov, M. M. (2020) Metodyka rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' proty moral'nosti: naukovy ta prakseolohichni osnovy [Methods of investigating criminal offenses against morality: scientific and praxeological foundations] : monohraf. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 392 p. [in Ukr.].

5. Yefimov, M. M., Chaplyns'kyu, K. O. (2021) Profilaktychna diyal'nist' upovnovazhenykh osib yak element metodyky rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' proty moral'nosti [Preventive activities of authorized persons as an element of the methodology of investigation of criminal offenses against morality]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka : teoretychni i prykladni aspekty : materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 12 berez. 2021 r.)*. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 275–276. [in Ukr.].

6. Kulyk, S. H. (2016) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya zlochynam proty moral'nosti [Criminological characteristics and prevention of crimes against morality] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Klyasychnyy pryvatnyy universytet. Zaporizhzhya, 266 p. [in Ukr.].

7. Mosyazhenko, V. Yu. (2015) Operativno-rozshukove ta kryminalistychno zabezpechennya vyyavlennya ta rozsliduvannya zlochyniv u sferi suspil'noyi morali [Operational-search and forensic support for the detection and investigation of crimes in the field of public morality] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Donets'kyu yurydychnyy in-t MVS Ukrayiny. Kryvyi Rih, 280 p. [in Ukr.].

8. Omarov, E. A. (2018) Pravovaya pomoshch' v khode dosudebnogo rassledovaniya v Respublike Kazakhstan [Legal assistance during the pre-trial investigation in the Republic of Kazakhstan] : monograf. Aстана. [B. i.], 212 p. [in Russ.].

9. Prylovs'kyu, V. V. (2019) Do pytannya zdiysnennya profilaktychnykh zakhodiv pratsivnykamy pravookhoronnykh orhaniv stosovno vyyavlennya ta usunennya prychnyn i umov vtyahnennya nepovnoolitnikh u protypravnu diyal'nist' [On the implementation of preventive measures by law enforcement officers to identify and eliminate the causes and conditions of involvement of minors in illegal activities]. *Yurydychna nauka*. № 11, pp. 191–197. [in Ukr.].

10. Skiteykin, M. Yu. (2012) Zasoby zapobihannya zlochynam proty moral'nosti u sferi kul'tury [Means of preventing crimes against morality in the field of culture]. *Naukovi pratsi*. Issue 171, vol. 183, pp. 34–37. [in Ukr.].

11. Solovyov, V. S. (2013) Preduprezhdeniye vovlecheniya nesovershennoletnikh v zanyatiye prostitutsyyey (po materialam Tsentral'nogo federal'nogo okruga) [Prevention of the involvement of minors in prostitution (according to the Central Federal District)] : avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09 / Voronezhskiy institut Ministerstva vnutrennikh del Rossiyskoy federatsyi. Voronezh, 18 p. [in Russ.].

12. Shepit'ko, V. Yu. (2008) Osoba poterpiloho v systemi kryminalistychnoyi kharakterystyky zlochyniv [The identity of the victim in the system of forensic characterization of crimes]. *Problemy*

ABSTRACT

The scientific article deals with study of certain issues of the methodology of investigation of criminal offenses against morality. The authors emphasize the mandatory inclusion in this structure of such an element as the preventive activities of authorized persons.

It is noted that the preventive function should be performed regardless of the service where a law enforcement officer works and his position. Emphasis is placed on the fact that previously the Criminal Procedure Code of Ukraine directly obliged the investigator to take a number of measures to eliminate the causes and conditions of illegal actions. Unfortunately, at the moment there is no such rule. The authors point out that, in their opinion, the authorized persons conducting the pre-trial investigation should find opportunities to do at least a minimum to prevent this category of criminal offenses. After all, the position of morality is the basis for both the legal support of the state and the normal functioning of society as a whole.

It is pointed out that the criteria for the effectiveness of criminal law of the investigated acts is the correct definition of social need, which passes different levels as a result of the analysis of the effectiveness of a number of rules on liability. Yes, it can range from random single facts of criminal offenses to objective necessity, as well as an adequate understanding of the social need to correctly determine the nature of public relations subject to criminal protection.

The most characteristic measures of prevention of the investigated category of illegal actions by divisions of National police of Ukraine are defined, in particular: realization of educational influence by divisions on minors and minors by propaganda of nonviolence and observance of public morality; implementation by units of preventive influence on citizens; organization of discussions in the print media on topical issues of morality.

Keywords: *criminal offense, prevention, morality, investigative techniques, investigative (search) actions, planning of the investigation.*

UDC 342.727

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-119-125

Serhiy KUDINOV[©]

Doctor of Law,
Professor
(National Academy
of Legal Sciences
of Ukraine, State
Scientific Institution
«Institute of
Information, Security
and Law», Kyiv,
Ukraine)

Tetyana SHYNKAR[©]

PhD in Law,
Judge
(Eighth
Administrative
Court of Appeal,
Lviv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS OF RESTRICTION OF CITIZENS' RIGHTS TO INFORMATION IN THE INTEREST OF NATIONAL SECURITY

Сергій Кудінов, Тетяна Шинкар. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ІНФОРМАЦІЮ В ІНТЕРЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ. Зроблено висновок, що завдяки прийняттю закону «Про санкції» ми можемо казати про існування поряд з судовим порядком обмеження прав громадян на інформацію, через анулювання ліцензії на мовлення, адміністративно-правового механізму. Для визначення адміністративно-правового механізму обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки потребують вивчення такі його елементи як організаційно-

© S. Kudinov, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0583-5037>
sergey.kiev1978@ukr.net

© T. Shynkar, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3252-2167>
inbox@8aa.court.gov.ua

правовий та нормативно-правовий. Визначено, що нормативно-правова складова включає нормативно-правові акти міжнародного та національного рівня, які обмежують право особи на інформацію, а організаційно-правова – систему державних органів, що мають повноваження обмеження права особи на інформацію і мають право застосовувати відповідні правові форми, засоби та методи обмеження. Нормативну основу механізму адміністративно-правового обмеження прав громадян на інформацію в інтересах національної безпеки становлять закони, що встановлюють порядок обмеження доступ до інформацію та підзаконні акти, які їх реалізують. Організаційно-правовий елемент механізму адміністративно-правового обмеження прав громадян на інформацію в інтересах національної безпеки включає діяльність уповноважених органів державної влади, які за допомогою своїх владних повноважень здійснює обмеження прав громадян на інформацію в інтересах національної безпеки. Визначено, що це такі державні органи як Рада національної безпеки та оборони України, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Служба безпеки України. Правовою формою реалізації адміністративно-правового механізму обмеження прав громадянина на інформацію в інтересах національної безпеки виступають укази Президента України. Адміністративно-правове обмеження прав громадян на інформацію в інтересах національної безпеки можливе і в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України. Виникнення такої кризової ситуації можна назвати спеціальним адміністративно-правовим режимом, який потребує застосування адміністративних заходів схожих до тих, що використовуються в умовах надзвичайних та воєнних ситуацій. Зроблено висновок, що впровадження адміністративно-правового механізму обмеження прав громадянина на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки, створює тонку межу між зловживанням державою правом на обмеження прав громадян та можливістю громадян повноцінно реалізовувати свої права.

Ключові слова: механізм, механізм обмеження прав громадян, національна безпека, право на інформацію, адміністративно-правовий механізм обмеження прав на інформацію, санкції.

Relevance of the study. According to the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» of June 21, 2018 and the National Security Strategy of Ukraine «national security» is considered today as defining the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other national interests of Ukraine from real and potential threats [1]. Currently, the main threat to national security is posed by the Russian Federation, especially in the information sphere. This forced the National Security and Defense Council of Ukraine to take a number of decisions on the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions), which are put into effect by the President of Ukraine. These decisions, in particular by the state, apply such sanctions as the restriction or termination of the provision of telecommunications services and the use of public telecommunications networks. Thus, along with the judicial restriction of the human right to information by public authorities, an administrative-legal mechanism is applied, which requires a detailed study of both theoretical and practical aspects.

Recent publications review. It is important to note that, despite the exceptional importance and urgency of national security, domestic and foreign science has not paid enough attention to the development of administrative and legal mechanisms to restrict citizens' rights to information in the interests of national security, which indicates significant gaps in current legislation.

At the same time, in the legal scientific literature of theoretical and methodological nature, many ideas and well-founded provisions related to this issue are concentrated. Theoretical aspects of the essence of the mechanism of restriction of human and civil rights are devoted to the works of such legal scholars as O. Andrievska, A. Ashikhmyna, K. Volynka, O. Dubov, O. Kuznetsova, L. Letnyanchyn, A. Marushchak, A. Mernyk, S. Pchelintsev, I. Savenkova, M. Savchyn, B. Sydorets, O. Skrypniuk, V. Sorokun, T. Slinko, E. Tkachenko, O. Todyka, S. Shevchuk, V. Shelomentsev and others.

Despite the significant theoretical basis for the study of national security activities, the essence of the administrative and legal mechanism of restricting the rights of citizens to information in the interests of national security is insufficiently disclosed. Therefore, this issue requires further research.

The research paper's objective based on the relevance and significance of the problem, is to determine the administrative mechanisms for restricting the rights of citizens to information in the interests of national security.

To achieve this goal, the following tasks were set:

– to define the essence and normative content of the concept of the mechanism of administrative and legal mechanism of restriction of citizens' rights to information in the

interests of national security; citizens' rights to information in the interests of national security,
– to analyze the types of information and legal mechanisms for restricting the rights of citizens to information in the interests of national security;
– to identify ways to improve administrative and legal mechanisms information in the interests of national security.

Discussion. The Law of Ukraine «On Sanctions» of August 14, 2014 № 1644-VII, provides that in order to: protect national interests, national security, sovereignty and territorial integrity of Ukraine, counter terrorist activity, as well as prevent violations; special economic and other restrictive measures may be applied to restore the violated rights, freedoms and legitimate interests of the citizens of Ukraine, society and the state. Sanctions may be applied by Ukraine against a foreign state, a foreign legal entity, a legal entity under the control of a foreign legal entity or a non-resident individual, foreigners, stateless persons, as well as entities engaged in terrorist activities [2]. Due to the adoption of such a law, we can talk about the existence along with the court of restrictions on the rights of citizens to information through the revocation of the broadcasting license, the administrative and legal mechanism.

If we talk about the mechanism of restricting the rights of citizens to information in the interests of national security in general, it is a statutory regime of temporary general or individual suspension or narrowing of human and civil rights to information, which is carried out by specially authorized subprojects to protect state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other national interests of Ukraine from real and potential threats and organizational and legal principles of restriction of human and civil rights are also provided by the norms of various branches of law, we can talk about the existence of sectoral mechanisms to limit the rights of citizens to information. In the information and legal sphere, it is an administrative and legal mechanism for restricting citizens' rights to information, an economic and legal mechanism for restricting citizens' rights to information, a civil law mechanism for restricting citizens' rights to information, and so on.

In order to define more broadly the administrative-legal mechanism of restricting the rights of citizens to information in the interests of national security, it is necessary to study such elements as organizational-legal and normative-legal. The normative-legal component includes normative-legal acts of international and national level, which limit the person's right to information, and organizational-legal – the system of state bodies that have the authority to restrict the person's right to information and have the right to use appropriate legal forms, means and restriction methods. Thus, to determine the mechanism of administrative and legal restriction of citizens' rights to information in the interests of national security requires the study of each of these elements.

Establish a single procedure for regulating public relations in the field of restricting the rights of citizens to information in the interests of national security by creating, amending or repealing legal norms.

The normative basis of the mechanism of administrative and legal restriction of citizens' rights to information in the interests of national security is such legal acts as the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine «On Access to Public Information» of January 13, 2011 № 2939-VI, «On Information» of 2 October 1992 № 2657-XII, «On Sanctions» August 14, 2014 № 1644-VII, «On the Legal Regime of the State of Emergency» March 16, 2000 № 1550-III, «On the Legal Regime of Martial Law» May 12, 2015 № 389-VIII, «On Television and Radio Broadcasting» of December 21, 1993 № 3759-XII, etc.

Due to the fact that along with the judicial method of restricting the rights of citizens to information in the interests of national security, the Law of Ukraine «On Sanctions» provided in parallel an administrative and legal mechanism implemented by the National Security and Defense Council of Ukraine and are put into effect by a decree of the President of Ukraine. Therefore, a number of bylaws were adopted, such as Presidential Decrees «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 19, 2019 «On the application, abolition and amendment of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)» № 82/2019, «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of June 18, 2021 «On the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)» № 266/2021, «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 14, 2021 «On the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)» №203 / 2021, «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of June 18, 2021 «On the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)» № 265/2021, «On the decision of

the National Security and Defense Council of Ukraine of March 19, 2021 «On the Application and Amendment of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)» № 151/2021, etc. Under martial law, the decree of the President of Ukraine «On the Imposition of Martial Law in Ukraine» on November 26, 2018 № 393/2018.

Thus, the normative basis of the mechanism of administrative and legal restriction of citizens' rights to information in the interests of national security are the laws establishing the procedure for restricting access to information and by-laws that implement them.

The organizational and legal element of the mechanism of administrative and legal restriction of citizens' rights to information in the interests of national security includes the activities of authorized public authorities which, through their powers, restrict citizens' rights to information in the interests of national security and have the right to apply legal forms, means and methods of restriction.

Administrative and legal restriction of citizens' rights to information in the interests of national security is possible under certain conditions: 1) restriction of citizens' rights to information in the interests of national security can not be absolute, and therefore should have chronological, substantive and absolute boundaries; 2) restriction of citizens' rights to information in the interests of national security is possible only in a manner clearly defined by law; 3) restriction of the rights of citizens to information in the interests of national security is carried out only by subjects authorized to do so by law; 4) restriction of citizens' rights to information in the interests of national security should always be a temporary measure imposed in exceptional cases, such as martial law or state of emergency and in the event of crisis situations threatening Ukraine's national security.

Thus, administrative and legal restriction of citizens' rights to information in the interests of national security is possible both in a state of war or emergency, and in the event of crises that threaten the national security of Ukraine. In conditions of martial law or state of emergency, certain restrictions on rights and freedoms may be established, indicating the term of these restrictions. The rights and freedoms provided for in Articles 24–25, 27–29, 40, 47, 51–52, 55–63 of the Constitution of Ukraine may not be restricted [3].

The subjects that have the authority to impose a state of emergency are the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Security and Defense Council of Ukraine. Decrees of the President of Ukraine are the legal form of conducting a state of emergency and martial law. Thus, a state of emergency in Ukraine or in certain localities is imposed by a Decree of the President of Ukraine, which is subject to approval by the Verkhovna Rada of Ukraine within two days from the date of the President of Ukraine. Proposals for the imposition of a state of emergency in Ukraine or in certain localities shall be submitted to the President of Ukraine by the National Security and Defense Council of Ukraine. If it is necessary to introduce a state of emergency on the grounds provided by the Law of Ukraine «On State of Emergency», proposals for its introduction are submitted by the Cabinet of Ministers of Ukraine [4]. Proposals to impose martial law in Ukraine or in certain localities shall be submitted to the President of Ukraine for consideration by the National Security and Defense Council of Ukraine. In case of a decision on the need to impose martial law in Ukraine or in certain localities, the President of Ukraine issues a decree on the imposition of martial law in Ukraine or in certain localities and immediately applies to the Verkhovna Rada of Ukraine for approval and simultaneously submits a draft law [5].

During the introduction of special administrative and legal regimes, public authorities are allowed to additionally apply administrative measures in the form of banning or restricting the broadcasting of television and radio channels. Thus, the legal regime of the state of emergency in connection with mass violations of public order, provides for the application of such additional measures as regulating the work of civilian TV and radio centers, banning amateur radio and radio emitting devices for personal and collective use and special rules for communication and transmission of information via computer networks [4]. Measures of martial law provide for the use of the following means of restricting the right of access to information: the media, as well as the use of local radio stations, television centers and printing presses for military purposes and outreach to the military and the public; prohibit the operation of radio transmitting and transmitting stations for personal and collective use and the transmission of information via computer networks; 2) in case of violation of the requirements or non-compliance with the measures of martial law in the manner prescribed by the Cabinet of Ministers of Ukraine, to seize from enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership, individual citizens telecommunications equipment, television, video and audio

equipment, computers and if necessary, other technical means of communication; 3) take additional measures to strengthen the protection of state secrets [5].

Along with special administrative and legal regimes during the state of emergency and martial law, in peacetime there are crisis situations that threaten the national security of Ukraine. According to the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» threats to national security of Ukraine are phenomena, trends and factors that make it impossible or difficult or may make it impossible or difficult to implement national interests and preserve national values of Ukraine [1]. The emergence of such a crisis situation can also be called a special administrative and legal regime, which requires the application of administrative measures similar to those used in emergencies and military situations.

Revocation of a broadcasting license shall be carried out by the National Council on Television and Radio Broadcasting in the cases provided for by this Law. Sanctions for violation of the legislation on television and radio broadcasting are applied by a court decision or, in cases established by this Law, by a decision of the National Council [6]. In case of violation of the legislation on television and radio broadcasting by other legal or natural persons, the National Council shall apply to a court or other public authorities to eliminate these violations in the manner prescribed by law. The National Council may apply the following sanctions to broadcasters and program service providers: announcement of warnings; collection of a fine; revocation of the license on the basis of a court decision at the suit of the National Council [6].

The measure of responsibility and appropriate sanctions for violations of the legislation on television and radio broadcasting shall be established by a court. The National Council revokes the broadcasting license on the basis of a court decision revoking the broadcasting license. The National Council may apply to the court for revocation of the broadcasting license on the basis of: a) the fact of transferring the license to another legal or natural person-non-licensee for the purpose of conducting information activities; b) the fact of late submission of the application for renewal of the license in connection with organizational changes in the status and conditions of the licensee; c) the fact of non-compliance with orders to eliminate violations of the law and licensing requirements; d) the fact of the licensee's refusal to inspect its activities by the employees of the National Council in accordance with the requirements of the legislation of Ukraine; e) the fact of non-compliance of the licensee with the requirements of Article 12 of the Law «On Television and Radio Broadcasting» requirements for the establishment of television and radio organizations, limitation of ownership of foreign individuals and legal entities in the share capital of the television and radio organization. After the adoption of the Law of Ukraine «On Sanctions», a mechanism of administrative and legal restriction of the right to information appeared due to the closure of broadcasting of television and radio companies that threaten national security. According to the Law of Ukraine «On Sanctions», proposals for the application, lifting and amendment of sanctions are submitted to the National Security and Defense Council of Ukraine by the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Bank of Ukraine, the Security Service of Ukraine [2]. The decision to apply, lift and amend sanctions against a foreign state or an indefinite number of persons of a certain type of activity (sectoral sanctions) is made by the National Security and Defense Council of Ukraine, enacted by decree of the President of Ukraine and approved within 48 hours. resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine. The relevant decision enters into force upon adoption of the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine and is binding [2].

Thus, the organizational and legal element of the mechanism of administrative and legal restriction of citizens' rights to information includes such state bodies as the National Security and Defense Council of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Bank of Ukraine, the Security Service of Ukraine.

The legal form of implementation of the administrative and legal mechanism for restricting the rights of citizens to information in the interests of national security are decrees of the President of Ukraine, which impose such sanctions as: 1) revocation or suspension of licenses and other permits; a condition for carrying out a certain type of activity, in particular, revocation or suspension of special subsoil use permits; 2) ban on the use of radio frequency resources of Ukraine; 3) restriction or termination of the provision of telecommunications services and the use of public telecommunications networks [2].

Conclusions. The practice of applying the administrative and legal mechanism of restricting

the rights of citizens to information in the interests of national security in Ukraine is only being developed, including through its critical analysis, in particular by the UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine, which concluded that the decision to close three news channels that are perceived as pro-Russian does not meet international human rights standards [7].

The introduction of an administrative and legal mechanism to restrict the rights of citizens to information in the interests of national security, creates a fine line between the state's abuse of the right to restrict the rights of citizens and the ability of citizens to fully exercise their rights. As the Constitutional Court of Ukraine has rightly pointed out, such restrictions must be exceptions provided by law, pursue one or more legitimate aims and be necessary in a democratic society. In case of restriction of the right to access information, the legislator is obliged to introduce such legal regulation, which will allow to optimally achieve a legitimate goal with minimal interference in the exercise of this right and not to violate the essential content of such right [8]. Only an in-depth study of this issue will help achieve one of the goals of the National Strategy in the field of human rights, namely: to ensure freedom of the media, including, inter alia, freedom of editorial policy, transparency of information on media ownership and funding [9].

One of the directions of development of the legal institute of administrative-legal mechanism of restriction of citizens' rights to information is introduction of criminal-legal restrictions of citizens' rights to information due to adoption of one of bills on collaboration (bills № 2549 from 06.12.2019, № 5144 from 24.02.2021, № 5135 from 23.02.2021), public and expert discussion of which is still ongoing.

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Про санкції : Закон України від 14.08.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
6. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#n967>.
7. Об'єднанні нації. Права людини. Управління Верховного комісара. Огляд ситуації у сфері прав людини в Україні 1 лютого – 30 квітня 2021 року. URL : https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/HRMMU_Update02_2021-05-01_UA.pdf?fbclid=IwAR1HyrcZUtkj3_NAh9belOLUBbp1G53g38nh7mhpDbUYENIGkP8hskz8piY.
8. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини четвертої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 22 січня 2020 року № 1-р(І)/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-20#Text>.
9. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>.

Submitted 02.11.2021

References

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukr.].
2. Pro sanktsiyi [On sanctions] : Zakon Ukrainy vid 14.08.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>. [in Ukr.].
3. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
4. Pro pravovyi rezhym nadzvychaynoho stanu [On the legal regime of the state of emergency] : Zakon Ukrainy vid 16.03.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>. [in Ukr.].
5. Pro pravovyi rezhym voyennoho stanu [On the legal regime of martial law] : zakon Ukrainy vid 12.05.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. [in Ukr.].
6. Pro telebachennia i radiomovlennia [On television and radio broadcasting] : Zakon Ukrainy vid 21.12.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#n967>. [in Ukr.].
7. Obyednanni natsiyi. Prava lyudyny. Upravlinnya Verkhovnoho komisara. Ohlyad sytuatsiyi u sferi prav lyudyny v Ukraini 1 lyutoho – 30 kvitnya 2021 roku [United Nations. Human Rights. Office

of the High Commissioner. Review of the human rights situation in Ukraine from February 1 to April 30, 2021]. URL : https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/HRMMU_Update02_2021-05-01_UA.pdf?fbclid=IwAR1HyrCZUtKj3_HAh9belOLUBbp1G53g38nh7mhpDbUYENIGkP8hskz8piY. [in Ukr.].

8. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny (Pershyi senat) u spravi za konstytutsiynoyu skarhoyu Pleskacha Viacheslava Yuriyovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen drugoho rechennya chastyny chetvertoyi statti 42 Zakonu Ukrainy „Pro Konstytutsiynyi Sud Ukrayiny» vid 22 sichnya 2020 roku № 1-r(I)/2020 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine (First Senate) in the case of Pleskach Vyacheslav Yuriyovych's constitutional complaint on the constitutionality of the provisions of the second sentence of part four of Article 42 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» of January 22, 2020 № 1-p (I) / 2020]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-20#Text>. [in Ukr.].

9. Pro Natsionalnu stratehiyu u sferi prav lyudyny [On the National Strategy in Human Rights] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24 bereznya 2021 roku № 119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

It has been concluded that along with the court procedure there is a restriction of citizens' rights to information due to the revocation of the broadcasting license, an administrative and legal mechanism. The normative basis of the mechanism of administrative and legal restriction of citizens' rights to information in the interests of national security is determined. The organizational and legal element of the mechanism of administrative and legal restriction of citizens' rights to information in the interests of national security is represented through the activities of authorized state authorities, which with the help of their powers restrict citizens' rights to information in the interests of national security.

Administrative and legal restrictions on the rights of citizens to information in the interests of national security are considered in a state of war or emergency and in the event of crises that threaten the national security of Ukraine.

Keywords: *mechanism, mechanism of restriction of citizens' rights, national security, right to information, administrative-legal mechanism of restriction of rights to information, sanctions.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-125-130

Свген КУРІННИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ПРО МОДЕЛЬ ОБІГУ ЦИВІЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена актуальній проблемі – вибору моделі обігу цивільної зброї в Україні. Розглянуто важливі питання теперішнього стану правового регулювання окремих відносин дозвільної системи. Пропонуються основні критерії поділу відповідних моделей та власне визначення «цивільної зброї». Перелічені головні обставини, що впливають на вибір конкретної організаційної конструкції обігу зброї в нашій країні. Обґрунтовується необхідність запровадження в Україні дозвільної моделі обігу цивільної зброї з домінуванням імперативного методу впливу.

Ключові слова: *зброя, адміністративне право, цивільна зброя, модель обігу зброї, суспільні відносини, дозвільна система, імперативний метод.*

Постановка проблеми. Уся історія людства свідчить про існування його невід'ємного та безперервного зв'язку зі зброєю. Спочатку, у первісні часи, у якості неї використовувалося усе, що можна знайти під ногами, насамперед це палиця чи каміння, потім були відповідні вироби із бронзи, далі – залізні мечі, списи, наконечники для стріл тощо. Кардинальні зміни відбулися після винаходу пороху, наприкінці Середньовіччя

© С. Курінний, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3069-3405>

anastasiaeland@gmail.com

полювання стали більш вдалимими, а війни – кривавими та страшними. З наближенням до сучасних часів зброя все більше вдосконалювалася та ставала небезпечнішою.

Саме через використання зброї у Першій світовій війні загинуло близько 10 мільйонів військових, у Другій – вже у 2,5 разів більше. Своєрідним апогеєм у процесі еволюції зброярної справи можна вважати створення та застосування атомної зброї у серпні 1945 року. Поява ядерної та двох інших різновидів зброї масового знищення – хімічної та бактеріологічної, це свого роду науково-технічний рубікон людства, необачливе намагання перетнути який може призвести до знищення життя на землі, зокрема й сучасної людської цивілізації з усіма її суперечностями та здобутками.

У теперішній час нанотехнологій у бік ускладнення змінюються характеристики сучасної зброї; загальний розвиток середньостатистичної людини з її стресами, переживаннями, емоціями ледь встигає за науково-технічним прогресом, збільшується кількість неврологічних, психологічних розладів серед громадян. Стан ключових показників здоров'я груп людей, які постійно взаємодіють з технічними засобами підвищеної безпеки, з кожним роком потребує все більшої уваги та контролю.

Зазначену категорію людей складають – водії, пілоти, капітани суден (та інші особи, які задіяні в організації та безпосередньому керуванні різноманітними транспортними засобами), особи, які мають справу з боєвою зброєю – військовослужбовці, поліцейські тощо. Також до осіб, які потребують підвищеного нагляду за їх психічним здоров'ям, варто віднести і власників цивільної зброї, що використовується з метою самозахисту, заняття спортом та полювання.

Обіг зброї, що знаходиться у власності приватних осіб, у переважній більшості країн суворо регламентований на законодавчому рівні та має певні обмеження. Залежно від ступеня суворості цієї регламентації, можна виокремити три основні моделі обігу цивільної зброї – ліберальна, ліберально-дозвільна (змішана) та дозвільна.

Головними особливостями регулювання відносин у сфері обігу зброї цивільного призначення в Україні є те, що дане регулювання немає відповідної законодавчої регламентації (воно, як і за часів УРСР, регламентоване наказом МВС), відбувається у межах дозвільної моделі, де-юре не передбачає обіг цивільної короткоствольної зброї для самооборони (хоча інститутом нагородної зброї де-факто така можливість передбачається для окремих категорій громадян), а також те, що проблема вдосконалення правового забезпечення даної сфери не вирішується в нашій державі майже з часу набуття нею незалежності, тобто з 1991 року.

Основним правовим інструментарієм розв'язання ключових суспільних потреб щодо володіння цивільною зброєю в Україні є норми адміністративного права, бо саме за їх допомогою можна формувати та реалізовувати відповідну державну політику, поєднуючи імперативні та диспозитивні методи впливу, забезпечуючи право громадян на придбання, володіння, використання та розпорядження дозволеними законодавством різновидами зброї, що знаходиться в цивільному обігу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Для подальшого результативного дослідження питань адміністративно-правового забезпечення обігу цивільної зброї в нашій державі, на мою думку, необхідно спиратися на праці та здобутки таких визнаних представників науки українського адміністративного права, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Р. Калюжний, В. Колпаков, Т. Коломєць, А. Комзюк, В. Настюк, О. Харитовнова та ін.

Метою даної роботи, враховуючи нагальність і актуальність порушеної проблеми, має стати вибір моделі обігу цивільної зброї в Україні.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що у Комітеті з питань правоохоронної діяльності (далі – Комітет) Верховної Ради України 9 листопада 2021 року відбувся круглий стіл на тему: «Проблемні питання законодавчого врегулювання обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні». Зважаючи на красномовну назву та зміст виступів зацікавлених високопосадовців, можна стверджувати не тільки про нагальність цього заходу, а й корисність, бо його учасниками були окреслені основні невіршені аспекти, пов'язані з предметом згаданої вище зустрічі.

Зокрема, Голова Комітету Сергій Іонушас нагадав, що 26 жовтня цього року в Офісі Генерального прокурора відбулася спільна нарада керівників правоохоронних та державних органів, на якій серед іншого також обговорювалося питання протидії незаконному поводженню зі зброєю. Усі учасники наради погодилися з тим, що це питання надзвичайно актуальне, оскільки зараз за даними Генеральної прокуратури в

Україні в обігу перебуває від 3 до 5 мільйонів одиниць нелегальної зброї.

Під час цієї наради Міністр внутрішніх справ України Денис Монастирський поінформував всіх про те, що до кінця 2022 року МВС планує нарешті сформулювати відкритий реєстр власників зброї.

Голова підкомітету з питань організації охорони громадської безпеки і порядку Олександр Дануца зазначив, що Україна – єдина країна в Європі, в якій відсутнє законодавче врегулювання обігу цивільної вогнепальної зброї, а більшість країн світу мають законодавство, що регулює право громадян на володіння вогнепальною зброєю. Також у більшості країн світу заборонено носіння зброї та володіння автоматичною вогнепальною зброєю.

Заступник Міністра внутрішніх справ України Богдан Драп'ятий зазначив, що питання законодавчого обігу цивільної вогнепальної зброї визріло вже досить давно. Він нагадав, що правовий режим обігу цивільної зброї сьогодні врегульовано підзаконним нормативним актом – наказом МВС № 622. Однак відсутність закону про зброю є порушенням засад правової держави, а також не зовсім відповідає статті 92 Конституції України. Сам факт наявності такої прогалини у вітчизняному законодавстві обумовлює необхідність прийняття закону, що врегулював би відносини, пов'язані з обігом цивільної зброї в Україні.

Він також відзначив необхідність створення повноцінного єдиного реєстру зброї, що пропонується у двох відповідних законопроектах, який забезпечить накопичення та зберігання усієї інформації про цивільну вогнепальну зброю, її власників, місць її зберігання, документів на неї та її користувачів.

За даними соціологічних опитувань, які проводяться щорічно, лише 23 % опитаних підтримують право громадян на володіння вогнепальною зброєю, однак тих, хто проти – 75 %.

Заступник Міністра повідомив, що Міністерство внутрішніх справ не підтримує швидке рішення щодо можливості носіння короткоствольної вогнепальної зброї громадянами України. Зокрема, він зауважив, що при визначенні правового статусу володіння та застосування вогнепальної зброї нове законодавство повинно базуватися на правах людини і, таким чином, повинно бути спрямованим на мінімізацію ризиків для життя та здоров'я людини. Ключовими принципами мають бути такі: захист права на життя і його перевага над усіма іншими правами людини, у тому числі право власності.

Під час круглого столу зазначалося, що у березні 2021 року Верховною Радою України вже розглядалися у першому читанні проекти законів про обіг цивільної зброї та боєприпасів до неї, реєстраційний номер 4335, та про цивільну зброю та боєприпаси, реєстровий № 4335-1. Але за результатами голосування обидва законопроекти не набрали необхідної кількості голосів та були відхилені. Оскільки їхніми положеннями з певними обмеженнями передбачалося право набуття громадянами у власність короткоствольної вогнепальної нарізної зброї, пістолетів і револьверів. Під час дискусії у сесійному залі не було однастайності щодо питань, пов'язаних з носінням вогнепальної зброї.

Голова Комітету повідомив, що зараз на опрацюванні у Комітеті знаходиться законопроект про право на цивільну вогнепальну зброю за реєстраційним номером 5708 та законопроект про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю за реєстраційним номером 5708-1.

Він зазначив, що більшість положень цих законопроектів за своїм змістом є майже тотожними, окрім деяких принципових моментів. Зокрема, обидва законопроекти передбачають набуття і використання цивільної короткоствольної нарізної зброї категорії С, тобто пістолетів та револьверів. Проте законопроектом № 5708 передбачено, що вказану зброю набувати у власність можуть лише спортсмени-громадяни, які досягли 18-річного віку, що не рідше ніж два рази на рік брали участь у всеукраїнських або міжнародних спортивних змаганнях у складі збірних команд України та мають спортивне звання не нижче майстра спорту з видів спорту, у правилах спортивних змагань яких передбачено використання спортивної вогнепальної зброї. Цим особам надається право зберігати зброю вдома без можливості її носіння.

Проектом № 5708-1 дозволяється придбання і носіння такої зброї фізичним особам, а також регламентується порядок її застосування.

Обидва законопроекти передбачають створення єдиного Державного реєстру цивільної зброї. Проте його держателем в основному законопроекті № 5708 визначено Міністерство внутрішніх справ, а положеннями альтернативного законопроекту № 5708-1

таким держателем визначено Міністерство юстиції, яке не готове вести даний реєстр [1].

Викладена інформація дозволяє оцінити теперішню ситуацію, що склалася навколо підготовки законодавчого акту регулюючого обігу цивільної зброї, та зробити припущення про дуже малу ймовірність його ухвалення українським парламентом хоча б у першому читанні.

Основним поясненням цьому є те, що існуючий стан речей у сфері обігу цивільної зброї задовольняє переважну частину вітчизняної політичної еліти, яка за допомогою власних фінансових статків та високого соціального статусу має можливість набуття права на власність різноманітних різновидів цивільної зброї від гладкоствольної до нарізної, зокрема й короткоствольної (револьверів та пістолетів) за допомогою інституту нагородної зброї.

Водночас для більшості звичайних громадян за таких умов фактично обмежене право власності на цивільну зброю (передовсім це стосується нарізної короткоствольної зброї).

Наміри прийняття згаданого вище закону відбуваються протягом не одного десятиліття, тільки з 1995 по 2013 рік у Верховній Раді України було здійснено щонайменше п'ятнадцять спроб прийняття закону про регулювання обігу цивільної зброї, які відображені у двадцять одній редакції відповідних законопроектів. Припускаю, що у період з 1991-1994 рр. такі спроби також здійснювалися неодноразово, але про них можна дізнатися лише з паперового архіву Верховної Ради України [2].

Незважаючи на незначну ймовірність прийняття закону про зброю у сучасних українських реаліях, потреба суспільства у даному законодавчому акті існує та вимагає своєї реалізації.

На мій погляд, головним недоліком у підготовці відповідних проектів законів була і залишається відсутність у їх нормах чіткої конструкції (моделі) обігу цивільної зброї (далі моделі). Тільки після того, як буде чітко визначено основні характеристики цієї моделі, можна сподіватись на системність, комплексність, логічність та обґрунтованість положень закону, що регламентує право на цивільну зброю.

Під час вибору згаданої моделі не можна ігнорувати об'єктивні реалії, що визначають сучасний стан українського суспільства та держави, загальні та правові рівні свідомості наших громадян. Крім того, не потрібно забувати про фактичне перебування нашої держави в умовах «особливого періоду», спричиненого «гібридною» агресією нашого північно-східного сусіда. Також під час вирішення порушеної проблеми необхідно враховувати такі специфічні, але дуже важливі аспекти, як: історія, традиція та культура поведінки українців зі зброєю.

Складові елементи моделі не повинні суперечити один одному, не мати очевидних чи прихованих необґрунтованих преференцій для тих чи інших категорій громадян, ставити у нерівні умови потенційних власників зброї.

Перший і важливий крок під час формування моделі стосується визначення переліку різновидів цивільної зброї, які мають бути дозволені до обігу в нашій країні.

Серед проектів відповідних законодавчих актів зареєстрованих натеper в українському парламенті, у ст. 5 законопроекту № 5708 від 25 червня 2021 року «Про право на цивільну вогнепальну зброю» до категорій цивільно-вогнепальної зброї пропонується віднести: А – автоматичну вогнепальну зброю; В – гладкоствольну короткоствольну вогнепальну зброю (травматичну); С – короткоствольну вогнепальну зброю, (за винятком гладкоствольної короткоствольної (травматичної) зброї); D – довгоствольну вогнепальну гладкоствольну зброю; E – довгоствольну вогнепальну нарізну і комбіновану вогнепальну зброю [3].

Водночас у ст. 5 законопроекту № 5708-1 від 13 липня 2021 року «Про право на самозахист та володіння цивільною зброєю» зафіксовано, що в Україні цивільна зброя поділяється на такі категорії: А – автоматична вогнепальна зброя; В – довгоствольна вогнепальна гладкоствольна зброя, пневматична зброя калібру більше 4.5 мм та швидкістю пострілу понад 150 м/с, зброя під набій «Флобера» калібру більше 4 мм; С – короткоствольна нарізна вогнепальна зброя та гладкоствольна короткоствольна вогнепальна зброя (менш летальної дії); D – довгоствольна вогнепальна нарізна і комбінована вогнепальна зброя [4].

У положеннях чинної зараз Інструкції «Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими

снарядями не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів», затвердженої відповідним наказом МВС України від 21 серпня 1998 № 622, не існує поняття цивільної зброї, а у пункті 8.1 зазначеного нормативно-правового акту зафіксовано, що дозвільна система, яка здійснюється органами поліції, поширюється на бойову нарізну військових зразків зброєю або виготовлену за спеціальним замовленням, охолощену, нейтралізовану, несучасну, спортивну, мисливську вогнепальну зброєю, бойові припаси до зброї, основні частини зброї, пневматичну, холодну зброєю, пристрої та патрони до них, що належать підприємствам, установам, організаціям, суб'єктам господарювання та громадянам [5].

На жаль, у змісті вказаних вище законопроектів, присвячених обігу цивільної зброї, не запропоноване визначення цивільної зброї, їх автори обмежилися лише переліком категорій, на які поділяється цей різновид зброї. Також поза увагою залишається повний перелік сфер її призначення. Для ліквідації цієї прогалини пропонується власне визначення *цивільної зброї*, під якою необхідно розуміти дозволена для обігу державою вогнепальну та холодну зброєю, що може знаходитися у власності фізичних або юридичних осіб за умов наявності законодавчо (нормативно) передбаченого дозволу з метою полювання, самооборони, заняття відповідними видами спорту, колекціонування, використання у мистецько-культурних сферах (кіно, театр, музейна справа та ін.). До поняття «цивільна зброя» належить мисливська зброя, спортивна зброя, зброя самооборони, колекційна зброя, сигнальна та деактивована зброя. До кола цивільної зброї не входять предмети, які мають інше цільове призначення (наприклад, господарче або кухонне).

Серед найбільш характерних ознак тієї чи іншої моделі обігу цивільної зброї є можливість використання зброї для самооборони та мати право власності (насамперед для фізичної особи) на нарізну зброєю та носіння короткоствольної нарізної зброї для самозахисту. Наведені вище законопроекти № 5708 та № 5708-1 забороняють фізичним особам мати у власності автоматичну вогнепальну зброєю, так само останній законопроект передбачає право власності громадян на короткоствольну нарізну вогнепальну зброєю та носіння її, що свідчить про намагання авторів законопроекту № 5708-1 запровадити в Україні ліберально-дозвільну (змішану) модель обігу цивільної зброї на зразок, що діє у таких країнах, як Молдова або Чехія.

На мою думку, така новація є передчасною з огляду на ті численні несприятливі обставини, у яких зараз опинилися український народ, суспільство і держава. За умов неготовності України до змішаної схеми, розглядати можливість дії у нашій країні ліберальної моделі обігу цивільної зброї на зразок США виглядає нелогічним та недоцільним.

Перед тим, як лібералізувати законодавче забезпечення будь-якої важливої соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, обіг сільськогосподарської землі, обіг цивільної зброї тощо), насамперед потрібно відновити її нормальне, позитивне функціонування. Погодьтесь, коли на руках у громадян до 5 мільйонів одиниць нелегальної зброї, мова про відповідну дерегуляцію виглядає як певне знущання над здоровим глуздом.

Також за посиленій нагляд за обігом зброї виступають небезпідставні застереження щодо психологічного стану немалої кількості громадян, випадки спровокованої різноманітними соціально-побутовими негараздами депресії або переоцінки власних можливостей власниками зброї.

Крім того, теза про неможливість розширення обігу цивільної зброї підкріплюється існуванням непоодиноких прецедентів масових розстрілів у навчальних закладах в окремих країнах світу (насамперед США і Росії) та нещодавно виявленою СБУ підготовкою такого злочину двома студентами коледжу на Черкащині, які «анонсували» цей теракт через заборонену в Україні соцмережу «Вконтакте» [6].

На підставі викладеного можна констатувати, що дозвільна модель з домінуванням імперативних методів під час реалізації контрольних-наглядних функцій забезпечення обігу цивільної зброї – ось та оптимальна організаційна конструкція, яка на теперішній час необхідна Україні. На заперечення опонентів, що такий вибір є недемократичним, можна відповісти порадою ознайомитися з існуючим порядком обігу зброї у такого світоча європейської демократії як Велика Британія, де діють жорсткі правила і обмеження щодо володіння цивільною зброєю. З часом, через 15-20 років, за умови, якщо наша країна нарешті вийде на істинний шлях цивілізаційного розвитку, та у переважній більшості її громадян рівні загальної та правової свідомості будуть

наближатися до загальноєвропейських показників, а культура поводження зі зброєю набуде беззаперечних позитивних оцінок, – лише тоді за наявності чітко сформованого суспільного запиту, цілком можливо буде дещо переформувати вітчизняну дозвільну модель обігу цивільної зброї за допомогою окремих ліберальних елементів.

Список використаних джерел

1. У Комітеті з питань правоохоронної діяльності відбувся круглий стіл на тему: «Проблемні питання законодавчого врегулювання обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні», 10 листопада 2021. URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/216273.html.
2. Хронологія невдалих спроб, або історія неприйнятого Закону України «Про зброю», 23 вересня 2013. URL : https://zbroya.info/uk/blog/1757_khronologiiia-nevdalikh-sprob-abo-istoriia-nepriiniatogo-zakonu-ukrayini-pro-zbroiu/.
3. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360.
4. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481.
5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.
6. СБУ каже, що запобігла розстрілу студентів на Черкащині, 8 листопада 2021. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59576511>.

Надійшла до редакції 10.12.2022

1. U Komiteti z pytan' pravookhoronnoyi diyal'nosti vidbuvsya kruhlyy stil na temu: «Problemni pytannya zakonodavchoho vrehulyuvannya obihu tsyvil'noyi vohnepal'noyi zbroiyi v Ukraini», 10 lystopada 2021 [The Committee on Law Enforcement Activities held a round table on «Problematic issues of legislative regulation of the circulation of civilian firearms in Ukraine», November 10, 2021]. URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/216273.html. [in Ukr.].

2. Khronolohiya nevdalikh sprob, abo istoriya neprynyatoho Zakonu Ukrayiny «Pro zbroyu», 23 veresnya 2013 [Chronology of unsuccessful attempts, or the history of the non-adopted Law of Ukraine «On Weapons», September 23, 2013]. URL : https://zbroya.info/uk/blog/1757_khronologiiia-nevdalikh-sprob-abo-istoriia-nepriiniatogo-zakonu-ukrayini-pro-zbroiu/. [in Ukr.].

3. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360.

4. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481.

5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.

6. SBU kazhe, shcho zapobihla rozstrilu studentiv na Cherkashchyni, 8 lystopada 2021 [SSU says it prevented the shooting of students in Cherkasy region, November 8, 2021]. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59576511>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyi. On the model of civilian weapons circulation in Ukraine. The article deals with a topical issue – the choice of a model of civilian weapons in Ukraine. In particular, it has been noted that the main features of the regulation of relations in the field of civilian weapons in Ukraine is that this regulation does not have appropriate legislation (it, as in the USSR, regulated by order of the Ministry of Internal Affairs), is within the permit model, de jure circulation of civilian short-barreled weapons for self-defense (although the institute of prize weapons de facto provides such an opportunity for certain categories of citizens), and the fact that the problem of improving the legal framework in this area is not solved in our country almost since independence, ie since 1991.

It has been noted that the main shortcoming in the preparation of relevant draft laws on weapons and remains the lack of a clear design (model) of civilian weapons in their rules. Only after the main characteristics of this model are clearly defined, one can hope for the systemic, comprehensive, logical and reasonable nature of the provisions of the law governing the right to civilian weapons.

When choosing this model, one cannot ignore the objective realities that determine the current state of Ukrainian society and state, namely the «special period» caused by the «hybrid» aggression of our northeastern neighbor, the general and legal levels of consciousness of our citizens and culture of treatment of Ukrainians with weapons.

It is proposed to define civilian weapons, in particular, they are firearms and melee weapons allowed for circulation by the state, which may be owned by individuals or legal entities subject to a legally (regulatory) permit for hunting, self-defense, sports, collecting, use in artistic and cultural spheres (cinema, theater, museum business, etc.).

The author has stated that the permitting model with the dominance of imperative methods in the implementation of control and supervisory functions to ensure the circulation of civilian weapons – this is the optimal organizational structure, which is currently needed in Ukraine. In time, in 15-20 years, provided that our country finally embarks on the true path of civilizational development, and the vast majority of its citizens, the levels of general and legal consciousness will be closer to European standards, and the culture of weapons will receive unquestionable positive assessments. – only then, in the presence of a clearly formed public demand, it will be quite possible to reform the domestic licensing model of civilian weapons with the help of certain liberal elements.

Keywords: *weapons, administrative law, civilian weapons, weapons circulation model, public relations, permit system, imperative method.*

UDC 340

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-131-136

Andrii KUCHUK[©]
Doctor of Law, Professor
(Sumy State Pedagogical University
named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine)

THEORETICAL AND HISTORICAL ASPECTS OF UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS ADOPTION

Андрій Кучук. ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ. Висвітлено окремі аспекти прийняття Загальної декларації прав людини. Акцентується увага на різних тлумаченнях людських прав державами, що відобразилося на процесі прийняття Загальної декларації прав людини (у контексті невідтримання цього міжнародного акта низкою держав через різне сприйняття сутності та змісту людських прав). Зазначається, що хоча Комісії з людських прав, яка була створена для розробки Загальної декларації людських прав і складалася з 18 членів, що презентували різних культурні, політичні та релігійні групи, однак це не запобігло різним тлумаченням як людських прав, так і Загальної декларації прав людини, зокрема. Наголошується, що починаючи з другої половини ХХ століття було прийнято низку міжнародних актів, предметом регулювання яких є людські права. Чи не найпершим з них та найбільш вагомим у міжрегіональному аспекті є Загальна декларація прав людини, яка була прийнята у 1948 році та стала своєрідною відповіддю міжнародного співтовариства на Другу світову війну

Відзначається недостатня увага правників до проблематики прийняття Загальної декларації прав людини як такої, що дозволяє краще зрозуміти природу людських прав через такі їх властивості як універсальність та релятивізм. Одним з чинників недостатнього вивчення цього питання є належність Загальної декларації прав людини до м'якого права. Хоча міжнародні судові інституції вже неодноразово вказували на зобов'язальний характер норм цієї Декларації.

Аналізуються різні чинники неоднозначного сприйняття Загальної декларації прав людини: 1) релігійний (Загальна декларація прав людини відтворює теорію людських прав, засновану на пріоритеті людини, на праві людини на вільний розвиток своєї особистості, що включає і можливість змінювати свої переконання, релігію, а також на рівності у правах жінки та чоловіка); 2) політичний (відповідно до «духу» цього міжнародного акта soft law, основною цінністю є людина, а не держава чи колектив; несумісність Декларації з апартеїдом).

Зроблено висновок, що підготовка та прийняття Загальної декларації прав людини майже не висвітлюється у навчальній правничій літературі, що не сприяє всебічному розумінню західного концепту людських прав та релятивізму в інтерпретації людських прав як явища в межах різних правових культур.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, людські права, прийняття Загальної декларації прав людини, релятивізм людських прав, універсальність людських прав.

Relevance of the study. Human rights recognition and protection is one of the crucial directions of a democratic state at present. This provision fully applies to Ukraine as in accordance with Art. 3 of the Constitution human being rights implementation is declared to be the fundamental obligation of the state [1].

Since the second half of the twentieth century, a number of international instruments the subject of which is human rights have been adopted. Perhaps the first and the most important of them in the interregional aspect is the Universal Declaration of Human Rights that was adopted in 1948 and became a kind of response of the international community to World War II. However, the process of this international act adopting is still somewhat vague among lawyers. The preparation and adoption of the Universal Declaration of Human Rights is hardly covered in the legal literature that does not contribute to a comprehensive understanding of the Western concept of human rights and relativism in the interpretation of human rights as a phenomenon within various legal cultures.

© A. Kuchuk, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5918-2035>

kuchuk@ukr.net

The term «generality» in the title of this international act and the fact of its adoption, in my opinion, is a factor in creating a kind of illusion of a common understanding of the content of this legal category by the United Nations member states. And it is the coverage of the Universal Declaration of Human Rights preparation and adoption process that allows us to understand the differences in the human rights phenomenon interpretation existing in the late first – early second half of the twentieth century in various legal cultures.

An additional factor stipulating the choice of the Universal Declaration of Human Rights adopting process is the legal nature of this international act. Thus, as it is well known, there is a conditional division of international legal norms into those that constitute hard law and those that constitute soft law in international law. Herewith, as it can be seen from the very names of the «parts» of law, the first of them is generally mandatory and provides for certain sanctions for violating the rules, the latter is not mandatory and does not contain sanctions for failure to comply with the relevant provisions, and expressed intentions. At the same time, although the Universal Declaration of Human Rights belongs to soft law, international judicial institutions have repeatedly noted the need to comply with the provisions of this international act. Thus, the binary nature of the Universal Declaration of Human Rights influences the interpretation of its provisions on the understanding of human rights and their content.

Recent publications review. The outlined issues are little-studied by legal science. Thus, some its aspects have become the subject of epistemology by S. Golovaty, who notes important terminological aspects of the Universal Declaration of Human Rights adoption. Thus, according to a domestic scientist, during the preparation of this document the world community intentionally abandoned the use of the term «the rights of man» in favor of the term «human rights»: «The authors' intention of the UN instrument of 1948 to change «the rights of man» to «human rights» had a clear desire to emphasize the *transcendent nature* of the rights proclaimed by the Declaration. And in this regard it is crucial that the English word *human* is exactly the same as the Ukrainian word *human* in the following sense: 1. Adj. to people // Belonging to people // inherent in man (Human being – man; Human race – humanity)» [2, p. 8].

In addition, S. Golovaty partially analyzes the fact that not all states supported the Universal Declaration's of Human Rights adoption, refraining from making a decision.

M. Hnatovsky and O. Poedynok covered some aspects of the Universal Declaration's of Human Rights adoption examining this act as part of general customary international law. The authors concluded that «the Universal Declaration should be considered as a document containing the basic universally recognized principles and norms of international human rights law in modern international law. The practice of its application by states and international judicial institutions shows that the Universal Declaration is an integral part of general customary international law and is the basis for the development of international treaty law in the field of human rights» [3, p. 23].

The Universal Declaration of Human Rights is the result of «implementation of proposals on the inclusion of a section on human rights into the draft UN Charter. However, due to the fact that the mentioned section because of its complexity jeopardized the adoption of the main part of the draft, it was decided to remove it from the Charter and replace it with a Declaration» [4] – notes T. Latkovska.

O. Sheredko's paper «Genesis of Human Rights Consolidation in International Law» elucidates individual aspects of the Universal Declaration of Human Rights adoption. The author analyzes a number of documents that prompted the adoption of the Universal Declaration of Human Rights: the Declaration of International Human Rights, the Declaration of Human Rights, the International Bill of Human Rights in her paper [5, p. 252–261].

The research paper's objective is to emphasize scientists' attention to the necessity for systematic and comprehensive coverage of historical aspects of the Universal Declaration of Human Rights development and adoption that will be the basis for a comprehensive and objective interpretation of the essence and content of human rights.

Discussion. The Second World War has become the attractor of the Universal Declaration of Human Rights adoption. Until now, human rights have been perceived purely from the standpoint of a domestic phenomenon. The outlined issues could acquire a regional character without having a precedent character only in certain cases related to international relations.

It was the Second World War that raised the issues of the relationship between the individual and the state, the individual and the collective, proving that it is a person who must have the priority: the collective (the state) cannot order a person to determine his way of life and realization of his own potentials, etc. (I do not deny the existence and the necessity of

general rules existence that should be followed by a person within the society, but these rules must have a limit, by which, in particular, human rights and human dignity are; therefore, I emphasize once again the necessity to implement the provision on the priority of a person and his rights over the interests of the state in a democratic society).

The Human Rights Commission was engaged in the Universal Declaration of Human Rights draft preparation. On behalf of the Secretary-General of the United Nations, the task of preparing this document was entrusted to Canadian John Peters Humphrey.

The Human Rights Commission itself, according to the official portal of the United Nations, consisted of 18 members who were representatives of various political, cultural and religious groups. The editorial board was chaired by Eleanor Roosevelt, the widow of US President Franklin Roosevelt. She was accompanied by Rene Cassen of France, who drafted the Declaration, the Committee's Rapporteur, Charles Malik of Lebanon, Vice-Chairman Peng Chung Chang of China, and John Humphrey of Canada, Director of the UN Office of Human Rights, who drafted the Declaration. But it was Mrs. Roosevelt who was recognized as the driving force behind the Declaration adoption [6].

It is worth noting the desire of the authors of the Universal Declaration of Human Rights to take into account the pluralism of the human rights category interpretations, involving representatives of various social groups in the work of the Human Rights Commission, however, there were only 18 people.

In this context, S. Waltz's study of the analysis of four political myths about the Universal Declaration of Human Rights adoption deserves attention, including sponsoring the declaration developers and reproducing human rights propaganda in its content in the interpretation of Western states. Let me note that the above mentioned author came to the conclusion that each of the four political myths «contains a piece of truth, and each of them is also misleading». The author emphasizes that when the historical role of large states in human rights promoting is exaggerated, the role and contribution of small states is not noticed [7, p. 437–448].

In general, it should be noted that beginning with the Art. 1 of the Universal Declaration of Human Rights with the words «All people are born free and equal...», the developers of this document reproduced the idea of human rights universality, their global nature that is not limited to the borders of a state or even a region.

«As a common standard of achievement for all signatories, the Universal Declaration of Human Rights is an essential cornerstone of modern human rights history, relying on ancient modern philosophy, responses to the horrific crimes of World War II and various visions of human rights future standards. Despite the differences of opinion between many editorial parties and states, the Universal Declaration of Human Rights eventually went beyond the conflict, forming the basis of a moral compass for all mankind» [8] – this is how one foreign researcher assesses the significance of this international act.

At the same time, it is worth emphasizing another aspect of the Universal Declaration of Human Rights adoption, namely, the voting process revealing the existence of various interpretations of human rights that was manifested in not unanimous support for the adoption of the international document. According to the analysis of this process, the factors of human rights content various perceptions were the following:

1. Religious factor. The Universal Declaration of Human Rights reproduces the theory of human rights based on the priority of a person, on the human right to the free development of one's personality, which includes the possibility to change one's beliefs, religion, and equality of rights for women and men. In part, these provisions are reflected in Art. 16 and 18 of the Universal Declaration of Human Rights which determined the behavior of Saudi Arabia representatives: not to support the adoption of the Universal Declaration of Human Rights.

Public life in this state is determined by its theocratic nature and the status of «state of two mosques» (there are mosques on its territory that are the two largest shrines in Islam). The theocratic nature of the social system (as well as of the state's one) can not but be reflected in the perception of legal phenomena, and human rights in particular. It is Islam through which the category under study should be interpreted. At the same time, we should not forget about the slightly different perceptions of the position of men and women within the Islamic world. Therefore, neither the provisions on equality of men and women in rights, nor the freedom of choice of religion, renunciation of religion, the possibility of not practicing any religion at all are quite ambiguously perceived by a religious person, and religious society.

The non-acceptance of these provisions (regarding the equality of all people in their rights, regardless of gender, as well as freedom of belief) is largely contrary to the human rights theory that

is formally reflected in the text of the Universal Declaration of Human Rights.

2. Political factor. The abstention from voting for the adoption of the Universal Declaration of Human Rights by the Republic of South Africa was largely stipulated by the racial discrimination against African peoples policy carried out within that state.

And this state of politics was incompatible with the rights proclaimed in the Universal Declaration of Human Rights. In addition, in accordance with the «spirit» of this international soft law act, a person is the main value, not the state or the collective, which also did not correspond to the policy of the Republic of South Africa of that time. Apartheid is incompatible with the Western concept of human rights, as well as any other state of neglect of human rights through any feature, namely, race, gender, age, nationality, etc.

It should be noted that it is human rights that are the means limiting state power in this context, preventing arbitrariness of public authorities, and serving as a criterion for determining the effectiveness of the state. «According to the democratic tradition, the social purpose of authorities is defined as serving the people and is detailed in the specifics of services providing» [9, p. 13–20], said P. Petrovsky.

That is why undemocratic states deny human rights by nature, do not recognize human rights inalienable nature, their inalienability and try to convince of that that it is the state that gives rights to people, determines human rights boundaries, the order of their implementation and so on. Accordingly, the essence of the studied category is distorted, moreover, a completely different phenomenon is called as human rights, for example, benefits and privileges, and so on.

As I have repeatedly emphasized, most states have recognized the existence of inalienable (natural) human rights at present. This, in turn, necessitates the implementation of the principle of «a state is for a person» and not «a person is for a state», actualizing psychological and sociological approaches to understanding law. Law should not be seen as a formally defined rule of conduct established and protected by the state. This rudiment of the Soviet machinery system still exists in some «democratic» states.

The abovementioned allows us to understand the position of the Soviet Union and its satellites that also did not vote for the Universal Declaration of Human Rights adoption (abstained).

«We cannot be muddled from our position with demagogic cries and sobs that it is impossible, they say, to restrict human freedom, and human rights. Yes, it is possible if this freedom is used to the detriment of the public good and the interests of the people» [10], stressed A. Vyshinsky.

At the same time, it should be noted that despite miscellaneous human rights interpretations, it can be avouched that the Universal Declaration of Human Rights is not merely the result of the objectification of Western human rights theory, though this international act embodies the very universal perception of human rights. In this context, we should mention the scientific research by H. Christensen on the historical aspects of the Universal Declaration of Human Rights adoption. The author analyzes the reactions of the main participants in the process of working on the adoption of the document under study, and the contributions of the main actors in this paper. He shows that the legislation regime of human rights was conditioned by a negotiation involving different countries from different continents, cultures and religions. The author demonstrates the importance of small states for the adoption of human rights standards as international law. He refutes the idea that the human rights regime is a Western project [11, p. 112–117].

«Along with other documents and protocols that emerged from the ashes of World War II, a concert of legal and political means aimed at promoting lasting peace was created. Thus, it gained a high level of recognition and legitimacy and became the standard basis for global human rights determining» [12].

Conclusions. Thus, creating an international act that was to enshrine human rights, to embody the ideas of equality in human rights, their universal and general nature, the Commission on Human Rights involved representatives of various groups, including distinctions in political, religious and other views. However, when the Universal Declaration of Human Rights was adopted, not all states voted in its favor. Eight states have refrained from supporting it which was stipulated by a number of religious and political factors. At the same time, various interpretations of human rights by various states do not deny their universal nature.

Covering the human rights issue it is advisable to disclose the process of preparation and adoption of the Universal Declaration of Human Rights which will allow systematically and clearly understand the nature of human rights, differences in the activities of various states concerning human rights implementation.

References

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
2. Головатий С. *Про людські права. Лекції*. Київ : Дух і літера, 2016. 760 с.
3. Гнатовський М. М., Поєдинок О. Р. Загальна декларація прав людини як частина загального звичаєвого міжнародного права. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 83. Ч. 2. С. 17-26.
4. Латковська Т.А. Загальна декларація прав людини – видатний документ історії людства. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vchfo_2014_4_6.pdf.
5. Шередько О. Генеза закріплення прав людини у міжнародному праві. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2019. Вип. 46. С. 252-261.
6. History of the Declaration. United Nations. URL <https://www.un.org/en/about-us/udhr/history-of-the-declaration>.
7. Waltz S. Reclaiming and Rebuilding the History of the Universal Declaration of Human Rights. *Third World Quarterly*. 2002. № 23(3). P. 437-448.
8. Duan F. The Universal Declaration of Human Rights and the Modern History of Human Rights URL <https://ssrn.com/abstract=3066882>.
9. Петровський П. Забезпечення прав і свобод людини – основний тренд модернізації публічного управління. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 13-20.
10. СССР и принятие Всеобщей декларации прав человека. URL : <http://www.hrights.ru/text/b11/Chapter17.htm>.
11. Christensen, H. BORN FREE AND EQUAL: The History of the Universal Declaration of Human Rights . *Advances in Social Sciences Research Journal*. 2020. № 7(6). P. 112–117.
12. Thiago R. Et al. Declaration of Human Rights 70 Years After. URL <https://www.scielo.br/j/cint/a/6ZCqRCh7vw9xVBLqPcyfdRb/?lang=en#>.

Submitted 30.11.2021

1. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnya 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1996, № 30, art 141. [in Ukr.].
2. Holovaty, S. (2016). Pro liudski prava. Lektseyi [On human rights. Lectures]. Kyiv : Dukh i litera, 2016. 760 p. [in Ukr.].
3. Hnatovskyi, M.M., Poiedynok, O.R. (2009). Zahalna deklaratsiia prav liudyny yak chastyna zahalnoho zvychaevoho mizhnarodnoho prava. [The Universal Declaration of Human Rights as Part of Common Customary International Law]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, issue 83, pp. 17–26. [in Ukr.].
4. Latkovska T.A. Zahalna deklaratsiia prav liudyny – vydatnyi dokument istorii liudstva. [Universal Declaration of Human Rights is an Outstanding Instrument of Human History]. URL http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vchfo_2014_4_6.pdf [in Ukr.].
5. Sheredko, O. (2019). Heneza zakriplennia prav liudyny u mizhnarodnomu pravi. [The Genesis of Human Rights Consolidation in International Law]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mizhnarodni vidnosyny*, issue 46, pp. 252–261. [in Ukr.].
6. History of the Declaration. United Nations. URL <https://www.un.org/en/about-us/udhr/history-of-the-declaration>.
7. Waltz, S. (2002). Reclaiming and Rebuilding the History of the Universal Declaration of Human Rights. *Third World Quarterly*. № 23(3), pp. 437–448.
8. Duan, F. (2017). The Universal Declaration of Human Rights and the Modern History of Human Rights. URL <https://ssrn.com/abstract=3066882>.
9. Petrovskyi, P. (2015). Zabezpechennia prav i svobod liudyny – osnovnyi trend modernizatsii publichnoho upravlinnia [Ensuring Human Rights and Freedoms is the Main Trend of Public Administration Modernization]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, issue 43, pp. 13–20. [in Ukr.].
10. CSSR y pryniatye vseobshchei deklaratsyy prav [USSR and the Universal Declaration of Rights Adoption]. URL: <http://www.hrights.ru/text/b11/Chapter17.htm>. [in Russ.].
11. Christensen, H. (2020). Born Free and Equal: The History of the Universal Declaration of Human Rights . *Advances in Social Sciences Research Journal*, № 7(6), pp. 112–117.
12. Thiago R. (2018). Declaration of Human Rights 70 Years After. URL <https://www.scielo.br/j/cint/a/6ZCqRCh7vw9xVBLqPcyfdRb/?lang=en#>.

ABSTRACT

The article deals with covering certain aspects of the Universal Declaration of Human Rights adoption. Emphasis is placed on different interpretations of human rights by states that was reflected in the process of adopting the Universal Declaration of Human Rights (in the context of non-support of this international act by a number of states due to different perceptions of human rights essence and content). It is noted that although the Human Rights Commission, which was set up to draft the Universal Declaration of Human Rights and consisted of 18 members representing various cultural, political and

religious groups, this did not prevent different interpretations of both the Human Rights and the Universal Declaration of Human Rights in particular. It is noted that since the second half of the twentieth century a number of international acts the subject of which is human rights have been adopted. Perhaps the Universal Declaration of Human Rights adopted in 1948, is the first and the most important of them in the interregional aspect and became a kind of response of the international community to World War II.

There is a lack of attention of lawyers to the adoption of the Universal Declaration of Human Rights as that that allows a better understanding of the human rights nature through their properties such as universality and relativism. One of the reasons for the insufficient study of this issue is the affiliation of the Universal Declaration of Human Rights to soft law. However, international judicial institutions have repeatedly pointed to the binding nature of the provisions of this Declaration.

Various factors of the Universal Declaration of Human Rights ambiguous perception are analyzed, among them are the following: 1) religious (Universal Declaration of Human Rights reproduces the theory of human rights based on human priority, the human right to free development of one's personality, including the ability to change one's beliefs, religion, and equality in the rights of women and men); 2) political (in accordance with the «spirit» of this international soft law act, the person is the main value, not the state or the collective; incompatibility of the Declaration with apartheid).

It is concluded that the Universal Declaration of Human Rights preparation and adoption is hardly covered in the legal literature that does not contribute to a comprehensive understanding of the Western concept of human rights and relativism in human rights as a phenomenon within different legal cultures interpretation.

Keywords: *Universal Declaration of Human Rights, human rights, adoption of the Universal Declaration of Human Rights, relativism of human rights, universality of human rights.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-136-142

**Євген
ЛУК'ЯНЧИКОВ[®]**
доктор юридичних
наук, професор

**Борис
ЛУК'ЯНЧИКОВ[®]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна)

УНОРМУВАННЯ ФОРМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті звертається увага на те, що досягнення науково-технічного прогресу використовуються не тільки для активізації суспільно-корисної діяльності. У деяких випадках вони використовуються злочинцями, що призводить до появи нових способів вчинення злочинів та удосконалення традиційних. Це потребує адекватної відповіді державних органів у боротьбі зі злочинністю, розробки та використання надійних засобів і способів роботи з джерелами доказової інформації, належного їх нормативного регулювання. Значне місце у пізнавальній діяльності з розслідування належить правильному та повному використанню спеціальних знань.

Автори розглядають дискусійні питання щодо визначення спеціальних знань, форм і суб'єктів їх використання у кримінальному провадженні, обґрунтовують пропозиції з удосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства, якими регулюється порядок використання спеціальних знань.

Ключові слова: *слідчий, дізнавач, спеціальні знання, висновок спеціаліста, висновок експерта.*

© Є. Лук'янчиков, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5763-6972>
evgenlyk1947@gmail.com

© Б. Лук'янчиков, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4761-5980>
boryn@bigmir.net

Постановка проблеми. Розбудова соціальної, правової держави відбувається у складних умовах і потребує вдосконалення діяльності всіх державних органів. Значною мірою це стосується діяльності правоохоронних органів, на які покладається забезпечення охорони та захисту особи й держави від протиправних посягань.

Злочинність не є винаходом сьогодення, а супроводжує розвиток людства на усіх етапах його розвитку. Вона йде в ногу з розвитком науково-технічного прогресу, а в деяких випадках використовує його здобутки швидше, ніж у суспільно корисній діяльності людини. Свідченням цьому є використання злочинцями для реалізації злочинної мети сучасних досягнень науково-технічного прогресу, можливостей цифрових технологій, недоліків і прогалин законодавства для вчинення кримінальних правопорушень. Поява нових способів вчинення злочинів та удосконалення традиційних потребують адекватної відповіді державних органів у боротьбі зі злочинністю, розробки та використання надійних засобів і способів роботи з джерелами доказової інформації, належного їх нормативного регулювання. Саме це спонукає звернутися до аналізу нормативного регулювання використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню поняття, природи та сутності спеціальних знань, форм і суб'єктів їх використання приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців: Р. Белкін, В. Гончаренко, Г. Грамович, В. Коваленко, В. Лисиченко, Б. Романюк, М. Салтєвський, В. Шепітько. Можливості та форми використання спеціальних знань під час розслідування дорожньо-транспортних подій досліджували В. Дячук, М. Климчук та О. Губська. У процесі досліджень науковці намагаються з'ясувати поняття спеціальних знань, визначити їх обсяг, особливі риси та ознаки, зазначає М. Щербаковський. Проте, вказує він, жодна з позицій не набула загального визнання, а пошуки науковців не припиняються [10, с. 37], що свідчить про актуальність досліджуваного питання.

Метою статті є дослідження форм і суб'єктів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, способів відображення результатів їх застосування в процесуальних документах та можливостей використання в процесі доказування.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального процесу та криміналістики визначення спеціальних знань не набуло однозначності. Одні науковці під спеціальними знаннями в кримінальному судочинстві розуміють знання та навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань. Таке визначення спеціальних знань, на їх думку, максимально точно відбиває теоретичні положення наукознавства, законодавства і практику залучення спеціальних знань до відправлення правосуддя [2, с. 24].

Інші науковці до визначення спеціальних знань обов'язковою ознакою намагаються включити вказівку на суб'єкт їх застосування. Для однозначного тлумачення спеціальних знань Ю. Черноус та Є. Даніч пропонують ч. 1 ст. 71 КПК доповнити приписом «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [8, с. 595]. У такому разі у визначенні вказується на знання, що відносять до спеціальних – наукові, технічні (у більшості випадків є науковими), суб'єкт їх застосування і мету – надання консультацій. Із невідомих обставин автори не згадують про надання спеціалістом письмових роз'яснень під час дослідження доказів судом (ст. 360 КПК). За такого підходу до формулювання визначення спеціальних знань може скластися враження, що без суб'єкта їх застосування знання взагалі не можуть існувати. Проте вони є надбанням людства та накопичуються, систематизуються й зберігаються для можливого використання наступними поколіннями [5, с. 128].

Як слушно зазначає В. Шепітько, знання як соціокультурний продукт не належать і не можуть належати одній конкретній людині, адже вони завжди будуються на спадкоємності з іншими знаннями, рухаються у потоці діяльності, передаючись методом своєрідних соціальних естафет [9, с. 613].

Звичайно, значна більшість осіб, які володіють такими знаннями (їх носіїв), не буде брати участі у судових провадженнях під час вирішення юридичних конфліктів.

Проте сутність таких знань як спеціальних не зміниться, оскільки їх набуття потребує певного часу навчання, практичної або наукової діяльності, адже вони не є загальнодоступними для широкого кола осіб на певному етапі розвитку людства. Прикладом цього може бути дискусія щодо віднесення знань у галузі права до спеціальних. Заперечуючи їх спеціальний характер посилаються на редакцію ч. 1 ст. 242 КПК де зазначається «не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права». Під час ознайомлення з такою редакцією виникає запитання, із якої галузі права не допускається експертиза. Якщо мова йде про кримінальне процесуальне право, із цим можна погодитися. Складніше визначитися з можливістю правової експертизи у тих випадках, коли це потрібно для правильної кваліфікації відповідних протиправних діянь. Із цього питання слід визнати слушною думку В. Шепітько, який зазначає, що примітивне тлумачення терміну «питання права» або «правові питання» викликає певні неузгодженості під час здійснення кримінального (або іншого провадження). До того ж, можуть бути достатньо складні «правові питання», що невідомі (і не можуть бути відомі) слідчому, прокуророві, адвокату чи судді [9, с. 614]. Формулювання даної норми, скоріше за все, слід розглядати як анахронізм. На той час, коли це положення було сформульовано, слідчий мав можливість вирішувати питання права самостійно. Наразі, законодавство надзвичайно розгалужене. Норми різних галузей, а інколи й у межах однієї не узгоджуються. Розібратися у них може дійсно лише спеціаліст у вузькій галузі. Сьогодні законодавець опосередковано визнає та передбачив можливість правової експертизи і визнання правових знань спеціальними. Це експертиза правових актів на відповідність Конституції України, рішення Касаційних судів, обмеження кола осіб, які можуть бути захисником у провадженні або надавати правову допомогу. Із великої кількості юристів лише обмежена їх частина вважається спеціалістами, що можуть надавати правову допомогу під час відповідних юридичних проваджень.

Розглядаючи питання щодо спеціальних знань у кримінальному провадженні, не можна залишити поза увагою форми та суб'єктів їх застосування. На особливу увагу ці питання заслуговують після набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [6], яким були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу України, у тому числі, що стосуються способів залучення спеціальних знань до процесу розслідування кримінальних правопорушень.

Зважаючи на пізнавальний характер кримінального процесу В. Гончаренко виділяв дві форми застосування даних природничих і технічних наук за їх доказовим значенням – процесуальну та непроцесуальну. Слушно зазначається, що спеціальні знання застосовують особи, які наділені відповідними процесуальними повноваженнями, проте, у першому випадку їх застосування може настати певний юридично значимий результат, а у другому – настання такого результату неможливо [1, с. 104].

Залежно від виду діяльності, О. Гуменський до процесуальної форми використання спеціальних знань, окрім судової експертизи відносить участь спеціалістів у слідчих (розшукових) діях [3, с. 121]. Обидві форми набули нормативного закріплення в чинному КПК України, а у зв'язку з останніми змінами вважаємо за доцільне приділити увагу нормативному регулюванню участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Відповідно до чинного КПК України (ст. 71) спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками. Із аналізу змісту даної статті спеціаліст може бути залучений:

а) для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду;

б) для надання консультацій;

в) для надання висновків у випадках, передбачених пунктом 7 частини четвертої цієї статті (йдеться про з'ясування обставин кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань ч. 3 ст. 214 КПК).

Перша та друга форми участі спеціаліста у кримінальному провадженні пройшли відповідну апробацію практикою і щодо їх застосування розроблені необхідні рекомендації. Тому є необхідність зупинитися докладніше на наданні спеціалістом висновків, із питань, що потребують спеціальних знань у процесі дізнання до внесення

відомостей щодо проступку до ЄРДР.

Щодо можливості надання спеціалістом висновків із питань, що потребують спеціальних знань йдеться в частині першій та п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК. Подібна редакція викликає певні сумніви, оскільки в частині першій визначено дві форми участі спеціаліста у кримінальному провадженні: надання консультацій та висновків. У п. 7 ч. 4 цієї статті зазначається, що спеціаліст під час розслідування у формі дізнання може надавати висновки до внесення відомостей в ЄРДР. У такому разі постає питання стосовно можливості надання висновків під час розслідування злочинів після внесення відомостей щодо них до ЄРДР. Скоріше за усе, подібне рішення є неприйнятним. Якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні спеціальні знання дізнавач або слідчий має призначити експертизу у встановленому порядку та отримати висновок експерта, який є джерелом доказів у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 84 КПК).

Чинний КПК України надає висновку спеціаліста значення джерела доказів під час проведення дізнання (ст. 298¹ КПК), а ст. 71 КПК наділяє спеціаліста правом надавати «висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок». Проте у п. 7 ч. 4 цієї статті зазначається, що такий висновок спеціаліст може надавати у провадженнях про кримінальні проступки.

Про віднесення висновку спеціаліста до доказів у кримінальному провадженні зазначається у ст. 74 КПК РФ, хоча у нормі про його повноваження, про надання висновку не згадується (ст. 58 КПК РФ). Визначення висновку спеціаліста міститься в одній нормі з висновком експерта з незначними відмінностями. В останньому має зазначатися зміст проведеного дослідження.

Дещо інакше дане питання вирішується за КПК Республіки Молдова. До засобів доказування відносять як висновок експерта, так і науково-технічні або судово-медичні висновки (ч. 2 ст. 93).

До внесення відповідних змін у КПК України про висновок спеціаліста не згадувалося. Спеціаліста залучали для надання консультацій (усних або письмових) та безпосередньої технічної допомоги. З аналізу змісту ч. 3 ст. 214 КПК України вбачається, що висновок спеціаліста для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку може мати місце тільки до внесення відомостей до ЄРДР (протягом 24 годин). У разі незгоди з ... висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням щодо проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених КПК.

Слід зазначити, що формулювання висновку спеціалістом передбачає проведення відповідних досліджень наданих йому дізнавачем об'єктів. Для такого дослідження він має використовувати методики, якими користуються під час проведення експертизи. Не можна скоротити і час для відповідних об'єктивних процесів дослідження, не можуть відрізнятись і висновки за результатами досліджень, якщо вони є науковими.

Надання висновку спеціаліста значення джерела доказів у провадженні щодо проступків потребує визначення процедури залучення спеціаліста до такої діяльності та поширення на нього деяких вимог, що пред'являють до судових експертів. У першу чергу це стосується кваліфікаційних вимог до такої особи. Для цього не достатньо володіння науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями. Особа на визначеному рівні має володіти сучасними методиками дослідження об'єктів, щоб обґрунтувати висновок. Чи може володіти такими методиками спеціаліст підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій у складі територіальних відділів поліції. Виявляється, що не кожен спеціаліст, якого залучили до участі в процесуальних діях на початковому етапі дізнання може проводити відповідні дослідження та надавати висновок.

На підтвердження нашої думки слід звернутися до змін, що були внесені до Закону України «Про судову експертизу» та доповнення його ст. 7¹ «Підстави проведення судової експертизи (обстеження і дослідження)». У частині другій цієї статті зазначається, що підставою для отримання висновку спеціаліста під час з'ясування обставин вчинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу дізнання. Проводити таке дослідження буде саме судовий експерт, який або працює в державній спеціалізованій установі, або не є працівником такої установи та за

результатами проведеного дослідження формулювати висновок.

У цьому плані надзвичайно влучним є висловлювання Е. Сімакової-Єфремян, що висновок спеціаліста за сутністю нічим не відрізняється від висновку експерта, оскільки до нього законодавцем встановлені ті ж самі вимоги, тільки відносно встановлення фактів та обставин кримінального проступку, а не злочину, що ставить під сумнів доцільність закріплення такого джерела доказів у КПК України [7, с. 115–118].

За назвою цей документ є висновком спеціаліста, а за сутністю висновком судового експерта, а не спеціаліста на кшталт інспектора-криміналіста. Він є джерелом доказів у провадженні у формі дізнання, і звернення до судового експерта для його отримання може мати місце до внесення відомостей до ЄРДР для з'ясування обставин кримінального проступку. Це суперечить загальним положенням досудового розслідування (дізнання є однією з його форм), що не залишають правоохоронним органам часу для перевірки заяв та повідомлень щодо кримінальних правопорушень. Відомості про кримінальне правопорушення мають бути внесені до ЄРДР не пізніше 24 годин після подання заяви щодо нього, повідомлення або самостійного виявлення.

Перевірка інформації для встановлення ознак і обставин кримінального правопорушення передбачалася попереднім КПК України (ст. 97), проте перелік засобів її здійснення обмежувався відібраним пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребуванням необхідних документів. Уже на той час науковцями та практиками зверталася увага на те, що у деяких випадках для встановлення ознак злочину та прийняття правильного процесуального рішення слідчому (дізнавачу) потрібно використовувати спеціальні знання певних галузей (визначення стану, у якому перебуває особа, віднесення тих або інших речовин до наркотичних, сильнодіючих, предметів до вогнепальної або холодної зброї, вибухівки, боеприпасів тощо) та обґрунтовувалися пропозиції дозволити у таких випадках проведення експертизи, як і огляду місця події, до порушення кримінальної справи (внесення відомостей до ЄРДР) [4, с. 66].

Окрім того, слід звернути увагу, що висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта (ст. 300 КПК). Якщо вимоги мають бути однакові, то результати дослідження мають оформлятися висновком експерта, а не висновком спеціаліста. Подібний підхід законодавця до вирішення цього питання є нічим іншим як спробою приховати фактичне проведення експертизи до початку дізнання вигаданим висновком спеціаліста.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що редакція ст. 71 КПК потребує подальшого удосконалення. Згадку про висновок спеціаліста доцільно з неї вилучити. Відповіді на питання, що цікавлять слідчого або дізнавача вони можуть отримати під час консультацій із особою, що володіє відповідними спеціальними знаннями. У подальшому слід розглянути варіанти проведення експертизи у кримінальному провадженні до внесення відомостей щодо правопорушення до ЄРДР, якщо це є необхідним для встановлення ознак кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В. Г. Вибране. Київ : Прецедент, 2021. 791 с.
2. Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури*. 2007. Вип. 9. С. 22-32.
3. Гуменський О. А. Використання спеціальних знань у кримінальному та адміністративному судочинстві. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін.* Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. Вип. 66. С. 116-127.
4. Коваленко Е. Г., Лукьянчиков Е. Д. Судебные экспертизы в практике расследования органами внутренних дел хищений социалистической собственности: учеб. пособие. Киев: КВШ МВД СССР, 1988. 72 с.
5. Лук'яничков Є. Д., Лук'яничков Б. Є., Петряєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. №4(44). С. 125-130.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.
7. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2019. № 20. С. 115-119.

8. Чорноус Ю. М., Даніч Є. О. Особливості залучення спеціальних знань до кримінального провадження. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*. Київ : КНДІСЕ Мінюсту України, 2019. С. 593-597.
9. Шепітько В. Ю. Криміналістичні та спеціальні знання: сутність, співвідношення, тенденції використання. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*. Київ : КНДІСЕ Мінюсту України, 2019. С. 611-616.
10. Щербаківський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Honcharenko, V. H. (2021) Vybrane [Selected]. Kyiv : Pretsedent, 791 p. [in Ukr.].
2. Honcharenko, V. H., Kurdyukov, V. V., Lehkykh, K. V. (2007) Spetsial'ni znannya: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannya v dokazuvanni. *Visnyk Akademiyi advokatury*, issue 9. pp. 22–32. [in Ukr.].
3. Humens'kyu, O. A. (2021) Vykorystannya spetsial'nykh znan' u kryminal'nomu ta administratyvnomu sudochynstvi [The use of special knowledge in criminal and administrative proceedings]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza: mizhvidom. nauk.-metod. zb. / Kyivivs'kyu NDI sudovykh ekspertyz; redkol.: D. V. Zhuravl'ov (holov. red.), O. H. Ruvyn (zast. holov. red.) ta in.* Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, issue 66, pp. 116–127. [in Ukr.].
4. Kovalenko, Ye G., Luk'yanchikov, Ye. D. (1988) Sudebnyye ékspertyzy v praktike rassledovaniya orhanami vnutrennikh del khishcheniy sotsyalisticheskoy sobstvennosti [Forensic examinations in the practice of investigating the theft of socialist property by law enforcement agencies] : ucheb. posobiye. Kyiv: KVSh MVD SSSR, 72 p. [in Russ.].
5. Lukyanchikov, Ye. D., Lukyanchikov, B. Ye., Petryayev, S. Yu. (2019) Vykorystannya spetsial'nykh znan' u kryminal'nomu provadzhenni [The use of special knowledge in criminal proceedings]. *Visnyk NTUU «KPI» Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo. №4(44)*, pp. 125–130. [in Ukr.].
6. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminal'nykh pravoporushen' [On amendments to some legislative acts of Ukraine to simplify the pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses] : Zakon Ukrayiny vid 22.11.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>. [in Ukr.].
7. Simakova-Yefremyan, E. B. (2019) Do pytannya pro vvedennya u kryminal'ne protsesual'ne zakonodavstvo ponyattya «vysnovok spetsialista» [On the issue of introducing into criminal procedural law the concept of "expert opinion"]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzы i kryminalistyky*. Kharkiv : Pravo, № 20, pp. 115–119. [in Ukr.].
8. Chornous, Yu. M., Danich, Ye. O. (2019) Osoblyvosti zaluchennya spetsial'nykh znan' do kryminal'noho provadzhennya [Features of involving special knowledge in criminal proceedings]. *Aktual'ni pytannya sudovoyi ekspertolohiyi, kryminalistyky ta kryminal'noho protsesu*. Kyiv : KNDISE Minyustu Ukrayiny, pp. 593–597. [in Ukr.].
9. Shepit'ko V. Yu. (2019) Kryminalistychni ta spetsial'ni znannya: sutnist', spivvidnoshennya, tendentsiyi vykorystannya [Forensic and special knowledge: essence, relationships, trends]. *Aktual'ni pytannya sudovoyi ekspertolohiyi, kryminalistyky ta kryminal'noho protsesu*. Kyiv : KNDISE Minyustu Ukrayiny, pp. 611–616. [in Ukr.].
10. Shcherbakovs'kyu, M. H. (2015) Provedennya ta vykorystannya sudovykh ekspertyz u kryminal'nomu provadzhenni [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings] : monohrafiya. Kharkiv : V dele, 560 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Lukyanchikov, Boris Lukyanchikov. Standardization of forms of use of special knowledge in criminal proceedings. The article draws attention to the fact that the achievements of scientific and technological progress are used not only to enhance the socially useful activities of mankind. In some cases, they are used by criminals, leading to new ways of committing crimes and improving traditional ones. This requires an adequate response from government agencies in the fight against crime, the development and use of reliable ways and methods of working with sources of evidence, their proper regulation. A significant place in the cognitive activity of the investigation belongs to the correct and full use of specialized knowledge.

It is proved that the acquisition of special knowledge by a person requires a certain study time, practical or scientific activity. It is noted that such knowledge is not publicly available to a wide range of people at a certain stage of human development.

Given the significant diversification of legislation and inconsistency not only in the various branches of law, and on occasion of one, it is stated that they can really understand a specialist in a narrow field, and this is in favor of legal expertise.

The authors consider debatable issues regarding the definition of special knowledge, forms and subjects of their use in criminal proceedings, substantiate proposals for improving the rules of current criminal procedure law, which regulates the use of special knowledge.

It is noted that a specialist in criminal proceedings may be a person who has special knowledge and skills and can provide: direct technical assistance (photography, drawing up diagrams, plans, drawings, sampling for examination, etc.) to the parties to criminal proceedings during pre-trial investigation and trial during the trial; consultations; conclusions, when necessary to clarify the circumstances of the criminal offense before entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations.

Keywords: *investigator, coroner, special knowledge, specialist opinion, expert opinion.*

УДК 342.95+343.162

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-142-149

Роман МИРОНЮК[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОЦЕДУРА ДОБОРУ НА ПОСАДУ СУДДІ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ПОРІВНЯЛЬНЕ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті здійснено аналіз правових засад та процедур добору на посаду судді в Україні та зарубіжних країнах, виокремлено передовий зарубіжний досвід процедури формування суддівського корпусу та з'ясовано можливості для його впровадження в Україні.

Ключові слова: *процедура добору на посаду судді, правове забезпечення, особливості процедури добору, зарубіжний досвід, впровадження зарубіжного досвіду.*

Постановка проблеми. Значним надбанням судової реформи, започаткованої в 2015 році та визначеної у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки [1], стало прийняття та набуття чинності в 2016 році Закону «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закону) [2], в якому по-новому в Розділі IV «Порядок зайняття посади судді» та Розділі V «Кваліфікаційний рівень судді» визначені процедури добору на посаду судді на конкурсних засадах, з чіткими, прозорими та законодавчо визначеними етапами такої процедури. Однак варто зазначити, що процедура добору на посаду судді в Україні зі спрощеної раніше, до 2016 року, перетворилась на бюрократизовану процедуру сьогодні, адже зі внесеннями змін до різних законодавчих актів, які регламентують процедуру добору на посаду, повноваження щодо їх призначення були розподілені між різними суб'єктами владних повноважень, зокрема, процедуру добору на посаду судді організовує і проводить Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККСУ), формування списків на посаду судді і подання їх призначення до Офісу Президента здійснює Вища рада правосуддя (далі – ВРП). Однак через раптове припинення повноважень колишнього складу ВККСУ наприкінці 2019 року та необхідність формування Конкурсної комісії, яка утворюється для проведення конкурсу на зайняття посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, усі процеси призначення суддів поставлено на паузу.

Водночас, за даними ВРП, станом на 5 лютого 2021 року фактична кількість суддів в усіх судах України становить 5382 судді при визначеній кількості 7295 суддів. Повноваження здійснювати правосуддя мають 4990 суддів. Кількість вакантних посад суддів становить 1913. Фактична кількість суддів в місцевих судах – 4259 суддів, з яких повноважних – 3884. Вакантних посад – 1332 [3]. Тобто процедура добору та призначення на посаду судді потребує узгодження та оптимізації, що можливо і варто здійснювати з урахуванням передових світових практик формування суддівського корпусу.

Мета. У зв'язку з цим нижче на виконання завдань дослідження в межах даної статті спрямуємо наукову думку на здійснення порівняльно-правового аналізу

© Р. Миронюк, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>

mironyk1977@ukr.net

процедури добору на посаду судді в Україні та зарубіжних країнах та виокремимо передовий зарубіжний досвід процедури формування суддівського корпусу та з'ясуємо можливості для його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. *Вітчизняний досвід формування суддівського корпусу.* Аналіз правових актів, які тою чи іншою мірою регулюють порядок оголошення та проведення конкурсу на посаду судді в межах процедури добору на посаду судді в Україні, дає можливість виокремити основні з них. Передусім це Закон «Про судоустрій та правовий статус суддів» (далі – Закон), яким визначено: порядок утворення та ліквідації суду, визначення та узгодження кількісного його складу (ст. 19); вимоги до посади судді (ст. 69); обмеження щодо зайняття посади судді (перелік яких визначений у ст. 69); стадії та етапи добору на посаду судді, а також порядок призначення на посаду судді визначені у ст.ст. 70-81); підстави та порядок переведення судді до іншого суду визначені у ст. 82 [2]. Також добір кандидатів для призначення на посаду судді вперше регулюється Порядком розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на посаду судді вперше, визначений відповідним Положенням (далі – Положення), затвердженим Рішенням ВККСУ від 18.10.2012 № 214/пш-12 [4]. Цим Положенням визначено окремі процедури порядку проведення добору кандидатів на посаду судді вперше: оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді; подання документів особами, які виявили бажання стати суддею, та їх допуск до добору кандидатів на посаду судді; організація та порядок проведення перевірок і збору інформації стосовно кандидатів на посаду судді; анонімного тестування (іспиту) кандидатів та направлення для проходження спеціальної підготовки; проведення кваліфікаційного іспиту; визначення рейтингу кандидатів на посаду судді; формування та ведення резерву на заміщення вакантних посад судді; проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді.

Водночас із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX повноваження ВККСУ були припинені, а окремі з них передані ВРП, де, зокрема, зазначено, що ВККСУ розробляє та подає на затвердження Вищій раді правосуддя проекти порядку складення відбіркового іспиту та методики оцінювання його результатів, порядку складення кваліфікаційного іспиту та методики оцінювання кандидатів, положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, порядку та методології кваліфікаційного оцінювання, порядку формування і ведення суддівського дос'є (дос'є кандидата на посаду судді) [5]. Таким чином, на сьогодні положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді має затверджуватись ВРП, а відповідно, діюче втрачає свою чинність. Водночас це виключно винятково питання перерозподілу повноважень між органами, які здійснюють публічне адміністрування у сфері судоустрою та діяльності судів і значно не впливає на процедуру оголошення та проведення конкурсу на посаду судді.

Аналіз, визначених у ст. 70 Закону етапів порядку добору та призначення на посаду судді, дає можливість систематизувати процедуру добору на посаду судді через виокремлення таких стадій цієї процедури: 1) оголошення добору на посаду судді, прийняття документів та прийняття рішення щодо допуску до конкурсу (забезпечується ВККСУ); 2) проведення спеціальної перевірки щодо кандидата на посаду судді та з'ясування наявності або відсутності обмеження щодо зайняття посади судді (здійснює ВККСУ та Громадська рада доброчесності); 3) оцінка правових професійних навичок та морально-ділових якостей кандидата на посаду судді (здійснює конкурсна комісія ВККСУ); 4) спеціальна підготовка кандидата на посаду судді (здійснюється у Національній школі суддів); 4) проведення конкурсу на заміщення вакантної посади та призначення на посаду судді (здійснюється ВККСУ); 5) формування кандидатів на призначення на посаду судді (здійснює ВРП); 6) призначення суддів (здійснює Президент України).

Зарубіжний досвід. З огляду на європейський вектор розвитку України, нижче особливу увагу ми приділимо досвіду адміністративно-правового забезпечення добору на посаду судді найбільш прогресивних, на наш погляд, країн європейської співдружності із сформованими демократичними традиціями (Австрії, Іспанії, Англії, Німеччини, Франції). Крім того, доречним є вивчення досвіду формування суддівського корпусу в США, яка є визнаною моделлю в світі дотримання демократичних принципів судочинства.

Досвід Австрійської Республіки. Конституцією Австрійської Республіки та Законом «Про службу суддів і прокурорів» сформовано вимоги, що пред'являються до кандидатів на посаду судді, та порядок їх призначення на посаду. Порядок відбору на посаду судді в Австрії містить такі етапи: подання документів на участь у відборі на посаду судді особою, яка має юридичну освіту (здобути таку освіту можна протягом 5-и років); проходження практики кандидатом на посаді секретаря й протоколіста (стенографіста) протягом 9 місяців, по 3 місяці в судді кожної спеціалізації; оцінка успішності проходження практики та набуття практичного досвіду, яку здійснюють комісія у складі не менше 3 суддів, які мають значний досвід судової діяльності; здавання підсумкового іспиту під керівництвом голів Верховних судів земель, представників прокуратури й асоціації суддів і який складається з письмових та усних іспитів з цивільного і кримінального права, співбесіди та психологічного тестування [6]. Після проходження практики і успішного складання іспитів, голова Верховного суду землі формує рейтинг кандидатів на посаду судді. Після цього Федеральний міністр юстиції оголошує конкурс на зайняття посад суддів у відповідних судах, на підставі якого особи, що пройшли практику та склали іспит, подають заявку про участь у конкурсі та ті, які були відібрані за вищою позицією у рейтингу кандидатів на посаду, проходять стажування на посаді судді (практика показує, що це лише 10-15 % від кількості претендентів, які подали заявку участі у доборі, це близько 60-70 осіб на рік). Відібрані особи проходять трирічне стажування на посаді судді-стажиста, після чого складають суддівський іспит, що складається з письмових іспитів із цивільного та кримінального права, кожен тривалістю максимум 10 годин у формі підготовки рішення суду в реальній судовій справі, яка перебувала на розгляді суду. Після успішного складання іспиту претендент на посаду судді подає заяву на будь-яку вакантну посаду судді, але, як правило, це суди першої інстанції, тому що зайняття посади у вищих судах здійснюється шляхом зайняття посади судді, який звільнив посаду (пішов у відставку), суддею, який має найбільший судовий стаж діяльності у судді нижчої юрисдикції. Водночас, якщо проаналізувати етапи відбору на посаду судді в Австрії, то особа може претендувати на посаду судді, досягнувши віку не менше 27 років. Цікавою у плані використання в Україні є досвід щодо методології оцінювання кандидатів на посаду судді: оцінка здійснюється колегією суду відповідної інстанції (судовою колегією); шкала професійного оцінювання має наступну градацію: «відмінно», «дуже добре», «добре» («середньо»), «посередньо», «невідповідно»; якщо суддя отримує оцінку нижче «дуже добре», то оцінювання відбувається повторно у наступному році.

Досвід Іспанії. Згідно з Розділом 6 («Про судову владу») Конституції Королівства Іспанії та законів про судову владу 1986 року до повноважень Генеральної ради входять: відбір, навчання та безперервне підвищення кваліфікації суддів і магістратів; заохочення та призначення суддів і магістратів; дисциплінарний контроль над суддями й магістратами; розробка бюджету судової системи; управління системою судів Іспанії. З огляду на предмет дослідження, звернемо увагу на особливості процедури відбору на посаду судді, які полягають у наступному: 1) кандидат на посаду судді повинен відповідати певним вимогам: вік не молодше 18 років, іспанське громадянство, наявність диплома юриста (наявність стажу роботи в галузі права не є обов'язковою); 2) кандидат, який виявив бажання стати суддею, може бути зарахований до Навчального центру підготовки суддів тільки після складання комплексного іспиту з багатьох тем права (цивільне, кримінальне, кримінально-процесуальне, конституційне, загальне, адміністративне, комерційне і трудове право), але здебільшого всі теми передбачені стандартними навчальними програмами; 3) процес навчання триває 1 рік 6 місяців, з основним нахилом на практичну складову, а також особливого значення набуває вивчення і оволодіння ораторською майстерністю, здатністю переконувати учасників судового засідання, вести та організовувати судові засідання та ін.); 4) процес навчання можна розділити на два етапи: перший етап (теоретичний) – це безпосереднє навчання кандидатів у Навчальному центрі, наприкінці якого кандидати відвідують поліцію, митницю, виправні установи, юридичні фірми і т.д; другий етап (практичний) починається на початку другого року навчання і полягає в тому, що кандидати призначаються в якості помічників суддів до судових установ першої інстанції, допомагають суддям виконувати їх обов'язки, беруть участь у судових засіданнях, здійснюють розгляд справ під керівництвом своїх наставників; третій – складання практичного іспиту та отримання балів, які підсумовуються з балами, отриманими

кандидатом під час вступу до Навчального центру підготовки суддів; оприлюднення Генеральною радою судової влади списку кандидатів, які успішно склали іспит та допущені до участі у конкурсі на посаду судді; 5) оцінки, отримані після навчання у Навчальному центрі підготовки суддів, можуть бути оскаржені в судовому порядку; 6) призначення на посаду судді відповідно до рейтингу кандидата та рейтингу судових посад за поданням Генеральною радою судової влади здійснює король Іспанії [7].

Досвід Франції. Так, у Франції, наприклад, професійні судді призначаються Президентом, посадові особи Касаційного Суду і голови апеляційних судів – за рекомендацією Вищої ради магістратури, а інші судді – за поданням міністра юстиції з позитивним висновком Вищої ради магістратури (ст. 12 Закону «Про статус магістратури»). Усі інші судді (комерційних трибуналів, трибуналів із питань страхування, морської торгівлі, земельної оренди тощо) не призначаються, а обираються виборцями. Кандидат на посаду судді повинен мати вищу юридичну освіту, здобуту після закінчення спеціальної юридичної академії. Для призначення до складу Касаційного суду встановлені підвищені вимоги – робота професором університету чи необхідний стаж суддівської діяльності. Як правило, суддею не призначається особа, молодша за 40 і старша за 50 років, а також особа, яка раніше в межах округу апеляційного суду займалася адвокатською практикою, обіймала посаду судового виконавця чи нотаріуса, якщо з цього моменту пройшло менше 5 років. Звільнення судді з посади має право здійснити Вища рада магістратури – за скоєння проступку або у зв'язку з тяжким захворюванням.

У системі відбору та призначення суддів у Франції беруть участь кілька органів (Вища рада магістратури, Комісія з просування по службі, Міністерство юстиції, Національна школа магістратури). Судові функції Франції здійснюють магістрати [8, с. 56]. Національна школа магістратури набирає по конкурсу кандидатури для суддів. Правове регулювання навчання та добору на посаду суддів здійснюється нормами Закону «Про статус магістратури». У Франції Вища Рада магістратури на чолі з головою Касаційного суду Франції володіє лише компетенцією надавати рекомендацію та висновки на висунутих Міністром юстиції Франції кандидатів на посаду суддів інших інстанцій і здійснює діяльність як дисциплінарний орган суддів [9, с. 97]. Вимогами є відповідний диплом вищої освіти, громадянство Франції, відповідний стан здорової психіки. Добір здійснюється через оцінку есе та складання відповідного екзамену з юридичних дисциплін, іноземної мови та заліку із загально-фізичної підготовки [10, с. 61].

Досвід Англії. Англійська система добору на посаду судді має такі особливості: 1) на посаду судді вищих судів призначаються кандидати (з числа баристерів з не менш ніж десятирічним стажем) королевою за рекомендацією лорда – канцлера; 2) на посаду судді нижчих судів призначаються кандидати (з числа баристерів з десятирічним стажем або з числа рекордерів, що займають цю посаду не менше трьох років) призначаються лордом-канцлером. Вимоги до кандидатів на посаду судді стосуються не тільки кваліфікаційних характеристик, але й велика увага приділяється морально-етичним якостям особи та психологічному профілю особи. Для характеристики особи обов'язково додаються рекомендації з місця попередньої роботи. Для кандидатів у судді середньої та нижчої ланки (окружних і оплачуваних магістратів) передовсім необхідно отримати не менше трьох рекомендацій від суддів і провідних баристерів, що співпрацювали раніше з цим кандидатом на пост судді. Процедура відбору суддів середньої та нижчої ланки займаються чиновники департаменту лорда-канцлера. Кандидатів на посади суддів Високого суду відбирає лорд-канцлер за консультування з судьями і з керівництвом адвокатської корпорації баристерів. Технічною роботою з відбору кандидатів на посаду суддів займається голова канцлерського департаменту – постійний секретар. Він опитує суддів і адвокатів, розмовляє з кандидатами, а його штат збирає необхідні відомості. На підставі цих даних лорд-канцлер приймає остаточне рішення. Під час висування кандидатур окружних суддів, рекордерів і оплачуваних магістратів збір відомостей про кандидатів може бути доручено судді-голові того судового округу, де повинен буде працювати новий суддя. Засудження за вчинення транспортних правопорушень, наприклад, перевищення швидкості, неправильне паркування тощо, не враховується, якщо вони не мають систематичного характеру або якщо не супроводжуються будь-якою аморальною поведінкою. Що стосується характеру, то вважається, що англійський суддя повинен володіти хорошим характером і манерами, щоб бути люб'язним з адвокатами, свідками і присяжними. Йому повинно

бути властиве почуття гумору, але не надмірне. Він повинен володіти терпінням і вмінням слухати, не перебиваючи, що є основною якістю характеру судді. Він не повинен бути повільним, його інтелект повинен перевищувати середній рівень, хоча великі інтелектуали також не потрібні. Суддя не повинен постійно переривати учасників процесу, бути різким або безперестанку жартувати [11, с. 116].

Досвід Німеччини. Судову владу в Німеччині здійснюють професійні судді і судді на громадських засадах. Відповідно до Закону «Про суддів» федеральні судді Німеччини призначаються довічно, а в землі Гессен – тимчасово. Позитивним варто визнати досвід Німеччини щодо здійснення такого етапу добору на посаду судді як підбір кандидатів та їх навчання. Так, відповідно до «Німецького закону про суддів» здатність обіймати посаду судді здобуває той, хто отримав юридичну освіту, пройшов навчання 4 роки та підготовчу службу 2 роки. Судді можуть призначатися лише суддями (комісіями суддів) у наступних правових формах: пожиттєво (вони призначаються згідно з федеральним законом та якщо пропрацювали на цій посаді не менше трьох років), тимчасовими суддями, суддями з випробувальним строком або суддями «за дорученням» (чиновники суду, які залучаються як судді). Судді верховних судів Федерації пропонуються профільним Федеральним міністром спільно з комітетом з вибору суддів і призначаються на посаду Федеральним Президентом [12].

Досвід США. Не можна обійти увагою досвід США щодо організації добору на посаду судді. Необхідно зазначити, що США мають федеративний устрій, що зумовлює наявність у країні паралельно працюючих установ: єдиної федеральної системи судів та судів кожного із п'ятдесяти штатів країни, чотирьох федеральних територій і округу Колумбія. Федеральна судова система США складається з Верховного суду, апеляційних та окружних судів, а також до неї входять спеціальні суди [13].

Аналіз процедур формування кадрового резерву для судової системи США дає можливість виокремити такі особливості етапів добору на посаду судді: 1) претендент на обіймання в майбутньому посади судді місцевого суду є особа, яка отримала освітній ступінь вищої юридичної освіти – бакалавра, яка здобувається у коледжі чи університеті протягом 4 років, після чого пройшла підготовку по магістерській програмі в університеті протягом 3 років; 2) обов'язковою умовою претендування на посаду судді є дворічний практичний досвід роботи на посадах, пов'язаних з правозастосуванням (перевага надається особам, які займаються адвокатською діяльністю, особливо, тією, яка направлена на захист найбільш вразливих категорій громадян (інвалідів, осіб похилого віку, біженців та ін.) або проходження практики на посаді судового клерка (помічника судді); 3) у США існують дві форми обрання (призначення) на посаду судді: в окремих штатах проводяться загальні вибори кандидатів на посаду судді, у той час, як інші надають право призначення судді законодавчому органу даного штату. Якщо кандидат проводить успішну виборчу кампанію, він обирається суддею штату на певний термін. Кожен штат має встановлені стандарти суддівської етики, відповідно до яких кандидати повинні здійснювати не лише свої функції в якості суддів, але й провадити свою виборчу діяльність. Перемагає той кандидат, який набрав більше 50% голосів, причому вибори можуть проводитись у декілька турів, при цьому кандидат на посаду судді не може брати участь більше ніж у двох турах виборів. 50% суддів місцевих судів призначаються Федеральним урядом (після вивчення урядової комісією досьє на кандидатів на посаду судді) шляхом голосування сенаторів за відповідну кандидатуру. Федеративних суддів (аналог наших суддів Касаційних інстанцій у складі Верховного Суду) призначає Президент США за поданням Сенату; 4) строк суддівських повноважень варіюється залежно від штату: від 3 років до 6 років – для суддей призначених вперше, при цьому в багатьох штатах судді не підлягають автоматичному перепризначенню після першого терміну перебування на посаді. Вони повинні знову пройти процедуру перевиборів. Вимоги до суддівської етики визначені в Кодексі поведінки суддів Сполучених Штатів Америки та передбачають дотримання таких вимог: неупередженості та незалежності; пристойності поведінки та рівності перед іншими учасниками процесу; справедливості та толерантності; пристойної позасудової діяльності; політичної нейтральності та громадської активності [14].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що специфіка добору на посаду судді в США має свої переваги і недоліки. Серед переваг необхідно виділити: поєднання процедур обрання та призначення суддів на посаду, високі критерії щодо морально-етичних характеристик особи претендента на посаду судді, обов'язкова наявність

професійного юридичного та життєвого досвіду, підвищення можливостей бути обраним на посаду судді у випадку зайняття активною громадською діяльністю. Серед недоліків варто виокремити: відсутність системи цілеспрямованої підготовки кандидатів на посади суддів, при цьому в США існує Федеральний суддівський центр, призначений для проведення наукових досліджень та організації безперервного навчання суддів і підвищення їх кваліфікації.

Висновки. У результаті аналізу зарубіжного досвіду процедур добору на посаду судді було з'ясовано його позитивний досвід та виокремлено напрями його впровадження в Україні, зокрема, досвід таких держав: Республіки Австрія щодо запровадження річної практики кандидата на посаду судді, який не має правозастосовної практики як секретар судового засідання та помічник судді (по три місяці в кожній судовій палаті) зі складенням підсумкового іспиту комісії суддів (після проходження навчання в школі суддів); Французької Республіки щодо необхідності 14-місячного стажування кандидата на посаду судді в судах, органах розслідування та прокуратури, поліцейських та жандармських служб, виправних установ та судових виконавців, під час яких кандидати на посаду судді вивчають особливості діяльності служб та органів, які безпосередньо взаємодіють з судом, під час такого стажування в майбутнього судді стверджується думка щодо важливості єдності співпраці судових та правоохоронних органів та важливості роботи кожного з них та поваги до суміжних професій; Федеративної Республіки Німеччина щодо чітко визначених вимог до кандидата на посаду судді, етапів його підготовки та його кваліфікаційного оцінювання, а саме: кандидатом на посаду судді може бути особа, яка здобула університетську вищу юридичну освіту та пройшла дворічне професійне стажування на посаді судді або має дворічний стаж роботи як чиновник високого рангу, як службовець на державній службі в Федеративній Республіці Німеччина чи на службі в якій-небудь міждержавній чи міжнародній організації, якщо ця діяльність за своїм характером і значенням відповідала службовій діяльності високого рангу, або захистила докторську дисертацію викладача права в німецькому університеті, або має стаж роботи адвокатом, нотаріусом і яка склала єдиний кваліфікаційний іспит кваліфікаційній комісії, до складу якої входять представники суду, прокуратури, адвокатури та нотаріату; Сполучених Штатів Америки щодо визначення рівності всіх учасників добору на посаду судді вперше, за якого помічники судді, секретарі судового засідання, помічники адвоката та прокурора не мають переваги під час відбору на посаду суддів, а рівень їх знань та здібностей перевіряється на кваліфікаційних іспитах.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276. *Офіційний вісник України*. 2015. № 41. Ст. 1267.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
3. У 2020 році ВРП внесла Президентіві України подання про призначення 530 суддів до місцевих судів. 12.02.2021. URL : <https://hcj.gov.ua/news/u-2020-roci-vrp-vnesla-prezydentovi-ukrayiny-podannya-pro-pryznachennya-530-suddiv-do-miscevyh>.
4. Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на посаду судді вперше: Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 18.10.2012 № 214/пп-12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr214695-12#n17>.
5. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування: Закон України від 16 жовтня 2019 року № 193-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 50. С. 16. Ст. 354.
6. Габдуллина Ю. Фемида одна, а пути ее разные. URL : <http://sud.ua/newspaper/2010/05/14/36041-femida-odna-a-puti-ee-raznie/print>.
7. Фаргиев И. Заметки о правосудии Королевства Испания. 2016. URL : <http://serdalo.ru/3012-zametki-o-pravosudii-korolevstva-ispaniya.html>.
8. Соловьев А. А. Высший совет магистратуры как орган судейского сообщества Французской Республики. Москва : МГЮА им. О. Е. Кутафина, 2014. 65 с.
9. Андреева И.А. Первоначальная профессиональная подготовка магистратов во Франции. *Право и образование*. 2013. № 4. С. 97-99.
10. Халдеев Л., Симкин Л. Подготовка судей во Франции. *Российская юстиция*. 1994. № 1. С. 54-62.
11. Федорчук А. Імплементация зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання правового статусу суддів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 110-117.

12. Скомороха Л. В. Конкурсний добір кандидатів на посаду суддів, міжнародний досвід та вітчизняні реалії. URL: <http://www.vru.gov.ua/Docs/a160909.pdf>.

13. Куйбіда Р. Добір суддів: призначення чи вибори? *Юридичний вісник України*. 2006. № 30 (578). URL: <http://www.pravo.org.ua/2010-03-07-180607/laworganisationsandstatusuddiv/1111-selection-of-judges-appointment-or-election-ua.html>.

14. Reid S. What Is the Code of Conduct for United States Judges? URL : <http://work.chron.com/code-conduct-united-states-judges-13830.html>.

Надійшла до редакції 11.11.2021

References

1. Pro zatverdzhennya Stratehii reformuvannya sudoustroyu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roky [On approval of the Strategy for the reform of judicial system, judiciary and related legal institutions for 2015-2020] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.05.2015 № 276. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2015. № 41, art. 1267. [in Ukr.].

2. Pro sudoustriy i status suddiv [On the judiciary and the status of judges] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2016. № 31, art. 545. [in Ukr.].

3. U 2020 rotsi VRP vnesla Prezydentovi Ukrainy podannya pro pryznachennya 530 suddiv do mistsevykh sudiv [In 2020, the GRP submitted to the President of Ukraine a proposal to appoint 530 judges to local courts]. 12.02.2021. URL : <https://hcj.gov.ua/news/u-2020-roci-vrp-vnesla-prezydentovi-ukrainy-podannya-pro-pryznachennya-530-suddiv-do-miscevyh>. [in Ukr.].

4. Polozhennya pro poriyadok roz'hlyadu pytan' ta pidhotovky materialiv shchodo provedennya doboru kandydativ na posadu suddi vpershe [In 2020, the GRP submitted to the President of Ukraine a proposal to appoint 530 judges to local courts] : Rishennya Vyshchoyi kvalifikatsiynoyi komisiyi suddiv Ukrainy vid 18.10.2012 № 214/pp-12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr214695-12#n17>. [in Ukr.].

5. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustriy i status suddiv» ta deyakikh zakoniv Ukrainy shchodo diyal'nosti orhaniv suddiv'skoho vryaduvannya [On Amendments to the Law of Ukraine “On the judiciary and the STATUS OF JUDGES” and some laws of Ukraine on the activities of judicial authorities] : Zakon Ukrainy vid 16.10.2019. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2019. № 50, art. 354. [in Ukr.].

6. Gabdullina, Yu. Femida odna, a puti eyo raznyye [Themis is one, and her paths are different]. URL : <http://sud.ua/newspaper/2010/05/14/36041-femida-odna-a-pyti-ee-raznie/print>. [in Russ.].

7. Fargiyev, I. (2016) Zametky o pravosudii Korolevstva Ispaniya [Notes on the justice of the Kingdom of Spain]. URL : <http://serdalo.ru/3012-zametki-o-pravosudii-korolevstva-ispnija.html>. [in Russ.].

8. Solov'yov, A. A. (2014) Vysshyy sovet magistratury kak organ sudeyskogo soobshchestva Frantsuzskoy Respubliki [Supreme Council of Magistracy as a body of the judicial community of the French Republic]. Moscow : MGYuA im. O. Ye. Kutafina, 65 p. [in Russ.].

9. Andreyeva, I. A. (2013) Pervonachal'naya professional'naya podgotovka magystratov vo Frantsyi [Initial training of magistrates in France]. *Pravo i obrazovaniye*. № 4, pp. 97-99. [in Russ.].

10. Khaldeev, L., Symkyn, L. (1994) Podgotovka sudey vo Frantsyi [Initial training of magistrates in France]. *Rossiyskaya yustitsiya*. № 1, pp. 54–62. [in Russ.].

11. Fedorchuk, A. (2019) Implementatsiya zarubizhnogo dosvidu administrativno-pravovoho rehulyuvannya pravovoho statusu suddiv [Implementation of foreign experience in administrative and legal regulation of the legal status of judges]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8, pp. 110–117. [in Ukr.].

12. Skomorokha, L. V. Konkursnyy dobir kandydativ na posadu suddiv, mizhnarodnyy dosvid ta vitchyznyani realiyi [Competitive selection of candidates for the position of judges, international experience and domestic realities]. URL : <http://www.vru.gov.ua/Docs/a160909.pdf>. [in Ukr.].

13. Kuybida, R. (2006) Dobir suddiv: pryznachennya chy vybory? [Selection of judges: appointment or election?] *Yurydychnyy visnyk Ukrainy*. № 30 (578). URL : <http://www.pravo.org.ua/2010-03-07-180607/laworganisationsandstatusuddiv/1111-selection-of-judges-appointment-or-election-ua.html>. [in Ukr.].

14. Reid S. What Is the Code of Conduct for United States Judges? URL : <http://work.chron.com/code-conduct-united-states-judges-13830.html>.

ABSTRACT

Roman Myroniuk. Selection procedure for judges in Ukraine and foreign countries: comparative administrative and legal study. The article analyzes the legal framework and procedures for selection for the position of a judge in Ukraine and foreign countries, highlights the best foreign experience in the procedure of forming a judicial corps and clarifies the possibilities for its implementation in Ukraine.

As a result of the analysis of foreign experience of judicial selection procedures, its positive experience was clarified and the directions of its implementation in Ukraine were singled out, in particular the experience of the Republic of Austria on introduction of annual practice of a candidate for

judicial position, judges (for three months in each court chamber) with passing the final exam of the commission of judges (after training at the school of judges); Of the French Republic on the need for a 14-month internship for a candidate for judge in courts, investigative and prosecutorial offices, police and gendarmerie, correctional facilities and bailiffs, during which candidates for judge study the specifics of the services and bodies directly cooperating with the court, during such an internship, the future judge affirms the opinion on the importance of the unity of cooperation between judicial and law enforcement agencies and the importance of the work of each of them and respect for related professions; Of the Federal Republic of Germany regarding clearly defined requirements for a candidate for the position of a judge, stages of his preparation and qualification assessment, namely a candidate for the position of a judge may be a person who has a university degree in law and has two years of professional experience as a judge, as a high-ranking official, as a civil servant in the Federal Republic of Germany or in a service in any interstate or international organization, if this activity in its nature and significance corresponded to a high-ranking official activity, or defended a doctoral dissertation at a German university, or has experience as a lawyer, notary and who has passed a single qualifying examination of the qualification commission, which consists of representatives of the court, prosecutor's office, bar and notary; the United States of America to determine the equality of all participants in the selection of judges for the first time, in which assistant judges, court clerks, assistant lawyers and prosecutors do not have an advantage in the selection of judges, and their knowledge and skills are tested in qualifying exams.

Keywords: *selection procedure for the position of a judge, legal support, features of the selection procedure, foreign experience, introduction of foreign experience.*

УДК 343.97

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-149-155

Наталія ОРЛОВСЬКА[©]

доктор юридичних наук, професор
(Одеський національний морський
університет, м. Одеса, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО НАРКОТИКІВ У КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ

Висвітлено питання державної політики щодо наркотиків у частині, що стосується запобігання наркозлочинності. Зроблено висновок про сутність та тенденції наркозлочинності як тіньового високоспеціалізованого та високоорганізованого бізнесу, що дає підстави говорити про попит, пропозицію, наркозбут та відмивання доходів від незаконного обігу наркотиків, які втілюються в сукупності кримінальних правопорушень (наркозлочинів). Звернення до проекту Стратегії державної політики щодо наркотиків до 2030 року показало пріоритетність запобігання попиту на наркотики, що не відповідає сутності наркозлочинності та основним положенням європейської антинаркотичної стратегії на 2021–2025 роки, пріоритетами якої є запобіжний вплив на пропозицію, збут наркотиків та відмивання доходів від їх обігу.

Ключові слова: *запобігання наркозлочинності; тенденції наркозлочинності; наркобізнес; державна політика щодо наркотиків; європейська антинаркотична стратегія.*

Постановка проблеми. Як й інші держави, які підписали Конвенцію ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [1], Україна зобов'язалася проводити національну антинаркотичну політику. Протягом тривалого періоду розпорядженнями Кабінету Міністрів України затверджувалися Концепції реалізації державної політики (2002, 2010) [2–3], пізніше – Стратегія державної політики (2013) [4]. У травні 2021 р. на громадське обговорення було представлено проект Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року [5]. З огляду на це і беручи до уваги сукупність нормативно-правових приписів, які спрямовані на регламентацію наркообігу, можна говорити про формування в Україні «антинаркотичного» законодавства, засади якого має визначати актуальна

© Н. Орловська, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4400-560X>

natalyaorlovskaya@ukr.net

Концепція/Стратегія державної політики у цій сфері. Іншими словами, від визначених у цьому документі пріоритетів залежатимуть інструменти правового впливу на наркоситуацію в країні.

Що стосується останньої, то говорити про позитивні зміни немає підстав. Серед жителів України нараховується близько 300 тис. ін'єкційних наркоманів з тенденцією до збільшення їх кількості до 10 % кожного року [6, с. 403]. Генеральний прокурор України на нараді 26 жовтня 2021 р. наголосила на темпах зростання наркоманії і негативних тенденціях наркозлочинності, насамперед організованих її форм. Зокрема, І. Венедиктова зазначила викриття більше сотні злочинних угруповань, які у складі 430 осіб вчинили майже 1,2 тис. наркозлочинів та знешкодження 16 нарколабораторій. За її словами, кількість кримінальних правопорушень за участю неповнолітніх, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, зросла більше ніж на чверть. При цьому жодної особи, яка збувала відповідні речовини дітям, не встановлено [7].

У преамбулі проєкту Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року наголошено про недосягнення цілей, визначених в попередній Стратегії [5]. Однак навряд чи можна вважати останню за часом ухвалення Стратегію «винною» в поточному стані речей, адже такі претензії свого часу закидалися й попереднім концептуальним документам, в яких в достатній мірі не було відображено сутності проблеми та тенденцій розвитку ситуації. Це є важливим саме тому, що сутність наркообігу є економічною, це стала характеристика. Специфічність же наркоситуації в державі визначається тенденціями (динамічною характеристикою). Виходячи з цього, від концептуальних/стратегічних документів доречно було б очікувати визначення певних запобіжних пріоритетів, роботи на випередження, а не лише рефлексії.

Вбачається, що такий підхід може бути розповсюджений як на проблему загалом (наркообіг), так і на її складові, у нашому випадку, – наркозлочинність. З огляду на це доцільно актуалізувати питання про відображення у проєкті Стратегії державної політики щодо наркотиків до 2030 року сутності та тенденцій наркозлочинності, у тому числі, й з огляду на стратегічні документи ЄС у зазначеній сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Звернення до фахових публікацій таких учених, як: А. Бабенко, О. Бандурка, С. Босхолов, М. Вербенський, В. Голіна, А. Закалюк, О. Козаченко, Н. Мірошніченко, А. Музика, А. Савченко, О. Стрільців, Ю. Орлов, О. Ярмиш, Х. Ярмакі та інших – дають підстави дійти висновку, що вони ґрунтовно висвітлюють питання протидії наркозлочинності у міжнародно-правовому, кримінально-правовому, кримінологічному, організаційно-правовому аспектах. У цей же час аналіз положень проєкту Стратегії державної політики щодо наркотиків до 2030 року в контексті їх впливу на перспективи запобігання наркозлочинності не знайшли достатнього висвітлення.

Метою даної статті є усунення цієї прогалини з урахуванням стратегії європейської антинаркотичної політики.

Виклад основного матеріалу. Наркозлочинність вже давно перестала бути предметом фахового інтересу, переважно, правоохоронців та почасти правозахисників. Сучасне її розуміння передбачає звернення до політичних, економічних, соціально-психологічних, культурних, медичних, технологічних аспектів, що розширює контекстуальні горизонти та дозволяє системно опанувати проблематику. Понятійна багатоаспектність нашаровується на три просторові виміри цього виду злочинності – національний, регіональний та міжнародний, при цьому цей вид кримінальної делінквентності є одним із найбільш спеціалізованих та високоорганізованих.

Наркозлочинність є центральною ланкою незаконного наркообігу (незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів), визначення якого дається у ст.1 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [8]. Однак до наркозлочинності варто віднести також відмивання доходів, одержаних у результаті незаконного обігу зазначених засобів та речовин. У такому контексті стає очевидним переважно бізнесовий, а не просто корисливий, характер діяльності суб'єктів, яка вирізняється великою кількістю епізодів, тривалим характером, залученням до підготовки і вчинення кримінальних правопорушень осіб, що займаються переміщенням наркосировини чи готових наркотиків, їхнім виробництвом та реалізацією (тобто розподілом ролей у складі організованих груп та злочинних організацій) [9, с. 379–380].

Зрозуміло, що до наркозлочинності на сьогодні відносять і ті кримінальні

правопорушення, які вчиняються без мети збуту. Однак вони не визначають «обличчя» наркозлочинності та не становлять великої суспільної небезпеки. Як правильно було зазначено у Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, до пріоритетів правоохоронної діяльності має бути віднесено концентрацію зусиль на виявленні та документуванні протиправної діяльності організованих злочинних угруповань, що становлять найбільшу загрозу суспільству, оскільки кримінальне покарання наркозалежних осіб і дрібних дилерів не впливає істотно на зниження рівня споживання наркотиків серед населення [4].

Відповідно сутність наркозлочинності як тіньового бізнесу опосередковується взаємозалежними аспектами, які відповідають системоутворюючим економічним категоріям – попит та пропозиція, зв'язок між якими забезпечує збут. Крім цього, доцільно додати й відмивання доходів, одержаних у результаті незаконного наркообігу, як відносно самостійну, притаманну саме тіньовому бізнесу ланку єдиного економічного процесу. Таким чином, попит, пропозиція, збут та відмивання доходів, які опосередковуються у кримінальних правопорушеннях, дозволяють зрозуміти сучасну наркозлочинність як вид тіньового бізнесу, який, природно, може бути лише організованим.

Сучасні тенденції наркозлочинності в Україні є вкрай негативними. Серед них доцільно зазначити наступні:

– використання новітніх технологій у сфері наркообігу. Так, збут наркотиків «з рук у руки» вже майже не практикують. Учасники угод використовують мережу «Інтернет», спеціальні додатки для розповсюдження наркотиків, психотропів. Споживачам достатньо знайти на стіні графіті з інформацією про канал-месенджер для смартфонів або спеціальний сайт і зробити замовлення [10, с. 61, 63]. Безконтактний збут став популярним з відкриттям наркомагазинів у Даркнеті (Malina, RAMP, R2D2). Зручність даного «сервісу» полягає у тому, що споживач може отримати координати своєї «закладки», не шукаючи дилера. Відповідно, і для відмивання доходів використовуються складні фінансові механізми, у тому числі, пов'язані з розрахунками у криптовалюті;

– постійне поширення через втягнення у незаконний наркообіг нових осіб як споживачів, що є гарантованим ринком збуту наркотиків. Проведені в Україні соціологічні дослідження свідчать, що наркозалежна особа за період вживання наркотиків втягує у це середовище від 10 до 20 осіб, тобто на одну офіційно зареєстровану наркозалежну особу у середньому припадає 15 втягнених нею в незаконний наркообіг [11, с. 20, 123];

– збільшення значення контрабандних шляхів для насичення наркоринку. Яскравим прикладом є Причорноморський регіон, зокрема, Одеська область, яка є частиною низки міжнародних маршрутів контрабанди наркотиків. Не випадково Одеська область є одним з найбільш кримінально уражених регіонів, у тому числі, й щодо наркообігу загалом та наркозлочинності, зокрема [12, с. 228].

Наведені тенденції характеризують сучасну специфіку організації наркобізнесу: формування попиту та пропозиції; удосконалення збуту як сукупність дій з планування, організації та контролю за фізичним переміщенням наркотиків, психотропів, їх аналогів, прекурсорів від виробника до споживача; підвищення захищеності процесу відмивання доходів від зовнішнього контролю. Вони нічого не змінюють у сутності наркозлочинності, однак їх розуміння є надзвичайно важливим для нормотворчої та правоохоронної діяльності.

Варто зазначити, що необхідність системного впливу на попит, пропозицію, збут та, почасти, відмивання доходів для запобігання наркозлочинності як частини державної політики щодо наркотиків підкреслювалася в попередніх програмних документах. Наприклад:

– у Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002–2010 роки сформульовано завдання на скорочення обсягів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зниження рівня їх незаконного вживання; поряд із цим йдеться про вдосконалення порядку вилучення і конфіскації коштів та майна, отриманих унаслідок незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [2];

– у Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню

наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011–2015 роки йдеться про вироблення єдиного підходу до вирішення питань, пов'язаних зі зменшенням попиту та пропонування на ринку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів; але не згадується про запобігання відмиванню доходів від незаконного наркообігу [3];

– у Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року наголошується на інноваційних векторах реалізації такої політики, до яких відноситься зниження попиту на наркотики, боротьба з незаконним наркообігом (що містить протидію пропозиції наркотиків), удосконалення правової основи для посилення боротьби з відмиванням грошей, отриманих від злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків [4].

Необхідно відзначити певну непослідовність та, загалом, абстрактність наведених положень. Зрозуміло, програмний документ не повинен чітко регулювати суспільні відносини, але з нього, принаймні, для самого нормотворця має бути зрозумілим, куди рухатиметься далі регламентація запобігання наркозлочинності. У нашому ж випадку Концепції/Стратегія відповіді на це питання не давали.

Крім того, вони залишали поза увагою «розподіл праці» на глобальному та регіональному наркоринках, невід'ємною частиною яких є Україна. Наша країна посідає окреме місце в розподілі наркозлочинності, будучи передовсім транзитною територією. З огляду на це, було б доцільним розглянути основні положення антинаркотичної стратегії ЄС на 2021–2025 роки [13], яка може слугувати певним орієнтиром для вітчизняного нормотворця.

У цьому європейському документі привертає увагу акцент на зменшенні пропозиції, що має враховувати високу доступність різних видів наркотиків, збільшення фактів насильства та надвисокі доходи від наркообігу. Загалом дана стратегія спрямована на руйнування традиційних та інтернет-ринків наркотиків, ліквідацію організованих злочинних груп у сфері наркобізнесу. Таким чином, можна дійти висновку, що акцентом європейської антинаркотичної стратегії є запобігання, стримання та припинення організованого наркобізнесу, тобто пріоритетом у запобіганні наркозлочинності є не попит (споживання), а пропозиція, збут та відмивання доходів.

Що стосується проекту Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року, то в преамбулі документа констатується, що зменшення попиту на наркотики мінімізує їх пропозицію, а зниження пропозиції на незаконному ринку наркотиків мають носити системний наступальний характер, направлений передусім на ліквідацію каналів постачання наркотиків та торгівлі ними. Поряд із цим державні зусилля мають бути спрямовані на підвищення рівня громадської безпеки, до якої відноситься боротьба з організованими угрупованнями та протидія відмиванню коштів від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів) [5].

На наш погляд, у проекті Стратегії більш чітко прослідковується розуміння запобіжних пріоритетів порівняно з попередніми документами та загалом можна зазначити відповідність європейському баченню. Однак необхідно звернути увагу на позицію даного проекту, яка лише на перший погляд носить абстрактний характер: зменшення попиту на наркотики мінімізує їх пропозицію, та, як наслідок, оптимізує фінансові та матеріальні витрати на організацію протидії цьому соціально-небезпечному явищу [5].

Якщо прийняти таке бачення, то потрібно визнати, що первинною ланкою запобігання наркозлочинності є вплив на споживача. Але споживач – це передовсім залежна людина, вплив на яку передбачає складний комплекс заходів, спрямованих не лише на усунення такої залежності, а й на зміну світосприйняття загалом. Якщо акцентувати увагу на наркоспоживачеві, то, наприклад, для кримінально-правового впливу виникає принципове питання щодо примусового лікування наркозалежних осіб, що на сьогодні не передбачено кримінальним законодавством. Якщо ж обмежуватися спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності, який передбачено ч. 4 ст. 309 КК, то потрібно чітко встановлювати обов'язок правозастосувача з'ясувати, чи дійсно особа страждала на наркоманію і потребувала лікування від неї, чи дійсно вона звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування добровільно, а не вимушено, і чи дійсно ставить за мету вилікуватися, а не ухилитися в такий спосіб від відповідальності за вчинений злочин [14, с. 30].

Стає зрозумілим, що вплив на споживача, дійсно, є вкрай важливим напрямом, але не стільки запобігання наркозлочинності, скільки попередження розвитку наркоманії

у суспільстві. У зв'язку із цим вбачаються доцільними зауваження Регіонального програмного офісу в Східній Європі Управління ООН з наркотиків та злочинності та Офісу об'єднаної програми ООН з ВІЛ/СНІД в Україні, висловлені в ході громадського обговорення проекту Стратегії. Так, ними було зазначено, що стратегічна парадигма державної політики щодо наркотиків полягає у всебічному переході від карального, кримінально-правового спрямування антинаркотичних заходів до лікувально-профілактичних як найбільш плідних у контексті подолання наркоманії [15].

У цьому ж контексті попередження наркоманії доцільно обговорювати й положення проекту Стратегії щодо декриміналізації зберігання психоактивних речовин у незначних кількостях для особистого вживання, без мети збуту, шляхом внесення змін до нормативно-правової бази [5]. Хоча при декриміналізації зберігання варто було б дискутувати й про декриміналізацію інших діянь, передбачених ст.309 КК.

Більш обумовленим поточною наркоситуацією, відповідним сучасним тенденціям видається зосередження запобіжних зусиль на пропозиції та збуті наркотиків, як це зазначається в європейській антинаркотичній стратегії. Вбачається, що в Україні сформована модель «жорсткого контролю», у межах якої здійснюється відносно суворий контроль за наркообігом, однак крайні заходи, на кшталт довічного позбавлення волі, не застосовуються [16, с. 294]. Однак чи означає невисока ефективність вітчизняної державної політики доцільність переходу до «ліберальної групи», яка передбачає криміналізацію обігу лише особливо небезпечних наркотиків?

На наш погляд, це питання може бути вирішено лише тоді, коли в програмному документі буде чітко зафіксований акцент на обмеженні пропозиції та збуту наркотиків, а також на протидії відмиванню доходів як пріоритетах запобігання наркозлочинності. Таке рішення надасть поштовх адекватному розвитку кримінально-правового інструментарію, наприклад, посиленню покарань за відповідні злочини, криміналізації нових способів їх вчинення (зокрема, з використанням новітніх технологій) тощо. З метою викриття організованих злочинних структур доцільно ставити питання про розширення потенціалу кримінально-правового заохочення, для прикладу, по ст. 305 КК.

Висновки. Викладене надає підстави сформулювати низку тез стосовно розгляду положень проекту Стратегії державної політики щодо наркотиків до 2030 року в контексті їх впливу на перспективи запобігання наркозлочинності:

– сучасні тенденції наркозлочинності характеризують сучасний стан та перспективи розвитку попиту, пропозиції, збуту на наркоринках та подальшого відмивання доходів як вкрай негативні;

– у програмних документах у сфері державної політики щодо наркотиків у частині, що стосується запобігання наркозлочинності, доцільно відобразити не стільки сукупність заходів, скільки чітке розуміння пріоритетів запобіжної політики. Їх вибір має базуватися на сприйнятті наркозлочинності як виду тіньового високоспеціалізованого та високоорганізованого бізнесу, сутність якого опосередковується в попиті, пропозиції, збуті наркотиків та відмиванні доходів, одержаних від незаконного наркообігу;

– ретроспективний аналіз програмних документів показав, що нормотворець протягом тривалого періоду фіксував досить нечіткі уявлення про пріоритети запобігання наркозлочинності під гаслами системного впливу на неї;

– звернення до положень проекту Стратегії державної політики щодо наркотиків до 2030 року в контексті їх впливу на перспективи запобігання наркозлочинності показали спроби перейти до пріоритетності запобігання попиту на наркотики. Це рішення, з огляду на сучасні тенденції наркозлочинності та враховуючи основні положення європейської антинаркотичної стратегії на 2021–2025 роки, пріоритетами якої є запобіжний вплив на пропозицію, збут наркотиків та відмивання доходів від їх обігу, вбачається суперечливим та таким, що ускладнює удосконалення кримінально-правового запобігання.

З урахуванням викладеного є підстави пропонувати включення вітчизняних програмних антинаркотичних документів у європейський контекст та уточнення пріоритетів запобіжної діяльності щодо наркозлочинності на сучасному етапі.

Список використаних джерел

1. UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances (1988). URL: https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf.
2. Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом

наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002–2010 роки : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.01.2002 №26-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-2002-%D1%80>.

3. Концепція реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011–2015 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2010 №1808-р. Законодавство України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1808-2010-%D1%80>.

4. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 735-р. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80>.

5. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року»: Громадське обговорення (архів) від 18 травня 2021 р. URL : <https://cutt.ly/SU2qwXR>.

6. Леган І. М. Міжнародне співробітництво та кримінологічні засади запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №1. С.402–405.

7. «Поширення наркозлочинності – загроза національній безпеці», – Генпрокурор на спільній нараді правоохоронців / Інформація з екрану, 26.10.2021. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/posirennya-narkozlocinnosti-zagroza-nacionalnii-bezpeci-genprokuroor-na-spilnii-naradi-pravoohoronciv-foto>.

8. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15.02.1995. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

9. Ноздрін Д.О. Виявлення та протидія нелегальним джерелам виготовлення та збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 371–382.

10. Брисковська О. М., Грига М. А. Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів з використанням мережі Інтернет. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 61–68.

11. Давидова М. М. Запобігання схилянню до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні : дис... д-ра філософії. Київ, 2020. 297 с.

12. Карелін В. Запобігання контрабанді наркотичних засобів. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 226–230.

13. EU Drugs Strategy 2021-2025 / Brussels, 18 December 2020. URL : <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14178-2020-INIT/en/pdf>.

14. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика), 2021 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/09_2021_Oglyad_KKS.pdf.

15. Звіт про громадське обговорення Проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року», червень 2021 р. URL : <https://cutt.ly/1IrcClh>.

16. Гладкова Є. О. Основні моделі стратегій протидії наркозлочинності у світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 292–294.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988. URL : https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf.

2. Kontseptsiya realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi borotby z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv na 2002-2010 roky [The concept of implementation of state policy in the field of combating illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors for 2002-2010]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-2002-%D1%80>. [in Ukr.].

3. Kontseptsiya realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi protydyiyi poshyrenniu narkomaniyi, borotby z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn ta prekursoriv na 2011-2015 roky. [The concept of implementation of state policy in the field of combating the spread of drug addiction, combating illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors for 2011-2015]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1808-2010-%D1%80>. [in Ukr.].

4. Stratehiya derzhavnoyi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2020 roku [Strategy of the state drug policy for the period till 2020]. Zakonodavstvo Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80> [in Ukr.].

5. Projekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2030 roku» : Hromadske obhovorennia (arkhiv) (18 travnia 2021) [Draft of the Cabinet of Ministers of Ukraine order «On approval of the Strategy of state drug policy until 2030»: Public discussion (archive) (May 18, 2021)]. URL : <https://cutt.ly/SU2qwXR>. [in Ukr.].

6. Legan, I. M. (2021) Mizhnarodne spivrobitnytstvo ta kryminolohichni zasady zapobihannia ta

protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rehovyn [International cooperation and criminological principles of preventing and combating illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances] *Yurydychny i naukovyi elektronnyi zhurnal*, no 1, pp. 402-405. [in Ukr.].

7. «Poshyrennia narkozlochynnosti – zahroza natsionalnii bezpetsi», –Henprokuror na spilnii naradi pravookhorontsiv [«The spread of drug crime – a threat to national security», – Prosecutor General at a joint meeting of law enforcement]. *Informatsiia z ekranu*, 26.10.2021. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/posirennya-narkozlochynnosti-zagroza-nacionalnii-bezpeci-genprokuror-na-splnii-naradi-pravookhoronciv-foto>. [inUkr.].

8. Pro zakhody protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhyvanniu nymy [On measures to counteract illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse] : *Zakon Ukrainy vid 15.02.1995*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80>. [inUkr.].

9. Nozdrin, D. O. (2011) Vyiavlennia ta protydiia nelegalnym dzherelam vyhotovlennia ta zbutu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn ta prekursoriv. [Detection and counteraction to illegal sources of production and sale of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, no 3, pp. 371–382. [inUkr.].

10. Bryskovska, O. M., Hryha, M. A. (2020) Aktualni problemy protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv z vykorystanniam merezhi Internet [Current issues in combating drug trafficking using the Internet]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, no 2, pp. 61–68 [in Ukr.].

11. Davydova, M. M. (2020) Zapobihannya skhylyanniu do vzhyvannya narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn abo yikh analogiv v Ukraini [Prevention of addiction to narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues in Ukraine] : dys ... d-ra filosofiyi. Kyiv, 297 p. [in Ukr.].

12. Karelin, V. (2021) Zapobihannya kontrabandi narkotychnykh zasobiv [Prevention of drug smuggling]. *Pidpryyemstvo, gospodarstvo i pravo*, no 2, pp. 226–230. [inUkr.].

13. EU Drugs Strategy 2021-2025 / Brussels, 18 December 2020. URL : <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14178-2020-INIT/en/pdf>.

14. Ohlyad sudovoyi praktyky Kasatsynoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu (aktualna praktyka) (2021) [Review of case law of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court (current practice)] URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/09_2021_Oglyad_KKS.pdf. [inUkr.].

15. Zvit pro hromadske obhovorennia Proyecktu rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2030 roku» (2021) [Report on the public discussion of the Draft Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Strategy of State Policy on Drugs until 2030»]. URL : <https://cutt.ly/IlrcClh>. [in Ukr.].

16. Hladkova, Ye. O. (2017) Osnovni modeli stratehiyi protydiyi narkozlochynnosti u sviti [Basic models of strategies to combat drug crime in the world]. *Porivnialno-analitychne pravo*, no. 2, pp. 292–294. [in Ukr.].

ABSTRACT

Natalya Orlovska. The state drugs policy in the drug crime prevention context actual issues.

The Strategy of State Drugs Policy until 2030 (draft) conceptual provisions in the context of their prospects impact on drug crime prevention analysis results are presented in the article.

In the program documents devoted to state drug policy (in the part related to the drug crime prevention), it is advisable to emphasize on not so much a set of measures as a clear understanding of the prevention policy.

Their choice should be based on the drug crime perception as a type of shadow highly specialized and highly organized business, the essence of which is mediated in the supply, demand, sale and proceeds laundering from illicit drug trafficking.

Drug crime trends characterize the current state and prospects for the development of supply, demand, sales in drug markets and drug cooperatives money further laundering. These components correspond to the division of countries on the «map of drug crime».

Program documents retrospective analysis has showed that the legislator for a long time recorded a rather vague idea about drug crime prevention priorities under different slogans concerning systemic influence on it.

The appeals to the Strategy for State Drugs Policy until 2030 (draft) provisions in the context of their impact on prospects of drug crime prevention have shown attempts of moving to drug demand prevention priority.

This decision, given the current trends in drug crime, is considered contradictory, having taken into account the main provisions of EU Drugs Strategy 2021-2025, whose priorities are to prevent drugs supply, sale and money laundering.

Given the above, there are reasons to suggest the domestic anti-drug program documents inclusion in European context and clarify the priorities of preventive activities against drug crime with an emphasis on countering the supply and money laundering.

Keywords: *drug crime prevention, drug crime trends, drug business, state drug policy, EU Drugs Strategy 2021-2025.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-156-162

Ігор ПАСТУХ[©]

доктор юридичних наук, доцент

(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Досліджено особливості правового статусу судді в системі суб'єктів розгляду справ про адміністративні правопорушення. Виділено організаційні, компетенційні та процесуальні особливості реалізації такого статусу в провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Акцентується увага на вдосконаленні застосування судом такого заходу процесуального примусу як привід. Напрямом удосконалення законодавства у цьому контексті визначена доцільність законодавчого закріплення положення про можливість розгляду справ про адміністративні проступки без присутності осіб, які їх вчинили (де їх участь визначена КУпАП як обов'язкова) у випадках належного їх повідомлення про час і місце розгляду справи або неможливості приводу цих осіб у разі їх відсутності за місцем проживання (реєстрації). Під час дослідження запропоновано авторське визначення поняття «правовий статус судді у справах про адміністративні правопорушення».

Ключові слова: суд, суддя, правовий статус судді, розгляд справ про адміністративні правопорушення, адміністративні стягнення, провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Постановка проблеми. Сьогодні спостерігається негативна тенденція збільшення випадків порушення прав і законних інтересів громадян діями та рішеннями різноманітних суб'єктів уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення. Розгляд справ про адміністративні правопорушення судом є однією з визначених законом процедур судочинства. Серед інших суб'єктів владних повноважень, у яких діяльність по розгляду справ про адміністративні проступки є другорядною, суд посідає особливе місце, оскільки наділений низкою специфічних ознак для вирішення правових спорів як його основної функції. У цьому контексті важливо встановити зміст цих особливостей, що сприятиме не тільки ефективному удосконаленню адміністративно-деліктного законодавства, а і забезпеченню прав та законних інтересів учасників відповідного провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Варто наголосити, що питанням правового статусу судді приділялася певна увага в науці адміністративного права у працях вчених-юристів, зокрема: В. Авер'янова, О. Бандурки, В. Бевзенка, Ю. Битяка, І. Бородіна, В. Гапуцька, В. Гаращука, Є. Додіна, В. Зуй, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, Р. Мельника, Т. Мінки, Р. Миронюка, С. Мосьондза, В. Петкова, С. Петкова, Д. Приймаченка, А. Собакаря та ін. На рівні дисертаційних досліджень питання розгляду справ про адміністративні правопорушення в судах розглядали С. Короєд, А. Іванищука, В. Скавронік, Г. Супрун, Ц. Колінько. Однак зазначені наукові праці окреслену проблематику висвітлюють фрагментарно, в аспекті розгляду більш змістовних питань.

Мета статті – на підставі аналізу законодавства та наукових розробок теоретичних питань визначити поняття та особливості правового статусу судді в системі суб'єктів розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей адміністративної відповідальності, що відрізняє її від інших видів юридичної відповідальності, є широке коло суб'єктів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення.

© І. Пастух, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5889-7055>

igordp76@gmail.com

Відповідно до положень ст. 213 КУпАП ними, зокрема, можуть бути: адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; виконавчі комітети (а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, – виконавчі органи, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад та їх посадові особи; районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді), а також місцеві адміністративні та господарські суди, апеляційні суди, Верховний Суд (відповідно до положень діючого законодавства справи про адміністративні правопорушення розглядаються суддями одноособово).

Безперечно, даний перелік не є вичерпним, оскільки сам Кодекс, інше законодавство про адміністративну відповідальність передбачають право й інших уповноважених суб'єктів (органи виконавчої влади, інші державні органи) розглядати справи про адміністративні правопорушення. Усіх цих суб'єктів і закон об'єднує спільне завдання – «охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством» [1].

Незважаючи на спільні завдання діяльності усіх цих суб'єктів, їх якісні характеристики є різними, що певним чином впливає й на результати їх роботи. У цьому контексті окремо слід виділити суддів, які мають низку особливостей їх адміністративно-процесуальної діяльності, реалізація яких дозволяє їм мати право та належним чином розглядати справи про адміністративні проступки та виносити відповідні постанови.

Ці особливості можна поділити на такі види: а) організаційні; б) компетенційні (юрисдикційні); в) процесуальні.

До першої категорії таких вимог слід віднести, по-перше, ті, що висуваються до кандидатів на посаду судді. Відповідно до статті 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2], на таку посаду може бути призначений лише добросесний громадянин України певної вікової категорії (не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років), із вищою юридичною освітою, досвідом роботи (вимагається стаж професійної діяльності у сфері права не менше п'ять років), фаховою компетентністю, із відповідним документально підтвердженим рівнем володіння державною мовою. Як правильно зазначає М. Оніщук, на сьогодні законом визначено вимоги до кандидатів на посаду судді, встановлено процедуру їх спеціальної підготовки, за результатами якої передбачено проведення кваліфікаційного іспиту. Такий порядок дає змогу чітко визначити та підготувати найкращих, тому сьогодні вже не протекція, а належна суддівська кваліфікація та освіта є запоруками високого професіоналізму судді [3, с. 6].

Також, особливістю судді, що відрізняє його від інших адміністративно-юрисдикційних суб'єктів є його місце та призначення в системі владних органів. Судді є носіями судової влади в Україні, які здійснюють правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Вони є посадовими особами судової влади, які відповідно до Конституції України наділені повноваженнями здійснювати правосуддя та виконувати свої обов'язки на професійній основі в судах загальної юрисдикції. Делегування функцій суддів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання [2].

На відміну від інших суб'єктів, розгляд справ про адміністративні правопорушення (здійснення іншого правосуддя) для судді є його основним обов'язком. Для інших суб'єктів владних повноважень таке повноваження є другорядним оскільки вони призначені для вирішення інших основних завдань (публічне адміністрування сферами та галузями, охорона публічного порядку та безпеку, державного кордону тощо). Єдиним суб'єктом, який за цією ознакою наближений до судді є адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад. Відповідно до п. 1 Положення про адміністративні комісії Української РСР, затвердженого Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 9 березня 1988 року № 5540-ХІ, «завданням адміністративних комісій є розгляд справ про адміністративні

правопорушення, виховання громадян у дусі точного та неухильного додержання радянських законів, правил соціалістичного співжиття, чесного ставлення до державного і громадського обов'язку, поваги до прав, честі й гідності громадян, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самими правопорушниками, так і іншими особами». Цим Положенням, а також КУпАП закріплена виключна компетенція адміністративні комісії розглядати усі справи про адміністративні проступки, окрім тих, що віднесені до компетенції інших органів (посадових осіб).

Наприклад, розглянемо адміністративну правосуб'єктність у цьому питанні інших суб'єктів владних повноважень – органів Національної поліції – другого за кількістю справ про адміністративні правопорушення, які вони мають право розглядати. Зокрема, в п. 8 ч. 1 ст. 23. Основні повноваження поліції Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання. Інші (34) повноваження цього центрального органу виконавчої влади спрямовані на превентивну та профілактичну діяльність вчиненню правопорушень, виявленню причин та умов, що сприяють їх вчиненню, вжиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, забезпечення дозвільної системи, досудового розслідування кримінальних правопорушень, надання невідкладної допомоги особам, постраждалим від правопорушень та інші.

До особливостей цього виду слід також віднести наявність у Кримінальному кодексі України статті 382, санкція якої передбачає покарання за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкодження їх виконанню.

Компетенційними особливостями судді є такі. По-перше, їх виключне право застосовувати заходи адміністративної відповідальності (окремі види адміністративних стягнень та інші заходи відповідальності). Статтею 24 КУпАП визначено такі види адміністративних стягнень: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, що став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних унаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; суспільно корисні роботи; адміністративний арешт; арешт із утриманням на гауптвахті; видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства та інші. Усі адміністративні стягнення із цього переліку (крім попередження та штрафу) застосовуються лише судами, оскільки суттєво впливають на реалізацію особистих, майнових та немайнових прав особи. Розширюється компетенція судів із розгляду справ про інші адміністративні правопорушення положенням ч. 1 ст. 221 КУпАП, зокрема тими, що вчиняються особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, незалежно від того, до компетенції якого органу (посадової особи) вони спочатку були віднесені. Наслідком розгляду таких справ може стати застосування суддею до неповнолітнього як адміністративних стягнень так і заходів впливу, що до них можуть бути застосовані (зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана чи сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, або під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання).

Із цього приводу, окремо слід звернути увагу на право розсуду судді при призначенні покарання. На думку В. Немченка, суддівський розсуд в адміністративному процесі – це офіційна, регламентована нормами адміністративно-процесуального права можливість судді обирати (визначати) найбільш оптимальний варіант рішення (дії) із кількох юридично допустимих його (її) варіантів [4, с. 11]. А. Мірошніченко визначає суддівський розсуд як суб'єктивний вибір одного з можливих варіантів у тлумаченні та застосуванні права та у встановленні фактів, що здійснюється суддею [5, с. 3]. Суддівський розсуд – це аналіз альтернативних варіантів вирішення справи з метою вибору найбільш адекватного для конкретної ситуації. До того ж, методика вибору під час ухвалення судового рішення універсальна: вибір судді впливає з мотивів,

виражених у логічних конструкціях, а також прагненні до справедливості [7, с. 27]. Зміст суддівського розсуду визначають його дискреційні повноваження. У теорії права розрізняють такі види дискреційних повноважень: 1) право на власний розсуд вирішувати вчиняти дії чи утриматись від цього; 2) вибір в ухваленні одного з можливих та юридично допустимих рішень (вчинення дій); 3) вибір способу дії. Суддівський розсуд у справах про адміністративні правопорушення реалізується, зокрема, у декількох випадках: а) ураховуючи під час призначення покарання в межах санкції статті особливої частини КУпАП характер вчиненого правопорушення, особу порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність; б) обираючи вид заходів адміністративної відповідальності, які доцільно застосувати. Таке право судді передбачено ст. 13 КУпАП, де зазначено, що у разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених статтями 44, 51, 89, 121-127, 130, статтею 139, частиною третьою статті 154, частиною другою статті 156, статтями 173, 173-4, 174, 183-1, 185, 190-195 цього Кодексу, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. Водночас за вчинення цих же правопорушень (окрім того, що передбачено ст. 185) судом (із урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи, яка його вчинила) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені статтею 24-1 цього Кодексу.

Усе це дозволяє стверджувати, що право суддівського розсуду та можливості вибору заходів адміністративної відповідальності у судді є значно ширшим, ніж в інших суб'єктів владних повноважень.

По-друге, суддя має особливу універсальну компетенцію щодо розгляду справ про адміністративні проступки. Якщо для всіх інших суб'єктів характерною ознакою є те, що вони розглядають справи про адміністративні правопорушення, що притаманні і пов'язані сферою їх (управління, адміністрування) діяльності (наприклад, органи Державної прикордонної служби України розглядають справи, пов'язані з порушенням прикордонного режиму, режиму в пунктах пропуску через державний кордон, невиконанням рішення про заборону в'їзду в Україну, із порушенням порядку в'їзду до району проведення антитерористичної операції або виїзду з нього; Державна міграційна служба – справи, пов'язані з порушенням законодавства про паспорт громадянина України, питання щодо реєстрації місця проживання, Держохоронпраці – про порушення нормативних актів щодо безпечного ведення робіт, зберігання, використання та обліку вибухових матеріалів у галузях промисловості; органи рибоохорони розглядають справи, пов'язані з порушенням правил рибальства та охорони рибних запасів тощо), то судді розглядають справи, що порушують понад сто статей Особливої частини КУпАП, передбачених усіма її главами (від галузі охорони праці та здоров'я населення до здійснення народного волевиявлення та встановленого порядку його забезпечення).

Ці адміністративні проступки характеризуються підвищеним рівнем суспільної шкідливості порівняно з іншими проступками і, як наслідок, застосуванням більш жорстких санкцій за їх вчинення.

До компетенційних особливостей слід також віднести право судді вирішувати питання про відшкодування заподіяної проступком шкоди. Так, у ст. 40 КУпАП зазначено, якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду фізичній або юридичній особі під час вирішення питання про накладення адміністративного стягнення лише суддя має право одночасно вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди незалежно від її розміру шкоди. Окрім цього тільки суд має право покласти на неповнолітню особу, яка досягла шістнадцятирічного віку, обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду розміру, що не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, або зобов'язати своєю працею усунути її.

Наявність таких повноважень суду сприяє повноті, всебічності та об'єктивності дослідження матеріалів справи, правильній оцінці зібраних доказів, оперативному усуненню шкідливих наслідків правопорушення. Це також позбавляє позивача необхідності доводити підстави та розміри цивільного позову, призводить до значної процесуальної економії, усуває дублювання в роботі юрисдикційних органів [7, с. 37].

Коли шкоду заподіяно внаслідок чинення адміністративних правопорушень, підвідомчих іншим суб'єктам владних повноважень, питання щодо її відшкодування вирішується в порядку цивільного судочинства. Лише адміністративна комісія та

виконком сільської, селищної, міської ради мають право вирішити це питання одночасно з розглядом справи, якщо розмір майнової шкоди не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян

Певні особливості має територіальна юрисдикція таких справ. За загальним правилом справи про адміністративні правопорушення розглядається за місцем їх вчинення (ст. 276 КУпАП). Водночас, у разі вчинення водієм правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, підвідомчих судам, такі справи можуть розглядатися судами за місцем обліку транспортних засобів або за місцем проживання осіб, які ними керували. У разі вчинення особою адміністративного правопорушення передбаченого ч. 3 ст. 178 КУпАП відповідні справи розглядаються судом за місцем їх вчинення або за місцем проживання порушника.

Процесуальні особливості діяльності судді в адміністративно-деліктному провадженні наступні. Перш за все, такими є строки накладення адміністративного стягнення. За загальним правилом, визначеним ст. 38 КУпАП, адміністративне стягнення може бути накладено усіма суб'єктами, уповноваженими розглядати справи про адміністративні правопорушення (крім суду), не пізніше як через два місяці з дня його вчинення, а за умови триваючого правопорушення – не пізніше як за два місяці з дня його виявлення, а також три місяці з дня прийняття рішення щодо закриття кримінального провадження за умови наявності в діях особи ознак адміністративного проступку. Якщо ж розгляд таких справи є компетенцією суду, то загальний строк накладення адміністративного стягнення становить вже три місяці з дня вчинення правопорушення або його виявлення, якщо правопорушення є триваючим. Законом також встановлено спеціальні (збільшені) строки накладення стягнень для певних категорій адміністративних правопорушень: а) шість місяців із дня виявлення правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень законодавства про закупівлі, але не пізніше двох років із дня їх вчинення; б) три місяці з дня виявлення адміністративних правопорушень, передбачених статтями 204-1 і 204-2 цього Кодексу, вчинених іноземцями або особами без громадянства, стосовно яких у встановленому законом порядку прийнято рішення про примусове повернення чи примусове видворення з України, але не пізніше року з дня їх вчинення; в) один рік із дня його вчинення правопорушень, передбачених статтею 130 КУпАП.

Мають свої особливості та строки розгляду справ про адміністративні правопорушення. За загальним правилом такі справи розглядаються судом у п'ятнадцятиденний строк із дня одержання протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. Водночас, такі строки можуть бути мінімальними (одна доба) загалом для тих правопорушень, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді адміністративного арешту (дрібне хуліганство, злісна непокоря тощо), арешту з утриманням на гауптвахті (військові правопорушення). Застосуванню таких стягнень, як правило, передують адміністративне затримання, що обмежує право громадян на свободу пересування, строк якого включається до строку арешту в разі його призначення судом.

Окрім цього, тільки суддя в межах реалізації свої дискреційних повноважень може зупинити строк розгляду справ про адміністративні правопорушення. Така можливість передбачена лише щодо правопорушень, пов'язаних із корупцією, у разі ухилення або неявки з поважних причин до суду осіб, які їх вчинили.

Ще однією процесуальною особливістю є те, що суддя стає учасником провадження у справах про адміністративні правопорушення лише на стадії розгляду справи та прийняття по ній рішення. Він не бере участі в адміністративному розслідуванні (не збирає доказів, не застосовує заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 260 КУпАП, тощо).

Окрім цього, лише на цій стадії суддя має право прийняти рішення про застосування до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення передбачені частиною першою статті 44, статтями 51, 146, 160, 172-4 – 172-9, 173, частиною третьою статті 178, статтями 185, 185-1, статтями 185-7, 187 КУпАП, приводу, якщо вони ухиляються від явки за викликом органу Національної поліції або судді. Напрямом удосконалення законодавства у цьому контексті має стати нормативне закріплення у Кодексі положення про можливість розгляду зазначених у ч. 2 ст. 268 КУпАП справ про адміністративні проступки без присутності осіб, які їх вчинили у випадках належного повідомлення їм інформації щодо часу та місця розгляду справи або неможливості

приводу цих осіб у разі їх відсутності за місцем проживання (реєстрації).

До процесуальних особливостей також слід віднести порядок набрання постановою судді у справі про адміністративне правопорушення законної сили та її перегляд. Постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги. А постанова судді про накладення таких адміністративних стягнень як адміністративний арешт або арешт з утриманням на гауптвахті набирає законної сили з моменту її винесення. Апеляційний перегляд постанов суду здійснюється суддею апеляційного суду протягом двадцяти днів із дня надходження справи до суду. На відміну від результатів оскарження постанов у справах адміністративними органами, постанова апеляційного суду є остаточною й оскарженню не підлягає.

Характеризуючи особливості діяльності судді в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, можна відзначити, що вона має здійснюватися відповідно до норм матеріального (встановлення ознак проступку, виду та міри відповідальності) так і процесуального права (із дотриманням процесуальної форми, процедур). Аналіз положень КУпАП свідчить, що ця діяльність є найбільш нормативно регламентованою, що сприяє реалізації визначених ст. 245 цього Кодексу завдань адміністративно-деліктного провадження: своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності.

Висновки. Підбиваючи підсумок розглянутим питанням, можна сформулювати таке визначення правового статусу судді у справах про адміністративні правопорушення. Це сукупність закріплених законом специфічних організаційних, компетенційних та процесуальних прав, обов'язків, обмежень і гарантій суддів щодо розгляду та вирішення специфічних справ про адміністративні правопорушення у відповідній процесуальній формі, що дозволяють ефективно реалізовувати визначені Кодексом завдання деліктного законодавства та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Напрямами подальшого удосконалення законодавства у цій сфері мають стати посилення організаційних вимог та процесуальної регламентації не тільки суддів, а й інших суб'єктів владних повноважень, уповноважених розглядати справи щодо адміністративних проступків.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
3. Бути суддею / Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Київ : Бізнесполіграф, 2015. 216 с.
4. Немченко, В. О.. Формування внутрішнього переконання судді в адміністративному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2013. 15 с.
5. Мірошніченко А. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля (через призму юридичної відповідальності суддів): наук.-практ. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 120 с.
6. Гураленко Н. А. Ціннісно-сміслові константи суддівського пізнання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2017. 393 с.
7. Скавронік В. М. Адміністративно-юрисдикційна діяльність суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одеська національна юридична академія. Одеса. 2002. 164 с.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. 1984. № 51, art. 1122 [in Ukr.].
2. Pro sudoustruy i status suddiv : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII (2016) [On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2016. № 31, art. 545 [in Ukr.].
3. Buty suddeyu (2015) [To be a judge] / [Denysenko L., Syroyid O., Fadyeyeva I., Shapovalova O.]. Kyiv : Biznespolihraf, 2015. 216 p. [in Ukr.].

4. Nemchenko, V. O. (2013) Formuvannya vnutrishn'oho perekonannya suddi v administratyvnomu protsesi Ukrainy [Formation of the internal conviction of the judge in the administrative process of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Zaporiz. nats. un-t. Zaporizhzhya, 15 p. [in Ukr.].

5. Miroshnichenko, A. (2020) Suddivs'kyi rozsud, sudova pomylka ta suddivs'ke svavillya (cherez pryzmu yurydychnoyi vidpovidal'nosti suddiv) [Judicial discretion, judicial error and judicial arbitrariness (through the prism of legal responsibility of judges)]: nauk.-prakt. posib. Kyiv: Yurinkom Inter, 120 p. [in Ukr.].

6. Huralenko, N.A. (2017) Tsinnisno-smyslovi konstanty suddivs'koho piznannya [Value-semantic constants of judicial cognition]: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.12 / Chernivetskyi natsionalnyy universytet imeni Yuriya Fedkovycha. Chernivtsi, 393 p. [in Ukr.].

7. Skavronik V. M. (2002) Administratyvno-yurysdyktsiyna diyal'nist' sudu [Administrative and jurisdictional activities of the court]: dys. kand. yur. nauk. 12.00.07 / Odeska natsionalna yurydychna akademiya. Odesa, 164 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Igor Pastukh. Concept and features of the legal status of a judge in the system of subjects of administrative offenses. The peculiarities of the legal status of a judge in the system of subjects of consideration of cases on administrative offenses have been studied. The organizational (personnel, place and purpose in the system of power), competent (exclusive right to consider certain categories of cases, judicial discretion, delimitation of territorial jurisdiction) and procedural (related to the terms of proceedings, review of cases, etc.) features of such status in the proceedings in cases of administrative offenses have been outlined.

The organizational ones include a special procedure for the appointment and requirements for candidates for the position of judge, the place and appointment of the court in the system of state power and in the implementation of justice procedures, ensuring the implementation of court decisions by sanctions. Competent features include the exclusive right to apply measures of administrative responsibility (certain types of administrative penalties, measures of responsibility applicable to minors), the right to consider certain categories of cases, determine the features of relevant administrative offenses, exercise judicial discretion, delimit territorial jurisdiction, disclose powers the question of compensation for damage caused by the offense). Procedural features are related to the terms of imposition of administrative penalties, consideration of cases, the possibility of their suspension, the order of entry into force of the judge's decision and its review, and others).

Emphasis is placed on improving the court's application of such a measure of procedural coercion as an excuse. In the course of the study, the author's definition of the concept of «legal status of a judge in cases of administrative offenses» was proposed.

The legal status of a judge in cases of administrative offenses is a set of statutory specific organizational, competence and procedural rights, responsibilities, restrictions and guarantees of judges to consider and resolve specific cases of administrative offenses in the appropriate procedural form, which effectively implement the Code tort law and proceedings in cases of administrative offenses.

Keywords: court, judge, legal status of a judge, consideration of cases on administrative offenses, administrative penalties, proceedings on cases on administrative offenses.

УДК 347.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-163-168

Ігор ПИРІГ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

У статті на основі аналізу праць науковців визначено поняття етапів розслідування, їх значення у теорії криміналістики та практиці розслідування кримінальних правопорушень. Встановлено, що розслідування потрібно поділяти на два етапи: початковий і подальший. Визначено зміст кожного з етапів та розглянуто дискусійне в науці питання щодо їх розмежування. Обґрунтовано позицію автора щодо моменту закінчення початкового та початку подальшого етапу, яким є виявлення особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідчий, етапи розслідування, початковий етап, подальший етап, слідчі (розшукові) дії, підозрюваний.

Постановка проблеми. Як один із видів соціальної діяльності, діяльність із розслідування кримінальних правопорушень є пізнавальним процесом. Послідовно вирішуючи завдання розслідування на кожному з етапів, слідчий, збираючи інформацію щодо події правопорушення та його учасників, наближається до кінцевої мети – закінчення досудового розслідування з прийняттям відповідного кримінальному процесуальному закону рішення. Послідовність діяльності суб'єкта розслідування у процесі збирання доказів є одним із принципів побудови криміналістичної методики як системи наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій (алгоритмів, програм), що забезпечують оптимальну організацію розслідування окремих видів кримінальних правопорушень [1, с. 411; 18, с. 121]. Ситуаційність та етапність діяльності суб'єктів розслідування також є принципами побудови криміналістичних методик, оскільки, залежно від ситуації, що виникає на певному етапі слідчий після оцінки ступеню її проблемності, формує завдання, приймає тактичне рішення для його вирішення, застосовуючи засоби криміналістичної тактики, і після цього отримує певний результат, що, у свою чергу впливає на формування нової слідчої ситуації. Процес розслідування в криміналістиці прийнято ділити на три етапи: початковий, наступний (подальший) і заключний. Більшість науковців погоджується з даною концепцією. Однак, на нашу думку, в умовах сучасних реалій практичної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень та постійною зміною вимог кримінального процесуального законодавства, названа періодизація набуває іншого змісту та підлягає науковому переосмисленню.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблему періодизації процесу розслідування розглядали науковці в галузі кримінального процесу та криміналістики, зокрема: Л. Аркуша, Р. Белкін, А. Волобуєв, І. Возгін, В. Журавель, О. Колесніченко, І. Лузгін, Г. Матусовський, М. Погорецький, Р. Степанюк, О. Пчеліна, Ю. Черноус, С. Чернявський В. Шепітько, Б. Щур та ін. Незважаючи на достатньо велику кількість праць із цієї тематики, науковці не завжди єдині у змістовному наповненні зазначених вище етапів. До того ж, їх зміст, як було зазначено вище, не узгоджується з чинним законодавством та не зовсім відповідає практиці правоохоронних органів.

Метою статті є визначення етапів розслідування у криміналістичній методиці та їх змістовного наповнення.

© І. Пиріг, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8391-067X>

pira@ua.fm

Виклад основного матеріалу. На думку В. Гавло, етапом розслідування є просторово-часовим відрізком, що об'єктивно фіксується в загальній схемі розслідування, який характеризується настанням якісно визначених змін, тісно пов'язаних із встановленням або не встановленням обставин предмету доказування в результаті проведення слідчих (розшукових) та інших дій, об'єднаних єдністю завдань та ситуацій розслідування [2, с. 8]. Приблизно таким же чином характеризує етап розслідування І. Лузгін як «елемент, що являє собою взаємопов'язану систему дій, об'єднаних єдністю завдань, умовами розслідування, специфікою криміналістичних прийомів» [3, с. 86]. А. Волобуєв визначає етап розслідування як певний проміжний пункт розслідування, що характеризує стан слідства з точки зору вирішення його завдань і визначається прийнятими процесуальними рішеннями [4, с. 185]. Розглядаючи методику розслідування злочинів в сфері службової діяльності, О. Пчеліна визначає етап розслідування як «окремілий проміжок часу у рамках якого за конкретних умов розслідування вживається система дій, спрямованих на вирішення спільних тактичних завдань (як стратегічних, так і проміжних) розслідування» [5, с. 247].

Із наведених визначень зрозуміло, що науковці критеріями для поділення розслідування на етапи визначають кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти. Під кримінальними процесуальними критеріями розуміють періоди розслідування, відмежовані певними процесуальними рішеннями, наприклад, внесення відомостей до ЄРДР, повідомлення особі про підозру, складання обвинувального акту тощо. На думку Р. Степанюка, після прийняття чинного КПК України застосування процесуальних критеріїв щодо періодизації етапів розслідування практично є неможливим, оскільки, «крім відсутності стадії порушення кримінальної справи, на досудовому розслідуванні не передбачено і пред'явлення особі обвинувачення як проміжного процесуального рішення» [6, с. 119]. Учений вважає найбільш обґрунтованими криміналістичні критерії, що полягають у виокремленні «початкового (із моменту початку досудового розслідування та до виконання всіх можливих слідчих (розшукових) дій, обумовлених слідчою ситуацією) і наступного (до завершення досудового розслідування) етапів розслідування» [6, с. 121]. Для вирішення питання кількості та розмежування етапів розслідування розглянемо їх сутність.

Переважає більшість вчених-криміналістів приділяють увагу початковому етапу розслідування, оскільки отримані на цьому етапі відомості значною мірою визначають дії на наступному етапі та успіх розслідування в цілому. В основу поділення розслідування на етапи Л. Драпкін покладав інформаційно-функціональний принцип та визначив критерії, за якими можлива диференціація кожного з етапів: «1) типовим слідчим ситуаціям, що мають домінуюче значення для кожного з етапів; 2) ролі та значенню версій для розслідування, основним особливостям їх побудови й перевірки; 3) обсягу та змісту вихідних даних, що перебувають у розпорядженні слідчого на початку етапу; 4) основним задачам, що вирішуються на відповідному етапі; 5) домінуючій направленості дій учасників розслідування; 6) обстановці та умовам розслідування, що визначають найбільш стійкі риси проведення процесуальних, оперативно-розшукових і інших дій (склад, структура, особливості об'єднання в тактичні комплекси, ступінь концентрації сил та засобів, темп проведення тощо)» [7, с. 350–351; 17, с. 106]. Основною рисою початкового етапу, на думку вченого, є «проблемно-ситуаційний характер розслідування, що досить часто через різку та хронічний брак інформації набуває вкрай гострої форми». До того ж, основними завданням цього етапу він вважав виявлення необхідної доказової й тактичної інформації та її носіїв, а основною функцією – пошуково-розвідувальну спрямованість у діяльності слідчого та працівників органів дізнання, що взаємодіють із ним [7, с. 351–352]. Початковий етап розслідування Р. Белкін характеризує наступним чином: «...основною спрямованістю етапу є інтенсивний пошук, виявлення і закріплення доказів. На цьому етапі здійснюється основна робота з розкриття злочину. Дії слідчого та оперативних працівників характеризуються максимальною оперативністю, у більшості випадків залученням великої кількості учасників, невідкладністю дій. На цьому етапі визначальним фактором є час» [8, с. 784–785]. Невідкладністю, безперервністю та мінімальним часом проведення слідчих (розшукових) дій відрізняв початковий етап І. Возгрін [9, с. 154].

Більш широкий перелік ознак початкового етапу розслідування називає О. Філіппов. На думку вченого, слідчий на початковому етапі у переважній більшості

випадків не має розгорнутого плану розслідування, а планує роботу залежно від типових версій, на підставі яких визначає необхідну кількість слідчих (розшукових) та інших дій, що підлягають невідкладному проведенню. Означені обставини «...суттєвим чином впливають не тільки на характер організаційної роботи слідчого на початковому етапі розслідування, визначення кількості та послідовності проведення слідчих (розшукових) дій, але й, у ряді випадків, визначають тактику їх проведення» [10, с. 17]. А. Волобуєв характеризує початковий етап через завдання, що на ньому вирішуються: «...встановлення місця, часу й обстановки злочину, його сутності, а також виявлення, фіксація та вилучення його слідів – джерел доказів; встановлення, розшук і затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину; збирання доказів, достатніх для притягнення особи як обвинуваченої (хоча б за одним епізодом злочинної діяльності)» [11, с. 28].

Наведені погляди вчених свідчать, що характерними ознаками початкового етапу є: недостатня інформативність; велика кількість версій, що потрібно перевіряти; дефіцит часу на проведення слідчих (розшукових) дій, що загалом впливає на формування його завдань та функцій, виконання яких є підґрунтям для подальшого успішного розслідування. Після отримання даних, які дають підставу підозрювати, що конкретна особа вчинила кримінальне правопорушення, завдання початкового етапу, на думку більшості вчених, вважаються виконаними.

Наступний етап характеризується вирішенням проблемних ситуацій щодо основних структурних елементів предмета доказування, основними з яких є подія та спосіб вчинення кримінального правопорушення, винність особи у його вчиненні. Інформація, що на даному етапі є у розпорядженні слідчого, відрізняються більш значним об'ємом, логічною впорядкованістю та конкретністю, різноманітністю процесуальних джерел доказів та цільовою направленістю на доказування. Всі ці властивості доказової інформації дають можливість, на думку Л. Драпкіна, «перейти від евристичного (імовірнісного, багатоверсійного, нерідко інтуїтивного) до дискурсивного (послідовного, побудованого на логічних висновках, отриманих із накопичених у справі доказів) варіанту розслідування» [7, с. 354]. Основною рисою подальшого етапу розслідування є процес доведення або спростування вини підозрюваного. За визначенням Р. Белкіна «основна спрямованість цього етапу – розгорнуте, послідовне, методичне доказування» [11, с. 261].

Дискусійним серед науковців є питання розмежування етапів розслідування, що, на нашу думку, пов'язано з намаганням об'єднати кримінальний процесуальний та криміналістичний критерії, з іншого – різницею поглядів на кількість та сутність етапів. Так, М. Яблоков виділяє три етапи: на початковому – висуваються слідчі версії, складається план розслідування та проводяться початкові слідчі (розшукові) дії; на подальшому – основним завданням розслідування є встановлення правопорушника та його розшук, а при затриманні – збір додаткових фактичних даних, що його викривали б, пред'явлення йому обвинувачення; на заключному – здійснюється підготовка та виконання вимог, пов'язаних із закінченням розслідування» [12, с. 495-497]. В. Лисиченко виділяє два етапи у розслідуванні та вважає, що на початковому етапі основним завданням розслідування є вивчення обставин події, виявлення, фіксація та вилучення слідів та інших доказів, особливо тих, що швидко змінюються чи взагалі можуть зникнути. Подальший етап, на думку вченого починається після пред'явлення підозрюваному постанови про притягнення як обвинуваченого та його допиту [13, с. 100–114]. Як бачимо, наведені думки пов'язані з чинним на той момент кримінальним процесуальним законодавством.

На нашу думку, етапи розслідування є виключно криміналістичним поняттям, що не закріплено у жодному нормативному акті. Вони мають суттєве значення для методики розслідування та мають бути поділені за криміналістичними критеріями, що ґрунтуються на наявній на певний момент розслідування інформації, що, у свою чергу, складає зміст слідчих ситуацій із переліком завдань щодо їх вирішення. У цьому аспекті ми приєднуємось до думки А. Волобуєва, який для розмежування етапів розслідування пропонує використовувати перелік характерних для кожного етапу завдань, що впливають із предмету доказування. Для початкового етапу розслідування науковець визначає завдання таким чином: 1) встановлення місця, часу та інших обставин вчиненого злочину, його суті, а також виявлення, фіксація та вилучення слідів, що з часом під впливом несприятливих умов можуть зникнути чи бути знищеними; 2) встановлення, розшук і затримання особи (або вибір запобіжного заходу),

підозрюваної у вчиненні злочину; 3) збирання доказів, достатніх для пред'явлення підозри особі, хоча б за одним епізодом злочинної діяльності. На наступному етапі розслідування як основні завдання можуть бути визначені такі: 1) формування системи доказів щодо підозрюваної особи; 2) встановлення всіх співучасників і збирання доказів їх вини; 3) встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення і прийняття заходів щодо їх усунення; 4) забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочинцем; 5) збір інформації щодо особи підозрюваного, необхідної для винесення обґрунтованого та справедливого вироку [14]. Таким чином, закінчення початкового етапу пов'язано зі встановленням особи, що вчинила кримінальне правопорушення та збиранням всіх необхідних доказів її вини.

Вище нами було наголошено на обранні виключно криміналістичних критеріїв для поділення розслідування на етапи. Але, аналізуючи норми КПК України можна помітити, що початковий етап розслідування починається з моменту повідомлення до органів поліції інформації щодо вчинення кримінального правопорушення та внесення відомостей до ЄРДР і закінчується встановленням особи правопорушника та оголошенням йому повідомлення про підозру. Із криміналістичної точки зору на цей момент має бути зібрано достатньо доказів для визнання особи підозрюванним.

Наступний етап розслідування направлений на доказування вини підозрюваного шляхом проведення всіх можливих слідчих (розшукових) дії, призначенням та проведенням необхідних експертиз (перш за все з вирішення питань ідентифікаційного характеру). На цьому етапі закінчується збирання доказів, достатніх для складання обвинувального акту чи прийняття прокурором іншого рішення у порядку ст. 283 КПК України [15]. Якщо на подальшому етапі зібрані докази вказують на невинуватість підозрюваного у вчиненні правопорушення, розслідування фактично повертається на початковий етап, тобто має місце ситуаційність етапів розслідування.

Для розгляду розмежування етапів розслідування нам видається цікавим дослідження Н. Бублик, яка пропонує ввести процесуальний статус «особа, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність» [16, с. 3]. Дійсно, обвинувальна діяльність може здійснюватися слідчим ще до повідомлення особі про підозру. Наприклад, коли доказів для пред'явлення повідомлення про підозру недостатньо, на практиці особу допитують у якості свідка, іноді неодноразово. Але зміст цих допитів полягає саме в отриманні обвинувальних доказів, обмежуючи, водночас, права особи на захист. Якщо дійсно прийняти пропозиції Н. Бублик, то встановлення особи з таким статусом буде саме межею, що розділяє початковий та подальший етапи розслідування.

Із приводу кількості етапів розслідування, потрібно зазначити, що в криміналістичній літературі заключний етап згадувався науковцями лише фрагментарно. До заключного етапу відносять, переважно, процесуальну діяльність, пов'язану зі складанням документів для повного завершення провадження, ознайомлення сторони захисту з матеріалами справи, проведення можливих процесуальних дій за клопотанням сторони захисту та ін. Жодного тактичного навантаження зазначені дії не містять. На думку Л. Драпкіна за традиційної послідовності етапів розслідування всі ці дії за своїм характером і завданням не можуть бути спрямовані на досягнення якісно нової інформації, що істотно відрізнялась би від вже досягнутих результатів розслідування [7, с. 356]. Саме тому, у жодному з підручників із криміналістики під час викладення методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень даний етап не розглядався. Якщо звернути увагу на положення КПК України, тобто процесуальний критерій, то заключного етапу також не може бути, оскільки сторона захисту після ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та оскарження передбачених КПК України дій слідчого, вирішує спірні питання на стадії судового розгляду. Тому, на нашу думку, заключного етапу розслідування не має бути в теорії криміналістики, оскільки це не обґрунтовано ні з криміналістичної, ні з кримінальної процесуальної точки зору.

Висновок. На підставі викладеного можна зазначити, що в теорії криміналістики процес розслідування потрібно поділяти на два етапи: початковий та наступний (подальший), що принципово відрізняються один від одного завданнями, що мають бути вирішені на кожному з них і тактичними засобами їх вирішення.

Список використаних джерел

1. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
2. Гавло В. К. Проблемы теории и практики криминалистической методики

- расследования преступлений : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД СССР. Москва, 1988. 32 с.
3. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. Москва : Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. 102 с.
 4. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / НУВС. Харків, 2001. 426 с.
 5. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів в сфері службової діяльності : монограф. Харків : ТОВ «В справі», 2017. 524 с.
 6. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монограф. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук проф. А. Ф. Волобуєва. Харків : Ніка Нова, 2012. 382 с.
 7. Криминалистика : учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др. ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Высш. шк, 2000. 672 с.
 8. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. 837 с.
 9. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений. Мн. : Выш. школа, 1983. 215 с.
 10. Филиппов А. Г. Этапы расследования преступлений как категория криминалистической методики. Проблемы первоначального этапа расследования : сб. науч. тр. ТВИШ МВД СССР. Ташкент, 1986. 148 с.
 11. Криміналістика : підруч. / Берназ В. Д., Бірюков В. В., Волобуєв А. Ф. : за заг. ред. Волобуєва А. Ф. Харків: ХНУВС, 2011. 666 с.
 12. Криминалистика : учеб. ; отв. ред. Н. П. Яблоков. Москва : Юристъ, 1999. 718 с.
 13. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др. ; под ред. В. К. Лисиченко. Киев : Вища школа. Головное изд-во, 1988. 405 с.
 14. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. URL : http://www.adhdportal.com/book_2772_chapter_17_3.1._Ponjattja_sldcho_situa_taetaru_rozsliduvannja_khrol_v_pobudov_okremo_metodiki_rozsliduvannja.html.
 15. Кримінальний процесуальний кодекс України 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
 16. Бублик Н. С. Процесуальний статус особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 241 с.
 17. Kramarenko Yu. Organized crime as a social system: characteristics and trends. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, 2021. P. 104-116.
 18. Tertyshnik V., Fomenko A. Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, 2021. P. 115-126.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Saltevskeyy, M. V. (2005) Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi) [Criminalistics (in modern terms)] : pidruch. Kyiv : Kondor, 588 p. [in Ukr.].
2. Gavlo, V. K. (1988) Problemy teorii i praktiki kriminalisticheskoy metodiki rassledovaniya prestupleniy [Problems of theory and practice of forensic methods of crime investigation]: avtoref. diss. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Moscow, 32 p. [in Russ.].
3. Luzhyn, I. M. (1969) Rassledovaniye kak protsess poznaniya [Investigation as a process of cognition]. Moscow : Izd-vo VSh MVD SSSR, 102 p. [in Russ.].
4. Volobuyev, A. F. (2001) Naukovi osnovy kompleksnoyi metodyky rozsliduvannya koryslyvykh zlochyniv u sferi pidpryyemnytstva [Scientific foundations of a comprehensive methodology for investigating mercenary crimes in the field of entrepreneurship]: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / NUVS. Kharkiv, 426 p. [in Ukr.].
5. Pchelina, O. V. (2017) Teoretychni osnovy formuvannya ta realizatsiyi metodyky rozsliduvannya zlochyniv v sferi sluzhbovoyi diyalnosti [Theoretical bases of formation and realization of a technique of investigation of crimes in the sphere of service activity]: monohraf. Kharkiv : TOV «V spravi», 524 p. [in Ukr.].
6. Stepanyuk, R. L. (2012) Kryminalistychnе zabezpechennya rozsliduvannya zlochyniv, vchynenykh u byudzhetniy sferi Ukrainy [Forensic support for the investigation of crimes committed in the budget sphere of Ukraine]: monohrafiya ; za zah. red.d-ra yuryd.nauk prof. A. F. Volobuyeva. Kharkiv.: Nika Nova, 382 p. [in Ukr.].
7. Kryminalistyka (2000) [Criminalistics]: Ucheb. dlya vuzov / I. F. Gerasimov, L. Ya. Drapkin, E. P. Ishchenko i dr. ; pod red. I. F. Gerasimova, L. Ya. Drapkyina. 2-e izd., pererab. i dop. Moscow : Vyssh. shk, 672 p. [in Russ.].
8. Belkyn, R. S. (2001) Kurs kriminalistiki [Course of criminalistics]: ucheb. posobiye dlya vuzov. 3-e izd., dop. Moscow : YuNiTi-DANA ; Zakon i pravo, 837 p. [in Russ.].

9. Vozgrin, I. A. (1983) *Kriminalisticheskaya metodika rassledovaniya prestupleniy* [Forensic methods of crime investigation]. Mn. : Vysh. shkola, 215 p. [in Russ].
10. Filippov A. H. (1986) *Étapy rassledovaniya prestupleniy kak kategoriya kriminalisticheskoy metodiki* [Stages of crime investigation as a category of forensic methodology]. *Problemy pervonachalnogo étapa rassledovaniya* : sb. nauch. trudov TVSh MVD SSSR. Tashkent, 148 p. [in Russ.].
11. Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. / Bernaz V. D., Biryukov V. V., Volobuyev A. F. ; za zah. red. Volobuyeva A. F. Kharkiv : KhNUVS, 2011. 666 p. [in Ukr.].
12. *Kriminalistika* [Criminalistics]: uchebnik / otv. red. N. P. Yablokov. Moscow : Yurist, 1999. 718 p. [in Russ.].
13. *Sovetskaya kriminalistika. Metodika rassledovaniya otdelnykh vidov prestupleniy* [Soviet criminalistics. Methods of investigation of certain types of crimes] / V. K. Lisichenko, V. I. Goncharenko, M. V. Saltevskiy i dr. ; pod red. V. K. Lisichenko. Kyiv : Vyscha shkola. Golovnoye izd-vo, 1988. 405 p. [in Ukr.].
14. Volobuyev A. F. *Problemy metodyky rozsliduvannya rozkradan' mayna v sferi pidpryyemnytstva* [Problems of methods of investigating theft of property in the field of entrepreneurship]: URL : http://www.adhdportal.com/book_2772_chapter_17_3.1._Ponjattja_sldcho_situa_taetapu_rozsliduvannja_khrol_v_pobudov_okremo_metodiki_rozsliduvannja.html [in Ukr.].
15. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, art. 88. [in Ukr.].
16. Bublyk N. S. (2021) *Protsesualnyy status osoby, shchodo yakoyi zdiysnyuyetsya obvyuval'na diyalnist* [Procedural status of the person against whom the prosecution is carried out]. *dys. ... d-ra filosofiyi: 081 «Pravo» / Dnipropetrovskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav*. Dnipro, 241 p. [in Ukr.].
17. Kramarenko, Yu. (2021) *Organized crime as a social system: characteristics and trends*. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, pp. 104-116.
18. Tertyshnik, V., Fomenko, A. (2021) *Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine*. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 115-126.

ABSTRACT

Ihor Pyrih. The concept and characteristics of the stages of investigation in criminalistics. The article based on the analysis of the opinions of scientists, deals with definition of the concept of stages of investigation, their significance in the theory of criminology and the practice of investigating criminal offenses. It has been established that the investigation should be divided into two stages: initial and subsequent.

The main features of the initial stage are the search orientation, detection, fixation and removal of evidence that may serve as initial information for the identification and search of the offender, the place of his/her possible appearance. The actions of the investigator and employees of operational units are characterized by maximum speed, in most cases involving a large number of participants, the urgency of investigative actions.

The next stage is characterized by resolving problematic situations regarding the main structural elements of the subject of evidence, the main of which are the event and method of committing a criminal offense, establishing the degree of guilt of the person, identifying all accomplices. The information available to the investigator at this stage differs in greater volume, logical order and specificity, a variety of procedural sources of evidence and a focus on evidence.

The debatable question in science concerning delimitation of stages of investigation is considered. The author's position on the moment of the end of the initial and the beginning of the next stage, which is the identification of a person suspected of committing a criminal offense, has been substantiated.

Keywords: *criminal proceedings, investigator, stages of investigation, initial stage, further stage, investigative (search) actions, suspect.*

УДК 343.23

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-169-173

Михайло ПУЗИРЬОВ[©]
доктор юридичних наук, старший дослідник
(Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна)

Олександра ГРИЩЕНКО[©]
кандидат юридичних наук
(Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

На початку третього десятиліття XXI століття важливими є питання вдосконалення та конкретизації Кримінального кодексу України, збільшення дієвості його норм. Отже, актуальним аспектом є правове регулювання та застосування інституту кримінального правопорушення (його видів) у Кримінальному кодексі України та Кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн: Федеративної Республіки Німеччина, Французької Республіки, Республіки Польща.

Метою статті є аналіз найвагоміших джерел, якими регламентовано інститут кримінального правопорушення: Кримінального кодексу України, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» та порівняно із Кримінальними кодексами деяких зарубіжних країн: Німеччини, Польщі, Франції. Також ще однією складовою частиною мети є аналіз поняття «кримінальне правопорушення» та його видів у правовій доктрині.

У статті наведено аналіз найвагоміших джерел, якими регламентовано інститут кримінального правопорушення: Кримінального кодексу України, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» та порівняно із Кримінальними кодексами деяких зарубіжних країн: Німеччини, Польщі, Франції. Проаналізовано погляди учених щодо поняття кримінального правопорушення, а також його класифікації. Особливу увагу присвячено покаранню як одному із видів критеріїв поділу. Авторами вироблено пропозицію по вдосконаленню закону про кримінальну відповідальність. Зокрема, запропоновано осучаснене визначення поняття «злочин».

Констатовано, що значно по-різному регулюється та застосовується інститут кримінального правопорушення та його класифікація у Кримінальному кодексі України та Кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн: Федеративної Республіки Німеччина, Французької Республіки, Республіки Польща. Визначено, що у правовій доктрині науковці досить по-різному тлумачать поняття «кримінальне правопорушення», його класифікацію.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, інститут, злочин, кримінальний проступок, Кримінальний кодекс.

Постановка проблеми. На початку третього десятиліття XXI століття важливими є питання вдосконалення та конкретизації Кримінального кодексу (далі – КК) України, збільшення дієвості його норм. Отже, актуальним аспектом є правове регулювання та застосування інституту кримінального правопорушення (його видів) у КК України та КК деяких зарубіжних країн, а саме: Федеративної Республіки Німеччина, Французької Республіки, Республіки Польща. Важливим аспектом застосування інституту кримінального правопорушення є аналіз поняття «кримінальне правопорушення» та його видів у правовій доктрині.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Значний внесок у розробку цієї проблематики внесли такі науковці, як: Ю. Баулін, І. Голосніченко, О. Дудоров, В. Ковальов, В. Куц, В. Ліпіна, Н. Мірошніченко,

© М. Пузир'ов, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7814-9476>

mpuzyro@gmail.com

© О. Грищенко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3725-8094>

chnpu@chnpu.edu.ua

А. Савченко, М. Хавронюк, А. Шаріков та ін.

Метою статті є аналіз найвагоміших джерел, якими регламентовано інститут кримінального правопорушення: КК України, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» та порівняння із КК деяких зарубіжних країн: Німеччини, Польщі, Франції. Також ще однією складовою частиною мети є аналіз поняття «кримінальне правопорушення» та його видів у правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-VIII, який набув чинності 1 липня 2020 року [1], вніс деякі зміни до КК України [2]. Так, зокрема, у правовому полі з'явився новий вид діяння – «кримінальне правопорушення», а також виникла нова класифікація кримінальних правопорушень: кримінальні проступки і злочини.

На законодавчому рівні поняття «кримінальне правопорушення» почало вживатися з часу затвердження Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 Концепції реформування кримінальної юстиції України, яка і нині чинна. Крім того, у цьому документі визначено дві форми кримінального правопорушення: кримінальний проступок і злочин [3; 4, с. 154].

Натепер законодавець у КК України та у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» зазначає визначення кримінального правопорушення та кримінального проступку. Так, кримінальним правопорушенням є передбачене КК України «суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі» [1–2].

Проте законодавець, конструюючи та закріплюючи інститут кримінальних правопорушень при поділі кримінальних правопорушень на «злочини» та «кримінальні проступки», не надає у КК України загальне поняття «злочин», а лише визначає, що злочини поділяються на: нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі та їх характеристику.

Відтак, пропонуємо таку редакцію ч. 8 ст. 12 КК України: «Злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян/не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян/понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років/не більше десяти років/понад десять років або довічного позбавлення волі».

Досліджуючи інститут кримінального правопорушення, необхідно розглянути ознаки кримінального правопорушення. Так, вітчизняний учений В. Куц виділяє наступні основні ознаки кримінального правопорушення: 1) присутність конфлікту поміж суб'єктами у зв'язку із вчиненням одним із них іншому суттєвої шкоди або створення реальної загрози настання такої шкоди; 2) факт кримінально-правового наслідку вчинення діяння у вигляді кримінальної відповідальності або іншого засобу кримінально-правового регулювання (відмови від її застосування, примусових засобів медичного або виховного характеру тощо) [5, с. 13].

Зі свого боку науковець Н. Мірошніченко слушно зазначає, що деякі зарубіжні країни і нині не використовують термін «кримінальне правопорушення», а вказують лише на різновиди злочинних діянь, зокрема це: Латвія, Німеччина (злочин та проступок), Франція [4, с. 154]. Відтак наведемо приклади понять, різновидів злочинних діянь деяких зарубіжних країн. Адже аналіз законодавчої позиції зарубіжних країн надасть змогу ліпше осмислити сутність особливостей правового регулювання: понять та класифікації кримінальних правопорушень, які закріплює КК України та КК зарубіжних країн.

Так, відповідно до § 12 КК Федеративної Республіки Німеччина (далі – КК Німеччини), протиправні діяння поділяються на злочини та проступки. Проступками визнається протиправні діяння, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі від одного року та менше або штраф. Тоді як злочинами є незаконні дії, які мають мінімум один рік або більше позбавлення волі [6, с. 26]. Що ж стосується видів протиправних діянь у КК Німеччини та видів кримінальних правопорушень КК

України, то бачимо, що вони є аналогічними. Відрізняються у КК Німеччини та КК України поняття проступку. Так, за КК Німеччини покарання за проступок складає позбавлення волі від одного року та менше або штраф, тоді як за проступок у КК України закріплене покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Відтак відмінною рисою є вид покарання – позбавлення волі за проступок: за КК Німеччини позбавлення волі є можливим, тоді як за КК України позбавлення волі за проступок виключається.

Так само у ст. 111-1 КК Французької Республіки (далі – КК Франції) протиправні діяння класифікуються відповідно до їх тяжкості на: злочини, проступки та порушення [7]. Науковець В. Ліпіна у своїй праці зазначає, що «за ступенем тяжкості до кримінального проступку належать нетяжкі діяння. Відтак, у кримінально-правовій доктрині Французької Республіки поняття кримінального проступку можна визначити наступним чином: проступок – це будь-яка дія або бездіяльність, вчинена умисно або з необережності, заборонена в суспільстві під загрозою виправного покарання (зокрема, тюремне ув'язнення на строк до десяти років або штраф), визначеного кримінальним законом» [8, с. 159]. Тож законодавець у КК Франції не виділяє як окремий інститут «кримінальне правопорушення», а лише закріплює поняття «протиправні діяння». Що ж стосується видів протиправних діянь, то простежується поділ його на три види (злочини, проступки та порушення). Тоді, як в КК України існує тільки два види кримінального правопорушення (злочини та проступки).

Відтак у зазначених КК зарубіжних країн та КК України відмінність поміж проступком та злочином полягає лише у формальній ознаці – видом покарання.

Необхідно навести приклад використання зарубіжною країною інституту кримінального правопорушення та різновидів кримінального правопорушення. КК Республіки Польща (далі – КК Польщі) від 06 червня 1997 р. виділяє інститут кримінального правопорушення та класифікує правопорушення на злочини та проступки. Так, у ст. 7 § 1 КК Польщі зазначено, що правопорушення є злочином або проступком [9]. Тоді, як КК України також виділяє поділ кримінальних правопорушень на злочини та проступки. Відтак поділ на злочини та проступки у КК Польщі є аналогічним до поділу кримінальних правопорушень у КК України. Також КК Польщі надає тлумачення поняття «злочини» та «проступки». Так, за ст. 7 § 2 КК Польщі зазначає, що злочином є заборонене діяння, за яке передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років або більш суворе покарання [9]. Що ж стосується визначення злочину у КК України, то законодавець не надає загального поняття злочину, а лише зазначає, що злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі та їх характеристики. Тоді, як відповідно до § 3 цієї ж статті, КК Польщі закріплює поняття «проступок», яким є заборонене діяння, за яке накладається штраф у розмірі понад 30 добових або понад 5000 злотих, обмеження волі на строк більше одного місяця або покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше одного місяця [9]. У КК України проступком визнається «передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі» [2]. Маємо констатувати, що санкції за вчинення кримінального правопорушення у КК Польщі та за вчинення кримінального правопорушення у КК України збігаються лише частково: у вигляді штрафу. Тоді, як у КК Польщі за вчинення проступку є можливим позбавлення волі, а у КК України такого покарання за проступок не передбачено. Отже, поняття «проступок» у КК Польщі та КК України збігається лише частково: покаранням у вигляді штрафу.

Відтак, на нашу думку, перераховані засади КК деяких зарубіжних країн спричинили появу «кримінального проступку» та «злочину» у КК України. Проте актуальним залишається питання, «чи не занадто швидко законодавець перейшов до кардинального реформування національного законодавства, та наскільки доцільним й ефективним є застосування саме такої моделі кримінального проступку?» [8, с. 159].

У наукових осередках деякі науковці ототожнюють поняття «кримінальне правопорушення» та «злочин». Зокрема, А. Шаріков, який у своїх роботах, розкриваючи термін «правопорушення», аналізує тільки поняття «злочину» [10, с. 63]. Також В. Ковальов у своїх наукових працях змішує поняття «кримінальне правопорушення» та «злочин» [11, с. 33].

Неоднозначну думку висловлює І. Голосніченко, який у своїх роботах також ототожнює ці поняття, проте далі зазначає, що різновидами правопорушення є злочин та проступок [12, с. 80].

Науковець Н. Мірошниченко у своїй праці слушно зазначає, що ці підходи є спірними, оскільки поняття злочину є вужчим, ніж кримінальне правопорушення. У сучасний період більшість науковців вважають, що поняття злочину входить до кримінального правопорушення, але це є не тотожні поняття [4, с. 155].

Висновки. Отже, у правовій доктрині науковці досить по-різному тлумачать поняття «кримінальне правопорушення», його класифікацію. Значно по-різному регулюється та застосовується інститут кримінального правопорушення та його класифікація у КК України та КК деяких зарубіжних країн: Федеративної Республіки Німеччина, Французької Республіки, Республіки Польща.

У КК Німеччини та КК України відрізняються поняття проступку. Відтак відмінною рисою є вид покарання – позбавлення волі за проступок: за КК Німеччини позбавлення волі є можливим, тоді як за КК України позбавлення волі за проступок виключається. Загальне поняття «злочин» законодавець КК України не надає. Ще однією відмінною рисою є те, що у КК Німеччини не використовується термін «кримінальне правопорушення», а вказується лише на різновиди злочинних діянь, тоді, як у КК України закріплюється термін «кримінальне правопорушення».

В іншій зарубіжній країні – Франції, законодавець у КК Франції не виділяє як окремий інститут «кримінальне правопорушення», а лише закріплює поняття «протиправні діяння». Тоді, як у КК України закріплюється термін «кримінальне правопорушення». Що ж стосується видів протиправних діянь, то у КК Франції простежується поділ його на три види (злочини, проступки та порушення). Тоді, як в КК України існує тільки два види кримінального правопорушення (злочини та проступки).

Однією із зарубіжних країн, яка використовує інститут кримінального правопорушення (як і в Україні), є Польща. Поділ на злочини та проступки у КК Польщі є аналогічним до поділу кримінальних правопорушень у КК України. Маємо констатувати, що санкції за вчинення кримінального правопорушення у КК Польщі та за вчинення кримінального правопорушення у КК України збігаються лише частково: у виді штрафу. Тоді, як у КК Польщі за вчинення проступку є можливим позбавлення волі, а у КК України такого покарання за проступок не передбачено. Отже, поняття «проступок» у КК Польщі та КК України збігається лише частково: покаранням у вигляді штрафу.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 08.04.2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
4. Мірошниченко Н. М. Щодо визначення поняття «кримінальне правопорушення». *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 2. С. 153–157.
5. Куц В. М. Проблеми кримінальної відповідальності : навч. посібник. Київ : Національна академія прокуратури України, 2013. 322 с.
6. Strafgesetzbuches von Deutschland. Am 13. November 1998 mit den folgenden Ergänzungen. URL : <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf>
7. Уголовный кодекс Франции. URL : <http://www.livrespourtout.com/e-books/detail/Code-penal---France/onecat/0.html>.
8. Ліпіна В. В. Кримінальний проступок у контексті реформування кримінального законодавства. *Молодий вчений. Юридичні науки*. 2019. № 3 (67). С. 157–160.
9. Kodeks karny [Rzeczypospolitej Polskiej]. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>.
10. Шариков А. С. О двух концепциях правонарушений. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5: Юриспруденция*. 2003. № 6. С. 63–68.
11. Ковалев В. А. К вопросу о правонарушении как основании юридической ответственности. *Актуальные проблемы Российского права*. 2010. № 3. С. 27–36.
12. Голосніченко І. П. До проблеми запровадження в Україні кримінального проступку та відмежування його від адміністративного правопорушення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. № 1 (21). С. 80–83.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminal'nykh pravoporushen' [On amendments to some legislative acts of Ukraine to simplify the pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses] : Zakon Ukrayiny vid 22.11.2018I. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>. [in Ukr.].
2. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of 05.04.2001]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukr.].
3. Kontsepsiya reformuvannya kryminal'noyi yustytsiyi Ukrayiny [The concept of reforming the criminal justice of Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 08.04.2008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>. [in Ukr.].
4. Miroschnyenko, N. M. (2015) Shchodo vyznachennya ponyattya «kryminal'ne pravoporushennya» [On the definition of the concept «criminal offense»]. *Pravo i suspil'stvo*. № 6. Part 2, pp. 153–157. [in Ukr.].
5. Kuts, V. M. (2013) Problemy kryminal'noyi vidpovidal'nosti [Problems of criminal liability] : navch. posibnyk. Kyiv : Natsional'na akademiya prokuratury Ukrayiny, 322 p. [in Ukr.].
6. Strafgesetzbuches von Deutschland. Am 13. November 1998 mit den folgenden Ergänzungen [Penalty books from Germany. 13. November 1998 with the following references]. URL : <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf>. [in Germ.].
7. Uholovnyy kodeks Frantsyi [Criminal Code of France]. URL : <http://www.livrespourtout.com/e-books/detail/Code-penal---France/onecat/0.html>. [in Russ.].
8. Lipina, V. V. (2019) Kryminal'nyy prostupok u konteksti reformuvannya kryminal'noho zakonodavstva [Criminal offense in the context of reforming criminal law]. *Molody vchenyy. Yurydychni nauky*. № 3 (67), pp. 157–160. [in Ukr.].
9. Kodeks karny [Rzeczypospolitej Polskiej]. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. [Criminal Code of the Republic of Poland of June 6, 1997] URL : <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>. [in Pol.].
10. Sharikov, A. S. (2003) O dvukh kontseptsyyakh pravonarusheniy [On two concepts of offenses]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 5: Yurysprudentsyya*. № 6, pp. 63–68. [in Russ.].
11. Kovalyov, V. A. (2010) K voprosu o pravonarushenii kak osnovanii yuridicheskoy otvetstvennosti [On the issue of the offense as the basis of legal liability]. *Aktual'nyye problemy Rossiyskogo prava*. № 3, pp. 27–36. [in Russ.].
12. Holosnichenko, I. P. (2014) Do problemy zaprovadzheniya v Ukrayini kryminal'noho prostupku ta vidmezhuвання yoho vid administratyvnoho pravoporushennya [On the problem of introducing a criminal offense in Ukraine and distinguishing it from an administrative offense]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo*. № 1 (21), pp. 80–83. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykhailo Puzyrov, Oleksandra Hryshchenko. Peculiarities of legal regulation and application of the institute of criminal offense. At the beginning of the third decade of the XXI century, the issues of improving and concretizing the Criminal Code of Ukraine, increasing the effectiveness of its rules are important. Thus, the relevant aspect is the legal regulation and application of the institution of criminal offense (its types) in the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Codes of some foreign countries: the Federal Republic of Germany, the French Republic, the Republic of Poland.

The purpose of the article is to analyze the most important sources governing the institution of criminal offenses: the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Simplify Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses» and in comparison with Criminal Codes of some foreign countries: Germany, Poland, France. Another component of the goal is also the analysis of the concept of «criminal offense» and its types in legal doctrine.

The article analyzes the most important sources governing the institution of criminal offenses: the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Simplify Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses» and in comparison with the Criminal Codes of some foreign countries: Germany, Poland, France. The views of scientists on the concept of criminal offense, as well as its classification are analyzed. Particular attention is paid to punishment as one of the types of separation criteria. The authors made a proposal to improve the law on criminal liability. In particular, the modernized definition of «crime» is proposed.

It has been stated that the institute of criminal offense and its classification in the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Codes of some foreign countries are regulated and applied significantly differently: the Federal Republic of Germany, the French Republic, the Republic of Poland. It is determined that in the legal doctrine scholars interpret the concept of «criminal offense», its classification quite differently.

Keywords: criminal offense, institute, crime, criminal misdemeanor, Criminal Code.

УДК 141.78:305

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-174-179

Елеонора СКИБА ©

доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МЕТОДОЛОГІЯ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ

У статті досліджено соціально-культурні аспекти забезпечення розуміння розподілу соціального призначення та соціально-культурних відмінностей визначень понять «гендер» та «стать». Розглянуто основні культурні, соціальні та економічні чинники формування в суспільстві розуміння гендерних відносин. Встановлено найважливіші характеристики гендеру та статі, що допомагає орієнтуватися під час аналітичних досліджень у процесах вивчення відтворення гендерної дихотомії та, як наслідок, запобігання гендерного насильства. Надається характеристика важливих складових концепту «гендер». За результатами дослідження проведено ретроспективний аналіз щодо гендеру як фундаментального фактору розуміння змін соціально-культурних ролей жінки та чоловіка, що відбуваються у контексті новітнього сучасного суспільства. Запропоновано пропозиції щодо подолання постійного відтворення гендерної дихотомії у суспільстві та формування суспільства, яке відповідає вимогам нормам гендерної недискримінації.

Ключові слова: гендер, гендерні дослідження, гендерна недискримінація, гендерна ідентичність, гендерна нерівність.

Постановка проблеми. Сучасна соціальна філософія, новітні гендерні дослідження, що вивчають різні сфери людської діяльності з позицій дотримання прав та свобод людини розробляють спеціальні підходи до наукової інтерпретації гендерних відносин, їх взаємозв'язку та взаємодії у процесі розвитку сучасного українського суспільства. Детальне і об'єктивне розуміння сутності цього питання вимагає брати до уваги використання як загальнонаукових, так і спеціальних методів аналітичного дослідження. Пошуки та досягнення різних наукових підходів дозволяють більш детально та об'єктивно систематизувати знання з питань гендеру та гендерної ідентичності. Запропонований сучасним науковим знанням принцип плюралізму забезпечує найбільш об'єктивне, повне та всебічне вивчення гендерних відносин у їх філософському та історичному розвитку.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичним підґрунтям наукового дослідження проблеми подолання гендерної нерівності стали роботи відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджують соціально-філософські аспекти формування особистості у світлі гендерної відмінності, які представлені у роботах Дж. Аккер, Г. Арендт, Г. Герд, Е. Гранді, Д. Баглер, А. Дударевої, Т. Журженко, Дж. Елліотт, Дж. Елштайн, Р. Кантер, Ю. Крістєвої, Ж. Лакана, Дж. Лернер, А. Манегетті, К. Мангейма, Дж. Мессершмідта, Дж. Мічел, М. Кімелл, Я. Савіцькі, У. Сімон, Е. Сміт, Г. Співак, К. Файк, Г. Гайді, Д. Харавей, Н. Хартсок, Ч. Херст, С. Хопкінс, А. Хоччайлд та інші. Відзначаючи значимість зазначених теоретичних досліджень цієї тематики щодо дослідження проблеми гендерної нерівності, варто зазначити, що питання відтворення гендерної нерівності ще й досі у деяких аспектах залишається не до кінця вирішеним.

Метою статті є вирішення проблем необхідності напрацювання нового підходу до гендерної ідентичності, яка у сучасному соціально-культурному середовищі перестає бути «заданою», «сталого», стаючи натомість індивідуальним завданням особистості: в умовах соціального середовища сьогодення гендер окремої особистості побудується, використовуючи такі соціальні практики як «перформанс» і «апропріація».

Виклад основного матеріалу. Одним із ефективних інструментів досягнення

© Е. Скиба, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3357-0830>

k_fp@dduvs.in.ua

мети створення справедливого і гармонійного та стабільного суспільства є вміщення гендерних досліджень у систему сучасних гуманітарних знань про суспільство на принципах плюралізму. Розгляд взаємозв'язку особистості та суспільства, влади та автономії особистості, сучасної ідентичності, відносин свободи та підпорядкування з позицій гендерної теорії суттєво змінює колишнє знання про простір можливостей людського існування та особистої реалізації та засобів подолання гендерної нерівності з метою запобігання соціально-економічних криз. Для встановлення шляхів подолання постійного відтворення гендерної нерівності у середовищі суспільних практик необхідно виявити складові елементи гендеру та гендерної ідентичності, зрозуміти механізми встановлення гендерних відносин та з'ясувати генезис соціально-культурної нерівності між гендерними ідентичностями. У результаті аналізу встановлено, що загальнонаукові принципи комплексності, історизму допомогли вивчити гендерну ідентичність у соціально-історичному контексті і виявити необхідність нового підходу до гендерної ідентичності. Новий підхід має передбачати використання принципу об'єктивності як прагнення розглядати гендерну ідентичність, виходячи з іманентних уявлень, що допомагає розкрити сутність гендерної ідентичності. Аналіз допомагає побачити, що гендер та гендерні відносини формуються та знаходять свою соціально-культурну реалізацію в якості живого процесу, який постійно здійснюється: людина спілкується із суспільством, репрезентуючи свої фемінінні та маскулінінні характеристики, зміст яких змінюється упродовж життя, залежно від тих соціально-культурних завдань, що вирішує кожна людина. Використання принципу об'єктивності допомогло з'ясувати, що людина репрезентує суспільству як суто фемінінні, так і суто маскулінінні риси, що дозволило так само заявити про соціальну значущість досвіду усіх груп населення, і визнати, що гендерна ідентичність у своїй екзистенції має фрагментарний, флюїдний, інтегральний характер. Вивчаючи процес формування гуманітарного знання про гендерну ідентичність та гендерну нерівність, була встановлена внутрішня діалектика відносин маскулінінності та фемінінності. Діалектичний метод дозволив виявити, що феномен гендерної ідентичності, постійно функціонуючи, розвивається та пристосовується до нових соціально-культурних умов. Гендер як соціально-культурний конструкт формується соціальними, політичними та економічними чинниками та так само впливає на різноманіття соціально-культурного середовища [12, с. 19]. Діалектика як метод пошуку істину через протиставлення протилежних тверджень забезпечує бачення самої логіки розвитку і розростання політик ідентичності. Застосування єдності історичного та логічного допомогло встановити, по-перше, що гендер та гендерна нерівність формується дискурсом, по-друге, гендерні відносини беруть участь у конституюванні соціально-культурного дискурсу. Герменевтичний, феноменологічний і конкретно-історичний методи, використані для аналізу механізму відтворення гендерної нерівності, дозволили побачити, яким чином стосунки влади проникають в усі соціальні інститути, формуючи при цьому певні гендерні режими, у межах яких вимушена діяти гендерна ідентичність.

Взаємодія діалектичного, компаративістського і структуралістського підходів дозволила розглянути проблему гендерної нерівності з принципово нової позиції: не гендерні відмінності обумовлюють стосунки домінування-підпорядкування, але гендерні відмінності використовуються для виправдання гендерної нерівності. Принцип методологічного плюралізму, використовуючи досягнення провідних наукових шкіл відносно взаємозв'язку відмінності, дихотомії і нерівності, виявив істинний порядок стосунків категорій відмінності і нерівності. У результаті цього артикульовано нове розуміння їх взаємозв'язку. Структуралістський і системний методи забезпечили розуміння гендерної ідентичності як явища культурного прядку, зміст компонентів якого піддається змінам та впливу соціального-культурного дискурсу.

У питанні дискусії про наповнення терміна «гендер» варто зважити на факт введення в науковий побут самого терміна. Поняття «гендерна роль» було запозичене з граматики і введено в науку про поведінку сексологом Дж. Мані, якому в 1955 р. при вивченні інтерсексуальності та транссексуальності потрібно було розмежувати загальностатеві властивості. Слововживання граматичної категорії «гендер» мало на увазі те, що видимі відмінності особистісних та поведінкових характеристик чоловіків та жінок не пов'язані безпосередньо з дією біологічних факторів, а визначаються специфікою соціальної взаємодії. Вивчаючи категорію гендеру як відображення соціальної дихотомії допомагає розкрити проблему гендерних відмінностей як наслідок

пануючих соціальних відносин, закріплених через відносини влади. У результаті проведеного аналізу встановлено, що формування гендерної ідентичності відбувається під впливом різних чинників. Різні теорії конституювання гендерної ідентичності розвивалися в тісному взаємовпливі і взаємозбагаченні з тими соціальними ідеями, елементами, науковими концептами і відкриттями, які викликали до життя ці теорії. Автор дослідження встановлює, що сучасне розуміння сутності гендерної ідентичності має багату та складну історію і сягає своїм корінням багатьох вчень та концепцій. Історично теорія конфліктів і функціоналістська теорія пояснювали гендер на рівні макроаналізу. Відтоді ці теорії зазнали безліч трансформацій.

Функціоналізм прагнув зрозуміти, яким чином усі частини суспільства (такі соціальні інститути як сім'я, освіта та інші) формують злагоджено діючу систему суспільства. Відповідно до цієї теоретичної парадигми, частини суспільства прагнуть доповнити одна одну, щоб створити соціальну стабільність. Перенесена на гендерні стосунки ця парадигма дозволила Парсону, Бейлсу з'ясувати в 50-х рр. XX ст. різні і роздільні соціальні ролі в сім'ї в якості засобу функціональної адаптації до сучасного складного соціального пристрою. Вважалося, що жінки більше «функціональні», якщо вони соціалізувалися і надихалися ідеєю турботи про дітей і сім'ю. Передбачалося, що чоловіки більше «функціональні», якщо вони соціалізувалися і надихалися ідеєю підтримки і турботи про дружин і дітей. На відміну від них, К. Маркс і послідовники теорії конфліктів не розглядали існуючі соціальні системи як функціонально, виправдано, розумно, благотворно діючими. К. Маркс і Ф. Енгельс описували соціальні системи як системи пригноблення, при яких одна група, домінуюча як клас, використала свій контроль над економічними ресурсами для пригноблення іншого класу.

Якщо Маркс акцентував свою увагу на класовому пригнобленні, то Енгельс вивчав пригноблення жінок як один з найбільш ранніх прикладів пригноблення однієї групи іншою. Теоретики фемінізму використали і надалі деталізували ідеї Маркса, звернувши особливу увагу на причини пригноблення жінок [1, с. 126]. Одна група феміністів, феміністи-соціалісти, посилено акцентувала взаємозв'язок капіталізму і патріархатної сім'ї як базису пригноблення жінок. Ці теоретики вказували, що економічні і владні переваги накопичуються у чоловіків як у домінуючої групи. Постмодернізм, провівши деконструкцію багатьох антропологічних і культурних міфів, заявив про жінку як про активного агента суспільства і затвердив значущість і цінність досвіду жінки, представивши її суб'єктом історії [2–4]. Інша група феміністів, радикальні феміністи, акцентували громадську увагу на тому факті, що патріархат – домінування чоловіків над жінками – є фундаментальною формою пригноблення жінок. Зазначено, що враховуючи той факт, що формування та сигніфікація гендерної ідентичності пов'язана із несвідомим, важко переоцінити той внесок, що зробив З. Фройд. Згідно з Фройдом, внутрішнім ядром несвідомого є інстинктивні бажання, які, в силу їх природи, функціонують у несвідомому непохитно. Відзначено, що наступним кроком у дослідженні несвідомого стали дослідження Юнга в цьому напрямі. Він вказав, що несвідоме містить не лише особові придбання, але і неособові, колективні. Змістом колективного несвідомого є архетипи, що формують емоційну індивідуальну інтимність людини. Юнг відмічає, що архетип є тим несвідомим змістом, який змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятним; він зазнає змін під впливом індивідуальної свідомості, на поверхні якого він виникає [5, с. 8].

У наступні роки у процесі розпізнавання основних джерел і причин виникнення дихотомії маскуліності і фемініності була запропонована теорія статевих ролей. Ця теорія вважає, що люди набувають свою гендерну ідентичність і йдуть такими у зовнішній світ, щоб заповнити собою гендерно нейтральні соціальні інститути, стверджуючи, що наша гендерна ідентичність фіксована. У 1990-ті рр., завдяки необхідності дати концептуальне розуміння ситуації різноманітної практики в області людських відносин, з'явилися численні дослідження, що відкрили нові ракурси розуміння відносин як між групами чоловіків і жінок, так і всередині кожної з груп. З'явилися нові теорії, що розуміють процес формування гендерної ідентичності як соціальну практику.

Серед наукових шкіл з цього питання найбільш цікавою є теорія соціального конструкціонізму, яка заявляє, що біологічні відмінності між статями не можуть виправдовувати соціальну дихотомію у відносинах між ними.

М. Кімелл, один із найвидатніших представників теорії соціального

конструкціонізму, наголошує, що прояв гендерної ідентичності завжди вимагає демонстрації певного набору якостей і властивостей перед іншою особою. Сигніфікуючи себе через ряд засобів, особа репрезентує певну гендерну ідентичність. Автор дослідження доводить, що для різних культур і в різні історичні періоди наповнення гендерної ідентичності елементами маскулінності та фемінінності змінюється навіть впродовж життя одного покоління, тому ми вимушені визнати, що зміст цих формуючих елементів, а значить і зміст самої категорії «гендерна ідентичність», не може розглядатися як деяка константа, що містить універсальні характеристики чоловіка або жінки [6, с. 132].

Дж. Батлер акцентує увагу на тому, що гендерна ідентичність – перформативна, а саме: ніякої стабільної ідентичності не існує, ідентичність завжди проявляється тільки в діях. Саме ці дії і виражають, визначають приналежність до певної гендерної ідентичності, і ці дії конституують – навіть більшою мірою, ніж виражають, ілюзію стійкості гендерної ідентичності. У такому разі не може бути універсальної, вічно стабільної гендерної ідентичності, раз і назавжди закріпленої і визначеної [7, с. 35].

Ідентичність конституційована за допомогою практики перформансу як вираз себе в діях; поняття «жіночої» гендерної ідентичності, так само, як і «чоловічої», залишаються контингентними і відкритими для інтерпретації і «перепишування, тобто зміни. Домовленість стосовно гендерних проявів грає велику роль в приписуванні фемінінних і маскулінних характеристик у процесі фундаменталізації біологічної статі [7, с. 33].

Соціокультурні коди і домовленості, правила, за допомогою яких, суспільство функціонує, є одночасно і формуючим елементом, і водночас тим, що зумовлює розміщення цих специфічних властивостей відносно статі. Ці властивості забезпечують основу для створення домінуючої гендерної різниці.

Таким чином, індивідууми соціалізовані завдяки прийняттю і прояву очікуваних і нормованих суспільством гендерних характеристик, які реалізуються у межах таких суспільних інститутів, як сім'я, освіта, та інші.

Встановлено, що гендерна ідентичність водночас і продукт суспільства, і конструкт, що бере участь у формуванні цього суспільства.

Дослідники Д. Гловер та К. Каплан, наслідуючи Фуко, розглядають сам механізм закріплення певного набору «фемінінних» та «маскулінних» характеристик за конкретною гендерною ідентичністю; вивчають процес впровадження цих, визначених інститутами влади та бажаних цими інститутами, проявів тієї чи іншої гендерної ідентичності. Домовленість щодо гендерних проявів відіграє велику роль у приписуванні фемінінних та маскулінних характеристик у процесі фундаменталізації біологічної статі. Соціокультурні коди та домовленості, правила, за допомогою яких суспільство функціонує, є одночасно і формуючим елементом, і водночас тим, що визначає розміщення цих специфічних властивостей щодо статі. Ці властивості забезпечують основу створення домінуючої гендерної різниці. Керуючись цим, гендер може розглядатися як прийняття та взаємний перехід соціальних норм [8, с. 117].

Індивідууми соціалізовані за допомогою прийняття та прояву, очікуваних і запропонованих суспільством гендерних якостей, що реалізуються в межах таких громадських інститутів як сім'я, держава, ЗМІ тощо. Природно, для подальшого визначення самоідентифікації, відбувається так званий, «обман» – накладення гендерної соціальної категорії на біологічну стать індивідуума. У цьому контексті соціально сконструйовані правила суперечать визначенню призначення конкретного гендера. Якщо гендерна ідентичність «соціально мінлива» і передбачає свободу вибору, то жодні певні межі та жодні «очікування» суспільства не повинні перешкоджати гендерній ідентичності у прояву своєї перформативності. Тим більше актуальними видаються дискусії про сам концепт «гендерна ідентичність», його зміст, дефініцію та поле діяльності. Досліджуючи ці питання, ми не можемо не звернутися до базисних понять цієї категорії щодо яких стає очевидною проблема визначення меж і рамок концепту «гендерна ідентичність». Дуже важливо визначити, як ми визначаємо категорію «жінка». Філософи фемінізму вказали на те, що у патріархатному суспільстві жінки були вилучені з культурного, літературного дослідження, проведеного чоловіками. Проблеми жінок замовчувалися як у роботах з філософії, так і роботах з психології. Насправді дефініція і зміст категорії «жінка» набагато важча, ніж це може здатися на перший погляд, бо ми повинні досліджувати жінку не тільки як соціальну категорію, але також і з точки зору культурно-конструйованої суб'єктивної ідентичності.

Концепція, згідно якої люди визначаються більше за гендерною приналежністю, ніж статтю, також збігається з теорією Дж. Батлера про те, що гендер має перформативний характер. Батлер переконує, що гендер – не вираз того, що ми є, а швидше, за її думкою, – те, як ми діємо [7, с. 37]. Це призводить до висновку, що гендер продовжує повторювати ці дії, це вже факт нового вибудовування і вбудовує себе у межі соціальної свідомості. Якщо індивідууми у суспільстві не вписуються у певні суспільством межі, їм призначено змінюватися як аномальним; тому персонально їм вигідно «співпрацювати» із соціумом у виконанні детермінованого цим соціумом «правильного» замовлення на гендер. Фактично, сам конструкт суспільства – це продукт суспільства і виробник гендерних норм. Але, як зазначають філософи, світ не може бути егалітарним, поки що гендер «розпоряджається» та індивіди не отримують права висловити гендер, який вони забажають. При визначенні терміна «гендер» виходять із різних дихотомій та центрів. Наприклад, соціально-конструктивістський підхід до «гендеру» (дихотомія соціальних ролей: жіночий – чоловічий) зосереджується на різниці (економічній – владній) позицій між чоловіком – головним адміністратором, орієнтацією) та жінкою – працівницею.

Вивчаючи гендерну ідентичність, бачимо, що вона трансформується на засіб досягнення соціального поділу влади. Гендерна ідентичність – це конструкт суспільства, який наказує поведінкові відмінності, цим передбачає зміст фемінного і маскулітного в особистості. Через ідею гендерної відмінності встановлюється перевага маскулітного над фемініним за допомогою легітимації певних специфічних поведінкових характеристик.

Сучасні дослідники гендерних відносин посилаються на те, що чоловічі та жіночі гендерні ролі зазвичай використовують маскулітність і фемінітність як категорії однини, пропонуючи різноманітність обох у межах культури. З цього випливає, що гендер може бути визначений як соціально сконструйований конструкт. Кожен індивідуум унікальний у своїй гендерній характеристиці безвідносно приналежності до біологічної статі: всі індивідууми, починаючи з дитячого віку, соціалізуються конкретним способом щодо своєї поведінки та прояву «належних» гендерних властивостей.

Теза про «двозначність» гендерної ідентичності передбачає наявність свободи вибору, створює особисту нішу в межах певної соціально сконструйованої норми поведінки, тоді як «плинність гендерної ідентичності» – це вихід за межі усталених ролей, соціально – культурного визначення та призначення. Цей підхід не приймає чіткого протиставлення у вигляді протиборства «фемінне» та «маскуліне» і вірить у вільний вибір гендерної ідентичності без жорстких правил [9, с. 95].

Як нам здається, ідеологічні конструкти виникають, набувають привілейованого становища і легітимності і здаються природними, виходячи з соціального консенсусу про те, якою статтю має бути і які межі фемінітності та маскулітності повинні бути в наявності у індивідуумі в тому чи іншому соціально – філософському контексті. Ідеалізований і натуралізований статус біологічних претензій повинен, отже, приписуватись не якимось внутрішнім характеристикам, але саме тому процесу, за допомогою якого домінуючі погляди щодо гендерних відмінностей входять у живання, поширюються та видаються безперечними та суспільно визнаними [10].

Висновки. Вивчаючи процес формування самого змісту категорії «гендерна ідентичність», ми дійшли висновку про важливість прийняття до розгляду соціального фактору для повного та всебічного аналізу формування гендерної ідентичності. Розвиток гуманітарних наук, що відбувається постійно, забезпечує вирішення також і проблеми гендерних відмінностей, вирішення якої важливо для бачення трансформації змісту гендерної ідентичності. Сутність і зміст гендерних ідентичностей – це відображення соціальних відносин, що постійно змінюються, фрагментуються. Подолання гендерної напруги, на нашу думку, полягає у тому, щоб сфокусуватися не на гендерних розбіжностях, але на встановленні відносин взаємоповаги та взаєморозуміння з урахуванням компетентності особистості. Зазначимо, що ретельний аналіз відтворення гендерної нерівності допомагає встановити, що немає ні метафізичного, ні онтологічного обґрунтування для встановлення соціально-культурної переваги однієї гендерної ідентичності над іншою. Ідеологія гендерної нерівності, яку ми ще подекуди спостерігаємо, є лише продуктом суспільної свідомості [11, с. 300].

Список використаних джерел

1. Scheele J., Barker M.-J. Gender (A Graphic Guide). Icon Books, 2019. 176 p.
2. Kristeva J. Woman can never be defined / J. Kristeva. New French Feminism. New York: Schocken, 1984. pp.137–141.
3. Irigaray L. To be Two. Routledge, 2001. 136 p.
4. Spivak G. The Politics of Interpretation/ G. Spivak // In Other Worlds. Essays in Cultural Politics. New York and London: Routledge, 1987. pp.118–133.
5. Jung C. Die archetypen und das kollektive unbewusste. Archetypes and the Collective Unconscious. Volume 9. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=668439&p>.
6. Kimmel, M. S. The Gendered Society, 2000. Oxford University Press.
7. Butler J. Gender as Performance: An Interview with Judith Butler // Radical Philosophy. 1994, pp. 32–39. URL: <https://www.radicalphilosophy.com/interview/judith-butler>.
8. Glover D., Kaplan C. Genders. Routledge, 2009. 224 p.
9. Perez C. Invisible Women: Exposing Data Bias in a World Designed for Men: A Book for All. 2019, New York: Abrams Press.
10. Yarhouse M., Sadusky J. Emerging Gender Identities: Understanding the Diverse Experiences of Today's Youth. 2020. Brazos Press.
11. Skyba E. Philosophy of postmodernism as a theoretical justification of the women social value. *Scientific Journal of Polonia University*, 2020.V.38, pp. 294–303.
12. Skyba E., Tkachenko K. Gender challenges of modern societies. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, 2021. P. 17-23.

Надійшла до редакції 14.12.2021

ABSTRACT

Eleonora Skyba. Methodology for overcoming gender inequality. The article examines the socio-cultural aspects of providing an understanding of the distribution of social purpose and socio-cultural differences in the definitions of «gender» and «sex». The main cultural, social and economic factors of formation of understandings of gender relations in the society are considered. The research identifies the most important characteristics of gender and gender identities, which helps to orientate during analytical research in the processes of studying the reproduction of the gender dichotomy and, as a consequence, the prevention of gender-based violence. The characteristics of important components of the concept of «gender» are given. According to the results of the study, a retrospective analysis of gender as a fundamental factor in understanding the changes in socio-cultural roles of women and men that occur in the context of modern society.

The study proposes some ideas for overcoming the constant reproduction of the gender dichotomy in society and the formation of a society that meets the requirements of gender non-discrimination. The article articulates that the formation of gender identity is under influence by various factors. One or another theory of the constitution of gender identity developed in close interaction and enrichment with the social ideas, elements, scientific concepts and discoveries that gave rise to these theories. The work shows that the modern understanding of the essence of gender identity has a rich and complex history and has its roots in many teachings and concepts. Historically, conflict theory and functionalist theory have explained gender at the macroanalysis level. Since then, these theories have undergone many transformations. Functionalism sought to understand how all parts of society (such social institutions as the family, education, etc.) form a coherent system of society. According to this theoretical paradigm, parts of society seek to complement each other to create social stability.

Keywords: gender, gender research, gender non-discrimination, gender identity, gender inequality.

УДК 340 + 342.7
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-180-188

Володимир ТЕРТИШНИК[©]
доктор юридичних наук, професор,
академік Академії політичних наук України
(Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

ПРАВОВЛАДДЯ ТА ДЕМОКРАТІЯ: ДОКТРИНАЛЬНІ Й ПРАВНИЧІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ СУЧАСНОСТІ

Розкриваються проблеми гармонізації законодавчої, судової та виконавчої влади, удосконалення законотворчої діяльності та забезпечення верховенства права, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини.

Якщо метою України є розбудова демократичної, соціальної правової держави, то стратегія державотворення має містити формування принципів правовладдя, створення інститутів стримувань і противаг проти відступу від поставленої мети.

Суспільно-політична та правова криза в Україні обумовлюють необхідність нового суспільного договору громадян та влади, прийняття демократичної та юридично виваженої Конституції держави шляхом всенародного референдуму, що може стати ефективним способом гармонізації влади і суспільства. Для конструктивних оновлень законодавчий орган повинен встановити загальне конституційне правило – громадянин може бути членом парламенту не більше двох термінів поспіль.

Пропонується запровадження діючого на постійній основі нового судового органу – Національного суду з прав людини, в юрисдикцію якого входило розгляд позовів людини проти органів державної влади України та їх посадових осіб.

Ключові слова: верховенство права, конституційний процес, референдум, розподіл влади.

Постановка проблеми. Справжня велич держави полягає у свободі, добробуті й безпеці її громадян. Захист цих цінностей має стати головною метою юридичної науки та законодавчої й правозастосовної практики. Без цього неможливо закласти духовну, моральну основу нашого майбутнього. Прийняття у 1996 році чинної Конституції України відіграло важливе прогресивне значення в державотворенні та цивілізаційному розвитку нашої країни. Разом з тим, багато цінних і корисних конституційних концептів та приписів залишились нормами програми характеру. Правова система України досі кульгає на нестабільність, реформаторську активність без належної якості законопроектів. Система права має недостатню інтегративну цілісність, страждає розпорошеністю безлічі питань правового регулювання по багатьох не досить уніфікованих та багатослівних законодавчих актах з повторами та неузгодженими позиціями. Проголошення природних прав і свобод людини без забезпечення реальними стандартами правничої демократії, без системного дотримання принципів правової держави, які унеможливають потурання самих прав і свобод, без формування правової культури суспільства, – це глухий кут демократії, вихід з якого потребує необхідності коректив стратегії розвитку, переосмислення доктринальних і інституційних трансформацій.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється новими обертами конституційної та судово-правової реформи та недосконалістю чинних законів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, показує, що проблемі узгодження конституційного процесу з цивілізаційним вибором суспільства приділяється увага політологів, економістів та юристів [1–22]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Метою статті є визначення шляхів доктринальних трансформацій та гармонізації правових інституцій і суспільства.

© В. Тertiшник, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2993-0450>
kreativlad@i.ua

Виклад основного матеріалу. Конституція визначила засаду верховенства права як одну з пріоритетних ідей правової держави, закріпила найбільш важливі природні права людини, запровадила принцип розподілу влади та інші механізми стримувань і противаг проти реваншу тоталітаризму, передбачила застосування народовладдя шляхом проведення загальнонародного референдуму, створила правові основи діяльності Конституційного Суду України.

Разом з тим, правова та економічна політика держави так і не спромоглась забезпечити становлення середнього класу як основної рушійної сили суспільства, розвитку громадянського суспільства. Запровадження політичної коаліції більшості у Верховній Раді України призвело не тільки до політизації самої законодавчої влади, а й до впливу монопольної більшості на формування судових і правоохоронних органів, що не сприяє дотриманню фундаментальних принципів демократії.

Перед юридичною наукою постали проблеми забезпечення доктринальної виваженості як конституційного права, так і законодавства загалом, забезпечення системної реалізації принципів правової держави, розробки дієвих механізмів протидії політичній корупції та відступу від ідей демократії і народовладдя.

Конституція – не тільки юридичний акт найвищої юридичної сили, а й важливий дороговказ для суспільства, показник моральних орієнтирів та стратегічних цілей.

Стратегічна мета України прописана в Конституції України – це розбудова демократичної, соціальної та правової держави.

Демократія (грец. δῆμοκρατία – «народне управління») – цивілізаційна форма організації суспільства та влади, що ґрунтується на забезпеченні максимально можливої свободи людини, визнанні народу єдиним джерелом влади, створенні рівних для людей правових можливостей участі в управлінні суспільством та прозорості державного управління, системи контролю за владою, верховенстві права та системі механізмів стримування і противаг проти концентрації, монополізації та інших форм узурпації влади, проявів тоталітаризму, диктатури, тиранії, олігархату, охлократії.

Україна потребує реформ державності на засадах правової демократії.

Правова демократія – заснована на верховенстві права та інших принципах правової держави форма організації громадянського суспільства, що ґрунтується на дієвій за захищеній законом системі правовладдя, реальних механізмах народного волевиявлення, максимальному забезпеченні прав і свобод людини та їх гарантій, виваженій системі механізмів стримування і противаг узурпації влади.

Сучасна правова демократія реалізується здебільшого шляхом народовладдя, поєднання форм управління державою як народом безпосередньо (пряма демократія – референдуми, плебісцити, демонстрації, мітинги, збори громадян, народні ініціативи тощо), так і через обраних представників (представницька демократія).

Синергетичне поєднання народовладдя як форми реалізації ідей правової держави через забезпечення влади народом з правовою демократією як змістовним наповненням самого народовладдя створює реальні можливості для прогресивного розвитку суспільства.

Сама по собі демократія не є свободою (хіба що для того невизначеного загалу, яким є більшість «народу»), але вона становить одну з найважливіших гарантій свободи, – слушно і образно зазначає дослідник американської демократії Ф. Хайєк. Як єдиний із досі винайдених способів мирної зміни влади, вона є однією з тих найвищих, хоча й негативних, цінностей, які можна порівняти з запобіжними засобами проти чуми: попри їх ефективність ми навряд чи їх усвідомлюємо, але їх відсутність може виявитися смертельно небезпечною [18, с. 14].

Розвиток правової демократії передбачає реалізацію принципів народовладдя як системотворчого принципу демократичної держави, гласності, свободи слова, незалежності засобів масової інформації та заборони цензури, поділу і децентралізації влади, формування цивілізованого виборчого права, правової культури, політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, створення умов для ефективного функціонування правовладдя.

Правовладдя – система державного і суспільного устрою, де володарює право, де людина, її життя і здоров'я, воля, честь і гідність, недоторканність і безпека, права і свободи є найвищою цінністю, а їх забезпечення стає пріоритетом та головним обов'язком держави, де забезпечується верховенство права в державі, де держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Відстоюючи концепт правовладдя, С. Головатий зазначає, що «правовладдя» є одним із елементів тріади у цінностях, на яких сформувалася західна цивілізація: це є правдива демократія, це людські права і це правовладдя – «genuine democracy, human rights, rule of law». Це є речі, невіддільні одна від одної, які взаємодоповнюють одна одну і переплетені настільки сильно, що їх неможливо відокремити. Отже, є три невідокремлені частини політичної і юридичної культури – людські права, демократія, правовладдя – і в центрі людська гідність. Право як ідеал справедливості, від якого походять всі людські дії, у тому числі разом з інститутами і рішеннями, – має бути владою, а не влада людини, якій притаманні всі недоліки як людській істоті [2].

Сьогодні реформа має торкатись як правовідносин «людина–держава», так і організації самої влади, де накопичилось немало проблем.

У правовій державі влада має бути обмежена правом, а головний урок історії показує на те, що вона має бути максимально обмежена в можливості довільно міняти законодавство задля своєї вигоди. Основний закон держави має закріплювати ідею примату права над державою, утримувати дії органів державної влади виключно в правовому полі.

Право – алгебра реалізації прав і свобод вільної людини.

На законодавчому і практичному рівні мають бути посилені засоби створення умов для реалізації творчого потенціалу людини, посилені гарантії свободи слова, зміцнені механізми протидії монополізації економіки, вжиті додаткові заходи щодо, збереження української землі, удосконалення механізмів використання природних ресурсів, забезпечення права людини на безпечне довкілля та інших гарантованих законом прав і свобод людини.

Мають бути реалізовані результати волевиявлення народу на всеукраїнському референдумі 2000 року, запроваджений двопалатний парламент, скорочена чисельність парламентарів до 300 осіб, удосконалений інститут референдуму, розширені можливості для законодавчої ініціативи, посилені гарантії незалежності Конституційного Суду України та удосконалений порядок його діяльності.

Помилкою української влади є те, що потенційні можливості інституту референдуму у розв'язанні накопичених проблем держави та її правового режиму досі не використані, а сам парламент держави через недоліки його формування, так і з огляду на стан його професіоналізму та егоцентричних інерцій воліє досі зберігати свої привілеї.

Конституційний Суд України неодноразово визначав свою позицію щодо можливості прийняття Конституції України загалом шляхом референдуму. Так, Конституційний Суд України у рішенні від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі), визначив: «Народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України у порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України»; «рішення всеукраїнського референдуму щодо прийняття законів є остаточним і не потребує будь-якого затвердження, в тому числі Верховною Радою України».

Варто зазначити, що за законом України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року № 5475-VI, предметом референдуму могли бути питання: про схвалення нової редакції Конституції України, внесення змін до Конституції України, скасування, втрату чинності чи визнання нечинним закону про внесення змін до Конституції України (конституційний референдум). Цей закон скасований Рішенням Конституційного Суду № 4-р/2018 від 26.04.2018 з підстав не дотримання конституційної процедури ухвалення Закону.

Новий Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 року № 1135-IX відносить до предмету всеукраїнського референдуму в питаннях змін Конституції лише питання: «затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України», чим по суті, всупереч ст. 22 Конституції України та рішень КСУ, звужив раніше існуючі можливості реалізації народом свого повного права – у повній мірі бути «єдиним джерелом влади в Україні» (ст. 5 Конституції України).

Прописаний у новому законі порядок призначення всеукраїнського референдуму про внесення змін до Конституції України, регламентований ст. 26 названого закону, прописує, що прийнятий не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України та підписаний Головою Верховної Ради України закон, який передбачає внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України, невідкладно направляється Президенту України. Президент України не пізніше як на п'ятнадцятий день після отримання закону, який передбачає внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України, видає указ про призначення всеукраїнського референдуму про внесення змін до Конституції України. До указу Президента України про призначення всеукраїнського референдуму про внесення змін до Конституції України додається текст закону, який передбачає внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України, що виноситься на затвердження всеукраїнським референдумом. Такого роду процедура здійснення референдуму за народною ініціативою, «de jure» занадто ускладнена, а «de facto», здатна перетворити інститут референдуму в «беззубе» чи імітаційне право, за дії якого проведення референдуму без волевиявлення Президента неможливо взагалі.

Дані можливості референдної демократії відтак стали проблематичними. Між тим, Конституційний Суд України, ще в рішенні від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 зазначав: «На думку Конституційного Суду України, положення частини третьої статті 5 Конституції України (254к/96-ВР) треба розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади може реалізувати своє право визначати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі».

Ст. 5 Конституції України стверджує: «Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами».

Інтегративний аналіз ст. 5, 38, 69, 72, 74 Конституції України, як норм прямої дії, показує на діюче правове поле для прийняття Конституції України загалом безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму.

Стабільний і непорушний Основний Закон створює необхідні передумови і для стабілізації всього суспільства. Прийняття Конституції України через референдум – істотний механізм забезпечення верховенства права. Це особливо актуально для сучасного етапу розвитку нашої державності.

Пропонується закріпити на конституційному рівні правило, що Конституція України приймається і може змінюватись виключно тільки шляхом всенародного референдуму. За такої умови основний закон держави, норми якого отримують значення норм найвищої юридичної сили, отримує свою юрисдикцію безпосередньо від народу. Такий закон стає вище влади. Влада стає «службою закону дарованого народом». Влада не в змозі міняти такий закон на свій розсуд. Такий закон стає стабільнішим і створює необхідні передумови для стабілізації суспільства. Прийняття Конституції України шляхом референдуму – суттєвий механізм забезпечення правовладдя, який стає актуальним для сучасного етапу розвитку нашої державності.

Для постійного оновлення законодавчої влади як запоруки прогресу запропоновано правило – Депутатами Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування не можуть обиратись громадяни України більше двох строків підряд.

Виборче право та практика його застосування, незважаючи на прийнятий значний за обсягом Виборчий кодекс, потребують удосконалення зі зміцненням принципів вільного вибору та гарантій виборчих прав. Недоліками запровадженої на теренах України моделі представницької демократії є такі, що виборча система занадто бюрократизована і заполітизована, перманентними реформами виборчого законодавства нерідко звужуються права громадян, а після завершення виборчих процесів представницькі органи влади самі формують усі інші державні структури, які з-поміж іншого здійснюють контроль за діяльністю представницьких інституцій, при недостатніх можливостях суспільства за подальшою діяльністю влади.

Вільне волевиявлення не може поєднуватись з невинуватими і непропорційними обмеженнями, зокрема з запровадженням можливості обирати лише висуванців від партій, скасовуючи при цьому всупереч ст. 22 Конституції України, раніше надане людям право бути обраним за умови самовисунення чи обирати інших поважних, авторитетних, професійних позапартійних людей, висунутих профспілками, університетами, академіями, науковими чи іншими організаціями. Між тим за приписами ч. 6 ст. 36 Конституції України, «усі об'єднання громадян рівні перед законом».

Перехід на систему висунення кандидатами в народні депутати лише партіями, обумовлює не завжди суспільно корисну політизацію законодавчого органу, а разом з тим не містить належних запобіжників проти політичної корупції. Виходячи з приписів конституційної норми про те, що «усі об'єднання громадян рівні перед законом», варто забезпечити рівні можливості професійних об'єднань на участь в політичному житті держави, зокрема, надати їм право брати участь у виборах, висувати кандидатів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування в такому ж порядку, як це здійснюється політичними партіями відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні». У сучасних умовах, доцільно в Конституції України відновити правові засади виборчого права, за яких висунення кандидатів в депутати могло б здійснюватися в виборчих округах профспілками, трудовими колективами, групою виборців чи шляхом самовисунення, виборцям надавалось би реальне право відкликання обраних ними депутатів. Спроби поміняти основи виборчої системи неприйнятні ні з юридичного, ні з політичного погляду, а швидше нагадують політтехнологічну концепцію, задіяння якої мало б «погубити» головний задум закону. З одного боку, визначення типу виборчої системи, її ознак та особливостей не повинно звужувати існуючі виборчі права, чим може стати перехід на іншу систему.

У самій Конституції варто закріпити принцип добропорядності людини: «Кожна людина має честь і гідність, вважається добропорядною, доки інше не визначено в законній силі судовому рішенні; поширювана про людину інформація, що її порочить, вважається недостовірною, якщо інше не встановлено в передбаченому законом порядку; доказування достовірності такої інформації покладається на того, хто її поширив; поширювач інформації відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану людині, якщо не доведе достовірність поширюваної інформації».

У розвитку системи механізмів стримувань і противаг важливу роль відіграє Конституційний Суд України, компетенція якого визначена в Конституції України (з урахуванням змін 2016 року щодо правосуддя) та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII, який має забезпечити баланс стримувань і противаг та захист правової системи і представницької демократії від посягань з боку окремих гілок влади, забезпечувати унеможливлення узурпації влади.

На доктринальному рівні до основних функцій органу конституційної юрисдикції у системі поділу влади має відноситись: 1) інтеграційна – спрямована на забезпечення єдності вітчизняної правової системи, судової та правозастосовної практики, їх відповідності найвищим правовим цінностям, закріпленим у Основному Законі; 2) політична – як механізму вирішення спорів і конфліктів, політичних протистоянь між різними гілками влади, що загрожують стабільності держави; 3) регулятивна – яка полягає у формулюванні приписів, що за наявності правової колізії здатні впливати на суспільні відносини та вводити їх у конституційні рамки; 4) охоронна – що полягає у забезпеченні охорони та стабільності Конституції, як фундаменту правової системи та джерела норм, що мають найвищу юридичну силу, унеможливлення узурпації влади з боку окремих або декількох гілок влади [1, с. 224–229].

Важливо зміцнити гарантії незалежності Конституційного Суду України як важливої інституції в механізмах забезпечення стримувань і противаг. Перехід на формування суддівського корпусу суддів Конституційного Суду України та суддів Верховного Суду шляхом обрання їх всенародним голосуванням може стати на сучасному етапі більш доцільним в аспекті реалізації принципу розподілу влади та удосконалення механізмів стримувань і противаг проти відхилення від стратегічного курсу на розбудову демократичної правової держави.

З урахуванням сучасного стану та допущених помилок судово-правової реформи невідкладного розв'язання потребують проблеми: приведення законодавства у відповідність з ратифікованими Україною міжнародними правовими актами, зокрема стандартами в галузі прав і свобод людини; розробки та реалізації концептуальної моделі системи принципів судочинства; відокремлення слідства від адміністративної влади, встановлення противаг проти тиску на слідчого і забезпечення його процесуальної самостійності та незалежності; удосконалення доказового права; визначення меж втручання у сферу особистого життя людини при збиранні доказів, зміцнення гарантій недоторканності житла, сфери особистого життя, таємниці телефонних розмов і телеграфної кореспонденції; зміцнення гарантій реабілітації незаконно притягнених до відповідальності. Судова реформа знаходиться на шляху

створення в Україні нової моделі суду присяжних, концептуальні проблеми роботи якого потребують активного дослідження з урахуванням досвіду минулого та законодавства інших країн.

Судова влада має бути максимально незалежною від інших. У розв'язанні даних проблем не вичерпаний досвід європейських країн. Перехід на обрання суддів всенародним голосуванням може стати більш доцільним в сенсі реалізації принципу розподілу влади та забезпечення незалежності суддів.

Відповідальність держави перед людиною за свою діяльність є фундаментальною ідеєю правової держави, яка потребує реального інституційного та правового забезпечення в сучасних умовах.

Ідея Національного суду з прав людини. Визнавши Голодомор актом геноциду, варто мати на увазі, що на ці злочини (ст. 442 КК України) не поширюються строки давності, а отже, хоче хтось того чи ні, держава, усвідомлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, зобов'язана організувати і здійснити судовий процес над усіма особами, що вчинили указаний злочин, незалежно від наявності чи відсутності їх і від строків давності.

На доктринальному рівні важливо сформувати окрему галузь права – реабілітаційне право, а на цій основі було б доцільним в Україні прийняти інтегративний законодавчий акт – «Кодекс реабілітації жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань влади». Відповідно до цього було б логічним створення в Україні спеціального судового органу для розгляду справ щодо злочинів проти людяності на території України, справ щодо політичних репресій, голодомору, терору, незаконних кримінальних репресій і переслідувань. Здійснений на цій інституційній основі судовий процес, стаючи судом історії, розпочавши розгляд указаних справ, може надалі стати організаційно-правовою і матеріальною підвалиною запроваджуваного та діючого на постійній основі нового судового органу – Національного суду з прав людини, в юрисдикцію якого входило розгляд позовів людини проти органів державної влади України та їх посадових осіб.

Національний Суд з прав людини має створюватись в Україні на засадах максимального забезпечення незалежності суддів від самої влади. Отже, на призначення суддів на посади жодна з гілок влади не повинна впливати. Тому найімовірніше буде виправданим обрання суддів прямими всенародними виборами. На наш погляд, створення такого судового органу може поліпшити реалізацію інституту відповідальності держави перед людиною, сприяти зміцненню принципу верховенства права у діяльності державних інституцій.

Висновки. При здійсненні конституційної та законодавчої реформи важливо дотримуватись ідеї демократії та правовладдя, реалізувати виважену систему розподілу влади, неухильно дотримуватись принципів правової держави, забезпечувати недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини при прийнятті нових законів.

Пропонуємо ст. 3 Конституції України викласти таким чином:

«Людина, її життя і здоров'я, воля, честь, гідність і репутація, природні права і свободи, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною і правничою цінністю, а їх захист і забезпечення є пріоритетом держави, інститутів влади і суспільства.

Кожна людина є вільною і користується правом не бути поневоленою, має право на особисту свободу та гідне життя, право на вільне спілкування і свободу поглядів, на вільну творчу діяльність.

Кожній людині гарантується її свобода робити все, що не заборонено законом і не спричиняє невинуватим шкоди правам і свободі інших людей, ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Посадові особи органів державної влади та правоохоронних органів можуть діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Кожна людина вважається добропорядною, доки інше не визначено в законній силі судовому рішенні.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, зобов'язана

відшкодувати шкоду, завдану незаконними діями чи бездіяльністю органів влади та їх посадових і службових осіб».

Список використаних джерел

1. Бичков І. Г. Щодо місця Конституційного Суду України в механізмі стримувань і противаг. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №3. С. 224–229.
2. Головатий С. Декомунізувати право. *Збруч*. 24.11.2017. URL : <https://zbruc.eu/node/73468>
3. Задорожня Г. В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країн: порівняльний аналіз: монограф. Київ : Алерта, 2016. 552 с.
4. Конституційна держава та права людини й основоположні свободи: Україна та європейський досвід : монограф. / О. М. Ващук, І. О. Мазурок, В. В. Навроцький, М. В. Савчин, П. А. Трачук. Ужгород : Мистецька лінія, 2008. 347 с.
5. Конституційне право України: навч. посібник для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання. 2-е вид., перероб. і доп. / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самогуга, Л. А. Філяніна. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 293 с.
6. Конституція України: науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; ред. кол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевий та ін. Харків : Право ; Київ : Видавничий дім «Ін Юре». 2003. 808 с.
7. Корстенс Герт. Суды и верховенство права: взгляд из Нидерландов. Киев : К.Н.Т, 2021. 270 с.
8. Костенко О. Яка Конституція нам потрібна, або Свобода людини проти правової сваволі. *Віче*. 2015. №13. С. 28-29.
9. Правова політологія: Академічний курс: підруч. / авт. кол.; за ред. І. О. Кресіної. Київ : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2021. 480 с.
10. Ломжець Ю.В. Права людини та їх захист у сучасних реаліях : навч. посібник. Київ : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 208 с.
11. Молдован В. В., Чулінда Л. І. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2020. 206 с.
12. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина С. М. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 152 с.
13. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : монограф. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
14. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монограф. : у 2-х кн. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. 344 с.
15. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посібник. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
16. Тертишник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2007. №3. С. 25–29.
17. Тертишник В. М. Конституція України. Науково-практичний коментар. Київ : Алерта, 2021. 430 с.
18. Федоренко В. Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні : монограф. Київ : Ліра-К, 2020. 138 с.
19. Хайск Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. Т. 3 : Політичний устрій вільного народу / Пер. з англ. Київ : Сфера, 2000. 252 с.
20. Ченцов В. В., Тертишник В. М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів. Київ : Алерта, 2016. 324 с.
21. Чижмарь К.І., Лавринович О.В. Конституція України. Науково-практичний коментар. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2021. 290 с.
22. Щербанюк О. В. Народний суверенітет і реалізація владоспроможності демократичної держави: монограф. Київ : Логос, 2013. Кн. 2. 306 с.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Bychkov, I. H. (2020) Shchodo mistysya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny v mekhanizmi strymuvan' i protyvah [On the place of the Constitutional Court of Ukraine in the mechanism of checks and balances]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. №3, pp. 224–229. [in Ukr.].
2. Holovaty, S. Dekomunizuvaty pravo [Decommunize the law]. *Zbruch*. 24.11.2017. URL : <https://zbruc.eu/node/73468>. [in Ukr.].
3. Zadorozhny, H. V. (2016) Konstytutsiyno-pravovyy status hlavy derzhavy v Ukrayini ta zarubizhnykh krayin: porivnyal'nyy analiz [Constitutional and legal status of the head of state in Ukraine and foreign countries: a comparative analysis] : monohraf. Kyiv : Alerta, 552 p. [in Ukr.].

4. Konstytutsiyna derzhava ta prava lyudyny y osnovopolozhni svobody: Ukrayina ta yevropeys'kyu dosvid [The constitutional state and human rights and fundamental freedoms: Ukraine and the European experience] : monohraf. / O. M. Vashchuk, I. O. Mazurok, V. V. Navrots'kyu, M. V. Savchyn, P. A. Trachuk. Uzhhorod : Mystets'ka liniya, 2008. 347 p. [in Ukr.].
5. Konstytutsiynе pravo Ukrayiny [Constitutional law of Ukraine] : navch. posibnyk [dlya pidhot. do ispytu za kredytno-modul'noyu syst. navchannya]. 2-e vyd., pererob. i dop. / V. O. Bonyak, V. A. Zavhorodniy, A. V. Samotuha, L. A. Filyanina. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. 293 p. [in Ukr.].
6. Konstytutsiya Ukrayiny: naukovо-praktychnyy komentar [Constitution of Ukraine: scientific and practical commentary] / V. B. Aver'yanov, O. V. Batanov, YU. V. Baulin ta in. ; red. kol.: V. Ya. Tatsiy, Yu. P. Bytyak, Yu. M. Hroshevyi ta in. Kharkiv : Pravo ; Kyiv : Vydavnychyy dim «In Yure». 2003. 808 p. [in Ukr.].
7. Korstens, Gert (2021) Sudy i verkhovenstvo prava: vzglyad iz Niderlandov [Courts and the rule of law: a view from the Netherlands]. Kyiv : K.N.T, 270 p.
8. Kostenko, O. (2015) Yaka Konstytutsiya nam potribna, abo Svoboda lyudyny proty pravovoyi svavoli [What Constitution do we need, or Freedom of man against legal arbitrariness]. *Viche*. № 13. pp. 28-29.
9. Pravova politolohiya: Akademichnyy kurs [Legal Political Science: Academic course] : pidruch. / avt. kol.; za red. I. O. Kresinoyi. Kyiv : Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny, 2021. 480 p.
10. Lomzhets', Yu. V. (2020) Prava lyudyny ta yikh zakhyst u suchasnykh realiyakh [Human rights and their protection in modern realities] : navch. posibnyk. Kyiv : OLDI-PLYUS, 208 p.
11. Moldovan, V. V., Chulinda, L. I. (2020) Konstytutsiyni prava, svobody ta obov'yazky lyudyny i hromadyanyna [Constitutional rights, freedoms and responsibilities of man and citizen] : navch. posibnyk. Kyiv : TsUL, 206 p.
12. Nalyvayko, L. R., Stepanenko, K. V., Shcherbanya, Ye. M. (2014) Mizhnarodnyy zakhyst prav lyudyny [International protection of human rights] : navch. posibnyk. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 152 p.
13. Podorozhna, T. S. (2016) Pravovyy poryadok: teoretyko-metodolohichni zasady konstytutsionalizatsiyi [Legal order: theoretical and methodological principles of constitutionalization] : monohraf. Kyiv : Yurinkom Inter, 536 p.
14. Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky [The principle of the rule of law: problems of theory and practice] : monohraf. : u 2-kh kn. ; za zah. red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv : Yurydychna dumka, 2008. Kn. 1. Verkhovenstvo prava yak pryntsyp pravovoyi systemy: problemy teorii. 344 p.
15. Rabinovych, P. M., Khavronyuk, M. I. (2004) Prava lyudyny i hromadyanyna [Rights of the man and the citizen] : navch. posibnyk. Kyiv : Atika, 464 p.
16. Tertyshnyk, V. (2007) Pravova derzhava: hostri kuty na shlyakhu vid kontseptual'noyi modeli do real'nosti [The rule of law: sharp corners on the way from the conceptual model to reality]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*. № 3, pp. 25–29.
17. Tertyshnyk, V. M. (2021) Konstytutsiya Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]. Kyiv : Alerta, 430 p.
18. Fedorenko, V. L. (2020) Konstytutsiyni prava i svobody lyudyny ta yikh harantuvannya y zakhyst v Ukrayini [Constitutional rights and freedoms of man and their guarantees and protection in Ukraine] : monohraf. Kyiv : Lira-K, 138 p.
19. Khayyek, F. A. (2000) Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vykladennya shyrokykh pryntsypiv spravedyvosti ta politychnoyi ekonomiyi [A New Exposition of Broad Principles of Justice and Political Economy]: V 3-kh t. Vol. 3 : Politychnyy ustriy vil'noho narodu / Per. z anhl. Kyiv : Sfera, 252 p.
20. Chentsov, V. V., Tertyshnyk V. M. (2016) Reabilitatsiya zhertv nezakonnykh kryminal'nykh peresliduvan', politychnykh represiy ta zlovzhyvan' vladoyu [Rehabilitation of victims of illegal criminal prosecution, political repression and abuse of power] : pidruchnyk dlya slukhachiv mahistratury yurydychnykh vuziv. Kyiv : Alerta, 324 p.
21. Chyzhmar', K. I., Lavrynovych, O. V. (2021) Konstytutsiya Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]. Kyiv : Vydavnychyy dim «Profesional», 290 p.
22. Shcherbanyuk, O. V. (2013) Narodnyy suverenitet i realizatsiya vladospromozhnosti demokratychnoyi derzhavy [People's sovereignty and the realization of the power of the democratic state] : monohraf. Kyiv : Lohos, Book. 2. 306 p.

ABSTRACT

Volodymyr Tertyshnyk. Rule of Law and Democracy: doctrinal and legal problems of the state formation of our time. The strategic goal of Ukraine is building a social legal State. If the goal is to develop social legal State then the strategy must include the formation of the principles of law, the creation of institutions of checks and balances against the retreat from the goal.

For constructive updates, the legislature should set the general constitutional rule – a citizen can

be a member of the Parliament of not more than two consecutive terms. Regulations of the legislature should be simpler and allow promptly take crucial laws. In the current legislation do not quite successfully implemented the principle of legal state-the principle of distribution of power into legislative, Executive and judicial, in order to provide reliable mechanisms of checks and balances against possible abuse, of stagnation, inconsistencies challenges of time.

To ensure human rights, it is advisable to establish in Ukraine, its single National Court of human rights, whose jurisdiction included as time consideration of actions of the person against the bodies of State power of Ukraine and their officials.

In the implementation of constitutional and legislative reform, it is important to strictly adhere to the principles of the rule of law, legal certainty, and in the legal positions of the European Court of human rights, the principle of proportionality. Requires the development of a conceptual model of the new Constitution of Ukraine and the procedure for its adoption by popular referendum.

While the Basic Law of the State, gets its jurisdiction directly from the people and becomes a higher power, and the authorities are no longer able to change it on your own. The authorities should be the law, and ensure the rule of law, the person and the citizen.

The adoption of the Constitution of the State through the national referendum is a legitimate and effective way to harmonize the legislative power in General and in particular. While the Basic Law of the State, gets its jurisdiction directly from the people and becomes a higher power, and the authorities are no longer able to change it on your own. The authorities should not be «Supreme», and serve as the law and ensure the rule of law.

Keywords: rule of law, constitutional process, referendum, local government.

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-188-194

Валерій ТИЩЕНКО[©]

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

ТЕХНОЛОГІЯ ТА ЕВРИСТИКА ЯК СКЛАДОВІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОЗСЛІДУВАННІ

У статті досліджено проблематику технологічного та евристичного аспектів розслідування. Відзначено, що у розслідуванні можна виділити інформаційно-пізнавальний, інформаційно-пошуковий, процесуально-посвідчувальний, організаційно-управлінський, психологічний, технологічний, евристичний та інші аспекти цієї діяльності. Обґрунтовано, що пізнання в розслідуванні специфічно з багатьох обставин, що його характеризують. Виділено риси технологічного та евристичного характеру діяльності з розслідування злочинів. Співвідношення цих рис у слідчих діях різне.

Зокрема, у положеннях, які стосуються допиту, більшою мірою викладаються тактичні рекомендації щодо правильного вибору і використання у типових слідчих ситуаціях відповідних тактичних прийомів, а в положеннях щодо огляду основна увага приділяється технологічним правилам дій слідчого. Все це свідчить про те, що проблеми технологічного підходу до дослідження об'єктів криміналістики – діяльності з розслідування злочинів та злочинної діяльності – набувають загальнометодологічного значення. Водночас, розробляючи та використовуючи технологічні програми розслідування, алгоритми слідчих дій та тактичних операцій, необхідно вміти їх адаптувати до умов конкретної слідчої ситуації, виявляти та враховувати її особливості, знаходити оптимальні засоби вирішення поставленого завдання. Обґрунтовано, що у комплексному підході розуміння технологічного та евристичного підходів, умінні практичного використання технологічного та евристичного (пошуково-творчого) аспектів слідчої діяльності вбачається запорука успішного досягнення цілей та завдань розслідування.

Ключові слова: технологія, техніка, тактика, розслідування, технологічний підхід, евристичний підхід, кримінальне провадження, криміналістика.

© В. Тіщенко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2441-7535>

Valeriy.tishenko1@gmail.com

Постановка проблеми. Розслідування являє собою складну багатофункціональну діяльність, спрямовану, насамперед, на встановлення сутності розслідуваної події, її фактичних та юридично-значущих обставин, винних у правопорушенні осіб, а також осіб, яким було завдано фізичної, матеріальної та моральної шкоди. У розслідуванні можна виділити інформаційно-пізнавальний, інформаційно-пошуковий, процесуально-посвідчувальний, організаційно-управлінський, психологічний, технологічний, евристичний та інші аспекти цієї діяльності. Кожен із них заслуговує на окремий науковий аналіз. У практичній слідчій діяльності важливо не тільки усвідомлювати значущість кожного з названих аспектів, але й уміти правильно об'єднувати їх в єдиний комплекс системно-діяльнісного і правового підходів у процесі розслідування по кожному кримінальному провадженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти дослідження пізнавальної діяльності слідчого відомі завдяки роботам С.Голунського, Б. Шавера, С. Потапова, А. Вінберга, С. Мітричева, Р. Белкіна, О. Васильєва, О. Колесніченка, В. Колмакова, І. Лузгіна, О. Ейсмана, М. Селіванова та ін.

Водночас засади технології та евристики як складових пізнавальної діяльності у розслідуванні кримінальних порушень потребують окремого дослідження та формування.

Мета дослідження, результати якого подано у цій статті, полягала у формуванні засад технології та евристики як складових пізнавальної діяльності у розслідуванні кримінальних порушень.

Виклад основного матеріалу. Процес розкриття і розслідування кримінальних порушень за своєю суттю є пізнавальною діяльністю. Проте пізнання в розслідуванні специфічно з багатьох обставин, що його характеризують.

По-перше, пізнання у розслідуванні здійснюється стосовно подій, що сталися в минулому, а тому має головно ретроспективний характер. Тож пізнана кримінально-релевантна подія досліджується за ознаками, які відтворюються в її наслідках у вигляді певних змін у зовнішньому середовищі, обстановці – слідах у широкому сенсі слова, і вказують на можливі чинники цієї події, механізм, час та інші обставини, а також заподіяну фізичним чи юридичним особам шкоду. Водночас слідчий може стикатися з наслідками, ознаками злочину, який ще закінчено, або злочинна діяльність ще триває, має бути продовжена, що свідчить про перспективний, прогностичний характер пізнання.

По-друге, досудове розслідування здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами: слідчим, дільником, прокурором (ст. 214 КПК України). Крім того, Закон вказує на керівника органу досудового розслідування як на посадову особу, в обов'язки якої входить організація досудового розслідування (ч. 1 ст. 39 КПК).

По-третє, пізнання події, що розслідується, здійснюється «не для себе», а має встановлений законом кінцевий адресат – суд, який і визначає законність та істинність його результатів. Проміжними, але теж важливими адресатами, що впливають на перебіг пізнання, є й багато інших учасників кримінального провадження, які мають передбачені Законом права, обов'язки та функції: прокурор, слідчий суддя, начальник слідчого підрозділу, підозрюваний, обвинувачуваний, адвокат, потерпілий.

По-четверте, пізнання під час розслідування здійснюється шляхом доказування (ст. 84–102 КПК), тобто в особливій процесуальній формі, та передбаченими в Законі процесуальними засобами: слідчими (розшуковими) діями, негласними слідчими (розшуковими) діями та іншими процесуальними діями, за допомогою яких виявляються, фіксуються, засвідчуються і перевіряються докази, що збираються. При цьому предмет розслідування ширший, ніж предмет доказування (ст. 91 КПК), оскільки містить й ті обставини, які хоча і є допоміжними, проміжними, але надзвичайно важливими у визначенні напряму розслідування, розробці версій, виборі тактичних прийомів, пошуку джерел доказів [1, с. 23–24].

По-п'яте, процес пізнання у досудовому розслідуванні обмежений процесуальними термінами як загалом, так і стосовно окремих процесуальних дій та заходів.

Названі особливості пізнавальної діяльності у розслідуванні, як і саме розслідування загалом, його суворе регламентація, передбачена Законом послідовність ухвалених процесуальних рішень та їх виконання спонукали деяких криміналістів до думки щодо «поліпшення техніки розслідування на основі виробничого трактування

робочих процесів органів розслідування», оскільки діяльність з розслідування аналогічна до виробничого процесу промислових підприємств [2, с. 358–370]. Таке порівняння слідчої та виробничої діяльності згодом було розкритиковане, але, як правильно зазначає А. Шмонін, у ньому містилися і позитивні моменти, зокрема виділялися такі важливі характеристики, що застосовуються у розслідуванні, як його плановість та раціоналізація [3, с. 33–36]. Зі свого боку, зазначимо, що це був перший крок до розгляду діяльності з розслідування злочинів як особливої криміналістичної технології. Цьому передувало розробка питань організації та планування розслідування [4–6], а згодом – використання положень кібернетики щодо програмування та алгоритмізації діяльності з розслідування злочинів [7–13].

Подальше дослідження проблем оптимізації розслідування привело до висновку щодо доцільності використання категорії «технологія» у всіх розділах криміналістики, а також змістовної характеристики слідчої та експертної діяльності [14–18].

У підручнику «Криміналістика» за редакцією Р. Белкіна виділено розділи «Криміналістична техніка та технологія», «Криміналістична тактика та технологія» [19]. Пояснюючи такі назви, Р. Белкін виходить з того, що про тактику треба говорити лише тоді, коли вона слугує засобом подолання слідчим протидії з боку певного учасника кримінального провадження, в інших умовах проведення слідчих дій спостерігається їх тільки технологічний характер [19, с. 85]. Можна лише додати, що під час підготовки та проведення кожної слідчої дії можна виділяти тактичний і технологічний аспект, властивий конкретній слідчій дії більшою чи меншою мірою. Зокрема, у положеннях щодо проведення допиту наводяться тактичні рекомендації стосовно застосування відповідних тактичних прийомів, а в положеннях щодо огляду більше уваги приділяється технологічним правилам дій слідчого. Але у всіх випадках тактичні рекомендації та технологічні правила повинні набувати оптимального поєднання для успішного проведення кожної слідчої дії.

Дуже проблемним є питання про співвідношення технології та методики розслідування. Наприклад, Р. Белкін вважає, що криміналістична методика – це «своєрідна технологія процесу розслідування» [19, с. 84]. Підтримуючи цю думку, А. Шмонін пропонує перейменувати розділ «Криміналістична методика» на «Технологія розслідування злочинів» [3, с. 374–375]. З такою пропозицією не можна погодитись. Вважаємо, що криміналістична методика, як розділ криміналістики у загальноприйнятому його найменуванні і розумінні, охоплює як технологію процесу розслідування, так і теоретичні положення щодо стратегічних і тактичних завдань розслідування, виклад криміналістичних характеристик аналізованих груп злочинів як типових інформаційних моделей, принципів побудови окремих методик розслідування, їх структури, класифікації, адаптації до розслідування щодо конкретного кримінального провадження та ін.

Отже, у кожному розділі криміналістики необхідно виділяти технологічні аспекти тієї галузі інформаційно-пізнавальної діяльності, якій цей розділ присвячений [20].

Все це свідчить про те, що проблеми технологічного підходу до дослідження об'єктів криміналістики – діяльності з розслідування злочинів та злочинної діяльності – набувають загальнометодологічного значення.

Зокрема, технологія входить в поняття та предмет криміналістики як науки про технології та засоби пошуково-пізнавальної діяльності у виявленні та розкритті злочинів [21, с. 21]. Криміналістична технологія виокремлюється як узагальнююча категорія для визначення вчення про засоби та способи пізнання події злочину [22, с. 108], розглядається як одна з окремих теорій криміналістики [23, с. 64–73]. Пропонується також використання технологічного підходу в наукових розробках, зокрема для побудови окремих методик розслідування [16, с. 111–124].

Технологічний характер діяльності з розслідування злочинів відзначається такими рисами: 1) системність, що передбачає цілеспрямованість на розкриття злочинів як загального стратегічного завдання розслідування, а також вирішення окремих тактичних завдань; 2) організаційна оптимальність, що містить чітку взаємодію слідчого з усіма учасниками розслідування; 3) програмування розслідування на основі врахування його етапу та вихідної слідчої ситуації, постановки тактичних завдань, а також визначення комплексу засобів та методів їх вирішення; 4) визначення алгоритмів вирішення кожного тактичного завдання у певній послідовності та взаємозв'язку слідчих дій та тактичних операцій.

Віддаючи належне технологічному підходу до розслідування злочинів, постає питання: чи вичерпується характеристика діяльності з розкриття та розслідування злочинів її технологічністю?

Для відповіді на це запитання звернімося ще раз до опису особливостей пізнавальної діяльності під час розслідування. Ось як про це пише В. Коновалова: «У розпорядженні слідчого є деякі сліди та відомості, аналізуючи які він повинен відновити картину того, що відбувається у всій її складності. Тому розумова і процесуальна діяльність слідчого відбувається в умовах, коли не видно низки природних причинних зв'язків, знищені чи замасковані сліди, відносини між речами і подіями постають нерідко у перекрученому вигляді, а сутність, що відбувається у деяких випадках, спотворена. Це визначає характер діяльності слідчого як пізнавальної» [24, с. 6].

Отже, пізнавальна діяльність у розслідуванні у багатьох випадках утруднена через дефіцит інформації, а наявна у розпорядженні слідчого інформація може не відповідати дійсності, тобто бути помилковою з низки причин суб'єктивного та об'єктивного характеру. З самого початку розслідування слідчому доводиться займатися пошуком носіїв потрібної інформації, видобувати, розшифровувати, інтерпретувати, оцінювати та перевіряти, процесуально закріплювати та засвідчувати її, трансформуючи носії інформації у джерела доказів. Тому, наголошуючи на особливості пізнавальної діяльності в розслідуванні, ми говоримо про її інформаційно-пошуковий характер.

Не треба забувати, що кожна суб'єктна подія, у тому числі злочинного характеру, кожна кримінальна ситуація, з якою стикається слідчий, – індивідуальні та неповторні. Порівнюючи однорідні події злочину, можна відзначити їх схожість у деяких обставинах, що дає змогу їх типізувати та розробляти типові криміналістичні характеристики, типові моделі, типові програми та алгоритми розслідування, типові рекомендації тощо. Але констатація певної схожості (наприклад, у способі вбивства за допомогою вогнепальної зброї) не означає, що методи розкриття таких злочинів будуть однакові або аналогічні, або можна сліпо використовувати типові програми розслідування таких вбивств. Це не дасть потрібного результату. Доводиться знаходити ті особливості, які і надають цій події унікальність, а виявивши їх, визначити ниточку, що веде до її розгадки.

І ось тут треба використовувати не тільки методи формальної логіки, а й методи евристичні – спрямовані на пошук і винайдення найкоротших шляхів вирішення виникненого або поставленого нестандартного завдання. В цьому разі потрібно говорити про творче (продуктивне) мислення в процесі розслідування злочинів. Таке мислення відзначається під час вирішення проблем нових, нестандартних для суб'єкта інтелектуальних завдань і супроводжується отриманням продуктивних шуканих результатів [25, с. 316, 536].

Прикладом творчого (продуктивного) мислення є метод версування, який складається з формування припущень про сутність розслідуваної події та її обставин, а також перевірки цих припущень.

Необхідно наголосити, що евристичний, творчий підхід необхідний не тільки для вирішення окремих складних завдань із високим рівнем невизначеності, а й у всій діяльності з розслідування злочинів загалом. «Якщо слідчий не виявляє творчості під час розслідування, він стає реєстратором тих фактів, що лежать на поверхні явища» – зазначає Г. Зорін [26, с. 148].

Висновки. Насамкінець треба зазначити, що технологічний і евристичний характер розслідування не суперечать одне одному, а перебувають в одній площині пізнавальної діяльності і передбачають їх комплексне використання. Наприклад, пізнання сутності та обставин події, що розслідується, здійснюється за допомогою висунання і перевірки версій. Сама ж версія є продукт розумової діяльності суб'єкта у вигляді припущень (гіпотез), ймовірнісних пояснень, здогадів, фантазій, які, з одного боку, є результатом уяви, а з іншого – наслідком логічних операцій, правил конструювання та практичної перевірки [27, с. 17–29]. Дослідження пізнавальної функції версії продовжується. Зокрема, в літературі розробляються основи версійного аналізу як робочої методики та технології у загальній структурі криміналістичного дослідження [28]. Загальні риси розумової діяльності технологічного та евристичного характеру притаманні й методу моделювання [29, с. 89].

Отже, розробляючи та використовуючи технологічні програми розслідування, алгоритми слідчих дій та тактичних операцій, необхідно вміти їх адаптувати до умов

конкретної слідчої ситуації, виявляти та враховувати її особливість, знаходити відповідні засоби вирішення поставленого завдання. У комплексному підході розуміння технологічного та евристичного аспектів пізнання, в умінні практичного використання технологічних та евристичних (пошуково-творчих) методів і засобів слідчої діяльності вбачається запорука успішного досягнення цілей та завдань розслідування.

Список використаних джерел

1. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. Москва : Юр. лит., 1973. 216 с.
2. Громов В. И. Методика расследования преступлений. Москва : ЛексЭст, 2003. 544 с.
3. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики. Москва : Юрлитинформ, 2010. 416 с.
4. Васильев А. Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н. А. Планирование расследования преступлений. Москва : ГИЮЛ, 1957. 200 с.
5. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. Москва : Юр. лит., 1970. 224 с.
6. Сергеев Л. А., Соя-Серко Л. А., Якубович Н. А. Планирование расследования. Москва : Спарк, 1975. 116 с.
7. Быховский И. Е. Программированное расследование: возможности и перспективы. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : сб. науч. тр. Москва, 1970. С. 17-20.
8. Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А. Вопросы программирования деятельности следователя. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1980. Вып. 21. С. 43-47.
9. Густов Г. А. Разработка и использование типовых криминалистических программ в работе по уголовному делу. Ленинград : ИУСР, 1989. 24 с.
10. Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. Москва : Изд-во МГУ, 1989. 328 с.
11. Шаталов А. С. Понятие криминалистической алгоритмизации и программирования расследования. *Государство и право*. 2000. № 8. С. 28-39.
12. Ищенко Е. П., Водянова Н. Б. Алгоритмизация следственной деятельности. Москва : Юрлитинформ, 2010. 304 с.
13. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.
14. Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений. Москва : ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. 396 с.
15. Еникеев М. И., Образцов В. А., Эминов В. Е. Следственные действия: психология, тактика, технология. Москва : Проспект, 2007. 214 с.
16. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.
17. Клименко Н. И. Судова експертологія. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.
18. Криминалистика : учеб. для вузов ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. 990 с.
19. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Москва: НОРМА, 2001. 340 с.
20. Тищенко В. В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці. Одеса : Фенікс, 2007. 112 с.
21. Криминалистика ; под ред. В. А. Образцова. Москва : Юристь, 1997. 340 с.
22. Эксархопуло А. А. Предмет и система криминалистики: проблемы развития на рубеже XX–XXI веков. Санкт-Петербург : Издат. Дом СПбГУ, 2004. 112 с.
23. Криміналістика / за ред. В. В. Тищенка. Одеса : Гельветика, 2019. 456 с.
24. Коновалова В. Е. Версия: концепции и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. 176 с.
25. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. 632 с.
26. Зорин Г. А. Криминалистическая методология. Минск : Амалфея, 2000. 608 с.
27. Ларин А. М. От следственной версии к истине. Москва : Юр. лит., 1976. 196 с.
28. Колдин В. Я. Версионный анализ. Москва : Юрлитинформ, 2014. 144 с.
29. Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений. Москва : Юр. лит., 1981. 152 с.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Luzgin, I. M. (1973) Metodologicheskiye problemy rassledovaniya [Methodological problems of investigation]. Moscow : Yur. lit, 216 p. [in Russ.].
2. Gromov, V. I. (2003) Metodika rassledovaniya prestupleniy [Methods of investigating crimes]. Moscow : LeksEst, 544 c. [in Russ.].
3. Shmonin, A. V. (2010) Metodologiya kriminalisticheskoy metodiki [Methodology of forensic methods]. Moscow : Yurlitinform, 416 p. [in Russ.].

4. Vasil'yev, A. N., Mud'yugin, G. N., Yakubovich, N. A. (1957) Planirovaniye rassledovaniya prestupleniy [Planning of investigation of crimes]. Moscow : GIYuL, 200 c. [in Russ.].
5. Larin, A. M. (1970) Rassledovaniye po ugovnomu delu. Planirovaniye, organizatsiya [Investigation in a criminal case. Planning, organization]. Moscow : Yur. lit., 224 p. [in Russ.].
6. Sergeyev, L. A., Soya-Serko, L. A., Yakubovich, N. A. (1975) Planirovaniye rassledovaniya [Planning an investigation]. Moscow : Spark, 116 p. [in Russ.].
7. Bykhovskiy, I. Ye. (1970) Programmirovannoye rassledovaniye: vozmozhnosti i perspektivy [Programmed investigation: opportunities and prospects]. *Aktual'nyye problemy sovetskoy kriminalistiki* : sb. nauch. tr. Moscow, C. 17-20. [in Russ.].
8. Kolesnichenko, A. N., Matusovskiy, G. A. (1980) Voprosy programmirovaniya deyatel'nosti sledovatelya [Issues of programming the investigator's activities]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Kyiv, issue. 21, pp. 43-47. [in Russ.].
9. Gustov, G. A. (1989) Razrabotka i ispol'zovaniye tipovykh kriminalisticheskikh programm v rabote po ugovnomu delu [Development and use of typical forensic programs in work on a criminal case]. Leningrad : IUSR, 24 p. [in Russ.].
10. Polevoy, N. S. (1989) Kriminalisticheskaya kibernetika [Forensic cybernetics]. Moscow : Izd-vo MGU, 328 p. [in Russ.].
11. Shatalov, A. S. (2000) Ponyatiye kriminalisticheskoy algoritimizatsii i programmirovaniya rassledovaniya [The concept of forensic algorithmization and investigation programming]. *Gosudarstvo i pravo*. № 8, pp. 28-39. [in Russ.].
12. Ishchenko, Ye. P., Vodyanova, N. B. (2010) Algoritmizatsiya sledstvennoy deyatel'nosti [The concept of forensic algorithmization and investigation programming]. Moscow : Yurlitinform, 304 p. [in Russ.].
13. Shchur, B. V. (2010) Teoretychni osnovy formuvannya ta zastosuvannya kryminalistychnykh metodykh [Theoretical basis for the formation and development of criminalistic methods]. Kharkiv : Kharkiv yurydychnyy, 320 p. [in Ukr.].
14. Obratsov, V. A. (2004) Kriminalistika: modeli sredstv i tekhnologiy raskrytiya prestupleniy [Criminalistics: models of means and technologies for solving crimes]. Moscow : IMPE-PUBLISH, 396 p. [in Russ.].
15. Yenikeev, M. I., Obratsov, V. A., Eminov, V. Ye. (2007) Sledstvennyye deystviya: psikhologiya, taktika, tekhnologiya [Investigative actions: psychology, tactics, technology]. Moscow : Prospekt, 214 p. [in Russ.].
16. Zhuravel', V. A. (2012) Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovii kontseptsiiyi [Criminalistic methods: modern scientific concepts]. Kharkiv : Apostil', 304 p. [in Ukr.].
17. Klimenko, N. I. (2007) Sudova yekspertologiya [Judicial expertology]. Kyiv : In Yure, 528 p. [in Ukr.].
18. Kriminalistika [Forensics] : ucheb. dlya vuzov / pod red. R. S. Belkina. Moscow : NORMA, 2000. 990 p. [in Russ.].
19. Belkin, R. S. (2001) Kriminalistika: problemy segodnyashnego dnya [Criminalistics: problems of today]. Moscow: NORMA., 340 p. [in Russ.].
20. Tishchenko, V. V., Bartsits'ka, A. A. (2007) Teoretychni zasady formuvannya tekhnolohichnoho pidkhodu v kryminalistytsi [Theoretical bases of formation of a technological approach in criminalistics]. Odesa : Feniks, 112 p. [in Ukr.].
21. Kriminalistika [Forensics] / pod red. V. A. Obratsova. Moscow : Yurist, 1997. 340 p. [in Russ.].
22. Eksarkhopulo, A. A. (2004) Predmet i sistema kriminalistiki: problemy razvitiya na rubezhe XX–XXI vekov [The subject and system of criminalistics: problems of development at the turn of the XX–XXI centuries]. Saint-Petersburg : Izdat. Dom. SPGU, 112 p. [in Russ.].
23. Kryminalistyka [Forensics] / za red. V. V. Tishchenka. Odesa : Helvetyka, 2019. 456 p. [in Ukr.].
24. Konovalova, V. Ye. (2000) Versiya: kontseptsyi i funktsyi v sudoproizvodstve [Version: concepts and functions in legal proceedings]. Kharkiv : Konsum., 176 p. [in Russ.].
25. Bol'shoy psikhologicheskyy slovar' [Big psychological dictionary] / pod red. B. G. Meshcheryakova, V. P. Zinchenko. Saint-Petersburg : Praym- YEVROZNAK, 2006. 632 p. [in Russ.].
26. Zorin, G. A. (2000) Kriminalisticheskaya metodologiya [Forensic methodology]. Minsk : Amalfeya, 608 p. [in Russ.].
27. Larin, A. M. (1976) Ot sledstvennoy versii k istine [From the investigative version to the truth]. Moscow : Yur. lit., 196 p. [in Russ.].
28. Koldin, V. Ya. (2014) Versionnyy analiz [From the investigative version to the truth]. Moscow : Yurlitinform, 144 p. [in Russ.].
29. Luzgin, I. M. (1981) Modelirovaniye pri rassledovanii prestupleniy [Modeling in the investigation of crimes]. Moscow : Yur. lit., 152 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Valeriy Tishchenko. Technological and heuristic aspects of the investigation. The article examines the problems of the technological and heuristic aspects of the investigation. It was reported that in the investigation there are information-cognitive, information-retrieval, procedural-certifying, organizational and managerial, psychological, technological, heuristic and other aspects of this activity. It is substantiated that knowledge in the investigation is specific in many circumstances that characterize it. The features of the technological nature of crime investigation activities are highlighted. The author has clarified that the provisions relating to interrogation are more of a tactical recommendation for the application of appropriate tactics, and the provisions regarding the examination, more attention is paid to the technological rules of the investigator's actions.

It has been explained that all this indicates that the problems of a technological approach to the study of objects of criminalistics – activities to investigate crimes and criminal activity – acquire general methodological significance. It has been emphasized that when developing and using technological investigation programs, algorithms for investigative actions and tactical operations, it is necessary to be able to adapt them to the conditions of a specific investigative situation, to identify and take into account its peculiarity, to find the appropriate means of solving the task. It has been shown that an integrated approach to understanding the technological and heuristic aspects, the ability to practically use the technological and heuristic (search and creative) aspects of investigative activity is seen as the key to the successful achievement of the goals and objectives of the investigation.

Keywords: *technology, technique, tactics, investigation, technological approach, heuristic approach, criminal case, criminalistics.*

УДК 343.98: 343.131

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-194-199

Костянтин ЧАПЛИНСЬКИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Окреслено актуальні питання тактичного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики. Наголошено на постійному оновленні тактики проведення допиту учасників кримінального процесу (підозрюваного, свідка, потерпілого). Розкрито поняття й сутність тактики допиту та види тактичних прийомів, що найчастіше застосовуються під час допитів підозрюваних у кримінальних провадженнях вказаної категорії.

Наголошено на тактичних прорахунках та помилках, яктх припускаються слідчі під час проведення процесуальної дії. Запропоновано практичні рекомендації щодо найбільш ефективної організації і тактики проведення допиту у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, туризм, туристична діяльність, тактичний прийом, допит, свідок, потерпілий, підозрюваний, протидія розслідуванню, слідчі (розшукові) дії.*

Постановка проблеми. Туристична діяльність є одним з основних напрямів розвитку національної культури і економіки України. За останнє десятиріччя ця сфера діяльності (галузь) набирає значних обертів та привертає значні інвестиційні надходження з боку фізичних та юридичних осіб. Розвиток власної туристичної інфраструктури та зростання туристичного потенціалу, а також вихід України на міжнародну туристичну арену одночасно зумовили високу конкуренцію серед суб'єктів туристичної діяльності, які, на шляху до отримання надприбутків, стали діяти всупереч закону. Поряд з цивільно-правовими відносинами, що врегульовані низкою нормативно-

© К. Чаплинський, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9922-3743>

chaplinskii@ukr.net

правових актів, стали вчинятися різноманітні злочинні дії. Слідчій практиці відома достатня кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з туристичною діяльністю. Серед таких панівне місце посідає шахрайство та злочинні дії у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів туристичної галузі, пов'язаної зі створенням умов для безперешкодного ведення бізнесу та отримання надприбутків.

Останнім часом злочинні дії нерідко здійснюються під прикриттям туризму або внаслідок функціонування туристичної діяльності. Через митний кордон України особами, які маскуються під туристів, переміщуються культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, зброя або боєприпаси, наркотичні засоби, психотропні речовини або фальсифіковані лікарські засоби. Під прикриттям туристичної діяльності громадян все частіше залучають до трудової або сексуальної експлуатації [1, с. 20].

Така прибуткова діяльність привертає велику увагу і лідерів кримінальних угруповань, які, маючи корумповані зв'язки в правоохоронних органах, органах державної влади й управління, реалізують новітні злочинні схеми у туристичному бізнесі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Організаційно-тактичні особливості проведення допиту учасників кримінального процесу (підозрюваного, свідка, потерпілого) досить ґрунтовно окреслено в наукових розробках учених-криміналістів, зокрема В. Бахіна, Р. Белкіна, В. Весельського, Г. Зуйкова, В. Коновалової, В. Кузьмічова, М. Порубова, В. Лукашевича, Є. Лук'янчикова, М. Салтевського, Р. Степанюка, В. Тіщенко, С. Чернявського, В. Шепітька, М. Яблокова та ін. Проте тактика допиту у кримінальних провадженнях за фактами кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності майже не розроблялася.

Певні наукові дослідження проводили Ю. Венгерова, Г. Захарова, Т. Калюга, А. Нестерова, О. Клименко, Н. Павлова, М. Рібун, однак на сьогодні залишається низка складних дискусійних питань щодо проведення допитів різної категорії осіб під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності.

Метою статті є висвітлення актуальних питань організаційно-тактичного забезпечення проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики та надання дієвих практичних рекомендацій щодо найбільш ефективної організації і тактики проведення цієї процесуальної дії.

Виклад основного матеріалу. За період 30-річчя незалежності України туристична сфера діяльності набула великих масштабів. Туристична галузь стала найбільш перспективною та високодохідною поряд з іншими галузями економіки держави. Проте в умовах євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, сфера туризму перебуває у стані динамічних змін.

Можна погодитися з думкою Г. Захарової, що висока прибутковість туристичного бізнесу в Україні є спонукальною основою для масових зловживань та обернення чужих коштів на свій власний рахунок недобросовісними суб'єктами туристичної діяльності. Користуючись значним попитом населення на отримання туристичних турів і різноманітних туристичних послуг, використовуючи недостатню обізнаність громадян у цій сфері, злочинці ошуковують громадян, які виявили бажання отримати певні послуги у сфері туризму, тим самим завдаючи останнім значної як майнової, так і моральної шкоди [2, с. 23].

Серед усіх кримінальних правопорушень, що здійснюються у сфері туризму, значне місце посідає шахрайство. За офіційними статистичними даними офісу Генерального прокурора України, в 2014 р. обліковано 41 814 фактів шахрайства, 2015 р. – 45 653, 2016 р. – 45 764, 2017 р. – 36 650, 2018 р. – 33 136, 2019 р. – 32 156, 2020 р. – 26 595.

Проте оцінити реальні масштаби шахрайських проявів досить складно через високу латентність й тонку межу між цивільно-правовими та кримінально-правовими відносинами. Зважаючи на це, першочерговим завданням правоохоронних органів є ефективне застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів боротьби з такими шахрайствами, а також визначення чіткої організації і тактики проведення комплексу слідчих (розшукових) дій, НСРД, оперативно-розшукових заходів та інших організаційних заходів під час їх розслідування [2, с. 24].

На підставі аналізу кримінальних проваджень за фактами протиправних дій у

сфері туристичної діяльності, можна зробити висновок, що переважна кількість допитів відбувається за конфліктної ситуації, зокрема: а) підозрювані відмовляються давати будь-які показання або надають неправдиві свідчення – 95 %; б) висувають неправдиві алібі, які перевірити слідчому досить складно – 38 %; в) впливають на сумлінних учасників кримінального процесу, особливо членів злочинного угруповання, які погодилися співпрацювати зі слідчим – 72 %; г) постійно змінюють свої показання – 69 %; д) намагаються приховати межі поінформованості та вступають у «діалог» зі слідчим з метою визначення наявних у нього доказів тощо. Зважаючи на це, допит під час розслідування злочинів у сфері туризму супроводжується певними складнощами, які пов'язані насамперед з необхідністю володіння орієнтувальною інформацією щодо злочинної події, а також нормативним регулюванням туристичної діяльності. З огляду на це, слідчому необхідно досить ретельно готуватися до допиту у таких провадженнях. Зокрема, вивченню підлягають не тільки матеріали кримінального провадження, а й нормативні акти та спеціальна література.

Під час підготовки до допиту слідчий повинен вирішити питання щодо залучення спеціаліста. Це пов'язано з тим, що процедура укладання угод у сфері туристичної діяльності, а також функціонування підприємств туристичного обслуговування має певну специфіку. Своєчасне виявлення можливих протиправних дій або певних порушень в їх роботі можливе лише завдяки використанню допомоги спеціаліста. Залучення спеціаліста дозволить слідчому правильно визначити механізм здійснення протиправних дій, визначити предмет допиту та сформулювати коло запитань, які підлягають з'ясуванню.

На думку Ю. Венгерової, формулювання важливих запитань під час підготовки до допиту, з'ясування різноманітних деталей, а також прогнозування можливої поведінки учасників кримінального процесу з обранням шляхів реагування на кожний з випадків, сприятиме якісному його проведенню та запобіганню можливій протидії розслідуванню.

З усього обсягу зібраних відомостей щодо злочинної події потрібно відібрати ті, що належать до предмета допиту. Їх необхідно правильно оцінити та найбільш повно використати під час допиту. На підставі визначеного предмета допиту слідчий формулює запитання для допитуваного та обирає систему тактичних прийомів (комбінацій).

Під час допиту слідчому необхідно враховувати і характеристику особи потерпілого. Потерпілими від протиправних дій у сфері туристичної діяльності можуть бути не лише громадяни України, але й громадяни інших держав – іноземці, які тимчасово в межах визначених угод з надання туристичних послуг перебувають на території нашої держави, для отримання вказаного туристичного продукту, але, ставши жертвами шахрайських схем, так і не отримали обіцяні їм туристичні послуги [3, с. 135].

За такої ситуації виникає необхідність вчасного залучення до процесуальної дії перекладача, який знає мову кримінального судочинства і може довести громадянину іншої держави основні положення українського законодавства під час проведення допиту.

Зважаючи на це, цілком можна погодитися з думкою Т. Біденчук і Н. Павлової, що підготовчі заходи щодо проведення допиту є особливо важливими, оскільки повторний допит іноземців є досить ускладненим. Це пов'язано з обмеженим часом перебування іноземця на території України. Якщо допитуваним є представник консульської або дипломатичної установи, то його повторний допит через особливий правовий статус може проводитися у разі виняткових обставин. Проте окреслені правові статуси особи іноземця залежать від певних видів ратифікованих Україною міжнародних правових актів, що обов'язково необхідно враховувати під час проведення з потерпілими іноземцями окремих процесуальних дій, у тому числі й допиту [4, с. 95].

Важливе значення має і визначення послідовності проведення допитів у разі викриття кримінального угруповання, що здійснює тривалу злочинну діяльність у туристичній сфері. Складність цього завдання полягає у латентності взаємовідносин між членами злочинного об'єднання, чим і пояснюються численні помилки у визначенні дійсного статусу затриманих. Характер таких відносин дає змогу слідчому виділити лідерів угруповання (організаторів конкретних кримінальних правопорушень) серед інших активних членів групи та простих виконавців. Слідчий повинен одержати повну інформацію про кількість злочинців, про дії й функції кожного під час учинення протиправних дій. Зважаючи на це, слідчий повинен враховувати оперативну

інформацію про лідера і членів злочинного групування (склад злочинної групи) та вчинені ними кримінальні правопорушення, що дозволяє завчасно визначати лінію поведінки злочинців на досудовому слідстві, мотиви й способи вчинення протиправних дій, стосунок до тих чи інших доказів та запобігати домовленостям між собою та свідками (потерпілими). Таку інформацію можна використовувати для висунення слідчих версій або вибору низки тактичних прийомів допиту. Але інформація, яка отримана оперативним шляхом, у випадку використання в кримінальному процесі, обов'язково повинна містити відомості про джерело, з якого вона була отримана, для подальшої її перевірки [5, с. 108–109].

Під час опитування працівників органів прокуратури та слідчих підрозділів Національної поліції встановлено, що до найбільш поширених тактичних прийомів, які використовуються у правоохоронній практиці з розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності, вони відносять: встановлення психологічного контакту – 100 %; викладання показань у формі вільної розповіді – 95 %; постановку запитань – 100 %; створення напруги – 51 %; використання різних темпів допиту – 27 %; спостереження за поведінкою допитуваного – 48 %; пред'явлення доказів – 94 %; використання фактору раптовості – 73 %; актуалізацію забутого у пам'яті допитуваних – 41 %; створення уявлення про інформованість слідчого – 85 %; розповідь слідчим версій про учинений злочин – 12 %; приховування меж інформованості слідчого – 67 %; використання конфліктів у злочинному угрупованні – 92 %; застосування науково-технічних засобів – 33 %.

Проте, за даними вивчення правоохоронної практики, можна констатувати, що більшість слідчих (67 %) не застосовують весь спектр тактичних прийомів (їхніх комбінацій), що напрацьовані слідчою практикою та рекомендовані криміналістикою.

Встановлення психологічного контакту із допитуваним вимагає від слідчого знань його психології та врахування індивідуально-психологічних якостей, психічного стану в момент проведення допитів, життєвого і злочинного досвіду та інших обставин, що його характеризують. Психологічний контакт завжди має двосторонній характер, його встановлення і підтримання залежить як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива повинна належати слідчому [5, с. 123].

Під час допиту необхідно спостерігати за поведінкою допитуваного та його психофізіологічними реакціями. Таке спостереження дозволяє виявити неправду або невідповідність у його показаннях. Ці зовнішні прояви не мають доказового значення, а являють собою орієнтувальну інформацію, яку можна використовувати для розробки прийомів допиту.

Зважаючи на тривалість протиправної діяльності у сфері туризму, окремі епізоди кримінальних правопорушень «нашаровуються» у пам'яті допитуваного один на інший. Звідси досить складно повністю відтворити картину злочинної події за кожним епізодом окремо. Тому виникає необхідність актуалізації забутого у пам'яті допитуваних.

Якщо потерпілий або свідок забувають певні факти щодо події злочину, необхідно використовувати такі тактичні прийоми допиту: постановка нагадуючих запитань; демонстрація речових доказів та іншої матеріалізованої інформації; оголошення показань інших осіб, допит на місці події та ін. Наприклад, якщо потерпілий не пам'ятає назви туристичного агентства, що було розміщено на вивісці офісу до того моменту, як агентство зникло, можна йому показати фотографії, запропонувати ще раз переглянути зміст документів, які він підписував. Потерпілий може не пам'ятати адреси туристичного агентства, але заявляє, що може показати, де воно розміщене. За таких обставин можна виїхати з потерпілим на місце події [6, с. 20].

Створення уявлення про інформованість слідчого залишається основним тактичним прийомом за наявності доказів, які мають істотні прогалини в момент допиту. Таке враження у підозрюваного створюється шляхом демонстрації інформованості слідчого про певні епізоди протиправної діяльності, зв'язки і способи його життя, причини відмови свідків (потерпілих) від давання показань, пред'явлення доказів, оголошення показань інших членів групи. Акцентування на перших неправдивих відомостях, повідомлених підозрюваним, створює в нього враження про те, що слідчий має досить повну інформацію про злочинну діяльність у туристичній сфері.

Серед усіх учасників кримінального процесу потерпілі є більш за всіх зацікавленими у встановленні об'єктивної істини і притягненні винних до відповідальності. На думку Р. Белкіна, потерпілий відрізняється від інших учасників

процесу тим, що злочином було порушено його права та охоронювані законом інтереси, тому він і зацікавлений у результатах справи. Ця зацікавленість, а також можливість помилкового сприйняття фактів внаслідок обстановки події та безпеки, якій він міг піддаватися, повинна бути врахована під час допиту та оцінки його показань [7]. Можна погодитися з Ю. Венгеровою, що іноді особи, які вважають себе потерпілими, можуть приховувати деякі факти, що ставлять під сумнів сумлінність їхніх дій. У 14 % випадках, особи, які заявляють про вчинення стосовно них протиправних дій у сфері туризму, самі можуть мати причетність до цих дій. Причому 10 % осіб помилково вважає, що стосовно них здійснені злочинні дії. Приблизно 4 % осіб навмисно подають заяву про вчинення щодо них злочину для притягнення до відповідальності конкурентів у туристичній діяльності або з метою помсти. Такі ситуації здебільшого бувають під час оформлення віз, страховок, коли потерпілі навмисно імітують страховий випадок з метою отримання страхових виплат. Також є випадки, коли через халатність осіб, які відповідають за безпеку у туристичному бізнесі, виникають випадки травматизму, масових отруєнь, інші події, що мають тяжкі наслідки для туристів. А втім іноді туристи звинувачують суб'єктів туристичної діяльності, тимчасом як можуть самі спровокувати такі події.

Зважаючи на це, під час допиту потерпілих слідчому треба критично ставитись до їхніх показань та зіставляти з іншими доказами, наявних у кримінальному провадженні.

Під час допиту підозрюваних доцільно застосовувати технічні засоби, що створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки показання, але й «психологічний клімат», у якому вони були отримані, та психологічно впливає на злочинців. Вказаний тактичний прийом доцільно застосовувати під час проведення тривалих за часом допитів, розслідування складних багатоепізодних кримінальних проваджень, допитів членів злочинних угруповань (їх лідерів) незалежно від статусу особи у складі кримінального угруповання та ін.

Розглянуті тактичні прийоми допиту не повинні бути ізольованими один від одного. Майстерність і професіоналізм слідчого полягає в тому, щоб він, використовуючи усі прийоми й засоби, міг правильно їх спланувати, готуючись до допитів, вміти варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, зважаючи на слідчу ситуацію, що склалася на певному етапі розслідування [5, с. 143].

Висновки. Загалом організація розслідування кримінальних правопорушень у сфері туристичної діяльності відрізняється певними складнощами і специфікою, які зумовлені певними обставинами, особою злочинця та механізмом учинення протиправних. Безумовно, центральне місце серед усіх джерел доказів посідають показання учасників кримінального процесу, що набувають форми доказів лише у разі дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб, які володіють інформацією про особу злочинця, злочинну подію, та правильного їх процесуального оформлення. Однак під час проведення допитів підозрюваних (потерпілих, свідків) під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері туризму працівники слідчих підрозділів поліції нерідко стикаються із труднощами організаційного, процесуального й тактичного характеру. Зважаючи на це, без володіння слідчими інформацією щодо основних прийомів, методів та способів проведення допитів різної категорії осіб, а також специфіки кримінальних правопорушень вказаної категорії забезпечити швидке й якісне розслідування досить складно. Ця ситуація зумовлена тим, що за таких умов досудове розслідування відбувається в умовах інформаційної невизначеності.

Список використаних джерел

1. Венгерова Ю. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у сфері туристичної діяльності : дис. ... д-ра філософії за спец. 081 Право / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 265 с.
2. Захарова Г. В. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2021. 263 с.
3. Калюга Т. О. Розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2019. 240 с.
4. Біденчук Т. М., Павлова Н. В. Установлення психологічного контакту під час допиту громадянина іншої держави за участю перекладача. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 2-2. С. 94–96.
5. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

6. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посібник. Київ : НВТ «Правник», 1997. 64 с.
7. Белкин Р. С. Тактика следственных действий. Москва : Новый юрист, 1997. 176 с.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Venherova, Yu. V. (2021) Kryminalistychna kharakterystyka ta osoblyvosti rozsliduvannya zlochyniv u sferi turystychnoyi diyal'nosti [Forensic characteristics and features of the investigation of crimes in the field of tourism] : dys. ... d-ra filosofiyi za spets. 081 Pravo / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 265 p.
2. Zakharova, H. V. (2021) Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannya shakhraystva u sferi turyzmu, vchynenoho orhanizovanoyu hrupoyu [Theoretical principles of methods of investigation of fraud in the field of tourism, committed by an organized group] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Mizhrehional'na akademiya upravlinnya personalom. Kyiv, 263 p.
3. Kalyuha, T. O. (2019) Rozsliduvannya shakhraystva u sferi nadannya turystychnykh posluh [Investigation of fraud in the field of tourism services] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Mizhrehional'na akademiya upravlinnya personalom. Kyiv, 240 p.
4. Bidenchuk, T. M., Pavlova, N. V. (2019) Ustanovlennya psykholohichnoho kontaktu pid chas dopytu hromadyanyna inshoyi derzhavy za uchastyu perekladacha [Establishing psychological contact during the interrogation of a citizen of another state with the participation of an interpreter]. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*. № 2-2, pp. 94–96.
5. Chaplyns'kyy, K. O. (2006) Taktyka provedennya okremykh slidchykh diy [Tactics of individual investigative actions] : monohraf. Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav., 308 p.
6. Bakhin, V. P., Vesel's'kyy, V. K. (1997) Taktyka dopytu [Tactics of interrogation] : navch. posibnyk. Kyiv : NVT «Pravnyk», 64 p.
7. Belkin, R. S. (1997) Taktika sledstvennykh deystviy [Tactics of investigative actions]. Moscow : Novyy yurist, 176 p.

ABSTRACT

Kostyantyn Chaplynskiy. Organizational and tactical support of interrogation in the investigation of criminal offenses in the field of tourist activity. It has been emphasized that the investigation of crimes in the field of tourism has certain specifics due to the circumstances and mechanism of this crime. A special place among all other sources of evidence is occupied by testimony, which takes the form of evidence only in the case of observance of the rights, freedoms and legitimate interests of persons who have information about the event of a criminal offense and their proper procedural design. However, during interrogations in the investigation of crimes related to tourism, investigators often face difficulties of both procedural and organizational and tactical nature. The most significant problem is the lack of time for full preparation for the interrogation, with the study of legislation in the field of tourism, taking into account all the circumstances to be established and drawing up an interrogation plan. The use by investigators of the full range of tactics recommended by criminology and developed in practice is also not used to a sufficient extent. Investigators lack the time and technical ability to accompany the process of obtaining evidence by audio or video recording. For the most part, suspects withdraw their testimony after some time on the grounds that it was obtained as a result of psychological pressure or physical influence. While audio and video materials could help to refute these statements and prove the legitimacy of the actions of the person conducting the interrogation.

It is noted that when interrogating victims, witnesses, suspects in criminal proceedings related to tourism, the investigator should be critical of their testimony and compare them with other evidence. It is important for the investigator to establish whether the interrogated are in a business relationship with the head of a tourist or hotel-restaurant enterprise and what their nature is. This need is due to the prevalence of situations where persons who declare themselves as witnesses are involved in criminal acts. Recommendations on the most effective organization and tactics of interrogation in proceedings of this category are given.

Keywords: *criminal offenses, tourism, tourist activity, interrogation, tactical reception, witness, victim, suspect, counteraction to investigation, investigative (search) actions.*

УДК 343.32

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-200-210

Олександр ШАМАРА[©]
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент
(Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України, м. Київ, Україна)

Оксана КНИЖЕНКО[©]
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

Олег КИРИЧЕНКО[©]
доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський гуманітарний університет, м. Дніпро, Україна)

Володимир КОМАШКО[©]
кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України
(Національний інститут стратегічних досліджень, м. Київ, Україна)

ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проаналізовано проєкт нового Кримінального кодексу України в частині запропонованих суттєвих змін щодо відповідальності за вчинення злочинів проти державної безпеки. Проаналізовано кримінальне законодавство країн-членів Європейського Союзу, яким встановлено відповідальність за злочини проти держави, проти національної безпеки, проти нації.

За результатами аналізу основних положень Конституції України, Закону України «Про національну безпеку України», Стратегії національної безпеки України, кримінального законодавства деяких країн-членів ЄС та країн-членів НАТО автори зробили висновок щодо необхідності суттєвого доопрацювання проєкту нового КК України в частині визначення об'єкта відповідних злочинів, передбачених Проєктом, яким буде виконане завдання КК України охороняти соціальні цінності, які становлять пріоритетні національні інтереси України, з метою забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Констатовано про необхідність внесення відповідних змін до чинного Кримінального кодексу України з дотриманням наявної наукової школи кримінального права у сфері охорони національної безпеки та за умови залучення фахівців цієї сфери, які фахово її досліджують. Зокрема, положення розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» доцільно узгодити з європейським досвідом, напрацюваннями вітчизняних фахівців у галузі кримінального права та визначеними пріоритетами реальних та потенційних загроз національної безпеки України, визначених Радою національної безпеки і оборони України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство, злочини проти основ національної безпеки, злочини проти держави, злочини проти національної безпеки, злочини проти нації.

© О. Шамара, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0571-0437>
alexandr79shamara@gmail.com

© О. Книженко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9252-7464>
2015knio@gmail.com

© О. Кириченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2046-9522>
kirichenkooleg75@ukr.net

© В. Комашко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1851-8548>
Volodymyr.komashko@gmail.com

Постановка проблеми. Сучасна модель глобалізації зумовила нові виклики національній безпеці України та її національним інтересам. Відповіддю на це було ухвалення в 2018 році нової редакції Закону України «Про національну безпеку України», яким визначено основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз [1], та Стратегії національної безпеки України, яку затверджено у 2020 році Указом Президента України [2], де визначено поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, серед яких треба виділити:

- загострення змагання між Сполученими Штатами Америки і Китайською Народною Республікою за світове лідерство. Посилення міжнародної конкуренції із застосуванням усіх інструментів національної сили – політико-дипломатичних, воєнних, економічних, інформаційно-психологічних, кіберзасобів. Її наслідки виявляються у Східній Європі, на Близькому Сході й у Північній Африці, Південно-Східній Азії, Арктиці, в інших регіонах;

- зростання викликів трансатлантичній та європейській єдності, що може спричинити ескалацію наявних і виникнення нових конфліктів. Ситуацією намагається скористатися Російська Федерація, яка продовжує збройну агресію проти України;

- Російська Федерація для відновлення свого впливу в Україні продовжує гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно-психологічні, кібер- і воєнні засоби;

- посилення угруповань збройних сил Російської Федерації та їх наступальний потенціал, регулярне проведення масштабних військових навчань поблизу державного кордону України, що свідчить про збереження загрози військового вторгнення;

- зростання мілітаризації територій тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим та міста Севастополя;

- збереження загрози з боку Російської Федерації вільному судноплавству у Чорному та Азовському морях, Керченській протоці;

- загроза безпеці України, інших держав Балто-Чорноморського регіону з боку Російської окупаційної адміністрації та збройних формувань Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, в окремих районах Донецької та Луганської областей України, які грубо порушують права й свободи людини і громадянина;

- діяльність спеціальних служб іноземних держав, насамперед Російської Федерації, які продовжують розвідувально-підривну діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу [2].

Серед основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки Стратегією національної безпеки України визначено, що державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєво важливі національні інтереси мають бути захищені також від невоєнних загроз з боку Російської Федерації та інших держав, зокрема спроб спровокувати внутрішні конфлікти. Пріоритетними завданнями правоохоронних, спеціальних, розвідувальних та інших державних органів відповідно до їх компетенції є:

- активна та ефективна протидія розвідувально-підривній діяльності, спеціальним інформаційним операціям та кібератакам, російській та іншій підривній пропаганді;

- запобігання, виявлення та припинення проявів сепаратизму, тероризму, екстремізму, припинення діяльності незаконних збройних формувань, політично мотивованого насильства та інших зазіхань на конституційний лад [2].

Національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потребу в належних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. Саме на базі чіткого й однозначного, тобто визначеного в офіційному нормативно-правовому акті, уявлення про національні інтереси України як сукупність потреб щодо належних умов життєдіяльності та прогресивного розвитку можна сформулювати загальні правила дослідження проблем національної безпеки, виявлення загроз національним інтересам, їхньої класифікації, пошуку оптимальних за складом та використанням сил і засобів, які

дозволять забезпечити захист національних інтересів у напрямі нейтралізації потенційних та реальних загроз і небезпек [3].

Доречно згадати, що пріоритетними національними інтересами в Законі України «Про основи національної безпеки України» [4], було визнано:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- зміцнення політичної й соціальної стабільності в суспільстві;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

Кримінально-правовий захист саме цих пріоритетних національних інтересів України передбачено розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини Кримінального кодексу України, який містить такі статті:

- дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 Кримінального кодексу України);
- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 Кримінального кодексу України);
- фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 Кримінального кодексу України);
- державна зрада (ст. 111 Кримінального кодексу України);
- посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 Кримінального кодексу України);
- диверсія (ст. 113 Кримінального кодексу України);
- шпигунство (ст. 114 Кримінального кодексу України);
- перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 Кримінального кодексу України).

Розміщення цієї групи злочинів на початку Особливої частини Кримінального кодексу України свідчить про їхню особливу небезпечність для суспільства. Згідно із ст. 216 КПК України слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 109–110, 110², 111–114, 114¹, 201, 201¹, 258–258⁵, 265¹, 305, 328–330, 332¹, 332², 333–334, 359, 422, 436–447 Кримінального кодексу України.

Серед напрямів та завдань реформування й розвитку сектора безпеки і оборони України в Стратегії національної безпеки України 2020 року визначено, що для системного захисту України від загроз національній безпеці необхідним є розвиток сектора безпеки і оборони, Україна оптимізує структуру, функції і чисельність Служби безпеки України як спеціально уповноваженого державного органу у сферах контррозвідувальної діяльності та охорони державної таємниці, головного органу у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, що дасть змогу попереджати, своєчасно виявляти зовнішні та внутрішні загрози безпеці України і запобігати їм, припиняти розвідувальні, терористичні та інші протиправні посягання спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усувати умови, що їм сприяють, та причини їх виникнення [2].

Зважаючи на наведене вище та зміст ухвалених нового Закону України «Про національну безпеку України» у 2018 році та Стратегії національної безпеки України у 2020 році, потребує перегляд поглядів щодо диспозицій та санкцій, якими передбачено кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України.

Указом Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019 було затверджено Положення про Комісію з питань правової реформи та склад зазначеної Комісії [5]. Комісія з питань правової реформи є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, діяльність якої ґрунтується на засадах верховенства права, відкритості та прозорості, професіоналізму і добросовісності, самоврядності та незалежності в ухваленні рішень. Робочою групою з питань розвитку кримінального права в межах роботи Комісії з питань правової реформи було підготовлено проєкт нового Кримінального кодексу України, яким внесено суттєві зміни до редакції кримінально-правових норм (диспозицій, санкцій), де передбачено відповідальність за злочини проти державної безпеки. Проєкт нового Кримінального кодексу України було виставлено для обговорення на сайті Консультативної Місії Союзу Європи [6].

Привертає увагу той факт, що Комісія з питань правової реформи є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, водночас результати її діяльності, в частині розробки нового Кримінального кодексу України, висвітлено не на сайті Президента України, а на сайті/платформі Консультативної Місії Союзу Європи [7].

Проєктом нового Кримінального кодексу України передбачено розділ 9.1 «Злочини проти державної безпеки», яким передбачено відповідальність за вчинення діянь: ст. 9.1.2. Діяння, спрямовані на зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; ст. 9.1.3. Діяння, спрямовані на зміну територіальної цілісності чи недоторканності державного кордону України; ст. 9.1.4. Публічні заклики до антиконституційних діянь; ст. 9.1.5. Фінансування злочинів проти державної безпеки; ст. 9.1.6. Державна зрада; ст. 9.1.7. Шпигунство; ст. 9.1.8. Диверсія; ст. 9.1.9. Використання військового формування з протиправною метою [6].

Запропоновані значні зміни щодо вказаних злочинів у межах проєкту нового Кримінального кодексу України потребують дослідження та висвітлення альтернативних наукових поглядів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дослідженням питань кримінальної відповідальності за здійснення злочинів проти основ національної безпеки України та їх кваліфікації у своїх наукових працях значну увагу фахово приділяли українські науковці О. Бантишев, І. Діордіца, В. Картавцев, С. Клименко, А. Климосюк, О. Климчук, О. Кончук, О. Книженко, М. Рубащенко, Л. Мошняга, Г. Новицький, О. Звонарьов, О. Сотула, Є. Скулиш, Р. Чорний, О. Чуваков, О. Шамара, В. Шлапаченко та ін.

Мета статті: проаналізувати проєкт нового Кримінального кодексу України, розробленого робочою групою з питань розвитку кримінального права в межах роботи Комісії з питань правової реформи, зокрема проєктів нових редакцій статей, яким передбачено розділ 9.1 «Злочини проти державної безпеки», через призму положень Закону України «Про національну безпеку України», який визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз, а також Стратегію національної безпеки України, якою поміж іншого визначено поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов. На підставі проведеного аналізу зробити висновки щодо узгодженості цих нормативних актів, повноти й точності відображення кримінально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. Події в Україні, пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим та тимчасової окупації частини території України в Луганській та Донецькій областях, починаючи з 2014 року, стали певним поштовхом до вивчення на рівні монографічних та дисертаційних досліджень наукових проблем в галузі кримінального права, пов'язаних зі злочинами, які входять до розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини Кримінального кодексу України.

Одними з перших комплексних монографічних досліджень стали наукові роботи «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)» друге видання 2010 р. та третє видання 2014 р. відповідно [3; 8].

Окремої уваги заслуговує том 17 Великої української юридичної енциклопедії, присвяченої кримінальному праву, яку підготували провідні фахівці в галузі кримінального права у 2017 році. Зокрема, зазначена наукова праця розкриває такі терміни, як «Злочини проти основ національної безпеки України», «Шпигунство», «Диверсія», «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» тощо [9].

Серед дисертаційних робіт треба звернути увагу на роботи на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 О. Чувакова «Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика» (2017 рік) та Р. Чорного «Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України» (2021 рік) [10–11]. Зокрема, наукова робота «Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України» є першим з моменту набрання чинності Законом України «Про національну безпеку України» і змінами до розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України дослідженням, в якому комплексно, з використанням сучасних наукових методів, з нових наукових позицій на системному рівні сформульовано цілісну теоретичну модель кримінально-правового регулювання життєво важливих інтересів держави, як об'єкта національної безпеки і запропоновано низку пропозицій і рекомендацій, важливих для юридичної науки і подальшого удосконалення закону про кримінальну відповідальність [11].

Звертаємо увагу, що під час підготовки проекту нового Кримінального кодексу України, зокрема, такого важливого розділу, як злочини проти державної безпеки, треба враховувати позитивний досвід підготовки Кримінального кодексу України 2001 року [12]. Робота над Кримінальним кодексом України 2001 року розпочалась із розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 березня 1992 р. № 176-р, яким було затверджено склад Робочої групи з підготовки проекту Кримінального кодексу України. Президентом України Кримінальний кодекс України було підписано 5 квітня 2001 року, після його ухвалення Верховною Радою України, й набрав чинності Кримінальний кодекс України 1 вересня 2001 року. Робота над текстом Кримінального кодексу України 2001 року тривала 9 років.

Для розуміння пропонованих змін порівнюємо чинний Кримінальний кодекс України та редакцію проекту нового Кримінального кодексу України.

Порівняльна таблиця статей чинного Кримінального кодексу України та проекту нового Кримінального кодексу України, якими передбачено відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України та злочинів проти державної безпеки

Редакція статей в чинному Кримінальному кодексі України	Редакція статей у проєкті нового Кримінального кодексу України
Стаття 109. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади	Стаття 9.1.2. Діяння, спрямовані на зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади
Стаття 110. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України	Стаття 9.1.3. Діяння, спрямовані на зміну територіальної цілісності чи недоторканності державного кордону України
Відсутня	Стаття 9.1.4. Публічні заклики до антиконституційних дій
Стаття 110-2. Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України	Стаття 9.1.5. Фінансування злочинів проти державної безпеки
Стаття 111. Державна зрада	Стаття 9.1.6. Державна зрада
Стаття 112. Посягання на життя державного чи громадського діяча	Відсутня
Стаття 114. Шпигунство	Стаття 9.1.7. Шпигунство
Стаття 113. Диверсія	Стаття 9.1.8. Диверсія
Стаття 114 ¹ . Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань	Відсутня
Відсутня	Стаття 9.1.9. Використання військового формування з протиправною метою

Наявна таблиця наочно демонструє відмінності щодо пропонованих кримінально-правових норм.

Аналіз запропонованих змін до Кримінального кодексу України дає підстави звернути увагу на таке.

По-перше, розробниками нового Кримінального кодексу України виводиться з Кримінального кодексу України таке поняття, як «Злочини проти основ національної безпеки України» та вводиться новий термін «Злочини проти державної безпеки».

Законом України «Про національну безпеку України» у ст. 1 надано визначення понять: «*державна безпека*», під яким треба розуміти захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру та «*національна безпека України*», під яким треба розуміти захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [1].

Зважаючи на наведені в Законі дифініції, треба констатувати, що державна безпека щодо національної безпеки України має обмеження та передбачає захищеність відповідних життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру. Тобто авторами проекту нового Кримінального кодексу України пропонується під час військової агресії з боку Російської Федерації та анексії Автономної Республіки Крим звузати інструментарій правозастосовчих органів до захисту державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз *невоєнного характеру*.

Радою національної безпеки і оборони України, яка відповідно до Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України [13], у Стратегії національної безпеки України 2020 року визначено поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов [2]. У Законі України «Про національну безпеку України» надано визначення поняття «Стратегія національної безпеки України», під яким треба розуміти документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Одним з елементів механізму захисту національних інтересів України та протидії загрозам національній безпеці України є Кримінальний кодекс України, завдання якого відповідно до ст. 2 є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням [14].

З огляду на наведене вище, на нашу думку, реалізація державної політики у сфері національної безпеки охоплює й процес уніфікації Кримінального кодексу України із поточними та прогнозованими загрозами національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, визначених Стратегією національної безпеки України.

Треба погодитись з думкою науковців, які зазначають, що державу, як об'єкт національної безпеки, становлять такі компоненти, як конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. А відповідно до загальноприйнятої наукової доктрини про державну безпеку поняття «державна безпека» визначається як стан (властивість) держави, за якого створені умови для існування встановленого конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності країни. З чого випливає, що за своїм змістом держава, як об'єкт «національної безпеки», у певному сенсі збігається зі змістом поняття «державна безпека». Тобто «державну безпеку» можна співвіднести з «національною безпекою» як частину і ціле, бо змістом поняття «національна безпека» охоплюється не тільки держава як об'єкт такої безпеки, але також суспільство, людина і громадянин. Отже, за своїм обсягом «національна безпека» більш широке поняття, ніж «державна безпека» [10, с. 12]. Слушною є також думка стосовно того, що національна безпека держави, як спектр охоронюваних соціальних цінностей, забезпечується не тільки застосуванням складів злочинів, закріплених у Розділі I Кримінального кодексу України, але й нормами інших розділів Кримінального кодексу

України, що також несуть на собі навантаження забезпечення національної безпеки держави (злочини проти навколишнього середовища (Розділ VIII), злочини проти інформаційної безпеки (Розділ XVI) та ін.). У цьому разі йдеться про національну безпеку в широкому розумінні, якою охоплюється в тому числі й Розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України. Тому, якщо розглядати лише основи такої безпеки (Розділ I Кримінального кодексу України), то дійсно доречно говорити про існування національної безпеки у вузькому розумінні, якою і є основи національної безпеки України [10, с. 405].

Крім того, доцільно звернутись до редакції Закону України «Про основи національної безпеки України», який втратив чинність у 2018 році [15], яким у статті 7 було визначено основні реальні та потенційні загрози національній безпеці України, за сферами таких загроз: у зовнішньополітичній сфері; у сфері державної безпеки; у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України; у внутрішньополітичній сфері; в економічній сфері; у соціальній та гуманітарній сферах; у науково-технологічній сфері; у сфері цивільного захисту; в екологічній сфері; в інформаційній сфері.

Серед реальних та потенційних загроз національній безпеці України у сфері державної безпеки Законом України «Про основи національної безпеки України» [4] було визначено:

- розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб;
- загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;
- поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;
- злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;
- загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України;
- можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів;
- спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;
- прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України.

Більшість з цих загроз національній безпеці України у сфері державної безпеки залишаються актуальними для нашої країни й нині, вони виходять за межі запропонованих кримінально-правових норм, що ввійшли до розділу 9.1 «Злочини проти державної безпеки» проекту нового Кримінального кодексу України.

Цікавий підхід щодо розглядуваної категорії злочинів у країнах Європейського Союзу, які є членами НАТО. Наприклад, Кримінальний кодекс Франції [15] містить Книгу IV «Злочини та проступки проти нації, держави та громадського миру», яка містить:

- глава I «Замахи на основні інтереси нації», яка містить такі злочини, як ст. 411-1 (Про зраду та шпигунство), ст. 411-2–411-3 (Про здачу всієї або частини національної території, збройних сил або матеріальних засобів іноземній державі), ст. 411-4–411-5 (Розвідка на користь іноземної держави), ст. 411-6–411-8 (Про передачу інформації іноземній державі), ст. 411-9 (Саботаж);
- глава II «Інші напади на інституції Республіки або на цілісність національної території», яка містить такі злочини, як ст. 412-1–412-2 (Про напад і змову), ст. 412-3–412-6 (Про повстанський рух), ст. 412-7–412-8 (Про узурпацію командування, про нарощування сил армії та провокація до незаконного озброєння);
- глава III «Інші злочини проти національної оборони», яка містить такі злочини, як ст. 413-1–413-8 (Напади на безпеку збройних сил і на райони захищені інтереси національної оборони), статті 413-9–413-12 (Порушення таємниці національної оборони), ст. 413-13–413-14 (Атаки на певні спеціалізовані служби чи підрозділи).

Кримінальний кодекс Румунії містить розділ X «Злочини проти національної безпеки» [16], який містить такі злочини: ст. 394 (Зрада); ст. 395 (Зрада шляхом передачі

відомостей державної таємниці); ст. 396 (Зрада шляхом допомоги ворогу); ст. 397 (Дія проти конституційного ладу); ст. 398 (Державна зрада); ст. 399 (Ворожі дії проти держави); ст. 400 (Шпигунство); ст. 401 (Атака, яка загрожує національній безпеці); ст. 402 (Напад на громаду); ст. 403 (Акти диверсії); ст. 404 (Повідомлення неправдивої інформації); ст. 405 (Пропаганда війни); ст. 406 (Підриг державних інтересів); ст. 407 (Розкриття таємниць, які загрожують національній безпеці); ст. 408 (Злочини проти осіб, які користуються міжнародним захистом); ст. 409 (Неправомірне формування інформаційних структур); ст. 410 (Засудження злочинів проти національної безпеки).

Кримінальний кодекс Туреччини містить частину 6 «Правопорушення проти національної оборони», частину 7 «Правопорушення проти державної конфіденційності та шпигунство», частину 8 «Правопорушення проти відносин з іноземними державами» [17].

Кримінальний кодекс Угорщини містить Розділ XXIV «Правопорушення проти держави», який містить злочини, передбачені ст. 254-264 (Спроба повалити конституційний лад силою; Змова проти конституційного порядку; Бунт; Знищення; Державна зрада; Зрада; Допомога та сприяння; Шпигунство; Шпигунство проти об'єднаних збройних сил; Неповідомлення про правопорушення проти держави; Заборона проживання на певній території) [18].

Кримінальний кодекс Чеської Республіки містить розділ IX «Кримінальні правопорушення проти Чехії, іноземних держав та міжнародних організацій», який містить декілька частин. Частина 1 «Кримінальні злочини проти основ Чеської Республіки, іноземних держав та Міжнародних організацій», яка містить такі статті: ст. 309 (Державна зрада), ст. 310 (Підриг республіки); ст. 311 (Терористичний акт); ст. 312 (Тероризм); ст. 314 (Саботаж); ст. 315 (Зловживання представництвом держави або міжнародної організації). Частина 2 «Злочинні дії проти безпеки Чеської Республіки, іноземної держави чи міжнародної Організації», містить такі статті: ст. 316 (Шпигунство); ст. 317 (Небезпека секретної інформації); ст. 318 (Недбале ставлення під загрозу секретної інформації) [19].

Кримінальний кодекс Польщі містить Розділ XVII «Правопорушення проти Республіки Польща», який містить статті 127–139 [20].

Аналіз основних положень Конституції України, Закону України «Про національну безпеку України», Стратегії національної безпеки України, кримінального законодавства деяких країн-членів Європейського Союзу та країн-членів НАТО дозволяє зробити висновок щодо необхідності суттєвого доопрацювання проекту нового Кримінального кодексу України, в частині визначення об'єкта відповідного розділу, яким буде виконане завдання Кримінального кодексу України охороняти соціальні цінності, що становлять пріоритетні національні інтереси України, з метою забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Також потребує внесення відповідних змін до чинного Кримінального кодексу України з дотриманням наявної наукової школи кримінального права у сфері охорони національної безпеки та за умови залучення спеціалістів цієї сфери, які фахово її досліджують. Зокрема, положення розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України» доцільно узгодити із сучасним європейським досвідом, наявними напрацюваннями вітчизняних фахівців у галузі кримінального права та визначених пріоритетів реальних та потенційних загроз національної безпеки України, визначених Радою національної безпеки і оборони України.

Отже, зважаючи на наведене вище, треба констатувати, що шляхом уведення державної безпеки, як об'єкта складів злочинів, описаних статтями, поміщеними до розділу 9.1 «Злочини проти державної безпеки» проекту нового Кримінального кодексу України, розробниками суттєво звужується об'єкт охорони та залишено за межами захисту такі соціальні цінності, як захист національних інтересів суспільства, людини і громадянина. Ст. 3 Конституції України передбачає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Варто винести на обговорення й запропоновані в проекті нового Кримінального кодексу України санкції, в яких визначено покарання у разі вчинення злочинів проти державної безпеки. Зокрема, в проекті Кримінального кодексу України вказано на те, що ці злочини належать до злочинів 5-го ступеня (так званий базовий ступінь тяжкості, без

урахування ознак складу злочину, які змінюють ступінь тяжкості злочину). Згідно зі ст. 3.1.6 Проекту за злочин 5-го ступеня призначається таке покарання, як ув'язнення строком від шести до восьми років. Це означає, що проектом Кримінального кодексу України депеналізовано окремі злочини проти основ національної безпеки України. Передусім йдеться про такі з них, як: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), державна зрада (ст. 111 КК України), диверсія (ст. 113 КК України) та шпигунство (ст. 109 КК України). Чинним кримінальним законодавством встановлено набагато суворіші санкції, особливо коли йдеться про останні три із зазначених злочинів, за які передбачено можливість призначення покарання до 15 років позбавлення волі. Як бачимо, проектом Кримінального кодексу України пропонується зменшити покарання майже вдвічі. Такий підхід викликає чимало запитань, особливо, зважаючи на нинішню ситуацію, яка склалась в нашій державі, крізь призму визначених потенційних та реальних загроз національній безпеці України [2]. За зростаючої кількості за останні роки вказаної категорії злочинів пропонуване зменшення покарання навряд чи здатне стимулювати осіб до правомірної поведінки, як це визначено п. 1 ч. 2 ст. 1.1.2 Проекту Кримінального кодексу України [6].

Відаючи належне проведеній розробниками проекту Кримінального кодексу України роботі, необхідно відзначити, що ними не повною мірою враховано сучасні доробки вчених з питань конструювання кримінально-правових санкцій та пеналізації кримінальних правопорушень. Визначаючи вид та розмір покарання, необхідно виходити із засад встановлення санкцій у кримінальному праві [21], додержання яких здатне забезпечити виконання завдання, визначеного ст. 1.1.2 Проекту нового Кримінального кодексу України.

Висновки. Межі наукової статті не дозволяють висвітлити усі пропозиції, зауваження за результатами попередніх проведених наукових розвідок щодо порушеної у статті теми та аналізу чинної редакції кримінально-правових норм, якими передбачена відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України й аналізу запропонованих норм у Проекті нового Кримінального кодексу України, а також вітчизняного та іноземного кримінального законодавства, яким визначено кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, проти національної безпеки, проти держави, проти нації. Тому ця стаття буде першим кроком висвітлення альтернативної позиції щодо Проекту нового Кримінального кодексу України, а також надання пропозицій та зауважень стосовно унормування кримінального законодавства України та продовження проведених наукових досліджень у сегменті кримінально-правової охорони основ національної безпеки України від наявних та потенційних загроз, визначених Радою національної безпеки і оборони України у Стратегії національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
3. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монограф. 3-тє вид., перероб. та допов. Луганськ : Вид-во ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 198 с.
4. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.
5. Про затвердження Положення про Комісію з питань правової реформи та її склад : Указ Президента України від 07.08.2019 № 584/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>.
6. Проект нового Кримінального кодексу України. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
7. Результати діяльності консультативно-дорадчого органу при Президентові України – Комісії з питань правової реформи, в частині розробки нового Кримінального кодексу України. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/>.
8. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монограф. 2-е вид., перероб. та допов. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. 168 с.
9. Велика українська юридична енциклопедія : у 20-и т. / редкол. вид.: Тацій В. Я. та ін.

Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2016. 2017. 1064 с.

10. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2017. 468 с.

11. Чорний Р. Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / ХНУВС. Харків, 2021. 42 с.

12. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2011. 456 с.

13. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26.

15. Кримінальний кодекс Французької Республіки. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8546/file/France_CC_am012020_fr.pdf.

16. Кримінальний кодекс Румунії. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8291/file/Romania_Penal%20Code_am2017_en.pdf.

17. Кримінальний кодекс Туреччини. URL : https://www.legislationline.org/download/id/6453/file/Turkey_CC_2004_am2016_en.pdf.

18. Кримінальний кодекс Угорщини. URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/Hungary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf.

19. Кримінальний кодекс Чеської Республіки. URL : https://www.legislationline.org/download/id/6370/file/Czech%20Republic_CC_2009_am2011_en.pdf.

20. Кримінальний кодекс Польської Республіки. URL : https://www.legislationline.org/download/id/7354/file/Poland_CC_1997_en.pdf.

21. Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : монограф. Харків : Акта, 2013. 384 с.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrayiny [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukr.].

2. Pro rishennya Rady natsionalnoyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 r. № 392/2020. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukr.].

3. Bantyshev, O. F., Shamara, O. V. (2014) Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy (problemy kvalifikatsii) [Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (qualification issues)] : monohraf. 3-ye vyd., pererob. ta dopov. Luhansk : Vyd-vo TOV «Virtualna realnist», 198 p. [in Ukr.].

4. Pro osnovy natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny [On the foundations of national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 (vtratyv chynnist). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Komisiyu z pytan pravovoyi reformy ta yiyi sklad [On approval of the Regulations on the Commission for Legal Reform and its composition] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 7 serpnia 2019 r. № 584/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> [in Ukr.].

6. Proyeckt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny [Draft of the new Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukr.].

7. Rezultaty diyalnosti konsultatyvno-doradchoho orhanu pry Prezydentovi Ukrayiny – Komisiyi z pytan pravovoyi reformy, v chastyni rozrobky novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny [The results of the advisory body under the President of Ukraine – the Commission for Legal Reform, in terms of developing a new Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/> [in Ukr.].

8. Bantyshev, O. F., Shamara, O. V. (2010) Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny (problemy kvalifikatsiyi) [Bantyshev OF, Shamara OV Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (problems of qualificationi)] : monohrafiia. 2-he vyd., pererob. ta dopov. Kyiv : Nauk.-vyd. viddil NA SB Ukrayiny, 168 p. [in Ukr.].

9. Velyka ukrayinska yurydychna entsyklopediya : u 20-y t. ; redkol. vyd.: Tatsiy V. Ya ta in. Т. 17 : Kryminalne parvo [Large Ukrainian legal encyclopedia. Vol. 17: Criminal law] / redkol.: V. Ya. Tatsiy (holova), V. I. Borysov (zast. holovy) ta in. Kharkiv : Pravo, 2017. 1064 p. [in Ukr.].

10. Chuvakov, O. A. (2017) Kryminalno-pravova protydiya zlochynam proty osnov natsionalnoyi

bezpeky Ukrainy: teoriya i praktyka [Criminal-legal counteraction to crimes against the foundations of national security of Ukraine: theory and practice] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa, 468 p. [in Ukr.].

11. Chornyiy, R. L. (2021) Ponyattya, systema ta kryminalno-pravova kharakterystyka skladiv zlochnyiv proty osnov natsionalnoyi bezpeky Ukrainy [The concept, system and criminal-legal characteristics of crimes against the foundations of national security of Ukraine] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08 / KhNUVS. Kharkiv, 42 p. [in Ukr.].

12. 10 rokiv chynnosti Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: problemy zastosuvannya, udoskonalennya ta podalshoyi harmonizatsiyi iz zakonodavstvom yevropeyskykh krayin [10 years of the Criminal Code of Ukraine: problems of application, improvement and further harmonization with the legislation of European countries] : materialy Mizhnar. nauko-vo-prakt. konf., 13–14 zhovt. 2011 r. / redkol.: V. Ya. Tatsiy (holov. red.), V. I. Borysov (zast. holov. red.) ta in. Kharkiv : Pravo, 2011. 456 p. [in Ukr.].

13. Pro Radu natsionalnoyi bezpeky i oborony Ukrainy [About the National Security and Defense Council of Ukraine] : Zakon Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].

14. Kryminalnyy kodeks Ukrainy vid 5 kvitnya 2001 roku [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25-26. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].

15. Kryminalnyi kodeks Frantsuzkoyi Respubliki [Criminal Code of the French Republic]. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8546/file/France_CC_am012020_fr.pdf [in Ukr.].

16. Kryminalnyi kodeks Rumuniyi [Romanian Criminal Code]. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8291/file/Romania_Penal%20Code_am2017_en.pdf [in Ukr.].

17. Kryminalnyi kodeks Turechchyny [Turkish Criminal Code]. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6453/file/Turkey_CC_2004_am2016_en.pdf [in Ukr.].

18. Kryminalnyi kodeks Uhorschyny [Hungarian Criminal Code]. URL : https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/HUNGARY_Criminal_Code_of_2012_en.pdf [in Ukr.].

19. Kryminalnyi kodeks Cheskoyi Respubliki [Criminal Code of the Czech Republic]. URL : https://www.legislationline.org/download/id/6370/file/Czech%20Republic_CC_2009_am2011_en.pdf [in Ukr.].

20. Kryminalnyi kodeks Polskoyi Respubliki [Criminal Code of the Republic of Poland]. URL : https://www.legislationline.org/download/id/7354/file/Poland_CC_1997_en.pdf [in Ukr.].

21. Knyzhenko O. O. Teoretychni zasady vstanovlennya sanktsiyi u kryminalnomu pravi [Theoretical principles of imposing sanctions in criminal law] : monohrafiia. Kharkiv : Akta, 2013. 384 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Shamara, Oksana Knyzhenko, Oleh Kyrychenko, Volodymyr Komashko. Improvement of criminal liability for crimes against fundamentals of national security of Ukraine – problems of transformation of criminal legislation in modern conditions. The draft of the new Criminal Code of Ukraine has been analyzed in terms of the proposed significant changes in the responsibility for committing crimes against state security. The criminal legislation of the member states of the European Union, which establishes responsibility for crimes against the state, against national security, against the nation, is analyzed.

Based on the analysis of the main provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine», the National Security Strategy of Ukraine, criminal law of some EU member states and NATO members, the authors concluded that the draft new Criminal Code of Ukraine relevant crimes under the Draft Criminal Code of Ukraine, which will fulfill the task of the Criminal Code of Ukraine to protect social values that are priority national interests of Ukraine, in order to protect state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other national interests of Ukraine from real and potential threats.

It has been stated that it is necessary to make appropriate changes to the current Criminal Code of Ukraine in compliance with the existing scientific school of criminal law in the field of national security and with the involvement of specialists in this field who study it professionally. In particular, the provisions of Section I «Crimes against the Fundamentals of National Security of Ukraine» should be harmonized with European experience, the work of domestic experts in criminal law and identified priorities of real and potential threats to national security of Ukraine, identified by the National Security and Defense Council.

Keywords: *criminal liability, criminal legislation, crimes against foundations of national security, crimes against the state, crimes against national security, crimes against the nation.*

UDC 343.3/7

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-211-215

**Volodymyr
SHABLYSTYY**[©]
Doctor of Law,
Professor

**Dmytro
ANISIMOV**[©]
Lecturer

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

HISTORY OF THE LAW ON CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL INFLUENCE ON THE RESULTS OF SPORTS COMPETITIONS IN UKRAINE (1845-1991)

Володимир Шаблистий, Дмитро Анісімов. ІСТОРИЯ СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОТИПРАВНИЙ ВПЛИВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1845-1991 рр.). У статті авторами проаналізовано кримінальне законодавство українських земель починаючи з Уложення про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 року до Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 року. На основі дослідження історії становлення кримінальної відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань на території українських земель констатовано, що подібний вид кримінально-правової заборони, а також їх порушення насамперед залежало від соціально-економічної ситуації в країні у окремі проміжки часу. Наголошено, що встановлення кримінальної відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань було необхідним та історично зумовленим кроком українського законодавця.

Акцентовано, що на даний час кримінально-правове забезпечення результатів офіційних спортивних змагань потребує вдосконалення, адже постала нагальна потреба в боротьбі з корупцією та допінгом в сфері спорту. Це, зокрема, підтверджується даними офіційної статистики Єдиного державного реєстру судових рішень та Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі. У зв'язку з цим відсутні будь-які відомості про засуджених осіб за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань.

Ключові слова: історія становлення, спортивні змагання, протиправний вплив, кримінальна відповідальність, спорт.

Relevance of the study. The study of the history of the formation of criminal law and individual criminal laws has always occupied one of the leading places in the science of criminal law. After all, the analysis of historical conditions, socio-legal factors that contributed to the emergence of criminal prohibitions, is the basis for establishing the direction of improvement of existing criminal law. Article 369-3 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the Criminal Code of Ukraine) is no exception, which currently has several problems to apply.

Recent publications review. Among the scientists who considered the issue of illegal influence on the results of official sports competitions, we can highlight S. Babanin, O. Bantyshev, O. Bondarenko, Yu. Horodetsky, A. Danilevsky, M. Yefimov, K. Zadoya, O. Kryshevych, V. Ludvik, F. Nemich, A. Savchenko, D. Sanakoev, O. Semenyuk, V. Sokurenko, A. Stark, V. Fedchenko, O. Chuvakov, H. Yarmouth and others. At the same time, acknowledging the significant contribution of this constellation of scientists, it should be

© V. Shablystyy, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0210-1772>
vo-1_shablistyy@ukr.net

© D. Anisimov, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2893-8343>
k_sfp@dduvs.in.ua

emphasised that the historical aspects of the formation of criminal liability for illegal influence on the results of official sports competitions have not been paid enough attention to.

The research paper's objective to study the history of legislation on criminal liability for illegal influence on the results of official sports competitions in Ukraine in the period from 1845 to 1991 from the Code of Criminal and Correctional Punishment of August 15, 1845, to the Criminal Code of the Ukrainian Council of the Socialist Republic of December 28, 1960).

Discussion. To choose the direction of improvement of the existing criminal legal norms, which have problems of their practical application, it is necessary, first of all, to conduct a study of the history and formation of the studied criminal legislation, which will be the benchmark for future research.

V. Saber says that the study of the history of criminal law avoids new mistakes and is the key to development. Moreover, according to the scientist, this statement applies to all spheres of human existence, not just the legal sphere [1, p. 8]. Thus, for more than 200 years, the majority of Ukrainian lands, with an area of 452 thousand square kilometers with a population of 25,5 million people were a part of the Russian Empire. In the XIX century and at the beginning of the XX century, physical culture and sports were introduced into the practice of military educational institutions, and the foundations of physical training in the army were created. The development of physical culture and sports is mainly due to the efforts of progressive public figures, military figures, teachers, scientists [2, p. 262].

In the middle of the XIX century, on August 15, 1845, the Russian Emperor Nikolai Pavlovich Romanov signed «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» (the Code of Criminal and Correctional Punishments). No wonder this historical monument is called the first full-fledged Russian Criminal Code. Criminal liability has been established for «МЗДОИМСТВО» (bribery) and extortion.

According to Art. 402 «On Bribery and Greed» it provides as follows: it is an abuse of power or power of attorney. For bribery could be prosecuted officials who carried out their activities in the field of sports [3, p. 175].

According to Art. 406 «Extortion is considered the highest degree of greed. By this is meant any claim for gifts, or an uncertain payment, or a loan, or any services, profits, or other benefits to the office or position of the perpetrator». Complicity is also criminalized. In Art. 409 provides «Promotion of bribery or greed» [3, p. 176–178].

In these articles, we can see a prototype of illicit gain, concerning a special subject, which can be considered as a certain basis of the article we are studying. However, even in the days of the Russian Empire there was a ban on lotteries, except for the state ones. By Art. 1278 they were those «who without the permission of the government will publicly play the lottery», Art. 1279 «who will be exposed in the prohibited by law distribution of tickets of any foreign lottery», Art. 1280 «for forgery and other deceptions when playing the lottery» [3, p. 520].

According to the Criminal Code of March 22, 1903, which was approved during the reign of Nicholas II, namely Art. 656 «Punishment is subject to an employee guilty of receiving a bribe knowingly given for a committed name, which is part of his duties, services, actions» [4, p. 137]. The competition judge could be prosecuted for receiving a bribe (illegal profit). In these norms, for the first time at the legislative level, the emperor tries to regulate lottery activities.

The First World War, which began in 1914, necessitated some measures to improve the process of physical and military training of the youth of the Russian Empire. On December 8, 1915, the tsarist government adopted the «Regulations on the Mobilization of Sports», which stated that the mobilization of sports was intended to organize pre-conscription training of person's subject to conscription during the war. In total, in the Kyiv educational district for the period from 1915 to 1916, 2276 students of various educational institutions took military pre-service training courses [2, p. 263].

The fateful event for our people was the revolution of 1917, which undoubtedly influenced the further development of physical culture and sports.

First, it is the formation of the Central Council on March 17, 1917, which was the beginning of the process of building the institutions of statehood of Ukraine. The Third Universal, proclaimed on November 20, 1917, proclaimed the Ukrainian People's Republic, and the Fourth Universal (January 22, 1918) proclaimed the independence of Ukraine. Physical culture and sports were under the leadership of the Ministry of Education [2, p. 263].

A new stage of formation of physical culture and sports has begun. Legislative acts of public authorities are of great importance for understanding the forms and methods of

regulating public life [5, p. 719]. At this stage of the study, we will pay attention to the questions to the Ukrainian Soviet Socialist Republic on the topic we are studying.

On October 2-10, 1920, the Third Congress of the All-Union Leninist Communist Youth Union was held, at which, for the first time since the revolution, one of the issues was to discuss the importance of physical culture and sports in the state.

A review of the Criminal Code of 1922 suggests that the legislator focused on the settlement of military conflicts. However, the criminal liability for bribes is ignored. This is in particular Art. 144 and Art. 115 [6, p. 14]. The Basic Law of the USSR adopted at the second session of the Central Executive Committee of the USSR of the first convocation on June 6, 1923 [7], was also aimed at regulating state control. In May, 1936, the All-Union Central Council of Trade Unions decided to organize 64 voluntary sports unions of trade unions [8, p. 11].

The Central Executive Committee of the USSR and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR adopted Resolution № 64/1087 of July 21, 1936 «On the Establishment of the All-Union Committee for Physical Culture and Sports under the Union of People's Commissars of the USSR» [9]. This resolution was aimed at strengthening state control over physical culture and sports.

On January 30, 1937, in Kyiv, at the XIV Extraordinary Congress of Soviets, the draft of the new Constitution of the USSR was approved. According to Art. 19 of the latter, the Ukrainian Soviet Socialist Republic, represented by its highest authorities and public administration bodies, includes the management and organization of physical culture and sports [10].

On September 1, 1939, Adolf Hitler's troops attacked Poland. World War II begins. During the war, all forces of the USSR were aimed at fighting the German occupier. The end of the war dates back to September 2, 1945.

After the liberation of the territory of the USSR from German troops in 1944 by the decision of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Council of People's Commissars of the USSR on December 7, 1943, the Committee on Physical Culture and Sports resumed work. Resolution of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Council of People's Commissars of the USSR for № 1592 of November 20, 1944 «On measures to improve the mass physical culture and sports work of the USSR». The Council of People's Commissars of the USSR passed a resolution on № 375 of February 16, 1945 «On military and physical training of students in schools, universities, and colleges of the USSR» [2, p. 266].

In the Criminal Code of the USSR of December 28, 1960, Chapter VII «Official Crimes». Accordingly, officials are persons who permanently or temporarily related to the performance of organizational or administrative duties, or perform such duties under special authority at enterprises, institutions or organizations, regardless of ownership, positions [11]. In particular, we are interested in Art. 168 «Receiving a bribe». It provided for criminal liability for the receipt by an official of any form of bribery for performance or non-performance in the interests of the bribe-giver, any action using the power or position granted to him. This rule could potentially be applied to cases of bribery of officials of sports federations, organizations, sports clubs.

On October 7, 1977, at the extraordinary seventh session of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR of the ninth convocation, a new version of the Constitution of the Ukrainian SSR was adopted. In the norms of the said Constitution, the legislator singled out physical culture and sports as one of the priorities of state policy. In Art. 25 it was proclaimed that the USSR provides spiritual and physical development for young people, prepares them for work and social activities. In Art. 41 it was stated that citizens of the USSR have the right to the development of public sports, physical culture, and tourism [12].

Thus, from act to act, we can trace the gradual and systematic development of regulatory support for physical culture and sports.

Nowadays, sport is a complex multifunctional social phenomenon that has an impact on various aspects of human life [13, p. 31]. Therefore, the state should pay enough attention to sports not only and not so much at the national but also the international level.

Meeting the needs of spectators in the observation of a sports spectacle, which takes place in a fair, uncompromising competition of athletes in compliance with the principles of ethics and fair play, should be one of the basic principles of the competition. However, the facts of corruption influence on the official sports competitions, and their results lead to the mass audience receiving low-quality sports spectacle, which significantly violates the interests

of citizens and the interests of sports development in Ukraine [14, p. 214]. This position is relevant if we consider it from the standpoint of bringing the audience to the fore. This opinion does not stand up to criticism, because the rule should be protected by public relations. Even in ancient Greece, while watching competitions, spectators who violated the rules of conduct were beaten with sticks, it was the case of a specially appointed supervisor.

A new stage in the development of legislation on criminal liability begins with Ukraine's independence in 1991, sports activities are primarily provided by the Constitution of Ukraine [15]. According to Art. 49, the state undertook to take care of the development of physical culture and sports and to ensure the sanitary and epidemiological well-being of the population.

Conclusions. A study of the origin and current state of criminal law support of the results of official sports competitions in Ukraine showed that such criminal law prohibitions depended primarily on the socio-economic situation in the country at a certain time.

Beginning with the Penal Code of August 15, 1845, officials were prosecuted for providing improper benefits. Officials who carried out their activities in the field of sports could be prosecuted for bribery. The Criminal Code of March 22, 1903, reflected the provisions of the criminal law of the predecessor. However, for the first time at the legislative level, the legislator is trying to regulate lottery activities. The Criminal Code of the Ukrainian SSR of December 28, 1960, defined officials and improve the criminal law on bribery, which was called «Receiving a bribe».

In addition, it was found that currently, the criminal law enforcement of the results of official sports competitions needs to be improved, as there is an urgent need to combat corruption and doping in sports.

References

1. Чорна О. В., Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за невиконання рішення суду у кримінальному провадженні : монограф. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Шаблисто. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 164 с.
2. Гасюк І. Л. Еволюція організаційно-правових основ державного управління фізичною культурою й спортом на українських землях наприкінці XIX ст. та в радянський період. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 261-272.
3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных от 15 августа 1845 года. Санктпетербургъ. 1845. 922 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/281022/>.
4. Уголовное уложение от 22 марта 1903 года. Санктпетербургъ. 1903. 144 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/234494/>.
5. Слезин А.А. Опубликованные источники по истории комсомола центрального черноземья 1920-х годов. *Вестник ТГТУ*. 2002. Том 8, № 4. С. 712-721.
6. Уголовный кодекс Российской Социалистической Федеративной Советской Республики от 01.06.1922 года. Издание Военной Коллегии Верх. Трибун. В.Ц.И.К. 1922. 42 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/844809/>.
7. Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик. Принят второй сессией ЦИК СССР первого созыва 6 июля 1923 года и в окончательной редакции II съездом Советов СССР 31 января 1924 года. URL : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1924.htm>.
8. Загорский Б. И., Залетаев И. П., Пузырь Ю. П. и др. Физическая культура : практ. пособие, Москва : Высшая школа, 1989. 383 с.
9. Об образовании Всесоюзного Комитета по делам физической культуры и спорта при СНК Союза ССР URL: <http://istmat.info/node/46548>.
10. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик Утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года. URL : <https://constituanta.blogspot.com/2012/01/1937.html>.
11. Кримінальний кодекс УРСР: затверджений Законом від 28.12.1960. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.
12. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. URL : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#i>.
13. Социально-биологические проблемы физической культуры и спорта / М. М. Бака, В. С. Бойко, С. С. Гурвич, И. В. Муравов. Киев : Здоров'я. 1983. 248 с.
14. Семенюк О., Неміч Ф. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 214-217. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_5_49.
15. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

Надійшла до редакції 17.11.2021

1. Chorna O. V., Shablystyy, V. V. (2020) Kryminal'na vidpovidal'nist' za nevykonannya rishennya sudu u kryminal'nomu provadzhenni [Criminal liability for non-compliance with a court decision in criminal proceedings] : monohraf. / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, dots. V.V. Shablystoho. Dnipro : Vydavets' Bila K.O., 164 p. [in Ukr.].
2. Hasyuk, I.L. (2009) Evolyutsiya orhanizatsiyno-pravovykh osnov derzhavnoho upravlinnya fizychnoyu kul'turoyu y sportom na ukrayins'kykh zemlyakh naprykintsi XIX st. ta v radyans'kyi period [Evolution of organizational and legal foundations of sovereign management of physical culture and sports in the Ukrainian lands for example of the 19th century. that in the radiansky period]. *Universytet's'ki naukovy zapysky*. № 4, pp. 261-272. [in Ukr.].
3. Ulozheniye o nakazaniyakh ugovolnykh i ispravitel'nykh ot 15 avgusta 1845 goda [The Code of Criminal and Correctional Punishments dated August 15, 1845]. Sanktpeterburg. (1845). 922 p. URL : <https://www.twirpx.com/file/281022>. [in Russ.].
4. Ugolovnoye ulozheniye ot 22 marta 1903 goda [Criminal Code of March 22, 1903]. Sanktpeterburg. (1903). 144 p. URL : <https://www.twirpx.com/file/234494/>. [in Russ.].
5. Slezin, A. A. (2002) Opublikovannyye istochniki po istorii komsomola tsentral'nogo chernozem'ya 1920-kh godov [Published sources on the history of the Komsomol of the central black earth in the 1920s]. *Vesnik TGTU*. Vol. 8, № 4, pp. 712-721. [in Russ.].
6. The Criminal Code of the Russian Socialist Federative Soviet Republic of 06/01/1922 [The Criminal Code of the Russian Socialist Federative Soviet Republic of 06/01/1922]. Edition of the Military Collegium Top. Tribune. V.Ts.I.K. (1922) 42 p. URL : <https://www.twirpx.com/file/844809/>. [in Russ.].
7. Osnovnoy Zakon (Konstitutsiya) Soyuzu Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik [Basic Law (Constitution) of the Union of Soviet Socialist Republics]. Prinyat vtoroy sessiyey TSIK SSSR pervogo sozyva 6 iyulya 1923 goda i v okonchatel'noy redaktsii II syezdom Sovetov SSSR 31 yanvarya 1924 goda. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1924.htm>. [in Russ.].
8. Zagorskiy, B. I., Zaletayev, I. P., Puzyr', Yu. P. i dr. (1989) Fizicheskaya kul'tura [Physical culture]: prakt. posobiye, Moscow : Vysshaya shkola, 383 p. [in Russ.].
9. Ob obrazovanii Vsesoyuznogo Komiteta po delam fizicheskoy kul'tury i sporta pri SNK Soyuzu SSR [On the formation of the All-Union Committee for Physical Culture and Sports under the Council of People's Commissars of the USSR]. URL: <http://istmat.info/node/46548>. [in Russ.].
10. Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuzu Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik Utverzhdena Chrezvychaynym VIII s"yezdom Sovetov Soyuzu SSR 5 dekabrya 1936 goda [The Constitution (Basic Law) of the Union of Soviet Socialist Republics Approved by the Extraordinary VIII Congress of Soviets of the USSR on December 5, 1936]. URL : <https://constituanta.blogspot.com/2012/01/1937.html>. [in Russ.].
11. Kriminal'niy kodeks URSR [The Crimean Code of the URSR]: zatverdzhenny Zakonom vid 28.12.1960. URL : http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/KD0006.html. [in Ukr.].
12. Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuzu Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik [The Constitution (Basic Law) of the Union of Soviet Socialist Republics]. Prinyata na vnocherednoy sed'moy sessii Verkhovnogo Soveta SSSR devyatogo sozyva 7 oktyabrya 1977 g. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#i>. [in Russ.].
13. Sotsial'no-biologicheskiye problemy fizicheskoy kul'tury i sporta [Socio-biological problems of physical culture and sport] (1983) / M. M. Baka, V. S. Boyko, S. S. Gurchich, I. V. Muravov. Kyiev : Zdorov'ya. 248 p. [in Russ.].
14. Semenyuk O., Nemich F. (2017) Protipravniy vpliv na rezul'tati ofitsiynikh sportivnikh zmaganiy shlyakhom pidkupu [Protipravny injected on the results of official sports zmaganiy pidkupu]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 5, pp. 214-217. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_5_49. [in Ukr.].
15. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article analyzes the criminal legislation of the Ukrainian lands from the Regulations on Criminal and Correctional Punishments of August 15, 1845 to the Criminal Code of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of December 28, 1960. Based on a study of the history of criminal liability for illegal influence on the results of official sports competitions in the Ukrainian lands, it was stated that this type of criminal law prohibition and their violation primarily depended on the socio-economic situation in the country at certain times. It was emphasized that the establishment of criminal liability for illegal influence on the results of official sports competitions was a necessary and historically determined step of the Ukrainian legislator.

It has been emphasized that at present the criminal law support of the results of official sports competitions needs to be improved, as there is an urgent need to fight corruption and doping in the field of sports. Which, in particular, is confirmed by the official statistics of the Unified State Register of Court Decisions and the Unified Report on Criminal Offenses by State. Accordingly, there is no information about convicted persons for illegal influence on the results of official sports competitions.

Keywords: *history of formation, sports competitions, illegal influence, criminal liability, sports.*

УДК: 341.46
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-216-222

**Оксана
ВОЛОЩУК**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Василь
ЮРЧИШИН**[©]
доктор юридичних
наук, професор

(Чернівецький юридичний інститут Національного університету
«Одеська юридична академія», м. Чернівці, Україна)

ФІЗИЧНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ

У статті на основі аналізу основних доктринальних праць вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері міжнародного кримінального права досліджено концептуальні положення щодо розуміння фізичної особи як суб'єкта міжнародного злочину та суб'єкта міжнародного права. Проаналізовано природу та специфічні риси міжнародної правосуб'єктності індивіда, а також основні причини віднесення індивіда до кола суб'єктів міжнародного права. Також обґрунтовано те, що відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини найчастіше настає за умови, що їхні злочинні дії пов'язані з реалізацією злочинної політики держави.

Ключові слова: суб'єкти міжнародного права, індивід як суб'єкт міжнародного права, дестинатор, міжнародний злочин, кримінальна відповідальність індивіда у міжнародному праві.

Постановка проблеми. В останні десятиліття спостерігається інтенсивне «вторгнення» регулюючого впливу міжнародно-правових норм у сферу внутрішньої компетенції держав, що обумовлює, необхідність перегляду одного з основних теоретичних постулатів пострадянської міжнародно-правової доктрини другої половини ХХ століття: твердження про принципову неможливість поширення на фізичних осіб окремих держав статусу суб'єктів міжнародного права. Протягом багатьох років прихильники цієї концепції вважали неприпустимим говорити про міжнародну правосуб'єктність індивіда, бо відповідно до їхньої позиції правосуб'єктність у міжнародному праві передбачає, крім здатності до самостійних міжнародних дій, також спроможність створювати й забезпечувати виконання міжнародно-правових норм, якою фізичні особи не володіють. Крім того, на їхню думку, до цієї проблеми взагалі треба ставитися з великою обережністю внаслідок того, що міжнародне право є правом міждержавне й ще не досягло тієї стадії, на якій можливе визнання правосуб'єктності індивіда, оскільки це ослаблює суверенітет держав.

Однак реалії сучасного життя, заборона агресивної війни, повага прав людини, ствердження міжнародних стандартів прав і свобод, загалом антропоцентристські тенденції сучасного міжнародного права, які фактично призвели до переродження міжнародного права, диктують появу нових явищ в рамках міжнародно-правової системи. Потрібно розуміти, що якщо раніше міжнародне право було міждержавним правом, яке було направлене на «обслуговування» права на війну («*jus ad bellum*») шляхом обмеження засобів та методів ведення війни, то нині це право проголошує і захищає права людини і народів. Питання прав людини органічно влітаються в

© О. Волощук, 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0991-5605>
ok.voloshchuk@chnu.edu.ua

© В. Юрчишин, 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0238-678X>
cherninstitut@ukr.net

міжнародне право, а індивід набуває міжнародної правосуб'єктності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичним підґрунтям для дослідження міжнародної правосуб'єктності індивіда в контексті притягнення його до кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів на підставі норм міжнародного кримінального права стали насамперед доробки таких вітчизняних учених-міжнародників: М. Баймуратов, В. Буткевич, О. Задорожній, Н. Зелінська, І. Карпец, І. Лукашук, В. Репецький, В. Теліпко тощо. Серед зарубіжних науковців слід виділити праці наступних учених: Н. Алексєєв, М. Бассіоні, Дж. О'Брайєн, Х. Джеснек, Д. Левін, Ю. Решетов, П. Ромашкін, А. Ушаков, С. Черніченко, А. Циммерман, В. Шабас, М. Шериф, С. Швებель, М. Шоу та інші. Примітно, що серед названих вчених окремі, зокрема, А. Циммерман, В. Шабас, М. Шериф, працювали над розробкою проекту Римського договору Міжнародного кримінального суду, що нині функціонує як постійнодіюча міжнародна установа, яка може притягати до відповідальності фізичних осіб за вчинення міжнародних злочинів.

Незважаючи на те, що питання міжнародної кримінальної юстиції з кожним роком все більше привертає увагу науковців, усе ж маємо констатувати, що у більшості статей, монографій і досліджень навіть на рівні дисертацій спостерігається лапідарне висвітлення проблематики визнання індивіда суб'єктом міжнародного права, акцент у таких працях в цілому зміщено на аналіз проблем організації та функціонування органів міжнародної кримінальної юстиції. Натомість інтенсивний розвиток саме міжнародної кримінальної юстиції вимагає більш прискіпливої уваги та більш ретельного аналізу не тільки її організаційних та функціональних засад, а й основних доктринальних положень міжнародної правосуб'єктності індивіда.

Метою статті є дослідження фізичної особи як суб'єкта міжнародного злочину та відповідно суб'єкта міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. В науці міжнародного права питання міжнародної правосуб'єктності фізичної особи розглядається від її повного невизнання, визнання специфічної, обмеженої, особливої правосуб'єктності до безумовного визнання повної правосуб'єктності. До середини ХХ ст. більшість вчених вважали, що правосуб'єктність індивіда повністю поглинається правосуб'єктністю держави, громадянином якої він є. У радянській доктрині визнання людини суб'єктом міжнародного права розглядалося, як спроба втручання у внутрішні справи держави. Такі погляди подекуди збереглися у науці міжнародного права. До таких вчених, зокрема, належать В. Євгенєв, Ф. Кожевніков, С. Крилов, Л. Моджорян, Н. Ушаков, А. Федрос, С. Черніченко.

В цілому доктриною міжнародного права вироблено три підходи до визначення кола суб'єктів міжнародного права. Перша, «широка» концепція, передбачає, що суб'єктами міжнародного права можуть бути всі суб'єкти міжнародних правовідносин, без будь-яких обмежень, тобто держава, юридична особа та індивід. Основним аргументом прихильників цієї концепції було те, що не можна бути учасником правовідносин без того, щоб бути їх суб'єктом. Друга концепція наголошує, що суб'єктами міжнародного права лише ті суб'єкти міжнародних правовідносин, які здатні своїми діями створювати норми міжнародного права. Третя, «вузька» концепція, передбачає, що суб'єктами міжнародного права є лише ті учасники міжнародних відносин, які відповідають певним ознакам. До таких відносили: здатність створювати норми міжнародного права, володіти міжнародними правами та обов'язками нести відповідальність тощо. Цю теорію активно підтримували радянські вчені, вона все ще є домінуючою на пострадянському просторі, у тому числі в Україні [1, с. 47].

Отже, зазначимо, що перша «широка» концепція до суб'єктів міжнародного права відносить всіх суб'єктів міжнародних правовідносин, без будь-яких обмежень, тобто державу, юридичну особу та індивіда. Щодо другої та третьої концепцій, то їх прихильники заперечують наявність у фізичної особи міжнародної правосуб'єктності. Серед основних аргументів – неможливість створювати норми міжнародного права. Відповідно фізична особа позначається терміном «дестинатор», тобто особа, яка володіє обмеженим обсягом правосуб'єктності. Разом з цим аналіз сучасних тенденцій розвитку сучасного міжнародного права дозволяє стверджувати, що індивід володіє міжнародною правосуб'єктністю. Як видається, людина завжди присутня у будь-якій персонативній, нормативній або комунікативній правовій ситуації, навіть якщо формально замовчувати про це [2, с. 58]. Іншими словами, за відсутності фізичної особи в тих чи інших правових явищах, світ права стає мертвим. Також досить чітко міжнародна правосуб'єктність

фізичної особи проглядається в рішеннях Європейського суду з прав людини. У справі «Ван Генд і Лус проти Нідерландів» [3, с. 97–98] Суд зазначив, що співтовариство констатує новий правовий порядок у міжнародному праві, за яким переваги держав щодо їх суверенних права обмежуються, і суб'єктами визнаються не лише держави, а й громадяни [4, с. 55].

На користь визнання фізичної особи суб'єктом міжнародного публічного права можна навести наступні аргументи. Фізичні особи можуть виступати стороною в суді проти держави (Вищий реституційний суд з врегулювання питань, які виникли в результаті II Світової війни, Європейський суд з прав людини). Правосуб'єктність фізичних осіб визнана у Загальній декларації прав людини 1948 року (стаття 6); у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року (стаття 2 і далі); у Міжнародній конвенції про захист прав усіх працівників-мігрантів і членів їхніх сімей 1990 року (стаття 8 і далі) та ряді інших конвенцій, угод, договорів, пактів, декларацій [5, с. 58].

Права та обов'язки фізичної особи безпосередньо сформульовано в ряді міжнародно-правових документів (до прикладу, це Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду й покарання за нього 1973 року тощо). Відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року будь-яка людина, яка вважає, що стосовно неї порушуються права, що гарантовані Конвенцією, може подати скаргу в Європейський суд з прав людини, якщо вона вичерпала всі можливості захисту своїх прав у своїй власній країні-учасниці Конвенції 1950 року. З 1950 року на розгляд у Раду Європи передано понад 30 тисяч скарг, в основі яких лежить порушення прав і свобод людини. Право на міжнародний судовий захист прав і свобод людини закріплено й ст. 55 Конституції України для осіб, що перебувають на її території [6].

Також зазначимо слушне, на нашу думку, твердження про те, що будь-який колективний суб'єкт права, будь-то держава або яесь корпоративне об'єднання, на відміну від людини, може юридично діяти тільки через систему своїх органів. У свою чергу, державні й корпоративні органи можуть юридично функціонувати лише через систему посадових (фізичних) осіб, що здійснюють саморепрезентативну діяльність. Поза посадовими (фізичними) особами (ширше – державними або корпоративними службовцями) ні держава, ні корпоративне об'єднання діяти як суб'єкт права нездатні взагалі [2, с. 123].

Звичайно, що законодавчо або договірним шляхом можливо заснувати юридичну особу, але це буде створювати тільки «видимість» юридичної особи, якщо жодна фізична особа не візьметься до виконання своїх посадових обов'язків [7, с. 78]. Те саме стосується і кримінальної відповідальності в міжнародному праві. Навіть, якщо відповідальність за вчинення конкретного злочину міжнародні норми покладають на державу, безпосередньо такий злочин вчинявся певною особою чи групою осіб. Стверджуючи принцип індивідуальної кримінальної відповідальності, Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі наголосив: «...Порушення міжнародного права породжує індивідуальну відповідальність. Саме люди, а не абстрактні організації, вчиняють злочини, зупинення яких необхідне як санкція міжнародного права» [4, с. 125–127].

Як ми вже вказували, друга концепція так звана перехідна, наголошує, що суб'єктами міжнародного права є лише ті суб'єкти міжнародних правовідносин, які здатні своїми діями створювати норми міжнародного права. Проте питання участі індивіда у процесі міжнародної правотворчості є доволі дискусійним. Фізична особа фактично виступає ініціатором створення прецеденту, що має силу правової норми, шляхом звернення до міжнародного суду за захистом своїх порушених прав.

Щодо відсутності у фізичних осіб можливості створювати норми міжнародного права, то вважаємо, що така властивість не повинна бути обов'язковою при наданні учаснику міжнародних відносин статусу суб'єкта міжнародного права. Так, у юридичній енциклопедії суб'єктів міжнародного права визначено, як учасників міжнародних відносин, які володіють правами та обов'язками на основі міжнародного права [8, с. 131].

В юридичній науці висловлюються різні думки із цього приводу. Так, на думку М. Баймуратова, аналіз численних міжнародно-правових актів дозволяє стверджувати, що фізичні особи не є суб'єктами міжнародного публічного права в цілому, а виступають

суб'єктом його окремої галузі, до прикладу міжнародного гуманітарного права [4, с. 126].

На думку В. Шуршалова, індивіди, перебуваючи під владою держави, не виступають на міжнародній арені від свого імені, як суб'єкти міжнародного права, всі міжнародні договори і угоди про захист особи, основних прав і свобод людини укладені державами, а тому конкретні права і обов'язки з цих угод впливають для держав, а не для окремих індивідів. Індивіди знаходяться під захистом своєї держави, і ті норми міжнародного права, які спрямовані на охорону основних прав і свобод людини, головним чином реалізуються за посередництвом держав [9, с. 78–79].

Професор Оксфордського університету Антоніо Кассезе вважає, що відповідно до сучасного міжнародного права індивідам притаманний міжнародно-правовий статус. Індивіди мають обмежену правосуб'єктність (в цьому сенсі вони можуть бути поставлені в один ряд з іншими, крім держав, суб'єктами міжнародного права: повстанцями, міжнародними організаціями та національно-визвольними рухами) [10, с. 85].

Як вже було нами зазначено радянська доктрина міжнародного права, аж до припинення існування СРСР, категорично заперечувала міжнародну правосуб'єктність фізичних осіб, оскільки вона виходила з того, що індивід не може мати ні правоздатності, ні дієздатності у міжнародних, міждержавних правовідносин. Так, на думку вченого Ф. Кожевнікова, суб'єктом міжнародного права виступає, як правило, тільки держава [11, с. 51].

Противники визнання індивіда суб'єктом міжнародного права, як основний аргумент на підтвердження своєї позиції посилаються на те, що індивіди не можуть укласти міжнародні публічно-правові договори і тим самим не можуть брати участь у створенні норм міжнародного права. Однак, як видається, в будь-якій галузі права її суб'єкти мають бути наділені правами і обов'язками. Наприклад, в міжнародному праві договірна правоздатність в повному обсязі властива лише суверенним державам. Інші суб'єкти – міжурядові організації, державо-подібні утворення, та й нації і народи, що борються за незалежність, – володіють договірною правоздатністю в обмеженому обсязі [12, с. 143].

Однак, незважаючи на формування у науковій літературі позицій щодо включення фізичних осіб кола суб'єктів міжнародного права, домінуючою у вітчизняній доктрині міжнародного права є точка зору, за якою вказані особи не є суб'єктами міжнародного кримінального права. Прихильники такого правового підходу стверджують, що індивіди знаходяться під юрисдикцією держави і виступають суб'єктами внутрішньодержавних правових відносин, а тому вони не мають самостійного міжнародного статусу, не володіють юридичною здатністю до незалежної реалізації міжнародних прав та обов'язків; суб'єкти міжнародного права виступають його творцями, їх волею створюються норми міжнародного кримінального права, тоді як фізичні особи такими можливостями не наділені; права і свободи фізичних осіб, закріплені у міжнародно-правових документах, насамперед, є виявом волі держави; більшість міжнародних норм у сфері прав людини є абстрактними і для їх реалізації необхідно прийняття внутрішньодержавних актів [13, с. 76].

Проте, ми з вище вказаною позицією не погоджуємося, а підтримуємо концепцію згідно якою індивід є суб'єктом міжнародних відносин і в свою чергу є суб'єктом міжнародного злочину. На нашу думку, можливостей довести, що індивід є суб'єктом міжнародного права та суб'єктом кримінальної відповідальності в міжнародному праві є безліч. Теж саме звернення до норм міжнародного публічного права, що безпосередньо закріплюють міжнародно-правовий статус людини є безспірним доказом її міжнародної правосуб'єктності. Саме цим традиційним шляхом більшість юристів-міжнародників дійшла висновку про наявність міжнародної правосуб'єктності людини. Отже, якщо є правовий статус, то і звичайно повинен бути його носій.

На нашу думку, міжнародне право відіграє значну роль у регулюванні прав і свобод індивіда. В одних випадках норми міжнародного права встановлюють стандарти правового статусу індивідів, в інших – є безпосередньою підставою для виникнення суб'єктивних прав і обов'язків людини. Індивід дедалі більше стикається з міжнародним правом, удосконалюються форми й способи міжнародно-правового впливу на поведінку людини. Міжнародне право, з вимогами й дозволами якого не тільки держави, але й окремі особи узгоджують свою поведінку, стає таким самим звичним і необхідним атрибутом повсякденного життя, як і інші соціальні регулятори.

Прихильники міжнародної правосуб'єктності індивіда, відстоюючи свою позицію,

особливий наголос роблять на тому, що простежується досить стала тенденція зростання кількості міжнародних договорів, що закріплюють права та обов'язки індивідів, як учасників міжнародних правовідносин, надають індивіду права на звернення до міжнародних судових органів із захисту своїх прав, визначають правовий статус окремих категорій індивідів (біженців, жінок, дітей, мігрантів, національних меншин тощо). Безпосередні правові відносини, за участю індивідів на міжнародному рівні передбачені в договірних актах, що закріплюють та регламентують право звернення індивіда в міждержавні органи щодо захисту прав та свобод людини [14, с. 92].

Визнання індивіда суб'єктом міжнародного права та міжнародної кримінальної відповідальності можна аргументувати ще й особливим статусом міжнародних службовців. На підтвердження останнього ст. 100 Статуту ООН визначає, що при виконанні своїх обов'язків Генеральний секретар, що є головною посадовою адміністративною особою Організації, а також інші міжнародні посадові особи «не мають права і не можуть робити запити чи отримувати вказівки від будь-якого уряду чи влади, сторонньої для Організації. Вони повинні утримуватися від будь-яких дій, що можуть відобразитися на їхньому статусі як міжнародних посадових осіб, відповідальних лише перед Організацією». Тобто при виконанні своїх службових повноважень міжнародні службовці незалежні від держави свого громадянства та держави розміщення штаб-квартири міжнародної організації. Відносини, засновані на нормах Статуту ООН та нормах внутрішнього права ООН, що носять міжнародно-правовий характер, складаються безпосередньо між службовцями, між службовцями та ООН. Таким чином, як стверджують прихильники міжнародної правосуб'єктності індивіда, вони також носять міжнародно-правовий характер. Ці норми міжнародного права безпосередньо, без будь-якої «трансформації» в норми національного права, розповсюджуються на співробітників Секретаріату та реалізуються і застосовуються виключно міжнародно-правовими засобами [15, с. 169–172].

Індивід не лише є суб'єктом міжнародного злочину, а й суб'єктом кримінальної відповідальності в міжнародному праві. Фізичні особи (громадяни держав та особи без громадянства), які вчинили міжнародні злочини окремі злочини міжнародного характеру (до прикладу тероризм), можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності відповідно до чинних міжнародних договорів, які передбачають покарання за такі правопорушення, а також національним законодавством держави, громадянами якої вони є або на території якої вони постійно проживають.

Відома низка злочинів з міжнародного права, а саме геноцид, апартеїд, коли за допомогою одного тільки національного права задача вирішена бути не може. Наголошуємо на тому, що притягнення особи до індивідуальної кримінальної відповідальності не впливає на відповідальність держав за міжнародним правом. Зокрема, принцип індивідуальної відповідальності за міжнародним правом є однією з найважливіших тез Нюрнберзького процесу. Після Нюрнбергу принцип індивідуальної кримінальної відповідальності застосовувався у діяльності Міжнародних трибуналів по Руанді та колишній Югославії, створених резолюціями Ради Безпеки ООН [15, с. 167–168].

Відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини найчастіше настає за умови, що їхні злочинні дії пов'язані зі злочинною діяльністю держави. Офіційний статус особи (голова держави, уряду тощо) не звільняє її від кримінальної відповідальності. Тому зараз загально визнаними є норми вироку Нюрнберзького трибуналу: по-перше, злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, які вчинили такі злочини, можуть бути виконані норми міжнародного права, це положення безпосередньо обґрунтовує наявність та необхідність саме індивідуальної відповідальності фізичних осіб; по-друге, принцип міжнародного права, який в окремих випадках захищає представника держави, не може бути застосований до дій, які засуджуються як злочинні за міжнародним правом. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб знайшов своє відображення також у статутах Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (ст. 7) і Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди (ст. 6), а також у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду [16, с. 120].

Також слід додати, що правосуб'єктність людини служить підґрунтям для правосуб'єктності усіх інших суб'єктів права взагалі. Тим більше абсурдними є спроби обґрунтування притягнення «не суб'єкта» права до юридичної відповідальності. Не можна нести національно-правову кримінальну відповідальність, якщо перед нами «не

суб'єкт» національного права. Аналогічною є ситуація і з індивідуальною кримінальною відповідальністю в міжнародному праві [17, с. 115–200].

Якщо ми не визнаємо фізичну особу як суб'єкта міжнародного права, то в такому випадку абсурдним буде висновок про те, що індивід є суб'єктом міжнародного злочину. Виключно при визнанні фізичної особи, як повноцінного суб'єкта міжнародного права ми можемо говорити про можливість притягнення її до міжнародної кримінальної відповідальності.

Висновки. Отже, на підставі аналізу різних точок зору щодо кола суб'єктів міжнародного злочину та відповідальності можна зробити висновок про те, що індивід є суб'єктом міжнародного права, міжнародного злочину та відповідно є суб'єктом відповідальності на підставі норм міжнародного кримінального права. Міжнародна правосуб'єктність індивіда впливає з наступного: в ряді універсальних міжнародно-правових актах закріплюються права та обов'язки індивідів; в низці міжнародних актах визначається детально правовий статус окремих категорій індивідів (біженців, жінок, дітей, мігрантів, національних меншин тощо); індивід має право на звернення до міжнародних судових органів щодо захисту своїх прав; міжнародні злочини вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями. Відтак довести, що індивід є суб'єктом міжнародного кримінального права та суб'єктом міжнародної кримінальної відповідальності можна звернувшись до норм міжнародного права, які безпосередньо закріплюють міжнародно-правовий статус людини, це є безспірним доказом її міжнародної правосуб'єктності.

Список використаних джерел

1. Данченко Т. В., Капінус Л. І., Спектор О. М. та ін. Міжнародне публічне право : навч. посібник. Київ : КиМУ, 2014. 425 с.
2. Алексеев Н. Н. Основы философии права. Санкт-Петербург : Лань, 1999. 256 с.
3. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
4. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право : підруч. Харків : Одиссей, 2008. 704 с.
5. Тимченко П. Д. Международное право. Харків : Консум, 1999. 528 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
7. Левина М. И. Homo iurіс dісus в правовом общении. *Стандарты научности и homo iurіс dісus в свете философии права : материалы пятых и шестых филос.-прав. чтений памяти акад. В.С. Нерсесянца* / отв. ред. В. Г. Графский. Москва : Норма, 2011. С. 78-82.
8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 5 : П-Є, 2003. 736 с.
9. Шуршалов В.М. Международные правоотношения. Москва : Международные отношения, 1971. 246 с.
10. Cassese, A. *International Law*. Oxford, 2001. 558 p.
11. Кожевников, Ф. И. (1947) Учебное пособие по международному публичному праву (очерки). Москва : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 729 с.
12. Международное публичное право: учеб. / Л. П. Ануфриева, Д. К. Бекашев, К. А. Бекашев, В. В. Устинов [и др.]; отв. ред. К. А. Бекашев. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : ТК Велби ; Изд-во «Проспект», 2005. 784 с.
13. Баймуратов М.А. Международное публичное право. Киев : Истина, 2004. 552 с.
14. Дмитрієв А.І. Міжнародне публічне право ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. Київ : ЮрінкомІнтер, 2001. 352 с.
15. Чехович Т. В. Статус індивіда у міжнародному публічному праві (питання правосуб'єктності). *Європейські перспективи*. 2013. № 4. С. 169-172.
16. Галенская Л. Н., Петровский Ю. В. Ответственность физических лиц за совершение международных преступлений. *Советский ежегодник международного права*. Москва, 1973. С. 120-125.
17. Тарасов О.В. Міжнародна правосуб'єктність людини в практиці Нюрнберзького трибуналу. *Проблеми законності*. Харків, 2011. Вип. 115. С. 200-206.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Danchenko, T. V., Kapinus, L. I., Spektor, O. M. et al. (2014) *Mizhnarodne publichne pravo [International public law] : navch. posibnyk*. Kyiv : KyMU, 425 p. [in Ukr.].
2. Alekseyev, N. N. (1999) *Osnovy filosofii prava [Fundamentals of philosophy of law]*. Saint-Petersburg : Lan', 256 p. [in Russ.].
3. Telipko, V. E., Ovcharenko, A. S. (2010) *Mizhnarodne publichne pravo [International public*

- law]. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury, 608 p. [in Ukr.].
4. Baymuratov, M. O. (2008) Mizhnarodne publichne pravo [International public law] : pidruch. Kharkiv : Odissey, 704 p. [in Ukr.].
5. Timchenko, P. D. (1999) Mezhdunarodnoye parvo [International law]. Kharkiv : Konsum, 528 p. [in Russ.].
6. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
7. Levina, M. I. (2011) Homo juri dicus v pravovom obshchenii [Homo juri dicus in legal communication]. *Standarty nauchnosti i homo juridicus v svete filosofii prava: materyaly pyatykh i shestykh filos.-prav. chteniy pamyati akad. V.S. Nersesyantsa* / otv. red. V. G. Grafskiy. Moscow : Norma, pp. 78-82. [in Russ.].
8. Yurydychna entsyklopediya [Homo juri dicus in legal communication] : V 6 t. / Redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl., 1998. Vol. 5 : P-YE, 2003. 736 p. [in Ukr.].
9. Shurshalov, V.M. (2001) Mezhdunarodnyye pravootnosheniya [International legal relations]. Moscow : Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1971. 246 p. [in Russ.].
10. Cassese, A. (2011) International Law. Oxford, 558 p.
11. Kozhevnykov, F. I. Uchebnoye posobiye po mezhdunarodnomu publichnomu pravu (ocherky) [A textbook on public international law (essays)]. Moscow : Yuridicheskoye izdatel'stvo Ministerstva yustitsyi SSSR, 1947. 729 p. [in Russ.].
12. Mezhdunarodnoye publichnoye parvo [International public law]: ucheb. / L. P. Anufriyeva, D. K. Bekyashev, K. A. Bekyashev, V. V. Ustinov [i dr.]; otv. red. K. A. Bekyashev. 4-e izd., pererab. i dop. Moscow : TK Velbi ; Izd-vo «Prospekt», 2005. 784 p. [in Russ.].
13. Baymuratov, M. A. (2004) Mezhdunarodnoye publichnoye parvo [International public law]. Kyiv : Istyna, 552 p. [in Russ.].
14. Dmytriyeu, A.I. (2001) Mizhnarodne publichne pravo [International public law] ; vidp. red. Yu. S. Shemshuchenko, L. V. Hubers'kyy. Kyiv : YurinkomInter, 352 p. [in Ukr.].
15. Chekhovych, T. V. (2013) Status indyvida u mizhnarodnomu publichnomu pravi (pytannya pravosub'yektnosti) [Status of the individual in international public law (issues of legal personality)]. *Yevropeys'ki perspektyvy*. № 4, pp. 169-172. [in Ukr.].
16. Galenskaya, L. N., Petrovskiy, Yu. V. (1973) Otvetstvennost' fizicheskikh lits za soversheniye mezhdunarodnykh prestupleniy [Responsibility of individuals for committing international crimes]. *Sovetskiy ezhehodnyk mezhdunarodnoho prava*. Moscow, pp. 120-125. [in Russ.].
17. Tarasov, O. V. (2011) Mizhnarodna pravosub'yektnist' lyudyny v praktytsi Nyurnberz'koho trybunalu [International legal personality of man in the practice of the Nuremberg tribuna]. *Problemy zakonnosti*. Kharkiv, Vyp. 115, pp. 200-206. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oksana Voloshchuk, Vasyl Yurchyshyn. An individual as the subject of international law and an international crime. In the article, the main doctrinal provisions for understanding an individual as a subject of international crime and the subject of international law are investigated. Nature and specific features of the international legal personality is analyzed, as well as the main reasons for attributing an individual to a circle of subjects of international law. It is also grounded that the responsibility of individuals for international crimes is most often provided that their criminal acts are related to the implementation of the criminal policy of the state.

Attention is focused on the aspect that the official status of a person does not exempt it from criminal liability. It is proved that, firstly, crimes against international law are committed by people, and not abstract categories, and only by punishing individuals who committed such crimes, the norms of international law may be accomplished, this provision directly substantiates the presence and necessity of individual responsibility of physical persons; secondly, the principle of international law, which in some cases protects the representative of the state, can not be applied to actions that are condemned as criminal international law (this principle is reflected in the statutes of the International Tribunal for the former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda, as well as In the Roman Statute of the International Criminal Court). It is concluded that absurds are attempts to justify the attraction of «non-subject» of the right to legal responsibility. If an individual should not recognize the subject of international law, it will be an absurd that an individual is a subject of an international crime.

It is concluded that an individual is a subject of international law, an international crime ad responsibility on the basis of the norms of international criminal law. The international legal personality of the individual follows: the rights and responsibilities of individuals are fixed in a number of universal international legal acts; the legal status of individual categories of individuals is determined in detail in a number of international acts; an individual has the right to appeal to international judicial authorities to protect their rights; International crimes are committed by people, not abstract categories.

Keywords: subjects of international law, an individual as a subject of international law, a decontinator, an international crime, a criminal liability of an individual in international law.

УДК 159.9.018:343.91-053.67]-048.66(045)
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-223-229

Вадим БАБАКІН[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Національний університет цивільного
захисту України, м. Харків, Україна)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОФАЙЛІНГУ У ДІЯЛЬНІСТЬ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДДЮ

У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти запровадження профайлінгу у оперативно-розшукову діяльність щодо протидії злочинам, що вчиняються молоддю. Обґрунтовано, що запровадження профайлінгу у оперативно-розшукову діяльність сприятиме вдосконаленню вибору тактики застосування методів, засобів та заходів оперативної діяльності та вплине на ефективність дій оперативників в оперативно-розшуковій діяльності.

Ключові слова: оперативні підрозділи, профайлінг, протидія, оперативно-розшукова діяльність, молодь, контент-аналіз, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. За дослідженням, питання протидії молодіжної злочинності залишаються одним з найважливіших соціальних, політичних, економічних і правових завдань та необхідних умов демократизації і реформування державних інституцій українського суспільства. Слід наголосити, що молодь швидко адаптується до змін в криміногенній обстановці і сприяє їй, а також до появи нових видів кримінальних порушень. На сучасному етапі молодь все більше втягують в такі особливо небезпечні та поширювані в останній час злочини, як особливо тяжкі державні злочини, масові заворушення, тероризм, вбивства на замовлення, торгівлю людьми, незаконний обіг зброї і наркотичних засобів, а також має місце широке розповсюдження злочинів вчинених в мережі Інтернет, у сфері високих інформаційних технологій та ін.

Завдання, що стоять перед оперативними підрозділами Національної поліції України щодо протидії злочинності, зокрема молодіжної, обумовлюють використання і удосконалення сталих, а також запровадження нових різноманітних найбільш удосконалених форм і методів оперативно-розшукової діяльності. Як свідчить практика, що в оперативно-розшуковій діяльності не достатньо приділяється належна увага психологічним методам діагностики й оцінювання кримінально налаштованої молоді особи. Одним із таких методів є профайлінг, який є важливим знаряддям у протидії злочинності, зокрема молодіжної. Практичне застосування профайлінгу у діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України не тільки дозволить підвищити їх ефективність у дослідженому напрямі, а також слугує зменшенню зростання злочинності в цілому.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Значний внесок у розроблення дослідженого напрямку зробили такі вчені як: Л. Аркуша, О. Бандурка, В. Дараган, О. Джужа, О. Долженков, В. Зеленецький, А. Зелінський, А. Закалюк, І. Козаченко, Я. Кондратьєв, В. Лисенко, О. Литвинов, Д. Никифорчук, О. Подобний, В. Регульський, В. Телійчук, Н. Філіпенко, О. Юхно тощо. Проте, у вітчизняній юридичній науці запровадження технологій профайлінгу у діяльність оперативних підрозділів щодо протидії злочинності висвітлені недостатньо, в існуючих наукових працях ці питання досліджувались фрагментарно або в рамках ширшої правової проблематики, а поодинокі публікації з цих питань стосуються окремих напрямів.

Метою статті є запровадження профайлінгу у діяльність оперативних підрозділів щодо протидії злочинам, що вчиняються молоддю та визначення шляхів щодо вирішення окремих аспектів у напрямі, який досліджується.

Виклад основного матеріалу. Професійні знання у сфері протидії злочинності серед молоді, дозволяють працівникам оперативних підрозділів поліції на підставі збору

© В. Бабакін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7157-0241>

vadon7373@gmail.com

та аналізу емпіричного матеріалу щодо соціально-психологічних явищ і процесів, що відбуваються у кримінальному молодіжному середовищі розробляти дієві психологічні механізми, що спрямовані на виконання та дотримання молоддю правових норм і правил поведінки. Психологічні особливості правопорушників, особливо осіб молодого віку, включають, зокрема, правовий нігілізм, а також відчуття безкарності. У практичній діяльності оперативні працівники поліції повинні взагалі знати морально-психологічні характеристики особистості молодшої особи з метою подальшого прогнозування індивідуальної злочинної поведінки та недопущення вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах оперативного обслуговування.

За дослідженням, в останній час на практиці під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, працівниками оперативних підрозділів все більш застосовується термін «профайлінг» або оперативна психодіагностика. Профайлінг це один із сучасних інноваційних технологій щодо запобігання та протидії злочинності досягнення якого відбувається за допомогою специфічних психологічних методів. Використання профайлінгу у діяльності оперативних підрозділів дозволить підвищити ефективність проведення оперативно-розшукової діяльності, а також під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, своєчасно виявляти кримінально налаштованих молодих осіб та підвищить рівень захищеності громадян від протиправних діянь, суспільства і держави в цілому.

Результати дослідження наукової літератури з цих питань свідчать про те, що під профайлінгом прийнято розуміти систему запобігання протиправним процесам шляхом профілювання, тобто виявлення потенційно небезпечних осіб на основі невербальної та оперативної діагностики. Також профайлінг можна розглядати як технологію оцінки та прогнозування поведінки людини на основі таких характеристик, як прояви вегетативної нервової системи, емоційні стани, особливості мови, невербальні прояви, особливості зовнішності та інші інформативні ознаки [1, с. 5], і це підтверджує актуальність обраної теми нашого дослідження. Вказане потребує подальшого теоретичного і прикладного дослідження з метою удосконалення цього напрямку діяльності оперативних та слідчих підрозділів. У свою чергу І. Шидловська та К. Матюшенко вважають, що профайлінг вчить спостерігати й аналізувати оточення та поведінку осіб, бути в пошуку підозрілих ознак і встановлювати причинно-наслідковий зв'язок [2, с. 332]. Свою позицію визначає й В. Телійчук, про те, що, використання методики профайлінгу в оперативно-розшуковій діяльності є складання психологічного портрета розшукуваної нестановленої особи, яка вчинила злочин, що здійснюється на етапі збору оперативно значущої інформації про певні діяння в рамках заведеної оперативно-розшукової справи [3, с. 190], що ми підтримуємо, на нашу думку, слід додати ще й планування та проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

За дослідженням С. Ениколопова та інших вчених, які визначили, що методологія профайлінгу передбачає роботу з матеріалами справ оперативного обліку та кримінального провадження. Результатом роботи профайлінгу є кримінальний профіль це юридично значущий документ, в якому описані особистість та поведінку злочинця та жертви у ключі вчиненого злочину або серії злочинів [4, с. 295], що ми підтримуємо.

Використання оперативної психодіагностики у протидії злочинності оперативними підрозділами, на думку О. Ф. Долженкова, є цілісною системою, в якій тісно взаємопов'язані різні рівні наукового знання щодо психологічних закономірностей оперативної роботи, але водночас ці закономірності по-різному виявляються в різних оперативно-розшукових діях [5, с. 106–107], що ми підтримуємо та додаємо, що особливо це проявляється у питаннях протидії злочинам серед молоді.

У технології профайлінгу важливим і необхідним складовим елементом є оперативна характерологія. За допомогою оперативної характерології оперативні працівники вивчають молодих осіб, які за своїми рисами характеру можуть бути схильні до готування або вчинення кримінальних правопорушень. Досліджуючи метод оперативної характерології, як складову профайлінгу, слід підтримати наукову позицію В. Батова [6, с. 113], який визначив, що при використанні сучасних і досконалих досліджень за допомогою профайлінгу, можна виявити, що під час планування і використанні неправдивого свідчення у «фігуранта» виникають певні труднощі щодо обрання ним версії самозахисту, при якому він штучно актуалізує і виділяє термін, які він не досить часто використовує у своєму повсякденному спілкуванні, а також у його індивідуальній мовній практиці, у тому числі й у конкретному злочинному середовищі, в

котрому він спілкується чи до котрого включений.

За дослідженням, вчених О. Фрай та П. Екман, які вважають, що важливим показником вчинення протиправних намірів молоддю є вербальна і невербальна поведінка. При спостереженні за такою категорією осіб оперативний працівник в межах аналізу вербальних ознак, повинний звернути увагу на тембр голосу, швидкість мови, паузи, застереження, мовні помилки, різні прийоми на поставлені питання, а в межах невербальних ознак – на пози, жести та міміку [7, с. 171–172; 8, с. 50]. Слід врахувати, що невербальні прояви у молодій особі більш спонтанні та їх їй важче контролювати і при спілкуванні оперативний працівник повинний звернути увагу та виявити неправдиву інформацію. В той же час працівник оперативного підрозділу повинен правильно застосовувати тактичні прийоми психологічного впливу на осіб, які завідомо дають неправдиву інформацію. Після того як оперуповноважений отримає відповідну інформацію, що цікавить поліцію, йому потрібно її систематизувати [9, с. 20–21], що підтримуємо, але вважаємо за доцільне додати ще й за рахунок аналізу, планування і реалізації певних оперативно-розшукових заходів чи проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій та ін.. На наукову позицію Е. Спирици, який вважав, що посилами до правдивої мови може бути бажання обговорювати деталі, оцінки та засудження в контексті розмови, супровід мови емоційним переживанням (емпатія, гнів) [10, с. 48], що ми підтримуємо.

Приймаючи дискусії у дослідженому напрямі, також слід звернутися й до мовних і немовних особливостей індивідуальних ознак молодій особі, яка представляє оперативний інтерес, та зробити висновки про їх доцільність і використання у практичній діяльності, надавши відповідь на запитання: чи може оперативний працівник, маючи відомості лише про мову конкретної особи, встановити її фізичні особливості? Звичайно, прямого взаємозв'язку між мовою та зовнішністю особи встановити не можна. У той же час мова відображає деякі важливі особливості темпераменту та характеру, що виявляються в манері особи триматися в присутності інших, поводитися відповідним чином. Наприклад, нерішуча, сором'язлива особа розмовляє невпевнено, тихо, сутулиться, відводить очі, розмовляючи, червоніє тощо. Особи з тими чи іншими наявними фізичними вадами мають тенденцію у своїй поведінці певним чином компенсувати свій дефект, тримаючись надмірно, впевнено, розмовляють із зайвою експресією, інколи роздратовано. Загальновідомо, що особа з дефектом слуху не регулює гучності та виразності своєї мови і найчастіше розмовляє голосно та монотонно [11, с. 1112]. Вказані обставини працівник оперативного підрозділу повинен підмічати, аналізувати і співставляти з конкретними обставинами поведінки такої категорії осіб. Можна визначити кілька особливостей щодо подальшого використання, розвитку і удосконалення культури мовлення оперуповноваженим під час проведення оперативно-розшукових заходів і, зокрема, у протидії молодіжній злочинності. Зокрема, при проведенні заходів індивідуальної профілактики. При цьому оперативному працівникові потрібно розбиратися у відповідному лексиконі, контролювати свою мову і в кожній конкретній ситуації обирати найбільш відповідні їй терміни. Найбільш ефективним буде диференційоване використання тієї лексики, у тому числі професійної, якою володіє співрозмовник. При цьому сучасна ситуація вимагає від працівників оперативних підрозділів постійного використання та вдосконалення у своїй професійній діяльності знань певного мовного «сленгу» молодіжного середовища, а також знань психології, адже, як свідчить оперативно-розшукова практика, без цього неможливо підвищувати свій професійний рівень, ефективно виявляти, припиняти кримінальні правопорушення та запобігати їм, зокрема що стосується правопорушень у молодіжному середовищі. На нашу думку, ми вважаємо, що у практичній діяльності працівник оперативного підрозділу повинний мати знання і вміти розмовляти мовою особи з будь-якої соціальної групи, адже, на нашу думку, від їх професіоналізму та оперативної майстерності залежатиме встановлення належного контакту і порозуміння зі співрозмовником та досягнення мети спілкування, що в подальшому сприятиме своєчасному запобіганню, попередженню, виявленню та розкриттю кримінальних правопорушень, що вчиняються особами молодого віку, а також проведення швидкого, повного та неупередженого розслідування у дослідженому напрямі. У той же час трапляються випадки, коли оперативний працівник може лише за деякими зовнішніми ознаками (шляхом логічних умовиводів та особистого спостереження за мовними паузами) зробити певні висновки про особливості характеру особи, з якою він

спілкується і яка знаходиться перед ним. В іншій ситуації на орієнтовне встановлення певного віку та фізичного стану опитуваної особи може вказувати особливість побудови тіла, наприклад, фізична повнота, що супроводжується задишкою, тощо.

В контексті нашого дослідження серед невербальних засобів спілкування слід визначити наступні: 1) жести оцінки – почісування підборіддя, витягування вказівного пальця вздовж щоки, вставання під час бесіди та ходіння; 2) жести впевненості – з'єднування кінчиків пальців рук у купол піраміди, розкачування на стільці; 3) жести знервованості та невпевненості – сплетення пальців рук, зчеплення долонь, постукування пальцями по столу, тримання стільця за спинку перед тим, як присісти на нього; 4) жести самоконтролю – заведення рук за спину і стискання при цьому однієї руки іншою, стискування руками підлокітників під час сидіння у кріслі; 5) жести очікування – почісування долоні, повільне обтирання мокрих долонь об тканину; 6) жести заперечення – схрещування рук на грудях, відведення тіла назад, потирання кінчика носа; 7) жести привабливості – прикладання рук до грудей, періодичні доторки до співрозмовника; 8) жести домінування – виставлення великих пальців рук напоказ, різкі розмахування рук; 9) жести нещирості та сумніву – прикривання рукою рота, доторки до носа, невловний погляд тощо [11, с. 1112–1114]. На нашу думку, вміння розуміти жести дозволить оперативному працівнику отримати більше важливої інформації для поліції під час розмови, ніж простий аналіз сказаного, створити повноцінний психологічний портрет особи і його особливості, тому, як наслідок, більш майстерно виконувати свої професійні обов'язки. Щодо використання мовних засобів слідчим, дізнавачем і оперативним працівником, то, як ми зазначали вище, їм варто контролювати свою мову і діяти відповідно до ситуації, що склалася. Наприклад, під час розмови з раніше засудженим вони можуть показати і знання «субкультурної» лексики. Вчені О. Леонтьєв, О. Шахнарович та В. Батов вважають, що оперативний працівник має знати «блат» (субкультурну лексику), але повинен використовувати його лише у виняткових випадках, наприклад, під час розмови в ході індивідуальної профілактики, вибору тактичного і психологічного підходу до особи [12, с. 37]. Це положення стосується й виконання оперативно-розшукової комбінації чи тактичної операції тощо, коли використання «блату», навпаки, доцільно, але це повинно визначатись індивідуально, залежно від поставлених завдань і обраної легенди. Оперативному працівникові необхідно напрацьовувати вміння адекватно сприймати мовлення співрозмовника, з тим щоб поставити себе на його місце і зрозуміти саме те, що хотіла сказати особа, а не орієнтуватися на власне тлумачення тих самих висловлювань [13, с. 34–41]. На нашу наукову позицію, вважаємо, що сутність запровадження профайлінгу з питань протидії злочинам, що вчиняє молодь надасть можливість прогнозувати і контролювати злочини ще на стадії підготовки. Це дозволяє перехопити злочинну ініціативу та встановити реальний контроль над певними видами злочинів і особами, які їх готують та здійснюють замах, налагодити процес припинення кримінальних правопорушень не тільки на території оперативного обслуговування, але й в інших регіонах міста, області, країни. Прогнозування різноманітних форм діяльності, що відхиляється від законотворчої поведінки, ґрунтується на знанні впливу умов сімейного виховання особи, найближчого побутового оточення, морально-психологічних особливостей, поведінки в реальних життєвих ситуаціях. Таким чином, здійснення профайлінгу щодо прогнозування забезпечується теорією і практикою попередження правопорушень прогностичною інформацією, яка дозволяє оперативним підрозділам визначити перспективні напрями протидії кримінальним правопорушенням серед молоді. У зв'язку з вказаним, працівники оперативних підрозділів повинні належним чином організувати діяльність щодо своєчасного одержання достовірної оперативної інформації з метою стабілізації оперативної обстановки та організації відповідних і адекватних оперативно-розшукових заходів з протидії злочинності серед молоді. Отримання відомостей за допомогою оперативної психодіагностики, що становлять оперативний інтерес, дає підстави аналізувати їх, давати оцінку криміногенній обстановці на території, по лінії, напрями оперативного обслуговування, а також адекватно реагувати на злочини відповідними оперативно-розшуковими заходами, застосовувати при цьому творчу і професійну ініціативу.

Як ще один аспект профайлінгу, на наукову думку В. Коробкова та інших вчених, які вважають, що профайлінг може виступати як реконструкція події злочину, що

здійснюється фахівцем-профайлером на стадії збору оперативно-значущої інформації про злочин, що вчинений невстановленою особою. Використовуючи раніше складений психологічний портрет розшукуваного, на основі ретельного огляду місця події і його психологічного аналізу, фахівець профайлер моделює «картину злочину», мотиви злочинця, причинно-наслідкові зв'язки тих чи інших його вчинків, а також опрацьовує передбачувані стратегії його подальших дій. За умови залучення кваліфікованих фахівців цей напрям також є досить перспективним для вирішення низки завдань ОРД [14].

Слід також підтримати наукову позицію В. Телійчука, про те, що основними передумовами профілювання злочинців є принцип обміну Локарда: «Коли будь-яка людина вступає в контакт з об'єктом чи іншою людиною, виникає крос-передача речових доказів». Іншими словами вона «щось забирає, щось залишає». Згідно з цим принципом людина завжди залишає фізичні сліди, особливо коли це молода особа. Те ж саме відбувається і з поведінковою стороною відносин – залишаються поведінкові сліди (відбиток взаємодії з людиною). Матеріальні (фізичні) сліди не завжди можна знайти, але поведінкові характеристики можна виокремити, оскільки людина взаємодіяла з людиною або об'єктом (наприклад, вбивство: відсутність гільз на місці злочину дає певні характеристики людини, яка вчинила злочин (вона може бути досвідченою або продуманою, оскільки гільзи припускають виведення на зброю вбивства) [15, с. 652–653].

Досліджуючи питання правової бази щодо запровадження профайлінгу у діяльність оперативних підрозділів, слід наголосили, що на сьогодні відсутнє нормативно-правове регулювання цього напрямку та відповідного окремого відомчого нормативного акту. Для ефективної діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України виникла необхідність удосконалити законодавче і нормативно-правове регулювання у дослідженому напрямі.

Отже, запровадження профайлінгу у діяльність оперативних підрозділів поліції не тільки слугує для збору доказів, але й отримання первинної інформації, її аналізу, передачі, оцінці та можуть створювати й превентивні умови, що забезпечують раннє виявлення злочинних намірів, етапів підготовки до них, а при їх застосуванні сприяють ускладненню або взагалі виключають можливість їх вчинення молодими особами, які замишляють, готують або вчиняють кримінальні правопорушення.

Висновки. На підставі вищевикладеного, ми дійшли до висновку, що запровадження профайлінгу у діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України дозволить вирішити наступні завдання, а саме:

1) при проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій й оперативно-розшукових заходів застосування методу профайлінгу дозволить отримувати, аналізувати і оцінювати достовірність отриманої оперативної інформації та психологічно позитивно впливати на поведінку молодих осіб з метою недопущення протиправної поведінки та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень з боку окремої визначеною оперативним підрозділом категорії молоді у майбутньому;

2) оволодіння технологією профайлінгу оперативними працівниками буде сприяти ефективному процесу протидії злочинам, що вчиняються молоддю та у межах їх повноважень забезпечуватися постійний моніторинг й прогнозування стану криміногенної та оперативної обстановки на території, лінії та напрямі оперативного обслуговування; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню ними правопорушень та вжиття ефективних заходів щодо їх усунення у межах своїх повноважень та ін.

Утім підняті питання не є остаточними і потребують окремого дослідження або наукового вивчення.

Список використаних джерел

1. Кудин В. А. Профайлинг в деятельности органов внутренних дел: от теории и методологии к практике. *Статный Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России* № 3 (59). 2013. С.4-15.
2. Шидловська І. Ю., Матюшенко К. О. Актуальні питання практичного застосування кримінального профайлінгу в Україні. *Грані права: XXI століття : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). У 2-х т. Т. 2 / за ред. Г. О. Ульянової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 332–334.*
3. Телійчук В. Г., Зінченко С. С. Щодо застосування профайлінгу в оперативно-розшуковій діяльності підрозділами кримінальної поліції Національної поліції. *Юридичний бюлетень*. Вип. 12.

2020. С.184-193.

4. Ениколопов С. Н., Ли Н. А. Психологические особенности криминального профайлинга. *Психологическая наука и образование*. 2007. № 5. С. 295-299.

5. Долженков О. Ф., Запорожцева Г. Є., Кіцул А. П. Використання психологічних знань в ОРД : монограф. Одеса : ОІВС, 2001. 241 с.

6. Батов В. И. О частотном анализе альтернативных сообщений. *Методологические и методические проблемы контент-анализа : тез. докл. рабочего совещ. социологов*. Москва ; Ленинград : Печатно-множительная лаб. Ин-та социологич. исслед. АН СССР, 1973. Вып. 2. С. 111-115.

7. Фрай О. Детекция лжи и обмана. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак ; Москва : Олма-Пресс. 2005. 320 с.

8. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. Санкт-Петербург : Питер, 2016. 384 с.

9. Губин А. В., Тищенко В. И., Чеботарев Г. Ф. Формирование и расстановка специального аппарата в зонах оперативного обслуживания в крупных городах. Москва : МВШ МВД СССР, 1989. 32 с.

10. Спирица Е.В. Психология лжи и обмана. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 163 с.

11. Юхно О. О. Теоретичні та практичні аспекти використання мовних і психологічних знань при обранні тактики проведення слідчих дій. *Форум права*, 2012. № 1. С. 1120-1124.

12. Батов В. И., Леонтьев А. А., Шахнарович А. М. Речь в криминалистике и судебной психологии / отв. ред. А. А. Шахнарович. Москва : Наука, 1977. 62 с.

13. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения). Киев : Наук. думка, 1986. 128 с.

14. Коробков В.А., Веденин А.В. Основные направления применения в оперативно-розыскной деятельности методики составления психологического профиля. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-napravleniya-primeneniya-v-operativnorozysknoy-deyatelnosti-metodiki-sostavleniya-psihologicheskogo-profilya>.

15. Телійчук В.Г. Щодо напрямів застосування профайлінгу в оперативно-розшуковій діяльності. *The 7th International scientific and practical conference «Perspectives of world science and education» (March 25-27, 2020)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2020. С. 646-655.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Kudin, V. A. (2013) Profayling v deyatel'nosti organov vnutrennikh del: ot teorii i metodologii k praktike [Profiling in the activities of law enforcement agencies: from theory and methodology to practice]. *Statnyy Vestnik Sankt-Peterburhskogo universiteta MVD Rossii*, № 3 (59), pp.4-15. [in Russ.].

2. Shydlovs'ka, I. Yu., Matyushenko, K. O. (2018) Aktual'ni pytannya praktychnoho zastosuvannya kryminal'noho profaylinhu v Ukraini [Current issues of practical application of criminal profiling in Ukraine]. *Hrani prava: XXI stolittya : materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Odesa, 19 travnya 2018 r.)*. U 2-kh t. T. 2 / za red. H. O. Ul'yanovoyi. Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», pp. 332-334. [in Ukr.].

3. Teliychuk, V. H., Zinchenko, S. S. (2020) Shchodo zastosuvannya profaylinhu v operativno-rozshukoviy diyal'nosti pidrozdilamy kryminal'noyi politsiyi Natsional'noyi politsiyi [On the use of profiling in operational and investigative activities of criminal police units of the National Police]. *Yurydychnyy byuletyn*. Vyp. 12, pp.184-193. [in Ukr.].

4. Enikolopov, S. N., Li N. A. (2007) Psikhologicheskiye osobennosti kriminal'nogo profaylinga [Psychological features of criminal profiling]. *Psikhologicheskaya nauka i obrazovaniye*, № 5, pp. 295-299. [in Russ.].

5. Dolzhenkov, O. F., Zaporozhtseva, H. Ye., Kitsul, A. P. (2001) Vykorystannya psikhologichnykh znan' v ORD [The use of psychological knowledge in the OSA] : monohraf. Odesa : OIVS, 241 p. [in Ukr.].

6. Batov, V. I. (1973) O chastotnom analize al'ternativnykh soobshcheniy [On frequency analysis of alternative messages]. *Metodo-lohicheskiye y metodicheskiye problemy kontent-analyza : tez. dokl. rabocheho soveshch. sotsyologov*. Moscow ; Leninhrad : Pechatno-mnozhytel'naya lab. In-ta sotsyologich. issled. AN SSSR., issue. 2, pp. 111-115. [in Russ.].

7. Fray, O. (2005) Detektsyya lzhy i obmana [Detection of lies and deception]. Saint-Petersburg : Praym-Yevroznak ; Moscow : Olma-Press, 320 p. [in Russ.].

8. Ékman, P. (2016) Psikhologiya lzhy. Obmany menya, esly smozhesh' [The psychology of lies. Deceive me if you can]. Saint-Petersburg : Piter, 384 p. [in Russ.].

9. Gubin, A. B., Tishchenko, V. I., Chebotaryov G. F. Formirovaniye i rasstanovka spetsyal'nogo apparata v zonakh operativnogo obsluzhyvaniya v krupnykh gorodakh [Formation and placement of special equipment in areas of operational service in large cities]. Moscow : MVSh MVD SSSR, 1989. 32 p. [in Russ.].

10. Spiritsa, E. V. (2017) Psikhologiya lzhy i obmana [Psychology of lies and deception]. Saint-Petersburh : Piter, 163 p. [in Russ.].

11. Yukhno, O. O. (2012) Teoretychni ta praktychni aspekty vykorystannya movnykh i

psykholohichnykh znan' pry obranni taktyky provedennya slidchykh diy [Theoretical and practical aspects of the use of language and psychological knowledge in choosing the tactics of investigative actions]. *Forum prava*, № 1, pp. 1120–1124. [in Ukr.].

12. Batov, V. I., Leontyev, A. A., Shakhnarovich, A. M. (1977) Rech' v kriminalistike i sudebnoy psikhologii [Speech in criminology and forensic psychology] / otv. red. A. A. Shakhnarovich. Moscow : Nauka, 62 p. [in Russ.].

13. Kostenko, A. N. (1986) Printsyp otrazheniya v kriminologii (psikhologicheskii mekhanizm kriminal'nogo povedeniya) [The principle of reflection in criminology (psychological mechanism of criminal behavior)]. Kyiv : Nauk. dumka, 128 p. [in Russ.].

14. Korobkov, V. A., Vedeniy, A. V. Osnovnyye napravleniya primeneniya v operativno-rozysknoy deyatelnosti metodiki sostavleniya psikhologicheskogo profilya [The main directions of application in the operational and investigative activities of the methodology of compiling a psychological profile]. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-napravleniya-primeneniya-v-operativno-rozysknoy-deyatelnosti-metodiki-sostavleniya-psihologicheskogo-profilya>. [in Russ.].

15. Teliyuchuk, V. H. (2020) Shchodo napryamiv zastosuvannya profaylinhu v operativno-rozshukoviy diyal'nosti [Regarding the areas of application of profiling in operational and investigative activities]. *The 7th International scientific and practical conference «Perspectives of world science and education» (March 25-27, 2020)*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan, pp. 646–655. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vadym Babakin. Introduction of profiling into activities of operative units on combating crimes committed by youth. The conducted research has established that serious indictable and exceptionally aggravated criminal offenses have been mainly committed over the past eight years by young people aged 14-35. It indicates the public danger of such a negative tendency in modern development of the state. Young people with anti-social behavior are characterized by a lack of positive moral and ethical attitudes, morality of double standards, etc. The presence of negative orientations, assimilation of anti-social norms of behavior at young age mostly contributes to the negative orientation in the future and the observance of illegal behavior, it encourages the commission of the second offenses. Working with criminally-minded youth involves the use of one of the most effective methods of work – profiling technology.

Using the analytical method of research in our research work, we have studied the specifics of applying profiling in the activities of operative units in regard to combating crimes committed by young people. Skills of this technology allows operatives to identify young persons with a high degree of probability, who have criminal plans, to effectively carry out activities aimed at preventing, as well as operative and search prevention of crimes, to make psychological profiles of wanted criminals, to assess the reliability, completeness and objectivity of the testimony of suspects, witnesses and victims. The use of profiling by operative units of the National Police of Ukraine will be also an effective way to combat crimes committed by young people. The author of the article has separately studied the need to apply profiling in combating crime among young people by police operative units. Theoretical and applied substantiation for applying profiling has been offered.

Keywords: *profiling, an operative, operative and search activity, counteraction, results, youth, criminal offense.*

УДК 342.95:112(477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-230-235

Надія БОРТНИК[®]
доктор юридичних
наук, професор
(Національний
університет
кораблебудування
імені адмірала
Макарова,
м. Миколаїв, Україна)

Надія ХРИСТИНЧЕНКО[®]
доктор юридичних
наук, професор
(Західноукраїнський
національний
університет,
м. Тернопіль, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу адміністративно-правового регулювання освіти в Україні на шляху до включення у європейський та світовий освітній простір. Підкреслюється значення освіти для поступального розвитку держави та суспільства. Аналізується стан законодавчого регулювання вітчизняної освітньої сфери.

Зроблено висновок, що реформування та модернізація освіти України має вирішити такі важливі для нашої держави завдання як: приведення державної політики у сфері освіти у відповідність з її національними інтересами і забезпечення національної безпеки; здійснення ефективного реформування та модернізації вітчизняної системи вищої освіти, підвищення її привабливості і конкурентоздатності на європейському та світовому ринках освітніх послуг, зокрема за рахунок підвищення її якості; забезпечення результативності державної політики і сфері освіти, що дозволить сформувати таку систему вищої школи, яка буде здатною стати дієвим чинником для соціально-економічного розвитку нашої держави.

Ключові слова: *освіта, вища освіта, освітній простір, система освіти, державна політика у сфері освіти, правове регулювання, управління освітньою сферою.*

Постановка проблеми. Тенденції розвитку системи освіти об'єктивно обумовлюють потребу дослідження різноманітних аспектів, що стосуються цієї сфери. Адже, саме освіта є одним з головних соціальних інститутів, що здатні створити передумови для поступального розвитку держави та суспільства, забезпечення національної безпеки, уникнення та запобігання глобальних колізій і кризових явищ.

Освіта виступає тим соціальним явищем, яке справляє вплив на усі сфери життєдіяльності суспільства, по-особливому сприяє зростанню темпів економіки, підвищенню добробуту населення, професійному та кар'єрному росту кожної людини. З огляду на це, освіта потребує особливої уваги з боку держави, удосконалення її правового регулювання, пошуку нових підходів для вирішення і традиційних, і принципово нових проблем, що виникають у цій сфері, переосмислення сутності процесів, що відбуваються в умовах становлення інформаційного суспільства та європейських і світових інтеграційних процесів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика, що так чи інакше дотична до сфери освіти є надто широкою. Освіту розглядають під різним кутом зору, науковці з різних галузей науки. Дослідження проведені такими вченими як В. Авер'янов, А. Берлач, Ю. Битяк, Т. Борецька, В. Грохольський, І. Жаровська, А. Кобець, Т. Коломоєць, В. Колпаков, О. Кузьменко, Є. Курінний, В. Курило, М. Легенький, А. Монаєнко, Л. Паращенко, У. Парпан, А. Селіванов, А. Стадник, І. Хомишин, В. Шкарупа, В. Шамрай, Х. Ярмачі, Т. Ярцева тощо, є вагомим підґрунтям для формування наукового уявлення про розвиток

© Н. Бортник, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1794-2793>
university@nuos.edu.ua

© Н. Христинченко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7473-7193>
zv@wunu.edu.ua

вітчизняної сфери освіти та державної освітньої політики, правового регулювання освіти, а також удосконалення управління освітою.

Мета цієї статті полягає у розгляді питання адміністративно-правового регулювання сфери освіти в Україні з урахуванням умов, в яких вона нині функціонує.

Виклад основного матеріалу. Сучасні економісти дійшли висновку – знання є вирішальним фактором забезпечення зростання продуктивності праці, тобто освітній рівень працівників зумовлює рівень розвитку виробництва і забезпечує стабільність економічної системи та сталий розвиток суспільства [1, с. 3].

У цьому контексті, обґрунтованою видається теза У. Парпан, яка переконливо доводить, що «... освіта, зокрема, вища, ... як складний соціокультурний феномен, слугує підґрунтям еволюційного прогресу, справляє вагомий вплив на суспільство загалом. У період моральної кризи, суспільної апатії та акультурації освіта є могутнім чинником розвитку духовної культури індивіда, відтворення інтелектуальних і продуктивних сил соціуму, запорукою громадянського миру та майбутніх успіхів у зміцненні й утвердженні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави [2, с. 1].

Розглядаючи питання адміністративно-правового регулювання сфери освіти, передусім варто зауважити, що Україна активно проводить роботу стосовно всебічного регулювання освітньої сфери, з огляду на вагоме значення освіти для розвитку і формування освіченого покоління громадян нашої держави. Свідченням цього стала низка законодавчих та підзаконних актів, які були прийняті в нашій державі.

Варто погодитись з М. Легеньким, який зауважує, що «зростання ролі освіти у забезпеченні стійкого розвитку та конкурентоспроможності держав на світових економічних і фінансових ринках незмінно супроводжується посиленням ролі державних органів у виробленні в цих умовах стратегії та політики розвитку освіти, координації зусиль і ресурсів держав, необхідних для функціонування національних систем освіти на світовому освітньому ринку» [3, с. 11].

Все це, безумовно, потребує створення освітньої системи, спроможної, по-перше, задовольняти потребам академічної мобільності студентів, освітніх програм та навчальних планів; по-друге, впроваджувати в освітній процес індивідуалізацію та лібералізацію учбового процесу, орієнтованого на підтримання свободи розвитку особи, яка навчається для формування її особистості, а також високого статусу і професійного рівня викладача; по-третє, реалізовувати можливість активного залучення громадян і роботодавців в процес спільного фінансування з державою вищої освіти; по-четверте, забезпечувати рівний доступ всіх громадян до отримання вищої освіти.

Безсумнівно, що вказане вище вимагає суттєвої зміни ролі, завдань, структури і умов функціонування освіти в Україні, як важливого соціального інституту, здатного забезпечити поступальний соціально-економічний розвиток країни.

З огляду на те, що розвиток сучасної української держави характеризується інтеграційними процесами та Україна поступово адаптується до європейського освітнього простору, така інтеграція потребує європейських підходів до освітніх стандартів модернізації змісту освіти, забезпечення якості освіти. Реформування освітніх змін, впровадження нових методик необхідно здійснювати спираючись на досвід європейських країн, які розпочали процес реформування освітніх систем значно раніше і вже мають певний результат [4, с. 385-391].

Необхідно зауважити, що кардинальні зміни в національній освіті, по суті, відбулися у 2014 році, коли був прийнятий Закон України «Про вищу освіту» [5], а згодом Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [6]. Наступним етапом стала розробка проекту нового базового Закону України «Про освіту» [7], а також низки проектів інших актів освітнього законодавства, що стали підґрунтям для продовження цілеспрямованого реформування освітньої сфери.

Особливе значення для подальшого законодавчого регулювання сфери освіти мало затвердження Міністерством освіти і науки України єдиної Комунікаційної стратегії, в якій було визначено чотири головних пріоритети діяльності цього органу до 2020 року, а саме: 1) реформа середньої освіти «Нова українська школа»; 2) модернізація професійно-технічної освіти; 3) забезпечення якості вищої освіти; 4) створення нової системи управління та фінансування науки [8].

Розглядаючи концептуальні питання адміністративно-правового регулювання розвитку освіти в Україні в умовах євроінтеграції, І. Хомишин підкреслює, що

прийняття нового базового закону України «Про освіту» було важливим кроком у розвитку освітнього законодавства. Вчена акцентує на тому, що хоча він не визначає всіх деталей того, як відбуватиметься процес отримання освіти і підвищення її рівня, однак окреслює основні принципи функціонування освітньої галузі [9, с. 49].

Вчена вважає, що новації закону «Про освіту» стосуються змін у навчальному процесі, в управлінні освітою, у фінансуванні освіти. Зміни торкнулись всіх рівнів освіти і стали основними векторами в оновленні спеціального законодавства [9, с. 49].

Основними новаціями Закону України «Про освіту» є:

– Закон встановлює базовий компонент дошкільної освіти – державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті. Відтак діти старшого дошкільного віку (з 5 років) обов'язково мають бути охоплені дошкільною освітою відповідно до стандарту дошкільної освіти.

– Встановлюються нові терміни шкільного навчання і частково змінюється його структура. Реформа передбачає введення 12-річної школи.

– Головною метою навчання стане не отримання суми знань, а оволодіння учнями певним набором компетентностей та наскрізних вмінь. Законодавець називає найважливіші компетентності, які мають бути сформовані у школярів.

– Закон передбачає три види освіти: формальну, неформальну та інформальну. Важливою новацією закону, на думку громадськості і експертів, є закріплення в законі права на навчання вдома.

– Інклюзивна освіта буде відбуватися у тих же навчальних закладах, якщо виникне така необхідність, наприклад, на звернення батьків.

– Вища освіта як і раніше буде складатися з 2 рівнів: бакалаврат (його термін встановлюється не чотири, а три роки) і магістратура (два роки). Вступ до магістратури за новим законом буде відбуватися за підсумками ЗНО.

– Важливою новацією закону є введення поняття «академічної доброчесності». Це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

– Зкладам освіти відтепер надається фінансова, академічна, організаційна та кадрова автономія.

– Нововведенням закону у сфері управління галуззю є і запровадження інституту освітнього омбудсмена, який має забезпечувати права особи на освіту, розглядати порушення таких прав і приймати відповідні рішення [9, с. 49–50].

Водночас І. Хомишин висловлює думку про те, що за роки незалежності Україна зробила істотні кроки на шляху формування та розвитку освітнього законодавства. Вчена вважає (і з цим варто погодитись), що до основних здобутків незалежної України у сфері освіти можна віднести:

– розроблення нової методології розвитку української освіти (на засадах людиноцентризму, гуманізму, академічної свободи інтеграції у міжнародний освітній простір та ін.);

– створення нового освітнього законодавства;

– забезпечення рівного доступу кожного громадянина до якісної освіти;

– розвиток інклюзивного освітнього середовища, створення умов для його забезпечення;

– збільшення видів і форм здобуття освіти;

– використання нових форм і технологій контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів, студентів, запровадження зовнішнього незалежного оцінювання;

– поширення нових навчальних технологій;

– розвиток академічної мобільності та міжнародної співпраці у сфері освіти;

– сприяння навчанню впродовж життя;

– розвиток державно-громадського управління [9, с. 50–51].

Упродовж останніх років сфера освіти реформується ще активніше та набуває зовсім інших обрисів. Це обумовлено тим, що освіта, зокрема вища, перетворюється із способу передачі знань у потужний механізм «підлаштування» суспільства під сучасне економічне і соціальне середовище, які нині досить швидко змінюються. Особливо необхідно звернути увагу на те, що соціальні процеси сьогодні стають все більш

динамічнішими, що зумовлює важливість таких елементів розвитку, як соціальні новації.

Водночас, сама система освіти повинна змінюватись для того, щоб забезпечити ефективне вирішення нових проблем у ній самій, зокрема й тих, які пов'язані з міжнародними відносинами. Натомість, сучасна освіта, попри вирішення свого власного важливого завдання – формування інтелектуального потенціалу суспільства, безпосередньо пов'язана з процесами побудови демократичної, правової, соціальної держави, її національною безпекою, економічними перетвореннями, промисловим розвитком та особливо з інноваційними проектами, яких вимагає сучасне інформаційне суспільство.

У цьому контексті досить слушним є теза, висловлена І. Капуш, яка вважає, що сфера освіти є особливо цариною, яка зазнає значних трансформаційних впливів, що викликані «інформаційною революцією». На думку дослідниці, глобалізаційні процеси, розвиток нових технологій, формування інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, а також інші притаманні сучасній цивілізації риси дедалі активніше входять в наше життя та зумовлюють постійний людський розвиток як основоположне начало сучасного прогресу, а також підштовхують державу і суспільство до безумовного виконання свого завдання щодо забезпечення пріоритетності розвитку освіти і науки шляхом розв'язання тих проблем, які виникають у цій сфері [10, с. 1].

Імпонує те, що усвідомлюючи вагомість освіти в життєдіяльності суспільства і держави та на виконання Указу Президента України «Про вдосконалення вищої освіти в Україні» (від 3.07.2020 № 210/2020) та відповідних доручень Прем'єр-міністра України (№ 23502/2/1-20 від 12.06.2020 та № 23502/3/1-20 від 13.06.2020), МОН України розробив Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки [11]. Однак, окреслюючи тенденції та проблеми розвитку системи вищої освіти в Україні в документі чітко вказується, що з моменту прийняття до цього часу Закон України «Про вищу освіту» витримав вже 34 редакції, що створює ризики нестабільності законодавства у сфері вищої освіти. Умови функціонування системи вищої освіти регулюються також Бюджетним кодексом, Кодексом законів про працю, Господарчим кодексом. Головною проблемою розвитку вищої освіти залишається відсутність довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку України, що ускладнює створення моделі вищої освіти, адекватної цілям майбутнього країни [11].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що вирішення безлічі соціальних проблем, які мають місце в сучасному житті вимагає, зокрема, переходу людства до нових моделей освіти. У цьому аспекті вважаємо, що реформування та модернізація освіти України має вирішити такі важливі для нашої держави завдання як: приведення державної політики у сфері освіти у відповідність з її національними інтересами і забезпечення національної безпеки; здійснення ефективного реформування та модернізації вітчизняної системи вищої освіти, підвищення її привабливості і конкурентоздатності на європейському та світовому ринках освітніх послуг, зокрема за рахунок підвищення її якості; забезпечення результативності державної політики і сфері освіти, що дозволить сформувати таку систему вищої школи, яка буде здатною стати дієвим чинником для соціально-економічного розвитку нашої держави.

Список використаних джерел

1. Чекушина Ю. В., Чекушина Ю. М. Вища освіта України в аспекті інтелектуалізації праці (перше десятиліття ХХІ ст.). *Гуманітарний журнал*. 2013. Літо. 3. С. 3-10.
2. Парпан У. М. Правова природа вищої освіти в Україні: теоретико-правовий вимір : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 39 с.
3. Легенький М. І. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики в сфері освіти : монограф. Львів : Укр. акад. друкарства, 2017. 360 с.
4. Хоменко К. П. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти Польщі. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 1 до Вип. 5, Том I (52): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». Київ : Гнозис, 2014. С. 385-391.
5. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1556-18>.
6. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015І. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/848-19>.

7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017І. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>.
8. Комунікаційна стратегія МОН 2017-2020, схвалена рішенням колегії МОН від 26.05.2017 №4/1-15. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/komunikacijna-strategiya-mon-2017-2020.pdf>.
9. Хомишин І. Ю. Розвиток освіти в Україні в умовах євроінтеграції: концептуальні питання адміністративно-правового регулювання : монограф. Київ : МП «Леся», 2018. 439 с.
10. Капуш І. І. Адміністративно-правове регулювання інформатизації у сфері освіти : автореф. дис. ... кан. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2021. 18 с.
11. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. МОН України. Київ, 2020. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Chekushyna, Yu. V., Chekushyna, Yu. M. (2013) Vyshcha osvita Ukrayiny v aspekti intelektualizatsiyi pratsi (pershe desyatylyttya XXI st.) [Higher education in Ukraine in terms of intellectualization of labor (the first decade of the XXI century.)]. *Humanitarnyy zhurnal*. Lito. 3. pp. 3-10. [in Ukr.].
2. Parpan, U. M. (2019) Pravova pryroda vyshchoyi osvity v Ukrayini: teoretyko-pravovyy vymir [Legal nature of higher education in Ukraine: theoretical and legal dimension] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Natsional'nyy universytet «L'viv's'ka politekhnik». L'viv, 39 p. [in Ukr.].
3. Lehen'kyu, M. I. (2017) Administratyvno-pravovi zasady formuvannya ta realizatsiyi derzhavnoyi polityky v sferi osvity [Administrative and legal principles of formation and implementation of state policy in the field of education] : monohraf. L'viv : Ukr. akad. drukarstva, 360 p. [in Ukr.].
4. Khomenko, K. P. (2014) Suchasni tendentsiyi rozvytku vyshchoyi osvity Pol'shchi [Modern trends in higher education in Poland]. *Humanitarnyy visnyk DVNZ «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody»*. Dodatok 1 do Vyp. 5, Tom I (52): Tematychnyy vypusk «Vyshcha osvita Ukrayiny u konteksti intehratsiyi do yevropeys'koho osvith'oho prostoru». Kyiv : Hnozys, pp. 385-391. [in Ukr.].
5. Pro vyshchu osvitu [On higher education] : Zakon Ukrayiny vid 01.07.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1556-18>. [in Ukr.].
6. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diyal'nist' [On scientific and scientific-technical activities] : Zakon Ukrayiny vid 26.11.2015І. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/848-19>. [in Ukr.].
7. Pro osvitu [On education] : Zakon Ukrayiny vid 05.09.2017І. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>. [in Ukr.].
8. Komunikatsiyina stratehiya MON 2017-2020 [Communication strategy of the Ministry of Education and Science], skhvalena rishennyam kolehiyi MON vid 26.05.2017 №4/1-15. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/komunikacijna-strategiya-mon-2017-2020.pdf>. [in Ukr.].
9. Khomyshyn, I. Yu. (2018) Rozvytok osvity v Ukrayini v umovakh yevrointehratsiyi: kontseptual'ni pytannya administratyvno-pravovoho rehulyuvannya [Development of education in Ukraine in terms of European integration: conceptual issues of administrative and legal regulation] : monohraf. Kyiv : MP «Lesya», 439 p. [in Ukr.].
10. Kapush, I. I. (2021) Administratyvno-pravove rehulyuvannya informatyzatsiyi u sferi osvity [Administrative and legal regulation of informatization in the field of education] : avtoref. dys. ... kan. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsional'nyy universytet «L'viv's'ka politekhnik». L'viv, 18 p. [in Ukr.].
11. Stratehiya rozvytku vyshchoyi osvity v Ukrayini na 2021–2031 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021-2031]. MON Ukrayiny. Kyiv, 2020. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Nadiya Bortnyk, Nadiya Khrystynchenko. Administrative legal regulation of education in Ukraine in the way to European integration. The article deals with analysis of administrative and legal regulation of education in Ukraine on the way to inclusion in the European and world educational space. The importance of education for the progressive development of the state and society is emphasized. The state of legislative regulation of the domestic educational sphere is analyzed.

Emphasis is placed on higher education, which plays an extremely important role in the development and formation of the educated generation of citizens of our state. It is pointed out that higher education and science were the first to adapt to the European and world educational space. To this end, the state adopted a number of legislative acts that allowed for reforms in higher education and science. A special period of development of the modern educational environment took place with the adoption of the new basic Law of Ukraine «On Education», which outlined the basic principles of the educational sector.

The need to create an educational system that can, first, meet the needs of academic mobility of students, educational programs and curricula; secondly, to introduce into the educational process individualization and liberalization of the educational process aimed at maintaining the freedom of

personal development, as well as the high status and professional level of the teacher; thirdly, to realize the possibility of active involvement of citizens and employers in the process of joint financing with the state of higher education; fourth, to ensure equal access for all citizens to higher education.

It is concluded that the reform and modernization of education in Ukraine should solve such important tasks for our country as: bringing state policy in the field of education in line with its national interests and ensuring national security; implementation of effective reform and modernization of the domestic higher education system, increasing its attractiveness and competitiveness in the European and global markets for educational services, in particular by improving its quality; ensuring the effectiveness of public policy and education, which will form a system of higher education that will be able to become an effective factor for socio-economic development of our state.

Keywords: education, higher education, educational space, education system, state policy in the field of education, legal regulation, management of the educational sphere.

УДК 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-235-241

Валерій ДАРАГАН[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОГНОЗУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ ДЕПАРТАМЕНТУ СТРАТЕГІЧНИХ РОЗСЛІДУВАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЗМІН КРИМІНОГЕННОЇ ОБСТАНОВКИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

У статті розглянуто використання прогнозування під час оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері публічних закупівель. Надано пропозиції щодо стадій здійснення прогнозування в діяльності підрозділів стратегічних розслідувань Національної поліції України. Визначено перспективні джерела інформації щодо процесів, які відбуваються у сфері публічних закупівель, зокрема: Інтернет; засоби масової інформації; довідки експертів; результати наукових досліджень; аналіз законодавства. Запропоновано показники, які оперативному працівнику підрозділу стратегічних розслідувань доцільно аналізувати для прогнозування кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель.

Ключові слова: прогнозування, кримінальне правопорушення, публічні закупівлі, Національна поліція, кримінальна поліція.

Постановка проблеми. Важливим чинником, що впливає на розвиток організованої злочинності, є й те, що заходи, яких уживали органи державної влади й управління, як правило, відставали від динаміки змін кримінальної ситуації в країні, що перешкоджало досягненню реальних позитивних результатів у протидії злочинності [8, с. 10].

У людства не відразу виникла ідея, пов'язана з можливістю передбачення свого майбутнього. Тільки внаслідок тривалого розвитку воно виробило уявлення про минуле і набагато пізніше про майбутнє як про категорії, відмінні від теперішнього. В цей час у діяльності людини практично відсутні ситуації, за яких прогнозування не відіграло б істотної ролі. Формула поведінки людини – «бачити, передбачити, діяти» – стосується будь-якої діяльності».

Рівень злочинності у сфері публічних закупівель, як і у сфері економіки загалом, залежить від великої кількості чинників. Одним із чинників, що впливають на рівень злочинності у цій сфері, є готовність правоохоронних органів до змін у криміногенній обстановці. Саме на вирішення вказаного завдання повинно бути спрямоване прогнозування як система заходів, спрямованих на виявлення потенційних загроз злочинності у сфері публічних закупівель, визначення можливих напрямів удосконалення способів їх учинення та приховування, а також визначення виникнення

© В. Дараган, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1735-2371>

velcom07@gmail.com

корупційних ризиків та зв'язків.

Якість здійснення протидії кримінальним правопорушенням, а які вчиняються організованими злочинними угрупованнями й погонів, багато в чому залежить від передбачення результатів такої діяльності та подій у кримінальному середовищі.

Як свідчить аналіз практичної діяльності, кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель мають латентний характер, що зумовлює необхідність застосування можливостей оперативних підрозділів, зокрема активного здобування первинної оперативної інформації, а саме виявлення осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес. Зазначені дії в теорії оперативно-розшукової діяльності отримали назву «оперативний пошук».

Зараз діяльність, пов'язана з виявленням ознак кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, має неабияке значення в діяльності оперативних підрозділів Національної поліції, зокрема підрозділів стратегічних розслідувань. Така діяльність потребує від зазначених підрозділів усього наявного арсеналу методів та форм оперативно-розшукової діяльності, зокрема оперативного (ініціативного) пошуку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблемою удосконалення прогнозування в діяльності оперативних підрозділів займалися такі вітчизняні фахівці в галузі оперативно-розшукової діяльності, як: О. Бандурка, В. Біляєв, В. Василичук, О. Голиш, М. Вертузаєв, В. Грохольський, Ю. Орлов, М. Стащак, М. Стрельбицький, Р. Халілев, О. Цільмак, О. Юрченко та ін.

У більшості вчених і практиків не викликає сумніву факт, що прогнозування підвищує ефективність оперативно-розшукової діяльності, позитивно відображаючись на кожній з її організаційних форм. Однак у роботах цих науковців не розглянуто позицію, що прогнозування має стати невід'ємним та обов'язковим інструментом для здійснення прогнозів під час оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері публічних закупівель.

Метою статті є визначення особливостей використання прогнозування під час оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Вперше питання прогнозування злочинності стало предметом дослідження саме вчених у сфері кримінології, а далі його почали розвивати інші кримінально-правові науки (кримінальний процес, криміналістика, оперативно-розшукова діяльність) [9, с. 241].

Процес прогнозування кримінальних правопорушень вже досить давно вивчається наукою кримінологією. Більшість вчених-кримінологів під поняттям «кримінологічне прогнозування» розуміють процес отримання, обробки й аналізу інформації з метою визначення майбутнього стану злочинності чи ймовірності вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Зокрема, вчені-кримінологи під поняттям «кримінологічне прогнозування» розуміють процес отримання, обробки й аналізу інформації з метою визначення майбутнього стану злочинності чи ймовірності вчинення конкретного кримінального правопорушення [4, с. 93; 6, с. 219].

У структурі аналітичної роботи в ОРД обов'язково наявні елементи передбачення, оскільки будь-яке рішення (включно з тактичним) звертається в майбутнє, відповідає на питання: «Як необхідно буде діяти?» [2, с. 733].

Прогнозування є результатом мислення оперативного працівника, пошуку ним відповідей на питання про те, як може змінитися оперативно-тактична ситуація, як необхідно діяти в очікуваній ситуації, якою буде поведінка противника (особи, яка вчиняє чи буде вчиняти протиправні дії).

Щодо значення прогнозування в оперативно-розшуковій діяльності серед науковців є думка, що його значення полягає у такому: під час проведення оперативно-розшукових заходів оперативно-розшукове прогнозування спонукає ухвалювати рішення й діяти; воно сприяє прагненню оперуповноваженого до поповнення інформації, а в результаті збільшує активність ОРД, сам процес прогностичного мислення стимулює пошук нових фактів, поглиблення у вивчення відповідних осіб або середовища, сприяє вдосконалюванню пізнавальної діяльності оперативних працівників у зв'язку з тим, що вимагає збору додаткової інформації, без якої «бачення», а точніше передбачення, виявляється неясним; оперативно-розшукове прогнозування використовує багато резервів для пошуку інформації; одержання оперативно-

розшукових прогнозів істотно підвищує якість ухвалення тактичних рішень, зокрема внаслідок більш повної поінформованості, що досягається під час прогнозування. Тож оперативно-розшукове прогнозування оптимізує оперативно-тактичні дії, тобто робить їх максимально результативними, законспірованими, запобігає зайвій втраті сил та часу; оперативно-розшукове прогнозування запобігає помилкам у роботі з конфідентами, під час використання спеціальної техніки й методів ОРД. Ці гарантії зумовлені тим, що оперативний працівник, ухвалюючи тактичні рішення, повинен оцінювати свої особисті можливості, всі властивості конфідентів, передбачати умови, в яких діятимуть останні, а також можливі перешкоди в реалізації оперативних заходів [7, с. 241].

Якщо стосовно перших трьох елементів жодних питань не виникає, то останні два, на нашу думку, вбачаються сумнівними. Зокрема, по-перше одержання оперативно-розшукових прогнозів далеко не завжди підвищує якість ухвалення тактичних рішень, оскільки таке прогнозування далеко не в усіх випадках має точний прогноз, а здебільшого взагалі має декілька напрямків розвитку оперативно-тактичної ситуації. При цьому треба зазначити, що можуть виникнути випадки, коли жоден із прогнозованих напрямків розвитку такої ситуації в реальності не збігатиметься з оперативно-тактичною ситуацією, яка виникне в подальшому.

Щодо цього доречним буде звернутися до дослідження О. Кальмана, І. Христини, Г. Дарнопих та Н. Чикіної стосовно кримінологічних проблем прогнозування економічної злочинності, планування і координації заходів боротьби з нею, які вказують, що досить складно адекватно прогнозувати суспільні, у тому числі криміногенні явища й процеси через те, що участь у них людей з їх власною психологічною мотивацією робить який завгодно соціальний прогноз тільки приблизним [5, с. 65].

З огляду на зазначене, не можна з впевненістю говорити про те, що прогнозування робить оперативно-тактичні дії максимально результативними, до того ж воно не може запобігати зайвій втраті сил та часу. Щодо їх конспірації, то, на нашу думку, вказаний елемент в цьому разі є зайвим, оскільки має опосередкований характер, у зв'язку з тим, що сам рівень конспірації проведення певних дій вибирається, зважаючи на прогноз їх результативності (в певних оперативно-тактичних ситуаціях гласні заходи будуть більш результативними, ніж законспіровані). По-друге, не можна передбачити усі умови, в яких діятимуть конфіденти, і так само можливі перешкоди у реалізації оперативних заходів, а тому не можна стверджувати, що оперативно-розшукове прогнозування запобігає помилкам у роботі з конфідентами, під час використання спеціальної техніки й методів ОРД.

Безперечно, наведені нами аргументи мають дискусійний характер, однак, аргументуючи свою думку, ми тільки хотіли вказати на те, що розглянуті вище елементи не повинні мати категоричний характер і повинні розглядатися як можливість підвищення якості ухвалення оперативно-тактичних рішень, а також використання сил, засобів й методів ОРД.

Зазначене вказує на те, яку роль відіграє застосування прогнозування в оперативно-розшуковій діяльності.

На цей час, незважаючи на визначені позитивні зрушення, прогнозування в системі оперативних підрозділів ще не стало невід'ємною складовою частиною процесу підготовки управлінських рішень. Однією з причин такої ситуації є відсутність належного нормативного закріплення функції прогнозування.

Крім того, аналіз наявних організаційних структур підрозділів стратегічних розслідувань Національної поліції України показує, що спеціалізованих підрозділів, які на належному рівні реалізують функцію прогнозування, у вказаних підрозділах поки немає.

Прогнозування відіграє велике значення в процесі протидії кримінальним правопорушенням у сфері публічних закупівель, оскільки: воно дає змогу спланувати діяльність оперативного підрозділу; воно спрямоване на раціональне використання сил, засобів та заходів ОРД; дає змогу спрацювати на попередження; під час проведення оперативно-розшукових заходів прогнозування спонукає ухвалювати рішення і діяти; воно сприяє прагненню оперуповноваженого до поповнення інформації, а в результаті збільшує активність ОРД, сам процес прогностичного мислення стимулює пошук нових фактів, поглиблення у вивчення відповідних осіб або середовища, сприяє вдосконаленню пізнавальної діяльності оперативних працівників у зв'язку з тим, що вимагає збору додаткової інформації, без якої «бачення», а точніше передбачення,

виявляється неясним; прогнозування використовує багато резервів для пошуку інформації; одержання оперативно-розшукових прогнозів, як правило, підвищує якість ухвалення тактичних рішень, зокрема внаслідок більш повної поінформованості, що досягається під час прогнозування.

Отже, прогнозування спрямоване на оптимізацію оперативно-тактичних дій.

На сьогодні головну роль у діяльності правоохоронних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням у сфері публічних закупівель відіграють підрозділи стратегічних розслідувань Національної поліції, заходів щодо захисту бюджетних коштів від злочинних посягань, забезпечення правомірності застосування процедур закупівлі товарів, робіт і послуг та цільового У структурі Національної поліції обов'язок здійснення використання бюджетних коштів покладено на підрозділи Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України.

На сьогодні перспективним джерелом інформації щодо процесів, які відбуваються у сфері публічних закупівель, є інформація, наявна у мережі «Інтернет». Також перспективним джерелом інформації для здійснення прогнозування є публікації в засобах масової інформації щодо результатів журналістських розслідувань стосовно зловживань під час здійснення публічних закупівель. Крім вказаних джерел, доцільно здійснювати вивчення аналітичних довідок експертів щодо окремих норм та проектів законів щодо внесення змін до законодавства, яке регулює здійснення публічних закупівель, а також бюджетного законодавства щодо наявних у них недоліків та корупційних ризиків, які в подальшому можуть бути використані зловмисниками.

Перспективним джерелом інформації, спрямованої на вивчення негативних тенденцій стану злочинності, відомостей криміногенного, кримінального характеру у сфері публічних закупівель та формування прогнозів змін криміногенної обстановки, визначення майбутнього стану злочинності чи ймовірності вчинення конкретного кримінального правопорушення у цій сфері, є також результати наукових досліджень.

У процесі здійснення прогнозування оперативному працівнику необхідно використовувати знання щодо чинників, які впливають на криміногенну обстановку у сфері публічних закупівель. Як вже зазначалося, чинників вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері може бути досить багато. Однак рівень злочинності у сфері публічних закупівель закономірно змінюється після ухвалення змін до законодавства у сфері публічних закупівель, а також після появи якісно нових механізмів вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері, алгоритму документування яких правоохоронними органами ще не вироблено.

На сьогодні наявність зазначених вище чинників становить одну із основних проблем у процесі протидії кримінальним правопорушенням у сфері публічних закупівель. Зважаючи на зазначене, є гостра потреба здійснення постійного аналізу змін законодавства, що стосуються сфери публічних закупівель, а також аналізу нових способів вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері.

Виконання аналізу такої інформації дасть змогу прогнозувати можливі напрями розвитку злочинності у цій сфері та своєчасно виробити механізми їх попередження, виявлення та документування.

Аналіз результатів дослідження свідчить, що процес прогнозування в діяльності підрозділів стратегічних розслідувань Національної поліції України повинен мати такі стадії: постановка завдання прогнозування; формування інформаційної бази; аналіз об'єкта прогнозування; побудова об'єкта, що прогнозується; розробка прогнозу; аналіз результатів прогнозування.

За ступенем формалізації всі методи прогнозування поділяють на інтуїтивні і формалізовані. У процесі здійснення прогнозування кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, як правило, використовують інтуїтивні методи прогнозування.

Інтуїтивне прогнозування застосовують тоді, коли об'єкт прогнозування або занадто простий, або настільки складний, що аналітично врахувати вплив багатьох чинників практично неможливо. У цих випадках необхідне опитування експертів. Формалізовані статистичні методи прогнозування ефективні тоді, коли надійність прогнозу вкладається у межі еволюційного циклу розвитку події [5, с. 65–66].

Як показали результати дослідження, в процесі здійснення прогнозування працівнику підрозділу стратегічних розслідувань Національної поліції України доцільно вивчити думки таких фахівців: працівників Міністерства економіки України;

працівників установ Державної казначейської служби України; працівників установ Рахункової палати України; працівників установ Антимонопольного комітету України; працівників установ Державної аудиторської служби України; працівників прокуратури; працівників Національного антикорупційного бюро України; працівників Державної служби фінансового моніторингу України; представників засобів масової інформації, які спеціалізуються на розслідуванні фактів розкрадання бюджетних коштів та інших правопорушень під час проведення публічних закупівель; представників громадськості, які здійснюють громадський контроль за здійсненні публічних закупівель в Україні.

Звернення до прогнозування висуває нові вимоги до об'єкта і якості інформації, оскільки будь-яке прогнозування – це висновок, заснований на співвідношенні багатьох фактів і аспектів, що впливають на розвиток явища, яке пізнається [10, с. 359].

Як свідчить аналіз практичної діяльності, а також аналіз наукових джерел, для прогнозування кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель необхідно використовувати такі показники:

- абсолютні показники, що характеризують економічну злочинність і діяльність правоохоронних органів і відбивають обсяг і рівні злочинності у сфері публічних закупівель (скільки вчинено протягом певного часу кримінальних правопорушень і окремо за видами, способи вчинення, завдані збитки, скільки засуджено осіб загалом і окремих осіб тощо);

- відносні показники, що характеризують питому вагу кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель у загальній сукупності кримінальних правопорушень у сфері економіки;

- коефіцієнти злочинності у сфері публічних закупівель, що характеризують інтенсивність і поширеність злочинності у співвідношенні до кількості розпорядників публічних (бюджетних) коштів на території оперативного обслуговування;

- показники динаміки зміни злочинності у сфері публічних закупівель (абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту тощо);

- вплив політичних, законодавчих та економічних чинників.

Прогнозування за цією схемою повинно вестись на всіх рівнях ієрархічної структури підрозділів стратегічних розслідувань Національної поліції України з використанням показників, прийнятих саме для цього рівня. Цей процес повинен здійснюватися постійно, з частотою, що забезпечує своєчасне ухвалення рішень, і відбивати найважливіший бік аналізу стану і динаміки злочинності.

Отже, оперативний прогноз повинен ґрунтуватись на об'єктивних передумовах суспільно-політичного та економічного характеру, всебічних відомостях, що характеризують злочинність у сфері публічних закупівель, експертних оцінках фахівців, причетних до правоохоронної діяльності (слідчі, прокурори, судді, науковці тощо).

Як вже зазначалося, у більшості вчених і практиків не викликає сумніву факт, що прогнозування підвищує ефективність оперативно-розшукової діяльності, позитивно відображаючись на кожній з її організаційних форм. Однак на практиці досі не визначено конкретні суб'єкти здійснення прогнозування. Теорія оперативно-розшукової діяльності дає змогу будь-якому суб'єкту цієї діяльності здійснювати такі прогнози, однак треба враховувати, що аналітичні відділи мають необхідні для цього ресурси та інструменти (відповідні бази даних, спеціалізовані апаратно-програмні комплекси, професійних аналітиків, експертів), а головне – час для здійснення прогнозування (відповідно до своїх функціональних обов'язків), якого часто не мають оперативні працівники [1, с. 107].

З цією метою, на нашу думку, необхідно зобов'язати аналітичні відділи, що є в структурі регіональних управлінь стратегічних розслідувань Національної поліції України, здійснювати проведення аналітичної роботи щодо змін законодавства в бюджетній сфері та у сфері публічних закупівель. Зокрема, на підставі такого аналізу робити відповідні прогнози щодо розвитку злочинності у сфері публічних закупівель та інформувати про це відповідні відділи, що спеціалізуються на протидії кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері [3, с. 107].

Наприклад, у разі змін умов проведення закупівель в одного учасника, оперативні працівники мають можливість акцентувати на моніторингу проведення закупівель в одного учасника.

Крім того, доцільно покласти на такі групи обов'язок узагальнення інформації щодо механізмів вчинення кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель

та передачі такої інформації до Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції Національної поліції. На підставі отриманої з регіональних підрозділів стратегічних розслідувань Національної поліції інформації працівники аналітичного відділу Департаменту матимуть можливість сформулювати аналітичні довідки щодо прогнозування розвитку злочинності у сфері публічних закупівель в певних регіонах для інформування регіональних підрозділів стратегічних розслідувань про можливі напрями розвитку злочинності у сфері публічних закупівель.

Висновки. Зважаючи на викладене, можна констатувати таке:

– узагальнена інформація про кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель дасть змогу виділити нові тенденції у розвитку способів вчинення таких кримінальних правопорушень та, як результат, надасть можливість сформулювати алгоритм дій щодо виявлення таких кримінальних правопорушень, а також тактику документування злочинних дій зловмисників;

– до формування таких алгоритмів мають бути залучені працівники Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції, а також працівники тих управлінь стратегічних розслідувань Національної поліції, з яких надійшла інформація про нові способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель.

Список використаних джерел

1. Бусол О. Ю. Підрозділи аналітичної розвідки як спеціальний суб'єкт оперативно-розшукового прогнозування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2(2). С. 106–115.
2. Горяинов К. К., Овчинский В. С., Синилов Г. К. Теория оперативно-розыскной деятельности : учеб. Москва : ИНФРА-М, 2006. 832 с.
3. Дараган В. В. Оперативно-розшукова протидія злочинам у сфері державних закупівель: проблеми теорії та практики : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 352 с.
4. Джужа О. М., Иванов Ю. Ф. Криминологія : навч. посібник. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.
5. Кальман О. Г., Христич І. О., Дарнопих Г. Ю., Чікіна Н. О. Криминологічні проблеми прогнозування економічної злочинності, планування і координація боротьби з нею. Харків : Ін-т вивчення проблем злочинності АПРН України, 2003. 267 с.
6. Агапов А. Ф., Барінова Л. В., Гриб В. Г. Криминологія : учеб. ; под. ред. Малкова В. Д. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЗАО «Юстицинформ», 2006. 528 с.
7. Меживой В. П., Меживой О. В. Оперативно-розшукове прогнозування як важливий елемент тактичного мислення оперативника. *Вісник Луганського державного університету імені Є. О. Дідоренка*. 2008. Спец. вип. № 4. Ч. 2. С. 17–22.
8. Мохов Е. А. Организованная преступность и национальная безопасность России. Москва : Вузов. книга, 2002. 224 с.
9. Стащак М. В., Голиш О. І. Оперативно-розшукове прогнозування протидії злочинам у сфері водокористування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Спец. вип. (№ 73). С. 240–248.
10. Телийчук В. Г. Оперативно-розыскное прогнозирование как способ выявления организованных преступных групп. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки*. 2013. Т. 26 (65). № 2-1. Ч. 2. С. 356–361.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Busol, O. Yu. (2011) Pidrozdily analitychnoyi rozvidky yak spetsial'nyy sub'yekt operativno-rozshukovoho prohnouzuvannya [Units of analytical intelligence as a special subject of operational-search forecasting]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. №2(2), pp. 106-115.
2. Goryainov, K. K., Ovchinskiy, V. S., Sinilov, H. K. Teoriya operativno-rozysknoy deyatelnosti [Theory of operational-search activities] : ucheb. Moscow : INFRA-M, 2006. 832 p.
3. Darahan, V. V. (2018) Operativno-rozshukova protydiya zlochyam u sferi derzhavnykh zakupivel': problemy teorii ta praktyky [Operational-search combatting crimes in public procurement: problems of theory and practice] : monohraf. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 352 p.
4. Dzhuzha, O. M., Ivanov, Yu. F. (2006) Kryminolohiya [Criminology] : navch. posibnyk. Kyiv : Vyd. PALYVODA A. V., 264 p.
5. Kal'man, O. H., Khrystych, I. O., Darnopykh, H. Yu., Chikina, N. O. (2003) Kryminolohichni problemy prohnouzuvannya ekonomichnoyi zlochyynnosti, planuvannya i koordynatsiya borot'by z neyu [Criminological problems of forecasting economic crime, planning and coordination of combatting it]. Kharkiv : In-t vyvchennya problem zlochyynnosti APnR Ukrainy, 267 p.
6. Agapov, A. F., Barinova, L. V., Grib V. G. (2006) Kryminolohiya [Criminology] : ucheb. ; pod. red. Malkova V. D. 2-e izd., pererab. i dop. Moscow : ЗАО «Yustytinform», 528 p.

7. Mezhyvoy, V. P., Mezhyvoy, O. V. (2008) Operativno-rozshukove prohnozuvannya yak vazhlyvyi element taktychnoho myslennya operatyvnyka [Operational-search forecasting as an important element of the detective's tactical thinking]. *Visnyk LuhDUVS im. E. O. Didorenka*. Special issue № 4, part 2, pp. 17–22.

8. Mokhov, E. A. (2002) Organizovannaya prestupnost' i natsional'naya bezopasnost' Rossii [Organized crime and national security of Russia]. Moscow : Vuzov. kniga, 224 p.

9. Stashchak, M. V., Holysh, O. I. (2014) Operativno-rozshukove prohnozuvannya protydyi zlochynam u sferi vodokorystuvannya [Operational-search forecasting of combatting crimes in water use]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Special issue (№ 73), pp. 240–248.

10. Teliychuk V. G. (2013) Operativno-rozysknoye prognozirovaniye kak sposob vyyavleniya organizovannykh prestupnykh grupp [Operational and investigative forecasting as a way to identify organized criminal groups]. *Uchenyye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Seriya : Yuridicheskiye nauki*. Vol. 26 (65). № 2-1. Part. 2, pp. 356–361.

ABSTRACT

Valeriy Darahan. Peculiarities of forecasting by the divisions of the Department of Strategic Investigations of the National Police of Ukraine of changes in the criminogenic situation in the field of public procurement. The article considers the use of forecasting during operational and investigative counteraction to criminal offenses in the field of public procurement. It is determined that the quality of counteraction to criminal offenses, and especially those committed by organized criminal groups, largely depends on the anticipation of the results of such activities and events in the criminal environment.

It is established that most scientists and practitioners have no doubt that forecasting increases the effectiveness of operational and investigative activities, positively reflecting on each of its organizational forms. However, the work of these researchers does not consider the position that forecasting should become an integral and mandatory tool for making predictions in the operational and investigative response to criminal offenses in the field of public procurement.

Proposals on the stages of forecasting in the activities of strategic investigation units of the National Police of Ukraine are provided. Promising sources of information on the processes taking place in the field of public procurement have been identified, in particular: Internet; media; expert certificates; research results; analysis of legislation. The indicators that the operative of the strategic investigation unit should analyze to predict criminal offenses in the field of public procurement are proposed.

It has established that the generalized information on criminal offenses in the field of public procurement will allow to identify new trends in the development of such criminal offenses and as a result will allow to formulate an algorithm for detecting such criminal offenses and tactics for documenting criminal acts. It is proposed to involve employees of the Department of Strategic Investigations of the National Police, as well as employees of those departments of strategic investigations of the National Police from which information about new ways of committing criminal offenses in the field of public procurement.

Keywords: forecasting, criminal offense, public procurement, National Police, criminal police.

УДК 342.7 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-242-246

**Юрій
КИРИЧЕНКО**[©]
доктор юридичних
наук, доцент

**Ганна
ДАВЛСТОВА**[©]
асистент

*(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)*

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Досліджено практику конституційного регулювання обов'язків людини і громадянина в державах континентальної Європи. Визначено обсяг конституційного закріплення обов'язків людини і громадянина в європейських державах. Зазначено, що держава формує свої вимоги до людини в системі обов'язків, встановлюючи міру юридичної відповідальності за їх невиконання. І тому Конституція України поряд із цілим комплексом прав і свобод передбачає ряд важливих обов'язків, які є складовим елементом конституційно-правового статусу людини і громадянина.

Зроблено висновок, що положення норм Конституції України, в яких закріплено основні обов'язки людини і громадянина, в основному змістовно кореспондуються і корелюються з міжнародно-правовими актами. Але, незважаючи на це, зазначені норми потребують вдосконалення та з урахуванням зарубіжного досвіду приведення їх до кращих зразків європейського конституціоналізму.

Ключові слова: конституція, обов'язки, конституційні обов'язки людини і громадянина, конституційне регулювання обов'язків.

Постановка проблеми. Конституційно-правовий інститут обов'язків людини і громадянина в більшості європейських держав почав юридично формуватися лише після Другої світової війни у зв'язку з прийняттям найважливіших міжнародно-правових актів. Питання щодо обов'язків людини було науково висвітлено у міжнародних документах з прав людини, зокрема, у Загальній декларації прав людини (1948 р.), у Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.), а також у Декларації обов'язків та відповідальності людини (1998 р.).

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження зазначеної теми стали конституційне законодавство держав континентальної Європи, а також наукові праці вчених з обраної проблематики.

Варто наголосити, що питання конституційно-правового регулювання обов'язків знайшли своє відображення в наукових працях О. Білоскурської, М. Вітрука, Л. Воєводіна, А. Колодія, Л. Летнянина, А. Олійника, В. Погорілка, О. Пушкіної, П. Рабіновича, О. Тодики, Ю. Тодики, В. Федоренка, О. Фрицького, М. Хавронюка, Н. Шукліної та інших учених, які, як правило, розглядали загальні питання конституційних обов'язків людини і громадянина.

© Ю. Кириченко, 2021

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1212-1622>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

© Г. Давлстова, 2021

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1956-9868>

davannazp@gmail.com

Водночас, віддаючи належне значній кількості науковим працям, присвячених різним аспектам конституційного регулювання обов'язків людини і громадянина, деякі питання окресленої проблематики потребують подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз положень норм конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплені обов'язки людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнано, що жити в суспільстві та бути вільним від нього неможливо, тому що суспільство і держава, підтримуючи кожну окрему людину в її прагненні найповніше користуватися своїми правами і свободами, водночас зобов'язує її стримуватися у правомірних інтересах інших людей, суспільства і держави. Тобто держава формулює свої вимоги до людини в системі обов'язків, встановлюючи міри юридичної відповідальності за їх невиконання.

Конституція України поряд із цілим комплексом прав і свобод передбачила ряд важливих обов'язків, які є складовим елементом конституційно-правового статусу людини і громадянина. На думку А. Колодія і А. Олійника, здійснення прав і свобод можливе тільки за наявності виконання обов'язків суб'єктом цього права чи свободи, а також іншими суб'єктами [1, с. 209].

Якщо говорити про категорію обов'язку, то необхідно звернути увагу на те, що обов'язки є одним із чинників забезпечення та непорушення прав і свобод людини і громадянина, а також вагомим елементом механізму стабільності в суспільстві. При цьому, як писав К. Маркс, що в людському суспільстві «немає прав без обов'язків, як і немає обов'язків без прав» [2, с. 446].

Варто наголосити, що в юридичній науці існують різні точки зору щодо розуміння поняття «обов'язок». Так за ствердженням Л. Глухарєвої, обов'язок – це органічна частина субстанціонально-змістовної природи правової свободи, вираженої як «право». «Право» розуміється як обов'язок та існує з ним у нерозривній єдності [3, с. 230], а на думку Л. Летнянчина, обов'язки необхідно розглядати як основний конституційно-правовий інститут у межах генерального інституту основ правового статусу людини і громадянина. При цьому вчений вважає, що для вирішення обов'язків у самостійний конституційно-правовий інститут вагомим аргументом має стати те, що вони складають собою певну систему, сукупність норм конституційного права [4, с. 46–47]. Але, на наш погляд, конституційні обов'язки людини і громадянина – це міра суспільно необхідної правомірної поведінки особи, що закріплена в нормах Конституції та законах держави, яка наявна винятково у конституційно-правових відносинах і передусім виражає її обов'язки перед державою та суспільством.

Обов'язок – це зворотня сторона права, тобто односторонніх, незалежних, відокремлених одне від одного прав та обов'язків не існує, тому що у відокремленому вигляді вони взагалі б не мали змісту. Права та обов'язки об'єктивно взаємопов'язані між собою через їх взаємозумовленість та рівність. Таким чином, цей висновок дає можливість розглядати конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина як цілісне явище, що володіє специфічними ознаками та властивостями системи. Тобто конституційні обов'язки виконують у правовій системі держави важливі та багатоцільові функції, а також соціальні ролі [5, с. 231].

Варто зазначити, що більшість учених розглядають не тільки права в єдності з обов'язками, а й обов'язки – у тісному взаємозв'язку з правами. Хоча права і обов'язки є відносно самостійними категоріями, але, незважаючи на це, неможливо в повному обсязі розкрити їх сутність окремо один від одного, оскільки це діалектично взаємопов'язані поняття, які відображають взаємозв'язок між людьми та людьми і державою. І тому варто погодитись зі О. Скакун, яка вважає, що обов'язок – це парна категорія з правом, тому що обов'язок є способом забезпечення прав [6, с. 238], а В. Басик зауважує, що принцип взаємозв'язку й єдності прав та обов'язків застосовується в розумінні правового статусу людини і громадянина та знайшов своє закріплення, зокрема в Загальній декларації прав людини [7, с. 11].

Проблема співвідношення та єдності конституційних прав і конституційних обов'язків має не тільки науково-теоретичне, а й практичне значення. Так, у п. 1 ст. 12 Конституції Португалії закріплено принцип єдності прав і обов'язків, згідно з яким «Усі громадяни користуються правами й несуть обов'язки, які закріплені за ними Конституцією» [8, с. 523]. Від правильності тлумачення й розуміння цього співвідношення залежить правомірна поведінка людини в суспільстві, дотримання нею законів, повне й правильне використання своїх прав і свобод та водночас неухильне,

сумлінне виконання своїх обов'язків перед іншими людьми, суспільством і державою.

В умовах застосування західної концепції прав людини більшість європейських держав у нормах своїх конституцій обмежились встановленням мінімуму конституційних обов'язків, що свідчить про те, що основною метою прийняття конституції є забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Такий підхід був застосований й законодавцями пострадянських та постсоціалістичних держав. Зокрема, у Конституції України 1996 р. відбулося скорочення переліку конституційних обов'язків людини і громадянина і складає 14 основних обов'язків людини і громадянина. Водночас зауважимо, що за цим показником Україна випереджає всі європейські держави, правова система яких належить до романо-германської правової системи. У той же час 10 обов'язків людини і громадянина закріплено у конституціях Азербайджану та Білорусії; 9 – у конституціях Болгарії, Польщі, Чорногорії; 8 – у конституціях Вірменії, Естонії, Іспанії, Литви, Молдови, Хорватії; 7 – у конституціях Грузії, Італії, Македонії; 6 – у конституціях Португалії, Румунії; 5 – у конституціях Словаччини, Туреччини, Угорщини; 4 – у конституціях Сербії, Словенії, Фінляндії, Швейцарії; 3 – у конституції Ліхтенштейну; 2 – у конституціях Андорри, Бельгії, Греції, Нідерландів, Німеччини, Сан-Марино; по-одному – в Австрії, Албанії, Данії, Латвії, Люксембурга, Норвегії, Франції, Чехії, Швеції. І тільки Боснія і Герцеговина та Монако не закріпили у своїх основних законах жодного обов'язку людини і громадянина.

Обсяг конституційного закріплення обов'язків людини і громадянина у різних європейських державах мають як загальні риси, так і свої особливості. Це зумовлено насамперед національними традиціями у розвитку конституційно-правової теорії та практики. А особливістю конституційного закріплення обов'язків є те, що вони не систематизовані, а, як правило, розташовані в різних розділах конституції і тому не складають єдиного блоку.

Ретельний аналіз змісту положень конституцій європейських держав свідчить про те, що в них передбачені такі основні загальні обов'язки: 1) обов'язок одержати початкову, а в деяких країнах – і середню освіту; 2) обов'язок захищати державу; 3) обов'язок проходити військову службу; 4) обов'язок батьків утримувати своїх дітей до їх повноліття; 5) обов'язок не заподіювати шкоду природі, а також обов'язок сплачувати податки і збори; 6) обов'язок кожного неухильно дотримуватися конституції та законів держави. Водночас у деяких конституціях європейських держав передбачені й інші обов'язки людини і громадянина. Так, у конституціях Азербайджану, Білорусії, Болгарії, Вірменії, Грузії, Естонії, Литви, Молдови, Польщі, Румунії, Чорногорії передбачений обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. У той же час у конституціях Азербайджану, Білорусії, Вірменії, Естонії, Литви, Македонії, Молдови, Хорватії, Чорногорії разом з обов'язком батьків утримувати дітей до їх повноліття знайшло своє відображення і обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Також необхідно звернути увагу на те, що в текстах деяких конституцій європейських держав зустрічаються обов'язки, які відсутні в інших конституціях. Так, у ст. 82 Конституції Республіки Польща закріплено, що «обов'язком польського громадянина є відданість Республіці Польща, а також турбота про загальне благо» [9], а в ч. 4 ст. 113 Конституції Португалії зазначено, що «громадяни зобов'язані співпрацювати з адміністрацією, яка займається виборами...» [10].

Порівняльно-правове дослідження текстів європейських конституцій свідчить про те, що в них з'явився не лише сам термін «обов'язки громадян», але й спеціальні розділи і глави, у назві яких знайшли своє відображення не тільки права і свободи, але й обов'язки людини і громадянина. Так, у Конституції Італії – це частина 1 «Права та обов'язки громадян», у Конституції Португалії – частина I «Основні права та обов'язки», до якої входить розділ III «Соціально-економічні права та обов'язки в галузі культури», а в Конституції Іспанії – частина 2 глави 2 розділу 1 «Про права та обов'язки громадян». На наш погляд, це позитивний момент, що орієнтує особу не тільки на використання належних їй прав, а й на виконання покладених на неї обов'язків.

Висновки. Отже, закріплюючи на конституційному рівні обов'язки людини і громадянина, держава сприяє налагодженню найважливіших зв'язків між публічно-владними суб'єктами та суспільством, пошуку та узаконенню ефективних шляхів досягнення особистих і громадських інтересів. При цьому конституційні обов'язки повинні бути забезпечені відповідними переконаннями, вихованням і примусом у тій

мірі, в якій це передбачено відповідними міжнародними документами з прав людини та відповідають умовам країни.

З огляду на викладене, можна відзначити, що положення норм Конституції України, в яких закріплено основні обов'язки людини і громадянина, в основному змістовно кореспондуються і корелюються з міжнародно-правовими актами у сфері прав людини. Але, незважаючи на це, зазначені норми потребують вдосконалення та з урахуванням зарубіжного досвіду приведення їх до кращих зразків європейського конституціоналізму.

Список використаних джерел

1. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 336 с.
2. Маркс К. Сочинения. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1955. Т. 12. 720 с.
3. Глухарева Л. И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование). Москва : Юристъ, 2003. 304 с.
4. Летнянчин Л. И. Основні обов'язки людини і громадянина як самостійний конституційно-правовий інститут. *Проблеми законності*. Харків, 2000. Вип. 44. 242 с.
5. Кириченко В. М., Кириченко Ю. В., Соколенко Ю. М. Політико-правова система України: підруч. ; за заг. ред. В.М. Кириченка. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 304 с.
6. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учеб. Харьков : Эспада, 2007. 840 с.
7. Басик В. П. Эволюция понятия «правовой статус человека и гражданина» в российской правовой науке. *Право и политика*. 2003. №5. С. 10–15
8. Конституции государств Европейского Союза ; под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : Издательская группа ИНФРА-М-NORMA, 1997. 816 с.
9. Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г. URL : <http://sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
10. Конституция Португальской Республики от 2 апреля 1976 г. URL : <http://worldconstitutions.ru/archives>.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Kolodiy, A. M., Oliynyk, A. Yu. (2004) Prava lyudyny i hromadyanyna v Ukraini [Rights of the man and the citizen in Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Yurinkom Inter., 336 p.
2. Marks, K. (1955) Sochineniya [Essays]. 2-ye izd. Moscow : Politizdat, Vol. 12. 720 p.
3. Glukhareva, L. I. (2003) Prava cheloveka v sovremennom myre (sotsyal'no-fylosofskye osnovy y hosudarstvenno-pravovoe rehulyrovanye) [Human rights in the modern world (socio-philosophical foundations and state and legal regulation)]. Moscow : Yurist", 304 p.
4. Letnyanchyn, L. I. (2000) Osnovni obov'yazky lyudyny i hromadyanyna yak samostiynny konstitutsiyno-pravovyy instytut [The main duties of the man and the citizen as an independent constitutional and legal institution]. *Problemy zakonnosti*. Kharkiv, Issue 44. 242 p.
5. Kyrychenko, V. M., Kyrychenko, Yu. V., Sokolenko Yu. M. (2019) Polityko-pravova systema Ukrainy [The main responsibilities of man and citizen as an independent constitutional and legal institution] : pidruch. ; za zah. red. V.M. Kyrychenka. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 304 p.
6. Skakun, O. F. (2007) Teoriya gosudarstva i prava (entsyklopedicheskiy kurs) [Theory of State and Law (encyclopedic course)] : ucheb. Kharkiv : Éspada, 840 p.
7. Basyk, V. P. (2003) Évolutsyya ponyatiya «pravovoy status cheloveka i grazhdanina» v rossiyskoy pravovoy nauke [The evolution of the concept of «legal status of man and citizen» in Russian legal science]. *Pravo i politika*. №5, pp. 10–15
8. Konstitutsyi gosudarstv Yevropeyskogo Soyuz [Constitutions of the states of the European Union] ; pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moscow : Izdatel'skaya grupha INFRA-M-NORMA, 1997. 816 p.
9. Konstitutsyya Respubliki Pol'sha ot 2 aprelya 1997 g. [Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997]. URL : <http://sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
10. Konstitutsyya Portugal'skoy Respubliki ot 2 aprelya 1976 g. [Constitution of the Portuguese Republic of April 2, 1976]. URL : <http://worldconstitutions.ru/archives>.

ABSTRACT

Yuriy Kyrychenko, Anna Davletova. Application of foreign experience of constitutional regulation of duties of the man and the citizen in Ukraine. The article examines the practice of constitutional regulation of human and civil responsibilities in continental Europe. The scope of constitutional consolidation of human and civil responsibilities in European countries has been determined.

It has been noted that the state formulates its requirements to the person in the system of responsibilities, establishing measures of legal responsibility for non-compliance. That is why the

Constitution of Ukraine, along with a whole set of rights and freedoms, provides for a number of important responsibilities that are an integral part of the constitutional and legal status of man and citizen.

It has been found that most scholars consider not only rights in conjunction with responsibilities, but also responsibilities in close connection with rights. Although rights and responsibilities are relatively independent categories, it is nevertheless impossible to fully disclose their essence separately from each other, as they are dialectically interrelated concepts that reflect the relationship between people and the state.

It is stated that in the context of the liberal (Western) concept of human rights, most democracies in their constitutions have limited themselves to establishing a minimum of constitutional obligations, which is primarily due to the fact that the main purpose of the constitution is to ensure human rights and freedoms. This approach was taken by the legislators of the post-Soviet and post-socialist states. Thus, the Constitution of Ukraine of 1996 reduced the list of constitutional duties of a person and a citizen and is 14 basic duties of a person and a citizen.

It has been emphasized that according to this indicator Ukraine is ahead of all European states, whose legal system belongs to the Romano-Germanic legal system.

It has been noted that the constitutions of European countries have the following basic general responsibilities: the obligation to receive primary and, in some countries, secondary education; the duty to protect the state; duty to perform military service; the duty of parents to maintain their children until they reach the age of majority; the obligation not to harm nature, as well as the obligation to pay taxes and fees; the duty of everyone to strictly abide by the constitution and laws of the state.

It has been noteworthy that in the texts of some constitutions of European states there are responsibilities that are not present in other constitutions.

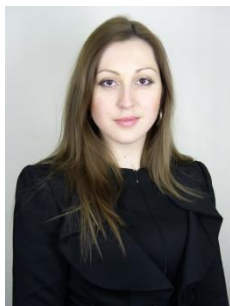
It has been substantiated that the state promotes the establishment of the most important links between public authorities and society, the search for and legitimization of effective ways to achieve personal and public interests. At the same time, constitutional obligations must be ensured by appropriate convictions, upbringing and coercion to the extent required by international human rights instruments and in accordance with the country's conditions.

It has been concluded that the provisions of the Constitution of Ukraine, which enshrine the basic responsibilities of man and citizen, mainly correspond in substance and correlate with international legal acts. Nevertheless, these norms need to be improved and, taking into account foreign experience, brought them to the best examples of European constitutionalism.

Keywords: *constitution, duties, constitutional duties of a person and a citizen, constitutional regulation of duties.*

UDC 349.2(477):061

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-246-250

Olena KYSELOVA[®]
Doctor of Law, Associate Professor
(Sumy State University,
Sumy, Ukraine)

MEDIATION IN LABOR DISPUTES

Олена Кисельова. МЕДІАЦІЯ В ТРУДОВИХ СПОРАХ. У статті аналізується суть процедури медіації та застосування її до трудових спорів, розкриваються переваги даного способу врегулювання конфліктів у трудовій сфері, а також визначаються деякі проблеми її впровадження. У роботі виділяються основні позитивні риси медіації, що полягають у конфіденційності, добровільності, коротких термінах прийняття рішення по спору, а також можливості прийти до загального рішення, що влаштовує обидві сторони. Вказується, що силами та засобами трудового права та законодавства на сьогоднішній день нічого не зроблено для реалізації Закону «Про медіацію» та сприяння поширенню цієї процедури у сфері праці. Більше того, Закон «Про медіацію» не має на меті врахування специфіки всіх можливих конфліктів (сімейних, трудових, житлових та ін.), це все ж таки завдання галузевого законодавства. Порушується питання про різницю між вирішенням спору в комісії з трудових спорів та процедурою медіації. За підсумками

© O. Kyselova, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5625-0952>

o.kyselova@yur.sumdu.edu.ua

проведеного дослідження авторами робиться висновок, що включення медіації до системи врегулювання трудових спорів відповідає меті підвищення стабільності трудових відносин та стимулює працівників та роботодавців до пошуку балансу інтересів. Водночас, наголошено на тому, що нині в немає передумов до того, щоб медіація набула масового поширення у сфері праці як швидкий та зручний спосіб вирішення розбіжностей сторін трудових відносин. Причини цього дуже багато – від недостатньої поінформованості учасників трудових відносин до відсутності ринку професійних медіаторів. Власне, немає і передумов до того, щоб цей ринок склався: немає достатнього корпусу професійних медіаторів, немає чітких процедур доступу до медіації та каналів зв'язку між учасниками, немає зрозумілих факторів, що впливають на ціноутворення (сфера застосування, зайнятість тощо), немає розуміння, хто є цільовою аудиторією та хто визначає попит. В даний час попит на медіацію як юридичну послугу тільки формується і існує тільки там, де для працівника/роботодавця висока ціна конфлікту, високі ризики репутаційних та фінансових втрат, високі юридичні ризики при втраті конфіденційності. Наявність стабільних правових основ, відсутність видимих прогалин у законодавстві, могли б сприяти розвитку медіації в Україні, посиленню її ролі як способу вирішення конфліктів.

Ключові слова: *процедура медіації, врегулювання суперечок, трудове законодавство, трудові конфлікти, індивідуальні та колективні суперечки.*

Relevance of the study. Recent events have highlighted the importance of alternative way of dispute settlements. More and more people are beginning to realize that legal proceedings can be avoided by using alternative conflict resolution methods. Even the smallest lawsuit can ruin a business relationship, a reputation, and require a lot of time and money. Meanwhile, this potential is great as the experience of foreign countries is more than convincing. Currently there is a number of international acts regulating conciliation issues, including the Council of Europe Recommendation on Mediation in Civil Matters R № (2002) 10, Council of Europe Recommendation on Family Mediation R № (98) 1, Directive 2008/52 /EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. To date, considerable experience has been gained in integrating conciliation procedures with the assistance of a mediator into the legal systems of different states. In many countries, mediation exists and is used as a special form of dispute resolution alongside and in conjunction with litigation. Unfortunately, this practice remains insufficiently studied in domestic jurisprudence due to the fact that for many years the issue of legislative consolidation of the concept of mediation has been postponed. The development of the institution of mediation is one of the priority areas for improving the existing in our country ways of resolving legal disputes or interest disputes.

Recent publications review. Issues of mediation were investigated by N. Darahanova, Zh. Mishyna, O. Sereda, I. Yasynovskiy, T. Podkovenko, N. Krestovska, N. Fihun, L. Romanadze, V. Rieznikova and others.

The research paper's objective is an analysis of mediation as an alternative way of resolving labor disputes, given the importance of such a conciliation procedure in today's dynamic and progressive labor relations.

Discussion. On November 16, 2021, the Law on Mediation was adopted, which enshrined at the legislative level the possibility of conducting mediation, which consists in voluntary out-of-court settlement of a conflict (dispute) through negotiations between the parties with the help of a mediator. According to the law, mediation is an extrajudicial voluntary, confidential, structured procedure, during which the parties try to prevent or resolve a conflict (dispute) through negotiations with the help of a mediator (mediators) [1]. As a result of the adoption of this law, a certain understanding of both general and conceptual aspects in the field of mediation appeared, including labor relations. Article 3 of this law stipulates that its effect extends to public relations related to mediation in order to prevent conflicts (disputes) in the future or to resolve any conflicts (disputes), including civil, family, labor, economic, administrative, as well as in cases of administrative offenses and in criminal proceedings to reconcile the victim with the suspect (accused).

The legal basis for labor disputes in Ukraine is Chapter XV «Individual Labor Disputes» of the Labor Code and the Law of Ukraine of March 3, 1998 «On the Procedure for Resolving Collective Labor Disputes (Conflicts)», as well as other regulations. The current legislation of Ukraine on labor does not disclose the concept of «labor disputes». S. Bortnyk, K. Melnyk, L. Mohilevskiy defines labor disputes as disagreements over the application of labor law, collective agreements, local regulations, employment contracts or related to the establishment of new or changes in existing working conditions that have not been resolved through direct negotiations between employees and employers [2]. According to V. Kucher in

the field of labor law the labor disputes are unresolved disputes between the parties to social and labor relations on the application of labor legislation or the establishment or change of working conditions, which are considered in the manner prescribed by law by the competent jurisdiction [3]. Labor disputes are differentiated not only by the subjective composition of the dispute (individual and collective), but also by its subject (nature, content). The greatest interest is the division of labor disputes into disputes over rights (application of norms) and disputes over interests (on the establishment of working conditions). The current labor legislation of Ukraine regulates in detail only individual labor disputes over rights. One more circumstance should be noted. It is about direct negotiations between the employee and the employer as a way to resolve differences that have arisen between them. The procedure for conducting negotiations that precede the occurrence of an individual labor dispute is not detailed in the norms of the Labor Code. Pursuant to ILO Recommendation № 130, 1967, on the consideration of complaints at the enterprise with a view to resolving them, in the event of any disagreement, it is important for the employee to try to resolve them through negotiations with the employer. However, this does not take into account the possibility of the employee to implement other forms of protection of violated labor rights. In order to restore the violated labor rights, the employee may use not only such a form of protection as a direct appeal to the employer, but also some other forms: appeal to the trade union, state bodies for supervision over the observance of labor legislation, self-defense. In connection with the introduction of the institution of mediation, the employee also can use mediation and resolve the existing dispute, taking into account not only the legal regulation of the dispute, but also the psychological aspect of the dispute.

To date, there are no prerequisites for mediation to become widespread in the field of labor as a quick and convenient way to resolve differences between the parties to labor relations. There are many reasons for this – from the lack of awareness of labor relations participants to the lack of a market for professional mediators. In fact, there are no preconditions for this market to develop: there is not enough professional mediators, there are no clear procedures for access to mediation and communication channels between participants, there are no clear factors influencing pricing (field of application, employment, etc.), no understanding who is the target audience and who determines the demand. Currently, the demand for mediation as a legal service is just forming and exists only where the employee / employer has a high cost of conflict, high risks of reputational and financial losses, high legal risks of loss of confidentiality. The average employee who discusses with his / her employer the conditions of the job cuts or leaving the job is unlikely to find a direct and accessible way to a mediator.

At the same time, as noted by S. Zapara, the mediation, even according to the judges who is the strictest but most professional part of the legal profession, has prospects in law enforcement, especially in the extrajudicial dimension and with the possibility of application in family, labor and other categories of disputes [4].

Let us turn to the legal problems and obstacles that currently exist in the way of mediation in the field of labor. One of such important points is a certain ambiguity of the limits of application of the Law on Mediation to labor disputes. The point is, in particular, that the current wording does not specify a list of labor disputes that can be resolved through mediation, as the concept of labor disputes includes both individual and collective labor disputes. Therefore, in our opinion, it is important to clearly define the types of disputes to be resolved through the mediation procedure. Collective labor disputes are resolved through conciliation and arbitration procedures for their resolution, the legal mechanism of which is defined by the Law of Ukraine «On the Procedure for Resolving Collective Labor Disputes (Conflicts)». In this aspect, using the synonym «intermediary», in domestic practice the prototype of mediation is activity of the National Mediation and Conciliation Service is emerging – a permanent state body created to facilitate the settlement of collective labor disputes. In this regard, we should talk not about the ban on mediation to resolve collective labor disputes, but on the relationship associated with the application of conciliation in this category of cases, which is not subject to regulation of the adopted law «On Mediation». In this regard, we believe that it is necessary to determine the limits of the application of the mediation procedure to labor disputes by the forces and means of labor law, primarily by improving the provisions of the Labor Code of Ukraine. In particular, it was possible to determine to which cases of disagreement between the employee and the employer mediation may be applied. In addition, it is necessary to determine the time frame for the possibility of

using the mediation procedure, in particular, indicate that the parties to the disagreement in order to resolve them at any time can conclude an agreement on the mediation procedure, both before applying to the bodies authorized to consider an individual labor dispute, and after it.

Further, a quite reasonable question arises: what is the difference between the resolution of the dispute in the Labor Disputes Commission (LDC) and the mediation procedure? The Labor Dispute Commission considers the dispute, as a rule, publicly, in the presence of the labor collective, requests the necessary supporting documents, which can not always be prepared quickly, hears both parties, calls experts, whose work is not always free. Also, the LDC can make a decision, which, most likely, will not satisfy one of the disputing parties. The legal force of the decisions of the LDC can be enforced with the help of the coercive force of the state – bailiffs, who will certainly execute the decision if it is not carried out voluntarily. The decision of the LDC may not always be objective, since the LDC consists of representatives of the employer and employees who may have a personal interest in the case. Many scholars now insist on weakening the role of LDCs in resolving labor disputes. Thus, B. Stychynskyi, H. Chanysheva, A. Yaresko, A. Fadieienko and others believe that the activity of LDC in today's conditions is inefficient [5–6]. According to these authors, employees for various reasons mostly do not turn to the LDC, in connection with which today there is a question of the expediency of maintaining this institution in the labor legislation of Ukraine. At the same time, a mediator invited from outside will be able to look at the conflict from different points of view and resolve it in such a way that both parties will be satisfied. In addition, mediation provides an opportunity for the disputing parties themselves to choose a neutral mediator based on their mutual trust in him / her, based on his / her authority, business, qualifications and other qualities, but not use the services of a certain person to resolve disputes. For example, the parties can take into account the length of service and experience of the mediator in labor disputes, his / her performance, reviews and recommendations, age, life experience, etc. It should also be noted that the consideration of a labor dispute by a mediator does not always lead to its settlement, which is less likely when the dispute is resolved in the LDC, although the consideration of a labor dispute by the labor dispute commission also does not always lead to its resolution, for example, if the LDC members have not reached agreements on the subject of an individual labor dispute. It is also necessary not to forget that the mediation procedure is paid, while when resolving individual labor disputes in the labor dispute commission, the employee is exempted from court costs.

The problem of applying the mediation procedure can also be determined by the reduced time to go to court to resolve labor disputes. Article 233 of the Labor Code of Ukraine stipulates that an employee may apply for the resolution of a labor dispute directly to the district, city or city district court within three months from the date when he / she learned or should have learned about the violation of his / her right, and in cases of dismissal – within one month from the date of delivery of a copy of the dismissal order or from the date of issuance of the employment record book [7]. Given the special nature of labor relations and the legal deadlines for the consideration of labor disputes, it would be advisable to reduce the maximum period for mediation in labor disputes to one month. This will reduce the negative consequences for the employee in the event of an ineffective mediation procedure.

The next thing worse paying attention to is the requirements that apply to a mediation agreement. Thus, in accordance with Article 21 of the Law «On Mediation», a mediation agreement should not contradict the requirements of the law and violate the rights of third parties. Thus, the parties in the settlement of an individual labor dispute on the application of labor legislation, a collective agreement, disputes about the establishment of new or about changing existing working conditions are limited by the above mentioned norm. Therefore, having reached an agreement on the merits of the dispute and formalized it in the form of a mediation agreement, the parties should understand that the terms of the mediation agreement should not contradict the norms of the current labor legislation.

In general, if we talk about the interaction between mediation and judicial consideration of labor disputes, then today there are gaps that are caused by the discrepancy of procedural norms in some aspects, as well as their absence at all. Even if a conflict situation presupposes mediation as the best way to resolve it, then such gaps can affect the choice of the parties in favour of traditional litigation. The presence of a stable legal framework, the absence of visible gaps in the legislation could contribute to the development of mediation in Ukraine, an increase in its role as a way of resolving conflicts.

Conclusions. Even despite some shortcomings of the legislation, the mediation

procedure as a way of settling labor disputes seems to us very promising, especially in situations not regulated by law. These, for example, are disputes over changes in working conditions, as well as conflicts of a non-legal nature. In the case of mediation, you do not have to think about the risks associated with reputation, because mediation is carried out confidentially. Undoubtedly, this method of resolving disputes needs to be developed, and to be made more accessible and understandable for citizens. Thus, the inclusion of mediation in the system of settlement of labor disputes meets the goal of increasing the stability of labor relations and stimulates workers and employers to find a balance of interests.

References

1. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.
2. Бортник С. М., Мельник К. Ю., Могілевський Л. В. та ін. Трудове право України : підруч. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 408 с.
3. Трудове право України: навч. посібник / кол. авт. ; за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с.
4. Запара С. І., Виглазова М. В., Коломієць І. С. Становлення інституту медіації в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 125-129.
5. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / ред. Б. С. Сичинський, І. В. Зуб, В. Г. Ротань. Київ : А.С.К., 2001. 1072 с.
6. Яресько А. Доцільність функціонування комісій по трудових спорах. *Право України*. 1998. № 4. С. 66.
7. Кодекс законів про працю : Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

Надійшла до редакції 08.12.2021

1. Pro mediatsiyu [On mediation] : Zakon Ukrayiny vid 16.11.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877. [in Ukr.].
2. Bortnyk, S. M., Mel'nyk, K. Yu., Mohilevs'kyu, L. V. ta in. (2019) Trudove pravo Ukrayiny [Labor law of Ukraine] : pidruch. Kharkiv : Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, 408 p. . [in Ukr.].
3. Trudove pravo Ukrayiny [Labor law of Ukraine] : navch. posibnyk / kol. avt. ; za red. V. O Kuchera. L'viv : L'vDUVS, 2017. 564 p. . [in Ukr.].
4. Zapara, S. I., Vyhlozova, M. V., Kolomiyets', I. S. (2016) Stanovlennya instytutu mediatsiyi v Ukrayini [Labor law of Ukraine]. *Chasopys Kyivsk'oho universytetu prava*. № 4, pp. 125-129. [in Ukr.].
5. Naukovo-praktychnyy komentar do zakonodavstva Ukrayiny pro pratsyu [Scientific and practical commentary on the legislation of Ukraine on labor] / red. B. S. Stychyns'kyu, I. V. Zub, V. H. Rotan'. Kyiv : A.S.K., 2001. 1072 p. [in Ukr.].
6. Yares'ko, A. (1998) Dotsil'nist' funktsionuvannya komisii po trudovykh sporakh [Expediency of functioning of commissions on labor disputes]. *Pravo Ukrayiny*. № 4, pp. 66. [in Ukr.].
7. Kodeks zakoniv pro pratsyu [Code of Labor Laws] : Zatverdzhuyet'sya Zakonom № 322-VIII vid 10.12.71 VVR, 1971, dodatok do № 50, art. 375 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article analyzes the essence of the mediation procedure and its application to labor disputes, reveals the advantages of this method of resolving conflicts in the labor sphere, as well as identifies some problems of its implementation. The work highlights the main positive features of mediation, which are confidentiality, voluntariness, short deadlines for deciding on the dispute, as well as the ability to come to a common decision that suits both parties. The question of the difference between the resolution of the dispute in the commission on labor disputes and the mediation procedure is raised. Based on the results of the study, the authors conclude that the inclusion of mediation in the system of labor dispute settlement meets the goal of increasing the stability of labor relations and encourages employees and employers to seek a balance of interests.

Keywords: mediation procedure, disputes settlement, labor law, labor disputes, individual and collective disputes.

UDC 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-251-255

Borys LOGVYNENKO[©]
Doctor of Law, Professor
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PRACTICE OF FOLK MEDICINE (HEALING) IN UKRAINE

Борис Логвиненко. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТТЯ НАРОДНОЮ МЕДИЦИНОЮ (ЦІЛИТЕЛЬСТВОМ) В УКРАЇНІ. Статтю присвячено дослідженню проблем адміністративно-правового регулювання зайняття народною медициною (цілителством) в Україні. Встановлено, що Міністерством охорони здоров'я України приймалися спроби щодо скасування спеціального дозволу на зайняття народною медициною та дерегуляції відповідної діяльності з боку держави. Наголошено на важливості народної медицини (цілителства) як частини національної системи охорони здоров'я. Проаналізовані кваліфікаційні вимоги до фізичних осіб – підприємців, які займаються народною медициною (цілителством). Визначені умови, дотримання яких є обов'язковим для зайняття народною медициною (цілителством). Звернуто увагу на порядок видачі та анулювання спеціального дозволу на зайняття народною медициною (цілителством). Наголошено на необхідності отримання заявником атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілителських здібностей.

Зроблено висновок про необхідність посилення правового регулювання зазначеної діяльності за наступними умовними напрямками: 1) диференціація складових народної медицини (цілителства) і послуг, що охоплюються такою діяльністю; 2) збереження державного контролю і нагляду у сфері народної медицини (цілителства), де ключовим суб'єктом владних повноважень має залишитись МОЗ України; 3) посилення антикорупційних заходів у зв'язку із процедурою видання атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілителських здібностей; 4) актуалізація заходів адміністративної відповідальності у справах про порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною (цілителством) за рахунок удосконалення механізму правозастосування і конкретизації протиправних дій

Ключові слова: нетрадиційна медицина, цілителство, правове регулювання, здоров'я, медична діяльність, адміністративна відповідальність.

Relevance of the study. In today's world, there is often a discrepancy between technology and tradition. In particular, this applies to traditional and non-traditional treatments. Of course, in the period of threats to public health (for example, the COVID-19 pandemic), interest in both of these treatments is growing, and at the same time the related controversies are growing. It should be noted that in Ukraine the traditions of folk medicine (healing) are quite strong, because they focus on empirical experience of physical and mental health. However, the methods to which folk medicine refers do not always correspond to modern ideas about medical care and contradict treatment protocols.

Thus, back in 2018, the Ministry of Health of Ukraine initiated the revocation of a special permit for the practice of folk medicine. The argument of this decision was that the work of healers practicing folk medicine cannot belong to the competence of the Ministry, as the practice does not correspond to modern medical scientific knowledge [1]. The relevant committee of the Verkhovna Rada of Ukraine returned the bill to the subject of the right of legislative initiative for revision, and instead of abolishing state regulation of alternative medicine (healing) in Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine proposed to improve approaches to state control in this area based on world experience [2].

Accordingly, alternative medicine (healing) in Ukraine needs proper legal regulation, which is not considered possible without revising the administrative and legal framework of such activities.

© B. Logvynenko, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1894-4889>

bryntyr@gmail.com

Recent publications review. Studies of theoretical and practical problems in the field of health care are widely represented by the works of domestic specialists in legal and medical sciences. Among others, we can note the achievements of such scientists as: V. Yevtushenko, S. Knish, G. Mulyar, I. Senyuta, S. Stetsenko, V. Teremetsky, O. Hovpun, O. Shevchuk, I. Shemelynets and many others. However, despite the large number of scientific studies on various aspects of legal regulation of medical activities in Ukraine, the rapid development of medical science requires meticulous attention to the proper implementation of rights and freedoms in the field of health care.

The research paper's objective is to analyze the administrative and legal regulation of folk medicine (healing) in Ukraine and determine the prospects for its improvement.

Discussion. It is worth agreeing with the opinion of I. Shemelynets and K. Pyatkova, that Ukraine has implemented a number of measures aimed at integrating folk (non-traditional) medicine with official medical science. To this end, new educational institutions with in-depth study of methods of folk (non-traditional) medicine are created and special courses in folk (non-traditional) medicine, training programs (homeopathy, phytotherapy, reflexology, manual therapy, iridodiagnostics, etc.) are introduced [3, p. 20].

This approach is to some extent consistent with the World Health Organization (WHO) Strategy for Folk Medicine for 2014-2023, the executive summary of which states that folk medicine is an important and often underestimated part of the health care system. In some countries, folk or alternative medicine may be called complementary medicine. Folk medicine has a long history of application in the field of health support, as well as prevention and treatment of diseases, including chronic [4, p. 11].

At the same time, the state policy on this issue contradicts the WHO Strategy in the field of folk medicine, as evidenced by the attempts to deregulate alternative medicine (healing) carried out by the Ministry of Health of Ukraine.

N.M. Pokhmurska-Hudym notes that the desire to resolve the problem of alternative medicine in Ukraine began with the Decree of the President of Ukraine «On measures to regulate activities in the field of folk and alternative medicine» from 31.07.1998 № 823/98, which initiated the establishment of the Committee for Traditional and Alternative Medicine in the structure of the Ministry of Health of Ukraine [5, p. 220].

Today, the right to practice folk medicine (healing) in Ukraine is enshrined in Article 74-1 of the Fundamentals of Legislation of Ukraine on Health Care (hereinafter – OZ). OZ was supplemented by this article only in 2007, while the Law itself was adopted in 1992 [6].

According to this article, folk medicine (healing) is a method of rehabilitation, prevention, diagnosis and treatment, based on the experience of many generations of people, established in folk traditions and do not require state registration. The right to practice folk medicine (healing) have persons who do not have special medical education, registered in the manner prescribed by law as natural persons – entrepreneurs and have received a special permit to practice folk medicine (healing), issued by the central executive body implementing state policy in the field of health care, i.e. the Ministry of Health of Ukraine [6].

Note that the qualification requirements for individuals – entrepreneurs engaged in folk medicine (healing), and conditions for practicing folk medicine (healing) are set by the central executive body, which ensures the formation of state policy in the field of health, i.e. the Ministry of Health of Ukraine [6]. According to the Qualification Requirements, a healer has the right to use such methods of folk medicine (healing) as: aromatherapy, bioenergy information therapy, iridodiagnostics, manual therapy, acupuncture, non-invasive Su-Jok therapy and phytotherapy [7].

During his professional activity, the healer performs such types of work as a) supervision of adverse reactions / actions of traditional medicine (healing), which he uses in his practice; b) keeping documentation (medical records of patients who applied to the healer and informed voluntary consent of patients for rehabilitation, prevention, diagnosis and treatment); c) work planning and analysis of its results; d) observance of the principles of medical ethics and deontology. In addition, the healer must know: a) their own rights and responsibilities; b) the main directions of folk and alternative medicine; c) general reactions of the body to treatment using the methods of folk and alternative medicine [7].

Compliance with the qualification requirements of the healer (a person engaged in alternative medicine) is confirmed by an attestation-expert opinion, which is issued in accordance with the approved Procedure and certifies that the person has healing abilities. This procedure was approved by the order of the Ministry of Health of Ukraine dated 23.09.2013

№ 822 «On the procedure for issuing an attestation-expert opinion confirming the presence of a person's healing abilities» [8]. It is also important that a healer who has not practiced folk medicine (healing) for more than three years, cannot practice folk medicine (healing) and is allowed to carry out their activities after passing the attestation-expert assessment of healing abilities, in accordance with the above Procedure [7].

Having considered the qualification requirements for individuals – entrepreneurs engaged in folk medicine (healing), it is necessary to proceed to the conditions of such activities. Thus, the practice of folk medicine (healing) is carried out in compliance with the following conditions: 1) the use of only the method of folk medicine (healing), which is based on the experience of many generations and which is stated in a special permit for folk medicine (healing); 2) keeping on paper medical documentation provided by the Conditions (medical cards of patients and informed voluntary consent for rehabilitation, prevention, diagnosis and treatment) and providing the patient with a copy of his medical records, certified by the personal signature of the healer; 3) in the absence of diagnostic, prophylactic or therapeutic effect from the use of traditional medicine methods, timely referral of the patient to a health care institution in order to provide qualified medical care; 4) determination of indications and contraindications for prescribing to patients treatment by methods of folk medicine in the provision of medical care in each case; 5) analysis of the effectiveness of the use in medical practice of folk medicine methods used by the healer; 6) providing conditions to prevent complications that may lead to deterioration of patients' health during treatment with traditional medicine; 7) knowledge of the requirements of medical ethics and deontology and their strict observance; 8) storage and provision of information about the patient in the manner prescribed by law; 9) obtaining informed voluntary consent of the patient for rehabilitation, prevention, diagnosis and treatment; 10) storage at the place of practice of folk medicine (healing): copies of documents that were attached to the application for a special permit for the practice of folk medicine (healing); medical documentation provided by the Terms; 11) prevention of use of the room (office) in which are engaged in national medicine (healing) for various functional purposes; 12) confirmation by lease or lease (sublease) agreements, or other documents that give the right to use this premises under the condition of joint use of premises (offices) by different healers; 13) compliance with the qualification requirements for individuals – entrepreneurs engaged in folk medicine (healing), approved by the order of the Ministry of Health of Ukraine from 16.03.2016 № 189; 14) current (morning and evening) and general cleaning of objects (once a week) with the use of disinfectants approved for use in Ukraine [7]. The above allows us to state that the list of Conditions for practicing folk medicine (healing) is quite wide, due to the importance of health as one of the highest social values in Ukraine and efforts to streamline these activities.

As for the procedure for issuing a special permit for practicing folk medicine (healing), the list of documents required for its receipt, and the procedure for revoking a special permit for practicing folk medicine (healing), they are established by the Cabinet of Ministers of Ukraine. The validity of such a special permit for the practice of folk medicine (healing) is five years.

An interesting point is that a person who does not have special medical education, registered in the manner prescribed by law as a natural person – entrepreneur and intends to engage in folk medicine (healing), or a person authorized by him to obtain a special permit submits the following documents: a) an application for a special permit in the prescribed form; b) information on the place of practice of folk medicine (healing) and arrangement of the premises intended for practice of folk medicine (healing) according to the form established by the Ministry of Health; c) duly certified copies of: the conclusion of the state sanitary-epidemiological examination; obtained in the manner prescribed by the Ministry of Health certification and expert opinion, which confirms the presence of a person's healing abilities [9].

The conclusion mentioned in the list of necessary documents, which confirms the presence of a person's healing abilities, is issued in accordance with the order of the Ministry of Health of Ukraine dated 23.09.2013 № 822 Procedure [8]. Thus, the submission of documents for obtaining a permit to practice folk medicine (healing) must be preceded by the applicant's certification and expert opinion, which confirms the presence of his healing abilities.

Today, the details of issuing a special permit for practicing folk medicine (healing) are covered in detail on the portal «Action» in the tab «Professional activity» (service ID – 01109) [10]. It is also noteworthy that healing using the media is prohibited, and therefore all procedures implemented through the Internet, press, radio, television, etc. – automatically

become illegal [6].

Finally, it should be noted that practicing folk medicine (healing) in violation of the requirements of the law entails liability under the law. In particular, Article 46-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses provides for liability for violation of the statutory requirements for practicing folk medicine (healing). The commission of such actions entails administrative liability in the form of a fine of fifty to one hundred and fifty non-taxable minimum incomes [11].

In this aspect, an interesting opinion is given by V.V. Yevtushenko, pointing out that the main task of the legislator should be to clearly define the subject of criteria and objectives of true folk medicine, distinguishing the latter from the dubious non-traditional practice of «healing» with their subsequent inclusion in the content of relevant norms of Code of Ukraine on Administrative Offenses [12, p. 148].

Conclusions. Concluding the review of the administrative and legal regulation of folk medicine (healing) in Ukraine, it should be noted that this type of activity requires strengthening of legal regulation in the following conditionally defined areas: 1) differentiation of components of folk medicine (healing) and services covered by such activities; 2) preservation of state control and supervision in the field of folk medicine (healing), where the Ministry of Health of Ukraine should remain the key subject of power; 3) strengthening of anti-corruption measures in connection with the procedure of issuing an attestation-expert opinion, which confirms that a person has healing abilities; 4) updating of measures of administrative responsibility in cases of violation of the requirements established by law for practicing folk medicine (healing) by improving the mechanism of law enforcement and specifying illegal actions.

References

1. МОЗ ініціює скасування спеціального дозволу на зайняття народною медициною. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/moz-inicijue-skasuvannja-specialnogo-dozvolu-na-zajnjattja-narodnoju-medicinoju>.
2. Лист ВРУ від 03.06.2019 № 04-25/03-494 (104284) Комітет з питань охорони здоров'я. URL : <http://komzdrav.rada.gov.ua/uploads/documents/31279.pdf>.
3. Шемелинець І. І., П'яткова К. К. Адміністративна відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог щодо зайняття народною медициною (цілительством). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 47. Т. 3. С. 20-23.
4. Стратегія ВОЗ в області народної медицини. 2014-2023 гг. URL : https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/92455/9789244506097_rus.pdf;jsessionid=38D923C135769ADC42BC8BA8D4C98AC9?sequence=11.
5. Похмурська-Гудим Н. Аналіз правового механізму державного управління народною та нетрадиційною медициною в Україні. *Збірник наукових праць. «Ефективність державного управління»*. 2015. № 43. С. 220-226.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4, ст. 19.
7. Про організацію роботи фізичних осіб – підприємців, які займаються народною медициною (цілительством) : наказ МОЗ України від 16.03.2016 № 189 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-16#n8>.
8. Про порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських здібностей : наказ МОЗ України від 23.09.2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1943-13#Text>.
9. Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціального дозволу на зайняття народною медициною (цілительством) : постанова Кабінету Міністрів України від 03.12.2012 № 1145. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145-2012-%D0%BF#Text>.
10. Спеціальний дозвіл на зайняття народною медициною. URL : <https://guide.diiia.gov.ua/view/vydacha-spetsialnogo-dozvolu-na-zainiattia-narodnoiu-medytsynoiu-tsilytelstvom-5a2f7fa2-f42d-45e9-9988-062d7eb66318>.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print>.
12. Євтушенко В.В. Цілительству – так! Шарлатанству – ні! (до проблеми державного регулювання народної медицини і цілительства). *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 16. С. 146-148.

Надійшла до редакції 22.11.2021

1. MOZ initsiyue skasuvannya spetsial'nogo dozvolu na zaynyattya narodnoyu medytsynoyu [The Ministry of Health initiates the revocation of a special permit for the practice of folk medicine]. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/moz-inicijue-skasuvannja-specialnogo-dozvolu-na-zajnjattja>

narodnoju-medicinoju. [in Ukr.].

2. Lyst VRU vid 03.06.2019 № 04-25/03-494 (104284) Komitet z pytan' okhorony zdorov'ya [Letter of the Verkhovna Rada dated 03.06.2019 № 04-25 / 03-494[in Ukr.]. (104284) Committee on Health Care]. URL : <http://komzdrav.rada.gov.ua/uploads/documents/31279.pdf>.

3. Shemelynets', I. I., P'yatkova, K. K. (2017) Administratyvna vidpovidal'nist' za porushennya vstanovlenykh zakonodavstvom vymoh shchodo zaynyattya narodnoyu medytsynoyu (tsilytel'stvom) [Administrative liability for violation of the statutory requirements for practicing folk medicine (healing)]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Pravo»*. № 47, vol. 3, pp. 20-23. [in Ukr.].

4. Stratehiya VOZ v oblasti narodnoy medytsyny. 2014-2023 gg. [WHO strategy in the field of folk medicine]. URL : https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/92455/9789244506097_rus.pdf;jsessionid=38D923C135769ADC42BC8BA8D4C98AC9?sequence=11.

5. Pokhmurs'ka-Hudym, N. (2015) Analiz pravovoho mekhanizmu derzhavnoho upravlinnya narodnoyu ta netradytsiynoyu medytsynoyu v Ukraini [Analysis of the legal mechanism of public administration of folk and alternative medicine in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats'. «Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya»*. № 43, pp. 220-226. [in Ukr.].

6. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ya [Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care] : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1993. № 4, art. 19. [in Ukr.].

7. Pro orhanizatsiyu roboty fizychnykh osib – pidpryyemtsiv, yaki zaymayut'sya narodnoyu medytsynoyu (tsilytel'stvom) [About the organization of work of physical persons – businessmen who are engaged in national medicine (healing)] : nakaz MOZ Ukrainy vid 16.03.2016 № 189 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-16#n8>. [in Ukr.].

8. Pro porядok vydachi atestatsiyno-ekspertnoho vysnovku, shcho pidtverdzhuye nayavnist' v osoby tsilytel's'kykh zdibnostey [On the procedure for issuing an attestation-expert opinion confirming the presence of a person's healing abilities] : nakaz MOZ Ukrainy vid 23.09.2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1943-13#Text>. [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennya Poryadku vydachi ta anulyuvannya spetsial'noho dozvolu na zaynyattya narodnoyu medytsynoyu (tsilytel'stvom) [On approval of the Procedure for issuing and revoking a special permit for practicing folk medicine (healing)] : postanova Kabinету Ministriv Ukrainy vid 03.12.2012 № 1145. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145-2012-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

10. Spetsial'nyy dozvil na zaynyattya narodnoyu medytsynoyu [On approval of the Procedure for issuing and revoking a special permit for practicing folk medicine (healing)]. URL : <https://guide.diia.gov.ua/view/vydacha-spetsialnoho-dozvolu-na-zainiattia-narodnoiu-medytsynoiu-tsilystelstvom-5a2f7fa2-f42d-45e9-9988-062d7eb66318>. [in Ukr.].

11. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of 07.12.1984]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print>. [in Ukr.].

12. Yevtushenko, V.V. (2015) Tsilytel'stvu – tak! Sharlatanstvu – ni! (do problemy derzhavnoho rehulyuvannya narodnoyi medytsyny i tsilytel'stva). *Investysiyi: praktyka ta dosvid*. № 16, pp. 146-148. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article deals with study of problems of administrative and legal regulation of folk medicine (healing) in Ukraine. It has been established that the Ministry of Health of Ukraine has made attempts to revoke the special permit for practicing folk medicine and deregulate the relevant activities by the state. The importance of folk medicine (healing) as part of the national health care system is emphasized. Qualification requirements for individuals – entrepreneurs engaged in folk medicine (healing) are analyzed. The conditions which observance is obligatory for practice of national medicine (healing) are defined. Attention is paid to the procedure for issuing and revoking a special permit for practicing folk medicine (healing). Emphasis was placed on the need for the applicant to obtain an attestation-expert opinion confirming that the person has healing abilities.

The conclusion about necessity of strengthening of legal regulation of the specified activity in the following conditional directions is made: 1) differentiation of components of national medicine (healing) and the services covered by such activity; 2) preservation of state control and supervision in the field of folk medicine (healing), where the Ministry of Health of Ukraine should remain the key subject of power; 3) strengthening of anti-corruption measures in connection with the procedure of issuing an attestation-expert opinion, which confirms that a person has healing abilities; 4) updating of measures of administrative responsibility in cases of violation of the requirements established by the legislation concerning employment in national medicine (healing) at the expense of improvement of the mechanism of law enforcement and specification of illegal actions

Keywords: *non-traditional medicine, healing, legal regulation, health, medical activity, administrative responsibility.*

УДК 159:351.745.5
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-256-260

**Валентина
ЛЯШЕНКО[©]**
доктор біологічних
наук, професор
(Луганський
національний
аграрний
університет,
м. Слов'янськ Донецької
обл., Україна)

**Олена
НИКИФОРОВА[©]**
кандидат
біологічних наук
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Висвітлено питання взаємозв'язку специфічних умов професійної діяльності та рівня тривожності працівників поліції. Отримані результати емпіричного дослідження надали змогу продемонструвати характер взаємозв'язку особистісного профілю поліцейського з можливістю реалізації професійної діяльності. Доведено, що специфічні особливості службової діяльності працівника поліції спричиняють певні особистісні зміни, які зумовлюють складності у становленні його як професіонала та негативно впливають на формування функціональної системи його організму, а також зумовлюють появу деструкцій, спричиняють зниження працездатності, ефективності та якості виконуваних завдань. Тривожність як чинник емоційної нестабільності є дезадаптивним моментом, що перешкоджає розвитку емоційно-вольової, пізнавальної сфери, становленню емоційно-особистісних утворень.

Ключові слова: індивідуально-характерологічні особливості особистості, стрес, функціональні стани, занепокоєння, депресія, поліцейські.

Постановка проблеми. Особливою групою категорій населення, які мають різні фактори ризику порушення здоров'я внаслідок порушень сну, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, є співробітники правоохоронних органів [1]. Перед ними ставляться завдання, що вимагають швидкого і ефективного нестандартного вирішення в умовах дефіциту часу, а це можливо тільки за відсутності тривожності та якісного сну. На думку Й. Гройбель, Г. Кеклунд, у чоловіків – співробітників поліції дисомнія виникла внаслідок дії таких факторів, як загроза життю і непередбачуваність ситуацій, ненормований робочий день, а також змінний характер роботи [2]. Успішно вирішувати проблеми, що виникають у процесі професійної діяльності, і конструктивно коригувати свою поведінку можна за допомогою оптимізації рівня тривожності. Рівень тривожності працівника поліції безпосередньо впливає на якість виконання ним своїх функціональних обов'язків, на стан психічного та фізичного здоров'я.

Проблема тривожності тісно пов'язана з питаннями службової діяльності працівників поліції, попередження конфліктів і стресів у міжособистісних відносинах. Тривожність може спричинити погане самопочуття, бажання поліпшити його за допомогою лікарських засобів, алкоголю. Таке зниження рівня тривожності може призвести до хімічної залежності. А це – до змін у поведінці, спотворення деяких індивідуально-психологічних властивостей [3].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичною основою дослідження стали праці українських та закордонних вчених, зокрема: А. Колба, С. Річмана, А. Бейметова, Ю. Кулюткина і Г. Сухобської. В. Мерлін та М. Щукін досліджували проблему взаємозв'язку та взаємовпливу індивідуального стилю діяльності та рівнів інтегральної індивідуальності; О. Зимовіна та Т. Серьогіна вивчали когнітивний стиль чоловіків та його роль в організації навчання і його

© В. Ляшенко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5849-278X>
fac.vmbht@lgnau.edu.ua

© О. Никифорова, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5649-8272>
lentyc20@gmail.com

успішності; структура індивідуального стилю професійної діяльності відображена в дослідженні Є. Клімова.

Мета статті – виявлення якості сну і тривожності у працівників Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. В цей час все більше молодих людей виявляють бажання служити та будувати кар'єру поліцейського, а потім звільняються впродовж наступних 3–5 років. Це пов'язано з тим, що у більшості молодих людей немає чіткого уявлення про цілі та завдання служби, про перспективи та привілеї, про значущість у подальшому житті, а також немає бажання виконувати свої обов'язки в умовах зростання злочинності. Ефективність професійної діяльності характеризується стійкою внутрішньою мотивацією поліцейських до служби, прагнення до досягнення успіху та уникнення невдач у професійній діяльності, а також здатність продуктивно виконувати завдання у будь-яких ситуаціях. Є низка факторів, які можуть негативно вплинути на підвищення ефективності діяльності та мотивації поліцейських. Основний з цих факторів – підвищена тривожність, яка може бути пов'язана з високим рівнем небезпеки, різними фізичними та психологічними навантаженнями, високою напруженістю та інтенсивністю. На думку Л. Виготського, тривожність – це індивідуальна психологічна особливість, яка виявляється у схильності людини часто і сильно переживати негативні емоції, тривоги, з різного приводу, який завжди є суттєвим. Тривожність можна розглядати як особистісну характеристику, тобто може бути пов'язана з темпераментом або зі слабкістю нервових процесів; так і ситуативну, рівень якої залежить від ситуації і така тривожність є тимчасовою і залежить від умов, у які потрапила людина [4, с. 123]. На думку О. Сумарної, є різні фактори, які можуть вплинути на психічне здоров'я особистості та рівень розвитку тривожності. Це такі фактори, як: генетична схильність, фізичне здоров'я, психологічне здоров'я, раніше набутий досвід, за наявності негативного досвіду, навколишнє середовище [5]. Ч. Спілбергер вважає, що тривога є генералізованим, безпредметним страхом, та виділяє два види тривожності:

– ситуативна тривожність, що виникає напередодні виникнення неприємностей і життєвих ускладнень, може мобілізувати людину і дозволяє йому обдуманно діяти за умов, що склалися;

– особистісна тривожність – сприймається як особистісна риса, що виявляється у схильності до переживань тривоги у різних ситуаціях, навіть коли ситуації об'єктивно цього вимагають.

Людина перебуває у пригніченому стані, в неї утруднені контакти з оточенням – це сприяє формуванню заниженої самооцінки та песимістичному настрою [6]. Н. Пасинков зазначає, що ефективність професійної діяльності поліцейських (ПДП) істотно залежить від індивідуальних особливостей самих службовців, таких як рівень тривожності, від уміння протистояти внутрішньому занепокоєнню, страху, ціннісних орієнтацій та мотивів, якими керуються вони в організації своєї діяльності [7, с. 67]. Мотиваційна сфера професійної діяльності є складною системою взаємопов'язаних компонентів, що перебувають у певній ієрархії співпідпорядкування [8]. А. Маркова – дослідник у сфері потреб, вважає що, в основі мотивації професійної діяльності лежить ієрархія потреб А. Маслоу:

1. Фізіологічні потреби, які необхідні для підтримки біологічного життя організму та притаманні для будь-якого індивіда.

2. Потреби безпеки та захисту у поліцейських може виявлятися у прагненні людини до створення певних норм життя, які можуть бути викладені у нормативних документах. Для них – це є проявом безпеки не лише особистості, а й суспільства.

3. Потреби належності, кохання, виявляється у належності до колективу підрозділу, відсутність булінгу, готовність надати взаємодопомогу.

4. Потреби самоповаги, виявляється в тому, що робота в лавах поліції є престижною, що дає певний статус та гарну репутацію.

5. Потреби самоактуалізації, виявляються у бажанні розвиватися досягти успіхів у професійній діяльності. Управляючи професійною мотивацією підлеглих, керівники структурних підрозділів повинні комплексно застосовувати різні засоби впливу. Адже працівника можна утримувати на роботі зарплатою, задовільними умовами праці до тих пір, доки це є актуальним для нього. Якщо він не має можливості реалізувати на службі свої здібності й інтереси, важливі для нього, він веде себе пасивно, опирається змінам,

проявляє безвідповідальність, висуває неприйнятні умови [9, с. 230].

У процесі діяльності можуть виникати нові потреби і мотиви, що зрештою може змінити раніше намічену мету. Для поліцейського притаманна не одна потреба, а кілька, породжуючи відповідні мотиви. У мотивах своєї діяльності виражаються якості особистості людини, її думка, ставлення до служби, до інших службовців та командного складу.

Наприклад, А. Сабадаш зазначає, що перед бойовими стрільбами рівень тривожності у більшості службовців підвищується, це відбувається через те, що вплив очікуваної небезпеки перевищує вплив реальної небезпеки. Отже, у процесі виконання стрільб тривожність трохи притупляється, а після виконання рівень тривожності знову дещо підвищується [10]. В результаті можна побачити реакції поліцейських з різним рівнем тривожності (низьким та високим), які дуже різняться. Поліцейські з невисоким рівнем тривожності прагнуть перездати оцінку та поліпшити результати. А з високим рівнем тривожності таких прохань не висловлюють, і виникає реакція уникнення, тобто прагнення під будь-яким приводом ухилитися наступних стрільб [11]. Тривожність має бути спонукальною силою і може замінити мотиви діяльності. Страх невдачі у службовців з високим рівнем тривожності може призвести до того, що вони не зможуть адекватно аналізувати свої помилки і не шукатимуть варіантів усунення цих помилок, що в результаті може призвести до зниження інтересу індивіда до професійної діяльності в цілому [12]. Проаналізувавши різні теоретичні джерела, було висунуто гіпотезу, що висока тривожність сприяє зниженню мотивації професійної діяльності.

Як відомо, десинхроноз характеризується високою ймовірністю розвитку різних передпатологічних і патологічних розладів. Доведено, що десинхронізація біологічних ритмів лежить в основі соціально значущих захворювань нервової, серцево-судинної, репродуктивної та ендокринної систем. Змінна (особливо нічна) робота порушує природний ритм біологічних функцій організму; у працівників формується стан напруги і перенапруги. Нервово психічне напруження в разі наявності змінного режиму сприяє формуванню невротичних розладів, захворювань серцево-судинної і травної систем. Істотно вищий ризик окремих порушень сну при змінному режимі праці характеризується в англійській літературі спеціальним терміном «Shift Work Sleep Disorder» (SWSD) – розлад сну при змінній роботі [40]. У працівників з SWSD підвищені ризики: травм і помилкових рішень через зниження пильності і рівня неспання; зниження продуктивності праці; посилення алкогольної та тютюнової залежності; збільшення конфліктності в сім'ї. При SWSD зазвичай спостерігається хронічна втома, порушення настрою, неспецифічні шлунково-кишкові, серцево-судинні та ендокринні порушення, яким супроводжують діабет, респіраторні захворювання, неврологічні розлади тощо. Залежно від характеру хронічних порушень сну ризик гострого інфаркту міокарда зростає в 1,27–1,45 рази [13].

Розглянувши питання тривожності та фізіології сну, можна зробити декілька важливих висновків щодо особливості цих понять, а саме: тривожність – індивідуальна психологічна особливість, що полягає в підвищеній схильності відчувати занепокоєння в різних життєвих ситуаціях, зокрема й тих, об'єктивні характеристики яких не є загрозливими. Тривожність характеризується двома видами проявів: психічними й фізіологічними. Виділяють особистісну та реакційну тривожність. Ситуації, що становлять для людини певну загрозу або особистісно значущі, викликають у неї стан тривоги. Суб'єктивно тривога переживається як неприємний емоційний стан різної інтенсивності. Інтенсивність переживання тривоги пропорційна ступеню погрози або значущості причини переживань. Від цих факторів залежить тривалість переживання стану тривоги. Надмірно високий рівень тривожності, як і надмірно низький, називаються дезадаптивною реакцією, яка проявляється в загальній дезорганізованості поведінки й діяльності. Тлумачення природи тривожності, питання про причини тривожності як індивідуальної психологічної особливості дотепер не вирішено. Більшість психологів вважають, що тривожність, маючи природну основу (властивості нервової й ендокринної систем), формується пожиттєво внаслідок дії соціальних й особистісних факторів.

У ролі досліджуваних були працівники поліції, а саме Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, в загальній кількості 60 осіб, з них 35 чоловіків і 25 жінок, віком від 34 до 39 років, з різним стажем служби в поліції (від 13 до 18 років). Усі працівники дали добровільну згоду на участь у дослідженні.

Методики заповнювали згідно з вимогами до його проведення: за участю людини,

яка зачитувала вголос кожний пункт з категорії, а потім просила вибрати твердження, найбільш відповідне стану досліджуваного на поточний момент. Особам, які проходили методики, видавали копію опитувальника, за яким вони могли стежити за читаними пунктами. На підставі відповіді особи дослідник відмічав відповідний пункт на бланку.

Результати були оброблені статистично за допомогою програми «STATISTICA».

Психодинамічні властивості нервової системи у чоловіків і жінок вивчали за допомогою теппінг-тесту Є. Ільїна з оцінкою сили нервових процесів. У групі з 35 чоловіків, середній вік 36 років, за графічними даними теппінг-тесту, переважали спадний (слабкий) тип – 54 % чоловіків, проміжний (середньо-слабкий) – 28 % чоловіків, увігнутий – 17 % чоловіків, характеризується наявністю в них слабого та середньо-слабого типу нервової системи.

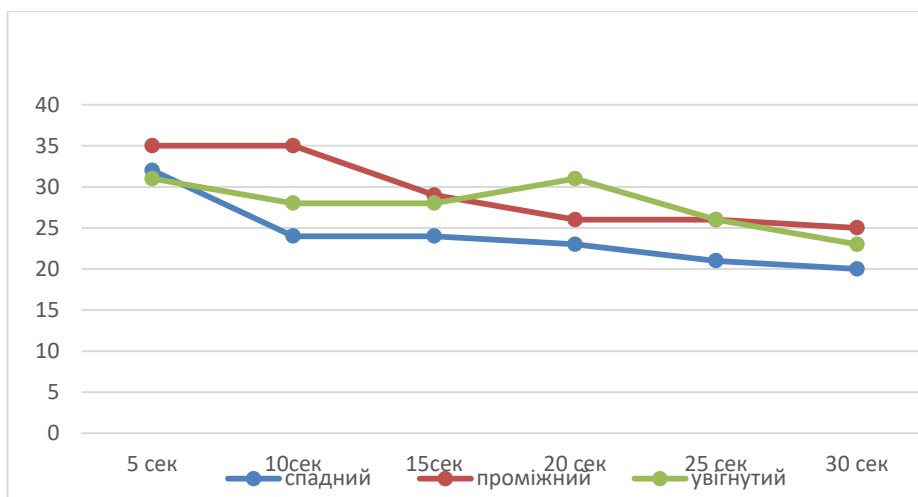

Рис. 1. Працездатність нервової системи чоловіків (права рука)

Як показав аналіз даних, отриманих під час проведення теппінг-тесту, більшість працівників поліції – із середньою та зі слабкою нервовою системою.

Подібне переважання яскраво вираженої середньої нервової системи наявне також у дослідженні психомоторних здібностей учнів-піаністів, а переважання слабої НС зазначено в низці експериментальних досліджень, наприклад, у сфері спортивної психології у студентів та військовослужбовців [14].

У групі з 25 жінок, середній вік 32 роки, за графічними даними теппінг-тесту, переважали спадний (слабкий) – 44 % жінок, рівний (середній) – 32 % жінок, проміжний (середньо-слабкий) – 28 % жінок типи нервової системи.

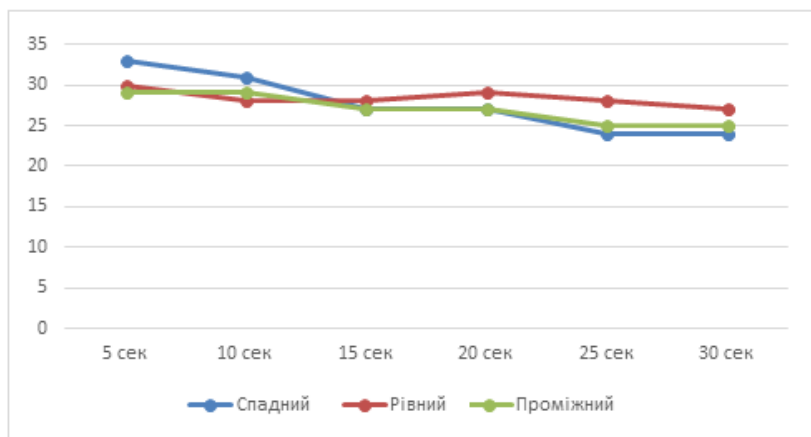

Рис. 2. Працездатність нервової системи жінок (права рука)

Зважаючи на відомості, подані в джерелах, в осіб зі слабкою нервовою системою порівняно з особами із сильною нервовою системою спостерігається таке: раніше виникає стомлення; процес навчання та сприйняття інформації відбувається краще під час використання розподіленого методу; ефективність діяльності підвищується в разі застосування змагального методу (завдяки посиленню мотивації); присутня схильність до виконання роботи, яка не потребує тривалої безперервної напруги; спостерігається більш низький рівень здатності інтенсивно працювати на тлі втоми внаслідок вольового зусилля (наприклад, під час виконання об'ємної роботи, що вимагає безперервної тривалої напруги); наявне більш ретельне і пунктуальне виконання вимог, що висуваються до роботи; підвищена тривожність являє собою фактор, що сприяє більш розгорнутому прояву орієнтовних дій.

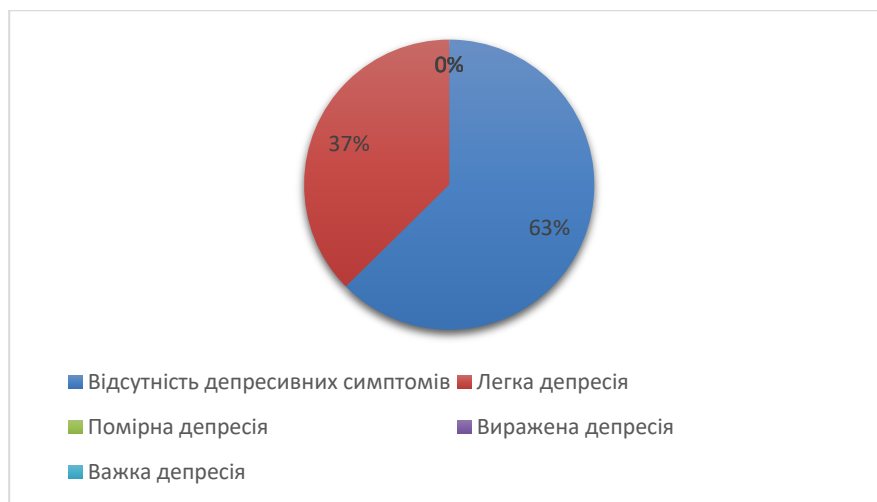

Рис. 3. Наявність депресивних симптомів у чоловіків

Працівники поліції зі слабкою нервовою системою мають добре розвинену чутливість, інтуїцію, образно-емоційне мислення, великий обсяг мимовільної пам'яті і мимовільної уваги, що узгоджується з дослідженнями інших авторів щодо психофізіологічних особливостей центральної нервової системи.

За результатами тесту Бека в групі із 35 чоловіків за шкалою BDI з'ясовано відсутність депресивних симптомів у 62 % осіб, легка депресія (субдепресія) – у 37 % осіб.

У групі з 25 жінок відсутність депресії виявлено у 48 % жінок, легка депресія – у 36 % жінок та помірна депресія – у 16 %. Депресія викликає депресивні настрої, втрату інтересу або задоволення, зниження енергії, почуття провини або низьку самооцінку, порушення сну або апетиту, слабку концентрацію уваги.

Рис. 4. Наявність депресивних симптомів у жінок

До того ж депресія часто пов'язана із симптомами тривоги. Ці проблеми можуть стати хронічними або рецидивними і призвести до істотних порушень під час виконання повсякденних обов'язків працівниками Національної поліції.

За допомогою тесту ситуативної і особистісної тривожності в групі із 35 чоловіків за шкалою ситуативної тривожності виявлено: висока тривожність – 39 % осіб, помірною тривожність – 42 % осіб, низька тривожність – 19 % осіб.

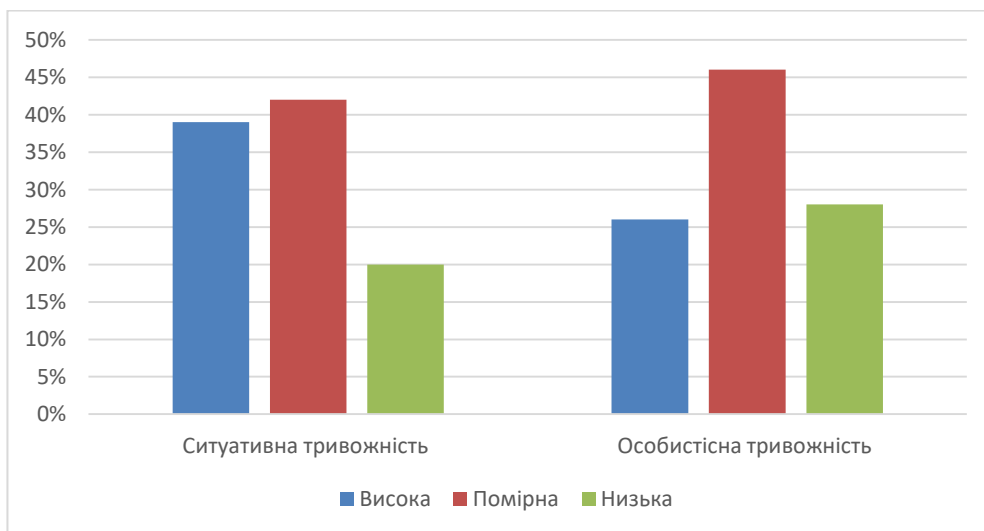

Рис. 5. Ситуативна і особистісна тривожність у чоловіків

За шкалою особистісної тривожності виявлено: висока тривожність – 26 % осіб, помірною тривожність – 46 % осіб, низька тривожність – 28 % осіб.

За шкалою ситуативної тривожності у групі з 25 жінок виявлено: висока – 56 % осіб, помірною – 28 % осіб, низька – 16 % осіб. За шкалою особистісної тривожності виявлено: висока тривожність – 43 % осіб, помірною тривожність – 32 % осіб, низька – 25 % осіб.

За шкалою ситуативної тривожності у групі з 25 жінок виявлено: висока – 56 % осіб, помірною – 28 % осіб, низька – 16 % осіб. За шкалою особистісної тривожності виявлено: висока тривожність – 43 % осіб, помірною тривожність – 32 % осіб, низька – 25 % осіб.

Значення підсумкового показника за ситуативною шкалою дає змогу оцінити не тільки рівень актуальної тривоги випробуваного, а й визначити, чи перебуває він під впливом стресової ситуації і яка інтенсивність цього впливу на нього.

Особистісна тривожність являє собою конституційну межу, яка зумовлює схильність сприймати досить різні ситуації як загрозові, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Як схильність особиста тривожність активізується під час сприйняття певних стимулів, що розцінюються людиною як небезпечні для самооцінки, самоповаги. У разі високої особистісної тривожності кожна з цих ситуацій буде мати стресовий вплив на суб'єкта і викликати у нього виражену тривогу. Дуже висока особистісна тривожність прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і психосоматичними захворюваннями.

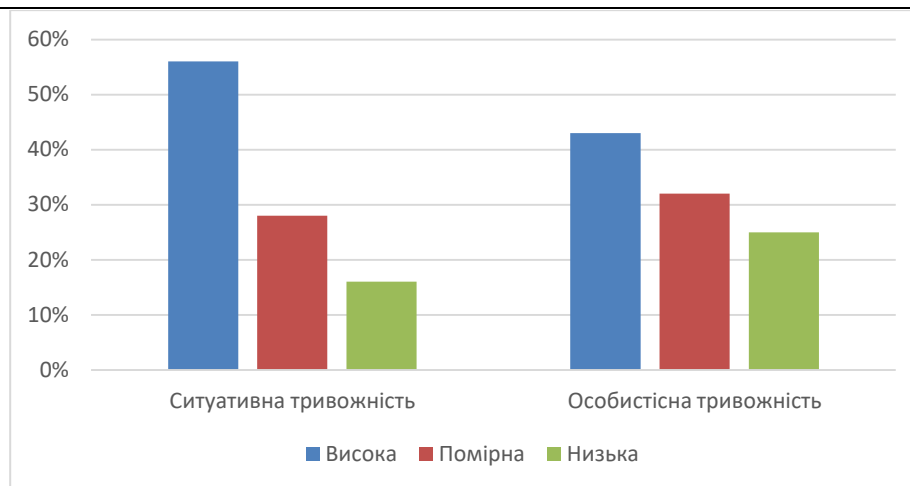

Рис. 6. Ситуативна і особистісна тривожність у жінок

Отримані дані свідчать, що тривожність впливає на прояв мотивів професійної діяльності. Отже, висунута гіпотеза за результатами виконаного дослідження підтвердилася. У цій роботі у більшості осіб, що брали участь у дослідженнях, високий та помірний рівень тривожності. Це означає, що поліцейські, які завжди можуть контролювати свої емоції в одні періоди, тобто вони стабільніші, в інші періоди – можуть виявляти різні страхи, стреси. Висока тривожність сприяє тому, що виявляються мотиви, які заважають розвитку успішної професійної діяльності. З іншого боку, управління мотивацією, як і будь-який інший процес управління в органах поліції, має здійснюватися циклічно і включати в себе збір інформації (об’єктивного і суб’єктивного характеру), її аналізування, визначення необхідних для проведення заходів, їх реалізацію, оцінку результатів. Процес управління професійною мотивацією поліцейських повинен мати на меті індивідуальний підхід у застосуванні безпосередніми керівниками мотиваційних заходів, в основі яких лежатимуть актуальні для працівників цінності. Налагоджений сприятливий вплив на мотивацію до служби дозволить попередити фактори, що визначають примус до здійснення трудової діяльності, успішно використовувати психофізіологічний потенціал кожного співробітника, узгоджувати цілі окремого працівника і в результаті підвищити ефективність діяльності органів поліції.

Висновки. 1. За допомогою теплінг-тесту Є. Ільїна, що є показником працездатності нервових клітин та нервової системи в цілому, виявлено: в групі із 35 чоловіків, за графічними даними теплінг-тесту, переважали спадний (слабкий) тип – 54 % чоловіків, проміжний (середньо-слабкий) – 28 % чоловіків, увігнутий – 17 % чоловіків, характеризується наявністю в них слабого та середньо-слабого типу нервової системи; в групі із 25 жінок, за графічними даними теплінг-тесту, переважали спадний (слабкий) – 44 % жінок, рівний (середній) – 32 % жінок, проміжний (середньо-слабкий) – 28 % жінок.

2. За результатами тесту Бека в групі із 35 чоловіків за шкалою BDI відмічено відсутність депресивних симптомів у 62 % чоловіків, легка депресія (субдепресія) – 37 % чоловіків. У групі із 25 жінок за шкалою BDI відсутність депресії відмічено у 48 % жінок, легка депресія – 36 % жінок та помірна депресія виявлена у 16 % жінок.

3. За шкалою ситуативної тривожності у групі із 35 чоловіків виявлено: висока тривожність – 39 % осіб, помірна тривожність – 42 % осіб, низька тривожність – 19 % осіб. За шкалою особистісної тривожності виявлено: висока тривожність – 26 % осіб, помірна тривожність – 46 % осіб, низька тривожність – 28 % осіб.

4. За шкалою ситуативної тривожності у групі із 25 жінок виявлено: висока тривожність – 56 % осіб, помірна – 28 % осіб, низька – 16 % осіб. За шкалою особистісної тривожності виявлено: висока тривожність – 43 % осіб, помірна тривожність – 32 % осіб, низька – 25 % осіб.

Список використаних джерел

1. Gerber M., Kellmann M., Elliott C., Hartmann T., Brand S., Holsboer Trachsler E. Perceived fitness protects against stress-based mental health impairments among police officers who report good sleep. *J. Occup. Health*. 2018. P. 376–384. URL: <https://doi.org/10.1539/joh.13-0030-OA>.

2. Greubel J. The impact of organizational changes on work stress, sleep, recovery and health. *Ind. Health*. 2011. Vol. 43. № 9. P. 353–364.
3. Garbarino S., Magnavita N., Elovainio M., Heponiemi T., Ciprani F., Cuomo G. Police job strain during routine activities and a major event. *Occup. Med.* 61. 2011. P. 395–399.
4. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва : Смысл; ЭКСМО, 2005. 1136 с.
5. Сумаріна О. Ю. Тривожність: причини, види. *Медицина психологія*. 2016. URL : <http://psyera.ru/2696/trevozhnost>.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Изд-во «Питер», 2012. 712 с.
7. Пасинкова Н. Б. Зв'язок рівня тривожності підлітків із продуктивністю їхньої інтелектуальної діяльності. *Психологічний журнал*. 2020. № 1. С. 67–76.
8. Мотивация поведения полицейских. *Психология*. URL : http://www.refstar.ru/data/r/id.17007_1.html.
9. Матієнко Т. Структура та фактори формування професійної мотивації поліцейських. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 228–231.
10. Бітехтіна Л. Д. Готовність до дій у екстремальних ситуаціях серед військових. *Питання психології*. 2005. № 11. С. 41–47.
11. Гімасва Р. М., Чепчугова В. В. Влияние уровня тревожности на мотивацию деятельности военнослужащих по призыву, на примере военнослужащих войсковой части г. Владивостока. *Концепт*. 2016. Т. 17. С. 296–303. URL: <http://e-koncept.ru/2016/46236.htm>.
12. Станкін М. Ефект бумеранга або як зміцнювати психологічну стійкість в екстремальних ситуаціях. *Служба кадрів та персонал*. 2015. С. 45–53.
13. Вейн А. М. Бодровствование и сон. Санкт-Петербург : СпецЛит, 2014. 130 с.
14. Агаєв Н. А., Коқун О. М., Пішко О. І., Лозінська Н.С. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців. Київ : НДЦПЗСУ. 2016. 234с.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Gerber, M., Kellmann, M., Elliott, C., Hartmann, T., Brand, S., Holsboer Trachsler, E. (2018) Perceived fitness protects against stress-based mental health impairments among police officers who report good sleep. *J. Occup. Health*, pp. 376–384. URL: <https://doi.org/10.1539/joh.13-0030-OA>.
2. Greubel, J. (2011) The impact of organizational changes on work stress, sleep, recovery and health. *Ind. Health*. Vol. 43, № 9. p. 353–364.
3. Garbarino S., Magnavita N., Elovainio M., Heponiemi T., Ciprani F., Cuomo G. (2011) Police job strain during routine activities and a major event. *Occup. Med.* 61 pp. 395–399.
4. Vygotskiy, L. S. (2005) *Psikhologiya razvitiya cheloveka* [Psychology of human development]. Moscow : Smysl; EKSMO, 1136 p. [in Russ.].
5. Sumarina, O. Yu. (2016) *Tryvozhnist': prychyny, vydy* [Anxiety: causes, types]. *Medychna psykholohiya*. URL : <http://psyera.ru/2696/trevozhnost>. [in Ukr.].
6. Rubinshteyn, S. L. (2012) *Osnovy obshchey psikhologii* [Fundamentals of general psychology]. Saint-Petersburg : Izd-vo «Piter», 712 p. [in Russ.].
7. Pasynkova, N. B. (2020) *Zvyazok rıvnaya tryvozhnosti pidlitkiv iz produktyvnisty yikhnoyi intelektualnoyi diyal'nosti* [The relationship between the level of anxiety of adolescents and the productivity of their intellectual activity]. *Psykholohichnyy zhurnal*. № 1, pp. 67–76. [in Ukr.].
8. Motyvatsiya povedinky politseyskykh [Motivation of the behavior of policemen]. *Psykholohiya*. URL : http://www.refstar.ru/data/r/id.17007_1.html. [in Ukr.].
9. Matiyenko, T. (2019) *Struktura ta faktory formuvannya profesiynoyi motyvatsiyi politseyskykh* [Structure and factorization of professional motivation of policemen]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 228–231. [in Ukr.].
10. Bitekhtina, L. D. (2005) *Hotovnist' do diy u yekstremalnykh situatsiyakh sered viys'kovykh. Pytannya psykholohiyi*. № 11. pp. 41–47. [in Ukr.].
11. Himayeva R. M., Chepchugova V. V. (2016) *Vliyanye urovnya trevozhnosti na motivatsyyu deyatel'nosti voyennosluzhashchikh po pryzvyvu, na primere voyennosluzhashchikh voyskovoy chasti g. Vladivostoka* [Influence of the level of anxiety on the motivation of conscripts, on the example of servicemen of the military unit of Vladivostok]. *Kontsept*. Vil. 17, pp. 296–303. URL: <http://e-koncept.ru/2016/46236.htm>. [in Russ.].
12. Stankin, M. (2015) *Efekt bumeranha abo yak zmitsnyuvaty psykholohichnu stiykist' v ekstremal'nykh sytuatsiyakh* [The boomerang effect or how to strengthen psychological resilience in extreme situations]. *Sluzhba kadrov ta personal*, pp. 45–53. [in Ukr.].
13. Veyn, A. M. (2014) *Bodrovstvovaniye i son* [Waking and sleeping]. Saint-Petersburg : SpetsLyt, 130 p. [in Russ.].
14. Ahayev, N. A., Kokun, O. M., Pishko, O. I., Lozins'ka, N. S. (2016) *Zbirnyk metodyk dlya diahnozyky nehatyvnykh psykhychnykh staniv viys'kovosluzhbovtiv* [Collection of methods for diagnosing negative mental states of servicemen]. Kyiv : NDTs·HPZSU. 234 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valentyna Liashenko, Olena Nykyforova. An Anxiety survey of National Police officers. The article deals with issues of a relationship between the specific conditions of professional activity and the level of anxiety of police officers is highlighted. The results of the empirical study provided an opportunity to demonstrate the relationship between the personal profile of a police officer and the possibility of professional activity. It is proved that the specific features of the police officer cause certain personal changes that cause difficulties in becoming a professional and negatively affect the formation of the functional system of his body, as well as cause destruction, reduce efficiency, efficiency and quality of tasks. Anxiety as a factor of emotional instability is a maladaptive moment that prevents the development of emotional-volitional, cognitive sphere, the formation of emotional-personal formations. It is believed that the emotional reaction, which is expressed in the form of constant anxiety, is a link between the psychological and somatic spheres and the importance of anxiety disorders in the genesis of psychopathological phenomena. This can be defined as the «trunk of a general neurotic organization». Prolonged stress and associated emotional tension are physiologically expressed in changes in the human neurohumoral system and are realized through the tension of the autonomic nervous system at different levels of regulation and, therefore, in this context, the mental factor is damaging and stimulating resilience.

The main attention in the article has been paid to the analysis, comparison, systematization and generalization of data obtained as a result of psychodiagnostic study of functional states of police officers. The practical significance of the study is due to the need to comprehensively ensure all components of the health of police officers; taking into account the relationship between the personal characteristics of police officers with the effectiveness of their professional tasks; identification of significant indicators for timely detection and successful prevention of stress, conflict and other risk factors that constantly accompany their professional activities.

Keywords: individual-characteristic features of personality, stress, functional states, anxiety, depression, police.

УДК 342.9:347.77/.78

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-264-271

**Петро
МАКУШЕВ**[©]
доктор юридичних
наук, професор
(Університет
митної справи
та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

**Андрій
ХРІДОЧКІН**[©]
доктор юридичних
наук, доцент
(Український
державний
хіміко-технологічний
університет,
м. Дніпро, Україна)

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

У статті розглядаються проблеми побудови системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. Сформульовані конкретні пропозиції щодо стратегічних напрямів подальшого удосконалення адміністративно-правових засад процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, які повинні бути зосереджені на вирішенні наступних трьох комплексів базових проблем: проблем нормативної, інституційної та інфраструктурної бази. Наголошено на необхідності систематизації вітчизняного законодавства про комерціалізацію об'єктів інтелектуальної власності. Аргументовано наявність потреби удосконалення інституційної бази процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. Обґрунтовано пріоритетність завдання удосконалення інфраструктурної бази процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, інституційна база, інтелектуальна власність, інфраструктурна база, комерціалізація, нормативна база, об'єкт інтелектуальної власності, сфера інтелектуальної власності.

© П. Макушев, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8693-1428>

mpv12@i.ua

© А. Хрідочкін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9387-8864>

khridochkina@ukr.net

Постановка проблеми. Важливою передумовою сучасного вектору розвитку України є комерціалізація результатів інтелектуальної творчої діяльності людини. У зв'язку з цим проблема вдосконалення адміністративно-правових засад процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності належить до найбільш важливих теоретичних і практичних аспектів суспільного розвитку, а в умовах сучасного вітчизняного суспільства ця проблема набуває виняткової важливості. Це пов'язано з тим, що невпинно зростає потреба впровадження у виробництво ефективних технологій і нововведень, тому для більшості управлінців модернізація та удосконалення технологічної бази вітчизняної промисловості є цілком усвідомленою необхідністю. Питання комерційного використання об'єктів інтелектуальної власності є актуальним ще й тому, що інновації сьогодні визначають політичну незалежність кожної держави. А між тим, комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності у світі сьогодні перетворилася в самостійну сферу суспільних відносин та за оцінками експертів складає близько п'яти трлн дол. США на рік [1, с. 53]. Темпи зростання комерціалізації таких об'єктів на міжнародному ринку становлять 12%, що істотно перевищує темпи зростання промислового виробництва (2,5–3 % на рік) [2]. Завдяки комерціалізації інновацій провідні країни світу посідають домінуючі позиції на міжнародному ринку наукомісткої продукції, частка яких становить у США – 39 %, в Японії – 30 %, а в Німеччині – 16 %, у той час як частка України складає менше 0,1 % [3, с. 82]. Саме тому проблема комерціалізації результатів інтелектуальної творчої діяльності має принципово важливе значення для інноваційного розвитку нашої країни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сучасний стан наукової розробленості питань правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності зумовлений відсутністю у вітчизняній правовій доктрині системних наукових досліджень з цих питань. Низка наукових публікацій містить переважно фрагментарні положення щодо правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. Теоретичні основи комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності певною мірою розроблені в дослідженнях таких вчених, як: В. Жук, Л. Бражна, О. Бутнік-Сіверський, Л. Вербовська, М. Капінос, Ю. Рудченко, Г. Ступнікер та інші. Окремі аспекти даної проблеми висвітлювалися у працях вітчизняних науковців, серед яких: І. Дахно, О. Орлюк, О. Підпригода, О. Святоцький, І. Коросташова та інші. Однак питання побудови системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності в Україні потребує більш глибокого вивчення, що формує актуальність дослідження. Реалізація ролі інтелектуальної власності в забезпеченні сталого розвитку неможлива без вирішення ряду організаційних, правових та управлінських проблем ефективного її використання шляхом комерціалізації.

Метою даної статті є виявлення основних проблем побудови системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності та обґрунтування можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правові норми, що регулюють відносини у сфері інтелектуальної власності призначені забезпечити охорону інтелектуальних продуктів, винаходів, новостворених корисних моделей від неправого використання, забезпечити гідну оцінку вкладеної у винахід або розробку праці окремої людини чи трудових колективів. Відповідно до регулювання відносин інтелектуальної власності належить закріплення права її власника володіти, користуватися та розпоряджуватися нею. З іншого боку, важливою частиною регулювання відносин інтелектуальної власності є забезпечення можливостей її комерціалізації, тобто введення до економічного обігу та отримання від цього прибутку [4, с. 151–152]. Напрямок же вдосконалення системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності є не менш важливим. Аналіз ринку інтелектуальної власності в Україні доводить, що за умови створення дієвої системи її охорони інтелектуальна власність стає одним з найбільш ліквідних товарів. Використання новітніх технологій, наукових розробок, «ноу-хау» є запорукою успішного розвитку будь-якого бізнесу або виробництва. Інтелектуальна власність сама по собі стає джерелом доходів. Відповідно розвиток ринку інтелектуальної власності в Україні прискорить входження України до світової спільноти на умовах рівноправного партнерства.

У той же час, як зазначають фахівці, розвиток ринку інтелектуальної власності в Україні переживає низку проблем: низька конкурентоспроможність української

економіки у сфері інновацій; низький рівень комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності та їх капіталізації українськими підприємствами в якості нематеріальних активів; тенденція до зниження інноваційної активності українських підприємств; нерозвиненість та нерівномірний розподіл за регіонами інноваційної інфраструктури; практична відсутність ефективних механізмів фінансування розвитку інтелектуальної власності [5, с. 10] тощо. Недоліки системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності в Україні спричиняють, з одного боку, значні складнощі у виробленні високоякісного вітчизняного інтелектуального продукту та його охорони, а з іншого – відкривають широкі можливості майже неконтрольованого використання контрафактної продукції та швидкого отримання надприбутків. Відповідно поліпшення економічного клімату на ринку інтелектуальної власності та спрощення процедур її комерціалізації має знизити кількість правопорушень у сфері інтелектуальної власності. Аналіз ринкових відносин інтелектуальної власності в Україні, на наш погляд, дозволяє визначити основні заходи удосконалення системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. Ними повинні стати:

- спрощення процедур оформлення прав на об'єкти інтелектуальної власності та реєстрації фактів передавання виключних майнових прав;
- державна підтримка патентування вітчизняних об'єктів інтелектуальної власності в іноземних державах та недопущення на митну територію товарів, які імпортуються з порушенням прав інтелектуальної власності [6, с. 22];
- запровадження кредитних програм для учасників ринку інтелектуальної власності, які впроваджують передові інноваційні технології та винаходи, створені в Україні [7, с. 142];
- запровадження програм страхування господарчих ризиків під час впровадження інноваційних технологій та винаходів, створених в Україні;
- зниження податкового навантаження під час комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності, створених в Україні [8, с. 139];
- надання методологічної, методичної та інформаційної допомоги з питань адміністративно-правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності на ринку України та загальне підвищення культури ведення бізнесу у сфері інтелектуальної власності.

Сприятиме розвитку системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності й удосконалення процесу взаємодії винахідників, науковців та бізнесу, а також розвиток інноваційної діяльності та трансферу технологій [9, с. 179]. Вирішення даної проблеми потребує сприяння взаємодії між науковими установами, освітянами та бізнесом, сприяння створенню наукових парків, бізнес-інкубаторів, стартапів, центрів комерціалізації інтелектуальної власності при вищих навчальних закладах та наукових установах та надання методологічної, методичної та іншої інформаційної допомоги науковим паркам, центрам комерціалізації інтелектуальної власності з питань, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності. Необхідним є виконання рекомендацій Парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави», схвалених відповідною Постановою Верховної Ради України від 11 лютого 2015 р. [10], зокрема, започаткування в Україні міжнародного проекту Всесвітньої організації інтелектуальної власності (далі – ВОІВ) «Створення Центрів підтримки технологій та інновацій», метою яких є спрощення доступу до технічних знань і підвищення ефективності використання патентної інформації, в регіональних і обласних центрах науково-технічної інформації. Удосконалення системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності потребує також сприяння діяльності суб'єктам інноваційної системи України у частині надання методологічної та методичної допомоги з питань правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності, а також надання методологічної, методичної та іншої інформаційної допомоги при реалізації державних інвестиційних програм.

Вимагають покращення механізми набуття правової охорони інтелектуальної власності шляхом забезпечення проведення експертизи заявок на відповідні об'єкти інтелектуальної власності на рівні провідних патентних відомств світу та удосконалення методичного забезпечення експертизи заявок на об'єкти інтелектуальної власності.

Необхідна модернізація системи інформаційних технологій, що використовуються у державній системі адміністративно-правової охорони інтелектуальної власності [11, с. 144], приведення її у відповідність до сучасних технологій, які використовуються в сфері інтелектуальної власності провідними країнами Європи та світу, а також розвиток патентно-інформаційного забезпечення у сфері інтелектуальної власності, забезпечення широкого доступу громадськості до інформації, пов'язаної з набуттям прав інтелектуальної власності.

Окремої уваги потребують і інші проблеми, пов'язані зі створенням належних умов для комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. І першою з таких проблем є проведення дерегуляції та стимулювання цих процесів. Мова йде про лібералізацію процедури реєстрації прав інтелектуальної власності (у відповідності з практикою Європейського Союзу, а саме, про видачу паперового примірника охоронного документа на об'єкти інтелектуальної власності за клопотанням правовласника [12, с. 34]) та процедури реєстрації фактів передання виключних майнових прав. Потребує вирішення і проблема удосконалення комунікацій між закладом експертизи, єдиним органом інтелектуальної власності та заявниками/власниками охоронних документів (розвиток електронного документообігу, ведення електронного діловодства за заявками, проведення засідань Апеляційної палати єдиного органу інтелектуальної власності у режимі відео-конференцій) [13, с. 87–88]. Необхідним виглядає введення податкових стимулів суб'єктів господарювання, які впроваджують передові інноваційні технології та винаходи, створені в Україні та запровадження кредитних програм для суб'єктів господарювання, які впроваджують передові інноваційні технології та винаходи, створені в Україні. І нарешті, потрібно ініціювання програм страхування ризиків у господарській діяльності при впровадженні передових інноваційних технологій та винаходів, створених в Україні, розвиток комунікацій між творцями, науковцями та бізнесом, а також підвищення культури ведення бізнесу з використанням прав інтелектуальної власності [14, с. 151–152].

До речі, стимулювання процесів комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності зачіпає і більш широку проблему – стимулювання створення результатів інтелектуальної творчої діяльності. Зокрема, для покращення стимулювання у сфері інтелектуальної власності, окрім удосконалення механізмів управління з боку держави створенням і використанням інтелектуального потенціалу українського суспільства в інтересах активізації інноваційного розвитку економіки потрібно удосконалення механізмів заохочення створення сприятливого інноваційного клімату, що ґрунтується на цінностях постіндустріального суспільства, яке базується на знаннях та ефективному використанні інтелектуальної власності [15, с. 117]. Необхідним є сприяння інститутам творців об'єктів права інтелектуальної власності (авторам, винахідникам, виконавцям тощо), представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених) та оцінювачів у сфері інтелектуальної власності і підтримка діяльності творчих спілок та інших неурядових організацій країни, що діють у сфері інтелектуальної власності. Потребують подальшого удосконалення механізми використання інноваційного потенціалу об'єктів інтелектуальної власності в інтересах потужного інноваційного розвитку економіки та забезпечення оптимального співвідношення між адміністративним регулюванням способів стимулювання інтелектуальної діяльності та їх регулюванням на підставі ринкових механізмів [16, с. 155]. А залучення інвестицій приватного сектору до наукових досліджень, інновації та охорона інтелектуальної власності повинно відбуватися разом з розповсюдженням знань відносно ролі інтелектуальної власності в стимулюванні конкуренції, зростанні конкурентоспроможності економіки, розвитку торгівлі та залученні інвестицій. Україні потрібно створення та просування брэнда країни з метою покращення іміджу продукції національних товаровиробників [17] та розробка рекомендацій стосовно удосконалення діяльності з колективного управління, зміцнення потенціалу співробітництва організацій колективного управління країни із зарубіжними профільними організаціями. Стимулювання створення результатів інтелектуальної творчої діяльності буде сприяти розвитку ринку інтелектуальної власності та створення умов для його моніторингу і активного залучення до ринкових відносин об'єктів інтелектуальної власності, створених за бюджетні кошти. Важливим є сприяння процесу отримання прав інтелектуальної власності та здійснення їх оцінки з наступним введенням у господарський обіг в установах, на підприємствах і в закладах за напрямками наукової,

науково-технічної, освітньої та виробничої діяльності, а також за напрямками діяльності, що пов'язані з наданням послуг [18, с. 45]. Актуальним завданням є і покращення системи економічних стимулів (податкових, кредитних, страхових тощо) для активізації процесів створення, охорони та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, розвитку ринку цих об'єктів у країні, а також потужного інноваційного розвитку економіки

Важливим завданням створення належних умов для комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності є залучення малих та середніх підприємств до використання об'єктів інтелектуальної власності у своїй діяльності. У цьому сенсі варто проводити роботу з розроблення механізмів субсидіювання малих та середніх підприємств (шляхом кредитування патентування [19, с. 41]) та підвищення обізнаності представників цих підприємств про інтелектуальну власність. Подальшого удосконалення потребує забезпечення здійснення правових та технологічних аудитів для малих і середніх підприємств, широкого спектру патентних пошуків, орієнтованих на їх потреби, а також маркетингових досліджень, орієнтованих на потреби малих та середніх підприємств. Необхідно також сприяти оцінці технічних рішень, які розробляються цими підприємствами, на предмет перспектив їх патентоспроможності та комерціалізації.

Окремо потрібно сказати про необхідність удосконалення забезпечення ефективного використання підприємствами державної форми власності прав інтелектуальної власності. Важливим кроком на шляху до вирішення цього завдання повинно стати удосконалення законодавства щодо розподілу прав інтелектуальної власності на об'єкти, створенні за рахунок коштів державного бюджету. Потребують також вирішення питання щодо визначення потреб у програмному забезпеченні (із врахуванням можливостей використання вільного програмного забезпечення та програмного забезпечення з відкритим кодом [20, с. 136]) та розроблення орієнтованих тендерних умов для закупівлі ліцензійного програмного забезпечення, проведення правових та технологічних аудитів використання державними підприємствами об'єктів права інтелектуальної власності та надання пропозицій щодо їх охорони, узагальнення інформації про використання державними підприємствами об'єктів інтелектуальної власності та підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності такого використання, розроблення програм використання інтелектуальної власності та оцінки її ефективності, а також надання методологічної, методичної та іншої допомоги державним підприємствам з питань, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності.

Важливим кроком на шляху до вдосконалення системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності має стати підвищена увага до кадрового забезпечення сфери інтелектуальної власності. Потрібно насамперед ініціювати державне замовлення на перепідготовку кадрів з питань інтелектуальної власності для фахівців судових, митних та правоохоронних органів. Нагальним завданням стає сприяння політиці надання на вільний вибір закладів вищої освіти визначати ступінь освіти (освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» або «магістр»), на якому має викладатися курс «Інтелектуальна власність» (з уніфікацією назви курсу в усіх вузах) як обов'язковий курс навчального плану, сприяння діяльності вищих навчальних закладів із відкриття магістерських програм, у тому числі міждисциплінарних, з інтелектуальної власності, а також сприяння створенню можливостей для проведення наукових досліджень та отримання наукових ступенів у сфері інтелектуальної власності в межах окремих спеціальностей у різних галузях наук (юридична, економічна, технічна, сільськогосподарська науки тощо) [21]. Традиційними повинні стати участь у підготовці спільних з науковими інституціями видань з питань інтелектуальної власності, у тому числі енциклопедичних, науково-практичних коментарів до законодавства, науково-популярних видань тощо, організація системи дистанційного навчання фахівців за програмою базового україномовного модулю курсу Академії ВОІВ DL-101 «Загальний курс з питань інтелектуальної власності» та спеціалізованих курсів Академії ВОІВ та розроблення навчальних програм із залученням фахівців Академії ВОІВ. Окремої уваги потребує організація навчання за розробленими навчальними програмами з видачею спільних дипломів (відповідно до Програми співробітництва між Кабінетом Міністрів України і ВОІВ) та розвиток міжнародного співробітництва щодо кадрового забезпечення у сфері інтелектуальної власності. Таким чином, удосконалення вітчизняної системи адміністративно-правового

забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності повинно відбуватися у напрямку розповсюдження знань про інтелектуальну власність.

Висновки. Таким чином, визначення мети, стратегічних напрямів і основних завдань, пріоритетів та перспектив подальшого розвитку системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності повинно базуватися на результатах ретельного аналізу сучасного стану як самої діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності щодо реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності, так і самої сфери інтелектуальної власності. Ефективність реалізації завдань адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності залежить від внутрішніх факторів, сприятливих можливостей, а також загроз, які здатні негативно впливати на його розвиток і залежить від дії зовнішніх факторів. Стратегічні напрями подальшого розвитку системи адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності в Україні повинні зосереджуватись на вирішенні наступних трьох комплексів базових проблем адміністративно-правового забезпечення у сфері, що досліджується: проблем нормативної бази (вона містить національне законодавство як сукупність правових положень, на підставі яких суб'єкти публічного адміністрування створюють належні умови набуття, реалізації, охорони та захисту права, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної творчої діяльності членів суспільства), проблем інституційної бази (суб'єктів адміністративно-правового забезпечення процесу комерціалізації, наділених відповідними повноваженнями у сфері інтелектуальної власності з метою вирішення ними широкого кола завдань з надання правової охорони, управління, реалізації і захисту прав інтелектуальної власності) та проблем інфраструктурної бази (елементів і відносин, які забезпечують та підтримують на відповідному рівні функціонування сфери інтелектуальної власності, а також користувачів цієї сфери).

Список використаних джерел

1. Бутнік-Сіверський О. Б. Економіко-правові проблеми становлення механізму комерціалізації інтелектуальної власності. *Роль і значення інтелектуальної власності в інноваційному розвитку економіки : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ : Інститут інтелектуальної власності Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві. 2010. С. 50–57.
2. Наберухін В. А. Організаційно-економічний механізм комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності в аграрному секторі економіки України. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_12_59.
3. Носач Ю. О., Войтко С. В. Удосконалення процесів комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності у сфері комп'ютерних технологій. *Підприємництво та інновації*. 2019. Вип. 7. С. 80–84.
4. Братусь Г.А. Методологічні аспекти комерціалізації інтелектуальної власності як форми підприємницької активності в інноваційній сфері. *Університетські наукові записки*. 2019. № 4. С. 149–159.
5. Білоус С. П. Комерціалізація інтелектуальної власності. *Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки*. 2017. № 4(2). С. 9–17.
6. Баранов П. Ю., Косінська О. В. Проблеми комерціалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2016. № 52-53. С. 24–31.
7. Уманців Г. В., Мартинів І. К. Інституційне регулювання комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. *Економічна теорія та право*. 2018. № 4. С. 136–153.
8. Чугрій Н. А. Комерціалізація інтелектуальної власності як необхідна умова інноваційного розвитку підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 17. С. 137–141.
9. Король Я. П. Процесний підхід до управління комерціалізацією об'єктів інтелектуальної власності на вітчизняних підприємствах. *Інтелект XXI*. 2018. № 2. С. 176–182.
10. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави» : Постанова Верховної Ради України від 11 лютого 2015 р. № 182-VIII. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/182-19>.
11. Куцик В. І. Моделі комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності: закордонний та вітчизняний аспекти. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2016. Вип. 50. С. 144–147.
12. Войтко С. В., Мельник С. В. До питання комерціалізації нанотехнологічної продукції з врахуванням прав на об'єкти інтелектуальної власності. *Економічний форум*. 2015. № 4. С. 31–40.
13. Семенова В. Г. Управління комерціалізацією інтелектуальної власності підприємств. *Інноваційна економіка*. 2015. № 3. С. 86–93.

14. Мельникова Т. Б. Використання сучасного закордонного досвіду для побудови системи комерціалізації інтелектуальної власності України. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2008. Вип. 14. С. 148–154.

15. Запобігання митним правопорушенням : охорона і захист прав інтелектуальної власності на митному кордоні України : монограф. ; за заг. ред. Пашка П. В. Ірпінь ; Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2017. 323 с.

16. Наберухін В. А. Інституційне забезпечення комерціалізації інтелектуальної власності в Україні. *Облік і фінанси*. 2016. № 3. С. 153–158.

17. Уманців Г. В., Мартинів І. К. Тенденції комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності в Україні. *Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки*. 2016. № 3. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_3_20.

18. Вовна І. М. Теоретико-проблемні аспекти процесу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності в умовах мілнливого середовища. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2014. Вип. 5(2). С. 44–46.

19. Майданик Л. Поняття та механізм комерціалізації інтелектуальної власності в праві України. *Юридична Україна*. 2014. № 7. С. 39–45.

20. Єфімова Г. Г. Державна підтримка комерціалізації інтелектуальної власності в Україні. *Управління розвитком*. 2014. № 13. С. 135–137.

21. Дегтяр А. О., Гончаренко М. В. Зарубіжний досвід державного регулювання процесу комерціалізації інтелектуальної власності. *Державне будівництво*. 2013. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_2_25.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Butnik-Sivers'kyu, O. B. (2010) Ekonomiko-pravovi problemy stanovlennya mekhanizmu komertsializa-tsiyi intelektual'noyi vlasnosti [Economic and legal problems of formation of the mechanism of commercialization of intellectual property]. *Rol' i znachennya intelektual'noyi vlasnosti v innovatsiynomu rozvytku ekonomiky : materialy II-yi Mizhnarodnoyi naukovu-praktychnoyi konferentsiyi*. Kyiv : Instytut intelektual'noyi vlasnosti Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya» v m. Kyievi, pp. 50–57. [in Ukr.].

2. Naberukhin, V. A. (2015) Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm komertsializatsiyi obyektiv intelektual'noyi vlasnosti v ahranomu sektori ekonomiky Ukrayiny [Organizational and economic mechanism of commercialization of intellectual property in the agricultural sector of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. № 12. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_12_59. [in Ukr.].

3. Nosach, Yu. O., Voytko, S. V. (2019) Udoskonalennya protsesiv komertsializatsiyi ob'yektiv prava intelektual'noyi vlasnosti u sferi komp'yuternykh tekhnolohiy [Improving the processes of commercialization of intellectual property rights in the field of computer technology]. *Pidpryyemnystvo ta innovatsiyi*. Issue 7, pp. 80–84. [in Ukr.].

4. Bratus', H. A. (2019) Metodolohichni aspekty komertsializatsiyi intelektual'noyi vlasnosti yak formy pidpryyemnyts'koyi aktyvnosti v innovatsiyniy sferi [Methodological aspects of commercialization of intellectual property as a form of entrepreneurial activity in the innovation sphere]. *Universytet-s'ki naukovi zapysky*. № 4, pp. 149–159. [in Ukr.].

5. Bilous, S. P. (2017) Komertsializatsiya intelektual'noyi vlasnosti [Commercialization of intellectual property]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya : Ekonomichni nauky*. № 4(2), pp. 9–17. [in Ukr.].

6. Baranov, P. Yu., Kosins'ka, O. V. (2016) Problemy komertsializatsiyi prav na ob'yekty intelektual'noyi vlasnosti [Problems of commercialization of rights to intellectual property]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoyi osvity*. № 52-53, pp. 24–31. [in Ukr.].

7. Umantsiv, H. V., Martyniv, I. K. (2018) Instytutsiyne rehulyuvannya komertsializatsiyi ob'yektiv intelektual'noyi vlasnosti [Problems of commercialization of rights to intellectual property]. *Ekonomichna teoriya ta pravo*. № 4, pp. 136–153. [in Ukr.].

8. Chuhriy, N. A. (2017) Komertsializatsiya intelektual'noyi vlasnosti yak neobkhidna umova innovatsiynoho rozvytku pidpryyemstva [Commercialization of intellectual property as a necessary condition for innovative development of the enterprise]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi*. Issue 17, pp. 137–141. [in Ukr.].

9. Korol', Ya. P. Protseynyy pidkhid do upravlinnya komertsializatsiyeyu ob'yektiv intelektual'noyi vlasnosti na vitchyznyanykh pidpryyemstvakh [Commercialization of intellectual property as a necessary condition for innovative development of the enterprise]. *Intelekt XXI*. 2018. № 2, pp. 176–182. [in Ukr.].

10. Pro Rekomendatsiyi parlament-s'kykh slukhan' na temu: «Pro stan ta zakonodavche zabezpechennya rozvytku nauky ta naukovu-tekhnichnoyi sfery derzhavy» [On the Recommendations of the parliamentary hearings on the topic: «On the state and legislative support for the development of science and scientific and technical sphere of the state»] : Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 11 lyutoho 2015 r. № 182-VIII. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/182-19>. [in Ukr.].

11. Kutsyk, V. I. (2016) Modeli komertsializatsiyi ob'yektiv intelektual'noyi vlasnosti: zakordonnyy ta vitchyznyanyy aspekty [Models of commercialization of intellectual property: foreign and domestic aspects]. *Visnyk L'vivs'koyi komertsiyanoi akademiyi. Seriya ekonomichna*. Issue 50, pp. 144–147. [in Ukr.].

12. Voytko, S. V., Mel'nyk, S. V. (2015) Do pytannya komertsializatsiyi nanotekhnolohichnoyi produktsiyi z vrakhuvannyam prav na ob'ekty intelektual'noyi vlasnosti [On the issue of commercialization of nanotechnological products, taking into account the rights to intellectual property]. *Ekonomichnyy forum*. № 4, pp. 31–40. [in Ukr.].
13. Semenova V. H. (2015) Upravlinnya komertsializatsiyeyu intelektual'noyi vlasnosti pidpryyemstv [Management of commercialization of intellectual property of enterprises]. *Innovatsiyna ekonomika*. № 3, pp. 86–93. [in Ukr.].
14. Mel'nykova, T. B. (2008) Vykorystannya suchasnoho zakordonnoho dosvidu dlya pobudovy systemy komertsializatsiyi intelektual'noyi vlasnosti Ukrainy [Using modern foreign experience to build a system of commercialization of intellectual property in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrainy*. Issue 14, pp. 148–154. [in Ukr.].
15. Zapobihannya mytnym pravoporushennyam: okhrona i zakhyst prav intelektual'noyi vlasnosti na mytnomu kordonni Ukrainy [Prevention of customs offenses: protection and defense of intellectual property rights at the customs border of Ukraine] : monohraf. ; za zah. red. Pashka P. V. Irpin' ; Khmel'nyts'kyy : FOP Strykhar A. M., 2017. 323 p. [in Ukr.].
16. Naberukhin, V. A. (2016) Instytutsiynе zabezpechennya komertsializatsiyi intelektual'noyi vlasnosti v Ukraini [Institutional support for the commercialization of intellectual property in Ukraine]. *Oblik i finansy*. № 3, pp. 153–158. [in Ukr.].
17. Umantsiv, H. V., Martyniv I. K. (2016) Tendentsiyi komertsializatsiyi ob'yektiv intelektual'noyi vlasnosti v Ukraini [Trends in the commercialization of intellectual property in Ukraine]. *Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi. Seriya : Ekonomichni nauky*. № 3. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_3_20. [in Ukr.].
18. Vovna, I. M. (2014) Teoretyko-problemni aspekty protsesu komertsializatsiyi ob'yektiv intelektual'noyi vlasnosti v umovakh minlyvoho seredovyscha [Theoretical and problematic aspects of the process of commercialization of intellectual property in a changing environment]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. Seriya : Ekonomichni nauky*. Issue 5(2), pp. 44–46. [in Ukr.].
19. Maydanyk, L. (2014) Ponyattya ta mekhanizm komertsializatsiyi intelektual'noyi vlasnosti v pravi Ukrainy [The concept and mechanism of commercialization of intellectual property in the law of Ukraine]. *Yurydychna Ukraina*. № 7, pp. 39–45. [in Ukr.].
20. Yefimova, H. H. (2014) Derzhavna pidtrymka komertsializatsiyi intelektual'noyi vlasnosti v Ukraini [State support for the commercialization of intellectual property in Ukraine]. *Upravlinnya rozvytkom*. № 13, pp. 135–137. [in Ukr.].
21. Dyehtyar, A. O., Honcharenko, M. V. (2013) Zarubizhnyy dosvid derzhavnogo rehulyuvannya protsesu komertsializatsiyi intelektual'noyi vlasnosti [Foreign experience of state regulation of the process of commercialization of intellectual property]. *Derzhavne budivnytstvo*. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_2_25. [in Ukr.].

ABSTRACT

Petro Makushev, Andriy Khridochkin. Administrative and legal principles of building a system for ensuring the process of commercialization of intellectual property objects. The article deals with the problems of building a system of administrative and legal provision of the process of commercialization of intellectual property objects. Formulated specific proposals for the strategic directions for further improvement of the administrative-legal principles of the process of commercialization of intellectual property objects, which should be focused on solving the following three complexes of basic problems: problems of the normative, institutional and infrastructure base. It is emphasized the need to systematize the domestic legislation on administrative liability for offenses in the field of intellectual property, adaptation of domestic legal acts in the field of intellectual property to the relevant acts of the European Union, normative regulation of the problem of utilization of intellectual property objects, creating a normative base for the protection of intellectual property in the military Technical sphere, as well as improving the legislative framework of the system of collective management of property author and adjacent rights.

Presence of the need to improve the institutional basis for the process of commercialization of intellectual property objects in the direction of implementing the concept of creation in Ukraine of a single intellectual property body, the assembly of the system of commercialization of intellectual property objects and high-level specialists, establishing interaction between state and private institutions, deepening cooperation with International organizations in this area, establishing cooperation with the relevant state bodies of other countries, supporting the activities of public organizations in the field of intellectual property. The priority of the task of improving the infrastructure base of the process of intellectual property objects is substantiated by intensifying activities to disseminate knowledge about intellectual property, education of respect for intellectual property, improving the interaction of inventors, scholars and businesses, as well as the development of innovation activity and technology transfer, improving the mechanism of acquiring legal Protection and creation of appropriate conditions for the commercialization of intellectual property objects.

Keywords: administrative and legal principles, institutional base, intellectual property, infrastructure base, commercialization, normative base, object of intellectual property, scope of intellectual property.

УДК 334.02

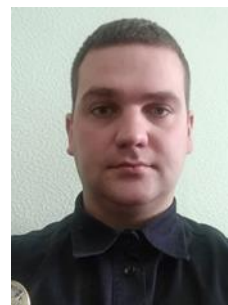
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-272-278

Юрій ПАРШИН[©]
доктор економічних наук,
професор

Денис ЮР'ЄВ[©]
викладач

Олександр НЕКЛЕСА[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ТІНЬОВА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР НЕСТАБІЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ

Зазначено, що одним із основних факторів нестабільності економічної системи будь-якої держави є тіньова економіка. Вона характерна для всіх країн, але в розвинутих країнах її вага в економічній системі є невеликою. Акцентовано на тому, що за наявності тіньової економіки, яка перевищує половину від загального ВВП країни, таке становище свідчить про наявність серйозної загрози для економічної безпеки держави та її нестабільного стану. Надано увагу тому, що дія тіньової економіки на економічну систему національної економіки є неоднозначною. Вона наділена як позитивними, так і негативними своїми проявами. Розглянуто тіньову економіку як складне соціально-економічне явище, яке охоплює всю систему суспільно-економічних відносин, де виробництво, розподіл, обмін та споживання економічних благ уникають контролю з боку органів державного управління, та яке має дві основні взаємопов'язані ознаки. Подано класифікаційні підходи до групувань елементів тіньової економіки та їх побудови з поясненням за кожним елементом. Наведено основні характерні риси тіньової економіки за вказаними елементами. Вказано, що фактичні обсяги тіньової економіки дуже перевищують ті показники, що надає державна статистична служба. Показано, через які аспекти виявляється дестабілізаційне джерело тіньової економіки, надано роз'яснення. Наведено динаміку тіньової економіки, у відсотках від ВВП. Графічно зображено за ваговою складовою розподіл тіньової економіки за видами економічної діяльності. Вказано, що найбільшу вагу мають транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність. Наголошено на тому, що з метою більш точної оцінки рівня тіньової економіки необхідно визначити детерміновані фактори, що впливають на динаміку тіньової економічної діяльності. Зазначено, що таке завдання можна вирішити за рахунок непрямих індикаторів, серед яких попит на наявні готівкові гроші, використання електричної енергії в промисловості та деякі інші.

Ключові слова: тіньова економіка, загроза, динаміка, нестабільність, тіньовий сектор.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших факторів нестабільності економічної системи будь-якої держави можна вважати діяльність частки економіки, що розвивається поза державним обліком і контролем, та яка не відображається в офіційній статистиці, зазвичай має назву тіньова економіка.

Основні причини зростання тіньового сектора економіки були сформульовані ще професором Лінцом Фрідріхом Шнайдером [1], де до основних факторів зростання

© Ю. Паршин, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8650-5303>
parshin22@ukr.net

© Д. Юр'єв, 2021
k_feb@dduv.in.ua

© О. Неклеса, 2021
sanuzh@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8026-058X>

тіньового сектора економіки він відносить збільшення рівня податкового навантаження та соціальних платежів, а також податкову дисципліну. Як свідчить практика у країнах зі стабільною економічною ситуацією, масштаб тіньової економіки не перевищує 10–15 % ВВП, а в країнах з економікою, що на етапі свого розвитку та має чітко виражені кризові явища з уповільненим процесом інституційних перетворень, він фактично перевищує 50 %, що свідчить про наявність серйозної загрози для економічної безпеки держави та її нестабільного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Тіньова економіка порушує цілісність соціально-економічної системи держави, торкається всіх стадій процесів виробництва та перерозподілу ресурсів, а також зменшує доходи бюджетів на всіх рівнях державного устрою. Тіньова економічна діяльність спотворює насамперед статистичну, фінансову, податкову та інші види звітності внаслідок виведення частки ресурсів з офіційного обороту, що зменшує рівень її транспарентності [2–5].

Зазначимо, що розробкою теоретико-методологічних положень і науково-практичних рекомендацій щодо методів дослідження рівня тіньової економіки у світі та в Україні займаються як зарубіжні, так і вітчизняні науковці та дослідники. Серед зарубіжних займалися такі вчені, як: Е. Фейг, А. Блейдс, Б. Фрей, Д. Гершуні, К. Бадельт, Л. Норман та інші. Також тіньову економіку досліджували у своїх працях відомі вітчизняні вчені, серед яких: В. Попович, В. Антипов, В. Базилевич, І. Мазур, О. Барановський, З. Варналій, С. Кравчук, Ю. Комисарчук, С. Позняков та інші. Підходи до оцінки рівня тіньової економіки, їх наслідків впливу на сегменти економіки та економічні системи розглянуто в таких роботах [6–10]. Зазначимо, що у тіньовому секторі сконцентровано обсяг таких ресурсів, що у разі їх легалізації вони можуть стати вагомим резервом для зростання економіки.

Мета публікації полягає у визначенні основних детермінованих факторів, що сприяють діяльності тіньової економіки та їх всебічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні та зарубіжні науковці, оцінивши вплив тіньової економіки на економічну систему національної економіки, зробили висновок, що її дія є неоднозначною. Вона має компенсаційний ефект, тобто наділена як позитивними, так і негативними своїми проявами. У разі ухвалення непродуманих рішень влади негативні наслідки частково згладжуються, і зокрема тіньовий сектор поглинає надлишки пропозиції робочої сили, тим самим дозволяючи функціонувати підприємствам, які планували закрити свої виробництва. Але такий компенсаційний ефект має «короткий» термін дії, а негативний ефект має більш яскраво виражену тенденцію до свого прискореного зростання з подальшим збільшенням тіньового сектора економіки.

Тіньову економіку будемо розглядати як складне соціально-економічне явище, яке охоплює всю систему суспільно-економічних відносин, де виробництво, розподіл, обмін та споживання економічних благ уникають контролю з боку органів державного управління. Тіньова економіка має дві основні взаємопов'язані ознаки [11]:

а) протиправна діяльність з метою отримання тільки у власних інтересах неконтрольованого доходу;

б) отримання економічних вигод за рахунок отримання доходу, який повністю або частково виведено з-під фіскального контролю.

Зазначимо, що є різні види діяльності, які завдають шкоди суспільству та створюють тіньову економіку. Повноцінний розвиток суспільства потребує виявлення негативних утворень та їх подальше усунення [15, с. 70]. На цей час ми можемо спостерігати різні класифікаційні підходи до групувань елементів тіньової економіки та їх побудови. Виділимо найбільш наочні елементи, або сектори, такої діяльності та їх найменування [11–12].

Кримінальна або чорна економіка. Це така тіньова економіка, що має крайнє негативні свої відтінки.

Треба зауважити, що зазвичай поняття «чорної» економіки найчастіше ототожнюється із поняттям економіка організованої злочинності. Вона відокремлена від «сірої» та «білої» економіки, але на рівні корпоративного бізнесу можна спостерігати їх взаємне проникнення. Основними характерними рисами її є:

– за характером діяльності – навмисна протизаконна, злочинна, антисоціальна діяльність, та така, що спрямована на особисте збагачення.

– суб'єкти чорної економіки – традиційний кримінал, мафія, олігархи,

корумповане чиновництво;

- способи конкуренції – підкуп державних службовців, фізичний вплив на конкурентів, змови у ринковому середовищі, несплата та уникнення податків;
- ставлення населення – неоднозначне, складне, переважно негативне.

Сіра (некримінальна) економіка. Характерними особливостями сірої економіки є такі:

- суб'єктами є малі та середні підприємства, самозайняті громадяни та домашні господарства;
- характером їх діяльності є вимушена праця, що пов'язана насамперед із виживанням;
- методами недобросовісної конкуренції переважно є несплата податків;
- характер її діяльності зазвичай позалегалний, водночас вона не несе серйозної загрози суспільству;
- ставлення населення до сірої економіки переважно толерантне.

Фіктивна економіка. До такої економіки треба віднести приписки, розкрадання, спекулятивні угоди, хабарництво та різні шахрайства, що пов'язані з отриманням та передачею грошей.

Паралельна економіка. Під такою економікою розуміють економічну діяльність, яка заборонена законом.

Звернемо увагу, що тіньова економіка є складовою частиною легального та реального секторів економіки. Особливістю функціонування тіньової економіки є те, що її діяльність також використовує робочу силу, користується послугами держави, іншими матеріально-суспільними факторами, та при цьому не вступаючи до будь-яких економічних відносин з державою як суб'єктом господарювання.

Зважаючи на те, що тіньова економіка охоплює практично всі стадії суспільного відтворення, потрібно звернути увагу на поступове збільшення її обсягів в ланцюгу перетворень, від стадії реалізації – де виникають тіньові доходи, до стадії їх використання – де створюються неофіційні фінансові потоки. Отже, можна констатувати, що фактичні обсяги тіньової економіки дуже перевищують ті показники, що надає державна статистична служба.

Необхідно чітко розуміти, що від стану розвитку всієї економіки держави, її державних інституцій, а також від спроможності суспільства контролювати виробництво і розподіл економічних благ залежать масштаби тіньової економіки. Дестабілізаційне джерело тіньової економіки виявляється через такі аспекти [13]:

- дезорганізуючий вплив на виробничий процес знижує його ефективність. Розкрадання готової продукції або складових матеріалів підвищує собівартість продукції, як наслідок, скорочується виробництво, зменшується дохід та прибуток підприємств;
- зростання диференціації населення у питаннях доходу та майна, коронавірус дуже погіршив цей показник внаслідок зниження ефективності роботи малих та середніх підприємств. Розширюється нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів, зменшуються індекси життя та щастя, погіршується психологічний клімат у суспільстві;
- зростання суспільних витрат. Суб'єкти господарювання, що діють у тіньовій економіці, мають додаткові витрати, які є «ціною тіньової діяльності». Серед таких витрат треба відзначити витрати які викликані ухиленням від правових санкцій (обмеження реклами, ведення «подвійної» бухгалтерії тощо);
- витрати, які супроводжуються з використанням дешевої праці (ухилення від виплати податків, обов'язкових платежів до фонду соціального страхування та пенсійного фонду тощо);
- витрати тіньових процедур вирішення конфліктів тощо.

Грунтуючись на офіційних даних, масштаби тіньової економіки є значними, а за офіційними даними її питома вага у ВВП за 2021 р. становить 28–30 % [7, 11, 14]. Тобто мова може вже йти не про окремий тіньовий сектор, а про тіньову складову в діяльності національного господарства.

Динаміку зміни рівня тіньової економіки за 2010–2021 рр. можна зобразити схематично (рис. 1) [14]. Тренд зміни рівня тіньової економіки загалом повторює динаміку середнього значення по всіх країнах світу, але також характеризується більш різкими значеннями під час економічних криз. Це підтверджується різким стрибком у період світової економічної кризи 2009–2010 рр. та 2014–2015 рр.

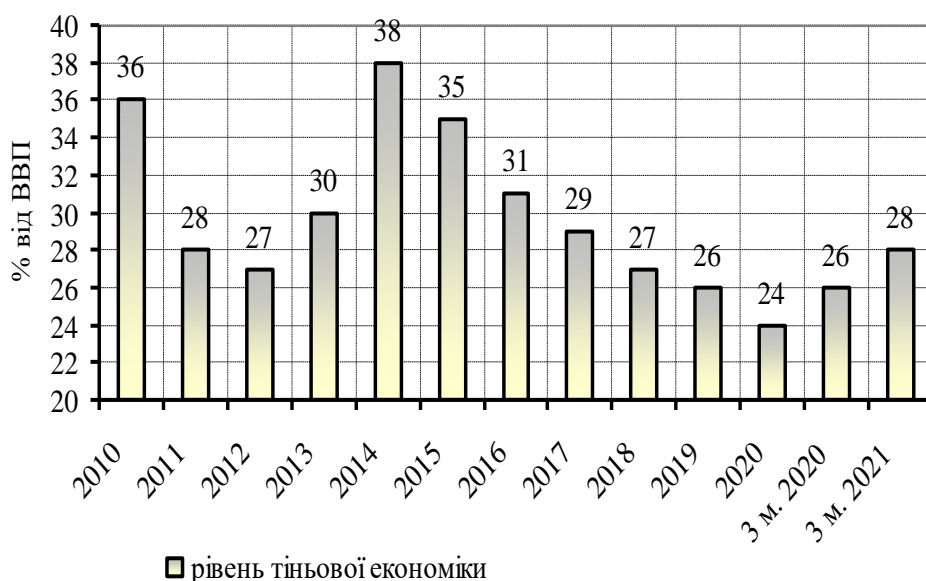

Рис. 1. Динаміка зміни рівня тіньової економіки за 2010-2021 рр.

Зазначимо, що тіньові процеси проникли практично у всі сфери суспільного життя та майже у всі види економічної діяльності. Взявши до уваги окремі види економічної діяльності, які за собою накопичують більше ніж 93 % тіньової діяльності, зазначимо, що найбільший відсоток становить транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність 16 %, добувна промисловість, операції з нерухомістю та фінансова та страхова діяльність по 14 %, будівництво – 12 %, переробна промисловість та сільське, лісове та рибне господарство по 11 %, а також оптова та роздрібна торгівля 8 % (рис. 2). Інші види економічної діяльності мають незначну питому вагу.

З огляду на такі масштаби тіньової діяльності можна стверджувати, що це явище не дозволяє державі нормально розвиватися, створює загрозу економічній безпеці, а також є головним фактором нестабільності економічної системи держави. До того ж сама держава залучена до тіньової діяльності, що виявляється у широкомасштабній корумпованості державного апарату, окремих посадових осіб, формуванні різноманітних олігархічних груп внаслідок поєднання влади та капіталу.

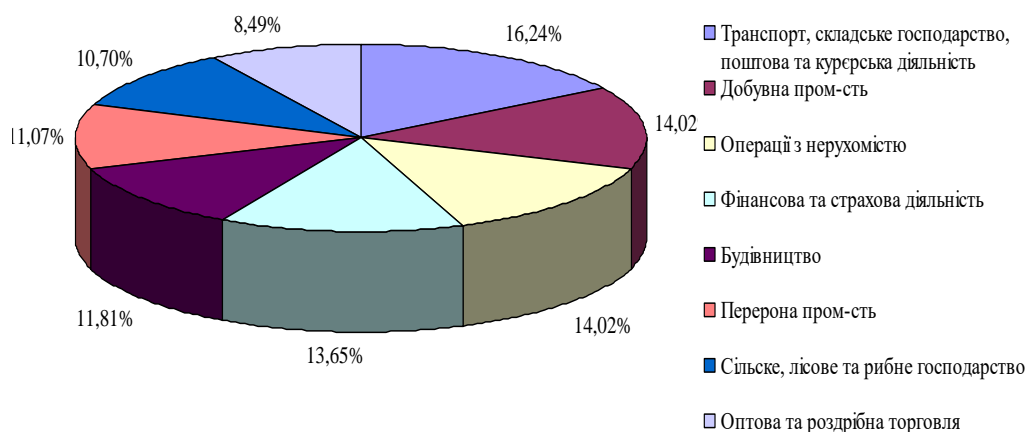

Рис. 2. Розподіл тіньової економіки за видами економічної діяльності у 2021 році

З метою більш точної оцінки рівня тіньової економіки необхідно визначити детерміновані фактори, що впливають на динаміку тіньової економічної діяльності. Також необхідно мати можливість кількісно оцінювати вплив зміни факторів на тіньову економічну діяльність, а також на індикатор, що її характеризує. Таке завдання можна вирішити за рахунок непрямих індикаторів, серед яких попит на наявні готівкові гроші, використання електричної енергії в промисловості та шкода, що завдає тіньова економіка економіці окремого регіону. Розглядаючи такий індикатор як шкода, на нашу думку, необхідно враховувати складові, як-от: виробнича і торгівельна, інвестиційна, фінансова, бюджетна, соціальна, екологічна. Під цими складовими будемо розуміти:

- виробнича і торгівельна – збитки, які завдаються суб'єктам господарювання внаслідок тіньової активності на інших підприємствах;
- інвестиційна – недоотримані обсяги інвестицій внаслідок впливу тіньової економіки;
- фінансова – втрати економіки в цілому або суб'єктів господарювання внаслідок діяльності тіньової економіки на фінансових ринках;
- бюджетна – недоотримані бюджетами всіх рівнів податкові доходи внаслідок тіньової економічної діяльності;
- соціальна – зменшення видатків бюджетів на соціальні цілі негативно впливає на доходи населення та відповідно завдаються збитки;
- екологічна – тіньова економічна діяльність негативно впливає на екологію, податки на викиди не сплачуються, збитки, завдані екологічній системі, не відшкодовуються.

Також зазначимо, що проблемою щодо нейтралізації негативного впливу тіньової економіки на економічну систему у цілому нині займаються низка інституцій, а це зумовлює певну колізію та різноманітність інформації, що впливає на ефективність боротьби з цим явищем.

Висновки. Будь-яка соціально-економічна система має частку тіньової економіки. Водночас вона неоднозначно впливає на систему: з одного боку, відволікаються ресурси від суспільно-значущого виробництва та стають гальмом її розвитку, а з іншого – виконує компенсуючу роль негативного результату дії та впливу нормативно-правової системи.

У будь-якому разі зниження тіньової активності сприятиме зростанню економіки та підвищенню життєвого рівня населення, тому боротьба з тіньовою економікою повинно стати пріоритетним напрямом державних заходів. Серед основних причин зростання тіньової економіки треба виділити: зростання сукупного податкового навантаження; зниження рівня нерозподіленого прибутку, що залишається у розпорядженні організацій; зниження рівня «суспільних послуг», що надаються державою; суперечливість законодавства під час регулювання господарської діяльності.

Проаналізувавши структуру збитків за видами економічної діяльності, можна зазначити, що є певні «лідери», але вони мають досить однакову частку, тобто різних випадів немає. Найбільш істотні збитки тіньова економіка завдає внаслідок недоотримання доходів бюджетами всіх рівнів.

Список використаних джерел

1. Schneider F., Enste Dominik H. *Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy*. 2002. URL : https://www.researchgate.net/publication/44828426_Hiding_in_the_Shadows_The_Growth_of_the_Underground_Economy.
2. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Modeling economic component of national security. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Vol. 1. P. 2–36.
3. Parshyna O., Parshyn Yu. Trends and prospects of economic cooperation between the republic of Kazakhstan and Ukraine. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Vol. 1. P. 43–55.
4. Міфи української економіки. URL : <https://voxukraine.org/longreads/1/shadow.html>.
5. A quarter of Ukraine's GDP is «in the shade». EY study. URL : <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/chetvertaya-chast-vvp-ukrainy-nahoditsya-v-teni-issledovanie-ey>.
6. Batmanghlich C., Bobyl V., Martseniuk L. Development of p2p lending in term of crisis. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Vol. 1. P. 66–75.
7. Тенденції тіньової економіки. Міністерство економіки України. URL : <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.
8. Томашевская Д. А., Дмитрович М. О., Атрощенко Ю. В. Монетарные методы оценки теневого процессов в экономике. URL : <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/191527/1/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0>

D1%8F_184-191.pdf.

9. Parshyn Yu, Parshyna O. Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*. 2020. 14(3). P. 61–70.

10. Паршина О. А., Паршин Ю. І. Особливості та тенденції правопорушень у сфері економічної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2(105). С. 309–316..

11. Тіньова економіка: загальні тенденції січень – березень 2021. URL : <https://www.me.gov.ua>.

12. Паршина О. А., Паршина М. Ю., Чумак Т. В. Фактори економічного розвитку країн в умовах загострення глобальних проблем світової безпеки. *Прийзовський економічний вісник*. 2021. Вип. 2 (25). С. 3–7.

13. Паршина О. А., Паршина М. Ю. Аналітична платформа підвищення конкурентоспроможності потенціалу промислових регіонів України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 48. Ч. 2. С. 153–157.

14. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm.

15. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. Volume 1, no. 2, 2021. P. 67-80.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Schneider F., Enste Dominik H. Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy. 2002. URL : https://www.researchgate.net/publication/44828426_Hiding_in_the_Shadows_The_Growth_of_the_Underground_Economy.

2. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2021) Modeling economic component of national security. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1, pp. 2–36. URL : https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/7305/5/Pherl%20Review_2_1-22122021-6-2.pdf.

3. Parshyna, O., Parshyn, Y. (2021) Trends and prospects of economic cooperation between the republic of Kazakhstan and Ukraine. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1. P. 43–55. URL : https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/7305/5/Pherl%20Review_2_1-22122021-6-2.pdf.

4. Mify ukrain's'koi' ekonomiky [Myths of the Ukrainian economy]. URL : <https://voxukraine.org/longreads/1/shadow.html> [in Ukr.].

5. A quarter of Ukraine's GDP is «in the shade». EY study. URL : <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/chetvertaya-chast-vvp-ukrainy-nahoditsya-v-teni-issledovanie-ey>.

6. Batmanghlich, C., Bobyl, V., Martseniuk, L. (2021) Development of p2p lending in term of crisis. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1, pp. 66–75.

7. Tendentsii tinovoi ekonomiky [Shadow economy trends]. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. URL : <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> [in Ukr.].

8. Tomashevskaya D. A., Dmitrovich M. O., Atroshenko Yu. V. Monetarnye metody ocenki tenevykh processov v ekonomike [Monetary methods for assessing shadow processes in the economy]. URL : https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/191527/1/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_184-191.pdf. [in Rus.].

9. Parshyn, Yu, Parshyna, O. (2020) Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*. 14(3), pp. 61–70. URL : <https://doi.org/10.33271/mining14.03.061>.

10. Parshyna, O. A., Parshyn, Yu. I. (2020) Osoblyvosti ta tendentsii pravoporushen u sferi ekonomichnoi diialnosti [Features and trends of offenses in the field of economic activity]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2(105), pp. 309–316. URL : <https://er.dduvs.in.ua/xmlui/handle/123456789/3870> [in Ukr.].

11. Tinova ekonomika: zahalni tendentsii sichen – berezen 2021 [Shadow economy: general trends January – March 2021]. URL : <https://www.me.gov.ua> [in Ukr.].

12. Parshyna, O. A., Parshyna, M. Yu., Chumak, T. V. (2021) Faktory ekonomichnoho rozvytku krain v umovakh zahostrennia hlobalnykh problem svitovoi bezpeky [Factors of economic development of countries in the context of exacerbation of global problems of world security]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*. Vyp. 2 (25), pp. 3–7 [in Ukr.].

13. Parshyna, O. A., Parshyna, M. Yu. (2019) Analitychna platforma pidvyshchennia konkurentospromozhnosti potentsialu promyslovykh rehioniv Ukrainy [Analytical platform for increasing the competitiveness of the potential of industrial regions of Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii*. Issue 48. Part 2, pp. 153-157. [in Ukr.].

14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/nac_r.htm. [in Ukr.].

15. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2021) Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 67-80.

ABSTRACT

Yuriy Parshyn, Denys Yuriev, Oleksandr Neklesa. Shadow economic activity as a factor of instability of the state economic system. It is noted that one of the main factors of instability of the economic system of any state is shadow economy. It is characteristic of all countries, but in developed countries its weight in the economic system is insignificant.

The focus is on the fact that with the presence of the shadow economy which exceeds half of the total GDP of the country this situation shows the existence of a serious threat to the state's economic security and its unstable state.

Attention is drawn to the fact that the action of the shadow economy on the economic system of the national economy is ambiguous. It is endowed with both positive and negative manifestations.

The shadow economy is considered as a complex socio and economic phenomenon that covers the entire system of socio and economic relations, where production, distribution, exchange and consumption of economic benefits avoid control by public administration, and which has two basic interrelated signs.

The classification approaches to the groupings of elements of the shadow economy and their construction with the explanation for each element have been presented. The main characteristic features of the shadow economy according to the specified elements have been presented as well.

The actual volumes of the shadow economy are significantly exceed those indicators that are providing by the State Statistical Service. It is shown which aspects lead to destabilization of the shadow economy, and their clarification has been provided.

The dynamics of the shadow economy as a percentage of GDP have been presented. The weight component of the distribution of the shadow economy by the types of economic activity have been presented graphically. It is indicated that the largest weight has transport, warehouse, postal and courier activity.

It is emphasized that in order to have the high accurate assessment of the level of the shadow economy, it is necessary to determine deterministic factors that affect the dynamics of the shadow economic activity. It is indicated that such task can be solved by using indirect indicators, including demand for existing cash, use of electric energy in the industry and others.

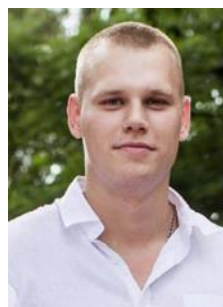
Keywords: shadow economy, threat, dynamics, instability, shadow sector.

УДК 342.922: 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-278-284

Андрій СОБАКАРЬ[©]
доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

Владислав МИХАЙЛОВ[©]
кандидат юридичних наук
(ППСПОП «Дніпро-1»)

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ДИСЦИПЛІНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

У статті на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, з'ясовано сутність та значення юридичної відповідальності як засобу забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліції.

Підкреслено значущість юридичної відповідальності як суттєвого засобу забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліції, що відіграє в цьому процесі важливу роль, оскільки за допомогою її заходів можна суттєво впливати на свідомість і поведінку працівників поліції, виховувати їх в дусі дотримання законів, відповідального ставлення до виконання наданих службових обов'язків. З'ясовано специфіку юридичної відповідальності працівників поліції, що обумовлена перебуванням цих осіб на сервісній державній службі в органах, які здійснюють функції за допомогою форм та методів, характерних тільки для їх діяльності.

© А. Собакарь, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>
aasobakar77@ukr.net

© В. Михайлов, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8405-5153>
k_appad@dduvs.in.ua

Встановлено, що юридична відповідальність поліцейських є невід'ємною гарантією кожного громадянина на вільне одержання, використання, поширення, зберігання та захист інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, а також важливим засобом забезпечення законності та дисципліни в поліцейській діяльності. Запропоновано шляхи вдосконалення механізму застосування різних видів юридичної відповідальності як засобу підтримання законності та дисципліни в діяльності поліції, серед яких: забезпечення доступності і зрозумілості інформації про роль правоохоронних органів, їх структуру, функції та повноваження, наочне донесення до широкої аудиторії та постійне оновлення у разі потреби, оскільки доступність такої інформації є важливим елементом прозорості та зрозумілості роботи правоохоронців для громадян; удосконалення процедури подачі електронної форми запиту на офіційних веб-сайтах відомства; систематичного підвищення професійного рівня співробітників поліції у сфері інформаційного законодавства (міжнародних та національних положень); забезпечення прозорості процесу прийняття рішень, що сприятиме зміцненню довіри громадськості до правоохоронних органів як необхідної передумови ефективної державної політики.

Ключові слова: законність, дисципліна, контроль, поліція, юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, гарантії забезпечення законності.

Постановка проблеми. Важливим засобом забезпечення ефективної діяльності працівників поліції є юридична відповідальність за порушення законності, службової дисципліни, невиконання або неналежне виконання ними своїх посадових обов'язків, яка полягає в обов'язку понести покарання (стягнення), накладене за порушення вимог правових розпоряджень, що регулюють їх службово-трудова діяльність. При цьому Закон України «Про Національну поліцію» визначив особливий порядок притягнення поліцейського до юридичної відповідальності, а також здійснення службового розслідування та дисциплінарного провадження щодо нього.

Юридична відповідальність є суттєвим засобом забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліції, та відіграє у цьому процесі важливу роль, оскільки за допомогою її заходів можна суттєво впливати на свідомість і поведінку працівників поліції, виховувати їх в дусі дотримання законів, відповідального ставлення до виконання наданих службових обов'язків.

Специфіка юридичної відповідальності працівників поліції обумовлена перебуванням цих осіб на сервісній державній службі в органах, які здійснюють функції за допомогою форм та методів, характерних тільки для їх діяльності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. На жаль, попри всю нагальність потреби забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів, питання використання наявного інструментарію досягнення означеної мети лишались поза увагою вітчизняних правників. Водночас непоодинокими є наукові роботи, безпосередньо присвячені дослідженню правового статусу, особливостей організаційної побудови поліції, заходам підвищення ефективності її функціонування та забезпечення законності в діяльності публічної адміністрації, серед яких, зокрема, дисертації А. Стародубцева «Організаційно-правові питання діяльності інспекцій з особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ» (1999), О. Нагорного «Законність в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ та шляхи її удосконалення» (2003), В. Новікова «Внутрішній контроль як засіб забезпечення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ» (2006), О. Шморгуна «Забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади» (2010), Д. Полонського «Забезпечення правопорядку та режиму законності патрульно-постовою службою міліції України (організаційно-правовий аспект)» (2013), С. Шило «Забезпечення дисципліни та законності в діяльності публічної адміністрації» (2014), С. Чиріка «Принципи адміністративної діяльності патрульної поліції» (2018) тощо. Проте поряд з істотними досягненнями в розв'язанні існуючих науково-прикладних проблем вітчизняної теорії та практики поліцейської діяльності не всі завдання є вирішеними. Більшість робіт присвячено дослідженню особливостей забезпечення законності та дисципліни в діяльності публічної адміністрації та служби, що існувала до створення Національної поліції України.

Мета. Відтак недостатність розробок на теоретичному рівні та наявність практичних правових проблем вказують на необхідність з'ясування сутності та особливостей застосування юридичної відповідальності як засобу забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліції, а також підкреслюють актуальність обраного напрямку дослідження.

Виклад основного матеріалу. Згідно Кодексу поведінки посадових осіб з

підтримання правопорядку, прийнятого резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року, «посадові особи з підтримання правопорядку не можуть вчиняти будь-які акти корупції, вони запобігають будь-яким таким актам та борються з ними» [1].

Резолюція № 690 Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію», прийнята в м. Страсбурзі 8 травня 1979 року, проголошує положення, згідно з якими «ніякі кримінальні та дисциплінарні заходи покарання не можуть бути застосовані щодо поліцейського, який відмовився виконувати незаконний наказ. Поліцейський повинен нести особисту відповідальність за свої власні дії і за незаконні дії чи бездіяльність, вчинені за його вказівкою». У разі вчинення протиправних діянь українські поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність» [2].

До кримінальної відповідальності поліцейські можуть бути притягнуті за вчинення будь-яких кримінальних правопорушень, проте здебільшого вони притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення службових злочинів. Згідно Кримінального кодексу України такими злочинами є такі: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365); службове підроблення (ст. 366); службова недбалість (ст. 367); одержання хабара (ст. 368); провокація хабара (ст. 370); завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372); примушування давати показання (ст. 373); порушення права на захист (ст. 374); втручання в діяльність судових органів (ст. 376); невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381); розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397) [3].

Серед видів юридичної відповідальності, суб'єктами яких можуть бути працівники Національної поліції, особливе місце посідають адміністративна і дисциплінарна, оскільки застосування адміністративних стягнень чи заходів дисциплінарного впливу дозволяє, не усуваючи, як правило, зазначених осіб від виконання повноважень по службі, швидко корегувати їхню поведінку.

Відповідно до ч. 1 ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення поліцейські несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. Адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності поліцейського, встановлюваної державою шляхом видання правових норм, що визначають підстави та умови відповідальності, заходи, які можуть застосовуватись до порушників, порядок розгляду справ про правопорушення та виконання означених заходів. Адміністративна відповідальність поліцейського є наслідком антигромадського діяння, супроводжується державним і громадським осудом проступку, забезпечується громадським примусом та реалізується у відповідних процесуальних формах.

Невиконання або неналежне виконання поліцейським своїх посадових обов'язків може бути підставою притягнення його до адміністративної відповідальності, якщо в його діях (бездіяльності) є ознаки правопорушень, передбачених главою 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» (ст. 172-4 – Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, ст. 172-6 – Порушення вимог фінансового контролю, тощо) або главою 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» (ст. 185-8 – Ухилення від виконання законних вимог прокурора, ст. 185-11 – Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, та ін.) або інших [4].

Поліцейські не звільняються також і від матеріальної (цивільно-правової) відповідальності, на них розповсюджуються норми Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, затвердженого постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 року № 243/95-ВР. Відповідно до п. 2 названого положення відшкодуванню підлягає пряма дійсна шкода, заподіяна розкраданням, пошкодженням, втратою чи незаконним використанням військового майна, погіршенням або зниженням його цінності, що спричинило додаткові витрати для військових частин, установ, організацій, підприємств та військово-навчальних закладів для відновлення, придбання майна чи інших матеріальних цінностей або надлишків виплати. Умовами настання матеріальної відповідальності працівників органів внутрішніх справ є: а) заподіяння прямої дійсної шкоди; б) протиправної їх поведінки; в) причинного зв'язку між протиправною поведінкою і настанням шкоди; г) вини у

заподіянні шкоди. Залежно від того, навмисно чи з необережності заподіяно шкоду, а також з урахуванням суспільної небезпечності дії (бездіяльності) винної особи та обставин, за яких заподіяно шкоду, і вартості майна до поліцейських застосовується повна або обмежена матеріальна відповідальність.

За вчинення дисциплінарних проступків поліцейські несуть дисциплінарну відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що затверджено законом [5].

Одним з обов'язків поліції є вжиття заходів щодо недопущення будь-яких порушень прав і свобод людини, пов'язаних із обробкою інформації. При цьому статтею 28 Закону України «Про Національну поліцію» [6] визначено те, що поліцейські несуть персональну юридичну відповідальність за вчинені ними діяння, що призвели до порушень прав і свобод людини, пов'язаних з обробкою інформації, а Міністерство внутрішніх справ України у межах компетенції здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів під час формування та користування поліцейськими інформаційними базами (банками) даних.

Наразі кожен згідно ст. 5 Закону України «Про інформацію» [7] має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи й законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Дотримання права людини на інформацію під час інформаційно-аналітичної діяльності поліції забезпечується як встановленням відповідальності за порушення законодавства про інформацію (ст. 6 Закону України «Про інформацію»), так і обов'язком суворого дотримання поліцейськими, які отримали доступ до інформаційних ресурсів ІПС встановлених регламентів, а також персоналізацією відповідальності за порушення вимог інструкцій МВС України щодо організації функціонування ІПС та порядку заповнення реквізитів електронних карток ІПС та паперових документів обліку, які мають бути затверджені (визначені) наказом Міністра внутрішніх справ України (п. 2, 5 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Національну поліцію»).

Наразі загальні засади контролю за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів під час формування та користування поліцейськими інформаційними базами (банками) даних викладено у: резолюції 34/169 Генеральної асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку»; резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979) «Декларація про поліцію»; рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 9 вересня 2003 року № Rec(2003)14 «Про можливість взаємодії інформаційних систем у сфері правосуддя»; рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 10 липня 2003 року № Rec(2003)13 «Щодо порядку надання інформації про розгляд кримінальних справ засобом масової інформації»; декларації Ради Європи «Про європейську політику в галузі нових інформаційних технологій» від 6 травня 1999 року; Кодексі України про адміністративні правопорушення; Кримінальному кодексі України тощо.

Інформація, що обробляється поліцейськими в ІПС (Інтегрована інформаційно-пошукова система органів внутрішніх справ України), є власністю держави і підлягає захисту відповідно до п. 3.3 Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України, затверджене наказом МВС України від 12 грудня 2009 року № 436 [8].

Використання інформаційних ресурсів ІПС допускається винятково зі службовою метою. При цьому ініціатор запиту, який отримав інформацію, несе персональну відповідальність за її використання, згідно з чинним законодавством. Порушення ним законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України.

Згідно чинного законодавства поліцейським – користувачам ІПС категорично забороняється: здійснювати неавторизований доступ до ІПС; передавати свої персональні атрибути іншим особам, зокрема, підлеглим працівникам (керівникам) підрозділу (служби) поліції; здійснювати доступ до ІПС під атрибутами інших користувачів; залучати до роботи з ІПС осіб, які не мають права доступу до неї; вилучати або змінювати автоматично сформовану інформацію про користувача, ініціатора запиту, дату та час обробки інформації в будь-яких текстових редакторах;

незаконно блокувати, змінювати, знімати з обліку або знищувати інформацію, що зберігається в ІПС, вносити завідомо неправдиві або неповні відомості до ІПС; використовувати інформацію, отриману з ІПС, з приватною або будь-якою іншою, не пов'язаною з виконанням функціональних обов'язків, метою. Користувачі зобов'язані використовувати інформацію ІПС винятково в межах чинного законодавства; виконувати запити на отримання інформації, які завідомо нададуть значний беззмістовний набір даних; сканування мережі, тестування та пошук способів порушення або подолання систем контролю доступу до технічних і програмних засобів ІПС, а також будь-які спроби внесення змін до програмного забезпечення ІПС; після закінчення робочого дня (чергової доби) залишати незавершеним сеанс роботи в ІПС.

Зазначена норма всебічно регламентує відповідальність кожного поліцейського, користувача інформаційних ресурсів Міністерства внутрішніх справ. Нормативно-правовими актами чітко передбачені статті та санкції щодо скоєння правопорушень стосовно обробки інформації. Так, у Кодексі України про адміністративні правопорушення в цій сфері встановлено відповідальність за такі правопорушення: «Стаття 188-31. Невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України»; «Стаття 188-39. Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних»; «Стаття 188-40. Невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань захисту персональних даних»; «Стаття 212-2. Порушення законодавства про державну таємницю»; «Стаття 212-6. Здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем» [4].

Передбачено також кримінальну відповідальність за незаконні дії поліцейських у цій сфері. Зокрема, у Кримінальному кодексі України встановлено таку кримінальну відповідальність: «Стаття 361-2. Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації»; «Стаття 362. Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї»; «Стаття 363. Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється» [3].

Те, що юридична відповідальність є дієвим інструментом у підтриманні законності та дисципліни в діяльності поліції не викликає сумнівів, підтвердженням у тому числі є й цифри проведеного соціологічного опитування. Зокрема, на запитання: «Які з видів юридичної відповідальності є сьогодні найбільш ефективними у питанні неухильного дотримання законності та службової дисципліни працівниками поліції?» переважна кількість респондентів насамперед вказали на адміністративну відповідальність – 66,5 %; далі за показниками опинився такий вид відповідальності, як дисциплінарна відповідальність – 65,7 %; третім видом за кількістю згадувань виступає матеріальна відповідальність – 60,8 %. Останні позиції у переліку видів юридичної відповідальності отримали кримінальна відповідальність – 53,1 % і цивільно-правова відповідальність – 52,2 %. Також у відповідях на запитання щодо посилення адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з дотриманням законності та службової дисципліни працівниками поліції було виявлено, що 69,6 % учасників опитування підтримують таке рішення і зазначають, що це зараз є обов'язковим завданням. Не підтримують цю точку зору 28,4 % учасників опитування.

Висновки. Отже, юридична відповідальність поліцейських є невід'ємною гарантією кожного громадянина на вільне одержання, використання, поширення, зберігання та захист інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, а також важливим засобом забезпечення законності та дисципліни в поліцейській діяльності. Розв'язання цієї нагальної проблеми вбачається за рахунок:

– забезпечення доступності і зрозумілості інформації про роль правоохоронних органів, їх структуру, функції та повноваження, наочне донесення до широкої аудиторії та постійне оновлення у разі потреби, оскільки доступність такої інформації є важливим елементом прозорості та зрозумілості роботи правоохоронців для громадян;

– наповнення інформаційних стендів, офіційних вебсайтів відомства, відповідно

до вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації»;

– удосконалення процедури подачі електронної форми запиту на офіційних вебсайтах відомства;

– оприлюднення прийнятих нормативно-правових актів, актів індивідуальної дії (крім внутрішньоорганізаційних), проектів рішень, що підлягають обговоренню, інформації про нормативно-правові засади діяльності тощо;

– забезпечення створення вебсайтів або окремих вебсторінок на всіх рівнях відомства, зокрема, районних управлінь, відділень;

– проведення постійної роботи з налагодження взаємодії («діалогу») між правоохоронцями та громадськістю. Тобто на регулярній основі працівники відомства повинні проводити консультації з громадянами з питань власної діяльності, здійснювати збір ідей, побажань, скарг та окремих звернень, а також формувати публічні звіти про свою діяльність;

– систематичного підвищення професійного рівня співробітників поліції у сфері інформаційного законодавства (міжнародних та національних положень). Зокрема, необхідно запровадити практику системних занять на тему інформаційних прав людини (право на доступ до публічної інформації та захисту персональних даних) у системі службової підготовки, залучати громадських експертів для проведення спеціалізованих тренінгів з даної тематики та забезпечити відповідальних осіб відповідними методичними матеріалами (які можна отримати завдяки співпраці з громадськими організаціями) тощо;

– забезпечення прозорості процесу прийняття рішень, що сприятиме зміцненню довіри громадськості до правоохоронних органів як необхідної передумови ефективної державної політики.

Список використаних джерел

1. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Прийнято резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. *Права людини* : Збірник документів ; уклад.: В.С. Семенов, О.Н. Ярмиш та ін. Харків : Ун-т внутр. справ, 1997. С. 155-159.

2. Декларація про поліцію: резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 № 690. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_803.

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

5. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. Ст. 233.

6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40 – 41. Ст.379.

7. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

8. Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 12.12.2009 № 436. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09#Text>

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Kodeks povedinky posadovykh osib z pidtrymannya pravoporyadku [Code of Conduct for Law Enforcement Officials]: Prynyato rezolyutsiyeyu 34/169 Heneral'noyi Asambleyi OON vid 17 hrudnya 1979 r. Prava lyudyny : Zbirnyk dokumentiv ; ukklad.: V.S. Semenov, O.N. Yarmysh ta in. Kharkiv : Un-t vnutr. sprav, 1997, pp. 155-159. [in Ukr.].

2. Deklaratsiya pro politsiyu [Declaration on the Police]: rezolyutsiya Parlaments'koyi asambleyi Rady Yevropy vid 08.05.1979 № 690. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_803. [in Ukr.].

3. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukr.].

4. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1984]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayins'koyi RSR*. 1984. Dodatok do № 51, art. 1122. [in Ukr.].

5. Pro Dystyplinarynyy statut Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 15.03.2018. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2018. № 29. St. 233. [in Ukr.].

6. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2015. № 40-41, art. 379. [in Ukr.].

7. Pro informatsiyu [On information] : Zakon Ukrayiny vid 02.10.1992. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1992. № 48. art. 650. [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Intehrovanu informatsiyno-poshukovu systemu orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrayiny [On approval of the Regulations on the Integrated Information and Search System of the Bodies of Internal Affairs of Ukraine] : nakaz MVS Ukrayiny vid 12.12.2009 № 436. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Sobakar, Vladyslav Mykhaylov. Legal responsibility as a means of enforcement of legality and discipline in police activity. The article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodological sources, including foreign experience, clarifies the essence and importance of legal liability as a means of ensuring legality and discipline in the police.

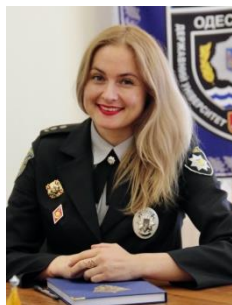
The importance of legal responsibility as an essential means of ensuring law and discipline in the police is emphasized, which plays an important role in this process, because its activities can significantly influence the consciousness and behavior of police officers, educate them in the spirit of law enforcement job responsibilities. The specifics of the legal responsibility of police officers, which is due to the presence of these persons in the civil service in the bodies that perform functions using forms and methods specific to their activities.

It is established that the legal responsibility of police officers is an integral guarantee of every citizen to freely receive, use, disseminate, store and protect information necessary for the exercise of their rights, freedoms and legitimate interests, as well as an important means of law and discipline in policing. Ways to improve the mechanism of application of various types of legal liability as a means of maintaining law and discipline in policing are proposed, including: ensuring accessibility and clarity of information about the role of law enforcement agencies, their structure, functions and powers, visual communication to the general public and constant updating, as the availability of such information is an important element of transparency and clarity of law enforcement work for citizens; improving the procedure for submitting an electronic request form on the official websites of the agency; systematic improvement of the professional level of police officers in the field of information legislation (international and national regulations); ensuring transparency of the decision-making process, which will help strengthen public confidence in law enforcement agencies as a necessary prerequisite for effective public policy.

Keywords: *legality, discipline, control, police, legal responsibility, administrative responsibility, criminal responsibility, disciplinary responsibility, guarantees of legality.*

УДК 343.13:355.271 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-284-291

Ганна ТЕТЕРЯТНИК[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: АКСІОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ

У статті аргументовано, що аксіологія правових режимів у концепції об'єкт-суб'єктного розуміння визначає таке співвідношення: суб'єктом (ініціатором цінності) є суб'єкт права (деформалізовано сам носій цих прав і законних інтересів, формалізовано – суб'єкт права, наділений повноваженнями щодо їх легалізації у правовому полі), а об'єктом (носієм цінності) – права та інтереси суб'єктів права. Держава нормативно здійснює об'єктивізацію такої цінності, забезпечуючи умови для її формування та охорони, захисту.

Аксіологічна сутність надзвичайних правових режимів полягає у тому, що вони, хоча і містять у своєму механізмі засоби, способи і специфічні методи правового регулювання, які є більш правообмежувачими, порівняно з ординарними правовими режимами, передбачають розширення повноважень державних органів, однак їх мета полягає у нормалізації умов для реалізації законних прав і інтересів особи, створенні відповідних для характеру та рівня надзвичайної ситуації гарантій їх охорони, захисту та відновлення.

Ключові слова: *аксіологія, надзвичайні правові режими, права та свободи людини, приватні та публічні інтереси, кримінальне провадження.*

© Г. Тетерятник, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8321-7912>

roksolanna@ukr.net

Постановка проблеми. Співвідношення забезпечення прав та свобод людини, громадянина та держави, суспільства, приватних та публічних інтересів як у надзвичайних правових режимах, так і у кримінальному провадженні є важливою філософсько-правовою проблемою, яка знаходиться у площині аксіології як учення про цінності, ієрархію цінностей. Тому вважаємо за доцільне дослідити з погляду аксіологічного підходу питання кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів (далі – НПР), адже у будь-якій сфері людського праксису цінності як реальні феномени матеріальної та ідеальної природи мають свій вияв [1, с. 68]. Учені справедливо звертають увагу, що сутнісні аксіологічні відносини виникають не лише в процесі суб'єкт-об'єктних відносин, а мають міжсуб'єктну природу ціннісних феноменів, тобто цінності виражають найбільш загальні типи відносин між суб'єктами будь-якого рівня – від особистості до суспільства в цілому [3, с.19].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження аксіогенезу права вимагає використання міждисциплінарного підходу до дослідження вихідних категорій «цінність», «об'єкт», «суб'єкт», визначення зв'язків між ними, які сформувалися у таких науках, як філософія, психологія, теорія управління тощо й досліджуються у роботах К. Безгіна, Х. Габаковської, Л. Ерштейна, М. Підлісного, С. Рудницького та ін.

Проблематиці НПР присвячені роботи О. Лазукової, С. Кудінова, О. Капліної, А. Сергеева та ін. Проблеми аксіологічного виміру у кримінальному провадженні досліджувалися крізь призму різних правових категорій такими вченими, як С. Архіпов, О. Дуфенюк, В. Зеленецький, Т. Лоскутов, І. Тітко та ін.

Метою статті є отримання наукових положень щодо аксіологічних питань кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зазначав В. С. Зеленецький, у демократичному суспільстві все, що становить соціальну цінність для громадянина повинно, по-перше, проголошуватися (констатуватися) і, по-друге, детально регламентуватися в законі [2].

Не вступаючи у полеміку щодо різних концепцій виникнення і розвитку держави і права, місця людини у суспільстві і державі, визначимось, що в основі вибраної нами методології у зазначеному розділі лежить сприйняття цінностей через суб'єктно-об'єктну концепцію. М. Каган зазначає, що цінність являє собою «результат суб'єктивації об'єкта і може бути визначена системним поняттям «суб'єктивованій об'єкт» [4, с. 36]. Л. Ерштейн додає: «фактично цінності є засобом, за допомогою якого індивідуум суб'єктивізує об'єктивну реальність» [5, с. 12]. Цінність є діалектичною єдністю суб'єктного і об'єктного, єдністю нормативної (значення) та дескриптивної (дійсної) сторін сутнього [6, с. 182]. Зазначений зв'язок у сучасному правовому вимірі уособлений в аксіологічно-нормативній парадигмі правового регулювання, що вимагає «злагодженого функціонування публічних інститутів у напрямі захисту прав та законних інтересів людини та суспільства в цілому» [7, с. 196]. Адже «право не існує без суб'єкта, воно являє собою його творіння, створений ним, його волею світ. Правові норми, правові відносини, правопорядок – це суб'єкт, взятий із його зовнішньої сторони; право належить не самому собі, а правовому суб'єкту. Правова комунікація базується на ідеї формування загальної правової волі, в якій суміщається воля однієї особи з волею іншої. Такий спосіб комунікації передбачає поєднання самоцілей, базується на свободі суб'єктів, на встановленні їх взаємної заінтересованості. Законодавець, правозастосовник лише забезпечують зв'язок між суб'єктами права. Правова комунікація знаменує особливий тип соціальної взаємодії, більш досконалий, ніж політичний тип комунікації, тому що будується не на фізичному насильстві й пануванні, а на началах розуму і справедливості, а отже, є явищем вищого щодо політики порядку» [8, с. 8]. При цьому «... правова свобода особи – це не автономія, незалежність одного суб'єкта права від іншого, а здійснення своєї волі через правовий зв'язок з іншою особою (комунікативне розуміння свободи). Там, де філософи вбачають обмеження свободи, перешкоду волі, юристи повинні бачити джерело свободи. Існування іншої особи тільки й дозволяє волі реалізувати себе... Суб'єкт сприймає іншу особу як виконавця своїх прагнень, того, з чією допомогою вони можуть здійснитися. Правова свобода за своїм характером зовсім не негативна, не свобода «від», а конструктивна свобода соціальної взаємодії, вона реалізується у правових зв'язках, відносинах, правовій взаємодії. Правова свобода не обмежена можливістю діяти; вона, як дійсна

свобода, міститься у самих правових зв'язках, існує також як інституціональна свобода (як інститут, норма, закон) тощо» [8, с. 10].

Отже, на нашу думку, аксіологія правових режимів у концепції об'єкт-суб'єктного розуміння визначає таке співвідношення: суб'єктом (ініціатором цінності) є суб'єкт права (деформалізовано сам носій цих прав і законних інтересів, формалізовано – суб'єкт права, наділений повноваженнями щодо їх легалізації у правовому полі), а об'єктом (носієм цінності) – права та інтереси суб'єктів права. При цьому держава нормативно здійснює об'єктивацію такої цінності, забезпечуючи умови для її формування та охорони, захисту.

Аксіологічна сутність НПР полягає у тому, що хоча вони і містять у своєму механізмі засоби, способи і специфічні методи правового регулювання, які є більш правообмежуючими, порівняно із загальними правовими режимами, передбачають розширення повноважень державних органів, однак їх мета полягає у нормалізації умов для реалізації законних прав і інтересів особи, створенні відповідних для характеру та рівня надзвичайної ситуації гарантій їх охорони та захисту, відновлення.

Це засвідчується і нормативними підвалинами: ратифікованою Україною Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини; Конституцією України, надзвичайними законами, положеннями Стратегії національної безпеки, затвердженої 14.09.2020 р. Указом Президента України.

Відповідно до ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини «...при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [9].

У ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – МПГПП) проголошується, що «Під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження... Будь-яка держава, що бере участь у цьому Пакті і використовує право відступу, повинна негайно інформувати інші держави, що беруть участь у цьому Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення. Має бути також зроблено повідомлення через того ж посередника про дату, коли вона припиняє такий відступ» [10].

Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини (далі – КЗПЛ) у ст. 15 також містить виключення, що допускають відступ від зобов'язань, взятих на себе у частині виконання вимог зазначеного документу (дерогацію). Учені виділяють такі принципи дeroгації: виключної загрози; офіційного оголошення; суворої необхідності; неможливості відступу від деяких прав; сумісності з іншими міжнародно-правовими зобов'язаннями; недискримінації; міжнародного повідомлення [11].

Навіть у разі відступу від зобов'язань щодо окремих прав, передбачених КЗПЛ, визначений відповідний механізм, межі, мета та запобіжники щодо їх обмеження. А окремі права, відповідно до ч. 2 ст. 15 КЗПЛ, по суті є абсолютними та не підлягають обмеженню навіть у випадках надзвичайних ситуацій. Зазначене на рівні країн, які ратифікували КЗПЛ, визначає аксіологічні основи функціонування НПР, за яких визнається пріоритетність прав та основоположних свобод людини за будь-яких ситуацій та обставин.

Крім того, хоча надзвичайні ситуації і можуть бути підставами для обмеження окремих прав і свобод, ЄСПЛ дотримується концепції пропорційності обмеження прав людини меті такого обмеження, тобто «Комісія та Суд, контролюючи здійснення державою дискреційних повноважень щодо обмеження гарантованих Конвенцією прав і свобод, вивчають, у першу чергу, законність подібних дій у світлі зазначених критеріїв» [12].

Проаналізуємо окремі положення Заяви Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» (далі

– Заява). По-перше, у Заяві визначено підстави відступу від зобов'язань, до яких належать триваюча збройна агресія Російської Федерації проти України, яка супроводжується вчиненням воєнних злочинів і злочинів проти людяності як регулярними Збройними силами Російської Федерації, так і незаконними збройними формуваннями, керованими, контрольованими і фінансованими Російською Федерацією, становить суспільну небезпеку, яка загрожує життю нації у розумінні п. 1 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, п. 1 ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У п. 4 зазначеної Заяви визначається мета відступу – забезпечення життєво важливих інтересів суспільства і держави в умовах збройної агресії Російської Федерації [13].

До заходів, яких вживає держава на відступ від своїх зобов'язань та які повинні суворо відповідати гостроті становища відповідно до Заяви, віднесено такі: 1) превентивне затримання; 2) зміни до КПК України; 3) зміна підслідності та підсудності: відповідно до Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведінням антитерористичної операції» змінена територіальна підсудність судових справ, підсудних судам, розташованим у районі проведення АТО, та підслідність кримінальних правопорушень, вчинених у районі проведення АТО, у разі неможливості здійснювати досудове розслідування; 4) утворення військово-цивільних адміністрацій як тимчасових державних органів та ін.

Розглянувши вищезазначене, треба зробити висновок про затвердження на міжнародному та національному рівні правових цінностей, серед яких пріоритетними є права і основоположні свободи людини. Проте в надзвичайних ситуаціях (у випадках війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації) держава може у визначеному КЗПЛ, МПГПП здійснити відступ від зобов'язань (дерогацію) за визначеними принципами у межах, яких вимагає гострота становища з офіційним повідомленням про причини, переліком заходів, визначенням часово-просторових меж дeroгації. При цьому під час розгляду скарг ЄСПЛ навіть у разі відступу держави від зобов'язань у визначеному порядку виходить із презумпції непорушності прав і основоположних свобод людини, перевіряючи пропорційність та інші принципи дeroгації. Відступ від окремих основоположних прав і свобод людини не може бути здійснений навіть за умов надзвичайних ситуацій, передбачених КЗПЛ та МПГПП.

Дослідження кримінального провадження в умовах НПР з позицій аксіологічного підходу спрямоване на визначення мети, прийнятності та законності правових засобів, способів та механізмів, введення яких зумовлене надзвичайністю ситуацій, визначення меж та можливих відступів від уніфікованої процесуальної форми та їх виявлення у диференційованому порядку по зазначених категоріях кримінальних проваджень.

У дослідженні аксіології кримінального провадження в умовах НПР треба підтримати думку О. Дуфенюк, яка спіраючись на розуміння правової аксіології як специфічної сфери філософсько-правової рефлексії «... вивчає ціннісну обґрунтованість та ціннісну наповненість права», відзначає, що аксіологія кримінального провадження вивчає ціннісну обґрунтованість і наповненість кримінально-процесуального права [14, с. 161].

Процесуалісти справедливо акцентують на зміні методологічного підходу щодо наукового дослідження кримінальних процесуальних явищ з переходом його від догматичного до аксіологічного (ціннісного) підходу, який переважає на сьогодні [15, с. 338]. Ціннісний підхід відслідковується і у визначених у ст. 2 КПК України завданнях кримінального провадження, яким є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Саме захист особи від кримінальних правопорушень виведений в системі завдань кримінального провадження на перше місце, у наступній складовій – охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження також визначається ціннісне спрямування кримінального провадження на забезпечення таких цінностей, як права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження.

Завдання кримінального провадження визначені через категорію «інтерес», на що

справедливо звертає увагу І. А. Тітко. Усі вказані у ст. 2 КПК України положення є не що інше, як процесуальні інтереси тих чи інших учасників кримінального провадження: як загальнодержавний інтерес боротьби зі злочинністю, так і приватні інтереси учасників кримінального судочинства щодо охорони їх прав та свобод, приватного інтересу підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, який полягає у вирішенні питань, що їх безпосередньо стосуються, протягом розумних строків, безспірним інтересом суспільства є притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення (при цьому інтерес правопорушника полягає у тому, щоб відповідальність була співрозмірна вині); як держава, яка визначає себе правовою, так і її громадяни, заінтересовані в тому, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [16, с. 39–40]. І хоча категорію «інтерес» не можна в абсолютизованому вигляді ототожнювати з категорією «цінність», яка знаходиться в основі аксіологічного підходу, ми виходимо з міркування, що «цінності пов'язані з інтересами опосередковано, через потреби, і тут вони їм передують, адже оцінка свого становища, яке співвідноситься з ідеальним, формується на основі цінностей», вони також пов'язані з інтересами у процесі реалізації інтересу: цінності впливають на оцінку шляхів діяльності, їх припустимість [17, с. 156–157]. Тож феномен цінностей у праві безумовно впливає як на відповідне їх нормативне закріплення, так і на визначення прийнятності способів, засобів, методів механізму реалізації, захисту та охорони. Цінності, які виражені через правові категорії прав, інтересів тощо, зумовлюють комплексне застосування способів, засобів, методів механізму правового регулювання у правовому режимі. Водночас наведений комплекс є індикатором ставлення держави до відповідних цінностей.

Крім того, треба погодитися, що у кримінальному судочинстві «Власна цінність права дістає вияв через права, свободи та інтереси людини, що є основним (головним) елементом предмета правового регулювання у кримінальному процесі. Права, свободи і законні інтереси як засоби правового регулювання у кримінальному процесі виражають службову (інструментальну) цінність права». Вони є головним (основним) елементом предмета та субстанціональними засобами правового регулювання у кримінальному процесі, що, зі свого боку, зумовлює застосування відповідних методів правового регулювання [15, с. 340].

Розмірковуючи над аксіологією права загалом та кримінального процесу зокрема, вчені справедливо звертають увагу на той факт, що хоча природно-правовий підхід до розуміння права, на перший погляд, є найприйнятнішим в умовах докорінної соціально-політичної перебудови держави, однак йому, як і решті інших концепцій, властиві свої переваги та недоліки. «Невипадково, навіть при проголошенні людини, її прав та свобод найвищою соціальною цінністю, все-таки залишається потреба чітко визначити писане право. На думку багатьох вчених-правознавців, сьогодні як ніколи потрібен такий підхід, який виражав би принципово новий погляд на право. Він ґрунтується не на протиставленні різних концепцій права, а на їх інтеграції» [18, с. 110–111]. Водночас «... коли позитивне право певним чином не відповідає вимогам природно-правових цінностей, мета кримінального процесу у вигляді забезпечення прав та основоположних свобод осіб при формальному застосуванні національного закону (без оцінки його змісту) може бути й не досягнута, що, відповідно, призводить до соціальної напруги та нестабільності у суспільстві» [18, с. 116].

Чи можна стверджувати, що у кримінальних провадженнях в умовах НПП є інші завдання кримінального провадження, ніж при здійсненні його у загальному порядку? На нашу думку, ні. Саме завдання визначають призначення кримінального провадження. Надзвичайний правовий режим може створювати специфічну обстановку, яка вимагає застосування окремих специфічних засобів, способів та механізмів правового регулювання, але лише у тих межах, які зумовлені особливістю ситуації та унеможливають досягнення завдань існуючими засобами та способами.

О. Лазукова визначає фактичну підставу для запровадження особливого режиму як об'єктивно існуючої неможливості здійснення досудового розслідування у звичайному порядку, при цьому вчена зауважує, що таке провадження характеризується розширенням компетенції уповноважених суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження, та встановленням зумовлених надзвичайною ситуацією певних обмежень

прав і законних інтересів учасників кримінального провадження у зв'язку з превалюванням публічного інтересу; обмеженням дискреції прокурора переліком його виключних повноважень і можливістю реалізації останніх лише за умови обов'язкового додаткового обґрунтування у процесуальних рішеннях підстав їх застосування [19, с. 136]. Загалом погоджуючись із авторкою, вважаємо за необхідне зробити певне уточнення у частині превалювання публічного інтересу у таких категоріях провадження. Якщо розглядати умови провадження у надзвичайних правових режимах, то треба погодитися у тому, що публічний інтерес матиме відповідні переваги перед інтересами приватними. Водночас у частині приватно-публічних інтересів саме у межах кримінального провадження треба все-таки виходити з балансу таких інтересів та спрямуванні зусиль законодавця на пошук оптимального консенсусу між ними.

Отже, нами було досліджено ціннісне сприйняття та співвідношення між правами, свободами та законними інтересами особи, які зазнають істотного обмеження в умовах НПП, та інтересами суспільства і держави в екстраординарних ситуаціях.

На підставі міждисциплінарного дослідження категорії «цінність», концепцій виникнення і розвитку держави і права, місця людини у суспільстві і державі за методологічну основу обрано суб'єктно-об'єктну концепцію сприйняття цінностей.

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що аксіологія правових режимів у концепції об'єкт-суб'єктного розуміння визначає таке співвідношення: суб'єктом (ініціатором цінності) є суб'єкт права (деформалізовано сам носій цих прав і законних інтересів, формалізовано – суб'єкт права, наділений повноваженнями щодо їх легалізації у правовому полі), а об'єктом (носієм цінності) – права та інтереси суб'єктів права. Держава нормативно здійснює об'єктивізацію такої цінності, забезпечуючи умови для її формування та охорони, захисту.

Аналіз основоположних міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав людини: КЗПЛ, МПГПП, низки рішень ЄСПЛ («Ірландія проти Сполученого Королівства», «Аксой проти Туреччини», «Brannigan та McBride проти Сполученого Королівства», «А. та інші проти Сполученого Королівства», «Lawless проти Ірландії» та ін.), Конституції України, законів тощо, який створив підґрунтя для висновків про те, що: 1) на міжнародному та національному рівні серед правових цінностей пріоритетними є права і основоположні свободи людини; 2) у надзвичайних ситуаціях (війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації) держава може у визначеному КЗПЛ, МПГПП здійснити відступ від зобов'язань (дерогацію) за визначеними принципами у межах, яких вимагає гострота становища з офіційним повідомленням про причини, переліком заходів, визначенням часово-просторових меж; 3) дeroгація не є абсолютною: для таких випадків визначений відповідний механізм, межі, мета і запобіжники, а окремі права і свободи особи взагалі не підлягають такому обмеженню; 4) у разі відступу держави від зобов'язань у визначеному порядку особа має гарантовані права на їх оскарження, зокрема й до ЄСПЛ; 5) під час розгляду таких скарг ЄСПЛ виходить із презумпції непорушності прав і основоположних свобод людини, перевіряючи пропорційність та інші принципи дeroгації [20, с. 166–189].

Список використаних джерел

1. Габаковська Х. Аксіологічна природа права: теоретико-пізнавальний підхід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»* : Серія : юридичні науки. 2017. № 865. С. 67–72.
2. Зеленецький В. С. Державне обвинувачення в системі кримінально-процесуальних стадій. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 4. С. 98–106.
3. Підлісний М. М. Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення : монограф. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 164 с.
4. Иконников А. В., Каган М. С., Пилипенко В. Р. Эстетические ценности предметно-пространственной среды ; под общ. ред. А. В. Иконникова. Москва : Стройиздат, 1990. 334 с.
5. Эрштейн Л. Б. Запретная теория ценностей: психологические и социологические следствия представления ценностей как психологических запретов. Санкт-Петербург : Азбука Б МИКРО, 2008. 122 с.
6. Безгин К. С. Управление процессом создания ценности на предприятии: полисубъектность и коллаборация : монограф. Харьков : НТМТ. 288 с.
7. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «правовий режим». *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 196–201.
8. Архипов С. И. Субъект права (теоретическое исследование) : автореф. дис. ... д-ра

юрід. наук : 12.00.01 / Уральск. гос. юрид. акад. Екатеринбург. 2005. 46 с.

9. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Організація Об'єднаних Націй. Міжнародний документ від 16.12.1966. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи: Міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

12. Гом'єн Д. Короткий путівник по Європейській конвенції з прав людини ; пер. Т. Іваненко, О. Павличенка. Львів : Кальварія, 1998. 173 с.

13. Заява Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» : Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 р. № 462-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>.

14. Дуфенюк О. М. Аксиологія кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 160–163.

15. Лоскутов Т. О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 445 с.

16. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 484 с.

17. Рудницький С. Інтереси в категоріальному ряду «потреби» – «інтереси» – «цінності» – «ідеологія». *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 151–161.

18. Глинська Н. В., Лобойко Л. М., Марочкін О. І. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України : монограф. ; за заг. ред. О. Г. Шило. Харків : НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.

19. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2018. 276 с.

20. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монограф. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Habakovska, Kh. (2017) Aksiolohichna pryroda prava: teoretyko-piznavalnyi pidkhid [Axiological nature of law: theoretical and cognitive approach]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya : yurydychni nauky. № 865, pp. 67–72. [in Ukr.].

2. Zelenetskyi, V. S. (1995) Derzhavne obvynuvachennia v systemi kryminalno-protseuralnykh stadia [State prosecution in the system of criminal procedural stages]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4, pp. 98–106. [in Ukr.].

3. Pidlisnyi, M. M. Problemy aksiolohii ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of axiology and ways to solve them] : monohraf. Dnipro : Vydavets Bila K. O., 2020. 164 p. [in Ukr.].

4. Ikonnikov, A. V., Kagan, M. S., Pilipenko, V. R. (1990) Esteticheskiye tsennosti predmetno-prostranstvennoy sredy [Aesthetic values of the object-spatial environment] ; pod obsh. red. A. V. Ikonnikova; VNI tehn. estetiki. Moscow : Stroyizdat, 334 p. [in Russ.].

5. Ershteyn, L. B. (2008) Zapretnaya teoriya cennostej: psihologicheskije i sociologicheskije sledstviya predstavleniya cennostej kak psihologicheskikh zapretov [The Forbidden Theory of Values: Psychological and Sociological Consequences of Presenting Values as Psychological Prohibitions]. Saint-Peterburg : Azbuka B MIKRO, 122 p. [in Russ.].

6. Bezgin, K. S. () Upravlenie processom sozdaniya cennosti na predpriyatii: polisubektnost i kollaboraciya [Management of the value creation process in an enterprise: polysubjectivity and collaboration] : monograf. Kharkiv : NTMT, 288 p. [in Russ.].

7. Vakariuk, L. (2016) Osnovni pidkhody do rozuminnia poniattia «pravoviy rezhym» [Basic approaches to understanding the concept of «legal regime»]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 12, pp. 196–201. [in Ukr.].

8. Arkhipov, S. I. (2005) Subekt prava (teoreticheskoe issledovanie) [Subject of law (theoretical study)] : avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk : 12.00.01 / Uralsk. gos. yurid. akad. Yekaterinburg. 46 p. [in Russ.].

9. Zahalna deklaratsiya prav lyudyny vid 10.12.1948. [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].

10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. Orhanizatsiya Obyednanykh Natsiy. Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukr.].

11. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Rada Yevropy: Mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukr.].

12. Homien, D. Korotkyi putivnyk po Yevropeyskiy konventsiyi z prav lyudyny [A short guide to

the European Convention on Human Rights] ; per. T. Ivanenko, O. Pavlychenka. Lviv : Kalvariia, 1998. 173 p. [in Ukr.].

13. Zayava Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vidstup Ukrainy vid okremykh zobov'язan, vyznachenykh Mizhnarodnym paktom pro hromadianski i politychni prava ta Konventsiiieu pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod» [Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Ukraine's Derogation from Certain Obligations Defined by the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms»] : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 21.05.2015. № 462-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>. [in Ukr.].

14. Dufenyuk O. M. (2014) Aksiolohiya kryminalnoho provadzhennya [Axiology of criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3, pp. 160–163. [in Ukr.].

15. Loskutov, T. O. (2016) Predmet pravovoho rehuliuвання u kryminalnomu protsesi [The subject of legal regulation in criminal proceedings] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 445 p. [in Ukr.].

16. Titko, I. A. (2016) Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii pryvatnoho interesu v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Regulatory support and practice of realization of private interest in the criminal process of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 484 p. [in Ukr.].

17. Rudnytskyi S. (2012) Interesy v katehorialnomu riadu «potreby» – «interesy» – «tsinnosti» – «ideolohiia» [Interests in the categorical series «needs» – «interests» – «values» – «ideology»]. *Politychnyi menedzhment*. № 3, pp. 151–161. [in Ukr.].

18. Hlynska, N. V., Loboiko L. M., Marochkin O. I. (2016) Kontseptualni osnovy pobudovy suchasnoho kryminalnoho protsesu Ukrainy [Conceptual bases of construction of modern criminal process of Ukraine] : monohraf. ; za zah. red. O. H. Shylo. Kharkiv : NDI VPZ imeni akad. V. V. Stashysa NAPrNU, 264 p. [in Ukr.].

19. Lazukova, O. V. (2018) Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterrorystychnoi operatsii [Special regime of pre-trial investigation in the conditions of martial law, state of emergency or in the area of anti-terrorist operation] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. Yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 276 p. [in Ukr.].

20. Teteriatnyk, H. K. (2021) Kryminalne provadzhennia v umovakh nadzvychainykh pravovykh rezhymiv: teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni osnovy [Criminal proceedings in emergency legal regimes: theoretical, methodological and praxeological foundations] : monohraf. Odesa : Vydavnychi dim «Helvetyka», 500 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Hanna Teteriatnyk. Criminal proceedings in conditions of extraordinary legal regimes: axiological issues. Based on the interdisciplinary study of the category «value», the concepts of the origin and development of the state and law, the place of man in society and the state, the subject-object concept of perception of values is chosen. It is argued that the axiology of legal regimes in the concept of object-subject understanding determines the following relationship: the subject (initiator of value) is the subject of law (deformed bearer of these rights and legitimate interests, formalized – the subject of law, endowed powers to legalize them in the legal field), and the object (bearer of value) – the rights and interests of legal entities. The state normatively carries out objectification of such value, providing conditions for its formation and protection, protection.

The derogation is not absolute, and may be made only on the grounds, in the terms and conditions, within the limits clearly defined by international law.

Axiology of legal regimes in the concept of object-subject understanding defines the following relationship: the subject (initiator of value) is the subject of law legalization in the legal field), and the object (bearer of value) – the rights and interests of legal entities. The state regulates the objectification of such value, providing conditions for its formation and protection, protection.

Analysis of fundamental international and domestic regulations in the field of human rights: CPT, ICCPR, Syracuse Principles, a number of ECtHR decisions («Ireland v. The United Kingdom», «Aksoy v. Turkey», «Brannigan and McBride v. The United Kingdom», and others v. the United Kingdom, Lawless v. Ireland, etc.), the Constitution of Ukraine, laws, etc., which provided the basis for the conclusions that: 1) fundamental human freedoms; 2) in emergencies (war or other public danger threatening the life of the nation) the state may in a certain KZPL, ICCPR derogate from obligations (derogation) on certain principles within the limits required by the severity of the situation with official notification of the reasons, list measures, definition of temporal and spatial boundaries; 3) the derogation is not absolute: for such cases the appropriate mechanism, limits, purpose and safeguards are defined, and certain rights and freedoms of the person are not subject to such restriction at all; 4) in case of withdrawal of the state from obligations in the prescribed manner, the person has guaranteed rights to appeal, including to the ECtHR; 5) in considering such complaints, the ECtHR proceeds from the presumption of inviolability of human rights and fundamental freedoms, checking proportionality and other principles of derogation.

Keywords: axiology, emergency legal regimes, value, human rights and freedoms, private and public interest, criminal proceedings.

УДК 159.364.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-292-298

**Вікторія
КОРНІЄНКО**[©]
кандидат
психологічних наук,
доцент

**Олексій
ШЕВЯКОВ**[©]
доктор
психологічних наук,
професор

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ ПРАВНИЧОЇ СФЕРИ

У статті визначено особливості вивчення проблеми розвитку реабілітаційного потенціалу особистості фахівця правничої сфери. Досліджено оптимізаційні чинники реабілітаційного потенціалу особистості для психологічного забезпечення соціальної підтримки фахівців. Схарактеризовано теоретико-методологічні положення про системну будову психічних явищ та концепцію розвитку реабілітаційного потенціалу особистості. Розглянуто комплекс методів дослідження: інформаційно-теоретичний, вербально-комунікативний, психометричний. Наголошено на сутності методологічного підходу, що ґрунтується на емпіричних даних, які містять дослідження, спрямовані на гармонізацію психологічного стану фахівців. Розглянуто методичний комплекс психологічного забезпечення розвитку реабілітаційного потенціалу особистості. Зазначено роль соціального психолога і зміст соціальної роботи з формування психологічних основ розвитку реабілітаційного потенціалу. Встановлено, що використання теоретичної та методичної бази наявних підходів до психологічного забезпечення розвитку реабілітаційного потенціалу особистості є недостатнім для оцінки та регуляції її психологічного стану. Тому використання комплексного підходу до оцінки психологічних станів з позиції уявлень про реабілітаційний потенціал особистості створює умови для своєчасної діагностичної (контроль, оцінка) та корекційної (оптимізація, профілактика) роботи в умовах реабілітації.

Ключові слова: реабілітаційний потенціал, психологічний стан, фахівці, розвиток, методологічний підхід, соціальна підтримка.

Постановка проблеми. Проблема реабілітації осіб з депресивними розладами треба віднести до питань, які завжди були і будуть значущими. Проте в кризові періоди розвитку суспільства завдання реабілітації суттєво ускладнюються внаслідок зростання невизначеності перспектив суспільного розвитку, на тлі яких проєктується життєвий шлях кожної конкретної особистості, а також руйнації системи старих соціально-типових сценаріїв життєвого шляху, якими озброюється суб'єкт у процесі соціалізації. Тому актуальність проблеми розвитку реабілітаційного потенціалу загострюється нині ще й нестабільністю соціальної ситуації розвитку особистості в умовах сучасної України.

Прагнення людини до прогнозування та планування свого власного майбутнього з давніх часів породжувало і попит на відповідні соціально-психологічні методи допомоги їй у вирішенні цих завдань. Науковий підхід до надання допомоги особистості у сфері реабілітації тривалий час спеціально не розроблявся.

Проте сьогодні ситуація починає суттєво змінюватись, і вказана прогалина починає активно заповнюватись психологами, в контексті яких чітко усвідомлена перспективна спрямованість структурування життєвого шляху людини.

Вивчення феномена реабілітації як універсальної складової будь-якої діяльності вивело дослідників і на вивчення реабілітації в структурі такого різновиду діяльності, як

© В. Корнієнко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8043-3046>
k_pp@dduvs.in.ua

© О. Шевяков, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8348-1935>
shevyakovy0@gmail.com

життєдіяльність, де основним змістом реабілітації є життєвий шлях особистості.

Окрім того, в соціальній психології стрімко формується арсенал дослідницьких та психодіагностичних методик та методів корекції й розвитку психічних функцій. Все це створює нові можливості для пошуку шляхів дослідження процесу реабілітації особистості в умовах сучасного соціуму.

Науково-психологічне вивчення проблеми реабілітації особистості в умовах сучасного соціуму дає змогу зробити новий крок в опрацюванні методів соціально-психологічної допомоги у сфері прогнозування та проектування життєвого шляху. Отримані дані можуть набути широкого застосування в практичній соціальній психології особистості.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Методологічною основою дослідження слугували загальнонаукова методологія системного аналізу, філософська та психологічна концепції життєтворчості, психологічна концепція реабілітації, теорія і методологія психосемантичного підходу, концепції психологічного консультування та біографічного тренінгу. Методи дослідження полягали в теоретичному аналізі наукової літератури з відповідних питань, узагальненні наявних результатів, побудові концептуальної моделі реабілітації особистості в умовах сучасного соціуму, розробка експериментальних методик спиралась на дослідження особистості, опитування та інтерв'ювання. Статистичний аналіз здійснювався на базі Microsoft Excel.

Актуальність проблеми депресії зумовлена великою їх поширеністю і тяжкістю наслідків. Згідно з даними ВООЗ, приблизно 4–5 % населення земної кулі страждає депресіями, при цьому ризик захворіти на депресію протягом життя досягає 10 % у чоловіків і до 20 % у жінок. За прогнозами ВООЗ, до 2020 року депресія вийде на перше місце серед захворювань у світі, обігнавши сьогоднішніх лідерів – інфекційні та серцево-судинні захворювання [1]. Депресія є хронічним рецидивуючим захворюванням, причому повторні епізоди виникають приблизно у 60 % хворих [2].

Медико-соціальні наслідки депресій різноманітні і важкі. До них належать: високій суїцидальний ризик, порушення адаптаційних можливостей, зниження професійного статусу, розпад сім'ї, інвалідність, втрата соціальних зв'язків і зниження якості життя в цілому [3].

Депресія є провідною причиною інвалідності та посідає четверте місце за рівнем матеріального збитку, що наноситься суспільству. При цьому значна частина цих витрат пов'язана з тимчасовою і постійною непрацездатністю. Зокрема, за даними фармако-економічних досліджень, в США щорічний збиток від депресії оцінюється приблизно в 83 млрд доларів, а в країнах Євросоюзу – в 75 млрд євро [4]. Найбільші економічні втрати зумовлені відсутністю фахівця на робочому місці або зниженням через наявність депресії продуктивності праці, незважаючи на формальну присутність працівника. Внаслідок депресії втрачається в середньому 27 робочих днів на одного працівника в рік [5].

Відомо, що раннє виявлення депресій і своєчасний початок лікування істотно покращують результат терапевтичного втручання [6].

І, навпаки, тривале перебування в хворобливому стані сприяє хроніфікації патологічного процесу, підвищує ризик розвитку повторних депресивних епізодів в подальшому і помітно погіршує прогноз захворювання в цілому [7]. Депресія – гетерогенне захворювання, що вимагає лікування не тільки емоційних симптомів, а й відновлення соціального функціонування та якості життя пацієнтів. Відомо, що, незважаючи на виражене поліпшення стану хворих внаслідок терапії, більше 50 % пролікованих фахівців все ще відзначають суттєве зниження якості життя [8]. Тому увага до повного функціонального відновлення фахівця дає йому шанс на поліпшення повсякденного життя [9].

У зв'язку з цим великого значення набувають реабілітаційні заходи, що мають на меті реадaptaцію і реінтеграцію фахівців, і пов'язані з ними реабілітаційні можливості особистості. Реабілітаційний потенціал – це можливості людини за сприяння реабілітаційних служб і суспільства в цілому приводити біологічні та соціально-психологічні резерви до мобілізації реституційних, компенсаторних і адаптивних процесів і інших механізмів, що лежать в основі відновлення її порушеного здоров'я, працездатності, особистого статусу і становища в суспільстві [10].

Важливою складовою реабілітаційного потенціалу є його психологічна складова (психологічний реабілітаційний потенціал – ПРП), яку можна визначити як комплекс

індивідуально-психологічних особливостей особистості (когнітивних, мотиваційних, емоційних тощо), а також соціально-психологічних чинників, які є основним джерелом, що сприяє реадaptaції і ресоціалізації фахівця внаслідок виникнення й розвитку хронічного захворювання [11]. ПРП фахівців з депресивними розладами дає змогу визначити ресурси особистості для реалізації як психологічної, так і комплексної медико-соціальної реабілітації.

З науково-дослідного та практичного погляду на цьому етапі розвитку психологічної науки має велике значення проведення досліджень не стільки окремих складових ПРП, скільки побудова єдиної, цілісної моделі розуміння природи і змісту чинників, що мають фундаментальне значення для формування і подальшого розвитку реабілітаційного потенціалу фахівців з депресивними розладами. У зв'язку з цим під час вивчення ПРП одним з найважливіших аспектів є багаторівневий розгляд процесу адаптації. Процес адаптації є універсальним механізмом, який забезпечує повноцінне функціонування особистості в середовищі і розглядається в сучасній психології як «динамічний процес пристосування організму до нових умов існування».

Є безліч робіт, присвячених вивченню процесу адаптації, в яких приділяється увага закономірностям філогенетичного формування механізмів регуляції, спробі зумовити процес адаптації соціальними відносинами, індивідуальними особливостями особистості, що реалізує власну суб'єктивність. Також виділяються психологічні механізми, у фокусі вивчення яких розглядаються не тільки інтер-, але і інтраспрямовані тенденції, що опосередковують процес адаптації і впливають на ефективність діяльності особистості. Активно ведуться дослідження захисних механізмів і копінг-ресурсів особистості і їх ролі в формуванні долаючої стрес поведінки. Під час розгляду проблем адаптації людини в деяких дослідженнях доводиться, що здатність до адаптації є не тільки індивідуальною, а й особистісною якістю. Є низка робіт, в яких вивчалася роль психологічних резервів особистості в подоланні соматичних захворювань.

Останнім часом стає все більш актуальним завдання визначення механізмів саморегуляції психічної діяльності в нормі і патології, ресурсів організму людини і її особистості для успішного подолання наслідків різних захворювань, збереження або підвищення здатності до виконання різних видів діяльності. Однак залишається відкритим питання щодо індивідуальної специфіки, яка визначає межі потенційних внутрішніх змін особистості, пов'язаних з характером діяльності, в межах якої можлива адаптація конкретної особистості. Невивченими залишаються психологічні чинники, пов'язані з особливостями перебігу розладів, що сприяють продовженню періодів ремісії і зниженню ризику рецидиву. Все вищезазначене надає як теоретичну, так і практичну актуальність проблеми психологічного реабілітаційного потенціалу особистості фахівця правничої сфери.

Мета статті – з'ясування особливостей реабілітації особистості фахівця правничої сфери в умовах сучасного соціуму, виокремлення її основних типів та критеріїв їх розмежування, опрацювання методів соціально-психологічної допомоги в процесі реабілітації особистості в умовах сучасного соціуму.

Завдання дослідження:

- 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми реабілітації особистості фахівця правничої сфери в умовах сучасного соціуму;
- 2) побудувати концептуальну модель феномена реабілітації в умовах сучасного соціуму;
- 3) сконструювати й апробувати методики психологічної діагностики реабілітаційного потенціалу особистості;
- 4) розробити критерії розмежування різних форм реабілітації в умовах сучасного соціуму;
- 5) дослідити психологічні можливості розвитку конструктивних форм реабілітаційного потенціалу особистості;
- 6) запропонувати соціально-психологічну програму корекції деструктивних форм реабілітації особистості в умовах сучасного соціуму та оцінити її ефективність.

Виклад основного матеріалу. Дослідження присвячено комплексному вивченню психологічного реабілітаційного потенціалу та адаптаційних механізмів особистості фахівців правничої сфери з депресивними розладами різного генезу, розробці системи психотерапевтичних заходів, спрямованих на поліпшення соціального функціонування фахівців.

Основою дослідження стало обстеження 354 осіб, з яких 270 – фахівці правничої сфери, хворі на депресивні розлади (91 – з невротичними депресивними розладами; 86 – з органічними депресивними розладами та 93 – з ендогенними депресивними розладами) та 84 – осіб із загальної популяції населення (здорові).

Для вирішення поставлених завдань у роботі був використаний комплекс методів дослідження: інформаційно-теоретичний, вербально-комунікативний, психометричний, психодіагностичний та методи математичної статистики.

На основі системного підходу та комплексного аналізу здійснене теоретичне узагальнення та наведено нове вирішення актуальної наукової проблеми сучасної соціальної психології – психологічного реабілітаційного потенціалу та адаптаційних механізмів особистості фахівців, хворих на депресивні розлади різного генезу, що дозволило науково обґрунтувати, розробити та впровадити диференційовану програму реабілітації, спрямовану на інтеграцію у суспільство фахівців правничої сфери з депресивними розладами.

Встановлено, що психолого-реабілітаційний потенціал (ПРП) фахівців з депресивними порушеннями утворює складний симптомокомплекс, що містить особливості життєстійкості, особистісного адаптаційного потенціалу, копінг-стратегій, міжособистісних та сімейних комунікацій, соціального функціонування, специфіку ціннісно-мотиваційної сфери, індивідуально-типологічні особливості та психологічне благополуччя фахівців з депресивними порушеннями.

Визначені диференційовані компоненти ПРП при депресивних порушеннях різного генезу: *при невротичних депресіях* до ПРП належали: віра у власні сили щодо можливості подолання складних ситуацій ($t=6,301$); відчуття залученості до життя ($t=3,781$); представленість відносно-адаптивних копінг-стратегій: «емоційна розрядка» (ДК=2,36), «пасивна кооперація» (ДК=8,95), «компенсація» (ДК=9,51) та «звернення» (ДК=6,18); артистизм (11,52 балів); наявність еропатичного ставлення до хвороби (ДК=4,87); наявність цінності «досягнення» ($t=4,723$). *При органічних депресіях* до ПРП належали: готовність сприймати події, що відбуваються, як досвід (ДК=4,04); відчуття залученості до життя ($t=4,099$); представленість відносно-адаптивних копінг-стратегій: «релігійність» (ДК=7,10), «компенсація» (ДК=8,55), «пасивна кооперація» (ДК=9,68) та «відносність» (ДК=6,89); повага до інших (10,91 балів); низький рівень актуальної ригідності (ДК=6,11), помірний рівень сенситивної та загальної ригідності (ДК=3,49 та ДК=4,77); наявність анозогнозичного ставлення до хвороби (ДК=5,81); наявність цінності «традиції» ($p < 0,0025$) та «самостійність» ($p < 0,03$); включеність у життя ($p < 0,0001$) (завдяки почуттю обов'язку ($p < 0,01$)); збереженість міжособистісних комунікацій: контактність ($t=6,198$), можливість відкрито виражати власні емоції ($t=3,587$), насамперед, негативні (ДК=2,51). До ПРП *при ендогенних депресіях* належали: готовність сприймати події, що відбуваються, як досвід (ДК=3,72); представленість адаптивних копінг-стратегій: «співпраця» (ДК=5,93) та «альтруїзм» (ДК=9,45); наявність цінності «традиції» ($p < 0,01$).

Був визначений рівень ПРП у фахівців правничої сфери з депресивними порушеннями: серед фахівців з *невротичною депресією* у 23,07 % визначався низький, у 47,25 % – середній та у 29,67 % – високий рівень ПРП; у *фахівців з органічними депресіями*: у 43,02 % був визначений низький, у 44,18 % – середній та у 12,79 % – високий рівень ПРП; у *фахівців, хворих на ендогенні депресії* переважали особи з низьким рівнем ПРП (55,91 %). Було доведено, що фахівці з невротичними депресіями відрізнялись більш високим ПРП, ніж фахівці, хворі на органічні депресії (ДК=3,65), в яких ПРП був вищим за фахівців з ендогенними депресіями (ДК=4,73).

Виділені основні чинники, що детермінують процеси адаптивності та відновлення особистості фахівців з депресивними розладами, до яких належали: ступінь нервово-психічної стійкості, яскравість прояву когнітивних та емоційних дисфункцій, комунікативний потенціал особистості, ступінь активності та наполегливості, рівень самооцінки, рівень залученості у життя, відповідальності та ригідності, наповненість ціннісно-суттєвої сфери, адекватність типу ставлення до хвороби, ступінь послідовності у досягненні цілей, ефективність копінг-стратегій.

Встановлені компоненти ПРП фахівців з депресивними розладами, до яких належали: низькі показники життєстійкості, переважання неадаптивних копінг-стратегій, зниження адаптаційного потенціалу, спустошеність мотиваційної сфери, зниження спонукань та екзистенціальна невиконаність (низький рівень самодистанціювання, самотрансценденції, свободи і персональності), висока емоційна

лабільність, тривожність, депресивність, напруженість, самокритика, інтровертованість, низькі показники експресивності, переважання високого та дуже високого рівню психічної ригідності, високого рівню ригідної поведінки під час стресу, дезадаптивних інтрапсихічних типів ставлення до хвороби (меланхолійого, апатичного, іпохондричного), наявність емоційних та когнітивних дисфункцій.

Визначені пускові механізми порушення процесу адаптації та компенсації у фахівців з депресивними розладами, до яких належали: *а) при невротичних депресіях*: зниження показників життєстійкості: зниження залученості у життя (ДК=2,55), середній рівень контролю (ДК=1,09), низький рівень прийняття ризику (ДК=8,24); зниження адаптивності копінг-стратегій (ДК=3,10): актуалізація розгубленості (ДК=10,38), придушення емоцій (ДК=6,85), уникнення (ДК=7,40), пасивної кооперації (ДК=9,07), компенсації (ДК=8,10), емоційної розрядки (ДК=3,54) та звернення (ДК=7,82); зменшення адаптаційного потенціалу: зниження нервово-психічної стійкості ($t=2,756$) та поява астенічних ($t=2,228$), психотичних ($t=2,316$) реакцій та дезадаптаційних порушень ($t=3,012$); *б) при органічних депресіях*: зниження життєстійкості (ДК=6,18): відчуття невпевненості щодо подолання хвороби (ДК=7,36) та низький рівень прийняття ризику (ДК=4,65); зниження адаптивності копінг-стратегій (ДК=1,13): актуалізація пасивної кооперації (ДК=11,46), придушення емоцій (ДК=6,69), компенсації (ДК=9,70) та активного уникнення (ДК=5,72); поява дезадаптаційних порушень у вигляді астенічних реакцій ($t=2,512$); *в) при ендогенних депресіях*: зниження життєстійкості (ДК=5,79): зниження показників залученості, контролю та прийняття ризику (ДК=6,09, ДК=5,06 та ДК=8,17); зниження адаптивності копінг-стратегій (ДК=3,45): актуалізація розгубленості (ДК=9,31), придушення емоцій (ДК=6,41), смирення (ДК=7,20) та самозвинувачення (ДК=8,17); зниження адаптаційного потенціалу ($t=2,311$): зменшення нервово-психічної стійкості ($t=3,541$), зниження комунікативного потенціалу ($t=2,254$) та поява дезадаптаційних порушень ($t=3,091$), астенічних та психотичних реакцій ($t=3,091$ та $t=2,178$).

Доведено, що тривалість депресії, її рецидивуючий характер негативно впливає на адаптаційні можливості, адекватність копінг-стратегій, життєстійкість, особливості особистості, психічну пластичність, внутрішню картину хвороби, особливості ціннісно-мотиваційної сфери, екзистенціальну наповненість, соціальне функціонування та міжособистісні стосунки фахівців з депресивними розладами ($p < 0,05$).

Встановлено, що ПРП при депресивних розладах має гендерну специфічність: *при невротичних депресивних розладах*: а) у чоловіків: послідовність у досягненні цілей ($r=0,43$); життєстійкість ($r=0,53$); впевненість у власних силах ($r=0,46$); актуалізація копіngu «протест» ($r=0,87$); домінування ($r=0,66$); реалістичність ($r=-0,75$); ергопатичний тип ставлення до хвороби ($r=0,74$); важливість цінностей «досягнення» ($r=0,65$) та «влада» ($r=0,43$); орієнтація сімейної системи на досягнення ($r=0,48$); б) у жінок: залученість у життя ($r=0,49$); комунікативний потенціал ($r=0,75$); моральна нормативність ($r=0,33$); використання копінг-стратегій «звернення» ($r=0,78$), «емоційна розрядка» ($r=0,77$), «пасивна кооперація» ($r=0,54$) та «компенсація» ($r=0,53$); артистичність ($r=0,56$); важливість цінностей «доброта» ($r=0,64$), «безпека» ($r=0,68$) та «конформність» ($r=0,73$); структурованість сімейної системи ($r=0,56$). ПРП *при органічних депресивних розладах*: а) у чоловіків: залученість у життя ($r=0,47$); послідовність у досягненні цілей ($r=0,48$); життєстійкість ($r=0,58$); відповідальність ($r=0,69$); актуалізація копіngu «компенсація» ($r=0,71$); анозогнозичний тип ставлення до хвороби ($r=0,56$); важливість самостійності ($r=0,65$); орієнтація сімейної системи до незалежності ($r=0,39$); б) у жінок: залученість у життя ($r=0,51$); прийняття ризику ($r=0,49$); комунікативний потенціал ($r=0,86$); використання копінг-стратегій «релігійність» ($r=0,79$) та «емоційна розрядка» ($r=0,47$); важливість цінностей «безпека» ($r=0,72$) та «конформність» ($r=0,39$); поступливість ($r=0,523$) та турботливість ($r=0,53$); орієнтація сімейної системи на морально-етичні аспекти ($r=0,67$). ПРП *при ендогенних депресивних розладах*: а) у чоловіків: важливість цінностей «стимуляція» ($r=0,44$) та «влада» ($r=0,37$); б) у жінок: прийняття ризику ($r=0,47$); моральна нормативність ($r=0,57$); використання копінг-стратегій «пасивна кооперація» ($r=0,35$) та «відносність» ($r=0,35$); важливість цінностей «безпека» ($r=0,75$) та «доброта» ($r=0,39$); орієнтація сімейної системи на морально-етичні аспекти ($r=0,64$); високий рівень організації ($r=0,71$) та контролю ($r=0,39$) сімейної системи.

Були встановлені вікові особливості ПРП фахівців правничої сфери з депресивними розладами та визначені їх складові. Доведено, що з віком поступово зменшується рівень ПРП та збільшується рівень ПРД у всіх сферах життєдіяльності

фахівців, хворих на депресивні розлади, що проявлялося у зниженні соціального функціонування, психологічного благополуччя, рівню життєстійкості, адаптаційного потенціалу особистості, зміні ціннісно-мотиваційної сфери, порушенні міжособистісних та внутрішньо сімейних комунікацій.

Висновки. Встановлені диференційовані соціально-психологічні особливості фахівців правничої сфери, хворих на депресивні розлади різного генезу, які негативно впливали на ПРП та полягали в наявності емоційних дисфункцій: а) у фахівців з невротичними депресіями: наявність легкого рівня депресії, переважання фобічної та ажитованої форм депресивного розладу, прояв obsесивно-компульсивних, вегетативних та серцево-судинних симптомів, психічної тривоги, почуття страху, травленневих порушень та іпохондрії; б) у фахівців з органічними депресіями: переважання легкого та помірною рівня депресії, домінування соматизованої форми депресивного розладу, прояви соматичних та серцево-судинних симптомів, соматичної тривоги, раннього пробудження та інтелектуальних порушень; в) у пацієнтів з ендogenous депресіями: переважання помірного та тяжкого рівня депресії, домінування адинамічної форми депресивного розладу, прояви загальмованості, напруженості, наявності добових коливань, втрати ваги, почуття провини та суїцидальних намірів, а також респіраторних, травленневих та сечостатевиx симптомів.

Сформульовані диференційовані принципи психологічної реабілітації з урахуванням особливостей ПРП фахівців правничої сфери з депресивними розладами, розроблено та апробовано комплексну диференційовану програму реабілітації, за допомогою якої реалізується комплексний підхід до реабілітації із застосуванням інтеграції психотерапевтичних методів (поєднання арт-терапії, мотиваційної, когнітивно-поведінкової, екзистенціальної психотерапії та тренінгів життєстійкості, когнітивних та соціальних навичок). Програма реалізується поетапно (підготовчий, патогенетичний, адаптаційний та психопрофілактичний етапи) та передбачає поєднання індивідуальних та групових форм роботи в стаціонарному та амбулаторному режимах. Мішенями психологічного впливу були обрані п'ять основних чинників, що визначали рівень ПРП: адаптаційні можливості фахівця, особливості ціннісно-мотиваційної сфери, особистісні особливості, наявність емоційних та когнітивних порушень та особливості міжособистісних комунікацій. За результатами апробації комплексної диференційованої програми реабілітації фахівців правничої сфери з депресивними розладами підтверджено її високу ефективність порівняно з традиційними методами лікування цієї патології.

Список використаних джерел (References)

1. Arshava, I. F. (2019). Age aspect of psychological rehabilitation potential of patients with depressive disorders and its influence on the process of rehabilitation. *Science and education a new dimension. Series : Pedagogy and Psychology*. Vol. VII (77), Issue: 188. Budapest: Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, pp. 77–79.
2. Bengel, J. (2018) Education, advanced and further training in the field psychology in rehabilitation. *Rehabilitation (Stuttg)*. Vol. 53(2), pp. 124–130.
3. Bennabi D. (2015). Risk factors for treatment resistance in unipolar depression. *A systematic review. J. Affect. Disord*. Vol. 171, pp. 137–141.
4. Bohlmeijer, E. (2011). Efficacy of an early intervention based on acceptance and commitment therapy for adults with depressive symptomatology: Evaluation in a randomized controlled trial. *Behav Res Ther*. Vol. 49(1), pp. 62–67.
5. Caza, A. (2010). Psychological capital and authentic leadership. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*. Vol. 2, №.1, pp. 53–70.
6. Christian, A. (2011) Coping style as a mediator of the relationship between depressive symptoms and deliberate self-harm. *Crisis*. Vol. 32, № 5, pp. 272–279.
7. Chung, J. (2018). Relationships among resilience, self-esteem, and depressive symptoms in Chinese adolescents. *J. Health Psychol*. Vol. 19, pp. 13–59.
8. Constand, M. K. (2014). Scoping review of patient-centered care approaches in healthcare. *BMC Health Serv Res*. Vol. 14, pp. 271–272.
9. Coventry, P. (2015). Integrated primary care for patients with mental and physical multimorbidity: cluster randomised controlled trial of collaborative care for patients with depression comorbid with diabetes or cardiovascular disease. *BMJ*. Vol. 350, pp. 637–638.
10. Culbertson, S. (2010). Feeling good and doing great: The relationship between psychological capital and well-being. *Journal of Occupational Health Psychology*. Vol.15. № 4, pp. 421–433.
11. Burlakova, I, Sheviakov, O. (2021). Psychological predictors of the formation of health-preserving competentness of future specialists. *Public administration and Law Review*. 4(8), pp. 74–79.

Надійшла до редакції 10.12.2021

ABSTRACT

Viktoria Kornienko, Oleksii Sheviakov. The problem of the development of the rehabilitation potential of the personality of the legal specialist. The article identifies the features of studying the problem of development of the rehabilitation potential of the personality of a specialist in the legal field. The optimization factors of the rehabilitation potential of the individual for the psychological support of social support of specialists are studied. Theoretical and methodological provisions on the systemic structure of mental phenomena and the concept of development of rehabilitation capacity of the individual are characterized. A set of research methods is considered: information-theoretical, verbal-communicative, psychometric. The essence of the methodological approach based on empirical data, which includes research aimed at harmonizing the psychological state of specialists, is emphasized. The methodical complex of psychological support of development of rehabilitation potential of the person is considered. The role of a social psychologist and the content of social work on the formation of psychological foundations for the development of rehabilitation potential are noted. It is established that the use of theoretical and methodological basis of existing approaches to the psychological support of the development of rehabilitation potential of the individual is insufficient to assess and regulate its psychological state. Therefore, the use of a comprehensive approach to the assessment of psychological states from the standpoint of ideas about the rehabilitation potential of the individual, creates conditions for timely diagnostic (control, evaluation) and corrective (optimization, prevention) work in rehabilitation.

Keywords: *rehabilitation potential, psychological condition, specialists, development, methodological approach, social support.*

УДК 343.98

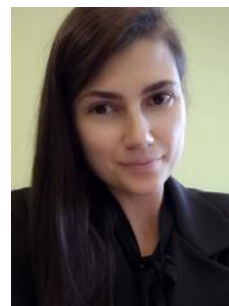
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-298-306

Ігор ШИНКАРЕНКО[©]
кандидат юридичних наук,
професор

Ганна СПІЦИНА[©]
доктор юридичних наук,
професор

Тетяна ПОДЗОЛКОВА[©]
здобувач вищої освіти ступеня
доктора філософії (PhD)

*(Національний аерокосмічний університет
«Харківський авіаційний інститут ім. М. Є. Жуковського», м. Харків, Україна)*

**МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ
ПРОФАЙЛІНГУ В ПРОТИДІІ ЗЛОЧИННОСТІ**

Особливої актуальності набуває впровадження інноваційних методів у протидії злочинності, одним з яких є профайлінг. Визначено, що є низка моральних та правових проблем щодо використання у протидії злочинності профайлінга, криміналістично-психологічних, мультибіометричних, мультимодальних та багатофакторних методик реєстрації й ідентифікації до значного кола осіб. Метою статті є визначення наявних проблем використання методу профайлінга з погляду морального та правового аспектів. Визначено сучасні проблеми формування новітніх напрямів використання біометричних технологій у протидії кримінальним та

© І. Шинкаренко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5524-2259>
sir2009@ukr.net

© Г. Спіцина, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9131-0642>
spitsyna_hanna@ukr.net

© Т. Подзолкова, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0096-3678>
t.podzolkova@khai.edu

іншим видам правопорушень. Виокремлено завдання окремих видів профайлінга. Надано загально-теоретичні рекомендації щодо формування тактичної моделі профайлінга. На ґрунті системного та історичного аналізу використання профайлінга на різних етапах розвитку суспільства уточнено класифікацію видів профайлінга. Наголошено на поширеності його використання в діяльності правоохоронних органів різних країн. Надано увагу моральним та правовим аспектам використання профайлінга та ситуації, що склалась із правами людини під час його використання. Визначені напрями удосконалення законодавчого регулювання профайлінга.

Ключові слова: мораль, етичність, правове регулювання, профайлінг, профілювання злочинців, психологічний портрет злочинця, моральні норми.

Постановка проблеми. Становлення незалежної України визначило необхідність формування сучасного теоретичного, правового та методологічного підґрунтя протидії загрозам національній безпеці. Означене неможливо без створення науково-обґрунтованих організаційно-тактичних моделей попередження, виявлення, розслідування окремих видів кримінально-протиправної діяльності на підґрунті використання інноваційних криміналістичних методів і заходів.

До інноваційних технологій протидії кримінально-протиправній діяльності належить впровадження профайлінга, біометричних, мультибіометричних, мультимодальних та багатофакторних методик ідентифікування ймовірних суб'єктів кримінальних правопорушень.

Водночас у світовому науковому суспільстві панує думка про наявність низки моральних та правових проблем щодо використання профайлінга, криміналістично-психологічних, мультибіометричних, мультимодальних та багатофакторних методик реєстрації й ідентифікації до великого кола осіб. Утворюється основа втручання у правейсі великої кількості людей.

Тож постає проблема реалізації у правоохоронній діяльності положень Конституції України щодо того, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми використання профайлінга у різних сферах протидії злочинності та забезпечення суспільства набули актуалізації у різних наукових дослідженнях:

– розробка сучасної криміналістичної теорії особи злочинця та на її підґрунті використання кримінальної реєстрації, криміналістичних обліків та інформаційно-пошукових систем як базових джерел накопичення інформації стосовно особи злочинця та конкретні шляхи вдосконалення наявної системи кримінальної реєстрації та профілювання особи злочинця [2, с. 2];

– розробка теоретико-прикладних засад підвищення ефективності використання профайлінга у сфері виявлення загроз державної безпеки [3, с. 2];

– визначення напрямів теоретичного, правового та методичного забезпечення удосконалення організації і тактики використання профайлінга у діяльності Національної поліції України [4];

– тактика використання профайлінга у розслідуванні, під час вербального та невербального спілкування [5, с. 40–44] та ін.

Вивчення результатів наукових розвідок, здійснених у різних країнах світу, свідчить, що дослідження правових, моральних, організаційних проблем використання біометричних технологій можливо поділити на наступні групи:

– вивчення чинників прозорого та підконтрольного використання біометричних характеристик для ідентифікації окремих осіб та стандартизації такої діяльності відповідно до норм міжнародного законодавства, забезпечення гарантій прав людини [6–7];

– формування теоретичного підґрунтя законодавчого закріплення біометричної конфіденційності [8];

– розробка стратегії використання біометричних технологій з метою ідентифікації конкретної особи за «голосовим відбитком», а також розпізнавання обличчя за відео-фотоматеріалами для вирішення завдань забезпечення різних напрямів діяльності [9, с. 120–133];

– окремий напрям дискусій у сфері використання біометричних технологій для вирішення різних завдань протидії кримінально-протиправної діяльності та нейтралізації загроз конкретним суб'єктам та об'єктам (проблеми права гідності) [10].

Означене свідчить про актуалізацію серед зарубіжних та українських вчених досліджень, спрямованих на формування теоретичних засад використання профайлінга у практичній діяльності.

Однак, як правило, такі теоретичні розробки мають загальний характер з метою охопити все коло проблем. Тому настає час формування напрямів наукових досліджень за актуальними напрямками використання профайлінга у різних сферах суспільної практики з акцентуванням на моральні та правові чинники його здійснення.

Метою статті є визначення наявних проблем використання методу профайлінга з погляду морального та правового аспекту.

Виклад основного матеріалу. У дисертаційних дослідженнях останніх років вчені, спираючись на закордонні джерела, дотримуються думки, що першим психологічний профіль злочинця склав англійський хірург Томас Бонд. Томас Бонд, вивчаючи матеріали, пов'язані з розслідуванням Джека Потрошителя, описав ймовірний портрет підозрюваного. Все це суттєво звувало коло підозрюваних, вбивцю так і не знайшли, проте злочини припинилися [11].

Але наведене нами дослідження проблем формування теоретичного та інформаційного підґрунтя кримінального аналізу дозволяє уточнити ці дані. Появу окремих елементів профайлінга треба віднести до 1846 року, коли детективами поліції Лондона здійснювався аналіз вчинених злочинів та їх суб'єктів, що полягав у класифікації профілів злочинців відповідно до видів вчинених кримінальних правопорушень.

Треба відзначити, що наприкінці XIX початку XX століття розшукове відділення Київської міської поліції вперше проаналізувало механізм злочинів та осіб, що їх вчиняють, а також визначило орієнтовні особистісні портрети [12, с. 245–261].

Наступним етапом використання профайлінгу у діяльності поліцейських установ став Перший з'їзд Міжнародної асоціації начальників поліції (1922 р.), після проведення якого було запроваджено єдину програму боротьби з організованою злочинністю.

На теренах України, що входила до складу СРСР, важливе місце в протидії злочинності того часу відводилося інформаційному забезпеченню. Існували кабінети з вивчення злочинності і особи злочинця. Однак проблемами особи злочинця займалися переважно лікарі психіатри або юристи, які в своїх дослідженнях використовували дані медиків. На початку 30-х років XX століття кабінети стали займатися тільки питаннями виправно-трудової і кримінальної політики. А з 1933 року були припинені всі дослідження особи злочинця [13, с. 169–172].

Наприкінці тридцятих років основними формами кримінального аналізу стали картки і справи оперативного обліку. Однак відсутність системного підходу до організації обліків приводило до надмірної розманітності їхніх форм і видів, не об'єднаних у єдину систему, що фактично гальмувало впровадження кримінального аналізу та його підґрунтя – профайлінгу.

Значним поштовхом розвитку кримінального аналізу, як напряму діяльності поліції, став період 60–70-х років XX століття. У цей період до складу поліцейських підрозділів на рівні великих відділів поліції США увійшли розвідувальні підрозділи, до складу яких входили аналітичні групи.

Підґрунтям став пік злочинності та ухвалення Закону про боротьбу зі злочинністю. В цей період створюється Агентство фінансової допомоги правоохоронним органам США у боротьбі з організованою злочинністю. Означене стало поштовхом видання підручників та довідників для кримінальних аналітиків та методики використання кримінального аналізу. Наслідком стало формування наприкінці 70-х років минулого століття Комплексної програми кримінального застереження ICAP, яка стала підґрунтям переходу на більш вищий рівень кримінального аналізу та його професіоналізації на основі профілювання злочинців та кримінально активних осіб [14, с. 245–253].

Широкого поширення кримінальний профайлінг отримав з 1985 року, коли з метою сприяння розкриттю серійних злочинів ФБР було започатковано ViCAP – програму затримання насильницьких злочинців.

Україна в подальшому не залишилася поза межами розвитку профайлінгових технологій, особливо у період формування суверенної України.

В подальшому з 70-х років XX-го століття виклики боротьби з терористичною загрозою критичній інфраструктурі сприяли використанню профайлінга на транспорті. Револьюційним став період 1990-х рр., а отже, початок формування інформаційного

суспільства та змін у підходах до діяльності поліції у бік створення системи протидії всім видам злочинності. Це сприяло створенню Міжнародної асоціації кримінальних аналітиків (ІАСА), яка формує стратегію та напрями діяльності кримінальних аналітиків у всьому світі та активному застосуванню різних видів інформаційних систем [15].

Це призвело до того, що профайлінг став частиною кримінального аналізу та сформувався в окремий напрям професійної діяльності, спрямований на створення системної протидії злочинності на стадіях запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень.

На сьогодні метод профайлінга використовується в багатьох сферах життя, в бізнесі, в банківській сфері, при прийомі на роботу, в сімейних відносинах, забезпечення всіх видів транспорту, правоохоронній діяльності [16, с. 154–158].

З огляду на набуття зацікавленості фахівців у різних сферах комунікативної діяльності щодо визначення надійності персоналу та виявлення загроз з боку різних суб'єктів, можна констатувати наявність таких видів профайлінга:

- транспортний профайлінг;
- прикордонний профайлінг [17, с. 327–330];
- етно-географічний профайлінг [18, с. 11];
- готельний профайлінг;
- бізнес-профайлінг;
- кримінальний профайлінг;
- аудит-профайлінг;
- адвокатський профайлінг;
- кадровий профайлінг;
- сімейний профайлінг [4, с. 21].

Наукові дослідження, здійснені останніми роками у сфері психології криміналістики, теорії управління та інших прикладних галузях юридичної науки, визначають, що основними завданнями профайлінга є:

- забезпечення відповідних об'єктів транспорту від зовнішніх та внутрішніх загроз та окремих осіб;
- запобігання, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень на ґрунті типових профілей злочинців;
- виявлення потенційно криміногенних осіб, від яких можливо очікувати вчинення кримінальних правопорушень;
- супроводження окремих видів діяльності;
- створення профілей фігурантів оперативно-розшукового та кримінальних проваджень, а також кримінально активних осіб;
- вивчення особистостей осіб та рівня довіри до них, яким надається доступ до відповідних важливих документів та корпоративної, службової інформації, а також до даних обмеженого користування;
- моніторинг особистісних характеристик на відповідність кандидата запропонованій посаді тощо.

Основний зміст профайлінга становить формування системної моделі профілю злочинця на ґрунті розробки системи запитань, спрямованих на виявлення нестандартних реакцій суб'єктів відповідного роду діяльності або оперативної уваги з боку державних і приватних структур, що займаються забезпеченням конкретних об'єктів [18]. Загальні теоретико-тактичні засади системи наукових досліджень спираються на знання про типи осіб оперативної уваги та враховують загальні основи комунікації з ними, а також типові реакції на «складні» питання.

Зважаючи на тактично-криміналістичні засади опитування, допиту під час кримінального провадження та оперативно-розшукової діяльності, тактичне подання питань повинно йти від простих до складних, пов'язаних між собою смисловим змістом та логічно продовжувати й уточнювати попередні.

Використання профайлінга завжди пов'язано з використанням біометричних технологій щодо ідентифікації осіб, а це ставить виклики моральності та законності їх використання і, як наслідок, взагалі методу профілювання злочинців та кримінально-активного оточення.

Зважаючи на специфічність профайлінга як технології, він становить систему методів, що можуть порушувати або обмежувати права громадян. До них належать: спостереження (зовнішнє та внутрішнє), особистий огляд, огляд речей, зупинка для

опитувальної бесіди, сканування вербальної та невербальної інформації під час спілкування з об'єктом профайлінга, конспіративні методи отримання інформації про об'єкт профайлінга. В юридичній практиці такі спеціальні заходи застосовуються державою тільки під час протидії злочинності, забезпечення громадської безпеки, а інтереси значної більшості в умовах забезпечення їхньої безпеки чи національних інтересів держави можуть превалювати над інтересами, правами окремої людини, соціальної групи [3, с. 83–84].

Під час профайлінга під час проведення спостереження за особою правове підґрунтя Конституція України та ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», який визначає, що здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця можливо згідно з положеннями статей 269, 270 Кримінального процесуального кодексу України [19]. Якщо спостереження здійснене приховано й без попередньої згоди особи, то згідно з Конституцією України це потрібно розглядати як втручання в особисте життя та застосовується лише у випадках, визначених законом в інтересах національної безпеки й прав людини [1]. Перевірка документів під час профайлінга регулюється ЗУ «Про Національну поліцію», ЗУ «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», ЗУ «Про охоронну діяльність», ЗУ «Про боротьбу з тероризмом». Окремим проблемним питанням стає використання інтелектуальних систем відеоспостереження як засобу технічного профайлінга, а також зберігання та використання інформації. Означене актуально для громадян усіх країн світу, які поступово виявляються відкритими, незахищеними для новітніх технологій, – подібні сканери встановлюються в міжнародних аеропортах, вказану технологію використовує Facebook і більшість технологічних компаній [3, с. 88].

В демократичному суспільстві загально визнані права людини і громадянина у сфері інформації є основним критерієм, що характеризує стан інформаційної безпеки конкретної особи і суспільства загалом. На нормативному рівні це зазвичай виражається у конституційних гарантіях свободи слова та доступності інформації для кожного громадянина (свобода публічних висловлювань незалежно від їхнього політичного змісту; забезпечення безперешкодного отримання громадянами повної та неупередженої інформації). Обмеження цього фундаментального права людини розглядається як виняток із загального принципу відкритості інформації та реалізується тільки відповідно до чинного законодавства і лише в окремих випадках.

Конституція України є гарантом зазначених положень. Крім того, Основний закон є нормативно-правовим фундаментом інформаційного законодавства України.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

У міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (стаття 19), дотримуватися яких зобов'язалися країни-учасниці ОБСЄ, у тому числі і Україна, яка є стороною вищезазначених документів, йдеться про дотримання свободи слова. Зокрема, стаття 19 Загальної декларації говорить: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів». Крім того, це право вказане та юридично закріплене у статті 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Основоположні права людини вперше на міжнародному рівні були викладені та зафіксовані у грудні 1948 року у «Загальній декларації прав людини», ухваленій та проголошеній 10 грудня 1948 року резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року.

Подальша деталізація основоположних прав людини та визначення механізму їх забезпечення відображено у «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод», ухваленій в Римі 4 листопада 1950 року урядами держав – членів Ради Європи.

Верховна Рада України ратифікувала цю Конвенцію 17.07.1997, яка набрала чинності для України 11.09.1997.

Технологічний прогрес дуже ускладнив реалізацію та захист права на анонімність, адже у розвинутому соціумі особу можна ідентифікувати за 2D- та 3D-

зображеннями, голосом, ДНК, відбитками пальців рук, сітківкою ока, унікальним малюнком на долонях. Використовуючи мобільний телефон, розраховуючись банківською карткою, індивіди прямо чи опосередковано оприлюднюють про себе великий обсяг інформації, аналіз якої дозволяє сформувати відповідний профіль особи. На сьогодні держави мають велику змогу для ідентифікації громадян у повсякденному житті, контролю за їх поведінкою, впливу на їх свідомість [20].

Зважаючи на зазначене, звернемо увагу на низку актуальних проблем, що потребують всебічного наукового опрацювання і належного правового забезпечення, зокрема:

- відсутні належні організаційно-правові механізми захисту відомостей стосовно громадян України, що містяться у державних реєстрах;
- відкритий доступ до узагальнених відомостей про громадян та їхнє майно може використовуватись злочинними організаціями, групами і особами та створювати реальні загрози правам і безпеці громадян;
- відсутні ефективні правові механізми забезпечення зберігання біометричних даних і надання до них доступу, зокрема третім особам;
- потребують належного врегулювання питання обміну і захисту біометричних даних на міждержавному та міжнародному рівні.

Потрібно звернути увагу на необхідність фіксації інформації під час профілювання осіб, які можуть мати загрозу громадськості та державній безпеці загалом. Створення спеціальних реєстрів таких осіб та банку даних з обмеженим використанням таких даних на рівні інформації обмеженого користування.

Водночас виникають проблеми моральності використання профайлінга у протидії злочинності та забезпеченні конкретних об'єктів. Проблеми моральності різноманітних комунікаційних методів та використання профайлінга у боротьбі зі злочинністю сьогодні у полі зору юристів-практиків, правозахисників, теоретиків права, процесуалістів, криміналістів, розробників теорії ОРД та розвідки, а також філософів.

Згідно з етимологічним тлумаченням мораль (від лат. *moralis* – моральний, *mores* – звичаї, поведінка) – форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин (моральні відносини) [21, с. 770], та сфера з палітри етичних цінностей, яка, передусім, визнається кожною людиною, моральний характер – вчення про моральність, проблему добра і зла, мораль. Етика учить оцінювати деяку ситуацію, щоб зробити можливими етичні (моральні) правильні вчинки, досліджує, що в житті і у світі має цінність. Сучасна філософія розглядає етику як науку про мораль (моральність) [22].

Зважаючи на це трактування моралі, ще у ХІХ столітті науковці у галузі кримінального процесу переважно дотримувалися думки щодо відмови кримінальної практики від негласних методів отримання інформації та здійснених поза межами кримінального процесу будь-яких інформаційних дій.

Водночас сучасна наукова думка зумовлює соціальну необхідність і корисність використання інноваційних, у тому числі негласних, методів у протистоянні злочинному середовищу (НС(Р)Д).

З означеного можемо констатувати, що використання профайлінга та біометричних технологій у протидії злочинності є компроміс, на який йде суспільство для досягнення морально-позитивних цілей. Умовами моральності цього є:

- наявність морально-позитивної мети (встановлення об'єктивної істини під час кримінального провадження, забезпечення великої кількості об'єктів та осіб; захист інтересів суспільства тощо) з використанням профайлінга та біометричних методик ідентифікації особи, і як наслідок, захист або забезпечення порушених прав і свобод постраждалого;
- заборона безпідставного втручання у особисте життя громадян та розголошення отриманої під час профайлінга інформації іншим особам;
- законодавча регламентація підстав, переліку суб'єктів щодо яких може використовуватись профайлінг та методи біометричної ідентифікації під час протидії злочинності та забезпечення конкретних об'єктів.

Висновки. 1. Наведене означає, що моральність використання профайлінга визначається: його метою; морально-етичною основою; критерієм допустимості його використання.

2. Однією з умов моральної легітимності використання профайлінгу є детальна його регламентація у законодавчих та нормативних актах, що на сьогодні здійснено не

повністю.

3. Використання спеціальних знань під час профайлінга повинно зачіпати права людини, громадянина, ґрунтуючись на чинному законодавстві, принципах чесності й законності. Посадова чи будь-яка особа, застосовуючи такі спеціальні знання та навички щодо потенційно небезпечної особи чи будь-якої особи загалом (здійснюючи профілювання), повинна чітко розуміти межі дозволеного.

4. Окремим проблемним питанням стає детальне законодавче визначення матеріальних та формальних підстав збору інформації про особистісні характеристики суб'єктів кримінальної активності з метою використання профайлінга на підґрунті прозорого та підконтрольного використання біометричних, психо-фізіологічних характеристик для ідентифікації окремих осіб та стандартизації такої діяльності відповідно до норм міжнародного законодавства забезпечення гарантій прав людини.

Тож ефективність протидії злочинності залежить від реалізації інноваційних технологій у науково-дослідному процесі, і як наслідок, формування ефективної організаційно-тактичної моделі профайлінга під час убезпечення конкретних об'єктів, попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень на ґрунті стандартів ЄСПЛ щодо забезпечення прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 474 с.
3. Тихоненко О. О. Механізми профайлінгу в сфері виявлення загроз в державній безпеці : дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.05 / Нац. ун-т цивільного захисту України. Харків, 2021. 287 с.
4. Дідковська-Бідюк М. В. Психолого-правові засади використання профайлінгу в діяльності Національної поліції : дис. ... д-ра філософії за спец. 053 – Психологія / Нац. академія внутр. справ. Київ, 2021. 189 с.
5. Pletenets V. M. Features of the use of profiling in detecting evidence of resistance to an investigation. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. № 5 (57). 2020. P. 40–44.
6. Information technology : vocabulary. Part 37 : Biometrics. ISO / IEC 2382-37: 2017 (E). URL : https://webstore.iec.ch/preview/info_isoiec2382-37%7Bed2.0%7Den.pdf.
7. Dr. Krisztina Huszti-Orbán, Prof. Fionnuala Ní Aoláin Use of Biometric Data to Identify Terrorists: Best Practice or Risky Business? HUMAN RIGHTS CENTER University of Minnesota, 2020. 44 p. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Terrorism/biometricsreport.pdf>.
8. Tiffany C. Li. In 2015, the US office of personnel management suffered one of the biggest cybersecurity breaches the us government has faced yet. Boston University School of Law. JUNE 1, 2020. URL : <https://www.bu.edu/law/record/articles/2020/tiffany-li-biometric-privacy/>.
9. Mohammad Dastbaz Emerging Technologies and the Human Rights Challenge of Rapidly Expanding State Surveillance Capacities. *Strategic Intelligence Management. National Security Imperatives and Information and Communications Technologies*. 2013, P. 120-133.
10. Facial recognition technology: fundamental rights considerations in the context of law enforcement. FRA Focus URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/196206/FRA-Facial_recognition_technology_fundamental_rights_onsiderations_in20law%20enforcement.pdf.
11. Арпентьева М. А. Профайлинг в работе сотрудников пограничных войск. *Актуальные проблемы обеспечения пограничной безопасности : материалы II Междунар. заоч. науч.-практ. конф. (г. Минск, 21 февраля 2018 г.)* : в 2 ч./; редкол. : В. Д. Гришко и др. Минск : ГУО «ИПС РБ», 2018. Ч. 1. 309 с.
12. Антологія сиску : в 14 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, В. І. Кушеречь. Київ : Знання України, 2005. Т. 1: Документи та матеріали з кримінального сиску (1397-1918) / упоряд.: Ю. І. Римаренко, В. М. Чисншков, І. Р. Шинкаренко та ін. 778 с.
13. Давиденко М. Л. Еволюція вчення про особу злочинця. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2014. № 1137. Вип. 18. С. 169–172.
14. Шинкаренко І. Р. Проблеми запровадження кримінального аналізу в діяльність підрозділів кримінальної поліції: теоретико-історичне підґрунтя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 245–253.
15. Problem-oriented policing. Wikipedia. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Problem-oriented_policing.
16. Подільчак О. М. Кримінологічний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 154–158.
17. Корольов В. Застосування профайлінгу на державному кордоні України.

Підприємництво, господарство і право. 2019. № 3. С. 327–330.

18. Руть Ю. В., Мартинова Т. О. Психологія профайлінга : навч. посібник. Київ : ДП Вид-дім «Персонал», 2018. 236 с.

19. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

20. Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві : матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 квітня 2016 р.) ; упоряд.: В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв. Київ : НДПП НАПрН України ; Національний інститут стратегічних досліджень ; Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини ; НТУУ «КПІ» Вид-во «Політехніка». 2016, 150 с.

21. Юридична енциклопедія : в 6-и т. ; редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 864 с.

22. Основи філософських знань : посібник. URL: <http://subject.com.ua/philosophy/osnovi/180.html>.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].

2. Kalyuha, K. V. (2021) Osoba zlochyntsa yak ob'ekt kriminalistychnoho doslidzhennya: suchasnyu stan ta perspektivu rozvytku [The person of the criminal as an object of forensic research: current status and prospects] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 474 p. [in Ukr.].

3. Tykhonenko, O. O. (2021) Mekhanizmy profaylinhu v sferi vvyavleniya zahroz v derzhavnyi bezpetsi [Mechanisms of profiling in the field of threat detection in state security] : dys. ... kand. nauk z derzh. upravlinnya : 25.00.05 / Nats. un-t tsyvil'noho zakhystu Ukrainy. Kharkiv, 287 p. [in Ukr.].

4. Didkovs'ka-Bidyuk, M. V. (2021) Psykholoho-pravovi zasady vykorystannya profaylinhu v diyal'nosti Natsional'noyi politysiyi [Psychological and legal principles of using profiling in the activities of the National police] : dys. ... d-ra filosofiyi za spets. 053 – Psykholohiya / Nats. akademiya vnutr. sprav. Kyiv, 189 p. [in Ukr.].

5. Pletenets, V. M. () Features of the use of profiling in detecting evidence of resistance to an investigation. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. № 5 (57). 2020, pp. 40–44.

6. Information technology : vocabulary. Part 37 : Biometrics. ISO / IEC 2382-37: 2017 (E). URL : https://webstore.iec.ch/preview/info_isoiec2382-37%7Bed2.0%7Den.pdf.

7. Dr. Krisztina Huszti-Orbán, Prof. Fionnuala Ní Aoláin Use of Biometric Data to Identify Terrorists: Best Practice or Risky Business? HUMAN RIGHTS CENTER University of Minnesota, 2020. 44 p. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Terrorism/biometricsreport.pdf>.

8. Tiffany C. Li. In 2015, the US office of personnel management suffered one of the biggest cybersecurity breaches the us government has faced yet. Boston University School of Law. JUNE 1, 2020. URL:<https://www.bu.edu/law/record/articles/2020/tiffany-li-biometric-privacy/>.

9. Mohammad Dastbaz Emerging Technologies and the Human Rights Challenge of Rapidly Expanding State Surveillance Capacities. *Strategic Intelligence Management. National Security Imperatives and Information and Communications Technologies*. 2013, P. 120-133.

10. Facial recognition technology: fundamental rights considerations in the context of law enforcement. FRA Focus URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/196206/FRA-Facial_recognition_technology_fundamental_rights_considerations_in20law%20enforcement.pdf.

11. Arpent'eva, M. A. (2018) Profayling v rabote sotrudnikov pogranychnykh voysk [Profiling in the work of border troops]. *Aktual'nyye problemy obespecheniya pogranychnoy bezopasnosti : materialy II Mezhdunar. zaoch. nauch.-prakt. konf. (g. Minsk, 21 fevralya 2018 g.)* : v 2 ch./; redkol. : V. D. Grishko i dr. Minsk : GUO «IPS RB», part 1, 309 p. [in Russ.].

12. Antolohiya sysku [Anthology of the investigation] : v 14 t. / vidp. red. Yu. I. Rymarenko, V. I. Kusherets'. Kyiv : Znannya Ukrainy, 2005. T. 1: Dokumenty ta materialy z kryminal'noho sysku (1397-1918) / uporyad.: YU. I. Rymarenko, V. M. Chysnshkov, I. R. Shynkarenko ta in. 778 p. [in Ukr.].

13. Davydenko, M. L. (2014) Evolyutsiya vchenna pro osobu zlochyntsa [Anthology of the breast]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya : Pravo*. № 1137, issue 18, pp. 169–172. [in Ukr.].

14. Shynkarenko, I. R. (2017) Problemy zaprovadzhennya kryminal'noho analizu v diyal'nist' pidrozdiliv kryminal'noyi politysiyi: teoretyko-istorychne pidgruntya [Problems of introducing criminal analysis in the activities of criminal police units: theoretical and historical basis]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 245–253. [in Ukr.].

15. Problem-oriented policing. Wikipedia. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Problem-oriented_policing.

16. Podil'chak, O. M. (2017) Kryminolohichnyy profaylinh – realizatsiya vchenna pro osobu zlochyntsa [Criminological profiling – the implementation of the doctrine of the identity of the offender]. *Pravo i suspil'stvo*. № 4, part 2, pp. 154–158. [in Ukr.].

17. Korolyov, V. (2019) Zastosuvannya profaylinhu na derzhavnomu kordoni Ukrainy

[Application of profiling on the state border of Ukraine]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*, № 3, pp. 327–330. [in Ukr.].

18. Rul' Yu. V., Martynova, T. O. (2018) *Psykholohiya profaylinha* [Psychology of profiling] : navch. posibnyk. Kyiv : DP Vyd. dim «Personal», 236 p. [in Ukr.].

19. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist' [On operational-search activity] : Zakon Ukrainy vid 18.02.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. [in Ukr.].

20. Problemy zakhystu prav lyudyny v informatsynomu suspil'stvi [Problems of human rights protection in the information society] : materialy Nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 1 kvitnya 2016 r.) ; uporyad.: V. M. Furashev, S. Yu. Petryayev. Kyiv : NDIIP NAPrN Ukrainy ; Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen' ; Sekretariat Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrainy z prav lyudyny ; NTUU «KPI» Vyd-vo «Politekhnik». 2016, 150 p. [in Ukr.].

21. Legal encyclopedia; redkol. Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl., 2001. Vol. 3. 864 p. [in Ukr.].

22. *Osnovy filosofs'kykh znan'* [Fundamentals of philosophical knowledge] : posibnyk. URL: <http://subject.com.ua/philosophy/osnovi/180.html>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ihor Shynkarenko, Hanna Spitsyna, Tetiana Podzolkova. Moral and legal challenges regarding use of profiling to combat crime. At present, the introduction of innovative methods in combating crime, one of which is profiling, is becoming especially important. It is determined that there are a number of moral and legal problems related to the use of profiling, forensic psychological, multibiometric, multimodal and multifactor methods of registration and identification of a significant number of people. The aim of the article is to identify the existing problems of using the method of profiling in terms of moral and legal aspects. The given article identifies modern problems of formation of the newest directions of use of biometric technologies in counteraction to criminal and other kinds of offenses.

The article also highlights the tasks of certain types of profiling. General theoretical recommendations for the formation of a tactical model of profiling are given. Based on a systematic and historical analysis of the use of profiling at different stages of development of society, the classification of types of profiling has been specified. The article emphasizes the prevalence of the use of profiling in the activities of law enforcement agencies of different countries. The paper pays attention to the moral and legal aspects of the use of profiling and the situation with human rights during its use. In particular, the morality of the use of profiling is determined by its purpose, moral and ethical basis, the criterion of admissibility of its use. The directions of improvement of legislative regulation of profiling have been defined.

Keywords: *morality, ethics, legal regulation, profiling, profiling of criminals, psychological portrait of a criminal, moral norms.*

УДК 614

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-307-313

Vitaliy HRYBAN[©]
Doctor of Biological Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro city, Ukraine)

Halyna KhMEL-DUNAY[©]
Candidate of Biological Sciences, Associate Professor (Dniprovskiy University of Humanities, Dnipro city, Ukraine)

Olena KhMEL[©]
Candidate of Medical Sciences (Dnipro State Medical University, Dnipro city, Ukraine)

Maryna HRYBAN[©]
employee (Alfred Nobel University, Dnipro city, Ukraine)

ADEQUATE BEHAVIOR AND HIGH CULTURE AS A PREREQUISITE FOR THE FORMATION OF YOUTH HEALTH

Віталій Грибан, Галина Хмель-Дунай, Олена Хмель, Марина Грибан. АДЕКВАТНА ПОВЕДІНКА ТА ВИСОКА КУЛЬТУРА ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'Я МОЛОДІ. Стаття присвячена ролі поведінки та культури людини у формуванні, закріпленні та збереженні її здоров'я.

На теперішній час потреба гармонійного фізичного, психічного і духовного розвитку молодої людини, соціалізації її як особистості є передумовою для формування здорової нації, відродження багатого культурно-історичного досвіду та традицій національного виховання. Фізично, психічно і духовно здорова молода людина прагне до нового, кращого як для себе, так і для суспільства. Тому саме у молодому віці повинна прищеплюватись та виховуватись мотивація до формування оптимальної поведінки та високої культури, розуміння їх доцільності та необхідності для розвитку укріплення та збереження власного здоров'я. Стан здоров'я населення будь-якої країни є головним фактором її соціально-економічного розвитку, адже визначає стан людських ресурсів, а отже, кадрового потенціалу, інвесторів, роботодавців та інших учасників господарських відносин. Здоров'я – одне з найбільших цінностей людини, запорука її благополуччя, щастя і довголіття.

Здоров'я – це ще не все, а все без здоров'я – це ніщо. Так висловився відносно здоров'я Сократ. На нашу думку, здоров'я – це капітал, що забезпечує благо не лише окремій людині, але й суспільству, воно вимагає збереження і примноження. Людина повинна розглядати своє здоров'я не лише як особистий капітал, але і як державну цінність. І дійсно, немає у людини цінності більшої за здоров'я. Прикро визнавати, що вік людини відносно короткий, і до того ж, у

© V. Hryban, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6170-4106>
k_fv@dduvs.in.ua

© H. Khmel-Dunay, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0220-2744>
chmel@ua.fm

© O. Khmel, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1081-7474>
212@dmu.edu.ua

© M. Hryban, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5036-613X>
science@duan.edu.ua

переважної більшості людей значна частина життя проходить у хворобах і стражданнях. При цьому і медицина, що домоглася позбавитись багатьох захворювань завдяки використанню ефективних методів профілактики та фармакологічних засобів, виявилась безсилною щодо укріплення здоров'я людей, позбавивши їх від хвороб, а життя зробити тривалим і активним.

Сьогодні перед кожною людиною стоїть дилема – залишитися здоровою або хворіти, і розв'язання цієї дилеми залежить насамперед від поведінки людини, її способу життя. Враховуючи те, що адекватна поведінка поряд з культурою є передумовою для формування здоров'я, то необхідно зупинитись на визначенні цього поняття. Поведінка – це набір дій, реакція на середовище (подразники) свідомо та несвідомо.

Ключові слова: здоров'я, поведінка, культура, алкоголь, наркотики, паління, соціальні умови, хвороби, спосіб життя.

Relevance of the study. At present, the need for harmonious physical, mental and spiritual development of young people, their socialization as an individual is a prerequisite for the formation of a healthy nation, the revival of rich cultural and historical experience and traditions of national education. Physically, mentally and spiritually healthy young people strive for something new, better for themselves and for society. Therefore, it is at a young age that motivation is forming optimal behavior and high culture, understanding its expediency and necessity for the development of strengthening and maintaining one's own health should be instilled and nurtured [1].

The state of health of the population of any country is a key factor in its socio-economic development, because it determines the state of human resources and, consequently, human resources, investors, employers and other participants in economic relations [2]. Health is one of the greatest values of a person, the key to his well-being, happiness and longevity.

Health is not everything, but everything without health is nothing. In our opinion health is a capital that provides benefits not only to the individual but also to society, it requires preservation and increase. A person should consider his health not only as personal capital, but also as a state value. Indeed, man has no value greater than health [5]. It is unfortunate to admit that a person's age is relatively short, and in addition, the vast majority of people spend much of their lives in illness and suffering. At the same time, medicine, which has managed to get rid of many diseases through the use of effective prevention methods and pharmacological agents, has proved powerless to strengthen people's health, ridding them of disease and make life long and active.

Today, everyone faces a dilemma – to stay healthy or sick, the solution of which depends primarily on their behavior, lifestyle [2]. Since adequate behavior along with culture is a prerequisite for the formation of health, it is necessary to dwell on the definition of this concept. Behavior is a set of actions, reaction to the environment (stimuli) conscious and unconscious [6, p. 22].

Recent publications review. The state of health of the population is one of the most acute medical and social problems in our country. As a result of the difficult, unstable socio-economic situation, the escalation of the conflict in Donbass, and, moreover, insufficient funding for the health care system, the health of both the mature population and the youth of Ukraine has deteriorated. Age features of adolescence determine their increased sensitivity and ability to respond most acutely to changes in living conditions by deteriorating health [4].

Human behavior is of great importance in the formation, preservation and consolidation of health. One of the creators of quantum mechanics, Nobel Prize winner E. Schrödinger [5] saw in the behavior of organisms a decisive advantage in the struggle for existence. In his book, «What is Life from the Perspective of a Physicist», Moscow Gosizdat, etc. (1947), he wrote that behavior, and not any adaptations, functional or morphological, no matter how developed and perfect they may be. The ability to survive and preserve for itself and its offspring is the result of the behavior of the organism.

Unlike primitive biological systems, humans have developed mechanisms of self-assessment of health, health control and more adequate behavior to change a significant part of elementary reactions of self-preservation and inherited complex behavioral actions, such as caring for offspring. Person implements sensible actions that ensure personal well-being in the distant future. For example, medical procedures are often painful, but a person, trying to save himself, consciously agrees to have it. Thus, the mechanism of self-assessment of health and health control forms behaviors aimed at improving viability. Academician P. Anokhin [6] wrote in this regard: «The body must inevitably choose one – the only possibility of behavior from the numerical capabilities that it has at any given time». At the same time, a significant part of the behavior of a person got out of cruel health control, which led to a growing mismatch between behavior and health. The reasons for this are [7] – the inability of the human

body to subject to health control some information coming from the senses, such as the action of ionizing radiation, infra – and ultrasound, electromagnetic fields, etc.;

– mechanization and automation of production processes, the use of transport and communications, etc., freeing modern man from the need for physical effort, increasingly paralyze his viability, and human production increasingly disrupts the biosphere, leads to a number of environmental crises, becomes a direct threat to health of person;

– influence on human behavior of socio-psychological factors – social environment, culture, moral criteria, etc., which may deviate from human behavior from the elementary desire to maintain their own health;

– any forms of mental work, which are usually characterized by hypodynamia, hypokinesia, in which there is a restriction of biologically relevant information primarily from skeletal muscles, leading to impaired health.

Such scientists as: M. Amosov, I. Redka, N. Yarosh, N. Ringach, I. Bedrik, T. Kovalenko, S. Vovk have paid a great attention to the issue of health research.

An important role in understanding and solving this region of an important problem was played by the collective monograph [7] edited by prof. Yu. Boychuk's «General Theory of Health and Health Preservation», which considers medical and biological mechanisms of health, highlights the theoretical and methodological foundations of health pedagogy; modern approaches to creating a healthy educational environment; the role of physical education in maintaining health; prevention of bad habits and socially dangerous diseases; health-preserving educational technologies.

In Ukraine, in recent decades, there has been a general trend towards misconduct and deteriorating health in general and children and youth in particular. Today in Ukraine only one in ten children is born relatively healthy. The birth rate has sharply decreased [8]. Due to negative demographic trends, our population is declining by almost half a million people every year. Ukraine has one of the last places in Europe in terms of adult and children's health [9]. Low life expectancy, high mortality, high percentage of deviations in physical and mental development, diseases among children and youth. This is facilitated by environmental disaster, social tension, low level of medical care, lack of educational work in the educational process of modern school.

The state of health of children, school and student youth is of particular concern. Analysis of statistical data shows that only 5 % of school students are practically healthy, 40 % of students are chronically ill, 50 % have morpho-functional disorders, up to 80 % suffer from various neuropsychiatric disorders. Only 5 % of preconscription young men have no medical contraindications to military service. 75 % of children have one or more diseases, only 15% of babies are born completely healthy [3].

The health of the population is influenced by the peculiarities of demographic processes in the country, indicators of physical development of the younger generation, trends in the nature of the pathology of the population, lifestyle [10]. A healthy lifestyle as an active activity of the subject is motivated by motives that determine its focus, in this case, on maintaining and increasing health.

The integrity of human culture must be reproduced as a symbol in every person. Accordingly, the system of interdependent culturally recurring symbols «healthy lifestyle» must maintain the integrity of culture through its reproduction in each individual.

Health culture is a concept that is broader than the concept of «healthy lifestyle», because it is part of the overall culture of the individual and is not simply manifested in healthy life habits of the individual, but becomes a criterion for assessing the way of life [11].

Lifestyle can also be unhealthy, for example, beer has been consumed extensively in Ukraine for a long time, leading to dependence on it. If 10-15 years ago there were 1-2 per hundred alcoholics with such dependence, now there are more than ten. The growth of the beer boom was influenced by the well-known myth about the safety of beer and its relative benefits. From 15 % to 25 % of the population of Ukraine can be called hostages of small degrees, including a significant number of females [11]. Beer contains phytoestrogens (female sex hormones), with long-term use in men inhibits the formation of male sex hormone – testosterone, which leads to feminization of men (deposition of fat on the abdomen, thighs, buttocks), impaired potency, deterioration of physical and somatic qualities. In women, beer on the principle of feedback inhibits the production of female sex hormones – estrogen and leads to early menarche and changes in gender behavior of girls, gynecomastia, infertility, erectile dysfunction in males, there are also androgenic effects [12-14].

Another bad habit that leads to addiction is smoking tobacco products. Smoking is an

extremely common bad habit. Around 1.3 billion people in the world suffer from it [5, p. 12]. Of great concern is the constant increase in the number of such smokers among the young population, especially girls, and the rejuvenation of the first attempt to use tobacco: in most cases – up to 18 years, in a quarter of them – up to 10 years because it will certainly affect the health of future generations [15-16].

Given the fact that smoking is a risk factor for more than 25 diseases, accounting for almost 75 % of the causes of premature mortality, it is safe to say that smoking has long moved from a purely medical to social problem and epidemic [17].

The research paper's objective. Health itself should not be the goal of life, but only in its presence person feels the joy and concreteness of existence, realizes the higher meaning of his life and perceives health as a means of realizing this meaning. Health should be the first necessary human need. One of the fundamental universal values, and as we know, it is a healthy person who is able to most effectively show creative activity, create meaningful spiritual and material values, generate new ideas and solve them creatively. And, of course, only conscious behavior and a high culture of health ensure the realization of all the opportunities provided by nature to young people. Therefore, the purpose of this publication is to bring to the minds of young people the importance of behavior and health culture, that their health depends primarily on themselves, on their painstaking and systematic work to improve their bodies.

Unlike all representatives of the animal world, people are endowed with consciousness, abstract thinking. They understand what is good and what is bad. At the same time, people often rely on fate to justify their wrongdoing or inaction. But there is no doomed destiny, nature has endowed man with reason and consciousness, and therefore it must evaluate their actions and behavior through the prism of reason and consciousness. There is an unwritten rule in the military – a brave bullet is afraid, a brave bayonet does not take. The brave is not the one who takes the lead, but the one whose mind provides the most adequate behavior, and therefore the most effective action. For example, now during the pandemic, some people, due to unfounded fears, deliberately do not vaccinate against COVID-19, risking their lives and the lives of others, while many people have been vaccinated. Among all people who got ill with COVID-19 up to 97 % are unvaccinated and only 3 percent are vaccinated.

Discussion. A significant number of negative factors that destroy human health is presented in the literature review. It should be noted that often young people are not aware of their negative effects, and when they are aware, they still use them to emphasize their maturity, independence and so on.

We found that a significant part of junior students are quite sympathetic to alcohol (43.5 %), smoking (66 %). At the same time, senior students, both girls and boys, are mostly negative about bad habits, which can be attributed to the growth of their consciousness and culture under the influence of the pedagogical process, valeological education, media. They arouse interest in their health. This is facilitated by the general culture. After all, in recent years, interest in the world to human health problems has grown significantly.

The famous physician G. Tsaregorodtsev says: «we have mastered the arithmetic of disease and stopped at the algebra of health» [16]. Problems of education of valeological culture come to the fore in the formation of a harmoniously developed healthy, intelligent person, able to realize themselves in modern society. A healthy lifestyle in a healthy society is an important component of citizenship. Academician M. Amosov [18] formulated the basic ideas of health, which in our opinion should become the basis of valeological education. He believed that in most cases, diseases are not caused by nature or society, but by man himself, his laziness, greed or misunderstanding. To become healthy, a person must make significant and constant efforts. Physical culture and sports are of great importance for the formation of development and consolidation of health [19].

Regarding the attitude of students to physical culture and sports, only 13 % gave a positive answer to this question, more than half do not study, and a third of students said that they study, but not regularly. Similar results were obtained in studies of other authors [20-22].

It is obvious that physical culture and sports, as well as a healthy lifestyle, have not become a vital necessity for most young people. Some authors [6] seek to explain this attitude of young people to their health, low level of valeological education, motivation and material security of students. It is difficult to disagree with this opinion, but no matter how a healthy lifestyle is cultivated, no matter how high the material security of young people, no matter how many stadiums, sports grounds and swimming pools are built, health will not improve if health culture does not prevail.

The culture of health is, on the one hand, an integrated quality of a person, and, on the other hand, an indicator of his upbringing [19]. The culture of health is a set of human achievements in ensuring one's own physical, mental and intellectual health through the systematic and consistent impact on one's own body of health factors of the internal and external environment [22].

The culture of health is seen as an integral part of the overall culture of the individual, providing a certain level of knowledge, skills and abilities.

In our opinion, the following features are inherent in a young person with a high culture of health:

- high level and harmony of physical and physical health;
- well-developed mental qualities and properties, the ability to manifest and manage them;
- ability to direct and immediate awareness of oneself and the world around;
- adequate response to the action of physical and mental factors of the environment;
- self-respect and natural concern for others;
- high discipline, real requirements both to yourself and to others;
- positive mood and natural sincerity, humanity, kindness;
- high cognitive activity, sociability, openness and usefulness;
- patriotism and high culture of language;
- lack of negative habits and painful reaction to their manifestations by others;
- high efficiency and ability to effectively build your daily routine, etc.

The structure of the model of personal health culture is proposed, which consists of three blocks: program-content, need-motivational and action-practical.

The program-content block characterizes all kinds of ideas and knowledge of young people about health. At the same time, mastering national traditions related to the laws of a healthy lifestyle, the study of both national and global health systems is of great importance. The theoretical component of knowledge about the culture of personal health should be personality-oriented and colored by the emotional and value attitude of young people to their health and the health of others.

The need-motivational block primarily includes such a subjective factor as motive (motivational sphere of conscious desire, needs and interest in one's own health).

The effective-practical block is very important in the formation of a culture of health, as the latter acquires a certain meaning only in connection with the results of practical activities of young people.

The system-forming component of the culture of personal health is the worldview (the system of views on oneself and one's place in the world). This component forms the basis of the content of value orientations in the culture of personal health. Through the worldview, a young person will realize himself on the cosmoplanetary, biosocial and national-personal levels (man lives in the middle of space, has a certain natural environment, he is a socio-biological system, and all this affects his health).

Conclusions. So, summarizing the above, we can conclude that the culture of young people's health acts as a unity of skill, humanistic orientations, knowledge and skills of behavior. It is expressed in the presence and degree of development of the need and ability to be healthy. Maintaining a healthy lifestyle is an indicator of the level of mastery of the culture of personal health, and the latter is the main indicator of readiness for successful activities in various spheres of life.

References

1. Грибан В. Г. Валеологія: підруч. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 342 с.
2. Криницька Л.Р. Оцінка сучасного стану здоров'я населення України. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. №4 (94). С.142–149.
3. Лисицын Ю.П. Слово о здоровье. Москва : Советская Россия, 1986. 192 с.
4. Богатирьова Р.В. Детермінанти здоров'я та національна безпека. Київ : ВД «Авіценна», 2011. 448 с.
5. Шредингер Е. Что такое жизнь с точки зрения физика. Москва : Госиздат ин. лит., 1947. 150 с.
6. Анохин П. К Избранные труды: Кибернетика функциональных систем ; под ред. К. В. Судакова ; сост. В. А. Макаров. Москва : Медицина, 1998. 400 с.
7. Булич Е. Г., Мурахов І. В. Валеологія. Теоретичні основи валеології. Київ : ІЗМН, 1997. 224 с.
8. Загальна теорія здоров'я та здоров'я збереження : монограф; за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків : ХНПУ, 2017. 488 с.
9. Чернявська Л. І., Криницька І.Я., Малюк О.Г. Стан здоров'я студентів, проблеми та шляхи їх вирішення. *Медсестринство*, 2017. №1. С. 24–26.

10. Кудрявцева Е. Н. Здоровье человека: проблемы, суждения. *Вопросы философии*. 1987. № 12. С. 98-109.
11. Маджуга А. Г. Здоровьесотворяющее образование: монограф. Уфа : РИО РУМНЦ, 2008. 389 с.
12. Patisaul H.B. Endocrine disruption by dietary phytoestrogens: impact on dimorphic sexual systems and behaviours. *Proc. Nutr. Soc.* 2017. Vol. 76. P. 130–144.
13. Testa I., Salvatori C., Di Cara G. et al. Soy-based infant formula: Are phytoestrogens still in doubt? *Front. Nutr.* 2018. Vol. 5. P. 110.
14. Dean M., Murphy V.T., Burdette J.E. Phytosteroids beyond estrogens: Regulators of reproductive and endocrine function in natural products. *Mol. Cell Endocrinol.* 2017. Vol. 442. P. 98–105.
15. Футорный С.М. Современные инновационные подходы к организации физкультурно-оздоровительной работы по формированию здорового образа жизни студентов. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2011. № 2. С. 28-33.
16. Глобальные рекомендации по физической активности для здоровья. Женева : ВОЗ, 2010. 24 с.
17. Барко В. І., Бойко О. В., Ірхін Ю. Б. та ін. Формування лідерства і прихильності до здорового способу життя у військовослужбовців і працівників правоохоронних органів України : навч. посібник. Київ : К.І.С., 2008. 200 с.
18. Амосов М. М. Энциклопедия Амосова: алгоритм здоровья. Москва : ООО «Изд. АСТ», 2003. 463 с.
19. Кевкало Т. Г., Полієнко О. А., Годун Н. І. Дослідження ціннісно мотиваційних установок студентів вищого педагогічного навчального закладу. *Проблеми освіти*. Київ : Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти, 2006. Вип. 48. С.53–57.
20. Горашук В. П. Формування культури здоров'я дітей та учнівської молоді засобами масової інформації. *Проблеми освіти: наук.- метод. зб.* Київ : ПТЗО, 2006. Вип. 49. С. 48–52.
21. Бойчук Ю. Д., Турчинов А. В. Сутність здоров'я збережувальної компетентності. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2015. Вип. 48/49. Харків: УПА, С. 180–186.
22. Бойченко Т.Є. Здоров'язберігаюча компетентність як ключова освіти України. *Основи здоров'я і фізичної культури*. 2008. № 11/12. С. 6-7.
23. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н-П. 720 с.: іл.

Submitted 14.12.2021

1. Hryban, V. H. (2012) Valeolohiya [Valeology] : pidruch. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 342 p. [in Ukr.].
2. Krynyts'ka, L.R. (2020) Otsinka suchasnoho stanu zdorov'ya naseleння Ukrayiny [Assessment of the current state of health of the population of Ukraine]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*. №4 (94), pp. 142–149. [in Ukr.].
3. Lisitsyn Yu .P. Slovo o zdorovyе [A word about health]. Moscow : Sovetskaya Rossiya, 1986. 192 p. [in Russ.].
4. Bohatyr'ova, R.V. (2011) Determinanty zdorov'ya ta natsional'na bezpeka [Determinants of health and national security]. Kyiv : VD «Avitsenna», 448 p. [in Ukr.].
5. Shredynher, E. (1947) Chto takoye zhyzn' s tochki zreniya fizika [What is life from the point of view of a physicist]. Moscow : Hosizdat in. lit., 150 p. [in Russ.].
6. Anokhyn, P. K (1998) Izbrannyye trudy: Kibernetika funktsyonal'nykh sistem [Selected works: Cybernetics of functional systems] ; pod red. K. V. Sudakova ; sost. V. A. Makarov. Moscow : Meditsyna, 400 p. [in Russ.].
7. Bulych, E. H., Muravov, I. V. (1997) Valeolohiya. Teoretychni osnovy valeolohiyi [Valeology. Theoretical foundations of valeology]. Kyiv : IZMN, 224 p. [in Ukr.].
8. Zahal'na teoriya zdorovya ta zdorovyazberezhennya [General theory of health and health conservation] : monohraf ; za zah. red. prof. Yu. D. Boychuka. Kharkiv : KhNPU, 2017. 488 p. [in Ukr.].
9. Chernyavs'ka, L. I., Krynyts'ka, I.Ya., Malyuk, O. H. (2017) Stan zdorov'ya studentiv, problemy ta shlyakhy yikh vyreshennya [The state of students' health, problems and ways to solve them]. *Medsestrynstvo*, №1, pp. 24-26. [in Ukr.].
10. Kudryavtseva, E. N. (1987) Zdorov'e cheloveka: problemy, suzhdeniya [Human health: problems, judgments]. *Voprosy filosofii*. № 12, pp. 98-109. [in Russ.].
11. Madzhuga, A. G. (2008) Zdorovyetvoryashcheye obrazovaniye [Health education]: monograf. Ufa : RIO RUMNTS, 389 p. [in Russ.].
12. Patisaul, H.B. (2017) Endocrine disruption by dietary phytoestrogens: impact on dimorphic sexual systems and behaviours. *Proc. Nutr. Soc.* Vol. 76, pp. 130–144.
13. Testa, I., Salvatori, C., Di Cara, G. et al. (2018) Soy-based infant formula: Are phytoestrogens still in doubt? *Front. Nutr.* Vol. 5, pp. 110.
14. Dean M., Murphy V. T., Burdette J. E. (2017) Phytosteroids beyond estrogens: Regulators of reproductive and endocrine function in natural products. *Mol. Cell Endocrinol.* Vol. 442, pp. 98–105.
15. Futornyy C. M. (2011) Sovremennyye innovatsyonnyye podkhody k organizatsiyi fizkul'turno-ozdorovitel'noy raboty po formirovaniyu zdorovogo obraza zhyzni studentov [Modern innovative approaches to the organization of physical culture and health work on the formation of a healthy lifestyle for students]. *Slobozhans'kyi naukovy-sportyvnyy visnyk*. № 2, pp. 28-33. [in Russ.].
16. Global'nyye rekomendatsiyi po fizicheskoy aktivnosti dlya zdorov'ya [Global guidelines for physical activity for health]. Geneva : VOZ, 2010. 24 p. [in Russ.].

17. Barko, V. I., Boyko, O. V., Irkhin, Yu. B. et al (2008) Formuvannya liderstva i prykhyl'nosti do zdorovoho sposobu zhyttya u viys'kovosluzhbovtziv i pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [Formation of leadership and commitment to a healthy lifestyle in servicemen and law enforcement officers of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : K.I.S., 200 p. [in Ukr.].

18. Amosov, M. M. (2003) Ėntsyklopedyya Amosova: alhorytm zdorov'ya [Encyclopedia by Amosov: the health algorithm]. Moscow : OOO «Izd. AST», 463 p. [in Russ.].

19. Kevkalo, T. H., Poliyenko, O. A., Hodun, N. I. (2006) Doslidzhennya tsinnisno-motyvatsiynnykh ustanovok studentiv vyshchoho pedahohichnoho navchal'noho zakladu [Research of value-motivational attitudes of students of higher pedagogical educational institution]. *Problemy osvity*. Kyiv : In-t innovatsiynnykh tekhnolohiy i zmistu osvity, Issue 48, pp. 53–57. [in Ukr.].

20. Horashchuk, V. P. (2006) Formuvannya kul'tury zdorov'ya ditey ta uchniv'skoyi molodi zasobamy masovoyi informatsiyi [Formation of a culture of health of children and youth through the media]. *Problemy osvity: nauk.- metod. zb.* Kyiv : IITZO, Vyp. 49, pp. 48–52. [in Ukr.].

21. Boychuk, Yu. D., Turchynov, A. V. (2015) Sutnist' zdorov'ya zberezhuval'noyi kompetentnosti [The essence of health conservation competence]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoyi osvity*, issue. 48/49. Kharkiv : UIPA, pp. 180–186. [in Ukr.].

22. Boychenko. T. Ye. (2008) Zdorov'yazberihayucha kompetentnist' yak klyuchova osvity Ukrainy [Health-preserving competence as a key education in Ukraine]. *Osnovy zdorov'ya i fizychnoyi kul'tury*. № 11/12, pp. 6-7. [in Ukr.].

23. Yurydychna entsyklopediya [Legal Encyclopedia] : V 6 t. / redkol.: YU.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl., 2002. Vol. 4: N-P. 720 p.: il. [in Ukr.].

ABSTRACT

At present, the need for harmonious physical, mental and spiritual development of young people, their socialization as an individual is a prerequisite for the formation of a healthy nation, the revival of rich cultural and historical experience and traditions of national education. Physically, mentally and spiritually healthy young people strive for something new, better for themselves and for society. Therefore, it is at a young age that motivation is forming optimal behavior and high culture, understanding its expediency and necessity for the development of strengthening and maintaining one's own health should be instilled and nurtured.

The state of health of the population of any country is a key factor in its socio-economic development, because it determines the state of human resources and, consequently, human resources, investors, employers and other participants in economic relations. Health is one of the greatest values of a person, the key to his well-being, happiness and longevity.

Keywords: health, behavior, culture, alcohol, drugs, smoking, social conditions, diseases, lifestyle.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-313-321

Віталій АРЕШОНКОВ[©]

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті розглянуто одне з важливих для теорії криміналістики та судової експертології питання – питання методології досліджень, які проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень для отримання орієнтувальної та доказової інформації. Наголошено на тому, що поняття «методологія» у криміналістиці та судовій експертології, на відміну від понять «методика» та «метод», на сьогодні не має чітких меж та однозначного змісту. На основі опрацювання наукових поглядів стосовно загальних уявлень на методологію науки та методологію у сфері криміналістики, судової експертології сформульовано поняття криміналістичних (техніко-криміналістичних) досліджень, під якими необхідно розуміти вчення про методи техніко-криміналістичного дослідження та сукупність техніко-криміналістичних інструментів вивчення матеріальних об'єктів з

© В. Арешонков, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1776-1220>

arshonkov@i.ua

метою отримання орієнтувальної або доказової інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення. Також зазначено щодо некоректності змішування теорії та методології дослідження, оскільки вказані категорії мають різне змістовне наповнення та навантаження. Відповідно ці категорії мають використовуватися для позначення різних явищ. Окрім того, виділено п'ять рівнів методології криміналістичних досліджень (філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, конкретно-галузевий та рівень методів і методик конкретного дослідження), а також розкрито зміст кожного з них. Також зроблено висновок, що перші три рівні методології є однаковими для усіх криміналістичних досліджень, і лише на четвертому рівні методологія підлягає диференціації залежно від конкретного об'єкта, що потребує вивчення під час реалізації конкретного техніко-криміналістичного дослідження. Відповідно загальність перших трьох рівнів для всіх різновидів техніко-криміналістичних досліджень є одним із факторів обґрунтування технології досліджень цієї категорії.

Ключові слова: криміналістична техніка, судова експертологія, криміналістичні дослідження, методологія досліджень, методика досліджень.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність, що спрямована на отримання знання, потребує розробленої методології. Не є винятком і діяльність, спрямована на одержання нового знання для потреб криміналістичної теорії та практики розслідування кримінальних правопорушень, яка полягає у проведенні криміналістичних (техніко-криміналістичних) досліджень або ж досліджень, передбачених таким розділом криміналістики, як криміналістична техніка. Саме методологія є підґрунтям та фундаментом для визначення напрямів вивчення техніко-криміналістичних досліджень та їх безпосереднього проведення.

Водночас на сьогодні питання методології є доволі складним і неоднозначним явищем, адже в різних джерелах трактується по-різному. Можна констатувати, що на цей час наукою не вироблено єдиного розуміння щодо методології дослідження як загалом, так і досліджень, пов'язаних з розділом криміналістики «криміналістична техніка», зокрема. Поняття «методологія» у криміналістиці та судовій експертології, на відміну від понять «методика» та «метод», сьогодні не має чітких меж та однозначного змісту, відповідно потребує свого визначення та деталізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різним аспектам проблематики, пов'язаної з методологією криміналістичних досліджень, присвячені роботи Т. Авер'янової, Р. Белкіна, А. Вінберга, І. Ієрусалимова, А. Іщенка, Н. Клименко, В. Колдіна, І. Пирога, Е. Сімакової-Єфремян, В. Шепітька, М. Щербаковського та багатьох інших авторів.

Аналіз наукових праць наведених авторів свідчить, що вітчизняними та зарубіжними вченими досить детально висвітлені різноманітні аспекти методології окремих різновидів криміналістичних досліджень, особливо судових експертиз. Водночас питання визначення методології техніко-криміналістичних досліджень як цілісної технології поки що не знайшли свого відображення.

Метою статті є формулювання поняття методології техніко-криміналістичних досліджень, які пов'язані з розділом криміналістики «криміналістична техніка» та утворюють цілісну технологію, а також визначення рівнів й елементів методології таких досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для визначення методології техніко-криміналістичних досліджень необхідно опрацювати наукові погляди стосовно загальних уявлень на методологію науки та методологію у сфері криміналістики, судової експертології.

О. Літвінова зазначає, що більшість сучасних вчених указують на полізначність цього поняття та дають, як правило, декілька визначень методології залежно від рівня наукового підходу та конкретного контексту дослідження. Вчена наголошує, що методологія є частиною науки, особливим теоретичним утворенням [1, с. 74–75].

А. Вінберг та Н. Малаховська методологію розглядають як сукупність прийомів, що застосовуються в науці, і як вчення про наукове пізнання [2, с. 51].

Аналогічний підхід використовує В. Зеленецький під час визначення методології боротьби зі злочинністю. Як зазначає вчений, остання являє собою, з одного боку, вчення про методи пізнання злочинності і конкретних злочинів, їх причин та сприятливих їм умов, а з іншого боку – систему принципів практичного застосування методів боротьби з цими явищами на основі конкретних методик за допомогою відповідних методико-технічних (або техніко-методичних) прийомів [3, с. 405].

Т. Авер'янова зазначає, що методологія конкретної сфери наукового знання,

конкретної окремої науки не зводиться до системи методів дослідження, що використовуються в цій науці. Ототожнення методології з системою методів означає спрощений, чисто прагматичний підхід до розкриття цього поняття. Методологія – це теоретичне знання, певним способом систематизоване, тобто система ідей, а не просто способів дослідження. Водночас неправильно вважати, що оскільки методологія – це система ідей, то методи дослідження не мають до неї стосунку. Це інша, не менш помилкова крайність, в розумінні сутності методології. Вчення про методи пізнання, у тому числі і про методи формування теоретичних конструкцій, самих теорій – складовий елемент методології [4, с. 78–79].

Отже, науковці методологію дослідження переважно визначають через вчення (систему ідей, принципів, теорій, парадигм, концепцій, категоріально-понятійний апарат) про методи дослідження та сукупність інструментів (підходів, прийомів, методів, способів, засобів) наукового (теоретичного) та практичного пізнання.

У фаховій літературі зауважується про те, що залишається незрозумілим, як методологія, будучи частиною науки, може містити в собі поняття з двох діаметрально протилежних сфер: галузі знань, куди належать норми, принципи, методи, методика, теорії, та світу практичної або наукової діяльності, до якої належать способи дії чи система дій, які застосовуються під час виконання якоїсь роботи [1, с. 77].

На наше переконання, таке об'єднання понять у змісті методології є цілком прийнятним з огляду на її теоретичне та практичне значення для дослідження різноманітних явищ природи. Багатогранність методології може проявлятися через різні підходи до визначення її змістовного наповнення. Саме у вищезгаданих наукових поглядах одночасно відображається вузький та широкий підхід до розуміння сутності методології дослідження. Визначення методології як теоретичного вчення відповідає широкому підходу до методології пізнання, проте розгляд методології як сукупності інструментів дослідження виражає вузький підхід до методології дослідження.

Незважаючи на виділення різних підходів до доктринального визначення методології наукового пізнання, змістовне наповнення методології не може містити абсолютно всі інструменти вивчення певного явища. Визначення змісту методології спрямоване на формування загального уявлення про методи наукового пізнання. Але останні можуть трансформуватися та конкретизуватися у перебігу певного дослідження.

Н. Оніщенко справедливо відзначає, що методологія науки здатна виокремити загальні принципи ефективної пізнавальної діяльності, але не може передбачати всі шляхи пізнання об'єкта, що досліджується. Методологія виробляє загальні підходи і принципи, але не є «рецептурою» і «технологією» отримання нового знання. Корисне функціонування методології в конкретних сферах пізнавальної діяльності виражається в критичному аналізі можливих варіантів вирішення проблеми і дискредитації антинаукових шляхів дослідження [5, с. 10–11]. Дійсно, не може бути універсального методологічного шляху для якісного опрацювання будь-якого об'єкта пізнання. Завдання методології полягає у тому, щоб визначити загальні засади наукового пізнання, методологічні підходи та способи можуть змінюватися та корегуватися під час наукового дослідження.

Водночас навіть загальні уявлення про шляхи наукового опрацювання різномісних явищ є значущими для дослідницької діяльності, методологічні підходи та засоби полегшують наукову роботу дослідника, дають змогу сконцентруватися безпосередньо на вивченні конкретного об'єкта. Тому визначення методології дослідження, зокрема техніко-криміналістичного, є необхідним і важливим.

Визнаючи загальний характер методології, ми переконані, що останню не варто ототожнювати з теорією. Водночас у літературі наявні позиції, які можуть демонструвати протилежне.

Зокрема, А. Сапун ототожнює методологію та теорію, зазначаючи про те, що впродовж останніх років з'явилася низка фундаментальних праць, присвячених методологічним питанням криміналістичної науки, її загальній теорії [6, с. 113].

І. Єрусалимов вважає, що функціональне призначення теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності (спеціальної правової теорії) у тому, що вона має бути не лише теорією пізнання дійсності, а й одночасно теорією і методологією безпосередньо практичної діяльності [7, с. 218].

Іншого погляду дотримується Д. Лозовський, який вважає, що не всі положення, включені в загальну теорію, мають методологічне значення (навіть у широкому сенсі).

Наприклад, не зрозуміло, яке методологічне значення має вчення про розшук або деякі положення криміналістичної систематики (класифікація папілярних візерунків або ознак почерку), які на сьогодні відносять до складу загальної теорії (на правах окремих теорій) [8, с. 72].

Уявляється, що некоректним є змішування теорії та методології дослідження. Ці категорії мають використовуватися для позначення різних явищ. Відповідно вказані категорії мають різне змістовне наповнення та навантаження.

В. Колдін слушно зауважує про те, що змішування теоретичного (аналіз структури об'єкта) та методологічного (оптимізація діяльності) підходів неминуче будуть породжувати нерозв'язні суперечності. На зміну наукознавчої концепції криміналістики, що ототожнює її теорію та методологію всередині розроблюваних нею закономірностей і систем знань, повинна прийти системно-діяльнісна концепція [9, с. 16–18].

Ми повністю погоджуємося з вченим щодо проблемності змішування теорії та методології. Оскільки в них неоднакове функціональне призначення. Якщо перша дає уявлення про стан та результати проведених досліджень, то друга пов'язана з інструментарієм (методами, способами, засобами) дослідження. Різна змістовна характеристика теорії та методології зумовлює неправильність їх ототожнення в науковій літературі.

Методологія дослідження як вузькому, так у широкому розумінні має визначитися з урахуванням діяльнісної спрямованості дослідження, тобто через систему ідей, принципів, парадигм, концепцій, підходів, прийомів, методів, способів, засобів, категоріально-понятійний апарат, що пов'язані з перебігом теоретичного або практичного дослідження.

Щодо наявних рівнів методології, то науковці загалом виокремлюють їх від двох до чотирьох. Зокрема, Н. Оніщенко наголошує, що в ієрархічному плані під час класифікації у структурі методології можуть бути виділені три рівні: філософський; загальнонауковий; спеціально-науковий, що є найбільш науково обґрунтованим і необхідним саме для наукового пізнання. Філософський рівень методології близький до проблем гносеології (епістемології, теорії пізнання, вчення про пізнання). Загальний рівень методології – специфічний синтез спеціально-наукового знання і філософського знання. Спеціально-науковий рівень методології є, зі свого боку, синтезом загальнонаукової методології та системи знань відповідної окремої (приватної) науки (наприклад, запроваджуються поняття «методологія права», «методологія моралі», «методологічні проблеми порівняльного правознавства», «методологічні проблеми філософії права» тощо) [5, с. 11].

Н. Кліменко зазначає, що загальна схема рівнів методології містить: вищий рівень, що базується на філософській методології, змістом якої є загальні принципи пізнання і категорій науки в цілому; рівень загальнонаукових принципів і форм дослідження; конкретно-наукову методологію, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні; методику і техніку дослідження, тобто набір процедур, що забезпечують отримання єдиноподібного і достовірного емпіричного матеріалу і його первинну обробку, після якої він може включатися в наявне знання [10, с. 29].

Беручи за основу більш структуровану методологію за чотирма рівнями, необхідно вказати, що перший і другий рівні – філософський і загальнонауковий – є однаковими за змістом та охоплюють відомі філософські та загальнонаукові методи наукового пізнання. Тому в контексті нашого дослідження ми зупинимося на більш спеціальному – конкретно-науковому рівні методології.

В. Колдін зазначає, що спеціальна методологія криміналістики та судової експертизи є методологічним рівнем її загальної системи, що синтезує методологічний потенціал філософського, загальнонаукового та окремо-наукового рівнів з методами та засобами, які вироблені самою криміналістикою з метою створення методик і технологій вирішення типових криміналістичних та судово-експертних завдань [9, с. 17].

Е. Сімакова-Єфремян зазначає, що процеси інтеграції, що відбуваються в судовій експертизі, чітко позначаються на її методології, що дає змогу розробляти теоретичні основи створення нових видів експертиз. За походженням ці методи можуть бути математичними, механічними, медичними, біологічними, фізичними, хімічними тощо, але в процесі їх використання з метою вирішення завдань судової експертизи вони

трансформуються в методи саме судової експертизи, тобто в кінцевому результаті переростають у спеціальні методи, притаманні тільки судовій експертизі, – методики експертного дослідження [11, с. 234].

На зв'язок діалектичного методу та методології криміналістики та судової експертизи вказує В. Коновалова. Вчена відмічає, що дослідження проблеми діалектичного методу та його взаємозв'язку з методами галузевих наук є важливим для формування їх методологічних основ. Зокрема, на такий взаємозв'язок авторка пропонує звернути увагу науковцям у сфері криміналістики та судової експертизи [12, с. 62].

Не можна не погодитись з авторами у тому, що методологія криміналістики та судово-експертного дослідження є окремим спеціальним конкретно науковим рівнем методології, що зумовлюється філософським та загальнонауковим рівнями методології. Водночас конкретно науковий рівень методології не можна ототожнювати з конкретними експертними методиками, які утворюють окремий методологічний рівень.

У криміналістичній літературі зазначається про дві частини методології судової експертизи, а саме: вчення про власне наукові методи теорії та вчення про методи експертної практичної діяльності, що розроблюються на підставі цієї теорії. Важливість цієї теорії визначається як її методологічною, так і практичною значущістю. Як вчення про методи теорії вона слугує інструментом її розвитку, самопізнання; звернена до експертної практики – являє собою «продукт» цієї науки, інструментарій практичної експертної діяльності [4, с. 80].

Н. Клименко вказує, що методологічна роль загальної теорії судової експертизи як концептуального засобу пізнання базується на широкому розумінні методології науки, що містить не тільки методологію дослідження, а й методологію наукового пізнання в цілому. Методологія наукового дослідження становить лише частину методології пізнання, хоч і найбільш актуальну як з теоретичного, так і з практичного погляду [10, с. 29].

Е. Сімакова-Єфремян наголошує, що сучасна реальність довела, що недостатньо зводити методологічні принципи судово-експертного пізнання до механічного оперування окремими поняттями або категоріями загальної теорії судової експертизи і формулювати на цій основі наукові рекомендації щодо удосконалення її функцій і структури. Та чи інша методологічна позиція може бути адекватно оцінена лише за умови, що певні методологічні посилки перетворюються на реальні методики експертного дослідження [11, с. 233].

На нашу думку, методологія судової експертизи може і повинна використовуватися як методологічна основа для розроблення конкретних методів та методик проведення такого конкретного техніко-криміналістичного дослідження, як окрема криміналістична експертиза в кримінальному провадженні. Конкретно-науковий рівень методології, яким є методологія судової експертизи, є тим загальним методологічним фундаментом, що мають використовувати суб'єкти конкретних техніко-криміналістичних досліджень. Водночас методологію судової експертизи, що репрезентує загальний характер, не можна повністю ототожнювати з конкретними методами та методиками, які застосовуються для вивчення конкретного об'єкта у межах певного техніко-криміналістичного дослідження.

Окрім методології судової експертизи, в літературі звертається увага на методологічну роль криміналістики. В. Колдін справедливо зазначає про те, що станом на сьогодні криміналістика з вузькоспеціальної галузі знання, що обслуговує діяльність щодо розкриття та розслідування злочинів, перетворилася на науку методологічного рівня, яка досліджує правозастосовну діяльність в її загальному масштабі. Тому вона повинна розглядатися та розвиватися як дисципліна методологічного рівня, у нерозривному зв'язку з методологією права, теорією судових доказів та судовою експертизою. Спеціальна методологія криміналістики повинна розглядатися у рівневій структурі загальнонаукового знання як одна з її спеціалізованих підсистем. Це забезпечить розгляд методології не як простої сукупності методів, а як системи взаємопов'язаних, ієрархічно супідрядних, функціонально змістовних рівнів, на кожному з яких вирішується цілком визначене коло дослідницьких завдань [9, с. 14–15].

Окрім того, у наукових джерелах акцентується увага на методологічному значенні криміналістичної техніки для іншого, більш нижчого рівня методології окремих криміналістичних досліджень. Наприклад, О. Шляхов зазначає, що загальноприйнятим є уявлення, відповідно до якого криміналістика і, зокрема, криміналістична техніка є

науковою методологічною основою криміналістичної експертизи [13, с. 6]. Важко не погодитись з таким узагальненням, оскільки методологія криміналістичної техніки в цілому та окремих її частин зумовлює методи та методики конкретних техніко-криміналістичних досліджень.

У зв'язку з цим методологію криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, криміналістичної методики як методологію окремих частин криміналістики можна віднести до конкретно-наукового рівня методології. Цей рівень впливає із загальнонаукового рівня методології та містить методологію криміналістики та судової експертизи.

У криміналістичній науці також виокремлюється методологія криміналістичної експертизи як різновид судових експертиз. Стосовно цього питання необхідно зауважити, що методологія криміналістичної експертизи має ґрунтуватися на філософському та загальнонауковому рівнях методології. Водночас методологія криміналістичної експертизи є частиною методології криміналістики і разом з нею є на одному методологічному рівні – конкретно-науковому.

Конкретно-галузева методологія є методологією галузей спеціальних криміналістичних знань, зокрема методологією дактилоскопії, трасології, балістики, одорології, габітології, криміналістичного дослідження письма тощо. Конкретно-галузева методологія збігається з методологією окремих частин криміналістичної техніки.

Конкретно-галузева методологія є методологічним підґрунтям для здійснення конкретного техніко-криміналістичного дослідження – пошуку, огляду, попереднього дослідження, перевірки за криміналістичним обліком, криміналістичної експертизи. Для проведення одного з останніх суб'єкт з арсеналу методології галузей спеціальних криміналістичних знань вибирає конкретні методи, потрібні для дослідження конкретного об'єкта в межах певного техніко-криміналістичного дослідження. Наприклад, якщо такі техніко-криміналістичні дослідження, як пошук або огляд, спрямовані на виявлення, вивчення та фіксування відбитків пальців рук або слідів ніг, транспортного засобу, то з методології галузей спеціальних криміналістичних знань виокремлюються та застосовуються методи, що є властивими для методології дактилоскопії та трасології. У разі проведення попереднього дослідження на місці події, пов'язаного з виявленими слідами застосування вогнепальної зброї, з методології галузей спеціальних криміналістичних знань виділяються окремі методи балістики та застосовуються в цьому техніко-криміналістичному дослідженні. Аналогічна ситуація конкретизації конкретно-галузевої методології відбувається в разі проведення відповідних криміналістичних обліків та криміналістичних експертиз. Залежно від матеріального об'єкта, що планується вивчити, дослідити, визначаються конкретні методи для здійснення вказаних техніко-криміналістичних досліджень.

Інакше кажучи, конкретно-галузева методологія ще більш деталізується у конкретні методи та методики під час дослідження конкретного об'єкта в процесі проведення техніко-криміналістичного дослідження.

Останній рівень методології утворюють методика і техніка дослідження, тобто набір процедур, що забезпечують отримання єдиного та достовірного емпіричного матеріалу та його первісну обробку, після реалізації яких він може включатися в масив наявного знання. Це рівень високоспеціалізованого методологічного знання [14, с. 95]. Конкретні методи і методики вивчення певного об'єкта в межах конкретного техніко-криміналістичного дослідження створюють спеціалізований та деталізований рівень методології. Застосування цієї методології під час здійснення конкретних техніко-криміналістичних досліджень є наслідком одержання достовірної інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Отже, на нашу думку, можна виокремити такі рівні методології техніко-криміналістичних досліджень: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, конкретно-галузевий та окремого техніко-криміналістичного дослідження.

Кожен з вказаних рівнів методології містить систему принципів, методів та категоріально-понятійний апарат. Зміст елементів одного методологічного рівня є методологічною основою для елементів іншого методологічного рівня. Причому методологічним фундаментом є зміст філософського рівня методології, на який становиться загальнонаукова методологія. Остання і є методологічним підґрунтям для конкретно-наукового рівня методології, на якому тримається конкретна галузева

методологія. Вона визначає конкретні методи та методики проведення певного техніко-криміналістичного дослідження.

Зазначену багаторівневу методологію можна подати у вигляді «методологічного трикутника», який по вертикалі розділений на три рівні частини, а по горизонталі на п'ять рівних частин. Вертикальними частинами є принципи, методи та категоріально-понятійний апарат, а вертикальними частинами є рівні методології: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, конкретно галузевий, та окремого техніко-криміналістичного дослідження (рис. 1).

Рис. 1. Рівні методології криміналістичних (техніко-криміналістичних) досліджень

Треба відмітити, що перші три рівні методології є однаковими для усіх техніко-криміналістичних досліджень. Інші ж ґрунтуються на філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому методологічних рівнях. Лише на четвертому рівні методологія підлягає диференціації залежно від конкретного об'єкта, що потребує вивчення під час реалізації конкретного техніко-криміналістичного дослідження.

В. С. Зеленецький справедливо зазначає, що, незважаючи на те що в конкретному дослідженні застосовується обмежена кількість методів, усі три рівні методології реалізуються сумісно, одночасно, тобто комплексно. Причому немає значення, чи застосовуються в процесі пізнання та боротьби зі злочинністю декілька методів або лише один. Сумісне, комплексне і одночасне використання всіх рівнів методології у конкретному дослідженні визначається не кількістю методів, а специфікою взаємозв'язку різних рівнів методології у процесі наукового пізнання або безпосередньо практичної діяльності. При цьому не має значення рівень застосованого методу – загальний, регіональний або конкретний. Кожен з методів, представляючи у дослідженні відповідний рівень методології, застосовується за правилами конкретної методики і, безумовно, на основі всезагального діалектичного методу. Отже, на думку автора, повинно йти про втілення у кожному науковому дослідженні особливий методологічної тріади установок, що відрізняються від методологічної тріади установок в іншому дослідженні лише специфікою застосованого методу та методики, яка йому відповідає [3, с. 413].

Така методологічна тріада установок є характерною і для методології техніко-криміналістичних досліджень. Перших три її методологічних рівні є загальними та використовуються сумісно та комплексно. Однаковість методології перших трьох рівнів якраз підтверджує технологічний характер єдиного процесу техніко-криміналістичних досліджень. Усі техніко-криміналістичні дослідження мають єдину методологічну основу – філософську, загальнонаукову та конкретно-наукову методологію.

Висновки. Отже, методологія криміналістичних (техніко-криміналістичних) досліджень – це вчення (система ідей, принципів, теорій, парадигм, концепцій, категоріально-понятійний апарат) про методи техніко-криміналістичного дослідження та сукупність техніко-криміналістичних інструментів (підходів, прийомів, методів, способів, засобів) вивчення матеріальних об'єктів з метою отримання орієнтувальної або доказової інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення.

До складу методології техніко-криміналістичних досліджень входять п'ять послідовних рівнів: 1) філософський; 2) загальнонауковий; 3) конкретно-науковий (криміналістика, судова експертологія); 4) конкретно-галузевий; 5) методи та методики конкретного техніко-криміналістичного дослідження. Перші три рівні є загальними для всіх різновидів техніко-криміналістичних досліджень, четвертий рівень є загальним для

всіх досліджень у межах конкретного різновиду техніко-криміналістичних досліджень, п'ятий – рівень безпосереднього дослідження. Загальність перших трьох рівнів для всіх різновидів техніко-криміналістичних досліджень є одним із факторів обґрунтування технології досліджень цієї категорії.

Список використаних джерел

1. Літвінова О. В. Сутність основних понять теорії судової експертизи: методу та методології. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 70–80.
2. Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособие. Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1978. 182 с.
3. Зеленецкий В. С. Свод монографических работ новой научной направленности. Киев : Истина, 2012. 776 с.
4. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: курс общей теории. Москва : Норма, 2009. 480 с.
5. Онщенко Н. М. Методологія теорії держави і права (деякі аспекти розгляду). *Держава і право. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 3–20.
6. Сапун А. П. Роль общей теории советской криминалистики в развитии теоретических основ криминалистической экспертизы. *Криминалистическая и судебная экспертиза*. 1971. № 8. С. 113–116.
7. Ієрусалимов І. О. Методологія теорії криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.)* : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 217–219.
8. Лозовский Д. Н. К дискуссии о соотношении категорий «метод» и «методология» в криминалистике. *Социально-политические науки*. 2012. № 4. С. 71–72.
9. Колдин В. Я. Актуальные проблемы методологии криминалистики и судебной экспертизы. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2011. № 1 (21). С. 12–18.
10. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 528 с.
11. Сімакова-Єфремян Е. Б. Загальна теорія судової експертизи як основа методології проведення комплексних судово-експертних досліджень. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 225–235.
12. Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, судова експертиза). *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 58–64.
13. Шляхов А. Р. Научные основы криминалистической экспертизы. *Современные тенденции развития судебной экспертизы вещественных доказательств и пути внедрения новых физических, химических и биологических методов исследования в экспертную практику : материалы Всесоюз. науч. конф.* : в 2 ч. Москва : ВНИИ судебных экспертиз, 1972. Ч. 1 : Теоретические, процессуальные и организационные проблемы судебной экспертизы. С. 5–10.
14. Плесовских Ю. Г. Судебно-экспертное исследование: правовые, теоретические, методологические и информационные основы производства : монограф. Москва : Издательская группа «Юрист», 2008. 239 с.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Litvinova, O. V. (2016) Sutnist' osnovnykh ponyat' teorii sudovoyi ekspertyzy: metodu ta metodolohiyi [The essence of the basic concepts of the theory of forensic science: method and methodology]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Issue 61, pp. 70–80. [in Ukr.].
2. Vinberh, A. I., Malakhovskaya, N. T. (1978) Sudebnaya ékspertologiya (obshcheteoreticheskiye i metodologicheskkiye problemy sudebnykh ékspertiz) [Forensic expertise (general theoretical and methodological problems of forensic examinations)] : ucheb. posobiye. Volgograd : NIiRIO VSSH MVD SSSR, 182 p. [in Russ.].
3. Zelenetsky, V. S. (2012) Svod monograficheskikh rabot novoy nauchnoy napravlenosti [NIiRIO VSSH MVD SSSR]. Kyiv : Istyna, 776 p. [in Russ.].
4. Aver'yanova, T. V. (2009) Sudebnaya ékspertiza: kurs obshchey teorii [Forensic examination: a course of general theory]. Moscow : Norma, 480 p. [in Russ.].
5. Onishchenko, N. M. (2016) Metodolohiya teorii derzhavy i prava (deyaki aspekty rozhlyadu) [Methodology of the theory of state and law (some aspects of consideration)]. *Derzhava i pravo. Seriya : Yurydychni nauky*. Issue 71, pp. 3–20. [in Ukr.].
6. Sapun, A. P. (1971) Rol' obshchey teorii sovetskoy kriminalistiki v razvitii teoreticheskikh osnov kriminalisticheskoy ékspertizy [The role of the general theory of Soviet criminology in the development of the theoretical foundations of forensic examination]. *Kriminalisticheskaya i sudebnaya ékspertiza*. № 8, pp. 113–116. [in Russ.].
7. Iyerusalymov, I. O. (2017) Metodolohiya teorii kryminalistychnoho zabezpechennya slidchoyi

diyali'nosti [Methodology of the theory of forensic support of investigative activities]. *Aktual'ni pytannya kryminal'noho protsesu, kryminalistyky ta sudovoyi ekspertyzy : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 24 lystop. 2017 r.)* : u 2 ch. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, Part 1, pp. 217–219. [in Ukr.].

8. Lozovskiy, D. N. (2012) K diskussi o sootnoshenii katehorii «metod» i «metodologiya» v kriminalistike [To the discussion of the relationship between the categories of «method» and «methodology» in criminalistics]. *Sotsyal'no-politicheskiye nauki*. № 4, pp.71–72. [in Russ.].

9. Koldin, V. Ya. (2011) Aktual'nyye problemy metodologii kriminalistiki i sudebnoy ekspertyzy [Actual problems of methodology of forensic science and judicial examination]. *Teoriya i praktika sudebnoy ekspertyzy*. № 1 (21), pp. 12–18. [in Russ.].

10. Klymenko, N. I. (2007) Sudova ekspertolohiya [Forensic expertise] : kurs lektsiy : navch. posib. dlya stud. yuryd. spets. vyshch. zakl. Kyiv : Vydavnychyy Dim «In Yure», 528 p. [in Ukr.].

11. Simakova-Yefremyan, E. B. (2006) Zahal'na teoriya sudovoyi ekspertyzy yak osnova metodolohiyi provedennya kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen' [General theory of forensic examination as a basis for the methodology of complex forensic research]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*. № 3 (46), pp. 225–235. [in Ukr.].

12. Konovalova, V. O. (2015) Problemy metodolohiyi haluzevykh nauk (kryminal'ne pravo, kryminal'no-protseual'ne pravo, kryminalistyka, sudova ekspertyza) [Problems of methodology of branch sciences (criminal law, criminal procedural law, forensic sciences, judicial examination)]. *Pravo ta innovatsiyi*. № 4, pp. 58–64. [in Ukr.].

13. Shlyakhov, A. R. (1972) Nauchnyye osnovy kriminalisticheskoy ekspertyzy [Scientific foundations of forensic examination]. *Sovremennyye tendentsyi razvitiya sudebnoy ekspertyzy veshchestvennykh dokazatel'stv i puti vnedreniya novykh fizicheskikh, khimicheskikh i biologicheskikh metodov issledovaniya v ekspertnyuyu praktiku : materialy Vsesoyuz. nauch. konf. : v 2 ch. Moscow : VNII sudebnykh ekspertiz, Part 1 : Teoreticheskiye, protsessual'nyye i organizatsyonnyye problemy sudebnoy ekspertyzy*, pp. 5–10. [in Russ.].

14. Plesovskikh, Yu. G. Sudebno-ekspertnoye issledovaniye: pravovyye, teoreticheskiye, metodologicheskiye i informatsyonniye osnovy proizvodstva [Forensic research: legal, theoretical, methodological and information bases of production] : monograf. Moscow : Izdatel'skaya gruppa «Yurist», 2008. 239 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Vitalii Areshonkov. Methodology of forensic research in the investigation of criminal offenses. The article considers one of the important issues for the theory of criminalistics and forensic expertise – the methodology of research conducted in the investigation of criminal offenses to obtain indicative and evidentiary information. It emphasizes that the concept of «methodology» in criminalistics and forensic expertise, in contrast to the concepts of «technique» and «method», today has no clear boundaries and unambiguous meaning.

Based on the development of scientific views on general ideas on the methodology of science and methodology in forensics, forensic expertise formulated the concept of forensic (technical forensic) research, which should be understood as the doctrine of forensic research methods and a set of forensic tools for studying forensic tools, projects in order to obtain indicative or evidentiary information about the circumstances of the criminal offense. It is also noted about the incorrectness of mixing the theory and methodology of research, as these categories have different content and load.

Accordingly, these categories should be used to denote various phenomena. In addition, five levels of methodology of forensic research (philosophical, general scientific, specific-scientific, specific-branch and level of methods and techniques of specific research) are identified, and the content of each of them is revealed. It was also concluded that the first three levels of methodology are the same for all forensic research, and only at the fourth level the methodology is subject to differentiation depending on the specific object that needs to be studied during the implementation of a specific forensic study. Accordingly, the generality of the first three levels for all types of forensic research is one of the factors justifying the technology of research in this category.

Keywords: *forensic technique, forensic expertise, forensic research, research methodology, method of research.*

УДК 341.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-322-327

Віталій ЗАВГОРОДНИЙ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до класифікації рішень Європейського суду з прав людини. На основі їх аналізу уточнено підстави для видової диференціації результатів волевиявлення Страсбурзького суду, а також обґрунтовано ряд нових критеріїв для поділу правових актів Суду Ради Європи.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, класифікація, ухвали Страсбурзького суду, постанови Суду Ради Європи, консультативні висновки Європейського суду з прав людини, правозастосовний акт Суду Ради Європи, інтерпретаційний акт Європейського суду з прав людини, рішення Страсбурзького суду, що мають складну юридичну природу.

Постановка проблеми. Усебічне дослідження рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький суд, Суд Ради Європи) як самостійного явища правової дійсності в усій багатоманітності його проявів вимагає розробки науково обґрунтованих підходів до класифікації однойменного правового феномену. Вважаємо, що класифікація, яка трактується у словниках як система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками чи властивостями, передусім вимагає з'ясування як існуючих в юридичній науці критеріїв для видової диференціації рішень ЄСПЛ, так і визначення нових.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у розробку питання видової диференціації рішень Суду Ради Європи зробили такі фахівці у галузі права: Р. Бабанли, О. Герасимів, О. Девятова, Т. Дудаш, О. Кайдаш, П. Пушкар, П. Рабінович, О. Соловійов, Т. Соловійова, М. Швецова, Т. Шуберт та деякі інші правники. Однак варто зауважити, що запропоновані вченими підходи до класифікації правових актів Страсбурзького суду є доволі обмеженими та недосконалими. А отже, це питання потребує здійснення подальших наукових пошуків.

Метою дослідження є уточнення існуючих та пропозиція ряду нових підстав для класифікації рішень ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Обґрутовуючи та формуючи підхід до коректного цитування рішень ЄСПЛ, П. Пушкар та Р. Бабанли доходять висновку, що за складами рішення Страсбурзького суду поділяються на такі види: а) рішення, які ухвалюються Великою Палатою, що складається із сімнадцяти суддів; б) рішення, які ухвалюються складом палати із семи суддів; в) рішення, які ухвалюються складом комітету із трьох суддів [1]. Загалом підтримуючи такий підхід дослідників до класифікації рішень Суду Ради Європи, все ж зауважимо, що більш прийнятною є така підстава для видової диференціації зазначених результатів волевиявлення ЄСПЛ, як спосіб ухвалення рішень, що дозволяє виокремити правові акти Страсбурзького суду, ухвалені колегіально, тобто у складі кількох суддів (рішення комітетів, палат та Великої палати), та акти Страсбурзького суду, ухвалені суддею одноосібно (рішення про прийнятність скарги).

Як стверджують правники, рішення ЄСПЛ, постановлені Великою Палатою Суду та палатами у складі семи суддів, «формуєть прецедентну практику» (хоча і самі рішення ЄСПЛ не є прецедентами в класичному розумінні «stare decisis», а скоріше, відображають сталість, зміну або розвиток практики Суду з певного питання). Рішення комітетів із трьох суддів не формують практику ЄСПЛ і не можуть формувати нову

© В. Завгородній, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7489-8170>

dnepr-2001@i.ua

практику – вони є відображенням сталої практики ЄСПЛ, копіюють правові позиції попередніх рішень у справах повторюваного характеру, не створюючи правових новел. Часто-густо Страсбурзький Суд у таких рішеннях посилається на правові позиції та принципи, утверджені в попередніх «прецедентних» або «лідуючих» рішеннях. Такі посилання є загальними і не обов'язково є прив'язаними до фактичних обставин конкретних справ або навіть країни-відповідача [1].

Вважаємо, що охарактеризовані вченими властивості рішень ЄСПЛ дають змогу класифікувати правові акти Страсбурзького суду за таким критерієм, як вплив рішень Суду Ради Європи на подальшу юридичну діяльність самого ЄСПЛ та діяльність юрисдикційних органів держав-учасниць Конвенції на: а) рішення, які впливають на розвиток практики ЄСПЛ, а також суб'єктів національної юридичної діяльності (рішення Великої Палати та палат); б) рішення, які не впливають на розвиток практики Страсбурзького суду та суб'єктів національної юридичної діяльності (рішення комітетів).

Разом з тим твердження вчених, що нечастим винятком щодо рішень комітетів із трьох суддів є справи, які розглядаються за спрощеною процедурою, як, наприклад, справа «Навальний №2», стосовно тієї ж процедури, дає підстави для віднесення їх до групи рішень, що необхідно класифікувати за таким критерієм, як різновид процедури ухвалення рішення. Уважаємо, що за цією підставою рішення Суду Ради Європи можуть бути диференційовані на: а) рішення, що ухвалені за загальною процедурою; б) рішення, що ухвалені за спрощеною процедурою; в) рішення, що ухвалені за спеціальною (пілотною) процедурою.

Дослідниками також наголошується і на тому, що важливо взяти до уваги і процесуальну форму рішення ЄСПЛ – рішення по суті, рішення стосовно прийнятності або рішення стосовно «викреслення заяв зі списку справ, що знаходяться на розгляді в Суді» (strike out judgments/decisions). Такі рішення можуть прийматися всіма трьома складами Суду – Великою Палатою, палатою із семи суддів чи комітетом Суду із трьох суддів. Усе більше рішень стосовно викреслення зі списку приймаються суддями одноосібно [1].

Однак вважаємо, що запропонований вченими критерій для класифікації актів Суду Ради Європи є некоректним, зважаючи на сучасний підхід до розуміння поняття «процесуальна форма» як визначеного законом порядку проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні, та їх відповідне оформлення у процесуальних документах [2, с. 23]. Тому більш доцільно вести мову не про процесуальну форму рішення, а про юридичну форму результату волевиявлення ЄСПЛ. А отже, рішення Страсбурзького суду варто диференціювати за юридичною назвою документа на ухвали, постанови, консультативні висновки.

З погляду О. Герасимів, класифікуючи рішення ЄСПЛ, насамперед потрібно було б виокремити ті рішення, в яких вказано на головні недоліки законодавства України у сфері гарантування конвенційних прав. Першим критерієм аналізу рішень ЄСПЛ, в яких висловлюються зауваження щодо зазначених гарантій, є зміст (сутність) тих прав, які би мали бути ефективно забезпечені відповідними законодавчими нормами. Другий із таких критеріїв ґрунтується на розрізненні двох видів означених недоліків: один торкається тих випадків, коли – з погляду ЄСПЛ – в українському законодавстві вказано на відсутність норми, спрямованої на забезпечення та захист конвенційних прав; а інший – тих випадків, коли наявні законодавчі гарантії таких прав ЄСПЛ вважає неякісними, неефективними. І, нарешті, третім критерієм послугувала вербальна форма вираження, а точніше – деонтологічний статус тих рекомендацій ЄСПЛ з усунення недоліків законодавчих гарантій конвенційних прав, які впливають із його рішень [3, с. 10-11].

Аналіз зазначеного дає підстави дійти висновку, що вченим загалом виокремлюються два критерії для класифікації рішень ЄСПЛ, а саме: а) за наявністю у рішеннях ЄСПЛ суджень про стан національного законодавства, яке гарантує дотримання конвенційних норм; б) за способом вираження Страсбурзьким судом рекомендацій щодо необхідності удосконалення чинного національного законодавства, яке не відповідає конвенційним приписам. Однак, на наше переконання, такі критерії для розрізнення результатів волевиявлення ЄСПЛ є неприйнятними та, скоріше, є підставами для видової диференціації правових позицій Суду Ради Європи, а не його рішень.

Як наголошує М. Швецова, крім рішень, що ухвалюються Європейським судом

по суті справи, у судовій практиці ЄСПЛ є й інші рішення. До них необхідно віднести вмотивовані рішення палат щодо прийнятності скарги, про вилучення заяви із реєстру справ, що розглядаються (зокрема, при укладанні сторонами мирової угоди). Крім того, рішення комітетів суддів, що не містять мотивувальної частини (зокрема, одноголосне рішення комітету з трьох суддів про неприйнятність індивідуальних заяв, коли не потрібне додаткове вивчення скарги) [4, с. 86].

Аналіз зазначеного дає підстави стверджувати, що одним з критеріїв для видової диференціації рішень ЄСПЛ є особливість внутрішньої форми рішень Страсбурзького суду, за яким слід виокремлювати: а) правові акти Суду Ради Європи, що містять усі необхідні структурні елементи судового рішення (вступну, описову, мотивувальну та резолютивну); б) правові акти Суду Ради Європи, в яких хоча й відсутня мотивувальна частина, однак вона виводиться зі змісту раніше ухвалених ЄСПЛ судових рішень, що складають результати юридичної практики цієї правозахисної інституції.

Варто зауважити, що у загальному вигляді рішення ЄСПЛ можна визначити як правові акти, за допомогою яких Страсбурзький суд реалізує свої владні повноваження, визначені Конвенцією й протоколами до неї. Однак необхідно наголосити, що рішення, які ухвалюються Страсбурзьким судом, відіграють різну роль у процесі здійснюваного ним судочинства.

Як відомо, постанови є найбільш значущими рішеннями ЄСПЛ, якими закінчується розгляд справи по суті. Іншими ж рішеннями вирішуються лише окремі питання, що постали перед Судом Ради Європи. Уважаємо, що ухвалюючи правові акти, якими вирішується справа по суті, ЄСПЛ здійснює правосуддя в точному значенні цього поняття, що і є метою провадження. Іншими правовими актами, які ухвалюються в межах провадження, Страсбурзький суд вирішує лише процесуально-правові питання, що виникають при розгляді скарги.

Отже, не всі рішення ЄСПЛ можна віднести до актів правосуддя. Щоправда, до них можна віднести не тільки рішення ЄСПЛ, які ухвалюються по суті справи. На наше переконання, такими актами є ще й досліджувані попередньо консультативні висновки ЄСПЛ, які надаються за запитом вищих судових інстанцій договірних сторін Конвенції та по суті є класичними актами тлумачення норм права, хоча й неімперативного характеру.

Відповідно до ст. 37 Конвенції Суд Ради Європи може на будь-якій стадії провадження у справі прийняти рішення про вилучення заяви з реєстру, якщо обставини дають підстави дійти висновку: а) що заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву; або б) що спір уже вирішено; або в) що на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим. Страсбурзький суд також може прийняти рішення про поновлення заяви в реєстрі справ, якщо він вважає, що це виправдано обставинами [5]. На нашу думку, такі та інші подібні рішення є допоміжними правовими актами Страсбурзького суду, що є його правовим інструментарієм для вирішення питань процесуального характеру.

Вищевикладене дозволяє дійти висновку, що залежно від ролі рішень ЄСПЛ у процесі здійснюваного судочинства їх потрібно класифікувати на: а) основні (постанови Суду Ради Європи, що ухвалюються по суті справи, закріплюють підсумковий результат волевиявлення Суду, спричиняють необхідність вжиття державою-відповідачем заходів індивідуального та загального характеру; консультативні висновки Страсбурзького суду, що надаються за запитом вищих національних судових інстанцій); б) допоміжні, що забезпечують підготовку основних рішень Суду або дозволяють Суду реалізувати власні процесуальні повноваження (рішення про відповідність скарги умовам прийнятності, рішення про вилучення заяви з реєстру чи її поновлення, рішення про об'єднання заяв, рішення про передачу заяви на розгляд палати чи Великої палати Страсбурзького суду тощо).

Здійснюючи розподіл результатів волевиявлення ЄСПЛ на групи за спільними властивостями, варто звернути увагу і на таку їх ознаку, як обов'язковість для адресатів.

Беззаперечним є той факт, що рішення Страсбурзького суду, які ухвалені ним по суті справи та набули статусу остаточного, є імперативними для держави-відповідача та заявника, порушення прав якого констатовано Судом Ради Європи. Така імперативність чітко визначена статтею 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Однак варто наголосити і на тому, що не всі результати волевиявлення

Страсбурзького суду мають імперативний характер для своїх адресатів. До таких правових актів ЄСПЛ потрібно віднести консультативні висновки (*advisory opinions*), що надаються Судом Ради Європи на виконання положень Протоколу № 16 до Конвенції за запитом Вищих судових установ Високої Договірної Сторони, з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією. Таким чином, консультативні висновки ЄСПЛ, що за своєю приналежністю є інтерпретаційно-правовими актами Суду Ради Європи, мають рекомендаційний характер для судових органів держави-учасниці Конвенції та відповідно не спричиняють загальнообов'язкових наслідків для них.

Вищевикладене дає підстави для класифікації правових актів Страсбурзького суду за ступенем їх імперативності (обов'язковості) для адресатів на: а) акти Суду Ради Європи, що мають імперативний характер (ухвали про прийнятність скарги, постанови по суті справи); б) акти Суду Ради Європи, що носять консультативний характер (консультативні висновки, що надаються Страсбурзьким судом на виконання нормативних приписів факультативного протоколу № 16 до Конвенції).

Вважаємо, що одним із критеріїв для видової диференціації рішень Суду Ради Європи є їх ефективність.

Як зауважує Л. Пастухова, ефективність рішень Європейського суду з прав людини – це ступінь їх реального впливу на виконання державами – відповідачами зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Критеріями оцінки ефективності рішень Європейського суду з прав людини є їх безпосередні цілі: 1) відновлення порушених прав людини; 2) усунення перешкод на шляху реалізації людиною своїх прав. Показниками ефективності рішень ЄСПЛ є: а) рівень відновлення конкретними державами-відповідачами на основі рішень Суду порушених прав людини; б) певні зміни у динаміці встановлених Судом порушень конвенційних норм державами-відповідачами [6, с. 16-17].

Аналіз зазначеного дає підстави стверджувати, що ефективність акта правосуддя ЄСПЛ є нічим іншим, ніж зумовленим різноманітними об'єктивними та суб'єктивними чинниками співвідношенням між фактичними результатами дії рішення Страсбурзького суду і тими цілями, для досягнення яких він ухвалювався. Разом з тим вважаємо, що, окрім запропонованих вище критеріїв, оцінка ефективності рішень ЄСПЛ має охоплювати і їх корисність та цінність як для конкретних адресатів, так і інших суб'єктів, що перебувають під юрисдикцією держави відповідача, а також спричиненість реальних змін у різних сферах суспільного життя.

Вважаючи на багатоаспектний вплив рішень ЄСПЛ на національну правову систему, критерієм їх ефективності є реальні зміни, що відбуваються в різних сферах суспільного життя і торкаються передусім стану правової захищеності особистості. З огляду на цю підставу пропонуємо розрізняти: а) рішення Страсбурзького суду, що мають достатньо високий ступінь ефективності (показником відповідного ступеня є реальні зміни в суспільному житті); б) рішення Суду Ради Європи, що мають низький рівень ефективності (держава не вживає належних заходів, відповідно не відбуваються реальні зміни у житті суспільства).

Попередньо отримані результати дослідження дозволили зробити висновок, що до типових правозастосовних актів ЄСПЛ варто віднести: 1) рішення про прийнятність скарги; 2) рішення про вилучення заяв з реєстру справ відповідно до статті 39 Конвенції (досягнення дружнього врегулювання), 3) рішення про поновлення заяви в реєстрі справ та деякі інші рішення. На правозастосовний характер зазначених рішень Страсбурзького суду вказують такі їх характерні риси: а) ухвалюються у зв'язку з розглядом конкретної скарги на порушення конвенційних норм; б) стосуються лише конкретного скажника; в) породжують юридичні наслідки; г) за своєю структурою містять вступну, описово-мотиваційну та резолютивну частини.

Аналіз усіх можливих результатів волевиявлення Суду Ради Європи дає підстави стверджувати, що інтерпретаційними судовими актами є консультативні висновки ЄСПЛ (*advisory opinions*), що надаються Страсбурзьким судом у таких випадках: 1) на запит Комітету Міністрів з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї (ст. 47 Конвенції); 2) за запитом Вищих судових установ Високої Договірної Сторони з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією (протокол № 16 до Конвенції), а також рішення ЄСПЛ (*judgments*), в яких інтерпретуються

правоположення раніше ухвалених постанов Страсбурзького Суду на виконання правила 79 Регламенту Суду Ради Європи. Порівняльне дослідження вказаних правових актів Страсбурзького Суду дозволило виокремити такі їх схожі риси, а саме: є класичними актами тлумачення; ухвалюються лише на запит уповноважених суб'єктів; обов'язковою вимогою до них є вмотивованість; мають рекомендаційний характер для своїх адресатів.

Водночас варто наголосити, що, незважаючи на важливість попередньо виокремлених рішень ЄСПЛ правозастосовного та правотлумачного характеру, ключовими серед усіх правових актів Суду Ради Європи залишаються рішення, що ухвалюються Страсбурзьким судом по суті справи (постанови). Природа таких актів є складною, зважаючи на те, що вони мають властивості як правоінтерпретаційних, так і правозастосовних актів з переважанням властивостей останнього.

Вищезазначене дозволяє диференціювати правові акти Суду Ради Європи залежно від їх юридичних властивостей на: 1) рішення ЄСПЛ, що мають властивості правозастосовного акта; 2) рішення ЄСПЛ, що мають властивості правоінтерпретаційного акта; 3) рішення, що мають дуальну (складну) юридичну природу, тобто мають властивості як правозастосовного, так і правоінтерпретаційного актів.

Одним із найбільш актуальних питань, яке останніми роками турбує українське суспільство, є виконання рішень Суду Ради Європи нашою державою, що поряд з системними проблемами виконання рішень національних судів займає чільне місце. Зазначене дозволяє класифікувати постанови Суду Ради Європи залежно від фактичного стану їх виконання державою-відповідачем на: а) постанови, що виконані в повному обсязі; б) постанови, що виконані частково; в) постанови, що не виконуються державою-відповідачем.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що існуюча в сучасній юридичній науці класифікація рішень Суду Ради Європи є неповною і, на нашу думку, має бути збагачена такими підходами, а саме: з огляду на вплив рішень Суду Ради Європи на подальшу юридичну діяльність самого ЄСПЛ та діяльність юрисдикційних органів держав-учасниць Конвенції; за ступенем їх імперативності (обов'язковості) для адресатів; залежно від їх ролі у процесі здійснюваного ЄСПЛ судочинства; за юридичною формою результату волевиявлення ЄСПЛ (назвою юридичного документа); залежно від того, у межах якої процедури ухвалено рішення Страсбурзьким судом; за способом ухвалення Судом Ради Європи рішення; залежно від юридичних властивостей правового акта Страсбурзького суду; залежно від особливостей внутрішньої форми рішення ЄСПЛ; за ступенем ефективності правових актів Суду Ради Європи; залежно від фактичного стану виконання постанов Страсбурзького суду державою-відповідачем.

Список використаних джерел

1. Пушкар П., Бабанли Р. Як забезпечити коректність цитування рішень Європейського суду з прав людини? URL: <https://radako.com.ua/news/yak-zabezpechiti-korektnistcituвання-rishen-ievropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini>.
2. Сімонович Д. В. Кримінальна процесуальна форма. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5-2. Том 3. С. 233–235.
3. Гарасимів О. Практика Європейського суду з прав людини у справах проти України як чинник можливого удосконалення законодавчих правозахисних гарантій (за результатами юридикостатистичного дослідження). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Випуск 61. С. 10–15.
4. Швецова М. В. Судебные акты Европейского суда по правам человека в сфере трудовых и иных непосредственно связанных с ними правоотношений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / ФГБОУВО «Российский государственный университет правосудия». Москва, 2016. 259 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Рада Європи. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2003. 21 с.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Pushkar, P., Babanly, R. Yak zabezpechyty korektnist' tsytuvannya rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny? [How to ensure the correctness of citations of the European Court of Human Rights] URL: <https://radako.com.ua/news/yak-zabezpechiti-korektnistcituвання-rishen-ievropeyskogo>

sudu-z-prav-lyudini. [in Ukr.].

2. Simonovych, D. V. (2014) Kryminal'na protsesual'na forma [How to ensure the correctness of citations of the European Court of Human Rights]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*. Issue 5-2. Vol 3, pp. 233–235. [in Ukr.].

3. Harasymiv, O. (2015) Praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravakh proty Ukrainy yak chynnyk mozhlivoho udoskonalennya zakonodavchykh pravozakhysnykh harantiy (za rezul'tatamy yurydykostatystychnoho doslidzhennya) [The practice of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine as a factor in the possible improvement of legislative human rights guarantees (according to the results of legal statistics research)]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya yurydychna*. Issue 61, pp. 10–15. [in Ukr.].

4. Shvetsova, M. V. (2016) Sudebnyye akty Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka v sfere trudovykh i inykh neposredstvenno svyazannykh s nimi pravootnosheniy [Judicial acts of the European Court of Human Rights in the field of labor and other legal relations directly related to them] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.05 / FHBOUVO «Rossiyskiy gosudarstvennyy universitet pravosudiya». Moscow, 259 p. [in Russ.].

5. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950]. Rada Yevropy. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukr.].

6. Pastukhova, L. V. (2003) Efektyvnist' mizhnarodno-pravovykh zasobiv zabezpechennya realizatsiyi Konventsiyi pro zakhyst prav i osnovnykh svobod lyudyny [Effectiveness of international legal means of ensuring the implementation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy. Kyiv, 21 p. [in Ukr.].

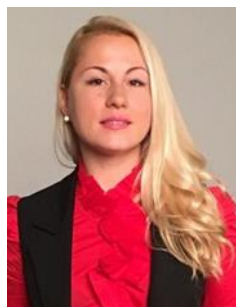
ABSTRACT

Vitalii Zavhorodnii. Classification of decisions of the European Court of Human Rights. The article considers the existing approaches in modern legal science to the classification of decisions of the European Court of Human Rights. Based on their analysis, the grounds for species differentiation of the results of the Strasbourg court of will are clarified, and a number of new approaches to the division of legal acts of the European Court of Human Rights based on the following criteria are substantiated: 1) the impact of the decisions of the Strasbourg Court on the further legal activity of the European Court of Human Rights itself and the activity of the jurisdictional bodies of the states parties to the Convention; 2) according to the degree of their imperative (obligatory) for the addressees; 3) depending on their role in the proceedings of the European Court of Human Rights; 4) according to the legal form of the result of the expression of will by the Court of Justice of the Council of Europe; 5) depending on the procedure within which the decision was taken by the Strasbourg court; 6) according to the method of decision-making by the Strasbourg court; 7) depending on the legal properties of the legal act of the Strasbourg court; 8) depending on the peculiarities of the internal form of the decision of the European Court of Human Rights; 9) the degree of effectiveness of legal acts of the European Court of Human Rights; 10) depending on the actual state of implementation of the Strasbourg court rulings by the respondent State.

Keywords: *decisions of the European Court of Human Rights, classification, judgments of the Strasbourg Court, advisory opinions of the European Court of Human Rights, law enforcement act of the Strasbourg Court, interpretative act of the European Court of Human Rights, decisions of the Strasbourg court, which have a complex legal nature.*

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-328-332

Віта МОРОЗ
доктор юридичних
наук, доцент

**Анастасія
ЧЕПІЖКО**[©]
ад'юнкнт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАКОНОДАВЧО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ НОРМ ПРАВА ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОЇ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Досліджено окремі проблемні питання законодавчого регулювання права на вільний доступ до вогнепальної зброї, з'ясовується його природа й правова точка в українському законодавстві. На теперішній час актуальності даного дослідження додає проведення Збройними Силами України, іншими збройними формуваннями оборонної операції на сході України. Тому такі військові дії на території України призводять до значного розповсюдження обігу зброї, а саме – нелегального. Офіційно незареєстрована зброя стає джерелом скоєння злочинів, нещасних випадків, що переважно призводить до летальних наслідків. Тому проблема легалізації обігу зброї, її реєстраційне закріплення та вдосконалення нормативно-правових положень її застосування є актуальною на теперішній час для українського суспільства. У дослідженні проаналізовано правові аспекти законодавчого врегулювання обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні. Здійснено аналіз законопроектів, запропонованих державою для регулювання обігу зброї в Україні. У висновках зазначається про необхідність удосконалення законодавчих положень, які регулюють обіг зброї, та пропонуються та пропозиції щодо їх удосконалення.

Ключові слова: зброя, вогнепальна зброя, цивільна зброя, обіг зброї, незаконний обіг зброї, законопроект.

Постановка проблеми. На сьогодні важливість кримінально-правової боротьби зі злочинами, предметом яких є зброя, зростає у зв'язку із криміногенною ситуацією та проведенням Операції об'єднаних сил на сході України. Тому важливість даного питання пов'язана зі швидким розповсюдженням великої кількості різноманітної зброї, котра перебуває у користуванні осіб, на яких розповсюджується сфера чіткого, законного дотримання норм та правил у сфері дозвільної системи. Прийняття законодавчого акту забезпечить можливість реалізації державними органами заходів, спрямованих на дотримання норм права власниками цивільної вогнепальної зброї. Також слід наголосити, що одним із задекларованих кроків Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року є саме удосконалення законодавчого механізмів регулювання і контролю за обігом і використанням зброї та вибухонебезпечних речовин [5].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання застосування та використання цивільної вогнепальної зброї в Україні завжди були предметом дослідження багатьох вчених. Теоретичним аспектам даного дослідження по забезпеченню дотримання дозвільної системи та сервісної діяльності правоохоронних органів МВС України в різні роки досліджували В. Білоус, В. Глухова, С. Гусаров та інші, положення яких допомогли визначити перспективні напрями вирішення окресленої проблематики.

Деякі окремі питання застосування вогнепальної зброї досліджувалися й

© В. Мороз, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4433-3731>
0675631677@ukr.net

© А. Чепіжко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7395-9541>
chepishko19949@gmail.com

вивчалися і зарубіжними вченими, а саме: Б. Перроу та Б. Фаррелл, І. Уразалін, М. Шайдуллін та іншими.

Зокрема, питання змісту державного контролю вивчалися такими науковцями, як О. Андрійко, Д. Бахрах, В. Гарашук, С. Додін, Л. Коваль, В. Опришко та інші.

З урахуванням того, що тема статті висвітлює положення законопроекту 2021 року, то подібного наукового доробку в українській науці не було.

Мета статті – опрацювання та розкриття головних аспектів законодавчо-правового закріплення норм та правил щодо здійснення органами поліції заходів щодо забезпечення дотримання правил дозвільної системи особами, на які розповсюджується їх сфера адміністративних послуг, опрацювання поданих законопроектів, щодо обігу цивільної вогнепальної зброї та надання пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Україна – єдина держава серед європейських країн, у якій відсутній спеціальний закон щодо правового регулювання обігу цивільної вогнепальної зброї. А саме наявне в Україні законодавство є дотичним, не відповідає принципу правової визначеності та неузгоджене між собою. Одним із способів захисту сьогодні приватної, комунальної та державної власності, прав особистості, захисту самої людини, її життя, честі й гідності від злочинних посягань є використання для самооборони вогнепальної зброї.

На важливість визначення правового режиму власності на зброю, закріплення основних прав та обов'язків громадян і юридичних осіб щодо виробництва, набуття, володіння, розпорядження та використання зброї і боєприпасів, урегулювання інших, пов'язаних з цим суспільних відносин вказує те, що нині, відповідно до баз даних органів поліції, станом на 1 жовтня 2021 року на території нашої держави зареєстровано 707 117 власників вогнепальної зброї, які мають в особистому користуванні 790 055 одиниць мисливської гладкоствольної та 170 195 одиниць мисливської нарізної і комбінованої зброї. Хочу зазначити, що у власності громадян перебувають майже 220 000 одиниць травматичних пістолетів і револьверів. Тобто громадяни України легально мають право на володіння та користування цивільною вогнепальною зброєю у загальній кількості більше 1,2 млн. одиниць [6].

Правове урегулювання питань у дозвільній сфері в Україні набуло свого початку з 17.06.1992 з прийняттям Постанови Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна», саме з даного документа бере свій початок визначення порядку та процедури придбання громадянами України окремих видів майна. Такий порядок набуття права власності було поширено на вогнепальну мисливську гладкоствольну й нарізну зброю, газові пістолети, револьвери та патрони до них, холодну й пневматичну зброю [1].

Законодавчо та офіційно процедура правового закріплення обігу зброї в Україні завершилася ще 21 серпня 1998 року. Цього дня Наказом МВС України № 622 було затверджено Інструкцію про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів [2].

Відповідно правовий режим обігу цивільної зброї сьогодні врегульовано Інструкцією, затвердженою наказом МВС від 21.08.1998 № 622 [2]. Але це не відповідає статті 92 Конституції, яка передбачає необхідність законодавчого врегулювання цього питання. Незважаючи на таку значну кількість вогнепальної зброї в обігу, дані правовідносини в Україні досі не врегульовані жодним законом. Усі питання, пов'язані з обігом цивільної зброї, вирішуються виключно підзаконними нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України та інших міністерств і відомств.

Тому з огляду на викладене, на теперішній час до Верховної Ради України подано два законопроекти «Про право на цивільну вогнепальну зброю» як основний № 5708 [3] та альтернативний № 5708-1 [4], які мають багато спільних положень. Розроблення проектів обумовлене необхідністю законодавчого регулювання відносин, що виникають під час обігу в Україні цивільної вогнепальної зброї, у них надано визначення термінів і понять, визначено засади державної політики у сфері обігу вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, а також уперше запропоновано класифікувати цивільну вогнепальну зброю не за призначенням (мисливська, спортивна, бойова), а за технічними характеристиками.

Нам автори законопроектів пропонують встановити такі категорії цивільної вогнепальної зброї:

- Автоматична вогнепальна зброя під групою А;
- Гладкоствольна короткоствольна вогнепальна зброя під групою В.

У разі ухвалення законопроекту №5708 таку зброю зможуть отримати тільки особи, чия діяльність пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, а саме: судді, прокурори, поліцейські, приватні виконавці, приватні детективи, нотаріуси, адвокати, журналісти, працівники органів державного екологічного контролю, працівники спеціальних підрозділів органів охорони навколишнього природного середовища;

- Короткоствольна вогнепальна зброя під групою С.

Автори законопроекту № 5708 пропонують дозволити володіння такою зброєю лише спортсменам, старшим за 18 років, які не рідше двох разів на рік брали участь у змаганнях у складі збірних України і мають звання майстра спорту в цьому напрямку;

- Довгоствольна вогнепальна гладкоствольна зброя під групою D.

У разі ухвалення законопроекту головною особливістю даної категорії є право на зброю матимуть громадяни від 18 років, які пройшли спеціальне навчання;

- Довгоствольна вогнепальна нарізна і комбінована вогнепальна зброя під групою E.

Дану категорію автори законопроекту пропонують дозволити отримувати громадянам старше 25 років, яких не притягували до адміністративної відповідальності за порушення правил зберігання, носіння або перевезення нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї. Посвідчення власника зброї пропонують видавати спершу на 3 роки, а кожне наступне чи продовжене – на 5 років. Цей документ не зможуть отримувати громадяни, у яких судимість або медичні протипоказання.

Дані законопроекти чітко визначають перелік видів зброї, боєприпасів та обладнання до неї, які виведені з цивільного обороту (розривні кулі патронів, глушники до короткоствольної зброї, зброя без маркувань або виготовлена з матеріалів, які неможливо розпізнати металошукачем тощо).

Ще одним важливим аспектом, що пропонують автори, є запровадження посвідчення власника зброї, наприклад, як з посвідченням водія, яке громадянин зможе отримати строком на п'ять років та видаватися на певну категорію зброї (довгоствольна вогнепальна нарізна, автоматична вогнепальна зброя, короткоствольна тощо). Дане посвідчення наділятиме громадянина правом придбати зброю саме цієї категорії, унормовано вимоги щодо її отримання, які відрізнятимуться за віковим цензом, стажем поводження зброї, строком користування тощо. Але, на мою думку, застосування такої назви, як «Посвідчення власника зброї», викликає сумніви при такій ситуації, наприклад, як співробітники суб'єктів охоронної діяльності, про яких йде мова у частині 13 статті 34 законопроекту № 5708, де вони не є її власником і не мають документа на право володіння, але використовують її [3]. Отже, надання таким особам «Посвідчення власника зброї» виглядає нелогічним, тим більш, що власником зброї у цих випадках зазвичай є відповідна юридична особа, якій і видається «Посвідчення власника» на цю зброю.

А також пропонується на кожен одиницю вогнепальної зброї видавати технічні паспорти із зазначенням характеристик зброї та відомостей про її власника, що, на мою думку, має важливе значення для регулювання порядку з поводженням цивільної зброї.

Законопроекти, котрі подані до Верховної Ради України, передбачають подібні механізми регламентації порядку набуття у власність цивільної зброї, її спадкування, зберігання, носіння, транспортування, використання, вилучення, знищення тощо. Але вони мають і певні відмінності. По-перше, це стосується короткоствольної зброї (пістолетів і револьверів). Законопроект № 5708 пропонує, щоб таку зброю могли придбати лише спортсмени, які надалі мають зберігати її винятково в тирі та не мають право носити поза місцем проведення спортивних заходів, то альтернативний проєкт № 5708-1 пропонує надавання можливості придбати таку зброю фактично всім охочим, приховано носити її із собою (окрім зон, вільних від зброї) та зберігати в себе вдома. По-друге, є відмінність в прийнятті Єдиного реєстру зброї, держателем якого, за задумом авторів законопроекту № 5708, має бути Міністерство внутрішніх справ України (яке веде всі подібні обліки), а в законопроекті № 5708-1 реєстр хочуть передати до Мін'юсту. Але в той же час Міністерство юстиції України обґрунтовано відмовилися стати держателем Єдиного реєстру цивільної зброї й запропонували залишити підпорядкування реєстру Міністерству внутрішніх справ України.

Проаналізувавши законодавчо-правову базу та подані до Верховної Ради України законопроекти хочу погодитися з їхньою актуальністю на теперішній час та

необхідністю законодавчого регулювання обігу зброї.

Право людини на життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і особиста безпека належать до природних прав людини і повинні захищатись у демократичній, правовій країні усім масивом нормативно-правових актів. Конституція України (ст. ст. 3, 27, 29, 30 Конституції України) та норми інших галузей права (н-д, ст. 36 Кримінального кодексу України) відповідним чином забезпечують охорону цих природних прав. Однак це є вкрай недостатнім і потребує подальшого правового вдосконалення.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є саме ухвалення закону, який врегулюватиме питання забезпечення громадянами держави права на активний особистий захист свого життя та здоров'я, а також життя та здоров'я навколишніх від злочинних посягань, у стані крайньої необхідності за допомогою вогнепальної зброї, а також приведення існуючого нормативного регулювання в питанні зброї у відповідність до норм Конституції.

Висновки. На теперішній час законодавство України потребує чіткого регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері реалізації права громадян та юридичних осіб в Україні на цивільну вогнепальну зброю, бойові припаси до неї, а також конструктивно схожі зі зброєю та бойовими припасами вироби, та визначення правового режиму власності на цивільну вогнепальну зброю, встановлення основних прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб щодо виробництва, набуття, володіння, відчуження, носіння, транспортування, ремонту, застосування цивільної вогнепальної зброї, та бойових припасів до неї, а також інших суспільних відносин, що безпосередньо з цим пов'язані, у тому числі і відповідно до міжнародних зобов'язань України.

Тому з метою урегулювання суспільних відносин з обігу цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів розроблено та подано до Верховної Ради України два законопроекти про право на цивільну вогнепальну зброю. Метою законопроектів є дотримання режиму законності в питаннях визначення правового режиму власності на зброю, закріплення основних прав та обов'язків громадян і юридичних осіб щодо виробництва, набуття, володіння, розпорядження та використання зброї і боєприпасів, врегулювання інших суспільних відносин, що безпосередньо з цим пов'язані.

Відповідно до вказаної мети пропонується прийняти законодавчий акт, в якому визначатимуться наступні розділи: класифікація цивільної вогнепальної зброї; загальні засади здійснення прав і виконання обов'язків власників цивільної вогнепальної зброї; порядок отримання права на цивільну вогнепальну зброю та боєприпаси; встановити порядок придбання, володіння зберігання та застосування зброї; порядок страхування цивільної відповідальності власників цивільної вогнепальної зброї; забезпечити право на приховане носіння зброї з метою самозахисту; створення Єдиного державного реєстру власників зброї та створити механізм чіткого контролю за діяльністю системи ліцензування власників зброї.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про дозвільну систему : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2012 № 576/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF#Text>.

2. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 № 622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.

3. Про право на цивільну вогнепальну зброю : проєкт Закону України №5708, зареєстрований Верховною Радою України від 25.06.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360.

4. Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю : проєкт Закону України №5708-1, зареєстрований Верховною Радою України від 13.07.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481.

5. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 693-р, URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/KR190693?an=1&ed=2020_07_22.

6. Законодавче врегулювання обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні: стаття для видання «Голос України». URL : http://www.golos.com.ua/article/354081?fbclid=IwAR3EuOsM-IC8j2KgYjF550qV067pHQ0Hus8_Q0nOi5fUQM51rEjeiNXhAv8.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dozvil'nu system [On approval of the Regulations on the licensing system] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.06.2012 r. № 576/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF#Text>. [in Ukr].
2. Instruktsiya pro porjadok vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, obliku, perevezennya ta vykorystannya vohnepal'noyi, pnevmatichnoyi i kholodnoyi zbroyi, prystroyiv vitchyznyanoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoymy vlastyovostyamy metal'nymy snaryadamy nesmertel'noyi diyi, ta zaznachenykh patroniv, a takozh boyeprypasyv do zbroyi ta vybukhovyykh materialiv [Instruction on the procedure for manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic and melee weapons, devices of domestic production for firing cartridges equipped with rubber or similar in their properties non-lethal metal shells, and these cartridges and ammunition to weapons and explosives] : nakaz MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>. [in Ukr].
3. Pro pravo na tsyvil'nu vohnepal'nu zbroyu [On the right to civilian firearms] : proyekt Zakonu Ukrainy №5708, zareyestrovanyy Verkhovnoyu Radoyu Ukrainy vid 25.06.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360. [in Ukr].
4. Pro pravo na samozakhyst ta volodinnya tsyvil'noyu vohnepal'noyu zbroyeu [On the right to self-defense and possession of civilian firearms] : proyekt Zakonu Ukrainy №5708-1, zareyestrovanyy Verkhovnoyu Radoyu Ukrainy vid 13.07.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481. [in Ukr].
5. Pro zatverdzhennya planu zakhodiv z realizatsiyi Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku [On approval of the action plan for the implementation of the Strategy for the development of the system of the Ministry of Internal Affairs until 2020] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.08.2019 № 693-r, URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/KR190693?an=1&ed=2020_07_22. [in Ukr].
6. Zakonodavche vrehulyuvannya obihu tsyvil'noyi vohnepal'noyi zbroyi v Ukraini [Legislative regulation of the circulation of civilian firearms in Ukraine] : stattia dlya vydannya «Holos Ukrainy». RL : http://www.golos.com.ua/article/354081?fbclid=IwAR3EuOsM-IC8j2KgYjF550qV067pHQ0Hus8_Q0nOi5fUQM51rEjeiNXhAv8. [in Ukr].

ABSTRACT

Vita Moroz, Anastasiya Chepizhko. Legislative and legal consolidation of the rules of law on the legalization of civilian military weapons. This article deals with certain problematic issues of legislative regulation of the right of free access to military weapons, discusses its nature and legal point in the Ukrainian legislation. At the present time, the relevance of this research adds to the fact that the Ukrainian Armed Forces and other military formations conduct defense operations on the territory of Ukraine. Therefore, these military activities on the territory of Ukraine lead to a significant increase in the circulation of weapons, namely illegal. Officially unregistered weapons become a source of accidents, accidents that in large numbers have lethal consequences. That is why the problem of legalization of arms trade, its registration consolidation and improvement of normative-legal provisions of its use is topical for Ukrainian society at the present time. The research analyzed the legal aspects of legislative regulation of circulation of civilian military weaponry in Ukraine.

The human right to life, health, honor and dignity, inviolability and personal security are natural human rights and must be protected in a democratic, legal country by an array of regulations. However, this is extremely insufficient and needs further legal improvement. One of the ways to solve this problem is to pass a law that will regulate the issue of ensuring the right of citizens to actively protect their lives and health, as well as the lives and health of others from criminal encroachment, in a state of emergency with firearms, and bring existing normative regulation in the issue of weapons in accordance with the norms of the Constitution. The analysis of draft laws proposed by the state to regulate the circulation of arms in Ukraine is carried out. The conclusions indicate the necessity of improvement of legislative provisions that regulate the circulation of arms, and suggestions for their improvement have been offered.

Keywords: *arms, firearms, civilian arms, arms traffic, illegal arms traffic, bill of law.*

УДК 349.22: 331.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-333-339

**Наталія
ОБУШЕНКО[©]**
доктор юридичних
наук, доцент

**Володимир
КИЯН[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОТНИХ, ХАРАКТЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРИНЦИПІВ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті з'ясовано та проаналізовано, що принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими з сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізмові правового регулювання суспільних відносин, досконаліше за інші розкривають місце права в суспільному житті та його розвитку. Саме принципи права є критерієм законності та правомірності дії громадян і посадових осіб, адміністративного апарату й органів юстиції та за певних умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти. Принципи у трудовому праві відображають сутність і загальну спрямованість усієї системи норм трудового права, допомагають зрозуміти зміст трудового законодавства, його зв'язок з економікою та мораллю суспільства; визначають сутність майбутніх правових норм, дають змогу усунути прогалини в чинному трудовому законодавстві під час застосування правових норм. Основні принципи трудового права, відображаючи сутнісні системні властивості цієї галузі, не можуть ґрунтуватися тільки на нормах, що визначають правове положення (статус) суб'єктів трудового права, їх діапазон є значно ширшим. Володіючи якістю нормативності та цілеспрямованості, вони відображають основний зміст, характер і тенденцію правового регулювання різних суспільних відносин із приводу застосування та організації праці працівників (трудовах і тісно пов'язаних з ними інших суспільних відносин).

Ключові слова: принцип, внутрішнє переконання, норма, правило, особливість, система понять, основоположні засади, закономірність, відносини та взаємозв'язок, основні якості, зв'язки і відносини управління, сутність принципів права, вища імперативність, об'єктивні закономірності, принципи трудового права.

Постановка проблеми. Поняття принципу є одним з основоположних для багатьох сфер теорії та практики, не є у цьому винятком і правознавство – термін «принцип» широко використовується як у теорії права, так і в законодавстві. У тлумачних словниках сучасної української мови у слово «принцип» (від лат. «principium» – основа, початок, першоджерело) вкладається такий зміст:

- основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, політичного устрою;
- основний закон якої-небудь точної науки;
- особливість, покладена у підґрунтя створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось;
- правило, покладене у підґрунтя діяльності якої-небудь організації;
- внутрішнє переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [1, с. 461].

© Н. Обушенко, 2021

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-5559-6118>
380958856077@ukr.net

© В. Киян, 2021

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-8517-9876>
kiyan130869@gmail.com

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Залежно від сфери застосування тлумачення принципу може мати певні особливості. Так, наприклад, О. Грицанов у філософському словнику пише, що принципи необхідно розуміти як основу деякої сукупності фактів або знань, вихідний пункт пояснення або керівництва до дій. У логіці принцип – центральне поняття системи, що є узагальненням та поширенням деякого положення на всі явища галузі, з якої цей принцип абстраговано [2, с. 554]; основоположний першопочаток, основне положення, вихідний пункт, передумова якої-небудь теорії, концепції [3, с. 477]. В етиці принцип розуміється як внутрішнє переконання, максима, що задає загальну установку щодо дійсності, норм поведінки та діяльності. Висвітлюючи сутність принципів в етиці, зазначимо, що вони є системою понять, що відображають вихідні, основоположні засади здійснення людської життєвості, шляхи і засоби творення людяності життя в єдності двох природ людини: тілесної і духовної, чуттєвої і раціональної. Вони розкривають закономірності творення стосунків у безпосередньому ставленні людини до природного та соціального світів. Принципи – основоположні засади формування ставлення людини до світу. Оскільки принципи відображають сутнісний бік відносин, вони є невід'ємною складовою світоглядних переконань та онтологічною засадою моральності. Багатство способів ставлення людини до дійсності, детермінованого якостями об'єктивного світу та змістом і характером людських потреб, розкривається у системі принципів. Отже, моральні принципи відображають вихідні засади творення людського життя на основі свідомого, творчого ставлення людини до світу. Лише в такому випадку вони є методологічними принципами аналізу рівня моральності життя. Принципи регулюють основні рівні організації життя: родову й видову його специфіку, індивідуальні вияви. З точки зору політології принципи розуміються як внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, у різних сферах діяльності.

Глибоке наукове опрацювання сутності такого явища, як «принцип», віднайшлося у теорії державного управління та у правознавстві. Так, наприклад, З. Кісіль і Р. Кісіль розуміють принципи державного управління як основні, вихідні положення, на яких ґрунтується і функціонує управлінська діяльність і які можуть бути сформульовані у вигляді певних правил, закріплених правом [4, с. 501]. В. Бакуменко вважає, що принципи державного управління – прояви закономірностей у державному управлінні, відображені у вигляді певних положень, які застосовуються в теоретичній і практичній діяльності людей у сфері державного управління. Як правило, продовжує науковець, – це фундаментальні, науково обґрунтовані, а в певних випадках і законодавчо закріплені положення, відповідно до яких будується і функціонує система державного управління [5, с. 564].

Мета статті – за допомогою системно-структурного методу окреслити принципи систематизації трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Принципи як поняття теорії відображають сутність і реальність процесів державного управління, підпорядковуючись певним законам. Принципи – це специфічні поняття, змістом яких є не стільки сама закономірність, відносини та взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Вони є результатом узагальнення людьми об'єктивно діючих законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів та ознак, які стають спільним началом їх діяльності. Принципи управління характеризуються двома ознаками: 1) належністю до пізнаних наукою і практикою позитивних закономірностей; 2) зафіксованістю в суспільній свідомості (відповідних поняттях). Принцип державного управління, покликаний спочатку в науковій, а згодом і в правовій формі відображати закономірності, що об'єктивно існують у державному управлінні та має особливе значення для його організації і здійснення. Принципи державного управління – це фундаментальні істини, позитивні закономірності, керівні ідеї, основні положення й норми поведінки, що відображають закони розвитку відносин управління, сформульовані у вигляді певного наукового положення, закріпленого переважно у правовій формі, на основі якого будується і функціонує апарат державного управління. Принципи визначають вимоги до системи, структури, організації і процесу управління, напрями й межі ухвалення управлінських рішень. Принцип державного управління як закономірність, відносини або взаємозв'язок суспільно-політичної природи та інших груп елементів державного управління (системи онтологічних елементів), виражені у вигляді певного наукового положення, закріпленого здебільшого правом, та яке застосовується в теоретичній і практичній діяльності людей з управління. Принципи державного управління – це закономірності, відносини, взаємозв'язки і керівні засади, на яких ґрунтуються його

організація та здійснення і які можуть бути сформульовані як певні правила.

До характерних ознак принципів державного управління, як правило, відносять такі:

- вони ґрунтуються на законах розвитку суспільства, його соціальних та економічних законах і законах державного управління;
- відповідають цілям управління, відображають основні якості, зв'язки і відносини управління;
- охоплюють переважно такі закономірності, відносини і взаємозв'язки, які є притаманними державному управлінню як цілісному соціальному явищу, тобто мають загальний, а не окремий характер;
- ураховують часові та територіальні аспекти процесів державного управління;
- мають правове оформлення, тобто закріплюються в нормативних документах, оскільки кожен принцип управління є цілеспрямованим – його застосовують для вирішення конкретних організаційно-політичних і соціально-економічних завдань [6, с. 193].

Розмірковуючи над сутністю принципів права, зазначимо, що з ґносеологічної точки зору важливо підкреслити те, що категорія «принцип» є тісно пов'язаною з категоріями «закономірність» і «сутність». Однопорядковий характер цих понять дає підстави визначати правові принципи через закономірності розвитку суспільства (загально-соціальні принципи) і права (юридичні принципи), а також через сутність та основний зміст останнього. Категорія «принципи права» повинна використовуватися в усіх випадках, коли йдеться про відправні ідеї і положення, що належать до юриспруденції. Термін «принципи» може лише уточнюватись і деталізуватись залежно від того, якими є сфера його існування і функціональна спрямованість. Таким чином, принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізмові правового регулювання суспільних відносин, досконаліше за інші розкривають місце права в суспільному житті та його розвитку. Саме принципи права є критерієм законності та правомірності дії громадян і посадових осіб, адміністративного апарату й органів юстиції та за певних умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти.

Згідно з точкою зору О. Скакун принципи права є об'єктивно властивими праву відправними початками та незаперечними вимогами (позитивні зобов'язання), які висуваються до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Інакше кажучи, це своєрідна система координат, у межах якої розвивається право, і водночас вектор, який визначає напрямок його розвитку. Дослідниця визначила принципи права як загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку [7, с. 237].

В. Бабаєв підкреслює, що ще в давнину звертали увагу на те, що «принцип є найважливішою частиною всього». Правник виокремлює, по-перше, принципи, сформульовані вченими-юристами, що виступають у вигляді фундаментальних ідей та ідеалів, які відображають досягнення правової думки, практичного досвіду й об'єктивні закономірності розвитку суспільства. Зазначені принципи становлять найважливішу частину наукової та професійної правосвідомості та юридичної політики і не є обов'язковими для суб'єктів прав. По-друге, це відокремлені у вигляді відносно самостійних елементів принципи права, під якими необхідно розуміти вихідні нормативно-керівні початки (імперативні вимоги), що визначають загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин. За своєю суттю принципи права також є певними фундаментальними ідеями та ідеалами, сформульованими на підставі наукового і практичного досвіду. У цьому плані вони разом із принципами правосвідомості є найважливішими компонентами панівної юридичної ідеології. Однак різноманітні юридичні ідеї та ідеали лише тоді стають принципами права, коли їх безпосередньо (легально) виражено в нормативно-правових актах або інших формах права [8, с. 222].

Принципи права як загальнообов'язкові вихідні нормативно-правові положення, які відрізняються універсальністю, загальною значимістю й вищою імперативністю, визначають зміст правового регулювання і виступають критерієм правомірності поведінки і діяльності учасників урегульованих правом відносин. Принципи права за своєю сутністю є узагальненим відображенням об'єктивних закономірностей розвитку

суспільства. Притаманні принципам права властивості універсального й абстрактного освоєння соціальної дійсності обумовлюють їх особливість у структурі правової системи, механізмі правового регулювання, правосвідомості тощо. Принципи права є синтезуючими положеннями, об'єднуючими зв'язками, ідеологічною основою походження, утворення, становлення і функціонування правових явищ. Вони визначають нормотворчу і правозастосовну діяльність, координують функціонування механізму правового регулювання, є критеріями оцінки правомірності (правової природи) рішень органів держави і дій громадян, формують правове мислення і правову культуру та цементують систему права. Хоча принципи права і формулюються людьми, втім виникають за наявності відповідних об'єктивних умов, мають історичний характер або відображають результати раціонального, наукового осмислення закономірностей розвитку об'єктивної дійсності. Форми існування принципів права є різноманітними: у вигляді вихідних положень правових теорій і концепцій, як правові орієнтири суб'єктів права, змісту правових норм або їх груп, вимог правового регулювання, правових цінностей тощо. Принципи права у формально-юридичному аспекті знаходять відображення в нормах права, завдяки їх формулюванню в статтях нормативно-правових актів або деталізації в групі норм права і відображенню у відповідних статтях нормативно-правових актів. Призначення принципів права полягає в тому, що вони забезпечують однакове формулювання норм права, а також їх вплив на суспільні відносини у формі правового регулювання та інших форм правового впливу (інформаційного, ціннісно-орієнтаційного, психологічного, системоутворюючого тощо). Дія принципів права не обмежується тільки через правову систему або механізм правового регулювання, вони, крім того, безпосередньо впливають на виникнення і стабільне існування конкретних правовідносин, природних прав людини. У розвинених правових системах принципи права найчастіше виконують роль перехідної ланки від суспільних відносин до системи права і правового регулювання.

Принципи права – це основні, вихідні начала, положення та ідеї, які виражають сутність права як специфічного соціального регулятора. Вони втілюють закономірності права, його природу і соціальне призначення, є найбільш загальними правилами поведінки, які або прямо формулюються в законі, або виводяться з його сенсу. Звісно, принципи права мають відображати і висловлювати основні цінності, на які орієнтується право. Принципи – це свого роду відправні пункти, що показують вектор правового регулювання. Вони є більш фундаментальними та узагальненими правилами поведінки, ніж юридичні норми; мають значну стійкість і стабільність, фіксуються переважно в конституціях або найважливіших законах. Принципи виступають своєрідною несучою конструкцією, на основі якої створюються і реалізуються не лише норми, інститути або галузі, а й уся система права. Вони служать своєрідними орієнтирами для правотворчої (впливають на весь процес підготовки і видання нормативних актів), правозастосовної і правоохоронної діяльності. Від ступеня їх дотримання в прямій залежності перебуває рівень злагодженості, стабільності та ефективності правової системи.

М. Цвік, В. Ткаченко та інші юристи у своїх працях зазначають, що принципи характеризують як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, так і вихідні керівні засади, відправні установки, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи. З давніх-давен, наголошують правознавці, принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (у тому числі правової), вимоги якої поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. Принципи не формулюють конкретних прав та обов'язків і не завжди забезпечуються конкретними законодавчими санкціями, однак від того, на яких принципах ґрунтується правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави (демократична, тоталітарна тощо). Провідна роль принципів забезпечується їх прямим чи непрямим закріпленням у нормах права. Ті засади, які не закріплено у правових приписах, можуть вважатися лише ідеями права, і належать вони до сфери правосвідомості. Їх іноді називають «правовими принципами», що передують створенню системи права. Так само принципи права можуть бути прямо сформульовані в законодавстві або ж впливати з його загального смислу. При цьому вони стають орієнтиром правотворчої і правозастосовної діяльності органів держави [9, с. 193].

– мають властивість вищої імперативності, універсальності, загальнозначущості, їм притаманні стійкість і стабільність протягом невизначено тривалого часу;

- спрямовують розвиток функціонування всієї правової системи;
- зумовлюють напрями правотворчої, правозастосовчої та іншої юридичної діяльності;
- виступають найважливішим критерієм законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права;
- сприяють подоланню прогалин у праві;
- впливають на рівень правосвідомості в суспільстві.

Схожої позиції щодо характерних властивостей принципів права, які обумовлюють їх значення, дотримується і О. Скакун, яка зазначає, що ці принципи: об'єктивно зумовлюються соціальним середовищем, характером суспільних відносин (економічних, політичних, культурно-ідеологічних тощо) і чинять зворотний вплив на них; розчиняються в безлічі норм, пронизують усю правову матерію; є стрижнем усієї системи права, надають праву логічності, послідовності та збалансованості, концентровано виражають закономірності його розвитку, сутність і соціальне призначення; описують (конкретизують) установлене право, вносять однаковість у систему правових норм; мають вищий рівень абстрагованості від регульованих відносин, є позбавленими конкретики та подробиць; виступають як загальне мірило поведінки, не вказуючи права та обов'язки; є позитивними зобов'язанням і як такі набувають якостей особливого рівня права, що постає над рівнем норм, визначають їх ціннісну орієнтацію (спрямованість); не мають способів регулювання, їх провідним елементом є повинність (те, що повинно бути), яка безпосередньо відображає існуючу в конкретному суспільстві систему цінностей та обґрунтовується нею; виступають відправним началом під час вирішення конкретних юридичних справ, особливо під час застосування аналогії закону у разі наявності прогалин у законодавстві; акумулюють світовий досвід розвитку права, втілюють демократичні та гуманістичні традиції й водночас становлять правові цінності, що входять до світової правової скарбниці [7, с. 221–222].

Н. Болотіна під час дослідження трудового права визначила принципи як керівні засади й ідеї, зумовлені об'єктивними закономірностями існування, рівнем розвитку суспільства, що визначають зміст та спрямованість правового регулювання. Значення принципів права полягає в тому, що вони у стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси комплексу правових норм у конкретній сфері суспільних відносин. За допомогою зазначених принципів, зауважує дослідниця, виявляються закономірності та властивості права як самостійного соціального явища, вдосконалюється система, структура права і правове регулювання. Правові принципи є важливими для нормотворчої і правозастосовної діяльності. Вони слугують тим правовим орієнтиром, виходячи з якого, законодавець формулює галузеві норми, вносить зміни і доповнення до чинних нормативних актів. Правові принципи допомагають глибше зрозуміти значення конкретних норм і визначають тенденції розвитку законодавства [10, с. 93].

Принципи у трудовому праві, зазначають у своїх працях Л. Грузінова та В. Короткін, відображають сутність і загальну спрямованість усієї системи норм трудового права, допомагають зрозуміти зміст трудового законодавства, його зв'язок з економікою та мораллю суспільства; визначають сутність майбутніх правових норм, дають змогу усувати прогалини в чинному трудовому законодавстві під час застосування правових норм; є однією з підстав об'єднання окремих норм трудового законодавства в систему цієї галузі; визначають становище суб'єктів трудового права, їх права й обов'язки тощо [11, с. 49–50].

Проаналізувавши наукові підходи до визначення поняття «принципи трудового права», можна виділити такі ознаки цієї категорії: 1) це засадничі ідеї, керівні (вихідні) засади, відправні положення, виражені в цій галузі права; 2) вони визначають сферу дії трудового права; 3) вони визначають порядок установлення прав та обов'язків суб'єктів, гарантії захисту їхніх прав і законних інтересів; 4) вони визначають зміст, спрямованість і закономірність правового регулювання трудових відносин; 5) вони зумовлюються об'єктивними закономірностями існування, рівнем розвитку суспільства; 6) вони є спрямованими на забезпечення єдності, цілісності й системності трудового права; 7) вони покликані сприяти ефективності права на працю та інших трудових прав на основі оптимального поєднання потреб та інтересів учасників правових відносин із питань праці. Виходячи з вищевказаних ознак, сформулюємо визначення принципів трудового права: принципи трудового права – це об'єктивно зумовлені рівнем розвитку суспільства та держави, характером і змістом соціально-трудових відносин загально визнані основоположні засади, відправні положення й керівні ідеї, які є основою трудового права, визначають сферу його дії, порядок установлення прав та обов'язків

суб'єктів, гарантії захисту їхніх прав і законних інтересів; розкривають зміст, сутність і правове значення в суспільстві цієї галузі права, є основою для створення внутрішньо узгодженої та ефективної системи правових норм у сфері праці.

В. Жернаков, С. Прилипко та О. Ярошенко, висвітлюючи сутність принципів трудового права, зазначають, що принципи мають як відображати властивості відносин у їх статичному стані, так і служити основою для формування нових нормативних приписів, адекватних розвитку суспільних відносин відповідної галузі права. Основні принципи трудового права, відображаючи сутнісні системні властивості цієї галузі, не можуть ґрунтуватися тільки на нормах, що визначають правове положення (статус) суб'єктів трудового права, їх діапазон є значно ширшим. Володіючи якістю нормативності та цілеспрямованості, вони відображають основний зміст, характер і тенденцію правового регулювання різних суспільних відносин із приводу застосування та організації праці працівників (трудових і тісно пов'язаних з ними інших суспільних відносин) [12, с. 326]. Принципи трудового права – це загально визнані вихідні положення, що визначають його сутність, зумовлюють єдність правового регулювання та закономірності розвитку системи норм трудового права. Значення принципів трудового права полягає у тому, що вони відображають у стислих формулюваннях зміст усієї системи трудового права, розкриваючи сутність усього трудового права, законодавства про працю та його зв'язок із соціально-економічною і техніко-організаційною політикою держави у сфері праці; визначають напрями подальшого розвитку законодавства про працю та забезпечують правильне й однакове застосування його норм; служать однією з головних підстав об'єднання окремих норм у систему цієї галузі; визначають правове становище суб'єктів трудового права, їх права та обов'язки; служать правовим підґрунтям формування й розвитку системи галузі, визначаючи її структуру, склад інститутів і зміст конкретних норм законодавства про працю.

На погляд В. Ковригіна, під принципами трудового права необхідно розуміти керівні положення, виражені в цій галузі права, які зумовлюють її системну єдність і віддзеркалюють основні підходи до правової регламентації трудових і пов'язаних із ними відносин [13, с. 79].

Висновки. Отже, враховуючи викладене щодо сутності та характерних властивостей принципів як у цілому, так і у сфері права зокрема, можемо визначити принципи систематизації трудового законодавства як основоположні ідеї й відповідні вимоги, сформульовані внаслідок наукового вивчення об'єктивно існуючих закономірностей суспільного життя, у відповідності до яких мають здійснюватися заходи з упорядкування та вдосконалення структури трудового законодавства.

Список використаних джерел

1. Словник іншомовних слів / укл. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наук. думка, 2000. 680 с.
2. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. Минск : Изд. В. М. Скаун, 1998. 896 с.
3. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Наука, 1975. 720 с.
4. Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. Адміністративне право : навч. посібни. 3-є вид. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 696 с.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / укл. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 564 с.
6. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посібник. 2-е вид, доп. та перероб. Київ : Атіка, 2003. 576 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 2-е вид. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
8. Теория государства и права : учеб. ; под ред. В. К. Бабаева. Москва : Юристъ, 2003. 592 с.
9. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
10. Трудове право України : підручник. 4-е вид., стер. Київ : Вікар, 2006. 472 с.
11. Грузінова Л. П., Короткін В. Г. Трудове право України : навч. посібник. Київ : МАУП, 2003. Ч. 1. 128 с.
12. Трудове право : підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін. ; за ред. В. В. Жернакова. Харків : Право, 2012. 496 с.
13. Ковригін В. С. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 221 с.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words] / ukl. : S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa. Kyiv : Nauk. dumka, 2000. 680 p.
2. Noveyshyy filosofskiy slovar' [Dictionary of foreign words] / sost. A. A. Hrytsanov. Mynsk : Izd. V. M. Skakun, 1998. 896 p.
3. Kondakov N. I. (1975) Lohycheskiy slovar'-spravochnik [Logical dictionary-reference]. 2-ye izd., ispr. i dop. Moscow : Nauka, 720 p.
4. Kasil', Z. R., Kasil', R. V. (2011) Administratyvne pravo [Administrative law] : navch. posibnyk. 3-ye vyd. Kyiv : Alerta ; TsUL, 696 p.
5. Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya [Encyclopedic Dictionary of Public Administration] / ukl. : Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in. ; za red. Yu. V. Kovbasyuka, V. P. Troshchyn'skoho, Yu. P. Surmina. Kyiv : NADU, 2010. 564 p.
6. Malynov's'kyu, V. Ya. (2010) Derzhavne upravlinnya [Public Administration] : navch. posibnyk. 2-e vyd, dop. ta pererob. Kyiv : Atika, 2003. 576 p.
7. Skakun, O. F. (2010) Teoriya prava i derzhavy [Theory of law and state] : pidruch. 2-e vyd. Kyiv : Alerta ; KNT ; TsUL, 520 p.
8. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of state and law] : ucheb. ; pod red. V. K. Babayeva. Moscow : Yurist", 2003. 592 p.
9. Zahal'na teoriya derzhavy i prava [General theory of state and law] : pidruch. dlya stud. yuryd. spets. vyshchykh navch.zakladiv / M. V. Tsvik, V. D. Tkachenko, L. L. Bohachova ta in. ; za red. M. V. Tsvika, V. D. Tkachenka, O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2002. 432 p.
10. Trudove pravo Ukrainy [Labor law of Ukraine] : pidruchnyk. 4-e vyd., ster. Kyiv : Vikar, 2006. 472 p.
11. Hruzinova, L. P., Korotkin, V. H. (2003) Trudove pravo Ukrainy [Labor law of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : MAUP, part. 1. 128 p.
12. Trudove pravo [Labor law of] : pidruch. dlya stud. yuryd. spets. vyshchykh navch. zakladiv / V. V. Zhernakov, S. M. Prylypko, O. M. Yaroshenko ta in. ; za red. V. V. Zhernakova. Kharkiv : Pravo, 2012. 496 p.
13. Kovryhin, V. S. (2012) Dystyplinarna vidpoval'nist' u trudovomu pravi [Disciplinary responsibility in labor law] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.05 / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 221 p.

ABSTRACT

Nataliya Obushenko, Volodymyr Kyyan. Determination of significant, characteristic features of the principles of systematization of labor law. The article clarifies and analyzes that the principles of law are the starting ideas of its existence, which express the most important laws, the foundations of this type of state and law, are consistent with the essence of law and form its main features, universal, higher imperative and general significance, meet the objective need to build and strengthen a certain social order. The principles of law direct and give synchronicity to the whole mechanism of legal regulation of social relations, more than others reveal the place of law in public life and its development.

The principles of law are the criterion of legality and legitimacy of citizens and officials, the administrative apparatus and the judiciary and under certain conditions are of great importance for the growth of legal awareness of the population, its culture and education. Principles are objectively determined by the social environment, the nature of social relations (economic, political, cultural and ideological, etc.) and have the opposite effect on them; dissolve in many norms, permeate all legal matters; is the core of the whole system of law, give the law logic, consistency and balance, concentratedly express the patterns of its development, essence and social purpose; describe (specify) the established law, make uniformity in the system of legal norms; have a higher level of abstraction from regulated relations, are devoid of specifics and details; act as a general measure of behavior, without specifying rights and responsibilities. Principles in labor law reflect the essence and general direction of the whole system of labor law, help to understand the content of labor law, its relationship with the economy and morals of society; determine the essence of future legal norms, make it possible to eliminate gaps in the current labor legislation during the application of legal norms.

The basic principles of labor law, reflecting the essential systemic properties of this industry, can not be based only on the rules that determine the legal status (status) of the subjects of labor law, their range is much wider. Possessing the quality of normativeness and purposefulness, they reflect the main content, nature and trend of legal regulation of various social relations regarding the application and organization of labor of workers (labor and other related social relations). The significance of the principles of labor law is that they reflect in concise terms the content of the entire labor law system, revealing the essence of all labor law, labor law and its relationship with socio-economic and technical-organizational policy in the field of labor; determine the directions of further development of labor legislation and ensure the correct and uniform application of its norms; are one of the main reasons for combining certain rules into the system of this industry.

Keywords: principle, inner conviction, norm, rule, feature, system of concepts, basic principles, regularity, relations and interrelations, basic qualities, connections and relations of management, essence of principles of law, higher imperative, objective laws, principles of labor law.

УДК 343.3/7

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-340-353

Oleksii SKRIABIN[©]
Doctor of Law, Professor
(Classical Private University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

Dmytro SANAKOIEV[©]
PhD in Law, Associate Professor
(Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Dnipro city, Ukraine)

Olena GOROKHOVSKA[©]
PhD in Law, Associate Professor
(Classical Private University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

Volodymyr YEFIMOV[©]
PhD in Law, Associate Professor
(Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Dnipro city, Ukraine)

Inna YEFIMOVA[©]
PhD in Law, Associate Professor
(University of Customs
and Finance, Dnipro city,
Ukraine)

UKRAINE IN INTERNATIONAL COOPERATION IN RESPECT TO ANTI-MONEY LAUNDERING AND COUNTER-TERRORISM FINANCING

Олексій Скрыбін, Дмитро Санакоєв, Олена Гороховська, Володимир Єфімов, Інна Єфімова. УКРАЇНА У МІЖНАРОДНОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ ЩОДО ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ КОШТІВ ТА ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ. Метою статті є визначення ефективних заходів протидії відмивання коштів. На основі системного аналізу визначено основні загрози, що можуть знизити ефективність боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму: слабкі державні інститути, бюрократизація правоохоронних органів, високий рівень корупції, рівень організованої злочинності та контрабанди, низький рівень прозорості у

© O. Skriabin, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>
skriabinadvokat@gmail.com

© D. Sanakoev, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>
dmsanakoyev@gmail.com

© O. Gorokhovska, 2021

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-6163-4344>
olena_gorohovska@yahoo.com.

© V. Yefimov, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7094-3990>
efimov2009@i.ua

© I. Yefimova, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4591-9734>
inka_vitaminka@i.ua

політичних та фінансових сферах. Визначено, що законодавство країн із низьким рівнем відмивання коштів характеризується: суворими санкціями та встановленням відповідальності для всіх осіб, які брали участь і були обізнані щодо інформації про злочин. Рівень відмивання коштів в Україні можна зменшити шляхом впровадження таких заходів: посилення системи перевірки клієнтів фінансових установ, посилення контролю за дотриманням міжнародних вимог щодо фінансового моніторингу, посилення відповідальності за невиконання вимог, навчання працівників фінансових установ та співробітників правоохоронних органів щодо боротьби з відмиванням коштів, співпраця із кіберполіцією, встановлення суворої відповідальності для всіх осіб, причетних до відмивання коштів.

Ключові слова: фінансова установа, моніторинг, злочин, законодавство, міжнародна діяльність, Україна.

Relevance of the study. Stability and development of the state is one of the tasks for each country and international organizations whose activities are aimed at ensuring security in the economic, political and social spheres of the country. Rising crime rate of money laundering and terrorist financing may be an obstacle to the stability and development of Ukraine.

The development of technologies used in banking and financial institutions, the simplification of identification systems can increase the level of money laundering and terrorist financing. The state financial monitoring, which was conducted in Ukraine in the period from 2014 to 2019, revealed 3,663 generalized materials totaling \$ 28.6 billion, and in the first 9 months of 2020, 739 materials were generated in Ukraine and 2.2 billion USD laundered were revealed (Information on key results of the State Financial Monitoring Service, 2019), which indicates a fairly large amount of money laundered.

According to the Basel Anti-Money Laundering Index, global money laundering ranges from \$ 500 billion up to \$ 1 trillion [1]. The International Monetary Fund notes that money laundering undermines the integrity and stability of the financial sector, hinders the development of foreign investment and can lead to a decline in welfare, capital flight from productive economic activities, destabilizing effects on other countries (IMF and the Fight Against Money Laundering and the Financing of Terrorism, 2018). That is, the damage caused in modern conditions by the activities of international economic entities in terms of money laundering, distribution of domestic and international monetary resources, is global.

According to the report on the evaluation of anti-money laundering and terrorist financing measures in Ukraine, there is a positive dynamics of the legislation approximation to the international standards [25]. The report notes the achievements of Ukrainian legislation in complying with two FATF recommendations: improving the legal regulation in terms of terrorist financing crimes and strengthening sanctions against financial institutions for non-compliance with anti-money laundering and anti-terrorist financing legislation. This was due to the adoption of the Law of Ukraine «On Prevention and Combatting Money Laundering, Financing of Terrorism and Financing of the Proliferation of Mass Destruction Weapons» in 2019.

At the same time, it is stated in the report that further attention should be paid to measures aimed at improving the system of combating money laundering and terrorist financing in the following areas: latest technologies, financial sanctions related to terrorism, financial sanctions related to the proliferation of weapons of mass destruction, regulation and supervision over the representatives of non-financial professions and occupations, introduction of national statistics on combating money laundering and terrorist financing [25].

This situation indicates an improvement in the system of combating money laundering and terrorist financing in Ukraine, but at present there are aspects requiring further improvement in terms of legal regulation and implementation of monitoring by financial institutions.

Recent publications review. The concept of «laundering» is historically associated with one of the first and most well-known ways to legalize criminal proceeds (funds), which in the 20s and 30s of the last century, were shown (legalized) by the criminal groups in the United States of America, who obtained excess profit from alcohol products sale during the «National Prohibition Act» being in force [17]. In the late 1960s of the twentieth century a new direction of neo-institutionalism, related to the study of crime as an economic phenomenon- the economic theory of crime-, emerged [20].

The issue of money laundering and terrorist financing is the subject of research by Ukrainian and foreign authors.

Money laundering is the processing of criminal proceeds in order to conceal their illegal

origins [36; 39]. Terrorism financing is any form of financial action, support or mediation providing financial support to terrorist groups [30]. R.A. Schott [32] analyzes the relation between money laundering and terrorist financing and notes that a significant difference between money laundering and terrorist financing is that the funds involved can come from both legal sources and criminal activity. E. Jean-Francois [16] studies financial monitoring for nonprofit institutions as a system that controls methods and procedures, the reliability of financial statements and the ability of an organization to receive feedback that can help achieve strategic and operational goals and tasks.

M. Liebedieva and L. Molova [22] study credit institutions as one of the subjects of financial monitoring, serving as the main information provider in the database of Russian financial intelligence, and playing a special role in national anti-money laundering and counter-terrorism financing systems. M. Proshunin [28] formulated the content of financial monitoring in credit institutions as follows: customer identification; monitoring of all operations; notification of the authorized body about suspicious transactions; availability (storage) of transactions documents; recording information about transactions; personnel training.

I. Chumakova and Yu. Kravchenko [5] described the national anti-money laundering system in Ukraine. Its main characters are the main subjects of financial monitoring, which are not directly related to the financial transactions of their customers, but they can be involved to ensure the visibility of the money laundering legality. S. Leonov and O. Kuryshko [23] generalized methodological approaches to assessing the attractiveness of countries for money laundering and approaches to identifying threats of using Ukraine as a platform for money laundering. The study is based on a two-tier approach to assessing the risks of using the country in the process of money laundering. As a result, the 10 countries under study were divided into 3 groups: countries specialized in financial services being attractive for money laundering (Cyprus, Switzerland, Great Britain and the Netherlands); countries with intensive capital outflows (Poland, Russia and Ukraine); countries with normal financial trade support (Austria, Germany and Italy). In most cases, the money laundering in Ukraine can be carried out not through trade transactions, but through equity transactions in the form of input / output of private foreign investment, including countries with loyal tax and banking law.

O. Serbyna and K. Minakova [33] studied the historical aspects of the financial monitoring system formation in Ukraine. They identified key factors which influenced the formation of the financial monitoring system and the main issues that should be paid attention to, the improvement of the financial monitoring system. A. Khmelnik [18] states that financial monitoring is a special method of financial control.

However, today the issue of combating money laundering and terrorist financing is relevant for many countries. Updating methods of money laundering and increasing the volume of such crimes highlights the need to develop an effective system for combating such crimes.

The research paper's objective is to identify effective ways to combat money laundering and terrorist financing in Ukraine based on a systematic analysis of international cooperation, legislation and practical measures implemented in foreign countries, as well as their discussions in Ukrainian society.

Discussion. The concept of «money laundering» is defined by the Directive of the European Parliament and Council «On the Prevention of the Financial System Use for the Purpose of Money Laundering and Terrorist Financing» d/d October 26, 2005 (Directive of the European Parliament and of the Council on the prevention of financial systems, 2005).

The actions by which shady money is «laundered» or «cleaned» me vary greatly depending on the situation, but money laundering usually involves the following steps (Pulling fraud out of the shadows of Global Economic Crime and Fraud Survey, 2018):

- 1) placement: funds are contributed to the financial system;
- 2) stratification: criminal funds are separated from the source usually through a series of transactions, which may include real or fraudulent purchases and sales of goods and property, investment instruments or simple international bank transfers;
- 3) integration: net funds are included into the legal economy and are «reinvested» in various ways, such as by purchasing real estate and other investment funds.

In practice, there are two main areas of cooperation between countries regarding anti-money laundering: the conclusion of international agreements on various aspects of this activity, as well as participation in international organizations specializing in combating money laundering and international crimes in general [20].

In these recent times, countries with a high risk of money laundering and terrorist

financing have some distinctive features [1]: weak state institutions, political rights and the rule of law; low level of financial and political transparency; restrictions of a free press right; lack of resources to manage the financial system; mostly cash economies; high rate of illicit trafficking and illegal trade (drugs, people, wildlife products, etc.). Ukraine has significant money laundering risks [24].

The money laundering level can be directly related to the level of corruption that is common to Ukraine. Therefore, anti-money laundering may be related to the anti-corruption activities of the state [42–43].

Legal entities are more likely to be involved in money laundering transactions and with larger amounts of money, as private companies may use tax evasion as a method of money laundering [37]. In contrast, most of the instigators of terrorist financing crimes are individuals, civilians who have their own sources of funding from relatives or terrorist organizations [45].

Corruption makes legal entities more risky than individuals in terms of money laundering and terrorist financing [15].

Corruption and illegal economic activities (including fraudulent entrepreneurship, tax evasion and fraud) can be major threats to money laundering. This is confirmed by the data from various international and national institutions. In particular, the results of research by the British audit and consulting group Ernst & Young show that Ukraine tops the list of the most corrupt countries in Europe (E&Y Corruption Rating).

Modern terrorism nature can take viral or environmental form. In the first case, its source is public attitudes and value maxims that are aggregated on the Internet and the media, while in the second case it is «incomplete historical gestalts» in specific countries, indicating a number of economic, political, legal and socio-cultural factors and conditions of terrorism actualization. Environmental terrorism is more or less sustainable and is localized in states plunged into crisis. Viral terrorism does not have a permanent place of existence [40].

Criminals, in particular terrorists, often use non-bank financial institutions or monetary services, because even in the jurisdictions regulating them, many of these entities have little interest in the adequacy of anti-money laundering and counter-terrorist financing. Large global franchise MSBs, such as Western Union or MoneyGram, should comply with reporting requirements and cooperate with law enforcement authorities. However, smaller ethnic monetary services companies, such as those operating in a grocery store or travel agency, are less aware of their responsibilities to combat money laundering and terrorist financing, and it is easier for criminals to use them for money laundering.

In addition, many financial institutions carry out many different financial activities, such as foreign exchangers, buying cash or money transfers and others. Records management in such organizations is at a fairly low level [27]. The so-called «Internet crime courses» are becoming more common. Hackers obtain illegally credit card information and data of the institution customers [10]. Online payment systems, whether digital currency, virtual banking systems or other methods, constitute a threat to anti-money laundering and counter-terrorist financing. The locations of operators and websites are often unknown or located in jurisdictions which do not assist in criminal investigations. Digital currency is a popular method of payment and money laundering in child pornography, financial fraud and online money extortion schemes [35].

The investigation of cybercrimes in the financial sector may be slowed by the need to coordinate the activities of different law enforcement agencies. Improving the process of cybercrime investigation in the banking sector and improving Ukraine's cybersecurity can be achieved through the creation of a special unit – Cyber Corps, whose activities will be aimed at preventing the commission of crimes in cyberspace [42–33].

T. Kobayashi analyzed the Financial Monitoring Report, which was drafted in Japan by the Financial Services Agency (FSA) in July 2014 [11]. The FSA initiative is cooperation with foreign regulators, namely supervisory colleges, exchange of information with foreign regulators, etc.; collection and use of information, namely the creation of an intelligence project team to collect information; improving the inspection of examiners, namely the formation of a specialized group in the category of business risk and the beginning of cooperation with the examiner of the main team; initiatives aimed at improving the quality of exams, namely increasing operational flexibility. Most of the practices discussed in the report do not reach the level of «best practices» [19].

A special role in combating money laundering is assigned to the FATF, which was founded in Paris in 1989 [14]. The FATF Recommendations cover the following main blocks

of issues [45]:

- criminal prosecution of persons involved in money laundering, including security measures and confiscation of criminal proceeds;
- measures taken by financial institutions to prevent money laundering;
- institutional arrangements, including the establishment of FIUs, as well as the legal and material support of law enforcement and supervisory bodies;
- international cooperation in the field of anti-money laundering, including the exchange of information between the relevant authorities.

A risk-based approach allows countries within FATF requirements to take a more flexible set of measures to focus their resources more effectively and to apply risk-appropriate preventive measures to focus their efforts in the most effective way [34].

Ukraine is a member of the Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures (MONEYVAL) and since October, 2004 Ukraine has been an observer of the Eurasian Group (EAG). The aim of MONEYVAL is to provide Member States with an effective system for combating money laundering and terrorist financing and to comply with international standards in this regard. To achieve this goal, MONEYVAL is endowed with a number of key competencies and tasks:

- to assess the compliance of its members with all relevant international standards in the legal, financial and law enforcement sectors through a process of peer review, including an assessment of the effectiveness of the measures taken in practice;
- to formulate recommendations regarding the ways to increase the effectiveness of national regimes of anti-money laundering and counter-terrorist financing and strengthen the capacity of states to cooperate at the international level in this regard;
- to conduct case studies in regard to the typology of money laundering and terrorist financing and provide relevant reports;
- to take measures to raise awareness of global policies and operational initiatives to combat money laundering and terrorist financing.

Ukraine also cooperates with such international organizations as the Egmont Group of Financial Intelligence Units, the Council of Europe, the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), the World Bank, the International Monetary Fund, the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), European Union Anti-Corruption Initiative in Ukraine (EUACI), Organization for Democracy and Economic Development (GUAM) [31].

Traditional methodologies for detecting money laundering and terrorist financing include checking computer databases, surveillance, tracing email / spam, summons, interviews with partners and search warrants. Many of these methods are manual, which can make them inefficient and resource intensive [4; 26].

In addition, most financial institutions may not have sufficiently detailed information from the relevant intelligence units due to confidentiality policy. Under these circumstances, uncontrolled algorithms are more appropriate. If, despite this, it is decided to use controlled algorithms, insufficient sampling and oversampling techniques, as well as balanced training and test kits can be used to improve the performance of the model [44].

Fronzetti Colladon and Remondi [9] use social media analysis to detect money laundering in medium-sized factoring companies in Italy. They assess the risk profiles of customers involved in the factoring business using information from economic and geographic networks, in addition to general transaction data such as the transaction volume.

Recommendations on Combating Money Laundering and Terrorist Financing:

- monitoring of COVID-19 impact on the level of money laundering and terrorist financing
- strengthening the control of financial institutions regarding the compliance with FATF standards.
- carrying out informational and awareness-raising activities with employees of financial institutions and the private sector
- using a risk-based approach when investigating financial fraud and cybercrimes
- supervising the activities of financial institutions through the exchange of documents, conducting video conferencing
- cooperation at the international and national level [41].

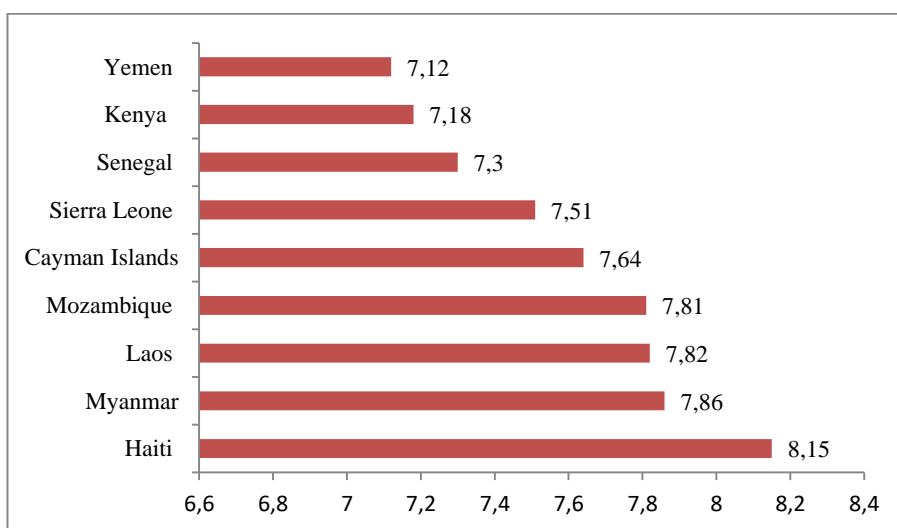
It is also advisable to implement a set of programs to reduce money laundering and terrorist financing, which may include [3]:

- identification of persons carrying out financial transactions, identification of

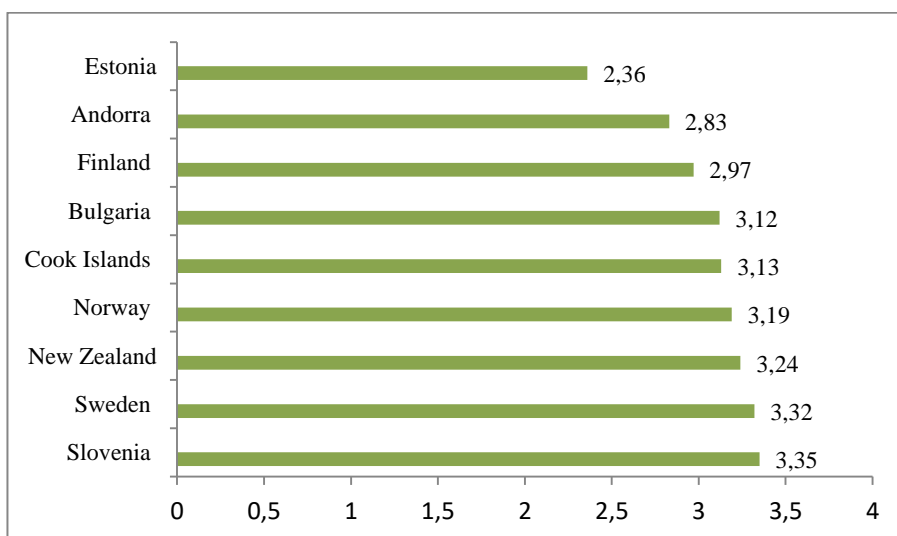
beneficiaries;

- determination of the procedure for withdrawal from the financial agreement;
- identification of transactions criteria being subject to financial monitoring, as well as reporting to the State Financial Monitoring Service of Ukraine thereof;
- assessment of money laundering and terrorist financing risks;
- verification of information about clients and their transactions to confirm or refute suspicions, whether a client carries out money laundering and terrorist financing;
- documentary recording of information on transactions which are subject to mandatory control;
- storage of information and documents obtained through internal control in order to prevent money laundering and terrorist financing;
- ensuring the confidentiality of measures taken by the subjects of financial monitoring to prevent and combat money laundering and terrorist financing;
- training and education of personnel on issues concerning prevention and combating money laundering and terrorist financing.

Analysis of the money laundering rate in developed countries can be the basis for identifying effective systems for combating money laundering and terrorist financing and developing recommendations for improving the Ukrainian system of combating these crimes.

a) countries with the highest money laundering rate

b) countries with the lowest money laundering rate

Fig. 1. The level of money laundering according to the Basel AML Index 2020 rating.

* source: developed by the authors

Legislation of the countries in the field of combating money laundering and terrorist financing

Country	Rating (Basel AML Index 2020)	Legislation	Punishment
Lithuania	3,51	According to the legislation, all financial institutions provide the tax police with information on persons suspected of money laundering, on all transactions amounting to more than 16.9 thousand of US dollars.	Criminal liability extends to a person who launders these funds, as well as to a person who launders the proceeds obtained from illegal actions.
Spain	3,66	In the Spanish Criminal Code, money laundering belongs to the section of crimes concerning bribery and similar crimes.	Imprisonment for more than three years.
Greece	3,73	Greek law provides for the identification of customers in the case of contracts conclusion, setting-up of accounts, renting safes, asset based lending- at the same time insurance transactions with small amounts and terms and pension related insurance transactions do not need identification.	Imprisonment from 5 to 10 years.
Belgium	3,98	Financial institutions control of all transactions amounting to more than 10 thousand euros. The Financial Information Processing Sector (CTIF), which analyzes the declarations of financial institutions with the involvement of relevant experts.	Imprisonment for 5 years.
United Kingdom	4,020	There is a Joint Working Group composed of leading figures in the financial sector of the economy and the National Financial Investigation Service of the United Kingdom, which includes the Bureau of Currency Investigations.	14 years of imprisonment and a fine; for disclosing information to a criminal or to a third party – up to five years; for failure to report of money laundering transactions that have become known to a person – up to five years.
Austria	4,38	In Austria, the abolition of anonymity of bank accounts, according to FATF recommendations.	Imprisonment for a term of more than three years.
United States	4,51	According to the legislation, the transactions in the amount from \$ 10,000 should be checked for suspicion.	Imprisonment (usually from 10 to 20 years) and fines.
Italy	4,61	Current Italian legislation requires financial institutions to keep detailed records regarding residents' foreign exchange transactions. The Gamma Vassal Act (1990) established criminal liability for money laundering operations.	Imprisonment from 7 to 12 years and a fine. The state is obliged to carry out monitoring on the detection and cessation of money laundering attempts; the transfer of any amount abroad is accompanied by a simultaneous declaration of income.

* source: developed by the authors

That is, the anti-money laundering system and the legislation of countries with low money laundering rates is characterized by the following peculiarities:

- severe punishment in the form of imprisonment;
- significant amounts of fines;

- punishment of financial institutions and persons involved in money laundering;
- punishment of persons who had information about money laundering, but did not report it to the responsible authorities;
- compliance with the requirements of international organizations concerning financial institutions monitoring in terms of money laundering.

The peculiarity of terrorist financing is that it can be realized with the help of laundered (illegal) funds or with the help of legal money. It is advisable to take this feature into account in order to regulate and establish responsibility for crimes in the field of money laundering and terrorist financing. A powerful asset forfeiture tool should also be used to finance the fight against transnational crime.

It may be appropriate to use the experience of other countries concerning involvement of credit institutions as financial monitoring entities, which will act as the main providers of information to increase the effectiveness of combatting against money laundering and terrorist financing.

Also, when creating an effective system for combating money laundering and terrorist financing, economic characteristics of the countries should be taken into account. For example, the Ukrainian economy is characterized by the implementation of money laundering through equity transactions in the form of input / output of foreign investment.

Money laundering can occur in different ways depending on the organizational and legal form of the institution [46]. Thus, legal entities can have more opportunities to launder money by creating fictitious associations.

The financial institution monitoring system should include the following sequential processes:

- improving the level of customer identification;
- financial transactions monitoring;
- reporting suspicious transactions to the relevant authorities;
- improving the financial institution security system;
- training of financial institutions employees;
- systematization of information on suspicious transactions.

Combatting against money laundering and terrorist financing may be threatened by:

- weak state institutions;
- low level of financial and political transparency;
- violation of the right of a free press
- high rate of smuggling and illegal import and export of goods;
- high rate of organized crime;
- activities of informal financial and credit institutions;
- increasing the level of online transactions;
- bureaucratization of law enforcement agencies activities;
- high level of corruption.

The increase in money laundering may be due to a lack of information among employees of financial institutions on relevant and effective ways to combat money laundering and terrorist financing.

Possible ways to increase the effectiveness of anti-money laundering and counter-terrorism financing may be the following:

- increasing the level of customer identification when conducting financial transactions in all types of financial institutions;
- verification of suspicious transactions;
- establishing the location of a person carrying out the financial transaction;
- establishment of common criteria within the country for financial monitoring;
- assessment of money laundering and terrorist financing risks at the state level;
- information systematization on the control of financial institutions in order to increase the level of combating money laundering and terrorist financing;
- ensuring a high level of confidentiality of measures implemented by the subjects of financial monitoring to prevent the commission of money laundering crimes;
- conducting training for employees of financial institutions on combating money laundering and terrorist financing;
- creation and cooperation with cyber police for detection, investigation and counteraction to money laundering and terrorist financing crimes;
- establishing more severe liability for committing money laundering crimes in the form

of imprisonment and increasing the amount of fines;

– establishing responsibility for: persons laundering money; financial institutions and employees involved in money laundering; persons who had information about suspicious financial transactions and did not report it to law enforcement agencies.

A fairly high level of money laundering and terrorist financing crimes, as evidenced by statistical data of the State Financial Monitoring of Ukraine, may indicate that the security system of financial institutions has shortcomings and gaps allowing criminals to commit these crimes. On the other hand, such a situation may be a manifestation of technological development in the financial sector.

Money laundering and terrorist financing high levels can lead to:

Table 2

Consequences of a high level of money laundering

Possible negative consequences:	Possible positive consequences:
- increasing the crime rate in the country, through the financing of terrorism;	– development of technologies for detecting crimes in the money laundering area;
- manifestation of public distrust in official financial institutions;	– upgrading the skills of law enforcement officers;
- increasing the popularity of informal financial institutions;	– increasing the financial institutions security level in order to reduce the level of money laundering;
- reduction of investments and deposits in official financial institutions;	– informing citizens about the effective activities of law enforcement officers in the field of combatting money laundering;
- reduction of economic stability in the country;	– increasing public confidence in official financial institutions;
- socio-psychological instability in the country.	– stabilization of the economic and social sphere.

* source: developed by the authors

One of the problems of the anti-money laundering and anti-terrorist financing system may be the fact that there are effective international standards for combating these crimes, but there is no effective application of them (Basel AML Index, 2020). Therefore, it is advisable to strengthen sanctions for financial institutions concerning non-compliance with the law in terms of combating money laundering and terrorist financing.

It is possible to increase the effectiveness of anti-money laundering and counter-terrorism financing by implementing the following measures:

- exchange of information between countries on current methods and technologies of committing money laundering and terrorist financing crimes;
- exchange of experience on the peculiarities of detection and investigation of such crimes in different countries;
- exchange of experience between financial institutions on reducing the level of money laundering and terrorist financing;
- increasing the efficiency of financial institutions staff work, through training in accordance with international standards;
- strengthening the control of financial institutions and their activities, in accordance with current international recommendations.

It should be also taken into account that the level of money laundering is associated with such phenomena peculiar to Ukrainian society, as corruption, organized crime, smuggling, and nontransparency of the political and financial system. Therefore, the creation of an effective system for combating money laundering and terrorist financing can have a positive effect on reducing the level of these negative phenomena.

Conclusions. A study of the anti-money laundering and anti-terrorist financing system shows an increase in the effectiveness of measures to combat these crimes, but the level of money laundering in Ukraine remains quite high. The idea of the article is to analyze the legislation of developed countries, the system of financial monitoring, international recommendations in terms of combating money laundering and identify the main features of an effective system of money laundering and terrorist financing combating. The aim of the article is to identify measures that will help increase the effectiveness of the Ukrainian system of combating money laundering and terrorist financing.

Money laundering and terrorist financing crimes can have both negative (declining

confidence in financial institutions and promotion of informal financial institutions, economic and socio-psychological instability) and positive consequences (improving the security of banks, improving the monitoring of financial institutions, improving the skills of law enforcement officers and public confidence in their activities and in the activities of official financial institutions, stabilization of the economic and social sphere).

Ukrainian anti-money laundering and anti-terrorist financing system may be threatened by the following facts: weak state institutions, low level of financial and political transparency, violation of the right of a free press, high levels of corruption, smuggling and organized crime, popularity of informal financial and credit institutions, growing online transactions, bureaucratization of law enforcement agencies.

The study found that the main features of the legislation in the countries with low money laundering rates are as follows: severe punishment in the form of imprisonment and significant fines; punishment of financial institutions and persons involved in money laundering; punishment of persons who had information about money laundering, but did not report to the relevant authorities; compliance with the requirements of international organizations for monitoring financial institutions in terms of money laundering.

Measures, which can increase the effectiveness of money laundering and terrorist financing combating were identified: increasing the level of customer identification; verification of suspicious transactions; establishing the location of a person carrying out the financial transaction; establishment of common criteria within the country for financial monitoring; assessment of money laundering and terrorist financing risks at the state level; information systematization on the control of financial institutions; ensuring a high level of confidentiality of measures implemented by the subjects of financial monitoring; conducting training for employees of financial institutions; creation and cooperation with cyber police; establishing strict liability for money laundering crimes in the form of imprisonment and increasing the amount of fines for: all persons involved in money laundering and those who have information about suspicious financial transactions. As a result, it will reduce money laundering and terrorism financing, corruption, organized crime, and smuggling, and contribute to stabilization of the economic and political system.

References

1. Basel AML Index Report 2018. URL: <https://baselgovernance-org.translate.google.com/news/basel-aml-index-2018-released-today/>
2. Basel AML Index 2020 released today. URL: <https://baselgovernance-org.translate.google.com/news/basel-aml-index-2020-released-today/>.
3. Буткевич С.А. Фінансовий моніторинг: зарубіжний досвід та українська модель : монограф. Сімферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2012. 314 с.
4. Chandraeva L.S., Amarasinghe T.M., Silva M., De Aponso, A.C., Krishnarajah, N. Fourth international congress on information and communication technology, advances in intelligent systems and computing, 2020. 1041 p., P. 385-396
5. Чумакова І. Ю., Кравченко Ю. П. Проблеми формування системи внутрішнього фінансового моніторингу в контексті запобігання ризикам відмивання коштів. *Фінанси України*. 2014. № 2. С. 54-69.
6. Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL). URL : http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/default_en.asp?expandable=0.
7. Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму від 26.10.2005 № 2005/60 / ЄС. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_774.
8. Рейтинг корупції E&Y: Україна на першому місці серед 41 країни. URL : http://news.liga.net/ua/news/politics/14730211-reyting_korupts_e_y_ukra_na_na_pershomu_m_sts_sered_41_kra_ni.htm.
9. Fronzetti Colladon F., & Remondi E. Using social network analysis to prevent money laundering. *Expert Systems with Applications*. 2016. № 67. P. 49-58.
10. Grow, B. Gold Rush: Online payment systems like E-gold Ltd. are becoming the currency of choice for cybercrooks. *Bloomberg Business Week*. 2006.
11. Highlights of the Financial Monitoring Report. *Financial Services Agency*. 4 July 2014. URL : <http://www.fsa.go.jp/en/news/2014/20140731-1/01.pdf>
12. IMF and the Fight Against Money Laundering and the Financing of Terrorism. (2018). URL : <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/16/31/Fight-Against-Money-Laundering-the-Financing-of-Terrorism>.
13. Інформаційна довідка про основні результати Держфінмоніторингу. URL :

<https://www.sdfm.gov.ua/pages/dijalnist/functional/news/Informacziya-pro-klyuchovi-rezultati-diyalnosti-derzhfinmonitoringu.html>.

14. Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення. Рекомендації FATF. 2012. URL : www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf.

15. Jancsics D. Shell companies and government corruption. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. 2018.

16. Jean-Francois E. Financial sustainability for nonprofit organizations. New York : Springer Publishing Company, LLC, 2015. 360 p.

17. Кернер Х.-Х., Дах Е. Отмывание денег. Москва : Международные отношения, 2005. 240 p.

18. Khmelnik A. The role of financial monitoring in the system of financial control. *Схід*. 2014. № 6 (132). P. 42-46.

19. Kobayashi T. FSA's financial monitoring report highlights risk governance's importance. Токуо: Nomure Research Institute, Ltd, 2014, № 5. URL : <https://www.nri.com/~media/PDF/global/opinion/kyuara/2014/lkr2014205.pdf>.

20. Кулініч О. Боротьба з відмиванням грошей: міжнародний досвід. *Зб. наук. праць*; за ред. В.С. Новицького. Київ : ІСЕМВ НАН України, 2005. Вип. 47. С. 96–105.

21. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019. *Відомості Верховної Ради України*, 2020, № 25, ст. 171.

22. Lebedeva M. E., Molova L.A. Special role of credit institutions in the Russian National AML/CFT system. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. № 5. P. 438-441.

23. Leonov S., Kuryshko O.. Improvement of evaluation method of financial system attractiveness for income legalization. *Public and Municipal Finance*. 2013. № 2. P. 7-13.

24. Заходи щодо боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Звіт за результатами п'ятого раунду взаємної оцінки. 2017. URL : http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2018/03/zvit_ukr.pdf.

25. Міністерство фінансів України. Україна покращила свої міжнародні позиції у сфері протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. 2020. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/ukraina_pokrashchila_mizhnarodni_pozitsii_u_sferi_protidii_vidmivanniu_koshtiv_ta_finansuvanniu_terorizmu-2375.

26. Moustafa T., Abd El-Megied M., Sobh T., Shafea K. Anti money laundering using a two-phase system. *Journal of Money Laundering Control*. 2015. № 18 (3), P. 304-329.

27. Passas N. Demystifying Hawala: A Look into its Social Organization and Mechanics. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 2006. № 7. P. 46-62.

28. Proshunin M.M. Financial monitoring as a form of financial control. *Tomsk State University Bulletin*. 2010. Issue 330. P. 105-108.

29. Pulling fraud out of the shadows Global Economic Crime and Fraud Survey. 2018. URL : <https://www.pwc.com/gx/en/forensics/global-economic-crime-and-fraud-survey-2018.pdf>.

30. Raphaeli N. Financing of terrorism: sources, methods, and channels. *Terrorism and Political Violence*. 2010. № 15 (4). P 59-82.

31. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України, 2017. URL : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180322/zvit_2017_ukr.pdf.

32. Schott P. A. Reference guide to anti-money laundering and combating the financing of terrorism. Washington: *The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. The International Monetary Fund*, 2006. 292 p.

33. Serbyna O. G., Mynakova K. S. Formation of a system of financial monitoring in Ukraine. *Young Scientist*. 2014. № 4(07). P. 125-128.

34. Шиян Д. В. Аналіз міжнародних стандартів з протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1 (48). С. 314-320.

35. Smith S. L., Ericson D. W. E-Gold, Ltd. Money Laundering Monitor. U.S. Department of Justice, Criminal Division, Asset Forfeiture & Money Laundering Section. 2008. № 13 (3).

36. Sobreira Leite G., Bessa Albuquerque A., Rogerio Pinheiro P. Application of Technological Solutions in the Fight Against Money Laundering – A Systematic Literature Review. *Applied Sciences*. 2019. № 9 (22). P. 48-60.

37. Spreutels J., Grijseels C. *10 EC Tax Review*. 2000. № 10 (1). P. 3-12.

38. Teichmann, F. Recent trends in money laundering and terrorism financing. *Journal of Financial Regulation and Compliance*. 2019.

39. Teichmann F. Recent trends in money laundering. *Crime, Law and Social Change*. 2020. № 73. P. 237-247.

40. Tishchenkova S., Cherniak N., Chaplynska Yu., Soldatenko O. Transformation of the nature of terrorism in the conditions of glocal social space: political, legal, economic and communication aspects. *Economic Annals-XXI*. 2019. № 178(7-8). P. 4-16.

41. Тенденції відмивання коштів та фінансування тероризму в юрисдикціях MONEYVAL під час кризи, спричиненої COVID-19, 2020. URL : [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(International%20Studies\)/UKR_Trends%20COVID19_%20\(final\).pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(International%20Studies)/UKR_Trends%20COVID19_%20(final).pdf).
42. Vitvitskiy S.S., Kurakin O.N., Pokataev P.S., Skriabin O.M., Sanakoiev D.B. Formation of a new paradigm of anti-money laundering: the experience of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. № 19. Vol. 1. P. 354-363.
43. Vitvitskiy S. S., Kurakin O. N., Pokataev P.S., Skriabin O.M., Sanakoiev D.B. Peculiarities of cybercrime investigation in the banking sector of Ukraine: review and analysis. *Banks and Bank Systems*. 2021. № 16. Vol. 1. P. 69-80.
44. Wei W., Li J., Cao L., Ou Y., Chen J. Effective detection of sophisticated online banking fraud on extremely imbalanced data. *World Wide Web*. 2012. Issue. 16. P. 449-475.
45. 40 Рекомендацій FATF. URL : <https://jurdefinans.com/40-rekomendaciy-fatf>.
46. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Modeling economic component of national security. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Vol. 1. P. 2-36.
47. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. Volume 1, no. 2, 2021. P. 67-80.

Submitted 23.11.2021

1. Basel AML Index Report 2018. URL: https://index.baselgovernance.org/sites/collective.localhost/files/amlindex/basel_aml_index_10_09_2018.pdf.
2. Basel AML Index 2020 released today. URL: <https://baselgovernance-org.translate.google.com/news/basel-aml-index-2020-released-today?>
3. Butkevych, S. A. (2012) Finansovyy monitorynh: zarubizhnyy dosvid ta ukrayins'ka model' [Financial monitoring: foreign experience and Ukrainian model] : monohraf. Simferopol' : Krymnavchpedderzhvydav, 314 p. [in Ukr.].
4. Chandraeva, L.S., Amarasinghe, T.M., Silva, M., De Aponso, A.C., Krishnarajah, N. (2020) Fourth international congress on information and communication technology, advances in intelligent systems and computing, 1041 p., pp. 385-396.
5. Chumakova I. Yu., Kravchenko Yu. P. (2014) Problemy formuvannya systemy vnutrishn'oho finansovoho monitorynha v konteksti zapobihannya ryzykam vidmyvannya koshtiv [Problems of forming a system of internal financial monitoring in the context of preventing the risks of money laundering]. *Finansy Ukrainy*. № 2, pp. 54-69. [in Ukr.].
6. Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL). URL : http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/default_en.asp?expandable=0.
7. Dyrektyva 2005/60/YES Yevropeys'koho Parlamentu ta Rady pro zapobihannya vykorystannya finansovoyi systemy z metoyu vidmyvannya koshtiv ta finansuvannya teroryzmu vid 26.10.2005 № 2005/60 / EC [Directive 2005/60 / EC of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing of 26.10.2005 № 2005/60 / EC]. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_774. [in Ukr.].
8. Reytynh koruptsiyi E&Y: Ukrayina na pershomu misti sered 41 krayiny [E&Y Corruption Rankings: Ukraine ranks first among 41 countries]. URL : http://news.liga.net/ua/news/politics/14730211-reyting_koruptsiyi_e_y_ukra_na_pershomu_m_sts_sered_41_kra_ni.htm. [in Ukr.].
9. Fronzetti Colladon, F., & Remondi, E. (2016) Using social network analysis to prevent money laundering [Using social network analysis to prevent money laundering]. *Expert Systems with Applications*, № 67, pp. 49-58.
10. Grow, B. (2006). Gold Rush: Online payment systems like E-gold Ltd. are becoming the currency of choice for cybercrooks. *Bloomberg Business Week*.
11. Highlights of the Financial Monitoring Report. *Financial Services Agency*. 4 July 2014. URL : <http://www.fsa.go.jp/en/news/2014/20140731-1/01.pdf>.
12. IMF and the Fight Against Money Laundering and the Financing of Terrorism. (2018). URL : <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/16/31/Fight-Against-Money-Laundering-the-Financing-of-Terrorism>.
13. Informatsiyna dovidka pro osnovni rezul'taty Derzhfinmonitorynha [Information on the main results of the SCFM]. URL : https://www.sdfm.gov.ua/pages/dijalnist_functional_news/Informacziya-pro-klyuchovi-rezultati-diyalnosti-derzhfinmonitoringu.html. [in Ukr.].
14. Mizhnarodni standarty borot'by z vidmyvannyam hroshey ta finansuvannyam teroryzmu ta rozpovsyudzhenniam zbroyi masovoho znyschennya [International Standards for Combating Money Laundering and Terrorist Financing and the Proliferation of Weapons of Mass Destruction]. Rekomendatsiyi FATF. 2012. URL : www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf. [in Ukr.].
15. Jancsics D. (2018) Shell companies and government corruption. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*.
16. Jean-Francois, E. (2015) *Financial sustainability for nonprofit organizations*. New York:

- Springer Publishing Company, LLC., 360 p.
- 17 Kerner Kh.-Kh., Dakh E. (2005) Otmyvaniye deneg [Money laundering]. Moscow : Mezhdunarodnye otnosheniya, 240 p. [in Russ.].
18. Khmelnik, A. (2014) The role of financial monitoring in the system of financial control. *Skhid*. № 6 (132), pp. 42–46.
19. Kobayashi T. (2014) FSA's financial monitoring report highlights risk governance's importance. Tokyo: Nomure Research Institute, Ltd, № 5. URL : <https://www.nri.com/~media/PDF/global/opinion/lakyara/2014/lkr2014205.pdf>.
20. Kulnich, O. (2005) Borot'ba z vidmyvanniam hroshey: mizhnarodny dosvid [The fight against money laundering: international experience]. *Zb. nauk. prats'*; za red. V. Ye. Novyts'koho. Kyiv : ISEMV NAN Ukrayiny, Vyp. 47, pp. 96–105. [in Ukr.].
21. Pro zapobihannya ta protydiyu lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyschennya [On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing and financing of proliferation of weapons of mass destruction]: Zakon Ukrayiny vid 06.12.2019. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2020, № 25, art. 171. [in Ukr.].
22. Lebedeva M. E., Molova L.A. (2014) Special role of credit institutions in the Russian National AML/CFT system. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. № 5, pp. 438–441.
23. Leonov, S., Kuryshko, O. (2013) Improvement of evaluation method of financial system attractiveness for income legalization. *Public and Municipal Finance*. № 2, pp. 7–13.
24. Zakhody shchodo borot'by z vidmyvanniam koshtiv ta finansuvanniam teroryzmu [Measures to combat money laundering and terrorist financing]. *Zvit za rezul'tatamy p'yatoho raundu vzayemnoyi otsinky*. 2017. URL : http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2018/03/zvit_ukr.pdf. [in Ukr.].
25. Ministerstvo finansiv Ukrayiny. Ukrayina pokrashchyla svoyi mizhnarodni pozytsiyi u sferi protydiyi vidmyvannyu hroshey ta finansuvannyu teroryzmu [Ministry of Finance of Ukraine. Ukraine has improved its international position in the field of combating money laundering and terrorist financing]. 2020. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/ukraina_pokrashchila_mizhnarodni_pozitsii_u_sferi_protidii_vidmyvanniu_koshtiv_ta_f finansuvanniu_teroryzmu-2375. [in Ukr.].
26. Moustafa, T., Abd El-Megied, M., Sobh, T., Shafea, K. (2015) Anti money laundering using a two-phase system. *Journal of Money Laundering Control*. № 18(3), pp. 304–329.
27. Passas, N. (2006) Demystifying Hawala: A Look into its Social Organization and Mechanics. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. № 7, pp. 46–62.
28. Proshunin, M.M. (2010) Financial monitoring as a form of financial control. *Tomsk State University Bulletin*. Issue 330, pp. 105–108.
29. Pulling fraud out of the shadows Global Economic Crime and Fraud Survey. 2018. URL : <https://www.pwc.com/gx/en/forensics/global-economic-crime-and-fraud-survey-2018.pdf>.
30. Raphaeli, N. (2010) Financing of terrorism: sources, methods, and channels. *Terrorism and Political Violence*. № 15 (4), pp. 59–82.
31. Zvit Derzhavnnoi sluzhby finansovoho monitorynha Ukrayiny, 2017 [Report of the State Financial Monitoring Service of Ukraine, 2017]. URL : http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180322/zvit_2017_ukr.pdf. [in Ukr.].
32. Schott, P. A. (2006) Reference guide to anti-money laundering and combating the financing of terrorism. Washington: *The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. The International Monetary Fund*, 292 p.
33. Serbyna O. G., Mynakova K. S. (2014) Formation of a system of financial monitoring in Ukraine. *Young Scientist*. № 4(07). P. 125–128.
34. Shyyan, D. V. (2013) Analiz mizhnarodnykh standartiv z protydiyi vidmyvannyu hroshey ta finansuvannyu teroryzmu [Analysis of international standards for combating money laundering and terrorist financing]. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*. Issue 1 (48), pp. 314–320. [in Ukr.].
35. Smith, S. L., Ericson, D. W. (200) 8E-Gold, Ltd. Money Laundering Monitor. *U.S. Department of Justice, Criminal Division, Asset Forfeiture & Money Laundering Section*. № 13 (3).
36. Sobreira Leite, G., Bessa Albuquerque, A., Rogerio Pinheiro, P. (2019) Application of Technological Solutions in the Fight Against Money Laundering – A Systematic Literature Review. *Applied Sciences*. № 9 (22), pp. 48–60.
37. Spreutels J., Grijseels C. (2000) *10 EC Tax Review*. № 10 (1), pp. 3–12.
38. Teichmann, F. (2019) Recent trends in money laundering and terrorism financing. *Journal of Financial Regulation and Compliance*.
39. Teichmann, F. (2020) Recent trends in money laundering. *Crime, Law and Social Change*. № 73, pp. 237–247.
40. Tishchenkova, S., Cherniak, N., Chaplynska, Yu., Soldatenko, O. (2019) Transformation of the nature of terrorism in the conditions of global social space: political, legal, economic and communication aspects. *Economic Annals-XXI*. № 178(7-8), pp. 4–16.
41. Tendentsiyi vidmyvannya koshtiv ta finansuvannya teroryzmu v yurysdyktsiyakh

MONEYVAL pid chas kryzy, sprychynenoyi COVID-19, 2020 [Trends in money laundering and terrorist financing in MONEYVAL jurisdictions during the crisis caused by COVID-19, 2020]. URL : [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(International%20Studies\)/UKR_Trends%20COVID19_%20\(final\).pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(International%20Studies)/UKR_Trends%20COVID19_%20(final).pdf). [in Ukr.].

42. Vitvitskiy, S. S., Kurakin, O. N., Pokataev, P. S., Skriabin, O. M., Sanakoiev, D. B. (2021) Formation of a new paradigm of anti-money laundering: the experience of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. № 19, vol. 1, pp. 354–363.

43. Vitvitskiy, S. S., Kurakin, O. N., Pokataev P.S., Skriabin, O.M., Sanakoiev, D.B. (2021). Peculiarities of cybercrime investigation in the banking sector of Ukraine: review and analysis. *Banks and Bank Systems*. № 16, vol. 1, pp. 69–80.

44. Wei W., Li J., Cao L., Ou Y., Chen J. (2012). Effective detection of sophisticated online banking fraud on extremely imbalanced data. *World Wide Web*. Issue. 16, pp. 449–475.

45. 40 Rekomendatsiy FATF [40 FATF Recommendations]. URL : <https://jurdefinans.com/40-rekomendaciy-fatf>. [in Ukr.].

46. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2021) Modeling economic component of national security. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1, pp. 2–36.

47. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2021) Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 67–80.

ABSTRACT

The paper aims to identify effective measures to reduce money laundering. On the ground of the systematic experience of international cooperation, theoretical experience and practical measures to combat money laundering, the main threats that may reduce the effectiveness of combatting against such crimes have been identified: weak state institutions, bureaucratization of law enforcement agencies, high corruption, organized crime and smuggling rates, low levels of transparency in the political and financial areas, and the right of a free press. High levels of money laundering can have both negative and positive effects. The legislation of the countries with a low level of money laundering is characterized by: severe penalties and the establishment of responsibility for all persons who participated and were knowledgeable about information regarding the crime.

The level of money laundering in Ukraine can be reduced by means of implementing the following measures: strengthening the system of financial institutions clients verification, increasing control over compliance with international requirements concerning financial monitoring, increasing liability for non-compliance, training employees of financial institutions and law enforcement officers in regard to anti-money laundering, cooperating with the cyber police, establishing strict liability for all persons involved in money laundering.

Keywords: *financial institution, monitoring, crime, legislation, international activities, Ukraine.*

УДК 34.01:327+342.53
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-354-360

Олексій ХАЛАПСІС[©]
доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МІЖНАРОДНІ ВИМІРИ ПРАВОВИХ МІФІВ

В основі кожної правової системи лежать міфи. Деякі правові міфи можуть впливати на розвиток кількох суспільств, причому навіть після смерті суспільства, що їх породило. Кодекс Хаммурапі та римське право – найбільш відомі правові міфи, які пережили свій час, вони сприймалися як взірці послідовності, логічності та справедливості. А ось закони Мойсея не стали основою права християнських народів, бо в плані досконалості вони поступалися римським юридичним нормам.

Різновидом правового міфу є вчення про природне право. Хоча це суто інтелектуальна доктрина, а не юридичний документ, воно суттєво вплинуло на національне законодавство різних країн. Природа байдужа до людини, і з неї жодних прав та жодної моралі не випливає. Але ми самі можемо бути не байдужими один до одного, а тому люди вигадують моральні та правові міфи задля того, щоби почуватись у цьому світі комфортно, і забезпечувати найбільш ефективну взаємодію. Якщо при цьому ми будемо посилатись не на богів, а на природу, і знайдуться люди, які в це повірять, то нехай це буде «природне право», хоча природа має до такого права відношення не більше, ніж боги Вавилонії – до законів Хаммурапі. Втім, незважаючи на те, що вчення про природне право не має фактичного підтвердження і теоретично вразливе з філософської точки зору, доктрина про природне право дає ефективні орієнтири для співпраці, у тому числі – на міжнародному рівні.

Сьогодні людство змушене ставити в основу свого існування єдність, яка можлива лише за умови визнання всіма учасниками міжнародної взаємодії певної базової системи цінностей, простору загальних смислів, прийнятих для різних типів мислення. Правові міфи – не єдиний, але доволі дієвий засіб для міжнародного співробітництва, а формування такого міфологічного простору смислів є важливим завданням сучасності.

Ключові слова: правові міфи, міжнародні відносини, кодекс Хаммурапі, римське право, природне право, глобалізація.

Постановка проблеми. За твердженням Юваля Ноя Харарі, близько 70 тисяч років тому відбулася когнітивна революція, яка була пов'язана, зокрема, з появою соціальних міфів, за допомогою яких стало можливим об'єднання людей у потенційно необмежені колективи [3]. Щодо датувань та окремих деталей концепції цього ізраїльського дослідника можна вести дискусію, але навряд чи варто сперечатись з тим, що соціальна дійсність наскрізь міфологічна та існує як інтерсуб'єктивна реальність.

Серед соціальних міфів особливе місце займають міфи правові. Описуючи Боже творіння, Ориген (185–254) зазначав: «Між людьми... існує чимала різниця: бо одні з них – варвари, інші – греки, і з варварів деякі – люті і жорстокі, інші ж – порівняно лагідні. І деякі люди користуються законами найвищої досконалості, інші – нижчими та суворішими, а деякі користуються скоріше нелюдськими та дикими звичаями, ніж законами» [9, р. 163]. Сам того не бажаючи, александрійський чернець висловив універсальну формулу культурної ідентичності: є «ми», є «вони»; наші звичаї та закони досконалі, а якість «їхніх» звичаїв та законів залежить від того, наскільки вони схожі з «нашими».

Але з цього правила бувають винятки. У деяких дуже особливих випадках правові міфи можуть настільки сильно впливати на інші народи, що вони витісняють власні звичаї та закони. Тобто є правові міфи, дія яких розповсюджується за межі рідного суспільства і які за фактом стають основою міжнародних відносин. Причому зараз йде

мова не про міжнародне право, а про право національне, яке за певних умов стає правом інтернаціональним. Як таке можливо і які перспективи сучасних правових міфів? Про це і піде мова в статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Текст законів Хаммурапі у перекладі на англійську мову представлений у роботі М.Е. Дж. Річардсона, вплив цих законів на Біблію обговорюється в монографії Девіда П. Райта, дослідження правової думки Стародавнього Світу проведено в монографії Леррі Мея. Щодо рецепції римського права можна послатись на роботи Пітера Стейна, Рендалла Лесаффера та Тамар Герцог. Декларацію Незалежності як перший юридичний документ США аналізує Джон Р. Вайл. Міфологія сучасного права окремо розглянута у відповідній роботі Пітера Фітцпатріка, який доводить, що право є міфічним як за своїм походженням, так і як постійна соціальна сила [2]. Втім, мені не доводилось бачити дослідження, в якому б питання правової міфології розглядалося би в контексті міжнародних відносин.

Метою статті є з'ясування причин життєздатності та міжнародного значення деяких правових міфів (законів Хаммурапі, римського права та концепції природного права), а також перспективи правової міфології в сучасному глобалізованому світі.

Виклад основного матеріалу. Приблизно за сімнадцять з половиною століть до того, як у Бога євреїв народився Син, двоє інших богів – Ану (Анун) та Енліль – доручили цареві Вавилонії Хаммурапі встановити в його країні справедливість, покращити добробут та забезпечити процвітання. Цар виконав боже доручення, створивши збірник законів, який став одним із перших суто світських юридичних кодексів в історії людства. Хоча через два століття (у 1595 році до н.е.) Вавилонське царство амореїв було знищено Хеттською державою, закони Хаммурапі ще протягом кількох століть були основою права на Стародавньому Сході, вони вплинули на біблійне законодавство, а можливо, – навіть на грецьке право.

Цікаво, що хоча Хаммурапі приятелював з багатьма богами, про що він не забув повідомити своїм підданам, вони не диктували йому закони, тому цареві довелося покладатись лише на власну мудрість, хоча вже написані закони він віддав богам, щоби вони набули чинності [7, р. 21]. Уже у підсумковій частині Хаммурапі закликає своїх наступників суворо дотримуватись його кодексу, обіцяючи за це прихильність небес, а тим, хто спробує скасувати чи змінити ці закони, Хаммурапі погрожує страшними нещастями, якими боги мають його покарати [13, р. 125–135]. Невідомо, чи то погрози царя мали такий ефект, чи то просто ніхто не спромігся зробити нічого кращого, але закони Хаммурапі ніколи не були змінені; просто у певний час вони перестали діяти.

Отже, Хаммурапі не взяв небеса у співавторство, а Ану, Енліль, Мардук, Шамаш, Іштар та інші боги та богині Вавилонії вчинили напрочуд мудро, на це співавторство не претендуючи. Мабуць, вони добре розуміли, що «вічні» закони смертних діють насправді не вічно.

На відміну від Хаммурапі, чия історичність не викликає сумнівів, реальне існування іншого відомого законодавця – Мойсея – достеменно не встановлено. Якщо Мойсей не плід легенди, то він міг жити десь між XVI та XIII століттями до н.е., але в будь-якому разі після Хаммурапі, кодекс якого майже напевно вплинув на його закони [19]. Утім, є дуже суттєва відмінність між цими двома кодексами: автором першого був вавилонський цар, автором другого – Бог (законам Мойсея передує фраза: «А оце закони, що ти викладеш перед ними» (Ісх. 21:1), сказана пророку Богом).

Ідея змусити небеса займатись юриспруденцією тактично може здаватись бездоганною, але стратегічно вона дуже вразлива, адже потреба в змінах та в корегуваннях законів час від часу виникає внаслідок соціально-історичних трансформацій; закони ж, які позиціонуються як воля вічного Бога, змінити вкрай важко. Наприклад, закони Мойсея починаються з обговорення взаємовідносин хазяїв та рабів, зокрема – за яких умов раб-єврей може звільнитись від влади свого хазяїна-єврея, що чекає дівчину, продану в рабство її власним батьком тощо. З цього випливає, що Бог нічого проти рабства чи проти продажу своїх дітей у рабство не має, його цікавить лише відсутність зловживань. Якщо ж світські законодавці спробують скасувати угодний Богові інститут, то побожна і благочестива людина повинна або прикласти максимум зусиль, щоб цього не допустити, або посилатись на волю Бога, висловлену в іншому законі. Втім, нового закону Бог євреям не дав, а тому я не бачу жодних причин, які б виправдовували відсутність рабства в сучасному Ізраїлі.

Якщо б закони Мойсея залишились законами суто юдейськими, то і питання їхнього виконання (або невиконання) було би суто юдейською проблемою. Проте вони увійшли до християнського Святого Письма, тож просто вважати їх чимось несуттєвим християни не могли. Утім виконувати їх вони також не збирались, хоча знайти для цього привід було непросто. Хоча Нагорна проповідь піддає критиці частину мойсеєвих приписів, Христос зауважує: «Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, Я не руйнувати прийшов, але виконати. Поправді ж кажу вам: доки небо й земля не минеться, ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все» (Мф. 5:17–18). Що він мав на увазі, напевно невідомо, але варто усвідомлювати, що Нагорна проповідь – не юридичний документ, вона дає духовні орієнтири, а не вимагає дослівного виконання. Скоріше, тут Христос вказує на вищість моральних норм по відношенню до норм права, формально не скасовуючи законів Мойсея. Привід не виконувати останні дав святий Павло, який протиставляючи Новий Завіт Старому, зауважив: «що порохнявіє й старіє, те близьке до зотління» (Євр. 8:13). Надалі християнські законодавці ніколи не посилались на безпосередню волю Бога.

Отже, закони Мойсея, які увійшли до християнської Біблії, мали гарні шанси стати основою права християнських народів, але не стали. І справа тут не лише в одній фразі апостола язичників. Просто новонавернені християни (греки та римляни насамперед) не могли повірити, що Творець світу висловлює правові приписи більш примітивно, ніж римські юристи. Щоправда, деякі сучасні протестантські деномінації, на кшталт адвентистів сьомого дня, намагаються слідувати всім приписам П'ятикнижжя, але в жодному суспільстві вони не є домінуючою конфесією. «Великі» ж церкви ніколи не вимагали від своїх послідовників утримуватись від вживання свинини чи від праці у суботу.

Як і вавилонські боги, боги Олімпу теж були доволі мудрими. Так, хоч Афіна і була правителькою Аттіки, вона не стала нав'язувати підданам своє законодавство. За неї це зробили люди. Першими писаними законами Афінської республіки були закони Дракона 621 р. до н.е., які для свого часу були доволі прогресивними, але настільки жорстокими, що за влучним виразом Демада, вони були написані не чорнилами, а кров'ю [11, р. 451]. Згодом більшість законів Дракона скасував Солон. А ось закони останнього вже мали значення не лише для Афін. Саме на них орієнтувались римські децемвіри при складанні Законів Дванадцяти таблиць. Можливо, що при цьому вони залучали й зовнішніх експертів. Так, стародавні автори згадують Гермодора Ефеського [10, р. 144; 16, р. 231], якому була поставлена статуя на Форумі за заслуги перед Римською республікою; це той самий Гермодор, якого Геракліт називав найкращим серед ефесців, вигнаним із рідного міста через те, що співгромадяни відчували себе неповноцінними в порівнянні з ним [8, 123].

Саме юриспруденція стала однією з небагатьох сфер, в якій римляни перевершили своїх вчителів. Римське право справедливо вважається вершиною юриспруденції давнини, а педантичне ставлення до нього – особливістю римського цивілізаційного проекту. Тут немає можливості докладно зупинитись на самому римському праві, зазначу лише його унікальність у плані рецепції з боку європейських народів [4; 5; 15]. Так, середньовічні французькі легісти, обґрунтовуючи необхідність сильної монархічної влади, посилались на римське право так, начебто воно продовжувало діяти і мало пріоритет перед звичаєвим феодалним правом. Причому римське право залучалося не лише для внутрішнього вжитку. Наприклад, ведучи боротьбу з папами за владу та вплив, германські імператори аргументували свої претензії щодо верховенства світської влади над духовною саме за допомогою римських правових норм. Кодекс Наполеона і сучасні правові норми багатьох країн (і не лише європейських) також великою мірою несуть у собі втілення римського права.

Певну конкуренцію римському праву за вплив на правову думку Заходу складала хіба що концепція природного права (*lex naturalis*), деякі елементи якої з'являються ще в Античності, яка в Середньовіччі розглядалась крізь призму Божественної мудрості, а в Новий час – особливо після Гуго Гроція – як природний закон, який можна зрозуміти за допомогою людського розуму. Але якщо римське право – це чітко зафіксовані норми, то при визначенні природних прав ніхто не заважав мислителю будувати повітряні замки, керуючись власним поняттям «права», «справедливості», «природи» тощо.

Найвідомішою спробою зафіксувати природне право в юридичному документі була Декларація Незалежності США, де в преамбулі зазначено: «Ми вважаємо за

самоочевидні істини, що всі люди створені рівними, що вони наділені їхнім Творцем певними невід'ємними Правами, серед яких є Життя, Свобода та прагнення до Щастя» [18, р. 351–352]. Тобто, вчення про рівність усіх людей виводиться з принципу самоочевидності, але при цьому рівність сама по собі ще не означає наявність прав, і тут необхідна апеляція до Творця, який, начебто, людей ними наділив. Оскільки Томас Джефферсон ніколи не наполягав, що мав особисту аудієнцію з Богом, який би цю інформацію підтвердив, факт наділення людей рівними правами з боку Творця, виводиться, вочевидь, також з розуму. Мабуть, отці-засновники розмірковували приблизно так: оскільки Бог створив людей, то він був просто *зобов'язаний* наділити їх певними правами. Думку самого Бога ніхто питати не став.

Хаммурапі написав свої закони задля того, щоби «сильний не пригнічував слабого, щоб надати справедливості сироті та вдові» [13, р. 121], але при цьому для нього було очевидно, що життя чоловіка вартує набагато більше, ніж життя жінки, життя знатного чоловіка – більше, ніж життя незнатного. Також для нього очевидно, що знатний злочинець підлягає менш суворому покаранню, ніж незнатний. Підписанти ж американської Декларації вважали за самоочевидну істину рівність *всіх* людей, але далеко не всі з них вірили в цю рівність щиро. Так, хоча деякі з них і були противниками рабства, пункт про його скасування, який пропонував Джефферсон, був вилучений з підсумкового документу. Більш того, якщо аболіціоністи посилались на концепцію природного права, то захисники рабства апелювали до Старого Завіту, де рабство було звичайною і угодною Богові практикою. І навіть коли рабство все ж було скасовано в 60-х роках XIX століття, про рівність прав білих та чорношкірих не йшлося.

До речі, у наведеному вище фрагменті Декларації в оригіналі використовується слово «man», що може означати як «людина», так і «чоловік», але зважаючи на те, що батьки-засновники США не могли навіть уявити, що жінка може мати виборчі права, а тим більше – займати державні посади, мова, вочевидь, йшла про рівність саме чоловіків. Сьогодні ж у демократичних країнах світу самоочевидною істиною є рівність людей незалежно від біологічних та соціальних ознак. Зокрема, ст. 21 Конституції України визначає рівність усіх людей у своїй гідності та правах, а ст. 24 не допускає «привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [1].

Але навіть така концепція комусь може здаватись обмеженою. Наприклад, зоозахисники розповсюджують дію природного права не лише на людей, вважаючи, що мало не всі живі істоти мають однакові права на життя. Причому, якщо у Альберта Швейцера – видатного гуманіста та захисника природи (концепція «благоговіння перед життям») – любов до людства поєднується з любов'ю до природи, то є й інші приклади, коли любов до природи вступає в конфлікт з гуманістичними цінностями. Тут можна назвати феномен екотероризму, коли радикальні «зелені» угруповання вчиняють насильство проти окремих людей та організацій під гаслами збереження навколишнього середовища. Вбивство бюрократа заради врятування дерева особисто мені не здається дуже гарною ідеєю.

Якщо уявити собі зустріч Хаммурапі з Джефферсоном, радикальними феміністками та зоозахисниками, то я зовсім не впевнений, що сторони дійшли би спільної думки стосовно поняття «справедливості», бо останнє апелює не до об'єктивної реальності, а до міфів, які в учасників такої уявної зустрічі суттєво відрізняються. Більш того, міфи мають тенденцію змінюватись, через що загально визнані авторитети минулого можуть втрачати свій сакральний статус. Наприклад, хоча Джефферсон був противником работоргівлі, і вже обіймаючи найвищу державну посаду підтримав пропозицію про її заборону (ця пропозиція була відхилена Конгресом), у нього самого було більше шестисот рабів. Останній факт дуже обурило сучасних чорношкірих, латиноамериканських та азійських депутатів міської ради Нью-Йорка, на вимогу яких статую третього Президента США вилучили з зали засідань цього органу самоврядування [6]. Мабуть, подальшим кроком цих депутатів стане вимога скасування і написаної Джефферсоном Декларації.

Як би скептично не ставитись до ідеї природного права як права божественного, вона на концептуальному рівні не має очевидних вад. Так, можна припустити, що Творець дійсно наділив рівними правами всіх білих чоловіків, або всіх чоловіків незалежно від кольору шкіри, або взагалі всіх людей включно з жінками. Якщо ж з ідеї

природного права вилучити ідею Бога, то вона стає вочевидь міфологічною, бо у природі немає нічого, що можна було б кваліфікувати як «право». Дійсно, сам факт життя не робить його чимось священним та недоторканим, адже в основі його природного різноманіття лежить – харчовий ланцюг.

Природні закони – це боротьба за існування, статевий відбір тощо; благоговіння ж перед життям чи повага до гідності іншої людини – це соціальні норми, які за жодних умов не можуть бути виведені з природних закономірностей. І навіть соціальні норми диференціюють життя: колорадські жуки – також живі істоти, що не заважає садівникам позбавляти їх цього «природного права». Тут можна було б заперечити, що жуки – надто примітивні істоти, щоб відчувати страждання та страх смерті, але ті ж свині здатні на подібні емоції, хоча серед апологетів природних прав далеко не всі є вегетаріанцями. Ніхто не завадить атеїсту посилатись на категоричний імператив, на золоте правило моральності, на моральний кодекс будівника комунізму, чи на якусь іншу красиву та піднесу ідею, втім навряд чи варто доводити, що все це – лише інструментальні формули, за допомогою яких люди створюють моделі ефективного співробітництва. Такі міфи потрібні, але варто пам'ятати про культурно-історичний контекст міфів, а тому «справедливість» сьогодні може не співпадати зі «справедливістю» вчора, і, скоріше за все, буде відрізнятися від «справедливості» завтра.

Утім відмова від ідеї природного права зовсім не означає, що треба жити за принципом *homo homini lupus est*. Навпаки, людська мораль та людські закони покликані налагодити механізми співіснування, у тому числі і заради спільного виживання. Людність – це не просто красиве слово, це і еволюційна перевага, й її значимість зрозуміли не вчора і не позавчора.

Так, догляд за хворими та пораненими членами групи був частиною адаптації гомінінів принаймні з моменту появи роду *Homo* [14, р. 113]. Неандерталець, відомий як Шанідар I, прожив щонайменше десять років, маючи висохлу руку, пошкоджену ногу, ймовірну сліпоту на одне око та ймовірну втрату слуху. Увесь цей час його хтось доглядав, годував, рятував від хижаків. «Однорукий, частково сліпий каліка не міг би робити вигляд, що полює чи збирає їжу. Те, що він жив протягом багатьох років після травми, є свідченням неандертальського співчуття та людяності» [17, р. 341]. І такі випадки не були поодинокими.

Природа не те, щоби ворожа, вона байдужа до людини, і з неї жодних прав та жодної моралі не випливає. Але ми самі можемо бути не байдужими один до одного, а тому люди вигадують моральні та правові міфи задля того, щоби почуватись у цьому світі комфортно, і забезпечувати найбільш ефективну взаємодію. Якщо при цьому ми будемо посилатись не на богів, а на природу, і знайдуться люди, які в це повірять, то нехай це буде «природне право», хоча природа має до такого права відношення не більше, ніж боги Вавилонії – до законів Хаммурапі.

Якщо співпраця в часи неандертальців обмежувалась невеличкими групами людей, то в часи Хаммурапі співпраця охоплювала вже великі держави. Згодом співпраця вийшла на цивілізаційний рівень, і тут римське право стало у нагоді народам, які до римлян вже жодного відношення не мали. За межі цивілізаційних кордонів співпраця виходила лише епізодично, і правові міфи охоплювали лише «своїх», подібно до того, як *ius civile* застосовувався лише до римських громадян [12, р. 48]. Зокрема, білі американські плантатори могли вірити у рівність всіх людей, при цьому використовуючи рабську працю чорношкірих, «джентльменські» правила війни в Європі не розповсюджувались на війни за її межами, геноцид тубільних народів (наприклад, повне вимирання тасманійців під час британської колонізації чи загибель близько 10 млн. конголезців за часів правління Леопольда II Бельгійського) виправдовувались пафосними словами про «місію білої людини» і майже не викликали осуду.

Проте в сучасних умовах глобалізації вже не можна робити вигляд, начебто «право» обмежується національними кордонами, або навіть цивілізаційними. Точніше, національне законодавство тою чи іншою мірою має враховувати інтернаціональні правові міфи, хоча, на жаль, далеко не всі суспільства налаштовані на співпрацю на таких засадах. Є політичні режими, які намагаються шантажувати світ, і ці загрози міжнародній безпеці і міжнародним принципам співробітництва варто сприймати вельми серйозно. Але час працює проти них, бо об'єктивні потреби глобального співробітництва набагато більш фундаментальні, ніж примхи окремих диктаторів. І з огляду на такі потреби роль правових міфів стає все більш вагомим.

Висновки. Права людини, рівність, справедливість тощо є соціальними міфами – корисними «священними коровами», необхідними для функціонування сучасного ліберального суспільства. В інших суспільствах існували інші правові міфи, в межах яких могла стверджуватись станова, расова, статева тощо нерівність, і це сприймалося як цілком справедлива даність. Власне кажучи, одні «корови» не більш священні, ніж інші.

Деякі правові міфи можуть впливати на розвиток кількох суспільств, причому навіть після смерті суспільства, що їх породило. Такі міфи мають бути доволі незвичайними та досконалими для свого часу, щоби у інших народів з'явилося бажання їм наслідувати. Кодекс Хаммурапі та римське право – найбільш відомі правові міфи, які пережили свій час, вони сприймалися як взірці послідовності, логічності та справедливості. А ось закони Мойсея не стали основою права християнських народів, бо в плані досконалості вони поступалися римським юридичним нормам.

Різновидом правового міфу є вчення про природне право. На відміну від кодексу Хаммурапі та від римського права, це суто інтелектуальна доктрина, а не юридичний документ. Утім це вчення суттєво вплинуло на національне законодавство різних (західних, і не лише) країн. Незважаючи на те, що воно не має фактичного підтвердження і теоретично вразливе з філософської точки зору, доктрина про природне право дає ефективні орієнтири для співпраці, у тому числі – на міжнародному рівні.

Сьогодні людство змушене ставити в основу свою єдність, яка можлива лише за умови визнання всіма учасниками міжнародної взаємодії певної базової системи цінностей, простору загальних смислів, прийнятних для різних типів мислення. Правові міфи – не єдиний, але доволі дієвий засіб для міжнародного співробітництва, а формування такого міфологічного простору смислів є важливим завданням сучасності.

Список використаних джерел

1. Конституція України. (1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Fitzpatrick P. *The Mythology of Modern Law*. London: Routledge, 1992. 252 p.
3. Harari Y. N. *Sapiens: A Brief History of Humankind*. New York: Harper, 2015. 464 p.
4. Herzog T. *A Short History of European Law: The Last Two and a Half Millennia*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018. 296 p.
5. Lesaffer R. *European Legal History: A Cultural and Political Perspective* / J. Arriens, Trans. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 549 p.
6. Marsh J. NYC panel votes to boot Thomas Jefferson statue from room where it happens. *New York Post*. November 15, 2021. URL: <https://nypost.com/2021/11/15/nyc-panel-votes-to-boot-thomas-jefferson-statue-from-room-where-it-happens/>
7. May L. *Ancient Legal Thought: Equity, Justice, and Humaneness From Hammurabi and the Pharaohs to Justinian and the Talmud*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 754 p.
8. McKirahan R. D. *Philosophy Before Socrates: An Introduction with Texts and Commentary*. 2 ed. Indianapolis, IN: Hackett, 2010. 494 p.
9. Origen. *On First Principles* / G. W. Butterworth, Trans. Notre Dame, IN: Ave Maria Press, 2013. 493 p.
10. Pliny. *Natural History* / H. Rackham, Trans. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1961. Vol. IX: Books 33-35. 421 p.
11. Plutarch. *Lives* / B. Perrin, Trans. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1967. Vol. I. 582 p.
12. Richardson J. *Roman Law in the Provinces*. *The Cambridge Companion to Roman Law* / D. Johnson, Ed. New York, NY: Cambridge University Press, 2015. P. 45-60.
13. Richardson M. E. J. *Hammurabi's Laws: Text, Translation and Glossary*. London: T&T Clark International, 2004. 424 p.
14. Spikins P., Needham A., Wright B., Dytham C., Gatta M., Hitchens G. Living to fight another day: The ecological and evolutionary significance of Neanderthal healthcare. *Quaternary Science Reviews*, 2019. 217. P. 98-118. doi:10.1016/j.quascirev.2018.08.011
15. Stein P. *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 148 p.
16. Strabo. *Geography* / H. L. Jones, Trans. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960. Vol. VI: Books 13–14. 397 p.
17. Trinkaus E., Shipman P. *The Neandertals: Changing the Image of Mankind*. London: Jonathan Cave, 1993. 478 p.
18. Vile J. R. *The Declaration of Independence: America's First Founding Document in U.S. History and Culture*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2019. 490 p.
19. Wright D. P. *Inventing God's Law: How the Covenant Code of the Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi*. New York, NY: Oxford University Press, 2009. 589 p.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy* (1996). [Constitution of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].
2. Fitzpatrick, P. (1992). *The Mythology of Modern Law*. London: Routledge.
3. Harari, Y. N. (2015). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. New York: Harper.
4. Herzog, T. (2018). *A Short History of European Law: The Last Two and a Half Millennia*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Lesaffer, R. (2009). *European Legal History: A Cultural and Political Perspective* (J. Arriens, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
6. Marsh, J. (November 15, 2021). NYC panel votes to boot Thomas Jefferson statue from room where it happens. *New York Post*. Retrieved from <https://nypost.com/2021/11/15/nyc-panel-votes-to-boot-thomas-jefferson-statue-from-room-where-it-happens/>
7. May, L. (2019). *Ancient Legal Thought: Equity, Justice, and Humaneness From Hammurabi and the Pharaohs to Justinian and the Talmud*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. McKirahan, R. D. (2010). *Philosophy Before Socrates: An Introduction with Texts and Commentary* (2 ed.). Indianapolis, IN: Hackett.
9. Origen. (2013). *On First Principles* (G. W. Butterworth, Trans.). Notre Dame, IN: Ave Maria Press.
10. Pliny. (1961). *Natural History* (H. Rackham, Trans. Vol. IX: Books 33–35). Cambridge, MA: Harvard University Press.
11. Plutarch. (1967). *Lives* (B. Perrin, Trans. Vol. I). Cambridge, MA: Harvard University Press.
12. Richardson, J. (2015). Roman Law in the Provinces. In D. Johnson (Ed.), *The Cambridge Companion to Roman Law*. New York, NY: Cambridge University Press. pp. 45–60
13. Richardson, M. E. J. (2004). *Hammurabi's Laws: Text, Translation and Glossary*. London: T&T Clark International.
14. Spikins, P., Needham, A., Wright, B., Dytham, C., Gatta, M., & Hitchens, G. (2019). Living to fight another day: The ecological and evolutionary significance of Neanderthal healthcare. *Quaternary Science Reviews*, 217, pp. 98-118. doi:10.1016/j.quascirev.2018.08.011
15. Stein, P. (1999). *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Strabo. (1960). *Geography* (H. L. Jones, Trans. Vol. VI: Books 13-14). Cambridge, MA: Harvard University Press.
17. Trinkaus, E., & Shipman, P. (1993). *The Neandertals: Changing the Image of Mankind*. London: Jonathan Cave.
18. Vile, J. R. (2019). *The Declaration of Independence: America's First Founding Document in U.S. History and Culture*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
19. Wright, D. P. (2009). *Inventing God's Law: How the Covenant Code of the Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi*. New York, NY: Oxford University Press.

ABSTRACT

Alex Halapsis. International dimensions of legal myths. Myths are lying in the essence of every legal system. Some legal myths can affect the development of several societies, even after the death of the society that gave rise to them. The Code of Hammurabi and Roman law are the most famous legal myths that have survived, they were perceived as a model of consistency, logic and justice. However, the laws of Moses did not become the basis of the law of Christian nations, because, in terms of perfection, they were inferior to Roman law.

One kind of legal myth is natural law theory. Although it is a purely intellectual doctrine and not a legal document, it has significantly affected the national legislation of different countries. Nature is indifferent to human, and no rights or morals follow from it. But we ourselves may not be indifferent to each other, hence people invent moral and legal myths in order to feel comfortable in this world and ensure the most effective interaction. If we do not refer to the gods, but to nature, and there are people who believe in it, then let it be a «natural right», although nature has to do with this right no more than the gods of Babylon to the laws of Hammurabi. Despite the fact that it has no factual evidence and is theoretically vulnerable from a philosophical point of view, the doctrine of natural law provides effective guidelines for cooperation, including at the international level.

Nowadays, humanity is forced to base its unity, which is possible only if all participants in international cooperation recognize a certain generic system of values, a space of common meanings accepted for different types of thinking. Legal myths are not the only, but quite effective means of international cooperation, and the formation of such a mythological space of meanings is an important task of today.

Keywords: *legal myths, international relations, Hammurabi code, Roman law, natural law, globalization.*

Ірина ЦАРЬОВА®

доктор
філологічних наук,
доцент

Олександр ЦАРЬОВ

кандидат
педагогічних наук

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПЕРФОРМАТИВНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ В ТЕКСТАХ ПОЛІТИЧНИХ ЖАНРІВ

У статті розкрито особливості перформативних висловлювань у текстах сучасних політиків. Розкрито сутність проблематики перформативності, розглянуто сучасні підходи дослідження поняття «перформативні висловлювання». Схарактеризовано стратегічність як систему способів комунікативного здійснення. Наведено сутнісні характеристики текстів політичного дискурсу. Акцентовано щодо індикативності та предикативності процесу спілкування між виборцями та політиками. Доведено, що специфіка політичного дискурсу як системи пояснює політичний текст, з якого може бути прочитаний певний неекспліцитний смисл.

Ключові слова: індикативність, комунікація, перформативність, перформативні висловлювання, прагматика тексту, предикативність спілкування, техніка спілкування.

Постановка проблеми. Вивчення феномена перформативності посідає чільне місце серед сучасних прагматичних студій. Науково-лінгвістичні парадигми інтенсифікували формування новітніх напрямів: дискурсологія, прагмалінгвістика, функційна лінгвістика, соціолінгвістика. Є безліч підходів до вивчення мови та мовлення політиків. Доречно виділити перформативний, визначений багатьма лінгвістами як лінгвістичний поворот (мовна революція), що спричинив за собою перформативний переворот у культурі. У політичному дискурсі є висловлювання з ідеологічно наповненим пропозиціональним змістом, які проголошують, пропагують, критикують чи спростовують наявні думки сучасних політиків. Така система поглядів та ідей відображає усвідомлення та оцінку ставлення людей до дійсності, соціальні проблеми та конфлікти, містить мету соціальної діяльності, спрямованої на закріплення та розвиток суспільних відносин. Спостерігаючи за подіями в українському політичному просторі, де наявна система технологій політичного спілкування [10], які здійснюють вплив на політичну реальність України, актуально вивчати та аналізувати ці процеси.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема перформативності постійно в центрі уваги, яку умовно поділяють на два аспекти вивчення: мовленнєві акти з перформативними висловлюваннями (Є. Ліпська, Т. Терещенко) та особливості функційних класів перформативів (Ж. Ніконова, Л. Романова). Незважаючи на численність лінгвістичних розвідок у цьому науковому руслі, вивчення питання історичної динаміки перформативних висловлень на матеріалі політичного дискурсу залишалось поза увагою мовознавців. У запропонованій статті акцентуємо на сутності деонтичної модальності в перформативності та взаємодії в межах перформативних висловлень сучасних політиків.

© І. Царьова, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1939-7912>

tsarevaiv@ukr.net

© О. Царьов, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8786-7664>

tsarev81@ukr.net

Мета – вивчення проблеми перформативних висловлювань у текстах політичних жанрів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з лексикографічним визначенням, перформатив – це висловлення, еквівалентне дії, вчинку, що входить у контекст життєвих подій, створюючи соціальну, комунікативну чи міжособистісну ситуацію, яка спричиняє певні наслідки. Уперше термін «перформативність» уведений англійським філософом і логіком Дж. Остіном у теорії мовних актів, поданої в оксфордських лекціях, опублікованих посмертно у вигляді книги «How to Do Things with Words» у 1962 році (російський переклад вийшов у 1986 році під назвою «Слово як дія»): «Я пропоную назву перформативна пропозиція, або перформативне висловлювання, або для стислості «перформатив». ... Назва походить, звичайно, від *perform* «виконувати, робити, здійснювати» – звичайного дієслова, що сполучається з іменником *action* «дія». Назва вказує, що висловлювання є здійсненням дії: природно припускати, що в цьому випадку відбувається не просто говоріння» [4, с. 23].

Сучасні лінгвісти вивчають прагматичні характеристики перформативних дієслів, функціонування перформативів у різних видах дискурсів, розглядають висловлення з позицій структурного, семантичного, прагматичного синтаксису. Українське перформативне дієслово *прошу* належить до угруповання «перформативи зі знахідним об'єктом», тобто оформлення мовленнєвого акту прохання відбувається, базуючись на сполучувальності перформативного дієслова *прошу* і об'єкта-адресата, як правило, у знахідному відмінку з ознакою «аблативності», з одного боку, та поєднанням цього дієслова і каузованої проспективної дії-присудка в пропозиції висловлювання, з іншого: *Прошу вас, звільніть це місце*.

Мовленнєвий акт прохання зі значенням «не робити чогось» в інтересах мовця передбачає такі пресупозиції:

- 1) мовець бажає, щоб адресат не робив дію, яка може бути поганою для нього;
- 2) мовець висловлює це адресату, тому що хоче, щоб той не робив дію;
- 3) мовець усвідомлює, що адресат не зобов'язаний цього не робити;
- 4) мовець припускає, що адресат має намір зробити дію з певною метою або без розуміння того, що наслідки будуть неприпустимі для мовця;
- 5) тому мовець невпевнений у результаті [2].

Тракування перформативів як речень віднаходимо у працях В. Богданова, Л. Мурзіна, О. Падучевої. Низка дослідників розглядають перформатив як речення, що містить перформативну формулу в іллокутивно-вказівній функції та є розповідним за структурою. Згідно з визначенням О. Падучевої, перформативне речення – це висловлення у процесі здійснення дії, що вводить істинну пропозицію, яка відповідає діям і намірам мовця [5]. За словами Л. Мурзіна, якщо погодитися з тезою, що в глибинній сфері перформативне дієслово – це складник будь-якого висловлення, то необхідно визнати, що будь-яке висловлення містить у собі ознаки перформативності, а всі перформативні дієслова виражені «загалом однією комунікативною цілеспрямованістю висловлення – сказати щось» [3, с. 64].

Перформативні обіцянки сучасних політиків здійснюються для того, щоб зобов'язатися виконати бажану і важливу для співрозмовника дію. Такі акти можуть отримувати іллокутивні відтінки запевнення, гарантії, подання надії, клятви, попередження, погрози: *«Дивіться, ніхто не буде змушувати депутатів у Верховній Раді натискати кнопки. Ми хочемо, щоб у нас всередині команди були максимальні дискусії, до втрати пульсу»* (Кирило Тимошенко); *«Баканов не трапляйся на моєму шляху! Наступного разу вип'ю всю кров. Будеш кішкам хвосту крутити!»* (Андрій Богдан); *«Він втік за кордон і чекає повернення до парламенту. Я його там теж чекаю. Сподіваюся, як і ви. Ми його будемо зустрічати щоранку. Так, як зустрічали перед ДБР, коли він приходив на допит. Щоранку, Петро Олексійович, на вас чекатиме така зустріч»* (Олександр Дубінський).

Властивість перформативності дієслова можна передбачити, якщо взяти до уваги чотири чинники: 1) семантичну сутність поняття перформативності, яка фіксується у визначенні; 2) лексико-семантичну структуру дієслова; 3) принципи доцільної діяльності; 4) норми поведінки. В. Шевченко наголошує, що перформатив є не іллокутивним типом мовленнєвих актів, а формою висловлення, яка може використовуватися для реалізації мовленнєвого акту певного іллокутивного типу – асертиву, директиву, квеситиву, комісиву, експресиву, декларативу або контактиву [7].

Однією з ознак дискурсивної перформативності є стратегічність, яка полягає в системі способів комунікативного здійснення. Така система містить у собі перформативні стратегії – установлює, підтверджує, оскаржує, трансформує, спрямовує, за висловом В. Тюпи, на переформатування ціннісного статусу суб'єктного, об'єктного або адресатно аспектів комунікації [8, с. 37], де під об'єктом розуміємо текст. Це, насамперед, оволодіння увагою цільової аудиторії; утягування адресата в комунікацію; зараження адресата ідеями та почуттями; переконання, навіювання, ідеологічна обробка публіки; управління інтеракцією.

Під час аналізу політичного дискурсу широко поширена гіпотеза про вплив мови на політичне мислення. Її можна віднести до найбільш цікавих варіантів гіпотези Сепіра-Уорфа. Дійсно, людське мислення здійснюється на основі систем мовної комунікації, ці системи допомагають констатувати і концептуальні світи, і структури влади чи соціальні світи, з ними пов'язані. Концептуальні й соціальні світи є при цьому контекстами один одного [9]. У перформативному політичному дискурсі склалися різні за смыслом, але близькі за звучанням поняття: *слово-перформатив* та *перформативність слова*, *дія-перформатив* та *перформативність дії*, та перформативні висловлювання в обох випадках розуміються у значенні «щось представляти аудиторії».

Висновки. Отже, феномен перформативності перебуває у центрі проблемного кола прагматичних студій. Перформативні висловлювання є особливим статусом одиниць політичного дискурсу, які забезпечують коректне сприйняття мовленнєвих дій комунікантами. Перформативність є універсальною прагматичною категорією: комунікативні дії, побудовані за єдиними соціальними та психологічними законами функціонування мови, можливі в будь-яких споріднених та неспоріднених мовах. При цьому код комунікації – вербальний та/або невербальний – немає значення. Комунікація може перформативно здійснюватись на всіх її рівнях – від окремого мовного акту до комунікативної події (тексту, дискурсу чи будь-якої соціальної дії).

Наведений вище матеріал, а також додаткові дослідження вбачаємо у висвітленні стратегій персоналізації в політичному дискурсі, у характеристиці явищ, суміжних з персоналізацією, у встановленні етнокультурних формул, що виражають стратегії стосовно типів і жанрів політичного дискурсу.

Список використаних джерел

1. Богданов В. В. Перформативное предложение и его парадигмы. *Прагматические и семантические аспекты синтаксиса*. Калинин, 1985. С. 18–28.
2. Дедухо А. В. Комунікативно-прагматичні та структурно-семантичні характеристики перформативного акту прохання. URL : http://dSPACE.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8122/1/PhSt_2011_6_23%282%29.pdf
3. Мурзин Л. Н., Белоглазова Э. А. О перформации предложения с деривационной точки зрения. *Семантические аспекты слова и предложения: Проблемы деривации*. Пермь : Пермск. гос. ун-т, 1980. С. 62–71.
4. Остин Дж. Л. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов*. Москва : Прогресс, 1986. 423 с.
5. Падучева Е. В. Вид и время перформативного глагола. *Логический анализ языка. Язык речевых действий*. Москва, 1994. С. 86–102.
6. Поповський А. М., Тертишник В. М. Мова в діяльності юриста. *Право і суспільство*. 2010. № 4 С. 16–22.
7. Шевченко В. М. Перформативні висловлення як імпліцитні мовленнєві акти. *Каразинські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доп. XVII наук. конф. з міжнар. уч.* (2 лютого 2018 р.). Харків : Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 175–176.
8. Тюпа В. И. Художественность. Дискурс. 1996. № 2. URL: http://www.nsu.ru/education/virtual/discourse2_23.htm.
9. Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура : монографія. Дніпро : ЛІРА, 2020. 446 с.
10. Царьов О. Д. Підготовка до професійної адаптації майбутніх правоохоронців у вищих навчальних закладах МВС України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. 231 с.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Bogdanov, V. V. (1985) Performative sentence and its paradigms [The performative sentence and its paradigms]. *Pragmatic and semantic aspects of syntax*. Kalinin, pp. 18–28. [in Russ.].
2. Dedukhno, A. V. Kommunikativno-pragmatychni ta strukturno-semantychni kharakterystyky

performatyvnoho aktu prokhannia [Communicative-pragmatic and structural-semantic characteristics of the performative act of request]. URL : http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8122/1/PhSt_2011_6_23%282%29.pdf. [in Ukr.].

3. Murzin, L. N., Beloglazova, E. A. (1980) O performatyvi predlozheniya s derivatsionnoy tochki zreniya. Semanticheskiye aspekty slova i predlozheniya: Problemy derivatsyi [On the performance of a sentence from a derivational point of view. Semantic Aspects of Word and Sentence: Problems of Derivation]. Perm : Permsk. gos. un-t, pp. 62–71. [in Russ.].

4. Ostin, Dzh. L. (1986) Slovo kak deystviye. Novoye v zarubezhnoy lingvistike: Teoriya rechevykh aktov [Word as action. New in Foreign Linguistics: The Theory of Speech Acts]. Moscow : Progress, 423 p. [in Russ.].

5. Paducheva, E. V. (1994) Vid i vremya performativnogo glagola. Logicheskiy analiz yazyka. Yazyk rechevykh deystviy [Type and tense of the performative verb. Logical analysis of language. The language of speech actions]. Moscow, pp. 86–102. [in Russ.].

6. Popovskiy, A. M., Tertyshnyk, V. M. (2010) Mova v dialnosti yurysta [Language in the activity of a lawyer]. *Pravo i suspilstvo*. № 4, pp. 16–22. [in Ukr.].

7. Shevchenko, V. M. (2018) Performatyvni vyslovlennia yak implitsytni movlennievi akty. Karazinski chytannia: Liudyna. Mova. Komunikaitsiia [Performative utterances as implicit speech acts. Karazin readings: Man. Language. Communication] : tezy dop. XVII nauk. konf. z mizhnar. uch. (2 liutoho 2018 r.). Kharkiv : Kharkiv. nats. un-t imeni V. N. Karazina, pp. 175–176. [in Ukr.].

8. Tyupa, V. I. (1996) Khudozhestvennost. Diskurs [Artistry. Discourse]. № 2. URL : http://www.nsu.ru/education/virtual/discourse2_23.htm. [in Russ.].

9. Tsaryova, I. V. (2020) Suchasnyi ukrainskyi yurydychnyi tekst: leksyko-deryvatsiyna struktura : monohrafiya. [Modern Ukrainian legal text: lexical-derivational structure]. Dnipro : Lira, 446 p. [in Ukr.].

10. Tsaryov, O. D. (2016) Pidhotovka do profesiynoyi adaptatsiyi maybutnikh pravookhorontsiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh MVS Ukrainy : monohrafiya. [Training for professional adaptation of future law enforcement officers in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: monograph]. Dnipropetrovsk : DDUVS, 231 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Tsaryova, Oleksandr Tsaryov. Performative speeches in texts of political genres. The article reveals the features of performative statements in the texts of modern politicians. In the annotated article the author attempts to define the specific features of the political discourse within the frame of general definition of the notion «discourse», as well as to point out some common approaches to political discourse analysis in the process of its formation in Ukraine. The essence of the issue of performativity is revealed, modern approaches to the study of the concept of «performative statements» are considered. Illocutive types of speech acts that are realized by hedged performatives embrace assertives, directives, expressives, commissives, with historical dynamics concerning first of all their frequency Strategics is characterized as a system of methods of communicative implementation. The essential characteristics of the texts of political discourse are presented. Emphasis is placed on the indicative and predicative process of communication between voters and politicians. It is proved that the specificity of political discourse as a system explains the political text, from which a certain non-explicit meaning can be read. Linguopragmatic features of the utterances with hedged performatives concern illocutive speech acts that are realized therewith. We differentiate the speech acts in the performative sense and speech acts of the performative form that fulfill a metacommunicative function. Metacommunicative performative utterances belong to a phatic illocutive type the essence of which is in the addresser intention to keep up the speech contact with an addressee. The role of lexical innovations in the implementation of strategies of organizing modern political discourse is considered.

Keywords: *inductiveness, communication, performativity, performativity utterances, pragmatics of the text, predicativeness of communication, communication technique.*

**Сергій
БАБАНИН[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Світлана
КОРОГОД[©]**
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

УДОСКОНАЛЕННЯ САНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

Розглянуто проблемні питання законодавчого визначення видів та розмірів покарань у нормах Особливої частини КК України з урахуванням доцільності запровадження у законодавство України заходів відновного правосуддя. Обґрунтовується недостатній рівень системного підходу до узгодження санкцій у нормах, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення тотожні за об'єктом посягання, формою вини, видами та розмірами суспільно небезпечних наслідків. Запропоновано на законодавчому рівні закріпити заходи, спрямовані на долучення України у кримінально-правовій політиці до відновного правосуддя.

Ключові слова: санкція, види та розміри покарання, позбавлення волі, відновне правосуддя, індивідуалізація покарання.

Постановка проблеми. Сучасна міжнародна та європейська концепція захисту прав людини тяжіють до тенденції відмови від виключно каральної реакції на злочин, яка не може належним чином забезпечити як права осіб, які його вчинили, так і потерпілих. Тому світова, зокрема європейська спільнота, давно почали закріплювати новий підхід до кримінального процесу, який реалізується саме через концепцію відновного правосуддя [1]. Україна долучається до процесу запровадження відновного правосуддя у національну систему законодавства. Так, зокрема, Міністерством юстиції та Генеральною прокуратурою України реалізується пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» [2].

Запровадження відновного правосуддя у законодавство України потребує не тільки пошуків альтернативних покаранню заходів реакції на вчинені кримінальні правопорушення, а й перегляду підходів до встановлення у нормах Особливої частини КК України видів та розмірів покарань, зокрема, позбавлення волі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Комплексному вирішенню питань запровадження заходів відновного правосуддя у законодавство України на сьогоднішній день присвячено недостатню кількість наукових досліджень. Питанням реформування системи покарань у кримінальному законодавстві України та реалізації принципу економії кримінально-правової репресії присвячені праці таких науковців, як: В. Борисов, Т. Денисова, В. Навроцький, О. Скакун, В. Тацій, В. Трубников, П. Фріс, М. Хавронюк, С. Яценко та ін.

Метою статті є визначення проблемних питань законодавчого встановлення

© С. Бабанін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8424-8825>
babanin-s@ukr.net

© С. Корогод, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6696-6818>
k_kpk@dduvs.in.ua

санкцій кримінально-правових норм та пошук можливих пропозицій щодо вирішення цих питань в умовах запровадження у законодавство України заходів відновного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. У широкій системі видів покарань, передбачених кримінальним законодавством України, які забезпечують диференціацію та індивідуалізацію відповідальності, найсуворішими є позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Позбавлення волі як захід примусу є серйозною зброєю держави у запобіганні кримінальним правопорушенням, застосування якої має і негативні сторони, а тому застосування цього виду покарання потребує особливої обережності. Забезпечення досягнення таких цілей покарання як загальна та спеціальна превенція супроводжується поступовим скороченням призначення позбавлення волі за рахунок інших заходів, сутність яких пов'язана з акцентом на виховних елементах, а не на каральних.

КК України містить достатню кількість інструментів, завдяки яким у кримінально-правовій політиці можлива реалізація принципу гуманізму. До таких інструментів, зокрема, варто віднести наявність видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, можливість звільнення осіб від кримінальної відповідальності та покарання або його відбування (розділи IX та XII Загальної частини КК) тощо.

Разом з тим позбавлення волі залишається одним з основних засобів у запобіганні кримінальним правопорушенням. Ефективність його застосування насамперед залежить від обґрунтованості розмірів санкцій, передбачених статтями Особливої частини КК України.

Встановлення оптимальних розмірів таких санкцій має враховувати численні фактори (ступінь суспільної небезпеки та поширеності діяння, об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, ступінь суспільної небезпеки особи кримінального правопорушника, рівень суспільної правосвідомості, яка відображає соціальну справедливість та доцільність заходу покарання).

Соціально обґрунтовані, справедливі та узгоджені між собою санкції кримінального законодавства забезпечують загальний превентивний вплив на нестійких у моральному плані членів суспільства та правильне призначення покарання судами у конкретних справах. Проте чинне кримінальне законодавство України не має чітко узгодженої системи санкцій, встановлених за вчинення посягань на різні родові та безпосередні об'єкти, за умисні та необережні кримінальні правопорушення, у загальних та спеціальних нормах.

Наприклад, на наш погляд, викликає сумніви різний ступінь суспільної небезпеки вбивства двох або більше осіб, вчиненого через необережність, за яке передбачене позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (ч. 2 ст. 119 КК України) та порушення чинних на транспорті правил, якщо це спричинило загибель людей (зокрема двох або більше) або інші тяжкі наслідки, максимальне покарання за яке становить п'ять років позбавлення волі (ст. 291 КК України).

Не менше питань викликає порівняння ступеня суспільної небезпеки та встановлених видів та розмірів покарань за кримінальні правопорушення, які посягають на тотожні об'єкти. Так, наприклад, за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України) передбачене позбавленням волі на строк від семи до десяти років, а за доведення особи до самогубства (ч. 1 ст. 120 КК України), яке може чинитись і умисно – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк.

Неоднозначний підхід має законодавець і до встановлення видів та розмірів покарання за посягання на життя різних категорій потерпілих. Так, за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України) мінімальний термін покарання у виді позбавлення волі на певний строк становить десять років, а за посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України), журналіста (ст. 348-1 КК України) мінімальний термін позбавлення волі обмежений дев'ятьма роками. За посягання ж на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України), захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з

наданням правової допомоги (ст. 400 КК України) мінімальний термін позбавлення волі і того менший – вісім років. При цьому у перших двох з наведених прикладів (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України, ст. 112 КК України) санкції норм передбачають можливість застосування додаткового покарання у виді конфіскації майна, у той час як у інших нормах такий вид покарання не передбачений.

Істотно різняться і санкції окремих тождних за своїм характером кримінальних правопорушень. Так, наприклад, спричинення загибелі однієї людини у разі порушення працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту, а також у разі недоброякісного ремонту транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку передбачає максимальне покарання десять років позбавлення волі (ч. 3 ст. 276 КК України). Разом з тим, якщо загибель однієї людини буде спричинена порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, то максимальне покарання за таке діяння становить вісім років позбавлення волі (ч. 2 ст. 286 КК України), а якщо ж такий наслідок буде спричинений у результаті неправильного керування немеханічним транспортним засобом, або ж водним чи повітряним транспортним засобом, якщо при цьому особа не є працівником транспорту, то максимальне покарання за таке діяння становить п'ять років позбавлення волі (ст. 291 КК України). При цьому ст. 286 КК України взагалі не передбачає як суспільно небезпечний наслідок і, відповідно, покарання за спричинення великої матеріальної шкоди, у той час, як ст.ст. 276 та 291 КК України встановлюють відповідальність і покарання за спричинення такого наслідку.

Наведені кримінальні правопорушення є тождними, оскільки пов'язані з використанням транспортних засобів і здатні призводити до тождних суспільно небезпечних наслідків, а за формою вини є необережними.

Значимо також, що підходи до пеналізації тождних кримінальних правопорушень різняться не тільки у внутрішньому законодавстві України, а й у законодавстві інших країн. Наприклад, пеналізація порушення правил безпеки руху та експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту у країнах колишнього СРСР, законодавство яких має спільні витoki, достатньо різниться. Найбільш суворі санкції за це діяння у разі спричинення смерті двох або більше людей, передбачені КК Киргизької Республіки – від семи до п'ятнадцяти років позбавлення волі, КК Латвійської Республіки – від трьох до п'ятнадцяти років позбавлення волі, КК Республіки Молдова – від п'яти до п'ятнадцяти років позбавлення волі. Найбільш м'які санкції за це діяння передбачають КК Російської Федерації – до семи років позбавлення волі, КК Республіки Білорусь – від двох до семи років позбавлення волі. КК України за це діяння передбачає від п'яти до десяти років позбавлення волі (ч. 3 ст. 276 КК) [3, с. 192].

Привертає увагу відсутність співрозмірності у санкціях статей, що встановлюють відповідальність за так звані суміжні склади кримінальних правопорушень.

На наше переконання, санкції за такі кримінальні правопорушення не повинні мати великих відмінностей. Іншими словами, розміри санкцій у цих випадках повинні або перетинатися, або мінімум покарання, передбаченого за вчинення більш тяжкого кримінального правопорушення, не повинен перевищувати максимум покарання, встановленого за суміжне менш тяжке кримінальне правопорушення. За такої побудови санкцій суд має можливість визначити покарання, яке точно відповідає суспільній небезпеці діяння та особі винного.

Так, наприклад, санкція ст. 117 КК України передбачає покарання за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини та встановлює покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Проте у разі залишення матір'ю у небезпеці новонародженої дитини, якщо це спричинить смерть останньої, покарання за таке діяння вже становить від трьох до восьми років позбавлення волі (ч. 3 ст. 135 КК України).

У ряді випадків спостерігається великий розрив між верхньою та нижньою межами санкцій. Так, у деяких санкціях максимальний термін позбавлення волі перевищує мінімальний у 2-3 рази (ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 147, ст.ст. 149, 257 КК України). Це, як правило, призводить до того, що крайні межі санкцій практично не застосовуються.

Невідповідність санкцій окремих норм КК України ступеню суспільної небезпеки конкретних кримінальних правопорушень певною мірою коригується судовою практикою. Для цього кримінальне законодавство має свої інструменти. Це, зокрема,

можливість призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), звільняти від кримінальної відповідальності (ст.ст. 44-49 КК України) або покарання (ст.ст. 74, 75, 79, 80 КК України).

На можливість індивідуалізації покарання має безпосередній вплив і Конституційний Суд України. Так, наприклад, ним визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), ч. 1 ст. 81 (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання), ч. 1 ст. 82 (заміна невідбутої частини покарання більш м'яким) КК України в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі [4].

До речі, судами України за період 1999–2020 рр. до довічного позбавлення волі засуджено 1509 осіб, що у середньому становить 69 осіб на рік. При цьому найбільша кількість засуджених до цього виду покарання була у 2002 р. – 155, а найменша – у 2019 р. – 11. У 2020 р. до довічного позбавлення волі засуджено 28 осіб [5].

Важливим заходом, здатним вплинути на ефективність кримінально-правової політики України в частині встановлення видів та розмірів покарання у кримінальному законодавстві та їх подальшого застосування для досягнення мети покарання, передбаченої ст. 50 КК України, є широке запровадження елементів відновного правосуддя, передумовою якого є відмова від застосування санкцій за кримінальні проступки, нетяжкі та окремі види тяжких злочинів.

Про сумнівний спосіб досягнення мети покарання шляхом застосування суворих видів та значних розмірів покарань зазначають зарубіжні вчені. Наприклад, Х. Курі стверджує, що розгляд цього питання на прикладі США, Фінляндії і Німеччини повинен показати, що ефективність жорстких санкцій, зокрема у вигляді позбавлення волі, досить обмежена, якщо взагалі має місце. У кращому випадку досягається мінімальний ефект (якщо не враховувати етичні сумніви), хоча витрачаються надто великі матеріальні й нематеріальні кошти... Частково виправдані думки про те, що застосування жорстких санкцій може якщо не знизити рівень злочинності, то втримати її на певних показниках, не підтвердились і не отримали доказів при тривалих спостереженнях [6, с. 156].

У контексті запровадження елементів відновного правосуддя у законодавство та судову практику України необхідно розглядати не тільки відмову від застосування позбавлення волі за певні види кримінальних правопорушень, а й застосування коротких термінів цього виду покарання (один–два роки) за тяжкі та особливо тяжкі злочини, не пов'язані з умисним спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю людини або її смерті. В Україні протягом 2019–2020 рр. до одного року позбавлення волі засуджено 1309 осіб, до двох років – 2953, а всього – 4262 особи зі 137 тис. 894 засуджених за всі види кримінальних правопорушень у ці роки. Загалом же до позбавлення волі на певний строк за цей період засуджено 26 тис. 127 осіб (19 % від загальної кількості засуджених). Кількість засуджених до позбавлення волі не більше двох років становить 16 % від усіх позбавлених волі у 2019–2020 рр. [5].

Процес зниження каральної ролі покарання доцільно здійснювати поступово шляхом розширення застосування заходів покарання, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, дедалі більшої диференціації відповідальності, збільшення кількості різних засобів впливу на правопорушників, дедалі активнішої участі громадськості у справі перевиховання осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. При цьому необхідно зберегти можливість застосування найсуворіших заходів до особливо небезпечних злочинців, які вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини проти особи.

Побудова санкцій та їх розміри, з одного боку, відображають напрямок кримінально-правової політики у цілому, а з іншого – визначають ставлення держави до форм і засобів запобігання конкретним видам кримінальних правопорушень (наприклад, посилення або пом'якшення відповідальності), врахування поширеності суспільно небезпечного діяння та конкретних соціально-економічних умов певного історичного періоду.

Від характеру побудови, видів та розмірів санкцій значною мірою залежить напрямок судової практики у запобіганні кримінальним правопорушенням.

Заслужує на увагу і питання співвідношення верхньої та нижньої меж санкцій.

Надто вузькі межі санкції не забезпечують можливості індивідуалізації відповідальності, проте великий розрив між нижньою та верхньою межами санкцій створює зайвий простір для прояву суб'єктивізму і не сприяє забезпеченню єдності судової практики у запобіганні кримінальним правопорушенням. Вид і розмір покарання

за конкретні кримінальні правопорушення повинні визначатися за допомогою обґрунтованих критеріїв та відображати реальні потреби суспільства у здійсненні каральної практики.

Як показує історичний досвід, широке застосування у минулому тривалих і надтривалих (до 25 років) термінів позбавлення волі не змогло ліквідувати злочинність, підтвердивши вкотре, що не жорстокість, а невідворотність покарання найбільшою мірою впливає на скорочення злочинності. Тому використовувати тривалі терміни позбавлення волі потрібно з великою обережністю.

Висновки. Таким чином, на законодавчому рівні мають бути закріплені заходи, спрямовані на долучення України у кримінально-правовій політиці до відновного правосуддя, зокрема визначено обґрунтовану необхідність суворої відповідальності так званих злісних кримінальних правопорушників та застосування заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, щодо осіб, які можуть бути виправлені без ізоляції від суспільства.

Науково обґрунтована побудова санкцій статей Особливої частини КК України має важливе значення для запобігання кримінальним правопорушенням. У санкції найбільшою мірою знаходить відображення оцінка державою ступеня суспільної небезпеки конкретного кримінально протиправного діяння.

Список використаних джерел

1. Відновне правосуддя – новий підхід реагування на злочин, вчинений неповнолітнім. URL : <https://minjust.gov.ua/m/vidnovne-pravosuddya-noviy-pidhid-reaguvannya-na-zlochyn-vchineniy-nepovnolitnimi>.

2. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : наказ Міністерства юстиції та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19>.

3. Бабанін С.В. Відповідальність за порушення працівником транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 186–193.

4. Рішення КСУ у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особи, караній на довічне позбавлення волі) 16 вересня 2021 року № 6-р(II). 2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21-n88>.

5. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2020 році. URL : <https://sud.ua/ru/news/sud-info/198144-stan-zdiysnennya-pravosuddya-u-kriminalnikh-provadhennyakh-ta-spravakh-pro-administrativni-pravoporushennya-u-2020-rotsi-oprilyudnili-zbirnik>.

6. Бабанін С. В. Кримінальна відповідальність за порушення чинних на транспорті правил: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпроп. держ. н-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2008. 238 с.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Vidnovne pravosuddya – novyy pidkhd reahuvannya na zlochyn, vchyneny nepovnolitnim [Restorative justice – a new approach to responding to juvenile delinquency]. URL : <https://minjust.gov.ua/m/vidnovne-pravosuddya-noviy-pidhid-reaguvannya-na-zlochyn-vchineniy-nepovnolitnimi>. [in Ukr.].

2. Pro realizatsiyu pilotnoho proektu «Prohrama vidnovlennya dlya nepovnolitnikh, yaki ye pidozryuvanymy u vchynenni kryminal'noho pravoporushennya»: Nakaz Ministerstva yustyttsiyi ta Heneral'noyi prokuratury Ukrayiny vid 21.01.2019 № 172/5/10 / Ministerstvo yustyttsiyi Ukrayiny, Heneral'na prokuratura Ukrayiny [On the implementation of the pilot project «Recovery program for juveniles suspected of committing a criminal offense»: Order of the Ministry of Justice and the Prosecutor General's Office of Ukraine from 21.01.2019 № 172/5/10. Ministry of Justice of Ukraine, Prosecutor General's Office of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19>. [in Ukr.].

3. Babanin. S. V. (2011) Vidpovidal'nist' za porushennya pratsivnykom transportu pravyl bezpeky rukhu abo ekspluatatsiyi transportu za kryminal'nym zakonodavstvom okremykh zarubizhnykh krayin [Liability for violation by a transport employee of traffic safety rules or operation of transport under the criminal law of certain foreign countries]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho*

universytetu vnutrishnikh sprav. no 2, pp. 186–193. [in Ukr.].

4. Rishennya KSU u spravi za konstytutsiynomy skarhamy Krupka Dmytra Volodymyrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) chastyny pershoiy statti 81, chastyny pershoiy statti 82 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny, Kostina Volodymyra Volodymyrovycha, Mel'nychenka Oleksandra Stepanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) chastyny pershoiy statti 82 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny ta za konstytutsiynoyu skarhoyu Hohina Viktora Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) chastyny pershoiy statti 81 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny (sprava pro perehlyad vyroku osobi, karaniy na dovichne pozbavlennya voli) 16 veresnya 2021 roku № 6-r(II). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of constitutional complaints of Dmytro Volodymyrovych Krupko on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of part one of Article 81, part one of Article 82 of the Criminal Code of Ukraine, Kostin Volodymyr Volodymyrovych, Melnychenko Oleksandr Stepanovych on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) Article 82 of the Criminal Code of Ukraine and on the constitutional complaint of Viktor Ivanovich Gogin regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the first part of Article 81 of the Criminal Code of Ukraine (case of review of a sentence of life imprisonment) September 16, 2021]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21-n88>. [in Ukr.].

5. Stan zdiysnennya pravosuddyia u kryminal'nykh provadzhennyakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennya sudamy zahal'noyi yurysdyktsiyi u 2020 rotsi [The state of administration of justice in criminal proceedings and cases of administrative offenses by courts of general jurisdiction in 2020]. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/198144-stan-zdiysnennya-pravosuddyia-u-kryminalnykh-provadhennyakh-ta-spravakh-pro-administrativni-pravoporushennya-u-2020-rotsi-oprilyudnili-zbirnik>. [in Ukr.].

6. Babanin, S. V. (2008) Kryminal'na vidpovidal'nist' za porushennya chynnykh na transporti pravyl [Criminal responsibility for violation of rules operating on transport]. The dissertation on competition of a scientific degree the candidate of legal sciences: 12.00.08 / Dnipropetrovskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. Dnipropetrovsk, 238 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Babanin, Svitlana Korogod. Improving sanctions of criminal law in the context of the introduction of restorative justice. The article is devoted to the consideration of problematic issues of legislative definition of types and sizes of punishments in the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the expediency of introducing restorative justice measures into the legislation of Ukraine.

In the system of types of punishments provided by the criminal legislation of Ukraine, the most severe are imprisonment for a definite term and life imprisonment. In Ukraine, imprisonment remains one of the main means of preventing criminal offenses.

Establishing the optimal size of sanctions of criminal law should take into account numerous factors (the degree of public danger and prevalence, objective and subjective signs of a criminal offense, the degree of public danger of the offender, the level of public awareness, which reflects social justice and expediency).

The current criminal legislation of Ukraine does not have a clearly agreed system of sanctions imposed for encroachments on various tribal and direct objects, for intentional and negligent criminal offenses, in general and special rules.

An important measure that can affect the effectiveness of Ukraine's criminal law policy in determining the types and sizes of punishment is the widespread introduction of elements of restorative justice, which is based on the refusal to impose sanctions for criminal offenses, minor and serious crimes.

In the context of introducing elements of restorative justice into the legislation and jurisprudence of Ukraine, it is advisable not only to refuse to apply imprisonment for certain types of criminal offenses, but also to apply short terms of imprisonment (one to two years) for serious and especially serious crimes. with intentional infliction of grievous bodily harm or death.

Keywords: *sanction, types and sizes of punishment, imprisonment, restorative justice, individualization of punishment.*

Віталій БОНДАРЧУК[©]

кандидат юридичних наук

(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

МІЖНАРОДНЕ ПОЛІЦЕЙСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У БОРОТЬБІ З ФІНАНСОВИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ

Здійснено аналіз низки наукових праць та чинного законодавства з метою визначення поняття та сутності міжнародного поліцейського співробітництва у боротьбі з фінансовими правопорушеннями. Міжнародне співробітництво є основою ефективної боротьби з фінансовими правопорушеннями, оскільки міжнародна співпраця саме у цій сфері охоплює співпрацю в оперативній діяльності органів фінансової розвідки й правоохоронних органів та співпрацю у покаранні за відмивання грошей. Також виокремлено низку міжнародних організацій, що сприяють проведенню комплексних фінансових розслідувань, зокрема Інтерпол, Європол, Євроюст, Ініціатива StAR Світового банку, Камденська міжвідомча мережа з питань повернення активів, Міжнародний центр боротьби з корупцією.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, фінансові розслідування, фінансові правопорушення, економічна безпека, міжнародні організації.

Постановка проблеми. Зважаючи на економічну нестабільність України, спостерігаються значні ризики відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, серед яких є корупція та нелегальна економічна діяльність. На тлі загроз економічній безпеці держави виникає необхідність ефективно протистояти зазначеним викликам [10, с. 72]. Правоохоронні органи України займаються протидією та розслідуванням кримінальних правопорушень у сфері економічної безпеки держави, проте фінансові розслідування часто виходять за межі національних кордонів, тому важливо забезпечити своєчасне використання компетентними органами можливостей формального та неофіційного міжнародного співробітництва під час слідчих (розшукових) дій.

В умовах інтеграційних процесів міжнародне поліцейське співробітництво розвивається дуже бурхливо та набуває особливого значення. В останні роки напрям розвитку міжнародного співробітництва спрямований на розширення використання можливостей спеціалізованих міжнародних організацій, які формуються на європейському рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання міжнародного поліцейського співробітництва розглянуто в роботах вітчизняних та європейських учених, зокрема В. Авер'янова, І. Бородіна, О. Бандурки, Н. Бортник, О. Гладенка, Д. Калаянова, О. Калмикової, О. Карпова, М. Коваліва, М. Корнієнка, О. Остапенка, В. Оргинського, В. Шамрая, Б. Хекера, С. Глесс, Х. Затцгера, С. Пірса, У. Зібера, Ш. Зіннеріт, К. Тідемана, Н. Уолкера, М. Вазмайера, І. Вернера та інших вчених. А от питання міжнародного поліцейського співробітництва саме у сфері фінансових правопорушень на сьогодні потребує детального вивчення.

Метою статті є дослідження аспектів провадження міжнародного поліцейського співробітництва у боротьбі з фінансовими правопорушеннями.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи міжнародне співробітництво, А. Проскурін запропонував визначати його як «спрямованість і рівень розвитку системи міжнародних відносин, що характеризуються регулярним цілеспрямованим і координованим самими учасниками розвитком міжнародних зв'язків у різних сферах і галузях міжнародного життя» [5, с. 7].

На думку О. Бастрікіна, міжнародне співробітництво означає цілеспрямовану і постійну, спільну і погоджену, широку за масштабами і різноманітну за формами і

напрямами діяльності компетентних правоохоронних органів, що торкається загальних інтересів держав, які співпрацюють [1, с. 100].

М. Глумін зазначає, що міжнародне співробітництво з кримінальних процесуальних питань являє собою взаємообумовлену діяльність компетентних органів і посадових осіб виконавчої та судової влади взаємодіючих держав, так само як і міжнародних організацій, що здійснюється відповідно до міжнародних та національних правових норм, що регулюють кримінальне судочинство [2, с. 274].

У науці міжнародного права під міжнародним співробітництвом у боротьбі зі злочинністю розуміється «співпраця різних держав у боротьбі зі злочинними діяннями, суспільна небезпека яких вимагає об'єднання зусиль кількох держав» [8, с. 173].

На законодавчому рівні поняття «міжнародне співробітництво» визначене у ч. 1 ст. 542 Кримінального процесуального кодексу України: «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків» [4].

Загалом під міжнародним поліцейським співробітництвом треба розуміти «регулярну цілеспрямовану й координовану спільну діяльність учасників міжнародних публічних відносин, що здійснюється на основі загально визнаних принципів і норм міжнародного права та спрямована на узгодження їх інтересів для досягнення спільних цілей» [5, с. 9].

На сучасному етапі розвитку нашої держави дуже важливо побудувати ефективну систему запобігання та боротьби з фінансовими правопорушеннями, враховуючи при цьому закордонний досвід боротьби з цим явищем.

Л. Царьова зазначає, що фінансове правопорушення є самостійним видом правопорушень і визначає його як протиправне винне діяння (дія або бездіяльність), що зазіхає на встановлений державою порядок здійснення фінансової діяльності та викликає застосування відповідних санкцій, у тому числі фінансових [9, с. 48].

Д. Кобелька під правопорушенням у фінансовій сфері розуміє суспільно шкідливе або небезпечне винне, протиправне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, що спрямоване на порушення норм фінансового законодавства, за допомогою якого здійснюється правове регулювання мобілізації (створення, формування), розподілу (перерозподілу), використання централізованих і децентралізованих фондів коштів [3, с. 197].

Фінансове розслідування є головним інструментом досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо фінансових правопорушень.

М. Піменов зазначає: «Фінансові розслідування як процесуальну діяльність треба визначати як збір, закріплення, всебічний розгляд, вивчення істотних обставин учиненого правопорушення, пов'язаного з посяганням на відносини у сфері формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових засобів (фінансових ресурсів) суб'єктів економічних відносин» [6, с. 25].

Загалом поняття «фінансові розслідування» визначають як сукупність заходів, спрямованих на збирання, розгляд та вивчення фінансової звітності суб'єкта господарювання, а також аналіз здійснених ним фінансових операцій.

Серед основних завдань фінансового розслідування варто виділити такі:

- виявлення злочинних доходів, розшук активів і застосування процедури конфіскації активів з використанням заходів забезпечення;
- ініціювання досудових розслідувань у кримінальних провадженнях щодо відмивання коштів.

Метою застосування фінансових розслідувань є протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, а також незаконному виведенню грошових коштів за межі країни, що негативно позначається на економіці та порушує економічну безпеку держави.

Як відомо, національна система боротьби з фінансовими правопорушеннями буде ефективною лише за наявності належного міжнародного співробітництва, оскільки міжнародна співпраця саме у цій сфері повинна охоплювати як співпрацю в оперативній діяльності органів фінансової розвідки й правоохоронних органів, так і співпрацю у покаранні відмивання грошей, тобто взаємну правову допомогу та екстрадицію.

У світі є низка міжнародних організацій, що сприяють проведенню комплексних

фінансових розслідувань, зокрема Інтерпол, Європол, Євроюст, Ініціатива StAR Світового банку, Камденська міжвідомча мережа з питань повернення активів (CARIN), Міжнародний центр боротьби з корупцією (IACCC).

Інтерпол – організація, що займається пошуком певного об'єкта, людини, сприяє пошукам поліції. Відповідно до Положення про Національне центральне бюро Інтерполу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 № 220, взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби із злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни, здійснюється лише через Національне центральне бюро Інтерполу.

Головною функцією Інтерполу є створення та підтримка різноманітних баз даних, якими можуть користуватись правоохоронні органи країн-членів організації [7].

Європол, Європейське поліцейське управління – інформаційно-координаційне агентство, покликане забезпечити співробітництво поліцій держав-членів Європейського Союзу у боротьбі зі злочинністю, зокрема з організованою злочинністю, тероризмом, корупцією, шахрайством, наркобізнесом, незаконним обігом зброї, відмиванням грошей, кримінальним правопорушенням проти дітей, нелегальною міграцією тощо.

До пріоритетних сфер дослідження Європолу належать кримінальні правопорушення проти особи, економічної та кібербезпеки. Європол допомагає державам-членам в обміні інформацією, здійснює оперативний аналіз заходів, до яких вдаються держави-члени, готує стратегічні звіти (зокрема, формулює загрози) та дослідження злочинності, виконує експертизу і надає технічну підтримку в межах розслідувань і операцій всередині Європейського Союзу, а також сприяє гармонізації процедур розслідування у державах-членах [7].

Євроюст – європейське агентство, що співпрацює із судовими та поліцейськими органами країн-членів Європейського Союзу. Євроюст стимулює і координує розслідування і судові переслідування між компетентними органами в державах-членах і покращує співпрацю між компетентними органами держав-членів, зокрема шляхом сприяння виконанню міжнародної взаємної правової допомоги та здійснення прохань про екстрадицію.

Компетенція Євроюсту охоплює такі види правопорушень: тероризм, незаконний обіг наркотиків, торгівля приватними даними, підробка, відмивання грошей, кримінальні правопорушення проти власності або суспільних благ, включно із шахрайством та корупцією, кримінальні правопорушення, що впливають на фінансові інтереси Європейського Союзу, кримінальні правопорушення в екологічній сфері та участь у злочинній організації [7].

StAR – це партнерська ініціатива Групи Світового банку та Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності, яка підтримує міжнародні зусилля, спрямовані на припинення практики приховування активів, отриманих від корупційних правопорушень.

Ініціатива StAR: надає допомогу країнам у розробці нормативно-правової бази, формуванні інституційних знань і навичок, необхідних для повернення активів та працює зі своїми партнерами по всьому світу у напрямі розробки ефективних інструментів, пов'язаних із запобіганням розкраданню активів [7].

Камденська міжвідомча мережа з питань повернення активів (CARIN) – це неформальна мережа представників правоохоронних органів і судових практиків, фахівців у сфері виявлення та розшуку активів, заморожування, арешту та їх конфіскації. Метою створення CARIN є підвищення ефективності зусиль держав-членів у їхній діяльності, спрямованій на позбавлення злочинців незаконних доходів.

До головних завдань, які здійснює CARIN, відносять:

- створення мережі контактних пунктів;
- сприяння обміну інформацією та передовим досвідом;
- надання порад органам, таким як Європейська Комісія та Рада Європейського Союзу, щодо усіх аспектів боротьби з доходами, отриманими злочинним шляхом;
- сприяння організації навчань з питань боротьби з доходами, отриманими злочинним шляхом;
- заохочення членів мережі до створення національних установ з повернення активів [7].

Міжнародний центр боротьби з корупцією (IACCC) об'єднує спеціалістів з

правоохоронних органів з різних установ по всьому світу для вирішення звинувачень у великій корупції. У цьому разі поняття «великої корупції» містить: хабарництво державних службовців, розтрата, зловживання владою, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [7].

Висновки. Отже, боротьба з фінансовими правопорушеннями – це сукупність дій правоохоронних органів нашої держави з правоохоронними органами закордонних держав та/чи міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на попередження та розкриття кримінальних правопорушень у сфері фінансової безпеки держави. До міжнародних організацій, які сприяють протидії та розслідуванню фінансових правопорушень, відносять Інтерпол, Європол, Євроюст, Ініціатива StAR Світового банку, Камденська міжвідомча мережа з питань повернення активів (CARIN), Міжнародний центр боротьби з корупцією (IACCC).

Список використаних джерел

1. Бастрыкин А. И. Процессуальные проблемы участия СССР в международной борьбе с преступностью. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1985. 100 с.
2. Глумин М. П. Международно-правовая помощь по уголовным делам как институт уголовно-процессуального права России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нижегородская академия Министерства внутренних дел Российской Федерации. Нижний Новгород, 2005. 274 с.
3. Кобелька Д. М. До проблеми визначення правопорушень у фінансовій сфері. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. Т. 1, С. 195–197.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Редакція від 08.08.2021 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2256>.
5. Перепьолкін С. М., Паршутін Є. Г. Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.
6. Пименов Н. А. Финансовые расследования: основные подходы. *Вестник Финансовой академии*. 2003. № 1(25). С. 24-30.
7. Посібник щодо деяких аспектів здійснення фінансових розслідувань (дослідження фінансових відносин). URL : [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(National%20Studies,%20Guidances%20etc\)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf).
8. Баданов С. Б., Ефимов Г. К., Кузнецов В. И. Словарь международного права. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Международные отношения, 1986. 432 с.
9. Царьова Л. К. Підстава відповідальності у фінансово-правових відносинах. *Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр.* Одеса, 2001. Вип. 12. С. 48–52.
10. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1, no. 2, pp. 67-80.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Bastrykin, A. I. (1985) *Protsessual'nyye problemy uchastiya SSSR v mezhdunarodnoy bor'be s prestupnost'yu* [Procedural problems of the participation of the USSR in the international fight against crime]. Leningrad : Izd-vo LGU, 100 p. [in Russ.].
2. Glumin, M. P. (2005) *Mezhdunarodno-pravovaya pomoshch' po ugovolnym delam kak institut ugovolno-protsessual'nogo prava Rossii* [International legal assistance in criminal cases as an institution of criminal procedure law in Russia] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09 / Nizhegorodskaya akademiya Ministerstva vnutrennikh del Rossiyskoy Federatsii. Nizhniy Novgorod, 274 p. [in Russ.].
3. Kobel'ka, D. M. (2014) *Do problemy vyznachennya pravoporushen' u finansoviy sferi* [On the problem of determining offenses in the financial area]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 11. Vol. 1, pp. 195–197. [in Ukr.].
4. *Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny* [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Redaktsiya vid 08.08.2021 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2256>. [in Ukr.].
5. Perep'olkin, S. M., Parshutin, Ye. H. (2018) *Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi pravookhoronnoyi diyal'nosti* [International cooperation in law enforcement] : navch. posibnyk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 112 p. [in Ukr.].
6. Pimenov, N. A. (2003) *Finansovyye rassledovaniya: osnovnyye podkhody* [Financial investigations: basic approaches]. *Vestnik Finansovoy akademii*. № 1(25), pp. 24-30. [in Russ.].
7. *Posibnyk shchodo deyakykh aspektiv zdiysnennya finansovykh rozsliduvan' (doslidzhennya finansovykh vidnosyn)* [A guide to some aspects of financial investigations (financial relations research)]. URL : [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(National%20Studies,%20Guidances%20etc\)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf). [in Ukr.].
8. Batsanov, S. B., Yefimov, G. K., Kuznetsov, V. I. (1986) *Slovar' mezhdunarodnogo prava* [Dictionary of international law]. 2-ye izd., pererab. i dop. Moscow : Mezhdunarodnyye otnosheniya. 432 p. [in Russ.].
9. Tsaryova, L. K. (2001) *Podstava vidpovidal'nosti u finansovo-pravovykh vidnosynakh* [The

basis of responsibility in financial and legal relations]. *Aktual'ni problemy derzhavy ta prava* : zb. nauk. pr. Odesa, issue 12, pp. 48–52. [in Ukr.].

10. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2021) Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 67-80.

ABSTRACT

Vitalii Bondarchuk. International police cooperation in the fight against financial crimes.

The article examines aspects of international police cooperation in the fight against financial crime. In particular, an analysis of a number of scientific papers and current legislation was conducted in order to define the concept of international police cooperation. It is proposed to understand this concept as regular purposeful and coordinated joint activities of participants in international public relations, carried out on the basis of generally accepted principles and norms of international law and aimed at reconciling their interests to achieve common goals. International cooperation is the basis for an effective fight against financial offenses, as international cooperation in this area should include both cooperation in the operational activities of financial intelligence and law enforcement agencies, and cooperation in punishing money laundering.

There are a number of international organizations that assist in conducting comprehensive financial investigations, including Interpol, an organization that searches for a specific object, a person, facilitates the search for the police; Europol is an information and coordination agency designed to ensure the cooperation of the police forces of the Member States of the European Union in the fight against crime; Eurojust is the European agency that promotes and coordinates investigations and prosecutions between the competent authorities in the Member States; The World Bank's StAR initiative is a partnership initiative that supports international efforts to end the practice of concealing assets derived from corruption offenses; The Camden Interdepartmental Asset Recovery Network is an informal network of law enforcement and judicial practitioners, specialists in asset detection and tracing, freezing, arresting and confiscating; The International Center for Combating Corruption brings together law enforcement professionals from around the world to investigate allegations of high-level corruption.

Keywords: *international cooperation, financial investigations, financial offenses, economic security, international organizations.*

УДК 53.082.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-375-381

Анатолій ВАСИЛЕНКО[©]

старший науковий співробітник

Володимир ГРИГОРЕНКО[©]

провідний науковий співробітник

(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ КОДОВОЇ КОМБІНАЦІЇ ЦИЛІНДРИЧНИХ ШТИФТОВИХ ЗАМИКАЛЬНИХ ПРИСТРОЇВ

Досліджено можливості визначення кодової комбінації циліндричних штифтових замикальних пристроїв за даними значень кодових елементів та сталих величин їхніх циліндрів. Описано результати досліджень, проведених на циліндричних штифтових замикальних пристроях з вертикальною і горизонтальною шпаринами.

Ключові слова: *кодова комбінація, циліндричний штифтовий замикальний пристрій з вертикальною і горизонтальною шпаринами, метод математичного аналізу, дублікат ключа.*

Постановка проблеми. На сьогодні для вирішення завдань декодування та відмикання циліндричних штифтових запірних пристроїв (ЦШЗП), за відсутності ключа, використовуються відмички. Техніка відмикання відмичками широко описана в літературі та в мережі «Інтернет» [1]. У випадках, де неможливе застосування відмичок, використовуються спеціальні технічні засоби (СТЗ), за допомогою яких визначається

© **А. Василенко**, 2021

© **В. Григоренко**, 2021

icte@ssu.gov.ua

кодова комбінація ЦШЗП. Методики декодування та техніка відмикання такими виробами надаються в настановах щодо експлуатування на дані СТЗ. Однак використання цих засобів базується на механічному впливі відмичок або СТЗ на кодові елементи ЦШЗП, які можуть деформуватися та виходити з ладу, що відповідно може призводити до пошкодження і виходу з ладу замикального пристрою загалом.

Для здійснення одностороннього неруйнівного контролю об'єктів в оптично непрозорих пристроях серед великої кількості засобів неруйнівного контролю металевих виробів особливе місце посідають ультразвукові методи та засоби. Під час виконання сучасної ультразвукової діагностики застосовують широку номенклатуру серійних ультразвукових товщиномірів (УЗТ) [2].

Сучасні УЗТ дають змогу виконувати контроль різноманітних виробів як за формою, так і за властивостями. Вони визначають лінійні геометричні розміри об'єктів з достатньо високою точністю (до $\pm 0,001$ мм) та відображають результати візуально [3]. Ці пристрої є достатньо компактними та зручними у застосуванні.

Такі світові лідери в цій сфері, як фірми «Panametrics-NDT», «Крауткремер» та інші розробляють і виготовляють різноманітні засоби ультразвукових досліджень з широким діапазоном функціональних можливостей [4].

Незважаючи на багатофункціональність наявних ультразвукових засобів, вони комплектуються п'єзоперетворювачами (ПП), які мають великі значення лінійних розмірів [5], що унеможливає їхнє застосування для вимірювання об'єктів, які містяться в обмежених за розміром об'ємах оптично непрозорих пристроїв.

За інформаційним пошуком зроблено аналіз наявних УЗТ, що використовуються для діагностики і вимірювання лінійних розмірів геометричних об'єктів [6–7] та вивчені наявні можливості розробки та виготовлення необхідних УЗТ.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Разом з методами та засобами контролю, які надають змогу визначити кодову комбінацію в звернутому положенні циліндра ЦШЗП (після повороту циліндра відносно корпусу – відімкненому стані, за умови доступу до нього), що широко подані в мережі «Інтернет» каталогами «WENDT» та «MADELIN S.A. – General Catalogue» 2014-2916, наявні ультразвукові методи та засоби неруйнівного контролю кодових елементів в ЦШЗП з одностороннім доступом до них.

Фірма «Ultrasonic» розробила та представила ультразвуковий товщиномір «Ultrasonic Lock Dekoder» з мініатюрним п'єзоперетворювачем, що призначений для ультразвукового сканування внутрішніх кодових елементів (КШ) ЦШЗП та визначення кодової комбінації з подальшим отриманням дублікатів ключів.

Виріб застосовується для декодування найбільш широко використовуваних у Європейських державах ЦШЗП з вертикальною та горизонтальною шпариною. Користувач може вводити вимірювальний щуп з п'єзоперетворювачем в шпарину ЦШЗП і генерувати через п'єзоперетворювач ультразвук для сканування внутрішніх кодових елементів ЦШЗП. Ультразвукові хвилі генеруються перетворювачем / трансдуктором на передатчик та поширюються всередину елемента, який досліджується. Відображені від задньої «донної» поверхні елемента хвилі, приймаються приймачем та трансформуються у електричний сигнал, що відображається на екрані смартфона. Це так званий «сигнал від задньої стінки» кодового елемента ЦШЗП, який дозволяє користувачу чітко ідентифікувати елементи, які сканувались. Після завершення сеансу сканування дані автоматично зберігаються. Отримані дані аналізуються безпосередньо на смартфоні та шляхом порівняння з бази даних – типу ЦШЗП та наявних його типорозмірів кодових елементів (КШ) визначається кодова комбінація, яка виконується на відповідній заготовці спеціальним металорізальним верстатом.

Цим виробом виконується сканування КШ ЦШЗП. Після чого проводиться порівняння сканованих довжин КШ із типорозмірами відповідних ЦШЗП, які є в базі даних у смартфоні. З бази даних у типорозмірах визначається кодова комбінація. У запропонованому методі вимірювання КШ в ЦШЗП не проводиться, а скановані КШ в ЦШЗП порівнюються із КШ відповідних ЦШЗП за типорозмірами.

З метою визначення довжин КШ без механічного впливу на них були проведені роботи щодо дослідження можливості шляхів реалізації ультразвукового методу [8] та розробки і виготовлення ультразвукових засобів [9] для неруйнівного контролю об'єктів в об'ємі оптично непрозорих пристроїв, в яких були показані можливості застосування ультразвукового методу для вимірювання лінійних розмірів об'єктів в зазначених

пристроях.

Метою статті є розгляд результатів досліджень щодо можливостей визначення кодової комбінації (КК) ЦШЗП з горизонтальною і вертикальною шпаринами за даними отриманих значень довжин КШ, що вимірюються УЗТ та сталих величин їхніх циліндрів.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що КК ЦШЗП визначається кодовими елементами – кодовими штифтами, які мають різні довжини. Застосувавши метод математичного аналізу до величин циліндрів із сталою довжиною замикальних штифтів (ЗШ) ЦШЗП та значень довжини КШ, можна визначити КК ЦШЗП. Після чого визначена КК виконується механічною обробкою на заготовках відповідного ЦШЗП з отриманням дубліката ключа.

Для визначення КК необхідно знати, насамперед, довжину КШ та сталі значення величини циліндрів ЦШЗП – діаметр циліндрів.

Тому виникає завдання неруйнівного контролю малогабаритних металевих об'єктів (далі – об'єктів) в оптично непрозорих пристроях, а саме вимірювання довжин КШ в ЦШЗП. При цьому необхідно зважати на глибину розташування КШ, важкість доступу до вимірюваних об'єктів, що зумовлено параметрами шпарин внутрішніх циліндрів ЦШЗП.

Для визначення необхідності отримання КК ЦШЗП і його декодування та відмикання попередньо розглянемо принцип роботи цього виду замикальних пристроїв, схематично зображених на рис. 1. ЦШЗП побудовані за однаковою принциповою схемою блокування циліндра від повороту відносно корпусу циліндра КШ та ЗШ, що піджимаються в циліндр пружинами.

На рис. 1 зображено розріз ЦШЗП в: *a* – відімкненому та *б* – замкненому стані. Вставлений в ЦШЗП ключ виводить поверхні стиків штифтів на лінію прокручення циліндра в корпусі, чим розблоковує ЦШЗП. Коли всі пари штифтів встановлюються в таку позицію, циліндр ключем приводиться в обертання, після чого ЦШЗП відмикається.

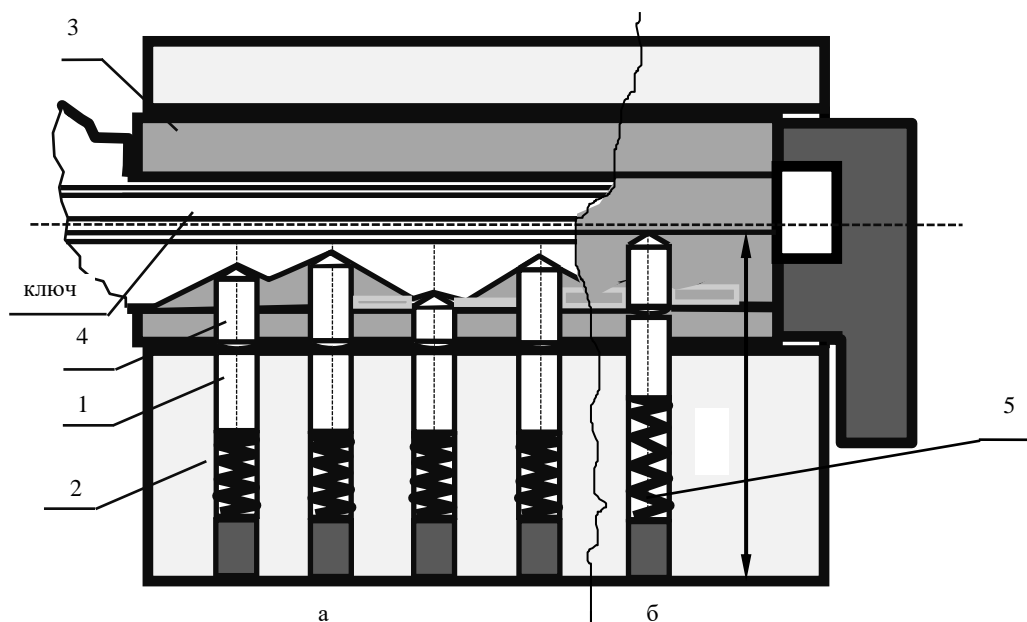

Рис. 1. Розріз ЦШЗП: *a* – відімкненому, *б* – замкненому стані, де: 1 – ЗШ; 2 – корпус циліндра; 3 – циліндр; 4 – КШ; 5 – пружини

Після прокручування циліндра в корпусі ЦШЗП КШ розмістяться в отворах циліндра. Одним торцем вони впираються в поверхню корпусу ЦШЗП, другим – в КК ключа. У такому положенні циліндра ЦШЗП можна отримати КК замикального пристрою шляхом безпосереднього механічного вимірювання розмірів КШ, за умови доступу до них.

Основними відмінностями різних ЦШЗП є конфігурація шпарин циліндрів і їх розташування (вертикальна або горизонтальна шпарина) та конструктивні особливості

(товщина і висота шпарини, кількість КШ та відстань між ними, відстань від торця внутрішнього циліндра до першого КШ).

На рис. 2 наведено загальний вигляд циліндра ЦШЗП з вертикальною шпариною.

Можна стверджувати, що сталим значенням у ЦШЗП такого типу є величина діаметрів циліндрів для однієї моделі ЗП та одного виробника.

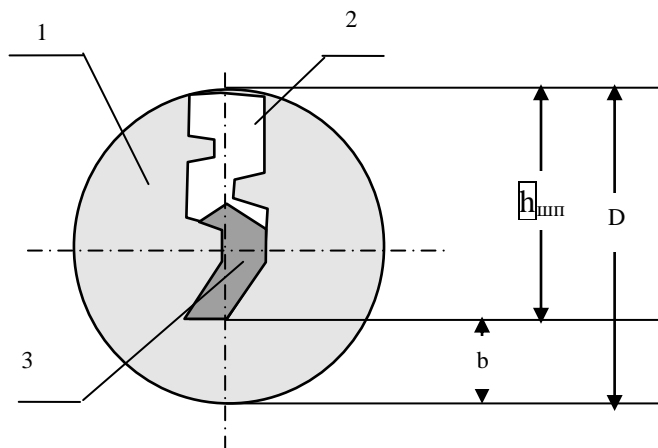

Рис. 2. Циліндр штифтового замикального пристрою з вертикальною шпариною:
1 – циліндр; 2 – вертикальна шпарина; 3 – КШ

Для обрахунків та визначення КК ЦШЗП необхідні як значення довжини КШ, так і інші значення конструктивних особливостей циліндрів відповідно до каталогів фірм виробників ЦШЗП [10]. Відстань від торця внутрішнього циліндра до першого КШ та дискретність розташування КШ в циліндрі, які також беруться з каталогів фірм виробників або ж визначаються, спостерігаючи за осцилограмою відображеного сигналу на екрані пристрою відображення УЗТ, просуваючи вимірювальний щуп із п'єзоперетворювачем (ВЩП) в шпарині циліндра ЦШЗП.

У цьому типі ЦШЗП ключова заготовка входить у вертикальну шпарину та лягає тильним торцем на площину розподілу циліндра та корпусу, а залишок від довжини діаметра циліндра та висоти вертикальної шпарини відповідає «нульовому» типорозміру КК ключа, тобто:

$$b = D - h_{\text{шп}}, \quad (1)$$

де: b – величина «нульового» типорозміру КК ключа;

D – діаметр циліндра;

$h_{\text{шп}}$ – висота вертикальної шпарини.

Величини КК (глибина виконання КК) на ключовій заготовці для КШ в ЦШЗП визначається за формулою:

$$a = L_{\text{в}} - b, \quad (2)$$

де: a – величина КК на ключовій заготовці;

$L_{\text{в}}$ – довжина КШ.

Розрахунки величини КК, для наступного її виконання на ключовій заготовці, проводяться для кожного КШ відповідно до отриманих (виміряних) значень $L_{\text{в}}$ (довжин КШ) в ЦШЗП.

Для зручності під час виготовлення дублікатів ключів та проведення обрахунків можна використовувати замість величини висоти та товщини шпарин циліндрів ЦШЗП величини висоти та товщини ключових заготовок, на яких виконується КК, із деякими врахуваннями конструктивних особливостей шпарин ЦШЗП та ключових заготовок.

На рис. 3 наведено загальний вигляд циліндра ЦШЗП з горизонтальною шпариною.

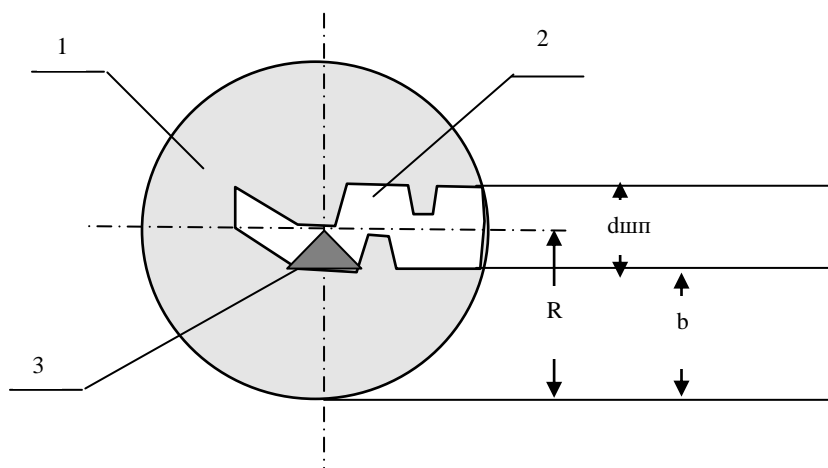

Рис. 3. Циліндр штифтового замикального пристрою з горизонтальною шпариною:
1 – циліндр; 2 – горизонтальна шпарина; 3 – КШ

Можна стверджувати, що сталими значеннями в ЦШЗП такого типу є величина діаметрів циліндрів та товщина горизонтальної шпарини для однієї моделі ЗП одного виробника [10].

У цьому типі ЦШЗП ключова заготовка входить в горизонтальну шпарину, що міститься посередині циліндра ЦШЗП і лягає своєю боковою поверхнею на внутрішню поверхню шпарини циліндра.

Величина «нульового» типорозміру КК ключа обчислюється за формулою:

$$b = R + d_{шп} / 2 - d_{кл.з}, \quad (3)$$

де: R – радіус циліндра;

$d_{шп}$ – товщина горизонтальної шпарини;

$d_{кл.з}$ – товщина ключової заготовки;

b – величина «нульового» типорозміру КК ключа.

Величина КК (глибина виконання КК) на ключовій заготовці для КШ в ЦШЗП визначається за формулою:

$$a = L_b - b, \quad (4)$$

де: a – величина КК на ключовій заготовці;

L_b – довжина КШ.

Розрахунки величини КК, для наступного її виконання на ключовій заготовці, проводяться для кожного КШ відповідно до отриманих (вимірних) значень L_b (довжин КШ) в ЦШЗП.

За результатами досліджень та випробувань [8, с. 55–58], [9, с. 30–39] підтверджено, що розроблений УЗТ з ВЩП забезпечують точність вимірювання довжини об'єктів не гірше $\pm 0,06$ мм з вірогідністю 0,95 залежно від форми поверхні контакту, розміру, діаметра та матеріалу об'єктів.

Аналіз дослідження можливості визначення КК ЦШЗП із вертикальною і горизонтальною шпаринами за даними значень КШ та сталих величин циліндрів визначає подальше застосування на практиці досліджених рішень – створити та накопичувати базу даних найбільш широко використовуваних циліндрів ЦШЗП із їхніми сталими величинами та розмірами кодових елементів, які використовуються у відповідних моделях ЦШЗП. Таку базу даних можна ввести в програмне забезпечення УЗТ і спеціалізованого різального верстата для виконання КК на ключових заготовках.

Застосовуючи УЗТ для вимірювання КШ, потрібно зважити, що вимірювання можливе для ЦШЗП з такою конфігурацією шпарин, що дозволяє ввести до них спеціальний малогабаритний вимірювальний щуп з п'єзоперетворювачем (ВЩП) та вільно пересувати його вглибину шпарини циліндра ЦШЗП [9].

Висновки. У цій роботі здійснено дослідження щодо можливості визначення кодової комбінації ЦШЗП за даними значень кодових елементів та сталих величин їхніх циліндрів.

Отримані результати досліджень, проведених на ЦШЗП з вертикальною і горизонтальною шпаринами, підтверджують можливість реалізації неруйнівного контролю ультразвуковими засобами діагностики та вимірювання характеристик об'єктів в оптично непрозорих пристроях, а саме для визначення розмірів кодових елементів ЦШЗП. Наведено можливість визначення кодової комбінації ЦШЗП і їхнього декодування завдяки використуванню вимірюваних даних КШ УЗТ та сталих величин їхніх циліндрів.

Список використаних джерел

1. Стаття Стіва Арнольда «Введение в умение вскрывать замки». URL : http://www.shram.kiev.ua/megafaza/vzlom_lock_picking.shtml
2. Ермолов И. Н., Останин Ю. Я. Методы и средства неразрушающего контроля качества : учеб. пособие. Москва : Высшая школа. 1988. 368 с.
3. Ермолов И. Н. Теория и практика ультразвукового контроля. Москва : Машиностроение, 1986. 240 с.
4. Клюев В. В. Неразрушающий контроль и диагностика : справочник. Москва : Машиностроение, 1995. 656 с.
5. Ермолов И. Н. Ультразвуковые преобразователи для неразрушающего контроля. Москва : Машиностроение. 1986. 280 с.
6. Ермолов И. Н. Контроль ультразвуком (краткий справочник). Москва : НПО ЦНИИТМАШ. 1992. 85 с.
7. Крауткремер Й., Крауткремер Г. Ультразвуковой контроль материалов. Справочник. Москва : Металлургия, 1991. 752 с.
8. Ковальчук М. Я., Охріменко О. І., Войцехівський В. В. Отчет о научно-исследовательской работе «Поиск новых путей создания устройств для оперативного считывания кода ...» / Друковані видання № 57 УНДІ СТ СБ України. Київ, 2000.
9. Василенко А. П., Охріменко О. І., Кондрат І. М., Шуляренко О. П. Звіт про науково-дослідну роботу «Дослідження шляхів реалізації декодування ... ультразвуковим методом» / Друковані видання № 122 УНДІ СТ СБ України. Київ, 2007.
10. Каталоги ЦШЗП та ключових заготовок фірм: Ilko Orion. JMA. GULER. 2003–2005.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Statya Stiva Arnolda «Vvedenie v umenie vskryvat zamki» [Article by Steve Arnold «Introduction to Lock Picking»]. URL: http://www.shram.kiev.ua/megafaza/vzlom_lock_picking.shtml. [in Russ.].
2. Yermolov I. N., Ostanin Yu. Ya. (1988) Metody i sredstva nerazrushayushchego kontrolya kachestva [Methods and means of non-destructive quality control]. Moscow : Vysshaya shkola, 368 p. [in Russ.].
3. Yermolov, I. N. (1986) Teoriya i praktika ultrazvukovogo kontrolya [Theory and practice of ultrasonic testing]. Moscow : Mashynostroyeniye, 240 p. [in Russ.].
4. Klyuev, V. V. (1995) Nerazrushayushchiy kontrol i diagnostika [Non-destructive testing and diagnostics] : spravochnik. Moscow : Mashynostroyeniye, 656 p. [in Russ.].
5. Yermolov, I. N. (1986) Ultrazvukovyye preobrazovateli dlya nerazrushayushchego kontrolya [Ultrasonic transducers for non-destructive testing]. Moscow : Mashynostroyeniye, 280 p. [in Russ.].
6. Yermolov, I. N. (1992) Kontrol ultrazvukom [Ultrasonic control] : kratkiy spravochnik. Moscow : Mashynostroyeniye, 85 p. [in Russ.].
7. Krautkremer, J., Krautkremer, G. (1995) Ultrazvukovoy kontrol materialov [Ultrasonic control of materials] : spravochnik. Moscow : Mashynostroyeniye, 752 p. [in Russ.].
8. Kovalchuk, M. Ya., Okhrimenko, O. I., Voitsekhivskiy V. V. (2000) Otchet o nauchno-issledovatel'skoy rabote «Poisk novykh putey sozdaniya ustrojstv dlya operativnogo schityvaniya koda ...» [Report on the research work «Searching for new ways to create devices for quick code reading ...»] / Drukovani vydannia № 57 UNDI ST SB Ukrainy. Kyiv, [in Russ.].
9. Vasilenko, A. P., Okhrimenko, O. I., Kondrat, I. M., Shulyarenko, O. P. (2007) Zvit pro naukovo-doslidnu robotu «Doslidzhennya shlyakhiv realizatsiyi dekoduvannya ... ultrazvukovym metodom» [Report on research work «Study of ways to implement decoding... ultrasonic method»] / Drukovani vydannia № 122 UNDI ST SB Ukrainy. Kyiv, [in Ukr.].
10. Katalohy TsShZP ta kliuchovykh zahotovok firm: Ilko Orion. JMA. GULER [Ilko Orion catalogs and key blanks of firms. JMA. GULER]. 2003–2005. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoliy Vasylenko, Volodymyr Hryhorenko. Determination of code combination of cylindrical pin locking devices. The article is devoted to the research of the possibility of determining the code combination of cylindrical pin locking devices according to the meanings of code elements and constant values of their cylinders. The results of researches provided on cylindrical pin locking devices with vertical and horizontal holes are described.

Based on the results of the study, the advantages and disadvantages of ultrasonic methods and

means of non-destructive testing of metal products are established. The analysis of a wide range of serial ultrasonic thickness gauges used for diagnosing and measuring the linear dimensions of geometric objects is provided, and the possibilities of developing and manufacturing the necessary ultrasonic testing have been studied.

The results of the work can be used to develop special technical means used in conducting operational and technical measures where high measurement accuracy is required.

Keywords: code combination, cylindrical pin locking device with vertical and horizontal holes, method of mathematical analysis, duplicate key.

УДК 316.54:351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-381-390

Алла ДЕМИЧЕВА[©]

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ ТА ГОРОДЯН: НОВІ ТРЕНДИ У ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО МІСТА

Безпекове місто включає багато параметрів, в тому числі низький рівень злочинності та установку на співпрацю містян та поліції. Така взаємодія базується на високих рівні довіри та оцінці поліції громадськості, наявності у населення готовності до кооперації. Результати соціологічних досліджень протягом всієї історії незалежності України фіксують досить помірні та посередні оцінки поліції громадською думкою та невисокий рівень довіри. Тому зараз взаємодія населення з поліцією відбувається у наступних форматах: 1) наближення поліції до містян через нові форми організації роботи; 2) співпраця з громадськими організаціями на рівні спільних проєктів; 3) делегування частини обов'язків приватним та комунальним структурам. Дані формати вкладаються в нову філософію існування української поліції Community Policing.

Ключові слова: безпека, громадська думка, довіра, Національна поліція України, оцінка, практики взаємодії, спільні проєкти, Community Policing.

Постановка проблеми. У сучасному світі існує дуже великий попит на безпеку, життя у комфортному середовищі, тому питання про безпеку в місті та безпекове місто як таке є актуальним зараз та буде залишатися таким завжди. Одним з ракурсів створення та існування такого простору є низький рівень злочинності та готовність городян співпрацювати з поліцейськими заради власної безпеки. Для українського соціуму формат такої співпраці, її основні актори лише визначаються, тому важливим є розгляд умов взаємодії та її успішні кейси.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика взаємодії поліції та містян у соціології права досліджується у ракурсі оцінки діяльності цієї інституції громадськості, виміру рівня довіри. У напрямку спеціалізації «Правоохоронні органи» дана тематика є більш досліджуваною, зокрема Н. Бобро (зарубіжні практики взаємодії поліції та громадськості), Н. Василець (довіра до Нацполіції), М. Гурковський (делегування повноважень поліції громадськості), С. Комісаров (взаємодія поліції з громадянським суспільством), Н. Лебедева (нормативне забезпечення взаємодії), М. Майстренко (стратегія CoP) та ін. Відзначимо значний пул посібників, методичних розробок з різноманітних аспектів взаємодії поліції та населення, виданих громадськими організаціями, що співпрацюють з Національною поліцією України.

Метою статті є аналіз практик взаємодії Національної поліції України з міськими громадами, зокрема спільних проєктів поліції та громадських організацій з метою емпіричного обґрунтування ідеї Д. Гарленда про створення проміжного третього сектору

© А. Демичева, 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2997-3020>

demicheva.alla@gmail.com

регулювання злочинності та злочинців, який поряд із поліцейськими та пенітенціарними установами функціонує як апарат запобігання злочинам та забезпечення безпеки громадян у містах, пов'язуючи поліцію з громадськістю.

Виклад основного матеріалу. Група «Рейтинг» в їх моніторингу «Муніципальне дослідження» протягом семи хвилин опитування фіксували рівень відчуття безпеки жителями обласних центрів, поставивши респондентам запитання «Чи відчуваєте Ви себе в безпеці, ідучи сам/сама додому після настання темряви у Вашому районі?». Отже, під час сьомої (2021 р.) хвили моніторингу на питання «Ні, я не відчуваю себе в безпеці» та «Ні, я почуваюся швидше в небезпеці» (сукупно) лідирують: Запоріжжя (54 %), Херсон (49 %), Одеса (47 %), Миколаїв (44 %), Житомир (42 %), Київ, Дніпро (по 41 %). Найбільш безпечно (відчувають себе цілком та швидше безпечно сукупно) відчували себе жителі Луцька – 71 %, Хмельницького та Вінниці – по 70 %, Тернополя (66 %), Івано-Франківська (67 %) та Харкова (64 %) [1, с. 175]. Якщо розглянути лише позицію «Так, почуваюся цілком безпечно», то лідерами є Івано-Франківськ, Ужгород, Хмельницький, а найнижчі позиції має Дніпро (12 %), Запоріжжя (15 %), Херсон (17 %). Цілоком закономірно, що жінки почуваються в меншій безпеці, ніж чоловіки, це доводить і розподіл за статтю варіантів «Ні, я почуваюся швидше в небезпеці» та «Ні, я почуваюся повністю в небезпеці» сукупно: жінки – 47 %, чоловіки – 28 % [1, с. 176]. Отже, в більшості обласних центрів приблизно половина опитаних містян не відчуває себе у безпеці.

Безпечний простір формується у процесі активної взаємодії всіх зацікавлених сторін, кожна з яких має своє поле відповідальності [2, с. 268]. Безумовно, що головними акторами є поліція та самі містяни (міська громада). Отже, розглянемо саме цей фокус безпечного міста, а саме взаємодію городян та поліції заради створення безпечного середовища, зокрема відчуття безпеки в місті, актуальну та потенційну співпрацю громадськості та поліції. Відносно відчуття рівня злочинності людьми, скористуємося ресурсом NUMBEO, який на підставі відповідей відвідувачів створює індекс злочинності та безпеки як держав в цілому, так і окремих великих міст. На грудень 2021 р. індекс злочинності, згідно даному сайту, в Україні складав 47.06 (причому, в індексі відзначається значне зростання рівня злочинності за останні три роки), індекс безпеки 52.94. Рівень безпеки прогулянок вдень має показник 76,20 (високий), вночі – 46,82 (помірний). П'ять великих міст фігурують у цьому рейтингу з наступними показниками: Одеса (індекс злочинності 53.55, індекс безпеки 46.5; Дніпро (51.44 та 48.56), Харків (48.65 та 51.35), Київ (45.59 та 54.41), Львів (39.54 та 60.46) [3]. Розглянемо більш детально оцінки, які стосуються м. Дніпро. За оцінками респондентів, Дніпро має середній рівень злочинності, проте показники, що його формують, відрізняються. Дуже високими опитані відзначили позицію «корупція та хабарництво» (80.53), високою «можливість крадіжки речей з автомобіля» (64.43) та «вандалізм» (60.04), середні оцінки отримали можливість «крадіжки», «пограбування», «крадіжки автомобіля», «напади та образи»; низьку оцінку має позиція «напади через колір шкіри, етнічне походження, стать чи релігію» (23.8). Маючи загальний індекс безпеки 48.56, в Дніпрі різко відрізняються оцінки безпеки прогулянок вдень та вночі: 69.80 (високий) та 38.74 (низький) відповідно [2, с. 268]. Зрозуміло, що ці оцінки стосуються відчуваної безпеки та формуються не на підставі статистики, а завдяки відповідям респондентів, попри те можуть, по-перше, інформувати про проблемні аспекти, пов'язані з безпекою, у сприйнятті містян; по-друге, відкривають простір для порівняльного аналізу. За статистикою Генеральної прокуратури, найпоширенішими злочинами в Україні є крадіжка і грабіж. Так, за статтею «Крадіжка» в 2020 р. було 138 тис. 562, статтею «Грабіж» – 7 тис. 492 (наприклад, у 2013 р. – 22 тис. 695), за статтею «Розбій» – 1 тис. 360 правопорушень (у 2013 р. – 2 тис. 856) [4].

Згідно до ст. 11 Закону взаємодія поліції з населенням повинна відбуватися в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб, з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад [5]. Згідно з тією ж ст. 11 Закону про національну поліцію, рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. У соціологічному дискурсі довіра розглядається з різних точок зору, зокрема як чинник функціонування соціальних інститутів суспільства довіру вивчав широкий пул дослідників, – Б. Барбер, М. Доган, Н. Луман, Е. Гідденс, Л. Рорінджер, С. Роуз-Акерман, Е. Ушландер та ін. З

цього ракурсу можна трактувати довіру як готовність до дій та власне дії, що має неперсоніфікований характер та екстраполюється на всю інституцію поліції. Українська соціологиня Т. Стеценко визначає довіру як «позитивну морально-етичну, емоційну і водночас прагматичну оцінку соціальним суб'єктом деякого об'єкта з позицій його надійності і відповідності очікуванням суб'єкта, яка орієнтує на дію, є імпульсом до взаємодії та характеризує готовність суб'єкта до кооперації» [6, с. 47]. Н. Василець при дослідженні рівня довіри населення до Національної поліції України запропонував врахування трьох компонентів: когнітивного, афективного та конативного. Когнітивний компонент відносин довіри – це знання та уявлення поліції та громадськості один про одного (результат – відповідний образ), афективний компонент – це емоційні оцінки партнерів (результат – ставлення через неприязнь/приязнь), конативний компонент – очікування, що взаємодія буде здійснюватися на фоні особистої безпеки [7, с. 16-17]. Таким чином, рівень довіри до поліції та оцінка її діяльності городянами прямо впливають на готовність населення співпрацювати з поліцейськими та залежить від якості цієї співпраці. Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. затверджено Порядок проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції

Завдяки соціальному моніторингу Інституту соціології НАН України, маємо можливість проаналізувати рівень довіри українців до поліції протягом майже всього періоду незалежності.

Таблиця 1

Який рівень Вашої довіри поліції (міліції)? (у %) [8, с.470]

	1994	1996	2000	2004	2008	2012	2014	2015	2018	2019	2020
Зовсім не довіряю	27.9	34.7	28.6	27.9	22.8	30.3	33.4	37.6	28.6	20.3	18.0
Переважно не довіряю	29.2	24.7	28.2	30.1	32.8	35.6	34.3	36.1	33.6	32.4	36.0
Важко сказати	26.3	26.7	30.2	27.7	30.6	24.6	25.8	19.3	25.3	26.2	33.1
Переважно довіряю	10.0	10.0	9.2	11.4	12.4	8.0	5.7	5.9	11.4	19.7	12.3
Цілком довіряю	2.8	3.8	3.3	2.8	1.2	0.8	0.8	0.6	1.1	1.4	1.5
Не відповіли	3.8	0.0	0.9	0.1	0.1	0.2	0.1	0.4	0.0	0.0	0.1
Середній бал	2.3	2.2	2.2	2.3	2.4	2.1	2.1	1.9	2.2	2.5	2.4

За порівнянням результатів загальнонаціонального опитування соціологічної служби Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва 2020 р. та 2021 р., зросла недовіра до Національної поліції України з 25 % до 31 %. У 2021 р. більшість українців негативно оцінювала роботу керівників правоохоронних органів [9]. Отже, протягом років незалежності можна констатувати приблизно однакові показники довіри/недовіри до поліції: 1994 р. сукупно «зовсім не довіряю» та «переважно не довіряю» 57.1 %, 2020 р. – 54.0 %, така ж ситуація за позиціями «переважно довіряю» та «цілком довіряю». На такий рівень довіри впливає багато чинників різного характеру, а саме: 1) інерція негативного іміджу міліції 90-х рр. ХХ ст. у сучасність, традиційна недовіра українців до державних інституцій та силових структур, використання поліції у політичних іграх; 2) проблеми у діяльності власне поліції, пов'язані з професіоналізмом, рівнем культури, прихильністю до авторитарного стилю діяльності, імідж, який заснований на силі та здатності її застосування тощо; 3) загальна соціально-економічна та соціально-політична ситуація в країні. Таким чином, рівень довіри/недовіри є досить стійким утворенням, а його показники свідчать про помірний ресурс довіри громадян нашої країни до поліції. Зауважимо, що ресурс довіри до поліції має контекстуальний характер. Для ілюстрації цієї тези наведемо результати опитувань в певних країнах. Так, згідно опитування громадської думки у Польщі (2016 р., Центр досліджень соціальних поглядів), поліція мала найвищу оцінку серед правоохоронних органів – 72%, рівень довіри до поліції у 2007-2014 роках також був на рівні 70 %. В Грузії високий показник довіри тримався із 2005 р. до 2014 р., на рівні 70 %, у 2015 р. він впав до 65 %, у 2016 р. до 50 %. В Чеській республіці рівень довіри до поліції значно зріс: з 38 % у 2004 р. до 61 % у 2016 р. (компанія STEM) [10].

Відносно оцінки діяльності поліції, то за даними Сьомого муніципального дослідження, проведеного групою Рейтинг у 2021 р., відсотки різняться за різними обласними центрами України, отже, наведемо деякі з них:

Таблиця 2

Оцінка діяльності поліції жителями обласних центрів України (у %) [1, с.61]

Місто	Відмінно	Добре	Середньо	Погано	Жахливо	Важко відповісти/ Немає відповіді
Вінниця	6	24	25	14	8	23
Харків	3	17	26	20	14	21
Київ	3	15	23	20	17	23
Дніпро	2	16	24	21	12	24
Одеса	2	15	26	21	15	21
Львів	2	25	24	16	8	24
Херсон	1	16	33	23	12	14
Чернівці	1	23	29	19	12	15

Середній бал оцінки поліції у деяких обласних центрах України у 2021 р., де 5 – високий, а 1 – низький: Івано-Франківськ, Вінниця – 3.1; Хмельницький, Рівне, Львів – 3; Чернігів, Маріуполь – 2.9; Суми, Чернівці – 2.8; Харків, Дніпро, Запоріжжя, Миколаїв – 2.7; Полтава, Одеса, Київ – 2.6 [1, с. 62]. Тобто маємо середній бал оцінки діяльності поліції від 2.6 до 3.1. Приблизно така ж середня оцінка схвалення діяльності поліції, де 3 – високий, 1 – низький: Чернівці, Харків, Вінниця – 1.5; Дніпро, Запоріжжя, Київ, Полтава – 1.4; Одеса – 1.2 [1, с. 105].

Одним з механізмів, що створює умови існування безпекового міста та є втіленням демократичної моделі поліцейської діяльності, є Community Policing (CoP). Вважається, що основний принцип CoP був сформульований Р. Пілом ще у 1829 р.: «Поліція для громади і громада для поліції». Фактично, під цим терміном і розуміється постійна взаємодія поліції та містян, налагоджена ефективна комунікація, прийняття даного факту як стратегії та повсякденної практики. Місцева поліція, існуючи у даній стратегії, враховує думку населення з питань безпеки та формує місцеві програми безпеки. CoP діє у Бельгії, Болгарії, Кіпрі, Литві, Чехії, Данії, Німеччині, Іспанії, Італії, Польщі, США та ін. [11]. Головна задача класичного поліцейського – реагувати на вже скоєні злочини, мета ж офіцерів CoP разом із громадою – створювати та підтримувати безпечне середовище. Детальний огляд даної стратегії наданий у посібнику «Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, в Європі: концепції, теорія та практика», виданого в межах проекту «Створення Європейського експертного центру попередження злочинності» в Брюсселі у 2012 р., в Україні переведений та виданий у 2016 р. Європейські експерти зазначають, що причинами появи стратегії CoP є низька ефективність авторитарної (традиційної) моделі поліцейської діяльності, яку зафіксували та визнали у 70-80-х рр. ХХ ст. Однак і зараз не існує чіткого розуміння як теорії, так і практики CoP [12, с. 11], а більшість дослідників схиляються до думки, що мова йде про нову філософію/стратегію поліції, яка може покращити імідж інституції, а не про конкретні заходи чи плани. Така філософія діяльності потрібна як поліції, так і містянам, оскільки завдяки їй поліція має вищі оцінку, рівень довіри та підтримку з боку громади, а городяни мають можливість більшої обізнаності та контролю за поліцією.

Вважаємо, що зараз взаємодія населення з поліцією відбувається у наступних форматах: 1) наближення поліції до містян через нові форми організації роботи; 2) співпраця з громадськими організаціями на рівні спільних проєктів; 3) делегування частини обов'язків приватним та комунальним структурам. Розглянемо ці формати.

З 2019 р. в Україні розпочатий проєкт «Поліцейський офіцер громади» (ПОГ), який реалізується через впровадження посади ПОГ здебільшого у невеликих містах та сільській місцевості. Поліцейський офіцер громади – це поліцейський, який живе і працює на території громади, проводячи переважну більшість робочого часу на території дільниці, яка має бути не більше 7 тис. осіб у місті. За офіційними даними, на кінець 2021 р. налічується 755 діючих ПОГів, які обслуговують 440 територіальних громад. У співпраці з місцевими громадами відкрито 338 поліцейських станцій, що підвищило доступність поліцейських послуг у віддалених населених пунктах [13]. ПОГи фінансуються змішаним чином: зарплатню отримують як працівники Національної поліції України, а наявність робочого місця, фінансування поліцейської дільниці, автомобіль забезпечує громада. Отже, і підзвітні ПОГи як керівництву поліції, так і громаді. Даний проєкт цілком відповідає реалізації сервісної функції поліції, згідно якої

поліція надає послуги населенню, спрямовує свою діяльність на розв'язання тих проблем, які ставить населення.

У п.3. ст. 89 Закону про Національну поліцію зазначається, що поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності. Як приклади реалізації даного пункту, можна назвати наступні. Проєкт «Шкільний офіцер поліції» запроваджений у 2016 р., його метою є створення та підтримка безпекового шкільного простору через правопросвітницьку діяльність. Українськими та канадськими фахівцями були створені методичні рекомендації, схвалені Міністерством освіти та науки України, які стосуються проведення занять з формування правової культури та безпекової поведінки для учнів різних класів за програмою «Школа і поліція». Остання складається з двадцяти п'яти занять на найактуальніші теми (булінг, насильство в родині, поведінка на дорогах, правопорушення тощо), з яких шість – для молодших класів та дев'ятнадцять – для старших. У США даний проєкт був започаткований ще у 1953 р., проте розглядати його як дієвий механізм правової просвіти почали з 1968 р., у Канаді теж успішно існує даний напрямок взаємодії поліції та громади. За даними МВС України, на 1 вересня 2021 р. кількість шкільних офіцерів поліції була 200 осіб, за кожним закріплено 2-5 шкіл [14].

У грудні 2021 р. Міністерство внутрішніх справ затвердило рекомендації щодо функціональних обов'язків спеціаліста із безпеки в освітньому середовищі, порядку проведення відбору та вимог до кандидатів на посаду. У межах пілотування проєкту спеціалістом буде посадова особа місцевого самоврядування, діяльність якого буде полягати у створенні та підтриманні належного рівня безпеки в освітньому середовищі, запобіганні, ранньому виявленні, припиненні й усуненні негативних явищ та їх наслідків. Фахівці, котрі пройдуть відповідну підготовку на базі навчальних закладів системи МВС та опікуватимуться питаннями безпеки у закладах освіти, будуть не поліцейськими, а вихователями і стануть посередниками між поліцейськими офіцерами та батьками, дітьми, адміністрацією шкіл. Даний проєкт реалізовується за ініціативи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України у співпраці іншими інституціями та власне громадами. Мета проєкту – створення безпечного освітнього середовища для дітей, удосконалення партнерства та комунікації поліції, рятувальників, закладів освіти, громади, батьківського та учнівського врядування. Серед завдань «вихователя безпеки» протидія булінгу учасників освітнього процесу; виявлення та припинення в межах компетенції правопорушень у приміщенні навчального закладу та на його прилеглий території; комунікація з адміністрацією закладу освіти, представниками поліції та служби у справах дітей щодо проявів серед дітей суїцидальної поведінки; провадження діяльності, пов'язаної із забезпеченням права дитини на здобуття освіти; індивідуальна профілактична робота з учнями, які перебувають на профілактичних обліках у закладі чи Національній поліції; запобігання правопорушенням в учнівському середовищі; підвищення рівня захищеності дітей, протидії вчиненню правопорушень дітьми та стосовно них тощо; протидія тютюнопалінню, вживанню алкогольних напоїв серед дітей, незаконному обігу наркотичних засобів на території закладу освіти та прилеглий території; створення безпечної інфраструктури на прилеглий до шкіл території та інше [15].

Наближенню поліції до городян слугує підвищення доступності поліції. Наведемо кейс м. Херсон, де відкрили фронт-офіс поліції, спроектований за європейськими стандартами, адаптований під потреби усіх громадян. Це прозорий відкритий простір, облаштований приймальною, черговою частиною, кімнатою для проведення слідчих дій, ігровим місцем для дітей, щоб батьки могли не відволкатися. Відвідувачі бачитимуть, як працюють поліцейські. Крім того, у приміщенні встановлена система Custody Records, що дає можливість реагування на можливі порушення як із боку відвідувачів, так і поліцейських. Наприклад, у Польщі прикладом таких дій була акція «відкритий відділок», який у конкретний час могли відвідувати громадяни; в Грузії перебували поліцейські офіси і заснували сервісні агентства з широким набором функцій [10].

Проаналізувавши рівень довіри до поліції як інституції, можемо відзначити стабільно середні показники, з провалами у 2012-2015 роках, і певним відновленням у 2018-2020 рр. Щодо оцінки діяльності поліції жителями обласних центрів, теж маємо середні показники. Ці результати відображають той факт, що пересічні жителі міст не зовсім готові до плідної співпраці з поліцією, тому цілком логічним є робота поліції з стейкхолдерами, громадськими організаціями з реалізації певних спільних проєктів, місія

яких і є підвищення рівня довіри населення до поліції та створення безпечного міста. Ситуація в Україні не є унікальною. Як відзначають європейські фахівці, проблеми з мобілізацією місцевого населення на допомогу поліції часто мають системний характер. У бідних і проблемних районах небажання жителів співпрацювати з поліцією пояснюється безвихіддю та відчаєм, страхом перед вуличними бандами, глибоко вкоріненою недовірою до служителів закону і відвертим конфліктом з системою охорони правопорядку [12, с. 13]. Стаття 89 Закону України про Національну поліцію у п.1 та п.2 визначає спільні проекти поліції з громадськістю, зокрема фіксує, що поліція може взаємодіяти з громадськістю через спільні проекти, програми та заходи. Мета такої взаємодії – це задоволення потреб населення та покращення ефективності роботи поліції [5]. Можна навести декілька кейсів, які ілюструють втілення філософії CoP в Україні. Деякий час в Україні впроваджується програма «Сусідська варта», яка вже десятки років працює у Канаді, Сполучених Штатах Америки, а також в Молдові, Естонії тощо. Перша програма «Сусідської варти» була прийнята у США ще у 1972 р. Базується ця програма на взаємодії громад, місцевої влади і поліції, коли жителі з представником поліції слідкують за порядком разом. Громадянам надається інформація про підозрілі місця, на які необхідно звернути увагу, або місця, де систематично порушують закон, де є незаконний обіг наркотиків. Також для того, щоб інформувати громадян щодо осіб/автомобілів/ речей, які перебувають у розшуку, створюються спільні чати у месенджерах [16, с. 51]. Дослідниця О. Кожухар у дисертаційній роботі розглядає досвід певних країн із взаємодії громадянських інститутів і поліції, зокрема, запровадження в роботу правоохоронних органів інституту помічників поліції volunteer police (США); досвід громадської організації «Зупини злочинця» (Німеччина, Франція, Великобританія), яка допомагає поліції у профілактиці злочинності, розкритті злочинів, наданні широкого спектру інформації про підготовку/ скоєння злочину, осіб, які вчинили злочини; роботу незалежної громадської організації «Припинення злочинів», яка у взаємодії з поліцією, засобами масової інформації та громадськістю працює над зниженням рівня злочинності; досвід створення інтернет-ресурсу, який надає не тільки інформацію про злочини, а й прямий зв'язок для тих, хто має інформацію про інцидент [17, с. 185-187].

В Україні відзначимо програму «ПОЛІС» (поліція і спільнота), яка є частиною проекту «Залучення громадськості до реформ». Її мета полягає у розбудові співпраці між поліцією та містянами через зустрічі представників місцевої поліції та громадськості у публічних просторах міста. З початку 2019 р. громадська організація Експертний центр з прав людини впроваджує ініціативу «Ефективна співпраця громадянського суспільства з безпечними службами в Україні». На кінець 2021 р. у 7-ми пілотних регіонах України створено Регіональні платформи «Діалогу безпеки», де відбуваються щоквартальні зустрічі представників правоохоронних органів та правозахисних громадських організацій для обговорення проблем у сфері безпеки міст, до представників поліції доноситься думка громадян про безпеку у певному населеному пункті. У м. Маріуполь ПРООН в Україні за підтримки урядів Данії, Швейцарії та Швеції створила обладнаний поліцейський хаб, відкритий для всіх громадян і призначений для проведення публічних дискусій, заходів і тренінгів «Відкрита поліція» для покращення співпраці між поліцією та громадянами. Відзначимо канадсько-український проект CUPDP, який підтримує поточну реформу української поліції шляхом надання консультацій, навчання та обладнання для просування професійного розвитку, підвищення стандартів та надання більш надійних поліцейських послуг, орієнтованих на громаду. Цікавим є проект, який здійснює спільно ГО «Гендерний клуб. Дніпро» та патрульна поліція: навчання жінок міста прийомам сомооборони.

Вище йшлося про поліцію як формальну державну інституцію, яка взаємодіє з громадами міст для ефективного виконання власних функцій. Останні роки відзначені створенням у громадах, насамперед у великих містах, приватних чи комунальних структур, які взаємодіють з поліцією у полі забезпечення безпечного середовища, наприклад, муніципальні варти/муніципальна поліція (підпорядковані місцевій владі, спільно з поліцією або самостійно патрулюють місто з метою охорони громадського порядку, отримують гроші з бюджету міста, ліцензію на роботу надає МВС), громадські поліцейські/шерифи, помічники дільничних, поліцейські станції та ін. Щодо приватних структур, то М.П. Гурковський зазначає, що ідея делегування частини повноважень поліції громадськості не є новою, наприклад, в Англії охорона правопорядку перебувала в приватних руках до середини XIX ст., а у США приватна правоохоронна діяльність

практично ніколи не припинялася [18, с. 94]. А 80-і й 90-і роки ХХ ст. вважаються розквітом співпраці поліції з приватними охоронними агенціями. Загалом, делегування певних функцій з охорони правопорядку надає можливості поліції заощадити значні кошти, які потрібні на розвиток інфраструктури, а державно-приватне співробітництво при належній організації доводить власну ефективність. Відносно громадських/комунальних структур, то в обласних центрах зареєстрована достатня кількість таких формувань, наприклад, громадські формування з охорони громадського порядку «Міська варта» (м. Запоріжжя), «Безпека Дніпра» (м. Дніпро), «Сила Дніпра» (м. Дніпро), «Бастіон-Одеса» (м. Одеса), «Безпечне місто» (м. Харків) та ін. Основним завданням цих формувань є надання допомоги органам Національній поліції у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки. Залишимо для окремого розгляду питання про ризики існування таких утворень, конкуренцію з поліцією, зазначивши потребу вдосконалення нормативної бази їх діяльності та досить високу ефективність роботи. До того ж, питанням є велика кількість формально зареєстрованих, але фактично недіючих або працюють на задоволення приватних інтересів громадських формувань.

З точки зору соціології, такі тренди у діяльності української поліції є цілком закономірні та проаналізовані видатним соціологом права Девідом Гарлендом у праці «Культура контролю. Злочинність і соціальний порядок у сучасному суспільстві» (2001). Розмірковуючи про сучасний стан злочинності та боротьби з нею, вчений визначає, що новим і при цьому найвагомішим процесом є оформлення та розвиток абсолютно нового сектора регулювання злочинності та злочинців, який поряд із поліцейськими та пенітенціарними установами функціонує як апарат запобігання злочинам та забезпечення безпеки громадян. Цей невеликий сектор, що швидко розширюється, на думку Д. Гарленда, утворюють приватні організації, що займаються запобіганням злочинам; утворення, які створюються локальними спільнотами; інституціоналізовані практики взаємодії різних інституцій та структур, діяльність яких має відношення до проблем злочинності та забезпечення безпеки громадян. Це, власне, мережі взаємодії та координуючі практики, завдання яких полягає у координації дій різних акторів та інституцій для зниження рівня злочинності. Цей третій сектор займає проміжне становище між державою та громадянським суспільством, пов'язуючи поліцію з діяльністю громадян, громад та корпорацій. Незважаючи на те, що бюджет, чисельність та розміри цих організацій відносно невеликі (особливо, якщо порівняти їх із поліцією чи пенітенціарними установами), розвиток нової інфраструктури значно розширює можливості протидії злочинності та створення безпекових міст [19]. Таким чином, сфера контролю за злочинністю вже не обмежується лише інститутами державної кримінальної юстиції. Існування нового сектора зміщує акценти у боротьбі зі злочинністю від установки на відплату, залякування до орієнтації на запобігання злочинам та управління ризиками в даній галузі, на усунення криміногенних ситуацій. Кейси, що наводилися вище, ілюструють зміни в організації системи соціального контролю, виокремлені Д. Гарлендом.

В останні роки проваджується думка про те, що особиста безпека є справою не лише поліції, а й індивідуальною, розширюється спектр товарів для індивідуального / колективного захисту, розвивається інститут приватних охоронців, тобто формується індустрія безпеки. Наведемо такий кейс: у м. Дніпро створили єдиний освітній простір для дітей, батьків та вчителів «Безпечна школа». Впровадження цієї системи дозволить автоматизувати основні шкільні процеси, учні вже мають нові електронні квитки, з якими можна їздити безкоштовно в електротранспорті. «Безпечна школа» – це також комплекси турнікетів, камер відеоспостереження та охоронної сигналізації. Завдяки системі проводяться також електронні опитування серед батьків, що дозволяє впливати на освітній простір міста, наприклад, формування меню в їдальнях [20].

Одним з ракурсів взаємодії поліції та містян є громадський контроль за діяльністю поліції, який може здійснюватися у різних формах. Розділ VIII Закону про Національну поліцію України має назву «Громадський контроль поліції» та містить наступні компоненти: щорічний звіт про діяльність поліції та територіальних органів поліції; можливість прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції депутатами міських та ін. рад; проведення відкритих зустрічей керівників територіальних органів поліції з представниками органів місцевого самоврядування; спільні проекти з громадськістю; залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських.

Висновки. Отже, поліцейська діяльність розуміється сьогодні як колективна спільна праця щодо створення та підтримки безпекового простору, зокрема міського, як форма соціального контролю, акторами якої є поліція, громадські організації, міська громада, а не лише як робота виключно поліції. Д. Гарленд відзначає, що держава вже не може забезпечити безпеку громадян та встановити соціальний контроль на адекватному рівні виключно силовими методами, отже, соціальний контроль здійснюється спільно з організаціями громадянського суспільства, насамперед із місцевими організаціями та об'єднаннями громадян. При цьому інституційна структура не змінюється, а відбувається трансформація на рівні філософії існування, функцій та громадського розуміння. Така ситуація поки не сприймається громадянами як нормальна та звична, оскільки на рівні габітусу поліція продовжує асоціюватися з силою та авторитарністю. Основними акторами взаємодії є, окрім поліції, громадські організації, які створюють чи беруть участь у спільних проєктах з поліцією, залучаючи зацікавлену громадськість. Така взаємодія спрацьовує на превентивну діяльність з попередження, припинення правопорушень, формування позитивного образу поліції та підвищення рівня довіри до цієї інституції, що в кінцевому підсумку призводить до створення безпекового міста, об'єктивної та суб'єктивної безпеки городян.

Список використаних джерел

1. Сьоме всеукраїнське муніципальне опитування 12 травня – 3 червня, 2021. URL : <https://iri.org.ua/survey/some-vseukrayinske> – munitsypalne-opytuvannya-meshkantsi-mist-zadovolenni-mistsevym .
2. Демичева А. В. Безпекові міста: український та світовий виміри. *Молодий вчений*. 2020. № 11 (87). С. 268–272.
3. Crime in Dnipro, Ukraine. URL : <https://www.numbeo.com/crime/in/Dnipropetrovsk>.
4. Статистична інформація про стан злочинності. URL : <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*, 2015, № 40-41, ст. 379.
6. Стеценко Т. Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління. *Грані*. 2018. Т. 21. № 6. С. 44–52.
7. Василець Н. М. Розуміння конструктивної взаємодії населення та поліції в рамках реформи МВС. *Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі*: матеріали Круглого столу (м. Львів, 23 листоп. 2017 р.) ; упоряд. З. Р. Кісіль, Л. Й. Гуменюк. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 15–17.
8. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін – 2020 : зб. наук. пр. Вип. 7 (21). Київ : Ін-т соціології НАН України. 2020, 518 с.
9. Стан правоохоронної системи під час пандемії: чи схвалює суспільство дії правоохоронців та як ставиться до застосування сили в кризовій ситуації. URL : <https://dif.org.ua/article/stan-pravookhoronnoi-sistemi-pid-chas-pandemii-chi-skhvalyue-suspilstvo-dii-pravookhorontsiv-ta-yak-stavitsya-do-zastosuvannya-sili-v-krizoviy-situatsii>.
10. Реформування поліції: міжнародний досвід. Інформаційна довідка. URL : <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29325.pdf>.
11. Що таке Community Policing. URL : <https://cop.org.ua/ua/community-policing/shcho-take-community-policing> .
12. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, в Європі: концепції, теорія та практика. Серія посібників EUCPN. 2015 ; пер. з англ. ; заг. ред. укр. вид. О. Банчук, І. Дмитрієва, З. Саїдова. 133 с.
13. Безпека для громадян. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/bezpeka-ta-oborona/bezpeka-dlya-gromadyan>.
14. Майже 200 шкільних офіцерів поліції та 700 ювенальних поліцейських проведуть святкові та превентивні заходи для українських школярів. URL : <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/maize-200-skilnix-oficeriv-policiyi-ta-700-yuvenalnih-policeiskix-provedut-svyatkovi-ta-preventivni-zahodi-dlya-ukrayinskix-skolyariv>.
15. В Україні стартував пілотний проєкт «Вихователь безпеки». URL : <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/v-ukrayini-startuvav-pilotnii-projekt-vihovatel-bezpeki>.
16. Демичева А. В. Взаємодія заради безпеки: актори створення безпекового міста. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 бер. 2021 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 50–51.
17. Кожухар О.В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами і підрозділами Національної поліції України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Київ, 2021. 253 с. URL : https://ndi.mvs.gov.ua/files/pdf/dissertation_Kozhukhar_O_V.pdf.
18. Гурковський М. П. Делегування повноважень правоохоронних органів у системі

координат «поліція-населення-соціум». *Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі*: матеріали Круглого столу (м. Львів, 23 листоп. 2017 р.) ; упоряд. З. Р. Кісіль, Л. Й. Гуменюк. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 93–96.

19. Garland D. The culture of control. Crime and Social Order in Contemporary Society. Chicago : The University of Chicago Press ; Oxford: Oxford University Press, 2001. XIII, 307 p.

20. Система «Безпечна школа» – переваги електронного сервісу для дітей, батьків та вчителів. URL : <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/39837/sistema-bezpechna-shkola-perevagi-elektronnoho-servisuv-dlya-ditej-batkiv-ta-vchiteliv>.

Надійшла до редакції 13.12.2022

References

1. Syome vseukrayinske munitsypalne opytuvannya 12 travnya – 3 chervnya, 2021. [Seventh All-Ukrainian Municipal Poll May 12 – June 3, 2021]. URL : <https://iri.org.ua/survey/some-vseukrayinske-munitsypalne-opytuvannya-meshkantsi-mist-zadovoleni-mistsevym>. [in Ukr.].

2. Demycheva A. V. (2020) Bezpekovi mista: ukrayinsky ta svitovyy vymiry. [Security cities: Ukrainian and world dimensions.] *Molodyy vcheny*, no 11 (87), pp. 268–272. [in Ukr.].

3. Crime in Dnipro, Ukraine. URL : <https://www.numbeo.com/crime/in/Dnipropetrovsk>.

4. Statystychna informatsiya pro stan zlochynnosti. [Statistical information on the state of crime]. URL : <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. [in Ukr.].

5. Pro Nacionalnu politsiyu [on the National police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2015, no 40-41, art. 379. [in Ukr.].

6. Stetsenko T. (2018) Dovira yak social'nyj resurs: vid teoretychnoy konceptualizatsiyi do poshuku mexanizmv praktychnogo upravlinnya [Trust as a social resource: from theoretical conceptualization to the search for mechanisms of practical management]. *Hrani*. Vol. 21, no 6, pp. 44–52. [in Ukr.].

7. Vasylets, N. M. (2017) Rozuminnya konstruktyvnoyi vzayemodiyi naseleण्या ta politsiyi v ramkakh reformy MVS [Understanding the constructive interaction between the population and the police in the framework of the reform of the Ministry of Internal Affairs.] *Suchasni stratehiyi ta perspektyvy optimizatsiyi vzayemodiyi politsiyi i naseleण्या v sotsiumi*: materialy Kруглого столu (m. Lviv, 23 lystop. 2017 r.) ; uporyad. Z. R. Kisil, L. Yo. Humenyuk. Lviv : LvDUVS, pp. 15–17. [in Ukr.].

8. Ukrayins'ke suspil'stvo: monitoryng social'nyx zmin – 2020 [Ukrainian society: monitoring of social change – 2020]: *Zb. nauk. pr.* Issue 7 (21). Kyiv : Instytut sotsiologiyi NAN Ukrayiny. 2020, 518 p. [in Ukr.].

9. Stan pravoohoronnoyi systemy pid chas pandemiyi: chy skhvalyuye suspilstvo diy pravookhorontsiv ta yak stavlytsya do zastosuvannya syly v kryzoviy sytuatsiyi [The state of the law enforcement system during a pandemic: does society approve of the actions of law enforcement and how does it react to the use of force in a crisis situation]. URL : <https://dif.org.ua/article/stan-pravoohoronnoi-sistemi-pid-chas-pandemii-chi-skhvalyuye-suspilstvo-dii-pravoohorontsiv-ta-yak-stavlytsya-do-zastosuvannya-sily-v-kryzoviy-situatsii>. [in Ukr.].

10. Reformuvannya policiyi : mizhnarodnyy dosvid [Police reform: international experience.] *Informatsiyana dovidka*. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29325.pdf>. [in Ukr.].

11. Shho take Community Policing [What is Community Policing.]. URL : <https://cop.org.ua/ua/community-policing/shcho-take-community-policing>. [in Ukr.].

12. Politseyska diyalnis', oriyentovana na hromadu, v Yevropi: kontseptsiyi, teoriya ta praktyka [Community-based policing in Europe: concepts, theory and practice.]. Seriya posibnykiv EUCPN. 2015 : per. z angl., zag. red. ukr. vydannya O. Banchuk, I. Dmytriyeva, Z. Saidova. 133 p. [in Ukr.].

13. Bezpeka dlya hromadyan [Security for citizens]. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/bezpeka-ta-oborona/bezpeka-dlya-gromadyan>. [in Ukr.].

14. Mayzhe 200 shkilynykh ofitseriv politsiyi ta 700 yuvenalnykh politseyskykh provedut svyatkovi ta preventyvni zakhody dlya ukrayinskykh shkolyariv [Almost 200 school police officers and 700 juvenile police officers will hold festive and preventive events for Ukrainian schoolchildren]. URL : <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/maize-200-skilnix-oficeriv-politsiyi-ta-700-yuvenalnix-policeiskix-provedut-svyatkovi-ta-preventivni-zakhodi-dlya-ukrayinskix-skolyariv>. [in Ukr.].

15. V Ukrayini startuvav pilotnyy proyekt «Vykhovatel bezpeky». [A security educator pilot project has been launched in Ukraine]. URL : <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/v-ukrayini-startuvav-pilotnii-projekt-vixovatel-bezpeki>. [in Ukr.].

16. Demycheva, A. V. (2021) Vzayemodiya zarady bezpeky: aktry stvorenniya bezpekovogo mista [Interaction for security: actors creating a secure city]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy mizhdnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 12 ber. 2021 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 50-51. [in Ukr.].

17. Kozhukhar, O. V. (2021) Administratyvno-pravove zabezpechennya vzayemodiyi instytutiv hromadyanskogo suspilstva z orhanamy i pidrozdilamy Natsionalnoyi policiyi Ukrayiny [Administrative and legal support for the interaction of civil society institutions with bodies and units of the National Police of Ukraine.]. *Kvalifikacijna naukova praca na pravax rukopy'su*. Kyiv, 253 p. URL : https://ndi.mvs.gov.ua/files/pdf/dissertation_Kozhukhar_O_V.pdf. [in Ukr.].

18. Hurkovskyy, M. P. (2017) Delehuvannya povnovazhen pravookhoronnykh orhaniv u systemi koordynat «politsiya-naselelnya-sotsium». *Suchasni stratehiyi ta perspektyvy optymizatsiyi vzayemodiyi politsiyi i naselelnya v sotsiumi* [Delegation of powers of law enforcement agencies in the coordinate system «police-population-society»] : *materialy Kruglogo stolu (m. Lviv, 23 lystop. 2017 r.)* ; uporyad. Z. R. Kysil, L. Yo. Humenyuk. Lviv : LvDUVS, pp. 93–96. [in Ukr.].

19. Garland, D. (2001) *The culture of control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago : The University of Chicago Press ; Oxford : Oxford University Press, XIII, 307 p.

20. Systema «Bezpechna shkola» – perevahy elektronnoho servisu dlya ditey, batkiv ta vchyteliv [System «Safe School» – the benefits of electronic services for children, parents and teachers]. URL : <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/39837/sistema-bezpechna-shkola-perevagi-elektronnoho-servisu-dlya-ditej-batkiv-ta-vchyteliv>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alla Demicheva. Practices of interaction between police and citizens: new trends in the space of the modern city. Потребує перегляду фахівцем. In today's world there is a great demand for safety and life in a comfortable environment, so the issue of safety and security in the city and the safe city as it is, is relevant now and will remain so forever. A safe city consists of many parameters, including low crime level and a willingness of the citizens to cooperate with the police. The level of trust in the police and the evaluation of its actions by citizens directly affect the willingness of the population to cooperate with the police and depends on the quality of this cooperation. The results of sociological research throughout the history of Ukraine's independence show rather moderate and mediocre assessments of the police by public opinion and a low level of trust, which testifies to its stability and moderate level of trust of our citizens in the police.

In such circumstances, the national police are looking for effective mechanisms for interaction with the population. The basis for cooperation is the new philosophy of Community Policing, which creates the conditions for the existence of a safe city and is the embodiment of a democratic model of policing. Today, the interaction of the population with the police takes place in the following formats: 1) bringing the police closer to the citizens through new forms of work organization; 2) cooperation with public organizations at the level of joint projects; 3) delegation of part of the responsibilities to private and municipal structures. Such trends in the activities of the Ukrainian police are natural and are embedded in the theory of D. Garland on the development of a completely new sector of crime regulation, which along with police and penitentiaries functions as an apparatus for crime prevention and security. It occupies an intermediate position between the state and civil society, connecting the police with the community. At the same time, the institutional structure is not changing, but there is a transformation at the level of philosophy of existence, functions and public understanding of the actors involved in creating a safe city.

Keywords: *security, public opinion, trust, National Police of Ukraine, evaluation, interaction practices, joint projects, Community Policing.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-390-398

Марина ДЕДУРА[©]

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЙНИХ ПРОЦЕДУР У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Здійснено дослідження конвенційних процедур у кримінальному процесі України. Розгляд конвенційних процедур в площині кримінально-правового конфлікту та кримінальних процесуальних відносин дозволив висунути такі тези: якщо говорити про врегулювання кримінально-правового конфлікту, то конвенційними процедурами є домовленості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження; домовленості між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження; якщо говорити про врегулювання кримінальних процесуальних відносин, конвенційними процедурами є розгляд обвинувального

© М. Демура

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5637-3290>

tlepova.demura.marina@gmail.com

акта у спрощеному провадженні за умови отримання згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; підтримання потерпілим обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення або зменшення його обсягу за умови надання потерпілим згоди; звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності за умови його згоди; проникнення до житла чи іншого володіння за умови його згоди; реалізації / знищення предметів, що є речовими доказами за умови надання згоди власником цих предметів; звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень за умови згоди заставодавця; проведення освідування, яке супроводжується оголенням за умови згоди особи, яка освідується; надання пояснень стороні кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження за умови згоди особи, яка надає пояснення; притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) за умови згоди особи, яка затримана у зв'язку з її розшуком компетентним органом іноземної держави.

Ключові слова: *конвенційність, конвенційні процедури, домовленості, згода особи, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений.*

Постановка проблеми. Покарання – це основний спосіб, яким суспільство та спеціально уповноважені органи засуджують особу за вчинення злочинного діяння як прояву порушення норм, що встановлені у відповідній державі. Покарання застосовується від імені та інтересах держави і, як правило, пов'язано із відбуванням у спеціалізованих державних установах. Проте треба звернути увагу на загальносвітову тенденцію – посилення ролі жертви у кримінальному судочинстві, надання переваги інтересам потерпілої від кримінального правопорушення особі. Йдеться про врахування інтересів потерпілого, вплив його волевиявлення на подальший рух провадження. Щодо кроків у цьому напрямі в загальносвітовому масштабі треба навести Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) (2011 р.), Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (2005 р.), а також Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (2007 р.), Рекомендацію рекомендації Комітету міністрів державам – членам Ради Європи Rec(2002)5 про захист жінок від насильства, Рекомендацію CM/Rec(2007)17 про стандарти та механізми гендерної рівності тощо.

Щодо національних кроків забезпечення інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, на нашу думку, треба виділити наділення потерпілого процесуальними правами, реалізація яких у кримінальному провадженні дасть змогу здійснювати ефективну участь у кримінальному судочинстві. Також до цих кроків треба віднести розширення переліку справ приватного обвинувачення у КПК 2012 р., порівняно із законодавством 1960 р., тим самим волевиявлення потерпілого має вирішальне значення у більшій кількості кримінальних проваджень. Окремо треба зазначити про внесення змін до КПК 2012 р., якими встановлено заборону закриття кримінального провадження, коли потерпілий або його представник відмовилися від обвинувачення у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (зміни 2017 р.).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Конвенційні процедури на сьогодні не були предметом окремого наукового дослідження. Водночас дотичні до цієї тематики аспекти неодноразово ставали предметом наукового пошуку як серед вітчизняних науковців, так і зарубіжних. Зокрема, В. Трофименко надав увагу конвенційним процедурам в аспекті диференціації кримінальної процесуальної форми [1]. М. Сіроткіна присвятила свою дисертаційну роботу на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук вивченню теорії та практики реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України. Авторка здійснила комплексну розробку теоретичних і практичних основ права на компроміс як кримінального процесуального інституту, формування системної концепції права на компроміс у кримінальному процесі України та сформулювала на цій основі пропозиції і рекомендації, спрямовані на удосконалення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів кримінального судочинства [2]. С. Васильєва проаналізувала кримінальний процес в цілому і окрему увагу присвятила конвенціональному методу, який використовується прагматичним типом кримінального процесу [3]. Д. Маткіна в дисертаційній роботі проаналізувала історію, сучасність та перспективи розвитку конвенційної форми судового розгляду. Головною метою її роботи стало обґрунтування ідеї про те, що конвенційний спосіб вирішення кримінально-правових суперечок має стати основним способом вирішення кримінальних справ з одночасною гарантією

захисту як публічного, так і приватного інтересу. Досягнення цієї мети зумовило пояснення сутності та призначення правового інституту «конвенційна форма судового розгляду» у світлі таких категорій, як: «конвенційність», «диспозитивність», «конвенція сторін», «конвенційні елементи кримінального судочинства», «кримінальний позов», «медіація в кримінальному процесі» тощо [4]. Окрему увагу дослідженню альтернативних способів врегулювання кримінально-правового конфлікту надають білоруські процесуалісти В. Жигуліч, Л. Зайцева, В. Самарін [5]. І. Тітко в межах монографічної роботи, присвяченої нормативному забезпеченню та практиці реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України, дослідив угоди як приватноправовий інститут у кримінальному процесуальному праві [6]. Р. Аракелян проаналізувала впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України [7]. Незважаючи на велику кількість та ґрунтовність проведених досліджень, обрана тематика підлягає науковому пошуку в аспекті визначення поняття конвенційних процедур, з'ясування видів процедур, що належать до конвенційних тощо. Теза про необхідність здійснення нового наукового пошуку ґрунтується на загальносвітових тенденціях запровадження конвенційних процедур, а також відсутності єдності наукових поглядів щодо їх визначення, класифікації, порядку застосування тощо.

Метою статті є аналіз наукових та нормативних положень щодо застосування конвенційних процедур у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Тенденція до розширення прав потерпілого і забезпечення його активної участі у кримінальному провадженні прийшла на зміну каральній функції, яка разом із силовими методами не завжди забезпечує виконання завдань кримінального та кримінального процесуального права. Посилення ролі потерпілого у кримінальному провадженні стало поштовхом до вироблення нових підходів щодо застосування відповідальності до винуватих осіб. Мова йде про виникнення альтернативних способів врегулювання кримінально-правового конфлікту – застосування медіації або відновного правосуддя. Головною метою відновного правосуддя є не притягнення винної особи до відповідальності, а застосування заходів та методів, за яких до правопорушника будуть застосовані менш суворі засоби, ніж покарання, а потерпілий отримує задоволення власних інтересів у кримінальному процесі. При цьому інтереси потерпілого можуть бути пов'язані з різними аспектами: отримання відшкодування шкоди, публічні вибачення правопорушника перед потерпілим тощо.

На підтвердження зміни парадигми завдань кримінального провадження можна процитувати ст. 2 КПК, де завданнями кримінального провадження визначаються, по-перше, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, по-друге, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, по-третє, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Отже, ми бачимо, що захист особи, охорона її прав у кримінальному провадженні ставиться законодавцем вище за притягнення винної особи до відповідальності.

У цьому аспекті варто зазначити, що, на думку науковців, в КПК України 2012 р. запроваджено прагматичний тип кримінального процесу, який дав змогу особі реалізувати об'єктивне право на компроміс через інститути звільнення від кримінальної відповідальності, кримінального провадження на підставі угод, і в, майбутньому, медіації. Основними рисами прагматичного типу кримінального процесу М. Сіроткіна виділяє доцільність, діалогічність і конвенціоналізм. Щодо конвенціоналізму – це така побудова процесу, за якого сторони можуть не тільки почути одна одну, а й домовитися з певних принципових питань [2, с. 196].

За твердженням В. Трофименко, кримінальна процесуальна політика, в основі якої лежить ідея прав і свобод людини та забезпечення їх ефективного захисту, визначає напрями закріплення диференційованої процесуальної форми, яка, крім загального порядку здійснення кримінального провадження, передбачає також певні консенсуальні (конвенційні) процедури, відповідно до яких кримінально-правовий конфлікт знаходить розв'язання у спосіб, що істотно відрізняється від загального порядку і

засновується на пріоритетній дії диспозитивності як загальній засаді кримінального судочинства [1, с. 132]. Додамо, що конвенційні процедури і є проявом диференційованої процесуальної форми, коли засада диспозитивності превалює над засадою публічності. Також проявом диференціації процесуальної форми є розвиток процедур відновного правосуддя.

Головним підтвердженням розвитку відновного правосуддя в Україні є ухвалення 16.11.2021 Закону України «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. При цьому дія Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [8].

В основі альтернативних способів врегулювання кримінально-правового конфлікту лежить договір, компроміс, домовленість між учасниками провадження щодо здійснення взаємовигідних поступок в межах дозволених законом варіантів. Сторонами, які є учасниками такого договору, можуть бути державні органи та їх посадові особи, а також особи з власним процесуальним інтересом – підозрюваний, потерпілий тощо. Звісно, вживання терміна «договір» тут має умовне значення і означає добровільну домовленість між сторонами. В спеціалізованій літературі як синонім прикметника «договірний» вживаються терміни «конвенційний», «компромісний». Зважаючи на таке розуміння цього прикметника, можна сказати, що альтернативні способи врегулювання кримінально-правового конфлікту становлять собою окремі конвенційні процедури кримінального провадження.

Цікавим видається підхід білоруських вчених щодо методу заохочення. Автори висувають тезу про те, що поряд із методом примусу активно застосовується метод заохочення. Метод заохочення останнім часом став розглядатися як один з основних методів правового регулювання у сфері дії кримінального закону. Застосування заохочень передбачає пошук такого рішення, яке б задовольняло всіх учасників конфлікту. Розумні заохочувальні норми сприяють підвищенню ефективності дії кримінального закону, оскільки у ситуації позитивної мотивації як спонукальної сили бажаної поведінки є не лише нормативні приписи, а й власний інтерес суб'єкта, його зацікавленість. Отже, наявність заохочувальних норм у кримінальному законодавстві створює можливість для застосування альтернативних засобів вирішення кримінально-правових конфліктів [9, с. 202]. Тож прийняття законодавцем заохочувальних норм є передумовою застосування конвенційних процедур кримінального провадження.

В юридичній літературі можна знайти декілька визначень процедур, пов'язаних із диференціацією кримінальної процесуальної форми, застосування її особливих порядків – консенсуальні, конвенціальні [1], компромісні [2], погоджувальні [2], конвенційні, договірні процедури. Не вдаючись до юридичних суперечок, вбачається, що в українській мові варто вживати термін «конвенційні процедури» і як його синоніми компромісні, договірні, консенсуальні процедури. Адже визначення цих процедур як «конвенціальних», на нашу думку, є русизмом від російського терміна «конвенциальная процедура», що ґрунтовно досліджено в роботі Д. Маткіної [4]. Також конвенційні процедури передбачають «конвенцію сторін», тобто їх домовленість. Отже, вживання терміна «конвенціальні» або «конвенціональні» не вбачається правильним.

Є. Васильєва пропонує використовувати термін «конвенціональний метод», який, на її думку, використовується прагматичним типом кримінального процесу. При цьому конвенціональний метод потрібно відрізнити від стратегії примирення. Якщо остання, маючи за мету врегулювання конфлікту сторін, не пов'язана безпосередньо з кримінальним процесом (оскільки вона має справу не з процедурою спростування презумпції невинуватості конкретної особи, а вже з констатованою винуватістю), то конвенціоналізм прагматичного типу кримінального процесу є методом встановлення на договірній основі обставин, які мають значення для справи [3, с. 469–470].

Зазначимо, що ми із цікавістю ставимось до висловленої позиції щодо розуміння конвенційності як методу врегулювання кримінальних процесуальних відносин. Водночас вбачається, що треба поміркувати над розумінням, що саме являє собою конвенційність. По суті, конвенційність (компроміс, домовленість, погодження

сторонами) являє собою обставину, яку враховує законодавець під час створення диференційованих форм кримінального провадження [1, с. 193]. Безумовно, законодавець врахував конвенційність як обставину виділення в особливий порядок кримінального провадження факт домовленості між сторонами в провадженнях щодо угод (як угод про визнання винуватості, так і угод про примирення) тощо. Отже, конвенційність є одним із критеріїв диференціації кримінальної процесуальної форми.

Науковці звертають увагу, що розуміння критеріїв диференціації кримінальної процесуальної форми як обставин, які враховує законодавець під час створення диференційованих форм кримінального провадження, дозволяє відмежувати їх від обставин, що слугують умовою вибору того чи іншого виду провадження у тій чи іншій процесуальній формі, які має враховувати правозастосовник. Розвиваючи висловлену науковцями тезу, зазначимо, що конвенційність може бути не тільки критерієм диференціації кримінальної процесуальної форми на особливі порядки кримінального провадження, але й обставиною, що є підставою для здійснення провадження у певній формі, здійснення процесуальних дій в певний спосіб. Йдеться про конвенційні процедури у формі надання учасником кримінального провадження згоди, тобто критерій диференціації кримінальної процесуальної форми за наявності згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні або згоди потерпілого на підтримання обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення або зменшення його обсягу тощо.

Отже, на наше переконання, конвенційність треба розглядати як критерій диференціації кримінальної процесуальної форми, а також як критерій для здійснення провадження у певній формі, здійснення процесуальних дій в певний спосіб. При цьому можна виділити конвенційні процедури у формі домовленостей та у формі надання учасником кримінального провадження згоди. До процедур у формі домовленостей ми відносимо такі: 1) домовленості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження; 2) домовленості між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження. Під конвенційними процедурами у формі надання учасником кримінального провадження згоди нами розуміються: 1) згода підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні; 2) згода потерпілого на підтримання обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення або зменшення його обсягу; 3) згода підозрюваного на звільнення від кримінальної відповідальності; 4) згода особи, яка володіє житлом чи іншим володінням на проникнення до житла чи іншого володіння; 5) згода власника предметів, що є речовими доказами, на передачу для реалізації / знищення; 6) згода заставодавця на звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень; 7) згода особи, яка освідчується, на проведення освідчування, яке супроводжується оголенням; 8) згода учасників кримінального провадження та інших осіб на надання пояснень стороні кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 9) згода особи, яка затримана у зв'язку з її розшуком компетентним органом іноземної держави для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) тощо.

Якщо розглядати конвенційні процедури в площині кримінально-правового конфлікту та кримінальних процесуальних відносин, ми пропонуємо такі тези:

– якщо говорити про врегулювання кримінально-правового конфлікту, то конвенційними процедурами є домовленості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження; домовленості між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження;

– якщо говорити про врегулювання кримінальних процесуальних відносин, конвенційними процедурами є розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні за умови отримання згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; підтримання потерпілим обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення або зменшення його обсягу за умови надання потерпілим згоди; звільнення підозрюваного

від кримінальної відповідальності за умови його згоди; проникнення до житла чи іншого володіння за умови його згоди; реалізації / знищення предметів, що є речовими доказами, за умови надання згоди власником цих предметів; звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень за умови згоди заставодавця; проведення освідчування, яке супроводжується оголенням, за умови згоди особи, яка освідчується; надання пояснень стороні кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження за умови згоди особи, яка надає пояснення; притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) за умови згоди особи, яка затримана у зв'язку з її розшуком компетентним органом іноземної держави.

В цьому аспекті вчені з інших країн пропонують дещо іншу класифікацію. Зокрема, Л. Зайцева визначає «чисто» альтернативні способи вирішення кримінально-правових конфліктів, і поряд із ними – «частково» або «умовно» альтернативні [5, с. 29].

У зарубіжній літературі зустрічається термін *diversion*, який перекладається як відвернення, відступ, відхилення. Йдеться про відступ від загального порядку здійснення провадження. Визначається, що диверсія – це спосіб подолання злочинної поведінки низького рівня, забезпечення того, щоб громадянам було надано пропорційне рішення і, якщо це необхідно, уникнення залучення осіб до офіційного кримінального судочинства (або через позасудове переслідування), що може призвести до кримінального переслідування [10].

Диверсія (відхилення) – це будь-яка з різноманітних програм, що реалізують стратегії, спрямовані на уникнення офіційного розгляду правопорушення системою кримінального правосуддя. Хоча ці стратегії, які спільно називають диверсією, мають багато форм, типова програма відхилення призводить до того, що особу, яку звинувачують у злочині, направляють до програми лікування чи догляду як альтернативу кримінальному переслідуванню та ув'язненню.

Визначається, що можливо, диверсія має тривалу історію, як і сама система правосуддя. Співробітники поліції та працівники суду завжди користувалися своїм розсудом, щоб запобігти офіційному розгляду правопорушення, не порушуючи при цьому норми закону. Однією з важливих сфер використання диверсії є ненасильницькі злочини щодо наркотиків. Через велику кількість наркозлочинців, які залучаються до системи кримінального правосуддя, юрисдикції в усьому світі запровадили суди щодо наркотиків як форму відхилення. Суди з питань наркотиків застосовують до дорослих, які зловживають наркотичними речовинами, санкції та застосовують послуги, необхідні для зміни їхньої поведінки та уникнення тривалого ув'язнення. Дослідження показують, що таке лікування може зменшити зловживання психоактивними речовинами, злочинну поведінку та рецидив. Розрізняють два види диверсії: неофіційну та офіційну. Неофіційне відхилення буває, коли чиновник у системі юстиції вирішує, використовуючи відповідну свободу розсуду, що справу краще було б вилучити з системи правосуддя. Іноді правопорушнику пропонується певна форма лікування або добровільна санкція, яка після завершення виправдовує закриття початкової справи. Наприклад, правопорушника, який вчинив акт домашнього насильства, можуть відправити до програми управління гнівом. Якщо правопорушник успішно завершить програму, справу буде припинено або закрито без проведення офіційного розслідування. Офіційна диверсія передбачає застосування передбачених законодавством форм відступу від традиційного кримінального переслідування – укладення угод тощо [11].

На нашу думку, можемо провести аналогію і визначити, що конвенційні процедури являють собою диверсію. Дійсно, застосування конвенційних процедур передбачає відступ від загальної форми кримінального провадження, від класичної схеми здійснення примусових дій органами державної влади з метою розшуку правопорушника та притягнення до кримінальної відповідальності. Вбачається, що таке відхилення є вимогою сьогодення, коли права та законні інтереси особи висуваються на перший рівень загальнодержавних завдань.

Висновки. Треба констатувати загальносвітову тенденцію до розширення прав потерпілого і забезпечення його активної участі у кримінальному провадженні, що прийшла на зміну каральній функції, яка разом із силовими методами не завжди забезпечує виконання завдань кримінального та кримінального процесуального права. Посилення ролі потерпілого у кримінальному провадженні стало поштовхом до вироблення нових підходів щодо застосування відповідальності до винуватих осіб –

застосування альтернативних способів врегулювання кримінально-правового конфлікту. В основі альтернативних способів врегулювання кримінально-правового конфлікту лежить договір, компроміс, домовленість між учасниками провадження щодо здійснення взаємовигідних поступок в межах варіантів, дозволених законом. Вивчення літератури відповідної спрямованості дозволило стверджувати, що в юридичній літературі можна знайти декілька визначень процедур, пов'язаних із диференціацією кримінальної процесуальної форми, застосування її особливих порядків – консенсуальні, конвенційальні, компромісні, погоджувальні, конвенційні, договірні процедури. На наше переконання, треба вживати термін «конвенційні процедури» і як його синоніми компромісні, договірні, консенсуальні процедури.

У статі ми довели, що конвенційність треба розглядати як критерій диференціації кримінальної процесуальної форми, а також як критерій для здійснення провадження у певній формі, здійснення процесуальних дій в певний спосіб. При цьому можна виділити конвенційні процедури у формі домовленостей та у формі надання учасником кримінального провадження згоди. До процедур у формі домовленостей ми відносили такі: 1) домовленості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження; 2) домовленості між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження. Під конвенційними процедурами у формі надання учасником кримінального провадження згоди нами розуміються: 1) згода підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні; 2) згода потерпілого на підтримання обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення або зменшення його обсягу; 3) згода підозрюваного на звільнення від кримінальної відповідальності; 4) згода особи, яка володіє житлом чи іншим володінням, на проникнення до житла чи іншого володіння; 5) згода власника предметів, що є речовими доказами, на передачу для реалізації / знищення; 6) згода заставодавця на звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень; 7) згода особи, яка освідчується, на проведення освідування, яке супроводжується оголенням; 8) згода учасників кримінального провадження та інших осіб на надання пояснень стороні кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 9) згода особи, яка затримана у зв'язку з її розшуком компетентним органом іноземної держави для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) тощо.

Розгляд конвенційних процедур в площині кримінально-правового конфлікту та кримінальних процесуальних відносин дозволив висунути такі тези: якщо говорити про врегулювання кримінально-правового конфлікту, то конвенційними процедурами є домовленості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження; домовленості між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження; якщо говорити про врегулювання кримінальних процесуальних відносин, конвенційними процедурами є розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні за умови отримання згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; підтримання потерпілим обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення або зменшення його обсягу за умови надання потерпілим згоди; звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності за умови його згоди; проникнення до житла чи іншого володіння за умови його згоди; реалізації / знищення предметів, що є речовими доказами, за умови надання згоди власником цих предметів; звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень за умови згоди заставодавця; проведення освідування, яке супроводжується оголенням, за умови згоди особи, яка освідчується; надання пояснень стороні кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження за умови згоди особи, яка надає пояснення; притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) за умови згоди особи, яка затримана у зв'язку з її розшуком компетентним органом іноземної держави.

Список використаних джерел

1. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 437 с.
2. Сіроткіна М. В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 497 с.
3. Васильева Е. Г. Уголовный процесс: догматико-аксиологическое исследование : монограф. Москва : Юрлитинформ, 2013. 584 с.
4. Маткина Д. В. Конвенциональная форма судебного разбирательства: история, современность и перспективы развития. Москва : Юрлитинформ, 2010. 216 с.
5. Зайцева Л. Л. Альтернативное разрешение споров в уголовном процессе : учеб.-метод. пособие ; под ред. У. Хелльманна, С. А. Балашенко, Л. Л. Зайцевой. Минск : Изд. центр БГУ, 2015. 223 с.
6. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2015. 448 с.
7. Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ун-т держ. податкової служби. Ірпінь, 2019. 331 с.
8. Про медіацію : Закон України від 19.05.2020. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.
9. Зайцева Л. Л. Альтернативное разрешение уголовно-правовых конфликтов в законодательстве Республики Беларусь. *Актуальные проблемы юридического образования в контексте обучения альтернативному урегулированию споров как подходу к обеспечению прав человека : материалы Междунар. науч.-метод. конф. (г. Минск, 29 нояб.–3 дек.2016 г.)*. Минск : Изд. центр БГУ, 2016. С. 199–207.
10. Diversion: Centre for justice and innovation. URL: <https://justiceinnovation.org/areas-of-focus/diversion> (дата звернення: 20.12.2021).
11. Diversion criminal justice system. URL: <https://www.britannica.com/topic/diversion>.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Trofymenko, V. M. (2017) *Theoretical and legal bases of differentiation of the criminal procedure of Ukraine* : dys. ... d-ra yuryd. Nauk : 12.00.09 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mydroho. Kharkiv, 437 p. [in Ukr.].
2. Sirotkina, M. V. (2021) *Teoriya ta praktyka realizatsiyi prava na kompromis u kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Theory and practice of realization of the right to compromise in the criminal process of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 497 p. [in Ukr.].
3. Vasilyeva, E. G. (2013) *Ugolovnyy protsess: dogmatiko-aksiologicheskoye issledovaniye* [Criminal Procedure: Dogmatic-Axiological Research] : monohraf. Moscow : Yurlitinform, 584 p. [in Russ.].
4. Matkina, D. V. (2010) *Konventsionalnaya forma sudebnogo razbiratelstva: istoriya, sovremennost i perspektivy razvityia* [Conventional form of litigation: history, modernity and development prospects]. Moscow : Yurlitinform, 216 p. [in Russ.].
5. Zaytseva, L. L. (2015) *Alternativnoye razresheniye sporov v ugovnom protsesse* [Alternative Dispute Resolution in Criminal Procedure] : ucheb.-metod. posobiye ; pod red. U. Khellmanna, S. A. Balashenko, L. L. Zaitsevoy. Minsk : Izd. tsentr BGU, 223 p. [in Russ.].
6. Titko, I. A. (2015) *Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii pryvatnoho interesu v kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Normative safety and practice of implementation of private interest in the criminal process of Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 448 p. [in Ukr.].
7. Arakelyan, R. F. (2019) *Vprovadzhennya instytutu mediatsiyi v kryminalne protsesualne zakonodavstvo Ukrainy* [Provision of the Institute of Medicine in criminal procedure Ukrainian legislation] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Un-t, derzh. Podatkovoyi sluzhby. Irpin, 331 p. [in Ukr.].
8. Pro mediatsiyu [On mediation] : Zakon Ukrainy vid 19.05.2020. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.
9. Zaytseva, L. L. (2016) *Alternativnoye razresheniye ugovno- pravovykh konfliktov v zakonodatelstve Respubliki Belarus* [Alternative resolution of criminal conflicts in the legislation of the Republic of Belarus]. *Aktualnyye problemy yuridicheskogo obrazovaniya v kontekste obucheniya alternativnomu uregulirovaniyu sporov kak podkhodu k obespecheniyu prav cheloveka : materialy Mezhdunar. nauch.-metod. konf. (g. Minsk, 29 noyab. – 3 dek. 2016 g.)*. Minsk : Izd. tsentr BGU, pp. 199–207. [in Russ.].
10. Diversion: Centre for justice and innovation. URL: <https://justiceinnovation.org/areas-of-focus/diversion>.
11. Diversion criminal justice system. URL: <https://www.britannica.com/topic/diversion>.

ABSTRACT

Maryna Demura. On the application of conventional procedures in criminal procedure of Ukraine. The article examines the conventional procedures in the criminal procedure of Ukraine. The global tendency to expand the rights of the victim and ensure his/her active participation in criminal

proceedings, which replaced the punitive function, which together with forceful methods does not always ensure the implementation of the tasks of criminal and criminal procedural law. Strengthening the role of the victim in criminal proceedings has given impetus to the development of new approaches to the application of responsibility to perpetrators – the use of alternative ways of resolving criminal conflicts. The basis of alternative ways of resolving the criminal-legal conflict is an agreement, compromise, agreement between the participants in the proceedings on the implementation of mutually beneficial concessions within the options permitted by law.

Conventionality should be considered as a criterion for differentiation of criminal procedural form, as well as a criterion for the implementation of proceedings in a certain form, the implementation of procedural actions in a certain way. According to the author, the term «conventional procedures» should be used and as its synonyms compromise, contractual, consensual procedures.

The author has proved that conventionality should be considered as a criterion for differentiation of criminal procedural form, as well as a criterion for the implementation of proceedings in a certain form, the implementation of procedural actions in a certain way. At the same time, it is possible to distinguish conventional procedures in the form of agreements and in the form of giving consent by a participant in criminal proceedings.

Keywords: *conventionality, conventional procedures, agreements, consent of the person, victim, suspect, accused.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-398-404

Володимир КОВБАСА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Надано адміністративно-правову характеристику особливостей дисциплінарної відповідальності публічних службовців в Україні. Відзначено, що проблема визначення галузевої приналежності дисциплінарної відповідальності публічних службовців похідна від визначення галузевої приналежності правового інституту публічної служби. На основі аналізу різних поглядів на вказане питання автором констатується, що представники адміністративно-правової науки традиційно сукупність правових норм, що регулюють державно-службові відносини, розглядають як складову частину адміністративного права. Визначено проблеми притягнення до дисциплінарної відповідальності публічних службовців в Україні. Досліджено можливості їх вирішення для розбудови інститутів адміністративного права на основі принципів верховенства права та законності в інтересах вимог громадськості. Наголошено на необхідності функціонування ефективного механізму притягнення публічних службовців до дисциплінарної відповідальності. Зроблено висновок про те, що на основі аналізу правової природи і сутнісних ознак дисциплінарну відповідальність публічних службовців можна визначити як вид юридичної відповідальності, який має адміністративно-правову природу та є різновидом заходів дисциплінарного примусу, що застосовуються в системі державно-службових правовідносин, пов'язаний з накладенням дисциплінарних стягнень уповноваженою на те посадовою особою за невиконання або неналежне виконання державним службовцем покладених на нього службових обов'язків. Зазначено, що інститут дисциплінарної відповідальності виступає чинником розвитку системи публічної служби в Україні та від рівня його правового забезпечення залежить загальний рівень довіри інститутів громадянського суспільства до публічної служби.

Ключові слова: *публічна служба, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, дисциплінарне стягнення, адміністративна відповідальність, дисциплінарна комісія.*

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси, які активізувались у нашій державі, стали рушійною силою для нового етапу реформ, спрямованих на вдосконалення діяльності публічно-правових інститутів влади. У зв'язку з цим,

© В. Ковбаса, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4468-4056>

mail@dduvs.in.ua

особливу увагу з боку суспільства і держави приділено одному з головних напрямів розвитку системи публічного управління в Україні – публічній службі та окремим її аспектам, зокрема інституту дисциплінарної відповідальності публічного службовця, оскільки підвищення престижу публічної служби як виду професійної діяльності формуватиме високий рівень довіри до зазначених органів та осіб з боку громадськості, а також суттєво знизить кількість правопорушень, пов'язаних з виконанням посадових обов'язків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Деякі проблеми природи, а також нормативно- та організаційно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності публічних службовців в Україні стали предметом наукового пошуку таких науковців, як: В. Авер'янов, А. Андреев, Ю. Битяк, О. Бедний, В. Венедиктов, В. Волинець, М. Дорогих, С. Дубенко, Д. Галицька, Л. Горбунова, В. Гладкий, О. Губанов, І. Голосніченко, М. Іншин, Ю. Іщенко, М. Зубрицький, А. Коротких, В. Колпаков, М. Лошицький, П. Луцюк, В. Мацюк, Н. Нижник, М. Панченко, О. Петришин, В. Пузанова, Н. Рунова, В. Скоріков, В. Сущенко, В. Селіванов, С. Серьогін, В. Тимощук, А. Школик, О. Ярошенко та ін. Однак сьогодні у процесі реформування системи публічної влади в Україні та модернізації адміністративно-правового статусу публічних службовців актуалізується необхідність пошуку шляхів удосконалення чинного законодавства у сфері дисциплінарної відповідальності.

Метою статті є здійснення адміністративно-правової характеристики дисциплінарної відповідальності публічних службовців в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дисциплінарна відповідальність є одним з найбільш розповсюджених видів юридичної відповідальності, яка застосовується за вчинення публічним службовцем дисциплінарного проступку чи порушення норм етичної поведінки. Підставами застосування дисциплінарної відповідальності публічного службовця є вчинення ним дисциплінарного проступку, який може виражатися в порушенні посадової інструкції, правил внутрішнього трудового розпорядку, статутів і спеціальних положень про дисципліну працівників окремих галузей управління й окремих видів державних службовців.

Сьогодні у науковій літературі є декілька підходів до розуміння публічної служби. У контексті дослідження важливо визначити зміст зазначеного поняття. Більшість правників висловлює позицію, згідно якої поняття «публічна служба» є відносно новим та об'єднує вже розроблені поняття «державна служба» та «муніципальна служба» або служба в органах місцевого самоврядування. Такої думки, зокрема, притримуються Ю. Битяк [2, с. 99] та О. Оболенський [12, с. 205], досліджуючи інститут державної служби; В. Тимощук і А. Школик, вивчаючи проблематику публічної служби в Україні [16, с. 13]; С. Нечасенко, розглядаючи співвідношення державної та публічної служби [11, с. 145].

На нашу думку, найбільш повним є визначення О. Петришина, який до публічної служби відносить державну, муніципальну службу та службу у недержавних організаціях (громадських організаціях, політичних партіях, приватних підприємствах) [13, с. 139]. До характерних ознак публічної служби вчений відносить наступні: службова спрямованість професійної діяльності; зайняття посади у відповідному органі чи організації незалежно від форми власності; професійність діяльності тощо.

Отже, публічна служба може бути розглянута як реалізація влади народом через виконання завдань і функцій держави, спрямованих на забезпечення публічних інтересів, особами на постійній професійній відплатній основі за рахунок бюджетних коштів в органах виконавчої влади, апаратах всіх гілок органів влади, органах місцевого самоврядування на підставі адміністративно-правового акту призначення на посаду.

Науковці справедливо зауважують, що ефективна діяльність публічних службовців неможлива без установаження їх відповідальності за виконання покладених на них повноважень, дотримання дисципліни і законності [1, с. 88]. Деякі автори прямо вказують, що правопорушення публічних (державних) службовців, у тому числі дисциплінарні проступки, характеризуються підвищеним рівнем шкідливості для інтересів держави, правопорядку, конституційних прав і свобод людини і громадянина [17].

Чинним законодавством України передбачено, що публічні службовці можуть бути притягнені до конституційної, адміністративної, кримінальної, цивільної та дисциплінарної відповідальності. Отже, одним із видів юридичної відповідальності, до якої може бути

притягнуто публічного службовця, є дисциплінарна відповідальність, яка визначається як відповідальність робітників і службовців за порушення трудової дисципліни, що виявляється у накладенні на них стягнень адміністрацією підприємства чи установи.

Дисциплінарна відповідальність, яка застосовується нормативно, тісно пов'язана з дисципліною та спрямована на підвищення неналежного рівня дисципліни працівників. Встановлення належної дисципліни в органі публічної служби є запорукою нормального його функціонування, своєчасним, повним і неупередженим виконанням соціальних, економічних та інших напрямів діяльності держави [7, с. 139]. Дотримання дисципліни на робочому місці створює сприятливий мікроклімат у трудовому колективі, створює умови для нормального функціонування публічного органу загалом.

Ключовою є категорія «дисципліна», що, на нашу думку, характеризує особливості цього виду відповідальності. Так, у «Великому енциклопедичному юридичному словнику» за загальною редакцією Ю. Шемшученка під дисципліною розуміють «точне і неухильне дотримання всіма органами державної влади і місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, посадовими і службовими особами, а також громадянами встановлених державою правил поведінки, діяльності, стосунків, а також своєчасне виконання державних завдань і зобов'язань» [3, с. 186].

Службову дисципліну варто розглядати як елемент службової етики публічних службовців. Відповідно до Закону України «Про державну службу», службова дисципліна – це неухильне додержання Присяги державного службовця, сумлінне виконання службових обов'язків та правил внутрішнього службового розпорядку [14]. Важливо наголосити, що набрання чинності цим Законом стало вагомим кроком на шляху вирішення проблемних питань, пов'язаних процедурою притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності.

Розглядаючи специфіку дисциплінарної відповідальності державних службовців, І. Картузова пропонує під нею розуміти «заснавання державним службовцем позбавлень та обмежень особистого чи майнового характеру за здійснення дисциплінарного проступку або іншого порушення, за яке, згідно із законом, передбачається застосування заходів дисциплінарної відповідальності уповноваженими на те суб'єктами» [5, с. 9]. До того ж у юридичній літературі дисциплінарну відповідальність визначають як урегульовані нормами права відносини між державою в особі її компетентних органів і посадових осіб та державними службовцями, що виникають на підставі вчинення ними службових правопорушень і виражені в застосуванні до винних осіб заходів державного примусу, а також характеризуються засудженням правопорушника та протиправного діяння з боку держави та суспільства з метою попередження та недопущення в майбутньому інших правопорушень [8, с. 104]. Тобто дисциплінарна відповідальність може бути розглянута як самостійний вид юридичної відповідальності, який є особливим елементом у структурі правової системи, полягає у застосуванні негативних заходів впливу особистого чи майнового характеру за невиконання або неналежне виконання ним своїх посадових обов'язків. До того ж, зазначений вид відповідальності виступає фактором, який забезпечує правомірну поведінку публічного службовця під час виконання ним своїх повноважень. Для зазначеного виду відповідальності характерним є наявність правової підстави – вчинення дисциплінарного проступку, забезпечення особливих санкцій у вигляді дисциплінарних стягнень, спеціального суб'єкта, який уповноважений застосовувати дисциплінарне стягнення.

Загалом, особливості адміністративної відповідальності посадових осіб визначені у ст. 14 КпАП України. Відповідно до цієї статті адміністративній відповідальності підлягає посадова особа в разі вчинення нею адміністративного правопорушення у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням своїх службових обов'язків. Службові обов'язки державних службовців носять публічний характер і встановлюються законодавством про державну службу [10]. Відповідно, невиконання (неналежне виконання) цивільним службовцям своїх службових обов'язків може спричинити не тільки адміністративну, а й кримінальну, дисциплінарну і матеріальну відповідальність.

Таким чином, одним із видів юридичної відповідальності, до якої може бути притягнуто публічного службовця, є дисциплінарна відповідальність, яка визначається як відповідальність робітників і службовців за порушення трудової дисципліни, що виявляється у накладенні на них стягнень адміністрацією підприємства чи установи.

Відповідно до Закону України «Про державну службу» державний службовець може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності за невиконання або

неналежне виконання посадових обов'язків, визначених законодавчими та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також за порушення правил етичної поведінки та інші порушення службової дисципліни [9, с. 59]. Таким чином, підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків.

Відповідно до закону до дисциплінарних проступків, вчинення яких тягне за собою притягнення до дисциплінарної відповідальності, належать: порушення Присяги державного службовця; порушення правил етичної поведінки державних службовців; вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу; дії, що шкодять авторитету державної служби; невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, актів органів державної влади, наказів (розпоряджень) та доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень; недотримання правил внутрішнього службового розпорядку; перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу злочину або адміністративного правопорушення; невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця; використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб; подання під час вступу на державну службу недостовірної інформації про обставини, що перешкоджають реалізації права на державну службу, а також неподання необхідної інформації про такі обставини, що виникли під час проходження служби; неповідомлення керівнику державної служби про виникнення відносин прямої підпорядкованості між державним службовцем та близькими особами у 15-денний строк з дня їх виникнення; прогул державного службовця (у тому числі відсутність на службі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин; поява державного службовця на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; прийняття державним службовцем необґрунтованого рішення, що спричинило порушення цілісності державного або комунального майна, незаконне їх використання або інше заподіяння шкоди державному чи комунальному майну, якщо такі дії не містять складу злочину або адміністративного правопорушення; прийняття державним службовцем рішення, що суперечить закону або висновкам щодо застосування відповідної норми права, викладеним у постановках Верховного Суду, щодо якого судом винесено окрему ухвалу [14]. До того ж дисциплінарна відповідальність може бути покладена на державного службовця за вчинок, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, в якому він працює.

Варто також наголосити, що під час притягнення публічних службовців застосовується спеціальна дисциплінарна відповідальність, тому необхідно враховувати їх особливе правове становище, регламентоване Законом України «Про державну службу». До того ж дисциплінарні проступки мають багато спільних ознак з адміністративними, зокрема, у сфері корупційних правопорушень, що обумовлює необхідність у чіткій та правильній кваліфікації правопорушення, вчиненого публічним службовцем, оскільки від цього залежить тяжкість наслідків, спричинених накладеним стягненням та можливістю подальшого проходження публічної служби.

М. Зубрицький, проаналізувавши правове регулювання дисциплінарної та матеріальної відповідальності державних службовців, яке здійснюється Законами України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [15] та «Про державну службу» [14], виділив практичні проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців, а саме: відсутність єдиного нормативно-правового акта, який покликаний врегулювати дисциплінарну відповідальність державного службовця; необхідність розширення системи дисциплінарних стягнень, зокрема коштом тих, що мають матеріальний характер (штраф, скорочення заробітної плати); наявність серед переліку дисциплінарних проступків діянь, які за своєю правовою природою не є дисциплінарними проступками; вичерпність переліку дисциплінарних проступків, закріплених у Законі України «Про державну службу»; відсутність альтернативи у співвідношенні між видом дисциплінарного проступку й санкціями тощо [4, с. 84]. М. Ковтун вважає, що розміщення правових норм про дисциплінарну відповідальність державних службовців одночасно в декількох нормативно-правових актах є, на нашу думку, неефективним, оскільки не повністю враховує потреби розвитку і реформування інституту державної служби та особливості правового статусу державних службовців [6,

с. 397]. Одним із ефективних, на нашу думку, способів вирішення зазначених проблем може стати створення уніфікованих правил службової поведінки для публічних службовців – Дисциплінарного статуту публічного службовця, у якому було б закріплено вичерпний перелік видів дисциплінарних стягнень за вчинені дисциплінарні правопорушення, вчинені публічним службовцем.

Іншим важливим питанням є забезпечення публічності притягнення до дисциплінарної відповідальності публічних службовців. Звісно, проходження публічної служби повинно бути побудовано відповідно до принципу публічності, який проявляється у доведенні до населення інформації щодо діяльності державних службовців. Однак фактично процедура накладення дисциплінарних стягнень на зазначених осіб недостатньо висвітлена у суспільстві, хоча її забезпечення сприятиме підвищенню авторитету публічного службовця та рівня довіри інститутів громадянського суспільства до публічної служби в Україні.

Висновки. Публічна служба є фундаментальним елементом системи публічного управління, від ефективного функціонування якого залежать ефективний розвиток суспільства і держави, додержання конституційних прав і свобод громадян. Інститут публічної служби є комплексним правовим інститутом, тому питання притягнення публічного службовця до дисциплінарної відповідальності є важливим аспектом у концепції розбудови інститутів публічної служби в Україні.

Здійснивши характеристику правової природи та сутнісних ознак інституту дисциплінарної відповідальності публічних службовців, можемо дійти висновку, що дисциплінарна відповідальність публічного службовця – це самостійний вид юридичної відповідальності, який є особливим елементом у структурі правової системи, полягає у застосуванні негативних заходів впливу особистого чи майнового характеру за невиконання або неналежне виконання ним своїх посадових обов'язків. Вона також виступає фактором, який забезпечує правомірну поведінку публічного службовця під час виконання ним своїх повноважень.

Важливо підкреслити, що інститут дисциплінарної відповідальності публічних службовців як правове явище є результатом взаємодії матеріальних і процесуальних норм, матеріальних і процесуальних правовідносин дисциплінарної відповідальності на державній службі, що, однак, не перешкоджає тому, щоб дисциплінарне провадження на публічній службі розглядати як самостійний адміністративно-процесуальний інститут, який є складовою частиною адміністративного процесу.

Список використаних джерел

1. Береза Н. Відповідальність державних службовців за порушення законодавства про державну службу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 1(9). С. 87–90.
2. Битяк Ю. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади : монограф. Харків : Право, 2005. 304 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник ; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2007. 992 с.
4. Зубрицький М. І. Практичні проблеми правового регулювання юридичної відповідальності державних службовців і шляхи їх вирішення. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. С. 81–86.
5. Картузова І. О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців : автореф. дис. . канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одеська держ. юрид. академія. Одеса, 1999. 18 с.
6. Ковтун М. С., Крамінська Д. М., Головащенко Д. С. Правова природа дисциплінарної відповідальності державних службовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 395–398.
7. Любимов О. К. Особливості юридичної відповідальності професійного публічного службовця в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4 (1). С. 137–141.
8. Любимов О. К. Проблемні питання притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2019. № 7. С. 103–107.
9. Магчук С. В., Савранчук Л. Л. Загальні засади дисциплінарної відповідальності публічних (державних) службовців. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. С. 57–61.
10. Надежденко А. О., Оробченко Д. В., Надежденко В. С. Сутність адміністративної відповідальності державних службовців. *Державне управління: удосконалення і розвиток*. 2019. № 11. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/35.pdf.
11. Нечасенко С. Співвідношення державної та публічної служби в Україні та країнах Європейського Союзу. *Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління*. 2009. № 2. С. 143–146.
12. Оболенський О. Державна служба: підруч. Київ : КНЕУ, 2006. 472 с.
13. Петришин О. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки,

сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ: монограф. Харьков : Факт, 1998. 340 с.

14. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

15. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.

16. Публічна служба: зарубіжний досвід та пропозиції для України ; за заг ред. Тимошука В., Школика А. Київ : Конус-Ю, 2007. 735 с.

17. Фомінова А.О. Особливості інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців. 2017. URL: [hptt.www.lex-line.com.ua](http://www.lex-line.com.ua).

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Bereza, N. (2017) Vidpovidal'nist' derzhavnykh sluzhbovtziv za porushennya zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu [Responsibility of civil servants for violations of civil service legislation]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Issue 1(9), pp. 87–90. [in Ukr.].

2. Bytyak, Yu. (2005) Derzhavna sluzhba v Ukraini: orhanizatsiyno-pravovi zasady [Civil service in Ukraine: organizational and legal principles] : monohraf. Kharkiv : Pravo, 304 p. [in Ukr.].

3. Velykyu entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk [Large encyclopedic legal dictionary] ; za zah. red. akad. NAN Ukrayiny YU. S. Shemshuchenka. Kyiv : Yuryd. dumka, 2007. 992 p. [in Ukr.].

4. Zubryts'kyu, M. I. (2018) Praktychni problemy pravovoho rehulyuvannya yurydychnoyi vidpovidal'nosti derzhavnykh sluzhbovtziv i shlyakhy yikh vyrishennya [Practical problems of legal regulation of legal liability of civil servants and ways to solve them]. *Yurydychnyy byuletyn*. Issue 7, pp. 81–86. [in Ukr.].

5. Kartuzova, I. O. (1999) Dystsyplinarna vidpovidal'nist' derzhavnykh sluzhbovtziv [Disciplinary responsibility of civil servants] : avtoref. dys. . kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Odes'ka derzh. yuryd. akademiya. Odesa, 18 p. [in Ukr.].

6. Kovtun, M. S., Kramins'ka, D. M., Holovashchenko, D. S. (2021) Pravova pryroda dystsyplinarnoyi vidpovidal'nosti derzhavnykh sluzhbovtziv [Legal nature of disciplinary liability of civil servants. Legal scientific electronic journal]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 4, pp. 395–398. [in Ukr.].

7. Lyubymov, O. K. (2019) Osoblyvosti yurydychnoyi vidpovidal'nosti profesiynoho publichnoho sluzhbovtziva v Ukraini [Features of legal responsibility of a professional public servant in Ukraine]. *Pivdenmoukrayins'kyi pravnychyy chasopys*. № 4 (1), pp. 137–141. [in Ukr.].

8. Lyubymov, O. K. (2019) Problemni pytannya prytyahnennya derzhavnykh sluzhbovtziv do dystsyplinarnoyi vidpovidal'nosti [Problematic issues of bringing civil servants to disciplinary responsibility]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Yurysprudentsiya*. № 7, pp. 103–107. [in Ukr.].

9. Matchuk, S. V., Savranchuk, L. L. (2019) Zahal'ni zasady dystsyplinarnoyi vidpovidal'nosti publichnykh (derzhavnykh) sluzhbovtziv [General principles of disciplinary responsibility of public (civil) employees]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 1, pp. 57–61. [in Ukr.].

10. Nadezhdenko, A. O., Orobchenko, D. V., Nadezhdenko, V. S. (2019) Sutnist' administratyvnoyi vidpovidal'nosti derzhavnykh sluzhbovtziv [The essence of administrative responsibility of civil servants]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya i rozvytok*. № 11. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/35.pdf. [in Ukr.].

11. Nechayenko, S. (2009) Spivvidnoshennya derzhavnoyi ta publichnoyi sluzhby v Ukraini ta krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu [The ratio of public and public service in Ukraine and the European Union]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya. Zbirnyk naukovykh prats' Odes'koho rehional'noho instytutu derzhavnoho upravlinnya*. № 2. pp. 143–146. [in Ukr.].

12. Obolens'kyu, O. (2006) Derzhavna sluzhba [Civil service] : pidruch. Kyiv : KNEU, 472 p. [in Ukr.].

13. Petrishyn, O. V. (1998) Gosudarstvennaya sluzhba. Istoriko-teoreticheskiye predposylki, sravnitel'no-pravovoy i logiko-ponyatyynyy analiz [Historical and theoretical preconditions, comparative legal illogical and conceptual analysis] : monograf. Kharkiv : Fakt, 340 p. [in Ukr.].

14. Pro derzhavnu sluzhbu [On civil service] : Zakon Ukrayiny vid 10.12.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2016. № 4, art. 43. [in Ukr.].

15. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya [On service in local self-government bodies] : Zakon Ukrayiny vid 07.06.2001. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2001. № 33, art. 175. [in Ukr.].

16. Publichna sluzhba: zarubizhnyy dosvid ta propozytsiyi dlya Ukrayiny [Public service: foreign experience and proposals for Ukraine] ; za zah red. Tymoshchuka V., Shkolyka A. Kyiv : Konus-Yu, 2007. 735 p. [in Ukr.].

17. Fominova, A. O. (2017) Osoblyvosti instytutu dystsyplinarnoyi vidpovidal'nosti derzhavnykh sluzhbovtziv [Features of the institute of disciplinary responsibility of civil servants]. URL : [hptt.www.lex-line.com.ua](http://www.lex-line.com.ua). [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Kovbasa. Disciplinary responsibility of public officials in Ukraine: administrative and legal aspect. The article describes the administrative and legal characteristics of the disciplinary liability of public servants in Ukraine. It is noted that the problem of determining the sectoral

affiliation of the disciplinary responsibility of public servants is derived from the definition of the sectoral affiliation of the legal institute of public service. Based on the analysis of different views on this issue, the author states that representatives of administrative law traditionally consider a set of legal norms governing civil service relations as an integral part of administrative law. Problems of bringing to disciplinary responsibility of public servants in Ukraine are defined. Possibilities of their solution for development of institutes of administrative law on the basis of principles of rule of law and legality in the interests of public requirements are investigated. The need for an effective mechanism for bringing civil servants to disciplinary responsibility was emphasized. It is concluded that based on the analysis of the legal nature and essential features of disciplinary liability of public servants can be defined as a type of legal liability that has administrative and legal nature and is a kind of disciplinary measures applied in the system of civil service relations. with the imposition of disciplinary sanctions by an authorized official for non-performance or improper performance by a civil servant of the duties assigned to him. It is noted that the institute of disciplinary responsibility is a factor in the development of the public service system in Ukraine, the level of its legal support depends on the general level of trust of civil society institutions in public service. It is emphasized that the institute of disciplinary responsibility of civil servants as a legal phenomenon is the result of interaction of substantive and procedural norms, substantive and procedural legal relations of disciplinary responsibility in the civil service, which, however, does not prevent disciplinary proceedings in the civil service as an independent administrative process. institute, which is an integral part of the administrative process.

Keywords: public service, disciplinary responsibility, disciplinary misconduct, disciplinary sanction, administrative responsibility, disciplinary commission.

УДК 342.4 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-404-409

**Віктор
КИРИЧЕНКО**[®]
кандидат
історичних наук,
доцент

**Юлія
СОКОЛЕНКО**
викладач

(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджено теоретичні і практичні проблемні питання поняття, принципи, структура та функції громадянського суспільства, а також доведено, що суспільство є природною формою соціальної організації. Обґрунтовано, що не можна змішувати або ототожнювати категорію «суспільство» як людську спорідненість з категорією «громадянське суспільство» як історичний феномен. Запропоновано власні авторські підходи щодо визначення понять «суспільство» і «громадянське суспільство».

Ключові слова: Конституція України, суспільство, громадянське суспільство, принципи громадянського суспільства, структура громадянського суспільства, функції громадянського суспільства.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років у теорії та практиці політичних і юридичних наук значну увагу звернуто на дослідження такого складного і багатогранного явища як громадянське суспільство, що виникло на певному етапі

© В. Кириченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3697-0493>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

© Ю. Соколенко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2965-6890>

sokolenkoulia20@gmail.com

історичного розвитку західної цивілізації. Проте у науковій літературі насамперед йдеться про становлення ідеї громадянського суспільства та її історичну еволюцію, а також про його взаємовідносини із державою. У той же час у теоретичному аспекті найбільш дискусійним було і є питання, що стосується визначення поняття, принципів, структури та функції громадянського суспільства. Тому в умовах формування громадянського суспільства в сучасній Україні та в зв'язку з відсутністю достатнього наукового опрацювання цієї проблематики, неоднозначним її трактуванням різними авторами, спонукає до необхідності розставлення деяких акцентів понятійного апарату.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження проблематики громадянського суспільства стали насамперед роботи сучасних українських учених, серед яких: Г. Берченко, Т. Гарасимів, О. Задоянчук, С. Ішук, С. Кириченко, Б. Ковальчук, А. Колодій, О. Корнієнко, В. Логвіна, П. Любченко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, С. Тимченко, Ю. Тодика, О. Чувардинський та ін.

Водночас доводиться констатувати, що у правовій доктрині найбільш дискусійним є питання поняття «громадянське суспільство», яке неоднозначно трактується різними авторами, і тому подальше дослідження зазначеної проблематики є перспективним.

Мета статті – на підставі аналізу наукових методологічних підходів щодо визначення поняття, принципів, структури та функції громадянського суспільства запропонувати логічну структурну модель побудови політико-правової категорії «громадянське суспільство».

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство в сучасному розумінні є необхідним і раціональним способом співвідношення людей, яке базується на свободі, праві і демократії за розумно необхідного й мінімально достатнього втручання держави. Таке суспільство є природною формою соціальної організації і тому, саме з такої моделі виходить чинна Конституція України, яка закріплює засади правового статусу основоположних інституцій громадянського суспільства, характер, принципи і зміст їх взаємовідносин з державними органами. Такими нормами можна вважати ст. ст. 1, 3, 7 розділу I та норми розділу II Конституції України, які регулюють права, свободи та обов'язки людини і громадянина та є основою для існування базових інститутів громадянського суспільства.

Термін «суспільство» в політичній і юридичній науках застосовується як у вузькому, так і в широкому значенні. У вузькому значенні цей термін застосовується з метою характеристики певного типу суспільства (первіснообщинне суспільство, рабовласницьке суспільство, феодальне суспільство тощо) або населення певної країни (українське суспільство тощо) та ін., а в широкому розумінні суспільство – це відособлена від природи частина матеріального світу, що є формою життєдіяльності людей, сукупність відносин між людьми, що складаються у процесі їх спільної діяльності [1, с. 728]. Тобто не можна змішувати або ототожнювати категорію «суспільство» як людську спорідненість з категорією «громадянське суспільство» як історичний феномен [2, с. 87]. Ще свого часу класик німецької філософії Г. В. Ф. Гегель, на основі систематизації західної суспільно-політичної думки, дійшов висновку, що поняття «громадянське суспільство» вужче, ніж поняття «суспільство» [3, с. 228], яке на наш погляд можна визначити як сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей, що склалися історично, мають спільну територію, загальні культурні цінності та соціальні норми, характеризуються соціокультурною ідентичністю її членів [4, с. 115].

Суспільство існувало завжди, але воно не завжди було громадянським. Тобто незважаючи на те, що громадянське суспільство є підсистемою суспільства як цілого, воно відрізняється від «людського суспільства» історично, структурно і культурно, а також певними якісними ознаками. Так, якщо основою суспільства є людина, оскільки без людей суспільство не може існувати, та їх спільна життєдіяльність, то для громадянського суспільства визначальною є така система зв'язків та інтересів, яка забезпечує вільну реалізацію кожною людиною її природних прав: на життя та гідне існування, свободу будь-якої діяльності, що не заважає іншим, на власність, рівність перед законом тощо.

Варто зазначити, що громадянське суспільство виникло лише тоді, коли в країнах західної цивілізації сформувались засновані на приватній власності ринкові відносини, ліберально-конституційний політичний лад і з'явився громадянин як самостійний суб'єкт, що усвідомлює себе індивідуальним членом суспільства, наділеним певним комплексом

прав і свобод, має схильність і правові можливості діяти відокремлено від держави та вступати у взаємодію з іншими людьми на договірній основі з власної волі, а не з примусу, а також нести відповідальність перед суспільством та іншими його членами.

Як указують Дж. Л. Коен і Є. Арато, уперше термін «громадянське суспільство» застосував у своїх працях Аристотель, який назвав його «*politike koinoia*» – політичною спілкою чи політичною спільнотою [5, с. 132]. Це словосполучення мислитель вивів від слова «громадянин». Але взірцевим громадянином він вважав тільки того, «хто бере участь в управлінні та чинить послух», а також зазначав, що сутність поняття «громадянин» може здійснюватися з огляду на зміну форми державного устрою [6, с. 88]. Щодо змісту поняття громадянського суспільства, то воно містить всю сукупність неполітичних відносин у суспільстві, тобто економічні, духовно-моральні, релігійні, національні тощо [7, с. 376].

Зазвичай під поняттям «громадянське суспільство» розуміють автономну (стосовно держави), самоорганізовану й саморегульовану сферу публічного життя, в якому громадяни створюють різноманітні асоціації та інші добровільні об'єднання задля задоволення власних потреб і захисту своїх інтересів. Інакше кажучи, громадянське суспільство – це стан упорядкування суспільства в інтересах кожної людини. При цьому серед сучасних науковців немає усталеного розуміння щодо самого поняття «громадянське суспільство», яке й досі є дискусійним.

Наприклад, ще за часів існування СРСР 19 червня 1991 р. Верховною Радою УРСР було схвалено Концепцію нової Конституції України, в якій визнано за доцільне включити до нової Конституції України окремий розділ «Громадянське суспільство і держава» та закріпити в ньому поняття громадянського суспільства [8]. Упродовж 1992–1993 рр. зазначений розділ було включено до трьох конституційних проєктів, в якому, за ствердженням С. Тимченка, «поняття «громадянське суспільство» розумілося досить широко» [9, с. 46]. Проте з останнього проєкту Конституції України розділ «Громадянське суспільство і держава» був виключений [10, с. 29]. Природно, що немає відповідного розділу та будь-якої згадки про громадянське суспільство і в Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р. Тим самим з нормативного обігу на рівні Конституції вилучалася й сама дефініція громадянського суспільства [11, с. 122]. Але з цього приводу П. Рабінович вважає, що термін «громадянське суспільство» не вживається у прийнятій Конституції саме через свою неоднозначність [12, с. 22]. Також вважає обґрунтованим підхід, згідно з яким в Конституції України, на відміну від її проєктів, не застосовується поняття «громадянське суспільство» і П. Євграфов, на думку якого, чинний Основний Закон України досить повно закріплює головні засади організації та функціонування суспільства, яке за розвитку мало б називатися громадянським [13, с. 41].

Необхідно констатувати, що в науковій літературі є ціла низка визначень поняття «громадянське суспільство», яке пов'язано насамперед із тим, що цей термін став полісемантичним, тобто таким, коли словам, що його утворюють, надають різне значення, а також застосування різних методологічних підходів при дослідженні цього складного і багатоаспектного явища. Як правильно зазначив С. Тимченко, «на відміну від інших правничих термінів, що мають чітко окреслені рамки вживання, цей термін має різноманітну сферу вжитку – від суб'єкта правовідносин до суспільного ідеалу» [9, с. 48].

Отже, на підставі узагальнення основних методологічних підходів і враховуючи, що «громадянське суспільство» це не просто абстрактне поняття, а ще й важлива політико-правова концептуальна категорія, оскільки весь історичний розвиток цивілізації визначається врешті-решт саме розвитком громадянського суспільства, та спираючись на «класичні» наукові погляди щодо громадянського суспільства, а також з метою адекватного відображення змісту цього поняття, який відповідав би сучасному рівню суспільних наук, можна надати таке визначення цьому феномену: «Громадянське суспільство – це добровільна асоціація (союз) вільних і рівноправних людей та їх об'єднань, які пов'язані спільними економічними, соціальними, політичними, ідеологічними (духовними) та правовими відносинами, відповідною системою громадянських цінностей, яка відокремлена від держави, але взаємодіє з нею заради суспільного блага, реалізації та захисту своїх прав і свобод» [14, с. 12].

В основу будь-якого громадянського суспільства покладено такі найбільш загальні ідеї і принципи, як: 1) економічна свобода громадян, їх об'єднань та інших суб'єктів економічної діяльності, багатоманітність, рівноправність і недоторканність

усіх форм власності (у тому числі і приватної), розвиток господарсько-економічних відносин, що базуються на конкуренції та вільному ринку; 2) визнання прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, обов'язковість їх забезпечення державою та іншими інститутами громадянського суспільства; 3) свобода і добровільність праці, вільний вибір трудової діяльності на основі ринку праці, створення умов для зайнятості працездатного населення; 4) легітимність і демократичний характер державної влади, рівність усіх перед законом і правосуддям, належна правова захищеність особи; 5) правова держава, яка базується на принципі поділу і взаємодії гілок державної влади; 6) політичний та ідеологічний плюралізм, розвиток демократії у всіх сферах суспільного життя, наявність легальної опозиції; 7) свобода слова і друку, незалежність засобів масової інформації; 8) невтручання органів державної влади у приватне життя індивідів, їх взаємні обов'язки і відповідальність; 9) класовий мир, мирне вирішення можливих конфліктів, партнерство і національна згода; 10) ефективна соціальна політика держави, яка спрямована на задоволення розумних потреб членів суспільства та забезпечує гідний рівень життя, різноманітні інтереси різних груп і верств населення.

Громадянське суспільство є функціональним явищем, яке, відповідно до теорії систем, має свою структуру і функції. Структура громадянського суспільства – це його внутрішня побудова, котра відображає взаємозв'язки і взаємодію його складових, що визначають цілісність і динамізм розвитку. Громадянське суспільство, на відміну від держави, яка має вертикальну структуру, характеризується горизонтальною структурою зв'язків і відносин громадян, їх об'єднань, союзів і колективів. Такі об'єднання більш вільні в своїй діяльності й реалізуються через права людини.

Варто зазначити, що в структурі громадянського суспільства важливу роль відіграють інститути. Інститут – це комплекс юридичних норм, який регулює соціально-правові відносини в певній предметній сфері. Так, у ст. 5 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010 р.) законодавець чітко визначив засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства, а саме: утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави; завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади; забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їхнього впливу на прийняття суспільно важливих рішень; підвищення ролі, відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади; проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави.

Таким чином, під інститутами громадянського суспільства необхідно розуміти: 1) добровільно сформовані різноманітні громадські об'єднання: політичні партії, економічні, культурні, конфесійні, професійні, творчі, спортивні та інші асоціації та спілки, що діють у межах чинного законодавства; 2) незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формують і оприлюднюють громадську думку; 3) громадська думка як соціальний інститут; 4) залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної систем (суди присяжних, третейські суди, загони добровільних дружин тощо); 5) розподільчо-регулятивні інституції держави загального добробуту, що пов'язані зі соціальною активністю громад і соціальною роботою; 6) самі територіальні громади, які можуть досягати високого рівня самоорганізованості та функціонувати як громадська спільнота.

При цьому жоден із цих інститутів не повинен бути домінуючим, а їх взаємодія має утворювати єдину цілісну систему. Водночас варто наголосити, що сьогодні для України характерна асиметричність у розвитку інститутів громадянського суспільства та структурні (інституційні) зміни поки що не перейшли на культурний рівень і не сформували особистість, здатну захищати свої власні і суспільні інтереси та бути опорою демократії.

Основні напрями діяльності громадянського суспільства та його вплив на суспільне життя відображаються в його специфічних функціях, серед яких необхідно виділити такі: по-перше, громадянське суспільство є засобом самовиразу індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів; по-друге, інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності прав і свобод людини і громадянина та формують у них невід'ємні риси особистості, завдяки яким вони стають здатними до

ефективних спільних дій; по-третє, інститути громадянського суспільства систематизують і впорядковують протести та вимоги людей, мирно врегульовують політичні та соціальні конфлікти, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер. Тим самим вони створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади; по-четверте, громадські об'єднання як інститути громадянського суспільства виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів і намагаються впливати на систему влади заради своїх власних потреб.

Водночас громадянське суспільство не зможе повноцінно виконувати свої функції, якщо буде відсутній хоча б один з найголовніших його атрибутів, а саме: 1) наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського життя і громадської думки; 2) організоване громадське життя вільних і рівноправних громадян, чий права і свободи захищені Конституцією і законами; 3) незалежні від держави, громадські об'єднання, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні; 4) зорієнтована на громадські інтереси та публічну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Висновки. Отже, громадянського суспільства не може бути половина чи третина. Воно або є, або його немає. У ньому не існує пріоритетних галузей розвитку, оскільки не можна визначити, що важливіше – вільна преса, дійові механізми соціального партнерства чи демократична система управління, тому що це органічна єдність, де розвиток однієї складової тісно пов'язаний з розвитком і вдосконаленням інших.

Список використаних джерел

1. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл. Т. 5 : П-С. 2003. 736 с.
2. Логвіна В. Л. Політологія: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2006. 304 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Філософія права ; пер. с нем. Москва : Мысль, 1998. 524 с.
4. Кириченко В. М., Кириченко Ю. В., Соколенко Ю. М. Політико-правова система України : підруч. ; за заг. ред. В. М. Кириченка. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 370 с.
5. Коен Дж. Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Москва : Весь мир, 2003. 784 с.
6. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. О. Кислюка. Київ : Основа, 2000. 336 с.
7. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики (до 10-річчя незалежності України): монограф. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.
8. Про Концепцію нової Конституції України : Постанова Верховної Ради України від 19 червня 1991 р. № 1213-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 35. Ст. 466.
9. Тимченко С. М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. Запоріжжя : Юридичний інститут МВС України, 2002. 193 с.
10. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества. Харьков : Факт, 2001. 608 с.
11. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія. Харків : Юрайт, 2014. 208 с.
12. Рабінович П. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування). *Українське право*. 1996. № 3. С. 27–33.
13. Євграфов П. Вплив Конституційного Суду України на формування громадянського суспільства і правової держави. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 5. С. 36–41.
14. Кириченко В. М., Соколенко Ю. М. Словник основних політико-правових термінів : навч. посібник. Запоріжжя : ЗНТУ, 2019, 62 с.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Yurydychna entsyklopediya [Legal encyclopedia]: v 6-ty t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl. T. 5 : P-S. 2003. 736 p. [in Ukr.].
2. Lohvina, V. L. (2006) Politolohiya [Political Science] : navch. posib. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury, 304 p. [in Ukr.].
3. Hegel', G. V. F. (1998) Filosofiya prava [Philosophy of Law] ; per. s nem. Moscow : Mysl', 524 p. [in Russ.].
4. Kyrychenko, V. M., Kyrychenko, Yu. V., Sokolenko Yu. M. (2019) Polityko-pravova systema Ukrainy [Political and legal system of Ukraine] : pidruch. ; za zah. red. V. M. Kyrychenka. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury, 370 p. [in Ukr.].
5. Koyen, Dzh. L., Arato, E. (2003) Grazhdanskoye obshchestvo i politicheskaya teoriya [Civil society and political theory]. Moscow : Ves' mir, 784 p. [in Russ.].
6. Arystotel'. Polityka [Politics] / per. z davn'ohr. O. Kyslyuka. Kyiv : Osнова, 2000. 336 p. [in Ukr.].

7. Skrupnyuk, O. V. (2000) *Sotsial'na, pravova derzhava v Ukraini: problemy teorii i praktyky (do 10-richchya nezalezhnosti Ukrainy)* [Social, legal state in Ukraine: problems of theory and practice (to the 10th anniversary of independence of Ukraine)] : monohraf. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, 600 p. [in Ukr.].
8. Pro Kontseptsiiu novoyi Konstytutsiyi Ukrainy [On the Concept of the new Constitution of Ukraine] : Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 19 chervnya 1991 r. № 1213-KHII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. 1991. № 35, art. 466. [in Ukr.].
9. Tymchenko, S. M. (2002) *Hromadyans'ke suspil'stvo i pravova derzhava v Ukraini* [Civil society and the rule of law in Ukraine]. Zaporizhzhya : Yurydychnyy instytut MVS Ukrainy, 193 p. [in Ukr.].
10. Todyka, Yu. N. (2001) *Konstytutsyya Ukrainy – Osnovnoy Zakon hosudarstva y obshchestva* [The Constitution of Ukraine – The Basic Law of the state and society]. Kharkiv : Fakt, 608 p. [in Russ.].
11. Berchenko, H. V. (2014) *Hromadyans'ke suspil'stvo v Ukraini: konstytutsiyni aspekty* [Civil society in Ukraine: constitutional aspects] : monohraf. Kharkiv : Yurayt, 208 p. [in Ukr.].
12. Rabinovych, P. (1996) *Hromadyans'ke suspil'stvo i pravova derzhava (zahal'noteoretychni mirkuvannya)* [Civil society and the rule of law (general theoretical considerations)]. *Ukrayins'ke pravo*. № 3, pp. 27–33. [in Ukr.].
13. Yevhrafov, P. (2001) *Vplyv Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy na formuvannya hromadyans'koho suspil'stva i pravovoyi derzhavy* [The influence of the Constitutional Court of Ukraine on the formation of civil society and the rule of law]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy*. № 5, pp. 36-41. [in Ukr.].
14. Kyrychenko, V. M., Sokolenko, Yu. M. (2019) *Slovyk osnovnykh polityko-pravovyykh terminiv* [Dictionary of basic political and legal terms] : navch. posibnyk. Zaporizhzhya : ZNTU, 62 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktor Kyrychenko, Yulia Sokolenko. Political and legal aspects of the conceptual apparatus of civil society. The article examines the theoretical and practical issues of the concept, principles, structure and functions of civil society, and proves that society is a natural form of social organization and therefore, this is the model of the current Constitution of Ukraine, which establishes the legal status of fundamental institutions of civil society, nature, principles and content of their relationship with government agencies.

It is substantiated that it is impossible to confuse or equate the category of «society» as a human relationship with the category of «civil society» as a historical phenomenon, as well as the opinion of G.V.F. Hegel that the concept of «civil society» is narrower than the concept of «society».

The authors' own approaches to the definition of «society» and «civil society» are proposed. It is stated that society has always existed, but society has not always been civil. And so, despite the fact that civil society is a subsystem of society as a whole, it differs from «human society» historically, structurally and culturally, as well as certain qualitative features.

It has been noted that civil society emerged only when the relations of Western civilization formed based on private property market relations, liberal-constitutional political system and appeared citizen as an independent entity, aware of itself as an individual member of society, endowed with a set of rights and freedoms, has the tendency and legal capacity to act separately from the state and to interact with other people on a contractual basis of their own free will, not under duress, and to be accountable to society and its other members.

It has been emphasized that civil society is a state of ordering society in the interests of each person. An example is given when, with the adoption of the Concept of the new Constitution of Ukraine, it was decided to include a separate section «Civil Society and the State» and enshrine the concept of civil society. But due to the fact that in the current Constitution of Ukraine there is no relevant section and the very definition of civil society, there is still no established understanding of this concept among scholars.

It has been noted that the basis of any civil society is based on the most general ideas and principles, such as: environmental freedom of citizens, equality and inviolability of all forms of ownership; definition of human and civil rights and freedoms; freedom and voluntary work; legitimacy and democratic nature of state power, equality of all before the law and justice; political and ideological pluralism; freedom of speech and press, independence of the media, mutual duties and responsibilities of man and public authorities; class peace, partnership and national consent; effective social policy of the state.

It has been emphasized that civil society is characterized by a horizontal structure of connections and relations of citizens, their associations, unions and collectives. An important role in this structure is played by institutions, which should be understood as: various public associations formed voluntarily; independent media; Public Opinion; elements of the judicial and law enforcement systems independent of the public; distribution and regulatory institutions of the welfare state; territorial communities. At the same time, none of these institutions should be dominant. Attention is paid to the specific functions of civil society.

There is a reasonable thesis that there are no priority areas of development in civil society, as it is impossible to determine which is more important – free press, effective mechanisms of social partnership or democratic system of government, because it is an organic unity where the development of one component is closely linked to development and improving others.

Keywords: *Constitution of Ukraine, society, civil society, principles of civil society, structure of civil society, functions of civil society.*

УДК 378.147
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-410-414

Лариса КОСТЕЦЬКА[©]

судовий експерт

Андрій ЛИСЕЮК[©]

кандидат юридичних наук

(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

ФЕНОМЕН ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті наведено обґрунтування необхідності розвитку відповідальності як професійно важливої якості військовослужбовців в умовах загострення та дестабілізації ситуації на світовій арені. Окреслено поняття професійно важливих якостей військовослужбовців як однієї з важливих передумов професійної придатності. Визначено поняття відповідальності та наведено перелік професійно важливих психологічних якостей в контексті специфіки діяльності військовослужбовців. Подано класифікацію психологічних якостей, необхідних для успішного виконання посадових обов'язків військовослужбовцями.

Ключові слова: відповідальність, професія, військовослужбовець, професійно важливі якості, воля, самоконтроль, психологічні якості.

Постановка проблеми. Суспільно-політична ситуація, що склалася на світовій арені, та збройна агресія Російської Федерації щодо України актуалізують нагальну необхідність міцної боєздатної армії як у плані технічного забезпечення, так і в плані морально-психологічного забезпечення особового складу. Основою та рушійною силою морально-психологічного забезпечення слугує саме наявність в особового складу необхідних професійно важливих якостей військовослужбовців.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження поняття професійно важливих якостей тісно пов'язане з поняттям здібностей, оскільки, на думку класиків психологічної науки, здібності визначають придатність особистості до певної діяльності (С. Рубінштейн) та є індивідуальними особливостями, які стосуються успішності виконання діяльності чи діяльностей (Б. Теплов, В. Шадриков). Зазвичай здібності визначають як «індивідуально-психологічні особливості, що забезпечують легкість та швидкість набуття знань, умінь, навичок, але не зводяться до них» [5, с. 10].

Термін «професійно важливі якості» в науковій літературі трактується неоднозначно. З різних позицій професійно значущі якості особистості досліджували В. Сластьонін, Е. Зеєр, Н. Тализіна, О. Мудрик, В. Шадриков, М. Вачевський, С. Рубінштейн, І. Якиманська, Ф. Русинов та ін.

Мета статті: дослідження феномена відповідальності як основи професійно важливих якостей військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Професійно значущі якості є однією з можливих передумов професійної придатності, що характеризують певні здібності та становлять їх структуру. З одного боку, вони є передумовою професійної діяльності, а з іншого – професійно значущі якості самі вдосконалюються, шліфуються в процесі діяльності. Професійно важливі якості в процесі свого шліфування та вдосконалення проходять стадії, рівні, етапи професійного становлення.

Професійне становлення передбачає використання сукупності прийомів соціального впливу на особистість, її включення в різні види діяльності, що спрямовані

© Л. Костецька, 2021
sbu_public@ssu.gov.ua

© А. Лисеюк, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9026-1188>
os_ict@ssu.gov.ua

на формування системи професійно важливих якостей.

У переліку професійно важливих якостей особистості необхідним є не тільки сукупність властивостей особистості, що пов'язані з її видом діяльності, але й особистісні якості, професійно важливі для будь-якого виду професійної діяльності. Це передусім відповідальність (відповідальність визначається як загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей), самоконтроль, професійна самооцінка, яка є важливим компонентом професійної самосвідомості, і певною мірою своєрідні професійно важливі якості – це емоційна стійкість, тривожність, ставлення до ризику. Особисті риси, схильності й здібності повинні відповідати професії, яку вибирає людина.

Професія військовослужбовця пов'язана з багатьма ризиками як з фізичними, так і з психологічними, що, зі свого боку, вимагає фізичної та психічної витривалості. Саме тому для цієї професії важливим є низка таких професійно важливих якостей: здатність до швидкої самоорганізації (мобілізації) та організації інших, високий розвиток волі, витривалості, розвинене мислення, здатність до адекватного аналізу фактів, швидкість реакцій, далекоглядність, висока воляова саморегуляція, висока психічна та емоційна стійкість, здатність зосереджуватися на об'єкті необхідну кількість часу. Водночас важливими є порядність, патріотизм, спостережливість, рішучість, інтуїція, вимогливість до себе та оточення, вміння розбиратися в людях, дисциплінованість.

Військовослужбовцям часто доводиться ризикувати своїм здоров'ям як фізичним, так і психологічним, своїм життям, оскільки *військовослужбовець* – особа (людина), що виконує посадові обов'язки, пов'язані з проходженням військової служби, яка покликана вирішувати питання у сфері безпеки та оборони держави.

Нормативно-правові акти дають чіткі визначення щодо того, хто такі військовослужбовці: «*Військовослужбовці* – громадяни України, які відбувають військову службу згідно із законом «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» (1992)... обов'язки військовослужбовців, які випливають з умов військової служби, визначені Законами України» [9, с. 461]. Отже, відповідно до чинного законодавства військовослужбовці несуть такі види відповідальності: дисциплінарну, адміністративну, цивільну, кримінальну [9, с. 462].

З моменту вступу на військову службу в особистості різко змінюється її статус та, відповідно, вона бере на себе низку регламентованих законодавством зобов'язань. Тож військовослужбовець зобов'язаний дотримуватися чітко визначених законодавством правил поведінки та обов'язків, які регламентуються відповідними нормативно-правовими актами. Зокрема, військова присяга закінчується словами: «Присягаю виконувати свої обов'язки в інтересах співвітчизників ...» [3, с. 3].

Згідно з Кодексом доброчесності однією з основних засад діяльності Служби безпеки України є «відповідальність перед народом України» [3, с. 6].

«Керівник відповідає за відданий наказ (вказівку), його наслідки та відповідність законодавству, а підлеглий – за невжиття заходів для його виконання» [3, с. 13].

Отже, розвиток особистості військовослужбовця відбувається через якісні зміни, що ведуть до нового рівня її цілісності, через зміну спрямованості, оскільки реалії військової служби висувають високі вимоги до формування у військовослужбовців необхідних бойових і морально-психологічних якостей. Захисник Вітчизни повинен бути безмежно мужнім воїном, що має різнобічні знання, готовий до блискавичного реагування та подолання будь-яких труднощів.

В умовах подолання труднощів воля виявляється в здатності вчиняти так, як потребує почуття обов'язку. Воно передбачає високу відповідальність людини, здатної діяти в ім'я інтересів своєї країни (держави), свого народу, свого оточення. Воля виявляється в умінні змусити себе зробити те, що визнаєш потрібним, необхідним, утамувати ті бажання та потяги, що заважають цьому. Тож воля – це, передусім, влада над самим собою, керування своїми діями, регулювання своєї поведінки. Вона також виявляється в подоланні зовнішніх перепон: труднощів у роботі, різних перешкод, супротиві іншим людям [2, с. 61].

Варто зазначити, що в науковій літературі немає єдиного уніфікованого набору професійно важливих якостей, проте більшість дослідників наголошують на необхідності наявності в структурі особистості військовослужбовця таких елементів, як: високий рівень психологічної стійкості, особистісно-вольові якості, психічна та

фізична витривалість, збереження високого морального духу й бойової активності, комунікативні вміння та якості, професійне мислення (логічність, швидкість, глибина, критичність, кмітливість, гнучкість разом з творчою уявою), добре розвинута слухова й зорова пам'ять, інтуїція, передбачення (антиципація), уміння орієнтуватися, швидка реакція, професійна спостережливість, професійна спрямованість особистості, морально-ділові якості, здатність співчувати іншій людині, доброзичливість, чутливість, безкорисливість, терпимість, толерантне ставлення щодо різних нестандартних проявів поведінки, зовнішнього вигляду й способу мислення будь-якої людини, принципова вимогливість до себе та інших, переконаність у необхідності служіння народу в цілому, творчий склад розуму, здібність прораховувати варіанти можливих наслідків дій людей, їх протистоянь чи, навпаки, об'єднань. До того ж наголосимо, що така діяльність потребує великого самоконтролю, витримки, здатності не втрачати самовладання в найскрутніших ситуаціях, співвідносити свою поведінку, спрямовану на інших людей, з суспільними моральними та правовими нормами [1].

Професія військовослужбовця є складним особливим видом діяльності, яка потребує наявності сукупності професійно важливих якостей, проте ядро цих якостей становить саме відповідальність, як основа професії військовослужбовця як такої.

Розглянемо детально поняття відповідальності. Український тлумачний словник містить таке визначення: «Відповідальність – покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну справу, за вчинки, слова. Обов'язок – те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління» [7, с. 167]. Отже, вищенаведене визначення відповідальності крізь призму психології можна резюмувати як одну з властивостей особистості, що окреслює її спрямованість, безпосередньо впливає на будь-яку діяльність, а особливо на ставлення та якість виконання своїх функціональних обов'язків.

Розвиток особистості військовослужбовця відбувається через якісні зміни, що ведуть до нового рівня її цілісності. Вона припускає зміну сутнісних сил особистості, перетворення установок, що склалися, орієнтацій, мотивів поведінки під впливом суспільних відносин, що змінюються. Розвиток особистості здійснюється через зміну її спрямованості.

Реальності військової служби висувають високі вимоги до формування у військовослужбовців необхідних бойових і морально-психологічних якостей. Захисник Вітчизни повинен бути безмежно мужнім воїном, що має різнобічні знання, готовий до подолання будь-яких труднощів та бути готовим негайно й беззаперечно виконувати накази.

Умови військової діяльності достатньо детально охарактеризовано М. Томчуком. На його думку, до змісту факторів, що характеризують складність і специфічність умов несення військової служби, належать:

- суворе регламентування всіх видів відносин;
- існуюча потенційна загроза здоров'ю, життю;
- інтенсивне фізичне навантаження;
- обмеження в раціоні харчування;
- алкогольна депривація (за наявності установок);
- обмеження матеріально-економічного характеру;
- сексуальна депривація;
- обмежене спілкування з рідними, близькими, друзями;
- переважно одностатеве спілкування;
- відсутність свободи вибору партнера для спілкування;
- примусове спілкування;
- необхідність безумовної підлеглості старшим;
- залежність від старших;
- необхідність дотримання як формальних, так і неформальних норм поведінки;
- обмеженість у виборі та ухваленні рішень;
- перебування в середовищі, бідному на інтелектуальні стимули;
- відсутність звичних подразників;
- змушена відкритість у всіх сферах життєдіяльності (перебування під постійним наглядом, неможливість бути наодинці, постійне «вторгнення» в особистий простір);

– стимулювання агресивних, «чоловічих» принципів у поведінці;
– тенденція до обмеження проявів ініціативи, індивідуальності, обмеження у формах самовираження [6].

Отже, військова служба є складним особливим видом діяльності, яку повинен опановувати військовослужбовець.

Виняткова складність діяльності військовослужбовців диктує високі вимоги до професійної підготовленості кожного співробітника. Ця діяльність робить зворотний вплив на військовослужбовців як суб'єктів діяльності, розвиваючи їх знання, навички, уміння й здібності, формуючи певні характерологічні якості.

Складання психограми військовослужбовця шляхом аналізу експертних оцінок показало, істотно для успішного виконання посадових обов'язків необхідно мати такі психологічні якості [8]:

– *вольові якості* (емоційна стійкість; самовладання; завзятість у подоланні виникаючих труднощів; висока активність; відповідальність; самокритичність та інші). Воля спонукає особистість до свідомої активності, цілеспрямованої й планомірної поведінки. Вольове регулювання поведінки детерміноване умовами, за яких воно відбувається;

– *інтелектуальні якості* (уміння вибрати з декількох варіантів оптимальне рішення, здатність ухвалити рішення в разі недостатності інформації тощо). Поняття інтелект як загальна розумова здатність використовується в ролі узагальнення поведінкових характеристик, пов'язаних з успішною адаптацією до нових життєвих завдань;

– *комунікативні якості* (здатність знайти доцільну форму спілкування, залежно від ситуації; уміння погоджено взаємодіяти з іншими співробітниками);

– *пізнавальні якості*. Крім особистісних якостей, військовослужбовець для відмінного виконання професійних повноважень повинен мати розвинуті такі пізнавальні якості.

Спостережливість і увага (стійкість уваги, розподіл уваги, хороший обсяг уваги, уміння бачити малопомітні зміни на об'єкті тощо).

Якості пам'яті (хороша пам'ять на зовнішність і поведінку людини; відмінні моторна й рухова пам'ять; здатність протягом тривалого часу утримувати в пам'яті велику кількість інформації; хороша зорова пам'ять на обстановку об'єкта, за яким потрібно вести спостереження тощо) [8].

Проблема формування особистості професіонала має комплексний характер. Вона містить у собі соціальні, психологічні, фізіологічні та медичні складові; загальні й спеціальні професійні аспекти. Стосовно особистості військовослужбовця додатково постає завдання постійного підтримання високої готовності до виконання службових обов'язків у стресованих та екстремальних ситуаціях. Отже, екстремальні умови виявляються тим фактором, який надає проблематиці відповідальності особливої теоретичної й практичної ваги.

Межею, що диференціює звичайні умови від особливих, визнається зазвичай така межа, коли під впливом зазначених факторів психофізіологічні механізми втрачають резервні можливості, неспроможні забезпечувати адекватне відображення та регуляторну діяльність людини. У таких випадках відбувається зрив адаптаційного бар'єру, руйнування динамічних стереотипів, які склалися в процесі онтогенезу, і все закінчується психічною дезадаптацією [1].

Висновки. Професійна діяльність структурує властивості особистості в систему, наближаючи її до професійно-типової, а з іншого боку, індивідуально-психологічні особливості можуть, тією чи іншою мірою, відповідати або не відповідати вимогам професії.

Професія військовослужбовця є складним особливим видом діяльності, яка потребує наявності сукупності професійно важливих якостей, ядро цих якостей посідає саме відповідальність, яка становить підґрунтя професії. Відповідальність для військовослужбовця є рушійною силою для якісного й професійного виконання своїх функціональних обов'язків та запорукою спокою громадян, оскільки військовослужбовці стоять на захисті нашої Вітчизни.

Список використаних джерел

1. Александровский Ю. А. О психологической дезадаптации в условиях стресса. *Психиатрическая эндокринология*. Москва : Здоровье, 1988. С. 10–11.
2. Дружинин В. Е. Психология эмоций, чувств, воли. Москва : Сфера, 2003. 96 с.

3. Кодекс доброчесності співробітника Служби безпеки України. Служба безпеки України, 2019. 34 с.
4. Соціально-психологічне вивчення, прогнозування і корекція поведінки військовослужбовців ; за ред. Ю. М. Доленко. Київ : НДМЦ СПС ЗС України, 1994. 79 с.
5. Теплов Б. М. Способности и одаренность. *Психология индивидуальных различий*. Тексты. Москва : изд-во Моск. ун-та, 1982. 136 с.
6. Томчук М. І. Психологічні основи підготовки учнів до військової служби. Київ : Освіта, 1994. 72 с.
7. Український тлумачний словник (тезаурус) 250000 слів та словосполучень / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпін' : ВТФ «Перун», 2016. 1696 с.
8. Шеховцева Л. Ф., Тютюнник Е. И. Рабочая книга профориентатора и профконсультанта (Психogramмы 269 профессий) : метод. пособие. Санкт-Петербург : Центральный институт повышения квалификации руководящих работников и специалистов профессионального образования МО РФ, 1997. 318 с.
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) та ін. Київ : Вид-во «Юрид. думка», 2011. Т. 1 : А – Г, 654 с.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Aleksandrovskiy, Yu. A. (1988) O psikhologicheskoy dezadaptatsiyi v usloviyakh stressa [On psychological maladaptation under stress]. *Psikhiatricheskaya éndokrinologiya*. Moscow : Zdorovye, pp. 10–11. [in Russ.].
2. Druzhynin, V. Ye. (2019) Psikhologiya émotssy, chuvstv, voli [Psychology of emotions, feelings, will]. Moscow : Sfera, 2003. 96 p. [in Russ.].
3. Kodeks dobrochesnosti spivrobotnyka Sluzhby bezpeky Ukrayiny [Code of Integrity of the Security Service of Ukraine]. Sluzhba bezpeky Ukrayiny, 2019. 34 p. [in Ukr.].
4. Sotsial'no-psykholohichne vyvchennya, prohnouzuvannya i korektsiya povedinky viys'kovosluzhbovtziv [Socio-psychological study, prediction and correction of servicemen behavior] ; za red. Yu. M. Dolenko. Kyiv : NDMTS SPS ZS Ukrayiny, 1994. 79 p. [in Ukr.].
5. Teplov, B. M. (1982) Sposobnosti i odaryonnost' [Abilities and talents]. *Psykhologiya individual'nykh razlichiy*. Teksty. Moscow : izd-vo Mosk. un-ta. 136 p. [in Russ.].
6. Tomchuk, M. I. (1994) Psykholohichni osnovy pidhotovky uchniv do viys'kovoyi sluzhby [Psychological foundations of preparing students for military service]. Kyiv : Osvida, 72 p. [in Ukr.].
7. Ukrayins'ky tлумачний словник (тезаурус) 250000 слів та словосполучень [Ukrainian explanatory dictionary (thesaurus) 250,000 words and phrases] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin' : VTF «Perun», 2016. 1696 p. [in Ukr.].
8. Shekhovtseva, L. F., Tyutyunyk Ye. I. (1997) Rabochaya kniga proforiyentatora i profkonsul'tanta (Psikhogrammy 269 professiy) [Working book of career counselor and professional consultant (Psychograms of 269 professions)] : metod. posobiye. Saint-Petersburh : Tsentral'nyy institut povysheniya kvalifikatsiyi rukovodyashchykh rabotnikov i spetsyalistov professional'nogo obrazovaniya MO RF, 318 p. [in Russ.].
9. Yurydychna entsyklopediya [Legal encyclopedia] : v 6 t. / redkol.: Shemshuchenko Yu. S. (holova) ta in. Kyiv : Vyd-vo «Yuryd. dumka», 2011. T. 1 : A – H, 654 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Kostetska, Andriy Lyseyuk. The phenomenon of responsibility as the basis of professionally important qualities of servicemen. The article substantiates the necessity to develop responsibility as a professionally important quality of servicemen in the context of aggravation and destabilization of the situation on the world stage. It is mentioned that the service officer's behavior rules are regulated by the state legislature and corresponding normative acts defines the main basics for performing the professional activity. The author marks the absence of the general unified set of professional qualities and lists the integral elements of the military service officers' psychological structure: psychological stamina, good memory, anticipation, fact reaction, tolerance, open-mindedness, creativity etc.

The concept of professionally important qualities of servicemen considering the specifics of professional activity is described in the article. Responsibility is defined as an important quality alongside with self-organisation, strength of will, analytical thinking, ability to react fast, psychological and emotional toughness, ability to focus on a specific object during the necessary period of time.

The author outlines the peculiarities of the military profession, which give grounds to determine the activity as difficult and demanding specific personal features from service officers.

Based on the analysis of the service officer's psychogram, the classification of psychological features needed for successful performance of duties is provided in the article: volitional, intellectual, communicative and cognitive. The detailed description of the mentioned groups of features is presented together with the corresponding examples.

Keywords: responsibility, profession, military service officer, professionally important qualities, will, self-control, psychological qualities.

UDC 378.1:796.06

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-415-427

Olena KOSHELEVA[©]
Candidate of Sciences
in Physical Culture and Sports,
Associate Professor
(Prydniprovsk State Academy
of Physical Culture and
Sports, Dnipro, Ukraine)

Iryna SKRYPCHENKO[©]
Candidate of Sciences
in Physical Culture and Sports,
Associate Professor
(Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

Ram Mohan SINGH[©]
PhD, Associate Professor
(Department of Physical
Education & Sports,
Pondicherry University,
Puducherry, India)

Andriy POROHNYAVYI
Lecturer

Victor SCHASTLYVETS
Lecturer

Vladyslav LASTOVKIN
Lecturer

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

CURRICULAR ANALYSIS AND STUDENT ENGAGEMENT AS AN INDICATOR OF THE EFFICIENCY OF THE PHYSICAL EDUCATION SYSTEM IN UNIVERSITY

Олена Кошелева, Ірина Скрипченко, Рам Мохан Сінгх, Андрій Порохнявий, Віктор Счасливець, Владислав Ластовкін. АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ТА ЗАЛУЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ПОКАЗНИК ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УНІВЕРСИТЕТІ. Досліджено динаміку показників фізичного стану студентів в залежності від особливостей побудови системи фізичного виховання у закладі вищої освіти. Метою дослідження було визначення особливостей впливу організаційно-методичних умов побудови системи фізичного виховання у закладі вищої освіти на показники фізичного стану студентів.

Дослідження проводилися на базі закладів вищої освіти міста Дніпра – Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (ДНУ ім. Олеся Гончара), Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (ДДУВС). У дослідженні взяли участь 120 студентів

© O. Kosheleva, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9085-6800>
koshelevaea@gmail.com

© I. Skrypchenko, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5895-3099>
Sit71@ukr.net

© Ram Mohan Singh, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7553-8575>
dr.rammohansingh@gmail.com

© A. Porohnyavyi, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5003-4936>
fobiara@gmail.com

© V. Schastlyvets, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6025-6783>
k_fv@dduvs.in.ua

© V. Lastovkin, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8875-6800>
k_fv@dduvs.in.ua

основного навчального відділення. Визначення фізичного стану студентів здійснювалася в динаміці навчання з першого по четвертий курси за показниками фізичного розвитку, фізичної підготовленості та соматичного здоров'я. Досліджувались показники довжини і маси тіла, життєвої ємності легенів (ЖЄЛ), динамометрії кисті, ЧСС і АТ; відповідність маси довжини тіла визначалась за допомогою індексу маси тіла (ІМТ). Для визначення фізичної підготовленості використовувались тести: біг 100, біг 3000 м (юнаки), 2000 м (дівчата), підтягування на перекладині (юнаки), згинання та розгинання рук в упорі лежачи (дівчата), човниковий біг 4×9 м, нахил вперед із положення сидячи. Соматичне здоров'я студентів досліджувалось за методикою Г. Апанасенка. Статистичний аналіз охоплював визначення середнього, середньоквадратичного відхилення, коефіцієнту варіації, помилки вибіркової середньої (помилки репрезентативності), достовірності відмінностей середніх значень (t-критерій Стьюдента). Отримані результати свідчать, що організаційно-методичні умови побудови системи фізичного виховання студентів в ЗВО відрізняються за тривалістю вивчення дисципліни «Фізичне виховання» по курсам, кількості навчальних годин, відведених на її вивчення, видів спорту та фізкультурно-оздоровчих систем, представлених в програмах, організації фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи зі студентами в позанавчальний час. Дослідження фізичного стану студентів свідчать, що на першому курсі не спостерігалось достовірної різниці в показниках фізичного стану студентів. З першого по четвертий курси у студентів ДДУ ім. Олесь Гончара відбулося достовірне покращення показників фізичного розвитку, фізичної підготовленості та соматичного здоров'я. Показники фізичного стану студентів ДДУВС не зазнали достовірних змін протягом навчання. В підсумку спостерігається залежність показників фізичного стану студентів від особливостей побудови системи фізичного виховання в закладах вищої освіти, що дозволяє визначити умови її удосконалення.

Ключові слова: організаційно-методичні умови, система фізичного виховання, фізичний стан.

Relevance of the study. Students in their youth are a special social group. Their lives are characterized by a high mental and emotional load caused by intellectual work. Such a high load could cause a burden of time, nervous tension, and stress [1–3]. An analysis of the scientific literature on the subject shows that during the years of study at higher education institutions, young students generally do not improve their health, but largely lose the reserve capacity of their bodies. This could negatively affect their capacity and sharply reduce their creativity [4–8]. To address this challenge, higher education institutions need to make full use of physical education programs. Meanwhile, in the conditions of reforming higher education and granting autonomy to the Free Economic Zones, the entire responsibility for the organization of physical education in higher education institutions rests with its administration. Unfortunately, according to leading experts in the field of physical culture [9–12], there is currently an underestimation by representatives of higher education administrations on the importance and potential of physical education to preserve and promote the health of student youth. This gap unfortunately has led to a decrease in sustaining the workload, lack of quality, and control of physical condition among the students. Currently, there is a reduction in the number of academic hours for studying and engaging in the discipline of «Physical Education» in many free educational institutions. This situation has led to a decrease in physical activity and, as a consequence deteriorated the physical health condition of many students.

Recent publications review. The results of numerous studies in recent years show that the rate of decline in the average physical development, physical fitness, and health of student youth are becoming critical [13–15]. Researchers note that most students have developed abnormalities in health, low levels of physical fitness during assessments at the time of admission to educational institutions [16–18]. Over many years of study in the University, there has been a deterioration in their physical condition. One of the reasons for this situation, experts believe, is the low efficiency of the current system of physical education in higher education institutions. Scientists note that the system of physical education and curricula requires radical changes in methodology and logistical support [19–20]. In recent years, a large number of research works have been conducted in this direction. Scientists have proposed different approaches to improve the practical, theoretical, methodological training of students [21–23], the system of control measures [24]. Technologies have been developed to increase the effectiveness of independent physical exercises [25–26]; methods of using innovative technologies based on modern needs of motor activity [27–29], interactive teaching methods [30–31], personality-oriented approach [32], sports-oriented physical education [33–34], and computer-based technologies [35–36], etc., were substantiated. However, in the context of reforming higher education, the study of the physical condition of students in the dynamics of education and curricula in the University as the most informative indicator of the effectiveness of the physical education system has become especially relevant.

The research paper's objective is to analyze the impact of organizational and methodological conditions prevailing in two-valued higher education institutions in Ukraine and their effect on the physical condition of their students.

The study involved 120 students from the main educational department of Oles Honchar Dnipro National University (OHDNU) and Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (DDUVS). Thirty boys and thirty girls from each higher education institution voluntarily agreed to participate in this study. Informed consent was obtained from them and was free to leave the study any time they chose without giving any reason. However, all the participants completed the parameters of the study without any hitch.

The testing parameters included anthropometric measurements such as body weight, collected using a weighing scale adjusted to 0.1 kg (SECA 665, Seca, Germany), and height which was measured using a Stadiometer adjusted to 0.01 mm (Holtain Ltd., Croswell, UK), to calculate the BMI. The grip strength of the dominant hand was measured using a Dynamometer. Testing of students was carried out according to Tests and Standards of the annual assessment of physical preparedness of the population of Ukraine applicable for the age group of people in the age group of 17 to 22 years.

The research was conducted on the students from the two higher education institutions in the city of Dnipro – Oles Honchar Dnipro National University (OHDNU), Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (DDUVS).

In the course of the research, the working content of the educational curricula from the Departments of Physical Education from the two higher education institutions namely OHDNU and DDUVS were analyzed. The study of the physical condition of the students was carried out in the dynamics of learning from the first to the fourth year of the course. The responses during the above-mentioned years served as the indicators of physical development, physical fitness, and physical health of the students during this study.

Data analysis was performed using SPSS Statistics software version 22. Descriptive data are shown as means and standard deviations. In the hypothesis testing for continuous variables between groups, the Student's t-test was used to assess the variables that followed a normal distribution. For all purposes, the condition was considered to be reliable at $P < 0.5$.

Discussion. Analysis of the working educational curriculum of the Departments of Physical Education of OHDNU and DDUVS showed that the organizational and methodological conditions for building a system of physical education of students had significant differences during the period of the course. Physical education, sports and fitness programs, organization of fitness, and sports work for students were performed or encouraged as extracurricular activities.

The OHDNU study of the discipline «Physical Education» was carried out during the entire period of study, except for the final semester. In the final semester, four classroom hours per week were allocated to physical education. In each semester four modules on the following sports were planned: athletics, gymnastics, sports & games, swimming. Students were not allowed to choose a sport during their studies. During extracurricular activities, students had the opportunity to attend classes in seasonal sports, recreational sports, and health programs in groups that operated based on the available infrastructure in the university.

In DDUVS compulsory classes were held for four semesters. In the first and second years, four hours a week were allotted. Each semester contained two modules. The first module included athletics (short and long-distance running, relay running, jumping, throwing, etc.) and general development through physical exercises, the second module included sports and games such as basketball, volleyball, football, table tennis. During extracurricular activities based on the available sports infrastructure, DDUVS organized sessions on various sports (there are sessions on athletics, basketball, volleyball, football, table tennis, athletic gymnastics, judo, sambo, boxing, weightlifting, and hand-to-hand combat). Classes were free for students and it was conducted once a week.

One of the crucial tasks faced by the specialists in the field of physical education currently was to improve the system of theoretical and methodological training of students. Theoretical material involved the worldview system of scientific and practical knowledge and the attitude of students towards physical culture. Methodical skills provided an opportunity to creatively use the acquired knowledge for professional development, personal development, self-improvement, and habituating a healthy lifestyle. Engaging in regular physical activity directly and indirectly affected the physical condition of the students. Therefore, we paid close attention to the peculiarities of the organization in theoretical and methodological training of

students in the system of physical education.

In OHDNU, theoretical training was imparted in the form of short reports of the teacher (10–15 minutes) on practical classes and individual consultations. Lectures on physical education were not provided by the program. In each semester four topics from the section of theoretical and methodical preparation were imparted, for which tasks on independent preparation, control questions, and the list of the recommended literature were developed. The assessment of students' knowledge was carried out based on the quality of oral answers and the performance of self-preparation tasks. Further, the students were observed and their participation and presentation during scientific conferences in physical education, debates, and round tables outside of school hours were noted. The students were awarded additional points for their contribution to the above programs during the final certification.

In DDUVS, the study of theoretical and methodological sections of the program was in form of basic and elective components. It provided two hours of classes each semester and four hours of independent training. The department had developed the topics of theoretical training and lecture material for the entire period of study. They provided a list of topics for independent training of the students and a list of recommended reading. The main form of final grades in both the institutions in the free economic zones was «the test», which was given at the end of each semester (table 1).

Table 1

Organizational and methodological features of the system of Physical Education in the two selected free educational institutions

Indicators	OHDNU	DDUVS
Duration of study in the discipline «Physical Education» by semesters	Seven semesters at the standard of higher education «Bachelor»	Four semesters at the standard of higher education «Bachelor»
Duration of the program	4 years	4 years
Sports and fitness systems in the basic component of the program	Athletics, Gymnastics, Sports (Basketball, Volleyball, Football, Badminton), Swimming	Athletics, Sports & Games (Basketball, Volleyball, Football, Table Tennis)
Conditions for the implementation of the elective component of the program	During extracurricular time	During training sessions
Features of the implementation of theoretical and methodological training	During every classroom and practical class	Eight hours of lecture and ten hours of independent training in each module
Form of final Assessment	Test	Test
Conditions for physical education classes in extracurricular activities	Twelve subscription sessions, preferential terms of payment for classes, two times a week	Eleven sessions for students, classes are free, two times a week

To determine the attitude of students towards physical culture and sports and to assess the effectiveness of the existing system of physical education in higher education institutions in the autumn-winter semester during the fourth year of the course, a survey was conducted. The survey showed that, among the factors that caused dissatisfaction with the content of physical education classes, the vast majority of students (53.3 % of students of OHDNU and 40 % of students of DDUVS) indicated that they lacked opportunities to engage in their chosen sport. 43.3 % of students of OHDNU and 56.6 % of DDUVS students were forced to play a sport they did not prefer.

According to the results of the survey, 43.3 % of students of OHDNU and 33.3 % of DDUVS students found physical education & sports as attractive activities. At the same time, most students of OHDNU and DDUVS preferred independent physical exercises (50.0 % and 43.3 %, respectively), and only a small proportion of students from both Universities preferred to exercise in the classroom during extracurricular activities classes. These results indicated the need to improve the system of physical culture, sports and mass workouts outside of school hours on one hand and the other, pay more attention to the student-centric planning of independent exercises during extracurricular activities classes, learning self-control techniques, and customized curriculum in theoretical and methodological training students.

Among the reasons that motivate students to exercise, the most important response from the students of both the free economic zones was the knowledge of the benefits of exercise. However,

the number of students of OHDNU, who pointed to this reason, significantly exceeded the number of DDUVS students (63.3 % compared to 43.3 % respectively). This fact indicates that the formation of knowledge about the benefits of exercise among the students of OHDNU was better than DDUVS as the former gave more attention to it.

The need to take a test in physical education was also more stimulating for the students of OHDNU than DDUVS students (66.6 % and 38.3 % respectively), which indicated higher need and competency of the students. We determined the physical condition of students in the dynamics of learning from the first to fourth years on the indicators namely physical development, physical fitness, and physical health. To determine the physical development of students, height, bodyweight for calculating BMI, vital capacity (VC), hand dynamometry, heart rate, and blood pressure were used as indicators. The data collected on the above parameters are shown in table 2.

Table 2

Indicators of physical development of students from the 1st to 4th years of the courses in both the institutions

Universities	OHDNU				DDUVS			
	1 st year	2 nd year	3 rd year	4 th year	1 st year	2 nd year	3 rd year	4 th year
Men (n = 60)								
	n=30				n=30			
Height, cm	178,8±7,36	179,2±7,14	179,3±7,27	179,3±7,15	177,5±6,92	177,8±6,58	177,8±6,73	177,4±6,82
Weight, kg	68,8±8,14	71,4 ±8,96	70,9 ±8,53	71,6±8,54	68,9±8,36	70,2±7,47	70,4±7,16	71,2±6,94
BMI, kg• m ⁻²	21,77 ±2,44	22,31±2,57	22,15±2,54	22,37±2,56	22,01±1,98	22,42±2,21	22,49±2,13	22,74±1,92
Vital capacity, ml	3545,0±601,0	3660,0±690,0	3790,0±720,0	3870,0**±602,0	3565,0±620,0	3780,0±730,0	3650,0±780,0	3590,0±730,0
Heart rate, beats • min ⁻¹	76,3±6,62	72,1*±7,38	69,1±7,06	67,55**±7,25	78,8±8,14	75,6±7,85	76,3±5,57	77,9±7,83
SBP, mmHg	121,3±4,37	120,9±4,10	122,1±5,32	121,8±4,94	120,8±3,97	122,0±4,28	120,3±4,84	122,5±4,63
DBP, mmHg	79,0±3,11	80,0±3,45	81,0±4,13	81,0±3,85	79,0±3,97	79,4±4,72	80,3±4,66	81,1±4,91
Dynamometry, kg	44,1±9,22	48,0±8,95	52,3±9,64	54,2**±8,77	43,8±9,19	45,9±8,85	45,6±8,33	46,1±7,86±
Women (n = 60)								
	n=30				n=30			
Height, cm	166,4±3,63	166,4±3,84	166,4±3,84	166,4±3,84	165,9±3,16	166,0±3,54	166,0±3,54	166,0±3,54
Weight, kg	57,3±8,01	57,9±7,64	58,5±6,95	58,8±7,57	56,9±8,25	58,9±8,28	60,8±7,98	61,1 ±7,8
BMI, kg• m ⁻²	20,83±5,43	21,05±5,24	21,27±6,16	21,38±6,57	20,91±4,18	21,41±5,39	22,10±6,20	22,21±5,88
Vital capacity, ml	2500,0±620,0	2610,0±602,0	2610,0±687,0	2845,0**±590,0	2590,0±650,0	2725,0±695,0	2650,0±650,0	2600,0±705,0
Heart rate, beats • min ⁻¹	78,9±7,91	77,3±6,82	74,3±7,26	69,8**±6,52	78,5±6,15	77,9±8,72	78,7 ±7,96	80,9±10,23
SBP, mmHg	118,3±4,33	120,1±3,98	119±4,15	121±3,99	119,7±4,87	119,2±4,66	122,0±3,21	120,0±3,76
DBP, mmHg	79,3±4,26	81,1±4,41	77,6±3,41	72,12±4,41	78,8±4,9	78,6±4,19	77,9 ±4,87	78,9±3,79
Dynamometry, kg	19,8 ±6,34	22,3±7,19±	25,6±7,16±	27,8**±6,87	20,7±7,27	21,4±6,98	22,8 ±7,35	21,6 ±7,35

Notes: * – a significant difference between the indicators in the first and second courses at P<0.05;

** – a significant difference between the indicators in the first and fourth years at P <0.05.

Analysis of indicators of physical development of students showed that in the first year there were no statistically significant differences between representatives of the two selected higher education institutions on any of the parameters measured during the study (p>0.05). The average values of all indicators correspond to the age norms. In the dynamics of learning from the first to the fourth year, none of the institutions of higher education showed any statistically significant changes in height, body weight, body mass index, blood pressure (p>0.05) among their students.

The students of OHDNU however, reported a marked decrease in resting heart rate from the first to the second year by 4.2 beats • min⁻¹ (p<0.05), and from the first to the fourth – by 8.75 beats • min⁻¹ (p<0.05). Women reported a similar trend, but a marked decrease was observed from the first to the fourth year by 9.1 beats • min⁻¹ (p<0.05). There was a significant increase in vital capacity of the students from the first to the fourth year: in men – by 325 ml (p<0.05), and in women – by 345 ml (p<0.05). Also, the participants of the two selected higher education institutions significantly increased their dynamometry score of the dominant

hand from the first to the fourth year: men – by 10.1 kg ($p < 0.05$), and women – by 8 kg ($p < 0.05$). The participants of DSUAI did not show any statistically significant differences from the first to the fourth year on any of the parameters of physical development ($p > 0.05$), in fact, in some indicators, there was a tendency of gradual deterioration.

The level of development of basic physical qualities was determined using tests provided for students «Tests and standards for annual assessment of physical fitness of the population of Ukraine»: 100 meters run, 3000 meters run for men and 2000 meters run for women, pull-ups on the crossbar for men, flexion and extension of the arms in the supine position for women, shuttle run 4×9 meters, sit-ups, standing broad jump, and sit and reach test. The scores of the students in the physical fitness assessments from both the selected higher education institutions are shown in table 3.

Table 3

Indicators of physical fitness among Male students of OHDNU and DDUVS

Universities	OHDNU (n = 30)				DDUVS (n = 30)			
	M	±S	V,%	±m	M	±S	V,%	±m
Running 100 meters, sec								
1-st	14,4	1,41	9,79	0,13	14,9	1,27	8,52	0,15
2-nd	14,2	1,35	9,50	0,14	14,8	1,32	8,91	0,17
3-rd	13,9	1,29	9,28	0,12	15,0	1,29	8,60	0,14
4-th	14,0	1,17	8,35	0,15	15,2	1,31	8,61	0,16
Running 3000 meters, min, sec								
1-st	14,14	0,59	4,17	0,21	14,15	1,03	7,27	0,27
2-nd	14,01	1,08	7,70	0,24	14,06	1,07	7,15	0,29
3-rd	13,46	1,05	7,80	0,31	14,11	1,12	7,93	0,21
4-th	13,38*	0,57	4,26	0,28	14,15	1,09	7,70	0,23
Shuttle run 4×9 meters, sec								
1-st	9,35	0,51	5,45	0,11	9,75	0,42	4,30	0,12
2-nd	9,20	0,48	5,21	0,09	9,66	0,58	6,00	0,14
3-rd	9,26	0,52	5,61	0,15	9,95	0,54	5,32	0,11
4-th	9,18	0,56	6,10	0,13	9,96	0,56	5,48	0,13
Standing Broad Jump, cms								
1-st	218,51	19,84	9,07	2,17	220,54	19,21	8,71	2,15
2-nd	223,75	18,93	8,46	2,09	224,93	18,76	8,34	2,19
3-rd	228,15	19,16	8,39	1,98	223,5	18,39	8,22	2,08
4-th	231,28*	18,91	8,17	1,79	219,87	19,91	9,05	1,96
Pull-ups, Numbers per min								
1-st	11,8	3,41	28,89	0,96	11,5	2,81	24,43	0,59
2-nd	12,5	3,48	27,84	1,07	12,7	4,43	34,88	0,83
3-rd	12,8	4,01	31,32	1,13	12,5	3,91	31,28	0,75
4-th	13,6	3,85	28,30	1,32	11,9	4,14	34,78	0,67
Sit-ups, Numbers per min								
1-st	43,21	5,78	13,37	1,47	43,74	6,72	15,36	1,89
2-nd	45,57	6,37	13,97	1,48	46,01	6,29	13,67	2,01
3-rd	47,81	7,09	14,82	1,82	45,29	5,83	12,87	1,73
4-th	49,67	6,96	14,01	1,67	44,15	6,08	13,77	1,86
Sit and Reach test, cms								
1-st	13,3	5,21	39,17	0,91	12,4	4,84	39,03	0,98
2-nd	14,2	5,67	39,92	1,30	12,6	4,91	38,96	1,32
3-rd	15,5	6,03	38,90	1,22	12,3	5,07	41,21	1,43
4-th	16,2*	5,85	36,11	1,19	11,9	4,95	41,59	1,51

Notes: * – significant difference between indicators at $p < 0, 05$.

The analysis of indicators shows that in the first year there were no statistically significant differences in the scores of development of physical qualities ($p > 0.05$). At the beginning of the study, the development of strength, agility, and flexibility among students in both Universities was at the average level, and endurance and speed were below average. During the period of study, no statistically significant changes in the indicators of speed development («100 meters run») and agility («shuttle run 4×9 meters») ($p > 0.05$) were

observed among the students of both Universities.

It was also observed that the students of OHDNU significantly improved the results in endurance test (3000 meters run), speed and strength abilities tests (Standing broad jump, sit-ups), and flexibility test ($p < 0.05$) from their first to fourth-year term.

In comparison in DDUVS, there were no statistically significant changes in the results of physical fitness testing due to training ($p > 0.05$), and, from the third year, there was a tendency to deterioration in the results of the tests that were applied during the experiment.

Similar trends were observed in the indicators of physical fitness of female students of DDUVS (Table 4). As in the case of young men, groups of students in the first year did not have statistically significant differences in the indicators of physical fitness ($p > 0.05$). According to the data shown in table 3, the indicators of speed and agility in girls also did not show statistically significant changes from the first to the fourth year ($p > 0.05$).

The women students of OHDNU achieved a gradual increase in performance in the tests such as 2000 meters run, Pull-ups, Sit-ups for one minute, and sit and reach test, which in the fourth year was significantly higher than in the first ($p < 0.05$).

However, in DDUVS, there were no statistically significant differences in the indicators of physical fitness ($p > 0.05$) during the entire period of study from the first to the fourth year, however, there was a tendency of deterioration in all tests applied in our study.

Table 4

Indicators of physical fitness of students during training (women)

Course	OHDNU (n = 30)				DDUVS (n = 30)			
	M	±S	V,%	±m	M	±S	V,%	±m
100 meters run, sec								
1-st	17,33	1,17	6,75	0,25	17,47	1,16	6,87	0,19
2-nd	17,03	1,21	7,18	0,31	17,01	1,13	6,64	0,21
3-rd	16,91	1,19	7,34	0,24	17,13	1,18	6,88	0,23
4-th	16,88	1,22	7,38	0,22	17,21	1,14	6,62	0,18
2000 meters run, min, sec								
1-st	11,55	0,59	5,10	0,35	11,57	1,01	8,72	0,26
2-nd	11,46	0,57	4,96	0,29	11,49	0,58	5,04	0,24
3-rd	11,32	0,54	4,77	0,27	11,55	1,04	9,00	0,27
4-th	11,24*	0,56	4,98	0,28	11,59	1,02	8,80	0,31
Shuttle run 4 × 9 meters, seconds								
1-st	11,13	0,53	4,76	0,13	11,02	0,48	4,35	0,11
2-nd	11,10	0,48	4,32	0,12	10,70	0,53	4,95	0,14
3-rd	11,06	0,46	4,15	0,16	11,13	0,58	5,21	0,15
4-th	10,88	0,51	4,68	0,14	11,21	0,61	5,44	0,13
Standing Broad jump, cms								
1-st	165,54	13,89	8,49	1,87	165,82	13,48	8,12	1,79
2-nd	169,81	14,01	8,25	1,93	170,73	13,76	8,05	1,86
3-rd	171,95	14,17	8,24	1,91	168,28	13,84	8,22	1,91
4-th	172,17	14,28	8,15	1,89	166,11	13,65	8,21	1,94
Pull-ups, Numbers per minute								
1-st	14,82	3,41	23,00	0,69	14,56	2,82	19,36	0,56
2-nd	15,58	5,54	35,55	1,01	15,31	4,39	28,67	0,81
3-rd	17,59	4,49	25,52	1,02	15,08	4,56	30,23	0,90
4-th	18,03*	5,38	29,83	1,10	14,17	4,18	29,49	0,89
Sit-ups Numbers per minute								
1-st	35,66	6,59	18,48	1,76	37,81	6,97	18,43	1,69
2-nd	39,09	6,73	17,17	1,82	40,95	7,02	16,73	1,76
3-rd	44,67	6,91	15,46	1,78	40,34	6,89	17,07	1,74
4-th	48,80*	7,11	14,56	1,91	38,82	7,12	18,34	1,77
Sit and Reach test, cms								
1-st	14,33	5,13	35,79	0,93	14,18	4,67	30,76	0,81
2-nd	15,81	5,19	32,82	0,96	14,96	6,02	37,71	1,12
3-rd	17,28	6,11	35,35	0,91	14,95	5,97	39,51	1,08
4-th	18,89*	5,76	30,49	0,89	14,56	5,89	40,45	1,11

Notes: * – significant difference between indicators at $p < 0, 05$.

Analysis of the results on somatic health of the students according to the method of H. Apanasenko, testified that in the first year, most students in both higher education institutions had low and below-average levels of physical health. Thus, 40 % and 36.7 % of male students from OHDNU and DDUVS respectively reported Low somatic health during their first years. The level of somatic health was below the average in 36.7 % of students of OHDNU and 46.6 % of DDUVS first-year male students. The average level of somatic health was 23.3 % of students of OHDNU and 16.6% of DDUVS first-year male students.

Table 5

Levels of somatic health of students of different Universities in Percentage

Universities	OHDNU				DDUVS			
	1 st course	2 nd course	3 rd course	4 th course	1 st course	2 nd course	3 rd course	4 th course
Level	Men (n=60)							
	n=30				n=30			
Low	40,0	36,7	33,3	30,0	36,7	33,3	40,0	43,3
Below average	36,7	40,0	36,7	36,7	46,6	50,0	43,3	43,3
Average	23,3	23,3	26,7	30,0	16,7	16,7	16,7	13,4
Above average	-	-	3,3	3,3	-	-	-	-
High	-	-	-	-	-	-	-	-
Level	Women (n=60)							
	n=30				n=30			
Low	33,4	30,0	26,7	13,3	40,0	43,3	43,3	40,0
Below average	53,3	53,3	56,7	53,3	50,0	40,0	40,0	50,0
Average	13,3	16,7	13,3	16,7	10,0	16,7	16,7	10,0
Above average	-	-	3,3	13,3	-	-	-	-
High	-	-	-	3,4	-	-	-	-

Among women, 33.4 % of students of OHDNU and 40 % of students of DDUVS had a low level of somatic health; a below-average score was reported in 53.3 % of women students of OHDNU and 50 % women students of DDUVS. 13.3 % of students OHDNU recorded an average level of somatic health along with 10 % of women students from DDUVS. During the second year, indicators of somatic health of students of OHDNU and DDUVS had not changed significantly. Even in the third and fourth years, the indicators of somatic health of DDUVS women students did not differ significantly from those registered in the second year, while among the women students of OHDNU, there was a gradual increase in the number of students with average and above-average levels of somatic health.

Analysis of the physical fitness students showed that at the beginning of the study, the development of strength, agility and flexibility of students in both Universities corresponded to the average level, and endurance and speed – low. Such results were consistent with the data presented in the works of Griban et al. [13], Kozhokar et al. [15], Kosheleva O. [16], Ilchenko S. [24].

The study of somatic health led to the conclusion that the majority of first-year students had low and below average levels, which confirms the research data of Dorofieieva et al. [5], Moskalenko, N. & Kovtun A. [5], Sazanov et al. [8].

A comparison of indicators of physical condition of students of different high educational institutions in the dynamics of education shows that in the first year they did not have statistically significant differences in terms of physical development, physical fitness and physical health ($p > 0.05$). The students of DNU. O. Gonchar in the period from the first to the fourth year there is a gradual decrease in heart rate at rest and an increase of lung capacity ($p < 0,05$); improving endurance, strength and flexibility, increasing the number of students with average, above average and high levels of physical health.

No significant changes in physical performance were observed in DDUVS' students during the study ($p > 0.05$).

Data on the content and organization of physical education in various free educational institutions have been expanded and supplemented (Iermakov et al. [11]; Kadyrov S. [12]; Kosheleva E. [16] on the peculiarities of the influence of organizational and methodological conditions of the system of physical education on the indicators of physical condition (Griban

et al. [14]; Mozolev et al. [21] motivation of students to physical education Korzh N.L. [25], Sidorchuk et al. [26].

Conclusions. Thus, a comparison of indicators of the physical condition of students in the dynamics of learning shows that in the first year, students of both the selected Universities did not have statistically significant differences in terms of physical development, physical fitness, and physical health. The students of OHDNU in the period from the first to the fourth year reported a gradual decrease in their resting heart rate and an increase in vital capacity, which differed significantly when compared to the indicators determined in the first and fourth years ($p < 0,05$) students of DDUVS.

Analysis of indicators of physical fitness of students in the dynamics of learning showed that the participants from OHDNU recorded gradual growth rates in strength, endurance, and flexibility, which significantly increased during their fourth year ($p < 0,05$) when compared to their first-year counterparts. However, there are no such significant changes in the level of development of physical qualities in DDUVS students.

A similar trend was observed in the indicators of students' somatic health. The students of OHDNU, who scored average, above average and high levels of somatic health were gradually increasing from year to year. These changes in the fourth year were significantly different from those identified in the first year. However, there were no significant changes in the level of students' physical health in the dynamics of learning.

In our opinion, such results are explained by the fact that in OHDNU compulsory physical education classes were held at a frequency of four hours per week throughout the study period. According to the responses obtained from the questionnaire, stricter requirements were imposed on students while taking the test, more attention was paid to their theoretical training, which promoted a conscious attitude towards physical education and exercises. This opinion, in particular, was confirmed by the fact that OHDNU attracted more students than DDUVS (43.3 % compared to 33.3 % respectively) for the extracurricular classes and regular exercises. In DDUVS compulsory physical education classes were held only during the first two years of the program in University and physical culture and health and mass sports work in extracurricular time covered only a few students.

Hence, it is concluded that the curriculum followed by Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine is much better than the curriculum followed by Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine in engaging the students in Physical Education not only for their academic benefit but for better fitness, health, and awareness. The research of the authors substantiated that physical education classes must be carried out throughout the entire period of study at the university.

References

1. Bolotin A., Bakayev V. (2015). Structure and content of the educational technology of managing students' healthy lifestyle. *Journal of Physical Education and Sport*, 15(3), pp. 362–364.
2. Grihan, G., Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E., Lytvynenko, A., Koval, A., Ramsey, I., & Muzhychok, V. (2020). Influence of positive and negative factors on the university students' health. *Wiadomości Lekarskie*, 73(8), pp. 1735–1746.
3. Jumanov, O. S. (2021). Modern Approaches to the Organization of Physical Education in Educational Institutions. *Current Research Journal Of Pedagogics*, 2(10), pp. 113–117.
4. Dorofieieva, O.; Yarymbash, K.; Skrypchenko, I.; Pavlović, R.; Badicu, G. (2019). The Effect of Recreational Swimming on the Health of Students with Poor Somatic Health in Physical Education Classes at University. *J. Funct. Morphol. Kinesiol.*, 4, 59. <https://doi.org/10.3390/jfmk4030059>
5. Moskalenko N. V., & Kovtun A. A. (2012). Influence of Physical Culture and Sport on The Psychophysiological State Of Students. *Physical education of students*, 3, pp. 83–86.
6. Fomenko E. V. (2014). Comparative Analysis of Physical Fitness and Motor- Coordinating Abilities of the First and Second Year Students of Higher Pedagogical Educational Institutions Involved in Aerobics. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*. 3, pp. 75–79.
7. Prontenko K., Grihan G., Dovgan N., Loiko O., Andreychuk V., Tkachenko P., & Bloshchynskiy I. (2019). Students' health and its interrelation with physical fitness level. *Sport Mont*, 17(3), pp. 41–46.
8. Sazanov A. V., Sazanova M. L., Demina N. L., & Popova H. A. (2015). Assessment of the level of physical health and adaptive capabilities of first-year students of the Humanitarian University. *Modern problems of science and education*, 5, pp. 87–93. [in Ukr.].
9. Banakh V., & Iedynak G. (2021). Status and some prospects of the organization of physical education in higher education institutions. *Pedagogy and Psychology of Sport*, 7(2), pp. 114–121.

10. Gorelov A. A., Kondakov V. L., & Usatov A. N. (2013). To the question about the use of independent physical training in educational space of modern higher institute. *Physical education of students*, 17(1), pp. 17–26.
11. Iermakov S., Cieslicka M., & Muszkieta R. (2015). Physical culture in life of Eastern-European region students: modern state and prospects of development. *Physical education of students*, 6, pp. 16–30.
12. Kadyrov S. S. (2021). Sports And Health Work In Educational Institutions Organization. *Academia Globe: Inderscience Research*, 2(02), pp. 14–17.
13. Griban G., Dovgan N., Tamozhanska G., Semeniv B., Ostapenko A., Honcharuk N., Bloshchynskiy I. (2020). State of physical fitness of the students of Ukrainian higher educational institutions. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(5), pp. 16–26.
14. Griban G., Yahupov V., Svystun V., Dovgan N., Yeromenko E., Udych Z., Bloshchynskiy I. (2020). Dynamics of the students' physical fitness while studying at higher educational institutions. *International journal of applied exercise physiology. ESSA*, 9, pp. 147–156.
15. Kozhokar M., Kurnyshev Y., Palichuk Y., Balatska L., & Yarmak O. (2018). Monitoring of the physical fitness of 17-19 year old young men during physical education. *Journal of Physical Education and Sport*, 18, pp. 1939–1944.
16. Кошелева О. Фізична підготовленість студентів закладів вищої освіти різного профілю протягом навчання. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2018. №1. С.152–158.
17. Кошелева Е. Особенности физической подготовки студентов разных групп специальностей. *Спортивный вестник Придніпров'я*. 2018. №2. С.50-57.
18. Mozolev O., Polishchuk O., Kravchuk L., Tatarin O., Zharovska O. & Kazymir V. (2020). Results of monitoring the physical health of female students during the COVID-19 pandemic. *Journal of Physical Education and Sport*, 20(6), pp. 3280–3287.
19. Kolumbet A. N., Dudorova L. Y. (2016). Correction of physical education program for technical higher educational establishment girl-students on the base of their health indicators. *Physical education of students*, 20(6), pp. 18–25.
20. Kompaniets, Y. A. (2013). Using of innovative methods in physical training of students of higher educational institutions of Ukraine Ministry of Internal Affairs. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, 17(8), pp. 41–45.
21. Mozolev O., Bloshchynskiy I., Aliexsieiev O., Romanyshyna L., Zdanevych L., Melnychuk I., Prontenko K. & Prontenko V. (2019). Influence of modern fitness technologies on the state of health and development of motor abilities of 17-19-year-old female students. *Journal of Physical Education and Sport*, 19 (3), 917–924. <https://doi.org/10.7752/jpes.2019.3132>
22. Kutasin A., Polozov L. & Volkov A. (2020). Features of the Content and Organization of the Educational Process in Physical Education in Various Educational Departments of Higher Educational Institutions. In III International scientific and practical conference. P. 20.
23. Mondello M., Dleming D. & Focht, B. (2000). The organization, administration and operational procedures of an elective physical education program at a research one university. *Physical Educator*, 57(2), 77.
24. Ільченко С.С. (2018) Вплив самоконтролю фізичного стану студентів упродовж навчального року на мотивацію до занять фізичним вихованням: автореф.дис. ... к.фіз.вих. Дніпро, 2018. 20 с.
25. Корж Н.Л. (2016) Формування ціннісного ставлення студентів до самостійних занять фізичною культурою: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення». Дніпро, 2016, 21 с.
26. Сидорчук Т., Анастасьєва З., Раковська І., Татарченко Л., Магда М. (2019) Мотиваційно-ціннісні орієнтації студентів щодо рекреаційної діяльності. *Спортивний вісник Придніпров'я*, 2019, №3. С. 158–168.
27. Kozina Z. L., Ol'khovij O. M. & Temchenko V. A. (2016). Influence of information technologies on technical fitness of students in sport-oriented physical education. *Physical education of students*, 20(1), pp. 21–28.
28. Zhamardiy V., Griban G., Shkola O., Fomenko O., Khrystenko D., Dikhtiarenko Z. & Bloshchynskiy I. (2020). Methodical System of Using Fitness Technologies in Physical Education of Students. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(5), pp. 27–34.
29. Zhamardiy V., Shkola O., Tolchieva H., & Saienko V. (2020). Fitness technologies in the system of physical qualities development by young students. *Journal of Physical Education and Sport*. 20 (1), pp. 142–149.
30. Москаленко Н., Кошелева О., Рузанов В., Решетилова В., Михайленко Ю. (2021). Особливості організації позагавчальних занять з фізичного виховання для студентів різних груп спеціальностей. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2021. № 1. С.151-160. <https://doi.org/10.32540/2071-1476-2021-1-151>.
31. Skrypchenko I., Vazini Taher A., Pavlović R., Joksimović M. (2018). Simultaneous improvement of gifted youths in biology and physical fitness factors following traditional and integrative teaching. *European journal of physical education and sport science*, №5 (2), pp. 125–133.
32. Kuśnierz C., Rogowska A. M. & Pavlova, I. (2020). Examining gender differences,

personality traits, academic performance, and motivation in Ukrainian and Polish students of physical education: A cross-cultural study. *International journal of environmental research and public health*, 17(16), 5729.

33. Belykh S.I. (2013). The structure of the concept of personality-oriented physical education of university students. *Physical education of students*, 3, pp. 3–9.

34. Skrypchenko I. (2019) Professional and applied training of students of the University of Internal affairs using orienteering. *Modern Development Trends and Perspectives of Physical Training and Sports of the Armed Forces of Ukraine, Law-Enforcement Agencies, Rescue and other Special Services Towards Euro-Atlantic Integration of Ukraine. Book of Abstracts of V International Scientific Online Conference*. Kyiv: The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy. pp. 232–234.

35. Protsenko U., Pantiuk T., Romanchuk O., Danylevych M. (2016). Improvement features of the Ukrainian physical education system. *Journal of Physical Education and Sport*, 16 (1), pp. 113–117.

36. Кошелева О., Татарченко Л., Рузанов В., Максимов А. Особливості організації рухової активності студентів в умовах дистанційного навчання (2021). *Спортивний вісник Придніпров'я*, 2021. 2, 51-60. <https://doi.org/10.32540/2071-1476-2021-2-051>.

Submitted 13.12.2021

1. Bolotin A., Bakayev V. (2015). Structure and content of the educational technology of managing students' healthy lifestyle. *Journal of Physical Education and Sport*, 15(3), pp. 362–364.

2. Griban, G., Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E., Lytvynenko, A., Koval, A., Ramsey, I., & Muzychok, V. (2020). Influence of positive and negative factors on the university students' health. *Wiadomości Lekarskie*, 73(8), pp. 1735–1746.

3. Jumanov, O. S. (2021). Modern Approaches to the Organization of Physical Education in Educational Institutions. *Current Research Journal Of Pedagogics*, 2(10), pp. 113–117.

4. Dorofeieva, O.; Yarymbash, K.; Skrypchenko, I.; Pavlović, R.; Badicu, G. The Effect of Recreational Swimming on the Health of Students with Poor Somatic Health in Physical Education Classes at University. *J. Funct. Morphol. Kinesiol.* 2019, 4, 59. <https://doi.org/10.3390/jfmk4030059>

5. Moskalenko N. V., & Kovtun A. A. (2012). Influence of Physical Culture and Sport on The Psychophysiological State Of Students. *Physical education of students*, 3, pp. 83–86.

6. Fomenko E. V. (2014). Comparative Analysis of Physical Fitness and Motor- Coordinating Abilities of the First and Second Year Students of Higher Pedagogical Educational Institutions Involved in Aerobics. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, 3, pp. 75–79.

7. Prontenko K., Griban G., Dovgan N., Loiko O., Andreychuk V., Tkachenko P., & Bloshchynskiy I. (2019). Students' health and its interrelation with physical fitness level. *Sport Mont*, 17(3), pp. 41–46.

8. Sazanov A. V., Sazanova M. L., Demina N. L., & Popova H. A. (2015). Assessment of the level of physical health and adaptive capabilities of first-year students of the Humanitarian University. *Modern problems of science and education*, 5, pp. 87–93. [in Ukr.].

9. Banakh V., & Iedynak G. (2021). Status and some prospects of the organization of physical education in higher education institutions. *Pedagogy and Psychology of Sport*, 7(2), pp. 114–121.

10. Gorelov A. A., Kondakov V. L., & Usatov A. N. (2013). To the question about the use of independent physical training in educational space of modern higher institute. *Physical education of students*, 17(1), pp. 17–26.

11. Iermakov S., Cieslicka M., & Muszkieta R. (2015). Physical culture in life of Eastern-European region students: modern state and prospects of development. *Physical education of students*, 6, 16-30.

12. Kadyrov S. S. (2021). Sports And Health Work In Educational Institutions Organization. *Academia Globe: Inderscience Research*, 2(02), pp. 14–17.

13. Griban G., Dovgan N., Tamozhanska G., Semeniv B., Ostapenko A., Honcharuk N., Bloshchynskiy I. (2020). State of physical fitness of the students of Ukrainian higher educational institutions. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(5), pp. 16–26.

14. Griban G., Yahupov V., Svystun V., Dovgan N., Yeromenko E., Udych Z., Bloshchynskiy I. (2020). Dynamics of the students' physical fitness while studying at higher educational institutions. *International journal of applied exercise physiology*. ESSA, 9, pp. 147–156.

15. Kozhokar M., Kurnyshev Y., Palichuk Y., Balatska L., & Yarmak O. (2018). Monitoring of the physical fitness of 17-19 year old young men during physical education. *Journal of Physical Education and Sport*, 18, 1939-1944. <https://doi.org/10.7752/jpes>. 2018. P. 4286.

16. Kosheleva O. Physical preparation of students in laying the groundwork for the education of a child's profile during the course of the day. *Sports visnyk of Pridniprov'ya*. 2018. 1, pp. 152–158. [in Ukr.].

17. Kosheleva E. Features of physical training of students of different groups of specialties. *Sports visnyk of Pridniprov'ya*. 2018. 2, pp. 50–57. [in Ukr.].

18. Mozolev O., Polishchuk O., Kravchuk L., Tatarin O., Zharovska O. & Kazymir V. (2020).

Results of monitoring the physical health of female students during the COVID-19 pandemic. *Journal of Physical Education and Sport*, 20(6), pp. 3280–3287.

19. Kolumbet A. N., Dudorova L. Y. (2016). Correction of physical education program for technical higher educational establishment girl-students on the base of their health indicators. *Physical education of students*, 20(6), pp. 18–25.

20. Kompaniets, Y. A. (2013). Using of innovative methods in physical training of students of higher educational institutions of Ukraine Ministry of Internal Affairs. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, 17(8), pp. 41–45.

21. Mozolev O., Bloschchynskiy I., Aliexsieiev O., Romanyshyna L., Zdanevych L., Melnychuk I., Prontenko K. & Prontenko V. (2019). Influence of modern fitness technologies on the state of health and development of motor abilities of 17-19-year-old female students. *Journal of Physical Education and Sport*, 19 (3), 917–924. [https://doi.org: 10.7752 / jpes.2019.3132](https://doi.org/10.7752/jpes.2019.3132)

22. Kutasin A., Polozov L. & Volkov A. (2020). Features of the Content and Organization of the Educational Process in Physical Education in Various Educational Departments of Higher Educational Institutions. In III International scientific and practical conference. P. 20.

23. Mondello M., Dleming D. & Focht, B. (2000). The organization, administration and operational precudures of an elective physical education program at a research one university. *Physical Educator*, 57(2), 77.

24. Ilchenko S. (2018). Influencing the self-control of the physical camp of students in the preparation of new rock on the motivation to take physical vikhovannyam: abstract of the thesis. ... k.fiz.vih. Dnipro., 20 p. [in Ukr.].

25. Korzh N.L. (2016). Formation of the value of students to self-employed to take physical culture: author. dis ... cand. sciences z fiz. vih. and sports: special 24.00.02 «Physical culture, physical culture of small groups of the population». Dnipro., 21 p. [in Ukr.].

26. Sidorchuk T., Anastas'va Z, Rakovska I., Tatarchenko L., Magda M. (2019). Motivational and central organization of students for recreational activities. *Sports visnik of Pridniprovskyya*. 2019.No. 3.P.158-166. [https://doi.org: 10.32540/2071-1476-2019-3-158](https://doi.org/10.32540/2071-1476-2019-3-158). [in Ukr.].

27. Kozina Z. L., Ol'khovyy O. M. & Temchenko V. A. (2016). Influence of information technologies on technical fitness of students in sport-oriented physical education. *Physical education of students*, 20(1), pp. 21–28.

28. Zhamardiy V., Griban G., Shkola O., Fomenko O., Khrystenko D., Dikhtiarenko Z. & Bloschchynskiy I. (2020). Methodical System of Using Fitness Technologies in Physical Education of Students. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(5), pp. 27–34.

29. Zhamardiy V., Shkola O., Tolchieva H., & Saienko V. (2020). Fitness technologies in the system of physical qualities development by young students. *Journal of Physical Education and Sport*. 20 (1), pp. 142–149.

30. Moskalenko N., Kosheleva O., Ruzanov V., Reshetilova V., Mikhailenko Y. (2021) Special features of the organization of young people to take from physical education for students of different groups of specialties. *Sports visnik Pridniproviya*. 1, 151-160. [https://doi.org: 10.32540/2071-1476-2021-1-151](https://doi.org/10.32540/2071-1476-2021-1-151). [in Ukr.].

31. Skrypchenko I., Vazini Taher A., Pavlović R., Joksimović M. Simultaneous improvement of gifted youths in biology and physical fitness factors following traditional and integrative teaching. *European journal of physical education and sport science*. 2018. №5 (2), pp. 125–133.

32. Kuśnierz C., Rogowska A. M. & Pavlova, I. (2020). Examining gender differences, personality traits, academic performance, and motivation in Ukrainian and Polish students of physical education: A cross-cultural study. *International journal of environmental research and public health*, 17(16), 5729.

33. Belykh S. I. (2013). The structure of the concept of personality-oriented physical education of university students. *Physical education of students*. 3, pp. 3–9.

34. Skrypchenko I. (2019) Professional and applied training of students of the University of Internal affairs using orienteering. *Modern Development Trends and Perspectives of Physical Training and Sports of the Armed Forces of Ukraine, Law-Enforcement Agencies, Rescue and other Special Services Towards Euro-Atlantic Integration of Ukraine*. Book of Abstracts of V International Scientific Online Conference. Kyiv: The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy. pp. 232–234.

35. Protsenko U., Pantiuk T., Romanchuk O., Danylevych M. (2016). Improvement features of the Ukrainian physical education system. *Journal of Physical Education and Sport*. 16 (1), pp. 113–117.

36. Kosheleva O., Tatarchenko L., Ruzanov V., Maksimov A. (2021). Special features of organizing student's activity in the minds of distance learning. *Sports visnyk Pridniproviya*. 2021. 2, pp. 51–60. [https://doi.org: 10.32540/2071-1476-2021-2-051](https://doi.org/10.32540/2071-1476-2021-2-051). [in Ukr.].

ABSTRACT

This article examines the dynamics of physical condition indicators among students depending on the peculiarities of building a system of physical education in higher education. The aim of the study was to determine the characteristics of the impact of organizational and methodological conditions for building a system of physical education in higher education on the physical condition of students.

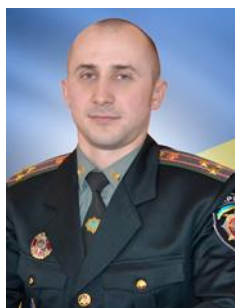
The research was conducted on the higher education institutions in the city of Dnipro – Oles Honchar Dnipro National University (OHDNU), Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (DDUVS). The study involved 120 students of the main department. The physical condition of the students was determined by analyzing the dynamics of learning from the first to the fourth years. The indicators included physical development, physical fitness and physical health. The results showed that the organizational and methodological conditions for building a system of physical education among students in free economic education differ in the duration of the discipline «Physical Education», the number of hours devoted to its study, sports and physical culture and health systems presented in the programs, organization of physical culture and health and sports work with students in extracurricular activities. Studying the physical condition of the students' show that in the first year there was no significant difference in the physical condition of the students. From the first to the fourth year, the students of OHDNU significantly improved their indicators of physical development, physical fitness and physical health. Indicators of physical condition of DDUVS students did not exhibit significant changes during their studies.

There was a dependence of indicators of physical condition of students on the peculiarities of the construction of the system of physical education in higher education institutions, which allowed to determine the conditions of its improvement.

Keywords: *organizational and methodological conditions, system of physical education, physical condition.*

УДК 343.81

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-427-433

Руслан КУБРАК[©]
кандидат
юридичних наук

Василь СЕГЕДА[©]
начальник центру
професійної
підготовки

*(Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Кам'янське Дніпропетровської обл., Україна)*

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ ПЕРСОНАЛОМ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ: НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧИ ЗАСТАРЛИЙ РУДИМЕНТ

Здійснено аналіз проблемних питань застосування персоналом установ виконання покарань вогнепальної зброї, спеціальних засобів, заходів фізичного впливу та службових собак.

Визначено, що серед заходів примусу, які найчастіше застосовувалися персоналом відносно засуджених, є кайданки та фізична сила. Здебільшого вказані заходи застосовувались у випадках припинення фізичного опору персоналу установ та перешкоджання виконання заходів процедурної безпеки, а також спроб самопошкодження засуджених.

Найбільше рішень Європейського суду з прав людини постановлено щодо порушення вимог статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при застосуванні персоналом установ виконання покарань вказаних заходів примусу, що містили ознаки катування та нелюдського поводження.

Розглянуто питання невідповідності превентивній меті виконання покарання типу вогнепальної зброї, що використовується при виконанні завдань з охорони установ, переміщення

© Р. Кубрак, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9912-098X>
kubrak-ruslan2@ukr.net

© В. Сегеда, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2746-0552>
segeda.vasil79@ukr.net

засуджених і ув'язнених осіб, як засобу попередження вчинення ними та іншими особами кримінальних правопорушень. Обґрунтовано доцільність обмеження використання персоналом установ довгоствольної зброї військового типу, виключити можливість застосування вогнепальної зброї з метою припинення втечі засуджених та ув'язнених, і законодавчо передбачити можливість її застосування на ураження виключно з метою самозахисту та захисту інших осіб від явного нападу, коли виникає загроза життю та здоров'ю.

Запропоновано шляхи вирішення висвітлених у публікації проблем застосування вогнепальної зброї персоналом установ виконання покарань.

Обґрунтовано необхідність існування права у осіб рядового та начальницького складу з числа персоналу установ застосовувати заходи примусу відносно правопорушників, що обумовлено рядом факторів, зокрема: криміногенним складом осіб, які тримаються в установах, кількістю вчинених на їх території злочинів, погроз та нападів на персонал, злісних непокор законними вимогам персоналу, втеч, наявністю у заборонених зонах значної кількості заборонених предметів, у тому числі і колючо-ріжучих.

Ключові слова: установа виконання покарань, засуджені, позбавлення волі, кримінальне правопорушення, збройний напад, вогнепальна зброя, спеціальні засоби, заходи примусу.

Постановка проблеми. Позбавлення волі та ізоляція засудженої особи від суспільства на сьогодні є найбільш суворим покаранням і за своєю суттю містить найширше коло обмежень. Безумовно, застосування до засудженої особи такого покарання передовсім викликано її суспільною небезпекою для інших громадян, нагальною потребою її ізоляції, захисту суспільних інтересів від злочинних проявів її поведінки. Як одним із заходів попередження і припинення протиправних дій засуджених, законодавством передбачено право, а в деяких випадках і як обов'язок, персоналу установ виконання покарань (далі – УВП) застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби, службових собак і, як винятковий захід, вогнепальну зброю (далі – заходи примусу). Що відповідно викликає соціальну дискусію навколо питань доцільності використання вказаних засобів у пенітенціарних установах, правового регулювання процедури, підстав і меж їх застосування. Значна частина представників правозахисних організацій неодноразово наголошували на необхідності заборони використання заходів примусу в УВП як рудименту радянської системи виконання покарань.

Варто зауважити, що актуальність вказаних питань підтверджується і кількістю випадків застосування заходів примусу персоналом до осіб, які тримаються в УВП, зокрема протягом 2020 р. зафіксовано 785 випадків застосування [1]. На перманентний характер проблеми вказує те, що в 2012 р. виникло 1226 ситуацій, в яких мали місце підстави використання зазначених заходів персоналом УВП, у 2013 р. – 1048 [2], 2015 р. – 697, 2016 р. – 585 [3]. Переважно персоналом застосовувались кайданки та заходи фізичної сили. З огляду на зазначене, кількість застосування персоналом заходів примусу тривалий час є стабільно високою з незначними коливаннями, незважаючи на значне зменшення чисельності осіб, які тримаються в УВП.

Зауважимо, що за останні десять років Європейський суд з прав людини постановив ряд рішень, у яких визнав застосування за різних обставин до осіб, які трималися в УВП, заходів примусу такими, що відбувалися з порушенням положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У результаті Україна як держава відповідач зобов'язана сплатити десятки тисяч євро відшкодування моральної шкоди вказаним особам.

Отже, актуальність порушеної нами теми та нагальна потреба її поглибленого вивчення обумовлена наявністю ряду проблемних питань у цій сфері суспільних відносин.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання підтримання правопорядку в межах УВП, запобігання та припинення протиправних дій і, зокрема шляхом застосування персоналом заходів примусу відносно засуджених та інших осіб, розглядали у своїх наукових працях А. Богатирьов, І. Богатирьов, О. Богатирьова, І. Боднар, І. Горбач, О. Колб, І. Колб, Р. Кубрак, В. Лень, М. Пузирьов, Р. Підвисоцький, О. Мицька, О. Михайлик та інші вчені. Але незважаючи на існування зазначених наукових праць, питання, порушені у статті, є актуальними та потребують поглибленого вивчення, а правове регулювання зазначеного напряму діяльності персоналу УВП потребує подальшого вдосконалення.

Метою статті є аналіз стану нормативно-правового регулювання та практики застосування особами рядового і начальницького складу з числа персоналу УВП спеціальних засобів, фізичної сили, службових собак, вогнепальної зброї відносно засуджених і на основі отриманих результатів обґрунтувати, обумовлену специфікою

професійної діяльності, необхідність застосування вказаних заходів примусу в певних ситуаціях і у суворій відповідності до вимог чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Статтею 5 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) до принципів виконання і відбування покарання відноситься законність, справедливість, гуманізм, взаємна відповідальність держави і засудженого, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки [4]. Це покладає на засуджених обов'язок дотримуватися встановлених правил і порядку відбування покарання, не вчиняти дії, що загрожують іншим особам, а персоналу УВП, уповноваженому на виконання функцій держави, запобігати або припиняти протиправні дії засуджених та інших осіб.

Відповідно вчинення засудженими дій, які порушують встановлений порядок відбування покарання і загрожують їх життю або іншим особам, потребує від персоналу УВП як посадових осіб, що виконують функції держави, негайного їх припинення, у тому числі і шляхом застосування до порушників заходів примусу [16, с. 119]. Україна не є унікальною в цьому відношенні, аналогічна практика існує у більшості держав.

Європейські пенітенціарні правила (далі – ЄПП), зокрема п. 52.2 визначають обов'язок держави розробити процедури, які забезпечують безпеку ув'язнених, персоналу пенітенціарної установи та всіх відвідувачів, та які зменшують до мінімуму ризик насильства та інших подій, які несуть загрозу безпеці [5]. Також п. 64.1. передбачає право персоналу пенітенціарної установи, у якості крайнього заходу, застосовувати силу щодо ув'язнених у випадках самооборони або спроби втечі, активного чи пасивного фізичного опору встановленому законом порядку [5].

Посадовці з підтримки правопорядку не застосовують вогнепальну зброю проти людей, за винятком випадків самооборони або захисту інших осіб від неминучої загрози смерті або серйозного поранення або з метою відвертання скоєння особливо серйозного злочину, що спричиняє за собою велику загрозу для життя, з метою арешту особи, що представляє таку небезпеку, чинить опір їх владі, або з метою відвертання його втечі і лише в тих випадках, коли менш рішучі заходи недостатні для досягнення цих цілей. У будь-якому разі умисне застосування сили зі смертельним результатом може мати місце лише тоді, коли воно абсолютне неминуче для захисту життя (*Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку: прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 07.09.1990*) [6].

Посадовці з підтримки правопорядку можуть застосовувати силу тільки у разі крайньої необхідності і в тій мірі, в якій це потрібно для виконання їх обов'язків (*Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1979*) [7].

Як бачимо, ряд міжнародних нормативно-правових актів передбачає можливість застосування заходів примусу, в тому числі і вогнепальної зброї, відносно засуджених, які вчиняють дії, що загрожують їх життю чи іншим особам. Аналогічні положення присутні і в чинному законодавстві України.

Правове регулювання зазначеної діяльності повинно визначати: обмежене коло суб'єктів, які мають право застосовувати заходи примусу, осіб, відносно яких може здійснюватися застосування, підстави та межі застосування, а також обставини, що виключають можливість їх застосування [8, с. 150]. Провівши аналіз регламентації використання заходів примусу в УВП, нами встановлено окремі неточності та протиріччя, до того ж у ст. 106 КВК України [4] та підзаконних нормативно-правових актів Міністерства юстиції України, які визначають правила застосування сили персоналом установ, присутні посилання на ЗУ «Про Національну поліцію» [9] і «Про Національну гвардію України» [10]. При цьому є необхідність вказати, що значна частина обставин, які дозволяють застосовувати зброю, перераховані у вказаних законах, не відповідають специфіці діяльності УВП, а персонал установ не залучається до виконання окремих завдань, що характерні для підрозділів Національної поліції та Національної гвардії України.

Право застосування персоналом УВП заходів примусу до правопорушників для підтримання правопорядку не тільки передбачено міжнародними нормативно-правовими актами, нормами вітчизняного законодавства, а й обумовлено рядом інших причин, до яких ми відносимо наступні: криміногенний склад засуджених в УВП, кількість злочинів, що вчиняються на території установ, кількість заборонених предметів, у тому числі і колючо-ріжучих, які вилучаються у засуджених, погроз та нападів на персонал установ.

Необхідно взяти до уваги, що протягом 2021 р. в УВП відбували покарання у виді довічного позбавлення волі 1525 чоловіків, 23 жінки; у виді позбавлення волі на певний строк 397 чоловіків, яким визначено відбувати покарання у приміщеннях камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки; 4730 осіб засуджених на строк понад 10 років; 5880 осіб – за умисне вбивство; 2734 особи – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 6188 осіб – за розбій та грабїж; 539 осіб – за згвалтування; 10 осіб – злочини проти основ національної безпеки [11].

До того ж на профілактичних обліках перебувало в 2013 р. – 8705 засуджених [2] (2020 р. – 4199 [1]), з них злісних порушників режиму тримання – 4988 (2066), схильних до злісної непокори – 724 (517), до нападу та захоплення заручників – 322 (259), до вживання і розповсюдження наркотичних засобів – 2541 (1176), організації азартних ігор під матеріальну зацікавленість – 771 (223). Виходячи з вказаних кількісних показників, в УВП існує доволі висока концентрація осіб негативного спрямування, які потребують постійного профілактичного контролю та впливу, і є носіями кримінальних традицій.

Щороку на території установ вилучається значна частина заборонених предметів, наявність яких у засуджених містить потенційну загрозу персоналу установ, іншим особам та засудженим. Зокрема, спиртовмісних речовин: у 2012 р. – 10610,15 л, у 2013 р. – 11963,7 л [2], 2015 р. – 8110 л, у 2016 р. – 7526 л [3], у 2020 р. – 11750,5 л [1]; наркотичних речовин: у 2012 р. – 1388,184 г, у 2013 р. – 918,864 г [2], у 2015 р. – 441,375 г, у 2016 р. – 164 г [3], у 2020 р. – 1889,52 г [1]; колючо-ріжучих предметів у 2012 р. – 2322 одиниці, у 2013 р. – 3089 [2], у 2015 р. – 3169, у 2016 р. – 2862 [3], у 2020 р. – 2643 [1].

Ми повністю погоджуємось з позицією вітчизняного науковця О. Михайлика, який у монографічному дослідженні наголошує на необхідності брати до уваги той факт, що УВП є ізольованими інститутами, де відбувають покарання особи за вчинення злочинів, у тому числі насильницьких, а тому справедливо стверджувати, що насильство буде невід'ємним елементом вирішення конфліктних міжособистісних ситуацій між такими особами, а також одним із варіантів відповіді (реакції) на законні дії адміністрації щодо припинення протиправних дій засуджених, а також вимог щодо необхідності дотримання режиму й виконання встановлених законом обов'язків під час відбування покарання [12, с.43].

Щороку на території УВП вчиняється близько 500 кримінальних правопорушень, серед них значна частина мають насильницький характер, у тому числі до 20 погроз та нападів на персонал УВП, зокрема, у 2013 – 15 випадків [2], у 2015 р. – 25, у 2016 р. – 13 [3], у 2020 р. – 17 [1].

Незаперечною умовою правомірності застосування заходів примусу щодо засуджених є співрозмірність суспільній небезпеці його дій виду заходу примусу, інтенсивності його застосування та заподіяної правопорушнику шкоди.

У зв'язку з чим окремої уваги та обговорення потребують питання використання вогнепальної зброї персоналом УВП. Проведений нами аналіз надзвичайних подій, при яких застосовувались заходи примусу відносно засуджених показав, що персоналом УВП вогнепальна зброя застосовувалась переважно з метою припинення втеч засуджених. У період з 1993 – 2020 рр. вчинено 176 втеч і припинено 187 спроб їх вчинення, у середньому – 7 втеч за рік.

КВК України та відомчі інструкції надають право застосовувати вогнепальну зброю персоналу УВП для припинення втечі засуджених. Відповідно до ч. 1 ст. 393 «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти» КК України до особи винної у вчиненні вказаного кримінального правопорушення може застосовуватись покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років [13], що визначає його як нетяжкий злочин. Отже, закономірно виникає питання про доцільність застосування зброї при затриманні втікача шляхом нанесення йому ушкоджень чи позбавлення життя у разі відсутності в його діях загрози іншим особам.

Враховуючи факт використання персоналом УВП на зовнішніх постах, при забезпеченні охорони УВП довгоствольної вогнепальної зброї не поліцейського, а військового типу, зокрема автомата Калашникова, який згідно тактико-технічних характеристик призначений для знищення живої сили противника, має високі вражаючі можливості, дальність вбивчої сили кулі під час польоту на відстані понад 1350 м [14 с. 123], постає логічне питання про допустимість використання такої зброї персоналом УВП. Зазначене свідчить про підвищений ризик нанесення поранень засудженій особі або позбавлення її життя під час затримання, що не відповідатиме суспільній небезпеці

вчиненого нею кримінального правопорушення.

Спираючись на викладене та у відповідності до вимог ст. 27 Конституції України, де визнано, що «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини» [15], ми вказуємо на доцільність використання персоналом УВП під час виконання окремих службових завдань короткоствольної зброї, або пристроїв для відстрілу гумових або аналогічних патронів несмертельної дії, що має, у порівнянні з довгоствольною, менші вражаючі характеристики і при цьому може використовуватися з метою забезпечення особистої безпеки, відбиття явного нападу на персонал чи інших осіб, що загрожує їх життю, як засіб превентивного психологічного стримування, при проведенні попереджувальних пострілів для правопорушників, а також під час їх переслідування чи затримання.

Висновки. Виходячи з викладеного, резюмуємо, що не дивлячись на тривалу практику використання на території УВП, як в Україні, так і в більшості інших держав, спеціальних засобів, службових собак, вогнепальної зброї на даний час відійти від неї і повністю замінити вказані іншими превентивними та стримуючими засобами немає можливості.

Право персоналу УВП, а в деяких випадках і обов'язок, застосувати заходи примусу є невід'ємною складовою його професійної діяльності і необхідною для забезпечення правопорядку, безпеки персоналу та інших осіб, у тому числі і засуджених.

Необхідність використання персоналом УВП заходів примусу під час виконання покарання обумовлено рядом факторів, що мають пенітенціарну специфіку.

Передбачена чинним законодавством України можливість використання персоналом УВП заходів примусу не суперечить вимогам міжнародних нормативно-правових актів та основним принципам виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією.

Одним із суттєвих недоліків у сфері нормативно-правового регулювання підстав та процедурного порядку застосування заходів примусу персоналом УВП є відсутність детальної регламентації в КВК зазначених питань з урахуванням особливостей умов виконання ним своїх професійних функцій. Щодо відповідно потребує доповнення кодексу нормами вказаного змісту.

З метою забезпечення принципу гуманізму, справедливості, співрозмірності шкоди, яка заподіюється правопорушнику, суспільній небезпеці вчиненого ним діяння, постає нагальна необхідність у спільній співпраці з практичними працівниками УВП опрацювати питання, доцільності використання персоналом УВП автоматичної довгоствольної зброї під час виконання завдань з охорони установ та переміщення засуджених. Вивчити можливість заміни її на засоби, застосування яких є менш травматичними для правопорушників, а також компенсації превентивної функції застосування зброї на периметрі установи дообладнанням заборонених зон УВП інженерно-технічними засобами охорони, які б значно ускладнювали вчинення втеч засудженими і надавали можливість вчасно прибувати резервним групам до місця перетинання лінії охорони і затримання втікачів.

Список використаних джерел

1. Лист Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України від 26.02.2021 № 2/1-3124/Рд.
2. Інформаційний бюлетень «Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 р», ДПтС України Кн. 1. Київ, 2013. 38 с.
3. Інформаційний бюлетень «Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016р», Київ: ДКВС України, 2017. 34 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21.
5. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила (Рекомендація № R(2006)2 Комітету Міністрів держав – учасниць від 11.01.2006): прийняті Радою Європи 12.02.1987. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
6. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку: прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 07.09.1990. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334.
7. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text.
8. Кубрак Р.М. Проблемні питання застосування вогнепальної зброї персоналом установ виконання покарань. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 5 листоп. 2021 р.)*. Чернігів : Академія ДПтС, 2021. С. 150–153.
9. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради*

України. 2015. № 40–41. Ст. 379.

10. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 596.

11. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби URL : <https://kvs.gov.ua/wpcontent/uploads/2021/03/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-01.03.2021.pdf>.

12. Михайлик О.Г. Насильство в установах виконання покарань України: теорія і практика: монографія. Київ : ВД «Дакор», 2019. 434 с.

13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

14. Настанова зі стрілецької справи. Київ : Вид. Олег Філюк, 2017. 304 с.

15. Конституція України від 28.06.1996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Спеціальний випуск. Ст. 2598.

16. Bohatyrova O., Bohatyrov A. Legal basis for preventing deformation of personnel of custodial settings. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. P. 117-124.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Lyst Departamentu z pytan vykonannia kryminalnykh pokaran Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 26.02.2021 № 2/1-3124/Rd [Letter from the Department for the Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine № 2/1-3124/Rd]. [in Ukr.].

2. Informatsiyni biuleten «Pro diialnist pidrozdiliv okhorony, nahliadu i bezpeky kryminalno-vykonavchykh ustanov u 2013 r» [Information bulletin «On the activities of units of protection, supervision and security of penitentiary institutions in 2013»]. DPtS Ukrainy, Kyiv. [in Ukr.].

3. Informatsiyni biuleten «Pro stan pravoporiadku, izoliatsii ta nahliadu, diialnist pidrozdiliv okhorony, pozhezhnoi bezpeky ta voienizovanykh formuvan Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy u 2016r». [«Information bulletin «On the state of law and order, isolation and supervision, the activities of security, fire safety and paramilitary units of the State Penitentiary Service of Ukraine in 2016»]. DKVS Ukrainy, Kyiv. 34 p. [in Ukr.].

4. Kryminalno-vykonavchi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 [Criminal Executive Code of Ukraine of 11.07.2003]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 3, art 21. [in Ukr.].

5. Yevropeiski penitentsiarni (viaznychni) pravyla (Rekomendatsiia № R(2006)2 Komitetu Ministriv derzhav – uchasnyts vid 11.01.2006): pryiniati Radouiu Yevropy 12.02.1987. [European Penitentiary (Prison) Rules (Recommendation № R (2006) 2 of the Committee of Ministers of the Member States of 11 January 2006): adopted by the Council of Europe on 12 February 1987]. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032. [in Ukr.].

6. Osnovni pryntsyipy zastosuvannia syly ta vohnepalnoi zbroi posadovymy osobamy z pidtrymannia pravoporiadku: pryiniati Heneralnoiu Asambleieiu OON 07.09.1990. [Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials: Adopted by the UN General Assembly on September 7, 1990.]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334. [in Ukr.].

7. Kodeks povedinky posadovykh osib z pidtrymannia pravoporiadku: pryiniaty Heneralnoiu Asambleieiu OON 17.12.1979. [Code of Conduct for Law Enforcement Officials: Adopted by the UN General Assembly on December 17, 1979]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282. [in Ukr.].

8. Kubrak, R. M. (2021) Problemni pytannia zastosuvannia vohnepalnoi zbroi personalom ustanov vykonannia pokaran. [Problematic issues of the use of firearms by the staff of penitentiary institutions.]. *Intehratsiia teorii u praktyku: problemy, poshuky, perspektyvy* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Chernihiv: Akademiia DPtS, pp. 150–153. [in Ukr.].

9. Pro Natsionalnu politsiyu [On the National police]: Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2015. № 40-41, art. 379. [in Ukr.].

10. Pro Natsionalnu hvardiyu Ukrainy [On the National Guard of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.03.2014 № 876-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 17, art. 596. [in Ukr.].

11. Zahalna kharakterystyka Derzhavnoyi kryminalno-vykonavchoyi sluzhby [General characteristics of the State Penitentiary Service]. URL: <https://kvs.gov.ua/wpcontent/uploads/2021/03/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-01.03.2021.pdf>. [in Ukr.].

12. Mykhailyk, O. (2019) Nasyilstvo v ustanovakh vykonannia pokaran Ukrayiny : teoriya i praktyka [Violence in penitentiary institutions of Ukraine: theory and practice] : monohraf. Kyiv : VD «Dakor», 434 p. [in Ukr.].

13. Kryminalnyi kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2001. № 25, art. 131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>. [in Ukr.].

14. Nastanova zi striletskoyi spravy [Guidelines for shooting.]. Kyiv : Filyuk O., 2017. [in Ukr.].

15. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Ofitsiynnyy visnyk Ukrayiny*. 2010. № 72/1. Special issue, art. 2598 [in Ukr.].

16. Bohatyrova, O., Bohatyrov, A. (2021) Legal basis for preventing deformation of personnel of custodial settings. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, pp. 117–124.

ABSTRACT

Ruslan Kubrak, Vasyl Sheheda. Use of coercive measures by correctional institutions personnel: necessary component of professional activity or obsolete rudiment. The analysis of problematic issues of firearms, special means, measures of physical influence, and service dog application by the penitentiary institutions personnel is carried out.

It has been determined that among the coercive measures most often used by the staff against convicts are handcuffs and physical force. Most of these measures were used in cases of physical resistance termination to the staff of institutions and obstruction of the procedural security measures implementation, as well as attempts of convicts to self-harm. The largest number of judgments of the European Court of Human Rights has ruled on violations of the Article 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the use of these coercive measures which showed the signs of torture and inhuman treatment. The issue of non-compliance of the preventive purpose of execution with the type of firearm used in the performance of tasks for the protection of institutions, movement of convicts and prisoners as a means of preventing them and other people from committing criminal offenses is considered. The expediency of restricting the use of military long-barreled weapons by the personnel, to exclude the possibility of using firearms to stop the convicts and prisoners escape, and legally provide for the possibility of its use for destruction solely for self-defense and protection of others from apparent attack during life- and health- threatening situation is justified. The ways to solve the problems of the use of firearms by the staff of penitentiary institutions covered by the publication are suggested.

The necessity for the existence of the right for management and rank-and-file personnel to apply coercive measures against offenders is substantiated, which is due to a number of factors, in particular: criminogenic composition of people detained in institutions, the number of crimes committed in their territory, attacks on staff, malicious disobedience to lawful personnel requirements, threats and escapes from institutions, the presence of a significant number of prohibited items in restricted areas, including piercing-cutting ones.

Keywords: *penitentiary institution, convicts, imprisonment, criminal offense, armed attack, firearms, special means, coercive measures.*

UDC 349.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-433-441

**Lyudmila
KUZNETSOVA** ©
PhD in Law

**Anastasia
LYTVYENKO** ©
Lecturer

(Eastern European University named after Rauf Ablyazov, Cherkasy, Ukraine)

HISTORICAL AND LEGAL OUTLINE OF THE PROBLEM OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

Людмила Кузнецова, Анастасія Литвиненко. Історико-правовий нарис проблеми охорони навколишнього природного середовища. Наразі суспільство з кожним роком виявляє все більшу зацікавленість в охороні довкілля, забезпеченні сталого розвитку країн і регіонів, захисті інтересів майбутніх поколінь. Проблема збереження навколишнього природного середовища для нинішнього і майбутніх поколінь постає як спільний обов'язок громади. Взаємовідносини суспільства і природи полягають у тому, що фактори економічного зростання – трудові ресурси, засоби виробництва і природні ресурси – у комплексі використовуються

© L. Kuznetsova, 2021

lyudmilamarinich7@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6810-1017>

© A. Lytvynenko, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8149-189X>

Litvinenko_Nastenk@ukr.net

суспільством для розвитку виробництва. Питання взаємовідносин суспільства і природи та використання природних ресурсів стають дедалі актуальнішими.

Авторами розкрито проблему взаємодії людини і природи на всіх етапах розвитку людської цивілізації. Доведено, що раціонального використання людиною природних ресурсів, дотримання еко-балансу, формування свідомого ставлення суспільства до природних ресурсів і природних багатств, тим самим виховування екологічної культури на різних етапах розвитку громадянського суспільства. Авторами висунуто тези, про те, що виділення і закріплення права на безпечне навколишнє середовище як одного з глобальних, фундаментальних прав людини базується на об'єктивних передумовах, пов'язаних з необхідністю спеціально піклуватися про збереження, відновлення і поліпшення природних умов Землі, стану біосфери для здоров'я сучасного і майбутнього поколінь людей.

Виокремлено роль громадських організацій з проблеми охорони природного навколишнього середовища, окреслено питання громадського контролю за станом навколишнього природного середовища. Досліджено етапи формування молодіжних та студентських громадських організацій, що пропагували ідеї захисту навколишнього природного середовища, збереження флори та фауни. За сучасних умов економічного розвитку значно ускладнились взаємовідносини суспільства з природою, адже людина має змову впливати на хід природних процесів та опанувати природні ресурси.

Ключові слова: екологія, охорона природа, природоохоронне законодавство, громадські організації з охорони природи.

Relevance of the study. Human interaction with nature can be both positive and negative. In particular, man in the process of economic development has mastered new and new natural landscapes, adapting them to their needs, thereby increasing the natural productive forces for society.

Recent publications review. The following representatives of legal science were engaged in research of historical and legal questions of environmental protection of their time: V. Andreytsev, P. Bilenchuk, A. Hetman, V. Kostytsky, K. Ryabets, Yu. Shemshuchenko.

The research paper's objective is to study in the historical and legal perspective of the issues of normative protection of the natural environment and public involvement in this problem.

Discussion. Today's conditions, nature protection is becoming one of the most acute urgent social problems and is one of the most important functions of the state, which it delegates to its bodies. The ratio of the environmental function of the state and public authorities – is the ratio of general and special in public activities, where the environmental function of the state – is common in its activities to protect the environment, inherent in certain authorities, and the functions of public authorities – there is the special thing that distinguishes them from each other.

The relationship between human society and nature, which manifested first in the use of natural resources, then in the use and protection, and later in the use, protection and appropriate transformation, depends on the socio – economic structure of society and the development of technology.

The historical – evolutionary process of rethinking man's attitude to nature is currently underway. After all, economic achievements are possible only if the natural potential of the Earth preserved the rational use of all natural resources and constant care for their reproduction, quantitative enrichment and improvement.

Thus, the economic prosperity of the peoples who inhabited the Bronze Age basin of the Euphrates and Tigris in Mesopotamia, the Nile in Egypt, the Syr Darya in Central Asia, the Ganges in India, largely achieved through the rational use and protection of water and land resources. In some countries, in particular in India, before our era there was a certain regulation of environmental nature [8, p. 18].

History, the current state and especially the future development of the relationship between man and nature are currently attracting the most attention of people around the world. The general interest in these complex problems is quite understandable, because the state of our planet is deeply disturbing and leaves its inhabitants indifferent.

We all know that every living organism in the process of its vital activity constantly interacts with the natural environment. Not an exception is a person who takes in nature various products and raw materials, processes them into substances necessary for it. In this way, man in one way or another interferes with nature and affects it. Under the conditions of globalization and integration processes, human influence on nature has changed.

At the dawn of human society, the principle of attitude to nature was simple and

primitive – to take everything useful for themselves and for society, without thinking about the consequences. However, primitive tools made it possible to meet the needs of each member of the community only at a minimal level, the metabolism between man and nature was then close to equilibrium. Yet hunting at that time led to a reduction in the number of such large species of animals that reproduce slowly as mammoths and woolly rhinos.

On the border of the Paleolithic and Neolithic, in the era of the primitive communal system, there was a transition to the extraction of smaller but massive hunting objects, which caused by a decrease in the number of large objects and associated with improvements in hunting and fishing tackle.

In the epoch of the primitive communal system, man began to pay attention to the state of natural resources that he used, tried to find out to some extent the causes of natural phenomena, sought connections between them. Even then, some measures taken to protect vital natural resources at the time. Periodic bans on hunting various species of animals practiced, useful vegetation protected, and unjustified predatory destructive attitude to nature was punishable by death in most primitive peoples [12, p. 19].

In some places, environmental measures had a religious color. Many of the holy places of that time were areas of especially valuable natural lands, a kind of reserves. At this time, man gets the opportunity better meet their needs through livestock and primitive agriculture. The slash – and – burn system then and later had a significant impact on forest vegetation, changing it in the desired direction: in the «turnover» of this system was 10-15 times more land than it used for crops.

In general, in the era of communal and tribal system, a system of use of natural resources developed, designed to ensure the restoration of consumed resources. There was a certain balance in the system of using the riches of nature.

The long process of formation of labor and social organization of primitive people, the development of their mental and collective activities created a basis for understanding not only the fact of their existence, but also for understanding the dependence of this existence on conditions within their organization and external natural conditions.

In the era of slave – owning society, there was some degradation in the principles of use of natural resources, as labor fell to the slaves, who were not interested in its consequences and in maintaining the conditions that would ensure its productivity. Slave owners did not care so much about the organization of the economy, as engaged in the seizure of new slaves and wealth from neighbors [13, p. 190].

Under feudalism, a clear division of society into subordinate producers and dominant consumers precluded the rational use of the wealth of the land. The expansion of agriculture took place at this time due to the destruction of forests; in addition, large areas of forest cut down for the needs of the sailing fleet, which was necessary to capture overseas territories and ensure trade relations between Europe and new lands [12, p. 21].

The large – scale change of landscapes – forest and forestless, steppes and meadows to fields – has dramatically affected the living conditions of the animal world. The habitat of animals and birds has shrunk, and some species have disappeared altogether. In the era of feudalism, many laws issued aimed at preserving game animals. They had a certain environmental significance, but their main purpose was to consolidate the right of feudal lords to indivisibly use the hunting riches of forests and deprive these rights of the rest of the population. Yet, under this protection were taken and disappearing, already lost hunting value, animals – round, tarpan. At the same time, there was such a phenomenon as poaching [4, p. 15].

Under capitalism, man's action on nature reached its apogee. This interaction, on the one hand, contributed to the movement of society forward, on the other – led to the undermining of natural and historical conditions of this society. The capitalist mode of production, which based on the principle of profit maximization, has entered into sharp contradiction with the requirement of rational use of natural resources and preservation of a healthy human living environment.

In capitalist society, there is an idea of the need to protect nature as the basis of life and productive human activity. The high level of technological development, characteristic of this society, makes it possible to fulfill this need. However, there are no socio – economic preconditions – public ownership of the means of production and all natural resources.

Thus, if in the early stages of development man was an integral part of nature, so to speak, a «passive element», then over time, learning the laws of nature, it has largely ceased to depend on the conditions created by nature.

Rational use and protection of resources and the biosphere is an integral part of nature protection. This is especially true of hunting, fishing and forestry, as well as those industries that use raw materials of natural origin, including mineral and organic resources.

Every year, along with the aggravation of the demographic situation around the world, the issue of environmental protection is becoming more acute. As recently, there is a hyper – depleting use of natural resources.

Observing the relationship between human society and nature, first there is a trend in the basic use of natural resources, then in the use and protection, and later in the use, protection and appropriate transformation caused by the development of socio – economic infrastructure of society.

The first restrictions on fishing for natural resources introduced by the Russian Pravda Code. In the thirteenth century. In the Vladimir – Volyn principality, hunting of all animals forbidden in certain territories. The decree of Tsar Alexei Mikhailovich regulated hunting and the preservation of hunting resources. During the reign of Peter I, a number of decrees issued. He provided for the protection and planting of forests, ordered to strengthen riverbanks, protect rivers from pollution, regulated fishing and fishing in the rivers of the pearl stand. Special decrees also issued on the protection of soil from erosion and on the protection of terrestrial fauna [7, p. 91].

To protect and supervise the operation of protected forests, a staff of forest wardens created on the periphery, and in the capital – an office headed by the Chief of Staff, who reports to the Admiralty Board.

The very first law on nature protection issued in ancient Babylon by King Hammurabi, which was about the protection of forests (forests divided into separate areas, which managed by special foresters). In India around 240 BC. Emperor Ashoka issued an edict forbidding the killing of animals under six months of age, as well as pregnant females. In addition, a list of animals (animals, birds and fish) protected was added to the edict.

The laws of the Polish prince Boleslaw and the Lithuanian king Jagiello on the protection of forests, tur, bison and tarpan in their possessions known since later times. In particular, Prince Sigismund II of Lithuania published in the «Charter for Dragging» (1955) the first known ban on fishing during the spawning season. In France in the XIV century. A special department «Waters and Forests» created, which was to take care of the preservation of forests. In the middle of the thirteenth century, since the reign of Charlemagne, a large number of royal decrees and parliamentary decrees adopted regarding the preservation of forests. Under William the Conqueror, the death penalty introduced for killing a deer, a wild boar and even a hare [5, p. 27].

Measures were taken to protect the area from loose sands, so in the XVI century. Danish King Christian III issued a law banning the destruction of plants on dunes. Similar laws later issued in Prussia, the Netherlands and France. In the XIX century. Moreover, the first half of the twentieth century. A large number of laws on nature protection and its individual components issued, as well as nature protection institutions and associations established in many foreign countries.

At the turn of the XIX-XX centuries on the territory of the Ukrainian lands began the formation of a public movement for nature protection by forming a network of scientific societies and nature groups interested in nature protection and conservation.

Thus, in 1809 the Ukrainian historian, agronomist, ethnographer V. Lomykovsky for the first time in the fields of his own farm in the village of Trudolyubi, in the Myrhorod region, created a system of field protective forest belts, which later willingly used not only in Ukraine but also in other countries of the former USSR. Moreover, in 1891 on the initiative of Professor VV Dokuchaev established the first in Ukraine society for nature protection, which operated at the Natural History Museum of Poltava and became a center of environmental protection. At the initiative of Academician VI Vernadsky in 1918 in Poltava region established a society of nature lovers.

In 1869, an association of natural scientists founded at Kharkiv University, which included from 40 to 212 people. Among the members of the society were well – known biologists, zoologists, physiologists, geologists and historians [2, p. 25].

The initiator of the creation in 1869 of the Kiev Society of Naturalists was the zoologist KF Kessler and biologist – evolutionist OO Kovalevsky. The members of this society compiled and published the first geological maps of Kyiv and Kyiv province, and conducted research on various components of nature in the Black and Azov Seas.

Soon, in 1871, the Novorossiysk (Odessa) Society of Naturalists established which studied the Black Sea and biological and physical – geographical studies of the Kuyalnitsky and Khadzhibeysky estuaries.

The beginning of the twentieth century was a kind of impetus for the creation of public organizations for nature protection, so, in 1910 in the village of Khortytsya, Ekaterinoslav province (now Zaporozhye region), and a local teacher PF Bazuk created the Society for the Protection of Nature, which had more than 200 members.

In 1911, on the initiative of Professor V. Taliev organized the Kharkiv Society of Nature Lovers. The members of the society in 1913-1914 organized the first exhibition in the Russian Empire, which included modern Ukraine, an exhibition on nature protection, which exhibited materials on human impact on nature and environmental measures in Ukraine and Russia. In 1915, this society organized courses for guides «in nature», which trained more than 400 students, mostly teachers [3, p. 28].

During 1912-1918, similar societies of naturalists and nature lovers founded in Zhytomyr, Kamyanets-Podilskyy, Lutsk, Chernihiv, and Simferopol.

At that time, the Russian professor G. Kozhevnikov, who in 1924 headed the Society for Nature Protection. This society called for the need to organize reserves as a standard of nature.

In 1925, the State Committee for Nature Protection was established, which in 1930 was transformed into the Interdepartmental Committee for the Promotion and Protection of Natural Resources. In 1939, the Main Directorate for Reserves began to function.

Nature protection is one of the most important state tasks and a matter for the whole nation. In view of this, in all the former Soviet republics there were nature protection societies, which endowed with great rights and powers. The highest body of the Society for the Protection of Nature was the congress, which convened once every four years. In Ukraine, the Society for Nature Protection established in 1946, with branches in oblasts, rayons, towns and villages, at industrial enterprises, on collective farms and in educational institutions.

Among the direct practical cases of the society should be mentioned the organization of public inspections for nature protection, which worked in close connection with the state inspections. According to the broad program, competitions were held annually among the organizations of the societies under the slogans «Small rivers are full of water and purity.»

The main tasks of the society were to promote the ideas of nature protection, the achievements of science in nature management, education of the general population to care for natural resources and care for their preservation and multiplication, practical work, public control over the implementation of the ruling party and government on nature protection and rational use of its resources.

In the early 60's of XX century. The term «environmental legislation» first introduced into scientific circulation. For many years, this concept has become dominant in scientific discussions about the existence of a new comprehensive topical and important branch of law and legislation with the appropriate name.

Thus, on June 30, 1960, a law passed regarding nature protection. This was the first law in the history of the USSR, which regulated the whole complex of public relations in the field of nature protection and rational use of natural resources. It consisted of 11 sections. Sections 1 and 2 defined: the concept of nature protection, objects of such protection, state bodies and public organizations responsible for nature protection in the Soviet republic. Nature protection understood as a set of state and public measures aimed at conservation, rational use, expanded reproduction and development of natural resources. Land, subsoil, water resources, forests, field protection and forest protection belts, green plantations, typical landscapes, resort areas, rare outstanding natural objects, nature reserves and reserves, fauna, atmospheric air and other natural resources were subject to state protection. In economic circulation, and those, which are not operated. The law enshrined the right of exclusive state ownership of natural resources.

In 1964, the youth organization «Green Patrol» established which involved pioneers and schoolchildren in environmental activities, primarily in landscaping. Such organizations worked under the leadership of Komsomol committees, councils of pioneer organizations and local individual societies of nature protection [5, p. 94]. Their message was to instill in schoolchildren and young people a sense of love for native nature, responsibility for its fate, care for its wealth, involvement of the latter in landscaping activities (planting shrubs, trees, flowers and other plants), to preserve monuments nature. The «Green Patrol» worked as a chief, deputy and commander of the patrol.

By the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR of March 25, 1967 [5, p. 27], the State Committee for Nature Protection was established in the Ukrainian SSR. The purpose of this committee was to comply with the Law of the USSR of June 30, 1960. Together with the existing inspections of ministries and departments, the State Committee for Nature Protection of the USSR exercised control and supervision over: protection of atmospheric air, protection and rational use of lands, waters, forests and other plant resources, proper management of hunting and fishing, etc.

In the early 1970s, at the initiative of students from the University of Tartu and Moscow University, student teams for nature protection established in all union republics. Members of these teams provided assistance in combating violations of nature protection legislation; especially significant assistance to state inspections to combat poachers. They to study and detect soil erosion have done much work.

At this time, detachments of «green» and «blue patrols» began to be formed in schools, which monitored the order in the forests, green areas of cities, and rescued young fish in reservoirs. Students took part in a mass All – Union movement – the relay race «For the attitude to nature.» Every spring there were festivals of birds, forest and garden days, and other events aimed at involving young people in environmental work and educating them in the spirit of love for nature. On their account there are thousands of hectares of planted parks; cleared springs, made feeders for animals and birds.

Issues of nature protection reflected in the Constitution of the USSR of October 7, 1977 and the Constitution of the USSR of April 20, 1978 [118]. Art. 11 of the Constitution of the USSR and Art. 11 of the Constitution of the USSR regulated the exclusive ownership of land, its subsoil, water and forests. An important basis of environmental legislation of the USSR was the content of Art. 18 of the Constitution of the USSR: «in the interests of present and future generations in the USSR, the necessary measures are taken to protect and scientifically sound, rational use of land and its subsoil, water resources, flora and fauna, to preserve clean air and water, to ensure the reproduction of natural wealth and improving the environment that surrounds man. Art guaranteed the right of citizens of the USSR to health care, which was realized through measures to improve the environment. 42 of the Constitution of the USSR. The Basic Law of the USSR imposed on all Soviet citizens the duty to protect nature, to protect its riches (Article 67 of the Constitution of the USSR) [4, p. 78].

In the Chernivtsi region in 1977, workers of the collective farm. Dzerzhinsky Zastavnovsky district took the initiative to launch a socialist competition under the motto «Settlement, enterprise, collective farm, school, yard – exemplary in nature management and environmental protection» [3, p. 44].

At the Republican Council of Ministers of the USSR, a section on the protection and rational use of land, water, resources, protection of fauna and flora, subsoil, air basin, and youth being created. They included leading specialists in the national economy, scientists.

After the VII Congress of the Society in 1981, significant work done to strengthen the leadership of regional, city and district organizations with experienced staff. The deputy chairpersons of the executive committees of the Soviets of People's Deputies elected their chairpersons on a voluntary basis.

In 1984, the Lviv region approved measures to increase soil fertility, combat erosion, accelerate the introduction of low – waste production technologies, and create water protection zones and protective coastal strips along small rivers and reservoirs.

In September, 1988, the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR established the State Committee of the Ukrainian SSR for Nature Protection. The organization of new state committees on the Union – Republican principle was to provide a unified approach to the construction of public administration bodies for nature protection at the national level, which was not the case before. The State Committee of the Ukrainian SSR for Nature Protection formed based on the reorganized State Committee of the Ukrainian SSR for Nature Protection and relevant subdivisions of the State Agrarian Industry of the Ukrainian SSR, the Ministry of Water Management of the Ukrainian SSR, the Ukrainian Republican Department of Hydrometeorology.

An important form of public work on environmental advocacy was the creation of Houses of Nature, which served as methodological centers, where held: lectures, talks, performances, thematic evenings, meetings with students. They trained for leaders of agricultural and industrial enterprises, leaders of student construction teams.

The general nature of environmental activities has led to the concern of citizens for

nature protection, their interest in the optimal solution of environmental issues. Labor collectives in accordance with the Law of the USSR «On labor collectives and increasing their role in the management of enterprises, institutions, organizations» [9] carried out measures for the rational use of land, subsoil, water, forests and other natural resources.

Beginning in the late 80's and early 90's of the twentieth century in Ukraine were laid the political foundations of the environmental movement, as a set of activities of citizens and NGOs aimed at protecting and resuscitating nature and carried out locally and globally for harmony between man and the environment [5, p. 64].

In October 1989, the Ukrainian Ecological Association «Green World» established based on which the Green Party of Ukraine later formed.

On June 25, 1991, was adopted the Law of Ukraine «On Environmental Protection» [10], which, taking into account the positive foreign experience, previous domestic legislative practice in addressing environmental issues, formulated the basic provisions for environmental protection, in particular, provided for the introduction of economic mechanisms to ensure its protection, management of nature. The law paid special attention to environmental safety, established basic provisions for the use of natural resources, control and supervision, environmental expertise, environmental insurance, environmental standardization and environmental regulation, liability for environmental damage and more.

By virtue of Art. 1 of the Law of Ukraine «On Environmental Protection» the task of legislation on environmental protection is to regulate relations in the field of protection, use and reproduction of natural resources, environmental safety, prevention and elimination of negative impact of economic and other activities on the environment. Resources, genetic fund of wildlife, landscapes and other natural complexes, unique territories and natural objects related to historical and cultural heritage.

Since 1991, in the conditions of independent Ukraine, the ecological public initiative movement has acquired a nationwide scale. In addition, since 1996, the Public Council of Non – Governmental Environmental Organizations has been working under the Ministry of Energy Resources of Ukraine.

Since 2010, our country has been a Party to the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision – Making and Access to Justice in Environmental Matters.

Conclusions. In the formation of human consciousness in all historical epochs, and especially in modern times, the need to protect nature has played an important role, and hence the awareness of their direct and immediate dependence on it. Ecological ideas of people have historically originated and developed a long time ago. Specific knowledge about the environment and the nature of the relationship with it acquired practical significance at the beginning of the development of the human species.

The key to success in solving environmental and socio – economic problems of any region is the active participation of the public, academia and youth in solving them. To exercise public influence on the development of society at the local, regional and state levels, community members unite in independent public organizations, which in recent years in Ukraine have become the most active part of the population. Environmental public organizations are popular. The most numerous and most authoritative are: Ukrainian Association «Green World», Ukrainian Society for Nature Conservation; All – Ukrainian Ecological League; National Ecological Center of Ukraine; public environmental organization «Renaissance»; network of environmental organizations «Eco – law», network of non – governmental organizations «МОМ – 86»; All – Ukrainian Charitable Foundation «Sprout», Ukrainian Geographical Society and Eco-Activist Movement.

At present, the work of public organizations should not be limited to environmental protection; it aimed at restoring the eco – balance of our state. Numerous environmental organizations and associations should facilitate this.

Список використаних джерел

1. Акоюн В. Г. Громадянські ініціативи «Зелених» як засіб впровадження екологічної парадигми. *Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія*. 2011. Вип. 99. С. 98-110.
2. Взаимодействие общества и природы. Философско-методологические аспекты экологической проблемы ; отв. ред. Е. Т. Фардеев. Москва : Наука, 1986. 350 с.
3. Гладов Н. А., Михеева А. В., Галушин В. М. Охрана природы: учеб. пособие. Киев: Вища школа, 1980. 232с.
5. Заржицький О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики

України (теоретичні аспекти) : монограф. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. 200 с.

6. Кузнецова Л. В. Генеза громадських організацій охорони навколишнього природного середовища. *Порівняльно-аналітичне право*. № 4. С. 26-28.

7. Люлека С. Громадські природоохоронні організації та напрями їх екологічної діяльності. *Молодь і ринок*. 2017. № 3 (146). С.62-66

8. Митрюшник К. П., Шапошников Л. К. Прогресс и природа. Москва : Лесная промышленность, 1980. 352 с.

9. Мякушко В. К., Шабаров О. О. Охрана природы. Київ : Урожай, 1986. 112 с.

10. Про трудові колективи і підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами, організаціями : Закон СРСР від 17.06.1983. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9500400-83>.

11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

12. Участие общественности в правовом регулировании воздействия на окружающую среду ; под ред. Вильям Фатрел, Гровер Рен, Ан Пауерз и др. ; пер. с англ. Вашингтон : Ин-т законодательства окружающей среды, 1991. 184 с.

13. Фардеев Е. Т. Взаимодействие общества и природы: философско-методологические аспекты экологии. Москва : Наука, 1986. 350 с.

Надійшла до редакції 21.11.2021

References

1. Akopyan, V. H. (2011) Hromadyans'ki initsiatyvy «Zelenykh» yak zasib vprovadzhennya ekolohichnoyi paradyhmy [Civic initiatives of the Greens as a means of implementing the environmental paradigm]. *Nova paradyhma. Filosofiya. Politolohiya, Sotsiolohiya*. Vyp. 99, pp. 98-110. [in Ukr.].

2. Vzaimodeystviye obshchestva i prirody. Filosofsko-metodologicheskiye aspekty ékologicheskoy problemy [Interaction of society and nature. Philosophical and methodological aspects of the environmental problem] ; otv. red. E. T. Fardeyev. Moscow : Nauka, 1986. 350 p. [in Russ.].

3. Gladov, N. A., Mikheyeva, A. V., Galushyn, V. M. (1980) Okhrana prirody [Nature protection] : ucheb. posobiye. Kyiv: Vyshcha shkola, 232 p. [in Russ.].

5. Zarzhyts'kyu, O. S. (2012) Aktual'ni problemy pravovoho zabezpechennya ekolohichnoyi polityky Ukrainy (teoretychni aspekty) [Nature protection] : monohraf. Dnipropetrovs'k : Natsional'nyy himychnyy universytet, 200 p. [in Ukr.].

6. Kuznetsova, L. V. (2019) Geneza hromads'kykh orhanizatsiy okhorony navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha [Genesis of public organizations of environmental protection]. *Porivnyal'no-analitychne pravo*. № 4, pp. 26-28. [in Ukr.].

7. Lyuleka, S. (2017) Hromads'ki pryrodokhoronni orhanizatsiyi ta napryamy yikh ekolohichnoyi diyal'nosti [Genesis of public organizations of environmental protection]. *Molod' i rynek*. № 3 (146), pp. 62-66. [in Ukr.].

8. Mytryushnik, K. P., Shaposhnikov, L. K. (1980) Progress i priroda [Progress and nature]. Moscow : Lesnaya promyshlennost', 352 p. [in Russ.].

9. Myakushko, V. K., Shabarov, O. O. (1986) Okhorona pryrody [Nature protection]. Kyiv : Urozhay, 112 p. [in Ukr.].

10. Pro trudovi kolektyvy i pidvyshchennya yikh roli v upravlinni pidpryyemstvamy, ustanovamy, orhanizatsiyamy [On labor collectives and increasing their role in the management of enterprises, institutions, organizations] : Zakon SRSR vid 17.06.1983. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9500400-83>. [in Ukr.].

11. Pro okhoronu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha [On environmental protection] : Zakon Ukrainy vid 25.06.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>. [in Ukr.].

12. Uchastiye obshchestvennosti v pravovom regulirovaniy vozdeystviya na okruzhayushchuyu sredy [Public participation in the legal regulation of environmental impact] ; pod red. Vyl'yam Fatrel, Hrover Ren, An Pauertz y dr. ; per. s anhl. Vashynhton : In-t zakonodatel'stva okruzhayushchey sredy, 1991. 184 p. [in Russ.].

13. Fardeyev, E. T. (1986) Vzaimodeystviye obshchestva i prirody: filosofsko-metodologicheskiye aspekty ekologii [Interaction of society and nature: philosophical and methodological aspects of ecology]. Moscow : Nauka, 350 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Nowadays, the society is reveal more and more interest in environmental protection, ensuring sustainable development of countries and regions, protection of the interests of future generations. The problem of preserving the natural environment for present and future generations appears as a common responsibility of the community. The relationship between society and nature is that the factors of economic growth – labor resources, means of production and natural resources – used in combination by society for the development of production. Issues of the relationship between society and nature and the use of natural resources are becoming increasingly important.

The authors reveal the problem of interaction between man and nature at all stages of development of human civilization. It proved that the rational use of human natural resources, compliance

with eco – balance, and the formation of a conscious attitude of society to natural resources and natural richness, thereby educating environmental culture at different stages of development of civil society.

The authors put forward the thesis that the allocation and consolidation of the right to a safe environment as one of the global, fundamental human rights. It based on objective preconditions related to the need to take special care of preserving, restoring and improving the Earth's natural conditions, state of the biosphere for the health of present and future generations of people.

The article highlights the role of public organizations on the problem of environmental protection, outlines the issues of public control over the state of the environment. Researched the stages of formation of youth and student public organizations that promoted the ideas of environmental protection, preservation of flora and fauna.

Under modern conditions of economic development, the relationship between society and nature has become much more complicated, because man has the opportunity to influence the course of natural processes and master natural resources.

Keywords: *ecology, nature protection, nature protection legislation, public organizations for nature protection.*

УДК 343.132

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-441-447

Ірина КУЧИНСЬКА[©]

кандидат фармацевтичних наук
(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

ДОПИТ ЕКСПЕРТА В СУДІ (ТАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ЕКСПЕРТА, СУДУ, ПРЕДСТАВНИКІВ СТОРІН)

У статті висвітлено проблему, з якою під час допиту стикається експерт. Огляд наявних науково-практичних джерел показав недостатню кількість інформації за цією тематикою. Складність допиту експерта полягає в тому, що суб'єкти допиту часто не обізнані у сфері знань, які має експерт, не завжди тактично готові й самі експерти.

Наведено найбільш поширені ситуації та питання, що постають перед експертами під час допиту в суді. Надано науково обгрунтовані тактичні поради щодо лінії поведінки експерта на допиті в суді з урахуванням поширених на практиці способів, до яких може вдатися зацікавлена сторона. Розглянуто загальні предметно-наукові засади судової експертизи, наведено приклади запитань експерту та об'єктивних відповідей на них.

Ключові слова: *експерт, висновок експерта, допит експерта, запитання експерту, тактичні рекомендації.*

Постановка проблеми. Чинне законодавство передбачає виклик на допит до суду експерта для роз'яснення висновку експерта. Суб'єкти допиту часто не обізнані у сфері знань, які має експерт. Водночас предмет допиту в будь-якому процесі є предметом експертизи. Цим допит експерта відрізняється від допиту інших учасників процесу та, відповідно, потребує особливої тактики його проведення.

Зазвичай під час допиту найактивніше поводить ся сторона та її представник, не на користь яких надано висновок. Висновки експерта не задовольняють одночасно обидві сторони через їх взаємопротилежні інтереси, тому природньо, що сторона, яка не отримала бажаного результату, буде намагатись підірвати довіру до висновку та експерта, який його надав.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню теоретичних питань, пов'язаних з характеристикою поняття, сутності, змісту допиту експерта та практичних основ його проведення під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження, надана істотна увага. Проте огляд наявних науково-практичних джерел показав замалу кількість інформації щодо тактичних аспектів проведення цієї процесуальної дії. Тому виникла нагальна потреба на основі узагальнення досвіду допитів експертів у судах розробити тактичні

рекомендації для експерта, суду, представників сторін.

Інтерес дослідників до проблем допиту в кримінальному судочинстві є цілком закономірним. Вченими Л. Ароцкером, В. Бахіним, О. Басвим, Р. Белкіним, О. Васильєвим зазначено, що тема допиту експерта не є вичерпною, оскільки аспекти проведення допиту постійно узагальнюються та впроваджуються у практику нові психологічні і науково-методичні засоби його проведення [1-2].

На думку професора Л. Ароцкера, предметом допиту експерта можуть бути найрізноманітніші за своїм характером обставини, які вимагають спеціальних знань, але будь-які з них повинні стосуватись предмета проведеної експертизи. На відміну від допиту свідка, допит експерта починається постановкою конкретних питань, що потребують роз'яснення або доповнення та вирішені у висновку експерта [1].

Порядок проведення допиту експерта в суді достатньо висвітлений сучасною літературою. До вказаної проблематики зверталися О. Моїсєєв, Т. Тютюнник, А. Титов, М. Богословська, Н. Панько, В. Попелюшко, Д. Давидова, С. Стахівський, М. Щербаковський, Н. Максимішин, Ю. Грошевий, Є. Демидова, Н. Клименко, О. Чуприна, інші вітчизняні та закордонні вчені [5].

Питання залучення експерта, правової природи висновку експерта, його значення в процесі доказування розглядали С. Строгович, Р. Белкін, А. Вінберг, В. Гончаренко, О. Ейсман, Н. Клименко та ін. [3-4].

На думку А. Р. Белкіна, суд не в змозі всебічно оцінити висновок експерта, одним з дієвих способів розвінчання сумнівів у достовірності висновку експерта є його перевірка шляхом проведення допиту [6].

Метою статті є надання науково обґрунтованих тактичних порад щодо лінії поведінки експерта та представників сторін на допиті в суді. Розглянуті загальні предметно-наукові засади судової експертизи, наведені приклади запитань експерту.

Виклад основного матеріалу. Висновок експерта в системі доказів у практиці всіх видів судочинства посідає важливе місце, про що свідчить велика практика призначення та проведення судових експертиз судами різних юрисдикцій та інстанцій, а також увага, що приділяється призначенню, проведенню та оцінці висновків судових експертів вищими органами в системі судів. Суддівський корпус вельми довірливо ставиться до судово-експертної діяльності.

Однак у сучасних умовах апріорна довіра до висновку експерта неприпустима, тому у разі сумнівів їх вирішують за допомогою показань експерта в суді.

У таких умовах важливе використання тактичних засобів допиту експерта як судом, так і сторонами (їх представниками). Незважаючи на типову ситуацію постійного конфлікту між сторонами, завданням тактики допиту є встановлення дійсних фактичних обставин, що мають доказове значення.

У разі потреби виклику експерта для участі у судовому засіданні, необхідно забезпечити його присутність від початку судового засідання. На відміну від свідків, експерт не підлягає видаленню із зали суду перед його допитом. Процесуальний статус експерта передбачає можливість ставити питання, з'ясування яких стосується предмета експертизи (ст. 356 КПК).

Іноді судді, особливо якщо у справі бере участь кілька експертів, видаляють їх із зали судового засідання через побоювання, що допит попереднього експерта вплине на експерта, що буде на допиті після. За винятком окремих випадків, коли це виправдано з організаційних чи технічних причин, робити цього не треба. Перебуваючи в залі, заслуховуючи питання сторонам, свідкам, колегам та їх відповіді, експерт отримує можливість оперативно з'ясувати важливі фактичні дані, співвіднести з ними свій висновок.

Свідчення експерта заслуховують після оголошення виконаного ним висновку. Якщо експерт вважає за необхідне надати пояснення щодо свого висновку, він це робить, після чого зобов'язаний надати відповіді по справі (ст. 356 КПК).

Судові експерти з великим стажем роботи, які регулярно беруть участь у судових слуханнях, як правило, користуються певною схемою побудови пояснень свого висновку в суді, що дозволяє чітко роз'яснювати основні моменти щодо проведеного дослідження та отриманих результатів. Ця схема зазвичай зводиться до повідомлення таких положень, як: загальна характеристика вихідних даних (достатні, недостатні); завдання, що підлягають вирішенню; характеристика об'єктів дослідження з погляду їх придатності, інформативності; методи дослідження, що застосовуються, та їх

можливості; отримані результати, їх значущість для вирішення поставлених завдань; висновки та їх надійність.

Дотримуючись наведеної схеми, експерт знижує необхідність у додаткових питаннях та полегшує оцінку свого висновку судом. На жаль, нині в теорії та практиці судової експертизи не приділяється належної уваги підготовці експертів до участі у судових засіданнях, тому далеко не завжди пояснення експерта, навіть за кваліфіковано проведених досліджень, бувають достатньо інформативними. Отримавши згідно з наведеною схемою вичерпні відповіді, суд та сторони мають можливість правильно оцінити висновок експерта, помітити слабкі місця: неузгодженість, суперечності тощо.

Під час допиту суд може запропонувати експерту прокоментувати окремі положення або фрагменти експертного висновку, і потім перейти до питань, що стосуються безпосередньо предмета експертизи. Питання експерту можуть задаватись тільки ті, що стосуються його спеціальності та наданого висновку. Про дотримання цього правила суд повинен уважно пильнувати, не допускаючи сторонніх питань, що відволікають безпосередньо від предмета дослідження. Всі питання, що постають перед експертом, повинні мати за мету з'ясувати правильність та обґрунтованість висновку експерта, а у негативному випадку – показати недовіру до нього. Відповідно до цього завдання, питання, що ставляться експерту, можна поділити на такі групи: особистість експерта як фахівця у сфері діяльності, яку він представляє; вихідні дані – матеріали справи, що були використані експертом для проведення дослідження та надання експертного висновку; методика проведення досліджень; обґрунтованість висновків.

Група питань щодо особистості експерта як спеціаліста в певній галузі діяльності спрямована на уточнення рівня його професійної підготовки та компетентності. Ставляться уточнюючі питання щодо експертної спеціалізації, часу останнього підтвердження права проведення експертиз з цієї спеціальності та досвіду роботи.

На цей час судова експертиза є розвиненою галуззю знань із багатoproфільною експертною спеціалізацією, тому під час допиту експерта важливо уточнювати, чи є він фахівцем саме тієї галузі судово-експертних знань, яка необхідна для проведення цієї експертизи та ставити питання щодо його базової освіти. Якщо проводиться допит експерта державної експертної установи, такі питання не виникають, оскільки доручення щодо проведення досліджень конкретному експерту здійснюється відповідно до його спеціалізації, яка забезпечується попередньою підготовкою. Щодо недержавних експертів подібне питання буде не зайвим.

Працівник державної експертної установи для отримання кваліфікації судового експерта з правом проведення судових експертиз та внесення до державного Реєстру атестованих судових експертів України проходить спеціальну експертну підготовку та складає іспит експертно-кваліфікаційній комісії відповідно до ст. 17 Закону України «Про судову експертизу». Під час проходження спеціальної підготовки експерт попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а його обізнаність перевіряється експертно-кваліфікаційною комісією.

Важливим є питання досвіду експерта, оскільки висока експертна кваліфікація досягається роками практики. У державних експертних установах це компенсується участю, допомогою у проведенні досліджень та консультаціями кваліфікованих наставників, перевіркою з боку керівників підрозділів. Однак багато недержавних експертних організацій обмежуються штатом в один-два «молодих» експерти без достатнього досвіду роботи; кваліфікованих наставників немає, контроль якості з боку керівника також відсутній. Тому питання про досвід роботи потрібні.

Щодо вихідних матеріалів, на дослідженні яких будувався висновок експерта, ставляться питання щодо: інформативності об'єкта, що досліджувався; достатньої кількості матеріалу для порівняння, проведення досліджень та надання експертного висновку; достовірності походження зразків та їх сумісності з об'єктом, що досліджується; повноти необхідних відомостей по матеріалах справи, що надані експерту та стосуються експертизи.

Питання інформативності та придатності для проведення дослідження об'єкта експертизи дуже важливі, оскільки в теорії та на практиці судової експертизи проблема дослідження малих кількостей є однією з найскладніших та актуальних майже для всіх класів судової експертизи. Питання про достатність та сумісність порівняльного матеріалу виникають під час експертного вирішення ідентифікаційних та діагностичних завдань. Питання кількості порівняльного матеріалу особливо актуальні у разі

формулювання експертом негативних висновків. Питання, які стосуються порівнюваності матеріалу порівняння, виникають у разі наявності порушень, які допущені під час підготовки матеріалів для проведення експертизи.

Уточнення також можуть вимагати такі моменти: чи всі необхідні матеріали мав експерт; чи враховані експертом під час проведення досліджень конкретні обставини, які стосуються цього об'єкта; чи могла відсутність (наявність) конкретних відомостей вплинути на висновки експерта.

Під час проведення експертизи, експерт повинен мати у своєму розпорядженні всі необхідні матеріали, що належать до її предмета. У разі їх нестачі, він має право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів та відомостей. Під час допиту експерта може виникнути питання: чому експерт не скористався цим правом.

Ще складніше ставити експерту питання щодо технології його дослідження у зв'язку з тим, що суб'єкти доказування можуть не знати методичні можливості різних експертних спеціальностей. Приблизні питання, що стосуються змісту експертного дослідження, можуть бути про: науковий статус методики, що використовувалась під час проведення цієї експертизи; наявність інших методик для вирішення цього завдання експертизи та чому була застосована саме ця; можливості методики, що використовувалась, її надійність та ефективність; дотримання умов застосування методики.

Немає сенсу під час допиту експерта ставити питання щодо загальних наукових засад поширених та традиційних видів судової експертизи. Проте, якщо йдеться про нові види чи напрями судових експертиз, таке питання може бути поставлене. Наприклад, про закономірності в галузі документознавства, які дозволяють встановити абсолютну давність нанесення реквізитів.

В основі експертного дослідження завжди лежить певна методика. Експерти державних експертних установ, як правило, використовують загальноприйняті сертифіковані методики та методи дослідження, що пройшли апробацію та рекомендовані до впровадження в установленому порядку. Однак, якщо відомості про це не впливають із тексту висновку, експерту можуть бути поставлені питання щодо статусу методики, що застосовувалась. Відповіді експерта дають зрозуміти причини використання тієї чи іншої методики, і наскільки при цьому був дотриманий принцип адекватності методики до цієї експертної ситуації.

Питання, що стосуються висновків експерта, ставляться з метою з'ясування обґрунтованості тих висновків, які зроблено експертом у результаті дослідження та сформульовані ним у заключній частині. При цьому відбувається типова постановка питань щодо: достатності сукупних ознак та їх співвідношення для висновку; критеріїв, що покладені в основу експертної оцінки достатності сукупності ознак; категоричності / імовірності висновку за недостатньої сукупності ознак; надійності та ефективності зробленого висновку.

Сукупність ознак, співвідношення їх збігів та відмінностей, достатність сукупності ознак для ухвалення певного рішення, критерії та надійність ухвалення рішення експертом – усе це основні методологічні категорії теорії та практики судової експертизи, у яких будується обґрунтованість експертного висновку.

У кожній методиці є свої критерії оцінки необхідності та достатності отриманої у результаті проведення дослідження інформації для ухвалення рішень. Якщо експерту поставлені такі питання, він повинен роз'яснити ці моменти. Наприклад, не може бути ідентифікований за почерком у категоричній формі виконавець рукописного об'єкта за трьома ознаками.

Питання щодо ступеня достовірності (надійності) результатів конкретного дослідження вимагає від експерта відповіді завжди, незалежно від того, проводилося дослідження на якісно-описовому чи кількісному рівні.

Доволі часто у судовій практиці незадоволена сторона ставить питання у загальній формі про ступінь достовірності висновків експерта з цього виду досліджень, конкретно в цій експертизі. Є види експертних досліджень, за якими висновки взагалі через рівень наукової розробленості неспроможні формулюватися у категоричній формі або даються рідко за наявності певних умов. Щодо достовірності конкретного висновку, то в кожному окремому випадку експерт повинен пояснити, на якій науковій основі побудований його висновок і повідомити про ступінь своєї переконаності, що відповідає висновку експерта.

Питання ефективності методики відображає можливості роду або виду експертизи та виникає у випадках незадоволеності суб'єкта допиту некатегоричним рішенням експерта або його висновком щодо неможливості вирішення питання. Якщо виникають такі сумніви, представник сторони ще до розгляду справи в судовому засіданні може направити адвокатський запит відповідно до Закону України про адвокатуру та адвокатську діяльність, з проханням роз'яснити чи можливі у такій формі експертні висновки щодо його експертизи, яка його цікавить. Тож сторона, підготувавшись заздалегідь, не ставитиме непотрібних питань під час допиту експерта.

Відповідаючи на запитання, експерт має можливість висунути додаткові аргументи на обґрунтування зроблених ним висновків, послатися на довідкову, методичну та нормативну літературу; пояснити, чому до основи висновку покладено ті або інші ознаки, яка достовірність отриманих результатів, на чому ґрунтуються його розрахунки та висновки.

Сторона може клопотати, а суд запропонувати експерту подати на огляд опубліковану методику, якою він користувався. Якщо така необхідність виникає, то викликаючи експерта на судове засідання, необхідно попередити його про це.

Непоодинокі випадки, коли представники незадоволеної сторони під час допиту експерта допускають неповажну форму питання, що містить сумніви в його професіоналізмі, сумлінності, підкупі іншою стороною тощо. Такі питання судом мають зніматися, із зауваженням про неприпустимість їхньої постановки.

Якщо в результаті дослідження висновку експерта на судовому засіданні виявилася неповнота, неясність чи суперечливість доказів, які в процесі судового розгляду не вдалося усунути, суд може ухвалити рішення про призначення додаткової чи повторної експертизи відповідно.

Окремого розгляду вимагають ситуації, коли у судовому засіданні беруть участь кілька експертів, які проводили комісійні, комплексні, повторні та додаткові експертизи. Запрошувати до судового засідання необхідно усіх експертів, що брали участь у справі. Виняток можуть становити ситуації, пов'язані з проведенням комісійних експертиз експертами однієї спеціальності за умови, що вони не мали розбіжностей та дійшли одного висновку.

За наявності у справі висновків різних експертів, висновки яких не збігаються, кожний оцінюється за загальними правилами. У такому разі стороні треба клопотати про виклик до судового засідання всіх експертів. Їхні пояснення повинні допомогти з'ясувати причину висновків, які не збігаються. Допит експертів проводиться по чергово. Експерту – члену комісії може бути поставлене питання про відсутність у нього сумнівів щодо формування даного експертного висновку.

Під час допиту експертів, які проводили комплекс експертиз, має значення послідовність допиту за умови, що у висновках експертів є логічна залежність. У більшості випадків тактично необхідно визначати послідовність допиту експертів відповідно до послідовності їхньої участі, описаної в дослідницькій частині експертного висновку. Крім того, враховується роль кожного у вирішенні загального (інтеграційного) завдання та логічна послідовність проміжних висновків. Кожному експерту можуть бути поставлені питання, що стосуються його експертної спеціалізації.

Особливу складність має допит експертів у ситуації повної або часткової їх розбіжності у висновках з тих самих питань. Найчастіше це трапляється під час виконання повторних, іноді додаткових експертиз. У цих ситуаціях послідовність допиту експертів відповідає послідовності їх виконання експертизи. Експерти можуть ставити питання та коментувати свідчення один одного. Якщо висновки експертів не збігаються, обов'язково повинні бути поставлені питання щодо тих базових положень, які послужили основою висновків: використання однієї й тієї ж методики або різних, їхня відмінність, причина вибору певної методики; повнота проведення досліджень кожним експертом; повнота врахованих вихідних даних; перевірка всіх експертних версій; виявлення всіх інформативних ознак; достатність отриманих результатів дослідження даних для виконаних висновків.

У процесі допиту необхідно з'ясувати причину розбіжностей у висновках експертів. Експерти, які проводили повторні або додаткові експертизи, повинні у своїх показаннях пояснити причину розбіжностей у висновках з попереднім експертом. Наприклад, цілком може задовольнити пояснення експерта, який проводив додаткову експертизу, про те, що відмінності у висновках пов'язані з великим обсягом

порівняльного матеріалу, що був у його розпорядженні та дозволив йому вирішити питання в категоричній формі, що не міг зробити експерт, який не мав додаткових зразків та відомостей.

У зв'язку з тим, що сторони та їхні представники не в змозі розібратися у всіх питаннях, пов'язаних із експертним дослідженням, вони досить часто вдаються до допомоги та консультацій фахівців у певних галузях. Також незадоволена сторона дуже часто звертається за допомогою до фахівця в надії отримати підстави для того, щоб оскаржити висновки експерта під час допиту в суді. Як правило, фахівець, спрямований на це, завжди знайде, чим дорікнути експерту. Однак треба застерегти сторону від такої тактичної помилки, як гіперболізація дрібних зауважень спеціаліста та побудова на них лінії поведінки під час допиту експерта. Якщо йдеться про недоліки опису дослідження у висновку, які не впливають на висновки експерта, технічні помилки тощо, а загалом висновок заперечень не викликає, не варто клопотати про запрошення фахівця до суду.

Висновки. У статті наводяться приклади лише деяких аспектів, що виникають в суді під час допиту експерта. Треба усвідомлювати, що агресивна напористість сторони захисту або судді на допиті експерта зводиться нанівець якістю проведеної експертизи, належністю спеціальних знань експерта та неухильним дотриманням норм законодавства. Тактична підготовленість експерта полягає в наявності у нього чіткого та переконливого обґрунтування свого експертного висновку, що досягається вмінням застосовувати свої знання, практичний досвід. Згідно зі ст. 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, повинен керуватися верховенством права. Зважаючи на те, що судові рішення з урахуванням наданих експертом відповідей виносить суддя, відповіді на допиті треба надавати судді, а не тільки особі, яка поставила запитання, також треба запобігати перетворенню допиту у дуетну полеміку.

Список використаних джерел

1. Ароцкер Л. Е. Тактика и этика судебного допроса. Москва : Юр. лит., 1969. 120 с.
2. Белкин А. Р. Теория доказания : науч.-метод. пособие. Москва : Норма, 1999. 429 с.
3. Винберг А. И. Судебная экспертиология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособие. Волгоград : НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1979. 182 с.
4. Клименко Н. И. Судова експертологія. Курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007. 527 с.
5. Моїсєєв О. М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування : монограф. Харків : Апостиль, 2011. 424 с.
6. Титов А. Н., Тютюнник Т. В. Некоторые аспекты допроса эксперта в уголовном процессе. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки.* 2013. № 2–1. С. 363–368.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Arotsker, L. Ye. (1969) *Taktika i etika sudbnogo doprosa* [Tactics and ethics of judicial interrogation]. Moscow : Yur. lit., 120 p. [in Russ.].
2. Belkin, A. R. (1999) *Teoriya dokazyvaniya* [Tactics and ethics of judicial interrogation] : nauch.-metod. posobiye. Moscow : Norma., 429 p. [in Russ.].
3. Vinberg, A. I. (1979) *Sudebnaya ékspertolohyya (obshcheteoreticheskiye y metodolohicheskiye problemy sudebnykh ékspertyz)* [Forensic expertise (general theoretical and methodological problems of forensic examinations)] : ucheb. posobiye. Volgograd : NliRIO VSSH MVD SSSR, 182 p. [in Russ.].
4. Klymenko, N. I. (2007) *Sudova ekspertolohiya* [Judicial examination]. Kurs lektsiy. Kyiv : In Yure, 527 p. [in Ukr.].
5. Moisyeyev, O. M. (2011) *Ekspertni tekhnolohiyi: teoriya formuvannya i praktyka zastosuvannya* [Expert technologies: theory of formation and practice] : monograf. Kharkiv : Apostyl', 424 p. [in Ukr.].
6. Tytov, A. N., Tyutyunnyk, T. V. (2013) *Nekotoryye aspekty doprosa éksperta v ugovnom protsesse. Uchenyye zapisky Tavricheskogo natsyonal'nogo universiteta im. V. Y. Vernadskogo. Seriya : Yuridicheskiye nauki.* № 2–1, pp. 363–368. [in Russ.].

ABSTRACT

Iryna Kuchynska. Interrogation of the expert in court (tactical recommendations for the expert, the court, the representatives of the parties). The article highlights the problem that the expert faces during the interrogation when asking him questions that go beyond his special knowledge and do not relate to the object of the examination. A review of available scientific and practical sources showed a lack of information on this topic, so there was an urgent need to develop practical advice to experts to confirm their opinion during interrogation, based on a generalization of the experience of interrogation of experts in courts. The difficulty of questioning an expert is that the subjects of the questioning are often

unaware of the expert's knowledge. The experts themselves are not always tactfully ready.

Presents the most common questions that experts face during interrogation in court and are intended to declare the expert's opinion inadmissible evidence. The expert's conclusions cannot satisfy both parties at the same time due to conflicting interests. During the interrogation, the most active party is not in favor of which the conclusion is given, seeing doubts about the professionalism of the expert.

Provided scientifically sound tactical advice on the conduct of the expert during the interrogation in court, taking into account the common ways in which the interested party may resort. The general subject-scientific principles of forensic examination are considered, examples of expert questions and objective answers to them are given, the effectiveness of which has been confirmed in practice. The article is intended for forensic experts of state expert institutions.

It is noted that to confirm the conclusion at the interrogation it is important to carefully draw it up, aggressive assertiveness of the defense during the interrogation of the expert is nullified by the quality of the examination, special knowledge, strict compliance with the law.

It is emphasized that in addition to special knowledge, forensic experts should be aware of the field of law in terms of examination, expert and typical objects of research, to the extent necessary and sufficient to direct the questioning of the expert in court within the limits of law, more effectively the solution of the issues covered in the article is to provide legal support to the expert during interrogation in court by an employee of the legal department of the expert institution.

Keywords: *expert, expert opinion, expert interrogation, expert questions, tactical recommendations.*

UDC 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-447-452

Olena MARKOVA[©]

PhD in Law, Associate Professor
(Sumy Branch of Kharkiv National University
of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

CURRENT STATE OF ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL REGULATION IN UKRAINE

Олена Маркова. СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ. Досліджено існуючий стан адміністративно-процедурного регулювання крізь призму прийнятого Закону України «Про адміністративну процедуру», в якому розробники намагалися сформувати єдиний процедурний стандарт у порядку прийняття органами процедурних рішень та здійснення відповідних дій для всіх сфер публічного управління, не виключаючи наявності спеціального регулювання. На огляд автора, цей закон повною мірою не вирішує проблеми універсальності його положень та можливості їх застосування стосовно проваджень, які фактично залишаються поза сферою його регулювання. До таких передусім належать провадження у нетипових справах та провадження в органах місцевого самоврядування. Закон України «Про адміністративну процедуру» було прийнято в умовах, коли правове регулювання різних видів адміністративної процедури сформувалося на досить якісному рівні.

Тому питання формування уніфікованих положень для найбільш поширених видів адміністративної процедури, які реалізуються через різні види проваджень, набуває все більшої актуальності, оскільки постає нагальна потреба адаптувати їх в Законі України «Про адміністративну процедуру» до сучасних реалій – існування різнопланового адміністративно-процедурного регулювання у предметних сферах. Автором запропоновано сформувати уніфіковану модель адміністративної процедури, в рамках якої будуть акумульовані як типові, так і нетипові види проваджень.

Ключові слова: *адміністративна процедура, адміністративно-процедурне регулювання.*

Relevance of the study. In the current conditions of reforming the system of public administration, administrative and procedural form of implementation of the powers of the bodies of executive power is the most priority and demanded by the reality of society. It allows

© O. Markova, 2021

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9970-0944>

helena.sherstuk@gmail.com

to establish a clearly defined framework of relations between the state, represented by the bodies of legislative power, local self-government and natural, legal persons, which implement their rights and legitimate interests [1, p. 172]. One cannot but agree with the opinion of Professor Y.N. Starilov about the fact that the executive power, which carries out public administration must have procedural and legal support. Of particular importance in such support is the state of administrative and procedural regulation of law and order activity, which is carried out by public administration bodies in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine. The indication that the organizations must act in a proper manner makes it necessary to give their activities the appropriate procedural form, which aims to resolve tasks to ensure the rights and legitimate interests of the citizens, legitimate interests of people and a citizen in the swindle on the part of officials and reduction of corresponding corruptive risks in the relations between them [2, p. 27].

On the procedural nature of law and order activity, which is carried out by the bodies of public administration, indicates the legal nature of law and order relations for which is characterized by a dual material-procedural nature of applying the law: substantive and procedural nature lies in the casual solution of a specific legal situation on the basis of the substantive legal norm, and procedural – in the form, which is a means of implementing its substantive legal content. The material-legal basis of enforcement is constituted by the norms that determine the nature of the case (that is, the norms that are to be enforced: regulatory or protective), norms that give powers to state bodies and officials to decide on administrative cases in essence (competence norms), as well as norms that determine the nature of the decision taken. Material norms allow answering the questions «what to decide», «what decision to take» for the essence of the case. Application of these rules is always mediated by procedural rules. They are intended to serve the organizational and procedural side of law enforcement. These norms define the order of consideration of the case and respond to the question «how», «in what manner», «in what order» should be applied substantive legal norm, considered and resolved specific substantive legal relations within the framework of administrative procedure. We emphasize that procedural norms define and form a single model of relations between administrative bodies and private individuals, which are enshrined in a number of legislative and regulatory acts, often with the norms of substantive law, which are of a rather peculiar nature.

Recent publications review. In the process of writing a scientific article, the author analyzed numerous legislative acts in order to form a general conclusion on the state of administrative procedure in Ukraine, as well as the work of scientists such as: O. Bandurka, A. Komzyuk, M. Tishchenko, R. Kuybida, O. Kuzmenko, V. Bevzenko, E. Demsky, T. Minka, V. Perepelyuk, A. Shkolik and others.

The research paper's objective is to analyze the state of administrative-procedural regulation in Ukraine through the prism of the adopted Law of Ukraine «On Administrative Procedure» and to formulate proposals for its improvement.

Discussion. Depending on the breadth of the sphere of legal regulation A. Shkolik divides the relevant sources that enshrine administrative and procedural norms into [3, p. 125]: 1) *general legislative acts*, which regulate the administrative procedure for all spheres of public administration and for all entities vested with powers of authority: The Constitution of Ukraine, the Law «On Appeal» «On Access to Public Information», the Code of Administrative Proceedings in terms of the requirements of which the public administration is subject to verification by the administrative body. (paragraph 2 of Part 2 of the current wording); 2) *framework legislative acts*, which regulate extraordinarily broad functions, which are ensured by the public administration. We can include the Law of Ukraine «On the Principles of State Control (Control) in the Sphere of Public Activity», «On Administrative Services», «On the Licensing System», «On Licensing of Certain Types of Public Activity», «On State Aid» and others. 3) *special laws* regulating the activities of those or other areas of public administration or relevant bodies. Among the examples are the Law of Ukraine «On Regulation of Municipal Activities», «On Improvement of Human Settlements», «On Public Procurement», as well as the Tax and Customs Code of Ukraine, the Land Code, the Code of Administrative Offences. As for these legislative acts, they contain not only administrative and procedural, but also substantive legal norms, comprehensively regulating the corresponding area of the public administration function. The new three-chlorine totality of legislative acts, which fragmentarily regulate administrative procedure may cause collisions and complications in the implementation of the law.

As a result, the current administrative and procedural regulation in Ukraine is rather

complicated and is carried out through the creation of specific administrative procedures in specific subject areas of public administration. As a rule, each of the procedures involves resolving one type of specific substantive issues. As a rule, such regulation is carried out at two levels: at the legislative level the general principles of procedure are regulated, and at the subordinate level – the details of the relevant procedure. The current procedural regulation is designed mainly for solving typical administrative cases, which are repeated many times.

Ukraine has its own peculiarities of normative regulation of certain types of administrative procedures, which are as follows.

First, we should pay attention to the fact that in Ukraine some kinds of administrative procedures are institutionalized at the level of certain laws or codes. Thus, the Law of Ukraine «On Administrative Services» and a great number of laws regulate the principles of registration, licensing and other procedures for providing administrative services. The Code of Administrative Offences of Ukraine contains the legal regulation of the procedure of administrative offences, which is the basis for the whole group of administrative and substantive procedures, including the procedure of violation of the rules of foreign affairs. Control and surveillance procedures are carried out according to the rules, which are enshrined in various normative acts. Supervision in the economic sphere is regulated by the Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Sphere of Economic Activity», the procedure of state control over the use and protection of land is regulated by the Law of Ukraine «On State Control over the Use and Protection of Land», etc.

Secondly, in many cases the specificity of administrative procedure is conditioned by the subject matter of the case. For example, a rather specific procedure for application of influence measures by the Antimonopoly Committee of Ukraine in cases on protection of economic competition (the Law of Ukraine «On Protection of Economic Competition»). Procedures of interim measures implementation are specific and are prescribed by the Law of Ukraine «On Protection of National Commodity Producer against Damping Import» and «On Protection of National Commodity Producer against Subsidized Import». In this case, the procedures regulated by these laws can last for several years. Procedure of currency control exercised by the National Bank of Ukraine is specified in the Regulation on Currency Control approved by the Resolution of the NBU Board of Directors No 13 of 03.01.2019.

There are quite specific and detailed regulations on how the National Bank of Ukraine (the Law of Ukraine «On Banks and Banking Activity») and the Fund for Guaranteeing Individuals' Deposits (the Law of Ukraine «On the Deposit Guarantee System for Individuals») and so on. The Law of Ukraine «On Access to Public Information» regulates in detail the regime of access to administrative acts and their drafts.

Thirdly, the process of forming mixed administrative and judicial procedures is underway in Ukraine. Thus, in this order, using the possibilities of administrative proceedings, the procedures for suspending a public association (the Law of Ukraine «On Public Associations»), for suspending a political party or for stopping the registration of a political party (the Law of Ukraine «On Political Parties») are carried out; Implementation of measures to influence the results of the state control (Code of Civil Defense of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Grounds of the State Control in the Sphere of State Activity»); Enforcement of penalties of a punitive nature and confiscation (Laws of Ukraine «On State Lotteries», «On State Regulation of the Turkish Market», «On Exclusive Marine (Economic) Zone of Ukraine»), etc.

The norms of the Code of Administrative Justice of Ukraine regulate the procedure in cases of appealing to the bodies of revenue and charges when they perform the duties prescribed by law; Proceedings in cases involving seizure of assets related to the financing of terrorism and relating to financial operations suspended in accordance with a decision taken under UN Security Council resolutions, and the lifting of seizure of such assets and granting access to them; Procedures in cases of administrative detention or deportation of foreign nationals or stateless persons; Proceedings in cases of claiming alienation of land plots and other items of non-tangible property located thereon for reasons of public necessity; proceedings in cases involving the exercise of the right to peaceful assembly, etc.

Fourthly, in Ukraine, the role of conceptual source for the regulation of administrative procedures to a large extent played by the CASU, in Article 2 of which in fact the principles of administrative procedure are specified.

Moreover, as a result of the implementation of the decentralization reform, the powers of local self-government bodies are significantly expanded, but local selfgovernment bodies, The local self-government bodies have the right to take binding decisions (acts) are collegial

bodies (councils and their executive committees) and the proceedings in such bodies have significant differences in the proceedings of single industry bodies. For example, the councils and legislative committees review draft decisions prepared in advance. If the majority of votes in a collegial body do not approve a decision, it is impossible to meet the requirements of the validity of the decision, because the results of the vote are not known.

According to the post, in Ukraine there are a large number of administrative procedures with an unspecified number of subjects. These are, in particular, various competitive procedures. Thus, competitive procedures exist in the sphere of disposition of property of state or communal property (e.g. lease of property or concessions), in the sphere of land relations (allocation of land plots for commercial construction), in the sphere of transport relations (selection of persons who will be granted the right to carry out passenger transportation within the boundaries of populated areas, etc.).

Therefore, the current state of administrative and procedural regulation of various types of administrative procedures is characterized by its specialized nature, focused on the subject area of activity of bodies of public administration. Therefore, the systemic and unified approach in the administrative and procedural regulation is gaining more and more relevance and significance.

Despite the fact that Ukraine adopted the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» in which the developers tried to form a unified procedural standard in the order of taking procedural decisions and taking appropriate actions for all spheres of public administration, without excluding the presence of special regulation, in our view, this law does not fully solve the problems of lack of universality of its provisions and the possibility of their application in relation to the procedures, which are actually left outside the scope of its regulation. First of all, these include proceedings in non-typical cases and proceedings in local self-government bodies. *Non-typical cases* are situations when a public administration body has the competence to resolve the relevant cases, but there is no procedure under which it can be done. In such situations, the only way out is to appeal to the administrative court, the decision of which requires the body of public administration to perform certain actions in the same way as the known administrative procedures.

Procedures carried out by local self-government bodies are distinguished by great diversity considering that each local self-government body creates administrative procedures at its own discretion, which implement the collegial discretionary powers in the process of adopting individual legal acts in relation to private individuals [5]. Many administrative actions (e.g. on land plots for ownership or lease) are carried out by several authorities at once. Such proceedings are initiated by the legislative body of the council, which exercises its authority in the field of land relations, and the remaining decision is taken by the relevant council by vote. The governing body acts within the framework of the law, and the council adopts a decision (an administrative act in the meaning of the law) always at its own discretion. This situation is not safe because in some cases, the rights of individuals and legal persons can not be realized in view of the absence of the proper general procedure. In the resolution of their cases is denied on the basis of the absence of relevant regulations. On the other hand, the creation of administrative procedures «at one's own discretion» is threatened by the fact that such procedures are created in the interests of certain subjects, interfering with the rights of others. Thus, there is a corruption risk.

This situation is not safe because in some cases the rights of individuals and legal entities can not be realized due to the lack of proper procedure. In the solution of their cases are denied on the basis of the absence of relevant regulations. On the other hand, the creation of administrative procedures «at their own discretion» is threatened by the fact that such procedures are created in the interests of certain subjects, interfering with the rights of others. Therefore, there is a corruption risk. A clear example of this is the land legislation and procedures for granting free ownership of land plots.

The Law of Ukraine «On Administrative Procedure» was adopted in conditions when the legal regulation of various types of administrative procedure was formed at a very high level. Therefore, the formulation of unified provisions for the most widespread types of administrative procedure, which are implemented through different types of procedures is gaining more and more relevance, Since there is a general need to adapt them in the Law of Ukraine «On administrative procedure» to the current realities – the existence of differently planned administrative and procedural regulation in the subject areas [4].

Referring to the structure of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» for the

clarification of the types of administrative procedures within the unified model of administrative procedure, we can conclude that the normative structure of administrative procedure provided for in this Law is appropriate for administrative procedures in general. The law on administrative offences, as set forth in this Law, is applicable to the adoption by administrative authorities within the scope of their discretionary powers, decisions that interfere with the rights of natural or legal persons or create additional burdensome obligations for them.

At the same time, this normative structure is not very necessary for the low level of already existing administrative procedures, which are formally governed by the subject of regulation, specified in the Law:

- administrative procedures related to tenders (e.g., under the Laws of Ukraine «On Concessions» or «On Leasing of Public and Communal Property», etc.);
- administrative procedures related to the provision of administrative services;
- administrative offenses are associated with the distribution of material resources in the conditions of their scarcity to satisfy the interests of all those who are entitled to them (e.g., social housing);
- administrative procedures combined with control (inspection) procedures (e.g. imposition of penalties by the revenue authorities or bank supervision and application of influence measures by the National Bank of Ukraine or the Deposit Guarantee Fund).

In view of the above, it would be appropriate to change the structure of the normative structure of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» and expand the range of types of administrative procedures taking into account the specific features of administrative procedure, which is determined by several factors, the key ones being: 1) the method of initiation of administrative proceedings; 2) the type of public administration body; 3) the number of subjects or objects involved in the case.

The provisions of this Law require detailed revision and introduction of appropriate changes taking into account the need to form a unique model of administrative procedure within the framework of which both types and non-typical types of procedures will be implemented.

Conclusions. The review of the administrative and procedural regulation in Ukraine allows us to make the following conclusions.

Ukraine has its own peculiarities of legislative regulation of certain types of administrative procedures, which are implemented through administrative procedures: 1) most of them are institutionalized at the level of separate laws or codes: Registration, licensing, competitive procedures, procedures for providing administrative services, but not all types of procedures are regulated by separate laws, some of them – normative and procedures in the activities of collegial bodies are not regulated at the level of the law in general. They are characterized exclusively by secondary legislation and local nature, which negatively affects the quality of adoption of administrative decisions both regulatory and non-regulatory in nature; 2) in most cases, the specificity of types of administrative proceedings is determined by the subject matter of the case and the sphere; 3) the process of forming mixed administrative and judicial proceedings is underway; 4) there is a large number of administrative proceedings with an unspecified number of subjects, including various competitive procedures in the sphere of disposal of property of state or communal property (e.g. lease of property or concessions), in the sphere of land relations (allocation of land plots for commercial construction), in the sphere of transport relations (selection of persons who will be granted the right to carry out passenger transportation within populated areas, etc.).

Therefore, as a result of the analysis of the current state of administrative and procedural regulation, we assume that it is characterized by a formed and diverse nature, focused on the subject area of activity of bodies of public administration. Therefore, the systemic and unified approach in the administrative and procedural regulation does not lose its relevance and significance.

Despite the fact that Ukraine has adopted the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» in which the developers tried to form a unified procedural standard in the order of taking procedural decisions and taking appropriate actions for all spheres of public administration, not excluding the presence of special regulation, however, this law has not solved the problem of unambiguous application of provisions to different types of procedures, which remained outside the scope of its regulation.

Referring to the structure of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» for the clarification of the types of administrative procedures within the unified model of administrative procedure, we have come to the conclusion that the regulatory structure of

administrative procedure provided for in this Law is attached only to administrative procedures, The law provides that the administrative and administrative procedure as set forth in this Law is attached only to administrative actions that interfere with the rights of natural or legal persons or create additional burdensome obligations for them. At the same time, this normative structure is not applicable to the following administrative offences, which formally must be governed by the subject of regulation specified in the Law: administrative procedures related to holding tenders (for example, provided for by the Laws of Ukraine «On Concessions» or «On Lease of State and Communal Property», etc.); administrative procedures related to provision of administrative services; Administrative procedures related to the distribution of material resources in the conditions of their scarcity to satisfy the interests of all those entitled to them (e.g., social housing); administrative procedures combined with control (inspection) procedures (e.g. imposition of sanctions by the revenue authorities or bank supervision and application of intervention measures by the National Bank of Ukraine or the Deposit Guarantee Fund for individuals as a result thereof).

References

1. Попов Л. Л. Ключевые проблемы административного процесса. *Вестник ВГУ. Серия: Право.* 2016. № 4. С. 171–185.
2. Стариков Ю. Н. Российский закон об административных процедурах должен стать неотъемлемой частью современного административного законодательства. *Вестник ВГУ. Серия: Право.* 2015. № 3. С. 20–28.
3. Школик А. М. Адміністративно-процедурне законодавство та його систематизація : монограф. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 306 с.
4. Про адміністративну процедуру : Закон України від 16.11.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=68834.
5. Адміністративне право України. Повний курс : підруч. / В. Галуцько та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

Submitted 13.12.2021

1. Popov, L. L. (2016) Klyuchevyye problemy administrativnogo protsesssa [Key problems of the administrative procedure]. *Vestnik VGU. Seriya: Pravo.* № 4, pp. 171–185. [in Russ.].
2. Starilov, Yu. N. (2015) Rossiyskiy zakon ob administrativnykh protsedurakh dolzhen stat' neotyemlemoy chastyu sovremennogo administrativnogo zakonodatel'stva [The Russian law on administrative procedures should become an integral part of modern administrative legislation]. *Vestnik VHU. Seriya: Pravo.* № 3, pp. 20–28. [in Russ.].
3. Shkolyk, A. M. (2020) Administratyvno-protsedurne zakonodavstvo ta yoho systematyzatsiya [Administrative procedural legislation and its systematization] : monohraf. Kherson : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 306 p. [in Ukr.].
4. Pro administratyvnu protseduru [On administrative procedure] : Zakon Ukrayiny vid 16.11.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=68834. [in Ukr.].
5. Administratyvne pravo Ukrayiny. Povny kurs [Administrative law of Ukraine. Full course] : pidruch. / V. Halun'ko ta in. Kherson : OLDI-PLYuS, 2018. 446 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

The author examines and analyzes the current state of administrative-procedural regulation through the prism of the adopted Law of Ukraine «On Administrative Procedure» in which developers tried to form a single procedural standard for procedural decision-making and appropriate actions for all areas of public administration, not excluding special regulation. In our opinion, this law does not fully solve the problem of universality of its provisions and the possibility of their application to proceedings that actually remain outside the scope of its regulation. These include, in the first instance, proceedings in atypical cases and proceedings in local self-government bodies.

The Law of Ukraine «On Administrative Procedure» was adopted in conditions when the legal regulation of various types of administrative procedure was formed at Therefore, the issue of forming unified provisions for the most common types of administrative procedure, which are implemented through different types of proceedings is becoming increasingly important, as there is an urgent need to adapt them in the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» to modern realities – the existence of diverse administrative and procedural regulation a high quality level.

Therefore, the issue of forming unified provisions for the most common types of administrative procedure, which are implemented through different types of proceedings is becoming increasingly important, as there is an urgent need to adapt them in the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» to modern realities – the existence of diverse administrative and procedural regulation.

The author proposes to form a unified model of administrative procedure in which both typical and atypical types of proceedings will be accumulated.

Keywords: *administrative procedure, administrative-procedural regulation.*

UDC 343.132

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-453-459

Andriy MELNYCHENKO[©]

PhD in Law

(Main Department of National Police
in Dnipropetrovsk Region, Dnipro, Ukraine)

PRACTICAL ASPECTS OF SEARCH APPEAL: REVIEW OF COURT PRACTICE

Андрій Мельниченко. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОСКАРЖЕННЯ ОБШУКУ: ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ. Розглянуто основні проблемні практичні аспекти, висвітлені в судовій практиці, щодо процедури проведення обшуку та його організації. Досліджено ключові засади розмежування обшуку і огляду місця події крізь призму міжнародної і національної судової практики, а також кримінального процесуального законодавства України. Звернено увагу на аспекти, які слід враховувати практичним працівникам під час підготовки клопотання про проведення обшуку і здійснення самої слідчої (розшукової) дії. Наголошено на конституційному праві особи на оскарження рішень, дій чи бездіяльності службових осіб, що може спричинити визнання доказів, отриманих в результаті обшуку або огляду місця події недопустимими та невизнання їх судом під час розгляду кримінального провадження.

Обшук, відповідно до системи слідчих (розшукових) дій кримінального процесуального законодавства є найбільш ефективною в доказовому аспекті дією і спроможна створити певний доказовий фундамент. Однак при цьому важливим аспектом залишається дотримання права на недоторканність житла особи, на приватне і сімейне життя, свободу та особисту недоторканність тощо. Сучасний кримінальний процес характеризується інтенсивним впровадженням у кожен інститут правозахисних аспектів, які повинні дотримуватися уповноваженими службовими особами для попередження визнання доказів недопустимими та невизнання результатів обшуку належними доказами в межах конкретного кримінального провадження. У випадку порушення своїх прав і свобод під час обшуку, особа наділена конституційним правом на оскарження.

У зв'язку з цим законодавцві необхідно звернути увагу на спрощення процедури проведення огляду місця події відразу після вчинення кримінального правопорушення, з врахуванням забезпечення прав людини та громадянина в рамках усіх вищезазначених процедур.

Ключові слова: обшук, огляд місця події, судова практика, процедура оскарження, ЄСПЛ.

Relevance of the study. Search is the most regulated investigative (search) action in criminal proceedings. This feature of the search is justified by the high degree of restriction of rights and freedoms of the man and the citizen, in respect of housing or other possession of which the decision of the investigating judge issued permission to conduct a search. Thus, the person's right to inviolability of the home, property, liberty and security, etc., and many other constitutional rights and freedoms of the individual are restricted. Search in the system of investigative (search) actions has a special place. Recent court practice has pointed to legislative inaccuracies and conflicts that lead to mass appeals against investigative judges' decisions or the actions of law enforcement officials during searches. Similarly, the question in the theory and practice of criminal procedure arises during the distinction between search and inspection as related investigative (search) actions, which creates the preconditions for appealing the search in court. After all, in court practice there are also examples of appeals against the search, which was conducted as an inspection of the scene. There is a fine line between a search and an inspection, which may have adverse consequences for those authorized to conduct a pre-trial investigation. The analysis of court practice contributes to the identification of shortcomings in the legislation governing a particular institution, as well as the formation of algorithms for the implementation of procedural measures according to the principle of the rule of law. Practitioners should seek such an analysis and work to prevent appeals from searches, which could lead to the destruction of the evidence base in a particular criminal proceeding.

© A. Melnychenko, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8579-8549>

k_kp@dduvs.in.ua

Recent publications review. The issues of preparation and conduct of the search, as well as its features in the context of current criminal procedural law were considered by R. Belkin, V. Konovalova, A. Ratinov, A. Filippov, S. Sheifer, V. Shepitko, etc.

The research paper's objective: to study the legislative and practical aspects of the search from the standpoint of court practice, as well as to draw attention to the distinction between search and inspection as related investigative (search) actions. The task of the scientific article is to form a belief in the need for investigators, prosecutors to study the practice of national courts and the European Court of Human Rights (ECtHR) for proper application and attention to respect for constitutional and procedural rights and freedoms of the man and the citizen.

Discussion. The main components of the search are its purpose, objectives and procedural order of implementation. Current human rights trends determine the need to take into account the observance of the individual's rights and freedoms in the procedural order of any procedural measure by preventing their arbitrary violation. S.S. Kulyk states that «the main purpose of the search is to identify and obtain documents and items that are relevant to criminal proceedings». However, it is important to add to this goal other, not covered by the wording properties of the search, in particular legality, ie legal detection and obtaining, as well as the lack of alternatives, which is the lack of opportunity to obtain necessary items and documents in other ways [1, p. 233–234; 2, p. 214]. The purpose of the search is specified by A. Ratinov, who notes that the following procedural tasks are solved by conducting a search:

- search and seizure of material and written evidence;
- identification of the suspect, accused and materials that facilitate his/her search;
- detection of property that provides compensation and possible confiscation, as well as the seizure of items withdrawn from circulation, etc. [3, p. 17].

The author notes that the first task of the search is performed by identifying and removing forms of documents (blank, filled, semi-filled, reworked, changed, stamped, stamped); income and expenditure documents, destroyed documents; diaries, notebooks, address books, correspondence, invoices and other financial information, etc. In addition, it is important to find equipment for counterfeiting or making fakes. These can be specially equipped printers, scanners, computers, substances intended for text etching, stamps, seals, etc. [4, p. 141]. S. Kulyk adds to this list materials that may have been used for packing goods and money (paper, rope, nails, packaging board, etc.), pawnshop and commission shops receipts, computer system and computer media, CDs, diskettes, computer magnetic tapes, contracts and agreements, their projects (fragments), etc. [5, p. 268]. This is a rather narrow list of items of search, which theoretically need to be found in a particular criminal case to confirm certain elements of the criminal offense of material, electronic evidence and documents. These items are mainly found during the investigation of criminal offenses in economic activity or official criminal offenses, etc. However, for all categories of criminal offenses, there is a typical list of items that must be found and seized during a search, because they are the basis for proving the guilt of a suspect accused of committing a specific socially dangerous act.

The above search tasks have been formed by A. Ratinov in the second half of the twentieth century, however, despite this, they are relevant in the modern criminal procedure. In Part 1 of Art. 234 of the Criminal Procedural Code of Ukraine (hereinafter – CPC of Ukraine) states that «the search is conducted to identify and record information about the circumstances of a criminal offense, finding a weapon of a criminal offense or property obtained as a result of its commitment, and locating wanted persons» [6]. It follows that the first task of the search, formulated by A.R. Ratinov is fully executed, because the instrument of a criminal offense or property obtained as a result of a criminal offense is considered to be a material evidence, i.e. the factual data that are then used to prove the guilt / innocence of the suspect, accused. In addition, the evidence is information about the circumstances of the criminal offense, the detection and fixation of which is carried out during the search.

In our opinion, during the search it is important not only for the official to perform his/her tasks, but also for the way to ensure and respect the constitutional human rights and freedoms, because every person according to the Constitution and CPC of Ukraine has the right to appeal as a result of which all the evidence obtained during the search will be declared inadmissible. This is the reason why authorized officials need to pay special attention to the observance of human rights during the search and its organization in accordance with the procedural order established by the CPC of Ukraine and necessarily taking into account court practice. It is appropriate to pay attention not only to the search in the light of national law, but

also in the light of the provisions of the European Convention on Human Rights (hereinafter – the Convention). Thus, according to Article 8 of the Convention, «everyone has the right to respect for his/her private and family life, his/her home and his correspondence» [7]. However, the provisions of Article 8 of the Convention do not recognize the right to the inviolability of the home as absolute, as indicated in Article 8 § 2 of the Convention: «Public authorities may not interfere in the exercise of this right, except in cases... to prevent riots or crimes ...» [7]. The rule defines a specific list of cases according to which the right to inviolability may be restricted, but does not provide for arbitrary restriction or violation. Protection of the right by the Convention does not mean similar protection by national law. Today, Ukraine is moving towards the European space and strives for the right to be called a state governed by the rule of law, not only legally, but also in fact, given the existing human rights and law enforcement practices and so on.

Appeals against the results of a search after its conduct are primarily due to the inability of law enforcement officials to maintain a fair legally determined balance between respect for human rights and their reasonable restriction within the current legislation. As a rule, the scope of restriction of a certain constitutional right or freedom of a person is prescribed in the procedural order of a procedural measure (investigative), but we can state that in current criminal procedural law there are some legal inaccuracies in the regulation of the search violations of a person's rights during a search. Legal practitioners should keep in mind that searching and inspecting a person's home or other property is one of the most effective in forming the evidence base, and therefore taking into account all possible violations to prevent them, including violating a person's right to inviolability, freedom and personal integrity, property, personal and family life, etc., must be carried out carefully and thoroughly so that in the future all information obtained as a result of a search or inspection becomes the fundamental basis of the evidence.

The need to respect human rights and freedoms in conducting searches and compliance with criminal procedures is due to the high rate of searches, according to official statistics. Thus, according to official data, in 2017 the courts of Ukraine received 188,884 petitions for a search of a home or other person's property, but in 2019 in Kyiv alone 19,300 decisions were recorded based on the results of searches. These data are provided by us in this study rather than to compare statistics, but to form an understanding of the extent of law enforcement appeals to the use of investigative (search) action in the form of search, which necessitates its legislative improvement, etc. [8-9].

When searching for material for this study, we found that Part 1 of Art. 233 of the CPC of Ukraine states the following: «No one has the right to enter the home or other property of a person for any purpose, except with the voluntary consent of the person who owns them, or on the decision of the investigating judge...» [6]. It is clear that the search is carried out on the basis of the decision of the investigating judge, because its implementation is subject to judicial control, but the inspection of the scene (housing or other property) is not subject to such judicial control under current law, therefore, there are a number of questions about the legality of penetration into the home of a person of the investigative task force to record the traces of a criminal offense without the proper written permission of the owner. Sometimes the need to seize this document is ignored by the investigator, which is the basis for appeal if necessary, the owner of the legality of such intrusion. We adhere to the position that there are no signs of arbitrary restriction or violation of the right to inviolability of the home in the intrusion of the investigator into the dwelling or other property of a person within the investigative task force for the preparation of relevant procedural documents, after all, in this case we are talking about the termination of a criminal offense or the need to accumulate primary information for the organization of further pre-trial investigation. Thus part 3 of Art. 233 of the CPC of Ukraine defines a clear list of cases according to which the investigator, coroner, prosecutor has the right to enter the home or other property of a person before the decision of the investigating judge. Thus, such cases include the following:

- saving lives and property;
- direct prosecution of persons suspected of committing a criminal offense [6].

At the same time, the legislator provides another safeguard against violations of constitutional human rights and freedoms, because after penetrating into a person's home or other property in certain cases, the prosecutor, investigator, inquiry officer in consultation with the prosecutor must immediately after such actions apply to the investigating judge about the search. There is a paradox in this situation: the legislator has identified several cases for an

authorized official to enter the home or other property of a person, after which he/she must immediately apply to the investigating judge for a search, other cases require a decision to penetrate, but this ignores the regulation of the procedural order for inspecting housing or other property in the event of a criminal offense there. Only Part 2 of Art. 237 of the CPC of Ukraine stipulates that the inspection of housing or other property of a person is carried out in accordance with the rules of this Code, provided for the search of housing or other property [6]. Based on the content of this provision, the following example can be given: if the place of commitment of a criminal offense is the home of the victim, then without his/her consent to inspect the scene, it is impossible to do otherwise. Thus, the inspection of housing is conceptually parallel to the search of housing, although compared to the search the inspection has a slightly different meaning and legal nature [10].

It should be noted that an inspection of a person's home or other property with his or her voluntary consent does not guarantee the observance of the constitutional rights and freedoms of the person whose home or other property is subject to inspection. Theoretically, this is a risk of violating the right to liberty and security of person, as an official may apply pressure to a potential suspect or accused to sign a document, i.e. voluntary consent to the entry of law enforcement officers. The results of this inspection are factual data, which are then attached to the materials of criminal proceedings. Judicial practice of the Supreme Court in decisions of 26.02.2019 in case № 266/4000/14-k and off 12.02.2019 in the case № 159/451/16-k forms a legal position on the recognition of the legality of the inspection subject to obtaining the voluntary consent of the owner of housing or other property. Thus, the decisions state that «determining the admissibility of evidence obtained during a search of a person's home or other property, if the existence and / or voluntary consent of the owner is questioned, the court must proceed from the totality of all the circumstances that accompanied this investigative action, not limited to the presence of evidence of such» [11–12]. That is, the presence of voluntary written consent in the modern interpretation of the court practice is not a guarantee of respect for human rights and freedoms and the absence of any violations by authorized officials. Thus, the existence of this consent is not an obstacle to appeal to the person in whose home or property was inspected, because the court decides on the legality, based on all the facts. The ECtHR also draws attention to this in its judgment of 7 November 2013 in «Belousov v. Ukraine», emphasizing that any interference under Article 8 § 1 of the Convention must be justified under Article 2 § 1, i.e. it must be carried out «in accordance with the law» and is «necessary in a democratic society» to achieve one or more legitimate lawful purposes for which a procedural measure is applied [13].

The judicial practice of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court recognizes the sufficient presence of voluntary consent to enter and inspect a person's home. In the practice of appealing the recognition as evidence of the results of a search or inspection, there are court decisions in which the position of the appellant is not accepted. For example, in the Supreme Court ruling in case № 630/515/17 of 10 September 2019, the Court did not accept the defense counsel's position on inadmissibility as evidence of the scene inspection report [14]. In proving this fact, the defense counsel relied on the fact of conducting investigative actions before entering information about the criminal offense into the Unified Register of Pre-trial Investigations and in the absence of a decision of the investigating judge, etc. It is necessary to agree with the justice position, because the decision justifies the legality of obtaining evidence during the inspection by law. In particular, from the content of the provisions of Part 1 of Art. 233 of the CPC of Ukraine, it follows that the legislator, in addition to the possibility of penetration into the home or other property of a person with the decision of the investigating judge, provides the opportunity to enter the home or other property of the person with the voluntary consent of the owner. However, the Court proceeded from the analysis of criminal procedural norms: Part 2 of Art. 233, part 2 of Art. 234, part 2 of Art. 237 of the CPC of Ukraine and concluded that the inspection of housing or other property of a person may be conducted with the voluntary consent of the person who owns it, provided there are procedural guarantees of expressing genuine will to give voluntary consent. As noted above, the Court must be firmly convinced that the consent was given voluntarily [14-15].

Judicial practice states that the investigative task force disguises the scene of a search in order to further save time on other investigative actions or activities, but such actions radically violate the set of human rights that must be respected. during the search and are absolutely not recognized by the court as lawful and justified to obtain certain evidence. In this regard, the Supreme Court, in its judgment in case № 755/6685/17 of 13 February 2020, expressed its

position as follows: «... it is impossible to recognize admissible evidence obtained in substantial violation of the requirements of criminal procedure law, and therefore the court of first instance correctly concluded that the investigator, contrary to the law, having removed the white powdery substance – amphetamine, he drew it up by the protocol of the scene inspection...» [16]. The court further notes that the investigator did so in order to give the performed action a lawful appearance. We also refer to the decision of the Supreme Court №640 / 2449/16-k of 22.05.2019, which similarly reveals the illegality of drawing up the inspection report during the search. Thus, «... in the commission ... of the crime» were exposed (persons),... in the apartment belonging to the latter, an inspection was conducted, during which a mask, a pistol, gas canisters and money... were found, which were confiscated. The specified investigative action is procedurally formalized by the relevant protocol as an inspection of the scene. According to the report, «the purpose of this investigative action was to identify weapons and means of committing the crime, as the inspection revealed drawers on the table and chest of drawers. In fact, it was a search» [17]. Based on the studied decisions, it is necessary to state the facts of masking by prosecutors and investigators of the search to facilitate the obtaining of evidence and speed up the disclosure of criminal offenses, but the rights and freedoms are observed, as well as mandatory participation of judicial control mechanisms. According to the court position in both documents taken as an example, the evidence obtained will be declared inadmissible and will not be taken into account by the court during the decision. Based on the conclusions of the Supreme Court decisions, it can be argued that conducting a search and avoiding its disguise will improve the evidence base and the quality of evidence and the conduct of criminal proceedings in general. The intensification of human rights tendencies in all areas of law and legislation is very much reflected in the conduct of criminal proceedings and proving the guilt or innocence of the suspect or accused.

Examination appeals are also often challenged due to the uncertainty of the homeowner or other entity. Yes, it is quite interesting to decide: who is the actual owner of the home in which the inspection is to be conducted: the owner or the tenant? The person is not the owner of the dwelling, but only its user, but during the inspection the right to inviolability of the dwelling of the person living in it, i.e. the tenant, will be limited. There is also the Supreme Court practice on this issue. Thus, in the decision of the Supreme Court № 346/7477/13-k of 31.10.2019, the Court notes: «... conducting investigative actions with the permission of the apartment owner in the part of the apartment rented by the person violates the right to inviolability of the tenant's home» [18]. Accordingly, this should be taken into account when preparing a request for a search, because in fact the search is conducted by the tenant, in the room where he/she lives legally, i.e. in this area is his/her right to inviolability of home, to privacy and family life, to freedom and personal integrity, etc. The determination of an improper subject of possession in a court decision may be grounds for appealing the results of the search and declaring the evidence formed on their basis inadmissible.

Conclusions. According to the system of investigative (search) actions of criminal procedural law, a search is the most effective in the evidentiary aspect of action and is able to create a certain evidence base. However, respect for the right to inviolability of the person's home, private and family life, liberty and security of person, etc. remains an important aspect. The modern criminal procedure is characterized by the intensive introduction of human rights aspects in every institution, which must be observed by authorized officials to prevent the admission of evidence as inadmissible and non-recognition of search results as relevant evidence in specific criminal proceedings. It should be emphasized that in case of violation of their rights and freedoms during the search, the person has the constitutional right to appeal.

This scientific article examines the main rulings of the Supreme Court, which relate to the most common violations of the search procedure by authorized officials. Today, there are a significant number of court decisions on non-compliance with the search procedure not only of national courts, but also of international courts, such as the European Court of Human Rights. That is why it is advisable for legal practitioners to pay attention to the distinction between search and inspection, registration of procedural documents, the procedure for conducting search and inspection, as well as to carefully and attentively approach to the preparation of requests for search. Similarly, the legislator should pay attention to the simplification of the procedure for inspecting the scene immediately after the commitment of a criminal offense, taking into account the protection of rights of the man and the citizen in all the above procedures.

References

1. Кулик С. С. Особливості обшуку під час досудового розслідування привласнення розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 232–240.
2. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.
3. Ратинов А. Р. Обыск и выемка. Москва : Госюриздат, 1961. 220 с.
4. Чичиркіна С. П. Організація і тактика розслідування службових підроблень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2012. 222 с.
5. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2001. 426 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 (в редакції від 25.11.2021). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: конвенція в редакції від 02.10.2013 № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
8. Статистика щодо обшуків вражає. *Судебно-юридическая газета*. URL : <https://sud.ua/ru/news/sud-info/116072-statistika-schodo-obshukiv-vrazhaye>.
9. Никифоров Д. Як правильно діяти під час обшуку. 7 рекомендацій. 03.11.2020. URL : <https://bargen.com.ua/2020/11/3-yak-diyaty-pid-chas-obshuku-7-rekomendaciy/>.
10. Ілляк С. Деякі проблеми правового регулювання обшуку в Україні. *Експертний центр з прав людини*. URL: <https://ecpl.com.ua/news/17795/>.
11. Рішення Верховного Суду України від 26.02.2019 у справі №266/4000/14-к. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80304896>.
12. Рішення Верховного Суду України від 12.02.2019 у справі № 159/451/16-к. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80304896>.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Белоусов проти України» від 07.11.2013 № 974_989 (заява 4494/07). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989#Text.
14. Постанова Верховного Суду у справі № 630/515/17 від 10.09.2019. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/84229737>.
15. Красовська У. Обшук і огляд: розмежування та підстави проведення. *ЛІГА закон*. URL : https://jurliga.ligazakon.net/news/199157_obshuk--oglyad-rozmezhuвання-ta-pdstavi-provedennya.
16. Постанова Верховного Суду по справі № 755/6685/17 від 13.02.2020. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87760561>.
17. Постанова Верховного Суду по справі №640/2449/16-к від 22.05.2019. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82001802>.
18. Постанова Верховного Суду по справі №346/7477/13-к від 31.10.2019. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/85542842>.

Submitted 07.12.2021

1. Kulyk, S. S. (2013) Osoblyvosti obshuku pid chas dosudovoho rozsliduvannya pryvlasnennya roztraty mayna abo zavidodinnya nym shlyakhom zlovzhyvannya sluzhbovym stanovyschem [Features of the search during the pre-trial investigation of misappropriation or misappropriation of property through abuse of office]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. №1, pp. 232–240. [in Ukr.].
2. Protidiya ekonomichnyy zlochnynosti [Combatting economic crime] / P. I. Orlov, A. F. Volobuyev, I. M. Osyka ta in. Kharkiv : Nats. un-t vnutr. sprav, 2004. 568 p. [in Ukr.].
3. Ratinov, A. R. (1961) Obysk i vyyemka [Search and seizure]. Moscow : Gosyurizdat, 220 p. [in Russ.].
4. Chychyrkina, S. P. (2012) Orhanizatsiya i taktyka rozsliduvannya sluzhbovykh pidroblen' [Organization and tactics of investigation of official forgeries] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 222 p. [in Ukr.].
5. Volobuyev, A. F. (2001) Naukovi osnovy kompleksnoyi metodyky rozsliduvannya koryslyvykh zlochnyniv u sferi pidpryyemnytstva [Scientific foundations of a comprehensive methodology for investigating mercenary crimes in the field of entrepreneurship] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 426 p. [in Ukr.].
6. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 (v redaktsiyi vid 25.11.2021) [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 (as amended on November 25, 2021)]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
7. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] : konventsiya v redaktsiyi vid 02.10.2013 № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
8. Statystyka shchodo obshukiv vrazhaye [The statistics on searches are impressive]. *Sudebno-yurydycheskaya hazeta*. URL : <https://sud.ua/ru/news/sud-info/116072-statistika-schodo-obshukiv-vrazhaye>.

vrazhaye. [in Ukr.].

9. Nykyforov, D. Yak pravyl'no diyaty pid chas obshuku. 7 rekomendatsiy [How to act during a search. 7 recommendations]. URL : <https://bargen.com.ua/2020/11/3-yak-diyaty-pid-chas-obshuku-7-rekomendaciy/>. [in Ukr.].

10. Illyuk, S. Deyaki problemy pravovoho rehulyuvannya obshuku v Ukraini [Some problems of legal regulation of search in Ukraine]. Ekspertnyy tsentr z prav lyudyny. URL: <https://ecpl.com.ua/news/17795/>. [in Ukr.].

11. Rishennya Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26.02.2019 u spravi №266/4000/14-k [Decision of the Supreme Court of Ukraine of February 26, 2019 in case №266]. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80304896>. [in Ukr.].

12. Rishennya Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12.02.2019 r. u spravi № 159/451/16-k [Decision of the Supreme Court of Ukraine of 12.02.2019 in case № 159/451/16-k]. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80304896>. [in Ukr.].

13. Rishennya YeSPL u spravi «Byelousov proty Ukrainy» vid 07.11.2013 № 974_989 (zayava 4494/07) [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Belousov v. Ukraine of 7 November 2013 № 974_989 (application no. 4494/07)]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989#Text. [in Ukr.].

14. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 630/515/17 vid 10.09.2019 [Resolution of the Supreme Court in case № 630/515/17 of 10.09.2019]. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/84229737>. [in Ukr.].

15. Krasovs'ka, U. Obshuk i ohlyad: rozmezhuvannya ta pidstavy provedennya [Search and inspection: delimitation and grounds]. *LIHA zakon*. URL : https://jurliga.ligazakon.net/news/199157_obshuk--oglyad-rozmezhuvannya-ta-pdstavi-provedennya. [in Ukr.].

16. Postanova Verkhovnoho Sudu po spravi № 755/6685/17 vid 13.02.2020 [Judgment of the Supreme Court in the case № 755/6685/17 of 13.02.2020]. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87760561>. [in Ukr.].

17. Postanova Verkhovnoho Sudu po spravi №640/2449/16-k vid 22.05.2019 [Resolution of the Supreme Court in case №640 / 2449/16-k of 22.05.2019]. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82001802>. [in Ukr.].

18. Postanova Verkhovnoho Sudu po spravi №346/7477/13-k vid 31.10.2019 [Resolution of the Supreme Court in case №346 / 7477/13-k of 31.10.2019]. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/85542842>. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article deals with main problematic practical aspects highlighted in court practice regarding the search procedure and its organization. The key principles of delimitation of search and inspection of the scene through the prism of international and national judicial practice, as well as criminal procedural legislation of Ukraine have been studied. The attention has been paid to the aspects that should be taken into account by practitioners when preparing a request for a search and the implementation of the investigative (search) action. The emphasis has been placed on the individual's constitutional right to appeal against decisions, actions or omissions of officials, which may lead to the recognition of evidence obtained as a result of a search or inspection of the scene inadmissible and non-recognition by the court during criminal proceedings.

Keywords: *search, inspection of the scene, court practice, appeal procedure, ECtHR.*

УДК 621.317

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-460-465

**Володимир
МИРОШНИЧЕНКО**[®]
кандидат технічних
наук, доцент

**Едуард
РИЖКОВ**[®]
кандидат
юридичних наук,
професор

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СПЕЦІАЛЬНІ ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ НЕСАНКЦІОНОВАНОМУ ВІДБОРУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ

У статті розглянуто питання застосування спеціальних технічних засобів у протидії злочинам, пов'язаних з викраданням електроенергії, досліджено причини та умови, що сприяють викраденню електричної енергії на території України, на прикладі авторських патентних розробок пропонувано до розгляду принцип роботи пристрою контролю споживання електроенергії у розгалужених мережах.

Ключові слова: викрадення, електрична енергія, засіб, лічильник, незаконне використання, спосіб, підключення, пристрій контролю.

Постановка проблеми. Формування в Україні правової держави, побудова громадянського суспільства неможливі без надійного правового захисту основних соціальних цінностей, забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Але права і свободи людини і громадянина не існують ізольовано, вони знаходяться у тісному зв'язку і взаємозалежності з багатьма правовими і соціальними інститутами, серед яких важливе місце посідає право на належне життєзабезпечення, у тому числі у сфері електроенергетики та зв'язку.

Забезпечення виконання функцій захисту прав людини потребує вдосконалення закону про кримінальну відповідальність як в цілому, так і окремих його інститутів, вирішення проблемних питань. Одним з таких питань є кримінально-правова охорона об'єктів електроенергетики та зв'язку як однієї з найважливіших сфер життєдіяльності людини. Вчинення в Україні злочинних посягань на об'єкти електроенергетики та зв'язку, а також загальносуспільний у зв'язку з цим інтерес у належному опрацюванні цієї проблематики визначає необхідність певних наукових розробок у сфері кримінально-правової охорони об'єктів електроенергетики та зв'язку [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням кримінально-правової протидії злочинам, що посягають на об'єкти електроенергетики та зв'язку, у своїх наукових розробках приділяли увагу: О. Авдєєв, П. Андрушко, М. Бажанов, О. Гончаренко, Л. Дорош, О. Дудоров, О. Дячкін, В. Ємельянов, В. Касинюк, М. Коржанський, Л. М. Кривоченко, П. Матишевський, М. І. Мельник, В. Мисливий, В. Навроцький, М. Панов, О. Чуваков, Т. Чумаченко, Н. Ярмиш та інші вчені. Проте в юридичній літературі цьому питанню приділялося уваги недостатньою мірою. Наукові розробки за вказаним напрямом, переважно, мають характер науково-практичних коментарів і, в основному, містяться в навчальній літературі та науково-

© В. Мирошніченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1778-8274>
k_inf@dduvs.in.ua

© Е. Рижков, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6661-4617>
revord@ukr.net

практичних коментарях до КК України. У зв'язку з цим перед вченими-юристами постає завдання вивчення цієї проблематики, чіткого визначення усіх ознак цих злочинів, вдосконалення законодавчого визначення складів злочинів, що встановлюють відповідальність за посягання на об'єкти електроенергетики та зв'язку.

Мета статті: необхідність звернути увагу на проблеми застосування спеціальних технічних засобів у протидії злочинам, пов'язаним з викраденням електричної енергії, дослідити причини та умови, що сприяють викраденню електричної енергії на території України, визначити проблему застосування кримінальної норми за викрадення електричної енергії шляхом її самовільного використання, запропонувати авторські технічні рішення на рівні патентних розробок щодо вказаної тематики.

Виклад основного матеріалу. Захист права власності за допомогою засобів кримінально-правового примусу є достатньо розвинутим інститутом норм кримінального права. Він покликаний захищати право власності будь-яких осіб, як фізичних, так і юридичних, незалежно від їх правового статусу.

Проте на сьогодні є достатньо підстав зазначити, що в нормах Кримінального кодексу України містяться положення, які захищають право власності окремого (спеціального) суб'єкта захисту. До кола цих положень, на нашу думку, можна віднести правові регламентації кримінальної відповідальності за викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання [2].

Не розмежовуючи ступінь значущості злочинного використання зазначених видів енергії, зосередимось саме на дослідженні питань, пов'язаних із викраденням електричної енергії. Як відомо, об'єкти електроенергетики можуть перебувати у різних формах власності, серед яких державна власність охоплює лише ті об'єкти електроенергетики, які забезпечують цілісність об'єднаної енергетичної системи України та централізоване диспетчерське (оперативно-технологічне) управління. Всі інші об'єкти електроенергетики можуть перебувати як в комунальній, так і у формі приватної власності, власники яких реалізують свої права в різних правових режимах. Діяльність таких енергетичних суб'єктів господарювання, як правило, здійснюється шляхом створення енергопостачальних компаній у формі акціонерних товариств і підлягає ліцензуванню залежно від обраного виду діяльності [3], як-то виробництва, постачання електричної енергії, тощо.

Треба зазначити, що електрична енергія – це товар, і саме цей товар законодавець виокремлює з-поміж інших предметів злочинного посягання, захищаючи право власності виробників та постачальників цього товару нормами КК України.

Отже, розглядаючи електричну енергію з погляду криміналістичної характеристики предмета злочинного зазіхання, треба зосередитися на розгляді можливих способів викрадення електричної енергії.

З-поміж великого переліку способів та видів викрадення електричної енергії, в цілях криміналістичної характеристики, доцільно розглянути класифікацію за такими способами викрадення:

- розрахункові способи; шляхом порушення схеми вимірювального комплексу;
- шляхом несанкціонованого підключення до магістралей живлення і введенням в споруду;
- шляхом використання безоблікових прихованих електричних дротів;
- шляхом механічного впливу на рахунковий механізм приладів обліку та інші [4, с. 50].

З огляду на це способи викрадення електроенергії можна поділити на дві групи: розрахункові та технологічні [5].

Серед розрахункових способів викрадення можна виділити такі. По-перше, зниження фактичного витрачання електроенергії. Такий спосіб вчинення викрадення електроенергії відбувається, наприклад, під час визначення потужності, використаної абонентом активної енергії, згідно з лічильником, коли замір навантаження здійснюється з допомогою секундоміра. Кількість подібних обертів відраховуються залежно від виду лічильника. Зокрема, в індукційного лічильника – при кожному проходженні значення на диску лічильника; в електронного лічильника – по частоті мерехтіння світлодіодного індикатора.

Типовими слідами застосування цього способу є наявність суперечливих даних в облікових документах або втрата облікових даних, одержаних під час перевірок, а в деяких випадках невідповідність порогу чутливості лічильників, порушення позначень,

які зазначені відповідно до цих стандартів. Ці сліди відображаються виправленнями в документах. Перевірка може встановити, що фактичний розрахунок електроенергії з обліком розрахункових коефіцієнтів значно відрізняється від різниці показань лічильників (наприклад, de facto спожито 10 кВт, de jure – 1 кВт).

По-друге, зниження рахункових втрат активної потужності в абонентських трансформаторах.

Типові сліди можна виявити на трансформаторах, де виявляється знижене максимальне навантаження трансформатора або надмірні технологічні втрати годин роботи трансформаторів. Цей спосіб можна вчинити зломом лічильника з метою проникнення у трансформатор. Також важливо, що під час підвищення втрат активної потужності через її нераціональну компенсацію підвищується струм.

По-третє, використання обмежуваного розрахункового механізму лічильників. Багато прямоочних лічильників електричної енергії мають обмежене кількість розрядів, які не перевищують чотирьох. З огляду на експлуатацію таких лічильників під час навантаження, наприклад, 4,5 кВт, їх вистачає всього на 3 місяці. Такий обсяг навантажень вважається достатньо реальним для побутових і дрібно-промислових споживачів електричної енергії, в яких вона використовується, наприклад, з метою опалення приміщень чи житла. Внаслідок спливу часу облік використаної енергії починається з виходу нульового циклу рахункового механізму, а спожита електроенергія за попередній період залишається не врахованою.

Типові сліди можуть бути виявлені у документації, до якої вони внесені шляхом підлогу як матеріального (внесення змін до справжнього документа, наприклад, заміни аркушів), так і інтелектуального (помилка за змістом, але правильність за формою).

Серед технологічних способів викрадення можна виділити такі. По-перше, підключення навантаження до безоблікового споживання електромереж. Магістральні та розподільчі електромережі поділені межею балансової належності, являють собою лінію розподілу об'єктів електрогосподарства між власниками за принципом власності чи іншого виду володіння на законній підставі. Межа балансової належності і експлуатаційної відповідальності між споживачем електроенергії та енергопостачальною організацією встановлюється актом розподілу балансової належності і експлуатаційної відповідальності, яка є додатком до договору енергопостачання.

Рахункові лічильники енергії відповідно до вимог правил облаштування електроустановок, повинні встановлюватись на межі розподілу мережі в точках балансового розподілу споживачів з енергопостачальною організацією. Точка приєднання до електричної мережі являє собою місце фізичного з'єднання енергоспоживчого приладу (енергетичної установки) споживача з електричною мережею.

На практиці бувають випадки, коли в замаскованих під стелею приміщеннях наявні такі пайки або скрутки, які виконані з метою викрадення електроенергії.

Типові сліди, як правило, виявляються в електропроводці вимірюваних лічильників, де допускаються спайки і скрутки, як було зазначено вище, у вигляді жимів. Ці сліди належать до слідів тиску, які утворюються від жиму знаряддя злomu на поверхні електропроводки або кабелів.

По-друге, зміна схем первісної і вторинної комутації приладів обліку. Викрадення електроенергії в розподільчих мережах можливе з порушенням схеми обліку електроенергії і (або) навіть не торкаючись схеми обліку і самого лічильника. Під час порушення схеми обліку з проникненням під кришку колодки затискачів (з розкриттям цієї кришки) мають місце найбільш примітивні способи викрадення електроенергії, виконані у деяких випадках не спеціалістами-електриками, а не кваліфікованими майстрами.

Типові сліди є на перемичках між кінцем, що входить в лічильник, і кінцем, що відходить від лічильника. В цьому разі струмова обмотка лічильника виявляється зашунтованою, струм стає рівним нулю, і диск лічильника зупиняється. Сліди можуть бути виявлені на ланцюгу напруги, що призупиняє оберт диска. Можлива реалізація цього способу через злом (повне або часткове порушення цілісності лічильника), та маскування виробу, про що свідчитимуть поверхневі та об'ємні сліди, які часто залишаються, якщо шунтуючий дріт не дуже добре схований.

По-третє, зовнішні дії на лічильний механізм електролічильника. Є низка способів викрадення електроенергії зі зміною схем комутації лічильників електричної енергії.

Таке викрадення може мати місце через зовнішню механічну дію на прилад, шляхом впливу електромагнітних полів на його рахунковий механізм. Найбільш простим і достатньо ефективним засобом викрадення електроенергії шляхом механічної дії (особливо для однофазного лічильника) є встановлення лічильника під нахилом, що не становить складнощів, оскільки верхнє кріплення лічильника (гвинт), має відкритий доступ та міститься зовні кришки клемної коробки.

Достатньо простим у виконанні, вважається також механічна зупинка диску лічильника фотоплівкою, просунутою у щілину вікна лічильника до упору в його диск. Для цього вдають скло у віконці корпусу лічильника.

Типові сліди – ковзання (тертя) виникають, коли знаряддя злomu діють під кутом до поверхні перешкоди. Електролічильник разом з щитком, на якому він кріпиться, нахилиється відносно землі на кут до 90 градусів. В такому положенні його диск перестає обертатися незалежно від навантаження підключеного до нього. Диск перестає обертатися вже при 40-60 градусів нахилу [6].

Отже, наведений аналіз різноманітних способів викрадення електричної енергії і характеристика типових слідів, що вказують на вчинення злочину тим чи іншим способом, у своїй сукупності потребують подальшого наукового дослідження і повинні створювати передумови для розробки окремої методики розслідування злочинів, пов'язаних із викраденням електричної енергії.

Ефективно виявляти або попереджувати крадіжки електроенергії можна лише з використанням спеціальних технічних засобів, для того щоб можна було з'ясувати, ким, як, коли, за яких обставин та в яких розмірах відбулася крадіжка, тобто діяти необхідно лише по «гарячих слідах». Тільки за таких умов можна отримати реальний результат у боротьбі з розкраданням електроенергії.

Вивчаючи питання протидії злочинам у сфері електропостачання, на кафедрі економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ був розроблений пристрій контролю споживання електроенергії у розгалужених мережах, який належить до контрольно-вимірювальної техніки й призначений для контролю обліку електроенергії, а також для унеможливлення несанкціонованого підключення до мережі електропостачання [7].

В основу цього винаходу поставлено завдання підвищення точності контролю споживання електроенергії та усунення перешкод в роботі іншого електрообладнання внаслідок удосконалення пристрою контролю споживання електроенергії, в якому шляхом введення нових елементів реалізується можливість обміну керуючої інформації між основним та додатковими блоками по радіоканалу і ліквідування спотвореної високочастотної складової у розгалуженій мережі електропостачання.

Поставлене завдання вирішується тим, що у відомий пристрій контролю споживання електроенергії, що містить основний блок з датчиком струму, узгоджувальним пристроєм, АЦП, перетворювачем КОД-USB сигнал, блоком обробки даних, GPS приймачем, GPS антеною і селектором сигналу та додаткові блоки з датчиком струму, узгоджувальним пристроєм, АЦП, перетворювачем КОД-USB сигнал, блоком запам'ятовування, GPS приймачем, GPS антеною, селектором сигналу, схемою порівняння і блоком зберігання уставок часу, відповідно до винаходу в основний і додаткові блоки замість мережних адаптерів введені прийомо-передавачі радіосигналів з антенами, а в основний блок ще і другий перетворювач КОД-USB сигнал, причому вихід прийомо-передавача радіосигналів основного блоку підключений до входу другого перетворювача КОД-USB сигналу, вихід якого зв'язаний з третім входом блоку обробки даних, вихід якого підключено на вхід прийомо-передавача радіосигналів, а вхід прийомо-передавача радіосигналів в додаткових блоках підключено на вихід перетворювача КОД-USB сигнал, причому перший вихід прийомо-передавача радіосигналів з'єднано з входом блоку зберігання установок часу, а другий – з входом блока запам'ятовування. Як блок обробки даних передбачається використання персонального комп'ютера.

Впровадження зазначеного спеціального технічного засобу у практичну діяльність уповноважених органів неодмінно сприятиме підвищенню ефективності виявлення та розкриття викрадення електричної енергії, в тому числі вчинених високотехнологічними способами [8].

Крім зазначеного пристрою, на кафедрі проведено низку розробок у цьому напрямі, які також є перспективними: пристрій контролю обліку електроенергії (Патент

України на корисну модель № 12568); пристрій контролю обліку електроенергії (Патент України на корисну модель № 79846); пристрій контролю споживання електроенергії на ділянці мережі (Патент України на корисну модель № 24136); пристрій контролю споживання електроенергії на ділянці мережі (Патент України на корисну модель № 84472); пристрій контролю споживання електроенергії (Патент України на корисну модель № 48802); пристрій для захисту електричної мережі від несанкціонованого підключення споживачів (Патент України на корисну модель № 134829); пристрій визначення ділянки електричної мережі з несанкціонованим підключенням електроприймачів (Патент України на корисну модель № 146837).

Здобуті патенти вдосконалюють наявні та пропонують нові технічні засоби щодо виявлення незаконного поводження з електроенергією. Всі вони потребують свого трансферу, тобто запровадження у промислову площину реалізації ідей [9].

Висновки. В умовах формування вітчизняної енергонезалежності, яка зумовлена гібридним військовим протистоянням та сучасною європейською кризою енергоресурсів, запропоновані наукові розробки та технічні засоби є вкрай актуальними та економічно доцільними.

Серед основних заходів забезпечення діяльності уповноважених органів, в тому числі підрозділів Національної поліції, спеціалізованими технічними засобами для виявлення фактів несанкціонованого відбору електроенергії є: 1) подальші новітні наукові розробки в цій сфері; 2) трансфер проведених наукових досліджень; 3) вітчизняне промислове виробництво відповідних технічних засобів.

Список використаних джерел

1. Дячкін О. П. Кримінальна відповідальність за посягання на електричні мережі, кабельні лінії зв'язку та їх обладнання : монограф. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. П. Смельянова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2007. 116 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27–28. Ст. 312.
4. Красник В. В. 101 способ хищения электроэнергии. Москва : Изд-во НЦ ЭНАС, 2005. 112 с.
5. Мирошниченко В. О. Шляхи підвищення ефективності боротьби з розкраданням електроенергії. *Науковий вісник Юридичної академії МВС*. 2004. №2. С. 333–336.
6. Вишня В. Б., Мирошниченко В. О., Сторожко С. В. Методика виявлення та розслідування викрадення електроенергії : метод. рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 63 с.
7. Вишня В. Б., Мирошниченко В. О., Сторожко С. В. Патент України на корисну модель № 74647, 51 МПК G01R 21/133 (2006.01). Пристрій контролю споживання електроенергії у розгалужених мережах. Бюл. № 21. 12.11.2012.
8. В Днепре разоблачили вмешательство в счетчики. URL : <https://korrespondent.net/city/dnpr/4429759-v-dnepre-razoblachyly-vmeshatelstvo-v-schetchyky>
9. Мирошниченко В. О., Ришков Е. В. Трансфер технологій в частині патентної діяльності як запорука успіху відомчої науки та освіти. *Інформаційні технології в освіті та практиці* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 груд. 2020 р.) / упоряд. Т. В. Магеровська. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 13–14.

Надійшла до редакції 08.12.2021

References

1. Dyachkin, O. P. (2007) Kryminalna vidpovidalnist za posiahannia na elektrychni merezhi, kabelni linii zviazku ta yikh obladnannia [Criminal liability for encroachment on electrical networks, cable lines and their equipment] : monohraf. / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. V. P. Yemelyanova. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 2007. 116 p. [in Ukr.].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : skhvalenyi Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 05. 04. 2001 r. № 2341-03. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25–26 art. 131 [in Ukr.].
3. Pro rynok elektrychnoi enerhii [On electricity market] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2017. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2017. № 27–28, art. 312. [in Ukr.].
4. Krasnik, V. V. (2005) 101 sposob hisheniya elektroenerhii [101 ways to steal electricity]. Moscow : Izd-vo NC ENAS, 112 p. [in Russ.].
5. Myroshnychenko, V. O. (2004) Shlyakhy pidvyshchennya efektyvnosti borotby z rozkradanniam elektroenerhiyi [Ways to increase the effectiveness of the fight against theft of electricity.]. *Naukovyi visnyk Yurydychnoyi akademiyi MVS*. №2, pp. 333–336. [in Ukr.].
6. Vyshnya, V. B., Myroshnychenko, V. O., Storozhko, S. V. (2010) Metodyka vyivlennya ta

rozsliduvannya vykradennya elektroenerhiyi [Methods of detecting and investigating theft of electricity] : metod. rekomendatsiyi. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 63 p. [in Ukr.].

7. Vyshnya, V. B., Myroshnychenko, V. O., Storozhko, S. V. Patent Ukrainy na korysnu model № 74647, 51 MPK G01R 21/133 (2006.01). Prystriy kontrolyu spozhyvannya elektroenerhiyi u rozghaluzhenykh merezhakh [Patent of Ukraine for utility model № 74647, 51 IPC G01R 21/133 (2006.01). Device for monitoring electricity consumption in branched networks]. Byul. № 21. 12.11.2012. [in Ukr.].

8. V Dnepre razoblachili vmeshatelstvo v schetchiki [In the Dnieper they exposed the interference in the counters]. URL : <https://korrespondent.net/city/dnepr/4429759-v-dnepre-razoblachyly-vmeshatelstvo-v-schetchyky>. [in Russ.].

9. Myroshnychenko, V. O., Ryzhkov, E. V. (2020) Transfer tekhnolohii v chastyni patentnoi diialnosti yak zaporuka uspikhu vidomchoi nauky ta osvity. Informatsiini tekhnolohiyi v osviti ta praktysi [Technology transfer in terms of patent activity as a guarantee of success of departmental science and education. Information technologies in education and practice] : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 18 hrud. 2020 r.) / uporyad.: T. V. Maherovska. Lviv : LvDUVS, pp. 13–14. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Myroshnychenko, Eduard Ryzhkov. Special technical requirements for unauthorized power supply. The article deals with the use of special technical means of counteracting crimes associated with theft of electricity, indicates the reasons and conditions that contribute to its stolen on the territory of Ukraine, it is proposed to consider the principle of operation of electricity consumption control in branched networks.

An analysis of the calculated and technological methods of theft of electric energy was carried out. The characteristic of typical traces indicating the commission of a crime in one way or another.

The author's development of a device for controlling electricity consumption in branched networks, which belongs to control and measuring equipment and is designed to control electricity accounting, as well as to exclude unauthorized connection to the power supply network, is presented.

It is stated that the basis of the present invention is the task of increasing the accuracy of electricity consumption and elimination of interference in the work of another electrical equipment, due to the improvement of the electricity consumption control device, in which, by introducing new elements, the possibility of exchange of control information between the main and additional blocks on the radio channel and the liquidation is implemented. a distorted high-frequency component in an extensive power supply.

It is argued that the conduct of this special technical means in the practical activity of the authorized bodies will necessarily increase the efficiency of detection and disclosure of the abduction of electric energy, including high-tech methods.

A series of author's patent developments, designed to improve existing and fundamentally new technical means designed to identify unauthorized selection of electricity are given.

It is concluded that in the conditions of formation of domestic energy dependence, which in turn is due to a hybrid military confrontation and a modern European energy crisis, proposed scientific developments and technical means are extremely relevant and economically feasible.

Among the main measures to ensure the activities of the authorized bodies, including the divisions of the national police by specialized technical means to combat unauthorized electricity selection, further latest scientific developments in this area are offered in this area, the transfer of scientific researches and domestic industrial production of relevant technical means.

Keywords: *illegal use of that connection, the special, the way, the counter, technical, device control, theft, electrical energy.*

УДК 343.132:343.72

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-466-471

Наталія ПАВЛОВА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА

Досліджено теоретичні та практичні проблемні питання початкового етапу досудового розслідування, а також запропоновано бачення щодо їх вирішення. Розглядаються різноманітні погляди вчених щодо приводів та підстав до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, наголошується на проблемних питаннях розмежування злочину від цивільно-правового делікту при прийнятті рішення щодо початку досудового розслідування у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. Обґрунтовано доцільність внесення змін до кримінального процесуального законодавства у частині збільшення переліку процесуальних дій, які надають можливість прийняти правильне рішення про відкриття кримінального провадження за наявності ознак шахрайства. Пропонуються оптимальні шляхи вирішення проблемних ситуацій з метою прийняття об'єктивного рішення.

Ключові слова: початок досудового розслідування, кримінальне провадження, Єдиний реєстр досудових розслідувань, приводи та підстави, заява, повідомлення, шахрайство.

Постановка проблеми. Закон зобов'язує слідчого, прокурора, дізнавача після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, в строк не більше 24 годин внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР (ст. 214 КПК України). Однак необхідно зазначити, що потерпілі, звертаючись із заявою до правоохоронних органів про вчинення шахрайства, нерідко помиляються з приводу порушення їх законних прав, а поверхневий розгляд таких заяв призводить до необґрунтованого відкриття кримінального провадження. Специфіка шахрайства не дозволяє відразу встановити наявність достатніх даних для вирішення питання про відкриття кримінального провадження, тому цілком зрозуміло, що вся інформація про таке кримінальне правопорушення має бути прийнята та ретельно перевірена правоохоронними органами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання початку досудового розслідування були предметом дослідження багатьох фахівців в галузі кримінального процесу, права та криміналістики. Серед яких такі науковці як, Ю. Баулін, В. Бояров, І. Гловюк, В. Дрозд, Л. Лобойко, М. Погорецький, В. Сташис, А. Столітній, Л. Удалова, В. Тертишник та ін. Проте, слід зазначити, що низка актуальних питань щодо початку досудового розслідування залишилися невирішеними.

Мета. Опрацювання основних правових аспектів початку досудового розслідування та розгляд приводів і підстав для відкриття кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.

Виклад основного матеріалу. На початковому етапі розслідування проводиться велика пошукова робота з виявлення, осмислення інформації про злочин і застосовуються такі психологічні процеси, як відчуття, сприйняття, увага, пам'ять, мислення, мова [1, с. 90]. При цьому слідчий, прокурор та дізнавач у короткі терміни повинні піддати аналізу інформацію, що надійшла до правоохоронних органів і дійти висновку, що вона вказує на ознаки кримінального правопорушення, вчиненого шляхом

© Н. Павлова, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1572-4648>

pavlova_natalia_vvv@ukr.net

шахрайства. З цього виходить, що для прийняття рішення про відкриття кримінального провадження повинні бути приводи та підстави.

Незважаючи на численні дискусії з приводу існування приводів та підстав у чинному КПК України, В. Дрозд вважає, що законодавець у ст. 214 КПК України окреслив вичерпний перелік приводів до початку кримінального провадження, зокрема: 1) заяви про вчинене кримінальне правопорушення; 2) повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, 3) самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [2, с. 270]. Аналогічну позицію займає й А. Столітній [3, с. 201].

Що стосується підстав, то більшість вчених наголошують на тому, що підстави до початку досудового розслідування законодавець визначив як «обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення». Ці підстави варто «шукати» винятково у первинних відомостях про діяння [4, с. 130].

Натомість, М. Погорецький наполягає на тому, що підстави для початку досудового розслідування є оціночною правовою категорією, тому наявність таких підстав, а саме обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, визначаються уповноваженою особою в залежності від результатів співставлення наявних даних, що містяться у відповідних приводах до початку досудового розслідування, та ознак злочину [5, с. 96-99]. У цьому розрізі слід звернути увагу на висловлення В. Вапнярчук, який вважає, що такі обставини, в першу чергу, повинні підтверджувати наявність таких елементів складу кримінального правопорушення, як його об'єкт і об'єктивної сторони. Для початку досудового розслідування інформація про інші елементи складу кримінального правопорушення є не обов'язковою [6, с. 179].

Натомість, поважаючи внесок дослідника у теорію кримінального процесу щодо початку досудового розслідування, мусимо піддати критиці дану позицію. На наше переконання, якщо йдеться про ознаки кримінального правопорушення, то слід враховувати абсолютно всі, без винятку, елементи його складу. Такий підхід є більш вдалим і дозволяє об'єктивно підійти до прийняття рішення при надходженні до правоохоронних органів інформації про шахрайство. Тому, окрім об'єктивної сторони та об'єкта, слід обов'язково враховувати ще й суб'єкта та суб'єктивну сторону, оскільки часто саме ці елементи визначають повне уявлення про наявність чи відсутність ознак кримінального правопорушення, вчиненого шляхом шахрайства.

За нашим переконанням, без достатніх приводів та підстав, осмислення наявності ознак складу кримінального правопорушення, не можна відразу вносити до ЄРДР всі заяви та повідомлення, адже вони можуть бути помилковими через не правильну інтерпретацію події з боку заявників, або через неможливість виконання цивільно-правових зобов'язань у зв'язку із форсмажорними обставинами та ін. Як свідчить аналіз судово-слідчої практики та опитування респондентів, специфікою кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, є їх тонка межа з цивільно-правовими деліктами, що зумовлює необхідність досліджувати, насамперед, умисел особи, спрямований на заволодіння майном (правом на майно) шляхом шахрайства.

Відмежовуючи шахрайство від цивільно-правових деліктів, слід виходити з того, що отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов'язання може бути кваліфіковане як шахрайство, якщо встановлено, що винна особа вже в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, а зобов'язання – не виконувати. Розмежування кримінально-караного злочину від цивільно-правової угоди слід проводити не по тому, як оформлені укладені між сторонами договори, а по тому, що стало результатом цієї договірної діяльності. Якщо одна сторона, приймаючи на себе зобов'язання, не має ніяких реальних можливостей і бажання їх виконувати, мова йде про шахрайство (постанова Верховного Суду від 24.09.2020 у справі № 755/10138/16-к). Крім того, відповідно до правової позиції, викладеної у постанові Верховного Суду України від 24 листопада 2016 року у справі № 5-250кс16, наявність формальних (навіть належним чином оформлених) цивільно-правових відносин, за допомогою яких суб'єкт прагне завуалювати свій злочинний умисел, за наявності підстав не повинна бути перешкодою для оцінки скоєного як злочину, передбаченого ст. 190 КК України [7].

Як свідчить судово-слідча практика, опитування респондентів та аналіз юридичної літератури, 25 % громадян помилково вважає себе потерпілими від шахрайства, насправді такими не являючись. З іншого боку, приблизно четверта частина

випадків пов'язана із зверненнями до правоохоронних органів в межах Закону України «Про звернення громадян» у той час, коли наявні ознаки шахрайства. У такій ситуації потерпілі помилково не вважали себе потерпілими від кримінального правопорушення, а лише мали намір розібратися із особою, яка не виконала зобов'язань. З цього виходить, що потерпілий не у всіх випадках може вбачати ознаки вчиненого щодо нього кримінального правопорушення [8, с. 24]. Втім, як слушно звертає увагу І. Гукова, упорядники відомчих нормативних актів передбачили й таку ситуацію. Так, згідно п. 11. «Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події», затвердженому наказом МВС України від 08.02.2019 № 100, поліцейський органу (підрозділу) поліції, якому доручено розгляд заяви або повідомлення про іншу подію та прийняття відповідного рішення в межах Закону України «Про звернення громадян» або Кодексу України про адміністративні правопорушення, у разі встановлення в матеріалах відомостей, що вказують на вчинення кримінального правопорушення, невідкладно рапортом доповідає про це керівникові органу (підрозділу) поліції або особі, яка виконує його обов'язки. Керівник органу (підрозділу) поліції або особа, яка виконує його обов'язки, доручає уповноваженій службовій особі невідкладно зареєструвати рапорт працівника поліції в ІТС ПНП (журнали ЄО) та не пізніше 24 годин з моменту реєстрації надіслати зазначені матеріали до органу досудового розслідування органу (підрозділу) поліції для внесення відповідних відомостей до ЄРДР [9–10].

В контексті даної проблематики вважаємо цілком вірним твердження Л. Лобойко, що відразу іноді неможливо встановити навіть різновид правопорушення (адміністративний, цивільний, господарський, різновид кримінального) і визначити, у межах якого юридичного процесу має здійснюватися провадження за заявою [11, с. 33]. Для того, щоб це зрозуміти, необхідно зібрати достатню кількість доказів.

Законодавець визначає докази як будь-які фактичні дані, на підставі яких у окресленому законом порядку слідчий, дізнавач, прокурор, суд встановлюють наявність або відсутність суспільно-небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Аналізуючи чинне кримінально-процесуальне законодавство, бачимо, що до внесення відомостей до ЄРДР законом дозволяється проводити лише одну слідчу (розшукову) дію – огляд місця події. Хоча, слід сказати, що під час перевірки заяв та повідомлень щодо шахрайства нерідко доводиться з'ясовувати справжність того чи іншого документу, його тексту, підписів, відтисків штампу та печатки. Виявлення ознак підробки хоча б одного з документів свідчить про незаконність дій осіб, які використовували його й зумовлює відкриття кримінального провадження. Натомість, такий аналіз, як на нашу думку, повинен відбуватися таким чином, щоб у подальшому ці документи були визнані доказами у провадженні. На теперішній час це можливо лише у єдиний спосіб – у ході проведення слідчої (розшукової) дії – огляду документів.

У практичній діяльності огляд документів, поданих заявником до моменту внесення відомостей до ЄРДР часто здійснюють та фіксують у протоколі огляду місця події. Є випадки, коли складається протокол добровільної видачі, у якому детально описуються документи, однак такий спосіб процесуальної фіксації подання документів також в КПК України не передбачений. З огляду на це, слід підтримати тих науковців, які пропонують розширити перелік процесуальних дій, що дозволяються до внесення відомостей до ЄРДР. В. Березняк у своїй докторській дисертації взагалі пропонує внести до КПК України доповнення, за якими слід передбачити можливість проведення до моменту внесення відомостей до ЄРДР не лише огляду місця події, а й огляду інших об'єктів, зокрема документів [12, с. 24]. В чому ми його підтримуємо, адже законодавець дійсно надав достатньо стислий строк для прийняття рішення про відкриття кримінального провадження і обмежив перелік процесуальних дій, шляхом яких можна перевірити інформацію, що надійшла, та прийняти правильне рішення.

Деякі вчені час від часу пропонували надати право призначати проведення експертизи до відкриття кримінального провадження, оскільки методологія попередніх досліджень не має істотних розходжень з методологією експертних [13, с. 370]. Втім, до недавнього часу чинне кримінально-процесуальне законодавство не відносило спеціальні дослідження до доказів, тому призначення у подальшому криміналістичної експертизи є обов'язковим.

Втім, у 2018 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих

актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», у випадках вчинення кримінальних проступків, законодавцем було дозволено проводити певні процесуальні дії до внесення відомостей про кримінальний проступок до ЄРДР, окрім огляду місця події, зокрема: 1) відбирати пояснення; 2) проводити медичне освідування; 3) отримувати висновок спеціаліста і знімати показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [14].

З цього приводу А. Шиян та А. Черненко наголошують, що в кримінальному процесуальному законодавстві України появились, окрім показань, речових доказів, документів і висновків експертів (ч. 2 ст. 84 КПК), нові процесуальні джерела, звідки можна отримувати відомості про факти та обставини, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [15, с. 151]. Натомість, слід зауважити, що такі джерела доказів допускаються лише при проступках. І, хоча проступки і займають певну частку серед всіх видів кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, більшість з них скидають саме злочини (76 %).

Якщо проаналізувати норми КПК України, то можна побачити, що ці процесуальні джерела доказів також можуть бути використані в кримінальному провадженні й щодо злочину (ч. 2 ст. 298-1 КПК України). Натомість, це можливо, по-перше, лише на підставі ухвали слідчого судді. По-друге, ані пояснення, ані висновок спеціаліста, ані проведення медичного освідування та знімання показань технічних приладів та технічних засобів не вирішують всебічно питання щодо наявності ознак злочину, вчиненого шляхом шахрайства. Вилучати ж знаряддя і засоби вчинення злочину, речі і документи, що є безпосереднім предметом злочинного посягання, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей, дозволено було і раніше низкою статей (ст. ст. 168, 207, 208, 237 КПК тощо).

Висновки. Отже, для прийняття рішення про відкриття кримінального провадження, слід ретельно проаналізувати джерела отримання інформації, які повинні бути достовірними та оформлені згідно вимог кримінального процесуального законодавства. Слідчий, здійснюючи перевірку будь-якої інформації про подію, відразу повинен вирішити наступні питання: чи мало місце офіційне повідомлення; чи є приводи та підстави до відкриття кримінального провадження; чи наявні ознаки кримінального правопорушення; чи немає підстав для передачі матеріалів за підслідністю у разі відкриття кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Берназ В. Д. Моделювання злочинної діяльності і особистості злочинця як засіб рішення тактичних задач. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 3. С. 87-91.
2. Дрозд В. Г. Окремі питання регламентації початку досудового розслідування в умовах проведення правової реформи. *Підприємство, господарство і право*. № 12. 2017. С. 268-272.
3. Столітній А. В. Початок досудового розслідування: права природа, регламентація та межі прокурорського нагляду. *Право і суспільство*. № 4. 2015. С. 200-206.
4. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України : монограф. / Н. В. Глинська, Л. М. Лобойко, О. І. Марочкін та ін. ; за заг. ред. О. Г. Шило. Харків : НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сталіна НАПрНУ, 2016. 264 с.
5. Погорельський М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93-103.
6. Вапнярчук В. В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. №26. С. 177-186.
7. Розмежування шахрайства та цивільно-правових деліктів: судова практика Касаційного суду України. URL : <https://ukrainepravo.com/>.
8. Антонюк І. А. Особенности первоначального этапа расследования мошенничества в сфере предоставления посреднических услуг по трудоустройству. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6 (2). Р. 21–26.
9. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: затв. наказом МВС України від 08.02.2019 № 100. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.
10. Гукова І. А. Криміналістична характеристика та особливості розслідування шахрайства у сфері надання послуг із працевлаштування : дис. ... д-ра філософії (081 – Право) / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 253 с.

11. Лобойко Л. М. Початок досудового розслідування за новим КПК. *Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року : збірник статей*. Київ : Істина, 2012. С. 33–43.
12. Березняк В. С. Теоретичні, правові та праксеологічні засади розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухоності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 40 с.
13. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підруч. 4-е вид., доп. і перероб. Київ : Вид-во А.С.К., 2003. 1120 с.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.
15. Шиян А. Г., Черненко А. П. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми експертного забезпечення кримінального провадження : матеріали Наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 29 трав. 2020 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 149-152.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Bernaz, V. D. (2001) Modelyuvannya zlochyynoyi diyal'nosti i osobystosti zlochyntsyia yak zasib rishennya taktychnykh zadach [Modeling of criminal activity and personality of the offender as a means of solving tactical problems]. *Visnyk Odes'koho instytutu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 87–91. [in Ukr.].
2. Drozd, V. H. (2017) Okremi pytannya rehlementatsiyi pochatku dosudovoho rozsliduvannya v umovakh provedennya pravovoyi reformy [Some issues of regulation of the pre-trial investigation in terms of legal reform]. *Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo*. № 12 pp. 268–272. [in Ukr.].
3. Stolitniy, A. V. (2015) Pochatok dosudovoho rozsliduvannya: pravova pryroda, rehlementatsiya ta mezhi prokurors'koho nahlyadu [The beginning of the pre-trial investigation: the legal nature, regulations and limits of prosecutorial supervision]. *Pravo i suspil'stvo*. № 4, pp. 200–206. [in Ukr.].
4. Kontseptual'ni osnovy pobudovy suchasnoho kryminal'noho protsesu Ukrayiny [Conceptual bases of construction of modern criminal process of Ukraine] : monohraf. / N. V. Hlyns'ka, L. M. Loboyko, O. I. Marochkin ta in. ; za zah. red. O. H. Shylo. Kharkiv : NDI VPZ imeni akad. V. V. Stashysa NAPrNU, 2016. 264 p. [in Ukr.].
5. Pohorets'kyi, M. A. (2015) Pochatok dosudovoho rozsliduvannya: okremi problemni pytannya [The beginning of the pre-trial investigation: some problematic issues]. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva*. № 1, pp. 93–103. [in Ukr.].
6. Vapnyarchuk, V. V. (2013) Sutnist' pochatku dosudovoho rozsliduvannya za novym KPK Ukrayiny [The essence of the pre-trial investigation under the new CPC of Ukraine]. *Aktual'ni problemy prava: teoriya i praktyka*. № 26, pp. 177–186. [in Ukr.].
7. Rozmezhuвання shakhraystva ta tsyvil'no-pravovykh deliktiv [Distinguishing between fraud and civil torts]: sudova praktyka Kasatsynoho sudu Ukrayiny. URL : <https://ukrainepravo.com/>. [in Ukr.].
8. Antonyuk, I. A. (2019) Osobennosti pervonachal'nogo etapa rassledovaniya moshennichstva v sfere predostavleniya posrednicheskikh uslug po trudoustroystvu [Features of the initial stage of the investigation of fraud in the provision of employment services]. *Visegrad journal on human rights*. № 6 (2), pp. 21–26. [in Russ.].
9. Poryadok vedennya yedynoho obliku v orhanakh (pidrozdilakh) politysiyi zayav i povidomlen' pro kryminal'ni pravoporushennya ta inshi podiyi The order of conducting the uniform account in bodies (divisions) of police of statements and reports on criminal offenses and other events: zatv. nakazom MVS Ukrayiny vid 08.02.2019 № 100. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>. [in Ukr.].
10. Hukova, I. A. (2021) Kryminalistychna kharakterystyka ta osoblyvosti rozsliduvannya shakhraystva u sferi nadannya posluh iz pratsevlashuvannya [Forensic characteristics and features of the investigation of fraud in the field of employment services] : dys. ... d-ra filosofiyi (081 – Pravo) / Dnipropetrovs'kyi derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, Dnipro, 253 p. [in Ukr.].
11. Loboyko, L. M. (2012) Pochatok dosudovoho rozsliduvannya za novym KPK [The beginning of the pre-trial investigation under the new CPC]. *Novely Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny 2012 roku : zbirnyk statey*. Kyiv : Istyna, pp. 33–43. [in Ukr.].
12. Bereznyak, V. S. (2021) Teoretychni, pravovi ta prakseolohichni zasady rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' u sferi nerukhomosti [Theoretical, legal and praxeological principles of investigation of criminal offenses in the field of real estate] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Dnipropetrovs'kyi derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro, 40 p. [in Ukr.].
13. Tertyshnyk, V. M. (2003) Kryminal'no-protseual'ne pravo Ukrayiny [Criminal procedure law of Ukraine] : pidruch. 4-e vyd., dop. i pererob. Kyiv : Vyd-vo A.S.K., 1120 p. [in Ukr.].

14. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminal'nykh pravoporushen' [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses] : Zakon Ukrainy vid 22.11.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>. [in Ukr.].

15. Shyyan, A. H., Chernenko, A. P. (2020) Vysnovok spetsialista yak protsesual'ne dzherelo dokaziv v kryminal'nomu provadzhenni [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses]. *Aktual'ni problemy ekspertnoho zabezpechennya kryminal'noho provadzhennya : materialy Nauk.-prakt. seminaru (m. Dnipro, 29 trav. 2020 r.)*. Dnipro : DDUVS, pp. 149–152. [in Ukr.].

ABSTRACT

Natalya Pavlova. Features of the initial stage of investigation of criminal offenses committed by fraud. The article emphasizes that the law obliges the investigator, prosecutor, coroner after submitting an application, notification of a criminal offense or after his own discovery from any source of circumstances that may indicate the commission of a criminal offense, within no more than 24 hours relevant information to the Unified Register of Pre-trial Investigations. It is emphasized that victims, when applying to law enforcement agencies for fraud, are often mistaken about the violation of their legal rights, and superficial consideration of such allegations leads to unjustified criminal proceedings. The specifics of fraud do not allow to immediately establish the availability of sufficient data to resolve the issue of instituting criminal proceedings, so it is clear that all information about such a criminal offense must be accepted and carefully verified by law enforcement agencies. The article examines the theoretical and practical issues of the initial stage of the pre-trial investigation, as well as offers a vision for their solution. Various views of scholars on the reasons and grounds for entering information into the Unified Register of pre-trial investigations into criminal offenses committed by fraud are considered, the problematic issues of distinguishing crime from civil tort fraud. The expediency of making changes to the criminal procedural legislation in terms of increasing the list of procedural actions that provide an opportunity to make the right decision to open criminal proceedings in the presence of signs of fraud is substantiated.

Keywords: *initiation of pre-trial investigation, criminal proceedings, Unified Register of pre-trial investigations, reasons and grounds, statement, notification, fraud.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-471-477

Олег ПАРФИЛО[©]

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Юрій НІЗОВЦЕВ[©]

кандидат юридичних наук

(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто проблемні питання та перспективні напрями реформування вітчизняної судово-експертної діяльності. На підставі аналізу положень одного з поданих законопроектів досліджено основні проблеми реалізації на практиці норм, що стосуються принципів змін у вітчизняній судово-експертній діяльності, та надано обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового регулювання інституту судової експертизи в Україні.

Ключові слова: *правове регулювання, судово-експертна діяльність, судова експертиза, реформування законодавства, законопроект.*

© О. Парфіло, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3320-6182>
icte@ssu.gov.ua

© Ю. Нізовцев, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7398-0327>
os_icte@ssu.gov.ua

Постановка проблеми. Забезпечення сучасного рівня та якості проведення судових експертиз неможливе без належної правової регламентації судово-експертної діяльності (далі – СЕД). З огляду на те, що визначення засад судової експертизи відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України має здійснюватися виключно законами України, очевидно, що правове регулювання СЕД має проводитися з дотриманням цієї конституційної норми.

Оскільки чинний Закон України «Про судову експертизу» [1] було ухвалено ще в лютому 1994 року, на сьогодні велика частина його положень потребує суттєвих змін, встановлення нових підходів до здійснення СЕД, що зумовлено міжнародним досвідом нормативно-правового регулювання такої діяльності та практикою проведення судових експертиз, а також результатами діяльності вітчизняних судово-експертних установ.

Тому протягом 2019–2021 років Міністерством юстиції України та іншими ініціативними групами підготовлено низку законопроектів, покликаних створити ефективні умови для здійснення судово-експертної діяльності для всіх суб'єктів цієї діяльності та запровадити єдині вимоги і стандарти для проведення судової експертизи [2–4].

Головною метою проведення комплексної реформи законодавства у цій сфері та наближення його до європейських стандартів є забезпечення для правосуддя незалежної, кваліфікованої та об'єктивної судової експертизи, що орієнтована на максимальне використання новітніх досягнень науки і техніки та відповідає міжнародним вимогам і викликам сучасності.

Безумовно, удосконалення правового регулювання СЕД є важливим завданням для всієї наукової спільноти та вимагає підготовки змін на державному рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню проблем правового регулювання судово-експертної діяльності та вивченню найкращих світових практик в галузі судової експертизи приділяли увагу багато вітчизняних та закордонних вчених, серед яких Г. Авдєєва, Т. Авер'янова, Р. Белкін, Т. Будко, Л. Головченко, В. Гончаренко, Ф. Джавадов, А. Іщенко, О. Жеребко, В. Журавель, Н. Клименко, О. Ключев, В. Лисиченко, Г. Надгорний, І. Пиріг, А. Свінцицький, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, П. Репешко, О. Росинська, О. Рувін, В. Федчишина, Ю. Шепітько, М. Щербаковський, О. Шляхов та інші. Проте актуальною залишається потреба у висвітленні цієї тематики з урахуванням розпочатого реформування СЕД та необхідності порівняльного аналізу положень підготовлених законопроектів.

Мета. На підставі аналізу положень одного з поданих законопроектів дослідити основні проблеми реалізації на практиці норм, що стосуються принципових змін у вітчизняній СЕД, та висунути обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового регулювання інституту судової експертизи в Україні.

Виклад основного матеріалу. В Указі Президента України від 08.11.2019 № 837 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» одним з поставлених завдань є розроблення законопроекту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення системи самоврядування судових експертів, запровадження рецензування висновку судового експерта та визначення граничних строків проведення судових експертиз.

Крім того, відповідно до Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 № 471, в межах Довгострокових пріоритетів діяльності Уряду, на Міністерство юстиції в частині забезпечення прав людини та доступу до правосуддя покладено обов'язок щодо створення умов для самоврядування судових експертів та розширення доступу осіб до послуг судових експертів як складової доступу до правосуддя, у тому числі завдяки вирівнюванню повноважень приватних і державних судових експертів та збільшенню рівня конкуренції між ними.

Вже 5 листопада 2021 р. Кабінетом Міністрів України внесено проект Закону України «Про судово-експертну діяльність» за № 6284 [2].

На думку одного із відповідальних керівників Міністерства юстиції України Олександра Банчука: «Законопроект вирішує одразу декілька проблем, які існують у сфері судово-експертної діяльності. Зокрема:

– на законодавчому рівні закріплює основоположні терміни у сфері судово-експертної діяльності з метою єдиного підходу до їх вживання у правозастосовчій діяльності. До таких термінів відносяться: «експертна ініціатива», «кваліфікація судового експерта», «методика проведення судової експертизи», «судово-експертна

діяльність» тощо;

– удосконалює державне регулювання судово-експертної діяльності, в тому числі, шляхом визначення державного органу, що буде відповідати за формування загальних засад політики у сфері судово-експертної діяльності. Таким органом визначено Міністерство юстиції України. Таке врегулювання пропонується із врахуванням того факту, що на сьогодні до повноважень Міністерства юстиції віднесено координацію діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи; забезпечення організації роботи Координаційної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті, забезпечення організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Мін'юсті і Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті; забезпечення ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз;

– закріплює основні засади здійснення судово-експертної діяльності, та пропонує більш чітке визначення статусу, прав та обов'язків судових експертів, судово-експертних установ та їх керівників;

– розширює види судових експертиз, які можуть проводитися «приватними» судовими експертами, шляхом відмови від застарілого поняття «криміналістичні експертизи». Проектом Закону систематизуються та уніфікуються норми, що регулюють порядок організації та проведення судових експертиз. Зокрема, закріплюється положення щодо підстав проведення судових експертиз, встановлюються граничні строки проведення судової експертизи та встановлюється порядок обчислення строків виконання експертизи. Разом з тим, вперше в спеціальному Законі пропонується визначити категорії судових експертиз за процесуальною ознакою – первинна, додаткова, повторна, комісійна та комплексна та особливості організації їх проведення. Також пропонується затвердити вимоги до форми та змісту висновку експерта, які поєднують у собі положення всіх процесуальних законів;

– розмежовує поняття «суб'єкт судово-експертної діяльності» та «суб'єкт проведення судової експертизи», визначає порядок проходження професійної підготовки, присвоєння та підвищення кваліфікації судового експерта. Так, проектом Закону пропонується змінити визначену Законом України «Про судову експертизу» процедуру підготовки, стажування та атестації судових експертів, відмовившись від необхідності періодичного підтвердження кваліфікації судового експерта. Акцент робитиметься на підвищення кваліфікації судового експерта.

Крім того, законопроектом пропонується закріпити «види відповідальності судового експерта, засади дисциплінарної відповідальності, підстави притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності та види дисциплінарних стягнень, порядок утворення дисциплінарної комісії судових експертів та її діяльності» [5].

Будучи, у разі прийняття, основоположним нормативно-правовим документом у галузі судової експертизи, законопроект спричинив жваві обговорення у середовищі як практиків, так і вчених-теоретиків. Суперечки викликали багато положень проекту № 6284, а думки опонентів нерідко були діаметрально протилежними.

У своїй статті ми пропонуємо розглянути та проаналізувати найбільш суттєві, на нашу думку, виявлені проблемні аспекти.

Одним з каменів спотикання стала жорстка регламентація у законопроекті строків виконання судових експертиз. Відповідно до ст. 47 «строк проведення судової експертизи встановлюється керівником судово-експертної установи чи уповноваженою керівником особою або судовим експертом, який здійснює судово-експертну діяльність індивідуально. Для проведення судової експертизи встановлюється строк, що є достатнім і об'єктивно необхідним для проведення дослідження. Строк проведення судової експертизи не повинен перевищувати 90 календарних днів. У разі неможливості проведення судової експертизи в строк до 90 календарних днів у зв'язку з її багатооб'єктністю, складністю за процесом досліджень або характером питань, що підлягають вирішенню, більший строк проведення судової експертизи встановлюється за письмовим обґрунтованим погодженням суб'єкта проведення судової експертизи із замовником судової експертизи після попереднього вивчення судовим експертом наданих матеріалів. Такий строк не повинен перевищувати 150 календарних днів...».

Навколо вказаних вимог законопроекту розійшлися погляди замовників експертиз (насамперед тих, які ведуть досудове розслідування) та експертів. Для замовників

важливим є дотримання строків досудового розслідування, встановлених законодавством. Адже нерідко трапляються випадки, коли виконання експертизи затягується понад граничні строки розслідування, замовники вимушені відкликати завдання на проведення експертизи без її виконання. Однак аргументи судових експертів не менш вагомі. Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення кількості об'єктів, які надаються на експертизу, а також підвищення складності їх (об'єктів) дослідження. Наприклад, вже не є чимось незвичайним призначення комп'ютерно-технічної експертизи за кількома сотнями об'єктів. У практичній діяльності одного з авторів була експертиза, під час якої потрібно було дослідити приблизно 300 носіїв інформації. При цьому частина цих носіїв – складні RAID-масиви, що містили віртуальні машини. Зрозуміло, що навіть якщо на дослідження одного носія інформації витратити лише один день, при цьому працювати без вихідних, відпусток та лікарняних, виконання експертизи триватиме щонайменше 300 днів. Але в реальності вказані носії інформації є досить складними об'єктами, дослідження яких потребує більш тривалого часу. Отже, за таких умов виконати вимоги законопроєкту (максимум – 150 календарних днів) просто неможливо фізично. І це не враховуючи, що у експерта на виконання, як правило, є декілька експертиз, які виконуються відповідно до черговості їх надходження. На нашу думку, у разі ухвалення запропонованої редакції законопроєкту судово-експертні установи вимушені будуть відмовляти замовникам експертиз у зв'язку з відсутністю технічної можливості виконати експертизу у встановлені законом строки.

Одним з проблемних питань судово-експертної діяльності є рецензування висновку експерта. Відповідно до чинної нормативно впорядкованої процедури [6], метою рецензування висновків судових експертів є вдосконалення професійної майстерності експертів, поліпшення якості та обґрунтованості їх висновків. Рецензування не проводиться з метою спростування чи підтвердження висновків. Це положення знайшло своє відображення і в законопроєкті, відповідно до якого рецензія не може бути використана як джерело доказів у будь-якому виді судочинства. Не підлягають рецензуванню висновки експерта до моменту їх розгляду судом.

Натомість на цей час нерідко ініціатива проведення рецензування висновку експерта надходить від сторін судового розгляду для спростування цього висновку. Правники (зазвичай адвокати – представники сторін або сторони захисту), як правило, не в змозі повноцінно оцінити висновок експерта, адже для цього необхідні спеціальні знання, при чому саме за напрямом проведеної експертизи. Якщо аналіз дотримання експертом формальних вимог законодавства не призвів до бажаного результату (тобто не було виявлено порушень судовим експертом процесуальних норм), може бути залучено особу, яка має спеціальні знання, для більш глибокого аналізу висновку. Рецензентом може бути інший експерт (у найліпшому разі), колишній експерт або особа, яка не має і не мала стосунку до судової експертизи. Звісно, що такі послуги оплачуються, до того ж рецензенту ставиться завдання щодо максимальної критики висновку. Все це, на нашу думку, може призвести до того, що некомпетентна особа, яка не має жодного стосунку до судової експертизи, підготує необ'єктивну, але зовні «нищівну» рецензію, яка, насправді, буде зовсім не по суті. У суді такі рецензії внаслідок недостатньої правової врегульованості (адже зазначений вище наказ стосується лише системи експертних установ Мін'юсту) можуть бути як відхилені, так і взяті до уваги. Проте в останньому випадку судді доведеться не лише оцінювати висновок експерта, а також оцінювати і рецензію.

Для уникнення таких ситуацій до законопроєкту було включено описане вище положення про застосування рецензії тільки з метою підвищення кваліфікації судових експертів, обміну набутим ними досвідом. При цьому у сторін судового розгляду залишається право призначення повторної експертизи, як дієвий засіб контролю об'єктивності висновку експерта.

З огляду на виняткове значення роботи Експертно-кваліфікаційних комісій (далі – ЕКК) в діяльності судових експертів треба звернути увагу на відповідні положення щодо ЕКК у законопроєкті № 6284. У початковій редакції законопроєкту пропонувалось зробити єдину ЕКК при Міністерстві юстиції України. При цьому до складу ЕКК повинні були входити представники всіх державних органів, до сфери управління яких належать державні судово-експертні установи, а також представники приватних експертів. Прихильники єдиної ЕКК аргументували її необхідність, як гарантію об'єктивного оцінювання професійних якостей судового експерта, а також створенням єдиного підходу

до підготовки судового експерта та подальшого складання кваліфікаційного іспиту. Противники єдиної ЕКК також висували вагомні аргументи. Наприклад, були сумніви щодо об'єктивності ЕКК, що функціонує при державному органі, який має у своєму складі судово-експертні установи. Пропонувалось у такому разі вивести з підпорядкування Мін'юсту його спеціалізовані державні судово-експертні установи або створити ЕКК при іншому державному органі. Більш суттєвим був аргумент щодо різної специфіки функціонування експертних установ (експертних служб) різних державних органів, адже саме з урахуванням такої специфіки і створювались ці установи. Ця специфіка, зокрема, спостерігається у відомчих нормативних документах (інструкціях), які регламентують порядок виконання судових експертиз. Є й інші відмінності, наприклад, експерти експертної служби СБ України переважно є військовослужбовцями, вони здійснюють не лише судово-експертне забезпечення слідчих дій, але й техніко-криміналістичне забезпечення оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів, у тому числі в зоні бойових дій. Відповідно, під час складання кваліфікаційного іспиту судовими експертами СБ України велика увага надається вказаним особливостям та відомчим нормативним актам, що їх регулюють.

Схожі диспути точилися і навколо дисциплінарних комісій (далі – ДК), які у початковому варіанті законопроекту були аналогічно ЕКК об'єднані в єдину Дисциплінарну комісію при Міністерстві юстиції України. Зокрема, від Служби безпеки України надійшло зауваження, що експерти-військовослужбовці притягаються до дисциплінарної відповідальності відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України [7]. Крім того, наявність окремих ЕКК та ДК поза Службою безпеки України суперечить проголошеному ст. 3 Закону України «Про Службу безпеки України» принципу єдиноначальності, відповідно до якого керівництво всією діяльністю Служби безпеки України, до складу якої належить, зокрема, підпорядкована експертна служба, здійснює голова Служби безпеки України [8]. Тому в ст. 32 чинної редакції законопроекту № 6284 міститься така норма: «Дисциплінарні комісії судових експертів утворюються при органах державного регулювання та діють відповідно до цього Закону та положень про них, затверджених відповідним органом державного регулювання», що є слушною та прийнятною для всіх сторін позицією.

Також вкрай важливим для судових експертів є вдосконалення норм щодо особливостей соціального захисту судового експерта, оплати його праці, грошового та пенсійного забезпечення. Зокрема, розділом VII «Оплата праці та соціальний захист» проекту Закону встановлюються особливості матеріального та соціального забезпечення працівників державних судово-експертних установ різних відомств. Наприклад, грошове забезпечення експертів Центру судових і спеціальних експертиз ІСТЕ СБУ, які мають кваліфікацію судового експерта та є військовослужбовцями, повинно визначатися відповідно до вимог Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [9, с. 198].

Повністю підтримуємо позицію, що у зв'язку зі сталими тенденціями інтеграції законодавства України до європейського, є необхідність доповнення положень законопроекту щодо міжнародного співробітництва в галузі судово-експертної діяльності, наприклад, в аспекті проведення спільних наукових робіт й організації системи міжнародних стажувань, тренінгів тощо [10, с. 15].

Водночас погоджуємося з думкою вчених, що надмірна зарегламентованість судово-експертної діяльності може перешкоджати застосуванню спеціальних знань експертом та, відповідно, досягненню істини в судочинстві [11, с. 20].

Висновки. З огляду на актуальність законодавчих змін та для збереження тенденції розвитку інституту судової експертизи пропонуємо об'єднати потенціал науковців, експертів-практиків і представників державного регулятора, залучивши всі сторони для обговорення подальших кроків з реформування вітчизняної судово-експертної діяльності. Тільки під час конструктивних обговорень можливе позитивне вирішення всіх нагальних проблемних питань та створення ефективної системи експертного забезпечення правосуддя.

Список використаних джерел

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
2. Про судово-експертну діяльність : Проект закону № 6284 від 05.11.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154.

3. Про судово-експертну діяльність : альтернативний Проект закону № 6284-1 від 19.11.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73246.
4. Про судово-експертну діяльність : альтернативний Проект закону № 6284-2 від 22.11.2021 р. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73258.
5. Олександр Банчук: схвалений урядом законопроект про судово-експертну діяльність дозволить вирішити головні проблеми у цій сфері. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-shvaleniy-uryadom-zakonoproekt-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist-dozvolit-virishiti-golovni-problemi-u-tsiy-sferi>.
6. Про затвердження Порядку проведення рецензування висновків судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.02.2020 № 335/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20#Text>.
7. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.
8. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
9. Надійко М. М., Нізовцев Ю. Ю. Перспективні напрями реформування судово-експертної діяльності в системі СБ України. *Науковий вісник*. 2019. № 74. С. 196–204.
10. Сімакова-Єфремян Е. Б. Щодо необхідності реформування базового законодавства України про експертне забезпечення правосуддя. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : матеріали круглого столу (м. Харків, 6-7 лют. 2020 р.)*. Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 12–15.
11. Свінцицький А. В. Система експертного забезпечення правосуддя в Україні на сучасному етапі: організаційно-правові аспекти. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : матеріали круглого столу (м. Харків, 6-7 лют. 2020 р.)*. Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 16–20.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination] : Zakon Ukrayiny vid 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukr.].
2. Pro sudovo-ekspertnu diyal'nist' [On forensic activity] : Proyeht zakonu № 6284 vid 05.11.2021. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154. [in Ukr.].
3. Pro sudovo-ekspertnu diyal'nist' [On forensic activity] : al'ternatyvnyy Proyeht zakonu № 6284-1 vid 19.11.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73246. [in Ukr.].
4. Pro sudovo-ekspertnu diyal'nist' [On forensic activity] : al'ternatyvnyy Proyeht zakonu № 6284-2 vid 22.11.2021 r. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73258. [in Ukr.].
5. Oleksandr Banchuk: skhvalenyy uryadom zakonoprojekt pro sudovo-ekspertnu diyal'nist' dozvolit' vyrishyty holovni problemy u tsiy sferi [Oleksandr Banchuk: The draft law on forensic expertise approved by the government will solve the main problems in this area]. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-shvaleniy-uryadom-zakonoproekt-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist-dozvolit-virishiti-golovni-problemi-u-tsiy-sferi>. [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya retsenzuвання vysnovkiv sudovykh ekspertiv [On approval of the Procedure for reviewing the opinions of forensic experts] : nakaz Ministerstva yustytisiy Ukrayiny vid 03.02.2020 № 335/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-20#Text>. [in Ukr.].
7. Pro Dystyplinarnyy statut Zbroynykh Syl Ukrayiny [On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 24.03.1999. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>. [in Ukr.].
8. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrayiny [On the Security Service of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 25.03.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>. [in Ukr.].
9. Nadizhko, M. M., Nizovtsev, Yu. Yu. (2019) Perspektivni napryamy reformuvannya sudovo-ekspertnoyi diyal'nosti v systemi SB Ukrayiny [Perspective directions of reforming judicial-expert activity in the system of the Security Service of Ukraine]. *Naukovyy visnyk*. № 74, pp. 196–204. [in Ukr.].
10. Simakova-Yefremyan, E. B. (2020) Shchodo neobkhidnosti reformuvannya bazovoho zakonodavstva Ukrayiny pro ekspertne zabezpechennya pravosudiv [On the need to reform the basic legislation of Ukraine on expert support of justice]. *Problemy reformuvannya bazovoho zakonodavstva Ukrayiny z pytan' ekspertnoho zabezpechennya pravosudiv : materialy kruhloho stolu (m. Kharkiv, 6-7 lyut. 2020 r.)*. Kharkiv : KhNDISE, pp. 12–15. [in Ukr.].
11. Svintsyts'kyu, A. V. (2020) Systema ekspertnoho zabezpechennya pravosudiv v Ukrayini na suchasnomu etapi: orhanizatsiyno-pravovi aspekty. *Problemy reformuvannya bazovoho zakonodavstva Ukrayiny z pytan' ekspertnoho zabezpechennya pravosudiv : materialy kruhloho stolu (m. Kharkiv, 6-7 lyut. 2020 r.)*. Kharkiv : KhNDISE, pp. 16–20. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Parfyo, Yuriy Nizovtsev. Legal regulation of forensic activity in Ukraine: problematic aspects and prospects of development. The article considers the problematic issues and promising areas of reform of domestic forensic science. Based on the analysis of the provisions of one of the presented

bills, the key problems of implementation in practice of the norms concerning fundamental changes in the domestic forensic activity are investigated. In particular, the criteria for setting deadlines for forensic examination, the grounds and procedure for reviewing the expert's opinion, the provisions on the functioning of the Expert Qualification and Disciplinary Commissions are analyzed.

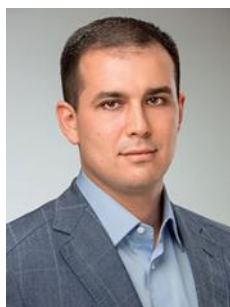
Given the urgency of legislative changes and to maintain the trend of the institute of forensic science, the authors of the study provide sound proposals to improve the legal regulation of the institute of forensic science in Ukraine.

The authors of the article propose to unite the potential of scientists, practitioners and representatives of the state regulator, involving all parties in the discussion of further steps to reform the domestic judicial expertise. Because, only in the course of constructive discussions it is possible to positively resolve all pressing issues and create an effective system of expert support of justice.

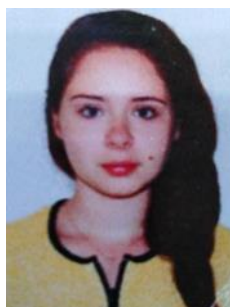
Keywords: *legal regulation, forensic activities, forensic examination, legislative reform, draft law.*

УДК 342

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-477-483

**Каміль
ПРИМАКОВ[©]**
кандидат
юридичних наук

**Аніта
КАЛЮЖНА[©]**
слухач магістратури
Навчально-наукового
інституту права
та інноваційної
освіти

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ ЧЕРЕЗ МЕДІАЦІЮ У ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Надано теоретико-правову характеристику вирішення конфліктів за допомогою медіаційної процедури у діяльності адвокатів. Досліджено поняття медіаційної процедури та її закріплення на законодавчому рівні. Обґрунтовано необхідність медіації під час розв'язання конфліктів між сторонами спору. Визначено, що результатом успішної медіації є досягнута під час обговорення конкретна угода. Рішення, прийняті в медіації, можуть бути закріплені в угоді лише в разі, якщо кожна зі сторін конфлікту їх визнає. Проаналізовано напрями правового регулювання процедури медіації як сучасного методу вирішення юридичних конфліктів за участю адвоката. Особливу увагу приділено основним напрямам участі адвоката у медіаційному процесі – представництву інтересів сторін та діяльності у якості медіатора. Встановлено та проаналізовано ознаки, за якими можливо визначити специфіку діяльності адвоката-медіатора. Виявлено переваги і недоліки у наданні медіативної допомоги адвокатом-медіатором. Визначено шляхи удосконалення правового регулювання процедури медіації у нашій державі. Зроблено висновок про те, що медіація є надзвичайно ефективним альтернативним способом вирішення конфлікту, зважаючи на те, що в українському суспільстві правові відносини, пов'язані з цим інститутом, фактично реалізуються у різних галузях права, незважаючи на відсутність профільного законодавчого акта.

Ключові слова: *адвокат, конфлікт, альтернативні способи вирішення конфліктів, медіація, представництво.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства і держави характеризується високим рівнем довіри та правової комунікації між інститутами громадянського суспільства і держави, в особі уповноважених органів. Водночас обмеження, спричинені розповсюдженням коронавірусної хвороби COVID-19,

© К. Примаков, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2349-8599>

k_zpd@dduvs.in.ua

© А. Калюжна, 2021

kafedra_zpd@ukr.net

ускладнили ці процеси, зокрема, у сфері судової влади. Ці процеси зумовили необхідність пошуку альтернативних способів врегулювання конфліктів у суспільстві.

Альтернативні способи вирішення спорів є сукупністю різноманітних погоджувальних процедур, які спрямовані на всебічне, повне та неупереджене врегулювання правових конфліктів за допомогою недержавних механізмів та методів, які забезпечують швидке й ефективне вирішення спорів на основі узгодження позицій та інтересів сторін, при мінімальних затратах часу й коштів зацікавлених осіб. Узгодження позицій конфлікуючих сторін, пошук компромісу у правовому спорі, готовність до порозуміння та певних поступок є важливими засадами альтернативних способів вирішення спорів. Такі підходи створюють реальні та більш широкі можливості щодо примирення сторін та розвитку їх подальшої співпраці.

Проблематика вивчення нашої роботи полягає в дослідженні вирішення спорів за допомогою медіації у діяльності адвокатів, зокрема, через нормативно-правове регулювання їх діяльності, а також особливостей медіації як альтернативного вирішення спору.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми участі юристів у медіації досліджували такі вчені, як: А. Анцупов, Т. Барабаш, Ю. Баулін, О. Боброва, Н. Бондаренко, І. Войтюк, А. Гірник, Н. Грень, Р. Давиденко, Денисова, О. Дудоров, В. Землянська, Г. Зер, С. Калашникова, Р. Коваль, Н. Крестовська, В. Кудрявцев, С. Кравцов, О. Лук'яновська, В. Маляренко, Н. Нестор, Н. Осіпова, Л. Панов, А. Понасюк, Ю. Ремєскова, Л. Романадзе, М. Семеняко, О. Соловійова, М. Хавронюк, Л. Хрушова, Ц. Шамлікашвілі, Т. Шинкар, А. Шипилов, О. Яновська та ін. Наукові розробки зазначених вчених становлять теоретико-правову основу наукового дослідження інституту медіації у діяльності адвоката, однак, зважаючи, що проєкт Закону України «Про медіацію» пройшов перше читання у Верховній Раді України, актуалізується необхідність медіаційної процедури в Україні та деякі її особливості.

Метою статті є теоретико-правова характеристика вирішення спорів через медіацію як альтернативного способу вирішення конфліктів у діяльності адвокатів, а також визначення їх ефективності у правовій системі України.

Виклад основного матеріалу. У наш час кількість спорів зростає з кожним днем. Переважно більшість спорів, в яких наявні порушення права або обов'язків, вирішуються через судову інстанцію. Але існують інші правові альтернативні вирішення спорів (далі – АВС) і конфліктів без звернення до формальної системи судочинства. Основними видами АВС є переговори, арбітраж та медіація.

Відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)» від 17.08.2016 року № 892, спір та конфлікт – це розбіжності, протилежність інтересів сторін, відмінна позиція двох або більше суб'єктів правовідносин, у зв'язку з якими одній зі сторін чи обом сторонам може бути завдано моральної та/або матеріальної шкоди [1]. На нашу думку, розмежування спору та конфлікту все-таки є: конфлікт – більш ширше поняття, ніж спір, оскільки містить серйозні розбіжності, протиставлення інтересів, поглядів, прагнень. Натомість, спір має лише два значення: словесне змагання, обговорення чого-небудь кількома особами, в якому кожна із сторін відстоює свою думку чи правоту; взаємні домагання щодо невдоволення чим-небудь і вирішується в судовій інстанції.

Уперше посередництво для вирішення певного конфлікту чи спору було використане за часів Юстиніана, починаючи з Кодексу Юстиніана (530–533 н.е.). Римляни використовували різні терміни для позначення поняття «посередник» – *intenucius, medium, intercessor, philanthropus, interplator, conciliator, interlocutor, interpres*, і нарешті – *mediator*. Звернення до тлумачення терміно-одиноці «медіація» дає підстави констатувати, що воно походить від грецького терміну «*medos*» (нейтральний, незалежний від сторони), а також від латинських термінів «*mediare*» – бути посереднін та «*mediatio*» – посередництво, його аналогами є англійське – «*mediation*», а також французьке – «*mediation*».

О. Кірдан вважає, що саме поняття медіація «медіація» науковці виходять із сутнісних ознак для тлумачення поняття медіація науковці спираються на сутнісні ознаки її механізму, а саме: як «сприяння проведенню переговорів задля досягнення консенсуальних рішень і вирішення спорів», «переговори за участю посередника»,

«переговори за участю нейтрального посередника (медіатора)», «добровільний і конфіденційний процес, у якому нейтральна третя сторона (медіатор) допомагає конфліктуючим сторонам досягти взаємоприйнятної угоди», «метод врегулювання конфлікту між сторонами на основі переговорів за участю нейтральної особи (посередника)» [2, с. 15]. Тобто головною ознакою медіації є те, що медіатор (третя сторона) має здійснювати інформаційний обмін, сприяти порозумінню між сторонами та допомогти їм у пошуку шляхів вирішення спору.

Щодо правової природи медіації, то медіатора ототожнюють з суддею чи арбітром, але головною задачею для медіатора є залишатися незалежним. До його компетенції при проведенні процедури медіації не входить дослідження доказів, встановлення фактів, винесення рішення, яке підлягало б примусовому виконанню. Так, як деякі наковці ототожнюють медіатора з посередником, а тому посередник не має права диктувати умови угоди або примушувати конфліктуючі сторони до того чи іншого рішення. Медіатор на свій власний розсуд має права вирішувати питання структури медіації, окремих процедур проведення медіації. Це та необхідна свобода, яка реально забезпечуватиме порозуміння між сторонами. У медіації важливо мати можливість висловити свою позицію та бути почутим. Тільки такий шлях досягнення порозуміння [3].

На сьогодні точного визначення «медіації» в українському законодавстві, ще немає, але проект Закону України «Про медіацію» очікує на друге читання, метою цього законопроекту є створення з метою закріплення на законодавчому рівні можливості проведення процедури медіації, яка полягатиме у добровільному позасудовому врегулюванні конфлікту (спору) шляхом переговорів між його сторонами за допомогою медіатора. Проектом пропонується визначити правові засади та порядок проведення медіації в Україні, які полягають у наступному: клієнти зможуть звертатись з питання, які будуть виникати у будь-яких конфліктах (спорах), з цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносин, а також у кримінальних провадженнях при укладенні угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим та в інших сферах суспільних відносин. Законом передбачено, що до медіатора зможуть звертатись як фізичні, так юридичні особи. Медіатор зможе надати послуги проведення медіації до звернення до судової інстанції, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і під час судового, третейського чи арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу [4, с. 52]. Згідно з цим законом набути статус медіатора зможе будь-яка фізична особа, яка має вищу освіту та пройшла базову підготовку у сфері медіації в Україні або за її межами. Медіатор завжди виступає неупередженою, нейтральною та незалежною стороною. Медіатор не може впливати на прийняття рішення по суті конфлікту (спору), оскільки рішення приймають самі сторони конфлікту. Натомість медіатором не може бути особа, яка має незняту чи непогашену судимість, визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною. Медіатор повинен пройти підготовку тривалістю 90 годин навчання у сфері медіації, з них 45 годин будуть містити практичне навчання, яке буде складатись з теоретичних знань та практичних навичок щодо принципів, порядку та методик проведення медіації, правового регулювання медіації, етики медіатора, ведення переговорів та врегулювання конфліктів (спорів).

Майбутніх медіаторів зможуть підготувати заклади освіти, організації, що забезпечують проведення медіації, об'єднання медіаторів, суб'єкти господарювання будь-якої форми власності та організаційно-правової форми, що мають право надавати послуги у сфері медіації або організовувати їх надання відповідно до законодавства. Законом передбачено створення реєстру медіаторів. Також проектом Закону пропонується визначити права та обов'язки медіатора та сторін медіації. Медіатори зможуть створювати об'єднання медіаторів, організації, що забезпечують проведення медіації, а також органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які залучають медіаторів або послугами яких користуються вести порядок проведення медіації, а вимоги до договору про медіацію та до угоди про врегулювання конфлікту (спору) за результатами медіації [5].

Сьогодні медіація у діяльності адвокатів є доволі актуальним явищем. Згідно з «Правилами адвокатської етики» адвокат має, за можливості, сприяти позасудовому врегулюванню спорів між клієнтом та іншими особами, а в разі неможливості цього, застосовувати всі законні засоби ефективного вирішення спору на користь клієнта; а

також, згідно ч.2 ст. 21 Положення, адвокат може бути медіатором, але в цьому випадку дії адвоката мають відповідати міжнародно-визнаним етичним засадам медіації [6]. На нашу думку, медіація може бути видом правової допомоги, яку може реалізувати адвокат у своїй діяльності, дотримуючись певних принципів, але поєднуючи ці два види діяльності, при цьому необхідно враховувати відмінності, які характерні для роботи адвоката й медіатора. Тому ми повинні відмежовувати адвоката-медіатора та просто адвоката, оскільки медіатор не має права надавати одній зі сторін або кожній з них окремо вказівки та рекомендації щодо варіантів урегулювання спору, а також оцінювати правове становище сторін медіації. Медіатор має право надавати сторонам медіації консультації виключно винятково щодо порядку проведення медіації та фіксування її результатів. Ще однією відмінністю між адвокатською та медіаційною діяльністю є укладення договору, на підставі якого вони здійснюються. Зокрема, окрім предмета договору, вони різняться також і кількісним складом їх суб'єктів: договір про проведення медіації укладається між медіатором та сторонами конфлікту, водночас договір про надання правової допомоги в межах адвокатської діяльності є двостороннім договором та укладається між адвокатом і однією зі сторін спору.

На думку Л. Романадзе, одним з ефективних шляхів позасудового врегулювання спорів у діяльності адвоката виступає медіація. Адвокатам варто інформувати клієнтів про таку можливість та пропонувати їм супроводження у процедурі медіації. У такому разі адвокат не втрачає свого клієнта, а отримує більше вільного часу на нових клієнтів, адже, безумовно, що задоволений позасудовим врегулюванням спору клієнт порадить такого адвоката своїм знайомим [7, с. 123]. Як правило, спочатку запровадження медіації супроводжувалось супротивом адвокатури. Однак, по мірі розуміння адвокатами сутності медіації, вони стають її adeptами та активно пропонують своїм клієнтам. Зазначене є цілком закономірним, адже медіація відкриває нові можливості для адвокатів у їх професійній діяльності, оскільки оволодіння навичками медіатора підвищує рівень професійної майстерності адвоката.

До основних інструментів медіатора належать техніки перефразування, резюмування, активного слухання та постановки питань. За допомогою цих технік медіатору вдається налагодити комунікацію, зняти емоційну напругу, а також з'ясувати інтереси та потреби сторін конфлікту. Ці ж самі інструменти є корисними і для адвоката, який щодня бере участь у різноманітних переговорах та зустрічах (з клієнтами, суддями, процесуальними опонентами, колегами тощо), захищає та представляє інтереси своїх клієнтів. Навики медіатора можуть допомогти адвокату у з'ясуванні інтересів та потреб клієнта [8]. На жаль, не всі адвокати розуміють різницю між позицією та інтересом, і здатні зосередитись на інтересах клієнта, які мають представляти та захищати.

Адвокат, надаючи свої послуги та використовуючи у своїй діяльності медіацію, повинен проводити процедуру медіації за взаємною згодою сторін та дотримуватися принципів, які зазначені у проекті Закону України «Про медіацію» ст. 4: добровільна участь; активність, самовизначення та рівність прав сторін медіації; незалежність та неупередженість, нейтральність медіатора; конфіденційність інформації щодо медіації. Згідно з законом зазначений перелік принципів не є вичерпним.

Щоб досягти мети медіації, медіатор повинен проводити процедуру медіації у відповідності до вищезазначених законів та дотримуватись стадій проведення медіації, ними є наступні: підготовча стадія (містить підготовку сторін до переговорів, створення довірливої атмосфери, визначення гонорара медіатора), збір інформації та визначення тем для обговорення (мета – визначити важливі для усіх сторін конфлікту (спору) теми для обговорення, виявити спільні теми для обговорення), робота з інтересами та потребами сторін (визначаються інтереси сторін та мотиви конфлікту), пошук та оцінка варіантів рішення (на цьому етапі медіатор може використовувати тест, наприклад, на гордість («pride test»). Для перевірки на відповідність зазначеному тесту медіатор запитує сторони про те, чи могли б вони пишатися, відчувати гордість за вироблене ними рішення та чи могли б вони про нього розповідати із гордістю іншим особам, які користуються у них авторитетом) та завершальна стадія – оформлення домовленостей.

На думку І. Єфремова, діяльність адвоката, який оволодіє навичками медіатора, у своїй діяльності шляхом проведення переговорів, має можливість знизити ескалацію конфлікту. За допомогою переговорів сторони зможуть скоріше досягнути результату, тим самим зберегти час. Завдяки спокійній обстановці, результат прийнятих рішень буде задовольняти, як свого клієнта, так й інші сторони, як наслідок мирного врегулювання

певної конфліктної або спірної ситуації. Натомість питання щодо того, чи може адвокат, який надає послуги з проведення медіації, саме він забезпечувати дотримання прав і свобод сторін у медіації як правозахисник та юридично оформлювати угоду щодо досягнутих домовленостей між сторонами, залишається дискусійним [9, с. 32]. Щоб забезпечити нейтральність та безпристрасність медіатора щодо другої сторони конфлікту та предмету конфлікту, медіатор при проведенні медіації повинен пам'ятати, що розповідь другої сторони починається з «чистого аркуша». Тобто не потрібно використовувати за відправну точку розповідь першої сторони.

О. Городецький зазначає, що на нинішньому етапі розвитку юридичного бізнесу медіація є більш цікавим інструментом вирішення спору, а про конфлікт інтересів мова не йде взагалі. Практика свідчить, що найбільш медіабельними є цивільні та господарські спори: спори, пов'язані з виконанням договорів, корпоративні конфлікти, розірвання шлюбу, вирішення питання виховання дітей, визначення місця їх проживання та утримання тощо [10]. Ці питання можна вирішити без зайвих емоцій шляхом медіації. Звичайно, на вирішення та узгодження всіх питань необхідний час (3–5 чи більше зустрічей). Інколи ми знову повертаємося до переговорів після подання позову до суду або після судових засідань, коли сторони розуміють, що спір остаточно буде вирішений не скоро.

Висновки. Отже, медіація є альтернативою судового процесу. Ми дослідили, що медіація має переваги, а саме: економія часу, економія фінансових ресурсів, неофіційність процедури, конфіденційність та збереження репутації та сталість рішень. Медіація може використовуватись у діяльності адвоката, але, на нашу думку, адвокат, вирішуючи спори та конфлікти через медіацію у своїй діяльності, не повинен надавати психологічні або юридичні послуги, оскільки медіація працює з предметом спору, змістовною частиною – проблемою та інтересами учасників спорів та конфліктів, а також причин конфлікту, емоційного (душевного, морального) стану його учасників та роботою із цими емоціями, тобто поєднує в собі ці два аспекти, кожен адвокат повинен дотримуватись чіткої структури процедури проведення медіації, орієнтуватись на інтереси сторін, забезпечити розуміння між сторонами, при цьому бути незалежним, нейтральним та неупередженим медіатором.

Проаналізувавши діяльність адвоката у сфері медіації, можемо зробити висновок, що медіація позитивно впливає на професійну діяльність адвоката. По-перше, підвищується рівень професійної підготовки та майстерність адвоката. По-друге, процедура медіації як альтернативи вирішення певних спорів та конфліктів, з якими до нього звертаються клієнти, є новим напрямом в адвокатській діяльності, оскільки адвокат супроводжує клієнта в процедурі медіації. Адвокат допомагає клієнтові при укладанні договору медіації, перевіряє та оцінює реальність реалізації досягнутих сторонами домовленостей, укладає угоду за результатами проведення медіації, а також за результатами проведення процедури медіації складає інші процесуальні документи для реалізації прав та обов'язків сторін.

Ми також можемо віднести послуги медіації як альтернативного вирішення спору більше до сфери професійної адвокатської етики. Тому перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо визначення особливостей професійної підготовки майбутніх юристів (адвокатів) до виконання функцій медіатора та виокремити нову спеціалізацію – медіатор, що є необхідним для розширення прав громадян інтегруванням медіації в українську правову систему для всієї держави.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) : наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 року № 892. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>.
2. Кірдан О. Поняття «медіація» та підходи до його трактування у сучасному науковому дискурсі. *Педагогічний часопис Волині*. 2019. № 2. С. 12–20.
3. Подковенко Т. О. Правова природа медіації. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2021 р.)*. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28613/1/59.PDF>.
4. Подковенко Т. Медіація: міжнародно-правові стандарти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 47–54.
5. Про медіацію : проект Закону України від 19.05.2020 № 3504. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.

6. Правила адвокатської етики за редакцією від 09.06.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003418-12#Text>.

7. Романадзе Л. Д. Медіація в професійній діяльності адвоката. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.)*. У 2-х т. Т. 2 ; відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 122–124.

8. Ремескова Ю. О. Медіація як особливий вид адвокатської діяльності в Україні. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10720/1/Remeskova_88-91.pdf.

9. Єфремова І. І. Адвокат-медіатор: особливості надання послуг. *Інноваційні психолого-педагогічні, лінгвістичні та правові засади аграрної науки в умовах міжкультурної аграрної комунікації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Біла Церква, 30 жовт. 2020 р.)*. Біла Церква : Білоцерківський НАУ, 2020. 67 с.

10. Городецький О. Адвокат-медіатор: коли виникає конфлікт інтересів. *Юридична газета online*. 2020. № 9. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/advokatmediator-koli-vinikae-konflikt-interesiv.html>.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Pro zatverdzhennya Derzhavnogo standartu sotsial'noyi posluhy poserednytstva (mediatsiyi) [On approval of the State standard of social mediation services] : nakaz Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrainy vid 17.08.2016 roku № 892. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>. [in Ukr.].

2. Kirdan, O. (2019) Ponyattya «mediatsiya» ta pidkhody do yoho traktuvannya u suchasnomu naukovomu dyskursi [The concept of «mediation» and approaches to its interpretation in modern scientific discourse]. *Pedahohichnyy chasopys Volyni*. № 2, pp. 12–20. [in Ukr.].

3. Podkovenko T. O. Pravova pryroda mediatsiyi [Legal nature of mediation]. *Ukrayina v umovakh reformuvannya pravovoyi systemy: suchasni realiyi ta mizhnarodnyy dosvid: materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. CONF. (m. Ternopil', 20-21 kvit. 2021 r.)*. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28613/1/59.PDF>. [in Ukr.].

4. Podkovenko, T. (2017) Mediatsiya: mizhnarodno-pravovi standarty [Mediation: international legal standards]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Issue 4, pp. 47–54. [in Ukr.].

5. Pro mediatsiyu [On mediation] : proyekt Zakonu Ukrainy vid 19.05.2020 № 3504. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877. [in Ukr.].

6. Pravyla advokat-s'koyi etyky za redaktsiyeyu vid 09.06.2017 [Rules of lawyer's ethics according to the wording of 09.06.2017]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003418-12#Text>. [in Ukr.].

7. Romanadze, L. D. (2018) Mediatsiya v profesiyiniy diyal'nosti advokata [Mediation in the professional activities of a lawyer]. *Pravovi ta instytutsiyini mekhanizmy zabezpechennya rozvytku Ukrainy v umovakh yevropeys'koyi intehtratsiyi : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. CONF. (m. Odesa, 18 trav. 2018 r.)*. U 2-kh t. T. 2 ; vidp. red. H. O. Ul'yanova. Odessa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», pp. 122–124. [in Ukr.].

8. Remyesкова, Yu. O. Mediatsiya yak osoblyvyy vyd advokat-s'koyi diyal'nosti v Ukraini [Mediation as a special type of advocacy in Ukraine]. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10720/1/Remeskova_88-91.pdf. [in Ukr.].

9. Yefremova, I. I. (2020) Advokat-mediator: osoblyvosti nadannya posluh [Lawyer-mediator: features of services]. *Innovatsiyini psykhologo-pedahohichni, lnhvistychni ta pravovi zasady ahrarnoyi nauky v umovakh mizhkul'turnoyi ahrarnoyi komunikatsiyi : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. CONF. (m. Bila Tserkva, 30 zhovt. 2020 r.)*. Bila Tserkva : Bilotserkivs'kyy NAU, 67 p. [in Ukr.].

10. Horodetsky, O. (2020) Advokat-mediator: koly vynykaye konflikt interesiv [Lawyer-mediator: when there is a conflict of interest]. *Yurydychna hazeta online*. № 9. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/advokatmediator-koli-vinikae-konflikt-interesiv.html>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kamil Prymakov, Anita Kalyuzhna. Settlement of conflicts through mediation in the activity of attorneys: theoretical and legal aspect. The article presents the theoretical and legal characteristics of conflict resolution through mediation in the activities of lawyers. The concept of mediation procedure and its consolidation at the legislative level is studied. The need for mediation in resolving conflicts between the parties to a dispute is substantiated. It is determined that the result of successful mediation is a specific agreement reached during the discussion. Decisions made in mediation can be enshrined in the agreement only if each of the parties to the conflict recognizes them. The directions of legal regulation of the mediation procedure as a modern method of resolving legal conflicts with the participation of a lawyer are analyzed. Particular attention is paid to the main areas of participation of a lawyer in the mediation process – the representation of the interests of the parties and activities as a mediator. The features by which it is possible to determine the specifics of the activities of a lawyer-mediator are identified and analyzed. The advantages and disadvantages of providing mediation

assistance by a lawyer-mediator are revealed. Ways to improve the legal regulation of mediation procedures in our country have been identified. It is concluded that mediation as an alternative way to resolve the conflict is extremely effective, given that in Ukrainian society, legal relations related to this institution are actually implemented in various areas of law, despite the lack of relevant legislation. It is determined that mediation has a positive effect on the professional activity of a lawyer. First, the level of professional training and skills of a lawyer increases. Secondly, the mediation procedure, as an alternative to resolving certain disputes and conflicts with which clients turn to him, is a new direction in advocacy, as the lawyer accompanies the client in the mediation procedure. The lawyer assists the client in concluding a mediation agreement, checks and evaluates the reality of the implementation of the agreements reached by the parties, concludes an agreement based on the results of mediation, and draws up other procedural documents for the implementation of rights and obligations.

Keywords: lawyer, conflict, alternative ways of resolving conflicts, mediation, representation.

УДК 347.513

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-483-489

**Кристина
РЕЗВОРОВИЧ[©]**
кандидат
юридичних наук

**Владислав
ФІЛІМОНОВ[©]**
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ВАКЦИНАЦІЄЮ ВІД COVID-19

Розглянуто правові проблеми, спричинені перетином сфер функціонування різних правових механізмів – відповідно основного приватно- чи публічно-правового регулювання відносин щодо відшкодування шкоди пацієнтам внаслідок дій чи бездіяльності медичних працівників з охорони здоров'я. Розглянуто особливості взаємодії деликтного права та умовного страхування (соціального, заснованого на ідеї солідарності), запровадженого останнім вітчизняним, так мовити «давнім», законодавством та міжнародно-правовими положеннями Програми негарантійної компенсації COVAX. Механізм, встановлений постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання відшкодування державою збитків, пов'язаних із ускладненнями, які можуть виникнути після вакцинації проти гострої респіраторної хвороби COVID-19 SARS-CoV-2» від 31.03.2021 № 371, не охоплює таких юридично значущих аспектів правового захисту потерпілих, як представництво інтересів потерпілого; широкий спектр значущих проявів шкоди, яку може завдати вакцинація (відповідний перелік не може обмежуватися такими обставинами, як смерть або травма); встановлення надійного стандарту причинно-наслідкового зв'язку (наприклад, стандарту для найбільш імовірної причини в рамках програми COVAX No-Fault Compensation Program); адміністративний порядок оскарження рішення уповноваженого органу; можливість правонаступництва (у тому числі процесуального) у зв'язку зі смертю пацієнта; порядок обміну конфіденційною інформацією про пацієнта; врахування правових наслідків недобросовісних дій заявників (за відшкодуванням) та третіх осіб тощо.

***Ключові слова:** пандемія COVID-19, надзвичайна ситуація, цивільна відповідальність (договірна чи деликтна), пацієнт, медичні працівники, інвалідність, вакцина.*

© К. Резворович, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>
goldkristina@gmail.com

© В. Філімонов, 2021

unvm9692@gmail.com

Постановка проблеми. Пандемія вірусу COVID-19 докорінно змінила весь спосіб життя людства, незалежно від національних та інших особливостей окремих суспільств та конституційних утворень. Сьогодні, як і в будь-якій справі, новий фактор об'єктивної реальності, що може вплинути на інтереси учасників цивільних відносин, наочно демонструє природний симбіоз регулятивної та охоронної функцій цивільного права, оскільки диктує необхідність адаптації нормативно-правових актів під цю ситуацію [15, с. 128].

Зміна характеру та способів такої взаємодії нормативно-охоронних засад приватного права особливо яскраво проявляється у сфері абсолютних цивільних відносин – насамперед особистих нематеріальних речей, у тому числі тих, зміст яких дає право на здоров'я людини. У методах цивільного захисту цього права також домінують такі заходи цивільно-правової відповідальності, що застосовуються до медичного персоналу, як відшкодування матеріальної та моральної шкоди пацієнтам [1].

У межах різних правових систем цивільно-правовий захист потерпілих у сфері медичної допомоги в основному досягається за допомогою заходів договірної чи (як правило) позадоговірної (деліктної) відповідальності [2]. У цьому випадку цивільно-правова відповідальність професіонала часто замінюється виплатою з соціальних (державних) або приватних страхових фондів [3]. Окрім того, ці складові правового регулювання – застосування заходів цивільно-правової відповідальності та механізмів страхування – можуть бути використані різними способами для їх поєднання.

В Україні за останні п'ять років питання цивільно-правової відповідальності виявилися практично невід'ємною частиною масштабних цивільних досліджень у сфері медичних послуг, медичної допомоги загалом, а також під час обговорення цих питань на наукових заходах [4-7]. Проте швидке поширення пандемії COVID-19 та надзвичайні заходи, ужиті для припинення її на національному та міжнародному рівні, змушують нас переосмислити установлені моделі компенсаційного захисту пацієнтів у сфері взаємодії приватно-правових засобів правового захисту.

Метою статті є визначення вектора адаптації механізмів відшкодування шкоди пацієнтам та іншим медичним працівникам у контексті вакцинації проти COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Стосовно «втручання» в існуючий перебіг цивільно-правових відносин того чи іншого виду надзвичайної ситуації, у центрі уваги юристів є забезпечення першочергової реалізації фундаментального принципу безпеки, притаманного європейському приватному праву, при цьому останнє, взаємодіючи з принципом справедливості та ефективності, тепер відкинуто [8]. Але яка б не була надзвичайна ситуація, її виникнення тягне за собою формування суспільної вимоги пристосуватися до знову виниклої життєвої ситуації майже всіх елементів механізму цивільно-правового регулювання. Йдеться не лише про прийняття спеціальних нормативних актів, часто складного (приватно-публічного) змісту на національному рівні, що характеризує певне зміщення акцентів – зі сфери приватного права на публічне право, від проявів оперативного методу на вплив примусових заборон [9], а й на створення нових джерел права світового значення, норми яких закріплюють нові юридичні факти (склади), а також юридичні наслідки, їх дії, у тому числі адаптовані або відновлені методи захисту [10]. Компенсаційний захист пацієнтів у різних країнах все більше реалізується через організаційні форми постійної взаємодії представників пацієнтів та адміністрацій медичних закладів, створення спеціальних фондів відшкодування збитків, що не можуть бути відшкодовані деліктною відповідальністю або недостатньо відшкодовані за рахунок страхових виплат [11], експертно-дисциплінарна діяльність медичних професійних об'єднань тощо.

Сьогодні акцент робиться на нормах законодавства щодо відповідальності у поєднанні з положеннями умовного страхування (соціального, заснованого на ідеї солідарності), запроваджених останнім вітчизняним «антиподібним» законодавством та міжнародно-правовими положеннями COVAX.

Так, Законом України від 19.03.2021 № 1353-IX у преамбулі постанови Кабінету Міністрів України визначено, що на наступні чотири роки з дня набрання чинності цим Законом ст. 9-2 Закону України «Про лікарські засоби» від 04.04.1996 № 123/96-ВР додано нову частину такого змісту: «Після державної реєстрації вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19) для невідкладної медичної допомоги центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері

охорони здоров'я, за рішенням Кабінету Міністрів України має право брати від імені України зобов'язання щодо закупівлі, застосування вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів специфічної профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19), державна реєстрація яких здійснюється відповідно до вимог цієї статті, у тому числі про зняття суверенного імунітету з дотриманням таких зобов'язань, як випуск виробника та/або власника реєстраційного посвідчення, в т.ч перевіряти своїх працівників, медичних працівників, якщо застосування таких вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів Огіс здійснювалося відповідно до інструкцій, затверджених Центральним органом виконавчої влади України, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, та інші особи, які беруть участь у заходах, пов'язаних із вакцинацією, щодо будь-яких наслідків, спричинених використанням таких вакцин чи інших імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19)». У разі виникнення таких наслідків держава забезпечить здійснення відповідних компенсаційних виплат у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Зазначену модель компенсаційного права можна охарактеризувати з точки зору ймовірного кола потерпілих, унаслідок невдалого медичного втручання та уточнення потенційних відповідальних осіб.

Окрім того, враховуючи адміністративно-правову базу гарантій захисту цивільних прав пацієнтів за постановою КМУ, доцільно, після іноземних юристів, придивитися до ще рідкісного, але надзвичайно важливого перетину різних правових механізмів – приватно та публічно-правової норми. Одним із таких моментів може бути цивільно-правова відповідальність тих, хто має владу [12]. По-перше, це випадки, коли некоректне виконання функцій державного регулятора, доручених спеціально компетентному органу, завдало пацієнту вирішальної шкоди (наприклад, за відсутності ефективного контролю за медичними установами чи приватними лікарями, за необґрунтованою видачею професійних ліцензій, недотримання ліцензійних умов тощо). Можливо, підставою для звернення до суду є незаконні дії чи бездіяльність компетентних державних органів (насамперед МОЗ України) щодо організації вакцинації.

Не дивно, що в науковій літературі, окрім діагностичних та терапевтичних помилок щодо ліків та порушення інформаційних обов'язків пацієнта, зустрічаються організаційні чи адміністративні помилки, найчастіше такі як порушення санітарно-гігієнічних норм, відповідальності, особливо за безпеку ліків чи обладнання [13]. Звісно, цей перелік можна розширити, щоб охопити сферу повноважень спеціально уповноважених державних органів.

У разі виникнення таких спорів метою (окрім вини за умовами цивільно-правової відповідальності) зобов'язання держави (ст. 1173-1176 ЦК України) як сторони деліктного зобов'язання щодо відшкодування збитків має бути відшкодування збитків, завданих його представниками як суб'єктами владних повноважень, оскільки порушення ними своїх обов'язків у суспільних відносинах завдає шкоди потерпілим від цивільного права.

Виключення вини з умов цивільно-правової відповідальності надавачів медичних послуг як суб'єктів господарювання ґрунтується на загальних положеннях про відповідальність підприємців за порушення договорів про надання послуг (ст. 906 ЦК України), а також власників джерел збільшення небезпеки (ст. 1187 ЦК) та постачальників послуг, несправності яких спричинили шкоду (ст. 1209 ЦК України). Підставою для запровадження таких стандартів є, насамперед, прагнення забезпечити справедливий баланс між інтересами сторін новостворених деліктних зобов'язань та кращий захист слабкої сторони порушених нормативних відносин.

Відповідно до постанови КМУ одноразова виплата для працездатних осіб у 400, 350, 300 і 750-кратному розмірі відповідно до прожиткового мінімуму для осіб з інвалідністю I, II, III груп, у разі визначення групи інвалідності потерпілого, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації проти гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та у разі смерті вакцинації.

Так, за межами постанови КМУ можливі випадки заподіяння майнової (незалежно від розміру) та моральної (загалом) шкоди внаслідок ускладнень, пов'язаних із вакцинацією – шкоди здоров'ю (незалежно від глибини та тривалості страждань), що не

призвело до інвалідності або смерті хворого.

Слід зазначити, що в контексті збалансування інтересів пацієнтів, виробників вакцин і держави (із питань охорони здоров'я) існує сувора альтернатива національним і міжнародним механізмам захисту постраждалих, а також державно-правові гарантії та засоби правового захисту. Так, у разі отримання пацієнтом відшкодування збитків, пов'язаних із ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації проти гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, вакцини або інші медичні імунобіологічні препарати для специфічної профілактики, згідно з порядком Всесвітньої організації охорони здоров'я в межах глобальної ініціативи COVAX постановою Кабінету Міністрів України виплати державних компенсацій не передбачені. У свою чергу, згідно з Програмою компенсацій COVAX Guarantee, будь-яка особа, яка скористалася механізмом, відмовляється від права вимагати та/або отримувати компенсацію за будь-якою іншою програмою компенсації чи страхування чи будь-яким іншим способом.

Тобто, у національному законодавстві України є прогалина у захисті інтересів потерпілих, здоров'ю яких завдано значної шкоди. У цьому випадку ці пацієнти не мають права на відшкодування майнової та немайнової шкоди виробником вакцини чи медичними працівниками, які здійснюють вакцинацію. Іншими словами, у виконанні запропонованого інституту для пацієнтів відповідної групи створюються майже нездоланні перешкоди.

Деякі підстави, встановлені постановою КМУ для відмови у здійсненні виплат, не відповідають вимогам справедливості. Таким чином, смерть заявника не може бути однозначно віднесена до тих юридичних фактів, що мають на меті покласти край зобов'язанням держави виплатити компенсацію за шкідливий вплив вакцини. На нашу думку, враховуючи системне тлумачення цивільного та цивільного процесуального законодавства, а також аналогію законодавства, у разі виникнення спору, суди мають ґрунтуватись на виникненні у спадкоємців померлого пацієнта права на отримання вищезазначених пільг у порядку спадкування, принаймні за умови своєчасного отримання (протягом його життя, із подальшим процесуальним спостереженням після смерті пацієнта).

Тому порівняння основних положень національного деліктного та страхового законодавства країни, з одного боку, та вищезгаданої програми відшкодування COVAX (переважно її протоколу), з іншого боку, має значне наукове та практичне значення, оскільки воно полягає в такому: а) уточнення законів правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди, пов'язаної з вакцинацією; б) вибір найбільш ефективних правових засобів і побудова ефективного способу їх застосування; в) забезпечити безконфліктну роботу всіх наявних у визначеній сфері компенсаційних механізмів (отримання виплат шляхом оформлення: делікту, різних видів страхових правовідносин) (у межах цивільних правовідносин або відносин державного загальнообов'язкового соціального страхування), нарешті, спеціальні гарантії, запроваджені державними стандартами прав, платежі за які здійснюються національними державними або міжнародними валютними фондами.

Водночас, стандарт найбільш вірогідної причини, заснований на положеннях програми COVAX Guiltless Compensation Program (загалом), включає такі компоненти, як усунення всіх попередніх травм, оскільки їх не було заподіяно з юридично значущих причин шкоди пацієнту через вакцину або її введення; наявність науково обґрунтованого твердження стосовно того, що вакцина або її введення було найбільш вірогідною причиною заявленої шкоди, якщо останньої не було на момент уведення вакцини. Такий підхід до визначення причинно-наслідкового зв'язку вводить своєрідну презумпцію його існування за відсутності достатньо переконливих доказів із боку іншого. Звісно, таке тлумачення найбільше відповідає інтересам потерпілих, а тому стандарт найімовірнішої причини, встановлений програмою компенсації без вини COVAX, має бути прийнятий національним законодавством та запроваджений у медичній та правоохоронній практиці.

У той же час існує певна мінливість у межах різних національних правових систем у розподілі між сторонами відповідного судового провадження процесуальних обов'язків щодо доказів та визначення застосовного стандарту доказування відповідальності. Таким чином, встановлюючи причинно-наслідковий зв'язок між порушенням правил надання медичної допомоги та заподіяною шкодою, італійські суди

орієнтуються на логічно передбачуваний результат протиправної поведінки, який встановлюється стандартом «переваги доказів» та критерієм «скоріше, ніж ні» [14]. Схоже, подібна концепція була прийнята та впроваджена в Програму компенсації без вини COVAX шляхом формалізації стандарту найбільш ймовірної причини.

При визначенні розміру компенсації потерпілому методологія COVAX також видається набагато гнучкішою, ніж підходи, викладені в постанові КМУ, оскільки вона охоплює не лише критерій тяжкості шкоди (сума, що підлягає виплаті, розраховується шляхом множення ВВП на одного жителя), а також другий об'єктивний критерій – госпіталізація (це оплата 100 доларів США на день за день госпіталізації, яка не може перевищувати максимальний термін оплати 60 днів).

Дивно відрізняються один від одного і встановлені в правилах постанови КМУ і в положеннях програми відшкодування: 1,0 – у разі смерті; 1,5 – якщо пошкодження дорівнює або більше 75 %; 1,0 – якщо рівень дорівнює або перевищує 50 %, але менше 75 %; 0,5 – дорівнює або більше 25 %, але менше 50 %; 0,25 – один або більше 10 %, але менше 25 %; 0,10 – якщо пошкодження менше 10 %; 1,5 – якщо вроджена травма або захворювання, що спричинило погіршення стану, дорівнює або перевищує 75 %; 1,0 – коли вроджений дефект або захворювання спричинили погіршення, що дорівнює або перевищує 50 %, але менше 75 %; 0,5 – якщо вроджена травма або захворювання, що викликало загострення, дорівнює або перевищує 25 %, але менше 50 %; 0,25 – якщо вроджена травма або захворювання, що викликало загострення, дорівнює або перевищує 10 %, але менше 25 %; 0,10 – якщо вроджена травма або захворювання, що призвели до погіршення здоров'я, становить менше 10 %.

Таким чином, найвагоміші переваги програми COVAX Guiltless Compensation Program пов'язані не зі смертю пацієнта, а з серйозними травмами, які призводять до втрати критичних шансів на життя, залишених пацієнтом або новонародженою дитиною з вродженими вадами або вакциною – індуковані захворювання. Компенсаційна програма COVAX, на відміну від Постанови КМУ, також встановлює спеціальні правові наслідки для нечесності заявника чи інших осіб у разі фальсифікації, спотворення або розголошення істотної інформації, що представляє інтерес.

Програма компенсації COVAX розглядає важливі аспекти використання конфіденційної інформації про пацієнтів або інших претендентів на роботу. Останній, подаючи заявку на компенсацію за цією програмою, дає згоду на обмін персональними даними (включаючи інформацію про травми) між органами влади та особами, які беруть участь в адмініструванні програми, обробці заяв, претензій, професій. Разом із тим, мета організації та здійснення такого поширення інформації є відносно специфічною – поперше, це збір даних для оцінки ризиків вакцин, запобігання протиправній діяльності та виявлення протиправної діяльності. Окрім того, наголошується, що пропорційність між такими законними цілями та вжитими заходами має бути дотримана.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна констатувати таке:

1. В умовах пандемії коронавірусу COVID-19 визначено об'єктивні закони для формування міжгалузевих правових механізмів захисту громадянських прав пацієнтів, поєднання суміжних інструментів у матеріальній сфері публічного та приватного права, цивільно-правової відповідальності та страхові (внутрішні, а також цивільні) правовідносини та соціальне страхування, кримінальне, адміністративне та цивільне право, а також різноманітні процедури позасудового врегулювання спорів.

2. На відміну від програми гарантійного відшкодування COVAX, національним правовим механізмом, встановленим постановою Кабінету Міністрів України, є «Деякі питання відшкодування державою збитків, пов'язаних із ускладненнями, які можуть виникнути після вакцинації проти гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої SARS CoV 2» від 31.03.2021 № 371 не охоплює таких юридично важливих аспектів правового захисту потерпілих, як відстоювання інтересів потерпілого; широкий спектр суттєвих проявів шкоди, що може завдати вакцинація (відповідний перелік не може обмежуватися такими обставинами, як смерть людини чи її інвалідність); встановлення надійного стандарту для встановлення причинно-наслідкового зв'язку (наприклад, стандарт найімовірнішої причини в рамках програми COVAX Non-Fault Compensation Program); адміністративний порядок оскарження рішення компетентної установи; можливість подальшого спостереження (у тому числі процесуального) стосовно потреб померлого пацієнта; порядок обміну конфіденційною інформацією про пацієнта; обґрунтування правових наслідків недобросовісних дій заявників (за

відшкодуванням) та третіх осіб.

3. Окрім надавачів медичних послуг, спеціально уповноваженими органами державної влади можуть бути особи, які несуть цивільну відповідальність за заподіяння шкоди у сфері медичної допомоги. Потрібно враховувати об'єктивний характер (окрім вини за умовами відповідальності) зобов'язань боржників за відповідними деліктними зобов'язаннями.

Список використаних джерел

1. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 04.03.2020 у справі № 641/3547/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88337631>.
2. The Development of Medical Liability / Ewoud Hondius (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 71 p.
3. Malpractice and professional liability of medical personnel / Silviu Pituru, Simona Vlădăreanu, Silviu Păun, Andrei Nanu. Farmacia. 2015. 318–324 p.
4. Сенюта І. Я. Цивільні правовідносини у сфері надання медичної допомоги в Україні: питання теорії і практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2018. 500 с.
5. Герц А. А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2016. 421 с.
6. Булеца С. Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 437 с.
7. Приватне право в сфері охорони здоров'я: виклики та перспективи. *Київські правові читання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 вер. 2020 р.)* / відп. ред. Р. А. Майданик. Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2020. 264 с.
8. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Munich: Sellier, 2009. P. 60–99. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf.
9. Миронова Г.А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2020. 437 с.
10. COVAX No-Fault Compensation Program for AMC Eligible Economies. URL: <https://covaxclaims.com/program-protocol/>.
11. Bernhard A. Koch. Medical Malpractice in Austria. Medical Malpractice and Compensation in Global Perspective / Ken Oliphant, Richard W. Wright (eds). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2013. P. 31.
12. Kinga Bączyk-Rozwadowska. Medical Malpractice and Compensation in Poland. *Chicago-Kent Law Review*. 2011. Vol. 86. Issue 3, pp. 1220–1221.
13. Medical Liability and Patient Law in Germany: Main Features with Particular Focus on Treatments in the Field of Interventional Radiology. New York : Georg Thieme Verlag KG, 2016. Vol. 188. Issue 4, pp. 353–358.
14. Giovanni Comandé. Italy. In *International Encyclopaedia of Laws: Medical Law* edited by Herman. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2014. 161 p.
15. Furfaro R. D. Impact of the fight against the COVID-19 pandemic on human rights in Latin America. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Volume 1, no. 2, p. 127–143.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Postanova Kasatsynoho tsyvil'noho sudu v skladі Verkhovnoho Sudu vid 04.03.2020 u spravi № 641/3547/17 [Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of 04.03.2020 in case № 641/3547/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88337631>. [in Ukr.].
2. The Development of Medical Liability / Ewoud Hondius (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 71 p. [in Ukr.].
3. Malpractice and professional liability of medical personnel / Silviu Pituru, Simona Vlădăreanu, Silviu Păun, Andrei Nanu. Farmacia. 2015, pp. 318–324.
4. Senyuta, I. Ya. (2018) Tsyvil'ni pravovidnosyny u sferi nadannya medychnoyi dopomohy v Ukrayini: pytannya teoriyi i praktyky [Civil legal relations in the field of medical care in Ukraine: issues of theory and practice] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 / NDI pryvathnoho prava i pidpryyemnytstva im. akad. F. H. Burchaka NAPrN Ukrayiny. Kyiv, 500 p. [in Ukr.].
5. Herts, A. A. (2016) Dohovirni zobov'yazannya u sferi nadannya medychnykh posluh [Civil legal relations in the field of medical care in Ukraine: questions of theory and practice] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 / L'viv. nats. un-t im. Ivana Franka. L'viv, 421 p. [in Ukr.].
6. Buletsa, S. B. (2016) Tsyvil'ni pravovidnosyny, shcho vynykayut' u sferi zdiysnennya medychnoyi diyal'nosti: teoretychni ta praktychni problemy [Civil legal relations arising in the field of medical activities: theoretical and practical problems] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 / Nats. un-t

«Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa, 437 p. [in Ukr.].

7. Pryvatne pravo v sferi okhorony zdorovya: vyklyky ta perspektyvy [Private health law: challenges and prospects]. *Kyyivs'ki pravovi chytannya : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 17 ver. 2020 r.) / vidp. red. R. A. Maydanyk. L'viv : LOBF «Medytsyna i pravo», 2020. 264 p. [in Ukr.].*

8. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Munich: Sellier, 2009, pp. 60–99. URL : https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf.

9. Myronova, H. A. (2020) Pryvatnopravove rehulyuvannya osobystykh nemaynovykh vidnosyn u sferi nadannya medychnoyi dopomohy [Private law regulation of personal non-property relations in the field of medical care] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 / NDI pryvatnoho prava i pidpryyemnytstva im. akad. F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy. Kyiv, 437 p. [in Ukr.].

10. COVAX No-Fault Compensation Program for AMC Eligible Economies. URL : <https://covaxclaims.com/program-protocol/>.

11. Bernhard A. Koch. (2013) Medical Malpractice in Austria. Medical Malpractice and Compensation in Global Perspective / Ken Oliphant, Richard W. Wright (eds). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, p. 31.

12. Kinga Bączyk-Rozwadowska (2011). Medical Malpractice and Compensation in Poland. *Chicago-Kent Law Review*. Vol. 86. Issue 3, pp. 1220–1221.

13. Medical Liability and Patient Law in Germany: Main Features with Particular Focus on Treatments in the Field of Interventional Radiology :New York : Georg Thieme Verlag KG, 2016. Vol. 188, issue 4, pp. 353–358.

14. Giovanni Comandé (2014) . Italy. In *International Encyclopaedia of Laws: Medical Law* edited by Herman. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 161 p.

15. Furfaro, R. D. (2021) Impact of the fight against the COVID-19 pandemic on human rights in Latin America. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 127–143.

ABSTRACT

Krystyna Rezvorovych, Vladyslav Filimonov. Compensation for damage caused by COVID-19 vaccination. The article considers the legal problems caused by the intersection of the spheres of action of different legal mechanisms – mainly private or public-law regulation of relations concerning compensation for damage caused to patients and others as a result of actions or inaction of health workers, respectively, primarily health care providers. The strangeness of the interaction of liability legislation and conditional insurance (social, based on the idea of solidarity), introduced by the latest domestic anti-COVID legislation and international legal provisions of the COVAX No-Fault Compensation Program for developing countries, are eligible for AMC. It should be noted that in contrast to the COVAX program without reimbursement, the national legal mechanism established by the Cabinet of Ministers of Ukraine from 31.03.2021 № 371 «Some issues of state compensation for damage associated with complications that may occur after vaccination against acute respiratory disease COVID-19, caused by SARS-CoV-2», does not cover such legally important aspects of legal protection of victims as: representation of the interests of the victim; a wide range of significant manifestations of the harm that vaccination can cause (the relevant list cannot be limited to circumstances such as death or disability); establishing a reliable standard of causal communication (for example, the standard of the most probable cause within the COVAX No-Fault Compensation Program); administrative procedure for appealing the decision of the competent institution; the possibility of continuity (including procedural) in relation to the needs of the deceased patient; the procedure for exchanging confidential information about the patient; taking into account the legal consequences of unscrupulous actions of applicants (for compensation) and third parties, etc.

Keywords: COVID-19 pandemic, emergencies, civil (contractual or tortious) liability, patient, health care providers, disability, vaccine.

UDC 330.3; 345.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-490-496

**Lyudmyla
RYBALCHENKO**[©]
PhD in Economics,
Associate Professor
(Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

**Oleksandr
KOSYCHENKO**[©]
Candidate of Technical
Sciences, Associate Professor
(Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

**Serghei
OHRIMENCO**[©]
Doctor of Economics,
Professor
(Academy of Economic
Studies of Moldova,
Chisinau, Moldova)

PECULIARITIES OF ECONOMIC CRIMES IN THE BANKING SPHERE

Людмила Рибальченко, Олександр Косиченко, Сергій Охрімєнко. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ. У статті досліджено економічні злочини, які відбуваються в банківській діяльності. Виконано порівняння рівня злочинності країн світу за останні три роки. Показано наслідки шахрайства на вітчизняних підприємствах та у розвинутих країнах з високим рівнем економіки. Рівень корпоративних шахрайств зростає, бо рівень розкриття таких злочинів дуже низький і їх важко ідентифікувати. Доволі часто корпоративні шахрайства відбуваються на великих підприємствах, де збитки від злочинної діяльності є значними. Шахрайство становить проблеми для усіх підприємств та організації через проведення злочинних маніпуляцій із грошовими коштами, які виводяться за межі держави. Визначено, що банківська діяльність найчастіше потерпає від економічних злочинних дій шахраїв, які використовують протиправні схеми для здійснення платежів через декілька країн, при чому, такі кошти вже не повертаються у країну.

Формування системи безпеки банківських установ щороку набуває особливої уваги та значущості на усіх рівнях розвитку економіки держави. Зростання економічної злочинності в банківській діяльності впливає на підвищення рівня ризиків. Для створення дієвих стратегічних підходів та напрямів щодо забезпечення надійного рівня захисту і безпеки банківських установ необхідно проведення моніторингу забезпечення безпеки в банківській сфері.

Досліджено, що значна частка економічних злочинів відбувається в банківській сфері. Тому для ефективної боротьби із злочинами, необхідно створювати відповідні заходи щодо виявлення чинників, які сприяють вчиненню економічних злочинів. До найбільш вагомих чинників прояву економічних злочинів є недосконалість існуючої нормативно-правової та законодавчої бази, що регулює банківську діяльність, криміногенна ситуація у фінансовій сфері, незадовільний контроль за діяльністю комерційних банків Національного банку України, неналежний контроль за станом міжбанківських розрахунків призвело до зловмисного використання платіжних документів для шахрайських дій, вчинення численних корисливих злочинів шляхом порушення чинного законодавства та відомчих нормативних актів, які регламентують діяльність банківської системи та низька кваліфікація фахівців.

Ключові слова: економічні злочини, банківська діяльність, тіньова економіка, шахрайство на підприємства, рівень злочинності.

© L. Rybalchenko, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0413-8296>
luda_r@ukr.net

© O. Kosychenko, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6521-0119>
kosychenko-inform@meta.ua

© S. Ohrimenco, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6734-4321>
osa@ase.md

Relevance of the study. The banking system plays a special role in shaping the mechanisms of a market economy in Ukraine. The legal basis for regulating relations is the Law «On Banks and Banking».

The research paper's objective. It is investigated that a significant proportion of economic crimes occur in the banking sector. Therefore, in order to effectively combat crime, it is necessary to create appropriate measures to identify factors that contribute to the commission of economic crimes.

Discussion. The most important factors in the manifestation of economic crimes are the imperfection of the existing regulatory and legal framework governing banking, the criminogenic situation in the financial sector, unsatisfactory control over the activities of commercial banks of the National Bank of Ukraine, inadequate control over interbank payments led to malicious use of payment documents for fraudulent actions, committing numerous mercenary crimes by violating current legislation and departmental regulations governing the banking system and low qualification of specialists.

A typical crime in banking is the use of forged credit documents, fuzzy details of institutions and fingerprints, violations of payment documents and more.

The Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime» specifies the issue of measures to prevent economic crime in the economic sphere and defines their significance.

A significant share of crimes in the shadow sector of the economy also occurs through financial and banking institutions. Crimes in the credit and banking system include bribery and abuse of office in granting soft loans, financing from the internal reserves of certain business structures and more.

Large sums of money are withdrawn from legal circulation and enter the shadow economic structures through commercial banks. Financial frauds are committed, loans are stolen, currency is illegally converted and transferred abroad, which deepens the critical state of Ukraine's economy and is one of the causes of the default crisis.

Most commercial banks are interested in raising funds for the shadow economy. To carry out settlement operations in banks, current accounts are opened for fictitious firms, on which significant amounts of funds are accumulated on a daily basis, which are then illegally used both directly in Ukraine and on correspondent accounts of non-resident banks.

Due to the imperfection of the banking control system, criminals can hide their illegal actions for a long time, which complicates their disclosure.

Criminal activity in the banking sector includes the activities of conversion centers. Some managers of commercial banks use for their own needs the profits obtained through the illegal conversion of funds by setting up centers of illegal work with financial resources [6-7].

To cover up and create safe conditions for their criminal activities, bank managers through conversion centers use illegal open accounts in foreign banks, open accounts for fictitious companies, open accounts in foreign banks to transfer funds to them and more.

Thus, conversion centers conspire organized criminal groups that act as a separate structure or within commercial banks to conduct illegal financial transactions.

Economic crimes are more typical for countries where the level of the shadow economy is quite high [2]. Over the past three years (from 2018 to 2020), Ukraine has improved its position in the crime rankings [6] and climbed ten steps from 36th to 46th place, the United States rose three steps from 47th to 50th place, the United Kingdom from 47th (2018) to 65 (2020), Germany from 87th to 90th place and Poland from 90th to 105th place. Among other countries studied, Ukraine occupies the lowest positions in the ranking (Fig. 1).

At present, in the world, especially in Western countries, public understanding of crime prevention differs from understanding in Ukraine. If according to the current Ukrainian legislation, the public is represented by public law enforcement agencies and individual citizens, in foreign countries there are many participants in the public: the media, churches, religious organizations, volunteers, institutions and institutions of various forms of ownership, providing public services and more.

Corporate fraud is common in developed countries with a high level of economy. Ukraine ranks sixth in the national ranking of corporate fraud (45 %); Russia – 1st place (71 %), South Africa – 2 (62 %), Kenya – 3 (57 %), Canada – 4 (56 %), Mexico – 5th place

(51 %) (according to a study by PwC «Economic Crimes» during the economic downturn). 59 % of domestic companies have been victims of economic crimes in the last two years, which is higher than the world average (43 %).

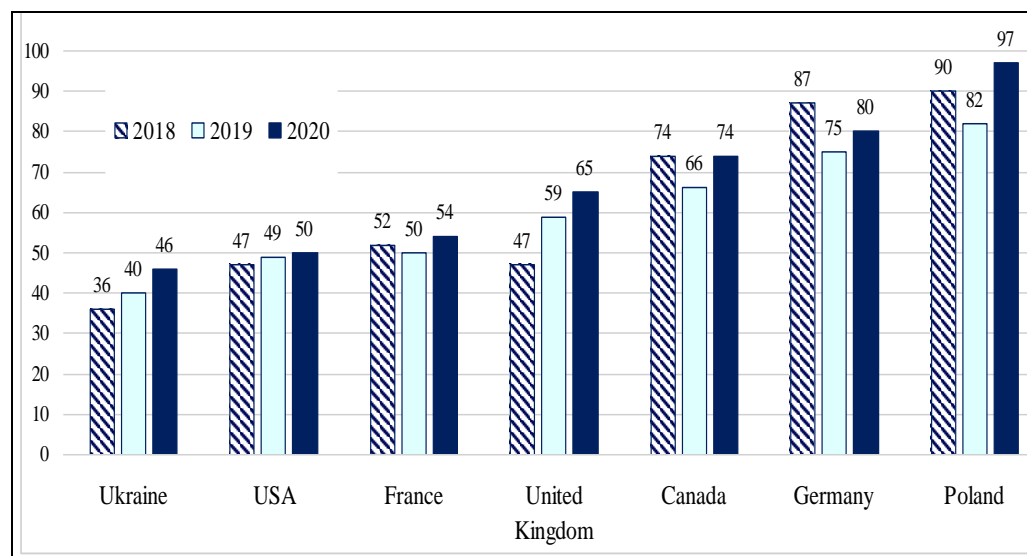

Fig. 1. The place of the world in terms of crime in 2018-2020

According to recent studies, 67 % of all cases of fraud are committed at the age of 31-40 years [1]. Employees (77 %) working in finance, accounting, sales, procurement, and senior management have the best chance of fraud. According to Ukrainian companies, the most common types of corporate fraud are corruption, abuse of office and misappropriation of assets.

The high rate of growth of economic problems in the suspension of dressings for reasons that occur in the underdeveloped structures of power, human resources policy, legal shortcomings, the growth rate of labor, low growth rates

The level of fraud in enterprises is growing because the level of detection of such crimes is very low and they are difficult to identify. More often, corporate fraudsters commit crimes in large companies, so the losses of companies become very significant.

Fraud creates problems for corporations, manufacturing companies, organizations and institutions, misappropriating their assets, manipulating money, taking large amounts of them out of the country.

In 2020, about 70 % of all enterprises in the world [1] suffered from professional fraud, of which 44 % were private organizations and 26 % were public companies, 16 % were government enterprises, and 9 % were non-profit. Private and public companies suffered an average of \$ 150,000 in losses, government \$ 100,000 in losses, and nonprofits suffered the least in terms of \$ 75,000.

Enterprises with an annual income of less than \$ 50 million USA, have losses of 114 thousand dollars. USA (these include 38 % of enterprises). The largest losses are enterprises [1], whose revenue is more than 1 billion dollars. USA. \$ 150,000 USA (26 % of enterprises).

Professional fraud leads to material losses, court costs and can lead to bankruptcy. By creating a strategic plan and monitoring the planning of activities and development of the enterprise, you can reduce the risks that may occur in enterprises and take measures to avoid professional fraud. Modern policy of corporations and enterprises should be aimed at the application of modern methods and tools to prevent fraud and ensure their sound economic development [5].

Global problems that increase the risk of fraud in banks are: cyberattacks and data security breaches:

- social engineering;
- increase the speed of payments;
- new digital channels;
- open banking.

The risk of cyber fraud is greatest for financial institutions in all countries of the world. It is

investigated that not all banks have a documented operational model for fraud risk management, conduct fraud risk assessment at the enterprise level and establish a fraud prevention committee (Fig. 2).

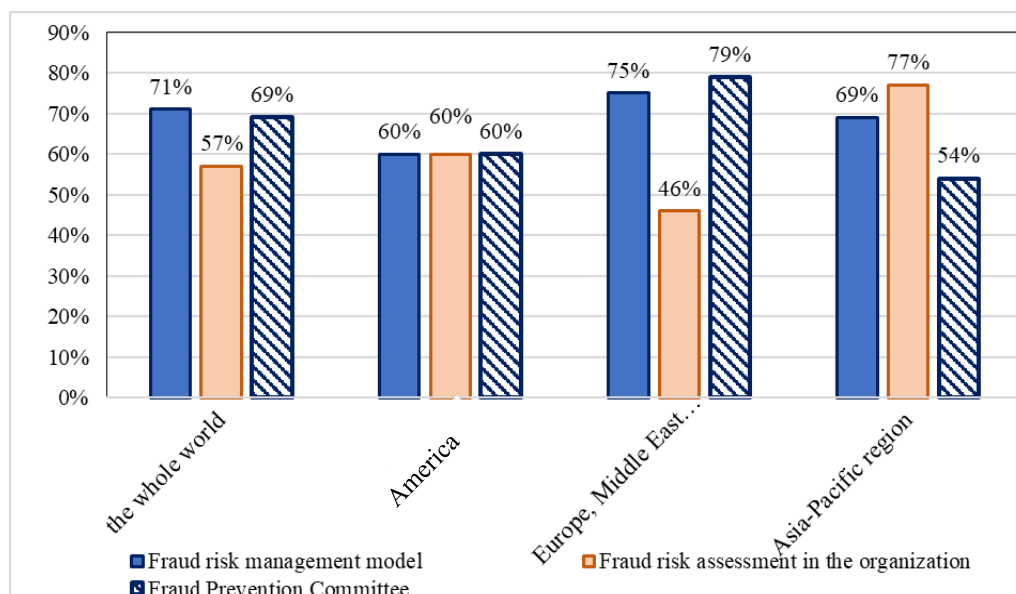

Fig. 2. Activities of world banks to prevent fraud in 2020

Fraud prevention protection is best developed in Europe, the Middle East and Africa (EMA), where it is highest (79 %) among countries worldwide, and the fraud risk management model (75 %) [1]. Financial institutions structure fraud risk management operations, with the responsibility for risk management being distributed as follows:

- 69 % of all transactions are on the first line of protection, which is managed by employees of business units or employees working directly with customers (first line);
- 31 % of all transactions are on the second line of protection, built on the principle of group security, which supervises risk management (second line).

As methods improve and exacerbate the risks of fraud as a result of the transition to digital technologies and solutions, regulators increasingly expect financial institutions to be more coherent and integrated in their protection approaches to prevent, detect, and respond to fraud risks.

Data leaks in the banking sector lead to cybercrime, which can obtain large amounts of information and use theft of personal data to commit fraud.

Fraudsters create new schemes, including establishing a romantic relationship with the victim, acting on behalf of government or tax authorities, investment schemes, lotteries, hacking of business e-mail, fraudulent actions in the field of technological support and schemes where criminals are represented by relatives, and so on.

There are cases where banks detect illegal schemes before processing payments, but customers are so confident in the legality of the transaction, which they may fall victim to, that they categorically demand to make a payment even after the bank informs them that the payee is a fraud.

Thus, next-generation fraud risk management systems must be able to operate in a constantly digital transformation, identify new, hitherto unknown risks of fraud, take advantage of technology and reduce compliance costs.

Banks in the USA and the EMA have identified the development of digital channels as one of the three biggest challenges. The share of products and services sold by banks through digital channels is growing. Over the last three years (2018-2020), the share of non-cash transactions is growing and in 2021 will increase by another 12.7 %.

More than a quarter of banking products and services are provided through digital channels. With the reduction in the number of customers holding or withdrawing funds from bank accounts due to the availability of digital banking and non-cash payments, the need for physical presence of customers in the provision of banking services is reduced. As a result, the global trend of closing bank branches is spreading.

Accelerating payments also carries the risk of reducing the amount of damages incurred as a

result of fraud, as offshore payments through a large number of accounts will be made in seconds.

Worldwide, non-reporting of possible money laundering or other non-compliance with financial crime control requirements carries significant penalties that affect banks' investment decisions, with the result that the latter pays more attention to the fight against financial crime than fraud. More than 50 % of banking institutions worldwide plan to invest more in monitoring the compliance of international financial institutions to combat financial crime, bribery and corruption (AML & CTF – Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism; ABC – Anti-Bribery & Corruption), as well as requirements for monitoring compliance with sanctions, than in fraud risk management [1].

There are schemes for money laundering, which were published by the National Bank of Ukraine [3]:

- «withdrawal of capital». This scheme has little effect on the exchange rate and allows their removal outside the state;

- «cash transfer». This scheme allows you to withdraw cash and is a form of payment for any work performed by an individual;

- «corrupt». This scheme belongs to illegal activities, is not regulated by economic laws and is aimed at committing crimes;

- «boiler». These are transactions that are illegal and intended to transfer funds in cash. For this purpose the banking system is used and the interest for carrying out illegal operation is received, as a reward;

- «receiving cash». Companies pay for raw materials for the manufacture of products and receive cash through the bank;

- «cash without cash». The conversion of non-cash funds without collection into cash is used.

It is studied that the modern international practice of crime prevention is the most advanced, innovative and effective methods of combating crime and its individual manifestations mainly occur in developed and prosperous Western countries. This can be interpreted as:

- the financial capacity of the government, law enforcement and other competent authorities of these countries ensure the rule of law and maintain the rule of law;

- the basis of crime prevention practice is provided by existing scientific developments, well-established criminological traditions and theories;

- long-term strategy for the introduction of public influence, the fight against crime through the formulation and implementation of various prevention plans and projects [6].

In recent years, there has been a general decline in crime in Europe, with a few exceptions. An analysis of data provided by Eurostat in 2020, as well as data from the latest edition of the European Collection of Crime and Criminal Justice Statistics, allows us to examine the level of crime and some of them. Criminal activity in EU member states until 2019, including [4].

In particular, the highest absolute indicators of the number of crimes recorded by the police in 2019 are observed in such EU member states as: Great Britain – 6.54 million, Germany – 6.5 million, France – 4.11 million, Italy – 2.23 million, Spain – 2.18 million crimes. The lowest absolute indicators of the number of crimes registered in 2019 are in: Cyprus – 4.8 thousand, Malta – 17 thousand, Luxembourg – 26 thousand, Latvia – 49.3 thousand, Estonia – 53.3 thousand crimes [4].

Despite the rather optimistic trends in European crime, it should be noted that during 2017-2019, the number of convicts serving sentences in prisons increased in 17 of the 28 EU member states. At the same time, the number of police officers has increased in half of European countries during this period.

In the context of the crisis of EU migration policy, a significant increase in the number of illegal migrants trying to find employment in the most economically developed European countries, as well as an increase in property crimes, European authorities are trying to strengthen the response of criminal justice authorities to recent crime in Europe.

Speaking about crime in the banking sector, it should also be noted the growing intensity of the use of cryptocurrencies in banking crimes. The criminal business is doing well with the use of cryptocurrencies. Initially, the issues of using cryptocurrency were considered anonymous. Now there are tools that allow you to investigate quite well, track cryptocurrencies from the point of entry into the virtual world to the point of exit when they are exchanged for dollars, euro and other national currencies. However, there is a peculiarity that starts with the problems of national legislation.

The Central Bank of Sweden (Riksbanken) has realized that the possibility of using digital currency (e-krona) will be able to get close to the next launch. Sweden is not the lowest indicator for the sale of cheap pennies in the society – less than 10% of all payments. Also the purpose to introduce e-money in Sweden – to make unprepared calculations as safe and efficient as possible.

15% of American survivors are willing to use cryptocurrency and 60 % of them are ready to use their bank for investing in cryptocurrency. In the same way, in the United States, it is simpler for the people to buy and sell bitcoins and cryptocurrencies.

«Cryptorevolution» by a crocus planet. Vaughn does not bypass the side mayzhe zhodnu kraine svitu, dawning Ukraine. On May 8, 2021 the Verkhovna Rada made the step to the normalization of crypto assets. Basically, the fight against cryptocurrency victories is the price of the management of the fraudulent values. From commercial banks to the National Bank of Ukraine, there will be a lot of money for the permit of the issuance of cards with cryptocurrencies. But here the nutritional status of the high risk of such operations is determined, as well as the necessary procedures for financial monitoring.

Today, cryptocurrencies are considered the most attractive for investments. On November 22, 2021, the market capitalization (investment value) of the first five cryptocurrencies is as follows (table 1):

Table 1

TOP-5 leaders of market capitalization in cryptocurrency

№	The name of the cryptocurrency	Cost, \$ USA
1	Bitcoin (btc)	1 100 110 303 381
2	Ethereum (eth)	503 002 397 322
3	Binance Coin (bnb)	97 115 626 934
4	Tether (usdt)	73 961 208 297
5	Solana (sol)	67 254 772 124

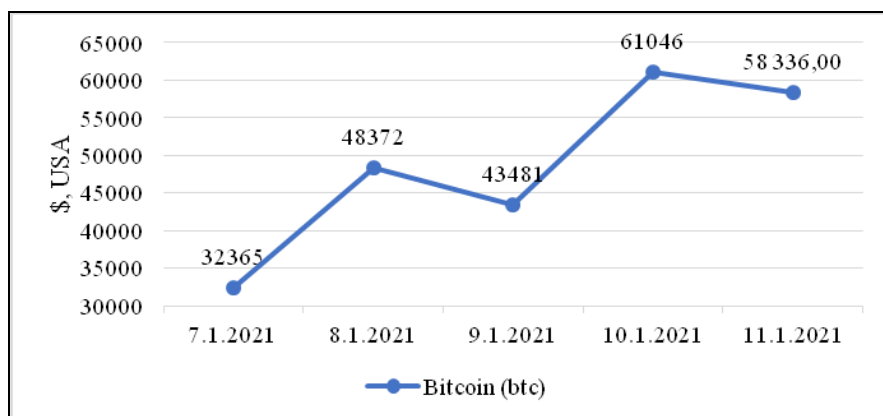

Fig. 3. Bitcoin exchange rate (btc)

The generous envelope of virtual assets in Ukraine is to become 1 billion UAH, and it's a matter of fact. Three countries also legalized crypto assets: Germany, Luxembourg and Singapore. The development of the Ukrainian market of virtual assets in the country can be deprived of the introduction of a change from the Tax Code of Ukraine, the current draft law is also on the list.

Conclusions. Thus, as the analysis and generalization of the leading modern approaches to crime prevention in the leading European countries show, the main element of this activity is not state punishment for committed crimes, but the expansion of private sector participation. Society is silent in all its manifestations. This concept should be based on:

- first, on a legal basis for crime prevention throughout Europe;
- secondly, on the criteria of economic feasibility, as it helps to save public spending on prevention through the use of free state aid;
- thirdly, it meets the requirements of these times, which are characterized by the humanization of criminal penalties and the expansion of prevention topics [4].

References

1. Report To The Nations. 2021 Global Study On Occupational Fraud And Abuse. URL : <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2021/#download>.
2. Рибальченко Л. В., Косиченко О. О., Рижков Е. В. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 175–183.
3. Інформаційно-консультаційна платформа. URL : <https://zakon.help> – Нацбанк розкрив 7 основних схем відмивання грошей банками.
4. Eurostat – Crime statistics. URL : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Crime_statistics#Total_recorded_crime.
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
6. Рівень злочинності у світі. URL : <https://visasam.ru/emigration/vybor/prestupnost-v-mire.html>.
7. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Modeling economic component of national security. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Vol. 1, no. 1. P. 25–36.
8. Rybalchenko L., Ryzhkov E., Ohrimenco S. Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1, no. 2, P. 67–80.

Надійшла до редакції 30.11.2021

1. Report To The Nations. 2021 Global Study On Occupational Fraud And Abuse. URL : <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2021/#download>.
2. Rybal'chenko, L. V., Kosyuchenko, O. O., Ryzhkov, E. V. (2019) Vplyv tin'ovoyi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku Ukrainy [Influence of the shadow economy on the economic security of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 175–183. [in Ukr.].
3. Informatsiyno-konsul'tatsiyna platforma [Information and consulting platform]. URL : <https://zakon.help> – Natsbank rozkryv 7 osnovnykh skhem vidmyvannya hroshey bankamy. [in Ukr.].
4. Eurostat – Crime statistics. URL : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Crime_statistics#Total_recorded_crime.
5. Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
6. Riven' zlochynnosti u sviti. URL : <https://visasam.ru/emigration/vybor/prestupnost-v-mire.html>. [in Ukr.].
7. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2021) Modeling economic component of national security. *Philosophy, economics and law review*. Vol. 1, no. 1, pp. 25–36.
8. Rybalchenko, L., Ryzhkov, E., Ohrimenco, S. (2021) Economic crime and its impact on the security of the state. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2, pp. 67–80.

ABSTRACT

The article examines the economic crimes that occur in banking. A comparison of the crime rate in the world over the past three years. The consequences of fraud at domestic enterprises and in developed countries with a high level of economy are shown. The level of corporate fraud is rising because the level of detection of such crimes is very low and difficult to identify. Quite often, corporate fraud occurs in large enterprises, where the losses from criminal activity are significant. Fraud is a problem for all businesses and organizations through the criminal manipulation of money that is taken outside the state. It has been determined that banking most often suffers from the economic criminal actions of fraudsters who use illegal schemes to make payments through several countries, and such funds are no longer returned to the country.

The formation of the security system of banking institutions annually acquires special attention and significance at all levels of economic development of the state. The growth of economic crime in banking affects the level of risk. In order to create effective strategic approaches and directions to ensure a reliable level of protection and security of banking institutions, it is necessary to monitor security in the banking sector.

Keywords: *economic crimes, banking activity, shadow economy, fraud at the enterprise, crime rate.*

Vladyslava SAVCHUK[©]

PhD (Technical Sciences)

Olena NAUMCHAK[©]

Adjunct

Sviatoslav TSYMBALIUK[©]

Cadet

(*Korolyov Zhytomyr Military Institute,
Zhytomyr, Ukraine*)

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT PHASES OF A HYBRID WAR IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL OPERATIONS

Владислава Савчук, Олена Наумчак, Святослав Цимбалюк. АНАЛІЗ ФАЗ РОЗВИТКУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В РОЗРІЗІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ. У статті систематизовано відомі методи та способи психологічних впливів (ПсВ) на попередніх та теперішньому етапах конфлікту на сході України, основним інструментом яких виступають соціальні інтернет-ресурси та засоби масової інформації (ЗМІ). Розглянуто фази розвитку ПсВ у районі антитерористичної операції (АТО) та Операції об'єднаних сил (ООС) на території Донецької та Луганської областей, основні напрямки здійснення ПсВ на різних етапах конфлікту, цільові аудиторії (ЦА), на які здійснювався вплив, наративи, які були використані для здійснення ПсВ, та використання ключових лідерів різних рівнів, через яких здійснювався ПсВ. Здійснено порівняння специфік здійснення ПсВ на різних етапах конфлікту на сході України та проведено аналогії з іншими військовими конфліктами, які відбулися на різних етапах історії.

Зроблено висновок, що інформаційна боротьба проводиться не тільки в ході військового конфлікту, але й ще задовго до його початку, що й відбулося в ході конфлікту в Україні. На етапі підготовки до збройної боротьби ПсВ проводяться для створення бажаних воєнно-політичних та економічних умов для початку агресії. Основним завданням на сьогодні є вмiле застосування практики сучасних війн та локальних конфліктів, ефективне використання на їх прикладі підрозділів ПсО.

Ключові слова: інформаційна війна, цільова аудиторія, методи, засоби, психологічні впливи, антитерористична операція, Операція Об'єднаних сил.

Relevance of the study. At the present stage of development of society, the importance of non-force methods of influencing on the course of political, economic and social processes in states is rapidly growing. The main trend in the development of society is the transition to a new form of war – information war (IW). The security of our state in this area is an important issue, especially in the context of the conflict in the east of Ukraine.

Recent publications review. Many research works are devoted to the influence on the mass and individual consciousness [1–8]. Considerable attention is paid to the creation of countermeasures against psychological operations (PSO) [8]. In the scientific research of many researchers, the mechanisms of introducing IW have been deeply analyzed. For example, in [1] methods of psychological influences in the ATO region are presented, implemented only in the media [9], focused on the analysis of propaganda tools. However, the duration and multifaceted nature of the conflict determines the relevance of the analysis. The forms, methods, technologies and means of waging IW, which are fully disclosed using examples of modern experience, on the one hand, and the insufficient number of publications on the analysis of the conflict in eastern Ukraine, on the other hand, make it necessary to analyze the psychological influences, in view of the open IW in during the Russian aggression against Ukraine.

The research paper's objective is to highlight the phases of the development of the conflict and analyze the psychological influences and their means during the ATO and JFO on the territory of Donetsk and Lugansk regions.

Discussion. In Ukraine, IW began long before the aggravation of the situation on the territory of Donetsk and Luhansk regions, which continues to accompany it at all stages, adapting in advance to current goals and objectives. Russia’s hybrid war strategy targets Ukraine’s weaknesses, not its strengths. Based on [3], it can be argued that the preparation was started long before there were clear signs of Russia’s IW against Ukraine.

The first phase of a hybrid war can be characterized by latent aggression extended over time. It was accompanied by the imposition of the culture of another country in Ukraine, political games and a surge in the spread of psychological influences in the mass media.

The implementation of the main part of IW against Ukraine by the Russian Federation (RF) began in 2013. The beginning of the revival of the information campaign can be defined as discrimination against Ukrainian exports to the Russian Federation on August 14, 2013, which led to economic damage. This influenced on the signing of the Association Agreement with the European Union and prompted Ukraine to join the Customs Union [8].

PSO, aimed at all categories of the population and all regions of Ukraine, as well as the population of Russia and Western countries, had different targets and tasks. The main goal of the Russia’s IW against Ukraine at this stage is the elimination of statehood; which is interpreted as the task of obtaining support from Russian population of Ukraine for the leadership of the Russian Federation.

The active implementation of the psychological influences is confirmed by the analysis of publications of the Ukrainian and Russian mass media from August, 2013 to November, 2021 (tables 1-2).

Table 1

Narratives that use Russian information resources

Narratives Mass media	Ukraine is a Nazi country	Ukraine is a semi-state	The role of the Russian Federation in the beginning of the conflict in Ukraine	Russian-Ukrainian negotiations on gas supplies	Zelensky deceived voters	Medvedchuk is the hope of Ukraine	The role of the Russian Federation in armed conflicts in eastern Ukraine	Ukraine is a puppet of the West
	Izvestia (Newspaper)	+	+			+	+	
Komsomolskaya Pravda (Newspaper)		+	+				+	
Kommersant (Newspaper)		+		+	+			+
Russian newspaper (Newspaper)			+	+	+	+		+
First channel (TV)	+	+		+		+	+	
Russia-1 (TV)		+			+			+
NTV (TV)					+	+		+
Russia Today (TV)		+		+	+		+	+
RIA Novosti (Telegram channel)	+	+	+	+	+	+	+	+

Table 2

Narratives that use Ukrainian information resources

Narratives Mass media	Russia incites discord	Equating Putin with Stalin and Hitler	Russian peoples live in constant fear	Migrants from the east settle in Russia	Self-proclaimed republics have no future	Russia will not stand up to pressure from the West	Russia is guilty of the deaths of civilians in Donbass	Ukraine and Russia have nothing in common
	1+1 (TV)	+	+		+	+		+
ICTV (TV)	+		+	+	+	+	+	
5 channel (TV)	+	+		+		+	+	+
Censor.net (Internet resource)	+		+	+	+		+	
Obozrevatel' (Internet resource)	+		+		+	+	+	
Correspondent (Magazine)	+		+	+		+	+	
Express (Newspaper)	+	+	+	+	+	+	+	+
Ukraine 24/7 (Telegram channel)	+		+		+	+	+	

The second phase acquires a certain openness, but the aggressor does not finally reveal his intentions. Its feature is the use of irregular armed formations. This step can be characterized by the transition to the introduction of armed struggle on the territory of Ukraine.

Thus, military units without identification marks, commonly known as «little green men», introduced to seize the territory of the Crimea, and later cities in eastern Ukraine, became the basis for the organization of illegal armed formations, the so-called Donetsk People's Republic (DPR) and the Luhansk People's Republic (LPR). The information campaign that accompanied these events tried to hide the military structures under the guise of the Donbass people's militia. An important feature of the Russia's psychological influences in eastern Ukraine at this stage is the use of television and radio broadcasting [9].

A separate direction of psychological influences to the TA, actively used by the Russian Federation against Ukraine, is the spread of rumors. According to the experience of the ATO and JFO, the means of spreading rumors are individual activists, Russian television, broadcasts of local cable operators, as well as information messages published in the press, leaflets [9].

The third phase of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine is characterized by the use of more sophisticated approaches to the conduct of psychological influences, namely the use of modern technical means for the purpose of conducting information operations and PSO. Mobile phones have become the cause of many defeats of the military in the ATO and JFO [11]. It is known that the armed forces of the Russian Federation have electronic warfare devices that can inhibit such GSM networks as the latest mobile technical control complex, electronic imitation and jamming of electronic equipment Leer-2.

A feature of this stage is the destruction of the equipment of Ukrainian mobile operators, probably to induce the transition of the local population to the services of a «republican» operator. Thus, the equipment of the Ukrainian mobile operator MTS (Vodafone) was dismantled on the territory of the «Novoazovskiy compound feed plant». In the temporarily occupied territory of the Luhansk region, a multi-fiber cable has been laid from the Russian Federation, all Internet traffic to the territory of the republic is actually provided by Rostelecom through the Luga.com provider.

Other regional providers will gradually be squeezed out of the telecommunications market. During the annexation of the Crimea, special forces units of the RF Armed Forces disabled or took control of the fixed communication units of the private joint-stock company Ukrtelecom, so the only means for exchanging information was, for the most part, the cellular mobile network. Taking into account the kinship of the Ukrainian and Russian languages, the Russian military with the latest means of electronic intelligence could control all cellular communication channels in the territory of the Crimea and intercept, including negotiations

between officials of the Armed Forces of Ukraine, which was briefly told by the Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine 2014-2016 Sergei Gaiduk [12].

At this stage of the spread of destructive psychological influences through the mass media, many manipulative technologies are being implemented. For example, the introduction of mediators – “thought leaders” – is one of the more used techniques of the Russian media [13]. As mediators of a social group, depending on the situation, are informal leaders, politicians, representatives of religious confessions, cultural workers, scientists, art workers, athletes, and the military. For each category of the population, its own authority is elected. “Lukashenko considers the Crimea is a part of Russia”, “Leader of the French National Front Marine Le Pen said that she recognized the referendum in the Crimea as quite legal”, “Kusturica about the Maidan: Western politicians are better directors than me”, “Representatives of the Romanovs consider the return of Crimea to Russia to be an indisputable historical justice”.

Russian subdivisions of information and psychological operations have already actively used their capabilities in the field of IW [11; 13], at a time when the Ukrainian divisions of PSO were not yet ready to adequately counter the psychological influences [14]. The lack of experience in conducting PSO and countering them by PSO units in the Armed Forces of Ukraine led to the transition to the *fourth phase* of IW against Ukraine, which is accompanied by the creation of PSO units, whose actions are aimed at the conflict zone.

The main means for the implementation of the psychological influences of the PSO units of the Armed Forces of Ukraine are: means of the Internet; VHF radio broadcasting through local radio stations; 122 mm propaganda shells; sound broadcasting stations ZS-88; printing (postcards and printed materials); carrying out such psychological actions as performances in front of the collectives of enterprises and factories; participation in public events; appearances in local media; participation in humanitarian actions is actively used by both the Russian and Ukrainian sides as the most effective means of influence.

The main drawback of the activities of the PSO units is the imperfection of the structures for maintaining IW at the state level, which means the absence of a unified management structure for the PSO units of the Armed Forces of Ukraine. Therefore, the *fifth phase* of the deployment of the conflict in the east of Ukraine was the creation of a separate type of troops.

In 2015, in Ukraine, the creation of units of the PSO of the Special Operations Forces began. According to the regulatory documents in the direction of information and psychological counteraction in the ATO, they use tools that monitor open sources of information, social networks, implement psychological influences in social networks for certain objects, tools for the development of posters, leaflets and radio programs with targeted content [15].

In IW, a special role is assigned to the use of the civilian population for mass resistance to the legitimate government. The killing of foreign soldiers ceases to be the main goal – in IW it is enough to provide the necessary information support. Analyzing the experience of ATO and JFO, it is possible to single out the main methods of psychological influences, which the Russian Federation uses against Ukraine (Table 3).

The sixth phase is the full assimilation of the NATO experience. In 2016, guidance documents were developed for PSO units, such as documents from NATO member countries. At the end of 2016, the Interim Guidelines for Psychological Operations of the Ukrainian Armed Forces were approved [16], and subsequently, the Guidelines for Psychological Operations of the Ukrainian Armed Forces were developed and approved, which are still used today.

In the framework of psychological actions, the possibilities of social networks are widely used as a means for psychological influences. Information technologies for automation of Internet monitoring in the interests of PSO units are being developed. The intensification of the use of new information technologies is intensifying in all areas of IW. For example, the Armed Forces of Ukraine replaced obsolete VHF stations with new ones from Motorola, and in 2017 signed a contract with Asselsan [18]. The structure of modernization of ATGMs was proposed [17]. Scientific units of the Armed Forces of Ukraine are constantly developing new technologies, automating the processes of creating products of psychological influences with the means of propaganda, etc. [18].

Ukrainian Armed Forces PSO units actively share experiences with NATO partners. In 2018, an agreement was announced to intensify activities for the development of the Ukrainian Special Operations Forces [19].

As of October 2021, the Armed Forces has two units ready for NATO Response Force, namely: 140 SOF Center (from 2020) and a separate Special Operations Center «East» (from 2021) [20].

**The main methods of psychological influences
that the Russian Federation uses against Ukraine**

<i>Means used</i>	<i>Method of psychological influences against Ukraine</i>
TV, radio	Widespread use of controlled media, propaganda and creation of the necessary favorable information and psychological background in Ukraine, in particular for misinformation, escalation of the situation, justification of aggression, demoralization of patriotic circles of Ukrainian society.
Means of electronic warfare	Counter-information struggle, exclusion from the radio space in the territories controlled by the Russian Federation of national Ukrainian TV and radio channels, suppression of GSM-networks.
Internet	Use of the propaganda units in information and social networks (forums, social groups, Internet communities), prompt distribution of video from the scene via the Internet and social networks. A number of new Internet channels (for example, «Anna News») have been launched on the territory of DPR and LPR.
Personal mobile phones, tablets, cameras	Videos in the area of environmental protection are received both from full-time operators and correspondents of TV channels, and from participants of events. Shooting «fake» videos with elements of staging and half-truths.
Mass media	Videos in the area of environmental protection are received both from full-time operators and correspondents of TV channels, and from participants of events. Shooting «fake» videos with elements of staging and half-truths.

At present, in order to constantly distract the population from the existing socio-economic problems, the media under the control of the occupation authorities of the DPR and LPR continue to work actively to discredit the ATO and JFO forces and the top military and political leadership of Ukraine. The spread of psychological influences aimed at reducing the moral and psychological condition of Ukrainian servicemen continues. The authorities of the self-proclaimed republics are trying to form an opinion about the possibility of complicating the security situation, as well as to emphasize the «positive role» of the Russian military [18].

Conclusions. The information struggle is taking place not only during the military conflict, but also long before it began, as happened during the conflict in Ukraine. At the stage of preparation for armed struggle, psychological influences are conducted to create the desired military-political and economic conditions for the beginning of aggression. The main task today is the skillful application of the practice of modern wars and local conflicts, the effective use of PSO units on their example.

A promising area may be to assess their own capabilities and identify shortcomings, to further eliminate them. It is expedient to determine the methods and techniques of IW management that are the most effective, and to develop on their basis the concept of counteracting destructive foreign psychological influences. In the future, it is planned to develop methods of dissemination of psychological influences through mass media.

References

1. Гнатюк С. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. ; за заг. ред. А. Баровської. Київ : НІСД, 2016. 109 с.
2. Гришук Р. В., Даник Ю. Г. Основи кібернетичної безпеки : монограф. Житомир : ЖНАЕУ, 2016. 636 с.
3. Жук С. Я., Чмельов В. О., Дзюба Т. М. Тенденції та перспективи розвитку інформаційної боротьби й інформаційної зброї. *Наука і оборона*. 2006. № 2. С. 35–41.
4. Левченко О. В. Система забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: основи побудови та функціонування : монограф. Житомир : Видавець ПП «Євро-Волинь», 2021. 172 с.
5. Ромашкина Н. П., Пересипкина О. В. Информационно-психологические воздействия в период кризиса на Украине : уроки для России. *Информационные войны*. 2016. № 1. С. 42–54.
6. Інформаційна війна в зоні АТО: Українських солдатів вбивають бюрократи і мобільні телефони. URL : <http://ua.112.ua/statji/informatsiina-viina-v-zoni-ato-ukrainskykh-soldativ-vbyvaiut-biurokraty-i-mobilni-telefony-228477.html>.
7. Левченко О. В. Система заходів протидії інформаційним операціям. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2016. Вип. 3 (48). С. 57–60.
8. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1453597-vstup_ukraini_v_mitnyy_soyuz_unemoglivit_pidpisannya_vilnoi_torgivli_z_e_s__prezident_litvi_1794252.html.
9. URL : <https://tsn.ua/exclusive/viyna-anten-efir-prifrontovoyi-zoni-na-donbasi-zapovneniy-rosiyskoju-propagandoyu-1881010.html>.

10. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 1. С. 136–141.
11. URL : <http://gur.mil.gov.ua/content/osoblyvosti-diialnosti-upravlinnia-informatsiinoho-protyborstva-tsentru-terytorialnykh-viisk-pivdennoho-viiskovoho-okruhu-zs-rf.html>.
12. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/krym-okupatsiya-2014-haiduk/31129295.html>.
13. URL : <http://gur.gov.ua/content/viiskovyi-zlochynets-polkovnyk-zs-rf-karpov-kostiantyn-leonidovych.html>.
14. URL : <https://news.online.ua/748764/propagandisty-putina-otsnyali-na-donbasse-novy-feyk-podrobnosti-ot-razvedki/>.
15. Самчишин О. В. Пересувний радіотелевізійний комплекс ПРТК-М «Терикон». XXII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 26–27 квіт. 2018 р.). Житомир : ЖВІ, 2018. С. 42–43.
16. Про затвердження тимчасової настанови з психологічних операцій Збройних Сил України : наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 012 від 13.12.2016.
17. URL : <https://www.ukrmilitary.com/2017/10/aselsan.html>.
18. Гришук Р. В., Савчук В. С., Гришук О. М., Мусієнко А. П. Інтелектуальна система оцінювання деструктивного характеру текстового контенту соціальних мереж на основі нечіткої логіки. *Наукоємні технології*. 2018. № 2 (38). С. 166–172.
19. URL : https://ua.censor.net.ua/news/3056871/syly-spetsialnyh-operatsiyi-zbroynyh-syl_ukrayiny_budut_sumisnymy_iz_sso_nato_mujenko.
20. URL : <https://www.ukrmilitary.com/2021/10/nato-response-force.html>.

Надійшла до редакції 03.12.2021

1. Hnatyuk, S. (2016) Informatsiyni vykyky hibrydnoyi viyny: kontent, kanaly, mekhanizmy protydyi [Information challenges of hybrid warfare: content, channels, mechanisms of counteraction] : analit. dop. ; za zah. red. A. Barovs'koyi. Kyiv : NISD, 109 p. [in Ukr.].
2. Hryshchuk, R. V., Danyk, Yu. H. (2016) Osnovy kibernetichnoyi bezpeky [Fundamentals of cyber security] : monohraf. Zhytomyr : ZhNAEU, 636 p. [in Ukr.].
3. Zhuk, S. Ya., Chmel'ov, V. O., Dzyuba, T. M. (2006) Tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku informatsiynoyi borot'by y informatsiynoyi zbroiy [Trends and prospects for the development of information warfare and information weapons]. *Nauka i oborona*. №2, pp. 35–41. [in Ukr.].
4. Levchenko, O. V. (2021) Systema zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky derzhavy u voyenniy sferi: osnovy pobudovy ta funktsionuvannya [The system of information security of the state in the military sphere: the basics of construction and operation] : monohraf. Zhytomyr : Vydavets' PP «Yevro-Volyn'», 172 p. [in Ukr.].
5. Romashkina, N. P., Peresyapkina, O. V. (2016) Informatsyonno-psikhologicheskoye vozdeystviya v periody kryzisa na Ukrainy : uroki dlya Rosii [Information and psychological effects during the crisis in Ukraine: lessons for Russia]. *Informatsyonnyye voyny*. № 1, pp. 42–54. [in Russ.].
6. Informatsiyna viyna v zoni ATO: Ukrayins'kykh soldatuv vbyvayut' byurokraty i mobil'ni telefony [Information war in the anti-terrorist operation zone: Ukrainian soldiers are killed by bureaucrats and mobile phones]. URL : <http://ua.112.ua/statji/informatsiina-viina-v-zoni-ato-ukrainskykh-soldatuv-vbyvaiut-biurokraty-i-mobilni-telefony-228477.html>.
7. Levchenko, O. V. (2016) Systema zakhodiv protydyi informatsiynym operatsiyam [System of measures to counter information operations]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho universytetu Povitryanykh Syl*. Issue 3 (48), pp. 57–60. [in Ukr.].
8. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1453597-vstup_ukraini_v_mitniy_soyuz_unemoglivit_pidpisannya_vilnoi_torgivli_z_e_s_prezident_litvi_1794252.html. [in Ukr.].
9. URL : <https://tsn.ua/exclusive/viyna-anten-efir-prifrontovoyi-zoni-na-donbasi-zapovneniy-rosiyskoyu-propagandoyu-1881010.html>. [in Ukr.].
10. Horban', Yu. O. (2015) Informatsiyna viyna proty Ukrayiny ta zasoby yiyi vedennya [Information war against Ukraine and means of its conduct]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrayiny*. № 1, pp. 136–141. [in Ukr.].
11. URL : <http://gur.mil.gov.ua/content/osoblyvosti-diialnosti-upravlinnia-informatsiinoho-protyborstva-tsentru-terytorialnykh-viisk-pivdennoho-viiskovoho-okruhu-zs-rf.html>. [in Ukr.].
12. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/krym-okupatsiya-2014-haiduk/31129295.html>. [in Ukr.].
13. URL : <http://gur.gov.ua/content/viiskovyi-zlochynets-polkovnyk-zs-rf-karpov-kostiantyn-leonidovych.html>. [in Ukr.].
14. URL : <https://news.online.ua/748764/propagandisty-putina-otsnyali-na-donbasse-novy-feyk-podrobnosti-ot-razvedki/>. [in Russ.].
15. Samchyshyn, O. V. (2018) Peresuvnyy radioteleviziynyy kompleks PRTK-M «Terykon» [Mobile radio and television complex PRTK-M «Terikon»]. XXII Vseukr. nauk.-prakt. конф. (м. Житомир, 26–27 квіт. 2018 р.). Житомир : ZhVI, pp. 42–43. [in Ukr.].
16. Про затвердження тимчасової настанови з психологічних операцій Збройних Сил України [On approval of the temporary instruction on psychological operations of the Armed Forces of Ukraine] : наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 012 від 13.12.2016. [in Ukr.].
17. URL : <https://www.ukrmilitary.com/2017/10/aselsan.html>.

18. Hryshchuk, R. V., Savchuk, V. S., Hryshchuk, O. M., Musiyenko, A. P. (2018) Intelektual'na systema otsynuyvannya destruktivnoho kharakteru tekstovoho kontentu sotsial'nykh merezh na osnovi nechitkoyi lohiky [Intelligent system for assessing the destructive nature of the textual content of social networks based on fuzzy logic]. *Naukoyemni tekhnolohiyi*. № 2 (38), pp. 166–172. [in Ukr.].

19. URL : https://ua.censor.net.ua/news/3056871/syly_spetsialnyh_operatsiyi_zbroynyh_syl_ukrayiny_budut_sumisnymy_iz_sso_nato_mujenko. [in Ukr.].

20. URL : <https://www.ukrmilitary.com/2021/10/nato-response-force.html>.

ABSTRACT

The known methods of psychological influences at the previous and current stages of the conflict in the east of Ukraine, the main tools of which are social Internet resources and the mass media are systematized in the article. The phases of the development of the psychological influences in the area of the anti-terrorist operation (ATO) and the Joint Forces Operation (JFO) in the Donetsk and Luhansk regions, the main directions of the psychological influences implemented at different stages of the conflict, the target audiences (TA) that were under the influence, the narratives that were used for implementation of the psychological influences at different levels through which the psychological influences was carried out. Comparisons are made of the specifics of the implementation of the psychological influences at different stages of the conflict in the east of Ukraine and analogies are drawn with other military conflicts that occurred at different stages of history.

Keywords: *information war, target audience, methods, means, psychological influences, anti-terrorist operation, joint forces operation.*

УДК. 340.132.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-503-514

Ігор СЕРДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОНЯТТЯ АКТ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА: АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ТА НОВІ ПІДХОДИ

Розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до класифікації поняття акт офіційного тлумачення норм права. На основі їх аналізу уточнено підстави для видової диференціації формально-обов'язкового волевиявлення органів публічної влади (їх посадових і службових осіб), що здійснює інформаційний вплив на свідомість право-дієздатних суб'єктів права шляхом роз'яснення змісту норм права і приписів ненормативного характеру або окремих їх фрагментів, а також обґрунтовано ряд нових підходів до поділу категорії акт офіційного тлумачення норм права на основі таких критеріїв: 1) за онтологічним статусом акта тлумачення норм права у національній правовій системі; 2) залежно від того, наскільки правильно (адекватно) відображена в інтерпретаційному акті воля суб'єкта правотворчості; 3) залежно від ролі інтерпретаційно-правових актів у розвитку юридичних колізій; 4) за способом зв'язку акта тлумачення норм права з правовою дійсністю.

Ключові слова: *категорія акт офіційного тлумачення норм права (інтерпретаційно-правовий акт), критерії (підстави) для видової диференціації, класифікація поняття акт офіційного тлумачення норм права, видова диференціація актів тлумачення норм права, вид інтерпретаційно-правового акта.*

Постановка проблеми. Нагальна потреба пізнання акта тлумачення норм права як самостійного явища правової дійсності в усій багатоманітності його проявів, вимагає розробки науково обґрунтованих підходів до класифікації однойменної загальнотеоретичної категорії. На цій проблемі акцентував увагу у свій час академік Ю. Тодика. Вчений, зокрема, відзначав, що правова природа, види та вимоги до актів тлумачення права в українській юридичній літературі серйозно не досліджувались, а необхідність у цьому є, і до того ж досить велика [13, с. 89].

© I. Serdyuk, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3655-721X>

iserdiuk@ukr.net

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема видової диференціації категорії акт тлумачення норм права не нова для юридичної науки. Вагомий внесок у її розробку належить таким фахівцям у галузі загальнотеоретичної юридичної науки, як: С. Алексєєв [1], Ю. Ведерніков [3], Ю. Власов [4], В. Карташов [5], Л. Морозова [7], П. Рабінович [8], Ю. Тодика [13], Г. Христова [15] й ін. Водночас її не можна вважати остаточно вирішеною через обмеженість підходів до видової диференціації досліджуваного поняття та їх недосконалість, а подекуди і суперечність.

Мета статті – уточнити існуючі та запропонувати ряд нових підходів до класифікації категорії акт тлумачення норм права.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання такого загальнонаукового методу пізнання, як аналіз, що передбачає поділ цілого (у межах цього дослідження – родового поняття акт тлумачення норм права, що має найбільший обсяг) на складові частини (видові поняття з меншим обсягом).

У методологічному плані важливо, на нашу думку, уточнити словесний символ загальнотеоретичної категорії, обсяг якої зазнає такого поділу. Йдеться, зокрема, про те, що загальноживане в теорії права терміно-поняття «акт тлумачення норм права» може відображати результати як офіційного, так і неофіційного тлумачення норм права. Саме таким підходом до розуміння досліджуваного поняття керувався Ю. Тодика, який наголосив на відсутності в традиційній класифікації поділу на акти офіційного та неофіційного тлумачення. В основу логічної операції поділу категорії, що складає предмет розгляду, автор поклав критерій правових наслідків тлумачення [13, с. 88].

Правомірність і практична результативність актів неофіційного тлумачення, а також вимоги, що висувуються до них, на думку правника, виявляються у наступному: по-перше, важливо, щоб такими актами не допускалося викривлення смислу норми, що тлумачиться; по-друге, акт повинен містити інтерпретаційні положення відносно того, як необхідно розуміти і застосовувати відповідну правову норму на практиці; по-третє, норма права має інтерпретуватися лише підзаконними правовими засобами, прийомами і способами; акт тлумачення не повинен виходити за межі норми права; по-четверте, практичну результативність не потрібно змішувати з результатами тлумачення, оскільки практична результативність свідчить про те, скільки та як часто до інтерпретаційного акта звертаються суб'єкти правозастосування й інші зацікавлені особи, щоб покласти його в основу використати його в основі юридичної справи; по-п'яте, акти неофіційного професійного тлумачення разом з актами офіційного тлумачення слугують додатковою гарантією правильного застосування норми права; по-шосте, акти неофіційного тлумачення не мають обов'язкової юридичної сили, але володіють і деякими юридичними властивостями, притаманними актам офіційного тлумачення [13, с. 89].

Принагідно уточнити, що у межах цієї наукової праці нами буде здійснено класифікацію поняття акт офіційного тлумачення норм права.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової та навчальної юридичної літератури за темою дослідження свідчить про те, що вченими обґрунтована низка підходів до класифікації поняття акт офіційного тлумачення норм права. Найбільш повно це питання відображено в роботі В. Карташова «Теорія правової системи суспільства» [5]. Правник вказує на можливість проведення видової диференціації інтерпретаційно-правових актів за різними підставами. Так, зокрема, за рівнем (ступенем) загальності роз'яснень, що містяться в інтерпретаційному акті, розрізняють загальні (нормативні) й індивідуальні (казуальні) акти. Перші, вважає вчений, містять неперсоніфіковані стосовно адресатів роз'яснення, розраховані на типові соціально-правові ситуації і діють у всіх випадках реалізації інтерпретованих правових приписів. Другі (маються на увазі акти казуального тлумачення) приймаються у зв'язку з конкретною справою для її правильного вирішення [5, с. 406–407].

Аналіз вищевказаного підходу до поділу досліджуваної категорії свідчить про обґрунтованість виокремлення вищезгаданих різновидів акта тлумачення норм права. Водночас критерій, обраний автором для проведення цієї логічної операції, може бути предметом дискусії. Підставою для такого твердження є теоретичне положення про розмежування способів викладення норм права практично за аналогічним критерієм – за рівнем узагальнення. Причому рівень узагальнення є оціночним поняттям по відношенню до змісту норми права, а не її адресатів. Що ж до інтерпретаційно-правового акта, то рівень (ступінь) загальності роз'яснень так само може мати

відношення не стільки до адресатів, скільки до граматичної конструкції, в якій об'єктивується волевиявлення інтерпретатора. Тому більш коректним вважаємо судження про обґрунтованість розмежування актів офіційного тлумачення норм права на нормативні та казуальні за сферою дії. Принагідно відзначимо, що на основі схожого критерію (за сферою) здійснюється і поділ первинної по відношенню до інтерпретаційно-правового акта категорії – тлумачення норм права; так само термінологічно та змістовно схожими є і видові поняття як результат проведення цієї логічної операції. Йдеться про нормативне та казуальне тлумачення норм права.

Залежно від суб'єктів, які здійснюють нормативну (загальну) та казуальну (індивідуальну) інтерпретацію, В. Карташов розрізняє акти автентичного та делегованого (легального) тлумачення. За визначеним критерієм виокремлюють також акти: а) державних і недержавних органів; б) представницьких і виконавчих органів державної влади; в) судів; г) контрольних і наглядових органів (прокуратури й ін.); г) федеральних органів та інших суб'єктів інтерпретаційної практики [5, с. 407].

Ми не заперечуємо тези про існування в національній правовій системі згаданих вище різновидів інтерпретаційно-правового акта, проте не вважаємо коректною по відношенню до актів автентичного та делегованого тлумачення норм права вищезгадану підставу. Ближчими до істини, на нашу думку, є ті вчені (наприклад, П. Рабінович, Ю. Ведерников), які логічну операцію поділу досліджуваного нами поняття в межах цього підходу здійснили за «авторством» норми права, що є предметом тлумачення [8, с. 144], [3, с. 312].

Що ж до класифікації інтерпретаційно-правових актів за суб'єктами, які здійснюють інтерпретацію, то вона має проводитися з урахуванням тих положень правничої науки, що правильно відображають видову диференціацію державних органів, а також суб'єктів правовідносин. Адже очевидно, що акти представницьких і виконавчих органів державної влади, судів, контрольних і наглядових органів, а також федеральних органів, що їх автор виокремив як самостійні різновиди, охоплюються обсягом поняття інтерпретаційно-правові акти державних органів.

За об'єктами інтерпретаційної діяльності В. Карташов указує на можливість різноманітної класифікації інтерпретаційних актів. Учений відзначає, що виокремлюються акти, які розкривають зміст і форму: а) нормативних правових актів; б) правозастосовних й інших індивідуальних актів; в) інтерпретаційних актів і т. ін. [5, с. 407].

Ми не ставимо під сумнів тезу правника про існування в національній правовій системі інтерпретаційно-правових актів, що розкривають зміст як нормативно-правових актів та інших джерел об'єктивного права (а точніше, вміщених у них правоположень), так і актів застосування норм права. Водночас предметом дискусії у межах цього підходу до поділу досліджуваного поняття вважаємо визначений ученим критерій для цієї логічної операції. Як відомо, у питанні розуміння об'єкта тлумачення існує певний дуалізм у поглядах учених на однойменний правовий феномен. Деякі з них, наприклад, Ю. Власов, під об'єктом тлумачення розуміють волю законодавця, матеріалізовану в нормах права [4, с. 12], через що виокремлення вищезгаданих різновидів інтерпретаційно-правового акта вважаємо алогічним. Однак це зовсім не означає, що воля суб'єкта правотворчості як об'єкт тлумачення, не може слугувати підставою для видової диференціації досліджуваного поняття, щоправда її результати будуть збігатися з класифікацією суб'єктів правотворчості.

Близькою до попередньої класифікації досліджуваної загальнотеоретичної категорії, що до того ж яка має самостійне значення, правник вважає видову диференціацію інтерпретаційних актів за предметом правового регулювання («галузевою» ознакою). Вчений, зокрема, розрізняє інтерпретаційні акти матеріального й процесуального, конституційного, цивільного, трудового й інших галузей права [5, с. 407]. Критерій, обраний ученим для поділу поняття акт офіційного тлумачення норм права, не викликає заперечень, адже орієнтує нас у значному масиві правових норм, які мають різну галузеву приналежність. Натомість різновиди інтерпретаційно-правового акта, що їх виокремив автор, із усією очевидністю виходять за межі відповідного класифікаційного ряду. Вказану тезу підтверджує усталений в сучасній правничій науці підхід до розмежування галузей матеріального й процесуального права за субординацією у правовому регулюванні (за їх місцем в механізмі правового регулювання).

Вищенаведений підхід до класифікації поняття інтерпретаційно-правового акта

може бути доповнений іншим – за предметом тлумачення. Попри певну термінологічну схожість критерію для проведення цієї логічної операції (предмет правового регулювання та предмет тлумачення), різновиди правових актів будуть мати суттєві відмінності. З огляду на підтримку автором позиції Ю. Власова щодо розуміння поняття предмет тлумачення, яким виступає сама норма, її текст, а також тексти, пов'язаних із нею правових і неправових джерел (по суті, матеріалізований вираз волі законодавця) [4, с. 13], вважаємо за необхідне виокремити: 1) акти тлумачення норм права (в єдності їх змісту та зовнішньої форми виразу); 2) акти тлумачення нетипових правових розпоряджень, які лише умовно визнаються нормами права, адже не є правилами поведінки; 3) акти тлумачення окремих фрагментів нормативно-правових приписів як словесної форми вираження правових норм. Запропонований підхід до класифікації поняття інтерпретаційно-правовий акт узгоджується з авторським розумінням категорій тлумачення норм права [11, с. 41] й акт тлумачення норм права [10, с. 84], а також підтверджується юридичною практикою органу конституційного контролю в Україні, в рішеннях якого неодноразово роз'яснювався не лише зміст правових норм, але й уживаних у їх тексті окремих термінів.

В. Карташов наголошує на потенційній можливості диференціації всіх інтерпретаційних актів залежно від їх юридичної сили. Як приклад, учений відзначає, що в системі арбітражних судів найбільшу юридичну силу мають постанови Пленуму Вищого Арбітражного Суду [5, с. 407]. Питання обґрунтованості цього підходу до поділу поняття акт офіційного тлумачення норм права, на нашу думку, може бути вирішене на основі попереднього з'ясування такої властивості правового акта, як його юридична сила. Цю властивість традиційно розглядають як притаманну саме нормативно-правовим актам і пов'язують із місцем, яке займає суб'єкт правотворчості в ієрархічній системі державних органів. На підтвердження цієї тези наведемо таке судження П. Рабіновича: «юридична сила – це специфічна властивість нормативно-правових актів, яка розкриває їх співвідношення і залежність за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в механізмі держави» [8, с. 107].

Аналіз вищенаведеного теоретичного положення дозволяє зробити припущення про джерело походження юридичної сили правового акта, яким є правотворчий орган. Оскільки вказані суб'єкти не завжди наділені правом здійснювати автентичне офіційне тлумачення правових норм, очевидним є той факт, що лише частина інтерпретаційно-правових актів ухвалюється ними. Більше того, нині правоінтерпретаційні повноваження колегіального представницького органу державної влади, який посідає вищий щабель в ієрархії державних органів України, обмежені офіційним тлумаченням ухвалених постанов. Тому інтерпретаційно-правові акти Парламенту, в яких роз'яснюється зміст приписів вищезгаданого підзаконного акта, апріорі не можуть мати вищої юридичної сили у порівнянні навіть із рішеннями місцевого суду, який уповноважений здійснювати казуальне офіційне тлумачення законів, що ним застосовуються.

Схожим із попереднім з огляду на обрану підставу для класифікації інтерпретаційно-правових актів – ступінь їх обов'язковості, вважаємо підхід до поділу однойменного поняття, запропонований Г. Христовою [15]. Аргументом на підтвердження цієї тези може слугувати дещо відмінний від наведеного вище погляд на юридичну силу як властивість правового акта. Зокрема, С. Алексєєв дію нормативного юридичного акта визначає як реальне функціонування виражених в акті юридичних норм, фактичний прояв юридичної енергії. Таке реальне функціонування юридичних норм, на думку вченого, охоплюється поняттям юридичної сили (правової обов'язковості) [1, с. 237].

Своєрідним доповненням вищенаведеного теоретичного доказу може слугувати формально-юридичний аргумент – конституційно-правова норма, закріплена у ст. 151-2 Конституції України. Нею, зокрема, передбачено, що рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені [6]. Аналіз цієї норми Основного Закону свідчить про те, що суб'єкт законотворчості не робить жодних застережень із приводу тих рішень Конституційного Суду України, які ухвалені ним у результаті здійснення функцій конституційного контролю (такі правові акти мають самостійне значення в механізмі правового регулювання) та офіційного тлумачення Конституції України (ці правові акти діють лише в єдності з нормами Основного Закону держави).

У плані характеристики запропонованого Г. Христовою підходу, зауважимо, що

дослідниця розмежує акти тлумачення норм права на обов'язкові та переконливі (рекомендаційні). До обов'язкових відносить рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення Основного Закону Української держави, а до рекомендаційних – роз'яснення вищих спеціалізованих судів, а також загальні коментарі (загальні рекомендації), що ухвалюються моніторинговими органами ООН (Комітетом з прав людини, Комітетом проти катувань, Комітетом з ліквідації расової дискримінації й ін.) та пояснювальні доповіді (англ. Explanatory reports), зокрема, пояснювальні доповіді до конвенцій Ради Європи з різних питань прав людини або протоколів до них, що схвалюються Комітетом Міністрів Ради Європи. Такі документи, стверджує правник, є актами «авторитетного» тлумачення (англ. authoritative interpretation) положень міжнародно-правових договорів. Вони мають офіційний характер, відтворюють компетентну позицію міжнародної установи, юрисдикція якої визнана державами учасницями, у тому числі й Україною, та мають ураховуватись державою при виконанні зобов'язань щодо прав людини, гарантованих відповідним міжнародним актом [15, с. 197].

Повертаючись до питання іманентності правовому акту юридичної сили (їх обов'язковості), необхідно виходити з того, чи визначає вона його конкретне існування. Зважаючи на таку рису акта офіційного тлумачення норм права, як відсутність самостійного значення в механізмі правового регулювання суспільних відносин, що означає можливість його дії лише в єдності з тим нормативно-правовим актом, норми якого тлумачаться, відповідь на це питання матиме форму заперечення. Тож видова диференціація досліджуваного поняття має здійснюватися з урахуванням юридичної сили саме нормативно-правового акта. Однак це зовсім не означає нівелювання того місця, що його посідає інтерпретатор в ієрархічній системі державних органів. Підтвердженням цьому можуть слугувати правороз'яснювальні акти Верховного Суду, що мають пріоритет у порівнянні з інтерпретаційно-правовими актами апеляційних і місцевих судів. Звісно ж, що ми виходимо з єдності дії таких актів судів загальної юрисдикції з нормативно-правовими актами. Без неї видова диференціація інтерпретаційно-правових актів за критерієм юридичної сили (ступеня їх обов'язковості) є методологічно некоректною та логічно хибною.

За функціями В. Карташов інтерпретаційно-правові акти розмежує на правоприпиняючі, правоконкретизуючі й ін. [5, с. 407]. Оцінюючи методологічну коректність і обґрунтованість цього підходу до поділу поняття акт офіційного тлумачення норм права, необхідно виходити з того, що по-перше, акт тлумачення норм права як юридичний засіб, задіяний у механізмі правового регулювання суспільних відносин, не може виконувати правоприпиняючої (правоскасовуючої) функції, адже остання розглядається правничою наукою як один із напрямів впливу правотворчості на систему регулювання суспільних відносин; по-друге, не всі правники конкретизацію розглядають як функцію тлумачення норм права. Ю. Власов, наприклад, прямо наголошує на необхідності розмежування тлумачення норм права й юридичної конкретизації. Сутність останньої, на думку вченого, полягає у виданні правоположення, яке не виходить за межі змісту норми права, але містить у собі нові елементи регулювання суспільних відносин, не виражені у цій правовій нормі. При тлумаченні лише з'ясовуються, розкриваються, обґрунтовуються частини змісту правової норми, але нових елементів правового регулювання не встановлюється [4, с. 149].

Проте наведені аргументи зовсім не означають, що здійснювані інтерпретаційно-правовим актом функції не можуть слугувати критерієм для його видової диференціації. Оскільки цей різновид правового акта публічної влади в єдності з правилом поведінки, дійсний зміст якого встановлюється, діє безпосередньо на правосвідомість учасників суспільного життя, а опосередковано і на їх юридично значущу поведінку, є достатньо підстав для розмежування актів тлумачення норм права за функціями на регулятивні й охоронні за аналогією з нормами права та нормативно-правовими актами.

Залежно від порядку видання В. Карташов розрізняє інтерпретаційні акти, прийняті колегіально і на основі єдиноначальності [5, с. 408]. Якщо різновиди акта офіційного тлумачення норм права, що їх виокремив автор, не викликають заперечень, то підстава для поділу досліджуваного нами поняття може складати предмет дискусії. По-перше, вживаний автором термін «порядок видання» значною мірою обмежує обсяг категорії інтерпретаційно-правовий акт, адже очевидно, що для правових актів, які мають вербальну форму, взагалі не передбачений порядок видання. По-друге, видання акта роз'яснення норм права (що рівнозначно його опублікуванню) розглядається як

самостійна і до того ж завершальна стадія правороз'яснювального процесу [4, с. 100]. Цій стадії передують дії суб'єкта офіційного тлумачення норм права із прийняття інтерпретаційно-правового акта. Саме вони складають основну стадію правороз'яснювального процесу і саме з цими діями, а точніше, способом ухвалення рішення, необхідно пов'язувати вищезгадані різновиди акта офіційного тлумачення норм права.

За сферами суспільного життя, на які спрямований вплив інтерпретаційних актів, В. Карташов пропонує розрізняти акти у сфері економіки, правосуддя, освіти й т. ін. [5, с. 408]. Ми поділяємо тезу вченого про спрямованість дії актів офіційного тлумачення норм права на різні сфери суспільного життя, хоча й і з певним застереженням. Вплив на суспільні відносини здійснюється інтерпретаційно-правовим актом лише в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється. Тож сфера дії інтерпретаційно-правового акта буде збігатися зі сферою дії нормативно-правового акта.

Водночас некоректним з погляду соціальної філософії вважаємо виокремлення тих різновидів інтерпретаційно-правового акта, що діють у сфері правосуддя й освіти. Це судження підтверджується теоретичним положенням про існування таких основних сфер суспільного життя: економічної, політичної, культурної (духовної), сімейної й екологічної. Що ж до правосуддя, то його коректніше розглядати не як сферу суспільного життя, а як сферу застосування права. Освіта ж є одним із зрізів духовного (культурного) життя суспільства.

Зважаючи на наведені аргументи, вважаємо обґрунтованим поділ поняття акт офіційного тлумачення норм права за сферою його дії, буття. За означеним критерієм необхідно розрізняти:

- 1) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свою дію на економічну сферу;
- 2) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свій вплив на політичну сферу;
- 3) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свою дію на культурну сферу;
- 4) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свій вплив на сімейну сферу;
- 5) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свою дію на екологічну сферу.

Залежно від території, на яку поширюється їх дія, В. Карташов виокремлює інтерпретаційні акти федерального, республіканського, обласного, місцевого та локального значення [5, с. 408]. Наведений підхід до поділу досліджуваної категорії хоча й ураховує федеративну форму державного устрою, однак не дає відповіді на питання про відмінність між інтерпретаційними актами місцевого та локального значення. Необхідність такої аргументації обумовлена етимологією слова «локальний», що походить від латинського слова «localis» і буквально перекладається як місцевий. Тож, на нашу думку, відсутні достатні підстави для розмежування терміно-понять «інтерпретаційно-правовий акт локальної дії» й «інтерпретаційно-правовий акт місцевої дії», адже вони несуть у собі однакове смислове навантаження та мають рівнозначне змістовне наповнення. Принагідно варто відзначити і той факт, що територіальні межі дії акта тлумачення норм права, як правило, співпадають із територіальними межами юрисдикції суб'єкта правоінтерпретаційної діяльності.

За строками дії акти тлумачення норм права бувають постійними й тимчасовими [5, с. 408]. Цей підхід до класифікації інтерпретаційно-правового акта враховує ту його властивість, що є відображенням спільної з нормативно-правовим актом долі, зокрема, чинності та її втрати.

За колом суб'єктів (адресатів) В. Карташов розрізняє інтерпретаційні акти, адресовані громадянам, їх колективам і організаціям, суддям арбітражних судів, прокурорам і т. ін. [5, с. 408]. Ідею поділу категорії акт офіційного тлумачення норм права за вказаним критерієм вважаємо не лише раціональною, але й об'єктивно необхідною. Водночас її практична реалізація має здійснюватися не шляхом визначення усіх можливих адресатів, а з урахуванням обґрунтованої в сучасній правничій науці класифікації суб'єктів права. Йдеться про інтерпретаційно-правові акти, адресовані а) фізичним особам; б) юридичним особам; в) соціальним спільнотам; г) державі.

За найменуванням (назвою) інтерпретаційні акти бувають різноманітними:

постанови, ухвали, укази, накази, інформаційні листи, огляди, роз'яснення і т. ін. [5, с. 408]. Аналіз вищенаведеного судження вченого свідчить про існуючу багатоманітність юридичних форм інтерпретаційно-правового акта. З цього приводу Л. Морозова слушно зауважила: «зазвичай акт тлумачення втілюється в ту ж форму, що й акт, який тлумачиться ...» [7, с. 307]. Щоправда, істинність цього положення підтверджується лише по відношенню до актів автентичного тлумачення, тобто офіційного роз'яснення змісту правових норм, яке здійснюється суб'єктом нормотворчості. Натомість практика легального (делегованого) та казуального тлумачення цю тезу спростовує.

Залежно від складності логічної, семантичної, стохастичної й інших структур, В. Карташов розрізняє відносно прості й досить складні інтерпретаційні акти [5, с. 408]. Ми поділяємо тезу автора з приводу необхідності виокремлення вказаних різновидів правового акта. Водночас методологічно некоректним вважаємо обраний автором критерій для логічної операції поділу категорії інтерпретаційно-правовий акт, що передбачає у тому числі й так звану його «стохастичну» структуру. І хоча сам правник не розкриває зміст цього поняття, із великим ступенем вірогідності можна зробити припущення про випадковий характер змін у таких структурах або ж обумовленість внутрішньої будови інтерпретаційно-правового акта випадковими чинниками. Висловлене припущення ґрунтується на розумінні терміна «стохастичний», що у Великому тлумачному словнику сучасної української мови інтерпретується як випадковий, імовірнісний [2, с. 1201]. У зв'язку з цим не позбавлене сенсу питання про стохастичну структуру інтерпретаційно-правового акта як складову предмета пізнання загальнотеоретичної юридичної науки. Незважаючи на наявний плуралізм у поглядах учених на предмет теорії держави і права (спеціально досліджуючи це питання автор виокремив 5 підходів), більшість із них вважають таким загальні закономірності виникнення, функціонування та розвитку державно-правових явищ, тобто державно-правові закономірності [9]. Під категорією державно-правова закономірність пропонується розуміти об'єктивний, необхідний, повторюваний, суттєвий, для певних умов загальний і сталий зв'язок державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, який обумовлює і впроваджує якісну визначеність цих явищ, що виявляється в їхніх юридичних властивостях [5, с. 164]. Аналіз вищенаведеного судження свідчить про те, що стохастична структура інтерпретаційно-правового акта з усією очевидністю не має властивостей, іманентних державно-правовій закономірності, а отже, не може визнаватися складовою предмета теорії держави і права.

Водночас акт тлумачення норм права як юридичний документ має не лише логічну, але й мовну, граматичну та інші основи його організації. Тому правильніше (або навіть коректніше) говорити про логіко-лінгвістичну (граматичну, синтаксичну) структуру інтерпретаційно-правового акта. Найбільш досконалим його різновидом? з погляду логіко-лінгвістичної структури? є рішення Конституційного Суду України, що містять вступну, описову та резолютивну частини [3, с. 407-408]. Саме їх за означеною підставою для класифікації досліджуваного поняття можна віднести до різновиду складних.

Принагідно відзначити і те, що наведений підхід до видової диференціації категорії інтерпретаційно-правовий акт суттєво обмежує її обсяг лише юридичними документами, залишаючи поза увагою акти тлумачення норм права, що мають вербальну форму. Такі акти є результатом офіційного казуального (судового чи адміністративного) тлумачення норм права як самостійної стадії правозастосовного процесу [12, с. 28].

Залежно від результатів інтерпретаційної практики, пропонується розрізняти акти буквального (адекватного), розширювального й обмежувального тлумачення [5, с. 408]. Оскільки буквальне, обмежувальне й розширювальне тлумачення норм права сучасна правова доктрина розглядає передовсім як результат їх з'ясування, вважаємо, що в основу аналізованого нами підходу до видової диференціації досліджуваного поняття має бути покладено саме ці результати, а не результати їх інтерпретації. Такий умовивід ураховує смислове навантаження слова «інтерпретація», що буквально означає роз'яснення. Тож у термінологічному плані більш коректним вважаємо такий критерій для класифікації досліджуваного поняття: «залежно від результатів правотлумачної практики».

В. Карташов також наголошує на необхідності виокремлення змішаних правових актів, які: а) приймаються різними суб'єктами інтерпретаційної практики; б) містять

різні за своєю юридичною природою (загальні й індивідуальні, правоприпиняючі й ін.) роз'яснення; в) містять не лише інтерпретаційні положення, але й нормативно-правові, правозастосовні й інші юридичні приписи [5, с. 408]. Висловлена автором ідея виокремлення змішаних правових актів, на нашу думку, є досить продуктивною. Але вона виходить за межі предмета цього дослідження, адже ним є класичний інтерпретаційно-правовий акт, що не має рис нормативного чи правозастосовного актів.

У спеціалізованій юридичній літературі знайшли своє відображення й інші підходи вчених до класифікації поняття акт тлумачення норм права. Зокрема, залежно від структурного елемента норми права, що тлумачиться, розрізняють: а) акти тлумачення гіпотези норми права; б) акти тлумачення диспозиції норми права; в) акти тлумачення санкції норми права [3, с. 312]. Практика правоінтерпретаційної діяльності підтверджує існування не лише вказаних різновидів правового акта; вона є свідченням того, що тлумачитись можуть і ті складові норми права, які виходять за межі такої структури. У цьому плані мав рацію В. Федоренко, який у широкому розумінні структуру норми конституційного права України визначав як систему всіх активно взаємодіючих між собою елементів відповідної галузевої норми права (гіпотези, диспозиції та санкції) в їх органічному взаємозв'язку з основними елементами конституційно-правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються на підставі дієвості конкретної норми національного конституційного права, об'єктивованої в Конституції та законах України. Такими структурними елементами норми конституційного права, на думку вченого, необхідно вважати: 1) ціль і мету норми; 2) суб'єкт норми; гіпотезу норми; 3) диспозицію норми; 4) санкцію норми [14, с. 505-506]. Якщо навіть зважити на синонімічність термінів «ціль норми права» та «мета норми права», а також некоректність визнання суб'єкта елементом правової норми (хоча у процесі розкриття змісту норми права як самостійне може розглядатися і питання визначення кола суб'єктів, на яке поширюється дія правила поведінки – авт. І. Сердюк), за критерієм залежності від структурного елемента норми права, що тлумачиться, можна виокремити четвертий різновид інтерпретаційно-правового акта – акт тлумачення мети правової норми.

За онтологічним статусом у національній правовій системі пропонується розрізняти такі різновиди досліджуваного поняття: акт тлумачення норм права, що є волевиявленням інтерпретатора, об'єктивоване в окремому юридичному документі; акт тлумачення норм права, що є волевиявленням інтерпретатора, об'єктивоване в мотивувальній частині іншого за своєю юридичною природою правового акта, що має персоналізований характер; акт тлумачення норм права, що у правовій дійсності об'єктивується у вербальній, тобто словесній формі.

Залежно від того, наскільки правильно (адекватно) відображена в інтерпретаційному акті воля суб'єкта правотворчості: а) акти правильного (адекватного) відображення волі суб'єкта правотворчості; б) акти, в яких неправильно відображена чи навіть викривлена воля суб'єкта правотворчості. Такі правові акти є дефектними за своїм змістом. Наведений підхід до видової диференціації досліджуваного поняття має не лише суто теоретичне, але й важливе практичне значення, адже помилки у з'ясуванні та роз'ясненні волі суб'єкта правотворчості мають своїм наслідком дефекти у правозастосуванні. З цього приводу Ю. Тодика наголошує: «Бажано, щоб акти офіційного та неофіційного тлумачення були вільні від помилок» [13, с. 93].

Сучасна правова доктрина розглядає тлумачення норм права як ефективний спосіб розв'язання правових колізій. Проте, як свідчить юридична практика, сама ж правоінтерпретаційна діяльність доволі часто стає джерелом вищезгаданого деструктивного явища правової дійсності. Саме цим можна пояснити ухвалення юрисдикційними органами різних за своїм змістом рішень у аналогічних справах. Зважаючи на цей факт, обґрунтовано вважаємо видову диференціацію категорії акт тлумачення норм права залежно від їх ролі у розвитку правових колізій. За вказаним критерієм пропонуємо розрізняти: 1) акти тлумачення норм права, що спричиняють правові колізії, причому як правороз'яснювальні, так і правозастосовні; 2) акти тлумачення норм права, роль яких зводиться до подолання правових колізій.

Як свідчить юридична практика, на ступінь ефективності нормативно-правових і правозастосовних актів у механізмі правового регулювання суспільних відносин значною мірою впливає факт наявності або відсутності формально-обов'язкового волевиявлення органів публічної влади (їх посадових і службових осіб), що здійснює

інформаційний вплив на свідомість праводієздатних суб'єктів права шляхом роз'яснення змісту приписів загального й індивідуального характеру, а також нетипових правових розпоряджень. Тому не позбавлена сенсу видова диференціація інтерпретаційно-правових актів за способом зв'язку з правовою дійсністю на такі види: 1) позитивні, наявність яких підвищує дієвість нормативно-правових і правозастосовних актів; та 2) негативні, відсутність яких знижує ефективність нормативно-правових та індивідуально-правових актів.

Висновки. Уточнена й збагачена новими підходами класифікація категорії акт тлумачення норм права може бути відображена через сукупність таких суджень про підстави для її здійснення та багатоманітність форм прояву досліджуваного явища правової дійсності:

1) за сферою дії виокремлюють: а) нормативні інтерпретаційно-правові акти; б) казуальні інтерпретаційно-правові акти;

2) за «авторством» норми права, що є предметом тлумачення, розрізняють: а) акти автентичного тлумачення та б) акти делегованого (легального) тлумачення;

3) за суб'єктами, які здійснюють офіційну інтерпретацію норм права, виокремлюють: а) акти державних органів; б) акти органів місцевого самоврядування; в) акти посадових і службових осіб органів публічної влади;

4) залежно від об'єктивованої в нормах права волі суб'єкта правотворчості як об'єкта тлумачення, розрізняють: а) акти, в яких визначена воля парламенту; б) акти, в яких з'ясована та роз'яснена воля глави держави; в) акти, в яких інтерпретована воля уряду й ін.;

5) за предметом правового регулювання («галузевою» ознакою) виокремлюють: інтерпретаційні акти конституційного, цивільного, трудового, цивільно-процесуального, кримінально-процесуального й інших галузей приватного та публічного права;

6) за предметом тлумачення розрізняють: а) акти тлумачення норм права (в єдності їх змісту та зовнішньої форми виразу); б) акти тлумачення нетипових правових розпоряджень, які лише умовно визнаються нормами права, адже не є правилами поведінки; в) акти тлумачення окремих фрагментів нормативно-правових приписів як словесної форми вираження правових норм;

7) за здійснюваними в єдності з нормативно-правовим і правозастосовним актами функціями виокремлюють а) регулятивні й б) охоронні інтерпретаційно-правові акти;

8) за способом їх ухвалення розрізняють: а) акти тлумачення, ухвалені колегіально; б) акти тлумачення, ухвалені на основі єдиноначальності;

9) за сферою його дії (буття) виокремлюють: а) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свою дію на економічну сферу; б) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свій вплив на політичну сферу; в) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свою дію на культурну сферу; г) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свій вплив на сімейну сферу; ґ) інтерпретаційно-правові акти, що в єдності з нормами права, зміст яких роз'яснюється, поширюють свою дію на екологічну сферу;

10) залежно від території, на яку поширюється їх дія, пропонується розрізняти: а) інтерпретаційні акти загальнодержавної дії; б) інтерпретаційні акти республіканської дії; в) інтерпретаційні акти місцевої (локальної) дії;

11) за строками дії акти тлумачення норм права диференціюють на постійні й тимчасові;

12) за колом суб'єктів (адресатів) пропонується розрізняти інтерпретаційно-правові акти, адресовані: а) фізичним особам; б) юридичним особам; в) соціальним спільнотам; г) державі;

13) за найменуванням (назвою) інтерпретаційні акти набувають таких юридичних форм: а) рішення; б) постанови; в) ухвали; г) указу, ґ) наказу, д) інформаційного листа й ін.;

14) залежно від ступеня складності логіко-лінгвістичної структури інтерпретаційно-правового акта як юридичного документа, розрізняють відносно прості й досить складні акти;

15) залежно від результатів правотлумачної практики розрізняють: а) акти буквального (адекватного) тлумачення; акти обмежувального тлумачення та в) акти розширювального тлумачення;

16) за критерієм залежності від структурного елемента норми права, що тлумачиться, пропонується розрізняти: а) акти тлумачення гіпотези норми права; б) акти тлумачення диспозиції норми права; в) акти тлумачення санкції норми права; г) акти тлумачення мети правових норм;

17) за онтологічним статусом у національній правовій системі пропонується виокремлювати такі різновиди досліджуваного поняття: а) акт тлумачення норм права, що є волевиявленням інтерпретатора, об'єктивоване в окремому юридичному документі; б) акт тлумачення норм права, що є волевиявленням інтерпретатора, об'єктивоване в мотивувальній частині іншого за своєю юридичною природою правового акта, що має персоніфікований характер; в) акт тлумачення норм права, що у правовій дійсності об'єктивується у вербальній, тобто словесній формі;

18) залежно від того, наскільки правильно (адекватно) відображена в інтерпретаційному акті воля суб'єкта правотворчості, запропоновано розрізняти: а) акти правильного відображення волі суб'єкта правотворчості; б) акти, в яких неправильно відображена чи навіть викривлена воля суб'єкта правотворчості;

19) залежно від ролі інтерпретаційно-правових актів у розвитку юридичних колізій, обґрунтовано вважаємо їх диференціацію на такі різновиди; а) акти тлумачення норм права, що спричиняють правові колізії, причому як правороз'яснювальні, так і правозастосовні; б) акти тлумачення норм права, роль яких зводиться до подолання правових колізій;

20) за способом зв'язку з правовою дійсністю запропоновано акти тлумачення норм права поділяти на такі види: а) позитивні, наявність яких підвищує дієвість нормативно-правових і правозастосовних актів та б) негативні, відсутність яких знижує ефективність нормативно-правових та індивідуально-правових актів; в) залежно від ролі інтерпретаційно-правових актів у розвитку юридичних колізій.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Москва : Юр. лит., 1982. Т. II. 360 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; за заг. ред. Ю. А. Ведернікова. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
4. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: монограф. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 180 с.
5. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества : учеб. пособие : в 2-х т. Ярославль : ЯрГУ, 2005. Т. 1. 547 с.
6. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 30 верес. 2016 р.: (офіц. текст). Київ. : ПАЛИВОДА А. В., 2016. 76 с.
7. Морозова Л. А. Теория государства и права: учебник. Москва : Юрист, 2002. 414 с.
8. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник ; вид. 5-те, зі змін. Київ : Атіка. 2001. 176 с.
9. Сердюк І. А. Визначення предмета теорії держави і права: доктринальні підходи та видове закріплення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 37–48.
10. Сердюк І. А. Акт тлумачення норм права: поняття та особливості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 79–86.
11. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття тлумачення норм права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 35–43.
12. Сердюк І. А. Плюралізм підходів до визначення кількісного аспекту стадій правозастосовного процесу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 25–29.
13. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : монограф. Харків : Факт, 2001. 328 с.
14. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : монограф. Київ : Ліра-К, 2009. 580 с.
15. Христова Г. О. Інтерпретаційно-правовий акт. *Велика українська юридична енциклопедія*. Харків : Право. 2016. Т. 3. С. 197–198.

Надійшла до редакції 08.12.2021

References

1. Alekseyev S. S. (1982) Obshchaya teoriya prava [General theory of law] : v 2-kh t. Moscow : Yur. lit., Vol. II. 360 p.
2. Velykyu tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukraiyins'koyi movy [Large explanatory dictionary of

the modern Ukrainian language] (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv : Irpin' : VTF «Perun», 2005. 1728 p.

3. Teoriya derzhavy i prava [Theory of State and Law] : pidruch. / kol. avt. ; za zah. red. Yu. A. Vedyernikova. 3-ye vyd. pererob. i dop. Dnipro : Lira LTD, 2017. 480 p.

4. Vlasov, Yu. L. (2001) Problemy tлумachennya norm prava [Problems of interpretation of law] : monohraf. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny, 180 p.

5. Kartashov, V. N. (2005) Teoriya pravovoy systemy obshchestva [Theory of the legal system of society] : ucheb. posobiye : v 2-kh t. Yaroslavl' : YarGU, Vol. 1. 547 p.

6. Konstytutsiya Ukrayiny: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovn. stanom na 30 veres. 2016 r.: (ofits. tekst). Kyiv. : PALYVODA A. V., 2016. 76 p.

7. Morozova, L. A. (2002) Teoriya hosudarstva y prava [Theory of State and Law] : uchebnik. Moscow : Yurist, 414 p.

8. Rabinovych, P. M. (2001) Osnovy zahal'noyi teoriiy prava ta derzhavy [Fundamentals of the general theory of law and the state] : navch. posibnyk ; vyd. 5-te, zi zminamy. Kyiv : Atika, 176 p.

9. Serdiuk, I. A. (2013) Vyznachennya predmeta teoriiy derzhavy i prava: doktrynal'ni pidkhody ta vydove zakriplennya [Definition of the subject of the theory of state and law: doctrinal approaches and types of consolidation]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav.* № 3, p. 37–48.

10. Serdiuk, I. A. (2016) Akt tлумachennya norm prava: ponyattya ta osoblyvosti [Act of interpretation of law: concepts and features]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav.* № 3, pp. 79–86.

11. Serdiuk, I. A. (2014) Metodolohichnyy analiz interpretatsiy ponyattya tлумachennya norm prava [Methodological analysis of interpretations of the concept of interpretation of law.]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav.* № 3, pp. 35–43.

12. Serdiuk, I. A. (2018) Plyuralizm pidkhodiv do vyznachennya kil'kisnoho aspektu stadiy pravozastosovnoho protsesu [Pluralism of approaches to determining the quantitative aspect of the stages of the law enforcement process]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav.* № 2, pp. 25–29.

13. Todyka, Yu. M. (2001) Tлумachennya Konstytutsiyi i zakoniv Ukrayiny: teoriya ta praktyka [Interpretation of the Constitution and laws of Ukraine: theory and practice] : monohraf. Kharkiv : Fakt, 328 p.

14. Fedorenko, V. L. (2009) Systema konstytutsiynoho prava Ukrayiny: teoretyko-metodolohichni aspekty [System of constitutional law of Ukraine: theoretical and methodological aspects] : monohraf. Kyiv : Lira-K, 580 p.

15. Khrystova, H. O. (2016) Interpretatsiyno-pravovyy akt [Interpretation and legal act]. *Velyka ukrayins'ka yurydychna entsyklopediya.* Kharkiv : Pravo. Vol. 3, pp. 197–198.

ABSTRACT

Ihor Serdiuk. Classification of act of interpretation of legal norm: analysis existing and modern concept. The author has considered existing approaches in modern legal science to the classification of the concept of the act of official interpretation of law. Based on their analysis, the author clarifies the grounds for species differentiation of formal-mandatory expression of will of public authorities (their officials and officials), which has an informational impact on the consciousness of able-bodied subjects of law by explaining the content of law and regulations nature or some of their fragments, as well as he has substantiated a number of new approaches to the division of the category «act of official interpretation of law».

Refined and enriched with new approaches, the classification of the category of the act of interpretation of the law can be reflected through a set of such judgments about the grounds for its implementation and the variety of forms of manifestation of the studied phenomenon of legal reality:

1) according to the scope of action, the following are distinguished: a) normative interpretative-legal acts; b) casual interpretative legal acts;

2) according to the «authorship» of the rules of law that are the subject of interpretation, there are: a) acts of authentic interpretation and b) acts of delegated (legal) interpretation;

3) according to the entities that carry out the official interpretation of the norms of law, the following are distinguished: a) acts of state bodies; b) acts of local self-government bodies; c) acts of officials of public authorities;

4) depending on the will of the subject of law-making, as an object of interpretation, objectified in the norms of law, there are: a) acts in which the will of the parliament is determined; b) acts in which the will of the head of state is clarified; c) acts in which the will of the government is interpreted, etc.;

5) due to the subject of legal regulation («sectoral» feature) they distinguish: interpretative acts of constitutional, civil, labor, civil procedure, criminal procedure and other branches of private and public law;

6) according to the subject of interpretation there are: a) acts of interpretation of the rules of law (in the unity of their content and external form of expression); b) acts of interpretation of atypical legal provisions, which are only conditionally recognized by the rules of law, because they do not constitute rules of conduct; c) acts of interpretation of certain fragments of normative-legal prescriptions as a verbal form of expression of legal norms;

7) according to the functions carried out in unity with normative-legal and law-enforcement acts they distinguish: a) regulatory and b) protective interpretative-legal acts;

8) according to the method of their adoption they distinguish: a) acts of interpretation, adopted collectively; b) acts of interpretation adopted on the basis of unanimity;

9) according to the area of its action (being) there are: a) interpretative-legal acts, which in unity with the norms of law, the content of which is explained, extend their effect to the economic sphere; b) interpretative-legal acts, which in unity with the norms of law, the content of which is clarified, extend their influence on the political sphere; c) interpretative-legal acts, which in unity with the norms of law, the content of which is clarified, extend their effect to the cultural sphere; d) interpretative legal acts that, in accordance with the rules of law, the content of which is clarified, extend their impact on the family sphere; e) interpretative-legal acts, which in unity with the norms of law, the content of which is clarified, extend their effect to the environmental area;

10) depending on the territory to which they apply, it is proposed to distinguish between: a) interpretative acts of national action; b) interpretative acts of republican action; c) interpretative acts of local action;

11) according to the terms of validity, the acts of interpretation of legal norms are differentiated into permanent and temporary;

12) according to the range of actors (addressees) it is proposed to distinguish between interpretative and legal acts addressed to: a) individuals; b) legal entities; c) social communities; d) the state;

13) by the name (title) interpretative acts acquire the following legal forms: a) decisions; b) resolutions; c) judgements; d) decrees, e) orders, e) information letters, etc.;

14) depending on the degree of complexity of the logical-linguistic structure of the interpretative-legal act, as a legal document, distinguish between relatively simple and quite complex acts;

15) depending on the results of legal interpretation practice, there are: a) acts of literal (adequate) interpretation; acts of restrictive interpretation and c) acts of broadening interpretation;

16) according to the criterion of dependence on the structural element of the interpreted law, it is proposed to distinguish: a) acts of interpretation of the hypothesis of the rule of law; b) acts of interpretation of the disposition of the rule of law; c) acts of interpretation of the sanction of the rule of law; d) acts of interpretation of the purpose of legal norms;

17) according to the ontological status in the national legal system, it is proposed to distinguish the following types of the studied concept: a) the act of interpretation of legal norms, which is the interpreter's will, objectified in a separate legal document; b) an act of interpretation of the rules of law, which is an expression of the will of the interpreter, objectified in the motivating part of another legal act of a personal nature, which has a personified nature; c) an act of interpretation of the rules of law, which in legal reality is objectified in verbal, ie verbal form;

18) залежно від того, наскільки правильно (адекватно) відображена в інтерпретаційному акті воля суб'єкта правотворчості, запропоновано розрізняти: а) акти правильного відображення волі суб'єкта правотворчості; б) акти, в яких неправильно відображена чи навіть викривлена воля суб'єкта правотворчості;

18) depending on how correctly (adequately) the the law-maker's will is reflected in the interpretative act, it is proposed to distinguish: a) acts of correct reflection of the law-maker's will; b) acts in which the law-maker's will is incorrectly reflected or even distorted;

19) depending on the role of interpretative legal acts in the development of legal conflicts, the author considers reasonable their differentiation into such varieties; a) acts of interpretation of legal norms that cause legal conflicts, both explanatory and law enforcement; b) acts of interpretation of legal norms, the role of which is to overcome legal conflicts;

20) according to the method of connection with legal reality, the proposed interpretation of the law is divided into the following types: a) positive, the presence of which increases the effectiveness of regulations and law enforcement and b) negative, the lack of which reduces the effectiveness of regulations acts; c) depending on the role of interpretative legal acts in the development of legal conflicts.

Keywords: category «act of official interpretation of legal norms» (interpretative legal act), criteria (grounds) for species differentiation, classification of the concept of act of official interpretation of legal norms, species differentiation of acts of interpretation of legal norms, type of interpretative legal act.

UDC 343.82

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-515-523

Nataliia SLOTVINSKA[©]

PhD in Law

(Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine)

UN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF ANTI-CORRUPTION ISSUES IN PUBLIC SECTOR

Наталія Слотвінська. ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ: ДОСВІД ООН. Усунення, нейтралізація чи обмеження дії соціальних передумов корупції потребує системних змін в основних сферах соціального життя, насамперед у функціонуванні публічної влади. Оскільки корупція – це явище, яке пов'язане зі зловживанням певними можливостями, які надаються певною посадою чи службовим становищем осіб, які уповноважені на виконання функцій держави, традиційно вважається, що заходи запобігання корупції мають перш за все бути спрямовані на таких осіб.

Питанням запобігання корупції у публічній сфері особливу увагу звертає ООН, результати роботи цієї організації над створенням антикорупційних механізмів у цій сфері закріплені у Конвенції ООН проти корупції, яка є комплексним документом, який містить як стандарти криміналізації корупційних правопорушень, так і запобігання корупції, міжнародного співробітництва та повернення майна, придбаного в результаті вчинення будь-якого зі злочинів, які передбачені конвенцією.

Зі змісту цієї Конвенції можна зробити наступні висновки: 1) Конвенція не покладає на держав-учасниць обов'язку, а держави-учасниці, ратифікувавши Конвенцію, не взяли на себе зобов'язання запровадити обов'язкове декларування державними посадовими особами своїх доходів, а тим більше – видатків; 2) рекомендації Конвенції стосуються лише декларування доходів державними посадовими особами, а не всіма суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення, і випускають з уваги декларування доходів та видатків близькими особами (родичами) суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення; 3) рекомендації щодо декларування доходів стосуються лише випадків, коли у зв'язку з їх одержанням може «виникнути конфлікт інтересів навколо їхніх функцій як державних посадових осіб», а не стосуються всіх інших ситуацій одержання доходів.

Одним з пріоритетних напрямків запобігання та протидії корупції є заходи щодо забезпечення відкритості влади. Забезпечивши відкритість діяльності владних структур, влада вирішує три надзвичайно важливі для себе і суспільства завдання: 1) повертає віру громадян до офіційної влади; 2) створює несприятливі передумови для корумпування суспільства; 3) забезпечує реалізацію конституційних прав громадян у інформаційній сфері. Рівень прозорості влади – це показник рівня її демократичності, ступеня довіри громадян до обраної ними влади, потужний загальносоціальний антикорупційний фактор.

Ключові слова: корупція, злочин, покарання, публічний сектор, приватний сектор, влада.

Relevance of the study. Elimination, neutralization or restriction of the social preconditions of corruption requires systemic changes in the main spheres of social life, first of all in the functioning of public authorities. Because corruption is a phenomenon associated with the abuse of certain opportunities provided by certain posts or official position of persons authorized to perform state functions, it is traditionally believed that anti-corruption measures should be aimed primarily at such persons. Public confidence and public accountability play an important role in preventing corruption. Preventing and combating corruption cannot be effective without preventive measures in the public sector, an area where those authorized to represent the state perform their professional duties. Corruption in the state and inefficient governance in it are interrelated phenomena: inefficiency of public administration inevitably stimulates corrupt relations, and corruption, in turn, reduces the efficiency of public administration. That is, the inefficiency of public administration is one of the factors of corruption in the state.

© N. Slotvinska, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2756-4557>

e-mail: n.slotvinska@meta.ua

Recent publications review. issues of combating corruption in the public sector were studied by V. Hryb, L. Oks, B. Crumley, V. Kolotiy, V. Vytvytskyy and others.

The research paper's objective is to study the UN experience of legal regulation of anti-corruption issues in the public sector.

Discussion. The UN pays special attention to the prevention of corruption in the public sphere, the results of the work of this organization on the creation of anti-corruption mechanisms in this area are enshrined in the UN Convention against Corruption.

The UN Convention against Corruption is a comprehensive document that contains both standards for the criminalization of corruption offenses and the prevention of corruption, international cooperation and the return of property acquired as a result of any of the crimes covered by the convention. Articles 7 to 10 of the Convention set international anti-corruption standards in the public sector, which can be divided into the following groups, depending on the areas in which corruption is most pronounced:

1. The system of employment, selection, training and preparation of civil servants in order to deepen their awareness of the risks associated with corruption and related to the performance of their functions; establishing criteria for candidates and elections for public office; enhancing transparency in the financing of candidates for elected public office and, where appropriate, in the financing of political parties.

2. Application of codes of conduct that establish a proper model of conduct for public officials; measures and systems to ensure that public officials report to the relevant authorities any acts of corruption which they become aware of in the performance of their duties; measures that ensure that government officials declare their extracurricular activities, occupations, investments, assets, and significant gifts or profits; rules for preventing conflicts of interest that may arise when an official carries out his official activities.

3. Ensuring openness and transparency of public administration through the establishment of the right of access to public information, its publication, and simplification of administrative procedures in public bodies that are authorized to make decisions.

4. Ensuring transparency in public procurement and public finance management.

The activities of the entire public sector in the country should be based on such principles as efficiency, transparency, honesty and probity. This involves establishing objective criteria for the recruitment of civil servants, as well as creating conditions for continuous training and fair remuneration. S. Rose-Ackerman, for example, argues that ensuring adequate remuneration for work is a guarantee not only of overcoming corruption in the public sector, but also of an influx of highly qualified professionals who are reluctant to work as government officials for low wages, preferring the private sector or relocating abroad in search of professional realization. As a result, vacancies in the civil service are not filled by highly qualified specialists. Or there is another situation, especially in countries where corruption is very common, when vacancies are filled in order to compensate for low wages with bribes. In developing countries, positions in the bureaucratic hierarchy are very desirable, because they provide broad opportunities for bribery [1, p. 116]. Increasing the remuneration for the performance of official functions in the state is a way to reduce the level of corruption in the civil service, confirmed by the experience of other states. For example, one of the measures of the anti-corruption reform package in Singapore (Singapore ranked 5th in Transparency International's Corruption Perceptions Index in 2019) [2] was to raise the salaries of senior government officials to the level of top managers of private corporations [3]. Regarding the criteria for recruitment, most countries have developed similar criteria for admission to the civil service, and the tendency to ensure transparency in recruitment is the use of electronic means of communication as a mechanism for announcing competitive recruitment and processing applications from candidates and so on.

The experience of Georgia is interesting in this respect. In this country, during the implementation of anti-corruption reforms, an electronic system of registration of civil servants was introduced, which did not allow nepotism when hiring a person [4, p. 34].

The international standard in the anti-corruption policy of states are measures taken to prevent conflicts of interest. In Art. 7 of the UN Convention against Corruption emphasizes the need to create, maintain and strengthen such systems that promote transparency and prevent conflicts of interest.

Conflict of interests is a complex and sometimes difficult concept to understand, especially in countries with a low legal culture and systemic corruption. There is no universal definition of this concept, but in most countries this concept means a situation in which the

public interests to be represented by an official, conflict with the private interests of a person, which can lead to bias in the performance of official duties and to corruption offenses.

To prevent conflicts of interest, it is common practice to adopt written standards, in particular codes of conduct, that guide officials on how they should behave and what actions to take to prevent conflicts of interest. In Article 8 of the UN Convention against Corruption states that each State Party shall take into account, as appropriate and in accordance with the fundamental principles of its legal system, relevant initiatives of regional, interregional and multilateral organizations, such as the International Code of Conduct for Public Officials [5].

Such codes of conduct are usually aimed at preventing potential conflicts of interest through a combination of positive declarative provisions or principles and restrictions and prohibitions on certain activities, such as accepting gifts or rewards that may give rise to a conflict of interest.

In many countries, such codes are created not only for all civil servants, but also for various areas of public administration. For example, codes of conduct can be created to ensure integrity and transparency in public procurement, for customs authorities and bodies with high corruption risks. Corruption risk should be understood as circumstances (phenomena, processes) in the functioning of state bodies and local governments, the activities of their officials, which create a situation of possible or even inevitable corrupt behavior of such persons [6, p. 152].

According to Art. 11 of the Convention («Measures relating to the judiciary and prosecution services») taking into account the independence of the judiciary and its crucial role in the fight against corruption, each State Party shall, in accordance with fundamental principles of its legal system and without damage to the independence of the judiciary, strengthen the integrity of the judiciary and preventing any possibility of corruption among them (in those States Parties where the prosecution service is not part of the judiciary but enjoys the same independence as the judiciary, and in relation to representatives of the prosecutor's office). Such measures may include rules concerning the conduct of the judiciary. Well-known international instruments in this area are the Bangalore Principles of Judicial Conduct and the Code of Conduct for Law Enforcement Officials.

For the code to work as required by international experience, its implementation must be ensured in practice. This is done by two main methods. First, it is necessary to create a well-organized curriculum on the requirements of professional ethics. Every employee must undergo similar training. In addition, such training should be provided not only when a person enters the civil service, but periodically. Second, for the code to be effective, it is necessary to develop an effective system of sanctions for violations of the code, which should be proportional to the offense [7, p. 6].

An important means of detecting violations of the Code of Conduct is to create an effective system of notifications of suspicions of corruption. According to Part 4 of Article 8 of the UN Convention against Corruption, states are considering the introduction of measures and systems that ensure that public officials report to the relevant authorities about acts of corruption that they became aware of during the performance of their functions. However, such a rule is often ineffective without providing certain guarantees for those who report offenses. Important in this aspect is the application of standards on the protection of whistleblowers (informants), as well as the formation of mechanisms for effective response to reports of offenses.

In the United States, for example, all executives are required to report to the Attorney General any information or statement by an employee regarding a violation of the law by employees. An official who knew about the theft, misuse of property or corrupt practices committed by other officials, but did not report it, is subject to administrative liability [8].

In order to prevent conflicts of interest, it is common in the world to restrict the activities of public officials in the private sector. Such a restriction can be absolute (for example, in Armenia and Bulgaria) or relative, when public officials can receive income from private activities, but with certain permits or only up to a certain level of income (such a limited ban exists in Austria and France). In Japan, for example, public officials are prohibited from engaging in any activity in the private sector without the special permission of the National Personnel Authority, the central body that monitors the conduct of public officials. It may also prohibit any links between public sector officials and any private organizations, or those that are controlled or otherwise interact with the public authority in which the public official works. There is also a practice of banning or restricting activities in the private sector

after the end of the civil service, in many countries the period of such restriction is from 3 to 5 years.

However, as noted at the UN Conference on the Prevention of Corruption in 2012 in Vienna, public officials, despite a legal ban or restriction on private sector activities, actually have serious business interests, and this phenomenon is most common among elected officials [8]. S. Rose-Ackerman notes that it is difficult to find a universal recipe for overcoming the conflict of interest of elected officials. The minimum that can be done in this direction is to decisively expose the financial interests of incumbent politicians and their family members when making certain decisions. The links between politicians and wealthy lobbyists should also be exposed so that voters can evaluate the activities of their representative. This problem with the conflict of interest of elected officials is particularly acute in young post-communist states [1, p. 119].

However, such restrictions vary from state to state. If, for example, French law is compared with American law, it is more about administrative than criminal law, with the same goal – to prevent the unification of personal financial interests and the performance of civil servant functions. In practice, French bans seem less severe. Officials are generally not required to declare their income, and restrictions on professional activity after dismissal are not as severe as, for example, in the United States. In the United States, restrictions on the political activities of civil servants have been imposed to prevent dependence on party commitments. In France, on the other hand, it is common for an official to seek an elected political office. Officials can run in elections without losing their status, and at the local level they can even combine public service with elected office. If an official goes to parliament, he is obliged to take a leave, but with the expiration of his term of office, he may return to his previous position. Such a system is viable because it is based on a long tradition of understanding the social significance of the civil service. In countries where the civil service is associated with corruption and favoritism, it cannot operate. However, such a model in France must be changed very quickly, as it is planned to establish new stricter rules to limit conflicts of interest [9]. Establishment of disciplinary, administrative or other liability for non-compliance with the requirements to prevent conflicts of interest is a condition for the effectiveness of such rules. For example, in the United States, if an official is found to be in violation, the following measures may be applied:

- partial or complete disqualification;
- transfer to a lower position;
- a proposal to terminate «conflicting» financial ties [10, p. 107].

Part 5 of Article 8 of the United Nations Convention against Corruption stipulates that each State Party shall endeavor, where appropriate and in accordance with the fundamental principles of its domestic law, to introduce measures and systems which oblige public officials to submit declarations to the relevant authorities, in particular on off-duty activities, occupations, investments, assets and significant gifts or profits that may give rise to a conflict of interest over their functions as public officials. Subject to paragraph 6 of this article, each State Party shall consider disciplinary or other measures against public officials in violation of the codes or standards established pursuant to this article.

At the same time, the text provides grounds for the following fundamental conclusions:

1) The Convention does not impose obligations on States parties, and States Parties, having ratified the Convention, have not undertaken to introduce a mandatory declaration by public officials of their income, let alone expenditure; 2) the recommendations of the Convention apply only to the declaration of income by public officials, and not to all subjects of responsibility for corruption offenses, and not take into account the declaration of income and expenses by close persons (relatives) of subjects of responsibility for corruption offenses; 3) the recommendations on the declaration of income apply only to cases where in connection with their receipt may be «a conflict of interest around their functions as public officials», and do not apply to all other situations of income.

Thus, the imposition or non-imposition by a national legislator of certain categories of persons whom it recognizes as liable for corruption offenses, the obligation to declare income and / or expenditure, is a matter for the national legislature itself.

However, the obligation to declare income has already become an international standard in the field of anti-corruption.

Singapore is one of the most successful countries in the fight against corruption, where declaration is mandatory. Every year, government officials are required to fill out special forms

to declare their income. If such persons cannot explain where their additional funds come from, it can be assumed that the source of their income is corruption. The relevant inspection is then carried out by the prosecutor.

The obligation to declare in foreign countries provides for the application of a broad and limited approach to the range of persons subject to financial control. In some states, the obligation to declare extends to all public officials, but in most states, the obligation to declare rests with senior government officials. For example, in South Korea, high-ranking government officials are required to declare information about their property, as well as the same information about their family members. The same obligation is imposed on certain categories of public officials working in areas particularly prone to corruption, such as tax management, financial control, law enforcement, etc. [8].

Some countries also apply the principle of «de minimis», according to which a certain minimum income limit is set, the excess of which is subject to declaration. In Austria, for example, an elected public official is required to disclose income in excess of € 1,142 per year. Bodies that control the declaration of income by government officials are empowered to require declarations from officials who are not defined by law as subjects of declaration [8].

There are also different models for publishing income tax returns. Declarations can be confidential when declarations are submitted to anti-corruption bodies or other state bodies that control them, or public, when the body receiving the declarations is obliged to publish them through the media or the Internet or in any other way. In the United States, for example, those who want to review a senator's declaration must personally visit a special body, identify themselves, and only then they will have access to the declaration.

However, a confidential regime can only be effective if the anti-corruption body that controls the declarations is independent and enjoys the trust and support of the public. But, such conditions are very difficult to achieve in most countries.

A certain compromise system has also been formed, when only the declarations of the top government officials are published.

As for the control over the declaration of income, there are also two models: when such control is carried out by one specialized body and when the control powers are vested in separate units of the bodies where the subjects of the declaration work.

The importance of establishing a centralized body to monitor compliance with the rules on overcoming conflicts of interest and to monitor the submission of declarations by public officials was noted at UN Conferences [8]. Different states decide differently on the introduction of special bodies to prevent conflicts of interest of officials. Some have centralized bodies that monitor the implementation of conflict of interest prevention standards (Japan, the United States, and the Republic of Korea). In others, this is done by internal units of state bodies (Russia) [10, p. 109].

Declaring the income of public officials helps to identify in which areas of the official's activity a conflict of interest may arise. Of course, for those who systematically take bribes, declaring income may not have a deterrent effect, but such an anti-corruption measure makes it possible in some way to deter honest civil servants from receiving illegal benefits. In addition, in most countries, the declarations of senior government officials are subject to publication, i.e. public scrutiny, which is necessary for the effective implementation of anti-corruption mechanisms.

An area where corruption abuses are particularly prevalent is public procurement. This is evidenced by the fact that a separate article of the UN Convention against Corruption deals with public procurement and public financial management (Article 9).

In most countries, public procurement is an important part of the economy. In developing countries, where the state plays an important role in the economy, public procurement is even more important. From an economic point of view, bribery and conspiracy, rigging of bidding results cause additional costs in the bidding process, inefficient allocation of limited state resources. That is why measures have recently been taken at the international level to develop public procurement systems that should prevent corruption and increase competition in this area.

Fraud with bids during the procurement procedure takes various forms.

In «suppression of bids» or «restriction of bids» schemes, where one or more competitors who would otherwise have to bid or have previously submitted bids agree to refrain from bidding or to withdraw a previously submitted bid for that the application from the predetermined winner of the competition was accepted. Sometimes one or more conspirators

may file fabricated protests in an attempt to prevent those who do not participate in the conspiracy from obtaining a contract. After the contract is awarded, the winner of the tender may pay the other conspirators in cash or by subcontracting.

«Submission of additional bids» (also called «defensive or shadow participation» in the tender) occurs when some competitors submit bids with bids that are too high, ie unable to win, or if the bids are submitted as competitive in price, they are unacceptable for reasons other than prices. Such applications are designed to create a sense of real competitive choice. This allows you to win for a predetermined bid of one of the competitors, when the institution requires a minimum number of bidders [11, p. 25].

Sometimes «silent partners» join the contracts awarded for the works. These conspirators are involved in the sharing of profits from the performance of contracts with an officially appointed contractor, but their participation in the work is not known to the contracting authority.

Conspiracy is more likely if there are a small number of contractors. The fewer competitors, the easier it is to get together and agree on prices, bids, customers or territories. Conspiracy can also occur when the number of firms is quite large, but there is only a small group of major customers or applicants, and others are firms that control only a small market share. At the same time, corrupt agreements are being made with persons authorized to conduct tenders.

Part 1 of Article 9 of the UN Convention against Corruption, which deals with issues related to public procurement, is based on 3 basic principles: transparency, competition and objective decision-making criteria.

UN standards on public procurement provide for the following: timely public dissemination of information related to procurement procedures; establishing in advance the conditions of participation in public procurement; application of pre-established and objective criteria for decision-making on public procurement; an effective system of internal control, including an effective system of appeal, to ensure the possibility of recourse to the courts in the event of non-compliance with rules or procedures; adoption of special rules concerning the personnel responsible for procurement.

At the Conference of the State Parties of the UN Convention against Corruption in December 2010, the UN Intergovernmental Working Group on the Prevention of Corruption in Vienna recommended that State Parties consider the use of computerized systems to regulate public procurement, monitor and detect violations in procurement, and to consider the issue of non-admission to the procedure of public procurement of entities involved in corruption offenses [12].

The use of electronic procurement systems can be an important contribution to ensuring the transparency of operations in this area. Free access to such systems can lead to increased participation of entrepreneurs in public procurement, increased competition in their implementation. Electronic procurement systems can be particularly effective in involving small and medium-sized enterprises in the procedure. In addition, increased transparency can help to strengthen the control of procurement process by competitors and civil society.

One of the priority areas for preventing and combating corruption is to ensure open government. Having ensured the openness of the activity of governmental structures, the government solves three extremely important tasks for itself and society: 1) restores the faith of citizens to official authorities; 2) creates unfavorable preconditions for corruption of society; 3) ensures the realization of the constitutional rights of citizens in the information sphere. The level of transparency of the government is an indicator of the level of its democracy, the degree of trust of citizens in the government they have elected, a powerful social anti-corruption factor. The unavailability of information on decision-making by public authorities contributes to the development of backroom agreements that benefit certain individuals with the greatest influence in society, corruption relations within the public sector of the state. Article 10 of the UN Convention against Corruption obliges States to take such measures as may be necessary to enhance transparency in public administration. The key to open government is the existence in the state of legislation on access to public information, which allows citizens to be as informed as possible about the governmental processes in the state, and therefore to monitor the activities of public officials.

The main international standards in the field of the right of access to information are:

– the principle of maximum openness – all information held by public authorities is open, except as provided by law;

– information to which access is closed must be clear, narrowly described and consistent with control in accordance with the «three-part test», namely: 1) the information must be relevant to the legitimate purpose provided by law; 2) the disclosure of information must threaten to cause significant damage to the specified legitimate purpose; 3) the damage that may be caused to the specified purpose must be more significant than the public interest in obtaining information;

– the amount of information, access to which is limited, about a public person should be much less than the amount of information about a private person;

– the procedure for access to information should be clearly defined, and the general deadline for providing information on request should be short;

– provides not only the right of access to information held by public authorities and local governments, but also to information belonging to private organizations, if the disclosure of this information reduces the risk of harm to the main public interest;

– availability of a special out-of-court mechanism to protect the right of access to information (information commissioner);

– protection of «whistleblowers» [13, p. 112].

The reduction of opportunities for bribery in the sphere of official activity can be achieved through the introduction of new mechanisms of interaction between citizens and officials. For example, the use of electronic systems of interaction with public authorities, e-procurement, e-government is widely used to prevent corruption. For example, in Estonia, the government has introduced an online payment system as an alternative to paying for various types of documents, which has significantly reduced the possibility of extorting bribes from officials, as personal contact is minimized under such conditions [10, p. 111].

Greece is one of the countries that successfully implements the principles of transparency of information on the use of public funds. In 2010, a law was passed requiring all public authorities to publish their decisions online, including decisions related to public procurement. From October 1, 2010, all state and local governments are required to publish their decisions on the Internet through a platform called «Transparency» (*diavgeia – διαύγεια*) [14]. By law, the decisions of these bodies cannot be carried out without first posting them on this website. Only decisions that contain legally protected information or information related to state security are not published. Each document with the decision is accompanied by an electronic digital signature and number. If there is a discrepancy between the decision published in the official publication and the decision posted on the Transparency website, the latter is preferred. Public procurement contracts are also published on this website.

Ensuring the openness of government is also achieved by simplifying administrative procedures to facilitate public access to the competent decision-making bodies. Such measures are also provided in Art. 10 of the UN Convention against Corruption. The experience of states that have managed to significantly reduce the level of corruption as a result of the implementation of the anti-corruption reform system shows that deregulation is a necessary element of this system. Comparing the fight against corruption and bureaucratic hurdles in Ukraine and Georgia, Georgian Deputy Justice Minister Giorgi Vashadze told at the conference «Ukraine, where are you going?» in Oxford in 2011 that the first step to successful reforms should be to minimize all bureaucratic procedures. This applies to everything from obtaining a passport, buying an apartment or obtaining a copy of a birth certificate.

In Georgia, for example, the complex system of obtaining permits and licenses has been replaced by the principle of a «single window», which provides for the provision of many administrative services by a single body, which significantly reduces administrative burdens and corruption risks. The number of licensed activities decreased by 85%, in this area strict deadlines were set for processing applications for licenses and permits by state bodies, which was based on the principle of «tacit consent» – the application was considered satisfied if the applicant did not receive a response within the prescribed period. Customs, property and business registration procedures have also been simplified.

Conclusions. UN anti-corruption standards in the public sphere provide for the implementation of a set of measures aimed at preventing the commission of corruption offenses. These are, first of all, the requirements for public officials to carry out their activities on an ethical basis, which can be established in special codes of conduct that help persons performing public functions to choose the right course of action in a situation where there is a high risk of corruption. An important issue for settlement is the emergence of a conflict of interest in the performance of their duties, the related declaration of income of public officials.

The condition for effectively combating corruption in the public sector is also the implementation of measures aimed at ensuring the openness of government through access to public information and reducing bureaucracy and entanglement in public administration.

References

1. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы. Москва : Логос. 2003. 356 с.
2. Transparency International Corruption perceptions index 2013. URL : <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>.
3. Жукова О. Курс на Сингапур? *Економічна правда*. URL : <http://www.epravda.com.ua/columns/2014/05/8/449088/>.
4. Актуальні питання удосконалення антикорупційного законодавства щодо професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів / Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. Київ. : ФОП Москаленко О. М., 2011. 76 с.
5. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб : Резолюція 51/59 Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1996 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_788.
6. Кирпичников А. Взятка и коррупция в России. Санкт-Петербург : Альфа, 1997. 352 с.
7. Витвицький Б. Корупція у публічному секторі: методи попередження та протидії. *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування*. 2009. №1. С. 5–8.
8. Коллизии интересов, сообщения о коррупционных деяниях и декларации об активах, особенно в контексте статей 7-9 Конвенции : материалы Конференции государств-участников Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции, 27-29 августа 2012 года. URL : <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/workinggroup4/2012-August-27-29/V1254433r.pdf>.
9. Crumley B. Can France Fix Its Conflict-of-Interest Problem? *Time*. 18/02.2011. URL : <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2049707,00.html>.
10. Гриб В., Окс Л. Противодействие коррупции. Москва : Московская финансово-промышленная академия, 2011. 192 с.
11. Колотій В. Специфіка ринку державних закупівель. *Формування ринкових відносин*. 2003. № 3. С. 24-27.
12. Оптимальные виды практики в области предупреждения коррупции в сфере публичных закупок : материалы конференции государств – участников Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции 13-15 октября 2010 г. URL : <http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/workinggroup4/2010-December-13-15/V1056972r.pdf>.
13. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко, Т. Шевченко ; ред. Д. Котляр. Київ : Рада, 2012. 335 с.
14. Transparency and Openness Policies of the Greek Government «Cl@rity» Program: Every Government Decision on the Internet. URL : <http://diavgeia.gov.gr/en>.

Submitted 03.10.2021

1. Rouz-Akkerman, S. (2003) Korruptsiya i gosudarstvo. Prichiny, sledstviya, reform [Corruption and the state. Causes, consequences, reforms]. Moscow : Logos, 356 p. [in Russ.].
2. Transparency International Corruption perceptions index 2013. URL : <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>.
3. Zhukova, O. Kurs na Sinhapur? [Heading for Singapore?] *Ekonomichna pravda*. URL : <http://www.epravda.com.ua/columns/2014/05/8/449088/>. [in Ukr.].
4. Aktual'ni pytannya udoskonalennya antykoruptsiynoho zakonodavstva shchodo profesiyanoi etyky na publichniy sluzhbi ta zapobihannya konfliktu interesiv [Topical issues of improving anti-corruption legislation on professional ethics in the public service and preventing conflicts of interest] / Komitet Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z pytan' borot'by z orhanizovanoyu zlochynnistyu i koruptsiyeyu. Kyiv. : FOP Moskalenko O. M., 2011. 76 p. [in Ukr.].
5. Mizhnarodnyy kodeks povedinky derzhavnykh posadovykh osib [International Code of Conduct for Public Officials] : Rezolyutsiya 51/59 Heneral'noyi Asambleyi OON vid 12 hrudnya 1996 r. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_788. [in Ukr.].
6. Kirpichnikov A. (1997) Vzyatka i korruptsiya v Rossii [Bribery and corruption in Russia]. Saint-Petersburg : Al'fa, 352 p. [in Russ.].
7. Vytvyts'kyi, B. (2009) Koruptsiya u publichnomu sektori: metody poperedzhennya ta protydyi [Corruption in public sector: methods of prevention and counteraction]. *Bukovyns'kyi visnyk derzhavnnoi sluzhby ta mistsevoho samovryaduvannya*. №1, pp. 5–8. [in Ukr.].
8. Kollizii interesov, soobshcheniya o korruptsiyonnykh deyaniyakh i deklaratsiyi ob aktivakh, osobenno v kontekste statey 7-9 Konventsiyi [Conflicts of interest, allegations of corruption and

declarations of assets, especially in the context of articles 7-9 of the Convention] : materialy Konferentsiyi hosudarstv-uchastnykov Konventsyyi Orhanyzatsyyi Ob'edynennykh Natsyy protyv korruptsyy, 27-29 avhusta 2012 hoda. URL : <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/workinggroup4/2012-August-27-29/V1254433r.pdf>. [in Russ.].

9. Crumley, B. Can France Fix Its Conflict-of-Interest Problem? Time. 18/02.2011. URL : <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2049707,00.html>.

10. Grib V., Oks L. (2011) Protivodeystviye korruptsyyi [Anti-corruption]. Moscow : Moskovskaya finansovo-promyshlennaya akademiya, 192 p. [in Russ.].

11. Kolotiy, V. (2003) Spetsyfika rynku derzhavnykh zakupivel' [Specifics of the public procurement market]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn*. № 3, pp. 24–27. [in Ukr.].

12. Optimal'nyye vidy praktiki v oblasti preduprezhdeniya korruptsyyi v sfere publichnykh zakupok [Best Practices in Preventing Corruption in Public Procurement] : materyaly konferentsyyi hosudarstv – uchastnykov Konventsyyi Orhanyzatsyyi Ob'edynennykh Natsyy protyv korruptsyyi 13-15 oktyabrya 2010 h. URL : <http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/workinggroup4/2010-December-13-15/V1056972r.pdf>. [in Russ.].

13. Naukovo-praktychnyy komentar do Zakonu Ukrainy «Pro dostup do publichnoyi informatsiyi» [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine «On Access to Public Information»] / R. Holovenko, D. Kotlyar, O. Nesterenko, T. Shevchenko ; red. D. Kotlyar. Kyiv : Rada, 2012. 335 p. [in Ukr.].

14. Transparency and Openness Policies of the Greek Government «Cl@rity» Program: Every Government Decision on the Internet. URL : <http://diavgeia.gov.gr/en>.

ABSTRACT

UN anti-corruption standards in the public area provide for the implementation of a set of measures aimed at preventing the commission of corruption offenses. These are, first of all, the requirements for public officials to carry out their activities on an ethical basis, which can be established in special codes of conduct that help persons performing public functions to choose the right course of action in a situation where there is a high risk of corruption. An important issue for settlement is the emergence of a conflict of interest in the performance of their duties, the related declaration of income of public officials. The condition for effectively combating corruption in the public sector is also the implementation of measures aimed at ensuring the openness of government through access to public information and reducing bureaucracy and entanglement in public administration.

Keywords: *corruption, crime, punishment, public sector, private sector, government.*

УДК 340+342.39

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-523-527

Олександр ТАЛДУКІН[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АСОЦІЙОВАНА ДЕРЖАВА

Проаналізовано, існуючі в сучасних суспільних науках підходи до визначення поняття «асоційована держава». На цій основі зроблено висновок, що визначення поняття «асоційована держава» має дещо різну інтерпретацію. Метою роботи є теоретико-правовий аналіз поняття «асоційована держава», виявлення рівнів асоціації. Запропоновано класифікацію шляхів утворення асоційованих держав. Подано авторський варіант поняття «асоційована держава», як: особлива форма наддержавних, державних або внутрішньодержавних відносин, які виникають на основі договору про асоціацію, та передбачають втрату частини суверенітету за умови збереження народом свого права на самовизначення, самостійність стосовно вирішення питань внутрішньої політики, збереження власних конституцій та державного апарату.

Ключові слова: *асоційована держава, держава, державний суверенітет, квазідержава, протекторат, форма устрою, держава-сателіт, маріонеткова держава.*

© О. Талдукін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8681-5523>

alexall14@gmail.com

Постановка проблеми. Загострення протиріч між державами-світовими лідерами дає підстави вважати, що реальним наслідком такого протистояння може бути реальний поділ світу на *геополітичні кластери впливу*, що, у свою чергу, створює підґрунтя для утворення загрози державному суверенітету сучасних держав, новій хвилі розвитку різноманітних форм державної залежності. Йдеться про такі форми, як: *асоційована держава, держава-сателіт, маріонеткова держава, неоколонія та протекторат*. Схожі між собою, об'єднані однією суттєвою рисою: наявністю обмеженої влади, ці форми потребують ретельного аналізу з огляду їх спільних та відмінних рис. Варто звернути увагу на той факт, що термінологія визначення цих форм була об'єктом дослідження у політологів, філологів та істориків, що дає підстави вважати актуальним її теоретико-правову інтерпретацію.

Аналіз публікацій в яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичну основу статті склали положення, вироблені всесвітньою історією, загальною теорією держави і права, конституційним правом та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних та зарубіжних авторів. Окремо вважаємо за необхідне зазначити деякі з них. На розуміння терміна «асоційоване членство» звертає увагу О. Мельничук; асоційовані з ЄС країни наводить С. Троян; правову інтерпретацію терміна «асоційовані члени» надає В. Чіркін; аспекти суверенності асоційованих держав досліджує Г. Шайхуддінова.

Безпосереднім підґрунтям роботи виступили попередні праці автора зі спорідненої тематики: «Поняття та класифікація квазідержав» [1], «Криза держав: типологія відповідно до соціально-економічної формації та форми держави» [2], «Реальний суверенітет держави в умовах глобалізації» [3], «Реальний (абсолютний) суверенітет держави та його складові в умовах глобалізації» [4], «Протекторат: підходи до інтерпретації» [5], «Зовнішнє управління державою в контексті проблеми суверенітету» [6].

Водночас розуміння терміну «асоційована держава» залишається дискусійним та потребує окремого уточнення.

Метою роботи є теоретико-правовий аналіз поняття «асоційована держава».

Виклад основного матеріалу. *Поняття асоційована держава* (англ.: *Associated State*) – сьогодні не має єдиного усталеного тлумачення та використовується в декількох варіантах. Серед них з урахуванням означеної тематики варто звернути увагу на такі.

1. *Держава, яка є асоційованим, але неповноправним членом, наддержавного утворення – Співдружності або Союзу.* Таке об'єднання укладається на основі багатостороннього міжнародного договору та передбачає можливість брати участь в діяльності лише за умов обмеженого обсягу прав. Часто підставами такої участі є невідповідність вимогам, що висуваються до повноправних членів наддержавних утворень, за умов наявності загальної зацікавленості в спільній діяльності. Невідповідність, зі свого боку, може бути з різних підстав: політичних, фінансово-економічних, соціальних. Часто таке асоційоване членство передбачає співпрацю лише в певних сферах. О. Мельничук зазначає, що поняття «асоційоване членство» відсутнє в базових документах ЄС, але існує кілька варіантів відповідних угод про асоціацію, зокрема угода про стабілізацію та асоціацію [7].

Держави з асоційованим членством у Європейському Союзі поділяються на дві групи.

До першої відносять Африканські держави, держави Карибського моря та Тихого океану (African, Caribbean and Pacific Group of States, ACP countries), які підписали спочатку Ломейські конвенції 1975, 1980, 1985, 1989 років, а потім Котонуську угоду від 23 червня 2000 року про співробітництво з ЄС.

Другу групу становлять держави Середземноморського басейну та інших регіонів світу, які мають двосторонні угоди з ЄС [8].

Отже, такий варіант інтерпретації передбачає наявність суверенітету та *наддержавний характер асоціації, особливу форму наддержавних відносин*, де більш доречним буде застосування терміна «*держава – асоційований член*».

2. *Політико-територіальне утворення, яке має ознаки державності, але утворює асоціацію (союз з) унітарною, або складною (федерація, конфедерація, імперія) державою на особливих умовах.* Джерела такого варіанту інтерпретації полягають в історії розвитку американського права де асоційованими штатами (*Associated State*) визначались території у складі федерації США – Пуерто Ріко, Мікронезія та інші, за

умов, що асоційований штат завжди мав менше повноважень у порівнянні із звичайним [9]. Правовий статус таких утворень є унікальним, він залежить від умов асоціації: «вільно асоційована держава», «у вільній асоціації з...», «держава, яка вільно приєдналась», «асоційована держава», але завжди відрізняється від загальноприйнятого, тим, що асоційовані території самостійно вирішують питання внутрішньої політики, мають власні конституції, державний апарат, але обмежені в питаннях оборони та зовнішньої політики. Отже, йдеться про асоціацію як *особливу форму державних відносин*, де асоційована держава виступає другорядним партнером у формальних вільних відносинах з більш могутньою державою, але такою, яка не претендує на статус протектора. Більш докладно різні умови таких об'єднань наведено в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1541 [10].

3. Практика асоційованого членства у складі окремої держави також має місце. В цьому варіанті розуміння асоціація розглядається у контексті певного варіанту форми державного (територіального) устрою. Тобто правовий статус таких утворень є унікальним, він залежить від форми устрою держави. Прикладом може слугувати Республіка Татарстан у складі Російської Федерації, коли асоціація утворюється не внаслідок колоніальної залежності, а внаслідок реалізації народом свого права на самовизначення [11]. Такий варіант інтерпретації передбачає розуміння асоціації як *особливої форми внутрішньодержавних відносин*.

Отже, *асоційована держава являє собою особливу форму наддержавних, державних або внутрішньодержавних відносин, які виникають на основі договору про асоціацію, та передбачають втрату частини суверенітету за умови збереження народом свого права на самовизначення, самостійність стосовно вирішення питань внутрішньої політики, збереження власних конституцій та державного апарату.*

На наш погляд, для кращого розуміння сутності тих чи інших варіацій асоційованих держав, заслуговує на увагу подана *класифікація відповідно до їх шляхів утворення та динаміки подальшого розвитку*.

1. Шлях від суб'єкта федерації до асоційованої держави. Асоційована держава утворюється в процесі збільшення обсягу суверенних прав.

2. Шлях до отримання ознак суверенітету: від колоніального володіння, що не мало ознак державності, до статусу асоційованої держави.

3. Шлях від незалежної держави через асоційовану державу до суб'єкта федерації. Асоційована держава, яка має тенденцію до зменшення обсягу суверенних прав (наприклад, індійське князівство Сіккім).

4. Шлях до приєднання як суб'єкта федерації.

Висновки. Поняття «асоційована держава» на сьогодні не має єдиного варіанта інтерпретації та використовується в різних значеннях. Серед них, з урахуванням означеної тематики та з огляду на характер асоціації, можна визначити таке:

– держава, що є асоційованим, але неповноправним членом, наддержавного утворення – Співдружності або Союзу;

– політико-територіальне утворення, яке має ознаки державності, але утворює асоціацію з унітарною, або складною (федерація, конфедерація, імперія) державою на особливих умовах;

– особлива форма внутрішньодержавних відносин.

Відповідно до шляхів утворення та динаміки подальшого розвитку можна визначити класифікацію асоційованих держав:

– шлях від суб'єкта федерації до асоційованої держави;

– шлях до отримання ознак суверенітету: від колоніального володіння, що не мало ознак державності до статусу асоційованої держави;

– шлях від незалежної держави через асоційовану державу до суб'єкта федерації;

– шлях до приєднання в якості суб'єкта федерації.

На основі вище наведеного можна визначити, що асоційована держава являє собою особливу форму наддержавних, державних або внутрішньодержавних відносин, які виникають на основі договору про асоціацію, та передбачають втрату частини суверенітету за умови збереження народом свого права на самовизначення, самостійність стосовно вирішення питань внутрішньої політики, збереження власних конституцій та державного апарату.

Список використаних джерел

1. Талдикін О. В. Поняття та класифікація квазідержав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 110–116.
2. Талдикін О. В. Криза держав: типологія відповідно до соціально-економічної формації та форми держави. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 бер. 2020 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 60–62.
3. Талдикін О. В. Реальний суверенітет держави в умовах глобалізації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3. С. 65–70.
4. Талдикін О. В. Реальний (абсолютний) суверенітет держави та його складові в умовах глобалізації. *Проблеми правового регулювання общественных отношений : теория, законодательство, практика : сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (г. Брест, 23-24 нояб. 2018 г.)*. Брест : БГУ, С.180–183.
5. Талдикін О. В. Протекторат: підходи до інтерпретації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 51–54.
6. Taldykin O. V. External governance of the state in the context of sovereignty problem. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 лют. 2021 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 161–164.
7. Мельничук О. І. Асоційоване членство / *Велика українська енциклопедія*. URL : https://vue.gov.ua/Асоційоване_членство.
8. Троян С. С. Асоційовані з ЄС країни / *Велика українська енциклопедія*. URL : https://vue.gov.ua/Асоційовані_з_ЄС_країни.
9. Чиркин В. Е. Асоциированные члены / *Юридическая энциклопедия* ; отв. ред. Топорин Б.Н. Москва : Юристъ. 2001. 1272 с.
10. Объединенные нации. Цифровая библиотека. URL : https://digitallibrary.un.org/record/264793/files/A_53_594-RU.pdf
11. Шайхутдинова Г. Р. Суверенитет и ассоциированная государственность / Сайт Казанского федерального университета. URL : https://repository.kpfu.ru/?p_id=124024.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Taldykin, O. V. (2017) Ponyattya ta klasyfikatsiya kvaziderzhav [The concept and classification of quasi-states]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 110–116. [in Ukr.].
2. Taldykin, O. V. (2020) Kryza derzhav: typolohiya vidpovidno do sotsialno-ekonomichnoyi formatsiyi ta formy derzhavy [Crisis of states: typology in accordance with the socio-economic formation and form of the state]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konferentsiyi (m. Dnipro, 13 ber. 2020 r.)*. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 60–62. [in Ukr.].
3. Taldykin, O. V. (2018) Realnyi suverenitet derzhavy v umovakh hlobalizatsiyi [Real sovereignty of the state in the context of globalization]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 3, pp. 65–70. [in Ukr.].
4. Taldykin, O. V. (2018) Realnyi (absoliutnyi) suverenitet derzhavy ta yoho skladovi v umovakh hlobalizatsiyi [Real (absolute) sovereignty of the state and its components in the context of globalization]. *Problemy pravovogo regulirovaniya obshchestvennykh otnosheniy: teoriya, zakonodatelstvo, praktyka : sb. materialov Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (g. Brest, 23-24 noyab. 2018 g.)*. Brest : BGU, pp. 180–183. [in Ukr.].
5. Taldykin, O. V. (2021) Protektorat: pidkhody do interpretatsiyi [Protectorate: approaches to interpretation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 51–54. [in Ukr.].
6. Taldykin, O. V. (2021) External governance of the state in the context of sovereignty problem. *Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vyklykiv : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 25 lyut. 2021 r.)*. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 161-164.
7. Melnychuk, O. I. Asotsiyovane chlenstvo [Associate membership] / *Velyka ukraiyinska entsyklopediya*. URL : https://vue.gov.ua/Asotsiyovane_chlenstvo/. [in Ukr.].
8. Troyan, S. S. Asotsiyovani z YeS krayiny [Associate membership] / *Velyka ukraiyinska entsyklopediya*. URL: https://vue.gov.ua/Asotsiyovani_z_YeS_krayiny. [in Ukr.].
9. Chyrkin, V. Ye. (2001) Asotsiyovannyye chleny [Associate members] / *Yuridicheskaya entsyklopediya* ;. отв. red. Toporin B. N. Moscow : Yurist, 1272 p. [in Russ.].
10. Obyedinyonnyye natsyi [The united nations]. Tsyfrovaya biblioteka. URL : https://digitallibrary.un.org/record/264793/files/A_53_594-RU.pdf. [in Russ.].
11. Shaykhtudinova, G. R. Suverenitet i assotsiyovannaya gosudarstvennost [Sovereignty and associated statehood] / Sait Kazanskoho federalnoho unyversyteta. URL : https://repository.kpfu.ru/?p_id=124024. [in Russ.].

ABSTRACT

Oleksandr Taldykin. Associated state. The article analyzes the approaches existing in modern social sciences to the definition of the concept of «associated state». On this basis it is concluded that the definition of the concept of «associated state» has several different interpretations. The aim of the work is a theoretical and legal analysis of the concept of «associated state», identifying the levels of association. The classification of ways of formation of associated states is proposed. The author's version of the concept of «associated state» is presented as: a special form of suprastate, state or intra-state relations arising on the basis of the association agreement and providing for the loss of part of the sovereignty while retaining by the people their right to self-determination, independence in dealing with domestic politics, retaining their own constitutions and state apparatus.

The aim of the work is a theoretical and legal analysis of the concept of «associated state».

The aggravation of contradictions between the world leaders allows us to believe that the real consequence of this struggle may be the real division of the world into geopolitical clusters of influence, which, in turn, creates the basis for the formation of a threat to the state sovereignty of modern states, a new wave of development of various forms of state dependence. We are talking about such forms as: associated state, satellite state, puppet state, neocolony and protectorate. Similar to each other, but united by one essential feature: the presence of limited power, these forms require a careful analysis in view of their common and distinctive features. We should pay attention to the fact that the terminology of the definition of these forms has been the object of study by political scientists, philologists and historians, which allows us to consider its theoretical and legal interpretation relevant.

The concept of «associated state» today does not have a single variant of interpretation and is used in different meanings. Among them, taking into account the above-mentioned subject matter and the nature of association, the following can be defined: a state which is an associated, but partial member, of a super-state entity – Commonwealth or Union; a political-territorial entity which has the attributes of statehood but forms an association with a unitary or complex (federation, confederation, empire) state on special terms; a special form of intra-state relations.

According to the ways of formation and the dynamics of further development we can define the classification of associated states: the path from a subject of a federation to an associated state; the path to obtaining signs of sovereignty: from a colonial possession that had no signs of statehood to the status of associated state; the way of an independent state through an associated state to a subject of a federation; path to accession as a subject of the federation.

Keywords: *associated state, state, state sovereignty, quasi-state, protectorate, form of organization, satellite state, puppet state.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-527-534

Володимир ФЕДЧЕНКО[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У межах проведення досудового розслідування розглянуто питання щодо здійснення кримінального провадження на підставі угод, як одного з різновидів особливих порядків щодо його проведення відповідно до визначених положеннями чинного кримінального процесуального законодавства процедур, та враховуючи засади рівності перед законом і судом. Доведено, що необхідність застосування угод в окремих кримінальних провадженнях під час здійснення досудового розслідування зумовлена, з одного боку, необхідністю створення додаткових гарантій з дотримання прав та свобод вказаних учасників кримінального провадження, а з іншого – дозволяє визначенням законодавцем учасникам кримінального провадження, за наявності дотримання особливих умов, піти на певний компроміс, примиритися, визнати свою винуватість, і як наслідок, надає змогу застосувати спрощене кримінальне провадження з одночасним

© В. Федченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4006-3535>

mixayluz@ukr.net

узгодженням учасниками угоди питань щодо міри покарання. Визначено дефініцію угоди в кримінальному провадженні. Акцентовано на тому, що в основі укладання угод, як правило, покладено можливість учасників однієї сторони запропонувати учасникам іншої сторони укласти певні домовленості та їх прийняти, але на взаємовигідних умовах. Доведено та додатково аргументовано необхідність закріплення в КПК України норми, яка б регламентувала порядок складання відповідного процесуального документа з дотриманням усіх процесуальних форми з питань відображення у такому документі намірів сторони захисту в особі підозрюваного чи обвинуваченого на укладання відповідної угоди.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне провадження, угода про примирення, угода про визнання винуватості, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, прокурор.

Постановка проблеми. Започаткування у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві інституту здійснення провадження на підставі угод надало новий поштовх та викликало чимало питань щодо реалізації його положень в практичній діяльності органів досудового розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання здійснення особливих порядків кримінального провадження на підставі угод були предметом дослідження багатьох фахівців в галузі кримінального процесу та права. Серед них такі науковці, як-от: Ю. Баулін, В. Бояров, Л. Головка, І. Гловюк, М. Глоба, В. Дрозд, О. Капліна, Т. Корчева, Л. Лобойко, В. Маляренко, Р. Новак, В. Нор, Д. Письменний, В. Сташис, Л. Удалова, В. Тертишник, Н. Турман, М. Хавронюк та ін.

Мета: опрацювання основних правових аспектів з урахуванням правозастосовної практики щодо здійснення кримінального провадження на підставі угод під час проведення досудового розслідування. Внесення пропозицій з удосконалення інституту укладання угод в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на засади рівності перед законом і судом, кримінальне провадження відповідно до положень чинного кримінального процесуального законодавства України здійснюється за загальними вимогами та однаковим процесуальним порядком, якщо в сторін провадження є намір досягти певного компромісу та примиритися, визнати свою винуватість. Або ж є інші особливі умови, за яких особа, стосовно якої буде здійснюватися провадження, є неповнолітньою, або є необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, особа наділена специфічними державними функціями, у тому числі зі здійснення функцій правосуддя, захисту, має повноваження зі здійснення самоврядування тощо. Законодавець вказані обставини вважає особливими і передбачає як виняток для них диференційовані, особливі процесуальні порядки щодо здійснення такого кримінального провадження. Вказані порядки регламентовані чинним кримінальним процесуальним кодексом України у розділі VI, та главами 35-41, а саме: під час досудового розслідування, яке здійснюється на підставі угод про примирення чи визнання винуватості (глава 35), коли досудове розслідування здійснюється у формі приватного обвинувачення (глава 36), чи то відносно окремої категорії осіб (глава 37), або стосовно неповнолітньої особи (глава 38), а також під час застосування примусових заходів медичного характеру (глава 39), або коли у матеріалах кримінального провадження містяться відомості, що охороняються законом про державну таємницю (глава 40), крім того, особливі порядки здійснення досудового розслідування передбачені і щодо його проведення на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (глава 41) [1].

Необхідність впровадження особливих порядків під час здійснення досудового розслідування у вищевказаних випадках зумовлена необхідністю створення додаткових гарантій законності з питань дотримання прав та свобод вказаних учасників кримінального провадження. Але, крім того, якщо кримінальне правопорушення не становить великої суспільної небезпеки або в окремих випадках навіть становить таку суспільну небезпеку, законодавець під час дотримання певних умов дає змогу застосувати спрощене провадження.

Започаткування у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві інституту здійснення провадження на підставі угод надало новий поштовх та викликало чимало питань щодо реалізації його положень в практичній діяльності органів досудового розслідування [2, с. 305].

Треба зазначити, що у правозастосовній практиці Сполучених Штатів Америки у більше ніж 85 % всіх кримінальних проваджень обвинувачені особи визнають свою вину, а підґрунтям цьому приблизно у 55 % випадків став факт домовленості про визнання вини з боку обвинуваченого, а з боку прокурора (обвинувачення) звернення до суду про більш м'яке покарання такого обвинуваченого з гарантіями визначення чітких меж виконання такої угоди обома сторонами [3, с. 212].

Тим часом під час укладання угоди відбувається і певна домовленість між потерпілим, підозрюваним чи обвинуваченим, або між підозрюваним чи обвинуваченим і прокурором. Основою укладання такої домовленості є можливість запропонувати одній стороні свої умови, а іншій стороні їх прийняти, але на взаємовигідних умовах. Наприклад, у прокурора є певні сумніви щодо достатності обвинувальних доказів для призначення судом відповідного покарання обвинуваченому, а у обвинуваченого велике бажання не отримати покарання у вигляді позбавлення волі. І тому, не бажаючи йти на певний ризик, сторони звертаються одна до одної із взаємовигідними пропозиціями, та в межах вимог кримінального процесуального законодавства укладають між собою угоду, дотримуючись таких вимог, і подають її на розгляд суду для затвердження.

Проте пріоритетною метою запровадження вказаних угод є здійснення кримінального провадження та його розгляд за спрощеним процесуальним порядком, що забезпечує економію застосування певних сил, засобів та часу. Дозволяє уникнути довготривалих кримінальних проваджень, крім того, укладання угоди дає змогу потерпілому якнайшвидше задовольнити свої потреби з питань відшкодування завданої йому шкоди. Водночас не менш вагомим аспектом щодо підстав укладання угоди про визнання винуватості є не лише беззаперечне визнання такої вини, але й наявність підтвердженого факту ефективної співпраці зі слідством підозрюваного, обвинуваченого у напрямі викриття співучасників кримінального правопорушення та надання відповідних доказів цьому. Саме за таких умов законодавець дає змогу сторонам обговорювати й питання про узгоджене покарання або звільнення від нього з випробувальним строком прописуючи це в угоді. До загальних вимог щодо укладання вказаних угод належить і законодавча вимога, за якою вказані суб'єкти кримінального провадження можуть ініціювати їх укладання у будь-який момент, але лише після повідомлення особі про підозру, і до моменту виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ч. 5 ст. 469 КПК).

Треба також мати на увазі, що коли свою згоду на укладання відповідної угоди у кримінальному провадженні дали не всі підозрювані чи обвинувачені, то угода укладається лише з тими, хто погодився на угоду, і матеріали щодо них виділяються в окреме провадження. А коли у кримінальному провадженні є декілька потерпілих від одного правопорушення, то укладання та затвердження угоди можливе за наявності згоди усіх потерпілих у такому провадженні. А якщо участь у провадженні беруть декілька потерпілих від різних правопорушень, а згода на укладання угоди досягнута не з усіма, то угода також укладається лише з тими, хто погодився на неї, і матеріали так само виділяються в окреме провадження (ч. 8 ст. 469 КПК).

За умов чіткої та бездоганної правової регламентації норм з питань дотримання прав сторін кримінального провадження, можливість укладання угод підозрюваного, обвинуваченого з прокурором, як і угод обвинуваченого з потерпілим є доцільним, оскільки кожній стороні дозволяє вирішити кримінально-правовий конфлікт на взаємовигідних умовах з виконанням завдань кримінального провадження та з дотриманням засад щодо здійснення правосуддя. Крім того, дозволяє в альтернативному порядку сторонам вирішити кримінально-правові конфлікти, які виникли внаслідок вчинення кримінального правопорушення шляхом відповідних домовленостей між підозрюваним чи обвинуваченим і прокурором або потерпілим та укладанням про це відповідних угод.

Зважаючи на вказане, дефініцію угоди в кримінальному провадженні можна визначити як один з різновидів диференційної форми кримінального процесу, що полягає у спрощенні процесуального порядку здійснення кримінального провадження, його розгляду та вирішення судом кримінального правового конфлікту між стороною обвинувачення (прокурором, потерпілим) та захисту (підозрюваного, обвинуваченого).

Укладання угод дозволяє скоротити і спростити саму процедуру кримінального провадження та його розгляд судом, що дозволяє скоротити строки розслідування, зменшити строки тримання підозрюваних (обвинувачених) під вартою, і в цілому

забезпечує економію застосування певних сил, засобів та часу.

За положеннями чинного кримінального процесуального законодавства під час здійснення кримінального провадження за наявності передбачених КПК України обставин можуть бути укладені: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості (ст. 468 КПК). Проте наявні також пропозиції щодо необхідності впровадження у КПК України такого виду угоди, як угода про співпрацю у викритті тяжкого, особливо тяжкого кримінального правопорушення та передбачення окремого процесуального порядку її укладання, оскільки основною прерогативою укладання зазначеної угоди повинна бути можливість розкриття інших злочинів завдяки укладеній угоді. [4, с. 265].

Однак навряд чи можна погодитися з такою пропозицією, оскільки визнання винуватості так чи інакше пов'язане з наданням викривальних свідчень підозрюваним у такому кримінальному провадженні, а отже, свідчить і про його відповідну співпрацю зі слідчими органами з питань встановлення обставин кримінального правопорушення, які підлягають доказуванню. Тому у необхідності розмежування такої підстави як визнання винуватості та співпраця з правоохоронними органами немає потреби, оскільки відмінністю укладання угоди про визнання винуватості та угоди про співпрацю є лише умови такої співпраці.

Угода про примирення полягає у взаємовигідній домовленості між підозрюваним чи обвинуваченим і потерпілим під час здійснення провадження у формі приватного обвинувачення, провадження по кримінальних проступках чи нетяжким злочинам, що укладається між ними самостійно, письмово на добровільній основі з узгодженням умов стосовно відповідальності підозрюваного (обвинуваченого) за умови вчинення останнім відповідних дій та заходів, спрямованих на відшкодування завданої ним шкоди, а також вчинення інших дій з виконання зобов'язань на користь потерпілого [5].

Відповідно до ст. 469 КПК України брати участь під час обговорення змісту домовленостей щодо укладання угоди про примирення мають також правозахисник, представник, або інша особа, участь якої погоджена цими сторонами кримінального провадження, але за будь-яких обставин така домовленість відбувається без участі слідчого, прокурора, судді.

Відповідно до роз'яснень пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому разі угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укладати угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг шістнадцяти років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення та засвідчено їх підписом. Укладення угоди в разі, якщо неповнолітній заперечує проти такої угоди, не допускається. Такий підхід треба використовувати і тоді, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним/обвинуваченим [6].

Як слідчого, так і прокурора законодавець зобов'язує не чинити перешкод в укладанні угоди та інформувати і роз'яснювати як підозрюваному, так і потерпілому їх право на примирення, та роз'яснювати процесуальний порядок укладання такої угоди.

Відповідно до вимог чинного кримінального процесуального законодавства домовленості стосовно угоди про примирення повинні відбуватися без участі слідчого, прокурора чи судді. Проте, як слушно зауважує В. Дрозд, у практичній діяльності органів досудового слідства бувають випадки, коли цей вид угоди укладається за ініціативи слідчого, тобто службової особи, якій законом заборонено втручатись у процес встановлення таких домовленостей [7, с. 88].

Виправити вказану ситуацію дозволить нещодавно ухвалений Верховною Радою України Закон «Про медіацію», положеннями якого разом з іншим передбачена і можливість укладання сторонами конфлікту медіаційної угоди під час досудового розслідування та судового провадження (ст. ст. 3, 7, 21 Закону) [8].

Відповідно до ст. 471 КПК в угоді про примирення повинні міститися дані щодо сторін укладання такої угоди, змісту підозри, обвинувачення їх правової кваліфікації з

визначенням відповідної статті (її частини) КК України, істотних для цього кримінального провадження обставин, розміру завданої шкоди, строку її відшкодування підозрюваним, обвинуваченим та інших дій на користь потерпілого, які підозрюваний, обвинувачений зобов'язані вчинити, і строк їх вчинення. А також дані щодо узгодженого покарання та згода сторін на його призначення, або згода на звільнення від відбування покарання з випробувальним строком, і правові наслідки, визначені ст. 473 КПК, які настають щодо потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого після укладання ними угоди та затвердження її судом, а також наслідки її не виконання.

А тому не зовсім вдалою є правова конструкція Закону України «Про медіацію» з питань щодо можливості фіксування сторонами – учасниками медіації результатів такої домовленості в усній формі, оскільки положеннями чинного КПК передбачено в угоді про примирення разом з іншими даними зазначати й відомості щодо строку відшкодування завданої підозрюваним шкоди, вчинення ним інших дій на користь потерпілого, які підозрюваний, зобов'язується вчинити, і строк їх вчинення.

Однак укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним не є підставою для закриття кримінального провадження. За вимогами кримінального процесуального законодавства якщо таку угоду досягнуто під час досудового розслідування, то обов'язково складається обвинувальний акт, який після затвердження прокурором разом з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Останній в порядку підготовчого судового засідання за процедурою, передбаченою ст. 474 КПК у судовому засіданні, перевіряє угоду на відповідність вимогам кримінального процесуального законодавства, і якщо всі вимоги дотримані, то її затверджує шляхом ухвалення вироку та призначення узгодженої сторонами міри покарання (ч. 1 ст. 475 КПК), або не затверджує, якщо встановить, що законодавчі вимоги були учасниками укладання угоди недотримані, порушені.

Угода про визнання винуватості – це добровільна письмова угода щодо умов відповідальності підозрюваного, обвинуваченого, яка укладається у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законодавством між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим під час здійснення провадження по кримінальних проступках, нетяжких та тяжких злочинах, а також у справах про особливо тяжкі злочини, що належать до підслідності НАБУ, за умов дієвої співпраці підозрюваного, обвинуваченого з прокурором, у тому числі в напрямі викриття співучасників кримінального правопорушення та надання відповідних доказів у кримінальному провадженні [5].

Водночас укладання такої угоди можливе, якщо внаслідок кримінального правопорушення заподіяно шкоду лише державним чи суспільним інтересам. Проте, коли стороною угоди є уповноважена особа юридичної особи, що вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також, коли заподіяно шкоду державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, то укладання угоди не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними такої угоди.

Під час укладання угоди про визнання винуватості переваги отримує як сторона обвинувачення в особі прокурора, так і сторона захисту в особі підозрюваного, обвинуваченого. А саме для сторони обвинувачення це скорочення фінансових витрат, сил, засобів, строків провадження. А також підвищення результативності провадження з одночасним зниженням випадків апеляційного оскарження ухвалених рішень та зниження навантаження на органи досудового розслідування загалом.

Для сторони захисту такими перевагами є: зменшення строків тримання підозрюваних (обвинувачених) під вартою, чітка визначеність правової позиції сторони обвинувачення щодо визначення міри покарання обвинуваченого або можливості звільнення від покарання з випробувальним строком.

До особливостей укладання угоди про визнання винуватості під час вчинення злочину злочинною групою треба віднести відсутність сумнівів у достовірності повідомленої підозрюваним інформації щодо викриття злочинних дій інших учасників такої групи або інших злочинів, вчинених такою групою з обов'язковою можливістю слідчих органів здійснити збирання доказів по отриманій інформації, з проведенням належної фіксації та їх перевірки. Наявність вказаних аспектів свідчить, на думку Верховного Суду (*Касаційного кримінального суду*), про дієву співпрацю підозрюваного зі стороною обвинувачення у викритті інших осіб, учасників такої злочинної групи.

Водночас невиконання умов угоди може мати наслідки у вигляді скасування вироку, яким затверджено угоду, у межах передбаченої ст. 476 КПК України процедури з направленням матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, а в окремих випадках за наявності для того підстав – притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 389-1 КК України [8].

Форма ініціювання укладання угоди про визнання винуватості, як і ініціювання укладання угоди про примирення (останнє вище було зазначено) не передбачена положеннями чинного КПК. Однак правова позиція та бажання підозрюваного чи обвинуваченого, який має намір укласти з прокурором угоду про визнання винуватості, повинна мати процесуальну форму та фіксуватися у вигляді окремого клопотання, або у відповідному протоколі слідчої дії, у випадку, якщо таке бажання у підозрюваного виникло під час її проведення. А наприклад, у обвинуваченого під час судового слідства та дослідження доказів. Саме тому процесуальна форма щодо фіксації намірів сторони захисту в особі підозрюваного чи обвинуваченого укласти відповідну угоду також повинна бути регламентована положеннями КПК України, оскільки однією з підстав щодо обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні є укладання такої угоди з прокурором, а право на обов'язкову участь захисника виникає раніше, а саме з моменту ініціювання підозрюваним чи обвинуваченим свого наміру на укладання вказаної угоди. І тому залучення захисника повинно відбуватися з моменту висловлення наміру (бажання) особи укласти угоду про визнання винуватості та за наявності підстав, визначених ст. 469 КПК. Не залучення захисника з моменту висловлення саме письмового (процесуально оформленого) бажання на укладання угоди про визнання винуватості є порушенням права на захист.

Ініціатива укласти угоду про визнання винуватості, що надійшла від прокурора, на нашу думку, не потребує додаткового письмового оформлення, оскільки відповідно до п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України з моменту її ініціювання прокурор повинен залучити захисника шляхом негайного направлення постанови про доручення призначити адвоката у цьому кримінальному провадженні до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, отже, його ініціатива буде зафіксована у зазначеній постанові, а якщо підозрюваний вже залучив самостійно захисника – повідомити останніх про своє бажання укласти таку угоду.

Положення кримінального процесуального законодавства зобов'язують прокурора, як одного з учасників укладання угоди про визнання винуватості, також враховувати наявність таких обставин: 1) ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб; 2) характер і тяжкість обвинувачення (підозри); 3) наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень; 4) наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших, більш тяжких, кримінальних правопорушень (ст. 470 КПК).

Відповідно до ст. 472 КПК в угоді про визнання винуватості повинні міститися дані щодо сторін укладання такої угоди, змісту підозри, обвинувачення, їх правової кваліфікації з визначенням відповідної статті (її частини) КК України, беззастережного визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї винуватості, їх обов'язку з дієвої співпраці в напрямі викриття співучасників кримінального правопорушення, інші істотні для цього кримінального провадження обставини. А також умови, за яких підозрюваний, обвинувачений частково звільняється від обов'язку з відшкодування збитків, завданих внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, умови застосування спеціальної конфіскації, до якого узгодженого покарання дійшли прокурор та підозрюваний, обвинувачений, або узгодженого рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням та правові наслідки, визначені ст. 473 КПК, що настають після укладання угоди та затвердження її судом, а також наслідки її невиконання.

Висновки. Визначені законом суб'єкти кримінального провадження можуть у будь-який момент ініціювати укладання угоди, але лише після повідомлення особі про підозру, і до моменту виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Пріоритетною метою запровадження вказаних угод є здійснення кримінального провадження та його розгляд за спрощеним процесуальним порядком. Вказане забезпечує економію застосування певних сил, засобів та часу, дає змогу потерпілому якнайшвидше задовольнити свої потреби з питань відшкодування завданої йому шкоди,

дозволяє уникнути довготривалих кримінальних проваджень.

Положення Закону України «Про медіацію» з питань можливості фіксування сторонами медіації результатів своєї домовленості в усній формі не відповідає положенням чинного КПК, за якими передбачено, що в угоді про примирення зазначаються й відомості щодо строку відшкодування завданої підозрюваним шкоди, вчинення ним інших дій на користь потерпілого, які підозрюваний зобов'язується вчинити, і строк їх вчинення.

Є потреба доповнення положень КПК нормою, яка б визначала процесуальну форму складання відповідного процесуального документа щодо ініціювання стороною свого наміру на укладання угоди. Вказана правова позиція чи бажання визначеного законом учасника угоди, який має намір її укласти повинна мати процесуальну форму та фіксуватися у вигляді окремого клопотання або у відповідному протоколі слідчої дії, якщо таке бажання виникло під час її проведення.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Корчева Т. В. Проблемні питання реалізації сторонами прав і обов'язків при укладанні угод під час досудового розслідування. *Порівняльне аналітичне право*. 2015. № 1. С. 304–306.
3. Доценко А. Ю. Деякі проблемні питання укладання угоди про співпрацю у викритті кримінального правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. № 23. С. 211–214.
4. Паславський С. І. Угода про визнання винуватості: беззастережне визнання чи обов'язок про співпрацю? *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 262–267.
5. Кримінальний процес : мультимед. навч. посіб. НАВС. URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection17_2.html.
6. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11.12.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text>.
7. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монограф. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. 448 с.
8. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
9. Постанова Верховного Суду Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 07.04.2020. Справа № 761/13021/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/88707488?fbclid=IwAR00-J4Gj4LK3r_yRvWaEHNRyb-TccSUKTRSh9fwwAGHyxIMD3EAV5HKQTg.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
2. Korcheva, T. V. (2015) Problemni pytannya realizatsiyi storonamy prav i obovyazkiv pry ukladanni uhod pid chas dosudovoho rozsliduvannya [Problems with the implementation of the parties' rights and obligations in concluding agreements during the pre-trial investigation]. *Porivnialne analitychne pravo*, № 1, pp. 304–306. [in Ukr.].
3. Dotsenko, A. Yu. (2016) Deyaki problemni pytannya ukladannya uhody pro spivpratsyu u vykrytti kryminalnoho pravoporushennya [Some problematic issues of concluding an agreement on cooperation in exposing a criminal offense]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiya*, № 23, pp. 211–214. [in Ukr.].
4. Paslavskyyi, S. I. (2014) Uhoda pro vyznannya vynuivatosti: bezzasterezhe vyznannya chy obovyazok pro spivpratsyu? [Plea Agreement: Unconditional Admission or Obligation to Cooperate?]. *Pravo i suspilstvo*, № 4, pp. 262–267. [in Ukr.].
5. Kryminalnyy protses [Criminal procedure] : multymed. navch. posibnyk. NAVS. URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lection17_2.html. [in Ukr.].
6. Pro praktyku zdiysnennya sudamy kryminalnoho provadzhennya na pidstavi uhod [On practice of carrying out by courts of criminal proceedings on the basis of agreements] : Postanova plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozgliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav № 13 vid 11.12.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text>. [in Ukr.].
7. Drozd, V. H. (2018) Pravove rehulivannya dosudovoho rozsliduvannya: problemy teorii ta praktyky [Legal regulation of pre-trial investigation: problems of theory and practice] : monohraf. Odessa : Vyd. dim «Helvetyka», 448 p. [in Ukr.].
8. Pro mediatsiyu [On mediation] : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukr.].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu Druhoi sudovoї palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu vid 07.04.2020 roku. Sprava № 761/13021/19 [Resolution of the Supreme Court of the Second Judicial

Chamber of the Criminal Court of Cassation of April 7, 2020. Case № 761/13021/19]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88707488?fbclid=IwAR00-J4Gj4LK3r_yRvWaEHNRYb-TccSUKTRSh9fwxAGHyxIMD3EAV5HKQTg. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Fedchenko. Certain aspects of criminal proceedings on the basis of agreements during the pre-trial investigation. The pre-trial investigation considered the issue of criminal proceedings on the basis of agreements, as one of the types of special procedures for its conduct in accordance with the provisions of current criminal procedure legislation, and taking into account the principles of equality before the law and the courts. It is proved that the need to apply agreements in certain criminal proceedings during the pre-trial investigation is due on the one hand to the need to create additional guarantees for the rights and freedoms of these participants in criminal proceedings, and on the other, allows certain participants in criminal proceedings, subject to special conditions, to reach a compromise, reconcile, admit their guilt, and as a result allows to apply simplified criminal proceedings while agreeing on the parties to the agreement on punishment.

The definition of the agreement in criminal proceedings is defined. Emphasis is placed on the fact that the conclusion of agreements is usually based on the possibility of participants of one party to offer participants of the other party to conclude certain agreements, and accept them, but on mutually beneficial terms. The necessity of enshrining in the CPC of Ukraine a norm regulating the procedure for drawing up the relevant procedural document in compliance with all procedural forms on reflecting in such a document the intentions of the defense party in the person of a suspect or accused to enter into a relevant agreement.

Keywords: *pre-trial investigation, criminal proceedings, conciliation agreement, plea agreement, victim, suspect, accused, prosecutor.*

UDC 342.61

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-534-543

Ricardo FURFARO[©]
Post Doctorate in Law
(*Universidad de Ciencias Empresariales y Sociales, Buenos Aires, Argentina*)

Andriy SAMOTUHA[©]
PhD in Law,
Associate Professor
(*Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine*)

VICE-PRESIDENCY IN THE SYSTEM OF STATE POWER HIGHEST BODIES: WORLD CONSTITUTIONAL THEORY AND PRACTICE

Рікардо Фурфаро, Андрій Сомотуга. ІНСТИТУТ ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТА В СИСТЕМІ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: СВІТОВА КОНСТИТУЦІЙНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА. Дослідницька робота присвячена аналізу конституційно-правового статусу віце-президента в системі вищих органів державної влади в різних країнах світу. Автори визначили його переваги та недоліки з точки зору ефективності, стабільності та безперервності державного управління.

В усіх президентських республіках конституціями запроваджено посаду заступника президента – віце-президента з чітко визначеними його повноваженнями як за діяльності чинного президента, так і за його відсутності. Однак і тут спостерігаються суттєві відмінності залежно від географічних, історичних, традиційно-правових та соціально-політичних особливостей держав з президентською формою правління.

Авторами з'ясовано, що найбільш стабільним і ефективним цей конституційно-правовий інститут виявився у США – країні з президентською формою республіки, що пройшла шлях від звичасво-традиційного підґрунтя до нормативно-конституційного регулювання. Водночас цей

© R. Furfaro, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5054-129X>
ricardofurfaro@yahoo.com.ar

© A. Samotuha, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9802-0226>
samotuga@ua.fm

інститут не позбавлений певних суперечностей і колізій, коли, наприклад, віце-президент обирається за системою виконавчої влади, а здійснює конституційно закріплені повноваження у сфері законодавчої влади.

У Латинській Америці постаті віце-президентів є переважно технічними, оскільки підлягають значній політичній персоніфікації з боку чинних президентів. Водночас у сучасній латиноамериканській моделі президентства є кілька важливих демократичних елементів. Там активізуються багатопартійні системи, що створює умови для появи парламентської та позапарламентської опозиції президентській владі як однієї з ознак системи стримувань і противаг.

У решті світу, переважно в змішаних республіках, інститут віце-президентства майже не існує. Проте остаточно не вирішено порядок передачі тимчасових повноважень глави держави, що періодично порушує питання переходу від змішаного (дуалізм виконавчої влади) до специфічного типу республіканського правління – президентського чи парламентського.

Ключові слова: *віце-президент, конституція, повноваження, глава держави, вибори, кандидат, форма правління.*

Relevance of the study. The efficiency of public administration, the effectiveness of the governmental mechanism, the optimal relationship between the state and civil society and the individual, which is especially important in the constitutional recognition of the highest social value, is currently the main approach to assessing the state, formed not only theoretical and historical arguments, but also practical and political tools. The main criterion for distinguishing, in general, modern varieties of the republican form of government (parliamentary, presidential and mixed) is the relationship between parliament, head of state and government. From here it was developed by the French lawyer Sh.-L. Montesquieu's theory of checks and balances has found its regulatory enshrinement in many modern constitutions.

Given this, it is customary to separate the «rigid» system of separation of powers, which is inherent in the presidential republic, in which each branch of government has a crucial independence for its effectiveness. For his/her part, the president – whether as head of state, or executive head, or head of government, but necessarily – the commander in chief of the armed forces of the state, elected by voters – citizens of the country, has a wide range of powers in almost all areas of life – enshrined in the constitution and laws and the so-called hidden, presumed, related to the exercise of his/her constitutional powers [6, с. 73]. However, the president's exercise of power may sometimes be interrupted or suspended due to both dependent and non-dependent circumstances, such as early termination due to voluntary resignation or forced impeachment, permanent or temporary incapacity for health reasons, and death.

The constitutions of most countries prohibit incumbent presidents from delegating their powers to others or bodies, except in the case of early termination of the presidency in the mixed republics, their temporary fulfilment (and only to a very limited extent) is entrusted either to the chairman of parliament (in parliamentary-presidential republics) or to the head of government (in presidential-parliamentary republics) before the scheduled early presidential elections.

On the other hand, in almost all presidential republics the constitutions introduce the position of deputy president – vice-president, with clearly defined powers, both in the activities of the current president and in his/her absence. However, even here there are significant differences depending on the geographical, historical, traditional legal and socio-political characteristics of countries with a presidential form of government. This puts on the agenda taking into account certain foreign experience and rethinking the advantages and disadvantages of building an effective and sustainable system of public administration in a particular country.

Recent publications review. The issues of the institution of the presidency have been directly studied at the monographic level in their scientific works by such domestic authors as S. Ahafonov, D. Belov, O. Boyko, O. Voloshchuk, A. Guliyev, O. Novikov, N. Plakhotnyuk, S. Seryohina, O. Chernyshevych, V. Shatilo and others. However, even despite some comparative legal studies, issues concerning the institution of vice-presidency were not addressed, given its natural absence in Ukrainian political and legal realities. Instead, it has been thoroughly covered in the works of many foreign scholars, such as B. Polunin, S. Barzman, J. C. Baumgartner, R. E. Case, J. K. Goldstein, G. C. Kiser, I. G. Williams, J. Witcover, et al.

The research paper's objective is regarding the lack of domestic and, conversely, a significant array of foreign legal research on the role and place of the vice-president in the system of higher government, to explore the advantages and disadvantages of this

constitutional institution in terms of foreign political and legal theory and practice..

Discussion. Today, more than 70 countries on all continents (except Australia) have introduced the post of deputy head of state. Mostly they are called «vice-president»; occasionally it is, for example, «vice-chairman of the council», «deputy president» and so on. In some countries, heads of state have several deputies (vice-presidents). In the remaining 80 countries with a republican form of government, the temporary exercise of the powers of the heads of state is entrusted to either the speakers of parliaments or the prime ministers, depending on the type of republic [15]. With such diversity, it is impossible to carry out a comprehensive review of the constitutional legal status of the analyzed institution within the framework of a scientific article. Hence, we consider it appropriate to limit ourselves primarily to the classical founding countries and key regions of the world that determine the trends of its further development.

United States. First of all, we should fully agree with some Ukrainian legal scholars, who, while not being supporters of the American way of public and social life, argue that for the sake of justice we must recognize the perfection of the presidential form of government in the United States with no less perfect system of checks and balances, which managed, using classical European constitutional doctrines, to construct appropriate insurance mechanisms against the impossibility of rebirth of the presidency into authoritarianism or totalitarianism, excluding the possibility of encroachment on the cult of Law and Constitution. [6, c. 73].

However, shortly after the adoption of the US Constitution in 1787, it turned out that its provisions are too concise and do not cover all life situations that may occur. When drafting the Constitution, too much was «meant» and, in the end, it was not spelled out in the text itself. In addition, as the United States embarked on the path of building a fundamentally new state at the time, some problems were simply unknown, and their emergence could not be predicted [5, p. 35]. The same happened with the post of US vice-president.

There are several ways to improve the constitution. The most common of these are the replacement of an outdated constitution with a new one or making changes to an existing constitution. However, the American legislators chose their own, rather original way: they did not change the existing articles and did not replace them with new ones, but supplemented the Constitution with new articles – amendments. All amendments were carefully weighed and discussed, in some cases, not even for years, but for decades. All amendments were aimed at overcoming real practical situations and preserving democratic values, which are the cornerstone of the US Constitution.

The positions of president and vice-president were established by the US Constitution, adopted in 1787 and entered into force in 1789. The vice-president is elected together with the president for 4 years (unlike the president, he/she can be elected an unlimited number of times). The Constitution did not give the vice-president any power. He/she presides over the Senate (without the right to vote, except for an equal number of votes «pros» and «cons» his/her vote is decisive), participates in government meetings and performs certain president's instructions. But the main significance of this position is the substitution of the president in case of his/her resignation, impeachment or death. In this case, he/she holds the presidency until the end of the current term, i.e. without holding early elections. The vice-presidential nominee must meet the same requirements as a presidential candidate – be a US citizen of at least 35 years of age, born in the country and have resided in the United States for the last 14 years. Candidates for both positions represent the same political party, but different states. The candidate for the position of vice-president is nominated by the presidential candidate.

Initially, the post of vice-president was held by a presidential candidate who gained a second result in the election. After the situation in 1796, when the president and vice-president became members of different political parties, in 1804 the 12th Amendment to the Constitution was adopted, established the rule of separate voting for presidential and vice-presidential nominees.

For a long time, the position of vice-president, although considered to be second, remained politically insignificant. For example, Vice-president J. Calhoun even resigned in 1832 after being elected to the Senate, and H. Truman reluctantly agreed to become vice-president because he believed that the position of senator gave him much more importance.

However, in the second half of the twentieth century the powers of the second person in the government were expanded (although they did not change the constitutional plan). Since 1949, the Vice-President has participated in meetings of the Cabinet and the National Security

Council (an advisory body to the President to address critical national security and foreign policy issues), assisted in strengthening the White House's ties with Congress, and traveled abroad on behalf of the president. Since 1954, he has chaired meetings of the US administration in the president's absence. In 1967, the 25th Amendment to the Constitution enshrined a de facto provision where, in the event of the presidency vacancy, the vice-president as proclaimed the US «full president». The same Amendment of 1967 stipulates that the new president must immediately appoint a vice-president (he must be approved by a majority vote of both houses of Congress). Prior to that, the post remained vacant until new elections.

In the history of the United States, nine presidents – J. Tyler, M. Fillmore, A. Johnson, Ch. Arthur, Th. Roosevelt, C. Coolidge, H. Truman, L. Johnson and G. Ford – have taken office from vice-presidencies. Moreover, G. Ford became the only American head of state who did not pass the election procedure. In 1973 he was appointed as Vice-president by Congress (after the resignation of Vice-president S. Agnew), and in 1974 he substituted President R. Nixon, who resigned due to the Watergate scandal, thus avoiding the impeachment procedure. Six vice-presidents later became presidents after the elections: J. Adams, T. Jefferson, C. Coolidge, L. Johnson, G. Bush Sr. and J. Biden.

Although the US Constitution does not establish educational or other professional qualifications for both presidential and vice-presidential candidates, all of them in recent history, without exception, had a university degree, significant managerial experience (before they were, for example, senators, state governors, state attorneys general, etc.), served in the armed forces and participated in hostilities. In fact, they have gradually supplemented, and in some cases filled, some professional gaps, even of their presidents.

A significant change in the public perception of the vice presidency institute was the work of US Vice-President W. Mondale during the term of President J. Carter (1977-1981) [12, p. 9; 13]. Mr. Mondale traveled extensively around the country and the world, defending the administration foreign policy. One of his notable trips abroad was to visit the aircraft carrier «Midway», which was in the Indian Ocean in 1979-1980 during the events with American hostages in Iran. W. Mondale was the first vice-president to establish the concept of «vice-president-activist», starting the tradition of weekly dinners with the president, which continues to this day. More importantly, he expanded the role of vice-president from a regular official to an the president's adviser, to a regular participant, and a specialist in resolving misunderstandings in the administration. Subsequent vice-presidents (J. Bush Sr., D. Quayle, A. Gore, D. Cheney, J. Biden, M. Pence, K. Harris) followed this model [14, p. 85]. In 1977, W. Mondale, exercising his right to a casting vote, voted in the US Senate, which led to the adoption of a bill to increase funding for social insurance program [11].

Incumbent US President J. Biden, still the Vice-President of the B. Obama administration in 2009-2017, the first African-american president in the country's history, has not betrayed the tradition of representing racial minorities by electing Vice-presidential candidate K. Harris. She became the first female vice-president in US history, as well as the first African-American and Asian-American person to hold the post. In general, for the first time in US history, the Biden administration has the largest number of secretaries of state (ministers) – representatives of racial minorities.

At the end of the review of the American model of vice presidency, it should be noted that, according to some authors, it is very simple, because it is characterized by the unity of executive power, which is concentrated in the president's hands. In addition, the American model of presidency in general is extremely rational: it lacks the executive power dualism inherent in other countries, in which the president and prime minister often become rivals because of the desire to influence government policy [1, p. 147-148], in contrast to the American president and vice-president.

Latin American countries were the first to follow the United States example in establishing a presidential system of government. At the same time, the Latin American model differs significantly from the US presidency model. It is in Latin America that presidential systems show instability and weakness to the same extent. The instability is manifested primarily in the fact that, according to some data, since the independence of 20 countries in the region have adopted 260 constitutions: Venezuela alone had 25 of them, and Brazil – 8 [3, p. 36].

In Latin America countries the president is traditionally not only the head of state and government, but is the father of the nation, the defender of the state and society. This role in society and the state is huge, but at the same time a great responsibility to history and the

people. The actual participation of vice-presidents in decision-making has varied significantly within the individual [8; 10].

It is worth noting that Latin America is the largest linguistic, cultural and political-legal region in the world, covering almost 2/3 of the western hemisphere and including more than 30 countries. Despite the striking homogeneity (only two related state languages – Spanish and Portuguese, one religion – Catholicism), it has some features in the government and legal organization. That is, it is conditionally divided into 4 subregions: partly North American (Mexico), Central American, South American and Caribbean. Therefore, it is advisable to focus on the key countries – representatives of these conditional regions of Latin America.

Mexico. The position of vice-president of Mexico was established by the Constitution of 1824 and finally abolished by the current Constitution of 1917. Many Mexican vice-presidents served as president between the end of the First Mexican Empire (1821-1823) and the formation of the Second Mexican Empire (1863-1867). Today, the interim presidency is entrusted to the Minister of the Interior.

Argentina. The vice-president of Argentina is the second highest political position in the country and the first in line to succeed the president of Argentina. The post was established with the adoption of the Constitution of Argentina in 1853. The vice-president shall act as president in the event of the absence or temporary incapacity of the president, and may substitute the President in the event of his/her resignation, permanent incapacity or death. The longest tenure as vice-president in the history of Argentina took place between 1865 and 1868, while President B. Mitre was engaged in the war in Paraguay. Seven Argentine vice-presidents have replaced incumbent presidents at various times. The 1994 constitutional amendments gave the vice-president additional powers as President of the Senate, i.e. with an increase in legislative and executive powers, with the right to vote in the event of an equal number of votes in the Senate. The amendments also changed the term of office of the vice-president and the president, from one six-year continuous term to two four-year terms, which can be extended after the re-election of a joint candidate.

Today, lawyer and politician Christina's Elizabeth Fernandez de Kirchner has been Argentina's 37th vice-president since 2019. She was also the President of Argentina in 2007-2015 and the first lady during the presidency of her husband N. Kirchner. She was the second woman to hold the presidency of Argentina, the first woman to be elected president in a direct election, and the first woman to be re-elected. Recently, Kirchner's political weight and independence has been expressed in her open letter accusing President A. Fernandez of a «political catastrophe» caused by his economic policies (inflation of 50 % per year and foreign debt of \$ 50 billion), thus exacerbating the political crisis that engulfed the country after the governing coalition led by him lost the parliamentary by-elections in September, 2021 [9].

Brazil. The vice-president is the second highest-ranking executive in Brazil after the president. His/her main role is to substitute the president in the event of his/her death, resignation or impeachment, as well as to temporarily hold the presidency while the president is abroad or for other reasons temporarily unable to perform his/her duties. The vice-president is elected together with the president in a single team of candidates. This position has been established since the proclamation of the Republic in 1889, although it was officially introduced only by the Constitution of 1891. It has existed throughout the republican history of Brazil, except during the presidency of J. Vargas (1930-1946), when it was abolished.

Venezuela. Officially – Executive Vice-president of the Bolivarian Republic of Venezuela. This's second most important government position. According to the current Constitution, he/she is appointed and dismissed exclusively by the head of state and is under his/her direct authority. It was first founded in 1830 and repealed with the adoption of a new constitution in 1858, and in 1999 it was restored by the socialist government of U. Chavez.

In addition, the Constitution of 1999 gives the vice-president of Venezuela the following powers: interaction with the president in directing the actions of the government; coordination of the work of the National Public Administration in accordance with the instructions of the president; submitting proposals to the president on the appointment and dismissal of ministers; presidency in the Cabinet of Ministers in the absence of the President or with the prior consent of the President; coordination of relations between the National Executive and the National Assembly; chairmanship of the Federal Government Council; appointment and dismissal under the law of officials whose appointment is not assigned to another authority; substitution of the president in case of his/her temporary and final absence; exercise powers delegated to him/her by the president [17].

Colombia. The vice-president is the first in line to become Colombia's new PRESIDENT after a long absence or death, resignation or removal from office, as set out in the Colombian Constitution of 1991, which also reinstated the vice-president after more than a century of presidency R. Nunez (1880-1884). The vice-president may not hold the office of president during the president's temporary absence, such as official travel abroad or leave. In these cases, the president delegates his/her functions to a cabinet member, usually the interior minister. The head of state shares his/her powers with the vice-president, who can become a kind of guarantee against the president's arbitrariness, as he/she takes away his/her powers in the legislature and budgetary area.

In the rest of the South American continent – *Bolivia, Ecuador, Paraguay, Peru,* and *Uruguay* – the institute of vice-president is also organized in a similar way, with constitutions adopted at different times, being then established, then repealed, then restored. In addition, the vice-president of Uruguay performs legislative functions, chairing the House of Senators and the General Assembly [16].

In *Chile*, the post of vice-president has been abolished since 1833. As in Mexico, the interim presidency is the responsibility of the Minister of the Interior and Public Security.

Vice-presidents with similar powers have also been introduced in all Central American countries (*Guatemala, Honduras, Costa Rica, Nicaragua, Panama, El Salvador*). In Costa Rica, there are two vice-presidents who are elected for a four-year term together with the president.

In different years, as a result of liberation from colonial dependence, the position of vice-president was introduced in such Caribbean countries as *Cuba* and the *Dominican Republic*. In *Haiti*, by contrast, it is absent, where the prime minister is acting president; in *Trinidad and Tobago*, the vice-president is also chairman of the Senate.

Concluding the review of the constitutional theory and practice of this region of the world, it should be noted that in the case of Latin America, the shortcomings of the vice-president are due to the difficulties of presidential rule in general, which are closely linked to economic stagnation, inequality and sociocultural heritage. The problem is that many Latin American presidential systems are characterized by the existence of «wrong» party systems. Weak and fragmented political parties have been inherited from the authoritarian regime, and this fact often forces voters to seek salvation in the face of populist leaders who have neither the experience nor the organizational support. Characteristically, excessively inflated, innumerable state structures limit economic growth and reduce the efficiency of government. In the absence of strong legal institutions, the rule of law is often weak [1, c. 150].

E u r o p e, E U. For the uncharacteristic of the countries of this continent of presidential republics, there is no vice-president in the mixed republics (Austria, Albania, Croatia, Czech Republic, Estonia, Finland, France, Latvia, Lithuania, Montenegro, Poland, Portugal, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia). Exceptions are countries such as Bulgaria, Cyprus and Switzerland.

Bulgaria is the only EU country with an active vice-presidency. Since 1992, the vice-president has been elected by popular vote, at the same time as the president. Presidential candidates and vice-presidents are nominated by the same party. According to the constitution, the vice-president must be the president's chief assistant in his or her duties.

Cyprus is an EU country where the vice-president is the second most important political figure. Under the 1960 constitution, the vice presidency is assigned to a Turkish Cypriot. However, Turkish Cypriots have not participated in the government since December 1963. Since 1974, the post of Vice-president of Cyprus has remained vacant. In addition, according to the 1960 constitution, three ministerial posts are reserved for Turkish Cypriots and are appointed by the vice-president.

In *Switzerland* the vice-president of the Federal Council assumes the presidency the year after the officeholder's tenure. The president of the Confederation is not the head of state because the entire Federal Council is the collective head of state.

A s i a. Vice-presidency have been established in *Vietnam, Yemen, India* (parliamentary republic, where the vice-president presides the upper house of parliament), *Indonesia, Iran* (12 sectoral ministerial posts), *Iraq* (3, all are now vacant), *China* (Deputy Head of China, office established in 1954, abolished in 1975, restored in 1982, elected by the National People's Congress for 5 years together with the Head of China), *North Korea* (2 vice-presidents de jure and 2 – de facto), *Laos* (2 positions), *Myanmar* (3 positions), *Nepal, Syria* (2 positions, vacant), *Turkey, the Philippines*.

A f r i c a. Most countries, being nominally presidential republics, are largely characterized by authoritarianism due to the heavy colonial legacy, in which presidents often change their constitutions to expand and strengthen their powers and extend their tenure, or are sometimes interrupted by coups d'état. That is why vice-presidents often hold their positions not by election results, but by appointment of presidents. For example, five vice-presidents have been appointed in *South Sudan*, and two each in *Zimbabwe* and *Burkina Faso*.

Post-Soviet countries. With the exception of the Baltic states, which are already members of the EU, all the countries of the former Soviet Union are characterized differently by ongoing attempts to find the optimal model for organizing the form of the republic. Some of them have clearly chosen the path towards authoritarianism with a strong unlimited personal presidential power and a weak parliamentary system of checks and balances (Russia, Belarus, Central Asia countries), others – more or less balanced in a mixed republic (Ukraine, Moldova, Georgia, Armenia). Concerning the introduction of the institute of vice-presidency, in some post-Soviet states the first steps in this direction were similar to a failed experiment.

To be convincing, we should cite the example of the last years of the former *USSR* existence. On March 15, 1990, the General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, the Chairman of the Presidium of the Supreme Soviet Mikhail Gorbachev was elected as the first President of the USSR (but not popularly, but at the Congress of People's Deputies of the USSR by votes of the Communist Party majority). Although the post was conceived as a means of strengthening the power vertical, with the deteriorating situation in the country, in particular due to the gradual loss of total control over society by the Communist Party as a result of democratic change (including alternative elections), he was powerless to remain in power becoming the first and last president of the USSR. On December 26, 1990, during the IV Congress of People's Deputies on the initiative of the President of the USSR Mikhail Gorbachev, the first and last Vice-President of the USSR were elected in the same way – this was a former trade unionist G. Yanayev, who less than a year later led the anti-Gorbachev coup. On August 19, 1991 he became the chairman (nominal, since the actual power was exercised by the heads of the KGB and the Ministry of Internal Affairs) of the self-proclaimed State Emergency Committee, which ceased to exist on August 21, 1991, and G. Yanayev and other insurgents were arrested.

According to the amendments to the Constitution of the USSR of 1977 introduced in 1990, the vice-president should be elected as the only component with the president of the USSR for a 5-year term. The Vice-President of the USSR exercised certain of his powers on behalf of the President and *ініціює* the President in the event of his absence or inability to perform his duties. If it was impossible to fulfill the powers of the President of the USSR as Vice-President, they passed to the Chairman of the Supreme Soviet of the USSR. The position was effectively abolished by the USSR Law of September 5, 1991 «On the Bodies of State Power and Administration of the USSR in the transition period».

Almost similar processes regarding attempts to introduce the post of vice-president have taken place in the union republics, which later became independent states in 1991.

Vice-President of *the Russian Federation* (until 25.12.1991 – Vice-President of the Russian Soviet Federal Socialist Republic (hereinafter – RSFSR)) – one of the highest officials from 24.04.1991 to 25.12.1993, and was elected as the only candidate with the president for a 5-year term. A Russian citizen not younger than 35 and not older than 65, who has the right to vote, could be elected vice-president. He could not be a people's deputy and hold other positions in state and public bodies, business structures [4]. In 1991-1993, the position of Vice-president of Russia was held by former military pilot O. Rutskey. B. Yeltsin nominated him as his co-candidate in the election in order to attract more military and other security forces men to his support. However, later O. Rutskey joined the open opposition to the president, culminating in his condemnation of Yeltsin's decree dissolving the opposition, pro-communist Russian parliament and taking in September-October 1993 over his status of acting president despite the fact that it was not recognized by the current President B. Yeltsin. After the storming of the parliament building by the troops and the complete defeat of his supporters, O. Rutskey and the Speaker of the Parliament R. Khasbulatov were arrested on charges of organizing mass riots [2].

On December 25, 1993, the Constitution of the Russian Federation, adopted by popular vote, came into force, which abolished the post of vice-president (the vote was held not on the basis of the Law of the RSFSR «On the Referendum of the RSFSR», but on the basis of the

Yeltsin's decree). Voting for the new constitution took place simultaneously with the election of deputies to both chambers of parliament, the State Duma and the Federation Council, established by the same constitution. At the same time, after the election, an amnesty was announced for the arrested insurgents. On September 19, 1996, the re-elected President of the Russian Federation Boris Yeltsin at the time of the operation on him issued a decree temporarily suspending the president powers to the Prime Minister of the Russian Federation V. Chernomyrdin. The current Constitution of the Russian Federation provides for the temporary exercise of president powers by the prime minister.

Ukraine. Given the failure of attempts to establish this constitutional and legal institution in the former USSR and Russia, Ukraine, despite some suggestions from politicians and scholars, did not experiment with this issue. In the early 1990s, along with the gradual democratization of the state power system, the problem of determining the status of the head of state became relevant again.

Regarding the failure of attempts to establish this constitutional and legal institution in the former USSR and Russia, Ukraine, despite some suggestions from politicians and scholars, did not experiment with this issue. In the early 1990s, along with the gradual democratization of the state power system, the problem of determining the status of the head became relevant again. Even at the stage of drafting, representatives of some political forces proposed an amendment according to which the vice-president, if the president is unable to lead the state, can substitute him/her only after additional approval of his/her candidacy by the parliament. It turned out that the vice-president would rule the country only a month before the election of a new president. Then a logical question arose as to what he/she would do for the other 5 years of his/her joint term with the President? While in the United States he/she heads the upper house – the Senate and carries out certain instructions of the head of state. In Ukraine, the parliament was unicameral then and now, so only «separate instructions» remain. Is it worth electing a person for such a high position, spending a lot of money on it for what ordinary assistants can do?.

The role of the institution of the head of state was no less prominent in the process of drafting the Constitution of Ukraine of 1996. In particular, one of the developers of the draft new Constitution, later – the first Head of the Constitutional Court of Ukraine L. Yuzkov, describing the constitutional and legal status of the President, noted that executive power is exercised by the President, the Vice-president, the Cabinet of Ministers and the state administration [7, p. 35]. Finally, having chosen a mixed form of the republic, the interim exercise of the powers of the President of Ukraine was entrusted by the Constitution of Ukraine to the Prime Minister of Ukraine (1996-2006, 2010-2014) and the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine (2006-2010, 2014 – until now).

As for the rest of the post-Soviet countries, attempts to consolidate the institution of vice-president have also been unsuccessful. In all countries it existed only in the first years of independence: *Kazakhstan* – 1991-1996 (E. Asanbayev), *Uzbekistan* – 1990-1992 (Sh. Mirsaidov), *Kyrgyzstan* – 1990-1993 (N. Isanov, G. Kuznetsov, F. Kulov), *Tajikistan* – 1990-1992 (K. Makhkamov, R. Nabiyeu).

Azerbaijan is the only post-Soviet country to hold the post of vice-president. More precisely, a group of positions following the position of the President of Azerbaijan has been established there. There is a position of the first vice-president and positions of vice-presidents of Azerbaijan. The current First Vice-president of Azerbaijan is M. Aliyeva, the wife of President I. Aliyev; the positions of other vice-presidents are still vacant. The positions of vice-presidents of Azerbaijan were established by a series of amendments to the Constitution adopted in a constitutional referendum on September 26, 2016, which give the president the right to appoint and dismiss the first vice-president and vice-presidents.

Conclusions. Having considered the world constitutional theory and practice of the functioning of the institution of vice-presidency in the system of higher state authorities, the following generalizations can be made:

– this constitutional and legal institution is the most stable and effective in the United States – a country with a presidential form of the republic, going from the customary-traditional basis to the constitutional regulation. At the same time, it is not free from some contradictions and conflicts when, for example, the vice-president is elected according to the system of executive power, and exercises constitutionally enshrined powers in the field of legislative power;

– in Latin America, the figures of vice-presidents are mostly technical, as they are

subject to significant political personification by incumbent presidents. At the same time, there are several important democratic elements in the modern Latin American model of the presidency. First, in a number of countries on this continent, the president is elected for one term and deprived of the right to re-election, which significantly reduces the possibilities for establishing a regime of personal power. Second, in many Latin American countries, multiparty systems are becoming more active, making conditions for parliamentary and extra-parliamentary opposition to presidential power. Thirdly, the judiciary is greatly strengthening its independence, as evidenced by the removal from power by the parliaments and courts of the presidents of Brazil and Venezuela, whereas in the last century the presidents of most countries in the region were removed only by military coup d'état;

– in the rest of the world, mostly in mixed republics, the institution of vice-presidency is almost non-existent. However, the procedure for the transfer of temporary powers of the head of state has not been finally resolved, which periodically raises the issue of transition from mixed (dualism of executive power) to a specific type of republican government – presidential or parliamentary one.

References

1. Зелінська М. Інститут глави держави в президентських системах країн Латинської Америки. *Політичний менеджмент*. 2011. № 4. С. 146–151.
2. Как почернел Белый дом России // Николай Зенькович. *Новости из Кремля*. 1998. URL : <https://www.e-reading.mobi/chapter.php/143333/300/nikolay-zenkovich-novosti-iz-kremlya.html>.
3. Кармазіна М. Інститут президентства: походження та сутність феномена. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 36–50.
4. Конституция РСФСР 1978 года (в редакции 1 ноября 1991 года). URL : <https://ru.wikisource.org/wiki>.
5. Левчук М. М. Еволюція президентської влади в США. *Право і громадянське суспільство*. 2015. №1. С. 33–43.
6. Орзіх М. Президентська республіка – різновид республіканської форми правління. *Право України*. 2009. № 10. С. 72–77.
7. Яковлев А. А. Розвиток інституту глави держави: досвід і сучасність України. *Право та інновації*. № 3 (15) 2016. С. 34–40.
8. Alejandro Bonvecchi, Carlos Scartascini. The Presidency and the Executive Branch in Latin America: What We Know and What We Need to Know. URL : <https://publications.iadb.org/publications/english/document/The-Presidency-and-the-Executive-Branch-in-Latin-America-What-We-Know-and-What-We-Need-to-Know.pdf>.
9. Argentina Crisis Deepens as Vice-president Blasts Fernandez. URL : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-09-16/argentine-vp-kirchner-blasts-fernandez-over-catastrophic-loss>.
10. Baumgartner, J.C., and R. Evans. 2009. «Constitutional Design of the Executive: Vice Presidencies in Comparative Perspective». *Congress and the Presidency*, 36: 148–163.
11. Cowan, Edward (November 5, 1977). «Mondale Casts Tie Breaking Vote as Senate Completes Action on Bill to Raise Social Security Taxes». *The New York Times*. Archived from the original on April 20, 2021. URL : <https://www.nytimes.com/1977/11/05/archives/mondale-casts-tiebreaking-vote-as-senate-completes-action-on-bill.html>
12. Joel K. Goldstein. *The White House Vice Presidency. The Path to Significance, Mondale to Biden*. Lawrence: University Press of Kansas, 2016. 440 p.
13. Jules Witcover. *The American vice presidency: from irrelevance to power*. Washington, DC : Smithsonian Books, 2014. 575 p.
14. Kengor Paul. *Wreath Layer or Policy Player: The Vice-president's Role in Foreign Policy*. Lanham, MD, 2000: Lexington Books. 352 p.
15. List of current vice-presidents and designated acting presidents. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_current_vice_presidents_and_designated_acting_presidents.
16. Uruguay's Constitution of 1966, Reinstated in 1985, with Amendments through 2004. URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Uruguay_2004.pdf?lang=en.
17. Venezuela (Bolivarian Republic of)'s Constitution of 1999 with Amendments through 2009. URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf.

Submitted 10.12.2021

1. Zelins'ka, M. (2011) Instytut hlavy derzhavy v prezydent's'kykh systemakh krayin Latyns'koyi Ameryky [Institute of the head of state in the presidential systems of Latin America]. *Politychnyy menedzhment*. № 4, pp. 146–151. [in Ukr.].

2. Kak pochernel Belyy dom Rossii [How the White House of Russia turned black] // Nikolay

Zen'kovych. Novosti yz Kremlya. 1998. URL : <https://www.e-reading.mobi/chapter.php/143333/300/nikolay-zenkovich-novosti-iz-kremlya.html>. [in Russ.].

3. Karmazina, M. (2004) Instytut prezidentstva: pokhodzhennya ta sutnist' fenomena [The Institute of the Presidency: the origin and essence of the phenomenon]. *Politychnyy menedzhment*. № 3, pp. 36–50. [in Ukr.].

4. Konstitutsyya RSFSR 1978 goda (v redaktsiyi 1 noyabrya 1991 goda) [The Constitution of the RSFSR of 1978 (as amended on November 1, 1991)]. URL : <https://ru.wikisource.org/wiki/>. [in Russ.].

5. Levchuk, M. M. (2015) Evolyutsiya prezident's'koyi vlady v SShA [The evolution of presidential power in the United States]. *Pravo i hromadyans'ke suspil'stvo*. №1, pp. 33–43. [in Ukr.].

6. Orzikh, M. (2009) Prezydent-s'ka respublika – riznovyd republikans'koyi formy pravlinnya [Presidential republic – a kind of republican form of government]. *Pravo Ukrainy*. № 10, pp. 72–77. [in Ukr.].

7. Yakovlyev, A. A. (2016) Rozvytok instytutu hlavy derzhavy: dosvid i suchasnist' Ukrainy [Development of the head of state institution: experience and modernity of Ukraine]. *Pravo ta innovatsiyi*. № 3 (15), pp. 34–40. [in Ukr.].

8. Alejandro Bonvecchi, Carlos Scartascini. The Presidency and the Executive Branch in Latin America: What We Know and What We Need to Know. URL : <https://publications.iadb.org/publications/english/document/The-Presidency-and-the-Executive-Branch-in-Latin-America-What-We-Know-and-What-We-Need-to-Know.pdf>.

9. Argentina Crisis Deepens as Vice-president Blasts Fernandez. URL : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-09-16/argentine-vp-kirchner-blasts-fernandez-over-catastrophic-loss>.

10. Baumgartner, J.C., and R. Evans (2009). «Constitutional Design of the Executive: Vice Presidencies in Comparative Perspective». *Congress and the Presidency*, no 36, pp. 148–163.

11. Cowan, Edward (November 5, 1977). «Mondale Casts Tie Breaking Vote as Senate Completes Action on Bill to Raise Social Security Taxes». The New York Times. Archived from the original on April 20, 2021. URL : <https://www.nytimes.com/1977/11/05/archives/mondale-casts-tie-breaking-vote-as-senate-completes-action-on-bill.html>.

12. Joel K. Goldstein (2016) The White House Vice Presidency. The Path to Significance, Mondale to Biden. Lawrence: University Press of Kansas, 440 p.

13. Jules Witcover (2014) The American vice presidency: from irrelevance to power. Washington, DC : Smithsonian Books, 575 p.

14. Kengor Paul (2000) Wreath Layer or Policy Player: The Vice-president's Role in Foreign Policy. Lanham, MD : Lexington Books. 352 p.

15. List of current vice-presidents and designated acting presidents. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_current_vice_presidents_and_designated_acting_presidents.

16. Uruguay's Constitution of 1966, Reinstated in 1985, with Amendments through 2004. URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Uruguay_2004.pdf?lang=en.

17. Venezuela (Bolivarian Republic of)'s Constitution of 1999 with Amendments through 2009. URL : https://www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf.

ABSTRACT

The research paper deals with analysis of the constitutional and legal status of the vice-president in the system of higher state authorities in different countries of the world. The authors have identified its advantages and disadvantages in terms of efficiency, stability and continuity of government.

They have found that the most stable and effective is this constitutional and legal institution in the United States – a country with a presidential form of the republic, going from the customary-traditional basis to the normative-constitutional regulation.

In Latin America, the figures of vice-presidents are mostly technical, as they are subject to significant political personification by incumbent presidents. At the same time, there are several important democratic elements in the modern Latin American model of the presidency. In the rest of the world, mostly in mixed republics, the institution of vice-presidency is almost non-existent.

Keywords: *vice-president, constitution, powers, head of state, elections, candidate, form of government.*

УДК 343.726
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-544-548

Роман ШАПОВАЛОВ[©]
кандидат економічних наук
(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА-ЕКОНОМІСТА ПІД ЧАС ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З БАНКРУТСТВОМ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто основні аспекти та засади проведення судово-економічних експертиз та експертних досліджень, пов'язаних з документальним підтвердженням розміру збитків, завданих сторонам у справах про банкрутство.

Зокрема, розглянуто межі компетенції судового експерта-економіста під час проведення судово-економічних експертиз, пов'язаних з документальним підтвердженням розміру збитків у справах про банкрутство. Крім того, у статті розкрито сутність судово-економічної експертизи, а також наведено відмінність юридичного та економічного змісту поняття збитків. Наведено критерії визнання недійсними правочинів у судовому порядку, що визначені відповідним законодавством України.

Ключові слова: банкрутство, збитки, судово-економічна експертиза, компетенція, кредитор, боржник.

Постановка проблеми. Проблематика теми цієї статті полягає в особливостях судово-економічних експертиз, під час проведення яких основним завданням є документальне підтвердження збитків, завданих внаслідок здійснення господарських операцій, спрямованих на вчинення фіктивного банкрутства. Питання, що виносяться на вирішення експертів у справах про банкрутство, досить часто межують з юридичною кваліфікацією злочинів фінансового характеру, а також наданням правової оцінки діям посадових осіб, що неприпустимо під час проведення судових експертиз та виходить за межі компетенції судового експерта з правом проведення судово-економічної експертизи.

Мета статті: висвітлення основних аспектів щодо меж компетенції судових експертів-економістів під час проведення судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних із завданням збитків під час здійснення підприємствами господарських операцій, спрямованих на фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства чи приховування банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Економічна злочинність в Україні й окремі її види характеризуються постійним зростанням рівня латентності, поширенням та вдосконаленням тінювих схем зловживань з бюджетними коштами, проявів кримінальної корупції з боку службових осіб органів державної влади та управління в межах реалізації ними своїх повноважень тощо. У зв'язку з активним розвитком фінансової системи, технологічним удосконаленням здійснення фінансових операцій, проникненням у національні економіки транснаціональної злочинності, проблема запобігання та протидії економічній злочинності набуває глобального характеру. Становлячи систему загроз для фінансових ринків, зокрема національних, економічна злочинність стає проблемою національної економічної безпеки. Криміналізація економічних відносин постає як одна з основних загроз економічній безпеці України. Ефективна діяльність правоохоронної системи – це основний фактор, спрямований на нейтралізацію цієї загрози.

Судово-економічна експертиза є одним із найбільш поширених видів судових експертиз. Необхідність у судово-економічній експертизі виникає під час розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень, цивільних та господарських справ, у разі виникнення необхідності в аналізі даних про фінансово-господарські операції, що

відображені в бухгалтерському обліку.

У процесі проведення експертиз цього виду аналізується виробнича і фінансово-господарська діяльність підприємств із різними формами власності, які допустили втрати, привласнення товарно-матеріальних цінностей, а також спричинили матеріальну шкоду (збитки) Державному бюджету України.

Бухгалтерські документи, які відображають господарську діяльність підприємств, є одним із основних видів доказів у справах про розкрадання майна, грошових коштів та інших економічних злочинів. Корисливі злочини, які вчиняються у сфері економіки, характеризуються латентністю (прихованістю). Тому для їх розкриття необхідно володіти не лише тактикою виявлення, але й методикою, в основу якої покладено способи використання обліково-бухгалтерської, фінансової та статистичної документації [5, с. 4–5].

Реформу системи банкрутства визначено в Україні серед пріоритетних, зокрема Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», Коаліційною угодою, Програмою діяльності Кабінету Міністрів України та Планом законодавчого забезпечення реформ в Україні.

21 жовтня 2019 року введений в дію Кодекс України з процедур банкрутства [1], який набрав чинності 21 квітня 2019 року. Основним нововведенням вищезазначеного нормативно-правового акта є запровадження процедури банкрутства і відновлення платоспроможності фізичної особи.

Для досягнення мети запровадження механізмів відновлення платоспроможності фізичних осіб, серед іншого, запропоновано створити окрему систему регулювання специфічних правовідносин, пов'язаних із необхідністю вирішити проблему надмірної заборгованості фізичної особи, яка діятиме поруч із системою банкрутства юридичних осіб і підприємців. Тож вся система регулювання правовідносин, пов'язаних з неможливістю розрахуватись за своїми боргами, представлена в одному Кодексі, що в цілому сприяє більш ефективному застосуванню правових норм щодо вирішення проблем неплатоспроможності.

Отже, метою ухвалення Кодексу України з процедур банкрутства є підвищення ефективності здійснення процедур банкрутства, рівня захищеності прав кредиторів, вдосконалення процедури продажу майна боржника на аукціоні, підвищення рівня виконання контрактів та судових рішень, врегулювання відносин щодо відновлення платоспроможності фізичних осіб, які опинилися в скрутному фінансовому становищі та потребують допомоги з боку держави.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2].

Як правило, судово-економічна експертиза є досить складним та трудомістким процесом, який потребує дослідження та аналізу великого обсягу документів, до яких належать первинні документи бухгалтерського обліку, облікові регістри, фінансова та податкова звітність, в яких відображений повний цикл здійснення господарських операцій, що є об'єктами розслідування злочинів економічної спрямованості, в тому числі і у справах, пов'язаних з банкрутством. Для проведення повного та якісного дослідження судовому експерту необхідні якісні і достовірні джерела інформації, а саме документи, в яких міститься інформація фінансового характеру.

Отже, більшість порушень законодавства як юридичними, так і фізичними особами знаходить своє відображення в первинних документах бухгалтерського та податкового обліку, облікових регістрах, а також фінансовій та податковій звітності.

Сутність судово-економічної експертизи, в тому числі у справах, пов'язаних з банкрутством, полягає в дослідженні фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, що має спеціальні знання в галузі економіки, з метою надання висновку стосовно кола питань, що були поставлені органами досудового розслідування, стороною захисту чи судом.

Межі компетенції експерта-економіста визначаються передусім предметом судово-економічної експертизи – відображеними в документах бухгалтерського та податкового обліку господарськими операціями, що стали об'єктом розслідування або судового розгляду і щодо яких експерт дає висновок з поставлених на його вирішення запитань. Тобто господарські операції є предметом бухгалтерського обліку, але експерт

досліджує не самі господарські операції, а їхнє відображення у бухгалтерському та податковому обліку підприємства (організації, установи).

Неприпустимо призначати експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань, а також порушувати перед експертом правові питання, вирішення яких віднесене законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо).

Але навіть під час використання таких спеціальних знань експерт-економіст може припуститися виходу за межі своєї компетенції, тому що всі нормативні акти, які регулюють здійснення фінансово-господарської діяльності підприємств, у тому числі організацію та ведення бухгалтерського обліку, оподаткування, містять у собі два види норм – спеціальні та юридичні.

Для застосування спеціальних норм експерту необхідно мати спеціальні знання з певної економічної кваліфікації (ведення бухгалтерського та податкового обліку, складання звітності). Для застосування юридичних норм експертної кваліфікації недостатньо, оскільки найчастіше це норми про зміст порушень та відповідальності за ці порушення.

Досить часто у справах, пов'язаних з банкрутством, на вирішення експерта виносяться запитання, відповідь на які передбачає вихід за межі його компетенції. Такі запитання можуть передбачати правову оцінку договорів або здійснених господарських операцій, оцінку дій службових або посадових осіб, встановлення інших фактів, дослідження яких не потребує спеціальних знань експерта-економіста.

Наприклад запитання: «Ким були вчинені дії, спрямовані на доведення до банкрутства підприємства?», «Які нормативно-правові акти були порушені певною особою під час вчинення протиправних дій щодо фіктивного банкрутства?» не належать до компетенції експерта-економіста, тому що такі запитання передбачають визначення кола осіб, за участю яких були здійснені певні господарські операції, а також передбачають надання правової оцінки діям таких посадових осіб.

Тобто на вирішення експертизи не може бути поставлена оцінка всіх обставин справи, а лише тих задокументованих фактів про здійснення господарських операцій та їхнє відображення в облікових регістрах підприємства, що потребують спеціальних знань у межах певної експертної спеціальності.

Серед експертних завдань, проведення дослідження за якими межує з можливістю виходу за межі компетенції, є питання визначення збитків, яке по-різному розглядається в економічній та юридичній літературі.

Збитки в юридичному розумінні поділяються на прямі понесені витрати, які здійснив кредитор, або нанесені йому внаслідок пошкодження майна, втрати, та не одержані кредитором доходи внаслідок невиконання зобов'язань контрагентом (боржником).

Економічний зміст збитків багатьма науковцями та економістами-практиками визначається як матеріальні (майнові та фінансові) втрати, яких зазнала одна сторона внаслідок порушення будь-яких зобов'язань іншою стороною, або форс-мажорних обставин (стихійне лихо, девальвація національної валюти, військові дії тощо).

Як свідчить експертна практика, на розгляд експертів виносяться запитання як в економічній, так і в юридичній площині або редакція запитань може бути на межі економічного чи юридичного розуміння збитків, що ускладнює експертне завдання.

У Методиці «Вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків» [4] зазначено, що під збитками розуміються негативні наслідки у майновій сфері особи, чії права порушені.

Досить часто ініціатори проведення судово-економічних експертиз, виносять перед судовими експертами питання, які не входять до меж їхньої компетенції, а саме: є правовими (передбачають надання правової оцінки діям посадових осіб та кваліфікації їх дій як злочину); мають ревізійний характер (передбачають виявлення судовим експертом порушень законодавства суб'єктами господарювання); не містять економічного змісту, а є юридичними (передбачають тлумачення норм законодавства, що не регулює питання, вирішення яких потребує застосування спеціальних знань в галузі економіки, фінансів та бухгалтерського обліку).

Відповідно до статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства правочини, вчинені боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, можуть

бути визнані недійсними господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитора, якщо вони завдали збитків боржнику або кредиторам, з таких підстав:

- боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку;
- боржник до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим;
- боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами, відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів;
- боржник оплатив кредиту або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість майна;
- боржник узяв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог [1].

До компетенції експерта-економіста не входить віднесення правочинів до категорії недійсних або завідомо невігідних (франдаторних). Під час проведення судово-економічних експертиз, шляхом дослідження первинних документів бухгалтерського обліку, аналізу підлягають господарські операції боржника, які призвели до неможливості виконання його зобов'язань перед кредиторами.

У межах проведення судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних з банкрутством боржника, під час визначення збитків в переважній більшості випадків, зважаючи на положення наказу Міністерства економіки України [3], необхідним є проведення економічного аналізу діяльності такого боржника на предмет документального підтвердження наявності у боржника економічних ознак приховування банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства. У разі документального підтвердження таких ознак, з метою встановлення розміру збитків, завданих кредиту, експерт-економіст в подальшому досліджує економічний процес та джерела виникнення безнадійної заборгованості боржника перед певним кредитором або кредиторами.

Крім того, треба зазначити, що під час проведення судово-економічних експертиз з питань документального підтвердження розміру збитків у справах, пов'язаних з банкрутством, типових ситуацій немає. З огляду на підстави, визначені в статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства [1], експерту-економісту необхідно дослідити всі обставини та економічні процеси, що передували завданню збитків кредиторам.

Висновки. Під час формулювання питань, що пов'язані з документальним підтвердженням розміру збитків, у справах про банкрутство ініціаторам проведення судово-економічних експертиз необхідно враховувати, що економічний і юридичний зміст категорії «збитки» суттєво відрізняються. З економічного погляду збитками визнаються будь-які втрати, пов'язані зі зменшенням майна чи погіршенням його якості незалежно від того, з яких причин вони виникли. В основу юридичного визначення збитків покладено підстави їх виникнення – протиправні дії певної особи. Питання щодо встановлення збитків у їх юридичному розумінні виходять за встановлені законом межі використання спеціальних знань судовим експертом.

Вирішуючи питання щодо визначення збитків, експерт визначає їх економічну складову, тобто розмір втрат, заподіяних потерпілій особі, незалежно від підстав їх виникнення, що необхідно враховувати ініціаторам проведення судово-економічних експертизи під час їх призначення.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.
2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text>.
4. Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків. Київський НДІСЕ МЮ України, 2004. Державна реєстрація від 03.03.2010.

У Реєстрі методик проведення судових експертиз зареєстрована за № 11.0.22.

5. Шаповалов Р. А. Правове забезпечення проведення судово-економічних експертиз : практ. посібник. Київ : ІСТЕ СБУ, 2021. 75 с.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva [Bankruptcy Procedure Code of Ukraine] vid 18.10.2018I. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>. [in Ukr.].

2. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination] : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukr.].

3. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy shchodo vyyavlennya oznak neplatospromozhnosti pidpnyemstva ta oznak diy z prykhovuvannya bankrutstva, fiktyvnoho bankrutstva chy dovedennya do bankrutstva [On approval of Methodical recommendations on revealing of signs of insolvency of the enterprise and signs of actions on concealment of bankruptcy, fictitious bankruptcy or bringing to bankruptcy] : nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19.01.2006 № 14. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text>. [in Ukr.].

4. Metodyka vyrishennya sudovo-ekonomichnoiu ekspertyzoyu pytan shchodo sprychynennya materialnykh zbytkiv [Methods of resolving forensic economic issues to cause material damage]. Kyivskiy NDISE MYu Ukrainy, 2004. Derzhavna reiestratsiia vid 03.03.2010. U Reiestri metodyk provedennia sudovykh ekspertyz zareiestrovana za № 11.0.22. [in Ukr.].

5. Shapovalov, R. A. Pravove zabezpechennya provedennya sudovo-ekonomichnykh ekspertyz [Legal support of forensic economic examinations] : prakt. posibnyk. Kyiv : ISTE SBU, 2021. 75 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Shapovalov. Limits of competence of judicial expert economist documentary confirmation of the amount of losses in cases relating to bankruptcy of enterprises. The article considers the main aspects and principles of forensic economic expertise and expert research related to the documentary evidence of the amount of damages caused to the parties in bankruptcy cases.

Thus, this article considers the limits of competence of a forensic economist in conducting forensic economic examinations related to the documentary evidence of the amount of damages in bankruptcy cases. In addition, the article reveals the essence of forensic economic expertise, as well as the difference between the legal and economic content of the concept of damages. The criteria for invalidation of transactions in court, which are determined by the relevant legislation of Ukraine.

The problem of the topic of this article is the peculiarities of forensic economic examinations in which the main task is to document the damage caused by business transactions aimed at committing fictitious bankruptcy.

Issues to be decided by experts in bankruptcy cases often border on the legal qualification of financial crimes, as well as providing a legal assessment of the actions of officials, which is unacceptable during forensic examinations and beyond the competence of forensic experts with the right to conduct forensic economic examinations.

When formulating issues related to the documentary evidence of the amount of damages, in bankruptcy cases, the initiators of forensic economic examinations must take into account that the economic and legal content of the category of «damages» differ significantly. The basis for the legal definition of damages is the grounds for their occurrence – illegal actions of a certain person. The issues of establishing damages in their legal sense go beyond the limits established by law for the use of special knowledge by a forensic expert.

Deciding on the determination of damages, the expert determines their economic side, ie the amount of losses caused to the victim, regardless of the reasons for their occurrence, which must be taken into account by the initiators of forensic economic examination in their appointment.

Keywords: *bankruptcy, losses, forensic economic expertise, competence, creditor, debtor.*

УДК 342.9; 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-549-553

Сергій ШЕВЧЕНКО[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

УЧАСТЬ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВАРТИ ПІД ЧАС ПІДТРИМАННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

У дослідженні йдеться про повноваження відповідно до покладених завдань та мети діяльності муніципальної варти, яка діє в різних містах України, територіальних громадах тощо. Акцентовано на відсутності нормативного регулювання (на рівні Закону) визначення такого поняття, як «муніципальна варта» або «муніципальна поліція», що призводить до різного тлумачення й трактування представниками наукової спільноти). Висвітлюються думки багатьох дослідників на такі поняття, як «муніципальна поліція» та «муніципальна варта». Зміст таких визначень дозволяє зробити висновки про пріоритетність у забезпеченні або підтриманні громадського порядку муніципальною вартою.

Наголошено на необхідності прийняття Закону «Про муніципальну варту», норми якого встановлювали б повноваження варти, в тому числі щодо підтримання громадського порядку, профілактики правопорушень та охоронної діяльності як пріоритетних напрямів діяльності варти, адміністративно-правовий статус вартового, визначав би джерела фінансування (місцевий бюджет громади), підзвітність і підконтрольність представників муніципальної варти.

Ключові слова: варта, підходи, муніципальна поліція, статuti, повноваження.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні активно відбувається процес децентралізації, активно об'єднуються громади, відбувається розвиток місцевого самоврядування, а громадяни як частина громадянського суспільства все активніше беруть участь у справах громади, міста, села тощо. Зокрема, вони можуть долучатись і до виконання завдань так званої муніципальної варти. Водночас сьогодні склалась достатньо неоднозначна ситуація із криміногенною ситуацією та порушенням громадського порядку. Муніципальна варта може долучатись до превентивної діяльності, яку здійснюють патрульні поліцейські Національної поліції України (до речі, в деяких європейських державах, про які далі йтиметься, може застосовуватись поняття «муніципальна поліція»), забезпечувати громадський порядок та багато інших, важливих для життя та безпеки громади аспектів.

Водночас за умов активних євроінтеграційних процесів не завадить розглянути й основи практики застосування так званої муніципальної поліції в державах із розвиненою демократією на кшталт держав-членів Європейського Союзу. Отже, вважаємо, що обрана проблематика має актуальність для розвитку адміністративного права та поліцейстики, для поліпшення ситуації із забезпеченням громадського порядку в містах та інших населених пунктах, у громадських місцях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку, де висвітлюються питання вітчизняного та закордонного досвіду щодо участі муніципальної варти або муніципальної поліції під час підтримання громадського порядку, здійснили внесок такі дослідники: В. Басс, О. Волуйко, Т. Гудзь, Д. Калаянов Ю. Топчій, Р. Хантер, Є. Шихов, Г. Юсеніс та інші.

Метою статті є висвітлення практики використання в закордонних державах муніципальної політики та аналіз вітчизняної нормативної бази та повноважень муніципальної варти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як розглядати окреслені темою дослідження аспекти, варто звернутись до визначення категорій «муніципальна варта» та «муніципальна поліція», розглянути питання співвідношення цих понять,

© С. Шевченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4133-8860>

seregashev@ukr.net

відмінностей або їх тотожності.

Наголосимо, що досі в українському законодавстві нормативно не врегульовано питання таких категорій, як «муніципальна варта» та «муніципальна поліція», що зі свого боку, як вказує досвід, призводить до достатньо відмінних в науковій літературі думок щодо трактування змісту зазначених понять.

А. Губанов використовує поняття «муніципальна поліція» у розумінні поліцейських формувань, що утворені органами місцевого самоврядування територіальних одиниць (наголошує, що на будь-яких, в тому числі й мегаполісів, не лише невеликих міст тощо) [2, с. 71]. Тут варто наголосити, що формування можуть виконувати деякі поліцейські та правоохоронні функції, якщо вони створені органами місцевого самоврядування, однак суто поліцейські формування можуть функціонувати у складі Національної поліції України.

Однак В. Орлов пропонує розглядати таку муніципальну поліцію (міліцію) як виконавчий орган публічної влади територіальної громади, до складу якого входять цивільні особи з числа муніципальних службовців, суб'єктом формування такої поліції є також органи місцевого самоврядування, відповідно, муніципальна поліція їх підзвітна та підконтрольна, а також фінансується з місцевого бюджету [4, с. 443]. Трактування цивільних осіб – муніципальних службовців також є достатньо невдалим, ймовірно, йшлося про цивільних осіб, які мають статус службовців органів місцевого самоврядування. А. Головін поняття «муніципальна поліція» визначає як механізм ефективного наближення працівників поліції до населення, А. Сергєєв пише, що місцева поліція (міліція) є: «озброєний підрозділ, який утворюється органами місцевого самоврядування за спільним поданням місцевих державних адміністрацій і виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, погодженим із МВС України, для забезпечення охорони прав і свобод громадян та громадського порядку на території села, селища, міста» [3, с. 62]. А. Поклонський наводить думку на підлеглість муніципальної поліції Міністерству внутрішніх справ України, хоча муніципальна поліція створюється органами місцевого самоврядування та звітує перед ними, хоча й взаємодіє з підрозділами поліції [5, с. 99], що входять до складу Національної поліції України.

Т. Гудзь муніципальній поліції надає визначення спеціального правоохоронного органу, який може бути утворений органами місцевого самоврядування з метою забезпечення та охорони прав і свобод мешканців громади, громадського порядку на території громади (село, місто), а фінансування здійснюється за рахунок місцевого бюджету. Б. Басс трактує поняття місцевої поліції (міліції) так: «уніфікований, незброєний орган місцевого самоврядування, діяльність якого обмежується патрулюванням, у тому числі забезпеченням безпеки дорожнього руху, дотриманням правил паркування, охороною громадського порядку та підтриманням тиші в нічний і вечірній час, дотриманням правил тримання домашніх тварин у господарстві та за його межами, а також профілактичною роботою на території обслуговування» [3, с. 64]. О. Проневич відповідно до поставлених перед поліцією завдань виділяє загальнодержавну поліцію та комунальну, або муніципальну, яка уповноважена на здійснення превентивної діяльності, надання у разі надзвичайних ситуацій допомоги населенню громади. На основі національного законодавства таким чином мають в контексті певного регіону/місцевості під час встановлення пріоритетних завдань муніципальної або комунальної поліції повинні враховуватись місцеві особливості, визначати їх повинна місцева влада, хоча усі завдання мають відповідати законам та концепціям забезпечення громадського порядку і не повинні стосуватись завдань боротьби з кримінальною злочинністю тощо. Водночас така поліція має отримати повноваження самостійного ухвалення управлінських рішень під час виконання функціональних обов'язків (охорона громадського порядку та превентивна діяльність щодо профілактики правопорушень в межах власної територіальної громади, громади села, міста, району в місті тощо) [8, с. 99]. Ми також хочемо акцентувати на необхідності законодавчого врегулювання питання діяльності будь-яких формувань при органах місцевого самоврядування, що виконують окремі правоохоронні функції.

Н. Капітонова виділяє два основних підходи щодо розуміння природи муніципальної поліції: «1) «державоцентристський» підхід, відповідно до якого через централізацію правоохоронної функції в державі працівники підрозділів муніципальної поліції перебувають у штаті МВС України і не перебувають у прямому підпорядкуванні місцевих рад, які лише зобов'язані забезпечити їх фінансування; структура, чисельність,

керівництво, призначення працівників, завдання, функції та повноваження формуються та затверджуються МВС України... 2) «громадоцентристський» підхід, згідно з яким муніципальна поліція виконавчий орган представницького органу місцевого самоврядування, йому підлеглий і підзвітний, утримується за рахунок коштів місцевого бюджету, а також створюється для здійснення правоохоронних функцій і функції соціального забезпечення на певній території, що належить конкретній територіальній громаді...» [3, с. 65–66].

У свою чергу, під поняттям «муніципальна варта» Ю. Топчій пропонує тлумачити підрозділ, що призначений для виконання охоронних завдань [9, с. 30]. Ми з таким визначенням муніципальної варті не погоджуємося й зазначимо: якщо звернутись до проєктів законів щодо муніципальної варті, то, наприклад, у законопроєкті «Про Варту» народного депутата В. Жеребнюка така варта є виконавчим органом сільської, селищної, міської ради, який бере участь в охороні громадського порядку, допомагає правоохоронним органам у запобіганні та припиненні правопорушень та злочинів. Сприяє органам місцевого самоврядування у забезпеченні виконання їх рішень, охороняє майно територіальної громади [9, с. 30]. Отже, в цьому законопроєкті муніципальній варті передбачалося надати важливі повноваження щодо здійснення громадського порядку та допомоги іншим правоохоронним органам. Дослідниця О. Капітонова називає таку варту: виконавчий орган в системі місцевого самоврядування, що створюється з метою із забезпечення охорони публічного порядку, законності, прав, свобод і законних інтересів громадян на території, що перебуває під юрисдикцією рад міста обласного та/або республіканського Автономної Республіки Крим значення, міст Києва, Севастополя, а також юрисдикцією сільської, селищної, міської ради територіальної громади, утвореної внаслідок добровільного об'єднання, та утримується за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету» [3, с. 132].

Погоджуємося із визначенням, що навела О. Капітонова, й зауважимо, що аналіз статутів муніципальних варт деяких міст України, наприклад, Одеси (де метою діяльності цієї варті, координацію діяльності якої здійснює уповноважений орган – департамент муніципальної безпеки Одеської міської ради, крім охорони майна територіальної громади є профілактика правопорушень на території міста Одеса, а п. 3.2.6. серед покладених завдань встановлює забезпечення охорони публічного порядку на території м. Одеси у взаємодії з підрозділами поліції [7]). У Статуті комунального підприємства «Муніципальна варта» Могилів-Подільської міської ради зазначено в п. 4.1, що основною метою діяльності підприємства є:

- забезпечення охорони громадського порядку на території міста;
- виконання заходів Програм міської ради у сфері забезпечення дієвого контролю за благоустроєм території міста;
- профілактика правопорушень;
- охорона майна, що перебуває у комунальній власності;
- захист майна, забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, фізичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, бюджетних установ та закладів;
- забезпечення контролю за здійсненням заходів з охорони майна та фізичних осіб;
- виконання завдань по проведенню стягнень місцевих податків та зборів [6] та багато інших цілей.

У цьому контексті поняття муніципальної варті та муніципальної поліції не відрізняється, вони є тотожними, якщо розглядати муніципальну поліцію, створену та підпорядковану органам місцевої влади формування, що лише взаємодіють та допомагають підрозділам Національної поліції України здійснювати превентивну діяльність, підтримувати громадський порядок тощо.

Наприклад, за джерелами фінансування виділяють такі: державні (федеральні), муніципальні (місцевого самоврядування), приватні (поліція фірм, концернів, синдикатів) поліцейські системи, підпорядковані різним міністерствам і відомствам тощо. Крім того, зарубіжний досвід пропонує два основні варіанти організації та функціонування поліції: 1) дворівнева структура, де разом із державним органом виконавчої влади (що є озброєним) діють муніципальні органи, спрямовані на охорону якраз громадського порядку, й в цих питаннях вони мають подібні повноваження та функції до відповідних органів виконавчої влади, але в межах певної громади; 2) муніципальна поліція діє не замість правоохоронних на місцевому рівні, а разом із

ними за чіткого розмежування компетенції, відповідного контролю та взаємодії. За такої моделі муніципальна поліція має лише певні правоохоронні функції [1, с. 59].

Висновки. Отже, серед головних проблем, що склались у нормативно-правовому регулюванні діяльності муніципальної варти, є відсутність, власне, на законодавчому рівні такого регулювання. Українське законодавство потребує ухвалення Закону «Про муніципальну варту», норми якого б встановлювали повноваження варти, в тому числі щодо підтримання громадського порядку, профілактики правопорушень та охоронної діяльності як пріоритетних напрямів діяльності варти, адміністративно-правовий статус вартового, визначали б джерела фінансування (місцевий бюджет громади), підзвітність і підконтрольність представників муніципальної варти.

Отже, з погляду «громадоцентристського» підходу, запропонованого Н. Капітоною, поняття муніципальної варти та муніципальної поліції є тотожними. Водночас наголошуємо, що в Україні щодо використання поняття саме «варта» є давні традиції, оскільки за часів Української держави П. Скоропадського діяла так звана «державна варта», яка виконувала функції поліції.

Список використаних джерел

1. Гайдай В. Механізми забезпечення охорони громадського порядку на місцевому рівні в умовах децентралізації влади: досвід ЄС для України. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9. № 2. С. 57–67.
2. Губанов А. В. Полиция зарубежных государств: организационно-правовые основы, стратегия, тактика, кадровое обеспечение деятельности, международное полицейское сотрудничество. Москва : Моск. акад. МВД РФ, 2001. 220 с.
3. Капітонова Н. В. Муніципальна поліція в структурі органів публічної влади: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 236 с.
4. Орлов В. А. Сучасні проблеми становлення та розвитку муніципальної міліції в Україні. *Форум права*. 2013. № 3. С. 442–447.
5. Поклонський А. С. Адміністративно-правові основи утворення місцевої міліції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 212 с.
6. Про перейменування Могилів-Подільського міського комунального підприємства «Муніципальна варта» : рішення Могилів-Подільської міської ради від 20.06.2018 № 643. URL : http://mpmr.gov.ua/uploads/documents/Rishennya_sesiy/7_s_25_sesiya/643.doc.
7. Про припинення комунального підприємства «Муніципальна охорона» шляхом перетворення : рішення Одеської міської ради від 14.12.2017 № 2772-VII. URL : <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/102223/>.
8. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : монограф. Харків : НікаНова, 2011. 509 с.
9. Топчій Ю. М. Адміністративно-правові аспекти діяльності комунальних охоронних підприємств (муніципальної варти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2019. 247 с.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Hayday, V. (2021) Mekhanizmy zabezpechennya okhorony hromads'koho poryadku na mistsevomu rivni v umovakh detsentralizatsiyi vlady: dosvid YeS dlya Ukrayiny [Mechanisms for ensuring public order at the local level in the context of decentralization of power: the EU experience for Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnya*. Vol. 9. № 2, pp. 57–67. [in Ukr].
2. Gubanov, A. V. (2001) Politsiya zarubezhnykh gosudarstv: orhanizatsyonno-pravovyye osnovy, strategiya, taktika, kadrovoye obespecheniye deyatel'nosti, mezhdunarodnoye politseyskoye sotrudnichestvo [Police of foreign countries: organizational and legal framework, strategy, tactics, staffing, international police cooperation]. Moscow : Mosk. akad. MVD RF, 220 p. [in Russ].
3. Kapitonova, N. V. (2017) Munitsypal'na politsiya v strukturі orhaniv publichnoyi vlady: teoretyko-pravove doslidzhennya [Municipal police in the structure of public authorities: theoretical and legal research] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv. 236 p. [in Ukr].
4. Orlov, V. A. (2013) Suchasni problemy stanovlennya ta rozvytku munitsypal'noyi militsiyi v Ukrayini [Modern problems of formation and development of municipal police in Ukraine]. *Forum prava*. № 3, pp. 442–447. [in Ukr].
5. Poklons'kyy, A. S. (2008) Administratyvno-pravovi osnovy utvorennya mistsevoyi militsiyi v Ukrayini [Administrative and legal foundations of the local police in Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 212 p. [in Ukr].
6. Pro pereyemuvannya Mohyliv-Podil's'koho mis'koho komunal'noho pidpryyemstva «Munitsypal'na varta» [On renaming the Mohyliv-Podil'sky City Municipal Enterprise «Municipal Guard»] : rishennya Mohyliv-Podil's'koyi mis'koyi rady vid 20.06.2018 № 643. URL : http://mpmr.gov.ua/uploads/documents/Rishennya_sesiy/7_s_25_sesiya/643.doc. [in Ukr].

7. Pro pryupynennya komunal'noho pidpryyemstva «Munitsypal'na okhorona» shlyakhom peretvorennya [On termination of the municipal enterprise “Municipal protection” by transformation] : rishennya Odes'koyi mis'koyi rady vid 14.12.2017 № 2772-VII. URL : <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/102223/>. [in Ukr].

8. Pronevych, O. S. (2011) Orhanizatsiyno-pravovi zasady diyal'nosti politsiyi (militsiyi) Nimechchyny, Pol'shchi ta Ukrayiny: porivnyal'no-pravovyy analiz [Organizational and legal principles of the militia (police) of Germany, Poland and Ukraine: comparative legal analysis] : monohraf. Kharkiv : NikaNova, 509 p. [in Ukr].

9. Topchiy, Yu. M. Administratyvno-pravovi aspekty diyal'nosti komunal'nykh okhoronnykh pidpryyemstv (munitsypal'noyi varty) : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Odes. derzh. un-t vnutr. sprav. Odesa, 2019. 247 p. [in Ukr].

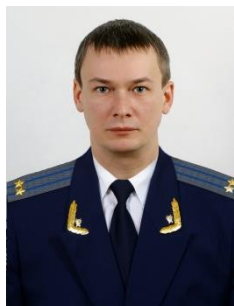
ABSTRACT

Serhii Shevchenko. Participation of the municipal guard while maintaining public order: domestic and foreign experience. The study deals with the powers in accordance with the tasks and objectives of the municipal guard, which operates in different cities of Ukraine, local communities and more. Emphasis is placed on the lack of normative regulation (at the level of the Law) of the definition of such a concept as «municipal guard» or «municipal police», which leads to different interpretations and interpretations by members of the scientific community. The opinions of many researchers on such concepts as «municipal police» and «municipal guard» are highlighted, the content of such definitions allows us to draw conclusions about the priority in ensuring or maintaining public order by the municipal guard. These are two main approaches to the content of the activities and organization of the municipal police, namely centralization of law enforcement in the state, when municipal police officers must be in the staff of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and not subordinate to local governments. police funding, and the powers, structure and personnel policy remain with the National Police of Ukraine; the second approach envisages the functioning of the municipal police as an executive body of local self-government, the municipal police is accountable to and under the control of local self-government bodies and the territorial community. It is stated that in accordance with the second approach and analysis of the statutes of municipal enterprises of some cities under the name «Municipal Guard», the terms «municipal police» and «municipal guard» are identical. Emphasis was placed on the need to adopt the Law on Municipal Guard, which established the powers of the guard, including maintaining public order, crime prevention and security activities as priority areas of the guard, the administrative and legal status of the guard, determined sources of funding (local community budget). accountability and control of representatives of the municipal guard.

Keywords: guard, approaches, municipal police, statutes, powers.

УДК 343.13 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-553-560

Роман ШЕСТОПАЛОВ[©]
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровська обласна
прокуратура, м. Дніпро, Україна)

СУДОВА ПРАКТИКА У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ ЗА СТАТТЕЮ 110-2 КК УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу судової практики у справах про злочини за статтею 110-2 КК України. Автором шляхом моніторингу даних Єдиного державного реєстру судових рішень за відповідним пошуковим контекстом здійснено вивчення судових рішень у справах про злочини проти основ національної безпеки, зокрема щодо судової практики постановлення вироків за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, ухвалених з часу запровадження норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за такі дії.

За результатами аналітичного дослідження диференційовано сфери застосування даної норми закону про кримінальну відповідальність та винесення судами відповідних рішень.

© П. Шестопапов, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1460-2355>

rams2000@ukr.net

Проаналізовано причини застосування судами, як правило, спрощеного порядку здійснення провадження, у тому числі щодо обсягу дослідження доказів, ухвалення на їх основі рішень про міру покарання. Висловлено авторську тезу про причини такого стану справ. Викладено аргументи щодо наявності проблемних питань, пов'язаних із правовим забезпеченням кримінально-правової охорони дій, які у своїй сукупності утворюють склад злочину за ст. 110-2 КК України, а також проблематику практичного застосування цієї норми.

Ключові слова: *судова практика, вирок, злочини проти основ національної безпеки, Єдиний державний реєстр судових рішень, фінансування, матеріальне забезпечення, мета, насильницька зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України.*

Постановка проблеми. Вжиття дієвих заходів щодо кримінально-правової охорони конституційного ладу, державної влади, територіальної цілісності України та забезпечення недоторканності її державного кордону є одним із ключових завдань сучасної правоохоронної системи. Зазначене вказує на необхідність визначення одним із пріоритетних завдань прокурора під час участі в судових засіданнях із розгляду кримінальних справ зазначеної категорії захист суспільних і державних інтересів з метою забезпечення ухвалення судами законних, обґрунтованих і справедливих рішень із притягненням винних до встановленої законом відповідальності. Зазначеному має передувати належне здійснення прокурором нагляду за додержанням законів слідчими органів безпеки у формі процесуального керівництва здійснення ними досудового розслідування, у тому числі щодо збору і фіксації доказів, перевірки їх належності та допустимості.

Утім, незважаючи на достатній стаж (з червня 2014 року) віднесення фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, до кримінально-караних, судова практика із розгляду кримінальних проваджень зазначеної категорії не свідчить про ефективність застосування положень статті 110-2 КК України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження проблемних питань боротьби із діяннями, що спрямовані на фінансування сепаратизму та інших дій, що у своїй сукупності утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого статтею 110-2 КК України, постійно перебувало в полі зору таких науковців, як: В. Гацелюка, Ю. Луценка, Н. Невідомої, Д. Олейникова, С. Плещького, О. Поповича, М. Рубашенка, К. Сиротова, Г. Татаренка, Р. Чорного та інших. Водночас більшість вказаних робіт цих науковців виконані в контексті наукових спеціальностей кримінального права чи кримінології, та містять висновки щодо необхідності удосконалення положень закону України про кримінальну відповідальність у цій сфері. Отже, сучасна юридична наука не містить достатніх аналітичних досліджень із розгляду судами кримінальних проваджень про злочини щодо фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України.

Метою статті є аналіз судової практики у справах про злочини за статтею 110-2 КК України. Зокрема, дослідженню підлягають судові рішення (вироки), постановлені з часу запровадження норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (статті 110-2 КК України).

Виклад основного матеріалу. Шляхом моніторингу судових рішень за даними Єдиного державного реєстру судових рішень вивчено практику розгляду судами кримінальних проваджень про злочини проти основ національної безпеки, зокрема у справах щодо фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України).

Вивченням встановлено, що з часу доповнення КК України статтею 110-2 (Згідно із Законом України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» № 1533-VII від 19.06.2014) українськими судами винесено 16 обвинувальних вироків (станом на дату написання даної статті), з яких 13 за фактами фінансування дій, пов'язаних із діяльністю на непідконтрольній українській державі території Донецької та Луганської областей

самопроголошених республік «ДНР/ЛНР», 2 (у т.ч. 1 вирок не набрав законної сили) – щодо фінансування дій, пов'язаних із тимчасовою окупацією РФ Кримського півострова, 1 (не набрав законної сили) – щодо фінансування дій осіб для їх участі в широкомасштабних акціях протестів у місті Києві поряд з адміністративними будівлями органів центральної влади та їх захоплення (за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 14, ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 109, ч. 3 ст. 110-2, ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 410 КК України).

Усі вироки у справах даної категорії, що набрали законної сили (14), винесені судами саме першої інстанції із призначенням особам покарання без ізоляції від суспільства (із застосування положень ст. 75 КК України щодо звільнення особи від відбування покарання із випробуванням), та ухвалені без дослідження доказів (окрім визнавальних показань самих обвинувачених), оцінки їх належності та допустимості, оскільки 9 вироків ухвалено за результатами затвердження судами угод про визнання винуватості між обвинуваченим і прокурором (з яких 8 вироків щодо фінансування дій, пов'язаних із діяльністю так званих «ДНР/ЛНР» (вироки Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 08.10.2015, Дергачівського районного суду Харківської області від 11.05.2019, Київського районного суду м. Харкова від 03.06.2019, Мар'їнського районного суду Донецької області від 07.06.2019, Дергачівського районного суду Харківської області від 11.07.2019, Троїцького районного суду Луганської області від 14.08.2019, Дергачівського районного суду Харківської області від 28.01.2021, Сватівського районного суду Луганської області від 28.04.2021) та 1 вирок (Шевченківського районного суду м. Києва від 16.11.2021) щодо фінансування дій, пов'язаних із окупацією РФ Кримського півострова), 5 (вироки Жовтневого районного суду м. Харкова від 19.03.2021, Мар'їнського районного суду Донецької області від 23.04.2019, 01.07.2019, Дергачівського районного суду Харківської області від 25.02.2021, Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 07.09.2021) – за результатами встановленого судом скороченого порядку (ч. 3 ст. 349 КПК України) судового розгляду, а саме: шляхом визнання недоцільним дослідження судом доказів сторони обвинувачення, обмежившись допитом обвинувачених, які у всіх 5 вищевказаних випадках в повному обсязі визнали свою вину щодо фінансування ними дій, пов'язаних із діяльністю так званих «ДНР/ЛНР».

На наш погляд, причинами «млявого» притягнення осіб до кримінальної відповідальності саме за ст. 110-2 КК України є дуалізм проблематики практичного втілення положень цієї норми закону про кримінальну відповідальність.

По-перше, юридична техніка даної правової норми прописана в КК України таким чином, що в разі фактичного невизнання обвинуваченим своєї винуватості у скоєнні інкримінованого йому злочину, з огляду на проблематику доказування злочинів даної категорії, особу майже нерально притягнути до кримінальної відповідальності та засудити. Вищенаведений аналіз судової практики з цього питання не лише підтверджує наше твердження, але й вказує на ту обставину, що набуття усіма 15 судовими рішеннями законної сили відбулося за «пасивної позиції» сторони захисту, без створення нею дієвих «процесуальних перепон» стороні обвинувачення щодо доведення перед судом винуватості особи, представлення та обґрунтування нею зібраної доказової бази тощо.

По-друге, вищенаведений аналіз судової практики не лише підтверджує перше наше твердження, але й дає підстави зробити припущення, що спрощена процедура кримінального судочинства із розгляду справ за ст. 110-2 КК України є так званим «процесуальним компромісом» між сторонами обвинувачення і захисту, за яких кожен учасник «малою кров'ю» здобуває вигідне (у т.ч. для всіх сторін) процесуальне рішення, а саме: для сторони захисту – призначення покарання, не пов'язаного із реальним позбавленням волі; для сторони обвинувачення – обвинувальний вирок, який набрав законної сили, упередження судової тяганини, та як наслідок, закриття кримінального провадження за строками давності, недопущення справдження ризику постановлення виправдувального вироку через проблематику доказування у кримінальних провадженнях даної категорії та з огляду на мінливу політичну кон'юнктуру в державі, що прямо та опосередковано впливає на роботу правоохоронних органів у сфері протидії злочинам проти основ національної безпеки; для суду – де-факто, гарантії не оскарження обома сторонами вироку в апеляційному порядку та упередження його скасування вищестоящим судом.

Варто зауважити, що санкція ст. 110-2 КК України, зокрема її перша частина (основне покарання передбачає позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років), є менш тяжкою за схожі за суттю і алгоритмом дії, відповідальність за які визначена більш «жорсткими» суміжними статтями 258-5 КК України (фінансування тероризму – санкція навіть за частиною першої цієї статті передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна) чи ст. 258-3 КК України (організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації – покарання «стартує» від восьми років позбавлення волі) [1].

Вивченням судової практики із розгляду кримінальних проваджень за ст. 110-2 КК України встановлено, що майже 82 % розглянутих справ (13 із 16) стосувалися протиправних дій обвинувачених, пов'язаних із діяльністю так званих «ДНР/ЛНР», які в Україні чинною владою прийнято вважати терористичними організаціями, що знайшло своє відображення у зверненнях Верховної Ради України до міжнародних організацій та іноземних держав. Зокрема, у Зверненні Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором, затвердженому Постановою Верховної Ради України від 27.01.2015 за № 129-VIII, та Зверненні до Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, національних парламентів держав-членів ЄС, США, Канади, Японії та Австралії щодо масового розстрілу людей під Волновахою в Україні, затвердженому Постановою Верховної Ради України від 14.01.2015 за №106-VIII, Постанові Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Щодо протидії поширенню підтриманого Російською Федерацією міжнародного тероризму» від 22.07.2014 за № 1597-VII, Постанові Верховної «Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» від 21.04.2015 за № 337-VIII, Постанові Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про трагічну загибель людей внаслідок терористичного акту над територією України» від 22.07.2014 за № 1596-VII, Постанові Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» від 04.02.2015 за № 145-VIII.

Для прикладу, розглянемо декілька вироків за ст. 110-2 КК України, які набрали законної сили.

Так, вироком Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 08.10.2015 визнано винною ОСОБА_2 у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 110-2 КК України за те, що вона у період квітня-травня 2015 року здійснювала фінансові операції з грошовими коштами, які здобуті злочинним шляхом, збройному формуванню (козацький полк «Ярга», що дислокується в м. Антрацит Луганської області та входить до складу «ЛНР») на чолі з ОСОБА_4, а саме: здійснювала фінансові операції з обміну зношених та помічених фарбою та виведених з обігу грошових коштів, а також звичайних купюр української гривні на російські рублі та долари США, які у подальшому використовувались ОСОБА_4 для фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України. Суд затвердив угоду про визнання винуватості між обвинуваченою і прокурором, докази не досліджувались [2].

Вироком Дергачівського районного суду Харківської області від 28.01.2021 визнано винним ОСОБУ_1, який будучи фізичною особою-підприємцем і маючи у власності автомобіль марки «IVECO 440 E43», напівпричіп «Metaco Bobr» та напівпричіп марки «Schmitz s 01» сприяв незаконному постачанню товарів із України на територію, підконтрольну терористичній організації «ДНР», їх подальшій реалізації через підконтрольні невстановленим особам незаконно створенні підприємства за значно завищеними цінами та подальшому відрахуванню частини грошових коштів, отриманих від реалізації товарів до так званих «бюджетів» цієї організації. Суд затвердив угоду про визнання винуватості між обвинуваченим і прокурором, докази не досліджувались [3].

Вироком Жовтневого районного суду м. Харкова від 19.03.2019 визнано винним

ОСОБУ_1, який, маючи на меті матеріальне забезпечення терористичної організації «Донецька Народна Республіка» шляхом реалізації представникам останньої придбаної молочної продукції, ОСОБА_1, з використанням орендованого ним автомобіля марки «Volkswagen Crafter» білого кольору, д.н.з. НОМЕР_2 під керуванням громадянина України ОСОБА_4, вирушив в напрямку тимчасово окупованої території м. Горлівка Донецької області по автомобільній трасі «М-03», переміщуючи придбаний молочний продукт у кузові зазначеного автомобіля. Однак довести свої злочинні дії до кінця ОСОБА_1 не зміг, оскільки 04.04.2018 року, о 19 год. 50 хв. вищевказаний автомобіль було зупинено співробітниками Служби безпеки України на ділянці автомобільної траси «М-03», біля інформаційного покажчика (дорожнього знаку) з написом «Слов'янськ – б». За результатом проведення огляду марки «Volkswagen Crafter», серед іншого, виявлено 47 предметів, схожих на голівки сирного продукту, які ОСОБА_1 збирався перемістити на тимчасово окуповану територію м. Горлівка Донецької області, з метою фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Судом визначено скорочений порядок дослідження доказів, обмежившись допитом обвинуваченого, тому інші докази судом не вивчались [4].

Згідно вироку Троїцького районного суду Луганської області від 14.08.2019 судом встановлено, що ОСОБА_2, діючи за попередньою змовою з обвинуваченою ОСОБА_1, у період з початку 2015 по теперішній час, відповідно до (мовою оригіналу) «Закону ЛНР О податковій системі» та інших нормативно-правових актів перерахували до бюджету «ЛНР» грошові кошти у розмірі 550 800 російських рублів. Суд затвердив угоду про визнання винуватості між обвинуваченим і прокурором, докази не досліджувались [5].

Вироком Мар'їнського районного суду Донецької області від 27.06.2019 затверджено угоду про визнання винуватості між обвинуваченим і прокурором та засуджено за ч.1 ст.110-2 КК України ОСОБУ_1, який вирішив передати грошові кошти на територію «ДНР» для підтримання розвитку та функціонування органів місцевого самоврядування «ДНР». Продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, спрямованого на фінансування діяльності органів місцевого самоврядування «ДНР», а саме – на передачу грошових коштів для підвищення заробітної плати співробітникам Горлівської міської ради та проведення постійних агітаційних заходів серед населення м. Горлівка, ОСОБА_1, 28 лютого 2018 року обміняв власні грошові кошти у розмірі 54 000 (п'ятдесят чотирьох тисяч) гривень у пункті обміну грошових коштів на 2 000 (дві тисячі) доларів США. Після чого, у той же день, ОСОБА_1, прибувши за адресою: АДРЕСА_4 (автовокзал), передав грошові кошти у сумі 2 000 (дві тисячі) доларів США раніше не знайомому йому чоловіку, особа якого не встановлена, з метою фінансування діяльності органів місцевого самоврядування «ДНР» [6].

В угоді про визнання винуватості між обвинуваченою і прокурором, яку було затверджено вироком Дергачівського районного суду Харківської області від 11.05.2019 встановлено, що, виконуючи завдання представника «Міністерства палива, енергетики та вугільної промисловості «ЛНР», реалізуючи умисел, спрямований на фінансування (матеріальне забезпечення) дій, з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України ОСОБА_1, шляхом здійснення замовлення через мережу «Інтернет» придбала у невідомої особи «ПАР». Далі 20.02.2019 ОСОБА_1, домовившись з ОСОБА_3 про її перевезення з м. Харкова до м. Белгород Російської Федерації, не ставлячи останньому до відома про свій загальний злочинний намір, приблизно об 13 годині 30 хвилин виїхала із ОСОБА_3, на належному йому автомобілі, з м. Харкова в напрямку МАПП «Гоптівка» МП «Щербаківка» Харківської митниці. Разом з тим, 20.02.2019 о 15 год. 20 хв., в ході огляду місця події, на ділянці місцевості, розташованій на узбіччі автодороги М20 (сполученням Харків – МАПП «Гоптівка») на відстані близько 1195 метрів від МАПП «Гоптівка» МП «Щербаківка» Харківської митниці і близько 90 м від повороту на смт. Козача Лопань, злочинна діяльність ОСОБА_1, спрямована на фінансування (матеріальне забезпечення) дій, з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України, шляхом постачання «ПАР» до Міністерства палива, енергетики та вугільної промисловості ДНР» і м. Луганськ), була припинена, а ащик з «ПАР» у ОСОБА_1 було вилучено [7].

За результатами розгляду у скороченому порядку кримінального провадження, вироком Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 07.09.2021

засуджено за ч. 1 ст. 110-2 ОСОБУ_1, який 24 березня та 31 березня 2021 року скерував віртуальні активи – криптовалюту «Bitcoin» на загальну суму 0,018045 на «Bitcoin»-рахунок НОМЕР_1, що перебуває у володінні та користуванні невстановлених в ході досудового розслідування осіб – представників терористичної організації так званої «ДНР», метою якої є зміна меж території та державного кордону України, тим самим здійснив фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території та державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України [8].

Отже, власне, в усіх випадках дії обвинувачених певним чином були пов'язані із забезпеченням діяльності самопроголошених «ДНР/ЛНР» чи їх окремих представників. Зробимо припущення, що підставою кваліфікації дій обвинувачених саме за ст. 110-2 КК України була наявність у них спеціальної мети – насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону України.

При цьому, судова практика у справах про злочини щодо фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК України), пов'язані із окупацією РФ Кримського півострова фактично (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень) становить 1 обвинувальний вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 16.11.2021, що набрав законної сили, який винесено за результатами затвердженої угоди про визнання винуватості між обвинуваченим і прокурором та призначення узгодженого сторонами покарання, не пов'язаного із реальним позбавленням волі (4 роки позбавлення волі з іспитивим терміном на 2 роки). Відповідно до обставин справи, які стали підставою для кваліфікації дій обвинуваченого за ч. 1 ст. 110-2 КК України, громадянин РФ ОСОБА_1 не пізніше 27.11.2015, усвідомлюючи факт тимчасової окупації території АР Крим і м. Севастополя з боку РФ, та створення на її території незаконних органів державної влади РФ, у тому числі, підрозділів та установ Міністерства оборони РФ, ФСБ РФ, Міністерства внутрішніх справ РФ, інших міністерств, відомств та органів місцевого самоврядування РФ, вчинив фінансування дій, з метою зміни меж території та державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Фінансування зазначених дій полягало в матеріальному забезпеченні, а саме у здійсненні управління майном, яке на праві державної власності належить Україні, для забезпечення функціонування зазначених вище органів, установ та організацій, єдиним завданням яких є зміна меж території та державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України [9].

Згідно іншого вироку з обраної тематики (станом на дату написання статті вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 22.12.2021 не набрав законної сили) у період з 16.05.2019 по 29.04.2020, обвинувачена ОСОБА_1, усвідомлюючи той факт, що на території АР Крим діє окупаційна влада РФ, вчинила дії, направлені на практичне використання власних знань, умінь та навичок (як особи, що має спеціальні знання у галузі проектування об'єктів паливно-енергетичного комплексу) із модернізації Сімферопольської ТЕЦ, вчинені з метою зміни меж території України, які сприяли посиленню присутності окупаційних органів РФ на території АР Крим [10].

Висновки. Аналіз судової практики про злочини проти основ національної безпеки, зокрема за ст. 110-2 КК України, становить (станом на дату написання даної статті та за даними моніторингу Єдиного державного реєстру судових рішень) 16 вироків. Усі вироків у справах даної категорії, що набрали законної сили (14), винесені судами саме першої інстанції із призначенням особам основного покарання без ізоляції від суспільства (із застосування положень ст. 75 КК України щодо звільнення особи від відбування покарання із випробуванням), та ухвалені без дослідження доказів (окрім визнавальних показань самих обвинувачених), оцінки їх належності і допустимості, оскільки 9 вироків ухвалено за результатами затвердження судами угод про визнання винуватості між обвинуваченим і прокурором (з яких 8 вироків щодо фінансування дій, пов'язаних із діяльністю так званих «ДНР/ЛНР» та 1 вирок щодо фінансування дій, пов'язаних із окупацією РФ Кримського півострова), 5 – за результатами встановленого скороченого порядку (ч. 3 ст. 349 КПК України) судового розгляду, а саме: шляхом визнання недоцільним дослідження судом доказів сторони обвинувачення, обмежившись допитом обвинувачених, які у всіх 5 випадках у повному обсязі визнали свою вину.

Проблемні питання, пов'язані з кваліфікацією дій особи за ст. 110-2 КК України,

необхідність внесення змін до закону про кримінальну відповідальність щодо удосконалення даної правової норми, а також методика розслідування злочинів даної категорії, тактика доведення винуватості особи при підтриманні публічного обвинувачення в суді при розгляді справ даної категорії, стануть підставою для подальших наукових досліджень із обраної тематики.

Список використаних джерел

1. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T012341?an=911540>.
2. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 08.10.2015 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52051581>.
3. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 28.01.2021 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94463842>.
4. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 19.03.2019 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/805455989>.
5. Вирок Троїцького районного суду Луганської області від 14.08.2019 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83633980>.
6. Вирок Мар'їнського районного суду Донецької області від 27.06.2019 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/827446509>.
7. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 11.05.2019 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81655399>.
8. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 07.09.2021 / Єдиний державний реєстр судових рішень / URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99420042>
9. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 16.11.2021 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101134779>.
10. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 07.09.2021 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102162231>.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Kryminal'nyy Kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T012341?an=911540>.
2. Vyrok Zhovtnevoho rayonnoho sudu m. Zaporizhzhya vid 08.10.2015. [Verdict of the Zhovtnevy District Court of Zaporizhia of October 8, 2015] / Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52051581>.
3. Vyrok Derhachivs'koho rayonnoho sudu Kharkivs'koyi oblasti vid 28.01.2021 [Verdict of the Dergachiv District Court of the Kharkiv Region of 28 January 2021] / Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94463842>.
4. Vyrok Zhovtnevoho rayonnoho sudu m. Kharkova vid 19.03.2019 [Verdict of the Zhovtnevy District Court of Kharkiv of March 19, 2019] / Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/805455989>.
5. Vyrok Troyits'koho rayonnoho sudu Luhans'koyi oblasti vid 14.08.2019 [Verdict of the Troyitsky District Court of Luhansk Region of 14.08.2019] / Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83633980>.
6. Vyrok Maryins'koho rayonnoho sudu Donets'koyi oblasti vid 27.06.2019 [Verdict of the Mariinsky District Court of the Donetsk Region of 27.06.2019] / Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/827446509>.
7. Vyrok Derhachivs'koho rayonnoho sudu Kharkivs'koyi oblasti vid 11.05.2019 [Verdict of the Dergachi District Court of the Kharkiv Region of 11.05.2019] / Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81655399>.
8. Vyrok Krasnohvardiys'koho rayonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 07.09.2021 [Verdict of the Krasnogvardeisky District Court of Dnipropetrovsk of 07.09.2021] / Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99420042>.
9. Vyrok Shevchenkivs'koho rayonnoho sudu m. Kyyeva vid 16.11.2021 [Verdict of the Shevchenkivsky District Court of Kyiv of 16.11.2021] / Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101134779>.
10. Vyrok Krasnohvardiys'koho rayonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 07.09.2021 [Verdict of the Krasnogvardeisky District Court of Dnipropetrovsk dated 07.09.2021] / Yedynny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102162231>.

ABSTRACT

Roman Shestopalov. Judicial practice in cases of crimes under article 110-2 of the Criminal Code of Ukraine. The article is devoted to the analysis of judicial practice in cases of crimes under Article 110-2 of the Criminal Code of Ukraine. The author, by monitoring the data of the Unified State Register of court decisions on the appropriate search context, studied court decisions in cases of crimes against the foundations of national security, in particular regarding the judicial practice of sentencing for

financing actions committed with the aim of forcibly changing or overthrowing the constitutional order or seizing state power, changing the borders of the territory or state border of Ukraine, adopted since the introduction of the norm that provides for criminal liability for such actions.

Based on the results of the analytical study, the scope of application of this provision of the law on criminal liability and the issuance of relevant decisions by courts is differentiated. The reasons for the use by courts, as a rule, of a simplified procedure for conducting proceedings are analysed, including regarding the scope of research of evidence, making decisions on the measure of punishment based on it. The author's thesis about the reasons for this state of affairs is expressed. Arguments are presented regarding the existence of problematic issues related to the legal support of criminal legal protection of actions, which in their totality form the composition of a crime under Art. 110-2 of the CC of Ukraine, as well as the problems of practical application of this norm.

Keywords: *judicial practice, verdict, crimes against the foundations of national security, Unified State Register of court decisions, financing, material support, purpose, forced change or overthrow of the constitutional order, seizure of state power, changes in the borders of the territory or state border of Ukraine.*

УДК 159:316.62

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-560-566

Інна ШИНКАРЕНКО[©]
кандидат психологічних
наук, доцент
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Раджкумарі МІША
доктор філософії
(психологія)
(Психологічний
Університет Делі, Індія)

Аліна ЛУКОМСЬКА[©]
курсант
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

АДИКТИВНА (ЗАЛЕЖНА) ПОВЕДІНКА ЯК ФОРМА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті розглядається актуальна проблема психологічних особливостей залежності як девіантної поведінки особистості. Проаналізовані різні підходи до визначення адикції та визначено, як впливає психологічна залежність у підлітковому віці на структуру особистості. Окреслено причини, умови і фактори, що детермінують це соціально-психологічне явище. Підкреслено роль сімейного виховання як чинника формування особистості. Зазначені види хімічної і нехімічної залежності, які притаманні сучасному підліткови. Надані рекомендації педагогам та працівникам ювенальної превенції щодо своєчасного визначення та виявлення ознак адиктивної поведінки підлітків.

Ключові слова: *підлітки, особистість, девіантна поведінка, психологічна залежність, адикт, адиктивні форми поведінки.*

Постановка проблеми. Проблема адиктивної поведінки за останнє десятиліття набула значної актуальності у всьому світі. На сьогодні відзначається стійка тенденція до інтенсивного зростання рівня адиктивної поведінки в юнацькому середовищі, що

© I. Шинкаренко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0040-2010>
k_fp@dduvs.in.ua

© R. Meena, 2021
princessmeena9@gmail.com

© A. Лукомська, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0907-9918>
alinalukomskaa00@gmail.com

пов'язано зі зловживанням психоактивних речовин, алкогольною залежністю, тютюнопалінням, інтернет-залежністю, гемблінгом та інш. Масштаби поширення різного роду адикцій ставлять під загрозу фізичне, моральне та психологічне здоров'я людини. На фоні наркоманії зростає рівень злочинності, адже схильна до адикцій людина не вважає за необхідне дотримуватись правил, традицій, тому зростає ризик зараження на такі інфекційні хвороби як гепатит та ВІЛ-інфекція. Тютюнопаління є причиною виникнення багатьох хронічних захворювань. Розповсюдження комп'ютерів та різноманітних гаджетів призводить до більшої зацікавленості юнаків у віртуальному світі ніж в реальному. Трапляються випадки, коли людина так захоплюється віртуальним життям, що вже не бачить різниці і, граючи в комп'ютерні ігри, захоплюється настільки, що може зашкодити оточуючим. Тому, залежна поведінка, як форма девіації, перешкоджає соціалізації особистості, її становленню та формуванню. А девіантна поведінка підлітків найчастіше трансформується у кримінальну форму поведінки і є небезпечною як для самого неповнолітнього, так і для суспільства в цілому.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження зазначеної теми стали наукові праці знаних правників: С. Алексєєва, С. Братусь, О. Грибанова, Г. Давидова, В. Кудрявцева, О. Красавчикова, Г. Шершенєвіча, О. Безпалько, Л. Казміренко. Проблема адиктивної поведінки також привертала увагу вітчизняних та зарубіжних психологів. Адиктивна поведінка досліджувалася у роботах Н. Максимової, Л. Леонова, Н. Бочкарьова, А. Гоголева. Моделі формування залежних розладів досліджували Б. Братусь («зсув мотиву на мету»), Б. Уайнхолд (стадії розвитку залежності), Л. Бурбо (психодинамічний підхід до залежності), А. Янова (залежність як захист від первинного болю). Останнім часом підвищився інтерес до адикцій неповнолітніх, що висвітлено в роботах О. Ніколаєнка, В. Менделєвича, О. Безпалько, А. Капської, В. Тюріної, О. Карпенко, В. Оржеховської, П. Гусака, Н. Бурмаки, О. Савчука, Т. Мартинюк, І. Шишової, О. Мурашкевича. Аналізуючи наукову літературу з даної тематики слід відзначити різноаспектне відображення окресленої проблеми.

Метою статті є теоретичне обґрунтування психологічних особливостей залежності як девіантної поведінки особистості.

Виклад основного матеріалу. Девіантну поведінку можна кваліфікувати, як певні вчинки або сукупність таких вчинків, що зазвичай входять у протиріччя із суспільно прийнятими моральними, соціальними та юридичними нормами. Тому, не менш важливо буде зауважити, що жодне суспільство не взмозі просто прокласти межу та розділити усіх на тих, хто підкоряється певним суспільним нормам, та тих, хто відхиляється від них. Тож у більшості випадків ми зустрічаємо такий вид поведінки, як асоціальну. Зауважимо, що асоціальна поведінка – це поведінка, що ухиляється від дотримання морально-етичних норм, безпосередньо загрожує благополуччю міжособистісних стосунків. Вона може проявлятися як агресивна поведінка, алкоголізм, втягненість в азартні ігри на гроші тощо [7, с. 24].

Межі асоціальної поведінки особливо мінливі, оскільки вона більш за інші поведінкові девіації знаходиться під впливом культури й часу. Причини даної поведінки розглянуті у багатьох наукових дослідженнях [2; 4–5; 7–8].

Проблема залежної особистості та залежної поведінки є особливо актуальною у сучасному суспільстві. Залежність є формою рабства, яка обмежує особистісні можливості. Будь-яка залежність є перешкодою на шляху до самореалізації. Аналіз наукової літератури виявив відсутність єдиного визнаного поняття психологічної залежності. В широкому сенсі залежність є прагненням поклатися на когось або щось з метою отримання задоволення від адаптації [5, с. 18]. Залежна поведінка виявляється тісно пов'язаною як зі зловживанням зі сторони особи чимось або кимось, так і з порушенням її потреб. Деякі автори під психологічною залежністю розуміють прагнення постійно вживати наркотичний або інший препарат з метою знову пережити бажані відчуття, або ліквідувати явища психологічним фактором, що перешкоджає самостійному тривалому стриманню або повному припиненню прийому психоактивних речовин [8].

Інші автори розглядають психологічну залежність як емоційний стан, що характеризується відчуттям нагальної потреби в психоактивному препараті, пов'язаним з його вживанням, або з метою зняття негативних відчуттів, викликаних його зловживанням [8]. Психологічна залежність визначається як необхідність «Я» в прийомі

психоактивних речовин для досягнення певних емоційних переживань.

Але більшість науковців дотримується думки, що фактори, які впливають на формування залежного типу поведінки, такі:

- нестабільність політичної ситуації в державі;
- неправильне виховання дітей у родині або відсутність взагалі виховання;
- асоціальна поведінка батьків або інших членів родини, негативна психоемоційна обстановка в сім'ї;
- дитяча психотравма як фактор адиктивної поведінки;
- генетична схильність до різних форм адиктивної поведінки;
- меланхолічний тип темпераменту особи; слабкий тип нервової системи;
- затримка психічного розвитку особистості, мінімальна мозкова дисфункція;
- відсутність сенсу життя, хоббі;
- тривале перебування у стані фрустрації, стресу, депресії;
- слабкий розвиток емоційного інтелекту особистості;
- проблеми з навчанням, роботою;
- брак позитивних емоцій у житті;
- проблеми в особистому житті, відсутність взаєморозуміння з близькими.

З кожним роком збільшується перелік варіантів залежної поведінки. До нього входить і шопінг, і участь в аукціонах, частий перегляд серіалів та певних програм, тривале прослуховування музики низькочастотних тонів, номофобія (надмірне користування мобільними телефонами), догхантерство, а також розмови про політику, релігійні вподобання, сектанство, великий спорт, захоплення літературою у стилі «фентезі». Всі ці заняття можуть бути і відпочинком, але тільки в тому випадку, коли людина за допомогою них не уникає рішення життєвих проблем.

Слід зазначити, що адиктивна поведінка – це, перш за все, порушення поведінки, що виникає в результаті зловживання різними речовинами, що змінюють психічний стан людини, включаючи алкоголь і тютюн, до того моменту, коли фіксується факт психічної і фізичної залежності.

У суспільстві адиктивні особи дуже небезпечні. Заради задоволення своєї адикції вони спроможні на все: скоєння злочину, крадіжку, насильство щодо оточуючих, і навіть щодо близьких людей. Важлива своєчасна реабілітація та лікування залежних осіб, оскільки адикція руйнує психіку, і на крайніх стадіях відновити її практично не можливо [9, с. 68].

Адиктивна поведінка, яка пов'язана з девіацією, диференціюється на такі види:

- 1) хімічна (наркотична залежність, паління тютюнових виробів, токсикоманія, алкогольна залежність, залежність від лікувальних засобів тощо);
- 2) нехімічна поділяється на такі підгрупи:
 - а) гемблінг (залежність від комп'ютерних, азартних ігор);
 - б) сексуальні адикції (зоофілія, фетишизм, некрофілія, трансвестизм, садомазахізм, проституція тощо);
 - в) порушення харчової поведінки (булімія, анорексія, ожиріння);
 - г) релігійні адикції (релігійний фанатизм, секти);
 - д) шопоголізм (оніоманія, тобто психічний розлад, при якому людина відчуває себе щасливою тільки тоді, коли отримує чергову річ);
 - е) трудоголізм (тяжка залежність від роботи), повне занурення в певний вид діяльності, за якої людина не реагує на реальне життя та ігнорує життєво важливі обов'язки та проблеми;
 - ж) схильність до ризику (паркури, руфери, швидкісні гонки, властиві молоді);
 - з) тривале прослуховування музики, яка заснована на ритмі.

Достатньо великий перелік причин, який визначає залежну поведінку, свідчить про множинність факторів, що викликають патологічний потяг, який знаходиться у людини. Це призводить до того, що замість оволодіння складною (стресовою) ситуацією людина намагається не помічати її, ухилившись від неї, маскуючи свою поведінку «безболісними» діями (наприклад, колекціонуванням) або навіть соціально схваленими (наприклад, трудоголією).

Люди з подібною поведінкою характеризуються зниженою стресостійкістю, відсутністю здатності чекати і терпіти, жагою негайного здійснення бажання. Особливістю індивіда, схильного до адиктивних форм поведінки, є розмежування психологічної стійкості у випадках буденних відносин та криз. У нормі психічно здорові люди легко адаптуються до вимог буденного життя та важче переносять кризові

ситуації. Вони, на відміну від осіб з різноманітними адикціями, намагаються уникати криз та нетрадиційних подій, які викликають хвилювання [3, с. 7].

Для адиктивних особистостей характерна «жага гострих відчуттів» з прагненням до ризику, тяжінням до небезпечних ситуацій та видам діяльності, відсутністю стабільності та потребою у міжособистісних взаємовідносинах. Основним у поведінці адиктивної особи є прагнення уникнення реальності, страх перед буденністю, сірим та сумним життям, перед обов'язками та відповідальністю, схильність до інтенсивних емоційних переживань, до небезпечних ситуацій, ризику та авантюри.

Для адикта типовою є гедоністична установка у житті: тобто прагнення негайно отримати задоволення у будь-який спосіб. Така установка найчастіше є результатом вад виховання у дитинстві, або наслідком отриманих пізніше психічних травм, або (найчастіше) реакція психіки на накопичений стрес. Мислення, по бажанню, виправдовує таку установку, людина не звертає увагу на наслідки, які можуть бути несприятливими і навіть небезпечними.

Доволі часто зустрічається такий приклад адиктивної поведінки, як адиктивне ставлення до домашніх тварин. За наявності проблем у взаєморозумінні батьків і дітей, заміщаючи тваринами місце в житті, у свідомості, яке належало близьким.

Окремо слід звернути увагу на проблему психологічної залежності у підлітків. Сучасний підліток перебуває у динамічному суспільстві, в умовах постійних змін як особистісного характеру, так і в багатьох сферах суспільного життя, в ситуаціях мінливості звичних стереотипів. Підлітки тривожать та лякають зміни, які відбуваються з ним, у цьому віці формуються такі якості, як прагнення пізнати себе, бажання самоствердитися, формуються моральні переконання. Всі ці причини сприяють втраті почуття безпеки у деяких підлітків, виникає прагнення відходу від реалій. Таким чином, прагнучи здобути ілюзію безпеки, ще несформована особистість намагається штучним шляхом змінити свій психічний стан, піддається адиктивній поведінці. Адиктивна особистість підлітка шукає і реалізує свій універсальний засіб виживання – відхід від проблем. До цих засобів належать речовини, які змінюють психічний стан: алкоголь, наркотики, лікарські засоби, токсичні речовини.

Руйнівний характер адикції виявляється в тому, що підліток опиняється в пастці постійного відходу від реальної дійсності. Адиктивна реалізація замінює дружбу, любов, інші види активності. Вона поглинає час, сили, енергію та емоції до такого ступеня, що адикт виявляється не здатним підтримувати рівновагу в житті, включатися в інші форми активності, отримувати задоволення від спілкування з людьми, розвиватися, проявляти симпатії, співчуття, емоційну підтримку. Адикція – це процес психологічного поневолення, в результаті якого людина стає рабом когось або чогось, якоїсь форми поведінки [1, с. 159].

У більшості відхилень у поведінці неповнолітніх: бездоглядність, правопорушення, вживання психоактивних речовин, – є одне джерело – соціальна дезадаптація, яка має корені саме у дезадаптованій родині. З усіх дефектів соціалізації особистості найбільш небезпечними є саме сімейні дефекти. Тому дослідники при вивченні адиктивних особливостей приділяють раннім умовам формування особистості, сімейному вихованню, яке закладає підґрунтя психологічним проблемам у майбутньому.

Однією з найбільш актуальних проблем дійсності є масове поширення серед підростаючого покоління куріння, вживання алкоголю, наркоманії та токсикоманії, бродяжництва, жебракування, агресивності, азартності, проституції та інших форм девіантної поведінки. Надаючи несприятливий вплив на стан здоров'я, девіації ведуть до збільшення загальної захворюваності, підвищують відсоток травматизму, інвалідності та смертності серед підлітків. Вони, насамперед, є факторами ризику, що сприяють загостренню психологічного клімату в сім'ї, дитячих колективах та в решті-решт криміногенній ситуації у суспільстві [2, с. 11].

Особливо слід звернути увагу на такий вид залежності, який дуже актуальний наразі, це комп'ютерна, електронна, відеоігри. Комп'ютерна залежність у підлітків – справа небезпечна. Вона може спричинити тяжкі наслідки. В першу чергу, перебуваючи у віртуальному світі, людина практично ніколи адекватно не контролює час, часто спізнюється. Дитина може постійно прогулювати школу, пропускати заняття. Величезну проблему становить той рівень агресії, який може виникати в процесі комп'ютерної гри. Якщо у підлітка щось не вдається, виникає буря емоцій, поступово дестабілізується і розхитується психіка. Це ж підліток переносить і в світ реальний, спілкуючись таким

чином зі своїм найближчим оточенням: батьками та друзями. Вплинути на майбутнє може і те, що в комп'ютерній грі рано чи пізно підлітку все завжди вдається, якщо не з першого разу, то з наступного точно. Неповнолітній може вирішити, що і в реальному житті все так просто виходить, а це загрожує наслідками і сильним розчаруванням у дорослому житті.

Надзвичайно поширеною залежністю є ігроманія (патологічний гемблінг, лудоманія, ігрова залежність) – хворобливий потяг до азартних ігор. Він супроводжується звуженням кола інтересів, втратою контролю за емоційними реакціями, чинить руйнівну дію на соціальну адаптацію, професійну реалізацію, особисте життя і матеріальне становище хворого, нерідко поєднується з залежностями від психоактивних речовин. Хворий з адиктивною поведінкою втягує близьких людей в свою спотворену реальність, формуючи коло співзалежності [4, с. 203].

Отже, виникає логічне питання: чому «затягують» азартні ігри? Причини можуть бути такі:

1) відчуття нових емоцій. Сплеск адреналіну. В першу чергу в дану пастку потрапляють ті, хто шукає гострих відчуттів і прагне неодноразово випробувати щось подібне;

2) бажання здобути «легких грошей». Зігравши кілька разів і зазнавши невдачі, підліток втягується в процес і продовжує робити ставки знов і знов, в надії, що йому пощастить. При цьому всі програші він списує на те, що саме сьогодні від нього відвернулася фортуна або на шахраїв;

3) «чорна смуга у житті». Прагнучи уникнути проблем, потенційний хворий проводить кілька годин, а то і днів за ігровими автоматами, сам того не розуміючи, що поступово стає залежним;

4) зіграти «за компанію». Чому в цьому випадку існує можливість стати залежним? Досить пограти кілька разів, щоб втягнутися в гру.

Особливу увагу слід приділити такому виду адикції як алкогольна, наркотична залежність та токсикоманія, що властива підлітковому віку. Вона формується з метою пом'якшити проблеми з дорослими, усунути тривожність, поганий настрій, виявити себе зухвалим на груповому рівні, підвищити авторитетність серед однолітків. Дана залежність має транквілізуючий ефект, викликає релакс, стан кайфу, дозволяє втекти від реальності.

Висновки. Отже, явище залежності складне і ще до кінця не вивчене, але занадто розповсюджене у підлітковому середовищі. Приділяти увагу потрібно не тільки вкрай важким формам цього явища. Великої уваги вимагають до себе ті, чий відхід від реальності поки, що не знайшов свого яскравого вираження, хто тільки починає засвоювати адитивні патерни у важких зіткненнях з вимогами середовища, хто потенційно може виявитись притягнутим у різні види адиктивної реакції [6, с. 227]. Тому педагогам і працівникам ювенальної превенції необхідно знати загальні ознаки адиктивної поведінки підлітка:

- відомості про включеність дитини у асоціальні групи;
- недоглянутий або (неохайний) зовнішній вигляд (недотримання особистої гігієни, брудний одяг та взуття);
- немотивовані зміни в поведінці дитини, його типових емоційних реакціях, особливостях мовлення, стилі одягу;

- наявність у підлітка значних готівкових грошей (можливо крадіжки, здирництво) або постійне випрошування (вимагання) грошей у оточуючих;

- порушення міжособистісного спілкування.

Ознаки властиві для хімічних видів залежності полягають у наступному:

- запах алкоголю, тютюну або інший незвичний запах від підлітка;
- розширені або, навпаки, звужені зіниці, блідність або почервоніння шкіри, незвичний (частіше сірий) її відтінок;

- скарги на спрагу, серцебиття, підвищену втомлюваність, раптову спітнілість;

- різноманіття та нестійкість емоційних реакцій;

- вживання специфічної лексики (використання жаргонізмів у назвах наркотичних речовин, способів їх вживання, ефектів від використання);

- пропаганда психоактивних речовин серед однолітків.

Також необхідно звернути увагу на ознаки, притаманні нехімічним видам залежності:

- зміна харчової поведінки підлітка (постійне надмірне вживання їжі або, навпаки, відмова від неї);

- збільшення часу (більше 3-4 годин) за комп'ютерними іграми, нічне

спілкування у соцмережах;

– потужні спалахи агресії у підлітка за умови обмеження його у часі користування гаджетами, напади гніву у відповідь на заборону використання мобільних телефонів, планшетів та інших технічних засобів.

Слід зауважити, що відмінна особливість формування адиктивної поведінки у тому, що один вид залежності може сполучатися з іншим, одна форма залежної поведінки може переходити в іншу.

Таким чином, можемо припустити, що девіантна поведінка та адиктивність у підлітковому віці призводять до спрощення структури особистості, чинять деструктивний вплив, який нівелює індивідуальність, перетворює її на представника середньостатистичної маси, що заважає формуванню здорової соціально адаптованої особистості.

Список використаних джерел

1. Абдюкова Н. В. Соціально-психологічні детермінанти злочинності неповнолітніх. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські психологічні науки*. 2003. Вип. IV. С. 158–164.
2. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки у діяльності загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Луганськ, 2011. 20 с.
3. Железнякова Ю. В. Основні характеристики адиктивної поведінки. *Теорія і практика сучасної психології*. 2016. № 2. С. 4–8.
4. Кіяс А. В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка*. Київ, 2009. Т. 11. Ч. 6. С. 198–205.
5. Кузьменко В. В., Діса О. В., Шинкаренко І. О. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 68 с.
6. Лютий В. П. Профілактика соціально-прийнятних видів адиктивної поведінки підлітків та молоді. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської, молоді: збірник наукових праць*. Вип. 16, книга 2. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2012. С. 222–231.
7. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки : навч. посібник. Київ : Київський ун-т, 2002. 308 с.
8. Мартинюк І. А. Патопсихологія. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 208 с.
9. Сорокіна О. А. Психологія залежності: навч. посібник. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2014. 180 с.

Надійшла до редакції 08.12.2021

References

1. Abdyukova, N. V. (2003) Sotsial'no-psykholohichni determinanty zlochynnosti nepovnoolitnikh [Socio-psychological determinants of juvenile delinquency]. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Filosofs'ki psykholohichni nauky*. Issue IV, pp. 158–164. [in Ukr.].
2. Afanas'yeva, V. V. (2011) Sotsial'no-pedahohichna profilaktyka deviantnoyi povedinky u diyal'nosti zahal'noosvitn'oyi shkoly [Socio-pedagogical prevention of deviant behavior in the activities of secondary school] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05 / DZ «Luhans'k. nats. un-t im. T. Shevchenka». Luhans'k, 20 p. [in Ukr.].
3. Zheleznyakova, Yu. V. (2016) Osnovni kharakterystyky adyktivnoyi povedinky [The main characteristics of addictive behavior]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi*. № 2, pp. 4–8. [in Ukr.].
4. Kiyas', A. V. (2009) Psykholohichnyy analiz prychnyn formuvannya deviantnoyi povedinky pidlitkiv [The main characteristics of addictive behavior]. *Problemy zahal'noyi ta pedahohichnoyi psykholohiyi: zb. nauk. pr. Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny / za red. S. D. Maksymenka*. Kyiv, vol. 11, part 6, pp. 198–205. [in Ukr.].
5. Kuz'menko, V. V., Dysa, O. V., Shynkarenko, I. O. (2019) Psykholohiya deviantnoyi povedinky [Psychology of deviant behavior] : navch. posibnyk. Dnipro : Vydavets' Bila K. O., 68 p. [in Ukr.].
6. Lyutyu, V. P. (2012) Profilaktyka sotsial'no-priyumatykh vydiv adyktivnoyi povedinky pidlitkiv ta molodi [Prevention of socially accepted types of addictive behavior of adolescents and young people]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditey ta uchniv's'koyi, molodi: zbirnyk naukovykh prats'*. Issue 16, book 2. Kamyans'k'-Podil's'kyi: Vydavets' PP Zvoleyko D.H., pp. 222–231. [in Ukr.].
7. Maksymova, N. Yu. (2002) Psykholohiya adyktivnoyi povedinky [Psychology of addictive behavior] : navch. posibnyk. Kyiv: Kyiv's'kyi un-t, 308 p. [in Ukr.].
8. Martynyuk, I. A. (2008) Patopsykholohiya [Pathopsychology]. Kyiv : Tsentr uchbovoyo literatury, 208 p. [in Ukr.].
9. Sorokina, O. A. (2014) Psykholohiya zalezhnosti [Psychology of addiction] : navch. posibnyk. Kam'yanets'-Podil's'kyi : PP Buynyt's'kyi O.A., 180 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Inna Shinkarenko, Rajkumari Meena, Alina Lukomska. Addictive (dependent) behavior as a form of deviant behavior. The paper notes that addictive behavior, which is considered a violation of social norms, has become widespread in recent years around the world. The causes, conditions and factors that determine this socio-psychological phenomenon are analyzed. An analysis of different approaches to the definition of addiction has been done. After analyzing the studied material, it was concluded that no society is able to draw the line and divide everyone into those who obey certain social norms and those who deviate from them. Therefore, in most cases, this type of behavior is defined as antisocial. The paper lists the types of addictive behavior, its division into chemical and non-chemical dependence. Particular attention is paid to the destructive nature of addiction in adolescence, it is manifested in the fact that the adolescent is trapped in a constant departure from reality. Addictive realization replaces friendship, love, and other activities. It absorbs time, energy, energy and emotions to such an extent that the addict is unable to maintain balance in life, engage in other forms of activity, enjoy communicating with people, develop, show sympathy, compassion, emotional support. In most deviations in the behavior of minors: neglect, delinquency, use of psychoactive substances – there is one source – a maladapted family. Therefore, the early conditions of personality formation and family upbringing play a significant role in the study of addicts. Deformation of values and worldviews in adolescence leads to the impossibility of overcoming psychological dependencies. The range of problems of adolescents who come into contact with the object of addiction (their own thoughts and values, certain chemicals, other people, emotions, activities) in order to eliminate psychological discomfort, escape from reality. The study provides recommendations to teachers, juvenile prevention workers on the timely identification and detection of signs of addictive behavior of minors, which leads to a simplification of personality structure and has a destructive effect.

Keywords: *adolescents, personality, deviant behavior, psychological dependence, addiction, addictive behaviors.*

УДК 354:340.133:340.134

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-566-570

Роман ШОСТАК[®]

кандидат технічних наук

(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

**СУЧАСНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗЛОЧИННИМИ ПОСЯГАННЯМИ
НА ОБ'ЄКТИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ**

У статті висвітлено позитивний передовий досвід Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України в галузі розвитку новітніх напрямів судово-експертних досліджень, зумовленого наявними викликами безпековому середовищу в країні. В межах статті надано обґрунтування вибраному об'єктно-орієнтованому методу побудови структури сукупності експертних спеціальностей, які належать до підвиду інженерно-технологічної експертизи об'єктів критичної інфраструктури. Визначено об'єкт, предмет та основні завдання цього підвиду експертиз. Визначено перспективні напрями подальшого розвитку інженерно-технологічної експертизи об'єктів критичної інфраструктури.

Ключові слова: *експертно-криміналістичне забезпечення, об'єкти критичної інфраструктури, інженерно-технологічна експертиза, експертна спеціальність, сектор (підсектор) економіки.*

Постановка проблеми. Одними з основних засад Стратегії національної безпеки України [1] є розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України, а також забезпечення стану суспільства та держави, за якого вони здатні швидко адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримуючи своє стає функціонування шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей. Забезпечення вказаних засад передбачено, зокрема, шляхами посилення спроможностей Служби безпеки України та інших органів сектора безпеки і оборони України, а також сталого розвитку національної економіки та забезпечення безпекових складових

© Р. Шостак, 2021

icte@ssu.gov.ua

суспільства і розбудови ефективної системи цивільного захисту.

З огляду на наведені вище стратегічні завдання зростає актуальність забезпечення безпеки та необхідного рівня захищеності об'єктів критичної інфраструктури (ОКІ), а саме підвищення ефективності систем і режимів охорони найбільш уразливих об'єктів можливих атак, у тому числі шляхом розроблення та впровадження системи захисту ОКІ на державному рівні, розвитку її належного нормативного забезпечення та нормативного забезпечення функціонування вказаних об'єктів, а також впровадження експертних систем, здатних об'єктивно вирішувати питання з визначення реального стану захищеності ОКІ та підвищення його рівня [2].

Метою статті є визначення перспективних напрямів розвитку інженерно-технологічної експертизи об'єктів критичної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. З метою вирішення вказаних завдань та впровадження системи захисту ОКІ на державному рівні, протягом 2020–2021 років в Україні було ухвалено базові законодавчі [3] та підзаконні [4] акти. Цими документами визначено засади, мету та завдання державної політики у сфері захисту ОКІ, критерії та порядок віднесення об'єктів до об'єктів критичної інфраструктури, перелік секторів критичної інфраструктури, принцип категоризації ОКІ та інші базові питання.

Також у 2021 році, в межах розвитку актуальних напрямів експертних досліджень, в Українському науково-дослідному інституті спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (ІСТЕ СБУ) в межах інженерно-технічного виду судових експертиз було впроваджено окремий підвид експертних спеціальностей, а саме: «Інженерно-технологічну експертизу об'єктів критичної інфраструктури» (Інженерно-технологічна експертиза ОКІ).

Об'єктом інженерно-технологічної експертизи ОКІ є матеріальні та матеріалізовані джерела інформації щодо особливостей та характеру технологічних процесів зі створення, розбудови та експлуатації ОКІ, забезпечення передбаченого стану його захищеності, стійкості, надійності, функціональності тощо.

Предметом інженерно-технологічної експертизи ОКІ є фактичні дані, які характеризують ОКІ, а також матеріалізовані відомості щодо технологічних процесів з його створення, розбудови та експлуатації і забезпечення необхідного рівня захищеності (у тому числі реальні і заплановані показники експлуатаційної та технологічної придатності, надійності, захищеності, стійкості, технічного стану, потреби у забезпеченні ресурсами та інфраструктурою, передбачені режими функціонування ОКІ на різні періоди, застосована чи передбачена технологія (процедура) досягнення вказаних показників, її відповідність вимогам, поточна вартість витрат з надання основних послуг ОКІ (виробництва продукції), а також відтворення чи заміщення ОКІ (його окремого технологічного елементу), причинно-наслідковій зв'язки між втратою (погіршенням) зазначених показників ОКІ та діями (бездіяльністю) уповноважених осіб тощо), які встановлюються експертом на підставі спеціальних знань в галузі створення, розбудови, експлуатації об'єктів у певному секторі (підсекторі) економіки за результатами дослідження безпосередньо ОКІ.

Предмет інженерно-технологічної експертизи ОКІ встановлюється шляхом вирішення таких експертних завдань:

- аналіз відповідності результатів виконаної ідентифікації (віднесення) об'єктів до ОКІ зі встановленням категорії їх критичності, вимогам чинних нормативних актів, зокрема оцінювання визначеного рівня негативного впливу за секторальними або міжсекторальними критеріями у разі знищення, пошкодження або порушення функціонування ОКІ;

- визначення відповідності технологічних процесів зі створення, розбудови та експлуатації ОКІ, які входять до певного сектора (підсектора) економіки, вимогам нормативних актів та технічної документації;

- визначення відповідності ОКІ чи їх окремих елементів (зокрема виробничих потужностей, планувальних рішень територій, об'єктів зберігання ресурсів, об'єктів енергозабезпечення технологічних процесів, інженерних мереж, технологічного обладнання тощо) з урахуванням передбаченої категорії критичності об'єкта, розробленій конструкторській (проектній), технологічній, експлуатаційній та іншій документації (зокрема планам переміщення сил та засобів, мобілізаційного розгортання, евакуації, захисту території, забезпечення кількісних та якісних показників виробництва продукції тощо), вимогам чинних нормативних актів, які регламентують технологію

створення, розбудови та експлуатації ОКІ із забезпеченням стану їх захищеності від настання кризових ситуацій (зокрема оцінювання реального стану захищеності);

– визначення відповідності заходів, спрямованих на забезпечення стану захищеності ОКІ відповідно до встановленої категорії його критичності та нормативних актів у цій сфері (зокрема з урахуванням рівня проектних загроз тощо);

– визначення відповідності заходів, спрямованих на забезпечення передбачених нормативних показників безпечного функціонування ОКІ, встановлених (регламентованих) конструкторською (проектною), технологічною, експлуатаційною та іншою документацією;

– визначення обсягу виробничих ресурсів (сировини, готових виробів, машин, механізмів, устаткування, інструментів, енергоносіїв, електроенергії, трудовитрат тощо) для надання основних послуг ОКІ (відповідно до застосованої технології та стану об'єкта) та аналіз їх складових;

– визначення обсягу виробничих ресурсів (сировини, готових виробів, машин, механізмів, устаткування, інструментів, енергоносіїв, електроенергії, трудовитрат тощо) під час створення, розбудови, експлуатації, відновлення з урахуванням застосованої технології та встановленого (регламентованого) рівня показників надійності і захищеності ОКІ та аналіз їх складових;

– визначення ступеня втрати функціональних властивостей ОКІ внаслідок впливу надзвичайної події (зокрема диверсій, терористичних актів, воєних дій, техногенних аварій тощо);

– встановлення з технічного погляду відповідності дій уповноважених осіб вимогам нормативно-технічних документів, які регламентують вимоги до технології створення, розбудови, експлуатації, відновлення ОКІ з урахуванням встановленого (регламентованого) рівня показників надійності і захищеності об'єктів;

– встановлення з технічного погляду причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) уповноважених осіб та втратою встановленого (регламентованого) рівня функціональності ОКІ (зокрема показників надійності, захищеності тощо).

Впроваджена в ІСТЕ СБУ структура експертних спеціальностей інженерно-технологічної експертизи ОКІ, наведена в табл. 1, була затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 15.09.2021 р. № 321 «Про затвердження Змін до Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів» [5]. На сьогодні Інститут залишається єдиною в Україні експертною установою, де започатковано вказані вище експертні дослідження.

Таблиця 1

**Затверджена структура сукупності експертних спеціальностей
«Інженерно-технологічної експертизи об'єктів критичної інфраструктури»**

Індекс експертної спеціальності	Назва підвиду судових експертиз або експертної спеціальності
10.29	Інженерно-технологічна експертиза об'єктів критичної інфраструктури
10.29.1	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури електроенергетики
10.29.2	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури нафтової промисловості
10.29.3	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури газової промисловості
10.29.4	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури ядерної енергетики
10.29.5	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури житлово-комунального господарства
10.29.6	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури агропромислового комплексу та харчової промисловості
10.29.7	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури авіаційного транспорту
10.29.8	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури автомобільного транспорту
10.29.9	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури залізничного транспорту
10.29.10	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури водного транспорту
10.29.11	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури поштового зв'язку
10.29.12	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури хімічної промисловості
10.29.13	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури металургійної промисловості
10.29.14	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури оборонної промисловості
10.29.15	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури космічної промисловості
10.29.16	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури авіаційної промисловості
10.29.17	Дослідження об'єктів критичної інфраструктури суднобудівної промисловості

Водночас в Інституті триває подальша робота з розширення наведеного вище переліку експертних спеціальностей. Є очевидним, що окремої уваги треба надати дослідженню функціонування сфер державного управління, оборони, правоохоронної діяльності, пенітенціарної системи, освіти, науки, охорони здоров'я, а також інформаційної інфраструктури, засобів телекомунікації, які є у складі об'єктів критичної інфраструктури, а також банківського сектора, товарних та фондових ринків тощо.

На сьогодні вже сформовано орієнтовний перелік нових спеціальностей. Здійснюється робота з обґрунтування об'єкта та предмета цих експертиз, конкретизації експертних завдань, а також визначення фахових та кваліфікаційних ознак майбутніх експертів за цими спеціальностями.

Орієнтовний перелік перспективних експертних спеціальностей наведено у табл. 2.

Таблиця 2

**Орієнтовний перелік перспективних експертних спеціальностей
«Інженерно-технологічної експертизи об'єктів критичної інфраструктури»**

Дослідження об'єктів критичної інформаційної інфраструктури
Дослідження телекомунікаційних складових об'єктів критичної інфраструктури
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури системи охорони здоров'я
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури освіти і науки
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури органів управління
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури системи цивільного захисту
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури оборони
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури органів державної безпеки, охорони Державного кордону та спеціальних служб
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури правоохоронних органів та пенітенціарної системи
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури фіскальних органів
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури ринків капіталу та організованих товарних ринків
Дослідження об'єктів критичної інфраструктури фінансово-банківського сектора

Висновки. Отже, впроваджені в ІСТЕ СБУ нові експертні спеціальності в галузі інженерно-технологічної експертизи об'єктів критичної інфраструктури (табл. 1), а також перспективні спеціальності (табл. 2), структуру яких розроблено із застосуванням об'єктно-орієнтованого підходу до формування галузей знань, дозволяють охопити всі законодавчо [3] та нормативно [4] визначені сектори критичної інфраструктури України.

Загалом такий підхід у подальшому дозволить дуже спростити процедуру методологічного забезпечення. Це зумовлено тим, що алгоритм проведення досліджень об'єктів у різних секторах критичної інфраструктури є спільним за послідовністю етапів дослідження та їх метою. Водночас наповнення кожного із зазначених етапів може бути індивідуальним та визначатися залежно від специфіки функціонування конкретного об'єкта дослідження.

Проблема запровадження системного підходу до дослідження захищеності критичної інфраструктури, звичайно, виходить далеко за межі лише понятійного та методологічного апарату і потребує подальших досліджень.

Водночас уже на цьому етапі наведені вище результати діяльності експертних підрозділів ІСТЕ СБУ дозволять об'єктивно і на високому професійному рівні вирішувати низку нових різнопланових прикладних завдань у межах експертно-криміналістичного забезпечення досудового розслідування справ, пов'язаних зі злочинними посяганнями на об'єкти критичної інфраструктури України, провадження яких покладено на органи і підрозділи СБ України.

Список використаних джерел

1. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. С. 127. Ст. 2377.
2. Концепція боротьби з тероризмом : затв. Указом Президента України від 05.03.2019 № 53. *Офіційний вісник України*. 2019. № 21. Ст. 710.
3. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021. *Голос України*. 2021. № 236.
4. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1109. *Офіційний вісник України*. 2020. № 93. Ст. 2994.
5. Про затвердження Змін до Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби

References

1. Stratehiya natsionalnoyi bezpeky Ukrainy [National Security Strategy of Ukraine] : zatv. Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 14.09.2020 № 392/2020. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2020. № 75. Art. 2377. [in Ukr.].
2. Kontseptsia borotby z teroryzmom [Counter-terrorism concept] : zatv. Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 05.03.2019 r. № 53. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2019. № 21. Art. 710. [in Ukr.].
3. Pro krytychnu infrastrukturu [On critical infrastructure] : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 r. № 1882-IX. *Holos Ukrainy*. 2021. № 236. [in Ukr.].
4. Deyaki pytannya obyektiv krytychnoyi infrastruktury [Some issues of critical infrastructure] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.10.2020. № 1109. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2020. № 93. Art. 2994. [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya Zmin do Polozhennya pro ekspertno-kvalifikatsiyu komisiiu Sluzhby bezpeky Ukrainy ta atestatsiyu sudovykh ekspertiv [On approval of Amendments to the Regulations on the expert-qualification commission of the Security Service of Ukraine and certification of forensic experts] : nakaz Tsentralnoho upravlinnya Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 15.09.2021 № 321. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2021. № 78. Art. 4967. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Shostak. Modern directions of improvement of forensic support of pre-trial investigation of cases related to criminal encroachments on the objects of critical infrastructure of Ukraine. The article deals with some positive best practices of the Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Science of Ukraine in the development of new areas of forensic research, due to existing challenges to the security environment in the country. Within the limits of the article the substantiation of the chosen object-oriented method of construction of structure of set of expert specialties which belong to a subspecies of engineering and technological examination of objects of critical infrastructure is given. It is determined that the object of this subtype of examinations are material and materialized sources of information on the features and nature of technological processes of critical infrastructure, the subject – factual data and materialized information on technological processes of creation, development and operation and ensuring the required level of protection. expert on the basis of special knowledge in the field of creation, development, operation of facilities in a particular sector (subsector) of the economy, based on the results of research directly on critical infrastructure facilities. In the given research the list of expert tasks by the decision of which the subject of engineering and technological examination is established is resulted. New expert specialties in the field of engineering and technological examination of critical infrastructure objects, as well as an indicative list of promising expert specialties «Engineering and technological examination of critical infrastructure objects», the structure of which is developed using object-oriented approach to the formation of knowledge, allow to cover all legally and normatively defined sectors of critical infrastructure of Ukraine, which were implemented in the Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Science of Ukraine. Promising directions for further development of engineering and technological expertise of critical infrastructure in Ukraine have been identified.

Keywords: *forensic support, objects of critical infrastructure, engineering and technological expertise, expert specialty, sector (subsector) of economy.*

УДК 341.9:608.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-571-576

Олексій ШУМІЛО[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

БІОЕТИЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Досліджено біоетичні засади міжнародного приватного права в основоположних міжнародних нормативно-правових актах. Проаналізовано їх структуру та послідовність і зв'язок із національним законодавством. Проаналізовано транснаціональні явища, що мають назву: репродуктивного, медичного, трансплантаційного або навіть смертельного туризму, вони доволі поширені та є нагальною проблемою сьогодення. Досліджено правове регулювання сурогатного материнства, серед якого існують три основні режими його здійснення: альтруїстичний, дозвільний та заборонний.

Акцентовано увагу на тому, що біоетичні засади, прийняті національними правовими системами, поділяються на дві широкі категорії, що відповідають двом теоретичним концепціям. Відповідно до одних національних правових систем, людське тіло – це особистість, а точніше – розум і тіло єдині. Тобто люди не можуть мати жодних суб'єктивних прав на частини свого тіла. А інші національні правові системи дозволяють право власності на тіло.

Ключові слова: право, біоетика, міжнародне приватне право, права людини, сурогатне материнство.

Постановка проблеми. Вплив глобалізації відчувається в різних галузях права, особливо це стосується міжнародного приватного права. Сьогодні перед нами стоїть дилема щодо збереження людської гідності, прав і свобод через низку принципів і заборон проти зловживання біологічними та медичними досягненнями. Міжнародні акти наголошують на тому, що інтереси людей повинні стояти вище інтересів науки чи суспільства. Вони встановлюють низку принципів і заборон щодо біоетики, медичних досліджень, згоди, прав на приватне життя та інформацію, трансплантації органів, публічних дебатів тощо. Але кожна країна по-своєму підходить до імплементації міжнародних актів, і тому громадяни можуть обрати іншу країну, врахувавши свій інтерес (який не завжди збігається з моральними та етичними засадами суспільства).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Біоетичні засади, системи права і розвитку та становлення комплексних галузей права вивчали такі науковці: В. Борисова, В. Ватрас, І. Верес, А. Головащук, Н. Квіт, Л. Красицька, М. Сопель, Т. Юзько, О. Явор. Однак, незважаючи на доволі великий перелік наукових праць, недостатнім залишається аналіз впливу глобалізаційних процесів у світі на розвиток біоетичних засад у міжнародному приватному праві.

Мета статті – дослідити вплив глобалізації на розвиток окремих інститутів міжнародного приватного права з урахуванням етичних засад.

Виклад основного матеріалу. Неологізм «біоетика» бере свій початок від давньогрецької: *βίος* (життя) та *ἠθός* (мораль). Біоетика є моральною, філософською та політичною категорією у сфері міждисциплінарних досліджень, що стосуються морального аспекту діяльності людини в медицині та біології, що сформувалася в середині ХХ сторіччя на стику філософських дисциплін (перш за все етики), юриспруденції, природничих наук. Біоетика в галузі Міжнародного приватного права (далі – МПРП) на сучасному етапі зосереджена навколо питання інформованої згоди та терапевтичного клонування, дослідження та застосування стовбурових клітин від немовлят-рятувальників. Поточні, найбільш поширені, біоетичні питання у МПРП стосуються застосування також правових питань щодо таких широко відомих методів

© О. Шуміло, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0506-4631>

amshumilo@gmail.com

лікування, як трансплантація органів, сурогатне материнство та запліднення *in vitro*, тобто екстракорпоральне запліднення. На такі біоетичні виклики відповідають юридичні норми МПРП, що регулюють транснаціональні відносини осіб, які стикаються з питаннями біоетики. Специфічність цих відносин кидає виклик традиційним методам правового регулювання, що застосовуються в цій чи суміжних галузях права.

Одним з найперших нормативних актів у цій галузі став Нюрнберзький кодекс [1], що послужив основою для винесення вироку нацистським лікарям під час Нюрнберзького процесу над лікарями у 1947 р., коли було розкрито кричущі факти жажливих медичних експериментів над мільйонами людей. Засади, сформульовані у Нюрнберзькому кодексі, стали основою для багатьох міжнародних і національних законодавчих актів у сфері проведення медичних досліджень на людині. Наступними актами були:

1. Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини як об'єкта дослідження» [2], що є набором етичних принципів для медичної спільноти, які стосуються дослідницької етики й експериментів на людях. Першу редакцію було прийнято в червні 1964 р., після чого вона зазнала дев'ять переглядів, останній із яких був у 2013 р. Декларація розширює принципи, сформульовані у Нюрнберзькому кодексі, і застосовує ці ідеї безпосередньо у клінічній дослідницькій роботі.

2. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину [3], або Конвенція Ов'єдо, є міжнародним договором, спрямованим на заборону неправомірного використання інновацій у біомедицині та захист людської гідності. Громадяни не можуть подавати позови лише на підставі її порушення, але вони можуть посилатися на її положення під час розгляду справи та посилання на Європейську конвенцію з прав людини. Конвенція Ов'єдо була відкрита для підписання з квітня 1997 р. та Україною поки що не ратифікована. У 2020 р. на сайті офіційного інтернет-представництва Президента України було розміщено електронну петицію щодо необхідності ратифікації Україною Конвенції Ов'єдо. Незважаючи на актуальність такої ініціативи, вона не набрала необхідної кількості підписантів і не була розглянута [4]. Цей міжнародний договір є результатом зусиль Ради Європи щодо врегулювання питань, що виникають разом із розвитком галузі біомедицини, і є першим багатостороннім документом обов'язкової сили, що повністю присвячений «біологічному праву» та має чотири Протоколи стосовно/відносно: заборони клонування людської істоти [5]; встановлення правил трансплантації органів і тканин людського походження [6]; біомедичних досліджень [7]; генетичного тестування для цілей охорони здоров'я [8].

3. Загальна декларація про біоетику та права людини [9], прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО шляхом акламації (спрощеного порядку прийняття рішення). Міжнародне співтовариство зобов'язалося поважати й реалізовувати основні принципи біоетики, викладені в єдиному документі. Декларація врегульовує етичні питання, що стосуються медицини, наук про життя та пов'язаних із ними технологій стосовно людини, і, як відображено в її назві, ґрунтується на тих принципах, що стверджуються/відображаються в нормах, які забезпечують повагу до людської гідності, прав людини й основних свобод. Закріплюючи біоетику в міжнародних нормах у сфері прав людини та забезпечуючи повагу до людського життя, Декларація таким чином визнає взаємозв'язок між етикою та правами людини конкретно у сфері біоетики.

Основна частина Декларації ЮНЕСКО – це принципи, що стосуються медицини, наук про життя і пов'язаних з ними технологій стосовно людини. У Декларації викладено 16 основних етичних принципів, серед яких: людська гідність і права людини; домінування інтересів окремої людини над інтересами науки або суспільства; блага та неспричинення шкоди; самостійність (автономія) та індивідуальна відповідальність; згода; згода для осіб, що не володіють правоздатністю давати згоду, та ін.

В останні десятиріччя національні законодавчі органи приймають акти, спеціально спрямовані на регулювання питань біоетики. Вони мають на меті врегулювати використання людських органів за правилами, основаними на етичних засадах. Визначаються позиції щодо таких різноманітних питань: репродуктивне чи сурогатне материнство, евтаназія, патентоспроможність стовбурових клітин або генів та інформована згода щодо біомедичних досліджень. У зазначених питаннях можуть існувати принципові відмінності між національним законодавством різних країн,

оскільки, наприклад, деякі дозволяють відтворувальне сурогатне материнство або евтаназію, тоді як інші їх абсолютно забороняють [10, с. 2110].

У зв'язку з наявними відмінностями між внутрішніми законами з питань біоетики та правом приватних осіб подорожувати між державами, можна дійти висновку, що люди чи подружжя перетинають кордони, щоб скористатися більш ліберальним законодавством стосовно таких практик, як сурогатне материнство, допомога у заплідненні, трансплантація органів, або навіть самогубство чи евтаназія. Зазначені транснаціональні явища іноді називають репродуктивним, медичним, трансплантаційним або навіть смертельним туризмом, вони досить поширені та є нагальною проблемою сьогодення. Наприклад, щодо правового регулювання сурогатного материнства існують три основні режими його здійснення: *альтруїстичний* (Австралія, Канада, Велика Британія, Нідерланди, Бельгія), за яким сурогатне материнство дозволяється державою, але сурогатна матір отримує компенсацію витрат лише на медичне обслуговування та інші витрати, пов'язані з вагітністю; *дозвільний* (Грузія, ПАР, РФ, Україна), за яким країни дозволяють сурогатне материнство на законодавчому рівні з певним регулюванням деяких аспектів та окремими варіаціями правового режиму; *заборонний* (Франція, Швеція, Угорщина, Німеччина, Ісландія, Італія, Японія, Швейцарія, Пакистан, Саудівська Аравія, Сербія), за яким укладання договорів про сурогатне материнство не дозволяється [11, с. 2526].

В Україні, згідно з рішеннями та рекомендаціями Конвенції Ради Європи про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології і медицини [3], Загальної декларації ЮНЕСКО про геном людини та права людини [12] (1998 р.) та постанови Президії НАН України від 03.10.2002 р. «Про результати проведення I Національного конгресу з біоетики», було розроблено «Концепцію державної політики в галузі біоетики в Україні» [13] із терміном реалізації до 2008 р. Надано визначення біоетики як сукупності етичних норм і принципів, що інтегрують у єдине концептуальне ціле аспекти класичної етики та новітні тенденції, ініційовані бурхливим розвитком науково-технічного прогресу та впливом негативних змін навколишнього становища на здоров'я людини. В Україні діє Комітет з питань етики (біоетики), основною метою якого є забезпечення виконання вимог Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [14].

Правове регулювання окремих питань біоетики у МПрП, наприклад, щодо сурогатного материнства в Україні, тією чи іншою мірою здійснюється розрізненими нормативно-правовими актами: ЦК України, СК України, Основами законодавства України про охорону здоров'я, Законом України «Про заборону репродуктивного клонування людини» [15], Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні [16], Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні. Відповідно, в актовому записі фіксується інформація щодо сурогатної матері, натомість у свідоцтві про народження цієї відмітки немає. У більшості іноземних країн, у яких сурогатне материнство є забороненим, такі свідоцтва про народження не визнаються. Відповідно до ст. 27 Закону Швейцарії про МПрП, рішення, прийняте за кордоном, не визнається в Швейцарії, якщо визнання буде несумісним із публічною політикою країни. Враховуючи те, що у п. «d» ст. 119 Конституції Швейцарської конфедерації донорство ембріонів і всі види сурогатного материнства заборонені, у Швейцарії не визнаються свідоцтва про народження, у яких матір'ю зазначається особа, яка не є матір'ю, що народжувала дитину. За цивільним законодавством Швейцарії, матір'ю вважається жінка, яка народила дитину. Подібна норма міститься у законодавчих актах ФРН, де у подібних до цих справах слід застосовувати лише німецьке право, якщо дитина житиме та зростатиме в Німеччині [17].

Через такі поїздки до інших країн для сурогатного материнства відбувається залучення приватних осіб у міжнародні відносини, адже вони стосуються кількох національних правових систем, щонайменше національного закону фізичної особи або закону походження, або місця проживання батьків і національного законодавства місця призначення, де вони шукають якнайбільш ліберальних для себе правил [18, с. 184]. МПрП є галуззю права, що опікується такими правовідносинами та дає відповіді для вирішення юридичних проблем, що випливають із таких міжнародних ситуацій.

Транссексуалізм також пов'язаний із питаннями біоетики в разі міжнародних медичних подорожей, де досить часто виникають питання, пов'язані з МПрП щодо прав транссексуалів і трансгендерів. Транссексуалізм є станом, у якому особа ототожнює себе

зі статтю, що не відповідає або не пов'язана в культурному відношенні з призначеною їй статтю при народженні. Це може призвести до терапії зміни статі, включаючи хірургічне втручання. Однак юридичний статус зміни статі відрізняється в різних країнах. Деякі національні закони дозволяють особам змінювати своє ім'я, а іноді, також, їх юридичну стать, але в багатьох країнах є неможливим змінити записи про народження або інші юридичні позначення статі, хоча зміни відбуваються. Ці відмінності між національними законами щодо зміни статі можуть призвести до незручності колізії законів. Оскільки стать пов'язана з особистою ідентифікацією, усі держави мають визначити законодавство, що застосовується до проблеми транссексуалізму, тому слід стверджувати, що діє *lex personae*, тобто слід враховувати національне цивільне законодавство.

Деякі питання, пов'язані зі смертю, можуть також стосуватися транснаціональних правових проблем, а отже, впливають на МПрП. Насамперед це заповіти, також відомі як попередні побажання щодо охорони здоров'я, особисті розпорядження, попередні вказівки або попередні рішення, є першими з них. Незалежно від назви, це письмові інструкції осіб, які конкретизують дії за різних обставин, якщо вони будуть більше не в змозі приймати рішення через хворобу чи непрацездатність. Національні закони відрізняються між собою законодавчими вимогами, що вони накладають на такі документи. Відповідно, коли людина складає заповіт на життя згідно із законодавством однієї країни та перебуває на лікуванні в іншій, деякі питання вибору закону цілком можуть наявними. Існують відмінності у законодавчих вимогах щодо терміну їх дії, що може відрізнитися залежно від країни. Тому потрібно визначити норму вибору закону для встановлення чинного законодавства МПрП.

Висновки. Зважаючи на вищевикладені теоретичні положення, а також предмет наукового пошуку, доведено, що правила біоетики у МПрП, прийняті національними правовими системами, поділяються на дві широкі категорії, що відповідають двом теоретичним концепціям: перша, що людське тіло – це особистість, а точніше, розум і тіло єдині. Тобто, згідно з цією концепцією, люди не можуть мати ніяких суб'єктивних прав на частини свого тіла. Навіть коли вони відокремлені від особистості, вони не можуть стати об'єктом будь-якого права власності. І навпаки, інші національні правові системи дозволяють право власності на тіло. Щодо цих понять у категорії МПрПа, то згідно з першою категорією, особистий закон регулюватиме будь-які юридичні питання біоетики, але, наразі, друга концепція залишає місце для застосування *lex situs* або *lex contractus*.

Список використаних джерел

1. Нюрнбергский кодекс 1947 года. Права и свободы человека в психиатрии. URL : <http://www.psychopravo.ru/law/int/nyurnbergskij-kodeks.htm>.
2. Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження». Прийнята 18-ю Генеральною асамблеєю ВМА, Гельсінкі, Фінляндія, червень 1964 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005#Text.
3. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. Ов'єдо, 04.04.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text.
4. Ратифікація Конвенції Ов'єдо – Конвенції основних прав і свобод людини щодо застосування біології та медицини й охорони гідності. Електронна петиція від 05.06.2020 р. за № 22/097410-еп. URL : <https://petition.president.gov.ua/petition/97410>.
5. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав та гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину), який стосується заборони клонування людей від 12.01.1998. ETS № 168. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_526#Text.
6. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини від 24.01.2002 р. (ETS № 186). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_684#Text.
7. Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину в галузі біомедичних досліджень від 25.01.2005. ETS № 195. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_686#Text.
8. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes Strasbourg, 27.11.2008. <https://rm.coe.int/1680084824>.
9. Всеобщая декларация о биоэтике и правах человека. Принята резолюцией Генеральной конференции ЮНЕСКО по докладу Комиссии III на 18-м пленарном заседании 19 октября

2005 года. Сайт ООН. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bioethics_and_hr.shtml.

10. Jan H. Germany. In J. Basedow, R. Giesela (Eds.), *Encyclopedia of Private International Law* (pp. 2101–2112). Cheltenham: Edward Elgar publishing, 2016

11. Borysova V. I., Ivanova K. Y., Krasytka L. V. Problems of assisted reproductive technology's application. *Wiadomosci lekarskie*. 2019, №72 (12), cz 2, pp. 2524–2530.

12. Загальна декларація про геном людини та права людини була прийнята одногосно та шляхом акламації на 29-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 11.11.1997 р., 1998 року Декларація була схвалена Генеральною Асамблеєю ООН. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575#Text.

13. Концепція державної політики в галузі біоетики в Україні. URL : http://biomed.nas.gov.ua/files/concept_ua.pdf.

14. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006. *Офіційний вісник України*, 2006, № 11. Ст. 692.

15. Про заборону репродуктивного клонування людини : Закон України від 14.12.2004. *Офіційний вісник України*. 2005. № 1. Ст. 3.

16. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787. *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. Ст. 3064.

17. Жуков М. Зробити заборонене дозволим, або особливості сурогатного материнства для іноземців в Україні. Сайт Vasil Kisil & Partners. URL : <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=59559611-30b6-4edc-9b4d-ef57ab542dc6>.

18. Шуміло І. А., Ковлик О. Ф. Правові та етичні проблеми транскордонного сурогатного материнства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 182–186.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Nyurnbergskiy kodeks 1947 goda. Prava i svobody cheloveka v psikiatrii [The Nuremberg Code of 1947. Human rights and freedoms in psychiatry]. URL : <http://www.psychepravo.ru/law/int/nyurnbergskij-kodeks.htm>. [in Russ.].

2. Hel'sins'ka deklaratsiya Vsesvitn'oyi medychnoyi asotsiatsiyi «Etychni pryntsyipy medychnykh doslidzhen' za uchastyu lyudyny u yakosti obyektu doslidzhennya» [Helsinki Declaration of the World Medical Association «Ethical principles of medical research with human participation as an object of study»]. Prynyata 18-yu Heneral'noyu asambleyeyu VMA, Hel'sinki, Finlyandiya, cherven' 1964 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_005#Text. [in Ukr.].

3. Konventsiya pro zakhyst prav i hidnosti lyudyny shchodo zastosuvannya biolohiyi ta medytsyny: Konventsiya pro prava lyudyny ta biomedytsynu [Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine]. Ov'yedo, 04.04.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text. [in Ukr.].

4. Ratyfikatsiya Konventsiyi Ov'yedo – Konventsiyi osnovnykh prav i svobod lyudyny shchodo zastosuvannya biolohiyi ta medytsyny u okhorony hidnosti [Ratification of the Oviedo Convention – Convention on Fundamental Rights and Freedoms on the Application of Biology and Medicine and the Protection of Dignity]. Elektronna petytsiya vid 05.06.2020 r. za № 22/097410-ep. URL : <https://petition.president.gov.ua/petition/97410>. [in Ukr.].

5. Dodatkovyy protokol do Konventsiyi pro zakhyst prav ta hidnosti lyudyny shchodo zastosuvannya biolohiyi ta medytsyny (Konventsiya pro prava lyudyny ta biomedytsynu), yakyy stosuyet'sya zaborony klonuvannya lyudey vid 12.01.1998 [Additional Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine (Convention on Human Rights and Biomedicine), concerning the Prohibition of Human Cloning of 12 January 1998]. ETS № 168. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_526#Text. [in Ukr.].

6. Dodatkovyy protokol do Konventsiyi pro prava lyudyny ta biomedytsynu shchodo transplantatsiyi orhaniv i tkanyn lyudyny vid 24.01.2002 r. [Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine on Transplantation of Human Organs and Tissues of 24 January 2002] (ETS № 186). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_684#Text. [in Ukr.].

7. Dodatkovyy protokol do Konventsiyi pro prava lyudyny ta biomedytsynu v haluzi biomedychnykh doslidzhen' vid 25.01.2005 [Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine in the Field of Biomedical Research of 25.01.2005]. ETS № 195. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_686#Text. [in Ukr.].

8. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes Strasbourg, 27.11.2008. <https://rm.coe.int/1680084824>.

9. Vseobshchaya deklaratsyya o bioétike i pravakh cheloveka. Prinyata rezolyutsyey General'noy konferentsiyi YuNESKO po dokladu Komissii III na 18-m plenarnom zasedanii 19 oktyabrya 2005 goda [Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. Adopted by a resolution of the General Conference of UNESCO on the report of Commission III at its 18th plenary meeting, on 19 October 2005]. Sayt ООН. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/

bioethics_and_hr.shtml. [in Russ.].

10. Jan H. Germany. In J. Basedow, R. Giesela (Eds.) (2016) *Encyclopedia of Private International Law* (pp. 2101–2112). Cheltenham: Edward Elgar publishing.

11. Borysova, V. I., Ivanova, K. Y., Krasyska, L. V. Problems of assisted reproductive technology's application. *Wiadomosci lekarskie*. 2019, №72 (12), cz 2, pp. 2524–2530.

12. Zahal'na deklaratsiya pro henom lyudyny ta prava lyudyny bula pryynyata odnoolosno ta shlyakhom aklamatsiyi na 29-y sesiyi Heneral'noyi konferentsiyi YUNESKO 11.11.1997 r. [universal Declaration on Bioethics and Human Rights. Adopted by a resolution of the General Conference of UNESCO on the report of Commission III at its 18th plenary meeting, on 19 October 2005], 1998 roku Deklaratsiya bula skhvalena Heneral'noyu Asambleyeyu OON. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_575#Text. [in Ukr.].

13. Kontseptsiya derzhavnoyi polityky v haluzi bioetyky v Ukraini [The concept of state policy in the field of bioethics in Ukraine]. URL : http://biomed.nas.gov.ua/files/concept_ua.pdf.

14. Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennya [On protection of animals from cruel treatment] : Zakon Ukrainy vid 21.02.2006. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*, 2006, № 11. Art. 692. [in Ukr.].

15. Pro zaboronu reproduktyvnoho klonuvannya lyudyny [On the prohibition of human reproductive cloning] : Zakon Ukrainy vid 14.12.2004. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*. 2005. № 1. Art. 3. [in Ukr.].

16. Pro zatverdzhennya Poryadku zastosuvannya dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohiy v Ukraini [On approval of the Procedure for the use of assisted reproductive technologies in Ukraine] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovya Ukrainy vid 09.09.2013. № 787. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*. 2013. № 82. Art. 3064. [in Ukr.].

17. Zhukov, M. Zrobyty zaboronene dozvoleny, abo osoblyvosti surohatnoho materynstva dlya inozemtsiv v Ukraini [On approval of the Procedure for the use of assisted reproductive technologies in Ukraine]. Sayt Vasil Kisel & Partners. URL : <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=59559611-30b6-4edc-9b4d-ef57ab542dc6>. [in Ukr.].

18. Shumilo, I. A., Kovpyk, O. F. (2020) Pravovi ta etychni problemy transkordonnoho surohatnoho materynstva [Legal and ethical issues of cross-border surrogacy]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 8, pp. 182–186. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksii Shumilo. Bioethical principles of international private law. The paper has examined the bioethical principles of international private law in the core international acts. Their structure, sequence and connection with the national legislation have been analysed. In particular, the attention has been drawn to the consistency of these principles in international instruments: the Nuremberg Code, the WMA Declaration of Helsinki on the Ethical Principles for Medical Research involving Human Subjects, the Universal Declaration on Bioethics and Human Rights, the Convention on Human Rights and Biomedicine. The latter has been signed, but not yet ratified by Ukraine. The article has defined the norms that determine particular principles of human rights in surrogacy and gender reassignment. It has been emphasised that the bioethical principles adopted by national legal systems are divided into two broad categories that correspond to two theoretical concepts. The first one states that the human body is a person, or rather, the mind and body are one. Subsequently, people cannot have any subjective rights to parts of their body. However, some national legal systems recognise body property rights.

This article analyzes the transnational phenomena what is known as reproductive, medical, transplantation or even deadly tourism, it is a burning issues of the times. The legal regulation of surrogacy also is being considered in the papers, in particular, the author underlines three regulatory regimes: an altruistic, allowing and forbidding. Special attention is paid to Oviedo Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine. The International treaty is a manifestation of the effort on the part of the Council of Europe to keep pace with developments in the field of biomedicine; it is notably the first multilateral binding instrument entirely devoted to biolaw.

Keywords: law, bioethics, international private law, human rights, surrogacy.

УДК 347.615:347.135.224

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-577-585

Тетяна АНДРУЩЕНКО[©]
кандидат юридичних наук
(Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, Україна)

АЛІМЕНТНИЙ ДОГОВІР: ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ ТА ПРАВОВА СУТНІСТЬ

Досліджено поняття, предмет та правову сутність аліментних договорів. На підставі здійсненого аналізу запропоновано авторські підходи щодо диференціації галузевих ознак аліментного договору та його місця в системі інших договірних конструкцій. Акцентовано увагу на необхідності відмежування понять «утримання» та «аліменти». Правова сутність аліментного договору полягає в домовленості між членами сім'ї (або їх представниками) стосовно встановлення та виконання аліментного зобов'язання, що походить із сімейних правовідносин і передбачене нормами чинного законодавства. Правовий характер аліментного договору визначають його цілі (мета), а саме: самостійно визначити зміст аліментних зобов'язань та умови їх добровільного виконання шляхом досягнення згоди з усіх значимих для суб'єктів таких правовідносин чинників, обставин чи позицій.

Ключові слова: аліменти, утримання, аліментний обов'язок, аліментне зобов'язання, аліментний договір.

Постановка проблеми. У радянському сімейному праві аліментним правовідносинам приділялася значна увага, проте фактично вони мали суто імперативний характер правової регламентації. За час розвитку вітчизняного права в умовах незалежності України відбулися значні зміни у правовому регулюванні багатьох сфер приватного життя людини, у тому числі й аліментних правовідносин. Так, на відміну від Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР [1], прийнятого Верховною Радою України у січні 2002 року, Сімейний кодекс України [2] принципово оновив засади правової регламентації сімейних відносин, зокрема розширив диспозитивні підходи щодо регулювання аліментних правовідносин.

Водночас розвиток договірних форм регулювання сімейних правовідносин, щодо яких за вітчизняною правовою традицією довгі роки зберігався саме пріоритет імперативного державного впливу (насамперед тих, що виникають з аліментних зобов'язань), свідчить про тенденції розвитку в суспільстві саморегулятивних механізмів, пошуку цивілізованих способів урегулювання життєвих ситуацій, у тому числі спірних чи колізійних, для яких природно властиві ознаки високого ступеня приватності й автономії особистості. Зі свого боку, ці тенденції вказують на розвиток суспільної правосвідомості, загальної правової культури, а, відповідно, – формування громадянського суспільства на засадах визнання пріоритету прав людини й поваги до особистості та її приватного життя. Тож прийняття нових Цивільного і Сімейного кодексів України надало поштовх до розвитку договірних конструкцій у сімейних відносинах. На думку деяких вітчизняних учених, роль, яку нині відіграє договір при регулюванні цивільно-правових відносин, наближує його до законів і нормативних актів [3, с. 328].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У сучасній науці сімейного права до проблеми вивчення договірних механізмів регулювання аліментних зобов'язань та визначення поняття «аліментний договір» зверталось чимало вітчизняних учених і дослідників, зокрема: В. Антошкіна [4, с. 80], Л. Афанасьєва [5, с. 10], Г. Ахмач [6, с. 58], О. Дерій [7, с. 282], І. Жилінкова [8, с. 121], В. Кройтор [9, с. 86], Т. Малярчук [10, с. 113], А. Овчатова-Редько [11, с. 15], З. Ромовська [12, с. 218], Л. Сапейко [13, с. 8], Ю. Червоний [14, с. 178], Є. Фурса, С. Фурса [15, с. 426]. Однак висловлені з цих питань наукові позиції та положення

© Т. Андрущенко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5128-3261>

sergeevna1987@gmail.com

почасти стосуються різних аспектів цієї категорії, характеризуються неоднозначністю, подекуди суперечливістю. Це зумовлює потребу в їх належному всебічному вивченні, узагальненні та опрацюванні на цій основі підходів щодо визначення поняття «аліментний договір», що насамперед відповідало б цілям розробки цієї теми.

Мета: сучасне дослідження аліментного договору, насамперед з позицій його значення як правового способу та форми регулювання відповідних сімейних відносин, що становить науковий інтерес як з точки зору вивчення його регулятивного потенціалу, у тому числі в порівняльному аспекті із законодавчими механізмами регулювання таких правовідносин та з метою їх вдосконалення, так і в сенсі розширення загальних теоретичних знань про договір.

Виклад основного матеріалу. Про те, що існуючі наукові визначення цього поняття стосуються різних його аспектів, свідчить, зокрема, таке. В. Антошкіна вказує, що аліментний договір – це сімейно-правовий договір, за яким одна сторона зобов'язується надавати утримання іншій у розмірі, способом і в строки, що встановлені на ньому [16, с. 80]. З цього тлумачення вбачаються ознаки аліментного договору як виду сімейно-правового договору, що оформлює договірне зобов'язання з надання утримання.

З. Ромовська вважає, що аліментний договір – це спосіб досягнення більш вигідних умов для одержувача утримання, ніж ті, що передбачені законом. Водночас вона розглядає його з позицій забезпечення права однієї сторони отримувати утримання від іншої сторони в формі, строки та розмірі, що встановлені законом [12, с. 218].

Формування комплексного розуміння поняття аліментного договору лежить у площині дослідження основних параметрів договору як правової конструкції: його правової природи, сутності, змісту та цілей [17, с. 328; 25, с. 37].

Правова сутність аліментного договору полягає в домовленості між членами сім'ї (або їхніми представниками) стосовно встановлення та виконання аліментного зобов'язання, що походить із сімейних правовідносин і передбачене нормами чинного законодавства.

Правовий характер аліментного договору визначають його цілі (мета), а саме: самостійно визначити зміст аліментних зобов'язань та умови їх добровільного виконання шляхом досягнення згоди з усіх значимих для суб'єктів таких правовідносин чинників, обставин чи позицій. У такий спосіб відбувається індивідуалізація нотаріусом аліментних прав та обов'язків кожного члена конкретної сім'ї. В аспекті досягнення учасниками таких правовідносин визначеної мети щодо встановлення відповідного правового регулювання та забезпечення виконання аліментних зобов'язань аліментний договір виступає юридичним засобом. При цьому відповідної правової матеріалізації цей засіб набуває у певній юридичній формі юридичного документа регулятивного змісту, оформленого відповідно до вимог законодавства.

Аліментний договір у сенсі формалізації відповідних сімейних відносин між його суб'єктами, з яким пов'язують відповідні правові наслідки, становить юридичний факт. У сукупності ж наведених ознак аліментний договір набуває змісту юридичної гарантії виконання аліментного зобов'язання.

Визначення правової природи аліментного договору є одним із ключових питань, що потребує з'ясування природи аліментних відносин в аспекті правових можливостей їхнього підпорядкування засадам договірної права.

Насамперед доцільно визначити предмет таких правовідносин, що власне зосереджує увагу на з'яванні змісту поняття «аліменти». Враховуючи рівень наукової дискусії, що нині ведеться з цього приводу, вважаємо слушним окреслити такі основні позиції.

В українській юридичній лексиці воно вперше використано в Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР від 30 травня 1926 року, розділ 4 якого мав назву «Стягнення утримання (аліментів) з членів сільського господарства (двору)». У статті 31 цього Кодексу було використано словосполучення «кошти на утримання дитини (аліменти)» [18, с. 206]. У Кодексі про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 року термін «аліменти» використовувався як самостійно, так і в парі «утримання (аліменти)» [1]. Глава 12 цього кодексу мала назву «Аліментні обов'язки батьків і дітей», однак починалась вона зі статті 80 – «Обов'язок батьків утримувати своїх дітей». Характерним для кодексів радянських часів є використання терміна «аліменти» зі словами «стягуються» або «сплачуються», що надає підстави вести мову про його розуміння в значенні певної грошової суми.

Відоме сучасне видання «Юридична енциклопедія» надає тлумачення поняття «аліменти» (лат. alimentum – харчі, утримання) як коштів, що надані у визначених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги [7, с. 13].

Наразі О. Дерій зазначає, що довгі роки різні автори намагалися надати визначення поняттю «аліменти», але єдиної думки з цього питання так і не було знайдено. Сімейне законодавство традиційно не містить легального визначення поняття аліментів [7, с. 283]. При цьому О. Дерій досліджує основний напрям наукової дискусії, що полягає у різних позиціях стосовно співвідношення категорій «аліменти» та «утримання», оскільки одні вчені їх ототожнюють (З. Ромовська, С. Фурса), інші – розмежовують з тих підстав, що поняття «аліменти» стосується випадків примусового виконання обов'язку, а «утримання» – добровільного його виконання (переважно представники російської юридичної науки – А. Нечаєва, А. Рябец [7, с. 285–286].

Висуваються також аргументи, що застосування поняття «утримання» є ширшим за поняття «аліменти», оскільки права та обов'язки з утримання можуть виникнути між членами сім'ї та родичами і на підставі таких цивільно-правових договорів, як договір довічного утримання та спадковий договір. Отже, категорія «утримання» не є виключно сімейно-правовою [18, с. 208; 14, с. 134].

Різноманітність аспектів наукової дискусії щодо визначення поняття «аліменти» можна продемонструвати й на іншому прикладі. Так, Т. Малярчук, Х. Рогів, посилаючись на термінологічне визначення цього поняття, що надано в одному з російських юридичних видань, у значенні: «утримання, яке у визначених законом або договором випадках надається одним членом сім'ї іншому, якщо останній не має власних коштів для існування [20, с. 24], наголошують на тому, що його не можна вважати цілком правильним через ототожнення в ньому понять «аліменти» та «утримання». На їхню думку, аліменти, з одного боку, – це утримання, яке надається добровільно одним членом сім'ї іншому і котре може здійснюватись як шляхом надання їжі, забезпечення одягом, доглядом тощо, у натурі і в грошах, а з іншого боку, аліменти – це кошти або майно, що надається аліментозобов'язаною особою примусово на утримання іншої особи [10, с. 113].

Інша позиція полягає в тому, що аліменти розглядають виключно як грошове утримання у розмірі, встановленому законом, яке у визначених законом випадках одні особи зобов'язані надати іншим (внаслідок непрацездатності, шлюбу, батьківства) у зв'язку з діючими між ними шлюбними і сімейними відносинами [22, с. 4]. Утім, визначення аліментів виключно як грошового забезпечення не узгоджується зі статтями 77 та 181 СК України, згідно з якими утримання може надаватись як у грошовій, так і в натуральній формі.

Ми ж, зі свого боку, підтримуємо позиції тих науковців, які вважають, що поняття «аліменти» та «утримання» є тотожними та мають однакове смислове навантаження [22, с. 34]. При цьому вважаємо, що вони є категоріями узагальнюючими стосовно можливих видів (або матеріалізованих форм виразу) аліментного утримання, що може включати грошові кошти, майно або майнові права, продукти харчування, одяг, предмети вжитку, надання або забезпечення послугами (наприклад, медичними, з догляду тощо), яке надається аліментозобов'язаною особою уповноваженій особі з метою реалізації аліментного зобов'язання. Залежно від добровільного чи примусового характеру надання аліментного утримання, визначається його форма, що відповідає суті правовідносин та потребам особи, яка його потребує.

Правильність такого підходу підтверджується й тим, що в чинному сімейному законодавстві ці поняття також використовуються як рівнозначні. Такого висновку можна дійти на підставі системного аналізу положень Сімейного кодексу України. Так, кілька статей СК України, судячи з їхніх назв, регулюють питання з надання утримання, у своїй структурі містять приписи стосовно аліментів. Зокрема, це статті 77–78, 82–84, 88, 99 та 181 СК України. При цьому в деяких нормах ці терміни використовуються як тотожні.

Наприклад, визначаючи правові наслідки недійсності шлюбу, законодавець встановлює, що, якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право, зокрема, на аліменти відповідно до статей 75, 84, 86 та 88 цього Кодексу [2]. Водночас статтею 75 СК України, згідно з її назвою, регулюються питання про право одного з подружжя на утримання. Частиною ж другою цієї статті встановлено, що право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним,

потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу.

Так само стаття 181 СК України, якою визначено способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину, встановлює, що за домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні у грошовій і/або натуральній формі [2]. За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і/або у твердій грошовій сумі.

Отже, предметом аліментного договору є аліменти, що надаються аліментозобов'язаною особою на утримання особи, яка його потребує, у межах сімейних правовідносин.

Оскільки законодавством чітко не визначено поняття аліментного договору, так само як і правовідносини, що можуть бути ним урегульовані, цю конструкцію пропонуємо розглядати як узагальнюючу стосовно тих видів сімейних договорів, що регулюють сплату аліментів чи надання утримання.

Вивчення юридичних наукових джерел надає підстави стверджувати, що вітчизняні вчені висловлюють різні позиції щодо правової природи аліментних відносин, однак одностайно вказують на їх зобов'язальний характер.

Так, Я. Новохатська та Ю. Червоний визначають аліментні відносини як правовідносини, в яких одна сторона зобов'язана надати другій стороні утримання на підставах і в порядку, що встановлені законом, а друга сторона вправі вимагати виконання такого обов'язку. При цьому аліментне зобов'язання розглядається як наслідок порушення нормальних сімейних відносин, а його існування пов'язується із судовим рішенням, коли добровільно утримання не надається [14, с. 177]. З наведеного твердження вбачаються ознаки примусово-зобов'язальних підстав для виникнення таких правовідносин, що так само унеможливує розгляд самодостатності їх договірною регулювання. На наш погляд, такий підхід недостатньо враховує нові тенденції розвитку та правового регулювання сімейних відносин та є такою собі рефлексією на відповідні радянсько-правові традиції.

Дещо відмінної позиції дотримується Л. Афанасьєва. На її думку, аліментні правовідносини виникають, змінюються, припиняються на підставі спеціальних юридичних фактів, які зазначені в законі, а не за угодою чи одностороннім волевиявленням суб'єктів сімейного права. Тому аліментні зобов'язання можуть регулюватись у договірному порядку, але все ж таки мають «імперативно-диспозитивний характер». Виходячи з цього, якщо між сторонами не буде укладено аліментний договір, це не означає, що останні не мають відповідних прав та обов'язків. Також Л. Афанасьєва зазначає, що, на відміну більшості цивільно-правових угод, договірний порядок виконання аліментних зобов'язань передбачає спосіб виконання вже існуючого, законодавчо закріпленого обов'язку щодо утримання і в жодному разі не є підставою виникнення нових зобов'язань [5, с. 22–23].

Отже, узагальнюючи наукові позиції стосовно визначення правової природи аліментних відносин, вважаємо слушним акцентувати увагу на таких основних аспектах: 1) вчені дотримуються одностайності в тому, що природа аліментних правовідносин має зобов'язальний характер, тобто пов'язана з існуванням сімейних обов'язків особи щодо надання утримання іншій особі, яка його потребує, за ознаками сімейних чи родинних зв'язків із нею; 2) висловлюються різні точки зору стосовно співвідношення імперативних і диспозитивних засад щодо виконання аліментного зобов'язання.

Стосовно зобов'язального характеру аліментних відносин зі свого боку вважаємо слушним висловити такі міркування.

Аліментний обов'язок є суб'єктивним і впливає із загального принципу єдності прав та обов'язків у структурі сімейних правовідносин. Так, із суб'єктивним правом на батьківство (материнство) співвідноситься суб'єктивний обов'язок батьків утримувати дитину (стаття 180 СК України). Водночас у разі ухилення одного з батьків від виконання такого обов'язку інший з батьків має право на стягнення аліментів на дитину в судовому порядку (стаття 181 СК України). Суб'єктивні права, що впливають зі шлюбних сімейних відносин, кореспондуються з правом та обов'язками між подружжям по утриманню (статті 75 та 76 СК України).

СК України в главі 22 містить кілька статей про обов'язок з утримання інших членів сім'ї та родичів, зокрема баби, діда утримувати внуків (стаття 265); внуків, правнуків утримувати бабу, діда, прабабу, прадіда (стаття 266); братів та сестер (стаття

267); мачухи, вітчима утримувати падчерку, пасинка (стаття 268); падчерки, пасинка утримувати мачуху, вітчима (стаття 270); особи утримувати тих, з ким вона проживала однією сім'єю до досягнення повноліття (стаття 271). Наведений перелік є вичерпним. Належність до нього, як вказують вчені, визначається не тільки кровноспорідненим зв'язком, а й міркуваннями морального характеру. Адже йдеться про осіб, яких далеко не завжди пов'язувало й пов'язує спільне проживання. Це члени так званої великої сім'ї, яких об'єднують не тільки почуття, а й передбачені законом права та обов'язки [14, с. 312].

Підтримуємо також думку, що аліментний обов'язок особи тісно з нею пов'язаний, відповідно має особистісний характер, а тому його виконання не може бути перекладеним на іншу особу [15, с. 58]. Відтак, виконання аліментного обов'язку в сімейних відносинах необхідно розглядати як імперативну вимогу. Разом із тим він може набувати ознак не лише власне обов'язку, але й права в сенсі правових можливостей надавати особі (члену сім'ї або родичу) відповідне матеріальне забезпечення. Тож за суб'єктивним ставленням до виконання аліментного обов'язку він може сприйматися зобов'язаною особою як позитивно, так і негативно, відповідно його виконання може здійснюватися як добровільно, так і в примусовому порядку.

Наразі вважаємо слушним звернути увагу на те, що в контексті аналізу сімейних правовідносин категорії «аліментний обов'язок» та «аліментне зобов'язання» можуть набувати самостійного смислового значення. Так, поняття «аліментний обов'язок» необхідно розглядати в контексті позитивних суб'єктивних сімейних обов'язків, що перебувають у нерозривному взаємозв'язку та взаємодії з відповідними суб'єктивними правами. Відповідно аліментний обов'язок особа може здійснювати добровільно, обрати форму і строки його виконання та за власним бажанням змінити або припинити надання утримання. Така позиція підтверджується положеннями частини першої статті 187 СК України, якою регулюються питання відрахування аліментів на дитину за ініціативою платника. Згідно з нею, один із батьків може подати заяву за місцем роботи, місцем виплати пенсії, стипендії про відрахування аліментів на дитину з його заробітної плати, пенсії, стипендії у розмірі та на строк, які визначені в цій заяві, а також відкликати таку заяву.

Категорія «аліментне зобов'язання» кореспондується з правом вимоги іншої особи (уповноваженої) щодо його виконання. Тож є сенс розглядати його як самостійне правовідношення в контексті статті 509 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). За частиною першою цієї статті зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [24]. Згідно з частиною другою цієї статті, зобов'язання виникають з підстав, установлених статтею 11 цього Кодексу. Серед таких ЦК України називає, зокрема, договори та інші правочини, інші юридичні факти. Таким чином, вважаємо, що поняття «аліментне зобов'язання» необхідно розглядати в значенні правовідношення, в якому аліментозобов'язана особа повинна вчинити на користь уповноваженої особи певні дії (сплатити аліменти (гроші, кошти), передати майно, надати утримання в іншій формі тощо), а остання має право вимагати виконання аліментного обов'язку. Підставами виникнення аліментного зобов'язання є відповідний договір, судові рішення.

Отже, на наш погляд, з теоретичної точки зору неправильно вважати, що закон є підставою для виникнення аліментного зобов'язання [28, с. 28], оскільки закон є категорією об'єктивного права, тоді як аліментне зобов'язання набуває суб'єктивного змісту на підставі правостановлюючого юридичного факту.

Вірогідно, що аліментний договір потрібно розглядати виключно в сенсі добровільного виконання аліментного обов'язку. Отже, природа аліментного договору ґрунтується на диспозитивних засадах. Метою такого договору є самостійне врегулювання аліментних відносин на узгоджених між сторонами умовах відповідно до чинного законодавства [25, с. 21].

У статті 7 СК України, що визначає загальні засади регулювання сімейних відносин, встановлено, що сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їхніми учасниками (ч. 2 ст. 7, ст. 9) [2].

СК України в статті 9 встановлює загальне правило регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) сторін: подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить

вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

Аліментний договір можна визначити як правову форму регулювання аліментних відносин, що характеризується певними юридичними властивостями.

Насамперед необхідно вказати на договірний, диспозитивний зміст таких правовідносин, що ґрунтуються на основоположному принципі свободи договору (це відрізняє його від судового порядку встановлення аліментного зобов'язання). Цей принцип віднесений до загальних засад цивільного законодавства України, а, відповідно, виконує регулятивну функцію та слугує розвитку саморегулятивних механізмів у сфері цивільно-правових, у тому числі сімейних, відносин. Погоджуємося з тезою, що договір є таким правовим механізмом, що відображає динаміку суспільних відносин [26, с. 174]. Потрібно тільки уточнити, що це стосується приватноправових відносин.

Отже, відповідно до принципу свободи договору сторони є вільними в укладенні аліментного договору та визначенні його умов з урахуванням вимог СК України, вимог розумності та справедливості. Однак, ураховуючи особистісний характер аліментного обов'язку, суб'єктний склад такого договору охоплює чітко визначене коло осіб, які пов'язані відповідними сімейними чи родинними зв'язками [27, с. 151]. Залежно від характеру таких зв'язків аліментний договір, згідно із СК України, може укладатися між такими суб'єктами: між подружжям; між колишнім подружжям; між фактичним подружжям; між батьками та дітьми; між батьками та повнолітніми дітьми; між бабою, дідом і внуками; між братами та сестрами; між мачухою (вітчимом) і падчеркою (пасинком), між фактичним вихователем та вихованцем.

Для укладення аліментного договору необхідна наявність певних правових умов, з якими законодавець пов'язує кваліфікаційні ознаки існування в особи аліментного обов'язку.

Висновки. Наведений аналіз свідчить про те, що аліментний обов'язок має об'єктивну природу, оскільки виникає з чітко визначених законом правових підстав, зумовлених об'єктивними життєвими обставинами. Чітка юридична кваліфікація таких підстав у законі вказує на імперативність його регламентації. Аліментний обов'язок має особистий і позитивний характер, що виражається у власних позитивних діях особи щодо його виконання. Відповідно особисте, суб'єктивне ставлення аліментнозобов'язаної особи до такого обов'язку може проявлятися в її волевиявленні щодо добровільного його виконання. Негативне ж ставлення особи до аліментного обов'язку зумовлює потребу у примусовому забезпеченні його виконання.

Вірогідно, що аліментний договір є формою волевиявлення аліментнозобов'язаної особи щодо добровільного виконання свого аліментного обов'язку на договірних засадах. У цьому сенсі він є правовою формою трансформації аліментного обов'язку в аліментне зобов'язання.

Водночас справедливим є твердження, що основними ознаками договору є наявність двох умов: 1) досягнення сторонами домовленості з усіх істотних умов договору; 2) надання йому певної форми, якщо це є необхідним в силу нормативно-правового акта чи домовленості сторін [28, с. 95].

Отже, на наш погляд, аліментний договір за правовою суттю можна розглядати як *правову форму*:

- а) врегулювання однієї зі складових сімейних правовідносин, а саме аліментних;
- б) індивідуалізації нотаріусом аліментних прав та обов'язків для кожної конкретної сім'ї;
- в) добровільного врегулювання аліментних правовідносин, що відрізняє його від судового порядку встановлення аліментного зобов'язання;
- г) гарантій виконання аліментного зобов'язання;
- д) забезпечення всіх важливих прав та інтересів члена сім'ї, на користь якого встановлюється аліментний обов'язок, встановленням зобов'язань щодо додаткових витрат;
- е) відповідну вимогам законодавства та, одночасно, правам та інтересам усіх суб'єктів даного правочину.

Отже, аліментний договір є особливим видом сімейного договору: як форма встановлення аліментних зобов'язань він має диспозитивну природу, водночас він опосередковує відносини стосовно аліментного обов'язку, правова природа якого за юридичною кваліфікацією та підставами виникнення має імперативний характер. Саме наявність імперативної складової у структурі аліментного зобов'язання принципово відрізняє цей договір від інших видів сімейного договору, а також від загальної

конструкції цивільно-правового договору. Тут варто погодитися з думкою, що розширення диспозитивних засад у сімейному праві не є ознакою зближення сімейного та цивільного права, а характерною ознакою галузей приватного права [29, с. 95].

Список використаних джерел

1. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 р. (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1969. № 26. Ст. 204.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 21–22. Ст. 135.
3. Майданик Р. А., Кузнєцова Н. С., Дзера О. В. Цивільне право : практикум. Київ : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 624 с.
4. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя : монограф. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2008. 176 с.
5. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні : монограф. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 224 с.
6. Ахмач Г. Договірний порядок врегулювання аліментних зобов'язань по утриманню батьками своїх дітей: проблеми та перспективи розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 10. С. 58–62.
7. Дерій О. О. Поняття аліментного зобов'язання. *Держава і право*: зб. наук. праць. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. Вип. 59. С. 282–287.
8. Жилінкова І. В. Брачний контракт (договор). Харків : Ксилон, 2001. 128 с.
9. Кройтор В. А. Особливості порядку стягнення аліментів на неповнолітніх. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 86–93.
10. Малярчук Т. В. Актуальні проблеми сплати аліментів дітям і можливі шляхи їх подолання. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. Вип. 2. С. 113–118.
11. Овчатова-Редько А. О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Одеськ. нац. юрид. акад. Одеса, 2009. 19 с.
12. Ромовська З. В. Українське сімейне право. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
13. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Нац. акад. внутр. справ. Харків, 2003. 16 с.
14. Семейное право Украины: учеб. ; под ред. Ю. С. Червоного. Киев : Правова єдність, 2009. 640 с.
15. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2008. 1248 с.
16. Антошкіна В. Договірне регулювання відносин з надання утримання між подружжям (колишнім подружжям). *Право України*. 2004. № 11. С. 79–82.
17. Цивільне право: практикум ; відп. ред. Р. Майданик, Н. Кузнєцова, О. Дзера. Київ : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 624 с.
18. Лепех С. М. Сімейне право України : навч. посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 318 с.
19. Шершньова О. А. Обов'язок батьків по утриманню дітей в міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 20 с.
20. Богуславский М. М. Международное частное право : учеб. Москва : ИНФРА-М-НОРМА, 2011. 703 с.
21. Алименты. Харків : ЮИЧП «Харків юридический», 2005. 208 с.
22. Андрущенко Т. С. Особливості нотаріального посвідчення аліментних договорів між колишнім подружжям. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 3. С. 33–37.
23. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
24. Бару М. И. Договорное обязательство о содержании. *Ученые записки Харьковского юридического института*. 1948. Вып. 3. С. 25–54.
25. Андрущенко Т. С. Підстави та наслідки розірвання аліментного договору. *Сучасні проблеми права в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Тернопіль, 1 жовт. 2014 р.)*. Тернопіль : Юрид. лінія, 2014. С. 21–23.
26. Боднар Т. В., Дзера О. В., Кузнєцова Н. С. Договірне право України. Загальна частина. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
27. Андрущенко Т. С. Аліментний договір як ефективний спосіб виконання зобов'язання щодо утримання. *Новітні технології у науковій діяльності і навчальному процесі : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених: в 2 т. (м. Чернігів, 19 квіт. 2012 р.)*. Чернігів : Чернігів. держ. технологіч. ун-т, 2012. Т. 2 : Гуманітарні науки. С. 149–153.
28. Мережко А. А. Договор в частном праве. Киев : Юстиниан, 2003. 176 с.
29. Сімейне право України : підруч. / В.П. Мироненко, С.А. Пилипенко ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 264 с.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Kodeks pro shlyub ta sim"yu Ukrainy vid 20 chervnya 1969 r. (vtratyv chynnist') [Marriage and Family Code of Ukraine of June 20, 1969 (repealed)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy's koiy RSR*. 1969. № 26. Art. 204. [in Ukr.].
2. Simeynny kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 [Family Code of Ukraine of January 10, 2002]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. № 21–22. Art. 135. [in Ukr.].
3. Maydanyk, R. A., Kuznyetsova, N. S., Dzera, O. V. (2008) Tsyvil'ne pravo [Civil law] : praktykum. Kyiv : Vseukr. asotsiatsiya vydavtsiv «Pravova yednist'», 624 p. [in Ukr.].
4. Antoshkina, V. K. (2008) Dohovirne rehulyuvannya vidnosyn podruzzhzha [Contractual regulation of marital relations] : monohraf. Donets'k : TOV «Yuhu-Vostok Ltd», 176 p. [in Ukr.].
5. Afanas'yeva, L. V. (2006) Alimentni pravovidnosyny v Ukraini [Contractual regulation of marital relations] : monohraf. Luhans'k : RVV LDUVS, 224 p. [in Ukr.].
6. Akhmach, H. (2008) Dohovirnyy poryadok vrehulyuvannya alimentnykh zobov'yazan' po utrymannyu bat'kamy svoiykh ditey: problemy ta perspektyvy rozvytku [Contractual procedure for settling alimony obligations for parents to maintain their children: problems and prospects]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 58–62. [in Ukr.].
7. Deriy, O. O. (2013) Ponyattya alimentnoho zobovyazannya [The concept of alimony obligation]. *Derzhava i pravo: zb. nauk. prats'*. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, issue 59, pp. 282–287. [in Ukr.].
8. Zhylinkova, I. V. (2001) Brachnyy kontrakt (dohovor) [Marriage contract (agreement)]. Kharkiv : Ksylon, 128 p. [in Russ.].
9. Kroytor, V. A. (2013) Osoblyvosti poryadku styahnennya alimentiv na nepovnolitnikh [Features of the procedure for recovery of alimony for minors]. *Universytets'ki naukovy zapysky*. № 1, pp. 86–93. [in Ukr.].
10. Malyarchuk, T. V. (2013) Aktual'ni problemy splaty alimentiv dityam i mozhlyvi shlyakhyyikh podolannya [Actual problems of child support and possible ways to overcome them]. *Suchasni pytannya ekonomiky i prava*. Issue 2, pp. 113–118. [in Ukr.].
11. Ovchatova-Red'ko A. O. (2009) Maynovi pravovidnosyny zhinky ta cholovika, yaki perebuvayut' u faktychnomu shlyubi, za zakonodavstvom Ukrainy [Property legal relations of women and men who are in actual marriage, according to the legislation of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Odes'k. nats. yuryd. akad. Odesa, 19 p. [in Ukr.].
12. Romovs'ka, Z. V. (2009) Ukrainy's'ke simeyne pravo [Property legal relations of women and men who are in actual marriage, according to the legislation of Ukraine]. Kyiv : Pravova yednist', 500 p. [in Ukr.].
13. Sapeyko, L. V. (2003) Pravove rehulyuvannya alimentnykh obov'yazkiv bat'kiv ta ditey [Legal regulation of alimony obligations of parents and children]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.03 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kharkiv, 16 p. [in Ukr.].
14. Simeynoye pravo Ukrainy [Family Law of Ukraine]: ucheb. ; pod red. Yu. S. Chervonogo. Kyiv : Pravova yednist', 2009. 640 p. [in Ukr.].
15. Simeynny kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyy komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. Kyiv : Vydavets' Fursa S. Ya. ; KNT, 2008. 1248 p. [in Ukr.].
16. Antoshkina, V. (2004) Dohovirne rehulyuvannya vidnosyn z nadannya utrymannya mizh podruzzhzham (kolyshnim podruzzhzham) [Contractual regulation of relations for the provision of maintenance between spouses (former spouses)]. *Pravo Ukrainy*. № 11, pp. 79–82. [in Ukr.].
17. Tsyvil'ne pravo [Civil law]: praktykum ; vidp. red. R. Maydanyk, N. Kuznyetsova, O. Dzera. Kyiv : Vseukr. asotsiatsiya vydavtsiv «Pravova yednist'», 2008. 624 p. [in Ukr.].
18. Lepekh, S. M. (2010) Simeyne pravo Ukrainy [Family law of Ukraine] : navch. posibnyk. L'viv : Vydavnychyy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 318 p. [in Ukr.].
19. Shershyn'ova O. A. (2015) Obovyazok bat'kiv po utrymannyu ditey v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [The duty of parents to maintain children in private international law] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
20. Boguslavskiy, M. M. (2011) Mezhdunarodnoye chastnoye pravo [The duty of parents to maintain children in private international law] : ucheb. Moscow : INFRA-M-NORMA, 703 p. [in Russ.].
21. Alymenty [Alimony]. Khar'kov : YuIChP «Khar'kov yurydycheskyy», 2005. 208 p.
22. Andrushchenko, T. S. (2012) Osoblyvosti notarial'noho posvidchennya alimentnykh dohovoriv mizh kolyshnim podruzzhzham [Features of notarization of alimony agreements between former spouses]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 3, pp. 33–37. [in Ukr.].
23. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. № 40–44, art. 356. [in Ukr.].
24. Baru, M. I. (1948) Dohovornoye obyazatel'stvo o soderzhanii [Contractual obligation to maintain]. *Uchenyye zapiski Khar'kovskogo yuridycheskogo instituta*, issue 3, pp. 25–54. [in Russ.].
25. Andrushchenko, T. S. (2014) Pidstavy ta naslidky rozirvannya alimentnoho dohovoru [Grounds and consequences of termination of the alimony agreement]. *Suchasni problemy prava v Ukraini: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konferentsiyi (m. Ternopil', 1 zhovt. 2014 r.)*. Ternopil' : Yuryd. liniya, pp. 21–23. [in Ukr.].
26. Bodnar, T. V., Dzera, O. V., Kuznyetsova, N. S. (2008) Dohovirne pravo Ukrainy. Zahal'na chastyna [Contract law of Ukraine. The general part]. Kyiv : Yurinkom Inter, 896 p. [in Ukr.].
27. Andrushchenko, T. S. (2012) Alimentnyy dohovir yak efektyvnyy sposib vykonannya

zobovyzannya shchodo utrymannya [Alimony agreement as an effective way to fulfill the obligation to maintain]. *Novitni tekhnolohiyi u naukoviy diyal'nosti i navchal'nomu protsesi: tezy dopovidey Vseukr. nauk-prakt. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh: v 2 t. (m. Chernihiv, 19 kvitnya 2012 r.)*. Chernihiv : Chernihiv. derzh. tekhnolohich. un-t, T. 2 : Humanitarni nauky, pp. 149–153. [in Ukr.].

28. Merezhko, A. A. (2003) *Dohovor v chastnom prave*. Kyiv : Yustinian, 176 p. [in Russ.].

29. *Simeyne pravo Ukrainy [Family law of Ukraine]* : pidruch. / V. P. Myronenko, S. A. Pylypenko ; za zah. red. V. I. Borysovoyi ta I. V. Zhylinkovoyi. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. 264 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

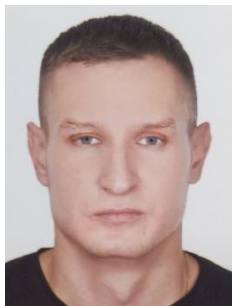
Tetyana Andrushchenko. Alimony agreement: concept, subject and legal entity. The article deals with the concept, subject and legal essence of alimony contracts. On the basis of the analysis, author's approaches to differentiation of industry features of alimony contract and its place in the system of other contractual structures are proposed. The author emphasizes the need to de-deduct the concepts of «maintenance» and «alimony». The article investigates the legal essence of the alimony agreement, which consists in an agreement between family members (or their representatives) regarding the establishment and fulfillment of an alimony obligation originating from family legal relations and provided for by the norms of the current legislation. The author notes that the legal nature of the alimony agreement determines its goals (purpose), namely: to independently determine the content of alimony obligations and the conditions for their voluntary implementation by reaching agreement on all factors important for the subjects of such legal relations, circumstances or positions. When determining the legal nature of alimony relations, the author emphasizes the following main aspects: 1) scientists adhere to unanimity in the fact that the nature of alimony relations is obligated, that is, it is associated with the existence of family obligations of a person to provide detention to another person who needs it, on the grounds of family or family ties with it; 2) different points of view regarding the ratio of imperative and dispositional principles regarding the fulfillment of alimony obligation.

Attention is paid to the fact that in the context of the analysis of family legal relations of the category «alimony duty» and «alimony obligation» can acquire independent semantic value. Thus, the concept of «alimony duty» should be considered in the context of positive subjective family responsibilities that are inextricable and interact with the relevant subjective rights. Accordingly, a person can voluntarily carry out alimony duty, choose the form and terms of its implementation and voluntarily change or stop the provision of detention.

Keywords: *alimony, maintenance, alimony duty, alimony obligation, alimony contract.*

УДК 340.12

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-585-591

Вадим БАБАНИН[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПУБЛІЧНИЙ АСПЕКТ РИМСЬКОГО ПРАВА ЯК ОДИН ІЗ ВАЖЕЛІВ РОЗБУДОВИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Досліджено, що моральною нормою державного і політичного розвитку була нерозривна єдність громадянина і римського суспільства. Встановлено, що громадська свідомість і громадська воля були спрямовані на формування особистості. Визначено, що індивідуальність і вся складність особистої свідомості ставали громадським актом, що робить людей співгромадянами, одnodумцями, здатними до розумного спілкування, протипоставленого хаотичному, додержавному і позадержавному життю. Акцентовано, що у римському світогляді відповідальність за долю суспільства повністю покладалася на особистість. Наголошено, що такий стан світогляду передбачав самодисципліну і самовиховання окремої особистості і народу загалом, оскільки народ, на думку римлян, є певним організмом, наділеним характером, дисципліною свідомості і дисципліною волі.

Ключові слова: *особисте благо у римському праві, публічний аспект римського права, світогляд часів республіканського Риму, правові цінності республіканського Риму, приватний інтерес і загальне благо у республіканському Римі.*

© В. Бабанін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6604-0879>

k_fp@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. Україна у сучасній світовій політичній ситуації переживає процес європеїзації. Наша країна прагне побудувати стабільне соціально-культурне та політико-європейське суспільство, незважаючи на всі перешкоди. Нові реалії розвитку впевнено доводять світовому суспільству, що Україна невдовзі буде позиціонуватись у новому статусі – статусі європейської держави. Однією з основних умов для цього є перехід на новий рівень правової культури, упорядкування правових норм і законодавства України відповідно до європейських стандартів. Загалом, можна констатувати, що у свідомості українців має відбутися переосмислення ролі права як однієї з головних цінностей життя як окремого громадянина, так і в цілому розвинутого суспільства.

Сучасний образ людини-громадянина, інспірований і, по суті, сформований римським публічним правом, є показовим для процесу розбудови свідомого ставлення до проблем держави та проблем формування правосвідомості. Такі чесноти, як патріотизм, відданість Вітчизні, громадянський обов'язок, організованість та інші свого часу стали вагомими чинниками для становлення римської держави, яка вміло запровадила та поєднувала приватний інтерес і загальне благо.

Мета статті: дослідити публічний аспект права республіканського Риму у контексті взаємодії держави (як узагальнення загального блага) і особи (як втілення приватного інтересу); дослідити основи римського права часів республіки через процес детермінації цінностей та з'ясувати співвідношення етатизму як напряду політичної думки, що розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку і особистого блага як джерела пізнання публічного аспекту римського права часів республіки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Основні питання окресленої проблематики вивчало свого часу чимало вчених. Зокрема, теоретичну розробку питання римського права здійснили: С. Алексєєв, С. Гусарєв, А. Дембінські, В. Лемак, О. Мережко, В. Нерсесянц, І. Новицький, І. Перетерський, С. Рабінович, Ю. Тихомиров. У межах філософсько-правової думки проблеми римського права розглядали В. Бачинін, В. Бігун, М. Гуренко-Вайцман, Г. Данильян, А. Козловський, М. Костицький, О. Литвинова, С. Максимов, О. Маноха, О. Тихомиров, О. Ярема.

Зважаючи на важливість зазначеної проблематики, постає необхідність виконання цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вивчення публічного аспекту римського права має певну соціально-правову значущість саме тому, що змушує у межах історичного досвіду Риму розглянути формат відносин, що виникають між особою і державою у правовому полі сьогодні. Тому найважливішим для сьогодення постає висновок про те, що умовою процвітання держави є її громадянська опора, і якщо цієї опори немає, руйнуються всі державні інституції, якими є право, мораль, релігія, традиції та звичаї. Аналіз публічного аспекту римського права є повчальним не лише для сучасного правотворення, а й загалом для розвитку громадянського суспільства та державного будівництва.

Під час дослідження процесу розвитку публічного аспекту римського права ми бачимо розвиток від природної дикості до державного стану, від атомістичного хаосу окремих прагнень індивідів до утворення народу і держави [18, с. 8]. Те, що Лівій та інші історики саме таким чином, незалежно від того, як відбувалося все в дійсності, відтворюють початковий – додержавний етап римської історії, підтверджує, що в поглядах римлян державність мала надзвичайно важливе значення. Для римлян суспільне, державний устрій – це гармонія, антихаос, умова досягнення стабільності суспільства, вільного від внутрішніх чвар і від загрози зовнішнього поневолення, звідси особлива гордість римлян за Рим. Світовий хаос повинен бути впорядкований римлянами, все в житті має бути ними організовано. Римська ідея права надихає і сьогодні до нових ідей, щодо розбудови державності. На нашу думку, Концепція надання державних послуг є одним із таких прикладів практичного втілення найвищих досягнень римського права з погляду необхідності впорядкованості та організованості суспільного життя. Адже ефективний, добре організований інститут державних послуг є головним чинником розвитку громадянського суспільства в демократично розвинутих країнах [1, с. 198]. Сучасні правові доктрини використовують ідеї, що римська свідомість завжди нормативна. Римлянин пишається своїм почуттям обов'язку та вмінням його виконувати. Інші народи він сприймає (це ми знаходимо і у М. Т. Цицерона, і у Саллюстія, і у Цезаря, і у Еннія та ін.) не як рівних собі, а як безлад, хаос, темряву, і тільки самого себе римський народ відчуває як єдине джерело порядку, організованості і світла, культури для цих народів [2, с. 221].

Переказ про заснування Риму та освіту римської громади слугує для римлян засобом створення моделі, прикладу, зразка, що згодом в епічних пам'ятках перетвориться в славну героїчну епоху виникнення єдності народу, могутньої державності, великих воєн.

Усвідомлення всесвітньо-історичної долі і великої мети своєї держави породжувало у римлянах гордість за пряму причетність до великих діянь *Romae superbae* («чудового, гордого Риму»): «Чи була в кому така величавість, така твердість, висота духу, благородство, честь, така доблесть у всьому, яка була у наших предків?» [3, с. 208].

Це дуже важлива риса римсько-античного світосприйняття, що зумовлює ціннісну орієнтацію римського громадянина і стає джерелом тих його соціально-етичних якостей, яка дозволяє зрозуміти внутрішню природу парадигми – держава і людина римської епохи.

Н. Данилевський зазначав, що народ, призначений для істинно історичної діяльності, витримував різні форми залежності, яка «привчає підпорядковувати свою особисту волю... тієї волі, яка прагне до загального блага... Переважання, що набуває одним народом над іншим, діє на згуртування цього переважаючого народу, бо встановлює між його особистостями міцний зв'язок, постійне підпорядкування приватної волі загальній волі, для збереження придбаного панування» [4, с. 232–233]. Це аж ніяк не означало пригнічення окремої особистості, а навпаки, за правильним визначенням Н. Бердяєва, «історичне» розкриває особистість, дає їй рух, «приватне» ж, господарсько-родове, закриває особистість і не дає їй ходу» [5, с. 190].

Отже, до абсолютних, безмежно значущих соціальних цінностей для громадян Риму належало благо вітчизни. «Благу вітчизни завжди і у всьому віддавати перевагу» [6, с. 61], і щоб служити цій вищій цінності, римський громадянин повинен відповідати стоїчному ідеалу доблесті і володіти мужністю, стійкістю, чесністю, вірністю, гідністю, здатністю підкорятися залізній дисципліні на війні, владі закону і звичаям предків у мирний час, вести помірний спосіб життя.

«Могутня моральна сила римського народу проявляється найбільше в тій готовності, з якою він підпорядковується, якщо можна так сказати, кодексу обов'язків, безумовно підкоряється необхідності» [7, с. 280].

Мабуть, найбільш точно зміст суспільного ідеалу висловив М. Т. Цицерон. У своїй праці «Про державу» він називає ті моральні категорії, які притаманні римлянам – сумлінність, помірність, відраза до ганебних вчинків, прагнення до похвал і шани, стійкість у працях і небезпеці [6, с. 8].

Для сучасного персонорієнтованого світогляду абсолютною цінністю є людське життя. Однак для римлян воно було лише відносною цінністю: коли цього вимагали інтереси держави, римлянин не тільки не щадив свого життя, але міг розпорядитися і життям своїх близьких: «Що ще залишається мужам, як з честю померти ... і ніхто, крім тих, у кого жіноча натура, не чекає покірливо своєї останньої години» [2, с. 107].

«Свободу батьківщини потрібно ставити вище за життя друга» – так формулює М. Т. Цицерон основне і принципове положення свого трактату «Про дружбу» [8, с. 191].

Відомий випадок, коли батько на підставі свого права суду стратив свого сина, причетного до змови Катіліни (як розповідає Валерій Максим, син сенатора Авла Фульвія, який брав участь у змові Катіліни, був власноруч убитий батьком зі словами: «Ти народжений від мене не для Катіліни проти вітчизни, а для батьківщини проти Катіліни») [9, с. 55–56, 71–72]. Подібний випадок не був поодиноким у римській історії. Показово, що оцінка римської епохи, такої несхожої і навіть чужої сучасності, діаметрально розходиться у різних дослідників: на одному полюсі – характеристика Стародавнього Риму як «дивного і жахливого, похмурого і жорстокого світу», на іншому – образне його визначення як «колосального будівництва душі найцінніших, мужньо-благородних людей, для яких цілі Риму були справою всього їхнього життя, їх пафосу, їх гордості» [10, с. 389].

Визнаючи, по суті, обгрунтованою вказівку Н. Бердяєва на «тоталітарний, моністичний» характер римського розуміння держави, («... антична свідомість ... визнавала неподільну, необмежену владу над особистістю суспільства і держави, яка в античному світі поширювалася і на релігійне життя») [5, с. 253–262], зазначимо, що, хоча у відносинах римського громадянина з державою безсумнівний пріоритет держави, однак своєрідність, істинно «римський дух» виявляється у бажанні гордої і гідної сильної особистості свідомо пожертвувати собою в ім'я Риму. Римський громадянин любив свою батьківщину, і на нього покладалася вся величезна відповідальність за долю

держави, яка видавалася римлянам живим історичним організмом, творчою та самодостатньою силою, що була джерелом моральності і справедливості. Це передбачало самодисципліну і самовиховання окремої особистості і народу в цілому відповідно до римського ідеалу доблесті (*virtus*), з яким органічно був пов'язаний військовий обов'язок слухняності і дисципліни як основи перемоги. У римлян війна, як відомо, була не винятковим станом, а правилом; «вона була постійною школою військової покорі» [7, с. 211].

Не випадково латинське *vir*, яке вживалося для позначення чоловіка, етимологічно пов'язане не з назвою статі (чоловіча стать – *genus masculinum*), а з поняттям військової сили (*vis*), військовим покликанням (примітно, що в інших мовах – санскриті, грецькій, українській – в цьому разі використовуються різні слова). Звідси римська добродетель *virtus* за своїм первинним змістом поєднує в собі військову мужність з ревним виконанням громадянського обов'язку на благо держави, тому правий Ф. Зелінський у тому, що цьому слову точніше відповідає переклад не «чеснота», а «доблесть», яка означала завжди скрізь бути на висоті становища [11, с. 67].

Отже, для римського суспільства *virtus*, що поєднує в собі стоїчний ідеал чесноти і військово-патриотичне поняття про доблесть, була категорією позитивною, діяльною.

Але було б неповним, говорячи про римську доблесть, не відзначити таку яскраво виражену особливість менталітету римлянина, як загострене почуття своєї гідності, самоповаги і прагнення до визнання суспільством його високих моральних принципів – тобто те, що містить в собі латинське *honor* (честь), що відображає ступінь поваги громадянина та його вагу в суспільстві. «Доблесть явно бажає почесней, а іншої нагороди за доблесть немає ніякої... Нагороду вона приймає охоче, але її наполегливо не вимагає» [6, с. 66–67].

Античний світ був честолюбний найвищою мірою. Римляни в прямому сенсі поклонялися честі: в римському пантеоні одним із найшановніших був бог *Honor*, який уособлював собою персоніфікацію почесней, що слугує нагородою за *virtus* – мужність і доблесть. До пантеону римських богів входили також такі божества, як *Virtus* (Доблесть), *Fides* (Вірність клятві), кожному з них в Римі державою були споруджені храми, і тому особи, що мали ці якості, (а їх, як зауважує М. Т. Цицерон, мали всі чесні люди), вважали, що «самі боги перебувають в їхніх душах» [6, с. 119].

За свідченням Саллюстія, «велика жага слави» володіла громадянами республіки; юнацтво навчалася військовій справі, і до «прекрасної зброї і бойових коней його вабило більше, ніж до гулянок; ... для них не існувало ні непрохідної місцевості, ні збройного ворога, що вселяв страх; ... їх доблесть долала все... Між собою вони енергійно суперничали через славу: кожен поспішав вразити ворога, зійти на міську стіну, здійснити такий подвиг на очах у інших; це вважали вони багатством, добрим ім'ям і великою знатністю» [2, с. 8]. Як пояснює в коментарях В. Горенштейн, юнацтво складалося із синів сенаторів і римських вершників, тобто двох знатних станів римського суспільства. Честь так багато значила для римлянина, що її применшення було ганьбою не тільки для нього самого, але і його рідних та близьких, і «він віддасть перевагу самогубству, ніж приниженню» [11, с. 77–78]. Історія донесла до нас багато прикладів того, як римляни воліли смерті, навіть жорстокої, ніж громадського презирства [9, с. 71–75].

Однак показово, що навіть більше своєї честі римляни шанували благо Риму у всіх його проявах, заради чого були згодні перенести власне приниження. Щодо цього характерним є міркування М. Т. Цицерона: «Якщо заповідач, що готовий відмовити мудрій людині сто мільйонів сестерціїв, запропонує йому, перш ніж він отримає спадок, удень на форумі у всіх на очах станцювати (танці були для римлян ганебним заняттям. – В. Б.), то для нього в моральному відношенні буде краще взагалі не приймати спадщини...; хіба тільки гроші ці він пожертвує державі у зв'язку із загрозливою йому небезпекою, так що навіть танець, раз він має намір допомогти батьківщині, для нього не буде ганебним» [6, с. 149].

Поряд із суспільним ідеалом *honestum* (чесність, висока моральність) стоїть і особистий ідеал *decorum* – «гідність, благородство; те, що потрібно робити» (дослівно: «прикраса»). Українською мовою часто важко перекласти багато слів латинської мови, тому нам вони здаються просто синонімами, однак для римлян це були взаємопов'язані, але все ж розмежовані окремі поняття.

Відомі рядки оди Горація «*Dulce et decorum est pro patria mori*», які зазвичай перекладаються: «Солодко і почесно померти за батьківщину», – мають той

неперекладний сенс, що померти за вітчизну – це солодко і личить достоїнству римлянина. М. Т. Цицерон пояснює, що «поняття *decorum* (належне) за своїм змістом невіддільне від поняття морально-прекрасного, бо все те, що личить, прекрасно; ... а прикраси життя – це стриманість, помірність, дотримання міри в усьому» [12, с. 327].

Недолік морального виховання особистості та вільного її самообмеження розглядалися як негідний громадянина рабський стан, призводили до безчестя, яке було в Римі правовим інститутом (про це ми будемо говорити далі).

Для римського світогляду було характерне твердження, що відмова від виконання своїх громадянських обов'язків, від активного втручання в справи громадського упорядкування призводять державу до загибелі, тому римлянин був зобов'язаний брати найактивнішу участь у справах своєї держави. Державна служба в Римі не оплачувалася, більше того, вона вимагала великих витрат з боку самої особи, яка перебуває на цій службі. Однак ця обставина не слугувала причиною відмови від прагнення до державної служби – цього вимагала *honor*, і не випадково певна послідовність, у порядку якої римський громадянин міг обіймати вищі державні посади – квестор, едил, претор і консул – називалася *cursus honorum* («шлях, проходження почесних посад»), оскільки в нагороду громадянин отримував шану від суспільства.

Отже, ціннісною установкою римського суспільства були не матеріальний добробут громадянина, а громадські шана і слава, які ставилися вище за багатство. Керуватися своєю вигодою (*utilitas*) – означало чинити всупереч *honor*, і в суспільстві усвідомлювалося, що «додержанням законів знехтує всякий, хто вважатиме, що це буде йому вигідно» [12, с. 102].

Будучи твердими прихильниками традиційних духовних основ суспільства, у сприйнятті інституту власності римляни не відчували схилення перед нею. У праві власності римляни, насамперед, бачили певне соціальне ставлення, пов'язане з історичними обставинами народного життя та із соціальною відповідальністю: «Ми хочемо бути багаті не тільки заради себе, а й заради дітей, рідних і друзів, а особливо заради держави; адже кошти і стан окремих осіб становлять багатства цивільної громади» [12, с. 400].

Звичайно, не можна стверджувати, що всім римлянам був притаманний цей спосіб думок, який розділяли тільки обрані, кращі («святість і чистоту (*sanctitas et castitas*) патриціанських вдач не наважувалися відкидати навіть партії плебеїв») [13, с. 152–157].

Більше того, як справедливо зауважує Ф. Зелінський, «велика частина керувалася жагою слави й жадібності. Але сила всіх світових явищ і полягає в тому, що вона запрягає для своєї служби людей і з менш благородними почуттями та слабшим розумом, незалежно від волі і свідомості їх самих» [11, с. 209]. Це дуже важливе, на нашу думку, зауваження, яке підтверджує, що цінності римського суспільства, навіть якщо вони і не розділялися всіма його членами, були, однак, домінуючою, спрямовуючою силою його розвитку і всіх суспільних інститутів.

Розкриваючи сутність римської ієрархії цінностей, необхідно наголосити і на такому специфічному контексті її прояву, як синкретична свідомість давнини і особливий тип ставлення античної людини до світу. Синкретизм античного життя проявлявся у всіх вимірах і зумовлював злитість держави з суспільством і «невідокремленість» особистості від суспільства: «Особистість не протистояла суспільству як щось особливе: вона була частиною його і ще не усвідомлювала, що її не можна звести до цієї частини» [14, с. 7].

Індивідуальна свідомість не є первинною, але вона поступово диференціюється зі свідомості взагалі і ніколи не відривається від цілого. Висновок про логічну первинність суспільної свідомості і вторинність свідомості індивідуального, про те, що свідомість людини, її розум є «дар суспільства індивіду», робить і Е. Ільєнков [15, с. 30–56].

Римські погляди на спільність людей як на єдиний організм, «створений божественним встановленням», пояснюють, чому різноманітні відносини особистих взаємозв'язків пронизували все суспільне і політичне життя Риму та відігравали в ньому важливу роль. Наприклад, у римському суспільстві був поширений інститут патронату, який був наявний не тільки в приватному праві, але і в публічному, і з правовідносин якого, заснованих на *fides* (довірі), виникали обов'язки і для клієнта, і для патрона. Всі послуги патрона були безкоштовні, і навіть якщо серед клієнтів були забезпечені люди, патрон ні від кого з них не брав ані найменшого приношення, тому що цього не дозволяла честь (*honor*).

Варто згадати і законодавчо регламентовані фрументатії – своєрідну соціальну

допомогу, яка полягала у розподілі та роздачі хліба (*trumentum*) народу або безкоштовно, або за зниженою ціною, що перешкоджало зубожінню і підтримувало в римському народі дух суспільної солідарності.

Коли у суспільстві втрачається дух суспільної солідарності, виникає можливість бути державою, де внутрішні суперечності призводять до ослабленості країни. За таких умов країна стає об'єктом посягання з боку більш потужних сусідів-держав. Саме сьогодні, на нашу думку, створилася ситуація на світовому просторі, коли існує загроза «контрольованого хаосу», що спричиняється не тільки зовнішніми, але й внутрішніми чинниками. Ми вважаємо, що в таких умовах зовнішній контроль над будь-якою державою можливий лише за умови фактично наявного глибокого внутрішнього «розриву» у політичному, економічному та соціокультурному вимірах, особливо коли ці кризові події мають тривалий і постійний характер [16, с. 96–97]. Аналіз сьогодення допомагає встановити актуальність ідеї римського проекту щодо публічного аспекту права республіканського Риму в сучасних умовах.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження формування в римській суспільній свідомості соціально-філософських уявлень про підстави громадського порядку, про правове розуміння, зазначимо, що домінуючою в ньому була ідея про Римську державу і її всесвітньо-історичну місію. Для римлян існування держави і суспільства з його соціально-правовою структурою було вищою метою для всіх його членів і, отже, норми, спрямовані на це, – вищі цінності і обов'язкові для кожного індивіда. Сенс римської політики і права – створення найбільш сприятливих умов для поступального руху національної спільноти вперед, для відтворення з покоління в покоління цілей і цінностей національного буття, для продовження себе у світовій історії. Моральною нормою державного і політичного розвитку була нерозривна єдність громадянина і римського суспільства. Громадська свідомість і громадська воля були спрямовані на вироблення твердості особистості. Індивідуальність і вся складність особистої свідомості ставали громадським актом, що робить людей співгромадянами, одностайними, здатними до розумного спілкування, протипоставленого хаотичному, додержавному і позадержавному життю. У римському світогляді на особистість покладалася вся відповідальність за долю суспільства, і це передбачало самодисципліну і самовиховання окремої особистості і народу в цілому, оскільки народ у поданні римлян є певним організмом, що має характер, дисципліну свідомості і дисципліну волі.

Список використаних джерел

1. Skyba E., Polishchuk M. Legal Component of the Concept of Provision of public services. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. V. 5. N. 1. P. 194–201.
2. Саллюстий Г. К. Сочинения. Москва : Наука, 1981. 221 с.
3. Куланж Ф. Древняя гражданская община : исслед. о культе, праве, учреждениях Греции и Рима. Москва : Типо-лит. т-ва И. Н. Кушнерев и К, 1895. 374 с.
4. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Москва : Книга, 1991. 573 с.
5. Бердяев Н. А. О частном и историческом взгляде на жизнь. *Судьба России*. Москва : Сов. писатель, 1990. С. 203–210.
6. Цицерон М. Т. Диалоги: О государстве. О законах. Москва : Наука, 1966. 224 с.
7. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития. Санкт-Петербург : Тип. В. Безобразова и Ко, 1875. 309 с.
8. Цицерон М. Т. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Москва : Норма, 1974. 245 с.
9. Гиро П. Частная и общественная жизнь римлян. Москва : Тип. Вильде, 1913. 608 с.
10. Грант М. Цивилизация Древнего Рима. Москва : Центрполиграф, 2003. 388 с.
11. Зелинский Ф. Ф. Из жизни идей. Петроград : Тип. М. М. Стасюлевича, 1916. 464 с.
12. Цицерон М. Т. О государстве. О законах. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Речи. Письма. Москва : Мысль, 1999. 782 с.
13. Игнатенко А. В. Кризис Римской республики (историко-теоретический аспект). *Российский юридический журнал*. 2006. № 2. С. 152–157.
14. Мертлик Р. Античные легенды и сказания. Москва : Республика, 1992. 478 с.
15. Ильенков Э. В. Философия и культура. Москва : Политиздат, 1991. 462 с.
16. Kakhovska, O., Skyba, E., Popova, D., Tyshchenkova, I. Demythologization of the «controlled chaos» as a tool for geopolitical war: economic and sociocultural markers. *Economic Annals-XXI*. 2020. № 184(7-8). P. 94–106.
17. Халапсіс О. В. Народ Юпітера: Метафізика римської ідеї : монограф. Дніпро : Інновація, 2020. 248 с.
18. Halapsis A., Halapsis A. From monarchy to republic: King's power and public affair in ancient Rome. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. P. 5-17.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Skyba, E., Polishchuk, M. (2019) Legal Component of the Concept of Provision of public services. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 5, no 1, pp. 194–201.
2. Sallyustiy, G. K. (1981) *Sochineniya [Essays]*. Moscow : Nauka, 221 p. [in Russ.].
3. Kulanzh, F. (1895) *Drevnyaya grazhdanskaya obshina: issled. o kulte, prave, uchrezhdeniyah Grecii i Rima [Ancient civil community: research. on the cult, law, institutions of Greece and Rome]*. Moscow : Tipo-lit. t-va I. N. Kushnerev i K, 374 p. [in Russ.].
4. Danilevskiy, N. Ya. (1991) *Rossiya i Yevropa [Russia and Europe]*. Moscow : Kniga, 573 p. [in Russ.].
5. Berdyayev, N. A. (1990) *O chastnom i istoricheskom vzglyade na zhizn. Sudba Rossii [About a private and historical outlook on life. The fate of Russia]*. Moscow : Sov. pisatel, pp. 203–210. [in Russ.].
6. Tsytserson, M. T. *Dialogi: O gosudarstve. O zakonah [Dialogues: About the state. About laws]*. Moscow : Nauka, 1966. 224 p. [in Russ.].
7. Iyering, R. (1875) *Dukh rimskogo prava na razlichnyh stupenyah yego razvitiya [The spirit of Roman law at various stages of its development]*. Saint-Petersburg : Tip. V. Bezobrazova i Ko, 309 p. [in Russ.].
8. Tsytserson, M. T. (1974) *O starosti. O druzhbe. Ob obyazannostyah [About old age. About friendship. About responsibilities]*. Moscow : Norma, 245 p. [in Russ.].
9. Giro, P. (1913) *Chastnaya i obshestvennaya zhizn rimlyan [Private and public life of the Romans]*. Moscow : Tip. Vilde, 608 p. [in Rus.].
10. Grant, M. (2003) *Civilizaciya Drevnego Rima [Civilization of Ancient Rome]*. Moscow : Centrpoligraf, 388 p. [in Russ.].
11. Zelinskiy, F. F. (1916) *Iz zhizni idey [From the life of ideas]*. Petrograd : Tip. M. M. Stasyulevicha, 464 p. [in Russ.].
12. Tsytserson, M. T. (1999) *O gosudarstve. O zakonah. O starosti. O druzhbe. Ob obyazannostyah. Rechi. Pisma [About the state. About laws. About old age. About friendship. About responsibilities. Speeches. Letters]*. Moscow : Mysl, 782 p. [in Rus.].
13. Ignatenko, A. V. (2006) *Krizis Rimskoy respubliki (istoriko-teoreticheskiy aspekt) [Crisis of the Roman Republic (historical and theoretical aspect)]*. *Rossiyskiy yuridicheskiy zhurnal*. № 2, pp. 152–157. [in Russ.].
14. Mertlik, R. (1992) *Antichnye legendy i skazaniya [Ancient legends and tales]*. Moscow : Respublika, 478 p. [in Russ.].
15. Ilenkov, E. V. (1991) *Filosofiya i kultura [Philosophy and culture]*. Moscow : Politizdat, 462 p. [in Russ.].
16. Kakhovska, O., Skyba, E., Popova, D., Tyshchenkova, I. (2020) *Demythologization of the «controlled chaos» as a tool for geopolitical war: economic and sociocultural markers*. *Economic Annals-XXI*. № 184(7-8), pp. 94–106.
17. Khalapsis, O. V. (2020) *Narod Yupitera: Metafizyka rymskoyi ideyi [The people of Jupiter: Metaphysics of the Roman idea] : monohraf*. Dnipro : Innovatsiya, 248 p. [in Ukr.].
18. Halapsis, A., Halapsis, A. (2021) *From monarchy to republic: King's power and public affair in ancient Rome*. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, pp. 5-17.

ABSTRACT

Vadym Babanin. Public aspect of Roman law as one of the levers of building a modern statehood. The article focuses on the fact that in order to understand the relationship between the state and the individual, which was decided by Roman law, it is necessary to study the experience of the philosophical and legal heritage of ancient Rome. At the same time, it is necessary to know the essence of law, philosophical and legal immersion in the context of the Roman-ancient worldview, the study of national-historical features and worldviews, values of Roman society. The analysis of this problem establishes that the reception of private law plays an important role in understanding the content and socio-historical role of Roman law.

The study emphasizes the need for thorough study and philosophical reflection on this problem also due to the fact that researchers have not paid enough attention to public law. Scientific work shows that the modern image of man-citizens, inspired and, in fact, formed by Roman public law, is indicative of the process of building a conscious attitude to the problems of the state and the problems of legal consciousness. Virtues such as patriotism, devotion to the Fatherland, civic duty, organization, and others were important factors in the formation of the Roman state, which skillfully introduced and combined private interest and the common good. The research studies that the moral norm of state and political development was the inseparable unity of the citizen and Roman society.

The work establishes that public consciousness and public will were aimed at developing a personality. The analysis determines that individuality and all the complexity of personal consciousness became a public act, which makes people fellow citizens, like-minded, capable of intelligent communication, as opposed to chaotic, pre-state and extra-state life. The study emphasizes that in the Roman worldview, the responsibility for the fate of society relied entirely on the individual. It stresses that this state of worldview presupposed self-discipline and self-education of the individual and the people in general, because the people, according to the Romans, is a certain organism, endowed with character, discipline of consciousness and discipline of will.

Keywords: *personal good in Roman law, public aspect of Roman law, worldview of the times of republican Rome, legal values of republican Rome, private interest and common good in republican Rome.*

UDC 394(477)«1932/1933»:316.64=161.2-043.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-592-598

Svitlana BILOUS[©]

PhD (Philosophy), Associate Professor
(Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine)

THE INFLUENCE OF THE HOLODOMOR ON WORLDVIEW GUIDELINES OF MODERN UKRAINIANS: PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ANALYSIS

Світлана Білоус. ВПЛИВ ГОЛОДОМОРУ НА СВИТОГЛЯДНІ НАСТАНОВИ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ: ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ. Голодомор як глибока психотравма, момент світоглядно-культурного зламу внаслідок знищення радянською владою українців фізично, морально, культурно потребує якісного пропрацювання. Це дозволить усвідомити досвід вимушеного безсилля смерті, відмовитися від «синдрому жертви», повернути українську світоглядно-культурну ідентичність, стратегію, майбутнє.

Соціологічні опитування 2018 і 2021 років показують готовність більшості українців визнати Голодомор як геноцид українського народу. Тому потрібна системна робота на світоглядно-культурологічному рівні у суспільстві, у особистісному рівні для нормалізації травмованих настанов і повернення розуміння власної цінності і свого культурного простору, української ідентичності.

Політпропаганда СРСР з 1920-х рр. розвивала теорії «боротьби двох культур» («вищої» міської, російської та «нижчої» сільської, української). Культурний простір України за радянської окупації суттєво змінився: українська культурна ідентичність системно знищувалася, насильно замінювалася радянською з домінуючою російською мовою, культурою, марксистсько-ленінського світогляду. Базова світоглядно-психічна настанова на «світ безпечний» замінилася після Голодомору на «світ ворожий, небезпечний». Радянськими репресіями руйнувався образ єдиної української спільноти. Соціальна, культурна ізоляція стає ще одним негативним наслідком Голодомору.

Реакцією людей на тоталітарне вбивче насилья стали втрата гідності, навчена безпорадність, слухняність, залежність від позиції та волі доміатора, загроза голоду, що є наслідком постійного вбивчого страху. Соціально прийнятною формою втечі від «неймовірної важкості, смертельної небезпечності світу» є залежності. Хімічні залежності стали дуже поширеними там, де був Голодомор і тривала радянська влада. Нащадки постраждалих теж підсвідомо і досить поширено вибирають таку форму відмови від життя. Тому зцілення психотравми Голодомору сприятиме й оздоровленню українського суспільства від залежностей як фізичних, так і психічних.

Важливо позбутися пострауматичної радянсько-російської залежності. Культурологічним елементом цих настанов є відновлення української ідентичності, культурної суб'єктності, стратегії, традиції та простору нашої культури.

Ключові слова: Голодомор, світоглядні настанови, сучасні українці, світоглядно-культурологічний аналіз.

Relevance of the study. On November 27, 2021, Ukraine and the world once again commemorated more than 10.5 million victims of the Holodomor. This year is the 100th anniversary of the tragedies of 1921-22, the 89th anniversary of 1932-33, and the 75th anniversary of 1946-7. In 2003, James Mace described Ukrainian society as «post-genocide». The Holodomor was committed by the Soviet totalitarian regime to destroy the Ukrainian village as a basis of resistance to the hostile occupation system and to pursue a policy of industrialization. The consequences of this tragic event are reflected on the worldview level (consciously or unconsciously) of the descendants of those Ukrainians who survived and/or were able to prolong their lives.

Historical and cultural memory is important. As said by J. Orwell: «Who controls the past controls the future: who controls the present controls the past». Psychological trauma of the Ukrainian nation in the 30-50s of the 20th century needs to be understood and studied, like the tragedy of the Jewish Holocaust. The totalitarian tradition of keeping silence in order to survive, inherent for «Soviet human», only deepens the problem. The memory of the Ukrainian nation about the Holodomor gives a chance to avoid ideological and political mistakes that led

to the tragedies in Ukraine under the occupation of Bolshevik Russia. Worldview-culturological removal of silence, speaking of «what is on the other side» of humanity will help to heal severe national trauma and to return cultural resources to modern Ukrainians and their descendants. It is necessary to return one's own dignity, subjectivity, culture, right to live, create one's own life and cultural space.

A nation lives and develops under the condition that its culture opens a space for self-development of this culture's subjects. Unifying, totalitarian Asian psychocultures have succeeded in the field of material culture and ended with the collapse of social intelligence and culture itself [3, p. 217]. Ukrainian individualism as a resource of cultural development has formed a natural immediacy and biopsychological orientation.

Recent publications review. The research of the Holodomor's impact on the lives of modern Ukrainians is carried out mostly in the psychological (T. Voropayeva, V. Horbunova, L. Hrydkovets, V. Klymchuk, L. Naidyonova et al.), less – in the psychopolitical (O. Donchenko, Yu. Romanenko), worldview and cultural aspects. Philologist and culturologist Iryna Reva has created a book «On the Other Side of Yourself: Socio-Psychological and Cultural Consequences of the Holodomor and Stalinist Repressions» within the project «Stockholm Syndrome in Ukraine» of the research group «Institute of Social Research» (2nd reissue in 2019). The sociological material is provided by the sociological group «Rating».

The research paper's objective is to study the impact of the Holodomor on the worldview guidelines of modern Ukrainians at the individual and social levels from a philosophical and cultural point of view to identify false negative guidelines caused by the Holodomor, and outline ways to restore respective natural healthy archetypes, worldview and cultural guidelines.

Discussion. Crisis events reconsidered by society give conclusions that should be successfully used in the future to prevent or address such cases. The first encounter with a yet unknown threat is the most painful and dangerous, as there is no knowledge, no experience of adequate reactions. This causes psychological trauma. Repeated trauma without understanding and using the latest experience in re-encounter with the traumatic factor will be a repeat of same experience.

The Holodomor is a highly traumatic event for the Ukrainian societal psyche (at the level of society, the macro level). In the moment of interaction with the distress factor, the individual and collective psyche could not «digest» it, and the traumatized elements disrupted the holistic system of relations in the socio-mental system. Rethinking past distress experience helps to restore normal integrity for the healthy functioning of the organism (person and society) in the world. Recognizing the reality of past traumas and rethinking them to form experience is the path to future success in life.

Sociological group «Rating» conducted a survey, according to which the majority of respondents, citizens of Ukraine, believe that the Holodomor of 1932-33 was a genocide of the Ukrainian people: 85 % say so, 13 % – deny it (November 26, 2021). For comparison, in 2018 there were 79 % of affirmative answers, which is three times more than in 2010. The majority of respondents were positive about the US Senate's recognition of the Holodomor as genocide of the Ukrainian people (2018 poll): 69 % of respondents, while 62 % of respondents said that Ukraine should gain more international support on this issue. In different year, these initiatives are more supported in the western and central macro-regions of Ukraine, by people from rural areas and Ukrainian-speaking citizens [2]. These data show the readiness of most Ukrainians to admit the psychological trauma of the Holodomor. Leading psychological and socio-psychological researches show that the third or fourth generation of descendants of traumatized people and communities have a good chance to investigate traumatic deformities and heal them.

We shall rethink the impact of the Holodomor on the worldview of modern Ukrainians through the prism of the concepts of «worldview guidelines», «cultural space», «cultural identity», «mass culture», «high culture», «cultural subject».

Worldview guideline (instruction, advice to act in a certain way) is a state of inclination of the subject (person, community) to a certain standardized reaction in similar situations related to issues of self-determination in the world, defining the world and one's place in it. A worldview guideline is a result of social interaction that is passed down through the generations. The quintessence of this phenomenon is the focus on life, health, love, creation, wisdom, success. The basic guidelines are «I am a worthy person, I have the right to live (continue, protect life)», «the world is safe», «I have my own good place in the world».

Inability to respond appropriately to the trauma at the time of its receipt causes the normal worldview guidelines or their elements to be replaced by those that worked in that difficult situation at least somehow. These traumatized elements are transmitted as normal and, as a result, fail in the qualitative reflection and understanding of reality. Let us consider the change in the worldview of Ukrainians under the influence of the Holodomor.

The cultural space of Ukraine changed drastically during the Soviet occupation in the 20^s of the 20th century. Ukrainian cultural identity was still preserved, while in the future it saw systematic destruction. Instead, the Soviet identity was formed with the dominance of the Russian language, culture, and Marxist-Leninist worldview. The guideline «Ukrainians are masters of their own land» (Shevchenko's «in one's house one's own truth, his strength and his will») was replaced by «Soviet man – an obedient gear in the party system». Against the background of the First and Second World Wars, the value of human life was significantly leveled, which also contributed to the ideological and cultural occupation of Ukrainians by the Soviet authorities. The Stalinist regime used Holodomor of 1932-33 to destroy about 4 million Ukrainians, who did not give birth to descendants, did not create cultural values, and did not protect their ancient achievements from destruction and looting. Culture as a humanizing tool changed to the cultural absorption of the enslaved lands and people by the Soviet-Russian Empire.

The «alienation from Ukrainian values» and the decline of the Ukrainian village as a bearer of traditional values through the mass escape of villagers to the cities were the result of Soviet policies and subconscious defenses of people for whom surviving totalitarian trauma meant Russification and industrialization.

Since the 1920^s, Soviet political propaganda has developed theories of the «struggle of two cultures» («higher» urban, Russian, and «lower» rural, Ukrainian). After the collapse of the Soviet period of «Ukrainization», the Russian ethnic group in occupied Ukraine began to be perceived as higher, one that belonged to higher culture. A Russified worker was considered more civilized than a Ukrainian villager. Forgetting one's own Ukrainian identity and culture turned out to be safer. Members of the «weak» group moved to the «stronger» to improve their social status as a guarantee of survival. Hence the current high percentage of «Russian-speaking, Russian-cultural» Ukrainians who have lost their identity as a result of the Holodomor. The Holodomor led to the physical extinction of Ukrainians and to deep moral, mental and cultural traumas. The fear of death gave rise to the guidelines «to be Ukrainian is dangerous, it is death», «to survive is to submit to the aggressor, to lose one's own subjectivity, will, dignity». This explains the fact that the people who suffered from the communist regime, as well as their descendants, adopted the worldview of the occupier, rejecting the fact of Holodomor and other crimes of the totalitarian system. That is why millions of modern Russified Ukrainians subconsciously and unconsciously hold on to the imposed identity of others as «the right to live». A conscious return to ideological and cultural origins will heal the forcible renunciation of ancestral and national heritage, will restore one's own self, a healthy personal, national identity, take a worthy place among other nations in the world and allow to have the resources to continue being.

Traditional Christian values of Ukrainians, objects of culture as signs of cultural space were replaced by Soviet ones. Churches were looted and destroyed, gold and valuables were exported en masse to Russia. Christian symbols were replaced by Soviet ones. The religious worldview was denied, the atheistic one was asserted with a «pantheon of party gods», with appropriate cults, rituals, a clear totalitarian structure of relations. The newest cultural values were instilled through the ideological propaganda of mass culture and through art – literature, music, architecture, paintings and more.

The Soviet government's experiment in exterminating millions of Ukrainians is a crime against humanity and culture at the level of the Ukrainian nation and the world. V. Tilischak wrote: «The Holodomor is also a crime specially planned by the communist totalitarian regime to destroy Ukrainians as a national group that was aware of itself as a nation and was ready to declare independence under favorable conditions. At the same time, the Holodomor is a social engineering project aimed at changing the mentality and identity of tens of millions of people» [5, p. 5]. The millennial Ukrainian cultural stratum was ruthlessly destroyed and assimilated into the so-called «greater Russian culture», replaced by the artificial formation of «Soviet culture», which served the totalitarian system.

The basic worldview guideline on the «safe world» was replaced after the Holodomor by the «hostile, dangerous world». The feeling of constant threat was actualized, the confrontation against which took away most of the vital forces, leaving no resources for their own life and

culture. The guideline «I have the right to live, to be» has been replaced by «survive at any cost». This is reflected in the culturological perception of time: only the present is important, sometimes the nearest future as well, the past and the future are strategically unimportant.

The human psyche could not cope with the complete destruction of the picture of the world. The inability to explain the brutality of totalitarian Soviet murderers against innocent people has given rise to myths about «good Stalin, who knew nothing about tragedies», about «accidental mistakes». Adult Ukrainians passed into a state of childhood, mythological worldview, inability to create their own lives, family, nation. The forcible confiscation of livelihoods has turned hard-working independent masters into slaves of the red totalitarian system. The traumatic guideline is the refusal of quality work, as the results will be taken by the occupiers, who are exalted at this expense.

The state, represented by the party leadership, was recognized as the only subject of Soviet reality and culture. High culture is primarily a social property. It is almost impossible to implement socio-cultural projects at private expense. Therefore, the state power as an institution of citizens' allocation of resources for the realization of socially significant values, ensuring stability, development of society on the basis of the Constitution and laws has the function of promoting cultural creation. The Soviet occupation authorities in Ukraine has shown an inverted form of anti-government, killing citizens cynically and horribly – forcibly depriving them of food and life. Such a sick political phenomenon has led modern Ukrainians to consider authority as a potential danger, a source of threat to the anti-life level. The Holodomor was «brought» by the new government, which promised «heaven on earth» and staged a «real hell». This is one of the reasons why modern Ukrainian voters are afraid of a change of government.

The chaotic nature of the dependent relationship between the Soviet leadership and the enslaved Ukrainian people is explained in social psychology by the repetition of the stages of aggression: beating – compensation – «honeymoon». Russian folklore has a saying: «If he beats you – he loves you» – which illustrates the legitimacy of violence. Under normal circumstances, violence results in legal (criminal) liability. The products of modern mass culture of post-totalitarian Ukrainian society often reflect the Soviet violent paradigm, which is based on the devaluation of others, contempt, cruelty, descent to physiological analogies, only understood by those who chose model «survive, not live, be yourself» on the verge of life – death and passed it as a rule of life to descendants. This led to a loss of confidence in the government, the destruction of public relations. Children in Soviet schools were taught to report to their parents, even if there was bread at home during the Holodomor. The practice of forcible separation of family members and society of Ukrainians by the Soviet authorities in the 1940th was common.

Soviet repression destroyed the image of a united Ukrainian community. Social and cultural isolation is another negative consequence of the Holodomor. Holodomor witness Pavlo Makogon recalls: «... Activists called people day and night and convinced them that it would be heaven. But the villagers stubbornly refused to go to the collective farm, and no one listened to their propaganda. The authorities were convinced again that this would not go as fast as wanted, so they came up with a strategy. The villagers were divided into three classes: the kulaks, the middle peasants, and the poor, and they also made «sub-kulaks» to strengthen their work» [5, p. 142].

The traditional worldview and cultural guideline of Ukrainians to tolerance as respect for themselves, their own and others has been replaced by aggressive and sacrificial. This violent paradigm is expressed by Stalin's ambiguous expression «beating determines consciousness». The culture of respect for man has been replaced by an anti-culture of devaluation, destruction of people and values. Soviet ideology called for the destruction of the old and the construction of a «new world». Family traditions, customs, and rites were condemned and forcibly eradicated, so the connection with national identity and culture was deliberately destroyed. A derogatory term «bourgeois nationalist» as a synonym for the conscious Ukrainian activist sounded like a death sentence.

Generations of Soviet people grew up with a prohibition for their own thoughts and desires, which were replaced by «collective duty». Ukrainian culture has lost many unmanifested artists who grew up devalued with guidelines as «you are nobody, your opinion is unimportant», «what is right / valuable is approved only by the party and special services». The modern conflict between the Soviet and post-Soviet generations in Ukraine is widespread about the restoration of one's own dignity, will, and the right to live one's own life. Although citizens born in the restored Ukrainian state often repeat and spread totalitarian values and meanings deeply rooted in social institutions, constantly fueled by Russian propaganda as an

important element of the information war.

Culture is an independent work that avoids playing other people's roles or imitating others. The psyche traumatized by the Holodomor chooses conformism: «To save life is to adapt to another's opinion, will». According to a study of the mental qualities of victims of genocide, conducted by the Center for Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv, conformism was found in 75 % of respondents in the Holodomor (Poltava, Sumy, Kharkiv, Cherkasy, Zhytomyr, Vinnytsia, Odessa, Dnipropetrovsk, Donetsk and Luhansk regions), and 20 % of respondents in Ukrainian territories that did not suffer from this disaster (Lviv, Ternopil, Volyn regions and Transcarpathia) [5, p. 156].

The reaction of the people to the totalitarian murderous violence was the loss of dignity, learned helplessness, obedience, dependence on the position and will of the dominant oppressor, dread before famine, which is a result of constant murderous fear. People under fear of starvation and death betrayed, sided with the killers (enlisted in the grain detachments, reported disobedience). «Such people have repeatedly become the fiercest executioners, who ruthlessly fined their fellow villagers. And this is perhaps one of the most terrible consequences of the Holodomor – the loss of faith, conscience, morality... Depriving a person of the opportunity to meet one of the basic needs necessary for life, leads to the fact that the whole psychological superstructure is broken. The only dominant desire remained is to survive.. It is possible to speak in such cases about uncontrolled regression of an individual...», – writes the head of the psychotherapeutic center of the Lviv Regional Psychiatric Hospital, psychotherapist Serhiy Roslyuk [5, p. 104]. In combination with the Byzantine archetype of the «eternal disciple», adopted by the Ukrainian worldview with Christianity, there is an instruction on the loss of subjectivity, self-depreciation, meaninglessness, disbelief in the future. A frequent feature of modern Ukrainians is the lack of strategy, long-term tactics, personal planning as such. A person who is driven by fear does not have the strength to live fully in society, so they does not allow himself the luxury of creating. Loss of meaning takes away a creative resource that exceeds the domestic needs of the present or the near future.

The emergence of the author-creator, the subject of culture requires personal dignity and cultural space open to creativity. That is why the strength of the Ukrainian spirit, which showed free artists even in the times of totalitarianism, is fascinating. They created against the system, in forced internal or external migration. A striking example is the artistic protest of the generation of the «sixtiers». However, most of Ukraine's cultural elite was physically or socially destroyed or Sovietized.

Loss of dignity and social interaction is the loss of the basis of positive life experience, the culture of free and quality life. The restoration of this experience is the basis for the recovery of the current generation and the transmission of vital forms to posterity. Getting rid of the fear of life will give you the strength to live well with dignity. Hunger and constant fear created social and cultural degradation. Those who survived the Holodomor, due to the trauma of the authorities, chose animalistic individualism: focusing on their own lives, family, family, close friends. The proverb «My house is to the side – I meet the enemy first» has become «My house is to the side, I know nothing».

The unformed psyche of a child or the traumatized psyche of dependent adults includes a protective property: if the dominant aggressor (authoritarian parents, totalitarian rule) denies the facts of abuse of the victim, then it never happened and we must forget it. Another challenge is to remember what «should not be done» from the aggressor's position to avoid punishment. Such differently vectored orientations against the background of worldview guidelines «the world is dangerous», «I am a bad, insignificant, unworthy person», such an escape from reality into illusion creates a distorted worldview of reality and its own place in it. In the case of a high degree of conflict, it is possible to split the psyche into several individuals. To relieve tension, modern Ukrainians use pseudo-tolerance of loathing to self, personal and national dignity, culture, and history to avoid punishment. This position of a child or a victim only deepens the conflict, because it expands the space for the conquest by the aggressor.

Dependencies are a more socially acceptable form of escape from the «incredible severity, mortal danger of the world». The World Health Organization defines chemical dependencies as forms of suicidal behavior. «Mass consumption of moonshine and its production», according to O. Stasyuk, comes after the Holodomor [5, p. 158]. Alcoholism is more common in the eastern regions of Ukraine, where the Sovietization of man was longer. Escape to alcohol as a way to overcome their internal imbalance and unwillingness to live is natural in modern Ukrainians. Alcoholism and drug addiction have even become an attribute of an artist who can overcome the

conflict between the real and the desirable in a totalitarian and post-totalitarian society. This has led to many degradations of creative personalities, their early deaths – creative and physical. Psychotherapist L. Grydkovets considers the epidemic of alcoholism and drug addiction in the second half of 20th century a direct consequence of the mental breakdown of the ancestors of dependent Ukrainians in the 1930s. [5, p. 158]. Escape to chemical dependencies is designed to compensate for fears: to live, realize, respond, create, make mistakes, defend their own dignity, pride. Psychiatrist Leonid Sauta writes that the addict has a complex of inferiority, avoidant behavior, fear of living, they kills the own «I» in themselves. It remains «I», which they want to be...» [5, p. 161]. To make the population dependent is to block their creative potential and a decent life. Therefore, healing the psychological trauma of the Holodomor will help restoring the life and creative potential of Ukrainians.

Such a descent to the lower levels of worldview and cultural development of man and society has created guidelines «might makes right», «the world is a jungle in which the stronger survives». The next stage of growth, where the Ukrainian community as a social organism was before the Soviet occupation, must have been «the world has rules, norms based on social justice, religion, morality». The strength of the unity of the Ukrainian community, which choose its own strategy, choose who and how is leading on the basis of delegated powers with transparent accountability with the recognition of the value of each person, which is important, – is a modern stage of successful synergy. The restoration of subjectivity, «We are the feeling» took place on the Maidan in 2014, which became an important event in the history of universal freedom.

Modern Ukrainians are descendants of genocide victims in the second and fourth generation. Quite common «traumatic legacy» is the «victim syndrome», a sense of helplessness before fate, fear of the future. A person in the position of a victim in difficult life situations decides that the reason is in their «badness, unworthiness to live» and chooses a guideline to death. The frequency of suicides, alcohol and drug addictions in areas where the Holodomor occurred and the Soviet government has dominated longer is higher in the eastern regions of Ukraine, in rural areas [5, pp. 162-164]. Overcoming this syndrome is the task of the current generation of parents. This will allow us to return our own subjectivity, a guideline to the security of society as our own «macro-home», to a successful and healthy future. A state strategy, the activities of public organizations, personal growth of Ukrainian citizens are needed.

Conclusions. Modern Ukrainians, as descendants of Holodomor victims, have inherited traumatized worldview and culturological guidelines that need to be healed. The main areas of healing are the restoration of the guidelines «I am a person worthy to live, to succeed, to have a good desirable future», «the world is safe», «state authorities performs the function of stabilization and normal development of society», «it is normal to be yourself, to have resources for life», «a Ukrainian has his own place in the world». It is important to get rid of post-traumatic Soviet-Russian dependence. The culturological element of these guidelines is the restoration of Ukrainian identity, cultural subjectivity, strategy, tradition and space of our culture.

Список використаних джерел

1. Горбунова В., Климчук В. Психологічні наслідки Голодомору в Україні. Історична правда. 24.03.2021. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/03/24/159203/>.
2. Динаміка ставлення до Голодомору. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg_noyabr_2018.html.
3. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монограф. Київ : Либідь. 2001. 334 с.
4. Обушний М., Воропаєва, Т. Політико-психологічні аспекти Голодомору 1932-1933 років. *Соціальна психологія*. 2009. № 2. С. 39-48.
5. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій: Науково-популярне видання. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : К.І.С., 2019. 272 с.

Надійшла до редакції 06.12.2021

References

1. Horbunova, V., Klymchuk, V. (2021) Psykhologichni naslidky Holodomoru v Ukraini [Psychological consequences of the Holodomor in Ukraine] : *Istorychna pravda*. 24.03.2021. [in Ukr.].
2. Dynamika stavlennya do Holodomoru [Dynamics of attitude to the Holodomor]. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg_noyabr_2018.html. [in Ukr.].
3. Donchenko, O., Romanenko, Yu. (2001) Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka (Hlybynni rehulyatyvy psykhopolitychnoho povsiakdennia) [Archetypes of social life and politics (Deep regulations of psychopolitical everyday life)] : monograph. Kyiv : Lybid, 334 p. [in Ukr.].
4. Obushnyi, M., Voropayeva, T. Polityko-psykhologichni aspekty Holodomoru 1932-1933 rokiv

[Political and psychological aspects of the Holodomor of 1932-1933]. *Sotsialna psykholohiya*. 2009. No 2, pp. 39–48. [in Ukr.].

5. Reva, I. (2019) *Po toy bik sebe: sotsial'no-psykholohichni ta kul'turni naslidky Holodomoru i stalins'kykh represiy* [On the Other Side of Myself: Socio-Psychological and Cultural Consequences of the Holodomor and Stalinist Repressions] : Popular Science Edition. Kyiv : K.I.S., 272 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

The Holodomor as a deep psychological trauma, the turning point in for national culture and ideology as a result of the destruction of Ukrainians by the Soviet authorities physically, morally, and culturally requires qualitative study. This will allow us to realize and refuse the experience of forced feeling of impotence before death, reject «victim syndrome», return the Ukrainian worldview and cultural identity, strategy, future.

The reaction of the people to the totalitarian murderous violence was the loss of dignity, learned helplessness, obedience, dependence on the position and will of the dominant oppressor, dread before hunger, which is a result of constant murderous fear. Dependence is a socially acceptable form of escape from the «incredible severity, mortal danger of the world». Chemical dependencies became very common where the Holodomor and Soviet rule took place. Descendants of the victims also subconsciously and quite often choose this form of rejection of life. Therefore, the healing of the Holodomor psychological trauma will contribute to the recovery of Ukrainian society from both physical and mental dependencies. It is important to get rid of post-traumatic Soviet-Russian dependence. The culturological elements of these guidelines are the restoration of Ukrainian identity, cultural subjectivity, strategy, tradition and space of our culture.

Keywords: *Holodomor, worldview guidelines, modern Ukrainians, worldview and cultural analysis.*

УДК 351.77 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-598-605

Лілія БОБРИШОВА®

доктор філософії в галузі права
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У дослідженні йдеться про основні тенденції та напрями в системі медичного забезпечення різних країн Європи. Зазначено, що немає єдиної практики або універсальної моделі фінансово-правового регулювання медичного забезпечення поліцейських. Наголошено на переході в Україні та Європі поліції як інституції від мілітаризованої до цивільної, що відображається на медичному забезпеченні також. Зазначено, що у Франції поліцейські підлягають медичному забезпеченню на загальних підставах за державною програмою медичного страхування. Висвітлено питання необхідності урахування гендерної проблематики щодо медичного забезпечення. Акцентовано, що в системі медичного забезпечення поліцейських у Польщі позитивним є відсутність спеціально утвореного підрозділу, аналогом якого в Україні є Департамент охорони здоров'я та реабілітації МВС України. Розглянуто досвід поліції європейських держав щодо забезпечення поліцією карантинних і протиепідемічних заходів. Підсумовано, що основними напрямками поліпшення ситуації із реформою медичного забезпечення поліцейських є: 1) перехід до страхової медицини і надання «пакетів» медичного страхування для поліцейських; 2) інтеграція відомчих закладів до загальної системи охорони здоров'я; 3) дотримання під час реалізації права на медичне забезпечення принципу гендерної рівності (у сенсі рівних можливостей доступу до та таких прав).

Ключові слова: *поліція, медичне страхування, охорона здоров'я, зарубіжний досвід, цивільна служба.*

Постановка проблеми. Протягом останніх років, особливо з 2014 р., загалом в органах виконавчої влади України, в структурі Міністерства внутрішніх справ, відбувається процес реформування відповідно до євроінтеграційних вимог та прагнень

© Л. Бобришова, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1022-4027>

3969@i.ua

України, замість міліції з'явилась Національна поліція України. Зазначене фундаментальне реформування інституцій повинно стосуватись й аспектів медичного забезпечення поліцейських відповідно до сучасних вимог в питаннях високих стандартів соціального забезпечення поліцейських. Водночас для поліпшення медичного забезпечення, гармонізації вітчизняного нормативно-правового регулювання такого забезпечення із практикою та законодавством країн Європейського Союзу, звісно, необхідно, зокрема, висвітлювати та аналізувати досвід цих країн.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку, де висвітлюються питання закордонного досвіду медичного забезпечення поліцейських, зрбили внесок такі дослідники: О. Гончарова, Л. Дені, С. Дрозд, А. Калайда, О. Мальцева, А. Морозова, С. Соболев, О. Шевчук та інші.

Мета статті – проаналізувати європейський досвід медичного забезпечення поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Обрана проблематика стосується Європи, оскільки системи медичного забезпечення працівників поліції Японії, США або Канади, хоча ці країни є розвиненими демократіями Західного зразку, усе ж занадто відрізняються від українських реалій, там зовсім інші підходи до побудови системи охорони здоров'я. Проте досвід деяких європейських країн, зокрема наших найближчих сусідів, може стати у нагоді, оскільки багато країн мали спільну історію проживання в умовах радянщини тощо.

А. Калайда вказує, що аналіз процесу формування правових засад співпраці в діяльності поліції в провідних країнах світу, їх сутнісних перетворень та змін дозволяє виокремити головні напрями, які є важливими для визначення концептуальних засад удосконалення адміністративно-правового регулювання органів та підрозділів Національної поліції України [6, с. 115]. С. Дрозд, аналізуючи аспекти реалізації прав поліцейських в європейських країнах на медичне забезпечення, функціонування систем охорони здоров'я у різних країнах світу, зауважує, що на практиці немає єдиної правильної, універсальної моделі фінансово-правового регулювання медичного забезпечення поліцейських. Дослідник акцентує на тому, що важливу роль у функціонуванні охорони здоров'я відіграє культура суспільства та соціальна поведінка громадян у вимірі кожної конкретної держави, а механізм фінансово-правового регулювання медичного забезпечення поліцейських може ефективно втілюватись в життя як у межах бюджетного фінансування, так і соціального медичного страхування [5, с. 66].

Ми не поділяємо наведену позицію, адже дослідник аналізує медичне забезпечення поліцейських тільки з позиції формування національних систем охорони здоров'я, однак в європейських державах можуть бути нормативно-правові акти, які регулюють питання медичного забезпечення конкретних специфічних категорій громадян (поліцейські, військові). Для таких категорій здебільшого діє практика надання пільг та преференцій, які спрямовані на компенсацію надзвичайного характеру служби, що виявляються в безоплатних або частково оплачуваних медичних послугах, медичних оглядах, психологічному супроводі тощо.

Вважаємо, що найбільш важливим в аспекті встановленої проблематики є опрацювання трьох складових медичного забезпечення поліцейських: а) організації медичного обслуговування; б) медичного забезпечення як складової соціального захисту; в) медичної підготовки поліцейських кадрів.

В Україні, як і в інших державах дещо раніше, тривалий час поліція сприймалась як мілітаризована інстанція, на кшталт збройних формувань армії, що відображалось і у особливостях медичного забезпечення військових та поліцейських. На сьогодні філософія існування поліції передбачає що це цивільна інституція, хоча вона і є озброєною. Зазначені зміни відображаються і на системі медичного забезпечення поліцейських. Якщо раніше така система була зорганізована за прикладом військової медицини, то сьогодні передові європейські держави відмовляються від утримання відомчих закладів охорони здоров'я тільки для надання медичної допомоги поліцейським. Це не є ефективною практикою і вимагає великих видатків на підтримку такої системи медичного забезпечення.

Тож у Франції поліцейські підлягають медичному забезпеченню на загальних підставах за державною програмою медичного страхування. Це передбачає щомісячні відрахування до Фонду медичного страхування. Фінансовані державою страхові

агентства пропонують покриття більше 75 % витрат на медичне обслуговування. Система охорони здоров'я перебуває у віданні Міністерства охорони здоров'я і соціального захисту Французької Республіки (Ministre des Solidarités et de la Santé). Первинна і спеціалізована медична допомога надається різними медичними установами. Також у Франції створено досить високий рівень профілактичного медичного обслуговування, що передбачає, серед іншого, проведення заходів, спрямованих на попередження наркотичної залежності, регулярні медичні огляди, заохочення фізичної активності та здорового харчування [12].

Кадрові соціальні питання (у тому числі і медичні) вирішуються у Франції Управлінням ресурсів та навичок національної поліції (DRCPN), яке було створене внаслідок злиття Управління адміністрації національної поліції та Управління підготовки національної поліції 01.09.2010 року. Серед іншого, Управління займається соціальною роботою, здійснює психологічний супровід поліцейських тощо [19].

З іншого боку, у Франції діє Служба охорони здоров'я армії (Service de santé des armées – SSA), відповідальна за медичну і санітарну підтримку військових сил Франції та інших підрозділів, що підпорядковані Міністерству оборони Франції. Служба охорони здоров'я армії є об'єднаною службою, а її центральне управління перебуває під прямим контролем начальника штабу збройних сил. Служба надає медичні послуги, здійснює управління медичними працівниками для військовослужбовців та провадить експертизу у сфері профілактики захворювань та медичних, стоматологічних, фармацевтичних, парамедичних і ветеринарних досліджень та освіти [10, с. 3–4].

Коротко відмітимо, що у Російській Федерації досі зберігається доволі розгалужена система відомчої медицини. Зокрема, для окремих силових структур діяли власні системи медичного забезпечення працівників, закриті для інших категорій населення. Для російської поліції спроби оптимізації закладів охорони здоров'я завершилися їх перепідпорядкуванням Департаменту тилу МВС, де було створено Управління медико-соціального захисту. Останнім було консолідовано юридично розрізнені медичні установи в 84-х медико-санітарних частинах. Особливий статус таких закладів зберігається і до сьогодні попри високу витратність і забюрократизованість такого підходу [2]. Водночас треба позитивно сприймати досвід обслуговування у відомчих закладах охорони поліції представників інших правоохоронних органів. Для порівняння, в Україні заклади охорони здоров'я МВС України здійснюють медичне обслуговування поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії, тоді як службовці Міграційної служби України, прикордонники та рятувальники обслуговуються у власних закладах або у медичних закладах МОЗ України на госпрозрахункових засадах.

Особливої уваги в питанні медичного забезпечення поліцейських вартує гендерний аспект. Певною мірою це стосується наявності роздаткових матеріалів медико-профілактичного характеру для поліцейських жіночої статі, наявності достатньої кількості кабінетів жіночої консультації у закладах охорони здоров'я, підпорядкованих МВС України, врахування умов охорони праці відповідно до наявних нормативів тощо.

Треба погодитись із тим, що аналіз здоров'я має виходити за межі організму чоловіка та жінки і враховувати інституції, традиції та погляди, що відіграють вирішальну роль у визначенні якості охорони здоров'я і фундаментальних причин його незадовільного стану. Оскільки згадані інституції та чинники відображають різні ролі жінок і чоловіків у суспільстві, запровадження гендерної перспективи у цій сфері має визначальне значення. Якщо гендерна рівність декларується як один з національних пріоритетів, то зусилля мають бути спрямовані на всі верстви населення і на всі сфери суспільного життя. Важливо відстежувати гендерний вплив реформи охорони здоров'я як на здоров'я, так і економічні аспекти життя жінок і чоловіків. Гендерно розукрупнені дані є одним з найважливіших ресурсів для здійснення такого моніторингу [3]. Отже, і служба в поліції, як частина правоохоронної системи держави, має враховувати питання гендеру під час здійснення заходів щодо медичного обслуговування прикріпленого контингенту.

Л. Дені справедливо зазначає, що досягнення гендерної рівності є не тільки міжнародно-правовим зобов'язанням, це також необхідно для досягнення цілей національного розвитку. У діяльності служб поліції забезпечення врахування гендерної проблематики є фундаментальним чинником захисту прав у робочому середовищі, а також підвищення ефективності правоохоронної діяльності, побудови безпечнішого суспільства та зміцнення позицій верховенства права, оскільки досягнення гендерної

рівності вресітї-ресіт забезпечує запобігання насильству, захист прав усіх людей та можливість всім людям робити змістовний внесок у громадське життя [4, с. 9].

В контексті питання прийняття кандидатів на службу до поліції Польщі, О. Шевчук і Р. Томма зазначають, що воно відбувається покроково у польових та навчальних підрозділах поліції та містить у собі: опрацювання документації щодо їх відповідності до вимог; співбесіду з претендентом; вирішення тестових завдань у сфері загальних знань (державне управління поліції, громадська безпека); тестування претендентів з фізичної підготовки; вирішення психологічних тестових завдань (розвиток інтелекту, поведінка в соціальному побуті, перевірка стресостійкості під час окремих ситуацій); перевірка особи щодо допуску та дотримання відомостей, які мають інформацію з обмеженим доступом; проходження спеціалізованої медичної комісії (перевірка фізичного і психічного рівня можливостей кандидата до поліцейської служби) [17, с. 93].

Досліджуючи систему медичного забезпечення поліцейських у Польщі, доцільно звернути увагу на таку позитивну новацію, як відсутність спеціально утвореного підрозділу, аналогом якого в Україні є Департамент охорони здоров'я та реабілітації МВС України [14]. Керуючись постулатом про те, що медичне забезпечення поліцейських є складовою їх соціальної захищеності, цілком логічним є рішення польських колег-правоохоронців про віднесення завдань щодо медичного обслуговування поліцейських до кола повноважень Департаменту охорони праці. Наведений підхід дозволяє також скоротити чисельність центрального органу управління поліцією, зробивши його менш бюрократизованим.

Зокрема, Департамент охорони праці поліції Польщі забезпечує виконання низки завдань, серед яких: 1) контроль за умовами служби та праці в поліції, виконання положень і принципів з охорони праці; 2) постійне інформування керівництва про виявлені професійні загрози разом із пропозиціями, спрямованими на усунення відповідних загроз; 3) консультування щодо застосування положень і принципів охорони праці і техніки безпеки; 4) ведення справ в разі нещасних випадків співробітників поліції і цивільного складу; 5) підготовка і подання керівництву поліції не рідше одного разу на рік періодичного аналізу про стан здоров'я і безпеки служби та роботи в поліції. Такий аналіз має містити пропозиції щодо технічних та організаційних заходів, спрямованих на запобігання нещасних випадків на службі та роботі; 6) участь у передачі до використання новобудов або реконструйованих будівель чи їх частин, де заплановані службові чи робочі приміщення, а також приладів, які впливають на безпеку служби та праці; 7) виконання завдань щодо надання кваліфікованої першої медичної допомоги та порятунку, координація відповідних завдань у підрозділах поліції; 8) організація та виконання завдань у сфері охорони (гігієни) праці та інших послуг з профілактики здоров'я щодо поліцейських та цивільних співробітників; 9) організація та проведення навчання у сфері охорони праці та надання першої медичної допомоги [22]. Як впливає з викладеного, у поліції Польщі велика увага приділяється здоровому середовищу для того, щоб підтримувати рівень здоров'я поліцейських та цивільних службовців поліції на високому рівні.

Серед класичних систем державного медичного страхування чільне місце посідає наявна у Німеччині модель. Охорона здоров'я у Німеччині ґрунтується на добре структурованій системі медичного страхування, що являє собою державне медичне страхування і страхування приватних фондів. Крім того, державним медичним страхуванням охоплено приблизно 89 % населення; приватним страхуванням – 9 % населення; 2 % населення отримують медичне обслуговування із спеціальних державних програм. Зокрема, до таких категорій належать військовослужбовці і поліцейські. Станом на 2003 рік лише у 0,2 % населення Німеччини не було жодної медичної страховки [9, с. 9].

А. Морозова звертає увагу на те, що невід'ємною складовою соціального захисту поліцейських є соціальні послуги, що надаються їм державним коштом. Зокрема, у Німеччині для реалізації цих функцій діють різні інститути: Психологічна служба поліції, Служба духівників поліції, Соціальна служба поліції, Консультативна служба, постійні освітні семінари та навчальні тренінги в межах курсів підвищення кваліфікації тощо [7, с. 58; 11, с. 92]. Тобто соціальний супровід поліцейських не обмежується суто лікуванням, а містить духовну та психологічну складові.

Цікаво відмітити участь недержавної складової у системі медичного забезпечення

поліцейських. Зокрема, в Чехії діє фонд поліції і пожежників. «Взаємодопомога у потребі» є некомерційною організацією, місія якої полягає у поліпшенні умов життя дітей після того, як поліцейські і пожежники загинули під час виконання службових обов'язків, або колишні поліцейські та пожежники отримали тяжкі тілесні ушкодження внаслідок травмування, під час службової діяльності. Фонд має п'ятнадцять років досвіду роботи і фінансової стабільності, протягом яких надавалася допомога поліцейським і пожежникам та / або членам їх сімей щодо подолання складних життєвих обставин, пов'язаних зі здоров'ям або іншими соціальними причинами, або внаслідок стихійного лиха [20].

Причому в структурі поліції Чехії за стан соціальним захистом поліцейських опікується відділ кадрів, який відповідає за: а) концепцію управління людськими ресурсами щодо кадрової стратегії і кадрової політики поліції; б) кадровий та соціальний розвиток поліцейських і службовців, закріплених за поліцією; в) методичне керівництво, координацію та контроль діяльності відділень поліції у сфері кадрової роботи; г) забезпечення концепції і координації надання путівок на лікування [21].

Ще одним важливим моментом є досвід поліції європейських держав щодо забезпечення поліцією карантинних і протиепідемічних заходів. Інтенсифікація таких заходів була викликана протидією COVID-19. Наприклад, для поліції Німеччини одним із стримуючих чинників на шляху поширення інфекції став перехід на віддалений варіант роботи поліцейськими, чиї функціональні обов'язки дозволяли нести службу не виходячи з дому. Цьому сприяло те, що приблизно 80 % особового складу мали службові ноутбуки, що дозволяло їм тривалий час виконувати віддалено поставлені завдання. Поряд із цим, норми забезпечення поліцейських засобами індивідуального захисту визначалися керівниками органів на місцях, зважаючи на наявну потребу. Насамперед постачання прямувало в оперативні підрозділи Федеральної поліції, до підрозділів, що безпосередньо стикаються з потенційними носіями інфекції на прикордонних переходах, в аеропортах, морських портах, на автомагістралях. Аналогічний принцип забезпечення діяв на рівні земель: насамперед забезпечувались патрульні та оперативні підрозділи, а у останню чергу – штабні [16].

У Італії до спалаху COVID-19 співробітники правоохоронних органів і працівники охорони здоров'я по-іншому підходили до роботи з ув'язненими. Зокрема, поліцейські в основному займалися питаннями безпеки, тоді як медичні працівники ставилися до ув'язнених як до звичайних пацієнтів. Однак після підтвердження перших випадків інфекції у кожній в'язниці поліцейськими та медичними працівниками було сформовано спільні робочі групи. Такі питання, як нестача коштів і матеріалів медичного призначення, застосування заходів, альтернативних позбавленню волі, або переведення ув'язнених в інші місця позбавлення волі, тепер обговорюються поліцейськими спільно з медичними працівниками, чого ніколи не було до епідемії COVID-19 [13].

У Румунії за стан здоров'я поліцейських відповідає Головне управління людських ресурсів Міністерства внутрішніх справ, яке є спеціалізованим підрозділом центрального апарату міністерства, що спрямовує, координує і контролює діяльність в галузі управління людськими ресурсами, здійснювану профільними структурами або призначеним для цього персоналом [18].

Загалом у більшості європейських держав для поліцейських діють заходи соціальної підтримки, подібні до тих, що застосовуються до військовослужбовців. Зокрема, соціальні пільги передбачають безкоштовне медичне обслуговування. Причому головний принцип медичного обслуговування полягає у прикріпленні військовослужбовців та членів їх сімей до постійного сімейного лікаря. Цивільна медслужба, обсяг послуг якої становить 30 % всього обсягу медичного забезпечення, працює на контрактній основі за кошти Міністерства оборони. Крім того, медичному обслуговуванню підлягають військові пенсіонери, які не отримують пенсії за кошт Міноборони, а також члени їх сімей [8, с. 139].

Звичайно, державна система охорони здоров'я охоплює всі верстви населення і забезпечує широкий набір медичних послуг, здебільшого безкоштовних. Часткова оплата застосовується щодо офтальмологічного і стоматологічного лікування, а також амбулаторно призначаються лікарські засоби, за винятком осіб з низьким доходом (власники «рожевих карток»), осіб з певними захворюваннями і деяких інших груп населення (ув'язнені, члени релігійних орденів, деякі працівники поліції, військовослужбовці тощо). Приватне медичне страхування тут відіграє незначну

додаткову, альтернативну роль [15, с. 188].

У цьому аспекті В. Бесчастний відмічає, що право на охорону здоров'я і безоплатне медичне обслуговування у спеціалізованих закладах МВС України дійсно реалізується, проте реалії є такими, що заклади охорони здоров'я МВС України не спроможні надавати весь спектр медичних послуг. Непоодинокими лишаються випадки, коли правоохоронці змушені звертатись до інших медичних закладів для отримання послуг, які надаються суто на платній основі. Враховуючи це, автор пропонує передбачити надання безоплатного медичного обслуговування поліцейським у закладах охорони здоров'я різних форм власності. Для прикладу вчений наводить досвід США, де одну частину медичної допомоги оплачує департамент поліції, а іншу – страховий медичний фонд, який формується профспілками поліцейських, до яких вони відраховують певні внески [1, с. 99–100].

Висновки. Отже, здебільшого медичне забезпечення поліцейських в європейських державах є важливим аспектом соціального забезпечення поліцейських, норми про це містяться в спеціальних законах про поліцію. Водночас специфіка системи охорони здоров'я в Європі полягає у поширеній практиці страхової медицини, що впливає й на систему медичного забезпечення поліцейських. Поліцейські можуть отримати якісну медичну допомогу у закладах загальної системи охорони здоров'я, водночас маючи певні пільги та преференції внаслідок специфіки служби.

Зазначимо, що особливо важливим для адаптації в українських реаліях є досвід тих країн, які разом з Україною перебували у так званому «соціалістичному таборі», оскільки вони пройшли успішно шлях реформування інституції поліції, будучи на однакових «стартових позиціях» з Україною (наприклад, досвід Польщі).

Основними напрямками поліпшення ситуації із реформою медичного забезпечення поліцейських є: 1) перехід до страхової медицини і надання «пакетів» медичного страхування для поліцейських»; 2) інтеграція відомчих закладів до загальної системи охорони здоров'я; 3) дотримання під час реалізації права на медичне забезпечення принципу гендерної рівності (у сенсі рівних можливостей доступу до та таких прав).

Список використаних джерел

1. Бесчастний В. М. Соціальний захист персоналу – запорука успіху реформування міліції України. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2016. № 7 (55) С. 94–103.
2. Гончарова О., Соболев С. Как выживала ведомственная медицина. URL : <https://medrussia.org/4899-vedomstvennaya-medicina/>.
3. Гендерні відносини у сфері охорони здоров'я в Україні. URL : <http://www.wicc.net.ua/media/gender-analysis-health-ukr.pdf>.
4. Дені Ліза. Гендерні питання у поліції : зб. інформаційно-методичних матеріалів «Гендерні питання у секторі безпеки». URL : <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Tool%20%20UA.pdf>.
5. Дрозд С. М. Фінансово-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських : дис. д-ра філос. 081 «Право» / НАВС. Київ, 2021. 208 с.
6. Калайда А. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання міжнародного співробітництва в діяльності поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 115–119.
7. Мальцева О. В. Соціальний захист працівників поліції: закордонний та вітчизняний досвід. *Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку* : Всеукр. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 21.10.2016) / ДВНЗ «ІДТУ», ГУНП в Донецькій області, Донецький юридичний ін-т. Маріуполь, 2016. С. 56–59.
8. Марко І. Ю., Марко Є. І., Чернишова І. М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. *Зб. наук. пр. центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2019. № 2 (66). С. 135–142.
9. Міжнародний досвід реформування системи охорони здоров'я (досвід країн Європейського Союзу). Європейський інформаційно-дослідницький центр. URL : <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29185.pdf>
10. Міжнародний досвід створення та функціонування військово-медичних сил (досвід Франції, Німеччини та США): інформаційна довідка. Європейський інформаційно-дослідницький центр. URL : <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29451.pdf>.
11. Морозова А. О. Адміністративно-правове забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України в умовах реформи органів внутрішніх сил. С. 90–95. URL : <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2019/26.02.19/26.02.19-46-48.pdf>.
12. Обзор системы здравоохранения Франции. URL : <https://www.insure.travel/fr/health/french-healthcare-system>.
13. Опыт медицинских специалистов, полицейских и заключенных в Италии был учтен при разработке руководства ВОЗ по борьбе с COVID-19 в тюрьмах. URL : <https://www.euro.who.int/ru/>

health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/5/experience-of-health-professionals,-police-staff-and-prisoners-in-italy-informs-who-covid-19-guidelines-for-prisons.

14. Структура МВС України. URL : <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/struktura>.

15. Финансирование здравоохранения в государствах – членах ЕС. Проблемы и стратегические решения. Европейская обсерватория по системам и политике здравоохранения. URL : https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0016/126025/e92469R.pdf.

16. Шабаршов А. Как противостоять пандемии, или Служба в особых условиях. URL : <https://mvdmedia.ru/publications/shield-and-sword/aktualno/kak-protivostoyat-pandemii-ili-sluzhba-v-osobykh-usloviyakh/>.

17. Шевчук О. О., Томма Р. П. Досвід підготовки поліцейських кадрів у зарубіжних країнах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 92–95.

18. Direcția Generală Management Resurse Umane Ministerul Afacerilor Interne. URL : <https://www.mai.gov.ro/despre-noi/organizare/aparat-central/>.

19. Direction des Ressources et des Compétences de la Police Nationale. URL : <https://www.police-nationale.interieur.gouv.fr/Organisation/Direction-des-Ressources-et-des-Competences-de-la-Police-Nationale>.

20. Nadace policistů a hasičů. Policie České republiky. URL : <https://www.policie.cz/clanek/o-nas-policie-ceske-republiky-policie-ceske-republiky.aspx>.

21. Odbor personální. URL : <https://www.policie.cz/clanek/reditelstvi-pro-rizeni-lidskych-zdroju-odbor-rizeni-lidskych-zdroju.aspx>.

22. Wydział ochrony pracy. Policja Polski. URL : <https://policja.pl/pol/kgp/wop/27627,Wydzial-Ochrony-Pracy.html/>.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Beschastnyi, V. M. (2006) Sotsialnyi zakhyst personalu – zaporuka uspikhu reformuvannya militsiyi Ukrainy [Social protection of personnel is the key to the success of Ukrainian militia reform]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoyi diyalnosti*. № 7 (55), pp. 94–103. [in Ukr.].

2. Goncharova, O., Sobolyev, S. Kak vyzhyvala vedomstvennaya meditsyna [How departmental medicine survived]. URL : <https://medrussia.org/4899-vedomstvennaya-medicina/>. [in Russ.].

3. Genderni vidnosyny u sferi okhorony zdorovya v Ukraini [Gender relations in the field of health care in Ukraine]. URL : <http://www.wicc.net.ua/media/gender-analysis-health-ukr.pdf>. [in Ukr.].

4. Deni Liza. Genderni pytannia u polititsiyi [Gender issues in the police] : *Zb. informatsiyno-metodychnykh materialiv «Genderni pytannia u sektori bezpeky»*. URL : <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Tool%20%20UA.pdf> [in Ukr.].

5. Drozd, S. M. (2021) Finansovo-pravove rehulyuvannya medychnoho zabezpechennya politseyskykh [Financial and legal regulation of police medical care] : dys. d-ra filos. 081 «Pravo» / NAVS. Kyiv, 208 p. [in Ukr.].

6. Kalayda, A. (2020) Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuвання mizhnarodnoho spivrobotnytstva v diialnosti polititsii [foreign experience in administrative and legal regulation of international police cooperation.]. *Pidpriumytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 11, pp. 115–119. [in Ukr.].

7. Maltseva, O. V. (2016) Sotsialnyi zakhyst pratsivnykiv polititsii: zakordonnyi ta vitchyzniani dosvid [Social protection of police officers: foreign and domestic experience]. *Natsionalna polititsiia Donechchyny: problemy stanovlennia ta stratehiia rozvytku : Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Mariupol, 21.10.2016) / DVNZ «PDTU», HUNP v Donetskii oblasti, Donetskii yurydychnyi in-t. Mariupol*, pp. 56–59. [in Ukr.].

8. Marko, I. Yu., Marko, Ye. I., Chernyshova, I. M. (2019). Zarubizhnyi dosvid zabezpechennya sotsialnykh harantiy viyskovosluzhbovtiv [Foreign experience in providing social guarantees for servicemen] : *zb. nauk. pr. tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. № 2 (66), pp. 135–142. [in Ukr.].

9. Mizhnarodnyi dosvid reformuvannya systemy okhorony zdorovya (dosvid krayin Yevropeyskoho Soyuzu) [International experience in health care reform (experience of the European Union)]. *Yevropeyskyi informatsiino-doslidnytskyi tsentr*. URL : <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29185.pdf>. [in Ukr.].

10. Mizhnarodnyi dosvid stvorennia ta funktsionuvannya viyskovo-medychnykh syl (dosvid Frantsiyi, Nimechchyny ta SShA): informatsiina dovidka [International experience in the creation and operation of military medical forces (experience of France, Germany and the United States): information reference]. *Yevropeyskyi informatsiino-doslidnytskyi tsentr*. URL : <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29451.pdf>. [in Ukr.].

11. Morozova, A. O. Administratyvno-pravove zabezpechennya sotsialnoho zakhystu pratsivnykiv Natsionalnoi polititsiyi Ukrainy v umovakh reformy orhaniv vnutrishnikh syl [Administrative and legal support of social protection of employees of the National Police of Ukraine in the context of the reform of internal forces]. Pp. 90–95. URL : <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2019/26.02.19/26.02.19-46-48.pdf>. [in Ukr.].

12. Obzor systemy zdavoohraneniya Frantsyi [Overview of the French health care system]. URL

: <https://www.insure.travel/fr/health/french-healthcare-system>. [in Russ.].

13. Opyt meditsynskikh spetsialistov, politseyskikh i zaklyuchyonnykh v Italii byl uchten pri razrabotke rukovodstva VOZ po borbe s COVID-19 v tyurmakh [The experience of medical professionals, police officers and prisoners in Italy was taken into account in the development of WHO guidance on combating COVID-19 in prisons]. URL : <https://www.euro.who.int/ru/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/5/experience-of-health-professionals,-police-staff-and-prisoners-in-italy-informs-who-covid-19-guidelines-for-prisons> [in Russ.].

14. Struktura MVS Ukrainy [The structure of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. URL : <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/struktura> [in Ukr.].

15. Finansirovaniye zdavoohraneniya v gosudarstvakh – chlenah YeES. Problemy i strategicheskiye resheniya. Yevropeyskaya observatoriya po sistemam i politike zdavoohraneniya [Health financing in EU member states. Problems and strategic decisions. European Observatory on Health Systems and Policies]. URL : https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0016/126025/e92469R.pdf [in Russ.].

16. Shabarshov, A. Kak protivostoyat pandemii, ili Sluzhba v osobyikh usloviyakh [How to resist a pandemic, or service in special conditions.]. URL : <https://mvdmedia.ru/publications/shield-and-sword/aktualno/kak-protivostoyat-pandemii-ili-sluzhba-v-osobykh-usloviyakh/>. [in Russ.].

17. Shevchuk, O. O., Tomma, R. P. (2018) Dosvid pidhotovky politseyskykh kadriv u zarubizhnykh krayinakh [Experience in police training in foreign countries.]. *Pivdennoukrainskyyu pravnychnyy chasopys*. № 4. Part 2, pp. 92–95. [in Ukr.].

18. Direcția Generală Management Resurse Umane Ministerul Afacerilor Interne [General Directorate of Human Resources Management Ministry of Internal Affairs]. URL : <https://www.mai.gov.ro/despre-noi/organizare/aparat-central/> [in Rom.].

19. Direction des Ressources et des Compétences de la Police Nationale [National Police Resources and Competences Directorate]. URL : <https://www.police-nationale.interieur.gouv.fr/Organisation/Direction-des-Ressources-et-des-Competences-de-la-Police-Nationale> [in Fr.].

20. Nadace policistů a hasičů. Policie České republiky [Police and Fire Brigade Foundation. Police of the Czech Republic]. URL: <https://www.policie.cz/clanek/o-nas-policie-ceske-republiky-policie-ceske-republiky.aspx>. [in Czech].

21. Odbor personální [Human Resources Department]. URL: <https://www.policie.cz/clanek/reditelstvi-pro-rizeni-lidskych-zdroju-odbor-rizeni-lidskych-zdroju.aspx><https://policja.pl/pol/kgp/wop/27627,Wydzial-Ochrony-Pracy.html>. [in Czech].

22. Wydział ochrony pracy. Policja Polski [Labor protection department. Polish Police]. URL : <https://policja.pl/pol/kgp/wop/27627,Wydzial-Ochrony-Pracy.html>. [in Pol.].

ABSTRACT

Liliya Bobrishova. European experience of medical support of police: administrative and legal aspects. The study discusses the main trends and directions that take place in the health care system of different European countries. It is pointed out that there is no single practice or universal model of financial and legal regulation of medical care for police officers. Emphasis is placed on the transition in Ukraine and Europe of the police as an institution from militarized to civilian, which is reflected in medical care as well. It has been stated that in France, police officers are subject to medical care on a general basis under the state health insurance program. The issue of the need to take into account gender issues in health care is covered. It is emphasized that in the system of medical support of police officers in Poland the positive is the lack of a specially formed unit, analogous to which in Ukraine is the Department of Health and Rehabilitation of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The experience of the police of European countries in providing the police with quarantine and anti-epidemic measures is considered. It has been concluded that the main directions of improving the situation with the reform of police health care are: 1) the transition to insurance medicine and the provision of «health insurance packages» for police officers; 2) integration of departmental institutions into the general health care system; 3) observance of the principle of gender equality (in the sense of equal opportunities for access to such rights) during the exercise of the right to medical care.

Keywords: *police, health insurance, health care, foreign experience, civil service.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-606-612

Олексій БОЙКО[©]
кандидат
юридичних наук

Валерій ЛИТВИНОВ[©]
кандидат
юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Висвітлено проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального процесу України. Проаналізовано законодавство України, а також інших країн, зокрема Республіки Білорусь, Республіки Молдова та інших щодо застосування заходів безпеки до учасників кримінального судочинства. На основі аналізу законодавства, а також теоретичних розробок авторами порушується питання щодо необхідності закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) окремого розділу, в якому буде врегульовано підстави та процесуальний порядок застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. За результатами аналізу проєктів законодавства України щодо забезпечення заходів безпеки учасників кримінального процесу вказано на необхідність передбачити в КПК України обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, суду вживати заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

Ключові слова: кримінальне провадження, розслідування, кримінальне судочинство, учасники кримінального процесу, заходи безпеки.

Постановка проблеми. Одним із найнеефективніших способів незаконної протидії розслідуванню кримінальних правопорушень є протиправний вплив на учасників кримінального процесу з боку зацікавлених осіб. Щоб забезпечити давання правдивих показань такими учасниками кримінального процесу, ще на досудовому розслідуванні їм необхідно своєчасно забезпечити безпеку та недоторканість.

На жаль, чинним КПК України чітко не визначено процесуальний порядок забезпечення безпеки всіх учасників кримінального процесу, які можуть піддаватися небезпеці, та їх право на таку безпеку. Саме тому забезпечення безпеки учасників кримінального процесу в Україні є вкрай важливим та обов'язковим.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченню питань, пов'язаних із дослідженням проблем забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, присвячено чимало робіт таких вчених, як: Р. Белкін, І. Биховський, О. Булейко, Т. Варфоломєєва, І. Вернидубов, В. Гончаренко, Ю. Денежний, О. Іщенко, М. Карпов, О. Кучинська, Л. Лобойко, Є. Лук'янчиков, В. Маляренко, Е. Манівлець, М. Михеєнко та ін. Але їхні праці в основному були до ухвалення КПК України 2012 року.

Після 2012 року дослідженню проблемних питань забезпечення безпеки учасників кримінального провадження присвячені роботи таких авторів, як: Ю. Азаров, Б. Качмар, О. Котова, В. Кузьмичов, С. Смоков, О. Хахуцяк, В. Шкелебей тощо. Ці праці здебільшого стосуються загальних питань забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

Метою статті є отримання нових наукових результатів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, спрямованих на вдосконалення чинного

© О. Бойко, 2021

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2316-4871>

uyrpetrikovka@i.ua

© В. Литвинов, 2021

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4186-4035>

valcom.77@ukr.net

кримінального процесуального законодавства України. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: здійснити аналіз кримінального процесуального законодавства України, а також зарубіжних країн щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; виділити проблемні питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; обґрунтувати необхідність внесення змін та доповнень до КПК України щодо вдосконалення забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення законного рішення під час здійснення розслідування можливе лише у разі комплексного виконання завдань кримінального провадження, які визначені у ст. 2 КПК України. Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження виявляється у багатьох аспектах. Це обов'язок слідчого розглядати клопотання учасників процесу, роз'яснити права та обов'язки, забезпечувати право на захист та інші. Проте не менш важливим рішенням для кримінального провадження є своєчасне забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Тому ми поділяємо погляд А. Сторожової, що питання про гарантії прав і законних інтересів особи в кримінальному процесі належить до найбільш складних і часто висвітлюваних у юридичній літературі. Велике значення має нормативне підґрунтя державного захисту учасників кримінального процесу [2, с. 438].

У КПК України забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства згадується більше 20 разів (ст. ст. 27, 42, 56, 64-1, 65, 66, 68, 69, 71, 72-1, 206, 221, 228, 232, 252, 256, 303, 317, 336, 351, 352 КПК України). Ці норми передбачають права суб'єктів кримінального процесу на ініціювання забезпечення їхньої безпеки, згадують необхідність застосування заходів безпеки для учасників процесуальних дій, обумовлюють порядок ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, в якому до певних учасників застосовано заходи безпеки та інше. Проте КПК України не містить норми, яка б визначала підстави та процесуальний порядок застосування заходів безпеки до учасників кримінального процесу. Наприклад, згідно з п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України зазначено, що підозрюваний (обвинувачений) має право заявити клопотання про проведення процесуальних дій, спрямованих на забезпечення його безпеки, а також безпеки членів його сім'ї, близьких родичів, майна, житла. Подібне право передбачено і для представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (п. 7 ч. 3 ст. 64-1 КПК України).

Таке правило передбачено і для свідка, однак у нормі вже не згадується про процесуальні дії щодо забезпечення безпеки свідка. У п. 8 ч. 1 ст. 66 КПК України йдеться про право заявити клопотання щодо забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Отже, КПК України по-різному визначає порядок ініціювання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Для одних учасників це проведення процесуальних дій, спрямованих на забезпечення безпеки, а для інших – передбачено лише право заявити клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. На жаль, КПК України не передбачає чіткого процесуального порядку застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Зважаючи на такі прогалини в нормах КПК України, І. Вернидубов, Ю. Кармазін, С. Ківалов, М. Копетюк, В. Мойсик обґрунтовують необхідність врахувати у чинному КПК України норми КПК України 1960 року, якими було врегульовано процесуальний порядок забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства [3, с. 126; 4].

На відміну від чинного законодавства, КПК України 1960 року містив низку статей, що регулюють застосування заходів безпеки в кримінальному судочинстві, зокрема: ст. 52-1 «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», ст. 52-2 «Права та обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи безпеки», ст. 52-3 «Нерозголошення відомостей про особу, щодо якої здійснюються заходи безпеки», ст. 52-4 «Порядок скасування заходів безпеки», ст. 52-5 «Оскарження рішень про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування» [5].

У цей час правовою основою забезпечення безпеки учасників кримінального процесу є: Конституція України [6], закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 [7], «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» від 23.12.1993 року [8], «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 [9], «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 [10], «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 [11] та інші нормативно-правові акти України.

У ст. 1 КПК України чітко встановлено, що порядок кримінального провадження на

території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. З іншого боку, в ч. 3 ст. 9 КПК України, якою регламентовано принцип законності, зазначається, що закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України [12]. Отже, підстави та процесуальний порядок застосування заходів безпеки учасників кримінального процесу насамперед мають бути передбачені у нормах КПК України.

Не викликає сумнівів необхідність визначення видів заходів безпеки та порядку їх застосування в окремому законі. Проте процесуальний порядок їх ініціювання у кримінальному процесі має бути передбачено в КПК України, оскільки це кримінально-процесуальне рішення.

Для більш детального дослідження зазначеної теми необхідно також проаналізувати норми кримінально-процесуального законодавства деяких країн, якими врегульовано процесуальний порядок застосування заходів забезпечення безпеки до осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

Зокрема, в КПК Республіки Білорусь інституту безпеки учасників кримінального процесу присвячено главу 8, яка містить у собі ст. 65–75. Проаналізувавши норми, які входять до глави 8 КПК Республіки Білорусь, їх можна поділити на два види:

1) норми, які передбачають підстави та процесуальний порядок застосування заходів безпеки учасників кримінального процесу, це такі статті КПК Республіки Білорусь: ст. 65, де сформульовані обов'язки органу, що здійснює кримінальний процес, за наявності підстав вживає заходи щодо забезпечення безпеки; ст. 66, в якій перераховані заходи безпеки, які класифіковані на процесуальні (нерозголошення відомостей про особу, звільнення від явки на судове засідання, закриті судове засідання) та інші заходи (використання технічних засобів контролю, прослуховування переговорів, що проводяться із використанням технічних засобів зв'язку та інших переговорів, особиста охорона, охорона житла та майна, зміна паспортних даних та заміна документів, заборона на видачу відомостей); ст. 73, де регламентований порядок застосування заходів безпеки, що встановлює добовий термін ухвалення рішення про застосування заходів безпеки або відмову у їх застосуванні; ст. 74, в якій зазначені підстави для скасування заходів безпеки; у ст. 75 передбачено відповідальність за невиконання обов'язків щодо їх застосування;

2) норми, що визначають види заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, передбачені у таких статтях КПК Республіки Білорусь: ст. 67 нерозголошення відомостей про особу; ст. 68 звільнення від явки на судове засідання; ст. 69 використання технічних засобів контролю та прослуховування переговорів; ст. 70 особиста охорона, охорона житла та майна; ст. 71 зміна паспортних даних та заміна документів; ст. 72 заборона на розголошення та видачу відомостей [13].

З позитивного боку треба зазначити передбачений в КПК Республіки Білорусь обов'язок органу, який веде кримінальний процес, вжити передбачених законом заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та їх майна. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КПК Республіки Білорусь такі заходи застосовуються за наявності достатніх даних, що вказують на те, що є реальна загроза вбивства, застосування насильства, знищення або пошкодження майна, здійснення інших протиправних дій щодо учасника кримінального процесу, який захищає свої чи представлені права та інтереси, а також іншого учасника кримінального процесу, членів його сім'ї та близьких у зв'язку з його участю у кримінальному процесі [13]. Подібна норма, яка зобов'язує орган кримінального переслідування та судової інстанції вживати заходів щодо забезпечення безпеки учасників процесу та інших осіб, закріплена в ч. 1 ст. 215 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Молдова. Згідно із зазначеною статтею, за наявності достатніх підстав вважати, що стосовно потерпілого, свідка, інших учасників процесу та членів їхніх сімей або близьких родичів може бути застосована або застосовується погроза вбивством, насильством, знищенням або пошкодженням майна або іншими насильницькими діями, орган кримінального переслідування та судова інстанція зобов'язані вжити передбачених законодавством заходів щодо захисту життя, здоров'я, честі, гідності та майна цих осіб, а також щодо виявлення винних та притягнення їх до відповідальності. Загалом у КПК Республіки Молдова закріплено окрему главу II «Заходи захисту», в якій врегульовано підстави та процесуальний порядок забезпечення безпеки учасників кримінального провадження [14].

Заслуговує на увагу процесуальний порядок забезпечення безпеки учасників

кримінального процесу, передбачений ст. 73 КПК Республіки Білорусь. Зазначена стаття передбачає, що за наявності підстав для вжиття заходів безпеки орган, що веде кримінальний процес, зобов'язаний протягом доби ухвалити рішення про їх застосування або про відмову в застосуванні. Про ухвалене рішення виносяться мотивована постанова (визначення). Постанова (визначення) про застосування заходів безпеки негайно надсилається для виконання до органу внутрішніх справ або державної безпеки за місцем проживання, роботи або навчання особи, що захищається. У необхідних випадках про ухвалене рішення повідомляється особа, що захищається. Державний орган, якому доручено здійснення заходів безпеки, негайно встановлює перелік необхідних для захисту особи або її майна заходів та здійснює їхню реалізацію. Про вжиті заходи безпеки протягом доби сповіщається орган, який веде кримінальний процес та ухвалив рішення про їх застосування [13].

На жаль, обсяг цієї статті обмежує можливість обґрунтувати структуру норм, які необхідно було б ввести до КПК України для врегулювання підстав та процесуального порядку застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Проте виконаний аналіз свідчить про необхідність закріплення у чинному КПК України окремого розділу, в якому буде врегульовано підстави та процесуальний порядок застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

Крім вищевикладеного, необхідно чітко визначити в КПК України перелік учасників кримінального процесу, до яких можуть бути застосовані заходи забезпечення безпеки. Аналізуючи норми закону України, що регламентує застосування заходів безпеки до учасників кримінального процесу, можна зробити висновок, що такі заходи застосовуються до учасників, які зацікавлені у вирішенні кримінального провадження або мають докази, що мають істотне значення для ухвалення остаточного процесуального рішення.

Зокрема, ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» визначено учасників процесу, до яких застосовуються заходи безпеки, а саме: а) особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь, сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; б) потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; в) підозрюваний, обвинувачений, захисники та законні представники; г) цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники у справі про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; г⁻¹) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; г⁻²) персонал органу пробації; д) свідок; д⁻¹) викривач; е) експерт, спеціаліст, перекладач та понятий; е) члени сімей та близькі родичі осіб, перерахованих у пунктах «а» – «е» цієї статті, шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства [7].

На нашу думку, зазначена норма не охоплює всіх учасників кримінального провадження, до яких можуть застосовуватися заходи забезпечення безпеки. Для проведення слідчих (розшукових) дій можуть бути залучені такі учасники, як педагог, психолог або лікар. Ця вимога передбачена у ст. 226, 491 КПК України для проведення допиту неповнолітнього, який не досяг шістнадцятирічного віку. Під час допиту неповнолітнього свідка педагогу, психологу чи лікарю можуть стати відомі обставини, знання про які можуть стати причиною незаконного впливу на них особами, зацікавленими у результаті кримінального провадження. Зазначена особливість була врахована у законах інших держав. Зокрема, зазначені учасники процесу передбачені у п. 5 ч. 1 ст. 2 Федерального Закону Російської Федерації «Про державний захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства» [15].

Досліджуючи процесуальний порядок забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, Б. М. Качмар пропонує розширити коло суб'єктів, до яких можуть бути застосовані заходи забезпечення безпеки у кримінальному процесі. Автор пропонує застосовувати заходи безпеки до таких учасників процесу:

1) неповнолітнього віком від одинадцяти років до досягнення віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність, яким скоєно суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність;

2) особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності, його захисник та законний представник;

3) особи, яка вчинила кримінальний злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до винесення вироку, його захисник і законний представник [16, с. 84–85].

На жаль, у проєктах законів щодо забезпечення безпеки не передбачаються такі учасники кримінального процесу. Зокрема, проєктом Закону про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя № 5751 від 12.07.2021 року передбачено застосування заходів забезпечення безпеки до таких учасників кримінального процесу:

- 1) особи, яка брала (бере) участь у попередженні, виявленні, припиненні чи розкритті злочину (злочинів) або сприяла (сприяє) цьому;
- 2) потерпілого;
- 3) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого;
- 4) представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;
- 5) свідка;
- 6) викривача;
- 7) експерта, спеціаліста, перекладача у кримінальному провадженні [17].

Заслужують на увагу окремі положення процесуального порядку застосування заходів забезпечення безпеки. У ст. 2 проєкту Закону про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя № 5751 визнаються такими, що становлять державну таємницю, відомості щодо ознак особи, стосовно якої застосовано заходи безпеки, а саме проведено заходи щодо зміни анкетних (персональних) даних, з її попередніми індивідуальними ознаками.

Проте друга частина зазначеної статті зазначає про те, що з такими відомостями можуть ознайомитися особи, яких вони безпосередньо стосуються, без оформлення допуску до державної таємниці, але після роз'яснення їм вимог ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» та попередження про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю [17].

Тож надання статусу державної таємниці відомостям стосовно особи, щодо якої застосовано заходи безпеки, по суті мають декларативний характер, що, на нашу думку, недопустимо. Адже розголошення таких відомостей може призвести до вкрай негативних наслідків, аж до вбивства такої особи. На нашу думку, допуск до зазначених відомостей або ж зняття з них грифу таємності повинно відбуватися згідно із Законом України «Про державну таємницю». Крім того, в проєкті зазначеного закону необхідно передбачити норму, яка б запобігала можливості ознайомлення з такими відомостями тих учасників кримінального процесу, які можуть їх розголосити з власної зацікавленості.

Висновки. Проаналізувавши кримінально-процесуальне законодавство України та деяких держав, а також погляди вчених, нами виокремлено проблемні питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, запропоновано шляхи вдосконалення норм КПК України з цього питання. До проблемних питань треба віднести: відсутність у нормах КПК України підстав, а також чітко визначеного процесуального порядку застосування заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; відсутність у Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та КПК України повного переліку учасників кримінального процесу, до яких можуть бути застосовані заходи забезпечення безпеки. Обґрунтовано необхідність доповнити КПК України окремим розділом, в якому врегулювати підстави та процесуальний порядок застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, за аналогією з КПК Республіки Білорусь, а також передбачити можливість застосування таких заходів до педагога, психолога, лікаря, які були учасниками слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел

1. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3(15). С. 119–128.
2. Сторожева А. Н. Актуальные вопросы правового обеспечения безопасности понятия в уголовно-процессуальном законодательстве. *Вестник Красноярского государственного аграрного университета. Государство и право. Юридические науки*. 2006. № 11. С. 438–440.
3. Копетюк М. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 126–131.
4. Проєкт Кримінально-процесуального кодексу України від 13.12.2007 року № 1233 (знято з розгляду – 13.01.2012 р.). URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0Y900A.html.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон Української РСР від 28.12.1960

(втратив чинність 13.04.2012). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>.

6. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

7. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>.

8. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>.

9. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

10. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

11. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

13. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Беларусь от 24.06.1999. URL : <https://etalonline.by/document/?regnum=HK9900295>.

14. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003. URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729.

15. О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства : Федеральный закон Российской Федерации от 20.08.2004. URL : <http://base.garant.ru/12136633/>.

16. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 198 с.

17. Проект Закону України про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя від 12.07.2021 № 5751 (направлено на розгляд – 12.07.2021 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Semkiv, T. (2017) Udoskonalennya zabezpechennya bezpeky osib, yaki berut` uchast` u kryminal`nomu provadghenni [Improving the persons` security who is involved in criminal proceedings]. *Naukovyy chasopys Natsional`noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*.. № 3(15), pp. 119–128. [in Ukr.]

2. Storozheva, A. N. (2006) Aktual`nyye voprosy pravovogo obespecheniya bezopasnosti ponyatogo v ugovovno-protseessual`nom zakonodatel`stve [Topical issues of legal security of an attesting witness in criminal procedure legislation]. *Vestnik Krasnoyarskogo gosudarstvennogo agrarnogo universyteta. Gosudarstvo i pravo. Yuridicheskiye naukg.* № 11, pp. 438–440. [in Russ.].

3. Kopetyuk, M. (2013) Osoblyvosti zabezpechennya bezpeky osib u dosudovomu kryminal`nomu provadghenni [Features of ensuring the persons` safety in pre-trial criminal proceedings]. *Istoryko-pravovyy tsasopys.* № 2, pp. 126–131. [in Ukr.].

4. Proyeckt Kryminal`no-protseessual`noho kodeksu Ukrayiny vid 13.12. 2007 № 1233 (znyato z rozhlyadu – 13.01.2012) [Draft Criminal Procedure Code of Ukraine from December 13, 2007 № 1233 (withdrawn from consideration from December, 13, 2007)]. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0Y900A.html. [in Ukr.].

5. Kruminal`no-protseessual`nyy kodeks Ukrayiny [Code of Criminal Procedure of Ukraine] vid 28.12.1960 (repealed – 13.12.2012). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>. [in Ukr.]

6. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].

7. Pro zabezpechennya bezpeky osib, yaki berut` uchast` u kryminal`nomu sudochynstvi [On Ensuring the Safety of Persons Participating in Criminal Proceedings] : Zakon Ukrayiny vid 23.12.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>. [in Ukr.].

8. Pro dergavnyy zahyst pratsivnykiv sudu i pravooohoronyh orhaniv [On state protection of court and law enforcement officers] : Zakon Ukrayiny vid 23.12.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>. [in Ukr.].

9. Pro Natsional`nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].

10. Pro Natsional`ne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>. [in Ukr.]

11. Pro Derghavne byuro rozsliduvan` [On the State Bureau of Investigation] : Zakon Ukrayiny vid 12.11.2015 № 794-VHI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>. [in Ukr.]

12. Kruminal`no-protseessual`nyy kodeks Ukrayiny [Code of Criminal Procedure of Ukraine] vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.]

13. Uholovno-protseessual`nyy kodeks Respubliki Belarus` ot 24.06.1999 [Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus from June 24, 1999 №295-3]. URL : <https://etalonline.by/document/?regnum=HK9900295>. [in Russ.]

14. Uholovno-protsessual'nyy kodeks Respubliki Moldova ot 14.03.2003 [Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova from March 14, 2003]. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729. [in Russ.]

15. O gosudarstvennoy zashchite poterpevshih, svideteley i inyh uchastnikov ugolovnoho sudoproizvodstva [On state protection of victims, witnesses and other participants in criminal proceedings] : Federal'nyy zakon Rossiyskoy Federatsyi ot 20.08.2004 (s izmeneniyami i dopolneniyami). URL : <http://base.garant.ru/12136633/>. [in Russ.]

16. Kachmar, B. M. (2017) Mekhanizm zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi (kryminalnyi protsesualnyi aspekt) [Mechanism for ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings (criminal procedural aspect)] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 198 p. [in Ukr.]

17. Proyeckt Zakonu Ukrayiny pro zabezpechennya bezpeky uchastnykiv kryminal`noho sudochynstva ta inshyh osib v interesah pravosuddya vid 12.11.2021 (napravleno na rozhyad 12 lyp. 2021 r.) [Draft Law of Ukraine on Ensuring the Security of Participants in Criminal Proceedings and Other Persons in the Interests of Justice from July 12, 2021 № 5751 (sent for consideration from July 12, 2021)]. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472. [in Ukr.]

ABSTRACT

Oleksii Boiko, Valerii Lytvynov. Problems of ensuring the safety of participants in the criminal process in Ukraine. The article deals with problems of ensuring the safety of participants in the criminal process of Ukraine. The authors analyze the legislation of Ukraine and other countries, in particular the Republic of Belarus, the Republic of Moldova and others, on the application of security measures to participants in criminal proceedings. Based on the analysis of legislation and theoretical developments, the authors raise the issue of the need to enshrine a separate section in the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – CPC of Ukraine) which will regulate the grounds and procedure for security measures of criminal proceedings. According to the results of the analysis of the draft legislation of Ukraine on ensuring security measures for participants in criminal proceedings, it is indicated that the CPC of Ukraine should provide for the duty of investigators, prosecutors, investigating judges and courts to take measures for ensuring security of participants in criminal proceedings. In order to ensure the safety of all persons who are involved in criminal proceedings, it is proposed to expand their list. Namely, to provide for the application of security measures to: 1) a young person from the age of eleven to the age when criminal liability arises, who has committed a socially dangerous act under the Law of Ukraine on Criminal Liability; 2) a person who has committed a socially dangerous act in a state of insanity provided for by the Law of Ukraine on Criminal Liability; 3) a person who committed a criminal offense in a state of sanity, but fell ill with a mental illness before sentencing; 4) persons involved in the interrogation, namely teachers, psychologists or doctors. Based on the study, the authors substantiate the need and ways to improve the norms of the CPC of Ukraine to ensure the safety of participants in criminal proceedings.

Keywords: *criminal proceedings, investigations, criminal trial, participants in criminal proceedings, security measures.*

УДК 343.133

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-612-619

Надія БУБЛИК[©]

доктор філософії в галузі права
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИ, СТОСОВНО ЯКОЇ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ОБВИНУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Здійснено аналіз юридичної відповідальності особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність. Констатовано, що відповідальність особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, можна поділити на декілька видів: майнова, організаційна та прямий (фізичний) примус. Наголошено, що кожен з вищезазначених видів має свої форми, а саме: майнова відповідальність (накладення грошового стягнення за неявку за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, за порушення особистого зобов'язання, стягнення застави у дохід держави);

© Н. Бублик, 2021

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6312-667X>

Nadezhda_Sergeevna@i.ua

2) застосування примусу (привід, примусове відібрання біологічних зразків, примусове відкриття сховищ під час обшуку); 3) організаційна (процедурна) відповідальність (застосування більш суворих запобіжних заходів чи більшого розміру застави внаслідок порушення раніше застосованих запобіжних заходів, здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження внаслідок неприбуття на виклик, видалення обвинуваченого із зали судового засідання, визнання недопустимими доказів, які отримані з порушенням порядку або не були відкриті стороні обвинувачення в порядку ст. 290 КПК України).

Ключові слова: відповідальність, особа, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, кримінальне провадження, процесуальний статус, підозрюваний, обвинувачений.

Постановка проблеми. Треба зазначити, що юридична відповідальність може наставати за наявності відповідних підстав, до яких в теорії права відносять такі: 1) факт учинення небезпечного діяння (правопорушення) – фактична підстава. Тобто наявність суспільно шкідливої або суспільно небезпечної поведінки; 2) наявність норми права, яка забороняє таку поведінку та встановлює відповідні санкції – нормативна підстава; 3) відсутність підстав звільнення від юридичної відповідальності: у законах можуть міститися посилання на обставини, що виключають неправомірність діяння, а отже, і відповідальність; 4) наявність правозастосовного акта: рішення компетентного органу, яким покладається юридична відповідальність, визначаються вид та міра державного впливу – процесуальна підстава.

Аналізуючи відповідальність особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, обмежуватимемося відповідальністю за порушення кримінальних процесуальних обов'язків. Тобто не розглядатимемо кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень, а також цивільно-правову відповідальність за шкоду, спричинену вчиненням кримінального правопорушення.

Треба також враховувати, що важливе значення має і підготовка працівників правоохоронних органів. Відповідальність особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність згідно з чинним законодавством, визначається саме працівниками правоохоронних органів, але підготовка вказаних працівників здійснюється на низькому рівні. Слушною щодо цього є думка І. Пирога, який зазначає, що відсутність зацікавленості у використанні своїх знань, тобто функціонального компоненту, призводить до зниження гносеологічного та нормативного – зникає бажання підвищувати рівень своїх спеціальних та юридичних знань. Звідси – плінність кадрів, особливо серед випускників закладів вищої освіти МВС. За даними Донецького юридичного інституту, серед випускників, що закінчили експертний факультет, кожний п'ятий звільняється протягом першого року професійної діяльності. Молоді спеціалісти з юридичною освітою та певними знаннями в галузі техніки знаходять їх застосування в інших галузях промисловості та бізнесу [1, с. 83].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемні питання щодо класифікації відповідальності особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, досліджували Р. Білокінь, І. Гловюк, О. Капліна, Л. Лобойко, В. Січко та інші науковці.

Метою статті є аналіз наукової полеміки стосовно відповідальності особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, можна поділити на декілька видів. До першого виду належить майнова відповідальність.

І. Гловюк характеризує грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується до учасників кримінального провадження за невиконання процесуальних обов'язків без поважних причин, пов'язаний із несприятливими наслідками у покладенні на особу обов'язку зазнати обмеження майнового характеру [2, с. 339].

Р. Білокінь визнає накладення грошового стягнення кримінальною процесуальною відповідальністю, під час застосування якої на особу покладається новий процесуальний обов'язок щодо зазнання втрат майнового характеру [3, с. 129].

Встановлено, що неприбуття на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді, суду є найбільш поширеною підставою для накладення грошового стягнення. Таке стягнення може бути накладене виключно на таких осіб, як: підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Тобто на осіб, які були викликані, але не мають одного з

вищезазначених процесуальних статусів, грошове стягнення в порядку ст. 139 КПК України не може бути накладене.

Водночас особливістю природи виклику є те, що в окремих випадках особа вважається викликаною і тоді, коли повістку про виклик вручено не їй особисто, а дорослим членам її сім'ї чи адміністрації за місцем роботи. Якщо розглядати виклик як обов'язкову частину певної кримінальної процесуальної процедури, то його здійснено у належний спосіб. Однак неявка особи за таким викликом не містить суб'єктивного бажання особи не виконати обов'язок прибуття за викликом, якщо в матеріалах кримінального провадження відсутні відомості, які підтверджують, що члени сім'ї чи адміністрація за місцем роботи повідомила особу про те, що її викликають.

Треба також зазначити, що кримінальним процесуальним законом передбачено обставини, які виключають відповідальність за неприбуття за викликом. Згідно зі ст. 138 КПК України поважними причинами неприбуття особи на виклик є: 1) затримання, тримання під вартою або відбування покарання; 2) обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення; 3) обставини непереборної сили (епідемії, військові дії, стихійні лиха або інші подібні обставини); 4) відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо; 5) тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад; 6) смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; 7) несвоєчасне одержання повістки про виклик; 8) інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик [4].

Правозастосовним актом, на підставі якого накладається грошове стягнення, є ухвала слідчого судді або суду. Що характерно, рішення про накладення грошового стягнення ухвалюється не лише за клопотанням слідчого, прокурора, але й за власною ініціативою слідчого судді, суду.

Слушним видається зауваження Н. Карпова та А. Штанька стосовно необхідності погодження прокурором клопотання слідчого про накладення грошового стягнення [5, с. 74].

Слід зазначити, що, хоча ст. 144 КПК України покладає повноваження звертатися з клопотанням про накладення грошового стягнення як слідчому, так і прокурору, однак п. 5 ч. 2 ст. 40 КПК України уповноважує слідчого звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Ми підтримуємо думку Г. К. Кожевникова, який зауважує, що здійснення нагляду прокурором за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням вимагає від нього активної участі у кримінальному провадженні, тому прокурор повинен перевірити додержання вимог закону під час вирішення питання слідчим про накладення грошового стягнення. Передусім прокурор перевіряє відповідність форми і змісту клопотання про накладення грошового стягнення [5, с. 74; 6, с. 92].

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на те, що слідчий суддя чи суд, який розглядає питання про накладення грошового стягнення за неявку на виклик, вирішує питання про притягнення до відповідальності особи за невиконання обов'язку, який було покладено цим самим слідчим суддею або судом. У цьому разі можуть бути сумніви щодо об'єктивності слідчого судді або суду, оскільки неприбуття особи за викликом змушує цього суддю відкласти певне засідання. Крім того, виникає питання, чи дійсно особа отримала повістку про її виклик.

Що характерно, ухвала про накладення грошового стягнення не підлягає апеляційному оскарженню. Тільки якщо ця ухвалу було постановлено без участі особи, на яку накладено стягнення, така ухвала може бути скасована тим самим слідчим суддею або судом, який постановив ухвалу.

Також грошове стягнення може бути накладене на підозрюваного, обвинуваченого у разі невиконання ним обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України. До таких обов'язків належать: 1) прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю; 2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; 4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим

суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності; 7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання; 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і виїзд в Україну; 9) носити електронний засіб контролю [4].

Також разом із накладенням грошового стягнення особа, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, може бути притягнута до відповідальності на підставі порушення умов застосування запобіжного заходу у вигляді застави. Рішення про звернення застави в дохід держави ухвалюється слідчим суддею або судом.

Характерно, що кримінальне процесуальне законодавство не передбачає звернення частини застави в дохід держави у разі порушення умов запобіжного заходу. Частково застава може бути звернута в дохід держави виключно для виконання вироку в частині майнових стягнень (ч. 11 ст. 182 КПК України).

Окрім майнової відповідальності, кримінальне процесуальне законодавство передбачає низку заходів, що полягають у примусовому (у тому числі силовому) виконанню дій, які мали б бути здійснені учасником кримінального провадження на виконання відповідної вимоги слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

У загальнолексичному значенні термін «примус» – це натиск із чийогось боку, примушування, зусилля над собою, зумовлена кимось або чимось необхідність діяти у певний спосіб, незалежно від бажань [7, с. 940].

Процесуальний примус варто розуміти як підконтрольну державі систему процесуальних засобів забезпечувального характеру, яка застосовується під час кримінального провадження слідчими, прокурорами та суддями до учасників кримінального судочинства за наявності для цього підстав, передбачених у КПК України, з метою усунення реальних і можливих перепон виконанню завдань кримінального провадження. Наслідками застосування кримінально-процесуального примусу є накладання на особу порушника стягнень фізичного, морального, психологічного та матеріального характеру [8, с. 149–150].

Як зазначає А. Благодир, особлива специфіка правовідносин, що виникають в результаті кримінально-процесуальної діяльності, зумовлює необхідність істотного обмеження прав громадян. Особа у сфері судочинства поставлена в такі умови, що їй часто необхідно визначати лінію своєї поведінки щодо добровільного виконання обмежень, що передбачаються нормами кримінально-процесуального права. Тому всі учасники кримінально-процесуальної діяльності повинні діяти в межах, визначених законом. Для випадків, коли добровільно виконувати приписи закону немає бажання, передбачено інститут кримінально-процесуального примусу [9, с. 99].

Першим заходом є привід, який полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час (ч. 1 ст. 140 КПК України).

Привід може бути застосований до таких учасників, як підозрюваний, обвинувачений та свідок (ч. 3 ст. 140 КПК України). Отже, цей захід забезпечення може бути застосований до особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність (в окремих випадках, вона навіть може перебувати у статусі свідка).

Наступним заходом є примусове відібрання біологічних зразків, яке здійснюється в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 245 КПК України, за ухвалою слідчого судді, суду у разі, якщо особа відмовляється надати біологічні зразки добровільно.

Примусово також може здійснюватися відкриття закритих приміщень, сховищ та речей, якщо під час обшуку присутні особи відмовляються їх відкрити або обшук проводиться за відсутності осіб, які володіють житлом чи приміщенням, в якому проводиться обшук.

Третьою формою відповідальності особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, є вжиття організаційних заходів внаслідок невиконання обов'язків, покладених на особу, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність.

Зокрема, у разі невиконання обов'язків, покладених на підозрюваного, обвинуваченого рішенням про застосування раніше обраного запобіжного заходу, до такої особи може бути застосовано більш суворий запобіжний захід.

За ступенем суворості запобіжні заходи прийнято поділяти на такі: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою. При

цьому закон містить лише посилення, що особисте зобов'язання є найбільш м'яким, а тримання під вартою – найбільш суворим запобіжним заходом. Однак їх поділ «усередині» є дискусійним, оскільки в ч. 1 ст. 176 КПК України запобіжні заходи розміщені так, як нами зазначено у тексті, але в подальшому ст. 181 КПК України (домашній арешт) розміщено раніше, ніж ст. 182 КПК України (застава).

В окремих випадках, передбачених ч. 2 ст. 183 КПК України, невиконання покладених обов'язків дозволяє застосовувати тримання під вартою до особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні нетяжкого злочину раніше несудимою особою.

Також у разі порушення умов раніше застосованого запобіжного заходу застави розмір застави може бути збільшений. У такому разі запобіжний захід не змінюється на більш суворий, однак більш суворими стають умови запобіжного заходу застави (через збільшення суми застави).

Наступною формою організаційної відповідальності є здійснення кримінального провадження без участі особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність.

Зокрема, згідно з ч. 5 ст. 139 КПК України ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більше ніж два рази) підозрюваним, обвинуваченим та оголошення його у міждержавний та/або міжнародний розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження.

Однак для забезпечення права на захист особи, щодо якої здійснюється спеціальне кримінальне провадження, п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України передбачено обов'язкову участь захисника. Як слушно зазначає Н. Черняк, нагальною проблемою є відсутність об'єктивної можливості спілкування захисника і підзахисного, що дуже послаблює позиції сторони захисту і призводить іноді до неузгодженості дій. Підзахисний має право і має впливати на визначення стратегії захисту. Як наслідок, захисник не має змоги в повному обсязі вивчити доказові матеріали, тому що оперує фактами, які здебільшого зібрані стороною обвинувачення і, як правило, мають конкретно визначену структуру [10, с. 190].

Характерною особливістю здійснення спеціального досудового розслідування чи судового провадження є те, що це рішення ухвалюється з огляду на фактичну відсутність підозрюваного чи обвинуваченого. Висновки про наявність у особи мети ухилення від слідства та суду (суб'єктивної складової) робляться на основі об'єктивних даних про відсутність особи за місцем проживання та іншими відомими місцями перебування.

Це цілком закономірно, оскільки встановлення мети, за якою особа не з'являється до органу досудового розслідування або суду, є достатньо трудомістким процесом та не в змозі гарантувати отримання відомостей про те, що особа дійсно переховується і робить це з метою ухилення від слідства та суду. Зокрема, в деяких випадках підозрюваний чи обвинувачений може переїхати в іншу місцевість (у тому числі й за кордон) на постійну роботу чи тривале лікування, може й бути вбитий чи померти від певної хвороби в умовах, коли його труп не знайдено, або ж знайдено, але не ідентифіковано.

Також формою організаційної відповідальності є видалення обвинуваченого із зали судового засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. Можливість такого видалення передбачено ст. 330 КПК України. Видалення обвинуваченого із зали судового засідання можливе у разі повторного порушення обвинуваченим порядку судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого.

Наслідком видалення обвинуваченого із зали судового засідання є неможливість отримання обвинуваченим відомостей про його перебіг, неможливість обвинуваченого брати участь у дослідженні доказів, судових дебатах та неможливість виступу з останнім словом. Отже, є обмеження прав на захист обвинуваченого. Тому для гарантування обвинуваченому його прав на захист у разі видалення із зали судового засідання, у разі відсутності захисника суд зобов'язаний залучити захисника за призначенням.

Наступною формою організаційної (процедурної) відповідальності є недопустимість доказів, які містяться у матеріалах, які не були відкриті іншій стороні в порядку ст. 290 КПК України. Ця відповідальність поширюється як на сторону захисту, так і на сторону обвинувачення. Водночас для сторони обвинувачення така відповідальність має свої особливості, які впливають з особливостей процедури

відкриття стороною захисту матеріалів у порядку ст. 290 КПК України.

Відповідно до ч. 6 ст. 290 КПК України сторона захисту зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них. Отже, обов'язок сторони захисту обмежується наданням доступу до речових доказів та документів. Тобто відомості, отримані внаслідок опитування підозрюваним, його захисником певних осіб під час досудового розслідування, відкривати не обов'язково.

Вважаємо за необхідне зазначити, що відповідальність сторони захисту у доказуванні є доволі специфічним видом відповідальності з кількох причин. Кримінальне процесуальне законодавство містить зобов'язання лише сторони обвинувачення відкрити матеріали в порядку ст. 290 КПК України. Для сторони захисту участь у доказуванні є правом, а не обов'язком. Так само вирішення питання про відкриття чи не відкриття певних матеріалів здійснюється стороною захисту залежно від її бажання. Однак цілком обґрунтованою є позиція законодавця, якою встановлено правило, відповідно до якого сторона захисту, у разі її добровільного рішення збирати певні докази та в подальшому використовувати їх у суді, зобов'язана діяти в загальному порядку, а недотримання цієї процедури матиме наслідки у вигляді недопустимості доказів.

Так само до організаційної відповідальності особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, можливість визнання недопустимими доказів, зібраних стороною захисту з порушенням порядку їх отримання. У цьому випадку можна заперечити, посилаючись на ч. 3 ст. 62 Конституції України, згідно з якою обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом [11]. Водночас, хоча у цій нормі міститься заборона покладення таких доказів саме в основу обвинувачення, в цій нормі немає прямого дозволу використання доказів, отриманих незаконним шляхом, для доведення невинуватості.

На підтвердження треба звернутися до ч. 1 ст. 87 КПК України, в якій зазначено, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК України. При цьому участь сторони захисту у доказуванні відрізняється від сторони обвинувачення тільки за способами збирання доказів.

У протилежному разі сторона захисту могла би подавати суду докази, які отримані незаконним шляхом. Наприклад, сторона захисту в окремих випадках може мати як мотив, так і можливість схилити певну особу давати певні показання шляхом погроз, шантажу, насильства тощо або ж викрасти чи забрати силою певний документ або речовий доказ.

Висновки. Отже, розглядаючи питання про внутрішню структуру відповідальності особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, та пропонуючи виділяти такі форми відповідальності, як майнова, організаційна та прямий (фізичний) примус, ми ґрунтувалися на формі та меті впливу на особу. Тож призначенням майнової відповідальності є превентивні дії, коли особа, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність, знаючи про можливість притягнення до відповідальності, не порушуватиме обов'язків для не притягнення її до відповідальності у майбутньому, а також виховні дії, коли після притягнення до відповідальності особа може не порушувати ці обов'язки в майбутньому. Призначенням примусу є забезпечення ефективного виконання конкретної процесуальної дії, незалежно від небажання чи спротиву її учасників. Призначенням організаційної відповідальності є як превентивні та виховні дії (у випадку застосування більш суворих запобіжних заходів та збільшення розміру застави), так і забезпечення досягнення загальних цілей кримінального провадження, коли в разі неможливості добитися певних дій від особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність (дотримуватися порядку в судовому засіданні, з'являтися на виклик), застосовується альтернативна процедура, яка не потребуватиме участі особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність. Правопорушенням, як підставою для притягнення до відповідальності, є невиконання відповідних рішень чи законних вказівок суду, слідчого судді, прокурора, слідчого, дізнавача.

Список використаних джерел

1. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар ; відп. ред. : Ківалов С. В. та ін. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.

3. Білокінь Р. М. Умови та порядок накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. № 21. С. 126–129.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/>.
5. Карпов Н., Штанько А. Накладення грошового стягнення на учасників кримінального провадження (діагностика проблеми). *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 70–78.
6. Блажівський С. М., Козьяков І. М., Толочко О. М. та ін. Актуальні питання кримінального процесу України : навч. посібник ; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ : Національна академія прокуратури України ; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
7. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. 1440 с.
8. Дерев'яно М. Щодо ознак кримінально-процесуального примусу. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 7. С. 147–150.
9. Благодир А. Обмеження прав особистості у сфері кримінального судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 3. С. 96–99.
10. Черняк Н. П. Процесуальні гарантії реалізації права підозрюваного на захист у рамках спеціального досудового розслідування. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 2 (Т. 3). С. 189–193.
11. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Pyrih, I. V. (2015) Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennya dosudovoho rozsliduvannya [Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation] : monohraf. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, 432 p. [in Ukr.].
2. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: nauk.-prakt. komentar [Criminal Procedure Code of Ukraine: scientific-practical. commentary] ; vidp. red. : Kivalov S. V. ta in. Kharkiv : Odissey, 2013. 1104 p. [in Ukr.].
3. Bilokin', R. M. (2016) Umovy ta porjadok nakladennya hroshovoho styahnennya u kryminal'nomu provadzhenni [Conditions and procedure for imposing a fine in criminal proceedings]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiya*. № 21, pp. 126–129. [in Ukr.].
4. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 [Conditions and procedure for imposing a fine in criminal proceedings]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/>. [in Ukr.].
5. Karpov, N., Shtan'ko, A. (2014) Nakladennya hroshovoho styahnennya na uchashnykiv kryminal'noho provadzhennya (diahnostyka problemy) [Imposition of a fine on participants in criminal proceedings (diagnosis of the problem)]. *Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*. № 1, pp. 70–78. [in Ukr.].
6. Blazhivs'kyy, Ye. M., Koz'yakov, I. M., Tolochko, O. M. ta in. (2013) Aktual'ni pytannya kryminal'noho protsesu Ukrayiny [Current issues of criminal procedure of Ukraine] : navch. posibnyk ; za zah. red. Ye. M. Blazhivs'koho. Kyiv : Natsional'na akademiya prokuratury Ukrayiny ; Tsentri uchbovoyi literatury, 304 p. [in Ukr.].
7. Velykyy tлумачnyy slovnyk ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin' : Perun, 2004. 1440 p. [in Ukr.].
8. Derevyanko, M. (2013) Shchodo oznak kryminal'no-protsesual'noho prymusu [On the signs of criminal procedural coercion]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 7, pp. 147–150. [in Ukr.].
9. Blahodyr, A. (2011) Obmezheniya prav osobystosti u sferi kryminal'noho sudochynstva [Restrictions of individual rights in the field of criminal justice]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3, pp. 96–99. [in Ukr.].
10. Chernyak, N. P. (2020) Protseptual'ni harantiyi realizatsiyi prava pidozryuvanoho na zakhyst u ramkakh spetsial'noho dosudovoho rozsliduvannya [Procedural guarantees of realization of the right of the suspect to protection within the limits of special pre-trial investigation]. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 2 (Vol. 3), pp. 189–193. [in Ukr.].
11. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Nadiia Bublyk. Responsibility of the person in respect of which accusing activities for violation of criminal procedural obligations is carried out. The article analyzes the legal responsibility of the person against whom the accusatory activity is carried out. It is stated that the responsibility of the person against whom the prosecution is carried out arises in case of non-compliance with the law or the lawful request of the investigator, prosecutor, investigating judge or court embodied in the procedural decision or oral request during the proceedings, and may take the following forms: 1) property liability

(imposition of a penalty for non-appearance on summons to the investigator, prosecutor, investigating judge, court, for breach of personal obligation, recovery of bail to state revenue); 2) use of coercion (record, forced taking of biological samples, forced opening of storage facilities during a search); 3) organizational (procedural) liability (application of stricter precautionary measures or larger bail due to violation of previously applied precautionary measures, special pre-trial investigation and special court proceedings due to non-appearance on summons, inadmissibility of evidence obtained in violation of the procedure or were not opened to the prosecution in accordance with Article 290 of the CPC of Ukraine.

The article notes that the liability of the defense in evidence is a rather specific type of liability for several reasons. One of them is the right of the defense to participate in the evidence, not the obligation. Similarly, the defense decides whether or not to disclose certain materials, depending on its wishes.

It is emphasized that legal liability may arise in the presence of appropriate grounds: 1) the fact of the formation of a dangerous act (offense) – the factual basis; 2) the existence of a rule of law prohibiting such conduct and appropriate sanctions – the regulatory basis; 3) grounds for exemption from liability for liability: may contain references to laws that exclude the illegality of activities, and hence liability; 4) the existence of a law enforcement act: the decision of the competent authority, which imposes legal liability, shows the type and degree of state influence – the procedural basis.

Keywords: *responsibility, person subject to prosecution, criminal proceedings, procedural status, suspect, accused, defense.*

УДК 343.103+004

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-619-626

Андрій ГРЕБЕНЮК[©]
кандидат технічних наук,
доцент

Тетяна БАДАЛОВА[©]
ад'юнкт

Юлія ТКАЧ[©]
ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

У статті розкрито поняття кіберзлочину, кіберзлочинності та питання надання міжнародно-правової допомоги під час розслідування кримінальних проваджень цієї категорії. Також визначено досудового розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з кіберзлочинами проблематику застосування чинного законодавства України та міжнародних угод під час проведення.

Ключові слова: *Інтернет, кіберзлочин, кіберзлочинність, міжнародна правова допомога, розслідування.*

Постановка проблеми. По-перше, недосконалість чинного законодавства України під час здійснення міжнародної правової допомоги під час проведення досудового розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з кіберзлочинами, по-друге, можливість перегляду та внесення змін до міжнародних угод у сфері кіберзлочинів.

© А. Гребенюк, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6529-683X>
andreynmu@i.ua

© Т. Бадалова, 2021

badalova1702@ukr.net

© Ю. Ткач, 2021

k_kpk@dduvs.in.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Вивченням питань займалися Ю. Батуріна, П. Біленчук, В. Вехова, В. Голубева, М. Діхтяренко, Б. Толеубеквата, А. Васильєва, О. Волеводза, В. Мещерякова, В. Голубєва, Т. Тропіна, Е. Авер'янова, Д. Азарова, В. Болгова, С. Беляєв, О. Бойцов, Р. Валєєв, Ю. Васильєв, С. Вихрист, В. Волженкіна, Л. Галєнська, Г. Єпур, С. Кучєвська, Ю. Минкова, С. Нєстерєнко, І. Озерський, Ю. Пономарєнко, Н. Сафаров, М. Свистуленко, Л. Філяніна.

Мета статті полягає в аналізі особливостей міжнародної співпраці з іноземними державами під час проведення досудового розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із кіберзлочинами.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом в Україні дуже стрімко зростають кримінальні правопорушення у кіберпросторі. У звичайному спілкуванні поняття кіберзлочину стало звичним у правоохоронній системі та в громадян України. В Україні дуже швидкий темп розвитку всесвітньої павутини, що на сьогодні може конкурувати на всесвітньому рівні.

Щоденно в країні так званими «хакерами» вчиняється велика кількість кримінальних правопорушень, де порушуються права громадян. Одним із основних завдань держави в галузі кримінально-правової охорони прав людини є захист її життя і здоров'я. Згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6].

У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) є низка статей, які можна віднести до так званих «кіберзлочинів», а саме: статті 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 КК України. Станом на сьогодні в Кримінальному кодексі України є розділ «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку», тоді як у чинному законодавстві відсутнє поняття кіберзлочину. Але є злочини за статтями 190, 191, 301 КК України, які не віднесені до цього розділу тому, що можуть бути вчинені різними способами (шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, створення фейкових інтернет-магазинів, збут і розповсюдження порнографічних предметів з використанням комп'ютерної техніки, привласнення коштів з рахунків тощо) кваліфікують їх як злочини загальнокримінальної спрямованості [1–2; 4; 6; 12].

Поняття «кіберзлочин» умовно поділило науковців на дві групи. Перша група відносить дії, в яких комп'ютер є об'єктом або засобом посягання, друга група визначає кіберзлочини як злочини, об'єктом посягання в яких є інформація, що обробляється в електронно-обчислювальній машині (комп'ютері) або в комп'ютерній системі, а засобом вчинення є електронно-обчислювальна машина (комп'ютер), тобто протизаконні дії у сфері автоматичної обробки інформації.

Загальне поняття «кіберзлочин» містить у собі злочини, що вчиняються з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) та комп'ютерних мереж. До основних видів цих злочинів належать: створення та поширення шкідливих програмних чи технічних засобів (вірусів), втручання у роботу комп'ютерів, автоматизованих систем та комп'ютерних мереж, крадіжку інформації, поширення протиправної інформації через систему Інтернет, фішинг, фармінг тощо [2; 3; 8; 12].

Скажімо, якщо в 2000 році «фактів, де комп'ютерна техніка була як об'єкт скоєння злочину, зокрема фактів несанкціонованого проникнення до локальних відомчих комп'ютерних мереж та банків, зарєстровано не було», то вже з 2001 року, відповідно до статистики МВС України (рис. 1) спостерігається стрімке зростання цього виду злочинності [16].

Аналізуючи особливості кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст. 361 Кримінального кодексу України, Ю. Бельський, П. Воробей, А. Савченко та О. Колб вказують, що завдяки глобальному проникненню комп'ютерних технологій у всі сфери суспільного життя створюються нові умови та способи для вчинення так званих комп'ютерних злочинів, що призводить до їх зростання [2]. Як свідчать статистичні дані Генеральної прокуратури України, в нашій державі спостерігається тенденція до збільшення кількості злочинів, вчинених у сфері використання ЕОМ

(комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж та мереж електров'язку (наприклад, у 2013 р. було зареєстровано 1 704 кримінальні правопорушення, у 2014 – 1 254, 2015 – 1 668, 2016 – 2 454, 2017 – 7 542, а станом на листопад 2018 р. – 6 591) [16].

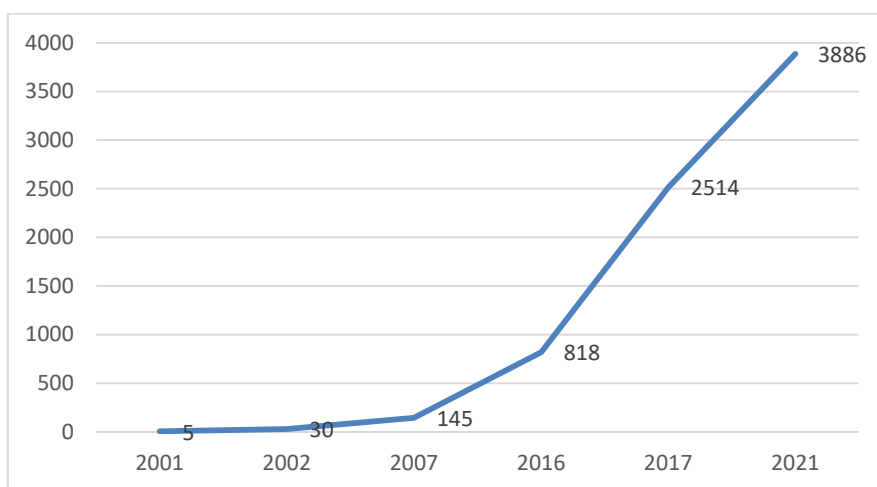

Рис. 1. Кількість кіберзлочинів відповідно до статистики МВС України

Станом на цей час згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України лише за 11 місяців 2021 рік у провадженні слідчих підрозділів Національної поліції України перебувало 15 400 кримінальних проваджень, внесених до ЄРДР за фактами скоєння кримінальних правопорушень у сфері кіберзлочинів (13 379 – 2020 р.). За результатами досудового розслідування до суду у порядку ст. 291 КПК України направлено лише 6 264 кримінальні провадження (3352 – 2020 р.) [16].

Тож порівняно з 2020 р. у 2021 р. спостерігається збільшення на 2 021 кримінальне правопорушення цієї категорії. При цьому дуже мала кількість розкритих кримінальних правопорушень та у порядку ст. 291 КПК України направлених до суду – 6264 (3352 – 2020 рік) [16].

Зважаючи на те що рівень кіберзлочинів протягом 21 року дуже зростає, наша влада приділяє цьому питанню дедалі більше уваги. Зокрема, у жовтні 2015 р. було створено Кіберполіцію, яка функціонує як структурний підрозділ Національної поліції України й забезпечує захист прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства й держави від кримінально протиправних посягань у кіберпросторі; здійснює заходи щодо запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів, підвищення поінформованості громадян про безпеку в кіберпросторі [3; 13].

Слідчі органи досудового розслідування у боротьбі з кіберзлочинністю співпрацюють з підрозділами кіберполіції та згідно з вимогами ст. 40 КПК України несуть відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій.

Важливу роль у боротьбі та розслідуванні кіберзлочинів мають значення міжнародні угоди, Конвенції Ради Європи, рішення Ради Європейського Союзу та ін.

Питання кібербезпеки перебуває на особливому контролі з боку міжнародної спільноти, про що свідчить ухвалення 23 листопада 2001 р. Конвенції про кіберзлочинність, яку Україна ратифікувала 07.09.2005.

У преамбулі цієї Конвенції вказано, що вона «є необхідною для зупинення дій, спрямованих проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживання такими системами, мережами і даними, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за таку поведінку, як це описано у Конвенції, надання повноважень, достатніх для ефективної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями шляхом сприяння їхньому виявленню, розслідуванню та переслідуванню як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях, і укладення домовленостей щодо швидкого і надійного міжнародного співробітництва» [14].

Конвенція закріплює чимало різних положень, які декларують можливості отримати міжнародну допомогу країнам-учасникам у боротьбі з кіберзлочинністю,

серед яких треба виділити принцип надання міжнародно-правової допомоги, це, насамперед, пов'язано з отриманням необхідної інформації або документів, які суттєво впливають на процес доказу скоєного кримінального правопорушення.

Поняття міжнародна правова допомога містить у собі проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою.

Згідно з вимогами ст. 542 КПК України міжнародна співпраця під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у цьому Кодексі, форми співпраці під час кримінального провадження.

Одними з основних проблем міжнародної співпраці під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері кіберзлочинів є недосконалість чинного законодавства України щодо здійснення міжнародно-правової допомоги. Це, насамперед, стосується отримання відповідних ухвал щодо тимчасових доступів до інформації та документів [7, 9, 10, 11].

Характеризуючи особу комп'ютерного злочинця, необхідно зазначити основне, а саме: в електронну злочинність втягнуто широке коло осіб — від висококваліфікованих фахівців до дилетантів. Правопорушники мають різний соціальний статус та різний рівень освіти (навчання та виховання).

Розглянемо особу комп'ютерного злочинця на прикладі кримінальних проваджень, відкритих слідчими підрозділами ГУНП в Дніпропетровській області, в яких дуже чітко простежується проблема незбігу законодавства України та законодавства іноземних держав.

Наприклад, згідно з матеріалами кримінального провадження: *«02.11.2017 р. до СУ ГУНП в Дніпропетровській області надійшло електронне звернення про вчинення кримінального правопорушення щодо громадянки Республіки Білорусь «К». У своїй заяві «К» вказала, що 17.08.2017 р., приблизно о 10:30 вона з метою обговорення умов продажу хутряних виробів, шляхом відправки особистих повідомлень через соціальну мережу «Однокласники» через листування з невстановленою слідством особою, що назвалась «Г», під час якої обговорила умови купівлі жіночого хутряного пальто.*

Під час листування невстановлена особа, увійшовши в довіру, вказала, що грошові кошти в сумі 185 доларів США необхідно перерахувати за допомогою системи «Western Union». У подальшому на надані невстановленою особою банківські реквізити «К» перерахувала вказану грошову суму. Проте обумовлений товар остання не отримала, внаслідок чого невстановлена особа заволоділа грошовими коштами «К» у вказаній сумі.

Далі невстановлена особа за допомогою анкетних даних «Г» і «К» аналогічним чином входила у довіру громадян Республіки Білорусь, отримуючи від них грошові перекази за допомогою платіжної системи «Western Union», не відправляючи сплачені товари, чим скоїла шахрайські дії і незаконно заволоділа грошовими коштами на загальну суму, еквівалентну 10000 доларів США. Встановлено, що відправниками грошових коштів на адресу «Г» і «К» громадяни Республіки Білорусь».

Зважаючи на те, що потерпілі особи були громадянами Республіки Білорусь та мешкали на території вказаної держави, виникла потреба в отриманні міжнародно-правової допомоги. Згідно з вимогами чинного законодавства України було складено запит до компетентних органів Республіки Білорусь та долучено перелік необхідних документів разом із перекладом на мову, визначену відповідним міжнародним договором України. Підготовка та отримання відповідної ухвали та переклад зайняла дуже тривалий час. Під час виконання міжнародно-правової допомоги у компетентних органах вказаної держави виникли проблеми з використанням чинного законодавства республіки Білорусь, а саме з вимогами ч. 1 ст. 49 КПК Республіки Білорусь, в якій зазначено, що потерпілим може бути фізична особа, якій спричинено фізичну, майнову та моральну шкоду та щодо якої орган, що здійснює кримінальний процес, визнав її потерпілою та склав відповідну постанову.

Згідно з ч. 7 ст. 51 КПК України, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як

потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі потреби може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Однак в розглянутому випадку потерпілих осіб встановлено працівниками підрозділу кіберполіції і з метою визнання вказаних осіб потерпілими направлено запит до компетентних органів Республіки Білорусь.

Компетентними органами Республіки Білорусь не виконано вимоги запиту та не визнано осіб потерпілими через незбіг законодавства України з законодавством Республіки Білорусь.

Адже згідно з вимогами ст. 8 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 надання міжнародної правової допомоги здійснюється згідно з законодавством запитуваної держави за умови, якщо воно не суперечить законодавству виконуючої сторони [15].

Такий чинник надання міжнародної правової допомоги з боку компетентних органів Республіки Білорусь не надав бажаних результатів для проведення досудового розслідування вказаного кримінального провадження та визнання винними осіб, які скоїли вказаний злочин.

Також є проблематика щодо строку зберігання інформації та документів іншими державами [9-10].

Під час розслідування кримінального провадження за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України, встановлено, що: *«До правоохоронних органів звернулась з заявою «Т» про те, що 23.05.2017 р. невстановлена особа за допомогою соціальної мережі «Вконтакте» під псевдонімом «О», здійснила розповсюдження фотографій (фотоматеріалів) інтимного характеру, на яких зображено останню та елементи їх з чоловіком фото інтимного характеру «М» між користувачами соціальної мережі «Вконтакте», більшість яких є неповнолітніми особами, які є учнями Навчально-виховного комплексу.*

За даним фактом 29.05.2017 р. розпочато кримінальне провадження ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 301 КК України.

Під час проведення досудового розслідування по вказаному кримінальному провадженню встановлено, що з листопада 2016 року по липень 2017 року невідома особа за допомогою соціальної мережі «Вконтакте» зареєструвала низку неправдивих (фейкових) електронних сторінок, а саме: «Е» (періодично змінювала на «Т»), «Ш», «Ф» та «А», за допомогою яких здійснювалося розповсюдження фотографій (фотоматеріалів) інтимного характеру, на яких зображено потерпілу та елементи їх з чоловіком фото інтимного характеру «М» між користувачами соціальної мережі «Вконтакте» неповнолітнім учням НВК.

01.06.2017 року під час проведення слідчо-оперативних дій встановлені та зафіксовані фотоматеріали інтимного характеру, які розповсюджувалися неповнолітнім учням НВК, згідно з висновком судово-мистецтвознавчої експертизи № 32/15.1./228 від 10.08.2017 року досліджені фотоматеріали є порнографічними.

Згідно з інформацією, отриманою 01.09.2017 року від Інтерполу та Європолу ГУНП в Дніпропетровській області, компетентними органами Російської Федерації, встановлено та збережено (з 27.07.2017 року на 6 місяців) реєстраційні данні, лог файли адміністрування акаунтів та переписка користувачів, за вищевказаними раніше сторінками».

Під час проведення досудового розслідування вказаного кримінального провадження виникла потреба у проведенні процесуальних дій на території Російської Федерації, а саме: отримання інформації, яка є у володінні ТОВ «Вконтакте». Підготовка міжнародного запиту та отримання відповідних ухвал були тривалими, що негативно порушує розумні строки досудового розслідування та строк зберігання необхідної інформації, яка у володінні ТОВ «Вконтакте».

Сторони кримінального провадження в межах розслідування кримінальних проваджень відповідно до ст. 160 КПК України мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком зазначених у статті 161 цього Кодексу [5]. Слідчий має право звернутися із зазначеним клопотанням за погодженням з прокурором.

Згідно з вимогами КПК України є низка інформації і документів, які належать до охоронюваної законом таємниці, про що викладено в ч. 1 ст. 162 КПК України [5]:

- 1) інформація, що є у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;
- 2) відомості, які можуть становити лікарську таємницю;
- 3) відомості, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій;
- 4) конфіденційна інформація, в тому числі така, що містить комерційну таємницю;
- 5) відомості, які можуть становити банківську таємницю;
- 6) особисте листування особи та інші записи особистого характеру;
- 7) інформація, яка є в операторів та провайдерів телекомунікацій про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо;
- 8) персональні дані особи, що є в її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних;
- 9) державна таємниця;
- 10) таємниця фінансового моніторингу.

Станом на 2017 рік відповідно до ч. 7 ст. 164 КПК України строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали.

Також згідно з положеннями ч. 2 ст. 16 Конвенції про кіберзлочинність 2005 року максимальний термін збереження комп'ютерних даних 90 днів тобто 3 місяці, що не унеможливає втрати даних, які б суттєво вплинули на викриття дій правопорушника та оголошення йому про підозру.

У розглянутому випадку надання міжнародної правової допомоги з боку компетентних органів Російської Федерації надало позитивний результат та особу правопорушника викрито. Позитивний результат від компетентних органів Російської Федерації отримано тільки за умови попереднього внутрішнього службового листування між працівниками кіберполіції та відповідними органами Російської Федерації, в інших випадках до моменту відправлення міжнародних запитів та проведення процесуальних дій на території іноземних держав необхідну інформацію можливо втратити.

Висновки. В епоху стрімкого й активного розвитку інформаційних технологій вони стають невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, робочих процесів і діяльності державних органів та бізнесу, а тому особливу увагу треба приділяти власній кібербезпеці. Вочевидь, наша країна перебуває на початковому етапі впровадження інституцій та механізмів у сфері кібербезпеки, проте певну законодавчу базу вже створено – необхідно лише її дотримуватися та розвивати.

Варто сподіватись, що чинна державна влада не зупиниться на досягнутому, буде запозичувати досвід інших країн Європи та брати участь у міжнародній співпраці з питань кібербезпеки. Також вважаємо за доцільне звернути увагу на недосконалість чинного законодавства України щодо здійснення міжнародної співпраці під час проведення досудового розслідування кримінальних проваджень цієї категорії та відповідних міжнародних угод.

Список використаних джерел

1. Удалова Л. Д., Макаров М. А., Азаров Ю. І. та ін. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч. посібник. 5-е вид., перероб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 432 с.
2. Бельський Ю. А., Воробей П. А., Савченко А. В., Колб О. Г. Кримінальна відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ : монограф. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 264 с.
3. Гребенюк А. М., Рибальченко Л. В. Основи управління інформаційною безпекою : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 144 с.
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20211004#n1598>.
6. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Бабакін В. М. Особливості міжнародного співробітництва при розслідуванні кіберзлочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 27–30.
8. Тихоненко О. М., Тихоненко В. С. Нормативно-правові основи боротьби з кіберзлочинністю в Україні. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 20. С. 171–179.
9. Войціховський А. В. Міжнародне співробітництво в боротьбі з кіберзлочинністю. *Право і Безпека*. 2011. № 4. С. 107–112.
10. Орлов О. В. Міжнародна співпраця у сфері боротьби з кіберзлочинністю. *Теорія та*

практика державного управління. 2013. Вип. 4. С. 17–23.

11. Демедюк С. В. Міжнародний досвід протидії кіберзлочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 65–75.

12. Кундеус В. Поняття та види кіберзлочинів. Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну. Харків, 2020. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7723/Poniattia_Kundeus_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

13. Сіренко О. В. Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання. URL : http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/486/1/ilovepdf_com-48-49%5B15D.pdf.

14. Конвенція про кіберзлочинність, яку Україною ратифіковано 07.09.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.

15. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text.

16. Електронні статистичні дані сайту Офісу Генеральної прокуратури України. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo#.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Udalova, L. D., Makarov, M. A., Azarov, Yu. I. ta in. (2020) Kryminal'nyy protses Ukrainy u pytannakh i vidpovidyakh [riminal process of Ukraine in questions and answers] : navch. posibnyk. 5-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Tsentr uchbovoyi literatury, 432 p. [in Ukr.].

2. Bel's'kyu, Yu. A., Vorobey, P. A., Savchenko, A. V., Kolb, O. H. (2019) Kryminal'na vidpovidal'nist' za nesanktsionovane vtruchannya v robotu EOM [Criminal liability for unauthorized interference in the work of computers] : monohraf. Kyiv : Yurinkom Inter, 264 p. [in Ukr.].

3. Hrebenyuk, A. M., Rybal'chenko, L. V. (2020) Osnovy upravlinnya informatsiynoyu bezpekoyu [Fundamentals of information security management] : navch. posibnyk. Dnipro : DDUVS, 144 p. [in Ukr.].

4. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

5. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20211004#n1598>. [in Ukr.].

6. Konstytutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].

7. Babakin, V. M. (2011) Osoblyvosti mizhnarodnoho spivrobotnytstva pry rozsliduvanni kiberzlochyniv [Features of international cooperation in the investigation of cybercrime]. *Forum prava*. № 4, pp. 27–30. [in Ukr.].

8. Tykhonenko, O. M., Tykhonenko, V. S. (2012) Normatyvno-pravovi osnovy borot'by z kiberzlochynnistyv u Ukraini [Regulatory framework for combating cybercrime in Ukraine]. *Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky*. № 20, pp. 171–179. [in Ukr.].

9. Voytsikhovs'kyu, A. V. (2011) Mizhnarodne spivrobotnytstvo v borot'bi z kiberzlochynnistyv [International cooperation in the fight against cybercrime]. *Pravo i Bezpeka*. № 4, pp. 107–112. [in Ukr.].

10. Orlov, O. V. (2013) Mizhnarodna spivpratsya u sferi borot'by z kiberzlochynnistyv [International cooperation in the fight against cybercrime]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*. Vyp. 4, pp. 17–23. [in Ukr.].

11. Demedyuk, S. V. (2014) Mizhnarodnyy dosvid protydyi kiberzlochynnosti [International experience in combating cybercrime]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 65–75. [in Ukr.].

12. Kundeus, V. (2020) Ponyattya ta vydy kiberzlochyniv. Derzhava i zlochynnist'. Novi vyklyky v epokhu postmodernu [The concept and types of cybercrime. State and crime. New challenges in the postmodern era]. Kharkiv. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7723/Poniattia_Kundeus_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukr.].

13. Sirenko, O. V. Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiyni pytannya [Cybersecurity in Ukraine: legal and organizational issues]. URL : http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/486/1/ilovepdf_com-48-49%5B15D.pdf. [in Ukr.].

14. Konventsia pro kiberzlochynnist' [Convention on Cybercrime], yaku Ukrainoyu ratyfikovano 07.09.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text. [in Ukr.].

15. Konventsia pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvil'nykh, simeynykh ta kryminal'nykh spravakh vid 22.01.1993 [Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Cases of January 22 1993]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text. [in Ukr.].

16. Elektronni statystychni dani saytu Ofisu Heneral'noyi prokuratury Ukrainy [Electronic statistical data of the website of the Office of the Prosecutor General of Ukraine]. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo#. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Hrebenuk, Tetyana Badalova, Yuliya Tkach. International cooperation in cyber crimes investigations. Recently, criminal offenses in the field of cybercrime have been growing very rapidly in Ukraine. In ordinary communication, the concept of cybercrime has become commonplace in the law enforcement system and the citizens of Ukraine. Every day in the country, so-called «hackers» commit a large number of criminal offenses where the rights of citizens are violated.

The article reveals the concept of cybercrime, cybercrime and the issue of providing international legal assistance in the investigation of criminal proceedings in this category. Interaction of pre-trial investigation bodies in the fight against cybercrime with Cyberpolice, which functions as a structural unit of the National Police of Ukraine and protects human and civil rights and freedoms, interests of society and the state from criminal encroachment in cyberspace; takes measures to prevent, detect, stop and detect cybercrime, raise public awareness of security in cyberspace. The materials of the pre-trial investigation of the criminal proceedings which required procedural actions on the territory of other states where the problem of discrepancy between the legislation of Ukraine and the legislation of foreign states is very clearly traced are considered.

International agreements, Council of Europe Conventions, decisions of the Council of the European Union and others play an important role in the fight against and investigation of cybercrime.

The issues of implementation of institutions and mechanisms in the field of cybersecurity are highlighted. The issues of application of the current legislation of Ukraine and international agreements in conducting pre-trial investigations in criminal proceedings related to cybercrime have also been identified.

Keywords: internet, cybercrime, cyber criminatyli, international legal assistance, investigation.

УДК 351.74(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-626-632

Андрій ЖБАНЧИК[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЇ ДЛЯ ЗУПИНКИ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

Статтю присвячено проблематиці застосування та використання зброї та спеціальних засобів для примусової зупинки транспортного засобу, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського. У статті наголошено, що цей вид поліцейського примусу є досить травматичним для водія, пасажирів та сторонніх осіб на місці події, а поліцейському загрожує настанням кримінальної відповідальності за навмисне вбивство або перевищення службових повноважень.

Здійснено аналіз нормативно-правових повноважень із застосування поліцейськими вогнепальної зброї, який дав змогу висвітлити їх недосконалість та запропонувати зміни до Закону України «Про Національну поліцію». Зазначено, що термінологічний апарат у цьому законі логічно неузгоджений, що утворює правові колізії. Акцентовано на потребі ефективної вогневої підготовки з використанням інноваційних технологій, зокрема інтерактивних тирів та автомобілів-тренажерів, які імітують стрільбу в русі, та симуляцій обстановки, в якій може виникнути потреба зупинки транспортного засобу із застосуванням зброї.

Ключові слова: застосування та використання вогнепальної зброї, транспортний засіб, поліцейський, підстави застосування зброї.

Постановка проблеми. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» (далі – ЗУНП), поліція під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважена застосовувати примусові поліцейські заходи, зокрема вогнепальну зброю [1]. П. 7 ч. 4 ст. 46 ЗУНП уповноважує поліцейського у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського.

© А. Жбанчик, 2021

k_tsp@dduvs.in.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8149-2323>

Під час правозастосування виникає чимало пов'язаних з цим пунктом колізій. Як правильно зазначають дослідники, якщо в усіх пунктах ч. 4 та ч. 6 ст. 46 ЗУНП, які передбачають підстави застосування поліцейським зброї, утворена діями правопорушника суспільна небезпека та загроза шкоди є очевидною, то зупинка транспортного засобу, в якому перебуває правопорушник, шляхом застосування зброї викликає зауваження стосовно критеріїв оцінки ступеня небезпечності дій водія [2].

Найбільш резонансним прикладом можуть слугувати дії патрульного поліцейського С. Олійника, якого у 2016 році обвинувачували у навмисному вбивстві і було взято під варту за те, що під час примусової зупинки транспортного засобу із застосуванням зброї влучив у пасажирів BMW, і той загинув, хоча автомобіль порушував ПДР і створював небезпеку для оточення, а водій не реагував на законні вимоги поліцейських щодо зупинки [3].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Застосування примусових поліцейських заходів активно вивчають закордонні та вітчизняні вчені. Актуальними є дослідження стосовно порядку та правових підстав застосування і використання зброї правників О. Бандурки, О. Бочек, С. Гусарова, М. Єропкина, М. Єфімова, А. Комзюка, О. Фролова та ін.

Застосування зброї для зупинки транспортного засобу та недосконалість профільного законодавства, які стосуються цих питань, розглядалися в роботах вітчизняних науковців: Є. Гіденко, Т. Мінки, О. Мисливої, В. Осадчого, В. Тимофєєва, О. Ульянова та в емпіричних дослідженнях закордонних вчених: E. Rodriguesa, P. Fariab, A. Santoscade, S. Fraga^f тощо.

Зазначені науковці здійснили великий внесок у розробку підстав застосування вогнепальної зброї під час виконання службових обов'язків поліцейськими. Водночас питання застосування зброї для зупинки транспортного засобу, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського (ч. 4 п. 7 ст. 46 ЗУНП), комплексно не вивчалися, тому вони залишаються досить актуальними у зв'язку з небезпекою, яку утворює цей примусовий поліцейський захід, і потребують удосконалення законодавства щодо них.

Метою статті є дослідження особливостей нормативно-правового регулювання повноважень поліцейського у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського, та вироблення напрямів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Порушення водієм правил дорожнього руху (далі – ПДР), за які поліцейський має право здійснити примусову зупинку його транспортного заходу, безумовно, є адміністративним правопорушенням, а не злочином. У зв'язку з цим на перший план під час застосування вогнепальної зброї для зупинення транспортного засобу як примусового заходу висувається така вимога пропорційності завдання шкоди. Простіше кажучи, за порушення правил ПДР неправомірно з вогнепальної зброї позбавити життя водія чи іншої особи в автомобілі, адже життя і здоров'я є найвищою соціальною цінністю за Конституцією України [4]. Тож однією з головних умов застосування зброї для зупинки транспортного засобу є потреба у влучній стрільбі по ньому, його механічне пошкодження, а не завдання шкоди життю чи здоров'ю водія, інших осіб в автомобілі чи тих, які опинилися в ситуації застосування зброї випадково, поготів.

Наприклад, п. 2.5.8 Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України чітко роз'яснює, що під час застосування зброї для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження «стрільба на ураження водія та пасажирів не ведеться» [5]. Однак подібне уточнення в ЗУНП відсутнє.

Треба зазначити, що однією з вимог застосування зброї поліцейським у ч. 5 ст. 46 ЗУНП передбачено обов'язкову потребу попередження про необхідність припинення протиправних дій і намір використання цього заходу примусу. Тобто під час переслідування транспортного засобу поліцейські в гучномовець мають повідомити водію про можливість застосування зброї щодо його транспортного засобу і дати йому достатньо часу на виконання вимоги припинити протиправні дії. При цьому законодавство жодним чином не врегульовує питання, пов'язані з тривалістю цього періоду. Психоемоційно дві

різні людини сприймають інформацію в різний проміжок часу і незрозуміло, як швидко чи довго буде сприймати її саме цей водій-правопорушник. Якщо поліцейський буде зволікати, у цей період часу своїми діями водій фактично може зашкодити життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського, тож поліцейський має за короткий термін здійснити кваліфікацію подій та ухвалити рішення про «крайню» необхідність застосувати вогнепальну зброю для зупинки транспортного засобу.

Наприклад, з матеріалів справи про адмінправопорушення № 115/1362/13-п: «Невиконання водіями вимог про зупинку» відомо, що правопорушник фактично вину визнав і пояснив, що він проїжджав площу, де побачив поліцейський автомобіль з вимкненими фарами та увімкненими сигнальними маячками, проте не виконав вимогу поліцейських про зупинку транспортного засобу, оскільки спочатку він не помітив таких вимог, а потім «почув звуки, як йому здалося, пострілів», і він, сумніваючись в законності дій поліцейських, не зупинився на їх вимогу, а також у зв'язку з тим, що він злякався і розгубився, адже його переслідував патрульний автомобіль з увімкненими світловими маячками [6].

Судовій практиці відомі сумнозвісні випадки застосування зброї на враження не водія-правопорушника, а пасажирів і сторонніх осіб. Зокрема, наприкінці 2020 року повідомлялося, що патрульні поліцейські поранили водія-порушника під час застосування вогнепальної зброї для зупинки його автомобіля Hyundai [7]. Патрульні жезлом намагались зупинити вказане авто для залучення водія як понятого для оформлення адміністративних матеріалів, але той не зупинився, додав швидкості, зник з місця події. Патрульні поліцейські увімкнули червоні проблескові маячки, подали сигнал про зупинку, але водій автомобіля не відреагував на законні вимоги патрульних, набрав швидкості й продовжив рух. Водій Hyundai намагався наїхати на поліцейського, протаранив службовий автомобіль Toyota Prius, здійснював проїзд перехрестя на заборонний сигнал світлофора. Пресслужба Київської міської прокуратури повідомила, що водій зупинився в авто, оскільки намагався здійснити самогубство і застосував «травматичний пістолет» з гумовими кулями, одну з яких дістали лікарі з його голови. Водію повідомили про підозру за ч. 2 ст. 342 Кримінального кодексу (далі – КК) України за опір працівникам поліції під час виконання ними службових обов'язків.

Необхідно зауважити, що відповідно до п. 8.9 ПДР вимога про зупинку транспортного засобу подається поліцейським за допомогою: сигнального диска з червоним сигналом чи світлоповертачем або руки, що вказує на відповідний транспортний засіб та подальше місце його зупинки; увімкненого проблескового маячка синього і червоного або лише червоного кольору та (або) спеціального звукового сигналу; гучномовного пристрою; спеціального табло, на якому зазначається вимога про зупинку транспортного засобу. При цьому водій повинен зупинити транспортний засіб у вказаному місці з дотриманням правил зупинки [8].

Тож у ст. 46 ЗУНП ми вбачаємо неточність, адже зброя застосовується стосовно живої особи, а використовується – стосовно тварин та випадків подачі сигналу тривоги та допомоги (ч. 13): «Поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, або для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб». Тому нелогічним є той факт, що зупинка транспортного засобу підпадає під категорію «застосування» зброї, адже за п. 7 ч. 4 ст. 46 ЗУНП має бути механічно пошкоджено транспортний засіб, а не завдано шкоди життю чи здоров'ю водія-правопорушника. Ми вважаємо, що цей пункт треба виключити з вказаної частини і передбачити його у ч. 13 ст. 46 ЗУНП як «використання» зброї.

На нашу думку, у змісті ЗУНП доцільно передбачити, що вогнепальна зброя (табельна) не може бути застосована для механічного пошкодження транспортного засобу з метою зупинки правопорушника у зв'язку з високою суспільною небезпечністю такого способу та з тим, що для цього є спеціальні засоби (наприклад, спеціальні конструкції із сітки та металевих шипів, які, намотуючись на колеса, призводять до зупинки транспорту). Для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати такі спеціальні засоби, як «засоби примусової зупинки транспорту». Вони застосовуються для примусової зупинки, якщо водій не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки або якщо його дії створюють загрозу життю чи здоров'ю людини, як передбачено п. 4 та п. 5 ч. 3 ст. 45 ЗУНП. Але вогнепальна зброя не є спеціальним засобом, що також утворює певну колізію.

Зокрема, поліцейські не можуть бути певні, чи присутні в автомобілі

правопорушника інші пасажери (приміром, стекла автомобіля надмірно тоновані), життю і здоров'ю яких загрожує небезпека у разі застосування вогнепальної зброї відповідно до ч. 4 п. 7 ст. 46 ЗУНП. Є великий ризик того, що автомобіль під час пошкодження здійснить аварійну зупинку та перевернеться чи загориться – в такому разі водій і пасажери загинуть або травмуються у будь-якому разі. І така шкода не підпадає під поняття крайньої необхідності (ст. 39 КК України). В такому разі цей випадок треба кваліфікувати як умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, адже шкода життю і здоров'ю учасникам дорожньо-транспортної пригоди може бути більш значною, ніж відвернена шкода, якщо йдеться про порушення ПДР без постраждалих. Отже, наявність тільки підстав для застосування вогнепальної зброї, визначених у п. 4 ст. 46 ЗУНП, без дотримання вимог, передбачених іншими пунктами вказаного Закону та ст. 36, 38 Кримінального кодексу України, не може бути визнана достатньою для правомірного застосування вогнепальної зброї.

Мета дослідників із Португалії (м. Порту) Ezequiel Rodriguesa, Paula Fariab, Agostinho Santoscade, Sílvia Fragaf полягала в тому, щоб дослідити смертність внаслідок застосування поліцією вогнепальної зброї проти автотранспортних засобів. Було вивчено випадки використання вогнепальної зброї – напівавтоматичних пістолетів калібру 7,65 мм або 9 мм та пістолетів-кулеметів калібру 9 мм. Вхідні отвори в тілах жертв були більшими або набагато більшими за калібр куль. Вони були розташовані, за винятком одного з випадків, у лівій половині тіла. Вихідні поранення виявлено лише у двох випадках. Смерть настала відразу після того, як у жертву було влучено лише в одному випадку, незважаючи на те, що життєво важливі органи були вражені в усіх випадках. Досліджені випадки підтвердили той факт, що використання вогнепальної зброї поліцейськими проти транспортних засобів з метою їх зупинки тягне за собою неконтрольовану небезпеку для життя пасажирів, особливо коли це здійснюється працівником, спеціально не підготовленим саме для цієї мети. Тож дослідники обґрунтували, що такого використання вогнепальної зброї треба уникати [9].

Як правильно вважає О. С. Фролов, заходи примусового характеру як основний засіб фізичного примусу є чинником поліцейської сили, яка застосовується проти власних громадян [10, с. 6], а О. І. Бочек – що саме поліція уповноважена застосовувати заходи примусового характеру, які можуть нанести особі фізичної та моральної шкоди, а також завдати матеріальних збитків [11, с. 55]. Водночас у розглядуваній нами ситуації особлива увага приділяється спрямованості заподіяння шкоди – колу постраждалих.

Отже, доцільно в ст. 46 ЗУНП вирішити питання про можливість застосування натомість табельної вогнепальної зброї – табельної травматичної, адже наразі, відповідно до ч. 3 ст. 29 вказаного закону, обраний поліцейський захід буде законним тільки у разі прямої вказівки на підстави його застосування чи використання в законі.

У ч. 8 ст. 70 ЗУНП йдеться про «табельну вогнепальну зброю», водночас по тексту цього закону вживається також і термін «вогнепальна зброя» – як у ст. 46 ЗУНП і просто «зброя» (п. 4 ч. 1 ст. 32, ч. 1 ст. 39), однак їх поняття не розтлумачуються жодним іншим нормативно-правовим актом вищої юридичної сили. За змістом розглядуваного закону зрозуміло, що термін «зброя» стосується будь-якої зброї взагалі, в тому числі й неврахованої дозвільною системою, нелегальної. Але легального тлумачення немає, адже наразі так і не став чинним жодний із кількох законопроектів «Про зброю» від 2 вересня 2019 року № 2222, «Про обіг зброї» від 20 вересня 2019 року № 2222-1 [12], «Про право на цивільну вогнепальну зброю» від 25.06.2021 № 5708 [13]. Тож треба погодитись із В. І. Осадчим, що це питання є принциповим і потребує узгодження, принаймні, в ЗУНП [14]. Ми вважаємо, що одним із недоліків ЗУНП є відсутність тлумачення будь-яких термінів в окремому розділі.

Тут також доцільно зазначити, що залишається спірним тлумачення термінів «застосування вогнепальної зброї» і «активне застосування вогнепальної зброї» (ч. 10 ст. 46 ЗУНП), оскільки певні правники вважають їх з «ідентичними навантаженням», у зв'язку з етимологічним значенням терміна «застосовувати» – використовувати, вживати що-небудь з користю, користуватися чимось [14; 15, с. 35]. Ми схильні до тієї думки, що такого обґрунтування недостатньо і їх треба розмежовувати за логікою законотворця та колективу авторів Науково-практичного коментаря ЗУНП [16, с. 222], в якому тлумачиться, що термін «застосування вогнепальної зброї» потрібно використовувати стосовно підстав, передбачених ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», а «активне використання зброї» – до випадків, коли зброя застосовується за неможливості

попередження про її застосування, передбачених у ч. 6 цієї норми.

Водночас ми погоджуємося з думкою, що, зважаючи на зіставлення змісту ч. 8 і ч. 13 ст. 46 ЗУНП, чітко зрозуміло, що очевидною є різниця в термінах «застосування» і «використання», яка полягає у статусі «цілі» стрільця – чи вражається особа, чи йдеться про виклик допоміжних сил, подання сигналу тривоги чи знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб [17, с. 102]. З цього випливає логічний висновок про те, що стосовно зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського (п. 7 ч. 4 ст. 46 ЗУНП), доцільно вживати термін «використання» вогнепальної зброї, а не застосування, водночас виникає питання, чому для знешкодження тварини, яка жива істота, законодавець вирішив вжити термін «використання» [18, с. 102].

З огляду на те що застосування вогнепальної зброї є найбільш суворим заходом примусу (ч. 1 ст. 46), а поліцейській уповноважений на застосування зброї лише за умови, що він пройшов відповідну спеціальну підготовку (ч. 2 ст. 46), питання вогневої підготовки поліцейських дуже важливе. Навчання поліцейських влучній стрільбі важливо в ситуації зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження. Статистика анкетування О. І. Бочек показала, що під час первинної професійної підготовки чи навчання у ЗВО системи МВС України тільки 74 % опитаних отримали необхідні знання або вважають свої навички достатніми і 50 % – зауважили на потребі посилення практичних занять із застосування зброї, вважають вкрай необхідним запровадження «навчально-тренувальних ситуаційних завдань з різними моделями поведінки поліції під час несення служби із застосуванням заходів примусового характеру» (60 %) та додаткового законодавчого врегулювання питань застосування вогнепальної зброї (55 %) [11, с. 59–60].

Одним із ефективних інноваційних прийомів вогневої підготовки нині є моделювання ситуацій із зупинки транспортних засобів за допомогою інтерактивного тирю та спеціально пристосованих автомобілів-тренажерів у тирі, що реально рухаються. При цьому важливо комбінувати завдання з вогневої підготовки, нормативно-правової та домедичної підготовки (тактичної медицини), за допомогою яких набуваються комплексні навички реагування на оперативну обстановку, і які допомагають в подальшому швидко і правильно ухвалювати рішення щодо виконання професійних завдань.

Висновки. Зважаючи на можливі негативні наслідки застосування поліцейськими вогнепальної зброї, необхідно чітко визначити та узгодити поняття і терміни з цим пов'язані, детально розкрити їх зміст. Наріжним каменем у цій проблематиці є визначення термінології «зброя», «вогнепальна зброя», «табельна вогнепальна зброя», а також «використання», «застосування» та «активне застосування зброї». Випадки зупинки транспортного засобу за допомогою табельної вогнепальної зброї визначити терміном «використання» із відповідними змінами в ЗУНП, що наголосить на забороні травмування водія чи пасажирів його авто.

Розвиток правоохоронної системи загалом вимагає удосконалення системи підготовки поліцейських, використання нових методик і способів навчання, надання особливої уваги напрацюванню навичок застосування вогнепальної зброї шляхом інтерактивної імітації (симуляції) реальних умов у вигляді тактичних ситуативних завдань із використанням спеціальних тренажерів.

Актуальною є потреба подальшого впровадження в сучасному законодавстві гарантій особистої безпеки та прав поліцейського у разі застосування ним вогнепальної зброї.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Мислива О. О. Імплементация міжнародних стандартів щодо застосування зброї у законодавство України. *Альманах міжнародного права*. Вип. 18. 2017. С. 30–37.
3. Смертельна гонитва в Києві: прокуратура визнала винним патрульного, який застрелив у BMW підлітка. *УНІАН*. URL : <https://www.unian.ua/incidents/1612042-smertelna-gonitva-v-kievi-prokuratura-viznala-vinnim-patrulnogo-yakiy-zastreliu-u-bmw-pidlitka.html>.
4. Конституція України. Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України : наказ Адміністрації державної прикордонної служби України від

21.10.2003 р. № 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-03#Text>.

6. Постанова іменем України від 28 березня 2013 р. м. Саки. Матеріали справи про адмінправопорушення (до 01.01.2019) № 115/1362/13-п: «Невиконання водіями вимог про зупинку» / Єдиний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30381188>.

7. Патрульні зі зброєю затримали порушника, який намагався протаранити поліцейське авто. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3159780-patruni-poranili-porusnika-akij-namagavsaprotaraniti-policejske-avto.html>.

8. Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p#Text>.

9. Ezequiel Rodrigues, Paula Fariab, Agostinho Santoscade, Sílvia Fragaf. Deaths resulting from the use of firearms by police against motor vehicles: Study of cases in Porto, Portugal. *Journal of Forensic and Legal Medicine*. 2016. Vol. 39. P. 1–9. URL : <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2016.01.010>.

10. Фролов О. С. Проблеми правового регулювання і практики застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів і заходів фізичного впливу працівниками органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ун-т внутр. справ. Харків, 2000. 16 с.

11. Бочек О. І. Адміністративно-правові засади застосування поліцейських заходів примусового характеру в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 255 с.

12. Мысливая О., Бойко О. Актуальные вопросы организационно-правового обеспечения права собственности на оружие в Украине. *LEGEA ȘI VIAȚA Publicație științifico-practică*. Se editează din ianuarie 1991 Nr. 12/2 (336) 2019. P. 140–145.

13. Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю від 25.06.2021 № 5708. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360

14. Осадчий В. І. Кримінально-правова складова регламентування поліцейських заходів примусу в Законі України «Про Національну поліцію». *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 158–159.

15. Ульянов О. І. Правові засади застосування поліцейських заходів примусу та вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 34–36.

16. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / кол. авт.; кер. авт. кол. д.ю.н., доц. Т. П. Мінка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.

17. Тимофєєв В., Хованова Д. Активне застосування вогнепальної зброї: поняття та характеристика. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали V Міжнар. науково-практ. конф. (м. Дніпро, 12 бер. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 237-238.

18. Гіденко Є. С. Особливості затримання особи поліцейським із застосуванням зброї. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 99–103.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Pro Natsionalnu politsiuu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40–41, art. 379. [in Ukr.].

2. Myslyva, O. O. (2017) Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv shchodo zastosuvannia zbroi u zakonodavstvo Ukrainy [Implementation of international standards on the use of weapons in the legislation of Ukraine]. *Almanakh mizhnarodnogo prava*. Issue 18, art. 30–37. [in Ukr.].

3. Smertelna honytva v Kyievi: prokuratura vyznala vynnym patrolnoho, yakyi zastreliv u BMW pidlitka [Deadly chase in Kyiv: prosecutor's office found guilty a patrolman who shot dead a teenager in a BMW]. UNIAN. URL: <https://www.unian.ua/incidents/1612042-smertelna-gonitva-v-kievi-prokuratura-vyznala-vinnim-patrunogo-yakiy-zastreliv-u-bmw-pidlitka.html>. [in Ukr.].

4. Konstytutsiia Ukrainy. Pryiniata na 5-y sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine. Adopted at the 5th session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennia Instruksii pro zastosuvannia zbroi, boiovoi tekhniki, ozbroiennia korabliv (kateriv), litakiv i vertolotiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, spetsialnykh zasobiv ta zakhodiv fizychnoho vplyvu pid chas okhorony derzhavnogo kordonu ta vykliuchnoi (morskoj) ekonomichnoi zony Ukrainy [On approval of the Instruction on the use of weapons, military equipment, armament of ships (boats), aircraft and helicopters of the State Border Guard Service of Ukraine, special means and measures of physical influence during the protection of the state border and exclusive (maritime) economic zone of Ukraine] : nakaz Administratsii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy vid 21.10.2003 r. № 200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-03#Text>. [in Ukr.].

6. Postanova imenem Ukrainy vid 28 bereznia 2013 r. m. Saky. Materialy spravy pro adminpravoporushennia (do 01.01.2019) № 115/1362/13-p: «Nevykonannia vodiiamy vymoh pro zupynku» [Resolution on behalf of Ukraine of March 28, 2013 in Saki. Materials of the case on administrative offense (until 01.01.2019) № 115/1362/13-n: «Failure of drivers to stop»]. Yedynyi rieistr sudovykh risheh. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30381188>. [in Ukr.].

7. Patruni zi zbroieiu zatrymaly porushnyka, yakyi namahavsia protaranity politseiske avto [Patrolmen with weapons detained an offender who was trying to ram a police car]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3159780-patruni-poranili-porusnika-akij-namagavsaprotaraniti>

policejske-avto.html. [in Ukr.].

8. Pro Pravyla dorozhnoho rukhu [About traffic rules] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 zhovtnia 2001 r. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p#Text>. [in Ukr.].

9. Ezequiel Rodrigues, Paula Fariab, Agostinho Santoscade, Sílvia Fragaf (2016) Deaths resulting from the use of firearms by police against motor vehicles: Study of cases in Porto, Portugal. *Journal of Forensic and Legal Medicine*. Vol. 39, pp. 1–9. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2016.01.0>.

10. Frolov, O. S. (2000) Problemy pravovoho rehuliuвання i praktyky zastosuvannya vohnepalnoi zbroi, spetsialnykh zasobiv i zakhodiv fizychnoho vplyvu pratsivnykamy orhaniv vnutrishnikh sprav [Problems of legal regulation and practice of use of firearms, special means and measures of physical influence by law enforcement officers] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 16 p. [in Ukr.].

11. Bochek, O. I. (2021) Administratyvno-pravovi zasady zastosuvannya politseyskykh zakhodiv prymusovoho kharakteru v Ukraini [Administrative and legal bases of application of police measures of coercive character in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 255 p. [in Ukr.].

12. Myslyva, O., Boiko, O. (2019) Aktual'nye voprosy organizatsionno-pravovogo obespecheniya prava sobstvennosti na oruzhie v Ukraine [Topical issues of organizational and legal support of the ownership of weapons in Ukraine]. *LEGEA ȘI VIAȚA Publicație științifico-practică*. Se editează din ianuarie 1991, Nr. 12/2 (336), pp. 140–145. [in Russ.].

13. Proiekt Zakonu pro pravo na tsyvilnu vohnepalnu zbroiu vid 25.06.2021 r. № 5708 [Draft Law on the Right to Civilian Firearms of June 25, 2021 № 5708]. Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360. [in Ukr.].

14. Osadchyi, V. I. (2015) Kryminalno-pravova skladova rehlementuvannya politseyskykh zakhodiv prymusu v Zakoni Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» [Criminal-legal component of regulation of police coercive measures in the Law of Ukraine «On the National Police»]. *Yurydychnyi visnyk*. № 4 (37), pp. 158–159. [in Ukr.].

15. Ulianov O. I. (2018) Pravovi zasady zastosuvannya politseyskykh zakhodiv prymusu ta vohnepalnoi zbroi pratsivnykamy Natsionalnoyi politsiyi Ukrainy [Legal bases of application of police measures of coercion and firearms by employees of the National Police of Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*, № 1, pp. 34–36. [in Ukr.].

16. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine «On the National Police»] / kol. avt.; ker. avt. kol. d-r yuryd. nauk, dots. T. P. Minka. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. 480 p. [in Ukr.].

17. Tymofeiev V., Khovanova D. (2021) Aktyvne zastosuvannya vohnepalnoi zbroi: poniattia ta kharakterystyka. Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty [Active use of firearms: concept and characteristics. International and national security: theoretical and applied aspects] : materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 12 ber. 2021 r.). Dnipro : DDUVS, pp. 237-238. [in Ukr.].

18. Hidenko, Ye. S. (2017) Osoblyvosti zatrymannya osoby politseyskym iz zastosuvanniam zbroi [Features of detention of a person by a police officer with a weapon]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*. № 3, pp. 99-103. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Zhbanchik. Use of weapons to stop a vehicle. The article is devoted with the issue of the use and application of weapons and special means for forcible stopping of a vehicle, if the driver's actions endanger the life or health of people and / or police officers. The article emphasizes that this type of police coercion is quite traumatic for the driver, passengers and bystanders at the scene, and the police officer faces criminal liability for premeditated murder or abuse of office. Statistics of foreign empirical research on this issue are presented to confirm the danger of using weapons to stop a vehicle.

An analysis of the legal powers for the use of firearms by police officers was made, which provided an opportunity to highlight their imperfections and propose amendments to the Law of Ukraine «On the National Police». In particular, it is noted that the terminological apparatus in this law is logically inconsistent, which creates legal conflicts.

Given the possible negative consequences of the use of firearms by police, it is necessary to clearly define and agree on the concepts and terms associated with it, to disclose in detail their content. The cornerstone of this issue is the definition of the terminology «weapons», «firearms», as well as «use», «application» and «active use of weapons». Cases of stopping a vehicle with the help of firearms should be defined by the term «use» with appropriate changes in the relevant law, which will emphasize the prohibition of injuring the driver or passengers of his car.

The development of the law enforcement system as a whole requires improving the police training system, using new methods and ways of training, paying special attention to developing skills in the use of firearms through interactive simulation (simulation) of real conditions in the form of tactical situational tasks using special simulators.

Emphasis is placed on the need for effective fire training using innovative technologies, in particular, interactive shooting ranges and simulators that simulate shooting in motion, and simulations of the situation in which it may be necessary to stop a vehicle with a weapon.

Keywords: application and use of firearms, vehicle, police, grounds for use of weapons.

УДК 342.951:32-053.6/.81(477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-633-637

Олена ІВАНІЙ[©]
кандидат педагогічних наук, доцент
(Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна)

ЗАКОНОДАВЧІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Питання державної молодіжної політики потребують особливої уваги, особливо з погляду нормативно-законодавчої та інституційної бази. Зважена, відповідальна та доказова молодіжна політика у контексті нового законодавства дає стимул для налагодження партнерських взаємовідносин між молоддю та владою, створює нове підґрунтя для розбудови сильної та активної молодіжної спільноти, допомагає молоді подолати найбільш складні перехідні етапи життя від юності до навчання, від пошуку першого робочого місця до створення сім'ї, скористатися різними перевагами та програмами державної підтримки. Енергія змін, яка, природно, є в молоді, має перетворитися на енергію розвитку країни і втілитися у побудову кращого майбутнього для кожного українця.

Ключові слова: державна молодіжна політика, нормативно-правова база забезпечення молодіжної політики, молодіжна стратегія, молодіжна політика суспільства.

Постановка проблеми. Міжнародна спільнота приділяє велику увагу проблемам молоді, адже творчий потенціал і соціальний ресурс молоді становлять основу модернізації суспільства. Україна на сьогодні має низку невирішених молодіжних проблем, як-то: безробіття, поширення асоціальних проявів, проблеми зі станом здоров'я, в шлюбно-сімейних відносинах, а також у відносинах, пов'язаних із необхідністю самореалізації, інтеграції молоді у суспільне життя, що розвиватиме її національну свідомість на основі суспільно-державних цінностей та відповідального громадянства, надаватиме молоді можливості для успішної соціалізації, підвищить рівень її громадянських компетентностей, її спроможність бути самостійним, життєстійким, активним, патріотичним і відповідальним учасником суспільного життя.

Саме тому державна молодіжна політика в Україні має стати пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави і здійснюватися в інтересах молоді людини, суспільства, держави; з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у дослідження становлення системи правового захисту молоді зробили українські вчені М. Перепелиця, М. Головенько, М. Головатий, Є. Бородін. Молодіжна політика загалом та окремі її аспекти часто були об'єктом досліджень багатьох вчених та науковців, серед яких необхідно згадати В. Барабаша, Г. Коваль, Л. Кривачук, Н. Метьюлкіну, В. Орлова, І. Парубчака, А. Пойченка, В. Ребкала, С. Толстоухову, І. Хохрякову та ін.

Мета статті полягає в аналізі нормативно-правової та інституційної бази державної молодіжної політики для з'ясування напрямів адаптації до стандартів молодіжної політики ЄС.

Виклад основного матеріалу. Молодіжна політика суспільства – це чітко та об'єктивно визначена система ідей, принципів, теоретичних положень стосовно місця, ролі та перспектив молоді в поступальному розвитку суспільства, закріплених у законодавчих, нормативних актах, інших документах (у програмних документах політичних партій, заявах громадських організацій, промовах окремих суспільних

© О. Іваній, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1798-569X>

elena@sspu.edu.ua

лідерів), а також притаманних громадській думці, передусім молоді, та діяльність суб'єктів молодіжної політики (якими є різноманітні суспільні інституції, а також молодь) щодо втілення найбільш ефективними засобами цих ідей, теоретичних положень у реальність в інтересах молоді та суспільства в цілому [2, с. 48].

Законодавчо-правовий механізм державної молодіжної політики формується та реалізується шляхом: ухвалення законодавчих актів; проведення у Верховній Раді щорічних слухань про становище молоді та підготовки доповіді з цього питання Верховній Раді, Президенту України; створення механізмів та інститутів для проведення в життя законів щодо захисту прав та інтересів молоді; створення соціальних служб для молоді та підготовки соціальних працівників; розроблення та реалізації цільових комплексних молодіжних програм; вироблення механізмів для впровадження міжнародного законодавства, ратифікації документів міжнародних організацій тощо [3, с. 117].

Нормативно-правова база молодіжної політики в незалежній Україні пройшла великий шлях (Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» 1992 р., закони України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» 1993 р., «Про молодіжні та дитячі громадські організації» 1998 р., «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» 2001 р., «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки» 2003 р.). З 2009 року починають затверджуватися Державні цільові соціальні програми під назвою «Молодь України», в яких Міністерство молоді та спорту постійно формує для себе нові пріоритети діяльності на наступні 5 років: на 2009–2015 рр., 2016–2020 рр., найновіша – на 2021–2025 рр.

Водночас нормативно-правове забезпечення практично не було систематизованим та не встигало за масштабом завдань і викликів, які поставали перед державою і суспільством, що ускладнювало його застосування. У попередні роки недостатньо уваги було приділено проблематиці визнання і бачення молоді як суб'єкта політики, розвитку цифрових інструментів молодіжної політики та роботи з молоддю, а також урахуванню кращого світового та європейського досвіду з вирішення цих питань. Зокрема, не було відображено багатьох положень, які закріплені у Європейській хартії про участь молоді в муніципальному та регіональному житті (1992 р.). У преамбулі Хартії зазначається, що активна участь молодих людей в ухваленні рішень і діяльності на місцевому і регіональному рівнях має важливе значення, якщо ми хочемо побудувати більш демократичне, солідарне і процвітаюче суспільство.

Загалом був відсутній ідеологічний підхід до державної молодіжної політики. Після 2014 року внаслідок зовнішньої агресії та піднесення громадянської активності населення нагальною стала потреба у законодавчому врегулюванні та вдосконаленні таких питань, як: формування нової концепції національно-патріотичного виховання молоді; внутрішня та зовнішня міграція молоді; мобільність у вимушеній зміні місця проживання та соціальне забезпечення вимушено переміщених молодих осіб; участь молоді у бойових діях; адаптація молоді після демобілізації, зважаючи на набуті психофізичні та емоційні особливості здоров'я, наслідки перенесених захворювань, травм і ушкоджень тощо.

Отже, назрівала потреба в оптимізації механізмів реалізації законодавчих гарантій у молодіжній сфері відповідно до сучасних реалій, розробки системного, ретельно вивіреного, науково обґрунтованого і довготермінового плану дій, результати якого стануть відчутні в близькій перспективі.

12 березня 2021 року було прийнято Національну молодіжну стратегію до 2030 року, що має забезпечити створення можливостей для молоді, яка проживає в Україні, бути конкурентоспроможною, брати участь у житті суспільства і, як свідомі громадяни, робити свій внесок у подальший розвиток українського суспільства. Вона передбачає на всіх етапах реалізації спільну та скоординовану діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування у партнерстві з інститутами громадянського суспільства, установами та закладами, що працюють з молоддю, молодіжними центрами, фахівцями, що працюють з дітьми та молоддю, молодіжними працівниками, молодіжними консультативно-дорадчими органами, органами учнівського та студентського самоврядування, міжнародними організаціями, представниками роботодавців, бізнесу за безпосередньої участі молоді [4].

Стратегія запровадила нові підходи для розвитку молоді в Україні, враховує аспекти, передбачені іншими документами: Цілями сталого розвитку України на період

до 2030 року, молодіжними стратегіями та документами, що регламентують засади розвитку молодіжної політики ООН, Ради Європи та Європейського Союзу. Окрім того, вона врахувала демографічні, безпекові та економічні виклики, що зараз стоять перед державою та суспільством.

Документ передбачає створення умов для посилення самостійності молодих людей, формування у них навичок здорового способу життя, розвитку фізичної культури, здорового харчування тощо.

Вперше українська держава звернула увагу на становище молоді на тимчасово окупованих територіях України та на необхідності стратегічних дій щодо збереження зв'язків і створення умов для подальшої реінтеграції молоді.

Для ефективної реалізації стратегічних завдань передбачається постійний моніторинг їх виконання та щорічна оцінка ефективності реалізації молодіжної політики (здійснення проєктів, заходів програми «Молодь України», аналіз становища молоді в Україні на державному, регіональному і місцевому рівнях, а саме: дослідження її потреб, інтересів, цінностей, соціально-економічного становища, вивчення та створення бази статистичних даних тощо).

Реалізація Стратегії здійснюється у два етапи. На першому етапі (до 2022 року) планувалося: удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення реалізації державної молодіжної політики, яка відповідає сучасним світовим практикам та забезпечує впровадження ефективних механізмів та інструментів для роботи з молоддю та розроблення й затвердження державних цільових програм, спрямованих на вирішення питань молоді на всіх рівнях урядування.

На другому етапі (до 2030 року) передбачається:

– забезпечення ефективного виконання нормативно-правових актів, державних цільових програм, інших програм, спрямованих на вирішення питань молоді на всіх рівнях урядування;

– виконання міжнародних договорів у молодіжній сфері;

– проведення оцінки ефективності реалізації молодіжної політики;

– розроблення за результатами оцінки рекомендацій про становище молоді, їх обговорення і презентація за участю експертів та інших заінтересованих сторін;

– подальше удосконалення законодавства у сфері молодіжної політики.

З метою удосконалення методів та інструментів реалізації молодіжної політики, зміцнення інституційної спроможності молодіжних та дитячих громадських об'єднань, закріплення європейських підходів до молодіжної політики 27 квітня 2021 року Верховною Радою України був ухвалений, а з 22 травня 2021 року набув чинності закон України «Про основні засади молодіжної політики» [5].

Основними завданнями молодіжної політики відповідно до закону є:

– створення умов для залучення молоді до громадського, політичного, соціально-економічного, культурного життя суспільства, популяризація ролі та важливості участі молоді у процесі ухвалення рішень;

– підтримка молоді в реалізації її соціально-економічного потенціалу, у тому числі для вирішення житлових питань, питань професійного розвитку, працевлаштування, задоволення освітніх, медичних, культурних та інших потреб;

– формування громадянської, національної та культурної ідентичності української молоді;

– сприяння інституційному розвитку молодіжних та дитячих громадських об'єднань, молодіжних центрів, посилення їхньої ролі у процесі соціалізації молоді;

– розвиток молодіжної інфраструктури;

– розвиток національної та міжнародної молодіжної співпраці.

Документ визначає, що молодь – це люди віком від 14 до 35 років, та запроваджує дієві механізми залучення молоді до процесу вироблення й ухвалення рішень. На національному рівні – через Національну раду з питань молоді при Кабінеті Міністрів України, на місцевому – через молодіжні ради та радників з питань молоді.

Закон урегулює питання діяльності Українського молодіжного фонду. Згідно з документом, фонд є бюджетною установою, що виконує спеціальні функції щодо сприяння реалізації завдань молодіжної політики, визначає молодіжні проєкти, на реалізацію яких надаються гранти. Його діяльність спрямовує та координує Міністерство молоді та спорту України. Політика прозорості діяльності фонду забезпечується збалансованою структурою органів управління та відкритим процесом

їхнього формування.

Крім того, законом передбачено створення розгалуженої мережі молодіжних центрів на всеукраїнському, обласному та місцевому рівнях, які сприяють соціальному та індивідуальному розвитку дітей та молоді на засадах залучення до ухвалення рішень та інтеграції в життя громади, забезпечують розвиток громадянської та неформальної освіти, запроваджують інші форми змістовного дозвілля дітей та молоді, здійснюють методичне та інформаційне забезпечення діяльності молодіжних та дитячих громадських об'єднань, інших суб'єктів молодіжної роботи [5].

Закон регулює також і роботу молодіжних просторів на базі закладів освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, що використовуються з метою надання послуг з неформальної освіти, культурного розвитку, донесення до дітей та молоді інформації про необхідність збереження здоров'я, популяризації здорового способу життя, проведення активного та змістовного дозвілля, розвитку вуличних культур.

З'явилися в новому законодавстві «молодіжні працівники» – особи, що є своєрідними менторами для молодих людей на шляху від дитинства до дорослого життя, які пройшли навчання за спеціалізованою програмою та можуть фахово здійснювати молодіжну роботу.

Тож нині в Україні створено розгалужену систему державних органів, метою яких є формування та реалізація державної молодіжної політики. Водночас питаннями реалізації молодіжної політики займаються не лише державні органи. Молодь також не стоїть осторонь тих процесів, які нині відбуваються в політичному, громадському житті суспільства. Вона намагається підвищити ефективність свого впливу на суспільне життя, прагне об'єднатися, зорганізуватися у свої громадські об'єднання. Молодіжні та дитячі громадські об'єднання отримали широкий спектр інструментів для повноцінної партнерської участі у формування та реалізації молодіжної політики, вирішення питань власного інституційного розвитку.

Ще один вкрай важливий документ у стратегічному розвитку державної молодіжної політики було прийнято 02 червня 2021 року. Ним стала державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки, метою якої є створення можливостей для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, її участі та інтеграції у суспільне життя, що передбачає концентрацію зусиль на таких завданнях: підвищення рівня компетентностей молоді, у тому числі громадянських; підвищення рівня культури волонтерства серед молоді; активізація залучення молоді до процесів ухвалення рішень; зміцнення соціальної згуртованості молоді, у тому числі шляхом здійснення обмінів молоддю в межах України та у партнерстві з іншими державами і міжнародними організаціями [1].

Процес виконання Програми передбачає:

– здійснення комплексу експертно-аналітичних, організаційних, впроваджувальних і підсумкових оціночних заходів, які базуються на основі даних, структурованих за статтю, віком, місцем проживання та іншими ознаками, що передбачає проведення аналізу становища дівчат, жінок, хлопчиків та чоловіків у суспільстві;

– проведення інформаційно-просвітницьких кампаній для інформування молоді, зокрема вразливих категорій молоді, про можливості, наявні та нові інструменти, її права та обов'язки з метою її самореалізації, розвитку, участі та інтеграції у суспільне життя;

– здійснення міжнародної молодіжної співпраці, сприяння інтеграції молоді у світову та європейську молодіжну спільноту, взаємодію з українською молоддю діаспори, впровадження найкращих міжнародних практик та інструментів у роботі з молоддю, співпрацю з міжнародними та закордонними партнерами.

Висновки. Отже, завдяки оновленню в 2021 році державної молодіжної політики, вона успішно реалізовується на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, проводиться робота з молоддю в територіальних громадах, розширюється участь молоді у процесах ухвалення рішень, утворені молодіжні центри різного рівня (у тому числі державна установа «Всеукраїнський молодіжний центр»), молодіжні консультативно-дорадчі органи, започатковано національний конкурс «Молодіжна столиця України», численні програми, конкурси і проєкти для самореалізації та сталого розвитку молоді, виконується програма «Молодіжний працівник», здійснюється фінансова підтримка проєктів молодіжних та дитячих громадських організацій,

розвивається міжнародна молодіжна співпраця, підвищено рівень національної та міжнародної мобільності молоді. В Україні нарешті з'явилися реальні можливості щодо створення нової вітчизняної моделі молодіжної політики з урахуванням найкращого європейського досвіду та відповідно до стандартів Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки від 02.06.2021 р. № 579-2021-п. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-п#Text>.
2. Карнаух А. А. Молодіжна політика: проблеми та перспективи. *Віче*. 2007. № 18. С. 47–48.
3. Коваль Г. В. Розвиток державної молодіжної політики: теорія, методологія, механізми реалізації : монограф. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 432 с.
4. Національна молодіжна стратегія до 2030 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>.
5. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 28. Ст. 233.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Derzhavna tsilova sotsialna prohrama «Molod Ukrainy» na 2021–2025 roky vid 02.06.2021 r. № 579-2021-p. [State target social program «Youth of Ukraine» for 2021-2025 from 02.06.2021 № 579-2021-n]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-p#Text>. [in Ukr.].
2. Karnaukh, A. A. (2007) Molodizhna polityka: problemy ta perspektyvy [Youth policy: problems and prospects]. *Viche*. № 18, pp. 47–48. [in Ukr.].
3. Koval, H. V. (2013) Rozvytok derzhavnoi molodizhnoi polityky: teoriia, metodolohiia, mekhanizmy realizatsii [Development of state youth policy: theory, methodology, implementation mechanisms] : monohraf. Mykolayiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 432 p. [in Ukr.].
4. Natsionalna molodizhna stratehiia do 2030 roku [National Youth Strategy until 2030]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>. [in Ukr.].
5. Pro osnovni zasady molodizhnoi polityky [On the basic principles of youth policy] : Zakon Ukrainy vid 27.04.2021. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2021. № 28, art. 233. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Ivanii. Legislative and institutional bases of youth policy in Ukraine. Young people are characterized by an active life position, a high demand for education, mobility, and the development of new types and fields of activity. They have certain expectations associated with finding their own way and opportunities for self-realization. The success of these processes is an indicator of the realization of the society potential. Therefore, the state youth policy should be reoriented from directivity to service, and young people should be ready and able to act independently, take responsibility for their actions. Today, Ukraine is actively striving to improve the process of forming and implementing youth policy by including to the legislation most of the provisions of the European Charter on youth participation in public life at the local and regional level, codifying legislation in the field of youth policy, introducing new forms, methods and tools of youth work, taking into account the best foreign and national practices. Participation of young people in decision-making by the authorities, creation of socio-economic, political, organizational, legal conditions and guarantees for life self-determination, intellectual, moral, physical development of young people, realization of their creative potential, grants for young people from the state – all this is provided for the new Ukrainian legislation on youth policy. It can be stated that today a significant rule-making work has been carried out, the State target social program «Youth of Ukraine» for 2021-2025, the National Youth Strategy until 2030, the law «On the basic principles of youth policy» have entered into force, designed to ensure proper conditions for the development and socialization of young people in the country, its formation as a progressive class of a new generation of the future Ukrainian society. Due to the strategic renewal of youth policy, the participation of young people in decision-making processes has significantly expanded, youth centers and advisory bodies have been established, numerous programs, competitions and projects for self-realization and sustainable development of young people have been launched, financial support for projects of youth and children's public organizations has been provided, international youth cooperation has developed, and the level of national and international youth mobility has been increased.

Keywords: *state youth policy, regulatory basis for ensuring youth policy, youth strategy, youth policy of society.*

UDC 378.14 +623.55
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-638-642

**Dmytro
KAZNACHEYEV**[©]
PhD in Law,
Associate Professor

**Yuriy
VOLKOV**[©]
Lecturer

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

ANALYSIS OF THE FACTORS INFLUENCING THE RESULTS OF CADETS' PRACTICAL SHOOTING EXERCISES AND METHODS OF THEIR IMPROVEMENT IN COMPARISON WITH FOREIGN EXPERIENCE

Дмитро Казначеев, Юрій Волков. АНАЛІЗ ФАКТОРІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА РЕЗУЛЬТАТИ ВИКОНАННЯ КУРСАНТАМИ ПРАКТИЧНИХ ВПРАВ ЗІ СТРІЛЬБИ ТА МЕТОДИ ЇХ ПОКРАЩЕННЯ У ПОРІВНЯННІ З ЗАКОРДОННИМ ДОСВІДОМ. У даній статті досліджуються фактори, які впливають на результати виконання практичних вправ зі стрільби курсантами. Висвітлено основні психологічні проблеми, які створюють бар'єр для якісного виконання практичних вправ зі стрільби. Проаналізовано вплив стресогенних факторів на результати стрільби курсантів. Наведено методи покращення результатів стрільби курсантів на прикладі запровадження нових методик, що пов'язані з використанням інноваційних технологій. Також проаналізовано закордонний досвід в частині проведення практичних занять з курсантами на предмет пристосування їх до правильного поводження зі зброєю та якісного виконання практичних вправ зі стрільби.

Охарактеризовано основні методи покращення результатів практичної стрільби курсантів за допомогою створення ситуації, максимально наближеної до реальної. Висвітлено способи імітування таких ситуацій, до яких відносять: словесні, наочні, тренажерні, імітаційні та реальні. Зазначено особливості впровадження кожного способу окремо та в комплексі.

Наведено позитивний досвід підготовки курсантів з вогневої підготовки зарубіжних країн, зокрема, США, на предмет проведення практичних занять з вогневої підготовки в спеціально-обладнаних приміщеннях та запровадження його в Україні, а саме використання лазерних пристосувань прицілювання та пейнтбольної зброї, як одних з основних методів покращення навичок поводження зі зброєю та підвищення якості результатів стрільби.

Зазначено, що завдяки постійному впровадженню інноваційних технологій та методик створення максимально наближених до реальності ситуацій в практичні заняття з вогневої підготовки курсантів, надасть можливість покращити результати практичної вправи зі стрільби та значно зменшити психологічну напругу при отриманні зброї та подальшого поводження з нею протягом подальшої служби в територіальних підрозділах поліції.

Ключові слова: *вогнева підготовка, заклади вищої освіти, курсанти, вогнепальна зброя, стрес, результати стрільби, інтерактивні методи, імітаційний полігон.*

Relevance of the study. During the period of active reform of all branches of government in Ukraine, the Ministry of Internal Affairs (hereinafter – the Ministry of Internal Affairs), which is part of the executive branch and whose main purpose is to maintain public order and public safety in the country using state coercion, which is legal regulator of public relations. The main central body of the system of the Ministry of Internal Affairs is the National Police of Ukraine, which must have sufficiently qualified and practically trained employees in order to successfully perform the tasks assigned to it. These skills and knowledge

© D. Kaznacheev, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5193-7176>
kaznacheevdg71@gmail.com

© Yu. Volkov, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3129-8623>
k_tsp@dduvs.in.ua

are laid down and developed while studying in higher education institutions with specific learning conditions. However, during the training of cadets there are some problematic aspects, in particular, their work during stressful situations when performing practical shooting exercises, which requires detailed consideration and suggestion of some methods to improve shooting results during fire training in higher education.

Recent publications review. Problematic aspects of training of law enforcement agencies of Ukraine were studied by the following domestic scientists: O. Lopayeva, D. Kaznacheyev, A. Zhbanchyk, V. Fursa, O. Myslyva, T. Tregubov and others. However, we believe that the aspect of improving the results of cadets' shooting during fire training classes has not been sufficiently considered.

The research paper's objective is to study certain factors that affect the behavior of cadets in extreme situations, as well as the result of their practical exercises in shooting during fire training.

To achieve this goal, we have identified the following tasks:

- to identify the main factors that negatively affect the results of cadets and their performance of practical exercises in shooting during fire training;
- to suggest ways to improve the level of preparedness of cadets in order to improve the results of their activities in fire training classes.

Discussion. One of the central bodies of state power, whose main task is to serve Ukrainian society by protecting human and civil rights and freedoms, combating crime and maintaining public order and public safety, is the National Police of Ukraine [1].

In our opinion, the process of training cadets (future police officers) who study in higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is quite relevant. Due to the fact that in the future they will have a rather difficult job in the police department, they should have the appropriate training, which should be provided primarily by the school.

The methods of training cadets in each educational institution with specific learning conditions are different, but what unites them is the common goal – to educate as many qualified professionals as possible who will be able to properly perform their professional duties and serve Ukrainian society.

Nowadays, the problem of improper use of firearms by young police officers is often encountered, so we consider it necessary to consider the use of firearms in the context of cadets studying the discipline of «Fire Training» in higher education institutions with specific learning conditions.

Fire training is a set of measures aimed at studying the basics of firearms shooting by police and its lawful application and use [2, p. 68]. This is one of the leading disciplines for cadets in the Free Economic Zone with specific learning conditions. This discipline helps to educate cadets in the algorithm of actions in the handling of firearms and ammunition, as well as develops the level of culture of behavior with firearms and ammunition.

We believe that the implementation of practical shooting exercises depends not only on the practical skills of the cadet, but also on his physical and psychological endurance.

Considering the aspect of psychological education of cadets, it should be noted that most cadets, especially females, show negative results from shooting precisely because of emotional overload and fear.

Researchers have shown that fear appears on a subconscious level, ie when a person picks up a weapon, he already shows panic, fear of the sound of a shot, the strength of the possible recoil, as well as the possibility of receiving a negative assessment for the exercise. All this together affects the clarity and accuracy of shooting. A person begins to sweat palms and shake hands, for fear of the sound of a shot, he may not focus well on the target and not control where the weapon is aimed, which leads not only to low shooting results, but also to accidents, which, unfortunately, occur.

The psychological criterion is quite individual. To do this, such institutions have a department of psychological support, which deals with the issue of increasing stress resistance and psychological endurance of cadets. Working with firearms is work in extreme stressful situations, so in order to increase such an indicator as psychological endurance in stressful conditions, it is necessary to identify possible areas for improving methods of training future police officers in free economic zones with specific training conditions [3, p. 144].

The main direction of improving the psychological state of cadets is to create a specific situation in the classroom by modeling the situation in which a cadet may find himself in

practice. Methods of modeling situations are classified into:

- verbal;
- visual;
- gym;
- imitation;
- real.

Verbal are stories about possible difficulties that may arise during professional activities. Visual – viewing videos, with shooting, in which there is a sound that adds tension to the situation. Gymnastics – modeling of stressful situations with the use of special tools, sports equipment, and special structures and obstacles to practice the relevant skills and abilities. Simulation is an influence by means of imitation of external signs of extreme situations, for example, noise, smoke, a strip of obstacles. Real – is the creation of such an environment through the use of real equipment, weapons, obstacles [4, p. 42].

As practice shows, the most effective is not to use each of the above methods separately, but to use an interconnected set of such approaches during training to improve the psycho-emotional state of cadets in extreme situations.

Another, no less important aspect of good shooting performance is the physical criterion, which is to perform a shooting exercise. Even with the appropriate level of psychological endurance without proper practical skills and abilities will not be able to achieve the desired result.

After analyzing some aspects of physical and tactical training of cadets in educational institutions abroad, we came to the conclusion that there are certain methods of training practical skills in handling firearms during shooting. They are somewhat similar, but differ in approaches to their application.

For example, in the United States, in order to effectively train future police officers, simulation ranges are used, which create an appropriate environment, both physical and psychological, in order to practice the shooting skills of cadets. The room is equipped with special devices that design a certain environment throughout the room, such as landfill, basement, roof of a high-rise building, along with sound, which allows you to be in a given situation.

The method of using simulation landfills is also practiced in Ukraine. But there are some drawbacks to the hardware. In 2018, with the financial support of the United States, funds were allocated for the equipment and opening of the training building of the Simulation Department of the International Center for Peacekeeping and Security in Yavoriv [5]. In our opinion, such landfills should be created in every educational institution of the Ministry of Internal Affairs, as can be seen in the United States.

In addition to simulation polygons, multimedia shooting ranges are also used. For example, in the center of primary professional training «Police Academy» of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, in addition to cadets, students of primary professional training study, in which the main attention in training is paid to fire and tactical training [6].

In order to provide quality training for specialists of the National Police, two shooting ranges began to function fully on the basis of the Police Academy: pneumatic and combat. In these shooting ranges cadets can work out various tasks, in the opinion of the teacher, which cadets may face in further work.

Another method is to use a weapon with laser aiming. The principle of operation of a laser weapon is that the weapon itself has special sensors and screens with targets that respond to laser radiation. Laser projection allows you to track the clarity of the direction of the weapon and, accordingly, the result that will be displayed on the target after the direction of the barrel of such a weapon in the direction of the target.

Laser guidance is performed by a low-power laser that «illuminates» the targets.

Laser weapons are a very good method of training the clarity and accuracy of shooting, but due to its inaccessibility, not all educational institutions of the Ministry of Internal Affairs are able to use it during fire training.

One of the ways to improve shooting is the game «paintball». The positive thing is that the practice is carried out in the form of a game, which contributes to a better emotional state of man. Paintball – a technical sports game from the category of extreme, simulating fleeting fire contacts in confined spaces, forest or open fields, premises, with natural or artificial obstacles and shelters. For such imitation uses a special pneumatic device (marker) and gelatin balls with paint. Paintball is used for security guards, police or special forces [7, p. 111].

In our opinion, if we introduce this type of training in the training program for freelance cadets with specific training conditions, it will significantly increase not only the performance of practical exercises, but also have a positive impact on the outcome of shooting.

In addition, we believe that it should be noted that fire training classes are held at Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Classes on fire training of cadets are held by teachers of the department of tactical and special training in the newest center of tactical and fire training on the basis of the multimedia shooting range «RUBIN-U». This center is equipped with three interactive multimedia laser shooting galleries «RUBIN-U», sliding models of an ordinary room, equipped with sound and light alarm [8, p. 24]. Classes at this center not only train tactical skills in handling weapons, but also are able to develop stress resistance and improve the results of cadet shooting. Also, it should be noted that the above center provides an opportunity to design a variety of life situations that future police officers may face during their service, which is one of the positive aspects of educating them in the necessary skills that every police officer should have.

In addition, due to the introduction of interactive methods of conducting fire training classes by teachers of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, cadets develop not only tactical abilities, but also psychological adaptability and readiness to act in conditions with limited time and risk, which were both known and unknown.

Conclusions. As a result, it should be noted that today we face the problem that there are methods to improve the results of cadets in practical shooting and increase their level of stress resistance, but they are not common in all free economic zones with specific learning conditions in Ukraine, in contrast to the United States. which each police training facility has the appropriate material and technical equipment to improve the level of preparedness of cadets for further work in the fight against crime.

Also no less important is the fact that in the United States there are separate bodies that provide funding for such training institutions for police training. In Ukraine, the state budget is used for this, which due to lack of underfunding is usually not enough to create an appropriate material and technical base in each such institution for effective education and training of future police officers.

We believe that only with proper funding of higher education institutions with specific learning conditions, as well as the introduction of the above methods of training psychological and practical skills and abilities of cadets during stressful situations and practical shooting exercises in all educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, will increase them psychological and practical training for the effective performance of official duties in the units of the National Police of Ukraine.

References

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
2. Трегубов Т. В. Вогнева підготовка – складова професійної компетентності майбутніх офіцерів. *Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомилинського*. 2014. Вип. 1.30. С. 178–190.
3. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : Вид-во ХНУВС, 2018. 425 с.
4. Гуменюк Л. Й., Сулятицький І. В. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 647 с.
5. США надали обладнання для навчального корпусу відділу імітаційного моделювання Яворівського полігону. URL: <https://ua.112.ua/polityka/ssha-nadaly-obladnannia-dlia-navchalnoho-korpusu-viddiluu-imitatsiynoho-modeliuvannia-yavorivskoho-polihonu-403191.html>.
6. Новий мультимедійний тир повноцінно функціонує на базі Маріупольського центру первинної професійної підготовки «Академія поліції». Новини Донецького юридичного інституту. URL : <http://www.dli.donetsk.ua/news/2017-12-22-04>.
7. Лопасєва О. М. Сучасний підхід до навчання поліцейських діям в екстремальних умовах [Modern approach to training police actions in extreme conditions]. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 110–112.
8. Методичні рекомендації щодо використання Інтерактивного мультимедійного лазерного тиру «Рубін-У» під час проведення сценарно-орієнтованих занять з дисциплін «Тактико-спеціальна підготовка» та «Вогнева підготовка» [Methodical recommendations on the use of the Interactive Multimedia Laser Range «Rubin-U» during the scenario-oriented classes in the disciplines «Tactical Special Training»] / Покайчук В., Поливанюк В., Фурса В., Зубець О. Дніпро : ДДУВС, 2021. 64 с.

Submitted 23.11.2021

1. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. [in Ukr.].
2. Trehubov, T. V. (2014) Vohneva pidhotovka – skladova profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh ofitseriv [Fire training – a component of professional competence of future officers.]. *Naukovyy visnyk MDU im. V. O. Sukhomlyns'koho*. Issue 1.30, pp. 178–190. [in Ukr.].
3. Psykholohiya u profesiyniy diyal'nosti politsiyi [Psychology in the professional activities of the police] : navch. posibnyk ; za zah. red. V. V. Sokurenka. Kharkiv : Vyd-vo KHNUVS, 2018. 425 p. [in Ukr.].
4. Humenyuk, L. Yo., Sulyatyts'ky, I. V. (2011) Psykholohiya profesiynoyi diyal'nosti pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Psychology of professional activity of internal affairs officers] : navch. posibnyk. L'viv : L'vDUVS, 647 p. [in Ukr.].
5. SSHA nadaly obladnannya dlya navchal'noho korpusu viddilu imitatsiynoho modeliyuvannya Yavorivs'koho polihonu [The United States provided equipment for the training building of the simulation modeling department of the Yavoriv landfill]. URL: <https://ua.112.ua/polityka/ssha-nadaly-obladnannya-dlia-navchalnoho-korpusu-viddilu-imitatsiynoho-modeliyuvannya-yavorivskoho-polihonu-403191.html>. [in Ukr.].
6. Novyy mul'tymediynyy tyr povnotsinno funktsionuye na bazi Mariupol's'koho tsentru pervynnoyi profesiynoyi pidhotovky «Akademiya politsiyi» [The new multimedia shooting range is fully operational on the basis of the Mariupol Center for Primary Training «Police Academy»]. *Novyny Donets'koho yurydychnoho instytutu*. URL : <http://www.dli.donetsk.ua/news/2017-12-22-04>. [in Ukr.].
7. Lopayeva O. M. Suchasnyy pidkhid do navchannya politseys'kykh diyam v ekstremal'nykh umovakh. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2018. № 1, pp. 110–112. [in Ukr.].
8. Metodychni rekomendatsiyi shchodo vykorystannya Interaktyvnoho mul'tymediynoho lazernoho tyru «Rubin-U» pid chas provedennya stsenarno-oriyentovanykh zanyat' z dystsyplin «Taktyko-spetsial'na pidhotovka» ta «Vohneva pidhotovka» / Pokaychuk V., Polyvanyuk V., Fursa V., Zubets' O. Dnipro : DDUVS, 2021. 64 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

This article examines the factors that affect the results of the implementation of practical rights to shoot cadets. The main psychological problems that create a barrier to the quality of practical shooting exercises are highlighted. The influence of stressors on the results of cadets' shooting is analyzed. Methods of improving the results of cadets' shooting are presented on the example of introduction of new methods related to the use of innovative technologies. Foreign experience in conducting practical classes with cadets in order to adapt them to the proper handling of weapons and quality performance of practical shooting exercises is also analyzed.

The main methods of improving the results of practical shooting of cadets by creating a situation as close as possible to the real one are described. There are ways to simulate such situations, which include: verbal, visual, training, simulation and real. The peculiarities of the implementation of each method separately and in a complex are indicated.

It is noted that due to the constant introduction of innovative technologies and techniques to create situations as close as possible to reality in practical training of cadets, will improve the results of practical shooting exercises and significantly reduce the psychological stress of obtaining weapons and their subsequent use during further service in territorial police units.

Keywords: *fire training, higher education institutions, cadets, firearms, stress, shooting results, interactive methods, simulation range.*

УДК 341

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-643-650

Вячеслав КОВАЛЕНКО[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Здійснено дослідження ролі судового прецеденту в системі права Європейського Союзу та України, а також розкрито правову характеристику судового прецеденту у правовій системі України.

З 2006 року українським законодавством офіційно визнано практику ЄСПЛ з його прецедентами правовим джерелом України. Доказом обґрунтування точки зору стосовно визнання судового прецеденту в якості джерела національного права можна визнати Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», положеннями статті 17 котрого визначено, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права».

Оскільки ЄСПЛ зі своїми основними протоколами постає правовим джерелом України, а тому офіційне тлумачення, сформульоване ЄСПЛ, має обов'язковий задля вітчизняного правозастосувача характер. Так, ми маємо всі підстави сьогодні казати про те, що, визнавши ЄСПЛ, українська правова система розпочала своє знайомство з прецедентним правом.

Ключові слова: *судовий прецедент, Європейський Суд з прав людини, джерело права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСПЛ.*

Постановка проблеми. Дуже довгий час судовий прецедент не можна було визнати правовим джерелом України, лише протягом останніх десятиріч науковці почали визнавати судові прецеденти під час використання практики Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) в якості субсидіарного правового джерела, що вимагає внесення змін у традиції правозастосування, а також стиль правового мислення в державі взагалі [1].

Україна, проголосивши курс на європейську інтеграцію, повинна слідкувати за змінами, що відбуваються на європейському просторі. Процес утвердження Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» актуалізував питання щодо судового прецеденту. Статтею 17 цього закону передбачено наступне: «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [2].

Тож обов'язковість практики ЄСПЛ закріплена на рівні законодавства, через що суди України мають обов'язково зважати на неї під час винесення рішень. Визнання й використання прецедентної практики ЄСПЛ, котра має істотний вплив на формування права ЄС, є вкрай корисною під час адаптації українського законодавства до правової системи Європейського Союзу [3].

У сучасних умовах розвитку України з врахуванням євроінтеграційних процесів, що політичною ланкою нашої країни визнано найважливішими, актуальним питанням є визначення природи прецедентів, зокрема і міжнародного походження, як джерел правового регулювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематикою прецеденту, аналізом окремих підходів праворозуміння, ознак і притаманних прецеденту характерних рис займалися такі науковці та юристи, як: Т. Анакіна, Є. Бондаренко, П. Гук, Н. Гураленко, В. Завгородній, В. Завидняк, С. Загайнова, В. Кононенко, Б. Малишев, А. Марченко, Н. Слотвінська, С. Шевчук та ін.

© В. Коваленко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5410-904X>

marshall24111989@gmail.com

Метою статті є проведення дослідження ролі судового прецеденту в системі права Європейського Союзу та України, а також розкриття правової характеристики судового прецеденту у правовій системі України.

Виклад основного матеріалу. З 2006 року українським законодавством офіційно визнано практику ЄСПЛ з його прецедентами правовим джерелом України [2]. Потрібно звернути увагу на те, що практика ЄСПЛ має безпосередній вплив на утворення законодавчої доктрини в нашій державі. Даний висновок можна зробити, проаналізувавши зміст певних прийнятих нормативних актів та підписаних міжнародних правових документів. Так, згідно з положеннями ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) від 04.11.1950 держави-учасниці (зокрема й Україна) повинні реалізовувати рішення ЄСПЛ у всіх справах, у котрих вони постають сторонами [4].

Статтею 9 Конституції України закріплено основне загальноправове положення стосовно обов'язковості актів міжнародного характеру. Чинні міжнародні договори, котрі ратифіковано Верховною Радою України (ВРУ), є складовою національного українського законодавства [5].

Перші кроки до офіційного визнання судового прецеденту як правового джерела в нашій державі вже зроблено, зокрема, про це свідчить аналіз міжнародних актів у галузі прав людини. Так, Україною прийнято Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», яким визнано обов'язковість юрисдикції ЄСПЛ у всіх питаннях, котрі мають відношення до тлумачення та використання Конвенції [6].

Також доречним є звернення до правових положень процесуальних кодексів України, які також зазначають, що суди України мають враховувати практику ЄСПЛ у своїй діяльності. Так, відповідно до ч. 2 ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України принцип верховенства права у кримінальному провадженні використовується із врахуванням практики ЄСПЛ [7]. Положеннями частини 4 статті 10 Цивільного процесуального кодексу України встановлюється обов'язковість застосування під час розгляду справ ЄКПЛ та протоколів до неї, що були ратифіковані ВРУ, а також практику ЄСПЛ в якості джерела права [8]. Подібну норму вміщено до Господарського процесуального кодексу України (ч. 4 ст. 11 ГПК) [9]. У Кодексі адміністративного судочинства України у ч. 2 ст. 6 також зазначено, що судами використовується принцип верховенства права з врахуванням судової практики ЄСПЛ [10].

Самою Конвенцією, зокрема статтею 32, встановлюється судове юрисдикційне поширення на всі питання стосовно тлумачення й використання Конвенції, а також протоколів до неї [4].

Як зауважено А. Веніаміною, рішення ЄСПЛ є офіційною формою роз'яснення невідчужуваних прав людини, що закріплюються та гарантуються ЄКПЛ, котра постає складовою національного законодавства, та через це – джерелом законодавчого правового регулювання та правозастосування в нашій державі [11].

Проте більш вагомим доказом обґрунтування точки зору стосовно визнання судового прецеденту в якості джерела національного права можна визнати Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», положеннями статті 17 котрого визначено, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [2].

Зважаючи на те, що рішення ЄСПЛ за правовою природою постають прецедентами, в Україні на рівні законодавства створено умови задля використання українськими судами прецеденту в якості одного із головних правових джерел. Відтак можна казати про те, що ЄКПЛ постає складовою комплексу законодавства України та повинна використовуватися як і закони, що було прийнято у правовому порядку [12, с. 65].

Велика кількість вчених-правників підтримують думку законодавця стосовно розуміння практики ЄСПЛ в якості правового джерела. Даних вчених пропонується віднести до першої групи. Так, М. Мазур вважає, що прецедентам ЄСПЛ притаманний похідний від Конвенції характер, однак істотно ними розширюється та доповнюється її нормативний зміст. Зважаючи на це, у комплексі джерел вітчизняного конституційного права прецеденти ЄСПЛ за правовою силою було б логічно розташувати на щабель, що слідує за міжнародними договорами, котрі ратифіковані ВРУ [13, с. 11].

О. Соловійов визначив обсяг практики ЄСПЛ, котру можна розглядати в якості правового джерела. Вона формується з:

1) правових положень, що відтворюються в мотиваційних частинах щонайменше 2 рішень ЄСПЛ, винесених з аналогічних справ;

2) правових положень, сформульованих судом щодо мотивації власних рішень, котрими чи то конкретизуються існуючі абстрактні норми ЄКПЛ, чи то заповнюються прогалини у правовому регулюванні, яке реалізується такими приписами [14, с. 13].

О. Кочура практику ЄСПЛ як правового джерела розуміє через поняття частини правового досвіду та результатів діяльності ЄСПЛ й Європейської комісії з прав людини, що виражено в межах їхніх офіційних актів (рішень (постанов), ухвал), котрі є чинними й вміщують істотні та актуальні правові обов'язкові або переконливі позиції про права і свободи людини та громадянина [15, с. 136].

Цікавою постає позиція М. Козюбри, котрим зауважено, що практика ЄСПЛ без Конвенції не може існувати взагалі, тож під даною практикою розуміються рішення ЄСПЛ, котрі постають допоміжним джерелом права й відносяться до практичного використання положень ЄКПЛ як головного правового джерела [16, с. 162-164].

Н. Слотвінська визнає, що судова практика постає правовим джерелом у тих ситуаціях, за яких в судовому акті вищого суду закріплюються такі положення:

- 1) роз'яснення щодо використання нормативно-правових актів;
- 2) нові правові матеріальні та/чи процесуальні правила;
- 3) тлумачення правових положень;
- 4) правова позиція, що долає прогалини, дефекти чи колізії в нормативному акті

[17, с. 10].

Друга категорія вчених підтримують те, що практика ЄСПЛ постає виключно джерелом тлумачення. Так, вченим В. Кононенко зазначено, що ЄСПЛ у власній практиці прийнято додержуватися не як такого прецеденту, а скоріше, відповідати на правові запитання під час тлумачення ЄКПЛ. Наслідки даної процедури вже не оспорюють, вони об'єктивно існують та стають правовими позиціями, на котрі ЄСПЛ може посилатися в наступних рішеннях, даючи їм назву «прецедент». З наведеної думки вченого можна прийти до висновку, що рішення ЄСПЛ постають прецедентами тлумачення ЄКПЛ, а отже, такі рішення можна визнати джерелами тлумачення Конвенції. Саме через це українські суди мають використовувати практику ЄСПЛ [18, с. 17; 19]. Схожої думки дотримується і вчена Т. Дудаш, яка відмічає, що практиці ЄСПЛ не притаманний джерельний характер, натомість її можна визнати джерелом тлумачення або конкретизації правових положень. Джерело права – це виключно норми ЄКПЛ [20, с. 129].

С. Палешник зазначає, що рішенням ЄСПЛ зазвичай притаманний обов'язковий характер виключно по відношенню до них самих, через що твердження, що вони постають правовим джерелом для вітчизняного законодавства постає надто натягнутим, адже ЄСПЛ не утворює права. Тож доречним постає зазначення того, що рішення ЄСПЛ постає виключно джерелом тлумачення ЄКПЛ [21, с. 152].

До третьої групи зарахуємо тих вчених, які взагалі заперечують розгляд судової практики в якості правового джерела. Так, О. Попов [22] звертає увагу на те, що застосування поняття «судова практика», аби позначити формально-юридичні джерела права, не є цілком коректним як через багатозначність самої дефініції, так і через те, що в правовій науці не вироблена обґрунтована концепція, котра дозволила б визначити судову практику одним з формальних правових джерел. Вчений відносить до джерел права акти судових органів, серед котрих є також і рішення міжнародних судів.

В. Завгороднім підсумовуються всі вищенаведені думки науковців щодо природи рішень ЄСПЛ, зокрема:

1) певні науковці визначають практику ЄСПЛ в якості правового джерела з боку формально-юридичного підходу, іншими словами, як спосіб зовнішнього вираження правового положення. Даний підхід до розуміння, як вважає В. Завгородній, постає не обґрунтованим, оскільки ЄСПЛ відповідно до Конвенції й Регламенту не реалізує функцію з правотворчості та у процесі своєї діяльності не формує правових норм, котрими доповнюються або конкретизуються норми ЄКПЛ;

2) розуміння практики ЄСПЛ як «джерела тлумачення» Конвенції, що вченим також не підтримується, адже даним джерелом постають суб'єкти тлумачення, котрими є судді ЄСПЛ;

3) В. А. Завгородній підтримує останню позицію науковців, стосовно того, що «джерелом» постає не безпосередньо практика, котру варто розглядати в якості

системного утворення, яка містить діяльність ЄСПЛ, а тільки правові позиції ЄСПЛ як структурний елемент його рішень. Причому пріоритет надається усталеним правовим позиціям, а також новим правовим позиціям, що було сформовано з врахуванням сучасних умов розвитку відносин у суспільстві [23, с. 34].

Інтеграція України до ЄС вимагає від нас адаптації українського права до стандартів права ЄС, зокрема системи судового захисту прав й свобод людини та громадянина. У цьому контексті набуває актуальності питання щодо визнання практики ЄСПЛ правовим джерелом, котре прийнято вирішувати як на рівні законодавства, завдяки ратифікації ЄКПЛ, так і на науковому рівні, за допомогою утворення особливого прецедентного права ЄСПЛ. Про це свідчить зобов'язання країн-членів ЄКПЛ визнавати прецеденти суду повноцінним джерелом національного права.

У випадку, коли для країн англо-американської правової системи це є звичайним, можна сказати, традиційним явищем, то для представників романо-германської правової системи – запровадження нового європейського прецедентного права в національній системі є новацією, адже судова практика ЄСПЛ конкурує з національним законодавством, що має перевагу та визнається основним джерелом права. Причому судова практика ЄСПЛ виходить із принципу верховенства Конвенції над внутрішнім законодавством країн-учасниць, включаючи і їх національні конституції.

Така проблематика має гостре відношення до України, яка постає елементом континентальної правової сім'ї, де головним правовим джерелом визнається закон, а судові рішення мають правозастосовний характер та не відносяться до нормативних актів у національному праві.

Однак реалізувати прагнення України до інтеграції в європейське співтовариство можливо не лише шляхом співробітництва, стратегічного партнерства, а в майбутньому – і набуття членства в Європейському Союзі, однак і за допомогою адаптації українського законодавства до європейського, зокрема і завдяки визнанню практики ЄСПЛ правовим джерелом як кроку в адаптації законодавства України до законодавства ЄС [24, с. 149-150].

Як було слушно зазначено В. Паліюком, ЄСПЛ зайняв позицію доктрини судового прецеденту, адже вона постає надійним інструментом захищення прав людини саме на базі ЄКПЛ [25, с. 54]. Іншими словами, справи ЄСПЛ не є прецедентами у класичному розумінні, проте постають єдиним джерелом з динамічного тлумачення ЄКПЛ.

Отже, оскільки ЄКПЛ зі своїми основними протоколами постає правовим джерелом України, а тому офіційне тлумачення, сформульоване ЄСПЛ, має обов'язковий задля вітчизняного правозастосовувача характер. Так, ми маємо всі підстави сьогодні казати про те, що, визнавши ЄКПЛ, українська правова система розпочала своє знайомство з прецедентним правом.

Уперше прецедентне право ЄСПЛ було використано в Україні у Рішенні КСУ від 29.12.1999 у справі № 1-33/99 (справа щодо смертної кари): «Смертна кара як вид покарання суперечить статті 28 Конституції України, відповідно до якої «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Названа стаття відтворює положення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Невідповідність смертної кари цій статті Конвенції підтверджує ЄСПЛ, юрисдикцію якого щодо тлумачення ЄКПЛ було визнано Україною» [26].

Йдеться безпосередньо щодо класичної справи Сорінга – основу прецедентного права ЄСПЛ за статтею 3 Конвенції (Soering v. United Kingdom, 1989). У процесі її розгляду було виявлено порушення статті 3 ЄКПЛ саме через те, що людина, котру було засуджено до смертної кари, повинна очікувати невизначений й довгий період часу до власної страти, адже існує потреба у використанні судової процедури оскарження вироку, що веде до психічних страждань – так званого «синдрому камери смертників». ЄСПЛ у пункті 106 вищенаведеного рішення погодився з тим, що засудженому до смертної кари варто надати право використання «комплексу процедур, що надаються після винесення вироку», і це є «потенційно корисною справою». Однак «їхнім наслідком постає те, що засуджена особа має впродовж багатьох років перебувати в очікуванні смерті й тяжкого та зростаючого напруження від життя у стані постійно присутньої тіні смерті». На думку ЄСПЛ, це можна визнати порушенням статті 3 ЄКПЛ, через що людину не можна видавати до третьої країни, у межах котрої існує можливість

застосування до особи смертної кари [24, с. 157-158].

Одним із українських дослідників даної сфери було влучно зауважено, що здійснюючи аналіз різних точок зору стосовно питань визнання або невизнання рішень ЄСПЛ в якості джерела права, можна чітко констатувати, що на порядок денний діяльності українських судів виносяться як питання використання норм ЄКПЛ, так і практичне застосування рішень ЄСПЛ. Українські суди впритул наблизились до використання норм Конвенції й застосування рішень ЄСПЛ, а деякі взагалі почали застосовувати прецедентні рішення ЄСПЛ [27, с. 21].

Як вважає С. Шевчук, існує два найважливіші правові аргументи за визнання обов'язковості рішень ЄСПЛ для України:

– пункт перший Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», де зазначається, що Україною повноцінно визнається на своїй території дія ... статті 46 ЄКПЛ 1950 року стосовно визнання обов'язковою та без укладення спеціальної угоди юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення та використання ЄКПЛ [6];

– ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зокрема стосовно використання судами ЄКПЛ та практики ЄСПЛ як правових джерел [28, с. 455].

Висновки. Аналіз наукового та практичного матеріалу дозволяє стверджувати, що рішення ЄСПЛ за власною юридичною природою постають складовою судової практики, котра є унікальним правовим джерелом прецедентної природи, ядром якої постає правова позиція та під час прийняття котрої вирішується відповідна справа й реалізується офіційне тлумачення правових положень ЄКПЛ [29, с. 22].

Ратифікація ЄКПЛ й імплементація її положень до національного законодавства теоретично ставить Україну на рівень розвинутих держав Європи. Проте бездумним копіюванням міжнародних традицій законодавства можна зруйнувати всю систему процесуального законодавства. Наразі Україна має поглибити імплементацію норм безпосередньо ЄКПЛ, закріпити на рівні законодавства процедуру їхнього використання в національній системі судочинства й визначити позицію прецеденту ЄСПЛ в якості джерела тлумачення положень ЄКПЛ й певних норм права, що викладено в Основному законі України.

Список використаних джерел

1. Черняк О. Судовий прецедент – джерело українського права. *Юридична газета*. 2013. № 12. С. 44–45.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
3. Анакіна Т. М. Особливості прецедентного права в країнах-членах Європейського Союзу. URL : http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI/19.htm#Анакіна.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
9. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
11. Веніамінова А. Рішення Європейського суду – джерело права для українського правосуддя? *Юридична газета*. 2013. № 12. С. 44–45.
12. Орлова О. О., Страшко О. В. Місце судового прецеденту в системі джерел українського права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 62–69.
13. Мазур М. В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого.

Харків, 2009. 20 с.

14. Соловійов О. В. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. 16 с.

15. Кочура О. О. Європейський суд з прав людини в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод громадян України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. 216 с.

16. Загальна теорія права : підруч. ; за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

17. Слотвінська Н. Д. Судова практика як джерело права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2017. 18 с.

18. Кононенко В. П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 19 с.

19. Кононенко В. П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 218 с.

20. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини : навч. посібник. 3-є вид., стер. Київ : Алерта, 2016. 488 с.

21. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 185 с.

22. Попов О. В. Теоретико-правовые вопросы судебного правотворчества в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Волжский ун-т им. В. Н. Татищева. Тольяти, 2004. 18 с.

23. Завгородній В. А. Джерельність практики Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017, № 5. С. 33–36.

24. Марченко А. А. Судовий прецедент у правовій системі України (1991-2010 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НАВС. Київ, 2015. 202 с.

25. Паліюк В. П. Рішення Європейського Суду з прав людини і практика розгляду цивільних справ судами України. *Вісник Верховного Суду України*. 2001. № 2(24). С. 53–56.

26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.1999 № 11-рп/99. *Офіційний вісник України* від 11.02.2000 р., № 4, ст. 126.

27. Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України. *Право України*. 2002. № 2. С. 18–23.

28. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.

29. Завгородній В. А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15(1). С. 19–22.

Надійшла до редакції 03.12.2021

References

1. Chernyak, O. (2013) Sudovy pretsedent – dzherelo ukrayins'koho prava [Judicial precedent – the source of Ukrainian law]. *Yurydychna hazeta*. № 12, art. 44–45. [in Ukr.].

2. Pro vykonannya rishen' ta zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny [On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights] : Zakon Ukrayiny vid 23.02.2006. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2006. № 30, art. 260. [in Ukr.].

3. Anakina, T. M. Osoblyvosti pretsedentnoho prava v krayinakh-chlenakh Yevropeys'koho Soyuzu [Features of case law in the member states of the European Union]. URL : http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI/19.htm#Anakina. [in Ukr.].

4. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950]. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukr.].

5. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].

6. Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsiyi [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996] : Zakon Ukrayiny vid 17.07.1997. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1997. № 40, art. 263. [in Ukr.].

7. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, art. 88. [in Ukr.].

8. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 18.03.2004 [Civil Procedure Code of Ukraine

- of March 18, 2004]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2004. № 40–41, 42, art. 492. [in Ukr.].
9. Hospodars'kyu protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 [Economic Procedural Code of Ukraine of November 6, 1991]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1992. № 6, art. 56.
10. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 [Economic Procedural Code of Ukraine of November 6, 1991]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2005. № 35–36, № 37, art. 446. [in Ukr.].
11. Veniaminova, A. (2013) Rishennya Yevropeys'koho sudu – dzherelo prava dlya ukrayins'koho pravosudivy? [The decision of the European Court – a source of law for Ukrainian justice?] *Yurydychna hazeta*. № 12, pp. 44–45. [in Ukr.].
12. Orlova, O. O., Strashko, O. V. (2016) Mistse sudovoho pretsedentu v systemi dzherel ukrayins'koho prava [The place of judicial precedent in the system of sources of Ukrainian law]. *Naukovy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 62–69. [in Ukr.].
13. Mazur, M. V. (2009) Akty orhaniv sudovoyi vlady yak dzherelo konstytutsiynoho prava Ukrainy [The place of judicial precedent in the system of sources of Ukrainian law] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
14. Solovyov, O. V. (2011) Zastosuvannya Yevropeys'koyi konventsiyi z prav lyudyny ta praktyky Strasburz'koho sudu v Ukraini (zahal'noteoretychni aspekty) [Application of the European Convention on Human Rights and Practice of the Strasbourg Court in Ukraine (general theoretical aspects)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / L'viv. nats. un-t im. Ivana Franka. Lviv, 16 p. [in Ukr.].
15. Kochura, O. O. (2015) Yevropeys'kyi sud z prav lyudyny v konstytutsiyno-pravovomu mekhanizmi zakhystu prav i svobod hromadyan Ukrainy [European Court of Human Rights in the constitutional and legal mechanism for the protection of the rights and freedoms of citizens of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 216 p. [in Ukr.].
16. Zahal'na teoriya prava [General theory of law] : pidruch. ; za zah. red. M. I. Kozyubry. Kyiv : Vaite, 2015. 392 p. [in Ukr.].
17. Slotvins'ka N. D. (2017) Sudova praktyka yak dzherelo prava [Judicial practice as a source of law] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. un-t «L'vivs'ka politekhnik». L'viv, 18 p. [in Ukr.].
18. Kononenko V. P. (2009) Zvy chayeva pryroda pretsedentnoho kharakteru rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [Customary nature of the precedent nature of the decisions of the European Court of Human Rights] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.11 / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 19 p. [in Ukr.].
19. Kononenko, V. P. (2009) Zvy chayeva pryroda pretsedentnoho kharakteru rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [Customary nature of the precedent nature of the decisions of the European Court of Human Rights] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 218 p. [in Ukr.].
20. Dudash, T. I. (2016) Praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [Practice of the European Court of Human Rights] : navch. posibnyk. 3-ye vyd., ster. Kyiv : Alerta, 488 p. [in Ukr.].
21. Paleshnyk, S. I. (2016) Tlumachennya v sudoviyi praktytsi: ponyattya, osoblyvosti, vydy [Interpretation in judicial practice: concepts, features, types] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 185 p. [in Ukr.].
22. Popov, O. V. (2004) Teoretiko-pravovyye voprosy sudebnogo pravotvorchestva v Rossiyskoy Federatsiyi [Interpretation in judicial practice: concepts, features, types] : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.01 / Volzhskiy un-t im. V. N. Tatishcheva. Tol'yati, 18 p. [in Russ.].
23. Zavhorodniy, V. A. (2017) Dzherel'nist' praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [Sources of practice of the European Court of Human Rights]. *Porivnyal'no-analitychne pravo*, № 5, pp. 33–36. [in Ukr.].
24. Marchenko, A. A. (2015) Sudovyy pretsedent u pravoviyi systemi Ukrainy (1991-2010 rr.) [Judicial precedent in the legal system of Ukraine (1991-2010)] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / NAVS. Kyiv, 202 p. [in Ukr.].
25. Paliyuk, V. P. (2001) Rishennya Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny i praktyka roz'hlyadu tsyvil'nykh sprav sudamy Ukrainy [Decisions of the European Court of Human Rights and the practice of civil cases by the courts of Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 2(24), pp. 53–56. [in Ukr.].
26. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podannym 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrainy (konstytutsiynosti) polozhen' statey 24, 58, 59, 60, 93, 1901 Kryminal'noho kodeksu Ukrainy v chastyni, shcho peredbachaye smertnu karu yak vyd pokarannya (sprava pro smertnu karu) vid 29.12.1999 № 11-rp/99 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 51 People's Deputies of Ukraine on the constitutionality of the provisions of Articles 24, 58, 59, 60, 93, 1901 of the Criminal Code of Ukraine in the part providing for the death penalty as a form of punishment on the death penalty] from 29.12.1999 № 11-rp / 99]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy* vid 11.02.2000 r., № 4, art. 126.
27. Kuts, H. (2002) Zastosuvannya norm Yevropeys'koyi konventsiyi ta pretsedentnoyi praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny sudamy Ukrainy [Application of the norms of the European Convention and case law of the European Court of Human Rights by the courts of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 2. pp. 18–23. [in Ukr.].
28. Shevchuk, S. Sudova pravotvorchist': svitovyy dosvid i perspektyvy v Ukraini [Judicial lawmaking: world experience and prospects in Ukraine]. Kyiv : Referat, 2007. 640 p. [in Ukr.].

29. Zavhorodniy, V. A. (2015) Pravova pryroda rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [Legal nature of decisions of the European Court of Human Rights]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiya*. Vyp. 15(1), pp. 19–22. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vyacheslav Kovalenko. The precedent character of the decisions of the European Court of Human Rights for Ukraine. The article deals with review of the nature of judicial precedent of the European Court of Human Rights for Ukraine. In the article a study of the role of judicial precedent in the system of law of the European Union and Ukraine was conducted, and also the legal characteristics of judicial precedent in the legal system of Ukraine were disclosed.

It is also noted in the article, that since 2006, Ukrainian legislation officially recognized the case law of the European Court of Human Rights with its precedents as a legal source of Ukraine. The grounding of the point of view concerning the recognition of judicial precedent as a source of national law can be proved by the Law of Ukraine «On Enforcement of Judgments and Application of the Practice of the European Court of Human Rights», the Article 17 of which define, that «courts apply the Convention and the Court practice as a source of law while examining cases».

The article also analyzed different views of legal scholars concerning the above-mentioned issue. Thus, the author of the article divided their views into three categories-groups, which are divided into those who support the legislator's opinion on the acceptance of the ECHR's practice as a legal source, those who believe that the practice of the ECHR is only a source of interpretation, as well as those who deny considering court practice as a legal source at all.

As a result of the article, it is determined that since the ECHR with its main protocols acts as a legal source for Ukraine, and therefore the official interpretation, formulated by the ECHR, is binding for the domestic law enforcer. Yes, we have every reason to say today that by recognizing the ECHR, the Ukrainian legal system began its acquaintance with the case law.

Keywords: case law, European Court of Human Rights (ECHR), source of law, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ECHR.

УДК 347.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-650-655

Люся МОЖЕЧУК[®]

доктор філософії в галузі права

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МЕДІАЦІЯ ЯК ПОЗАСУДОВИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Розкрито зміст поняття «медіація» та виокремлені особливості її застосування, зважаючи на досвід зарубіжних країн. Зокрема, розглянуто практику використання альтернативного способу вирішення правових спорів у США, Великобританії, Канаді, Німеччині, Австрії, Польщі тощо. Цікавою є практика застосування процедури медіації у Німеччині, зокрема, сама процедура медіації проводиться суддями. Однією із затребуваних видів медіації є сімейна. В Австрії процедура медіації внесена в номенклатуру професій.

Особливості застосування процедури медіації має Канада, зокрема, вона вперше з'явилась в трудових спорах і згідно із законодавством вона є обов'язковою під час вирішення трудових спорів. Окрему увагу приділено питанню підготовки медіаторів у Австрії, Албанії, Німеччині, Швеції. Акцентовано на вимогах, що висувуються до особи, яка планує стати медіатором, зокрема, серед них – вік особи, проходження спеціального навчання, реєстрація в реєстрі медіаторів тощо.

Наголошено на міжнародному нормативно-правовому регулюванні застосування процедури медіації під час вирішення правових спорів.

Ключові слова: адвокат, медіація, правові спори, медіатор, реєстр медіаторів, трудова медіація, сімейна медіація, суддя.

© Л. Можечук, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8368-7447>

luca.moshetschuk@ukr.net

Постановка проблеми. Все більшої актуальності в умовах розвитку суспільних відносин набуває питання використання альтернативних, позасудових способів врегулювання правових спорів і одним із таких є медіація. Відомо, що використання даного способу врегулювання спорів є розповсюдженим у більшості країн, а тому слід розглянути особливості та переваги використання її на практиці. Що стосується нашої країни то застосування процедури медіації є досить новим явищем, наразі ухвалено нормативно-правовий акт, який регулює питання застосування медіації на практиці. Аналізуючи особливості зарубіжного досвіду використання процедури медіації, слід розглянути можливість впровадження його в українську практику.

Аналіз публікацій, в яких було започатковано вирішення цієї проблеми. Різні проблеми застосування інституту медіації відображені в працях таких науковців, як: А. Арутюнян, І. Аксьонова, В. Баранова, Ю. Бауліна, О. Белінська, Н. Бондаренко-Зелінська, Т. Білик, С. Васильчак, Н. Гайдук, Н. Грень, Д. Давиденко, Р. Денисова, С. Демченко, Г. Єрьоменко, А. Зайцева, Н. Крестовська, В. Маляренко, Н. Осіпова, О. Середа, А. Шаповалова, А. Шипилов, Т. Шинкар та інші.

Мета статті – проаналізувати зарубіжний досвід застосування процедури медіації під час вирішення правових спорів та розглянути можливість впровадження його в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як показує досвід європейських держав, за умов розвинутої економічної свободи, ділового співробітництва суб'єкти правовідносин все більше зацікавлені у гнучких, оперативних формах врегулювання спорів, а не у тривалій, дорогій судовій процедурі [10, с. 48]. І одним із таких дієвих, ефективних способів вирішення правових спорів є медіація.

Медіація в її сучасному розумінні стала розвиватися в другій половині ХХ ст., передусім у країнах англосаксонського права – США, Австралії, Великобританії, – після чого почалося її стрімке поширення в Європі [9, с. 34]. Батьківщиною медіації вважають США, а саме Гарвардську школу, яка в 70–80-х рр. ХХ ст. активно вивчала це явище [8, с. 129]. Перші спроби застосування медіації, як правило, були лише під час вирішення спорів, що виникали у сфері родинних, сімейних відносин. Згодом медіація отримала визнання і під час вирішення більш широкого кола спорів, починаючи від сімейних конфліктів і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами у комерційній та публічній сферах.

Що ж таке медіація? Термін «медіація» має походження від латинського слова *mediatio* (посередництво). У науковій літературі є безліч дефініцій поняття «медіація». Наприклад, науковці Р. Рідлі-Дафф і А. Беннетт визначають медіацію як процедуру, за допомогою якої неупереджена третя сторона демонструє, яким способом можна вирішити конфлікт [4, с. 22]. Н. Сухова пропонує визначати медіацію як процес переговорів, де медіатор організовує їх проведення та забезпечує керівництво у такий спосіб, аби сторони дійшли найвигіднішого для обох рішення, що зведе конфлікт нанівець. О. Кудрявцева розглядає медіацію як залучення незацікавленого посередника для врегулювання спірних моментів [6, с. 86]. Вчена Г. Єрьоменко вважає, що медіація – це процес переговорів, коли до вирішення спірного питання залучається нейтральна сторона – медіатор (посередник), яка веде цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору і активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно ухвалити рішення, що задовольнить усіх учасників переговорів [7].

У соціальній психології медіацію розуміють як специфічну форму регулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів; технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони; певний підхід до вирішення конфлікту, в якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес, щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємно прийняттого вирішення спірних питань [1]. Як зазначає О. Козакевич, інститут медіації, який отримує сьогодні все більше визнання громадянського суспільства, може використовуватися не лише як самостійна процедура для ефективного вирішення конфлікту, а й як цілеспрямована соціальна програма формування цільового ціннісного простору для відродження і формування соціально-значущих орієнтирів суспільства [5, с. 89]. Отже, медіацію треба розглядати як інститут позасудового врегулювання правових спорів, який базується на принципах добровільності, конфіденційності, неупередженості медіатора тощо. Треба погодитися із науковцем Т. Подковенко, про те, що медіація – це визнана світовою спільнотою

реальність, ефективний спосіб вирішення конфліктів, що дозволяє знайти життєздатне рішення, яке максимально задовольняє потреби сторін, залучених у суперечку.

Щодо нормативного врегулювання застосування цієї процедури, то наразі міжнародно-правових актів, що регулюють питання медіації, порівняно небагато: Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. (ст. 13), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), ухвалені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/33 від 29 листопада 1985 р., Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, ухвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/34 від 29 листопада 1985 р. Треба також виділити низку документів Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), включно з нижченаведеними: Погоджувальний регламент ЮНСІТРАЛ від 4 грудня 1980 р. та Типовий закон ЮНСІТРАЛ від 19 листопада 2002 р. про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру [10, с. 49]. Крім того, 1972 року в США створена перша професійна організація медіаторів, а 2004 року в Брюсселі прийнято Європейський кодекс про поведінку медіаторів, який став модельним законом [5, с. 88]. Зазначений документ призначений для застосування у всіх видах медіації у цивільних та комерційних справах. Європейський кодекс поведінки медіаторів (European Code of Conduct for Mediators) містить комплекс етичних принципів діяльності медіатора, дотримання яких є критерієм професіоналізму. Зокрема наголошено, що медіатор зобов'язаний «стежити за відповідністю результатів своєї роботи інтересам суспільства загалом, прагнути до професіоналізації та гуманізації управлінських відносин і підвищення рівня культури в суспільстві» [2].

Процедура медіації активно на сьогодні використовується в країнах, як-от: Австралія, Австрія, Албанія, Великобританія, Німеччина, Канада, Франція, Польща тощо. Досить цікавою є практика застосування процедури медіації у Великобританії. Так, у цій країні спочатку були засновані організації медіаторів (наприклад, у 1989 р. Група ABC у Брістолі (ADR Group) і Центр ефективного вирішення спорів у Лондоні (CEDR)). Особливістю медіації у Великобританії є те, що медіаційне провадження базується на трьох підвалинах: суддя, National Mediation Helpline (телефонна лінія – можна отримати інформацію щодо медіації в Уельсі та Англії) та медіатор. Після подання позову до суду сторони отримують спеціальну анкету, що містить перелік питань, які мають полегшити майбутнє провадження. Якщо сторони виявили бажання скористатися медіацією, провадження зупиняється на чотири тижні, а сторони через mediation officer скеровуються до Helpline. Далі Helpline збирає всі необхідні дані і направляє справу до медіатора, який безпосередньо керує медіаційним процесом. Загалом медіація можлива у всіх категоріях справ незалежно від ціни спору і можна послугоуватися нею при так званих small claims (ціна спору до 5 тис. фунтів), fast track (ціна спору від 5 до 15 тис. фунтів) і в multi track cases (ціна спору від 15 до 50 тис. фунтів) [15, с. 41]. На цей час у країні більша частина – 75-80 % медіаційних процесів проводяться адвокатами. Крім того, зараз у Великобританії великою популярністю користується саме сімейна медіація.

Певні особливості має інститут медіації в Австрії, зокрема стосовно підготовки медіаторів. Так, правове регулювання основних принципів медіації, професійної підготовки та акредитації медіаторів передбачено Цивільним законом про Медіацію (Zivilrechtsmediationsgesetz). Щоб бути акредитованим, кандидат повинен бути включеним до списку осіб, що формується регіональним Верховним Судом. Медіатор має право претендувати на включення в такий список, якщо він відповідає певним критеріям: мінімальний вік – 28 років; не менше 200 годин професійного навчання в одному з акредитованих закладів (навчання повинно проходити тільки в зареєстрованих навчальних закладах, в тому числі в університетах). Кожні п'ять років медіатори повинні проходити підвищення кваліфікації. Загалом же сьогодні в Австрії налічується понад 4000 медіаторів, які мають право діяти самостійно або бути частиною якоїсь організації, та приблизно 60 установ, яким дозволено навчати професійних медіаторів [12, с. 10].

Свої особливості має інститут медіації і в Албанії. Медіатором може бути особа, яка має диплом про отримання університетської освіти, досягла 25 років, закінчила курси професійної підготовки, має ліцензію, зареєстрована в реєстрі медіаторів і щодо неї відсутній обвинувальний вирок за вчинення умисного злочину. Інша ситуація

склалася в Німеччині та Швеції. Так, в Німеччині взагалі немає жодних обмежень щодо того, хто може бути медіатором, доступ до цієї професії є необмеженим. Для цього не потрібно спеціальної освіти, певного віку чи внесення до реєстру. Крім того, на деяких землях Німеччини процедура медіації проводиться суддями. Суддя, який розглядає спір, і який, на його думку, може закінчитися примиренням сторін, рекомендує їм звернутися за допомогою до медіатора, в ролі якого є суддя того ж суду, який має підготовку медіатора та не відповідає за винесення рішення по справі. У разі погодження сторін процес призупиняється і, залежно від результатів медіації, або поновлюються через деякий час, або закривається [16, с. 120]. На сьогодні в Німеччині однією із затребуваних видів медіації є сімейна, яка проводиться як медіаторами-практиками, так і державними службовцями управліннь у справах молоді [3]. Необхідно зазначити, що у більшості німецьких шкіл права введений курс медіації.

Схожа ситуація і в Швеції. До особи, яка бажає стати медіатором, не висувається жодних вимог, окрім реєстрації в реєстрі, обов'язок ведення якої покладений на Національну судову адміністрацію [13].

Одна з небагатьох країн світу, де професія медіатор внесена в номенклатуру професій – Австрія. У Австрійському законодавстві передбачається, що угода за результатами медіації, що проводиться у зв'язку з наявним судочинством, може бути визнана судом, тоді як результат досудової медіації судового захисту не отримує.

Щодо інституту медіації в Канаді, то така форма альтернативного вирішення конфліктів наявна впродовж 200 років. В Канаді процедура медіації вперше з'явилася саме в трудових спорах. Згідно із законодавством цієї країни застосування процедури медіації у вирішенні трудових спорів є обов'язковою [14, с. 39].

У США основа для подальшого розвитку інституту медіації також була закладена в трудових відносинах, через те, що часто виникали конфлікти між утвореними профспілками і роботодавцями, внаслідок чого Урядом США було запропоновано залучати Міністерство праці як нейтрального посередника для врегулювання розбіжностей сторін. У 1947 р. у межах виконання поставленого завдання був створений і в цей час наявний спеціальний федеральний орган – Федеральна служба США по медіації та примирливих процедурах (Federal Mediation Conciliation Service, FMCS) [14, с. 39]. Необхідно наголосити на тому, що в США вся система права спрямована на добровільне вирішення спору до самого суду. Суддя може навіть зробити перерву в розгляді справи та порадити сторонам попрацювати з медіатором. Головним ініціатором введення інституту медіації в США є адвокатура.

Свої особливості застосування процедури медіації має практика Польщі. Зокрема, у Польщі є досить потужне законодавство, яке регулює саме правила проведення медіації в цивільних спорах, що було створене шляхом внесення змін до Цивільного процесуального кодексу Польщі. Відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу Польщі, медіація здійснюється на підставі угоди про медіацію або відповідної постанови суду, що здійснює розгляд справи й може скеровувати сторони до процедури медіації. Обов'язковими елементами угоди про медіацію є визначення предмета медіації; особи медіатора; способу обрання медіатора. Постанова суду про направлення сторін на медіацію може бути видана лише після початку судового розгляду – за ініціативою суду або за наявності клопотання сторін. У своїй постанові суд обов'язково має визначити медіатора та час, протягом якого буде здійснюватися процедура медіації. Також необхідно зазначити, що пропагує та заохочує застосування процедури медіації, а також підвищує рівень довіри громадян до такої процедури Польський центр медіації, заснований у 2000 році, а також Міністерство юстиції. Наприклад, Польський центр медіації має зручний сайт, де громадяни можуть ознайомитися з інформацією про те, що собою являє процедура медіації, які переваги вона має порівняно із судовою процедурою, в яких випадках можна направити спір на розгляд медіатора, нормативно правові акти, що регулюють застосування медіації загалом та в окремих сферах, а також є перелік, місцезнаходження, контактні дані всіх відділів і філій Центру медіації, список і контактні дані медіаторів у кожному відділі та філії [11, с. 256].

Висновки. Отже, аналізуючи зарубіжний досвід застосування інституту медіації, можна стверджувати таке. Інститут медіації, як показує досвід зарубіжних країн, є дієвим механізмом врегулювання правових спорів, а також застосування такої процедури сприяє підвищенню довіри суспільства до інституту права. Серед особливостей застосування медіації під час врегулювання спорів, треба виокремити її

такі особливості: 1) застосування медіації не обмежується жодною галуззю права (її застосування можливе у сімейних, трудових, адміністративних спорах тощо); 2) основними принципами медіації є такі: добровільність, конфіденційність; незалежність та неупередженість медіатора тощо; 3) визначення на законодавчому рівні вимог до осіб, які планують стати медіатором. В Україні застосування процедури медіації є досить новим явищем. На цей час застосування такої процедури визначено на законодавчому рівні, проте для подальшого розвитку такого інституту в Україні доречно за приклад взяти практику таких країн, як Німеччина, Австрія, де процедура медіації є досить розповсюдженою.

Список використаних джерел

1. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1(5). С. 158–172.
2. URL: <https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/evropejskij-kodeks-povedenija-dlja-mediatorov.pdf>.
3. Йосипенко С. Т. Перспективи інституалізації сімейної медіації у приватно-правових відносинах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2017. № 3 (15). С. 201–207.
4. Кацьора О. Проблеми та стан розвитку медіації в Україні. URL : [1671-Article Text-3013-1-10-20211121 \(11\).pdf](https://www.rei.gov.ua/ArticleText-3013-1-10-20211121(11).pdf).
5. Козакевич О. М. Роль медіації у забезпеченні доступу до правосуддя. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4 (14). С. 87–97.
6. Кудрявцева О. Развитие альтернативных способов разрешения споров в ходе реформы английского гражданского процессуального права. *Проблеми альтернативного судочинства в Україні : матеріали І Львів. міжнар. форуму (м. Львів, 12-13 черв. 2008 р.)*. Львів : Львів. держ. ін-т новіт. технологій та управління ім. В. Чорновола, 2008. С. 86–92.
7. Медіація як спосіб вирішення спорів. URL : [http:// innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374](http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374).
8. Островська О. А., Фінько О. Л. Медіація як альтернативний спосіб врегулювання конфліктів та консалтингова послуга. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 34–38.
9. Пашкова К. І. Медіація в Україні та світі: генеза, правове регулювання та ефективність при вирішенні цивільних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 129–132.
10. Подковенко Т. Медіація: міжнародно-правові стандарти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4 (12). С. 47–54.
11. Поліщук М. Я. Становлення медіації як альтернативного способу вирішення спорів: досвід Польщі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 255–258.
12. Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікти, не звертаючись до суду. URL : https://www.academia.edu/3371628/History_of_Mediation_.
13. Реєстри медіаторів: зарубіжний досвід. URL : <http://aphd.ua/reiestry-mediatoriv-zarubizhnyi-dosvid/>.
14. Середа О. Г. Медіація (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору. *Право та інновації*. 2017. № 2 (18). С. 38–45.
15. Фігун Н. І. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз. Випускна кваліфікаційна робота за спеціальністю 081 «Право». Тернопільський національний економічний університет, 2019. 110 с.
16. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ін-т права ім. князя Володимира Великого МАУП. Київ, 2017. 220 с.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Belins'ka, O. V. (2011) Mediatsiya – al'ternatyvne vyrishennya sporiv [Mediation – alternative dispute resolution]. *Visnyk Vyshchoyi rady yustytstsiyi*. № 1(5), pp. 158–172. [in Ukr.].
2. URL: <https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/evropejskij-kodeks-povedenija-dlja-mediatorov.pdf>. [in Russ.].
3. Yosypenko, S. T. (2017) Perspektyvy instytualizatsiyi simeynoyi mediatsiyi u pryvatno-pravovykh vidnosynakh [Prospects for the institutionalization of family mediation in private law relations]. *Naukovo-informatsynny visnyk Ivano-Frankivs'koho universytetu prava imeni Korolya Danyla Halys'koho. Seriya : Pravo*. № 3 (15), pp. 201–207. [in Ukr.].
4. Kats'ora, O. Problemy ta stan rozvytku mediatsiyi v Ukrayini [Problems and state of mediation development in Ukraine]. URL : [1671-Article Text-3013-1-10-20211121 \(11\).pdf](https://www.rei.gov.ua/ArticleText-3013-1-10-20211121(11).pdf). [in Ukr.].
5. Kozakevych, O. M. (2020) Rol' mediatsiyi u zabezpechenni dostupu do pravosuddyia [The role of mediation in ensuring access to justice]. *Visnyk penitentsiarnoyi asotsiatsiyi Ukrainy*. № 4 (14),

pp. 87–97. [in Ukr.].

6. Kudryavtseva, O. (2008) Razvitiye al'ternativnykh sposobov razresheniya sporov v khode reformy angliyskoho grazhdanskogo protsessual'nogo prava [Development of alternative ways of resolving disputes during the reform of English civil procedural law]. *Problemy al'ternatyvnoho sudochynstva v Ukrayini : materialy I L'viv. mizhnar. forumu (m. L'viv, 12-13 cherv. 2008 r.)*. L'viv : L'viv. derzh. in-t novit. tekhnolohiy ta upravlinnya im. V. Chornovola, pp. 86–92. [in Russ.].

7. Mediatsiya yak sposib vyrishennya sporiv [Mediation as a way of resolving disputes]. URL : <http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374>. [in Ukr.].

8. Ostrovs'ka, O. A., Fin'ko, O. L. (2018) Mediatsiya yak al'ternatyvnyy sposib vrehulyuvannya konfliktiv ta konsal'tynhova posluha [Mediation as an alternative way of conflict resolution and consulting services]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. Issue 21, pp. 34–38. [in Ukr.].

9. Pashkova, K. I. (2020) Mediatsiya v Ukrayini ta sviti: heneza, pravove rehulyuvannya ta efektyvnist' pry vyrishenni tsyvil'nykh sporiv [Mediation in Ukraine and the world: genesis, legal regulation and effectiveness in resolving civil disputes]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 8, pp. 129–132. [in Ukr.].

10. Podkovenko, T. (2017) Mediatsiya: mizhnarodno-pravovi standarty [Mediation: international legal standards]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Issue. 4 (12), pp. 47–54. [in Ukr.].

11. Polishchuk, M. Ya. (2013) Stanovlennya mediatsiyi yak al'ternatyvnoho sposobu vyrishennya sporiv: dosvid Pol'shchi [Formation of mediation as an alternative way of resolving disputes: the experience of Poland]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo*. Issue 23, part 1, vol. 1, pp. 255–258. [in Ukr.].

12. Pro mediatsiyu, abo yak shvydko vyrishyty konflikty, ne zvertayuchys' do sudu [About mediation, or how to resolve conflicts quickly without going to court]. URL : https://www.academia.edu/3371628/History_of_Mediation_. [in Ukr.].

13. Reyestry mediatoriv: zarubizhnyy dosvid [Registers of mediators: foreign experience]. URL : <http://aphd.ua/reiestry-mediatoriv-zarubizhnyi-dosvid-/>. [in Ukr.].

14. Sereda, O. H. (2017) Mediatsiya (poserednytstvo) yak al'ternatyvnyy sposib vyrishennya trudovoho sporu [Mediation (mediation) as an alternative way to resolve labor disputes]. *Pravo ta innovatsiyi*. № 2 (18), pp. 38–45. [in Ukr.].

15. Fihun, N. I. (2019) Implementatsiya protsedury mediatsiyi v ukrayins'ke zakonodavstvo: teoretyko-pravovyy analiz [Implementation of the mediation procedure in Ukrainian legislation: theoretical and legal analysis]. *Vypusknna kvalifikatsiyana robota za spetsial'nisty 081 «Pravo»*. Ternopil's'kyy natsional'nyy ekonomichnyy universytet, 110 p. [in Ukr.].

16. Shynkar, T. I. (2017) Zastosuvannya mediatsiyi v administratyvnomu sudochynstvi: vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid [Application of mediation in administrative proceedings: domestic and foreign experience] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / In-t prava im. knyazya Volodymyra Velykoho MAUP. Kyiv, 220 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Liusia Mozhechuk. Mediation as an extraordinary method of settlement of disputes: experience of foreign countries. The scientific article reveals the meaning of the concept of «mediation» and highlights the features of its application, taking into account the experience of foreign countries. In particular, the practice of using an alternative method of resolving legal disputes in the United States, Great Britain, Canada, Germany, Austria, Poland, etc. is considered. The practice of using the mediation procedure in Germany is interesting, in particular, the mediation procedure itself is conducted by judges. One of the most popular types of mediation is family mediation. In Austria, the mediation procedure is included in the nomenclature of professions.

Canada has a special application of the mediation procedure, in particular, it first appeared in labor disputes and is required by law to resolve labor disputes.

Particular attention is paid to the training of mediators in Austria, Albania, Germany and Sweden. Emphasis is placed on the requirements for a person who plans to become a mediator, in particular, among them – the age of the person, special training, registration in the register of mediators and more. Emphasis is placed on international legal regulation of the application of the mediation procedure in resolving legal disputes.

The institution of mediation, as the experience of foreign countries shows, is an effective mechanism for resolving legal disputes, and the use of such a procedure helps to increase public confidence in the institution of law. Among the peculiarities of the use of mediation in dispute resolution, the following features should be singled out: 1) the use of mediation is not limited to any branch of law (its use is possible in family, labor, administrative disputes, etc.); 2) the basic principles of mediation are as follows: voluntariness, confidentiality; independence and impartiality of the mediator, etc.; 3) definition at the legislative level of requirements for persons who plan to become a mediator.

Keywords: lawyer, mediation, legal disputes, mediator, register of mediators, labor mediation, family mediation, judge.

УДК 347.92

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-656-662

Денис МОЙСЕЧКО[©]

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Розглядаються окремі питання щодо забезпечення права на доступ до правосуддя у цивільних справах в Україні. Зокрема, звертається увага на те, що криза судової системи, яка виникла у державі, є потенційною і фактичною перешкодою в доступі до правосуддя. Також, висвітлюються питання існування окремих процесуальних та фінансових перешкод у доступі до правосуддя. Зокрема, обґрунтовується, що «пори́г малозначності справ» в Україні є значно завишеним, розмір ставок судового збору не відповідає рівню добробуту населення, а безоплатна правова допомога доступна не всім верствам, що її потребують. Зроблено висновок щодо необхідності внесення змін до деяких нормативних актів щодо покращення доступу до правосуддя.

Ключові слова: цивільний процес, доступ до правосуддя, судовий збір, малозначні справи, безоплатна правова допомога, криза судової системи.

Постановка проблеми. Проблема доступу до правосуддя не є цілком новою. Низка вчених звертає увагу на той факт, що доступ до правосуддя є складовою частиною основоположного принципу верховенства права. Ратифікуючи у 1997 році Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція), Україна взяла на себе зобов'язання щодо неухильного дотримання її вимог, і, зокрема, ст. 6, відповідно до якої держава має забезпечити суб'єктам право на справедливий і публічний розгляд їх справи. Саме існування судової системи та процедури, за якою розглядаються цивільно-правові спори, у певному сенсі забезпечує можливість захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та інтересів. Однак, процеси, що відбуваються останні роки на державному рівні та, зокрема, окремі зміни у процесуальному законодавстві, викликають певне занепокоєння. Має місце тенденція до відносного підвищення «вартості» доступу до правосуддя та ускладнення окремих судових процедур. У сукупності ці фактори можуть призвести до фактичного обмеження частини населення у доступі до правосуддя.

Нова редакція Цивільного процесуального кодексу України (ЦПКУ) містить прогресивні норми, що сприяють запобіганню затягуванню судових процедур. Наприклад, докорінна зміна інституту подання доказів у позовному провадженні, коли позивач має подати наявні докази разом із позовною заявою. Однак, у цій же новій редакції ЦПКУ містяться механізми, що обмежують право на касаційне оскарження за певними категоріями справ, ускладнено процесуальну форму позовної заяви порівняно з попередньою редакцією та присутні ще декілька процедур, що, теоретично, можуть ускладнити доступ до правосуддя.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Доступ до правосуддя у цивільних справах неодноразово розглядався у роботах О. Овчаренко та Н. Сакари (на монографічному рівні), а також, на рівні наукових статей та інших публікацій цій темі приділяли увагу Р. Москаль, Д. Віткаускас, Г. Диков, С. Пазій, Ю. Матат, С. Светлічна, В. Заборовський, А. Стойка, Д. Луспеник, Т. Цувіна, А. Виноградова, Ю. Полюк та інші. Однак, законодавство, зокрема процесуальне, є динамічною системою, що змінюється, і його новелізація потребує постійної уваги з боку дослідників.

Метою статті є висвітлення кількох проблемних аспектів у галузі цивільного

© Д. Моїсеєнко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3379-6004>

denkarte@ukr.net

судочинства, що, на думку автора статті, можуть теоретично стати на заваді доступу до правосуддя для окремих категорій осіб.

Виклад основного матеріалу. У викладеному матеріалі поняття «доступ до правосуддя» має такий зміст. Це – право суб'єкта на захист своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав шляхом звернення до неупередженого та справедливого суду. У свою чергу, перешкоди у доступі до правосуддя – явища юридичного, соціально-правового, політично-правового характеру, що створюють потенційні чи фактичні перешкоди у реалізації суб'єктом вказаного вище права на судовий захист.

Європейський суд із прав людини (ЄСПЛ) у п. 44 рішення від 12.07.2001 у справі *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany* зазначив таке: «Право на доступ до суду, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, не є абсолютним і може підлягати обмеженню; такі обмеження допускаються з огляду на те, що за своїм характером право доступу потребує регулювання з боку держави. У цьому відношенні Високі Договірні Сторони користуються певними межами свободи розсуду, хоча остаточне рішення про те, чи було дотримано вимог Конвенції, має виносити Суд. Суд повинен переконатися, що застосовані обмеження не звужують чи не зменшують залишені особі можливості доступу до суду в такий спосіб або до такої міри, що це вже спотворює саму суть цього права. Крім того, обмеження суперечитиме пункту 1 статті 6, якщо воно не ставить законної мети і якщо не забезпечено відповідного пропорційного співвідношення між застосованими засобами та поставленою метою (див. згадане вище рішення у справі «Вайт і Кеннеді проти Німеччини», п. 59; рішення у справі «Т. Р. та К. М. проти Сполученого Королівства» (*T.P. and K.M. v. the United Kingdom*) [GC], № 28945/95, п. 98, ECHR 2001; а також у справі «Z. та інші проти Сполученого Королівства» (*Z. and Others v. the United Kingdom*) [GC], № 29392/95, п. 93, ECHR 2001). Якщо дане обмеження відповідає таким принципам, то воно не становить порушення статті 6» [1, с. 18].

Тобто, обмеження існують, і, навіть, на думку ЄСПЛ, можуть бути законними та пропорційними.

Н. Сакара виділяє дві категорії перешкод у реалізації права на доступ до правосуддя: потенційні та практичні. До першої категорії дослідниця відносить: 1) юрисдикційні обмеження, коли розгляд певних категорій справ виключається з компетенції певного суду; 2) суб'єктивні обмеження, тобто встановлення вимог до цивільної процесуальної правосуб'єктності осіб, які звертаються до суду; 3) часові обмеження, тобто імперативне визначення строку, протягом якого особа може звернутися до суду; 4) процедурні обмеження, тобто закріплення на законодавчому рівні правил, що регулюють порядок звернення до суду; 5) фінансові обмеження (судовий збір). До другої категорії віднесено: 1) надмірний формалізм (пуризм); 2) колізії правозастосування; 3) неможливість отримання безоплатної правової допомоги [2].

Т. Цувіна зазначає, що існують такі перешкоди в реалізації права на доступ до суду в цивільному судочинстві: а) суб'єктивні, пов'язані з неможливістю окремих осіб звертатися до суду за судовим захистом у певних категоріях справ або бути відповідачем у справі, зокрема через застосування правил про імунітети в міжнародному й національному праві; б) юрисдикційні, що передбачають виключення певних категорій справ із юрисдикції судів; в) темпоральні, що є часовими обмеженнями в реалізації права на судовий захист або оскарження судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку; г) процесуальні, що пов'язані з чинними правилами щодо форми й змісту позовних заяв та апеляційних і касаційних скарг, порядком звернення до суду за судовим захистом, необхідністю звернення до досудового порядку врегулювання спорів тощо; д) фінансові, що враховують неможливість сплати судового збору або отримання правової допомоги через скрутне матеріальне становище осіб [3].

На нашу думку, додатково можливо виділити категорію перешкод, що мають політичний характер, з'являються на загальнодержавному рівні та є наслідком спроб законодавчої та виконавчої гілок влади, «підпорядкувати» собі судову гілку влади. Серед таких: недостатнє фінансування судової гілки влади, несвоєчасне приведення до присяги суддів тощо. Ці перешкоди носять як потенційний, так і практичний характер. Отже, недостатнє фінансування судової системи призводить до декількох негативних наслідків. По-перше, виникає брак персоналу суду, що сприяє здійсненню правосуддя (помічників суддів та секретарів), по-друге, звільняються безпосередньо судді. Як наслідок, працівники судової системи, що залишаються на посаді, працюють із

надмірним навантаженням, порушуються строки розгляду справ, відбувається штучне «розвантаження» суддів, за рахунок винесення необґрунтованих ухвал про залишення позовних заяв без руху тощо. Трапляються, навіть, зовсім неприпустимі випадки, коли в місцевому суді здійснює правосуддя один суддя, або, взагалі, судді відсутні [4–7].

Безперечно, такий стан судової системи спричиняє падіння якості правосуддя, і, як наслідок, падіння довіри суспільства до правосуддя як такого. Однак, повертаючись до безпосередніх перешкод реалізації права на доступ до правосуддя, через описану вище ситуацію, суб'єкт не має можливості звернутись за захистом своїх прав до суду за своїм місцезнаходженням, а, у випадку звернення, не має можливості отримати судові рішення в передбачений законом термін. Останнє є порушенням ст. 6 Конвенції, щодо розумності строків розгляду справи.

У якості постановки проблеми, слід звернути увагу на декілька процесуальних перешкод, що містить нова редакція ЦПКУ.

Так, ч. 3 ст. 175 ЦПКУ передбачає перелік обов'язкових реквізитів позовної заяви. Якщо порівнювати вимоги до позовної заяви у ст. 175 діючого ЦПКУ та у ст. 119 ЦПКУ попередньої редакції (до 15.12.2017), бачимо, що кількість обов'язкових реквізитів значно збільшено. Зокрема, серед таких:

1) код РНОКПП фізичної особи-відповідача, чи її паспортні дані, її офіційна електронна адреса та адреса електронної пошти;

2) відомості щодо вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, зокрема, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору;

3) відомості щодо вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися;

4) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, що не можуть бути подані разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача чи іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви;

5) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, що позивач сплатив і які очікує сплатити у зв'язку з розглядом справи;

6) підтвердження позивача, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) із однаковою питанню і з тих самих підстав.

Тобто, форма позовної заяви значно ускладнилася. Наслідком недодержання форми позовної заяви, відповідно до ст. 185 ЦПКУ, є залишення позовної заяви без руху, та, у випадку неусунення недоліків, повернення її позивачеві. Безперечно, позовна заява має відповідати певній встановленій законодавством формі. Однак, надмірна її «заформалізованість» фактично позбавляє особу, що не має юридичної освіти, звернутися до суду без правничої допомоги. У якості прикладу, можна зазначити про наступний факт. Серед студентів юридичних факультетів 4 курсу (вибірка робилася у 2018–2021 роках серед студентів 2-х вищих навчальних закладів) позовну заяву відповідно до всіх вимог ст. 175 – 177 ЦПКУ складають із першого разу правильно не більше 5 % позивачів. Після опрацювання зауважень відсоток правильно складених позовних заяв збільшується. Однак, слід зазначити, що мова йде про осіб, які вже понад 3 роки вивчали право та попередньо прослухали лекцію щодо позовного провадження. В особи ж, яка ніколи не стикалася із підготовкою процесуальних документів, є лише мінімальний шанс самостійно скласти позовну заяву відповідно до вимог закону.

Іншим проблемним питанням є певний правовий дисбаланс у процесуальних нормах, що регулюють інститут малозначних справ та спрощене позовне провадження. По-перше, слід зазначити, що від початку запровадження цих інститутів і до цього часу критерії віднесення справ до малозначних є дещо розмитими. Чіткими критеріями є передбачений п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПКУ ціновий критерій, а також безпосередньо визначені п. 3, 4, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПКУ категорії справ. Отже, віднесення справи до малозначної є дискреційним повноваженням суду, окрім тих справ, щодо яких прямо вказано, що вони не можуть бути розглянуті в спрощеному провадженні. Слід погодитись із твердженням А. Помазанова, що будь-яке використання оціночних категорій є вкрай шкідливим, більше того – небезпечним для правозастосування, оскільки ставить під сумнів якість та ефективність останнього [8].

Щодо цінового критерію п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПКУ, відповідно до нього, малозначними справами є всі справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів

прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про державний бюджет на 2022 рік», прожитковий мінімум для працездатної особи на 1 січня складає 2481 грн. Тобто, протягом 2022 року, всі цивільні справи, ціна позову в яких не перевищує 248100 грн., автоматично потрапляють до категорії малозначних. Окрім того, відповідно до п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПКУ, на розсуд суду, до малозначних може бути віднесена справа, вартість позову якої не перевищує 620250 грн. У країні, де середня заробітна плата складає 14,3 тисячі грн., і це з урахуванням м. Києва, де середня заробітна плата фактично вдвічі перевищує аналогічний показник в регіонах [9], а мінімальна заробітна плата, відповідно до ст. 8 Закону України «Про державний бюджет на 2022 рік», складає 6500 грн., на нашу думку, поріг малозначності є значно підвищеним. Для порівняння, у державах-членах ЄС сума малозначного позову становить 2000 EUR. Як виняток, у Франції – 10000 EUR. У Великій Британії малозначними вважаються справи з ціною позову до 10000 GBP, у США максимальна сума малозначного позову встановлена у розмірі 15000 USD, а в Канаді – 25000 CAD [8]. Водночас, за даними Євростату, на січень 2021 мінімальна заробітна плата в Болгарії – 332 EUR, Угорщині – 442 EUR, Румунії – 458 EUR, Латвії 500 – EUR, Хорватії – 563 EUR, Чеській республіці – 579 EUR, Естонії – 584 EUR, Польщі – 614 EUR, Словаччині – 623 EUR, Литві – 642 EUR, Греції – 758 EUR, Португалії – 776 EUR, Мальті – 785 EUR, Словенії – 1 024 EUR Іспанії – 1 108 EUR, Франції – 1 555 EUR, Німеччині – 1 614 EUR, Бельгії – 1 626 EUR, Нідерландах – 1 685 EUR, Ірландії – 1 724 EUR, Сполучених Штатах Америки – 1 024 EUR [10].

Таким чином, у жодній із згаданих країні, ціна малозначного позову не перевищує 10 мінімальних заробітних плат. Натомість, в Україні, цей поріг сягає 38 мінімальних заробітних плат, а, на розсуд суду, і 95 мінімальних заробітних плат.

Зрозуміло, що «право на касаційне оскарження» та «право на доступ до правосуддя» не є тотожними поняттями. Також відомо, що Рекомендацією № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи від 7 лютого 1995 року «Щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних або комерційних справах» державам-членам рекомендовано вживати заходи щодо визначення кола питань, що виключаються з права на апеляцію та касацію, щодо попередження будь-яких зловживань системою оскарження [11]. Однак, в існуючому вигляді, норми ЦПКУ щодо визначення «малозначності» справ та так званих «касаційних фільтрів», потребують подальшого вдосконалення.

Наостанок, слід звернути увагу на фінансові перешкоди в реалізації права на доступ до суду.

Однією з умов реалізації права на звернення до суду є сплата судового збору у розмірах, визначених Законом України «Про судовий збір». Питання сплати судового збору стосується Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 14 травня 1981 р. на 68-ому засіданні). Згідно п. 11–12 вказаного нормативного акту: «Прийняття до провадження не має залежати від сплати стороною державі якоїсь грошової суми, розміри якої є нерозумними з огляду на питання у справі. Отже, якщо судові витрати становлять явну перешкоду доступові до правосуддя, їх треба, якщо це можливо, скоротити чи скасувати. Систему судових витрат слід переглянути на предмет її спрощення» [11].

У 2015 році урядовим законопроектом № 2862 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» було запропоновано значно збільшити розмір судового збору, змінивши порядок його обчислення і ставки, та зменшити перелік пільгових категорій щодо його сплати. Законопроект було прийнято. Він став Законом України № 484-VIII від 22.05.2015. Із моменту набуття чинності вказаним законом 01.09.2015 і по 01.01.2017 судовий збір обліковувався виходячи з мінімальної заробітної плати. Майже через 2,5 роки законодавство було «трохи пом'якшено» і Законом України № 1774-VIII від 06.12.2016 дещо змінено порядок розрахунку судового збору. До цього часу він обліковується виходячи з прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 1 січня відповідного року. На цей час мінімальний судовий збір, що сплачує фізична особа у справі позовного провадження, становить 992,40 грн.

Порівняємо. Як уже зазначалося, мінімальна заробітна плата становить 6500 грн. Податкова соціальна пільга до такої заробітної плати не застосовується, оскільки вона більша за граничний розмір доходу, що дає право на податкову соціальну пільгу. Із

урахуванням всіх відрахувань працівник отримує приблизно 5232,50 грн. Таким чином, якщо особа, яка отримує мінімальну заробітну плату, а таких в Україні на 31.10.2019 було аж 4,5 мільйона [12] (до цієї статистики не ввійшли пенсіонери та інваліди, що отримують дохід менший за мінімальну заробітну плату), вирішить звернутись до суду за захистом своїх прав, вона сплатить щонайменше майже 19 % свого місячного доходу. Далі – більше. Максимальний розмір судового збору з фізичної особи за майновим позовом по цивільній справі (5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб) на цей час становить 12405 грн. (за тієї ж мінімальної заробітної плати 6500 грн.).

Із цього приводу можна заперечити, що законодавством передбачено механізми відстрочення та розстрочення сплати судового збору. Однак, тут ми цілком погоджуємось із позицією В. Дем'як, яка зазначає, що «майновий стан сторони» є оціночним критерієм у кожній справі та практика судів щодо задоволення заяв про відстрочення, розстрочення судового збору є неоднаковою та потребує удосконалення щодо єдності застосування [13]. Тобто вирішення питання щодо відстрочення та розстрочення носить казуїстичний характер і цей інститут не забезпечує в повному обсязі безперешкодного доступу до правосуддя малозабезпечених верств населення.

Як зазначалося раніше, певні аспекти цивільного процесу були останнім часом значно ускладнені та, фактично, особа без юридичної освіти не має можливості захистити свої права без звернення до адвоката. Відтак є ще одна перешкода. Навіть мінімальні рекомендовані гонорари адвокатів не є співмірними з розміром мінімальної заробітної плати [14]. Щодо отримання безоплатної вторинної правової допомоги, відповідно до ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», вона може бути надана особам, якщо їх середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму (4962 грн.). Тобто, якщо особа працює та отримує мінімальну заробітну плату, безоплатна правова допомога не може бути їй надана.

Висновки. Виходячи з викладеного, маємо констатувати, що вимоги Конвенції щодо доступу до правосуддя виконані нашою державою не в повному обсязі. Існування перешкод, обумовлених процесуальним законодавством, деякими іншими нормативними актами, а також політичною ситуацією в державі, значно ускладнює звернення малозабезпечених верств населення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та інтересів.

Із метою покращення розглянутої ситуації, на нашу думку, слід внести відповідні зміни до існуючого законодавства щодо спрощення форми позовної заяви, зменшення розміру ставок судового збору для фізичних осіб до рівня, що адекватно відповідає мінімальній заробітній платі у державі, значного зниження «порогу малозначності справ», подальшого удосконалення норм, якими встановлюються «касаційні фільтри». Також, на нашу думку, слід викласти ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» у такій редакції, що надала б право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги особам, які отримують дохід не більше мінімальної заробітної плати. Окрім цього, усі вищезазначені зміни не дадуть бажаного результату, якщо терміново на найвищому рівні не буде вжито заходів щодо подолання кризи судової системи.

Список використаних джерел

1. Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду рішень Європейського суду з прав людини при прийнятті постанов за 2018 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/oglyad_prakt_kgs_1.pdf.
2. Сакара Н. Право на доступ до правосуддя у цивільних справах: правові позиції європейського суду з прав людини та національний контекст. *Право України*. 2018. № 10. С. 64–85.
3. Цувіна Т. Право на доступ до суду: підхід ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 60–69.
4. Суддя Міжгірського районного суду Закарпатської області працює з надмірним рівнем навантаження. *Портал Судової влади України*, 2021. URL : <https://court.gov.ua/press/news/1206362/>.
5. Олег Прудивус: Кадровий дефіцит у судах – це не просто проблема, це майже катастрофа. *Портал Судової влади України*, 2021. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1235749>.
6. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96089568>.
7. Рішення РСУ № 87 від 02.12.2016 «Щодо кадрової ситуації, яка склалася у судах України». URL : <http://www.rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-no-87-vid-02122016-sodo-kadrovoi-situacii-aka-sklalasa-u-sudah-ukraini>.
8. Помазанов А.В. Малозначність справ у цивільному процесі України. *Право і суспільство*. 2018. № 1. Ч. 2. С. 80–86.

9. Мінекономіки: За рік середня зарплата в Україні зросла майже на 20%. *Урядовий портал України*. 2021. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiki-za-rik-serednya-zarplata-v-ukrayini-zrosla-majzhe-na-20>.

10. Disparities in minimum wages across the EU. *Eurostat*, 2021. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210205-1>.

11. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.

12. Не лише бізнес має відчувати переваги Угоди про асоціацію з ЄС – Президент закликав підняти зарплати найманним працівникам. *Офіційний сайт Президента України*, 2019. URL : <https://www.president.gov.ua/news/ne-lishe-biznes-maye-vidchuvati-perevagi-ugodi-pro-asociaciyu-50702/>.

13. Дем'як В.М. Судовий збір в контексті доступу до правосуддя. *Юридичний інтернет-ресурс «Протокол»*, 2017. URL: https://protocol.ua/ru/sudoviy_zbir_v_konteksti_dostupu_do_pravosuddya.

14. Рішення Ради Адвокатів Харківської області НААУ № 13/1/7 від 21.07.2021 «Про розгляд звернень адвокатів Харківщини стосовно необхідності перегляду розробки (мінімальних) ставок адвокатського гонорару». URL : <https://drive.google.com/file/d/1t0LxIWrd5OY9mMqBCSHyWo3N2ayAVdx/view>.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Ohlyad praktyky zastosuvannya suddyamy Kasatsiynoho hospodars'koho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu rishen' Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny pry pryynyatti postanov za 2018 rik. [Review of the practice of application by judges of the Commercial Court of Cassation within the Supreme Court of decisions of the European Court of Human Rights in making decisions for 2018] URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/oglyad_prakt_kgs_1.pdf. [in Ukr.].

2. Sakara, N. (2018) Pravo na dostup do pravosuddya u tsyvil'nykh spravakh: pravovi pozytsiyi yevropeys'koho sudu z prav lyudyny ta natsional'nyy kontekst [Review of the practice of application by judges of the Commercial Court of Cassation within the Supreme Court of decisions of the European Court of Human Rights in making decisions for 2018]. *Pravo Ukrayiny*. № 10, pp. 64–85. [in Ukr.].

3. Tsuvina, T. (2020) Pravo na dostup do sudu: pidkhid YeSPL [The right to access to court: the approach of the ECtHR]. *Pidpryemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 4, pp. 60–69. [in Ukr.].

4. Suddya Mizhhir's'koho rayonnoho sudu Zakarpat's'koyi oblasti pratsyuye z nadmirnym rivnem navantazhennya [A judge of the Mizhhirya District Court of the Zakarpattia Region works with an excessive level of workload]. Portal Sudovoyi vlyady Ukrayiny, 2021. URL : <https://court.gov.ua/press/news/1206362/>. [in Ukr.].

5. Oleh Prudyvus: Kadrovyy defitsyt u sudakh – tse ne prosto problema, tse mayzhe katastrofa [Oleg Prudivus: The staff shortage in the courts is not just a problem, it is almost a catastrophe]. Portal Sudovoyi vlyady Ukrayiny, 2021. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1235749>. [in Ukr.].

6. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen' [Unified state register of court decisions]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96089568>. [in Ukr.].

7. Rishennya RSU № 87 vid 02.12.2016 «Shchodo kadrovoyi situatsiyi, yaka sklalasya u sudakh Ukrayiny» [Decision of the RSU № 87 of 02.12.2016 «On the personnel situation in the courts of Ukraine»]. URL : <http://www.rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-no-87-vid-02122016-sodo-kadrovoi-situacii-aka-sklalasya-u-sudah-ukraini>. [in Ukr.].

8. Pomazanov, A.V. (2018) Maloznachnist' sprav u tsyvil'nomu protsesi Ukrayiny [Insignificance of cases in the civil procedure of Ukraine]. *Pravo i suspil'stvo*. № 1. Part 2, pp. 80–86. [in Ukr.].

9. Minekonomiky: Za rik serednya zarplata v Ukrayini zrosla mayzhe na 20% [significance of cases in the civil process of Ukraine]. *Uryadovyy portal Ukrayiny*. 2021. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiki-za-rik-serednya-zarplata-v-ukrayini-zrosla-majzhe-na-20>. [in Ukr.].

10. Disparities in minimum wages across the EU [Disparities in minimum wages across the EU]. *Eurostat*, 2021. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210205-1>. [in Ukr.].

11. Yevropeys'ki ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva [European and international standards in the field of justice]. Kyiv, 2015. 708 p. [in Ukr.].

12. Ne lyshe biznes maye vidchuvaty perevahy Uhody pro asotsiatsiyu z YES – Prezydent zaklykav pidnimaty zarplaty naymanym pratsivnykam [Not only business should benefit from the Association Agreement with the EU – the President called for higher wages for employees]. *Ofitsiyyny sayt Prezidenta Ukrayiny*, 2019. URL : <https://www.president.gov.ua/news/ne-lishe-biznes-maye-vidchuvati-perevagi-ugodi-pro-asociaciyu-50702/>. [in Ukr.].

13. Dem'yak, V. M. (2017) Sudovyy zbir v konteksti dostupu do pravosuddya [Judicial fees in the context of access to justice]. *Yurydychnyy internet-resurs «Protokol»*. URL : https://protocol.ua/ru/sudoviy_zbir_v_konteksti_dostupu_do_pravosuddya. [in Ukr.].

14. Rishennya Rady Advokativ Kharkivs'koyi oblasti NAAU № 13/1/7 vid 21.07.2021 «Pro roz'hlyad zvernenn' advokativ Kharkivshchyny stosovno neobkhdnosti perehlyadu rozrobky (minimal'nykh) stavok advokat's'koho honoraru» [Decision of the Bar Council of the Kharkiv Region of NAAU № 13/1/7 dated 21.07.2021 «On consideration of appeals of lawyers of the Kharkiv Region regarding the need to revise the development of (minimum) rates of attorney's fees»]. URL : <https://drive.google.com/file/d/1t0LxIWrd5OY9mMqBCSHyWo3N2ayAVdx/view>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Denys Moiseyenko. Some issues of access to justice in civil cases. The certain issues of ensuring the right to access to justice in civil cases in Ukraine were under consideration in this article. In particular, attention is drawn to the fact that the crisis of the judicial system that has arisen in the state is a potential and actual obstacle to access to justice. It also highlights the existence of certain procedural and financial barriers to access to justice. In particular, it is substantiated that the «threshold of minor cases» in Ukraine is significantly overestimated, the size of court fees does not correspond to the level of well-being of the population, and free legal aid is not available to all strata in need of it.

The article compares the «threshold of minor cases» and the size of the minimum wage in the EU countries and in Ukraine. It has been concluded that in the EU countries the «threshold of minor cases» does not exceed 10 minimum wages, while in Ukraine this threshold reaches 38 minimum wages, and at the discretion of the court – 95 minimum wages. Additionally, the emphasis is placed on the fact that the form of the statement of claim, in accordance with the current Civil Procedure Code of Ukraine, is overly formalized. In turn, this leads to the fact that a citizen is not able to independently defend his rights in court without resorting to the help of an advocate.

It has been concluded that it is necessary to amend some regulations to improve access to justice. In particular, to simplify the form of the statement of claim, to reduce the court fee rates to an adequate level, to significantly reduce the «threshold of minor cases», to improve the laws that rules «cassation filters», to provide an opportunity to receive free legal aid for those categories of persons who receive the minimum wage. In addition, it points to the need to take measures to overcome the crisis in the judicial system.

Keywords: *civil procedural legislation, right of access to justice, court fees, minor cases, free legal aid, crisis of justice system.*

UDC 159.99

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-662-668

**Kyrylo
NEDRIA** ©
PhD in Historical
Sciences

**Kateryna
MITCHENKO** ©
Lecturer

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

**ORGANIZATION OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE POLICE, OFFICERS
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND CADETS (LISTENERS) OF HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING ENVIRONMENT:
FEATURES LEGISLATIVE REGULATION**

Кирило Недря, Катерина Мітченко. ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ, ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА КУРСАНТІВ (СЛУХАЧІВ) ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ. У статті проаналізовано сучасний стан правового регулювання психологічного забезпечення (супроводження) службової діяльності поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських (далі – курсантів). Актуальність даної теми визначена тим, що на сьогодні психологічне забезпечення, в тому числі в частині нормативного врегулювання, правоохоронців потребує вдосконалення. Адже чітко простежується слабка обізнаність як і психологів, так і їх реципієнтів щодо особливостей практичного психологічного супроводження

© K. Nedria, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9370-1900>

k.nedrya@gmail.com

© K. Mitchenko, 2021

k_fp@dduvs.in.ua

поліцейської діяльності задля збереження психічного (ментального) здоров'я, що призводить до стигматизації, формальності в роботі, відсутності належної практичної психологічної допомоги. Зазначені фактори зумовлюють відсутність налагодженої системи профілактики та корекції професійних деформацій та психічних розладів працівників поліції.

Діяльність психологічного забезпечення в Національній поліції України регулює обмежена кількість нормативно-правових актів, які визначають комплекс організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних, заходів, спрямованих на збереження фізичного та психічного здоров'я, запобігання впливу ризиконебезпечних чинників службової та позаслужбової діяльності, підвищення стресостійкості, психологічної готовності до дій в непередбачуваних обставинах, профілактиці професійних деформацій, емоційного вигорання тощо.

Безумовно, що розглянутий та проаналізований у статті перелік законодавчих актів не є і не може бути вичерпним, оскільки дана сфера є міждисциплінарною і включає в себе далеко не лише регулювання службової діяльності та її психологічного супроводу, а і купу цивільних взаємовідносин з відповідними органами та службами.

Але ми однозначно маємо відмітити, що навіть у такому вигляді воно є недостатнім та потребує значного доопрацювання. Адже саме детальна регламентація правового аспекту психологічного забезпечення супроводження службової діяльності поліцейських, працівників поліції та курсантів надасть можливість повноцінно їм виконувати свої посадові обов'язки, та службові і службово-бойові завдання шляхом надання поліцейських послуг в сферах визначених законом, а система психологічного супроводження перейти з рівня фіксації статистичних даних на рівень надання кваліфікованої практичної допомоги.

Ключові слова: *нормативно-правове забезпечення, психологічне забезпечення, психологічне супроводження поліцейських, психічне здоров'я, соціально-психологічний клімат, профілактична робота, психодіагностика.*

Relevance of the study. The National Police of Ukraine, as the central executive body that serves society by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, maintaining public safety and order, certainly needs constant psychological support of police officers, police officers and cadets to ensure high efficiency of their professional and service and combat duties, in office and off-duty [2, p. 12]. Today, the psychological support of law enforcement needs to be significantly improved, namely the introduction of a well-established system of prevention and correction of mental disorders and disorders, not just their formal fixation as personal qualities or acquired post-traumatic characteristics. Consideration of this issue is primarily important to disclose in the context of the analysis of legal regulation of the organization of psychological support of police officers and employees of the National Police of Ukraine, to determine the vector of further work to improve this issue.

It should be noted that there is a lack of adequate staffing of qualified, professional psychologists who are practically able and psychologically ready to provide adequate support to the professional competencies of law enforcement, provide appropriate support, and effectively perform psycho-correctional, psychotherapeutic work.

Recent publications review. The issues of psychological support and normative-legal regulation of the activity of the service of psychological support of law enforcement officers were to some extent considered in the works of such scientists as: D. Alexandrova, D. Gorbenko, Yu. Irkhin, V. Klimenko, V. Lefterova, S. Maksymenko, T. Malkova, L. Moroz, I. Okhrimenko, O. Timchenko, O. Khokhlina, O. Tsilimak, G. Yukhnovets, S. Yakovenko and others. Scientists have made a significant contribution to the development of scientific support for psychological support of law enforcement and their practical implementation. However, the presence of significant gaps in the regulatory framework requires further research, comprehensive measures to build an effective system of psychological support for the Ukrainian police. Therefore, the analysis of regulatory and legal support of psychological support in the activities of the police of Ukraine in modern conditions remains relevant.

The research paper's objective is a comprehensive study and analysis of the modern legal system that regulates the activities of the psychological support system of the National Police of Ukraine.

Discussion. The legal grounds for providing psychological support to law enforcement officers are, first of all, the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, as well as departmental and interdepartmental orders and instructions.

Starting to investigate the above issue, we note that the legal regulation of scientists understand the form of regulation of social relations in a particular field in accordance with the requirements and permits contained in the rules of law and acts.

General legal provisions for psychological support of police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets are carried out in accordance with the Constitution of

Ukraine, Laws of Ukraine «On National Police», «On Education», «On Higher Education», «On Psychiatric Care», Order of the Ministry of Health of Ukraine from 15.04.2008 № 199 «About the statement of the Order of application of methods of psychological and psychotherapeutic influence», Decree of the President of Ukraine of December 9, 2015 № 691 «On the list of positions that can be filled by police officers in state bodies, institutions and organizations», Regulations on the National Police, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 28, 2015 № 877, the Procedure for organizing the system of psychological support for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific training conditions for police training, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine February 06, 2019 № 88 25.12.2015 № 1631 «On the organization of selection (competition) and promotion of police officers», the order of the National Police of Ukraine from 02.12.2016 № 1257 «On approval of the list of psychological methods», the Instruction on the procedure for attestation of police officers, approved by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on 17.11.2015 № 1465, instruction of the National Police of Ukraine dated 06.11.2017 № 12084/01 / 12-2017 «On improving the psychological support of police officers during official investigations», methodological recommendations of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «On providing medical and psychological rehabilitation, psychological support and adaptation to the injured participants of the ATO» (from 31.08.2015 №31868 / Тх), letters from the leadership of the National Police of Ukraine on explanations of the psychological support of police officers.

The constitution of our state does not have a clear definition of psychological (mental) health and the peculiarities of its preservation. However, accordingly Art. 49 of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to health care, medical assistance and medical insurance [7]. Health care is provided by state funding of relevant socio-economic, health and health prevention programs.

According to the definition of the World Health Organization – «Human health is not only the absence of disease, but the state of physical, social and spiritual well-being». According to the above source, mental health is a state of well-being in which everyone can realize their potential, cope with life's stresses, work productively and productively, and contribute to the life of their community. Therefore, it is quite logical to focus on the Constitution of Ukraine in providing psychological support to police officers, police officers and cadets, in terms of ensuring the legal right of law enforcement officers to mental health care and receiving appropriate assistance.

The Law on the National Police is the main normative act regulating the activities of law enforcement officers. The issue of regulating and ensuring the mental health of law enforcement officers is not directly addressed in this document. At the same time, in Art. 95 defines the guarantees of medical care for police officers and members of their families, the obligation to undergo an annual medical examination (medical examination), including psycho-physiological examination and testing in the manner prescribed by the Minister of Internal Affairs of Ukraine. Separate chapters VI and VII (Articles 47-52, 55, 57, 60) define the features of selection for police positions, competition for vacancies, general principles of service, including transfer to management positions, positions with a higher workload and guarantees of professional activity (Article 62) [2, p. 24-54]. The activity of the system of psychological support of police officers is focused on these areas of psychoprophylactic work, according to the Procedure for organizing the system of psychological support of law enforcement, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from February 6, 2019 № 88 [11].

Separately, when analyzing the legal support of psychological support of police officers, we pay attention to the Laws «On Labor Protection», «On Education», «On Higher Education», «On Psychiatric Care», but they do not have a direct interpretation of the psychological support of this categories [1; 3–5]. Thus, these documents explain the selection of candidates for positions, guarantee decent working and study conditions, identify features of the legal aspect of psychiatric care and mental health itself, given the lack of defined in the above and other further described departmental regulations. legal acts are a guide for the organization of practical activities.

In the context of this work, we conducted a detailed analysis of regulations of the second level, namely departmental orders, orders, which allow to better reveal the essence of the organization of psychological support of police officers.

The main regulatory document for psychological support of law enforcement, as already

mentioned, is the Procedure for organizing the psychological support of police officers, National Police and cadets, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from February 6, 2019 № 88. According to which the main tasks psychological study (psychodiagnostics), psychological training, psychoprophylactic work, support and optimization of socio-psychological climate in teams; psychological support of police officers, including in the course of their operational activities and investigative actions, psychological support of the educational process in the Free Economic Zone and institutions (institutions) of the National Police, which provide training for police officers [11].

The analysis of normative-legal regulation of psychological support of militiamen was carried out through the prism of these tasks and directions.

Psychological study of the objects of psychological support – the process of determining the person's leading individual psychological characteristics, qualities and traits, motivation, emotional reactions and states, level of intelligence, cognitive and emotional-volitional spheres, how to make independent decisions and responsibilities for their implementation, the general development of communicative qualities and leadership trends, propensity to manage, forecasting stress and success, psychological readiness to serve in extreme situations. Specialists of the psychological service carry out psychodiagnostics, study the individual psychological characteristics of candidates for the service, police officers before appointing them to managerial positions or business trips to (from) the zone of Joint Forces Operation (ex ATO – Anti-Terrorists Operetion) and compiling relevant certificates. This activity is regulated by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 25.12.2015 № 1631 «On the organization of selection (competition) and promotion of police officers», the order of the National Police of Ukraine dated 02.12.2016 № 1257 «On approval of the list of psychological methods», certification of police officers, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 17.11.2015 № 1465, order of the National Police of Ukraine dated 06.11.2017 № 12084/01 / 12-2017 «On improving the psychological support of police officers during official investigations», Guidelines of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «On providing medical and psychological rehabilitation, psychological support and adaptation to the injured members of the ATO» (from 31.08.2015 №31868 / Тх), letters from the leadership of the National Police of Ukraine to clarify the implementation of psychological support for police officers. According to the above regulations, psychodiagnostic activity is mainly a fixation of existing personal qualities or acquired post-traumatic personality traits, formal provision of recommendations, which leads to stigmatization of this activity in general and recipients in particular.

Information on the results of psychodiagnostic examination of police officers is confidential, in accordance with the order of the National Police of Ukraine dated 10.05.2021 № 385 «On approval of the List of information constituting official information in the National Police» (Chapter X) and it is marked «For official use». It is important to note that in compliance with the regime of confidentiality, quality and reliability of written psychological certificates (profiles), the preservation of the obtained data is carried out by employees of psychological support units. High responsibility for confidentiality on the one hand and entering the relevant certificate on the results of the diagnostic study in the personal file of a police officer on the other, lead to depersonalization of recipients in diagnosing, writing a profile, formalities in general.

Psychological training of psychological support is a process of formation of police officers, police officers, cadets of professional and psychological reliability, resilience, readiness for various conditions of work and extracurricular activities, constructive communication skills and interaction with various categories of the population [11]. This area is implemented through training, practical classes and briefings. According to the orders of the National Police of Ukraine from 26.01.2016 № 50 «On approval of the Regulations on the organization of training of employees of the National Police of Ukraine», from 21.01.2020 № 51 «On approval of Amendments to the Regulations on the organization of training of employees of the National Police of Ukraine» using the information and telecommunication system «Information Portal of the National Police of Ukraine» (Educational Portal) remotely, and therefore the practical activities of psychologists are minimized in lectures.

Psychological training of police officers by psychological support specialists is carried out not only through lectures, but also through the use of training technology and targeted briefings. It should be noted that regulations governing and determining the organization of activities in this area are absent, so the activities of psychologists in terms of specialized

psychological training is based on basic guidelines, which are not always appropriate in working with law enforcement.

Psychoprophylactic work in the system of psychological support is carried out in order to maintain the optimal working capacity of police officers, to minimize the impact of adverse factors on their work, maintaining their psychological and physical health. This area involves targeted psychodiagnostic research, rapid diagnosis, counseling, psychocorrection measures, the functioning of psycho-training complexes, psychological self-regulation rooms (unloading), assistance in organizing and conducting psychological rehabilitation of police officers who were in extreme situations, including Joint Forces Operation (ATO) [11]. The above aspects of psychological support are not additionally regulated by any legal acts, only defined by the Procedure and partially above the documents on the regulation of psychodiagnostic work, so carried out by specialists of relevant services at their discretion, according to their qualifications and training.

It should be noted that according to the order of the Ministry of Health of Ukraine dated 15.04.2008 № 199 «On approval of the Procedure for applying methods of psychological and psychotherapeutic influence», a psychologist in a public institution may be a person with appropriate basic education, qualification level «master (specialist)» and qualification requirements of the Procedure for organizing the system of psychological support of police officers, employees of the National Police and cadets, psychologists of psychological support departments are persons of appropriate qualification [9; 11]. However, no legal act stipulates the increase of relevant specialization, professional qualification of psychologists, as well as attendance at group and individual supervisions, interventions, personal psychotherapy. The absence of these aspects of professional development of psychological support specialists precludes the provision of qualified counseling, correctional and other preventive work.

Another area of providing psychological support to police officers is maintaining and optimizing the socio-psychological climate in teams. This direction is implemented by monitoring the relationship between colleagues and management, general psycho-emotional attitudes and conditions in service teams, satisfaction with the work performed and its overall effectiveness, the effectiveness of management influence at various levels, as well as identifying factors that affect police performance. Based on the results of generalization of the obtained data, the specialists of the psychological service also draw up an informative certificate with a descriptive analysis and recommendations on measures to correct intra-collective relations.

Specialists and the management of police departments currently pay the most attention to this area, but only in terms of conducting questionnaires and compiling a report on the results, which also confirms the formalism and dry facts of the issue.

We cannot ignore the Methodical materials developed by the specialists of the Department of Psychological Support of the USPRS of the Personnel Department of the National Police (published on 02.01.2018 №2 / 12/2/1 / 02-2-18) on monitoring the socio-psychological climate in police teams, with clear recommendations on methods of its study (test and interpretation material), but with no clear clarification of further practical activities to provide psychological assistance (support) to police teams, correction of relations between their members.

Given the significant shortage, constant staff turnover, mass layoffs, a sharp decline in the age of managers at various levels (27–32 years), we can safely say about the importance of practical work in service teams to form an optimal socio-psychological climate, development of managerial qualities, motivation, etc. Formal fact of the current situation, without quality analysis and further practical work with teams is a waste of time and human resources.

Psychological support of police officers' activities, including in the course of their operational activities and investigative actions, is undeservedly the least defined by law. This is confirmed by the fact that there are many studies and relevant works of scientists on this topic. In this direction, a set of organizational, educational, psychological measures aimed at improving the effectiveness of police officers in ensuring public safety and order, combating crime, by providing psychological advice to police, psychological portraits of suspects, accused, providing the necessary psychological assistance. during interrogations, including minors [11].

Conclusions. Thus, the list of legislative acts considered and analyzed by us is not exhaustive, as this area is interdisciplinary and includes not only the regulation of official activities and their psychological support, but also a lot of civil relations with relevant bodies

and services. But we must unequivocally note that even in this form it is insufficient and needs significant refinement. After all, it is the detailed regulation of the legal aspect of psychological support of police officers, police officers and cadets that will enable them to fully perform their duties by providing police services in areas defined by law, and the system of psychological support to move from statistical to qualified practical assistance.

References

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. Чинне законодавство станом на 26 листопада 2015 року: Офіц.текст. Київ : Алєрта, 2015. 74 с.
3. Про освіту : Закон України від 05.09.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/KD0001?an=12>.
5. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>.
6. Інструкція про порядок проведення атестування поліцейських, затв. наказом МВС України від 17.11.2015 № 1465. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15#Text>.
7. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських : наказ МВС України від 25.12.2015 № 1631. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text>.
9. Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу : наказ МОЗ України від 15.04.2008 № 199. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text>.
10. Про затвердження переліку психологічних методик : наказ Національної поліції України від 02.12.2016 № 1257.
11. Порядок організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : затв. наказом МВС України від 06.02.2019 № 88.

Надійшла до редакції 13.12.2021

1. Pro vyshchu osvitu [On higher education] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. [in Ukr.].
2. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Chynne zakonodavstvo stanom na 26 lystopada 2015 roku: Ofits.tekst. Kyiv : Alєrta, 2015. 74 p. [in Ukr.].
3. Pro osvitu [On education] : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukr.].
4. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrainy vid 10.12.1971 [Code of Labor Laws of Ukraine of December 10, 1971]. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/KD0001?an=12>. [in Ukr.].
5. Pro psykhiatrychnu dopomohu [On psychiatric care] : Zakon Ukrainy vid 22.02.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>. [in Ukr.].
6. Instruktziya pro porjadok provedennya atestuvannya politseys'kykh [Instruction on the procedure for attestation of police officers], zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 17.11.2015 № 1465. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15#Text>. [in Ukr.].
7. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : pryunyatya na 5-y sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
8. Pro orhanizatsiyu doboru (konkursu) ta prosuvannya po sluzhbi politseys'kykh [On the organization of recruitment (competition) and promotion of police officers] : nakaz MVS Ukrainy vid 25.12.2015 № 1631. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text>. [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennya Poryadku zastosuvannya metodiv psykhologichnoho i psykhoterapevtychnoho vplyvu [On approval of the Procedure for application of methods of psychological and psychotherapeutic influence] : nakaz MOZ Ukrainy vid 15.04.2008 № 199. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text>. [in Ukr.].
10. Pro zatverdzhennya pereliku psykhologichnykh metodyk [On approval of the list of psychological methods] : nakaz Natsional'noyi politsiyi Ukrainy vid 02.12.2016 № 1257. [in Ukr.].
11. Poryadok orhanizatsiyi systemy psykhologichnoho zabezpechennya politseys'kykh, pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoyi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannya, yaki zdysnyuyut' pidhotovku politseys'kykh [Procedure for organizing the system of psychological support for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific training conditions that train police officers] : zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 06.02.2019 № 88. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article analyzes the current state of legal regulation of psychological support (support) of police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific training conditions that train police officers (hereinafter – cadets). The urgency of this topic is determined by the fact that today the psychological support, including in terms of regulation, law enforcement needs to be improved. After all, there is a clear lack of awareness of both psychologists and their recipients about the peculiarities of practical psychological support of police activities to maintain mental (mental) health, which leads to stigma, formality at work, lack of proper practical psychological assistance. These factors cause the lack of a well-established system of prevention and correction of occupational deformities and mental disorders of police officers.

The activities of psychological support in the National Police of Ukraine are provided by a limited number of legal acts that define a set of organizational, methodological, educational, psychoprophylactic, measures aimed at maintaining physical and mental health, preventing the impact of hazardous factors of work and extracurricular activities, psychological readiness to act in unforeseen circumstances, prevention of professional deformities, emotional burnout, etc.

Keywords: *legal support, psychological support, psychological support of police officers, mental health, socio-psychological climate, preventive work, psychodiagnostics.*

UDC 347.958

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-668-673

**Oleksandra
NESTERTSOVA-SOBAKAR[®]**
PhD in Law, Associate Professor
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

PECULIARITIES OF REGULATION OF INHERITANCE LEGAL RELATIONS UNDER THE CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES

Олександра Нестерцова-Собакарь. ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН. В статті досліджуються особливості регулювання спадкових правовідносин в Україні та окремих європейських країн. Здійснено компаративний аналіз норм спадкового законодавства окремих зарубіжних країн. Встановлено, що спадкові правовідносини в країнах континентальної Європи регулюються, як правило, нормами відповідних розділів цивільних кодексів, поряд з сімейними і майновими відносинами.

Держави континентальної Європи, поряд з принципом свободи волі заповідача, виходять з необхідності забезпечення інтересів сім'ї, закріплюючи нормами спадкового законодавства механізми забезпечення майнових прав родичів спадкодавця. Доведено також те, що романо-германська правова система розглядає спадкування як універсальне правонаступництво, тобто як заміну особи спадкодавця на особистість його спадкоємця, внаслідок чого до спадкоємця переходять всі права та обов'язки спадкодавця як єдине ціле.

Визначено, що міжнародне співтовариство регулює спадкові правовідносини тривалий час, що пов'язане з тривалістю розвитку наведених держав. Інститут даних правовідносин пройшов певні етапи, та не зважаючи на те, що кожна країна удосконалює та реалізує їх з деякими особливостями, базові принципи спадкування залишаються незмінними, адже інститут спадкових правовідносин є одним із ключових у системі цивільного законодавства. Наголошено на необхідності проведення досліджень у напрямі вдосконалення інституту спадкового договору, зокрема з'ясування змісту інституту спадкового договору неможливе без чіткого визначення прав та обов'язків сторін у ньому.

Ключові слова: *спадкове право, спадкові правовідносини, спадкування, заповіт, цивільне законодавство, зарубіжний досвід.*

Relevance of the study. With the development of foreign economic relations, European integration processes, cultural and trade cooperation between countries and individuals, freedom of movement of capital, intellectual property and labor, it became possible to acquire

© O. Nestertsova-Sobakar, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>

aasobakar77@ukr.net

property abroad. In addition, with the growing number of marriages between citizens of different countries and migration processes, the importance of storage and transfer of property to relatives after death has increased. This necessitates the legislative consolidation of the mechanism for regulating inheritance relations at a decent level.

Heirs who have dual or even triple citizenship face difficulties in exercising the right to inherit if the legislation of the states belongs to different legal systems. Conflicting rules of inheritance law are enshrined either in the relevant laws, in particular under the title «On Private International Law», or in the chapters of the main acts of civil law. The Law of Ukraine «On the National Program for Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union» of March 18, 2004, no. 1629-IV provides for bringing national legislation to the best world standards, primarily European, but not recklessly. To do this, it is necessary to establish the experience of settling these legal relations and identify the feasibility of its implementation in national legislation [1, pp. 148-152].

Hereditary legal relations are quite conservative and difficult to change, which explains the small amount of international unification of inheritance rules. Epistemologically hereditary relations are realized taking into account customs, traditions, religious dogmas, moral criteria, which are determined by national traditions and features of a state. These features of hereditary legal relations on the one hand are a guarantee of their stability, and on the other – cause serious problems in inheritance with a foreign element. All these issues need some attention both in terms of their theoretical scientific awareness and adequate legal regulation based on the study of European best practices and the introduction of its best trends in Ukraine.

Recent publications review. This topic is part of the scientific interests and works of many Ukrainian and foreign scientists, in particular: S. Blagovisnyy, O. Ioffe, T. Kovalenko, O. Nelina, K. Pobedonostseva, O. Pidopryhora, V. Serebrovsky, E. Sukhanova, E. Ryabokon, Ye. Fursa, Yu. Zaika, O. Kharitonova and others. However, the works of scientists are usually devoted to the development of hereditary relations in the first decade of the XXI century. Therefore, today, civil law, and hereditary in particular, need to be updated in connection with the development of public relations, and thus the study of trends in its formation and development in different countries for further implementation of its best practices in civil law of Ukraine.

The research paper's objective is to analyze the institution of inheritance law under the laws of Ukraine and individual European countries, to establish best European practices in order to use it in today's Ukrainian realities.

Discussion. The study of legal issues of inheritance is due to the growing importance of private property rights and the order of its inheritance in a market economy, the need to develop a legal mechanism that could properly protect the rights and interests of citizens [1].

The rules governing the conditions and procedure of inheritance are contained in the Civil Code of Ukraine, which entered into force on January the 1st, 2004, the rules of which significantly affected the central institution of civil law – property rights and, accordingly, the institution of inheritance. The norms of the sixth book of the Civil Code of Ukraine «Inheritance law» are clearly systematized in seven chapters: «General provisions on inheritance», «Inheritance by will», «Inheritance by law», «Exercise of the right to inherit», «Execution of a will», «Registration of the right to inheritance», «Inheritance agreement».

The Constitution of Ukraine provides for the right of private property of citizens. Inheritance law provides the family of the deceased the opportunity to preserve and use his property. Inheritance law gives every citizen the opportunity to dispose of their property in case of death, determining in the will his fate. Therefore, it is directly aimed at protecting the interests of citizens. At the same time, inheritance law protects the interests of the deceased's family members (especially minors and disabled family members).

Legal guarantees for the exercise of inheritance rights are provided by the rules governing inheritance, which are set out in the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Notaries», the Family Code of Ukraine, other laws and regulations.

Heirs, both by law and by will, acquire the right to inherit regardless of their desire, already by virtue of one event – the death of the testator. The essence of this right is that the heir is given the opportunity to both accept the inheritance and refuse it. The actual exercise of subjective rights is possible only if there are legal guarantees for their implementation. Legislative consolidation of certain limits on the exercise of subjective civil rights is one of the forms of ensuring the interests of the individual.

Currently, inheritance law is one of the most complex and scientifically interesting

institute of civil law, which expresses not only the political, economic and social aspects of society, but also family and marital relations. Hereditary legal relations are significantly influenced by the standard of living of the population and such features of humanity as tradition, humanity, justice, rationality, etc.

A significant array of fundamental issues of legal regulation of inheritance obligations has not been properly addressed in rule-making practice and coverage in theoretical research, due to the lack of studied doctrinal principles of regulation of inheritance agreements. These circumstances do not allow to determine the proper place of these transactions in the civil law system, to identify criteria and clearly distinguish them from related legal institutions, to establish the nature of the relationship with related legal structures, which does not contribute to the stability of their legal regulation [2].

According to V. Nikolsky, the introduction of this type of inheritance as inheritance through an inheritance contract is due to the peoples of German origin [3, p. 107]. Thus, today, French law recognizes inheritance under an inheritance agreement, but the parties to such an agreement are spouses, and the subject of such an agreement may be both property rights and property rights to property covered by the legal share regime. French law defines a contract of inheritance almost as a contract of gift. Instead, Austrian law defines the inheritance contract as an act establishing the right of inheritance, according to the provisions of this Regulation, the subject of the inheritance contract may be a thing or a certain amount of money transferred to another party free of charge, such agreements are concluded between spouses or ones who are going to get married [4, p. 355].

The German Civil Code defines the following types of inheritance agreements: positive and negative. According to a positive inheritance agreement, the testator gives the person the right to inherit, i.e. appoints an heir, and the subject of this type of agreement may also be a legate – a testamentary disclaimer. Under a positive inheritance agreement, the property is not alienated in favor of the other party to the agreement, and the counterparty is called upon to inherit after the death of the testator. The inheritance contract differs from the will in that the testator may not unilaterally cancel the call to inherit the counterparty under the contract without his consent. Under a negative inheritance agreement, German law provides for the waiver of inheritance both by law and by right of lawful or compulsory share. German law recognizes both targeted renunciation of inheritance and unaddressed [4, p. 356].

The interests of the heir who concluded an inheritance agreement with the testator are protected by the law of Ukraine. According to paragraph 1 of Art. 1302 of the Civil Code of Ukraine under the inheritance agreement, one party (acquirer) undertakes to comply with the orders of the other party (alienator) and in case of his death acquires ownership of the alienator's property [5]. Despite the fact that the national legislator is careful in naming the parties to this agreement, it is clear that the term «purchaser» means a potential heir, and the alienator is the testator.

According to Art. 1304 of the Civil Code of Ukraine inheritance agreement is concluded in writing and is subject to notarization. According to paragraph 1 of Art. 1307 of the Civil Code of Ukraine on the property specified in the inheritance contract, the notary, such a contract, certified, imposes a ban on alienation.

It turns out that the property to which the acquirer will have rights after the death of the alienator must be directly defined in the contract, and therefore it seems impossible for the hereditary contract wording, traditional for wills: «All my property, which on the day of my death will be in my possession, whatever it is and wherever it is». Thus, the alienator, having concluded an inheritance agreement under the law of Ukraine, remains only the owner and user of a particular property, voluntarily depriving himself of the right to dispose of them, including making a will for the property specified in the inheritance agreement.

Legislation on inheritance in foreign countries includes rules governing public relations regarding the transfer of rights and responsibilities of the deceased to others.

In modern inheritance law in Western and Eastern Europe, the attitude of Roman jurists to the inheritance of one of the surviving spouses of the testator has been preserved: for example, first of all blood relatives are called as heirs, and secondly – the testator's husband or wife. Such a system of inheritance exists in Hungary, and provides for the possibility of inheritance for the husband or wife of the testator in the presence of a registered marriage and the absence of children, grandchildren and great-grandchildren of the testator [6, p. 228].

The states of continental Europe, along with the principle of free will of the testator, proceed from the need to ensure the interests of the family, enshrining the rules of inheritance

law mechanisms to ensure the property rights of relatives of the testator.

The Romano-Germanic legal system considers inheritance as a universal succession, i.e. as a replacement of the testator's identity with the identity of his heir, as a result of which all rights and obligations of the testator pass to the heir as a whole.

Hereditary legal relations in the countries of continental Europe are regulated, as a rule, by norms of the corresponding sections of civil codes, along with family and property relations. The main laws on the inheritance of European continental states are:

in Bulgaria, the Law on Inheritance of January 29, 1949 (in force since 1950, 1985, 1992);

in Hungary, a section of the Civil Code of the Republic of Hungary of 1959 (ed. 1977);

in Germany – the German Civil Code of 1896, Book V «Inheritance Law»;

in Spain – the Civil Code of Spain 1889, title III of book III; as well as the Inheritance Act 11/1981 of 13 May 1981;

in Italy – the Civil Code of Italy 1942 (book two);

in Poland – the Civil Code of the Republic of Poland 1964;

in Romania – the Civil Code of Romania of 1865;

in France – the Civil Code of 1804, two titles of Book III of the French Civil Code «On the various ways in which property is acquired»: Title I «On Inheritance» and Title II «On the gift of life and will». Inheritance by law is considered separately from inheritance by will, which is governed closely by lifetime gifts. This is due to the presence in the law of general rules governing the procedure for free acquisition of property;

in the Czech Republic – the Civil Code of 1963 (ed. 1992);

in Switzerland – Book III of the Swiss Civil Code. Regulation of a number of issues, in particular, related to the making of a will. The Code refers to the competence of the cantons;

in Yugoslavia – in accordance with the legislation of the republics in its composition: the Law on Inheritance of the Republic of Serbia of 1974 (as amended in 1979), the Law «On Inheritance of the Republic of Montenegro in 1975» (as amended in 1978), the Law «On Inheritance of 1965» (with add. 1 978) Croatia.

When regulating inheritance relations, the provisions of regulations in force along with the Civil Code are also applied. In Hungary, for example, the Marriage, Family and Guardianship Act 1974 (as amended) and the Notaries Act 1991; Order of the Minister of Justice 1984 «On notaries and certain types of notarial proceedings». In Poland, such an accompanying normative act is the Law «On Notaries» of 1951 [6, pp. 230-231].

In Bulgaria, whose legislation includes in the circle of heirs at law all relatives in the direct line and up to the sixth degree of kinship in the lateral line, the husband inherits together with the turn of heirs, which is called for inheritance.

In accordance with Art. 931 of the Civil Code of Poland, a man is called to inherit in the first place with children. In the presence of children, a man inherits at least 1/4 of the hereditary mass. In the absence of descending relatives of the testator, the testator's husband, parents, brothers and sisters inherit. The husband inherits all the property if there are no descendants, parents, brothers and sisters and their descendants. And only if there are no descendants of the testator and the wife, the parents, brothers, sisters and their descendants are called to inherit. However, a man is not always equal in scope of his rights to other heirs.

Thus, French law, previously classifying a man as heirs under the law of last resort, as a result of which he was called upon to inherit only in the absence of blood relatives (including lateral to 12th degree), was changed as a result of laws of March 26, 1957 and January 3, 1972, which gave him more opportunities to inherit. However, in France, the surviving husband in most cases receives not the right of ownership, but only a usufruct for part of the inherited property, the size of which varies depending on the category of heirs [7, p. 48].

Significant changes affected the status of subjects of hereditary succession. Thus, the rights of adopted and illegitimate children were fully equated with the inheritance rights of legal children (law of July 11, 1966 in France; law of July 2, 1977 in Germany; law of June 30, 1972 in Switzerland).

The adoption by the European Council of the Convention on the Adoption of Children (April 24, 1967) and the Convention on the Legal Status of Extramarital Children (September 15, 1975) necessitated a revision of a number of provisions of inheritance law concerning the rights of illegitimate and adopted children.

As a result, children born out of wedlock, previously almost completely deprived of recognition of their inheritance rights, were generally equated in rights with children born out

of wedlock. The legislation provides only for the need for recognition of an illegitimate child by the father, in the absence of recognition of the origin of the child can be established in court. Now, if this condition is met, both the offspring after the parents and the parents after such children are full heirs (the law of January 3, 1972 in France; the law of August 19, 1969 in Germany; the law of September 15, 1975 in Switzerland).

Among other laws that have changed the regulation of certain issues of inheritance, we can note: the French law of December 31, 1976, which provided for a different regime of common inheritance; the law of Germany of August 28, 1969 deals with a number of issues of testamentary dispositions, and the law of Germany of June 14, 1976 on the reform of marriage and family law, which changed, in particular, some provisions related to the right of heirs to a mandatory share [7, p. 48].

The legislation of European states knows two grounds for inheritance: by will and by law. Inheritance by will has priority over inheritance by law, as it more fully complies with the principle of free disposal of property by its owner. The principle of freedom of testamentary dispositions is fundamental in the legal regulation of inheritance grounds. Restrictions of this principle are connected only with fixing by the legislation of institute of the obligatory share in interests requiring the increased protection of the persons connected with the testator by relations of close kinship. Inheritance by law is applied only in the absence of a will or its invalidation. In addition, inheritance by law takes place if the will is made in respect of only part of the inherited property.

As in Ukraine, in the states of the continental legal system the will is considered as a unilateral agreement that has legal consequences after the death of the testator. The testator has the right to make a new will, cancel or change the previous one before his death. The contents of the will are the orders of the testator on the fate of the property belonging to him.

In France, the heirs at law from the moment of the testator's death automatically become the owners of the inherited property without a special decision of the courts. From this moment, the creditors of the testator have the right to make claims against them. French law gives the heir the opportunity to refuse the inheritance, but such a refusal is not provided (Article 784 FGC). The right to refuse is exercised through a formal application registered in the court office, which can be made within the maximum statute of limitations (30 years). The heir is considered to be the successor of the person of the deceased, as a result of which he must be liable for the debts of the latter without restrictions, even outside the assets of the hereditary property. However, under certain conditions, the possibility of limiting the liability of heirs is allowed. In France, the heir may limit his liability for the debts of the testator by accepting the inheritance, subject to a description of the property (Article 802 FGC). In this case, it corresponds within the asset of the hereditary mass (Article 802 FGC). In Germany, the limitation of the heir's liability can be achieved by establishing the so-called inheritance management or by opening a competition.

Conclusions. Thus, it can be concluded from the above that the international community has been regulating inheritance relations for a long time, which is related to the duration of development of these states. The institute of these legal relations has passed certain stages, and despite the fact that each country improves and implements them with some features, the basic principles of inheritance remain unchanged, because the institute of hereditary legal relations is one of the key in the system of civil law.

Today, it is appropriate to emphasize the need for research to improve the institution of the inheritance agreement, in particular to clarify the content of the institution of the inheritance agreement is impossible without a clear definition of the rights and obligations of the parties. Unfortunately, the current Central Committee of Ukraine does not pay enough attention to this aspect. Meanwhile, it would be desirable to determine at least those that most fully reflect the specifics of the contract: the relationship of inheritance. If we take into account the concept of hereditary succession under the contract, then among the possible rights of the counterparties could be established: the right to deviate from certain conditions of the transaction, if the parties have agreed and reflected this in the contract; the right of the parties to appoint themselves heirs one after another; the alienator's right to establish an easement on his property; the right to perform a certain obligation of a property or non-property nature in favor of third parties, etc. The issue of clear regulation of the grounds for termination of the inheritance agreement also remains open. It would be appropriate to expand the range of grounds for termination of the contract, because Art. 1308 of the Civil Code of Ukraine provides for the possibility of its termination only in court.

References

1. Михайлів М. О. Особливості колізійного регулювання спадкових відносин в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 148–152.
2. Старицька, О. О. Особливості правового регулювання спадкових відносин. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2010. № 3(12). С. 70–74.
3. Об основных моментах наследования / Никольский В. М.: Унив. тип. (Катков и Ко), 1871. 369 с.
4. Огоновський О. Система австрійського права приватного. Відень. 1897. 400 с.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Любінецька В.Р. Особливості правового регулювання спадкування за кордоном. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2011. С. 227-231.
7. Валах В. В. Деякі аспекти спадкування особистих немайнових прав автора за законодавством Франції. *Четверті осінні юридичні читання : зб. тез міжнар. наук. конф. молодих вчених, (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2005 р.)* : у 3 ч. Хмельницький, 2005. Ч. 2 : Приватно-правові науки. С. 45-49.

Submitted 10.12.2021

1. Mykhayliv, M. O. (2014) Osoblyvosti kolizyynoho rehulyuvannya spadkovykh vidnosyn v Ukraini [Features of conflict regulation of hereditary relations in Ukraine]. *Chasopys Kyiv's'koho universytetu prava*. № 3, pp. 148–152. [in Ukr.].
2. Staryts'ka, O. O. (2010) Osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya spadkovykh vidnosyn [Features of legal regulation of hereditary relations]. *Naukovi pratsi Natsional'noho aviatyynoho universytetu. Seriya: Yurydychnyy visnyk «Povitryane i kosmichne pravo»*. № 3 (12), pp. 70–74. [in Ukr.].
3. Ob osnovnykh momentakh nasledovaniya [Features of legal regulation of hereditary relations] / Nikol'skiy V. M. : Univ. tip. (Katkov i Ko), 1871. 369 p. [in Russ.].
4. Ohonov's'kyu, O. (1897) Systema avstriys'koho prava pryvatnoho [The system of Austrian private law]. Vienna', 400 p. [in Ukr.].
5. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy vid 16 sichnya 2003 r. [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukr.].
6. Lyubynets'ka, V.R. (2011) Osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya spadkuvannya za kordonom [Features of legal regulation of inheritance abroad]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, pp. 227-231. [in Ukr.].
7. Valakh, V. V. (2005) Deyaki aspekty spadkuvannya osobystykh nemaynovykh prav avtora za zakonodavstvom Frantsiyi [Some aspects of inheritance of personal non-property rights of the author under French law]. *Chetverti osinni yurydychni chytannya : zb. tez mizhnar. nauk. konf. molodykh vchenykh, (m. Khmel'nyts'kyu, 21-22 zhovtnya 2005 r.)* : u 3 ch. Khmel'nyts'kyu, part 2 : Pryvatno-pravovi nauky, pp. 45-49. [in Ukr.].

ABSTRACT

The article examines the features of the regulation of hereditary legal relations in Ukraine and some European countries. The comparative analysis of norms of the hereditary legislation of separate foreign countries is carried out. It is established that hereditary legal relations in the countries of continental Europe are regulated, as a rule, by norms of the corresponding sections of civil codes, along with family and property relations.

It has been determined that the international community has been regulating inheritance relations for a long time, which is connected with the duration of the development of these states. The institute of these legal relations has passed certain stages, and despite the fact that each country improves and implements them with some features, the basic principles of inheritance remain unchanged, because the institute of hereditary legal relations is one of the key in the system of civil law.

Keywords: inheritance law, inheritance legal relations, inheritance, will, civil law, foreign experience.

УДК 336.672
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-674-678

Євген ПАЛКОВСЬКИЙ[©]
кандидат економічних наук
(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ДІЙ З ПРИХОВУВАННЯ БАНКРУТСТВА, ФІКТИВНОГО БАНКРУТСТВА ЧИ ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА

У статті розглянуто основні аспекти та засади щодо методологічного забезпечення під час проведення судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, які базуються на основних принципах та положеннях «Загального методичного підходу».

Крім того, у статті розглянуто предмет та об'єкт судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, основні експертні завдання, методи дослідження, наведено загальний алгоритм проведення експертизи, вказано шляхи вдосконалення ефективної протидії приховуванню банкрутства, фіктивному банкрутству чи доведення до банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, доведення до банкрутства, зобов'язання, ліквідність, неплатоспроможність, приховування банкрутства, фіктивне банкрутство.

Постановка проблеми. Проблема розслідування злочинів у сфері господарювання, а саме кримінального банкрутства, є однією з найбільш складних у боротьбі з економічною злочинністю і має латентний характер.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з питаннями щодо виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, провідну роль відіграє судово-економічна експертиза.

Висновок судово-економічної експертизи є одним із джерел доказів у судовому процесі стосовно встановлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, що дозволяє суду виявити та закріпити факт скоєння злочину або його відсутність.

Треба зазначити, що з метою сприяння ефективній протидії фіктивному банкрутству, доведенню суб'єктів господарювання до банкрутства, а також незаконним діям у разі банкрутства доцільно постійно вдосконалювати законодавчу базу й застосування її норм.

Мета статті: висвітлення основних аспектів та засад щодо методологічного забезпечення під час проведення судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Ринкова економіка передбачає відсутність обмеження в розмірах отриманого прибутку, проте підвищує ймовірність фінансових ризиків, що за певних обставин може призвести до різкого погіршення фінансового стану суб'єкта господарювання, падіння його платоспроможності, а в деяких випадках – до реального банкрутства.

Подібна ситуація виникає під впливом як об'єктивних чинників, так і суб'єктивних, останні з яких пов'язані з навмисними діями посадових осіб суб'єкта господарювання, які за правовим визначенням ідентифікуються як економічні злочини.

Однією з особливостей таких злочинів є те, що вчиняються вони із використанням складних комбінацій, заплутаних схем та супроводжуються приховуванням даних в первинних документах та реєстрах бухгалтерського обліку. Як правило, такі умисні дії (бездіяльність) посадових або сторонніх осіб, які мають вплив на діяльність суб'єкта

господарювання, створюють умови для навмисного банкрутства з метою його подальшої приватизації за безцінь. Особливістю розслідування цих злочинів є те, що значна частина з них може бути доказаною лише з використанням комплексу науково-обґрунтованих ефективних методів перевірки і дослідження, вагоме місце серед яких посідають спеціальні знання в галузі судової економічної експертизи.

Бухгалтерські документи, які відображають господарську діяльність підприємств, є одним із основних видів доказів у справах про розкрадання майна, грошових коштів та інших економічних злочинів. Корисливі злочини, які вчиняються у сфері економіки, характеризуються латентністю (прихованістю). Тому для їх розкриття необхідно володіти не лише тактикою виявлення, але й методикою, в основу якої покладено способи використання обліково-бухгалтерської, фінансової та статистичної документації [6, с. 4–5].

Для проведення досліджень судово-економічна експертиза повинна мати у своєму розпорядженні розроблену ефективну методику, використання якої сприятиме нормативному і документальному обґрунтуванню ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

Треба зазначити, що Кодексом України з процедур банкрутства [1], який набрав чинності 21 квітня 2019 року, банкрутство визначається як «визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури».

Статтю 219 Кримінального кодексу України [2] уточнюється поняття «доведення до банкрутства» як «умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору».

Крім того, згідно з п. 2 ст. 215 Господарського кодексу України [3] фіктивним банкрутством визнається завідомо неправдива заява суб'єкта підприємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою. Установивши факт фіктивного банкрутства, тобто фактичну платоспроможність боржника, суд відмовляє йому у задоволенні заяви про визнання банкрутом і застосовує санкції, передбачені законом.

Відповідно до статті 3 наказу Міністерства економіки України [5] фіктивним може бути визнано банкрутство в разі, якщо підприємство-боржник не задовольнило вимоги кредиторів і зобов'язання перед бюджетом у повному обсязі на момент його звернення до господарського суду із заявою про визнання своєї неплатоспроможності.

Водночас проблемною процедурою є економічне обґрунтування ознак доведення до банкрутства, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між відповідними діями (бездіяльністю) і фактичним банкрутством, оскільки для вчинення злочинних дій використовуються легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності тощо). Вирішення цієї проблеми потребує ґрунтовних, досконалих спеціальних знань в галузі економіки, які забезпечують отримання надійних доказів, особливо, коли такі знання використовуються у формі судово-економічної експертизи.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [4].

Отже, судово-економічна експертиза, як форма реалізації спеціальних знань, має важливе значення для виявлення обставин доведення до банкрутства, вже встановлених кримінальним провадженням, виявлення нових обставин, а також для ухвалення обґрунтованих рішень під час судового розгляду справи.

На сьогодні експерти-економісти під час проведення судових економічних експертиз доведення до банкрутства використовують «Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» [5], а також «Методику проведення судово-економічних експертиз з питань банкрутства, фіктивного

банкрутства та доведення до банкрутства підприємств», зареєстровану в Реєстрі методик проведення судових експертиз (реєстраційний код 11.2.47) [7].

Відповідно до класифікації експертних методик вона належить до виду окремих методик, які вирішують типові завдання (підзавдання) виду, підвиду експертизи, в цьому разі – експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій.

Згідно з цією методикою перевіряється рівень забезпечення зобов'язань кредиторів за аналізований період, який характеризується такими показниками:

- забезпечення зобов'язань боржника всіма його активами (відношення суми активів боржника до суми його зобов'язань);
- забезпечення зобов'язань боржника його оборотними активами (відношення оборотних активів до суми зобов'язань боржника);
- розмір чистих активів (різниця між сумою активів підприємства та сумою його зобов'язань).

Якщо під час розрахунку цих показників за досліджуваній період їх значення погіршилися, встановлюються причини, що викликали ці негативні зміни. Для цього експертом аналізуються договори, які були укладені підприємством із контрагентами на предмет відповідності зазначених у них цін загальноринковому їх рівню, а також вигідності умов виконання договорів для підприємства, тобто відповідності ринковій кон'юктурі, яка характеризується показниками ціни, обсягу реалізації і якості продукції, конкуренції та іншими.

Навмисне доведення суб'єкта підприємництва до банкрутства може мати різноманітні цілі:

- приховування розкрадання бюджетних коштів та фінансових шахрайств;
- уникнення оподаткування;
- невиконання боргових зобов'язань перед кредиторами;
- усунення конкурента або захоплення контролю над підприємством чи його активами.

Класичним прикладом є доведення до банкрутства державного підприємства із наступною «дешевою» його приватизацією.

Проте найчастіше суб'єкти господарювання доводяться до банкрутства за схемою, за якої на підприємстві-боржнику акумулюються всі пасиви, що збільшує його неплатоспроможність та одночасно, ще до початку процедури банкрутства, виводяться його активи (ліквідна їх частина) на новостворене підприємство.

У будь-якому разі економічний злочин залишає свій слід у бухгалтерській документації (первинні документи, зведені реєстри, фінансова звітність), укладених угодах та інших документах.

У випадку навмисного банкрутства суб'єкта підприємництва показники його фінансово-господарської діяльності характеризуються значним відхиленням від середніх значень, які сформувалися в економічному середовищі функціонування цих суб'єктів і тенденцій розвитку економіки.

Треба зазначити, що вказане явище супроводжується різноманітними діями, які спрямовані на порушення фінансово-господарської системи підприємства – дії організаційного характеру:

- зміна складу керівників;
- засновників підприємства;
- недотримання встановленої законом черговості під час ухвалення рішень (складання і надання підроблених документів, фальсифікація рішення ради директорів, не проведення зібрання акціонерів, призначення керівниками підставних осіб);
- дії, які виявляються внаслідок укладання завідомо невігідних для підприємства договорів: продаж майна (товарів, послуг та інших цінностей) підприємства за цінами, що є нижчими від ринкових;
- укладання кредитних договорів, договорів позики (отримання кредиту на основі надання кредитній установі завідомо неправдивої інформації);
- видача безвідсоткових кредитів на невизначений термін або особі, яка не в змозі повернути кредит;
- укладання кредитних договорів із підвищеною відсотковою ставкою;
- надання гарантій або майна під заставу для забезпечення виконання зобов'язань фінансово неплатоспроможного контрагента;
- укладання договорів оренди основних засобів, без яких діяльність

підприємства є неможливою.

Крім того, характерними ознаками вказаного економічного явища можуть також бути:

- передавання майна до статутного капіталу дочірніх підприємств;
- перерахування грошових коштів за продану продукцію, виконані роботи чи надані послуги на рахунки підставних осіб;
- невнесення до балансу доходів або приховування виручки, приховування банківських вкладів;
- необґрунтоване зменшення або збільшення штату підприємства; невиконання зобов'язань по сплаті обов'язкових платежів та ін.

За наявності вказаних ознак підвищується ймовірність того, що підприємство-боржник буде не спроможне виконати свої зобов'язання перед кредиторами у зв'язку із погіршенням платоспроможності.

Під час проведення експертного дослідження у кримінальному провадженні експерт-економіст повинен дослідити питання стосовно виявлення ознак доведення до банкрутства суб'єкта господарювання за визначений період. Цей процес є складним, оскільки це економічне порушення має замаскований характер і вимагає застосування комплексу методів, прийомів дослідження економічної діяльності суб'єкта господарювання. Для проведення дослідження експерту-економісту надаються такі документи:

- баланс (звіт про фінансовий стан) (форма № 1, для суб'єктів малого підприємництва – форма № 1-м);
- звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) (форма № 2, для суб'єктів малого підприємництва форма № 2-м);
- звіт про рух грошових коштів (форма № 3);
- звіт про власний капітал (форма № 4);
- примітки до річної фінансової звітності;
- інформація з інших форм звітності залежно від організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, виду та сфери діяльності тощо;
- виписки про рух коштів по банківському рахунку;
- акт звірки взаєморозрахунків із контрагентами;
- установчі документи;
- договори та документи, на підставі яких проводилось відчуження або придбання майна боржника, збільшення або зменшення кредиторської заборгованості, зміни в структурі активів та інші документи.

При цьому в процесі дослідження експерт-економіст використовує низку методів економічного аналізу, які становлять методологічну базу дослідження і які дозволяють виявити неузгодженість у фінансово-господарській діяльності підприємства, що відображається в бухгалтерській документації. Такими методами економічного аналізу є:

- горизонтальний аналіз;
- вертикальний аналіз;
- трендовий аналіз;
- аналіз відносних показників;
- порівняльний аналіз [7].

Висновки. Отже, під час виконання експертного дослідження виникає необхідність вносити зміни до типової методики, пристосовуючи її до конкретного експертного завдання, використовується окрема (конкретна) методика, яка є результатом творчого підходу експерта-економіста. Така методика являє собою план, схему проведення конкретного експертного дослідження, рішення конкретного експертного завдання і складається експертом під час проведення кожної окремої експертизи.

Підсумовуючи вищевикладене, проведення судових економічних експертиз із врахуванням ускладнення економічних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, а відтак і різноманітних способів, схем здійснення латентних економічних порушень щодо навмисного доведення суб'єкта господарювання до банкрутства, потребує і відповідного вдосконалення методичних прийомів дослідження за цього виду експертиз.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/2341-14#Text.

3. Господарський кодекс України від 16.01.2003. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4361-15#Text>.

4. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014665-06#Text>.

6. Шаповалов Р. А. Правове забезпечення проведення судово-економічних експертиз : практ. посібник. Київ : ІСТЕ СБУ, 2021. 75 с.

7. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL : <http://www.rmpse.minjust.gov.ua/page/18>.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva vid 18.10.2018 [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures of October 18, 2018]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>. [in Ukr.].

2. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 [The Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

3. Hospodars'kyy kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4361-15#Text>. [in Ukr.].

4. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination] : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy shchodo vyyavlennya oznak neplatospromozhnosti pidpryyemstva ta oznak diy z prykhovuvannya bankrutstva, fiktynvoho bankrutstva chy dovedennya do bankrutstva [On approval of Methodical recommendations on identifying signs of insolvency of the enterprise and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankruptcy] : nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19.01.2006 № 14. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014665-06#Text>. [in Ukr.].

6. Shapovalov, R. A. (2021) Pravove zabezpechennya provedennya sudovo-ekonomichnykh ekspertyz [Legal support of forensic economic examinations] : prakt. posibnyk. Kyiv : ISTE SBU. 75 p. [in Ukr.].

7. Reyestr metodyk provedennya sudovykh ekspertyz [Register of methods of forensic examinations]. URL : <http://www.rmpse.minjust.gov.ua/page/18>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevgen Palkovskiy. Methodology of forensic economic examination to identify signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or taking to bankruptcy. In the article basic aspects and principles are considered in relation to the methodological providing from realization of judicial-economic examination on questions the exposure of signs of operating under the concealment of bankruptcy, fictitious bankruptcy or taking to bankruptcy, that is based on basic principles and positions of «General methodical approach».

In addition, the article considers the subject and object of forensic economic examination to identify signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or taking to bankruptcy, the main expert tasks, research methods, provides a general algorithm for examination, indicates ways to improve effective counteraction to concealment bankruptcy, fictitious bankruptcy or taking to bankruptcy.

When conducting an expert investigation in criminal proceedings, the expert economist should investigate the issue of identifying signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankruptcy of the entity for a certain period. This process is difficult, because this economic violation is disguised and requires the use of a set of methods, techniques for studying the economic activity of the entity.

Thus, when performing expert research there is a need to make changes to the standard methodology, adapting it to a specific expert task, a separate (specific) technique is used, which is the result of the creative approach of the expert economist. This technique is a plan, a scheme of a specific expert study, the solution of a specific expert task and is made by an expert during each individual examination.

Summarizing the above, conducting forensic economic examinations, taking into account the complexity of economic relations between economic entities, and hence the various ways, schemes of latent economic violations to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankruptcy, requires appropriate improvement of research methods expertise.

Keywords: *bankruptcy, taking is to bankruptcy, bankruptcy liabilities, liquidity, insolvency, concealment of bankruptcy, fictitious bankruptcy.*

Василь ПОЛИВАНЮК[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

Дмитро БОДИРІВ[©]
викладач

Олег ЗАВІСТОВСЬКИЙ[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРАВОВІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВОГНЕВОЇ ТА ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СПІВРОБІТНИКІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Надано узагальнені відомості з організаційно-правових основ вогневої та фізичної підготовки співробітників територіальних органів Національної поліції України. Розглядаються питання обов'язкового вивчення співробітниками поліції як практичної, так і теоретичної частини вогневої підготовки, а в межах фізичної підготовки – обов'язкового вивчення профілактики травматизму. Незважаючи на те, що нормативне регулювання проведення занять з фізичної та вогневої підготовки є досить повне, існують певні питання в організації цього процесу, які не сприяють належній фізичній та вогневій підготовці співробітників. Відсутність елементарних навичок безпечного поводження з вогнепальною зброєю (при підготовці зброї до несення служби, виконання навчально-тренувальних стрільб), нерозуміння або невиконання норм заходів щодо забезпечення безпеки, низький рівень дисциплінованості є однією з проблем вітчизняної системи вогневої підготовки. У результаті проведеної роботи виявлено теоретичні передумови актуальності досліджуваної проблеми. У статті аналізується метод кейс-стадій, ділові ігри тощо. Визначаються шляхи вирішення і засоби введення в навчальний процес інтерактивних освітніх технологій для формування у співробітників поліції загальнокультурних і професійних компетенцій необхідних в їх службовій діяльності.

Ключові слова: вогнева підготовка, фізична підготовка, працівники поліції, вогнепальна зброя, методика організації занять.

Постановка проблеми. Готовність виконати на високому рівні поставлені службові завдання, в тому числі і в екстремальних умовах – основний обов'язок кожного співробітника поліції. Саме тому вогнева та фізична підготовка є важливими складовими частинами професійної підготовки співробітників МВС України. Сутність вогневої та фізичної підготовки співробітників поліції полягає у формуванні висококласних фахівців, здатних приймати самостійні і найбільш оптимальні рішення в різних ситуаціях, а також вміти застосовувати та використовувати при необхідності вогнепальну зброю і фізичну силу. Результат будь-якої операції по припиненню протиправних дій залежить від морально-вольових якостей, фізичної підготовленості

© В. Поливанюк, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3295-4434>
vasiliyd.pol@gmail.com

© Д. Бодирів, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1070-619X>
bodyrev@ukr.net

© О. Завістовський, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0126-5102>
k_tsp@dduvs.in.ua

співробітників, їх вміння досконало володіти табельною зброєю і впевнено застосовувати або використовувати її в складній, швидко мінливій ситуації. Результати комісійних перевірок територіальних органів та освітніх організацій Національної поліції України дають підстави зробити висновок, що рівень тактико-спеціальної, вогневої та фізичної підготовки як вже діючих співробітників поліції, так і випускників навчальних закладів продовжує залишатися на недостатньому рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика тренування з точки зору формування технічних й тактичних дій в умовах короткого строку навчань або невеликої кількості практичних стрільб з метою забезпечення особистої безпеки розглядалися у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: Л. Ванштейна, С. Московкіна, М. Тамішева, М. Жиліна, І. Ратова, В. Форфель, А. Алексієва, В. Артемева, Л. Виготського, Л. Кандибовича, Г. Костюка, С. Максименко, Р. Найдифер. У світовій практиці різними школами накопичено досвід у методиці професійної підготовки поліцейських, діяльність яких пов'язана з практичним застосуванням вогнепальної зброї. Сучасна наука і освіта дозволяє підготувати майстра своєї справи. Історично склалося так, що методика бойової підготовки, включаючи вогневу підготовку, складена і відпрацьована здебільшого тільки для чоловіків. На сьогоднішній день зміни, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, характеризуються зростаючою вимогою рівності між чоловіком і жінкою з урахуванням гендерного підходу. Основними труднощами, з якими стикаються початківці-стрілки, є такі: хвилювання на вогневому рубежі; відчуття небезпеки при поводженні з бойовою зброєю; бажання абсолютно точно розташувати прицільні пристосування в точці прицілювання; самооборонний рефлекс стрілка на очікуванні звуку пострілу і віддачі зброї, який проявляється в різкому скороченні груп м'язів.

Метою дослідження є правових та методичних основ організації вогневої та фізичної підготовки співробітників територіальних органів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. У разі неефективного, неправильного або невмілого застосування фізичної сили або вогнепальної зброї можуть постраждати не тільки співробітники поліції, а й громадяни, які випадково опинилися в місці безпосереднього фізичного контакту співробітника поліції і правопорушника. Тому застосування фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї, так само, як і підготовка до їх застосування, повинні бути строго регламентовані нормами права. Необхідність проведення спеціальної службової підготовки та періодичних перевірок професійної придатності до дій в умовах, пов'язаних із застосуванням фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї, встановлені в ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» [1]. У даній статті встановлюється право співробітників поліції застосовувати фізичну силу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю, а також їх обов'язок проходити підготовку до їх застосування. Зміст підготовки встановлюється нормативними актами, які приймаються органами МВС України. Професіонал у будь-якій сфері діяльності повинен бути не тільки компетентним і знаючим працівником, а й творцем нового рівня соціальності, відповідальним за результати своєї праці, бути вимогливим до себе і до своїх колег, володіти активною громадянською позицією. Шлях до цього – розвиток, орієнтований на практику освіти, отримання відповідних знань, умінь і навичок. Професійне навчання проводиться з метою надбання співробітниками основних професійних знань, умінь і компетенцій, необхідних для виконання службових обов'язків, у тому числі пов'язаних із застосуванням фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї.

Перерахуємо види професійної та фізичної підготовки, які повинні проходити співробітники поліції. До них відносяться:

1. Службова підготовка.
2. Правова підготовка.
3. Вогнева підготовка.
4. Фізична підготовка.

Якщо службова і правова підготовка співробітників поліції містить тільки теоретичну частину, оскільки передбачає отримання необхідних при здійсненні професійної діяльності знань, то вогнева та фізична підготовка містить як теоретичну, так і практичну частину, оскільки, крім засвоєння теоретичних знань, вимагає вироблення у співробітників поліції практичних навичок і умінь.

Розглянемо найбільш докладно метод кейс-стаді у практичному навчанні з вогневої підготовки курсантів. Суть кейс-стаді полягає в тому, що здобувачам вищої освіти пропонують осмислити реальну ситуацію, опис якої одночасно відображає не тільки будь-яку практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти при її вирішенні. При цьому в кейсі відсутній чітко виражений набір вихідних даних, які необхідно використовувати для отримання єдино правильного рішення. (Кейс буквально означає «проблемна ситуація»). Замість цього необхідно повністю осмислити ситуацію, викладену в кейсі, самому виявити проблему і питання, які потребують вирішення. Таким чином, забезпечується розвиток самостійності та ініціативності, вміння орієнтуватися в широкому колі питань, пов'язаних з різними аспектами професійної діяльності.

Кейс метод сьогодні є найбільш складною інтерактивною технологією, який містить й інші методи пізнання як:

- 1) моделювання (побудова моделі ситуацій);
- 2) ігрові (пейнтбольні ігри);
- 3) евристичні (мозковий штурм, мозкова атака) як пошукові, де I етап – інтегрування ідей, а II етап – аналіз ідей.

- 4) дискусія – обмін поглядів з проблеми та шляхи її вирішення. При цьому дискусія як метод займає центральне місце в аналізі проблемних ситуацій. Учасники повинні володіти зрілістю мислення, самостійністю суджень, володіти необхідною компетенцією у цій сфері діяльності, про яку йдеться [4].

Так, на заняттях з вогневої підготовки в теоретичній частині вивчаються тактико-технічні характеристики зброї і боєприпасів, правові підстави їх застосування, способи забезпечення особистої безпеки особи, їх застосовує, та оточуючих. У практичній частині занять відбувається регулярне відпрацювання у співробітників поліції навичок володіння зброєю, дотримання заходів безпеки при поводженні з ним, відпрацьовуються встановлені нормативи з вогневої підготовки. На заняттях з фізичної підготовки вивчаються і відпрацьовуються вправи, які мають службово-прикладне значення, спрямовані на підвищення загальної фізичної підготовки співробітників поліції. Безпосереднє проходження вогневої та фізичної підготовки в територіальних підрозділах регулюється локальними нормативними актами, які видаються щорічно начальниками територіальних підрозділів [2].

У практичній частині відпрацьовуються різні вправи стрільб, відпрацьовуються нормативи щодо володіння вогнепальною зброєю, здійснення пострілів. Традиційно практичний розділ вогневої підготовки містить:

- проведення практичних тренувань з відпрацювання нормативів з вогневої підготовки, підготовка до стрільби, здійснення пострілу «вхолосту» (без використання бойових патронів), прийоми стрільби з різних видів зброї, а також метання навчальних гранат;

- практичні стрільби, в ході яких відпрацьовуються вправи курсу стрільб з різних видів вогнепальної зброї, метання ручних гранат, а також тактика їх застосування при здійсненні оперативно-службової діяльності.

Нині у процесі навчання вогневої підготовки курсанти (слухачі) напружують певний алгоритм дій (руховий стереотип – стереотип тиру), що не відповідає реальним діям співробітника в обстановці застосування зброї під час несення служби з охорони громадського порядку [3]. Сьогодні у процес навчання, підсумкових атестацій курсантів і слухачів не вміщені стрілецькі вправи, які передбачають їх виконання в умовах обмеженої освітленості.

Стан професійної службової та фізичної підготовки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання свідчить про те, що частина її складових вимагає модернізації. Питання відбору абітурієнтів, критерії оцінки вогневої підготовленості на різних етапах їх навчання і, нарешті, підбір ефективних засобів і методів спеціальної підготовки дуже недосконалі (відсутня методика навчання стрільбі з пістолета в умовах обмеженої освітленості і недостатньої видимості в Наказах закладів вищої освіти України і вимагає проведення спеціальних досліджень, в тому числі для розробки і наукового обґрунтування методики навчання курсантів при стрільбі на ближніх дистанціях в умовах обмеженої освітленості [4].

В умовах недостатньої освітленості, пропонуємо:

- 1) в умовах небезпеки зупинитись, припинити ведення вогню, при збільшенні небезпеки – присісти, лягти;

- 2) при вході у неосвітлене приміщення заплющити обидва ока і при першому кроці розплющити;
- 3) при переслідуванні злочинця, який забіг у неосвітлене приміщення заплющити одне око;
- 4) поліцейський повинен мати двосекційний ліхтар (звичайний та стробоскоп);
- 5) при осліпленні і одночасному русі використовуйте принцип козирка;
- 6) при недостатньому освітленні для того, щоб роздивитись об'єкт, дивіться не на нього, а трохи у бік;
- 7) перед виходом на вулицю у нічний час подивіться на червоний ліхтар;
- 8) медичні способи: 1 таблетка кофеїну, приймати за 30 хвилин до екстремальної ситуації, вона діє 30 – 50 хвилин (підвищує гостроту зору на 30 %), також необхідно приймати вітамін С [5].

Варто відзначити, що під час навчального процесу вогневій та тактичній підготовці потрібно проводити заняття з поліцейськими за умов недостатньої освітленості. Для того, щоб він отримував певні навички та відбулась первинна адаптація до цих умов. А також розвивати методики проведення оцінки обстановки за даними умовами з органами слуху та нюху. Відпрацьовувати тактику переміщення та тактику дій спочатку в умовах гарного освітлення, а потім відпрацьовувати в екстремальних умовах.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що необхідність проведення занять з вогневої та фізичної підготовки виступає одним з основних елементів службової підготовки не тільки для здобувачів вищої освіти в закладах МВС, а й в підрозділах Національної поліції України. Незнання або недостатнє володіння вогнепальною зброєю може призвести не тільки до неефективних дій співробітників поліції в тих чи інших ситуаціях, а й до загибелі і поранень працівників поліції і сторонніх громадян.

Значним видом контролю за правомірним застосуванням чи використанням вогнепальної зброї співробітниками поліції також є недержавний контроль, який здійснюється правозахисними організаціями, засобами масової інформації, а також іншими представниками громадянського суспільства. Незважаючи на те, що коло контрольних повноважень суб'єктів даного виду контролю не настільки невелике, воно досить часто буває результативним. Його мета – залучити громадськість, забезпечити об'єктивну і професійну діяльність правоохоронних органів. Дуже часто саме результати діяльності учасників даного виду контролю дозволяють задіяти до аналізу ситуації застосування чи використання вогнепальної зброї співробітником поліції додаткові незалежні сили вищих підрозділів та інших державних органів.

Таким чином, застосування зброї співробітниками поліції знаходиться не тільки в жорстких правових межах, а й є об'єктом спостереження досить широкого кола суб'єктів контролюючо-наглядової діяльності, що, з одного боку, здатне зробити негативний вплив на психологічну готовність поліцейського до застосування чи використання вогнепальної зброї, а з іншого – виступає важливою гарантією забезпечення безпеки, бар'єром для неправомірного порушення прав і свобод громадян, а також засобом протидії зловживанню службовими повноваженнями співробітників поліції.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
2. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: зб. матеріалів МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; каф. спец. фіз. підготовки. Харків : ХНУВС, 2017. URL : univd.edu.ua.
3. Семенюк В. І., Лавров О. Ю., Гришин М. В., Руденко М. М., Кравчук А. М. Комплексний підхід до навчання вогневій підготовці з використанням інноваційних технологій. *Системи озброєння і військова техніка*. 2015. № 1. С. 186–190.
4. Циркуленко А. М. Особливості виконання службово-бойових завдань. *Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони : матеріали регіон. круглого столу (м. Харків, 19 квіт. 2019 р.)*. Харків : ФОП Бровін О. В., 2019. Вип. 3. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8745/Vykonannia%20sluzhbovo_Tsyrkulienko_A_M_Tsyrkulienko_S_S_Zubach_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
5. Стрельба в темноті и при недостаточном освещении. URL : <https://lastday.club/low-light-shooting-guide>.

Надійшла до редакції 08.12.2021

References

1. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. [in Ukr.].
2. Pidhotovka politseys'kykh v umovakh reformuvannya systemy MVS Ukrayiny [Training of police officers in the conditions of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : zb. materialiv MVS Ukrayiny, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav ; kaf. spets. fiz. pidhotovky. Kharkiv : KHNUVS, 2017. URL: univd.edu.ua. [in Ukr.].
3. Semenyuk, V. I., Lavrov, O. Yu., Hryshyn, M. V., Rudenko, M. M., Kravchuk, A. M. (2015) Kompleksnyy pidkhid do navchannya vohneviy pidhotovtsi z vykorystanniam innovatsiynyykh tekhnolohiy [A comprehensive approach to training in fire training using innovative technologies]. *Systemy ozbroynennya i viys'kova tekhnika*. № 1, pp. 186–190). [in Ukr.].
4. Tsyrykulyenko, A. M. (2019) Osoblyvosti vykonannya sluzhbovo-boyovykh zavdan' [Features of service and combat missions]. *Aktual'ni pytannya zabezpechennya sluzhbovo-boyovoyi diyal'nosti syl sektoru bezpeky i oborony : materialy rehion. kruhloho stolu (m. Kharkiv, 19 kvit. 2019 r.)*. Kharkiv : FOP Brovin O. V. Issue 3. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8745/Vykonannia%20sluzhbovo_Tsyrykulyenko_A_M_Tsyrykulyenko_S_S_Zubach_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukr.].
5. Strel'ba v temnote i pri nedostatochnom osvishchenii [Shooting in the dark and in low light]. URL: <https://lastday.club/low-light-shooting-guide>. [in Russ.].

ABSTRACT

Vasyl Polyvaniuk, Dmytro Bodyriev, Oleh Zavistovskyi. Legal basis of organization of fire and physical training of employees of territorial bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The article presents generalized information on the organizational and legal basis of fire and physical training. The issues of obligatory study by police officers of both practical and theoretical part of fire training, and within the framework of physical training – obligatory study of injury prevention are considered. Despite the fact that the regulations on physical and fire training are quite complete, there are certain issues in the organization of this process that do not contribute to the proper physical and fire training of employees. Lack of basic skills of safe handling of firearms (in preparing weapons for service, training shooting), lack of understanding or non-compliance with security measures, low level of discipline is one of the problems of the domestic fire training system. As a result of the carried out work the theoretical preconditions of urgency of the investigated problem are revealed. The article analyzes the method of case stages, business games. The ways of the decision, and means of introduction in educational process of interactive educational technologies for formation at police officers of general cultural and professional competences necessary in their official activity are defined.

A special role and place in the professional development of a person, including a police officer, is given to sports activities. Sport as an integral part of physical culture educates the employee's desire to win, achieve high results, mobilizes physical, mental and moral qualities. Sport enables police officers to develop their physical and volitional qualities, strengthen their health and prolong their longevity, which is one of the most pressing public health problems in the current environment. Physical training as one of the forms of continuous improvement of professionalism of police officers ensures their readiness to perform official tasks and maintain high efficiency during service. During the training process, fire and tactical training is conducted with police officers in conditions of insufficient education. In order for him to gain certain skills and to initially adapt to these conditions. It is necessary to develop methods of assessing the situation under these conditions with the organs of hearing and smell. Practice movement tactics and action tactics first in good lighting conditions, and then work out in extreme conditions.

Keywords: fire training, physical training, police officers, firearms, organizing classes methods.

УДК 343.98: 343.131
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-684-690

Володимир ПРИЛОВСЬКИЙ[©]
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПОСОБІВ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Досліджено деякі аспекти криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Розглянуто спосіб вчинення кримінального правопорушення як елемент криміналістичної характеристики вказаного протиправного діяння, а також зв'язок з іншими елементами. Розглянуто погляди вчених щодо формулювання та трактування вказаного елемента криміналістичної характеристики стосовно як протиправної (злочинної) діяльності загалом, так і окремих видів кримінальних правопорушень.

Визначено основні способи втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, зокрема: використання або погроза використання фізичного насильства (побиття, завдання тілесних ушкоджень); психічний примус (погроза завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, залякування); зловживання особою матеріальною або іншою залежністю від неї неповнолітнього; компрометація чи шантажування (погроза видати компрометуючу інформацію інтимного чи особистісного характеру); обіцянка винагороди за вчинене протиправне діяння; розпалювання низьких почуттів (помсти, заздрості).

Ключові слова: неповнолітній, протиправна діяльність, криміналістична характеристика, розслідування, втягнення, спосіб (способи), кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Сучасні процеси, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність отримання істинної інформації, її аналізу, систематизації та використання з метою реформування не тільки певних структур та організацій, а й законодавства загалом. Вкрай важливим елементом функціонування суспільства є його моральні цінності та забезпечення їх належної реалізації громадянами. При цьому одним з найбільш небезпечних кримінальних правопорушень не тільки проти моральності, а й з упевненістю можна зазначити – і для суспільства в цілому – є втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність [19, с. 106]. Серед них втягнення осіб у зайняття жебрацтвом, азартними іграми, пияцтво тощо за кількістю проявів досить різко виділяється безпосереднє вчинення протиправної діяльності, особливо в кримінальному напрямку. Особливу занепокоєність викликає те, що серед найбільш поширених протиправних діянь, в які втягуються неповнолітні, треба назвати крадіжки, грабежі, незаконний обіг наркотичних засобів, хуліганство. З огляду на те, що досліджувана категорія кримінальних правопорушень вчиняється до досягнення особами повноліття, це зумовлює негативні зміни у свідомості останніх, вказане стає так званою «початковою школою» злочинців, що в подальшому призводить до рецидивів кримінальних протиправних проявів і непередбаченого поширення відвертої злочинності. Одразу треба наголосити на значенні проведення системного аналізу об'єктивних умов, в яких здійснюється втягнення в злочинне діяння, а також його способів. Тому розгляд визначеного елемента криміналістичної характеристики є необхідним та своєчасним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Серед науковців, які у своїх роботах розглядали питання способів вчинення злочину, треба виділити таких: Р. Белкін, В. Гацелюк, В. Журавель, С. Зав'ялов, Г. Зуйков, А. Ікаєв, Д. Кирюха, В. Колмаков, В. Коновалова, В. Кудрявцев, М. Куратченко, О. Полікашина, О. Сажаєв, М. Салтевський, О. Сокол, В. Соловійов, В. Тіщенко, Д. Флорія й інші. Але в їх роботах способи втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність як елемент криміналістичної характеристики докладно досліджувались частіше з кримінально-

© В. Приловський, 2020
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4490-6301>
k_ksmp@dduvs.in.ua

правового чи кримінологічного погляду. Треба зазначити, що способи втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність потребують комплексного підходу до дослідження через призму вивчення різних думок науковців та емпіричного матеріалу.

Метою статті є проведення криміналістичного аналізу способів під час розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Способи втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність треба вважати одним з центральних елементів у структурі криміналістичної характеристики цієї категорії кримінальних правопорушень. Це пояснюється низкою факторів, зокрема тим, що конкретні способи втягнення зумовлюють відповідну слідову картину. Крім того, певні способи притаманні визначеним групам втягувачів, а також спрямовані на відповідні віктимологічні групи неповнолітніх потерпілих. Тому ми вважаємо за необхідне дослідити повною мірою визначений елемент криміналістичної характеристики.

Стосовно визначення способу вчинення кримінального правопорушення, то, наприклад, Г. Зуйков формулює визначену категорію як систему взаємозумовлених рухливо детермінованих дій, спрямованих на підготовку, вчинення і приховування злочину, що пов'язані з використанням відповідних знарядь і засобів, а також часу, місця та інших сприятливих обставин об'єктивної обстановки вчинення злочину [1, с. 9]. Зі свого боку, С. Зав'ялов на основі власного дослідження вирішив акцентувати на тому, що означена категорія являє собою тріаду способів готування, вчинення та приховування злочину [2, с. 5].

Також вважаємо слушною думку науковців, які відзначають, що способу вчинення кримінального правопорушення притаманні індивідуальна визначеність, відносна стійкість та відображення в навколишньому середовищі у вигляді слідів. Це дозволяє ідентифікувати злочинця за ознаками способу вчинення злочину [3, с. 28]. Зокрема, Д. Кирюха вказує на те, що типовий спосіб вчинення злочину та інформація про нього слугують побудові та висуненню версій, плануванню розслідування, розробці тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, визначенню напрямів криміналістичної профілактики злочинів [4, с. 354].

А вже В. Кудрявцев, з огляду на власні кримінально-правову та кримінологічну позиції розглядає визначений термін як спосіб вчинення злочину, як сукупність прийомів, які злочинець використовує, реалізуючи свої наміри [5, с. 110].

Ми вважаємо доречною думку В. Журавля, який акцентує на тому, що знання типових способів вчинення необережних вбивств дозволяє ефективно застосовувати одну з найбільш ефективних та практичних схем їх розслідування, яка представляється автором у послідовності: від слідів злочину – до способу вчинення злочину; від способу вчинення злочину – до особи злочинця [6, с. 28].

Треба акцентувати на тому, що для процесу планування розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність найбільше значення мають повноструктурні способи. Тому ми підтримуємо позицію М. Салтевського, який наголошував на обов'язковому встановленні структурних способів у розслідуваному злочині, що дозволяє слідчому найбільш повно виявляти його сліди, прогнозувати взаємозв'язок між ними, що нерідко веде до розкриття злочину [7, с. 425].

Поділяючи наукові вищевказані погляди вчених, ми вважаємо, що спосіб вчинення кримінального правопорушення налічує низку складових, зокрема, підготовку, безпосереднє вчинення та приховування. Крім того, треба вказати, що під час вчинення досліджуваного діяння у більшості випадків має місце повноструктурний склад способу, адже здебільшого (97 %) мають місце елементи підготовки й приховування кримінального правопорушення.

Щодо окремих складових способу вчинення зазначимо таке. Зокрема, В. Соловйов вказує на те, що втягнення неповнолітніх відрізняється специфікою механізму індивідуальної злочинної поведінки. Для досягнення мети злочинцем використовується чотирикомпонентна модель впливу на неповнолітнього: залучення в кримінальний контакт; використання фонових чинників; вплив на потенційно віктимогенні «мішені»; стимулювання активності неповнолітнього у сфері «секс-бізнесу». Сумарним результатом дії перерахованих компонентів є схилення до заняття проституцією [8, с. 6].

О. Сажаєв зазначає, що для пізнання сутності розглянутого діяння як об'єкта криміналістичного дослідження важливе значення має формулювання поняття

безпосереднього об'єкта дослідження: систематичного втягнення неповнолітнього у вчинення антигромадських дій [9, с. 193].

Зі свого боку, Д. Флоря зазначає, що у процесі втягнення підлітка до скоєння злочину дорослі вдаються до таких підготовчих дій: підбір підлітків, яких з найбільшою ймовірністю можна залучити до вчинення злочину (робиться ставка на неповнолітніх, які раніше вчиняли протиправні діяння); проведення бесід, прищеплювання інтересу до «злочинної романтики»; вчинення дій, що послаблюють контроль підлітка над своїми діями (спільне вживання алкоголю, наркотиків); ознайомлення та навчання неповнолітніх різних способів здійснення конкретних злочинів, пошук об'єкта злочинного посягання, розподіл ролей між неповнолітніми, навчання підлітків способам приховування слідів злочину, викраденого майна; придбання, приготування знарядь і засобів вчинення злочину, отримання їх у дорослих втягувачів [10, с. 164]. Тобто визначеними підготовчими діями злочинець формує у неповнолітнього злочинний інтерес і нахили, що дозволяють втягнути його до скоєння конкретного кримінального правопорушення.

А. Каєв серед підготовчих дій до втягнення в злочинну діяльність неповнолітнього виокремлює такі: 1) підбір неповнолітніх, яких можна залучити до вчинення злочину, передусім тих, які раніше вчиняли протиправні діяння (65,4 % кримінальних проваджень); 2) формування зацікавленості неповнолітнього в злочинній діяльності (фінансова винагорода, підвищення його авторитету) (62,5 %); 3) послаблення контролю неповнолітнього за власними діями (розпивання спиртних напоїв, уживання наркотичних засобів, психотропних речовин) (60,3 %); 4) ознайомлення неповнолітніх із способами вчинення злочинів, пошук об'єкта злочинного посягання, знарядь і засобів учинення злочинів, розподіл ролей між співучасниками, планування приховування слідів злочину та реалізації викраденого майна (52,2 %) [11, с. 7].

За результатами аналізу судово-слідчої практики було зроблено висновок, що втягувачі застосовували такі заходи щодо підготовки до вчинення кримінального правопорушення:

- планування протиправного діяння – 97 %;
- вибір об'єкта посягання – 76 %;
- підбір неповнолітніх осіб, яких необхідно втягнути у протиправну діяльність – 91 %;
- вибір засобів втягнення – 46 %;
- добір співучасників кримінального правопорушення – 32 %;
- розподіл ролей між співучасниками – 56 %;
- створення у неповнолітнього мотивації до заняття протиправною діяльністю – 65 %.

Загалом, втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність (за наявності інших фактичних обставин) охоплюються випадки вчинення особою дій, спрямованих на формування у свідомості неповнолітнього своєрідної антисоціальної злочинної установки без виникнення наміру вчинити кримінальне правопорушення певного виду.

Способи втягнення неповнолітніх до скоєння злочину різні як за своєю суттю, так і за ступенем суспільної небезпечності. Зважаючи на останній критерій, окремі науковці їх поділяють на дві основні групи: способи, пов'язані і не пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування [10, с. 163]. Випадки більш тяжкого застосування насильства матимуть власну кваліфікацію.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України зазначається, що за змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії. Зазначений наслідок може досягатися за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування, переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів; давання порад про місце й способи вчинення злочину або приховування його слідів; обіцянка приховати сліди злочину, забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо) [12].

Зокрема, на основі власного дослідження судово-слідчої практики О. Сокол визначила, що спосіб досліджуваного кримінального правопорушення складається з двох елементів: а) діяння – втягнення та б) способів втягнення – обіцянок, обману, погроз тощо. О. Сокол наголошує, що все різноманіття способів втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність можна класифікувати за різними підставами: на пов'язані і не пов'язані із застосуванням насильства чи загрози його застосування; засновані на характері вчинення впливу на свідомі і несвідомі сфери психіки неповнолітнього (психічне зараження, навіювання, переконання, примус); на виконання функцій залучення за схемами «один втягувач – один або кілька неповнолітніх» або «група втягувачів – один або кілька неповнолітніх» [13, с. 175].

А вже О. Сажаєв серед способів втягнення неповнолітнього у вчинення антисуспільних дій виділяє такі: а) способи, прямо зазначені в диспозиції статті; б) способи, що встановлюються під час розслідування злочину. Водночас у кожній антигромадській дії є властиві тільки їй способи втягнення неповнолітніх [9, с. 194].

Інші науковці акцентують на тому, що втягнення полягає у впливі на свідомість конкретного неповнолітнього завдяки переконуванню в доцільності, вигідності певної поведінки. Воно здійснюється шляхом умовлянь, залякування, підкупу, обману, розпалювання почуття помсти, заздрощів або інших низьких спонукань, розповідей про легкість і доступність певних дій, навчання способам та прийомам їх виконання тощо [14, с. 58].

Доречно наголошує О. Полікашина на тому, що саме недоведеність способу втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність є підставою для виправдувальних вироків у досліджуваній категорії справ [15, с. 15].

Тому судам необхідно враховувати, що серед різноманітних способів втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність найбільш небезпечним є примушування до вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння. У випадках, коли таке примушування супроводжувалося мордуванням, катуванням, заподіянням середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень, погрозою вбивством, умисним знищенням або пошкодженням майна тощо, відповідальність повинна наставати за сукупністю вчинених злочинів [12].

Крім того, необхідно акцентувати, що найбільш поширеним способом втягнення є такий ненасильницький спосіб, як «пропозиція» вчинити антигромадську дію. Однак на практиці часто виникають труднощі під час характеристики і доведенні цього способу залучення. Позиція про безумовне визнання як способу залучення будь-якої пропозиції дорослого, адресованого неповнолітньому, вчинити антигромадську дію, неправильна. Правильніше говорити про те, що пропозиція вчинити антигромадську дію може являти собою спосіб втягнення, якщо саме воно порушило (зміцнило) бажання (рішучість, прагнення) неповнолітнього здійснити одну з форм антигромадських дій. Необхідно ретельно з'ясувати характер взаємовідносин між дорослим і підлітком, чи усвідомлював дорослий, що своїми діями залучає неповнолітнього в антигромадську поведінку. Ці дані можуть мати суттєве значення для встановлення ролі дорослого у втягненні неповнолітнього у вчинення антигромадської дії. Якщо дорослий не знав про неповноліття особи, залученого ним у вчинення антигромадських дій, він не може підлягати кримінальній відповідальності [16, с. 122].

На основі аналізу судово-слідчої практики нами було визначено основні способи втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, зокрема:

- використання або погроза використання фізичного насильства (побиття, завдання тілесних ушкоджень);
- психічний примус (погроза завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, залякування);
- зловживання особою матеріальною або іншою залежністю від неї неповнолітнього;
- компрометація чи шантажування (погроза видати компрометуючу інформацію інтимного чи особистісного характеру);
- обіцянка винагороди за вчинене протиправне діяння;
- розпалювання низьких почуттів (помсти, заздрості).

Щодо дій щодо приховування наслідків кримінального правопорушення, то Р. Белкін, говорячи про детермінацію способу приховування злочину, відмічає такі моменти: визначають спосіб вчинення злочину впливають ті ж фактори. Зокрема,

об'єктивна обстановка його вчинення; фактори, що характеризують місце і час вчинення дій, що становлять переважно соціальні, побутові, виробничі та інші позиції; якість та властивості матеріальних об'єктів на місці приховування злочину; метеорологічні умови і час приховування [17, с. 774].

А вже А. Ікаєв зазначає, що дії, спрямовані на приховування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (траплялися у 89,3 % кримінальних проваджень), згруповано так: 1) приховування факту вчинення злочину. Це знищення чи маскування матеріальних джерел інформації про злочин, переховування від органів досудового розслідування, відмова від дачі показань чи надання завідомо неправдивих показань, забезпечення алібі, наведення підозри на сторонню особу; 2) приховування матеріальних об'єктів: предметів злочинного посягання (викрадені речі, гроші), речових доказів (засобів і знарядь учинення злочину); 3) спотворення ідеальних слідів (погрози неповнолітньому потерпілому й свідкам, шантаж, залякування неповнолітнього потерпілого та його близьких) [11, с. 7–8].

Зі свого боку, В. Коновалова акцентує на тому, що психічна напруженість під час застосування різних способів приховування і наявність об'єктивних чинників, що створюють певні, непередбачені перешкоди, порушують навіть ретельно продуману логіку приховування і створюють для злочинця можливість допущення безлічі промахів, з одного боку, і одержання важливої інформації для слідчого – з іншого [18, с. 21].

На основі аналізу судово-слідчої практики нами було визначено основні способи приховування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень: знищення слідів протиправного діяння – 72 %, використання компрометуючих матеріалів – 32 %, висунення неправдивого алібі – 43 %, давання неправдивих показань – 52 %, відмова від дачі свідчень – 34 %, вплив на сумлінних учасників кримінального процесу, насамперед свідків і потерпілих – 38 %.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що спосіб втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність містить низку взаємопов'язаних елементів, які в своїй сукупності слугують для більш ефективного проведення окремих процесуальних дій.

Констатуємо вищезазначене, треба наголосити на тому, що способи втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є важливим елементом криміналістичної характеристики, завдяки якому можливо будувати тактику проведення окремих СРД, НСРД та інших процесуальних дій. Вказана складова має важливе значення для розуміння досліджуваної наукової категорії.

Список використаних джерел

1. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / МГУ. Москва, 1970. 31 с.
2. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / НАВСУ. Київ, 2005. 20 с.
3. Гаврилин Ю. В. Расследование преступлений против личности и собственности : учеб. пособие. Москва : Ось-89, 2006. 384 с.
4. Кирюха Д. Е. Особливості профілактичної діяльності слідчого за матеріалами розслідування створення або утримання місць розпусти і звідництва. *Криміналістика у протидії злочинності : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 жовт. 2009 р.)*. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. С. 353–359.
5. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. Москва : ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. 215 с.
6. Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : наук.-практ. посібник. Харків : ТОВ «Одіссей», 2005. 112 с.
7. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 558 с.
8. Соловьев В. С. Предупреждение вовлечения несовершеннолетних в занятие проституцией (по материалам Центрального федерального округа) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Воронеж. ин-т МВД Российской Федерации. Воронеж, 2013. 18 с.
9. Сажаев А. М. Методика расследования вовлечения несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Омская академия МВД России. Омск, 2002. 258 с.
10. Флоря Д. Ф. Расследование вовлечения несовершеннолетних в совершение преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Московская академия МВД России. Москва, 2002. 195 с.
11. Ікаєв А. Р. Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія

управління персоналом». Київ, 2020. 20 с.

12. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27.02.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text>.

13. Сокол Е. В. Организационно-тактические особенности расследования вовлечения несовершеннолетних в совершение преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Краснодарский ун-т МВД России. Краснодар, 2006. 213 с.

14. Кондратов Д. Ю. Відмежування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) від суміжних складів злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 5–62.

15. Поликашина О. В. Расследование вовлечения несовершеннолетних в совершение преступлений и антиобщественных действий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Государственное учреждение «Всероссийский научно-исследовательский институт Министерства внутренних дел России». Москва, 2004. 26 с.

16. Сокол Ю. В. К вопросу о способах вовлечения несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2009. № 4. С. 120–123.

17. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов, 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право. 2001. 846 с.

18. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования : монограф. Харьков : Факт, 2001. 156 с.

19. Kramarenko Yu. Organized crime as a social system: characteristics and trends. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Volume 1. P. 104–116.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Zuykov, G. G. (1970) *Kriminalisticheskoye ucheniye o sposobe soversheniya prestupleniya* [Forensic doctrine of the method of committing a crime] : avtoref. diss. ... d-ra jurid. nauk : 12.00.09 / MGU. Moscow, 31 p. [in Russ.].

2. Zavyalov, S. M. (2005) *Sposib vchynennya zlochynu: suchasni problemy vyvchennya ta vykorystannya u borot'bi zi zlochynnistyuu* [Method of crime: modern problems of study and use in the fight against crime] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / NAVSU. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

3. Gavrilin, Yu. V. (2006) *Rassledovaniye prestupleniy protiv lichnosti i sobstvennosti* [Investigation of crimes against the person and property] : ucheb. posobiye. Moscow : Os'-89, 384 p. [in Russ.].

4. Kyryukha, D. Ye. (2009) *Osoblyvosti profilaktychnoyi diyal'nosti slidchoho za materialamy rozsliduvannya stvorennya abo utrymannya mist' rozpusty i zvidnystva* [Features of preventive activities of the investigator on the materials of the investigation of the creation or maintenance of places of debauchery and pimping]. *Kryminalistyka u protydyi zlochynnosti : tezy dop. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 16 zhovt. 2009 r.)*. Kyiv : Khay-Tek Pres, pp. 353–359. [in Ukr.].

5. Kudryavtsev, V. N. (1998) *Genezis prestupleniya. Opyt kriminologicheskogo modelirovaniya* [Genesis of crime. Experience in criminological modeling]. Moscow : FORUM-INFRA-M, 215 p. [in Russ.].

6. Zhuravel', V. A. (2005) *Rozsliduvannya lehalizatsiyi (vidmyvannya) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom* [Genesis of crime. Experience in criminological modeling] : nauk.-prakt. posibnyk. Kharkiv : TOV «Odissey», 112 p. [in Ukr.].

7. Saltevs'kyy, M. V. (2013) *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi)* [Forensics (in modern terms)] : pidruch. Kyiv : Kondor, 2005. 558 p. [in Ukr.].

8. Solov'ev, V. S. (2013) *Preduprezhdeniye вовлечениya nesovershennoletnikh v zanyatiye prostitutsyyey (po materialam Tsentral'nogo federal'nogo okruga)* [Prevention of the involvement of minors in prostitution (according to the Central Federal District)] : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09 / Voronezh. un-t MVD Rossiyskoy Federatsyi. Voronezh, 18 p. [in Russ.].

9. Sazhayev, A. M. (2002) *Metodika rassledovaniya вовлечениya nesovershennoletnego v soversheniye antiobshchestvennykh deystviy* [Methods of investigation of involvement of the minor in commission of antisocial actions] : diss. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09 / Omskaya akademiya MVD Rossii. Omsk, 258 p. [in Russ.].

10. Florya, D. F. (2002) *Rassledovaniye вовлечениya nesovershennoletnikh v soversheniye prestupleniy* [Investigation of involvement of minors in commission of crimes] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09 / Moskovskaya akademiya MVD Rossii. Moscow, 195 p. [in Russ.].

11. Ikayev, A. R. (2020) *Rozsliduvannya vtyahennya nepovnlitnikh u zlochynnu diyal'nist'* [Investigation of the involvement of minors in criminal activity] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / PrAT «Vyshchyy navchal'nyy zaklad «Mizhrehional'na akademiya upravlinnya personalom». Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

12. *Pro zastosuvannya sudamy zakonodavstva pro vidpovidal'nist' za vtyahennya nepovnlitnikh u zlochynnu chy inshu antyhromads'ku diyal'nist'* [On the application by courts of the legislation on liability for the involvement of minors in criminal or other anti-social activities] :

Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 2 vid 27.02.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text>. [in Ukr.].

13. Sokol, Ye. V. (2006) Organizatsyonno-takticheskiye osobennosti rassledovaniya vovlecheniya nesovershennoletnikh v soversheniye prestupleniya [Organizational and tactical features of the investigation of the involvement of minors in the commission of a crime] : dys. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09 / Krasnodarskiy un-t MVD Rossii. Krasnodar, 213 p. [in Russ.].

14. Kondratov, D. Yu. (2014) Vidmezhuvannya vtyahnennya nepovnolitnikh u zlochynnu diyal'nist' (st. 304 KK Ukrainy) vid sumizhnykh skladiv zlochyniv [Separation of the involvement of minors in criminal activity (Article 304 of the Criminal Code of Ukraine) from related crimes]. *Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrainy*. № 6, pp. 5–62. [in Ukr.].

15. Polikashyna, O. V. (2004) Rassledovaniye vovlecheniya nesovershennoletnikh v soversheniye prestupleniy i antiobshchestvennykh deystviy [Investigation of the involvement of minors in the commission of crimes and anti-social actions] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Hosudarstvennoye uchrezhdeniye «Vserossiyskiy nauchno-issledovatel'skiy institut Ministerstva vnutrennikh del Rossii». Moscow, 26 p. [in Russ.].

16. Sokol, Yu. V. (2009) K voprosu o sposobakh vovlecheniya nesovershennoletnego v soversheniye antiobshchestvennykh deystviy [On the issue of ways to involve a minor in anti-social actions]. *Vestnik Krasnodarskogo universiteta MVD Rossii*. № 4, pp. 120–123. [in Russ.].

17. Kurs kriminalistiki [Course of forensics] : ucheb. posobiye dlya vuzov, 3-ye izd., dop. Moscow : YuNITI-DANA ; Zakon i pravo. 2001. 846 p. [in Russ.].

18. Konovalova, V. Ye. (2001) Ubiystvo: iskusstvo rassledovaniya [Murder: the art of investigation] : monograf. Kharkiv : Fakt, 156 p. [in Russ.].

19. Kramarenko, Yu. (2021) Organized crime as a social system: characteristics and trends. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, pp. 104-116.

ABSTRACT

Volodymyr Prylovskiy. Criminal analysis of ways of involving juveniles in illegal activities.

The article examines some aspects of the forensic characteristics of the involvement of minors in illegal activities. The method of committing a criminal offense is considered as an element of the forensic characterization of the specified illegal act, as well as the connection with other elements. The views of scientists on the formulation and interpretation of this element of forensic characteristics in relation to both illegal (criminal) activities and certain types of criminal offenses are considered.

On the basis of research of judicial and investigative practice the basic ways of involvement of minors in illegal activity are defined, in particular:

- use or threat of use of physical violence (beating, infliction of bodily harm);
- mental coercion (threat of material damage, disgrace in the eyes of peers and comrades, intimidation);
- abuse of material or other dependence of a minor;
- compromising or blackmailing (threat to disclose compromising information of an intimate or personal nature);
- promise of reward for the committed illegal act;
- incitement of low feelings (revenge, envy).

As a result, it is noted that the method of involving minors in illegal activities consists of a number of interrelated elements, which together serve to more effectively conduct certain procedural actions.

Noting the above, it is emphasized that the ways of involving minors in illegal activities are an important element of forensic characterization, due to which it is possible to build tactics for individual SRD, NSRD and other procedural actions. This component is important for understanding the research category.

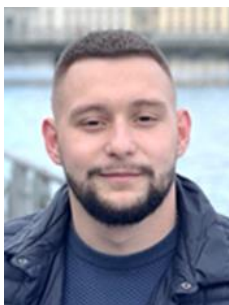
Keywords: *juvenile, illegal activity, forensic characterization, investigation, involvement, method (s), criminal offense.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-691-695

**Андрій
РИБАЛКІН**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Андрій
СИДОРЕНКО**
студент

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Здійснено теоретико-правову характеристику значення засобів масової інформації у забезпеченні гендерної рівності в Україні. Проаналізовано сучасний стан дослідження питань гендерної рівності, з'ясовані семантичні характеристики такого явища, як гендерний паритет у суспільстві. Охарактеризовано підходи до забезпечення гендерного паритету, які мають важливе значення для побудови концепції гендерної рівності у суспільстві та підтримання цієї концепції у засобах масової інформації. Проаналізовано статистичні дані реалізації гендерної рівності у засобах масової інформації як суб'єкта, який має визначальний вплив на суспільну думку щодо значення гендерної рівності та її особливостей. Виокремлено причини гендерної нерівності, одними з яких є необізнаність населення, низька правова культура та непоінформованість. Визначено, що вітчизняні засоби масової інформації характеризуються наявністю гендерних стереотипів, які мають негативний вплив на розвиток паритетності у суспільстві і державі. Зазначено, що для подолання цього явища, ефективним заходом є правове навчання основам гендерної рівності серед здобувачів вищої освіти, які вивчають курси, пов'язані з роботою у засобах масової інформації. Зроблено висновок про те, що діджиталізація суспільства зумовлює актуальність не тільки друкованих засобів масової інформації у забезпеченні гендерної рівності, але й електронних ресурсів, соціальних мереж тощо.

***Ключові слова:** гендер, гендерна рівність, засоби масової інформації, журналістика, медіа, соціальні мережі.*

Постановка проблеми. До числа найбільш актуальних проблем сучасності належить проблема гендерної рівності, подолання усталених дискримінаційних стереотипів в інформаційному суспільстві. Усвідомлення гендерних проблем і усунення різних бар'єрів, які перешкоджають формуванню рівноправних стосунків між чоловіками і жінками, сприяють створенню громадянського суспільства і правової держави.

Проблема гендерної рівності є новою парадигмою досліджень в гуманітарних науках останніх десяти років в Україні. Одним із найбільш цікавих та актуальних напрямків цієї проблеми є утвердження гендерного паритету у зв'язку з розвитком інформаційно-комунікативних технологій. Так, засоби масової інформації виступають дієвим механізмом у процесі інформування та соціального залучення громадськості до боротьби з гендерною нерівністю. Засоби масової інформації формують у суспільстві ставлення до цієї проблеми. У цьому ракурсі дотримання та захист гендерного паритету у сучасному медіа-суспільстві є не тільки способом створити в Україні демократичну

© А. Рибалкін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5183-5698>

kafedra_zpd@ukr.net

© А. Сидоренко, 2021

jurf@dduvs.in.ua

державу, а й змінити хід розвитку українського суспільства, пов'язаний з реалізацією ідеї гендерної рівності, з включенням потенціалу жінок в історію сучасної цивілізації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичною основою для написання статті стали праці учених, які заклали підвалини дослідження прав людини та проблем гендерної рівності, серед яких М. Баймуратов, М. Буроменський, І. Грицай, Т. Ганзицька, Н. Грицяк, О. Дашковська, М. Козюбра, О. Копиленко, А. Колодій, Т. Марценюк, Т. Мельник, К. Левченко, С. Максимов, О. Мурашин, Ю. Оборотов, А. Олійник, Н. Оніщенко, О. Петришин, В. Погорілко, С. Погребняк, І. Полховська, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, Ю. Тодика, М. Цвік, В. Шаповал, С. Шевчук та ін. З урахуванням значного наукового внеску вказаних авторів у вирішення досліджуваної проблематики, на сучасному етапі розвитку в Україні питання значення засобів масової інформації у механізмі забезпечення гендерної рівності ще не набула завершеного стану, що викликано її суперечливістю, багатогранністю та динамічністю.

Метою статті є здійснення теоретико-правової характеристики значення засобів масової інформації у механізмі забезпечення гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу. Успішне впровадження і регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і різних його інституціях зокрема. Це, насамперед, недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень (які включають не тільки питання у сфері політики, але й загалом на ринку праці), забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків, унеможливлення проявів гендерного насильства тощо.

Конституція України гарантує політичні права та свободи, реалізація яких надає можливість людині брати активну участь у державному та громадському житті [1]. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» на підтвердження положень Конституції України також має норму, яка покликана урівнювати права чоловіків та жінок на законодавчому рівні. Так, згідно ст. 6 дискримінація за ознакою статі забороняється. Проте, закон передбачає виключення [2]. Тобто не є дискримінацією за ознаками статі: спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини; обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом; різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом; особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я; позитивні дії.

Для визначення місця засобів масової інформації у механізмі забезпечення гендерної рівності, необхідно дослідити поняття гендерного паритету. Так, на думку К. Левченко гендерна рівність – це рівні права і рівні можливості для жінок і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участь в національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, отримання рівних винагород за результатами участі [3, с. 306]. У словнику «Сучасне гендерне мислення» за авторством Л. Кобилянської і Т. Мельник можна зустріти таке пояснення гендерного паритету: «гендерна рівність означає однакове забезпечення рівними правами жінок і чоловіків. Зміст цього поняття включає відсутність привілеїв за статтю, заборону дискримінації, а також свободу вибору, розвитку, пошуку» [4, с. 194]. Н. Максименко пропонує визначати гендерну рівність як універсальний принцип у галузі прав людини, який наділяє осіб різних статей рівними правами та можливостями для їх участі у всіх сферах суспільного, державного та приватного життя [5, с. 552].

Найбільш важливим виявляється питання реальної реалізації процесу забезпечення політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні в контексті гендерної рівності. Варто згадати, що у світовій практиці застосовують два підходи (концепції) щодо забезпечення гендерного паритету [6, с. 13]. Перший – це підхід формальної рівності. Його прибічники виходять з того, що на законодавчому рівні має бути формалізована рівність прав кожної особи незалежно від будь-яких дискримінаційних критеріїв, зокрема, як це зазначається у ст. 2 Загальної декларації прав людини. Другий підхід до правового регулювання питань рівності осіб залежно від їх статі є підходом істотної рівності. Він базується на визнанні соціальних і біологічних розбіжностей між чоловіком і жінкою, які не можуть бути усунені шляхом закріплення формальної рівності на законодавчому рівні, бо саме підхід формальної рівності

фактично призводить до нерівності.

У Цілях Розвитку Тисячоліття, сформованих на Всесвітньому саміті тисячоліття, що відбувся у вересні 2000 р., третьою метою зазначено: «Забезпечення гендерної рівності». Кожна ціль конкретизувалася на національному рівні. Тож завданнями, передбаченими ЦРТ, які визначила для себе Україна, є: забезпечення гендерного співвідношення на рівні не менше 30 до 70 % тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади; скорочення розриву у доходах жінок і чоловіків [5, с. 553]. Незважаючи на активну правопросвітницьку діяльність у сфері забезпечення гендерної рівності, сьогодні рівень правових знань населення щодо гендерного паритету є досить низькою, що зумовлює порушення принципу гендерної рівності. Для ознайомлення більших мас населення доцільно залучати засоби масової інформації та їх представників.

Гендерна рівність означає однакову присутність, повноваження, відповідальність та участь як жінок, так і чоловіків у всіх сферах суспільного життя, зокрема це має демонструвати медіа: ЗМІ чи Інтернет. Згідно з рекомендацією ЮНЕСКО щодо гендерного виміру плюралізму медіа, ЗМІ мають відображати реальність чоловіків і жінок у всій її різноманітності [7, с. 97]. Засоби масової інформації мають подвійний характер, вони можуть як перешкоджати так і прискорювати певні явища та зміни, метою яких є гендерна рівність. ЗМІ досить чітко відображають існуючу у суспільстві нерівність. Коли інформація транслюється через засоби масової інформації, вона стає більш зрозумілою та ефективніше сприймається населенням.

Демократичні засоби масової інформації повинні дотримуватися у своїй професійній діяльності гендерного балансу у журналістських матеріалах, неприпустимості дискримінації та сексизму, дотримуватися стандарту гендерно-чутливого медіа дискурсу [8]. Під час дослідження медіа простору варто пам'ятати, що ця сфера суспільного життя та мислення має вплив на розвиток соціальної думки в цілому. Подібна роль відіграє значний фактор в конструкції гендерного формування професій та вимог до них.

Якщо аналізувати досвід країн пострадянського простору, можемо чітко визначити, що перевага надається чоловікам. Трудовий дисбаланс в медіа сфері в поточній ситуації має латентний характер. Мається на увазі, що незважаючи на те, що більшість представницьких посад в сфері розповсюдження інформації, обіймають жінки, керівництво здійснюють чоловіки [8]. Подібний дисбаланс зумовлений багатьма факторами серед яких можна виділити наступні: заснування медіа компаній за часів, коли можливості жінки були сильно обмежені на соціокультурному рівні; штучне стримання кар'єрного розвитку жінок в медіа сфері; стереотипне мислення про жіночу думку; недосконалість трудового законодавства з питань гендерної рівності тощо.

Згідно з даним ЮНЕСКО, ситуація у світі є такою, що жінки у сфері виробництва інформації та журналістики недостатньо представлені. Сьогодні на українських телеканалах залишаються матеріали, які містять ознаки гендерної нерівності, зокрема гендерні стереотипи. За результатами моніторингу новин восьми загальнонаціональних телеканалів, десяти загальноукраїнських інтернет-видань та семи друкованих видань, жінки є героїнями матеріалів лише у 27 % випадків, що втричі менше, ніж чоловіки, а в ролі експерток – лише у 19 % випадків. Найбільше жінок як героїнь сюжетів презентовано на каналах «1+1» та «UA: Перший», як експерток – на «5 каналі», найменше жінки представлені – на каналі «112 Україна» [9]. До того ж, у ЗМІ традиційним залишається розподіл професій на традиційно чоловічі і жіночі. Наприклад, жінки в п'ять раз менше виступають у якості експертів в українських медіа. Про це свідчить дослідження, яке було проведене ГО «Інститут масової інформації» та «Детектор медіа» на замовлення Національного демократичного інституту (НДІ).

Для порівняння, сьогодні у США кількість жінок-експертів у радіоефірі становить лише 36 %, а у якості спікерів – 38 %. При цьому, у 2010 році ця цифра була ще меншою – 24 % і 26 % відповідно. Загальна кількість жінок репортерів, ведучих або дикторів на радіо – 26 % (чоловіків – 74 %) [9].

Науковці, які досліджують питання ролі медіа у реалізації принципу гендерної рівності, звинувачують ЗМІ та інші соціальні мережі, у тому, що вони підтримують гендерні стереотипи та висвітлюють життя жінок лише з приватної точки зору, тобто вони показують, що жінки цікавляться лише сім'єю, домашніми обов'язками, доглядом за дітьми тощо. Чоловіки ж виступають, як публічні особи, їхніми основними цілями є

робота, розвиток, самореалізація.

Значний вплив на формування масової свідомості щодо проблем гендерної рівності справляє висвітлення цих питань на телебаченні, радіо, в Інтернеті та інших джерелах, які мають велику аудиторію [10, с. 213]. Вітчизняні ЗМІ демонструють повільний перехід національного законодавства, що стосується гендерних питань, до європейських норм і передусім у сфері закріплення реальних механізмів захисту від дискримінації та відповідальності в цій сфері.

Важливою у цій сфері є рекомендація Комітету міністрів Ради Європи щодо гендерної рівності у функціонуванні ЗМІ. У рекомендації зазначається, що у закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку журналістів, варто ввести курс гендерної рівності з першого року навчання. Це допоможе подолати гендерні стереотипи, які сьогодні характерні для нашого суспільства.

Гендерна рівність в медіа-просторі, набуваю не менш масштабного розповсюдження через інтернет площадки. Стрімкий розвиток комунікації створив нові можливості поширення інформації серед яких слід виокремити соціальні мережі, як окремий аспект формування концепції рівності в цілому.

Глобалізаційний курс людства поширює свій вплив на соціальне мислення по всьому світові. Великі здобутки в цій сфері принесли саме соціальні мережі, адже вони мають наступні властивості: доступність – будь яка сучасна соціальна мережа розповсюджується на безоплатній основі, тому має низький поріг до її експлуатації; масовість – наразі соціальні мережі популярне явище, тому мають велику аудиторію користувачів та спостерігачів; впливовість – завдяки тому, що інтернет-площадки мають багато користувачів, поширення окремої думки може впливати на тисячі або мільйони осіб.

Виходячи з наведених пунктів можна зробити висновок, що соціальні мережі є дієвим засобом просування ідеї та концепції гендерної рівності у суспільство. Масштабність їх впливу набуває великих значень і тому ті думки які там обговорюються або приймаються не можуть бути не помічені державою або світової спільнотою.

Висновки. Отже, питання гендерної рівності, впровадження гендерної політики в Україні, в останні роки достатньо часто ставали об'єктом уваги вітчизняних науковців. Існуючий на сьогодні масив наукових та публіцистичних робіт вітчизняних науковців з гендерної тематики дозволяє констатувати новий вимір актуальності, пов'язаний із забезпеченням рівних прав і свобод людини та громадянина в сучасній Україні, яка сьогодні намагається стати демократичною державою, включитися в глобальний процес розвитку сучасного світу через засоби масової інформації.

Дотримання принципу гендерної рівності засобами масової інформації є важливим фактором просування ідей демократичного ставлення до представників різних статей. Диктат громадської думки, що де-факто закріплений за засобами розповсюдження інформації є фундаментом дотримання гендерного паритету в суспільстві. Однак сучасне українське суспільство, незважаючи на проведення комплексних заходів щодо подолання будь-якої дискримінації, не позбавлені гендерних стереотипів, які стримують ефективну політику забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52., ст. 561.
3. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління : монограф. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 344 с.
4. Мельник Т. 50/50 : Сучасне гендерне мислення : словник. Київ : К.І.С., 2005. 280 с.
5. Максименко Н. В. Гендерна рівність: проблеми становлення та дотримання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 551–556.
6. Руднева О. М. Гендерна рівність у праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 18 с.
7. Балаласва О.Ю. Проблема гендерного балансу в українських медіа: реалії та перспективи. *Міжнародний філологічний часопис*. 2019. № 2. С. 97-103.
8. Ліончук Р. Термін «гендер» у науковому дискурсі: вітчизняний та зарубіжний підходи. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npd_2013_2_18.pdf.

9. Жук Т. В. Гендерні стереотипи в радіопрограмах. URL : https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/nmc.nd/student_nauka/2018-2019/zhurn_roboty/08.pdf.

10. Чернявська Л. Відображення гендерної проблематики в українських ЗМІ. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2009. Вип. 23. С. 199-214.

Надійшла до редакції 30.11.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].

2. Pro zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvosteyi zhinok i cholovikiv [On ensuring of equal rights and opportunities of men and women] : Zakon Ukrainy vid 08.09.2005. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2005, № 52. Art.561. [in Ukr.].

3. Levchenko, K. B. (2003) *Henderna polityka v Ukraini: vyznachennya, formuvannya, upravlinnya* : [Gender policy in Ukraine: definition, formation, management] : monohraf. Kharkiv : Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, 344 p. [in Ukr.].

4. Melnyk, T. (2005) 50/50 : Suchasne henderne myslennya [Modern gender thinking] : slovnyk. Kyiv : K.I.S., 280 p. [in Ukr.].

5. Maksymenko, N. V. (2011) *Henderna rivnist: problemy stanovlennya ta dotrymannya* [Gender equality: problems of formation and observance]. *Forum prava*. № 2, pp. 551–556. [in Ukr.].

6. Rudnyeva, O. M. (2002) *Henderna rivnist u pravi Ukrainy* [Gender equality in the law of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Natsionalna yurydychna akademiya Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 18 p. [in Ukr.].

7. Balalayeveva, O. Yu. (2019) *Problema henderneho balansu v ukrayinskykh media: realiyi ta perspektyvy* [The problem of gender balance in the Ukrainian media: realities and prospects]. *Mizhnarodnyi filolohichnyi chasopys*. № 2, pp. 97-103. [in Ukr.].

8. Lionchuk, R. Termin «hender» u naukovomu dyskursi: vitchyzniani ta zarubizhnyi pidkhody [The term «gender» in scientific discourse: domestic and foreign approaches]. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npd_2013_2_18.pdf. [in Ukr.].

9. Zhuk, T. V. *Henderni stereotypy v radioprogramakh* [Gender stereotypes in radio programs] [in Ukrainian]. URL : https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/nmc.nd/student_nauka/2018-2019/zhurn_roboty/08.pdf. [in Ukr.].

10. Chernyavska, L. (2009) *Vidobrazhennya hendernoyi problematyky v ukrayinskykh ZMI* [Coverage of gender issues in the Ukrainian media]. *Naukovi pratsi Natsionalnoyi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*. Issue 23, pp. 199-214. [in Ukr.].

ABSTRACT

Rybalkin A.O., Sydorenko A.A. The importance of the media in the mechanism of ensuring gender equality: theoretical and legal aspect. The article provides a theoretical and legal description of the importance of the media in ensuring gender equality in Ukraine. The current state of research on gender equality is analyzed, the semantic characteristics of such a phenomenon as gender parity in society are clarified. Approaches to ensuring gender parity, which are important for building the concept of gender equality in society and maintaining this concept in the media, are described. The statistical data of the implementation of gender equality in the mass media as an entity that has a decisive influence on public opinion on the importance of gender equality and its features are analyzed. The causes of gender inequality are highlighted, among which are public ignorance, low legal culture and ignorance. It is determined that the domestic media are characterized by the presence of gender stereotypes that have a negative impact on the development of parity in society and the state. It is noted that to overcome this phenomenon, an effective measure is legal training in the basics of gender equality among higher education students who study courses related to work in the media. It is concluded that the digitalization of society determines the relevance of not only the print media in ensuring gender equality, but also electronic resources, social networks and more. It is concluded that the issues of gender equality, the implementation of gender policy in Ukraine, in recent years have often become the object of attention of domestic scholars. The current array of scientific and journalistic works of domestic scholars on gender issues allows us to state a new dimension of relevance related to ensuring equal rights and freedoms of man and citizen in modern Ukraine, which today is trying to become a democracy, join the global development of the modern world through media. It is determined that the observance of gender equality by the mass media is an important factor in promoting the ideas of democratic treatment of members of different sexes. The dictates of public opinion, which are de facto attached to the media, are the foundation of gender parity in society. However, modern Ukrainian society, despite taking comprehensive measures to combat any discrimination, is not devoid of gender stereotypes that hinder effective policies to ensure equal rights and opportunities for women and men.

Keywords: gender, gender equality, mass media, journalism, media, social networks.

УДК 347.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-696-701

Владислав САКСОНОВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ І ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З ІНШИМИ КАТЕГОРІЯМИ В ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Надано характеристику сутності та змісту поняття цивільно-правового зобов'язання і проаналізовано його співвідношення з іншими категоріями в юридичній доктрині та законодавстві України, зокрема такими, як «юридичний обов'язок» і «зобов'язальні правовідносини», а також «правочин» та «договір». Акцентовано увагу на потребі відрізнити поняття цивільно-правового зобов'язання від понять суб'єктивного юридичного обов'язку, правочину та договору, а також зобов'язальних правовідносин у цілому. Автором наголошено, що правильне й коректне розуміння та використання поняття цивільно-правового зобов'язання є надзвичайно важливим не тільки для теорії, а й для юридичної практики та підвищення рівня правової культури в цілому.

Ключові слова: зобов'язання, кредитор, боржник, зобов'язальні відносини, юридичний обов'язок, правочин, договір.

Постановка проблеми. Поняття зобов'язання є одним із основних і системоутворюючих у цивільному праві й має неабияке значення для належного регулювання та охорони відносин цивільно-правового характеру. Проте ця юридична категорія й до сьогодні не має усталеного формулювання, розглядається в різних аспектах і вживається в різних змістовних значеннях як у доктрині, так і в законодавстві. Крім того, поняття зобов'язання подеколи плутається з іншими правовими категоріями, зокрема із суб'єктивним юридичним обов'язком, зобов'язальними відносинами, а також правочинном і договором. Така змістовна невизначеність і логічна плутанина призводять до численних непорозумінь та породжує чималі проблеми, які мають не тільки теоретичний характер, а й практичне виявлення. До того ж зобов'язання цивільно-правового характеру виникають, змінюються та припиняються і в інших сферах правовідносин. Так, у царині господарського права ми можемо віднести до них майново-господарські зобов'язання [1, с. 89].

Поняття цивільно-правового зобов'язання закріплено на законодавчому рівні у ст. 509 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, у якій зазначено, що «зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» [2]. Але попри те що визначення поняття зобов'язання достатньо чітко сформульовано на легальному рівні, воно й досі неоднозначно використовується як у ЦК України та інших актах національного законодавства, так і у вітчизняній юридичній доктрині [1, с. 89].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зобов'язання цивільно-правового характеру досліджували численні науковці, серед яких Г. Аванесян, Н. Голубєва, О. Дзера, Н. Зозуля, Я. Карабань, Т. Ківалова, Р. Майданик, В. Ротань, В. Слома, А. Ярема та ін. Проте й до теперішнього часу в юриспруденції не сформовано єдиного усталеного розуміння змісту та сутності поняття цивільно-правового зобов'язання, як і зобов'язань цивільно-правового характеру в цілому, а також їх співвідношення та розмежування з іншими категоріями, що має негативні прояви і в теорії права, і в юридичній практиці.

Метою цього дослідження є визначення сутності та змісту поняття зобов'язання

© В. Саксонов, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2749-7662>

vsaksonov0718@gmail.com

цивільно-правового характеру і характеристика його співвідношення з іншими категоріями, зокрема із юридичним обов'язком, зобов'язальними правовідносинами, а також правочином і договором.

Виклад основного матеріалу. Насамперед підкреслимо, що ключовим словом у визначенні поняття зобов'язання, закріпленому в ст. 509 ЦК України, є «правовідношення» (не «правовідносини»). Тому, як слушно зауважив з цього приводу А. Ярема, у ст. 509 ЦК України зобов'язання визначається як правовий зв'язок між двома суб'єктами (сторонами), що має односторонню спрямованість: на одну сторону зобов'язання покладається обов'язок вчинити певну дію чи утриматися від її здійснення, іншій стороні зобов'язання надається право, що кореспондує обов'язку першої [3, с. 168-169]. У такий же спосіб формулюються поняття господарських зобов'язань цивільно-правового характеру і в Господарському кодексі України – загального визначення господарського зобов'язання у ст. 173 ГК України, майново-господарського зобов'язання у ст. 175 ГК, організаційно-господарського зобов'язання у ст. 176 ГК [4]. На думку дослідника, ці визначення правильно розкривають сутність зобов'язання, адже зобов'язання (як правовідношення) завжди є одностороннім юридичним зв'язком, у якому одна його сторона має виключне право, а інша несе відповідний обов'язок. У зобов'язальних же правовідносинах кожна сторона вважається кредитором у тому, що вона має право вимагати від другої сторони, і боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь іншої сторони [3, с. 168–169].

Слід наголосити, що у ч. 1 ст. 509 ЦК України наводиться визначення поняття зобов'язання, яке є традиційним. Так, у римському праві зобов'язання розглядалось як юридична ситуація, заснована на особистому зв'язку між конкретними учасниками цивільного обігу (сторонами), яка полягає у формальній можливості для однієї з них (кредитора) вимагати від іншої (боржника) визначеної поведінки (надання) на свою користь [5, с. 124].

Із урахуванням зазначеного можна виділити такі ознаки зобов'язання. 1. Зобов'язання опосередковує динаміку цивільного обігу. 2. Сторонами зобов'язання є визначені особи, а саме: кредитор – особа, якій належить право вимоги; і боржник – особа, яка несе обов'язок, відповідний праву вимоги кредитора. 3. Зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи (ст. 511 ЦК України). Водночас зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора (ст. 636 ЦК України). 4. Об'єктом зобов'язання є певна поведінка боржника. Це можуть бути дії, пов'язані з передачею майна, виконанням робіт тощо, або, навпаки, утримання від здійснення дій. 5. Зміст зобов'язання становлять право вимоги кредитора і відповідний їй обов'язок активної або пасивної поведінки боржника. 6. Здійснення суб'єктивного права кредитора у зобов'язанні можливе тільки у разі виконання боржником певних дій (або утримання від них), що становлять його обов'язок [6, с. 24].

Таке класичне розуміння зобов'язання було взято за основу і розробниками цивільного законодавства Радянської України. Так, у ЦК УРСР 1922 р. (у ст. 107) було передбачено, що в силу зобов'язання одна особа – кредитор має право вимагати від іншої особи – боржника певної дії, зокрема, передання речей чи сплати грошей, або утримання від такої дії. Аналогічне по суті, але більш розширене, визначення поняття зобов'язання містив ЦК УРСР 1963 р., у якому передбачалося як право кредитора, так і обов'язок боржника. Відповідно до ст. 151 цього кодексу в силу зобов'язання одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, як-от: передати майно, виконати роботу, сплатити гроші та інше, або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [7, с. 26–27]. Отже, у всіх вказаних статтях цивільно-правове зобов'язання визначається як зв'язок виключно односторонньої спрямованості, де одна сторона зобов'язується, а інша вправі вимагати виконання відповідного обов'язку.

Зазначена позиція знайшла відображення й у цивільному праві та законодавстві інших держав. У французькій правовій доктрині зобов'язання визначається як правовий зв'язок, унаслідок якого одна особа має стосовно іншої особи – кредитора вчинити певну дію або утриматися від цього. Згідно з положеннями ст. 1102 Цивільного кодексу Франції за двостороннім договором сторони беруть на себе зустрічні зобов'язання (тобто на підставі договору виникає не одне, а якнайменше два зобов'язання). Розробники Німецького цивільного уложення базувались на загальному визначенні зобов'язання, що міститься у параграфі 241, згідно з яким в силу зобов'язання кредитор

може вимагати від боржника його виконання [5, с. 125; 8, с. 27].

Відповідно до визначення зобов'язання, що наводиться у ст. 509 ЦК України, його сторони традиційно іменуються боржником і кредитором. Боржник – це сторона, яка несе обов'язок. Кредитор – сторона, яка має право. Обов'язком боржника та правом кредитора повністю вичерпується зміст зобов'язання. Тому, як зауважує А. Ярема, у зобов'язанні завжди тільки дві сторони, не менше і не більше. Зобов'язання не можуть бути трьох- чи багатосторонніми. Такими можуть бути лише зобов'язальні правовідносини або цивільно-правові договори [3, с. 170–171].

Окремо слід наголосити на тому, що правова природа зобов'язання як одностороннього правового зв'язку (в якому є дві сторони: управнена – кредитор; і зобов'язана – боржник) знайшла відображення й у вітчизняній судовій практиці. Зокрема в Листі ВССУ №10-74/0/4-13 від 16.01.2013 «Про деякі питання застосування статті 625 ЦК України» зазначено, що грошовим слід вважати будь-яке зобов'язання, яке складається з правовідношення, у якому праву кредитора вимагати від боржника виконання певних дій відповідає кореспондуючий обов'язок боржника сплатити гроші на користь кредитора. Аналогічний підхід висловлено й у Постанові Пленуму ВГСУ №14 від 17.12.2013 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань», а також у низці Постанов Верховного Суду України [9].

Водночас, у ч. 3 ст. 510 ЦК України визнається можливість такої ситуації, коли у зобов'язанні кожна зі сторін одночасно має права (тобто є кредитором) і обов'язки (тобто є і боржником). Як указує з цього приводу В. Ротань, тут зобов'язання уже розглядається як усі правовідносини, що виникають на основі двостороннього договору, адже відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК на підставі такого договору виникають якнайменше два зобов'язання, що є зустрічними і кожне з яких має свою підставу. Ці зустрічні зобов'язання утворюють зобов'язальні правовідносини [3, с. 28].

Попри викладену вище достатньо аргументовану, на нашу думку, позицію, Н. Голубева запропонувала наступне доктринальне визначення поняття зобов'язання: цивільне зобов'язання – це цивільне правовідношення, що опосередковує переміщення матеріальних і нематеріальних благ у цивільному обороті, в якому боржник зобов'язаний вчинити на користь кредитора певну дію (певні дії) майнового або немайнового характеру чи утриматися від певної дії (певних дій), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (обов'язків), або обидві сторони виступають відносно одна одної кредиторами (щодо прав) і боржниками (щодо обов'язків) [10, с. 15]. Аналогічне по суті визначення авторка запропонувала ввести і до ЦК України.

До того ж, як стверджує А. Ярема, зобов'язання, на відміну від зобов'язальних правовідносин, завжди є одностороннім юридичним зв'язком між правом кредитора та обов'язком боржника. Двосторонніх зобов'язань (на відміну від договорів), в яких одна сторона мала б права і несла обов'язки в цьому ж зобов'язанні, не існує. На думку дослідника двосторонні зобов'язання – це юридичний нонсенс, хоч він і дістав поширення у сучасній вітчизняній науці цивільного права та національному законодавстві [3, с. 168–169].

Окрім того, зауважимо, що термін «зобов'язання» інколи використовується в юридичній літературі та законодавстві не тільки для характеристики зобов'язального правовідношення в цілому (у якому конкретному праву кредитора кореспондує певний обов'язок боржника), але й для позначення окремого *обов'язку* боржника (суб'єктивного юридичного обов'язку особи).

Відзначимо, що суб'єктивний юридичний обов'язок характеризується в спеціальній літературі як покладена на праводієдатного суб'єкта юридичними нормами з метою задоволення інтересів уповноваженої сторони правовідносин міра необхідної (належної) поведінки їх зобов'язаної сторони, реалізація якої гарантована можливістю застосування державного примусу [11, с. 238–239].

Із цього приводу зауважимо, що, наприклад, у ст. 556 ЦК України, у її назві та змісті, вживається термін «виконання зобов'язання». При цьому, в ч. 1 цієї статті спочатку йдеться про «виконання зобов'язання», а потім про «цей обов'язок боржника». Аналогічна ситуація простежується у ст. 557 ЦК України. Але використання такого формулювання, за яким виконується правовідношення (останнє є ключовим словом у легальному визначенні поняття зобов'язання, закріпленому у ст. 509 ЦК України),

вбачається не коректним. Виконати правовідношення видається не можливим. Можливо виконати обов'язок (ст. 14 ЦК України «Виконання цивільних обов'язків») [2], умови (умови) договору і т. ін.

Проте, правова конструкція «виконання зобов'язання» знайшла відображення й у численних інших статтях та навіть назвах глав ЦК України (гл. 48 «Виконання зобов'язання», гл. 49 «Забезпечення виконання зобов'язання»). Глава 22 Господарського кодексу (далі – ГК) України також має назву «Виконання господарських зобов'язань», що повторюється не тільки в статтях цієї глави, а й в інших. Наприклад, у ч. 3 ст. 216 ГК України йдеться про «виконання прийнятих зобов'язань у натурі», що також не відповідає змісту поняття цивільного та господарського зобов'язання (що також має цивільно-правовий характер) закріплених в законодавстві (ст. 509 ЦК України, ст. 173 ГК України) [2; 4].

Виходячи з відповідних доктринальних і легальних формулювань, ототожнення поняття «зобов'язання» та «обов'язку» важко визнати вдалим. Окрім того, що ці поняття мають різні змістовні визначення, обов'язок боржника, поряд із правом кредитора, є лише однією зі складових змісту зобов'язання як певного правовідношення (що передбачає обов'язок боржника і відповідне йому право кредитора).

Слід також звернути увагу й на співвідношення понять «зобов'язання» і «правочин». У ст. 202 ЦК України вказано: «1. Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. 2. Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори)». З приводу цього В. Ротань зазначає, що у порівнянні з ЦК 1963 р. чинний Цивільний кодекс України більш чітко розмежував правочин як юридичний факт і зобов'язання (права та обов'язки), що виникають на підставі цього юридичного факту [3, с. 28]. У господарському ж законодавстві поняття «зобов'язання» іноді підміняє категорію «правочин». Так, у ст. 208 ГК України йдеться про визнання недійсним вчиненого господарського зобов'язання. Проте, як відомо, згідно з термінологією ЦК України, вчиняється та визнається недійсним правочин. Отже, у ст. 208 ГК поняття правочину ототожнюється з поняттям зобов'язання (господарського). У ч. 2 ст. 202 ГК України також йдеться про визнання недійсним зобов'язання (а не правочину) [4].

Звертають на себе увагу й положення Цивільного та Господарського кодексів України, у яких категорія зобов'язання ототожнюється з поняттям договору [3, с. 169]. Так, слід вказати на главу 51 ЦК України, у назві якої йдеться про «правові наслідки порушення зобов'язання», а також про «відповідальність за порушення зобов'язання». Проте, «порушення правовідношення» (нагадаємо, що останнє є ключовим словом у визначенні поняття зобов'язання відповідно до ст. 509 ЦК України [2]) видається не найбільш вдалим формулюванням, адже зазвичай йдеться про порушення умови (умов) договору.

Ототожнення категорії зобов'язання з поняттям договору знаходимо і в Господарському кодексі України (статті 176, 193, 216). Так, у ч. 3 ст. 193 і ч. 3 ст. 216 ГК йдеться про «порушення зобов'язання», а не порушення умови (умов) договору. У ст. 206 ГК, що має назву «Розірвання господарського зобов'язання» [4], також фактично ототожнюється поняття зобов'язання з категорією договору.

У ст. 208 ГК йдеться про визнання господарського зобов'язання недійсним. Утім, відповідно до норм ЦК України (ч. 2 ст. 16) недійсним може бути визнано правочин [2], а згідно із ч. 2 ст. 20 ГК України [4] недійсною може бути визнано господарську угоду.

На думку А. Яреми, подібні випадки є проявами втрати чіткого розуміння змісту категорії зобов'язання, що в певній мірі створює ситуацію правової невизначеності [3, с. 169].

Висновки. Отже, необхідно відрізнити поняття зобов'язання цивільно-правового характеру (правовідношення, в якому є дві сторони – боржник і кредитор) від поняття суб'єктивного юридичного обов'язку (виду та міри належної поведінки суб'єкта правовідносин). Виходячи з доктринальних і легальних формулювань, ототожнення поняття «зобов'язання» та «обов'язку» важко визнати вдалим. Окрім того, що ці поняття мають різні змістовні визначення, обов'язок боржника, поряд із правом кредитора, є лише однією зі складових змісту зобов'язання як певного правовідношення (що передбачає обов'язок боржника і відповідне йому право кредитора).

Водночас поняття зобов'язання слід відрізнити від категорії зобов'язальних правовідносин, оскільки зобов'язання інколи ототожнюється з усіма правовідносинами, що виникають на основі двостороннього договору (ч. 3 ст. 510 ЦК України), хоч

відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК на підставі такого договору виникають якнайменше два зобов'язання, які є зустрічними і кожне з яких має свою підставу. Ці зустрічні зобов'язання утворюють зобов'язальні правовідносини. До того ж, як зазначалося вище, на відміну від зобов'язальних правовідносин, зобов'язання завжди є одностороннім юридичним зв'язком між правом кредитора та обов'язком боржника. Двосторонні зобов'язання (на відміну від договорів), у яких одна сторона мала б права і несли обов'язки в цьому ж зобов'язанні, не існує. Двосторонні зобов'язання – це юридичний нонсенс, хоч він і дістав поширення у сучасній вітчизняній науці цивільного права та національному законодавстві [1, с. 91; 3, с. 28, 168–169].

Крім того, вбачається некоректним ототожнення поняття зобов'язання (правовідношення, у якому праву кредитора кореспондує обов'язок боржника) із поняттями правочину (дією особи, спрямованої на набуття, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків), а також безпосередньо договору (домовленості двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків).

Насамкінець слід зауважити, що правильне та коректне розуміння та використання поняття зобов'язання цивільно-правового характеру є надзвичайно важливим не тільки для теорії, а й для підвищення рівня практики правозастосування та юридичної культури в цілому. Тому подальші наукові розвідки цієї проблеми мають сприяти формуванню чіткої правової визначеності поняття зобов'язання, однозначності розуміння його змісту, а також відокремленню від інших правових категорій [1, с. 91], зокрема таких, як «юридичний обов'язок» і «зобов'язальні правовідносини», «правочин» та «договір».

Список використаних джерел

1. Саксонов В. Б. Зобов'язання цивільно-правового характеру та його співвідношення з іншими категоріями: проблеми теорії та практики. *Правова освіта та наука в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 18 бер. 2021 р.)*. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2021. С. 89-92.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України ; під ред. Яреми А. Г., Ротаня В. Г. Київ : Реферат, 2005. 336 с.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Слома В. М. Поняття зобов'язання у цивільному праві. *Юридичний вісник*. 2016. №1 (38). С.123-128.
6. Ківалова Т. С. Поняття та система зобов'язань у цивільному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 38. С. 22-27.
7. Карабань Я. А. Поняття зобов'язання за цивільним правом України. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Правознавство*. 2013. Т. 18. Вип. 1 (18). С. 22-29.
8. Аванесян Г. М. Правова доктрина зобов'язання у цивільному праві. *Формування та перспективи розвитку підприємницьких структур в рамках інтеграції до європейського простору : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (заочна форма)*. Полтава : Полтавська держ. аграрн. акад., 2019. С. 26-28.
9. Зозуля Н. Грошове зобов'язання: доктрина, законодавство та судова практика. *«Українське право»* 04.02.2019. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-rozvytsiya/groshove-zobov-yazannya-doktryna-zakonodavstvo-ta-sudova-praktyka>.
10. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 42 с.
11. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. Київ : Ун-т сучасних знань ; Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ ; Ліра ЛТД, 2014. 468 с.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Saksonov, V. B. (2021) Zobov'yazannya tsyvil'no-pravovoho kharakteru ta yoho spivvidnoshennya z inshymy katehoriyamy: problemy teorii ta praktyky [Obligations of civil law and its relationship with other categories: problems of theory and practice]. *Pravova osvita ta nauka v umovakh yevrointehratsiyi : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (18 ber. 2021 r.)*. Dnipro : NTU «Dniprovs'ka politehnika», pp. 89-92. [in Ukr.].
2. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 [The Civil Code of Ukraine of January 16, 2003].

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukr.].

3. Problemni pytannya u zastosuvanni Tsyvil'noho i Hospodars'koho kodeksiv Ukrainy [Problematic issues in the application of the Civil and Economic Codes of Ukraine] ; pid red. Yaremya A. H., Rotanya V. H. Kyiv : Referat, 2005. 336 p. [in Ukr.].

4. Hospodars'kyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. [in Ukr.].

5. Sloma, V. M. (2016) Ponyattya zobov'yazannya u tsyvil'nomu pravi [The concept of obligation in civil law]. *Yurydychnyy visnyk*. №1 (38), pp. 123-128. [in Ukr.].

6. Kivalova, T. S. (2008) Ponyattya ta systema zobov'yazan' u tsyvil'nomu pravi Ukrainy [The concept and system of obligations in the civil law]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*. Issue 38, pp. 22-27. [in Ukr.].

7. Karaban' Ya. A. (2013) Ponyattya zobov'yazannya za tsyvil'nym pravom Ukrainy [The concept of obligation under the civil law of Ukraine]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu im. I. I. Mechnykova. Seriya: Pravoznnavstvo*. Vol. 18, issue 1 (18), pp. 22-29. [in Ukr.].

8. Avanesyan, H. M. (2019) Pravova doktryna zobov'yazannya u tsyvil'nomu pravi [Legal doctrine of obligations in civil law]. *Formuvannya ta perspektyvy rozvytku pidpryyemnyts'kykh struktur v ramkakh intehtratsiyi do yevropeys'koho prostoru : materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (zaochna forma)*. Poltava : Poltavsk'a derzh. ahrarn. akad., pp. 26-28. [in Ukr.].

9. Zozulya, N. (2019) Hroshove zobov'yazannya: doktryna, zakonodavstvo ta sudova praktyka [Monetary obligation: doctrine, legislation and judicial practice]. *«Ukrayins'ke pravo»* 04.02.2019. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/groshove-zobov-yazannya-doktryna-zakonodavstvo-ta-sudova-praktyka>. [in Ukr.].

10. Holubyeva, N. Yu. (2013) Zobov'yazannya u tsyvil'nomu pravi Ukrainy: metodolohichni zasady pravovoho rehulyuvannya [Obligations in civil law of Ukraine: methodological principles of legal regulation] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.03 / NU «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa, 42 p. [in Ukr.].

11. Teoriya derzhavy i prava [Theory of State and Law] : pidruch. / kol. avt.; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu. A. Vedyernikov. Kyiv : Un-t suchasnykh znan' ; Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, 2014. 468 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vladyslav Saksonov. The concept of civil law obligation and its comparison with other categories in the legal doctrine and legislation of Ukraine. The article describes the civil law obligation. Its correlation with other categories in the legal doctrine and legislation of Ukraine is analyzed.

It is necessary to distinguish the concept of civil obligation (legal relationship in which there are two parts – the debtor and the creditor) from the concept of subjective legal duty (type and extent of proper conduct of the subject of legal relations). It has been noted that the identification of «obligation» and «duty» is difficult to recognize as successful. In addition to the fact that these concepts have different substantive definitions, the debtor's duty, along with the creditor's right, is only one component of the content of the obligation as a specific legal relationship. It includes both the debtor's duty and the corresponding creditor's right.

At the same time, the concept of obligation should be distinguished from the category of obligatory legal relations arising on the basis of the contract (Part 3 of Article 510 of the Civil Code of Ukraine). Although in accordance with Part 1 of Art. 509 of the Civil Code, such an agreement gives rise to at least two obligations. These counter-obligations form a binding legal relationship. Unlike a binding legal relationship, an obligation (as a specific legal relationship) always reflects a one-sided legal relationship between the creditor's right and the debtor's obligation.

In addition, it is also considered incorrect to equate the concept of obligation with the concept of a legal transaction (action of a person aimed at acquiring, changing or terminating civil rights and duties), as well as contract (an agreement between two or more parties aimed at establishing, changing or terminating civil rights and responsibilities).

The author emphasizes that the right and correct understanding and use of the concept of civil law obligations is extremely important not only for theory but also for legal practice and raising the level of legal culture in general.

Keywords: *obligation, creditor, debtor, obligation legal relationships, legal duty, legal transaction, contract.*

УДК 342.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-702-707

Лілія СЕРДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗМІНИ ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1996 РОКУ: ЇХ ЗМІСТ І СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Розкрито зміст внесених Верховною Радою України змін до Конституції Законами України № 2222-IV від 08.12.2004, № 1401-VIII від 02.06.2016, № 2680-VIII від 07.02.2019, що послугували правовою основою для трансформації форми правління в Україні, реформування правосуддя в нашій державі й обрання стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, а також надано оцінку соціально-правових наслідків таких змін в Основному Законі Української держави.

Ключові слова: Конституція України, зміни до Конституції України, соціально-правові наслідки, форма правління, правосуддя, реформа правосуддя, суддя, Конституційний Суд України, Європейський Союз, Організація Північноатлантичного договору.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань сучасної правничої науки є інтерпретація явищ державно-правової дійсності на основі сформульованих теорій, сукупність яких складає пануючу на певному історичному етапі розвитку суспільства парадигму. У межах існуючої парадигми представники доктрини конституційного права дають подекуди суперечливі оцінки не лише змінам до Основного Закону Української держави, але й соціально-правовим наслідкам, які спричинені цими змінами.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зміни до Конституції України, як предмет наукового пізнання, завжди знаходились у фокусі уваги наукового товариства і особливо фахівців у галузі доктрини конституційного права. Це й зрозуміло, адже вчені-конституціоналісти не лише беруть участь у законопроектванні, але й проводять наукову експертизу законопроектів, у тому числі й тих, якими вносяться зміни до Основного Закону держави. Окрім того, у своїх наукових публікаціях вони обґрунтовують доцільність пропонованих змін, розкривають їх мету та зміст, а також визначають можливі соціально-правові наслідки конституційних змін. Як свідчить практика вітчизняного конституціоналізму, не завжди висловлені наукові прогнози знаходять своє підтвердження, так само, як і не завжди досягається мета суб'єкта конституційної законотворчості. Тому окремої уваги потребує теоретичне осмислення соціально-правових наслідків змін до Основного Закону держави. Зумовлено це, зокрема, й тим, що частина конституційно-правових норм, як результат змін у законодавстві, має відтерміновану в часі дію.

Метою статті є розкриття змісту та оцінка соціально-правових наслідків внесених Верховною Радою України змін до Конституції Законами України № 2222-IV від 08.12.2004 [1], № 1401-VIII від 02.06.2016 [5], № 2680-VIII від 07.02.2019 [6], адже саме ці нормативно-правові акти вищої юридичної сили послугували правовою основою для трансформації форми правління в Україні, реформування правосуддя в нашій державі, а також обрання стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Для досягнення визначеної мети автором було використано пізнавальні можливості спеціально-юридичного та герменевтичного методів пізнання, що дозволяють розкрити зміст приписів конституційного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Представники доктрини конституційного права з огляду на такий критерій для видової диференціації категорії конституція, як порядок

© Л. Сердюк, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1732-8737>

liliyadp255@gmail.com

внесення до неї змін, відносять Основний Закон Української держави до різновиду жорстких. Це означає, що Конституція України з-поміж інших законів вирізняється підвищеною стабільністю, а внесення до неї змін і доповнень, як правило, свідчить про намір суб'єкта законотворчості здійснити певні реформи, на які є суспільний запит.

Оцінка соціально-правових наслідків внесених до Конституції України змін фактично дає відповідь на питання щодо ефективності ухвалених Парламентом рішень, тобто співвідношення між очікуваними та реальними їх результатами. Соціальна ефективність визначається позитивними змінами в різних сферах суспільного життя, але передусім тих, що потребують своєї модернізації. Що ж до правових наслідків, то вони пов'язані зі зміною правового статусу суб'єктів, як тих, котрі забезпечують проведення реформ, так і тих, у чийх інтересах проводяться ці реформи.

Коротко про зміст реформ. Законом України № 2222-IV від 08.12.2004 було внесено зміни до розділів IV «Верховна Рада України», V «Президент України» та VI «Кабінет Міністрів України». Інші органи виконавчої влади, що мали на меті трансформацію існуючої на той час президентсько-парламентської республіки у парламентсько-президентську. Задля цього було перерозподілено правоустановчі повноваження Парламенту та Президента щодо формування Уряду, а також передбачено конституційно-правову відповідальність останнього перед Верховною Радою України [1].

Закон України № 1401-VIII від 02.06.2016 за задумом законодавця мав стати конституційно-правовою основою для проведення реформи правосуддя, ухвалення нового закону про судоустрій і статус суддів, який визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд.

Найбільших змін зазнали розділи VIII «Правосуддя» та XII «Конституційний Суд України», а розділ VII «Прокуратура» хоча й був виключений із тексту Основного Закону держави, проте його норми, щоправда в дещо зміненій редакції, знайшли своє закріплення в 131-1[5].

З-поміж новел розділу VIII «Правосуддя» на особливу увагу, на нашу думку, заслуговують такі:

1) потенційна можливість визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду;

2) утворення, реорганізація і ліквідація суду законом;

3) визнання найвищим судом у системі судоустрою України Верховного Суду;

4) визнання потенційної можливості дії відповідно до закону вищих спеціалізованих судів;

5) визначення як підстави для звільнення судді з посади порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна;

6) підвищення кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді, в тому числі чітке визначення вікових меж; тепер на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти років і не старший за шістьдесят п'ять років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою;

7) зміна порядку призначення на посаду судді, що передбачає конкурсний відбір;

8) визнання конституційною засадою правосуддя не підкорення судді закону, а керування верховенством права; включення до основних засад судочинства розумних строків розгляду справи судом як важливої процесуальної гарантії прав людини і громадянина;

9) наділення суду контрольними повноваженнями щодо виконання ухвалених ним рішень;

10) встановлення розміру винагороди судді законом про судоустрій, що є важливою гарантією його незалежності;

11) утворення Вищої ради правосуддя шляхом реорганізації Вищої ради юстиції та наділення її такими повноваженнями:

– вносить подання про призначення судді на посаду;

– ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності;

– розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора;

– ухвалює рішення про звільнення судді з посади;
– надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою;
– ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
– вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів;
– ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого;
– здійснює інші повноваження, визначені цією Конституцією та законами України;

12) суттєве звуження повноважень прокуратури, яка має здійснювати:
– підтримання публічного обвинувачення в суді;
– організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
– представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом;

13) доповнення цього розділу Конституції ст. 131-2, норми якої гарантують незалежність адвокатури, а також виключно адвоката наділяють правом здійснювати представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення [5].

Щодо розділу XII «Конституційний Суд України», то його новели зводяться до такого:

1) звуження обсягу повноважень Конституційного Суду України в частині офіційного тлумачення законів України. Відповідно до ч. 1 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150 Основного Закону Української держави єдиний орган конституційної юрисдикції здійснює офіційне тлумачення Конституції України;

2) заміщення вакантних посад суддів Конституційного Суду України на конкурсних засадах у визначеному законом порядку;

3) підвищення кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді Конституційного Суду України; суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту та стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості та є правником із визнаним рівнем компетентності;

4) встановлення розміру винагороди судді Конституційного Суду України законом про Конституційний Суд України, що є важливою юридичною гарантією його незалежності;

5) визначення меж імунітету та індемнітету суддів Конституційного Суду України. Відповідно до ч. 3 ст. 149 Конституції без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Згідно ж із ч. 4 цієї ж статті суддю Конституційного Суду України не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Судом рішень та надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку;

6) чіткого визначення підстав для припинення повноважень судді Конституційного Суду України та підстав для звільнення судді з посади, а також наділення цього органу судової влади повноваженням ухвалювати рішення про звільнення з посади судді Конституційного Суду України;

7) віднесення до компетенції Конституційного Суду України вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [5].

Законом України № 2680-VIII від 07.02.2019 було внесено зміни до Преамбули, розділів IV «Верховна Рада України», V «Президент України», VI «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» та XV «Перехідні положення» Конституції України, що не лише підтвердили європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, але й створили умови та усунули перешкоди для реалізації такого курсу. Зокрема, п. 5 ч. 1 ст. 85 Конституції

України Парламент наділяється повноваженням визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; б) ч. 3 ст. 102 Основного Закону Президент України визнаний гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; в) згідно з п. 1-1 ст. 116 Конституції України Уряд забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; г) п. 14 розділу XV «Перехідні положення», що допускав можливість використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України, взагалі втратив чинність [6].

Що ж до інших законів України, за допомогою яких вносилися зміни до Конституції (№ 2952-VI від 01.02.2011 [2], № 586-VII від 19.09.2013 [3], № 742-VII від 21.02.2014 [4], № 27-IX від 03.09.2019 [7]), вважаємо, що вони не мали превалюючого значення, оскільки торкалися питань визначення строків проведення чергових виборів представницьких органів публічної влади, контрольних повноважень Рахункової палати щодо надходження коштів до Державного бюджету України та їх використання, відновлення дії окремих положень Конституції України зі змінами, внесеними Законами України № 2222-IV від 08.12.2004, № 2952-VI від 01.02.2011 та № 586-VII від 19.09.2013, а також скасування депутатської недоторканності, відповідно.

Висновки. Політико-юридичні події 2010-2014 рр., пов'язані з намаганням В. Януковича через Конституційний Суд України узурпувати державну владу, підтвердили правильність ухваленого Парламентом рішення про зміну форми правління, проте питання збалансованості повноважень Верховної Ради України та Президента України в механізмі поділу державної влади дотепер залишається відкритим.

Оцінюючи соціально-правові наслідки вищезазначених змін до Основного Закону нашої держави щодо правосуддя, необхідно виходити з того, що реформа правосуддя станом на сьогоднішній день є незавершеною, а отже, об'єктивно не може мати того позитивного ефекту, на який сподівався законодавець і якого очікувало громадянське суспільство. Більше того, на фоні численних корупційних скандалів, фігурантами яких є судді, а також юридично небездоганих рішень Конституційного Суду України, у результаті яких окремі високопосадовці уникли кримінальної відповідальності за декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації або умисне неподання ними, як суб'єктами декларування зазначеної інформації, рівень довіри населення до судової влади залишається вкрай низьким. Доволі негативним є і ставлення громадян до отримуваної суддями грошової винагороди, що не лише різко контрастує з доходами значної частини наших співвітчизників, але й виглядає необґрунтованою з огляду на результаті діяльності суддів. Нівелює довіру до судової влади і стан виконання ухвалених національними судами рішень, що залишається незадовільним. Недосконалою, із огляду на високі ризики ухвалення необґрунтованого рішення через корпоративну солідарність, є процедура надання згоди Конституційного Суду України на затримання чи утримання під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом судді, який вчинив кримінальний злочин.

Зазначасмо й певні позитивні зміни. Йдеться, передусім, про запровадження в Україні інституту конституційної скарги, що розширює можливості судового захисту конституційних прав людини, порушених у результаті застосування в остаточному судовому рішенні в її справі закону України, що суперечить Конституції України.

Позитивно оцінюючи кроки чинної української влади щодо реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, зауважуємо, що така перспектива є доволі невизначеною. Підтвердженням цьому слугують не лише заяви окремих єврочиновників, але й відсутність дорожньої карти, що передбачала б визначення конкретних поетапних кроків, які наближали б нашу державу до членства в ЄС та НАТО.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 08.12.2004 № 2222-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text>.
2. Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 01.02.2011 № 2952-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2952-17#Text>.
3. Про внесення змін до статті 98 Конституції України : Закон України від 19.09.2013 № 586-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-18#Text>.
4. Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21.02.2014 № 742-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text>.
5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>.
7. Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) : Закон України від 03.09.2019 № 27-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20#Text>.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny [On Amendments to the Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 08.12.2004 № 2222-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text>. [in Ukr.].
2. Pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny shchodo provedennya chervovykh vyboriv narodnykh deputativ Ukrayiny, Prezydenta Ukrayiny, deputativ Verkhovnoyi Rady Avtonomnoyi Respubliky Krym, mistsevykh rad ta sil's'kykh, selyshchnykh, mis'kykh holiv [On Amendments to the Constitution of Ukraine Concerning Regular Elections of People's Deputies of Ukraine, President of Ukraine, Deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, Local Councils and Village, Town, and City Mayors] : Zakon Ukrayiny vid 01.02.2011 № 2952-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2952-17#Text>. [in Ukr.].
3. Pro vnesennya zmin do statti 98 Konstytutsiyi Ukrayiny [On amendments to Article 98 of the Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 19.09.2013 № 586-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-18#Text>. [in Ukr.].
4. Pro vidnovlennya diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [On renewal of certain provisions of the Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 21.02.2014 № 742-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text>. [in Ukr.].
5. Pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny (shchodo pravosudiv) [On Amendments to the Constitution of Ukraine (Concerning Justice)] : Zakon Ukrayiny vid 02.06.2016 № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>. [in Ukr.].
6. Pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttya povnopravnoho chlenstva Ukrayiny v Yevropeys'komu Soyuzi ta v Orhanizatsiyi Pivnichnoatlantychnoho dohovoru) [On Amendments to the Constitution of Ukraine (on the strategic course of the state to gain full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization)] : Zakon Ukrayiny vid 07.02.2019 № 2680-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>. [in Ukr.].
7. Pro vnesennya zmin do statti 80 Konstytutsiyi Ukrayiny (shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrayiny) [On Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (concerning the immunity of people's deputies of Ukraine)] : Zakon Ukrayiny vid 03.09.2019 № 27-IKH. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Liliya Serdiuk. Amendments to the Constitution of Ukraine of 1996: their content and socio-legal consequences. The author has revealed the content of the amendments to the Constitution introduced by the Verkhovna Rada of Ukraine by the Laws of Ukraine № 2222-IV of 08.12.2004, № 1401-VIII of 02.06.2016, № 2680-VIII of 07.02.2019, which served as the legal basis for the transformation of government in Ukraine, reforming the judiciary in our country and choosing Ukraine's strategic course for full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, as well as an assessment of the socio-legal consequences of such changes in the Basic Law of the Ukrainian state.

Political and legal events of 2010-2014, related to Viktor Yanukovich's efforts to usurp state power through the Constitutional Court of Ukraine, confirmed the correctness of the Parliament's decision to change the form of government, but the balance of powers between the Verkhovna Rada and the President of Ukraine power still remains open.

Assessing the socio-legal consequences of the above amendments to the Basic Law of our state on

justice, it should be based on the fact that the reform of justice is currently incomplete and, therefore, objectively can not have the positive effect expected by the legislator and expected civil society. In particular, against the background of numerous corruption scandals involving judges, as well as legally flawless decisions of the Constitutional Court of Ukraine, as a result of which some high-ranking officials avoided criminal liability for declaring knowingly inaccurate information in the declaration or intentional failure to declare information. to the judiciary remains extremely low. Its attitude of ordinary citizens to the monetary remuneration received by judges is quite negative, which not only contrasts sharply with the income of a large part of our compatriots, but also seems unreasonable given the performance of judges. The state of implementation of decisions taken by national courts, which remains unsatisfactory, also undermines the credibility of the judiciary. Given the high risks of making an unreasonable decision through corporate solidarity, the procedure for giving consent to the Constitutional Court of Ukraine to detain or detain or arrest pending a conviction by a court of a judge who has committed a criminal offense is imperfect.

It is necessary to note some positive changes. It is primarily a question of introducing in Ukraine the institution of a constitutional complaint, which expands the possibilities of judicial protection of constitutional human rights violated as a result of the application in the final court decision in its case of Ukrainian law contrary to the Constitution of Ukraine.

While positively assessing the steps taken by the current Ukrainian authorities to implement the country's strategic course towards full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, it should be noted that such a prospect is rather uncertain. This is confirmed not only by the statements of some European officials, but also by the lack of a roadmap that would identify specific steps that would bring our country closer to EU and NATO membership.

Keywords: *Constitution of Ukraine, amendments to the Constitution of Ukraine, social and legal consequences, form of government, justice, reform of justice, judge, Constitutional Court of Ukraine, European Union, North Atlantic Treaty Organization.*

УДК 347.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-707-713

**Олена
СОЛДАТЕНКО[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Анастасія
ЧЕЧЕЛЬ[©]**
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ АБО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

Розглянуто актуальні питання, пов'язані з проведенням допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, які стали жертвами або свідками домашнього насильства, з метою виокремлення його особливостей, пов'язаних з емоційним станом цих осіб під час проведення цієї слідчої дії.

Висвітлено основні міжнародно-правові стандарти проведення допиту дітей, які запроваджуються в Україні, та проаналізовано позитивний закордонний досвід закордонних країн, зокрема Німеччини та США, для виокремлення прогресивних аспектів проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, які стали жертвами або свідками домашнього насильства, та подальшого їх запровадження до національного законодавства.

© О. Солдатенко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6587-0280>
soldat-72-21@ukr.net

© А. Чечель, 2021

k_kp@dduvs.in.ua

Зазначено можливі шляхи реформування чинного законодавства з метою захисту прав та законних інтересів дітей, які стали жертвами або свідками домашнього насильства.

Ключові слова: *виїзне судове засідання, жертва, допит, дитина, досудове розслідування, домашнє насильство, психолог.*

Постановка проблеми. Донедавна проблема насильства в сім'ї взагалі була дещо поверхневою з кількох причин. По-перше, така ситуація, на жаль, є нормальною для більшості українських сімей та зазвичай не є предметом звернення до правоохоронних органів. По-друге, зважаючи на ступінь тяжкості шкоди, завданої домашнім насильством, наприклад, різного ступеня тілесних ушкоджень, вбивств (приблизно 30 % вбивств вчинені за сімейними обставинами), нападу, звалтування, погроз смертю, самогубства тощо, виникало питання, як правильно кваліфікувати дії кривдника.

Особливо проблема домашнього насильства загострилася під час поширення епідемії не лише в Україні, але й по всьому світу: залишила сам на сам потенційного кривдника та жертву. Більшість населення було позбавлено постійного місця роботи, стабільного заробітку та звичного режиму життя. Очевидно, що на психологічному рівні, недостатня кількість коштів, постійний пошук нової роботи в карантинних умовах, дорікання з боку одного з подружжя накопичувалися та через деякий час провокували вчинення домашнього насильства, особливо стосовно самого вразливого та соціально незахищеного населення – дітей¹.

Домашнє насильство має прихований характер та належить до латентного виду злочинності, а це означає, що навіть офіційна статистика Генеральної прокуратури України не відображає всієї жахливості та масштабності поширення вчинення домашнього насильства в Україні.

Останнім часом насильство та жорстоке поводження з дітьми стає все більш поширеним явищем. Як свідчать дані численних соціологічних опитувань, то приблизно 50 % малолітніх та неповнолітніх осіб стикалися з проявами насильства, але не зверталися за допомогою, 35 % дітей зверталися за допомогою, 15 % взагалі не здогадувалися, що стають жертвами домашнього насильства [1]. Поширення насильства щодо дитини виявляє саме зв'язок із загальним зростанням кількості випадків насильства в суспільстві, насильницьких злочинів, суїцидів та нещасних випадків з летальним результатом тощо.

Діти, які стають учасниками кримінальних процесуальних відносин, потребують особливої процедури роботи з ними, що пояснюється їх віковими особливостями розвитку, змінами у розвитку дитини під впливом насильства та індикаторами насильства щодо дитини, а також відповідними нормами в законодавстві та запровадженням міжнародного законодавства, дружнього до дитини.

Також варто звернути увагу, що саме допит є першочерговим етапом проведення роботи слідчого з дитиною, яка постраждала внаслідок домашнього насильства, тому він повинен проводитися в найсприятливішому оточенні та за найсприятливіших умов, з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати. Отже, проаналізувавши все вищевикладене, ми бачимо, що питання правової захищеності дітей, які постраждали внаслідок домашнього насильства, під час допиту на стадії досудового розслідування є актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз публікацій, в яких було започатковано вирішення цієї проблеми. Особливості проведення допиту з малолітніми та неповнолітніми учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування висвітлювали у своїх наукових працях такі відомі вчені, як: Л. Каневський, В. Коновалов, В. Леоненко, Н. Павлюк, В. Тертишник, І. Федотов, Т. Шмигол, А. Шуличенко та іншими, однак питання, пов'язане з проведенням допиту дітей, які стали жертвами або свідками домашнього насильства, з метою зменшення травматизму їх здоров'я досліджувалися вченими не у достатньому обсязі.

Метою статті є комплексна розробка і конкретизація теоретичних і практичних положень для врегулювання правової захищеності малолітньої або неповнолітньої особи, яка постраждала від домашнього насильства, під час допиту на стадії досудового розслідування з урахуванням норм національного та міжнародного законодавства, а

¹ «Дитина» означає будь-яку особу віком до 18 років. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

саме правосуддя, дружнього до дитини.

Виклад основного матеріалу. Під час написання наукової статті було сформульовано концептуальні у теоретичному та важливі у практичному плані положення та висновки, які у своїй сукупності вирішують конкретне наукове завдання – розроблення наукових рекомендацій, спрямованих на удосконалення чинного законодавства України в частині правового регулювання проведення допиту малолітніх та неповнолітніх учасників кримінального провадження, як таких, що постраждали внаслідок домашнього насильства.

Жорстоке поводження з дітьми є глобальною проблемою із серйозними довічними наслідками, що призводить до стресу, пов'язаного з порушенням раннього розвитку мозку. Екстремальний стрес може порушувати розвиток нервової та імунної систем. Внаслідок цього у зрілому віці людям, які зазнавали жорстокого поводження в дитинстві, загрожує підвищений ризик виникнення проблем у сфері поведінки, фізичного та психічного здоров'я.

Крім наслідків для здоров'я та суспільства, жорстоке поводження з дітьми впливає на економіку, включно з витратами на госпіталізацію, лікування порушень психічного здоров'я, охорону дитинства та витрати у зв'язку з довготривалими порушеннями здоров'я.

Треба також звернути увагу на те, що іноді особи навіть не здогадуються, що вони можуть бути жертвами домашнього насильства. Це пояснюється тим, що далеко не всі розуміють, що насильство полягає не лише в діях сексуального характеру. Воно може виражатися у вигляді образ, нецензурних висловлювань, пригнічення, залякування, побоїв, ляпасів та навіть у позбавленні грошових коштів.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон) визначає домашнє насильство як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [2].

Також Закон виокремлює та розмежує конкретні форми домашнього насильства, які можуть інкримінуватися як кримінальне правопорушення, а саме: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне. Кожна з цих форм має свої особливості та ознаки, згідно з якими особа може розуміти, чи піддається вона домашньому насильству чи ні.

Треба зазначити, що згідно з рішенням Верховного Суду № 753/19409/19 від 17.02.2021 було визнано, що дитина, яка систематично спостерігає за проявами домашнього насильства, повинна визнаватися такою, що постраждала внаслідок домашнього насильства [3].

Конституція України чітко регламентує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім цього, права та свободи людини не можуть обмежуватися в незаконний спосіб [4].

Наявність законних прав та обов'язків для кожної людини є досить вагомою, адже завдяки їм будуються всі взаємовідносини у суспільстві. Також сукупність прав та обов'язків особи визначає її правовий статус у суспільстві, що є необхідним для її самореалізації у соціумі. Підтверджуючи вищевказане, О. Бандурка зазначає, що правовий статус дитини – це об'єктивовані і формалізовані у праві можливості, необхідні дитині для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодіях з іншими суб'єктами права [5, с. 10].

У контексті дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав дітей важливе значення має гуманізація судових процесів щодо дітей, які перебувають в контакті з законом, створення умов для організації та ефективного функціонування правосуддя, дружнього до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини та іншим міжнародним стандартам у цій сфері.

З метою подолання бар'єрів доступу до правової допомоги та правосуддя вразливих категорій через забезпечення належного поводження з дітьми у контакті з законом, зокрема дітьми, які постраждали внаслідок домашнього насильства, дітьми з порушеннями інтелекту була створена система правосуддя, дружня до дітей, яка

гарантує повагу та реалізацію прав усіх дітей на найвищому рівні: як дітей у контакті, так і дітей в конфлікті з законом. Правосуддя, дружнє до дітей ґрунтується на принципах верховенства права, недискримінації, гідності, забезпечення найкращих інтересів дитини, участі.

Повага до принципів правосуддя, дружніх до дітей, може не тільки усунути травматичний досвід, з яким стикаються діти у правовій системі, але й сприятиме більшій повазі їх прав, надаючи їм повний доступ до правосуддя та можливість повідомляти про порушення їх прав.

Чинний кримінальний процесуальний кодекс (далі по тексту КПК України) більш чітко регламентує процесуальний порядок проведення допиту малолітніх та неповнолітніх учасників кримінального провадження, що значно відрізняє його КПК України 1960 року. Тож КПК України не встановлює будь-яких обмежень щодо участі у кримінальному провадженні як неповнолітніх, так і малолітніх осіб, а навпаки, зазначає особливості, залучення таких осіб до участі в кримінальному провадженні та проведення з ними процесуальних дій залежно від їх індивідуальних психологічних та розумових можливостей.

Звертаючись до міжнародних стандартів, пріоритетним напрямом діяльності яких є забезпечення основоположних прав та свобод дітей, існують рекомендації щодо місця, в якому може проводитися допит неповнолітніх, зокрема потерпілих внаслідок домашнього насильства. Конвенція ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [6] (далі – Конвенція), яка була ратифікована Україною в 2012 році [7] містить у собі особливості проведення допиту з дитиною, а саме проведення допиту в спеціальному обладнаному приміщенні, а також проведення допиту не уповноваженою особою, а спеціально-навченим спеціалістом (психологом) з метою уникнення повторної травматизації дитини. Затвердивши цю Конвенцію, Україна взяла на себе низку зобов'язань щодо забезпечення прав та свобод дітей, які стають учасниками кримінального провадження, а саме забезпечення поваги до честі та гідності кожної дитини під час досудового розслідування з дотриманням норм чинного законодавства, зокрема, під час отримання показань від такої особи.

Іншим, не менш важливим, міжнародним документом у сфері захисту прав дитини, яка є учасником кримінальних процесуальних відносин, є Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, які прийняті 17 листопада 2010 року [8], що були розроблені на основі наявних міжнародних, європейських і національних стандартів, у яких викладено оптимальні практики, засновані на узгодженні сучасних знань і відповідних регіональних норм, стандартів і принципів, пов'язаних зі здійсненням правосуддя дружнього до дитини.

Допит є найбільш розповсюдженою та ефективною слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої збирається інформація про злочин і злочину певних осіб і від якості проведення якої залежить успіх у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, особливо кримінальних правопорушень пов'язаних із домашнім насильством, учасниками якого є діти і тому слід дуже серйозно підходити до його підготовки та проведення.

Слід звернути увагу, що міжнародна спільнота стверджує, що питання захисту прав та свобод дітей, які стають учасниками кримінальних процесуальних відносин вимагає встановлення певної спеціалізованої системи ювенальної юстиції, яка матиме на меті захист законних прав та інтересів неповнолітніх учасників кримінального провадження.

Ми вважаємо за доцільне звернутись до міжнародного досвіду проведення допиту з метою виокремлення позитивних елементів його проведення за участю дітей задля подальшої імплементації їх до національного законодавства.

Основний принцип німецького кримінального законодавства щодо дітей полягає у виховній ідеї, тобто індивідуальна профілактика. Законом про суд у справах дітей, які стали жертвами або свідками домашнього насильства (Jugendgerichtsgesetz (JGG)), передбачено, що застосування кримінального законодавства щодо неповнолітніх має попередньо запобігати новим злочинам проти неповнолітніх [9, с. 115].

За загальним правилом німецького законодавства щодо допиту дітей, які постраждали внаслідок домашнього насильства, допит проводиться ювенальним офіцером, який має як психологічну, так і юридичну освіту, тобто поєднує в собі слідчого та психолога. Така методика пов'язана з наявністю спеціального сектора, який займається справами неповнолітніх (Juveniles Department). Особливістю такого сектора є якісний відбір кадрів, які матимуть справу з дітьми, адже робота з дітьми вимагає

індивідуального підходу до кожної дитини окремо [9, с. 117].

Щодо особливостей проведення допиту малолітніх або неповнолітніх осіб, які постраждали внаслідок домашнього насильства в США, можна зазначити, що у більшості аспектах допит в США та допит в Україні схожі, наприклад, допит дитини проводиться за участю законного представника, педагога або психолога, а за необхідністю лікаря. Однак є суттєва розбіжність у вікових межах проведення допиту дитини, а саме в США офіцери не можуть проводити допит дитини понад дві години без перерви та понад три години на день [10, с. 34]. Це насамперед пов'язано з проведенням допиту в спеціально-обладнаному приміщенні по типу «зеленої кімнати», яка відволікає дитину від переживань та негативних емоцій та за допомогою ігор сприяє отриманню офіцером необхідної інформації від дитини.

Треба зазначити, що діти, які постраждали внаслідок домашнього насильства, потребують дещо іншої процедури проведення допиту. Така необхідність полягає у запобіганні повторній травматизації дитини, адже проходячи кризь такі жахливі моменти у період свого життя, дитина навряд чи стане ще комусь про них розповідати, такі діти здебільшого закриваються в собі, що згодом призводить до порушення фізичного та психічного здоров'я дитини. Тому важливим завданням чинного законодавства та органів державної влади є допомога дітям, які зіткнулися з домашнім насильством, їх захист та уникнення ще більшої травматизації.

Першим кроком у цьому напрямі стало запровадження проведення допиту малолітніх або неповнолітніх осіб, які постраждали внаслідок домашнього насильства у спеціально-обладнаному приміщенні «Зелена кімната», що використовують для проведення інтерв'ювання дитини в ігровій формі, в тому числі, яка постраждала внаслідок домашнього насильства, в умовах, що мінімізують і запобігають повторній травматизації психіки дитини, з огляду на її індивідуально-психологічні та психофізіологічні особливості.

Через що і виникає потреба реформування чинного законодавства в частині проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб. Зокрема, норму КПК України необхідно доповнити положенням, яке б регулювало обов'язкове проведення допиту малолітнього або неповнолітнього учасника кримінального провадження психологом, в спеціально-обладнаному приміщенні за участю слідчого та судді, що є винятком із загального правила про безпосередність дослідження доказів, відповідно до якого суд повинен дослідити докази безпосередньо. Отже, ст. 226 КПК України необхідно доповнити частиною шостою, яку викласти в такій редакції: «Для допиту неповнолітніх або малолітніх осіб, які постраждали внаслідок домашнього насильства, проводиться обов'язкове виїзне судове засідання. Допит проводиться в спеціально-обладнаному приміщенні психологом у присутності слідчого та за участю судді».

Висновки. Підсумовуючи, треба зауважити, що проведення допиту малолітніх або неповнолітніх осіб, які постраждали внаслідок домашнього насильства, має низку особливостей, які періодично вдосконалюються з метою забезпечення захисту прав та свобод дитини, яка стає учасником кримінальних процесуальних відносин. Кожна країна має свої особливості проведення допиту дітей, які постраждали внаслідок домашнього насильства, однак в деяких процедурних моментах вони збігаються з вітчизняним, що пояснюється ухваленням спільних для всіх міжнародних стандартів, «дружніх до дитини».

Тільки після повноцінного реформування чинного законодавства з метою забезпечення законних прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб, які постраждали внаслідок домашнього насильства, можна буде не лише зменшити рівень цього виду правопорушення, але й уберегти вже травмованих дітей від повторної травматизації під час досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. У Мінсоцполітики озвучили статистику звернень через домашнє насильство в Україні. *Радіо Свобода*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-domashnie-nasylstvo-minsotspolityky/30970575.html>.
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
3. Постанова Верховного Суду № 753/19409/19 від 17.02.2021. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95066934>.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Бандурка О. М. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно–

трудова колонія. Харків : НУВС, 2003. 260 с.

6. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру : Конвенція Ради Європи № 994_927 від 25.10.2007. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927.

7. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Закон України від 20.06.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17#n2>.

8. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL : <https://rm.coe.int/16804c2188>.

9. Шендрік В. В. Особливості попередження злочинності неповнолітніх у США, Канаді та Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 114–122.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Надійшла до редакції 24.11.2021

References

1. U Minsotspolityky ozvuchyly statystyky zvernen' cherez domashnye nasyt'stvo v Ukraini [The Ministry of Social Policy announced the statistics of appeals due to domestic violence in Ukraine]. *Radio Svoboda*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-domashnie-nasyt'stvo-minsotspolityky/30970575.html>. [in Ukr.].

2. Pro zapobihannya ta protydyiu domashn'omu nasyt'stvu [The Ministry of Social Policy announced the statistics of appeals due to domestic violence in Ukraine] : *Zakon Ukrainy* vid 07.12.2017. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2018. № 5, art. 35. [in Ukr.].

3. Postanova Verkhovnoho Sudu № 753/19409/19 vid 17.02.2021 [Resolution of the Supreme Court № 753/19409/19 of 17.02.2021]. *Yedynyuy reyestr sudovykh rishen'*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95066934>. [in Ukr.].

4. Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r. [Resolution of the Supreme Court № 753/19409/19 of 17.02.2021]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].

5. Bandurka, O. M. (2003) Problemy sotsial'noyi adaptatsiyi nepovnlitnikh, zvil'nykh z vykhovno-trudovoy koloniyi [Problems of social adaptation of juveniles released from educational and labor colony]. Kharkiv : NUVS, 260 p. [in Ukr.].

6. Pro zakhyst ditey vid seksual'noyi ekspluatatsiyi ta zlozhyvan' seksual'noho kharakteru [On the protection of children against sexual exploitation and sexual abuse] : *Konventsia Rady Yevropy №994_927* vid 25.10.2007. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927. [in Ukr.].

7. Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi Rady Yevropy pro zakhyst ditey vid seksual'noyi ekspluatatsiyi ta seksual'noho nasyt'stva [On ratification of the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse] : *Zakon Ukrainy* vid 20.06.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17#n2>. [in Ukr.].

8. Kerivni pryntsyipy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosudiv, druzhn'oho do ditey, ukhvaleni Komitetom ministriv Rady Yevropy [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe] : *Prohrama Rady Yevropy* vid 17 lystopada 2010 r. URL : <https://rm.coe.int/16804c2188>. [in Ukr.].

9. Shendryk, V. V. (2012) Osoblyvosti poperedzhennya zlochynnosti nepovnlitnikh u SSHa, Kanadi ta Ukraini [Features of juvenile delinquency prevention in the United States, Canada and Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, art. 114–122. [in Ukr.].

10. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Soldatenko, Anastasiia Chechel. Peculiarities of interrogation of minors who have suffered as a result of domestic violence: international and national experience. The article deals with topical issues related to the interrogation of minors who have become victims or witnesses of domestic violence in order to highlight its features related to the emotional state of the above persons in contact with the law.

The peculiarities of the age development of children were emphasized and it was noted that despite the age peculiarities, the situation related to domestic violence sufficiently traumatizes the child and affects its further normal development. The concept and essence of domestic violence are described and the forms of domestic violence are highlighted.

The main international legal standards of interrogation of children introduced in Ukraine are highlighted and the positive foreign experience of foreign countries, in particular, Germany and the USA, is analyzed in order to highlight progressive aspects of interrogation of minors and victims of domestic violence and their further introduction into national legislation.

Possible ways to reform the current legislation in order to protect the rights and legitimate

interests of children who have become victims or witnesses of domestic violence are outlined. should be conducted not by the investigator but by a psychologist, but with the obligatory participation of the investigator.

It has been noted that due to the full reform of existing national legislation and the introduction of international standards for the interrogation of minors and victims of domestic violence in Germany and the United States, it is possible to ensure adequate protection of the rights and legitimate interests of children in contact with law. principles of child-friendly justice.

Keywords: *on-site court hearing, victim, interrogation, child, pre-trial investigation, domestic violence, psychologist.*

УДК 658

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-713-720

Світлана ТЮТЧЕНКО[©]

кандидат економічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АНАЛІЗ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Досліджено актуальну проблему забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств. Здійснено аналіз державних політик світових країн-лідерів з виробництва металопродукції щодо забезпечення економічної безпеки. Запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення економічної безпеки вітчизняних металургійних підприємств з метою підвищення їх стійкості до впливу зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз та створення сприятливих умов для підвищення конкурентоспроможності.

Ключові слова: *економіка, економічна безпека, підприємство, політика, зелений сертифікат, податки.*

Постановка проблеми. Питання ефективного розвитку усіх галузей економіки є дуже актуальним для національної економіки в цілому. Найбільш вагомою та масштабною галуззю промисловості є металургія, адже вона є постачальником необхідної сировини та матеріалів для ефективної діяльності підприємств усіх інших важливих галузей економіки, таких як: виробництво металевих виробів, машинобудування, будівництво, енергетика, добувна промисловість та ін.

Вітчизняна металургійна промисловість розвивається відповідно до загальних тенденцій світової металургії. На сьогодні, для світової металургії властиве постійне зростання обсягів металовиробництва, що призводить до надвиробництва у цій галузі, тобто перевищення обсягу виплавки металу над його споживанням. Одночасно відбувається збільшення концентрації виробництва, споживання й експорту металопродукції в десяти країнах-лідерах із виплавки металу. Наслідком цього є суттєве загострення конкуренції між цими державами, що вимагає від України пошуку нових, більш креативних рішень щодо виробництва і збуту продукції [1]. Крім цього, за останній час відбулась кардинальна зміна лідерів-країн з виплавки та споживання металопродукції – від ЄС та СНД в бік Китаю та арабських країн.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема забезпечення економічної безпеки підприємств є дуже актуальною, тому вона досліджується в багатьох працях зарубіжних та вітчизняних науковців. На особливу увагу заслуговують праці С. Головка, А. Ковбель, О. Користіна, І. Кукурудзи, Н. Левченко, А. Ткаченко, Д. Шкаровського та ін. У межах даного дослідження проведено аналіз існуючих інструментів забезпечення економічної безпеки підприємств в різних країн.

Метою дослідження є аналіз державних політик світових країн-лідерів з виробництва металопродукції щодо забезпечення економічної безпеки підприємств та

© С. Тютченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8480-6519>

tiutchenkosvetlana@gmail.com

розробка практичних рекомендацій щодо підвищення економічної безпеки вітчизняних металургійних підприємств через модифікацію механізму податкового стимулювання.

Виклад основного матеріалу. Ефективний розвиток металургійної промисловості є обов'язковою умовою успішного функціонування всієї економічної системи в сучасних умовах. Вразливість економічної безпеки металургійних підприємств традиційно привертає на себе увагу, оскільки ця галузь є однією з провідних в українській економіці. Особливо гостро завдання створення системи забезпечення економічної безпеки постали перед підприємствами металургійної промисловості зараз, адже вони перебувають в жорстких умовах посилення конкуренції на світовому ринку металопродукції. Більшість підприємств цієї галузі мають високу ступінь відсталості від рівня світового інноваційного металургійного виробництва, високу енергомісткість та низьку продуктивність. Тож для вирішення проблеми підвищення конкурентноспроможності металургійних підприємств на світовому ринку стоїть завдання пошуку інструментів світового досвіду в питаннях забезпечення економічної безпеки підприємств.

Металургія являється стратегічною галуззю в економіці України, так як вона забезпечує майже 20 % загального обсягу реалізованої промислової продукції та п'яту частину товарного експорту. Україна є металургійним нетто-експортером – близько 85 % всієї виробленої металопродукції реалізується на зовнішніх ринках, і тільки 15 % поставляється на внутрішній ринок. В ній залучено майже 10 % працездатного населення.

Наразі можна виділити найважливіші проблеми вітчизняних металургійних підприємств [1]:

- низький рівень екологічності виробництва;
- невисока рентабельність операційної діяльності підприємств;
- низькі темпи зростання прямих іноземних інвестицій;
- слабка інноваційна активність;
- зниження обсягів виробництва металопродукції.

Все це свідчить про посилення загроз вітчизняній металургії та низьку ефективність запровадженої урядом України політики захисту економічної безпеки. Тож, для подальшого пошуку шляхів її забезпечення необхідно звернутися до вивчення світового досвіду.

Аналіз світової практики інструментів забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств свідчить про те, що найбільшого поширення набули інструменти, подані на рис. 1 [2, с. 10].

Рис. 1. Світові інструменти забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств

Зупинимось детальніше на вивченні політик забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств країн, які входять до ТОП-10 країн-лідерів з виробництва металопродукції.

Лідруючі позиції на світовому ринку металопродукції займає Китай, який забезпечує близько 50 % потреб світового господарства у металах різних груп та марок. Державну політику китайського уряду стосовно забезпечення економічної безпеки підприємств запроваджено в 2001 р. Відмінною рисою політики захисту підприємств металургії, насамперед, є спрямування державної підтримки на дослідження та розробку інноваційних рішень (R&D) та повне завантаження виробничих потужностей (рис. 2) [2, с. 12].

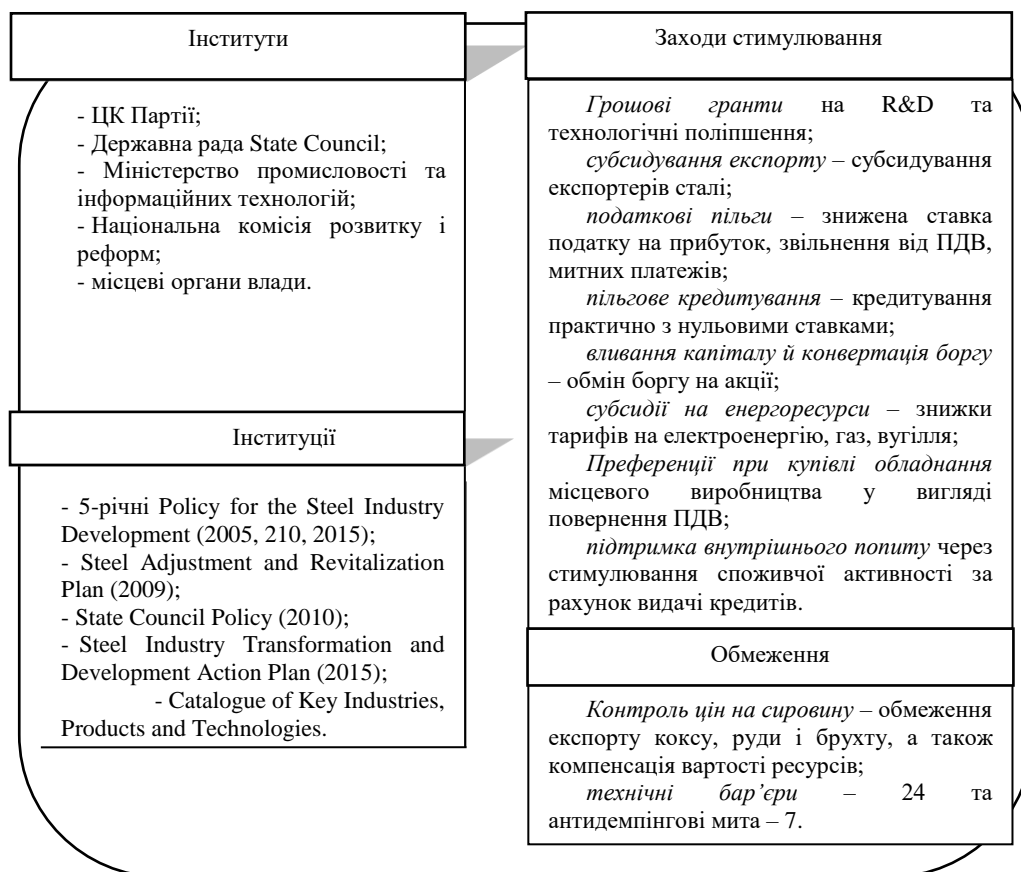

Рис. 2. Державна політика забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств Китаю

Металургійна галузь наступного світового лідера з виробництва металопродукції – Японії розглядається урядом країни як фундаментальна база для розвитку інших галузей народного господарства. Схематично політику захисту підприємств металургії Японії подано на рис. 3 [2, с. 15].

Політика захисту металургійних підприємств Японії до середини ХХ ст. носила обмежуючий характер. Потім були внесені зміни до податкового законодавства і характер політики забезпечення економічної безпеки підприємств було змінено з обмежувального на стимулюючий в результаті впровадженню податкових преференцій. Підприємствам металургії було надане право застосовувати прискорену амортизацію. На сучасному етапі найбільш суттєвою податковою преференцією є пільгове оподаткування «зеленої» сталі.

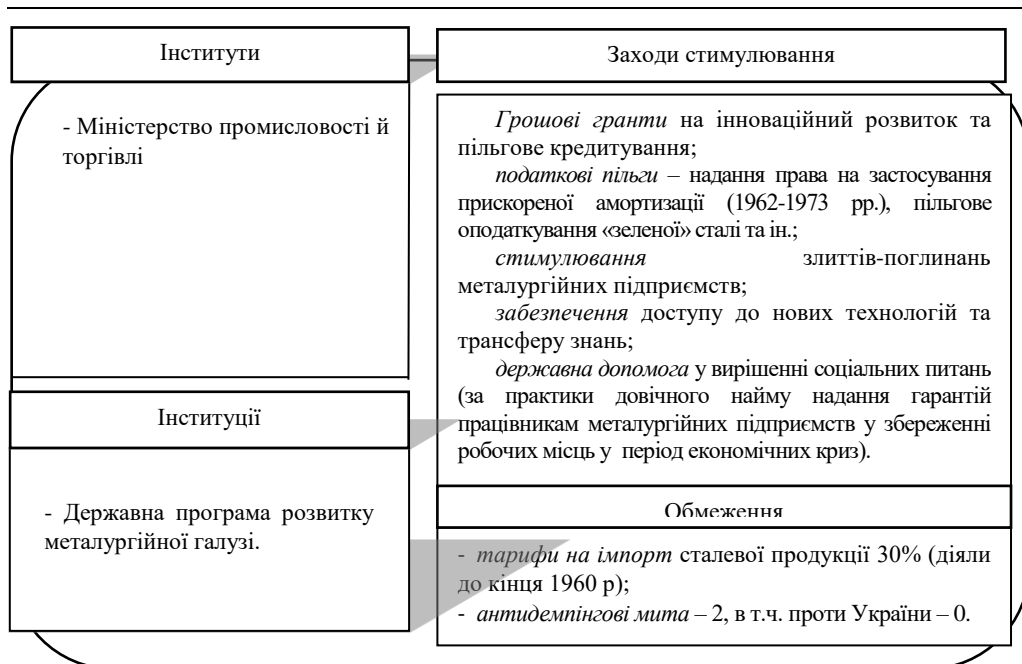

Рис. 3. Державна політика забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств Японії

Що стосується третього лідера ТОП-10 країн-лідерів з виробництва металопродукції – Індії, то вона за досить короткий час увійшла до даного світового рейтингу. Основною рисою захисної політики Індії є запровадження заходів щодо захисту внутрішнього ринку металопродукції шляхом заборони імпорту металопродукції, що не пройшла сертифікації за національними стандартами та запровадження антидемпінгового мита (рис. 4) [3, с. 110].

Рис. 4. Державна політика забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств Індії

Ці заходи надали можливість Індії збільшити обсяги виробництва металопродукції та її експорту та зайняти лідируючі позиції на світовому ринку.

Не менш цікавою для дослідження є політика захисту економічної безпеки підприємств металургії уряду США, яка була запроваджена в 1968 році з метою попередження зростаючих загроз металургійній галузі та національній безпеці країни в

цілому. В ній визначено захисні заходи як обмежувального, так і стимулюючого характеру (рис. 5) [3, с. 111].

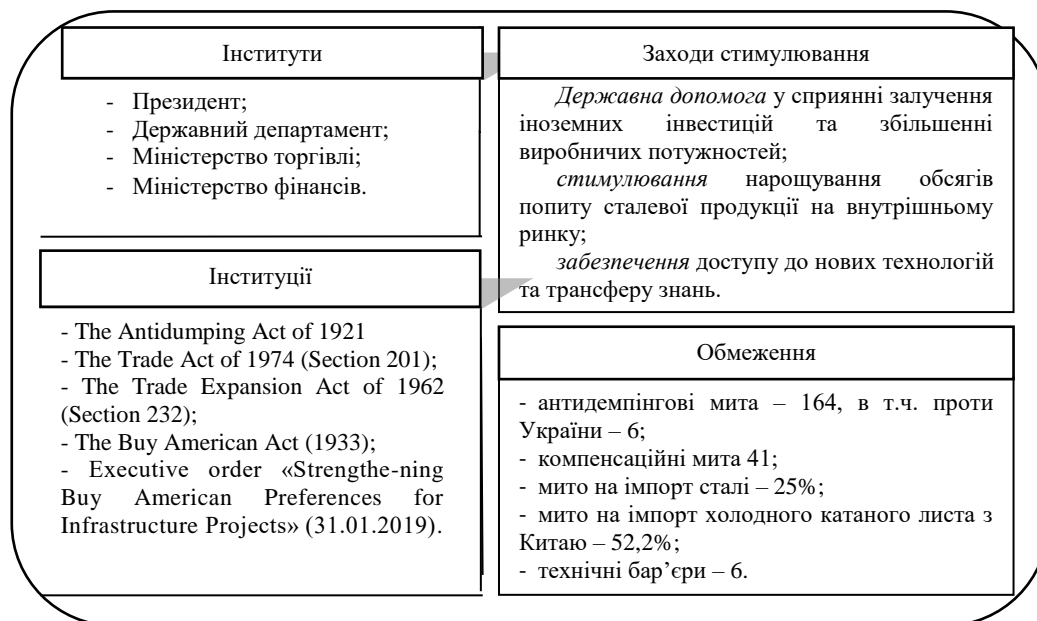

Рис. 5. Державна політика забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств США

Також урядом було прийняте рішення щодо забезпечення завантаження металургійних підприємств США на рівні не нижче 80 % існуючих виробничих потужностей. Окрім антидемпінгового, компенсаційного та імпортного мита, політикою захисту металургійних підприємств США передбачається застосування цінових обмежень у вигляді укладання з експортерами Угоди про мінімальні справедливі ціни, за якої ціни на імпорт металопродукції не повинні бути нижчими цін на американську сталеву продукцію. Для окремих країн, окрім антидемпінгового мита урядом США передбачено застосування глобальних імпорتنних тарифів, що також в певній мірі сприяє обмеженню обсягів імпорту.

Результати дослідження зведені у таблицю, де визначені інструменти забезпечення економічної безпеки підприємств властиві для країн-лідерів з виробництва металопродукції (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз інструментарію забезпечення економічної безпеки підприємств металургійної галузі у світовій практиці та Україні

Інструменти	Країни, що застосовують інструменти				
	Китай	Японія	Індія	США	Україна
Грошові гранти	+	+			
Субсидування експорту, інші форми підтримки експорту	+	+			
Податкові пільги	+	+			
Спеціальна економічна зона	+	+			
Грошові гранти	+	+			
Пільгове кредитування	+				
Вливання капіталу і конвертація боргу	+				
Компенсація вартості сировини	+				
Контроль цін на сировину, у т. ч. обмеження експорту сировини	+		+		+
Преференції для місцевих виробників	+				
Стимулювання злиттів-поглинань	+	+			
Стимулювання внутрішніх ринків споживання	+	+	+	+	
Грошові гранти	+	+			
Обмеження імпорту		+	+	+	+
Допомога в розвитку галузевої інфраструктури			+		

За результатами аналізу стратегій забезпечення економічної безпеки світових лідерів в металургійній галузі приходимо до висновку, що державні інструменти захисту підприємств металургії Китаю, Індії та Японії є дієвими та ефективними. Але, порівняно з цими країнами, просліджується неефективність даної політики в Україні, яка характеризується:

- недосконалістю механізмів та інструментів захисту внутрішнього ринку від тиску товаровиробників третіх країн;
- відсутністю правового механізму, спроможного комплексно і системно врегулювати питання державної підтримки підприємств металургійної галузі;
- несвоечасність повернення відшкодувань сплаченого податку на додану вартість тощо [4].

Серед можливих інструментів захисту вітчизняних металургійних підприємств застосовується лише два – обмеження експорту брухту та два антидемпінгових мита (рис. 6).

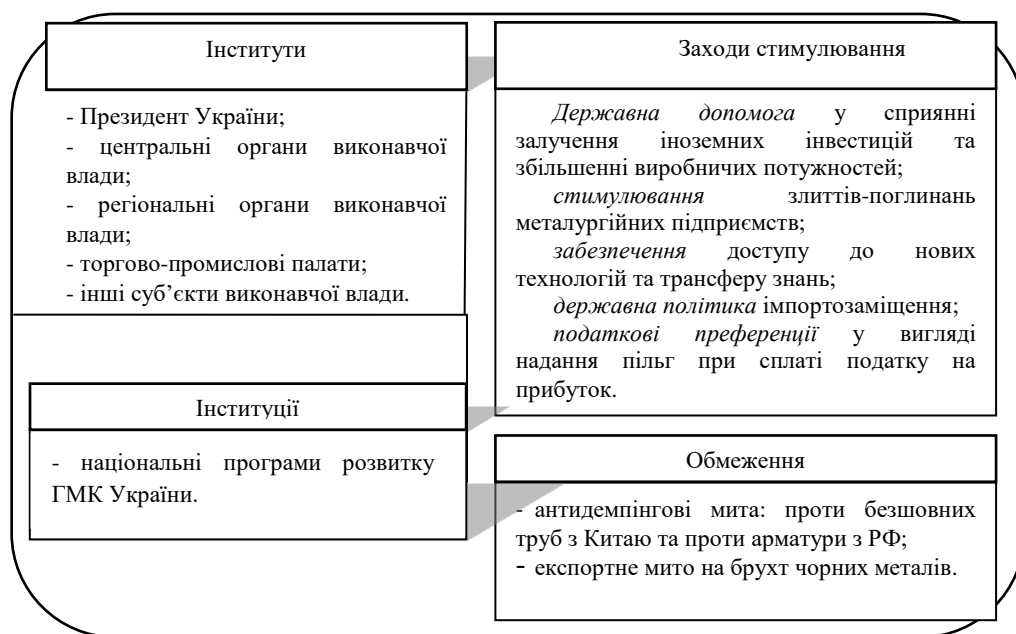

Рис. 6. Державна політика забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств України

Важливою загрозою для втрати ринків збуту та ускладнення фінансового становища металургійних підприємств є план введення в Євросоюзі механізму вуглецевого коригування імпорту (Carbon Border Adjustment Mechanism). Наразі – це одне з найбільш активно обговорюваних питань. Очевидно, що цей інструмент матиме ряд негативних наслідків для вітчизняних підприємств.

«Вуглецевий бар'єр» планується Європейською комісією впровадити у вигляді мита на імпорт металопродукції з розрахунку CO₂. Європейська комісія надає перелік можливих форматів майбутнього вуглецевого бар'єру. Серед них найімовірніші:

- внутрішній податок, який буде застосовуватися до вуглецево інтенсивних товарів;
- акцизний податок, який стягуватиметься з товарів в обігу на ринку ЄС незалежно від походження і визначатиметься від рівня вуглецевих викидів у процесі його виробництва;
- квоти на викиди парникових газів, які існуватимуть паралельно до пулу квот Європейської системи торгівлі викидами і які імпортери будуть зобов'язані купувати, щоб вивести імпортовані товари в обіг на ринок ЄС. Ціноутворення у цьому «імпортному» пулі квот буде здійснюватися у прив'язці до ціни на квоти в Європейській системі торгівлі викидами [4].

На сьогодні вітчизняні металургійні підприємства не готові конкурувати з «зеленими» інноваційними підприємствами ЄС. Тож уряду України необхідно терміново вжити заходів, які в короткостроковій перспективі сприятимуть запровадженню

металургійними підприємствами інноваційних низьковуглецевих технологій.

Тож, на нашу думку, одним з таких заходів є модифікація механізму податкового стимулювання інноваційно-активних металургійних підприємств шляхом надання податкових преференцій інноваційно-активним підприємствам металургії, які будуть дотримуватись вимог зі скорочення викидів парникових газів внаслідок запровадження низьковуглецевих сучасних технологій.

Україною визначено ціль щодо обмеження до 2030 р. викидів парникових газів на рівні 60 % від обсягу викидів у 1990 р. На сьогодні в Україні впроваджено лише один фіскальний інструмент – податок на викиди двоокису вуглецю, завдяки саме якому встановлена ціна на вуглецеві викиди [6, с. 138]. Чинна ставка податку на викиди двоокису вуглецю дуже низька, майже символічна для підприємств-гігантів. Тож вона зовсім не виправдовує свої цілі. А це значить, що механізм сплати податку на викиди двоокису вуглецю неефективний.

Таким чином, питання «вуглецевого бар'єру» набувають все більшої актуальності та обговорення. Дуже правильним рішенням буде модифікація механізму податкового стимулювання, яка дозволить підприємствам використовувати до 70 % коштів екологічного податку на інвестиції в природоохоронні заходи. Кожне підприємство матиме можливість для себе визначити, за рахунок реалізації яких заходів можна знизити навантаження на довкілля.

Підсумовуючи вищевикладене констатуємо, що запорукою подолання «вуглецевого бар'єру» має бути поширення дії механізму податкового стимулювання на:

- скорочення викидів ПГ;
- торгівлю дозвільними одиницями на викиди ПГ;
- систему «зелених» сертифікатів;
- систему «білих» сертифікатів;
- «зелені» інвестиції.

Тобто, податкове стимулювання не повинно обмежуватись лише скороченням викидів парникових газів. Необхідно впроваджувати систему «зелених» сертифікатів, які засвідчують використання підприємствами електроенергії з відновлюваних джерел та «білих» сертифікатів, які видаються при впровадженні проектів з підвищення енергоефективності.

Тож, з метою впровадження у вітчизняну практику світового досвіду із захисту економічної безпеки металургійних підприємств необхідно вжити комплекс заходів:

- по-перше, внести зміни та доповнення до ПКУ;
- по-друге, зобов'язати металургійні підприємства разом із поданням фінансової звітності копії «зеленого» або «білого» сертифікатів, а також висновку органів системи моніторингу викидів парникових газів [7];
- по-третє, створити Єдиний Реєстр системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів;
- по-четверте, запровадити механізм реінвестування коштів «вуглецевого» податку, спрямованих саме на скорочення викидів ПГ;

І головне-розробити урядову політику та стратегію забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств.

Висновки. Сьогодні перед металургійними підприємствами гостро стоять завдання рішучих змін з метою підвищення їх економічної безпеки. Модернізація металургійного виробництва повинна сприяти зменшенню його ресурсо- та енергоємності, скороченню викидів шкідливих речовин, покращенню умов праці та зайняттю нових ринкових ніш. За результатами вивчення світового досвіду встановлено, що податкове стимулювання є дієвим інструментом механізму забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств.

Список використаних джерел

1. Нікіфорова В. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. Інститут економіки промисловості НАН України. URL : <https://rating.zone/ekonomichnyj-ohljad-metallurhijnoi-haluzi-ukrainy/#>.
2. Зінченко С. Промислова політика і ГМК: світовий досвід для України. *GMK CENTER*. 2019. 32 с.
3. Тютченко С. М. Забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах трансформаційних змін в економіці. URL : http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss_%D0%A2%D1%8E%D1%82%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf.
4. Макагон Ю. В. Щодо стимулювання внутрішнього ринку збуту продукції підприємств

базових галузей регіонів Сходу України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/>.

5. Назар Бобицький. Втрати чи можливості: чим стане для України нова кліматична політика ЄС. *Європейська правда*. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/02/1/7119166/>.

6. Сіденко В. Р., Веклич О. О. Україна і політика протидії зміні клімату: економічний аспект : аналіт. доповідь ; за заг. ред В. Р. Сіденка та О. О. Веклич. Київ : Заповіт, 2016. 208 с.

7. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : Закон України від 12.12. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Nikiforova V. Reitynh. Biznes v ofitsiynkh tsyfrakh [Rating. Business in official figures]. Instytut ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy. URL: <https://rating.zone/ekonomichnyj-ohliad-metallurhijnoi-haluzi-ukrainy/#>. [in Ukr].

2. Zinchenko, S. (2019) Promyslova polityka i HMK: svitovy dosvid dlia Ukrainy [Industrial policy and mining and metallurgical complex: world experience for Ukraine]. GMK CENTER, 32 p. [in Ukr].

3. Tiutchenko, S. M. Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv v umovakh transformatsiynkh zmin v ekonomitsi [Ensuring economic security of enterprises in the conditions of transformational changes in the economy]. URL : http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss_%D0%A2%D1%8E%D1%82%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf. [in Ukr].

4. Makahon, Yu. V. Shchodo stymulivannia vnutrishnoho rynku zbutu produktii pidpriemstv bazovykh haluzei rehioniv Skhodu Ukrainy [Stimulation of the domestic market for products of enterprises of basic industries in the regions of the East of Ukraine]. Analitichna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/>. [in Ukr].

5. Nazar Bobytskyi. Vtraty chy mozhlyvosti: chym стане dlia Ukrainy nova klimatychna polityka YeS [Losses or opportunities: what will happen to Ukraine's new EU climate policy]. *Yevropeiska pravda*. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/02/1/7119166/>. [in Ukr].

6. Sidenko, V. R., Veklych, O. O. (2016) Ukraina i polityka protydyi zmini klimatu: ekonomichnyi aspekt [Ukraine and the policy of combating climate change: the economic aspect] : anali. dop. ; za zah. red. V. R. Sidenka ta O. O. Veklych. Kyiv : Zapovit, 208 p. [in Ukr].

7. Pro zasady monitorynhu, zvitnosti ta veryfikatsiyi vykydiv parnykovykh haziv [On the principles of monitoring, reporting and verification of greenhouse gas emissions] : Zakon Ukrainy vid 12.12. 2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>. [in Ukr].

ABSTRACT

Svitlana Tiutchenko. The analysis of tools that provide economic safety of enterprises. Today, the tasks of creating the system of economic security are particularly acute for the metallurgical industry, due to their being in in tough conditions to increase competition in the global market of metal products.

The global aim of this research is to analyze the state policies of the world's leading countries in the production of metal products to ensure the economic security of enterprises and develop practical recommendations for improving the economic security of domestic metallurgical enterprises. The influential tools of world practices were considered and analyzed for achieving this goal, also effective measures for domestic metallurgical enterprises were proposed through the modification of the mechanism of tax incentives.

Most domestic metallurgical enterprises have a high degree of backwardness from the level of world innovative production, high energy consumption, and low productivity. Threats are exacerbated by the ineffectiveness of Ukraine's economic security policy. To solve the problem of increasing competitiveness in the world market, enterprises are faced with the task of finding tools of world experience in ensuring economic security. These include tax preferences, quotas on import and export tariffs, state regulation of prices for metal products, government financial assistance.

We consider tax incentives, the introduction of a system of «green» certificates certifying the use of electricity from renewable sources, and «white» certificates issued during the implementation of energy efficiency projects to be an effective tool for domestic metallurgy. The proposed measures will contribute to the effectiveness of government policy to ensure the economic security of metallurgical enterprises and increase their viability in the current transition to an environmentally friendly economy.

Keywords: *economy, economic security, enterprise, policy, green certificate, taxes.*

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Андрущенко Тетяна Сергіївна – старший викладач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна), кандидат юридичних наук

Анісімов Дмитро Олексійович – викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Арешонков Віталій Володимирович – провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Бабакін Вадим Миколайович – викладач кафедри прикладної механіки та технологій захисту навколишнього середовища Національного університету цивільного захисту України (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Бабанін Вадим Валерійович – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Бабанін Сергій Володимирович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Бадалова Тетяна Геннадіївна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Бевз Світлана Іванівна – професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Білоус Світлана Іванівна – доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна), кандидат філософських наук, доцент

Бобрішова Лілія Володимирівна – доктор філософії в галузі права (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

Богатирьов Іван Григорович – професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне, Україна), доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Бодирєв Дмитро Анатолійович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Бойко Олексій Павлович – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Бондарчук Віталій Вікторович – кандидат юридичних наук (Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

Боняк Валентина Олексіївна – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Бортник Надія Петрівна – професор кафедри адміністративного та конституційного права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (м. Миколаїв, Україна), доктор юридичних наук, професор

Бублик Надія Сергіївна – старший викладач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії в галузі права

Василенко Анатолій Петрович – старший науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Васюк Алла Юріївна – помічник судді Чернівецького апеляційного суду (м. Чернівці, Україна)

Висоцький Олександр Юрійович – професор кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), доктор політичних наук, професор

Волков Юрій Михайлович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Волощук Оксана Троянівна – в.о. завідувача кафедри міжнародного та митного права Чернівецького юридичного інституту НУ «Одеська юридична академія» (м. Чернівці, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Гороховська Олена Володимирівна – заступник завідувача кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права Класичного приватного університету (м. Запоріжжя, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Гребенюк Андрій Миколайович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат технічних наук, доцент

Грибан Віталій Григорович – професор кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної

підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор біологічних наук, професор, Заслужений працівник народної освіти України

Грибан Марина Віталіївна – співробітник наукового відділу Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро, Україна)

Григоренко Володимир Андрійович – провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Грищенко Олександра Петрівна – старший викладач кафедри права, філософії та політології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (м. Чернігів, Україна), кандидат юридичних наук

Давлстова Ганна Василівна – асистент кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна)

Дараган Валерій Валерійович – завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Демичева Алла Валеріївна – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат соціологічних наук, доцент

Демура Марина Ігорівна – асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук

Дмитренко Емілія Станіславівна – професор кафедри адміністративного та фінансового права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Дрозд Олексій Юрійович – в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Дудоров Олександр Олексійович – завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування кримінальних правопорушень територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк Луганської обл., Україна), доктор юридичних наук, професор

Єфімов Володимир Веніамінович – доцент кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Єфімова Інна Веніамінівна – доцент кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Жбанчик Андрій Васильович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Завгородній Віталій Анатолійович – професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Завістовський Олег Дмитрович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Іваній Олена Миколаївна – завідувач кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми, Україна), кандидат педагогічних наук, доцент

Казначесв Дмитро Георгійович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Калюжна Аніта Олександрівна – слухач магістратури Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Каменський Дмитро Васильович – професор кафедри правознавства Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ Запорізької обл., Україна), доктор юридичних наук, доцент

Кириченко Віктор Миколайович – завідувач кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), кандидат історичних наук, доцент

Кириченко Олег Вікторович – ректор Дніпропетровського гуманітарного університету (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Кисельова Олена Іванівна – в.о. завідувача кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету, доктор юридичних наук, доцент

Киян Володимир Якович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент
Книженко Оксана Олександрівна – професор кафедри кримінального права та кримінології Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Коваленко Вячеслав Васильович – науковий співробітник наукової лабораторії соціологічного моніторингу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Ковбаса Володимир Миколайович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Комашко Володимир Володимирович – завідувач відділу правової та антикорупційної політики Центру безпекових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України

Комісаров Сергій Анатолійович – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Корнієнко Вікторія Володимирівна – доцент кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Корогод Світлана Володимирівна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Косиченко Олександр Олександрович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат технічних наук, доцент

Костецька Лариса Анатоліївна – старший судовий експерт Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Ковшелева Олена Олександрівна – доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту (м. Дніпро, Україна), кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент

Кубрак Руслан Миколайович – заступник начальника Територіально відокремленого відділення «Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби» (м. Кам'янське Дніпропетровської обл., Україна), кандидат юридичних наук

Кудінов Сергій Сергійович – головний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки та права Національної академії правових наук України» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Кузнецова Людмила Валеріївна – завідувач кафедри публічного та приватного права Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова (м. Черкаси, Україна), кандидат юридичних наук

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри адміністративного та фінансового права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Кучинська Ірина Вікторівна – провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат фармацевтичних наук

Кучук Андрій Миколайович – професор кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (м. Суми, Україна), доктор юридичних наук, професор

Ластовкін Владислав Анатолійович – старший викладач кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Лебедева Юлія Владиславівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Лисеюк Андрій Миколайович – головний спеціаліст Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Литвиненко Анастасія Олександрівна – викладач кафедри публічного та приватного права Східноєвропейського університету імені Рауфа Аблязова (м. Черкаси, Україна)

Литвинов Валерій Валентинович – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Логвиненко Борис Олексійович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лук'янчиков Борис Євгенович – доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Лук'янчиков Євген Дмитрович – професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лукомська Аліна Андріївна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ляшенко Валентина Петрівна – професор кафедри екології та безпеки життєдіяльності Луганського національного аграрного університету (м. Северодонецьк Луганської обл., Україна), доктор біологічних наук, професор

Макушев Петро Васильович – професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Маркова Олена Олегівна – доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Суми, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Мельниченко Андрій Валерійович – заступник начальника слідчого управління Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області – начальник відділу розслідування злочинів, скоєних проти життя та здоров'я особи, кандидат юридичних наук

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Мирошніченко Володимир Олексійович – професор кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат технічних наук, доцент

Михайлов Владислав Олексійович – інспектор відділу тактико-спеціальної підготовки ППСПОП «Дніпро-1», кандидат юридичних наук

Мінакова Євгенія Валеріївна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Мітченко Катерина Вікторівна – старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Можечук Люся Василівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії в галузі права

Моїсеєнко Денис Миколайович – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Мороз Віта Петрівна – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Наливайко Лариса Романівна – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Наумчак Олена Михайлівна – ад'юнкт науково-організаційного відділення Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова (м. Житомир, Україна)

Недря Кирило Михайлович – завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат історичних наук

Некlesa Олександр Вікторович – викладач кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Никифорова Олена Анатоліївна – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат біологічних наук

Нізовцев Юрій Юрійович – провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Обушенко Наталія Миколаївна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Омаров Єрбол Агібаєвич – головний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідницького інституту Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, доктор філософії

Орловська Наталя Анатоліївна – професор кафедри кримінального та адміністративного права Одеського національного морського університету (м. Одеса, Україна), доктор юридичних наук, професор

Охріменко Сергій Антонович – завідувач лабораторії інформаційної безпеки Молдовської економічної академії (м. Кишинів, Молдова), доктор економічних наук, професор

Павлова Наталія Валеріївна – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Палковський Євген Станіславович – кандидат економічних наук (Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

Парфіло Олег Анатолійович – начальник відділу Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Паршин Юрій Іванович – професор кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Пастух Ігор Дмитрович – завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Піріг Ігор Володимирович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Подзолкова Тетяна Юріївна – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії (PhD) Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна)

Покайчук Віталій Ярославович – завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Поливанюк Василь Дмитрович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Порохнявий Андрій Вікторович – викладач кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Приловський Володимир Володимирович – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Примаков Каміль Юрійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Пузирьов Михайло Сергійович – начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів, Україна), доктор юридичних наук, старший дослідник

Раджумарі Міна – доктор філософії в галузі психології (Психологічний Університет Делі, Індія)

Рам Мохан Сінгх – доцент кафедри фізичного виховання та спорту Університету Пондичері (Індія), доктор філософії

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Рибалкін Андрій Анатолійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Рибальченко Людмила Володимирівна – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат економічних наук, доцент

Рижков Едуард Володимирович – завідувач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, професор

Савчук Владислава Сергіївна – викладач кафедри інформаційних спеціальних операцій Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова (м. Житомир, Україна), кандидат технічних наук

Саксонов Владислав Борисович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Самотуга Андрій Валерійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Самчинська Оксана Андріївна – аспірант, викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

Санакосв Дмитро Борисович – завідувач кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат

юридичних наук, доцент

Сегеда Василь Михайлович – начальник центру професійної підготовки Територіально відокремленого відділення «Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби» (м. Кам'янське Дніпропетровської обл., Україна)

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Сердюк Лілія Миколаївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Сидоренко Андрій Антонович – студент Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Скиба Елеонора Костянтинівна – професор кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософських наук, професор

Скрипченко Грина Тарасівна – завідувач кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат наук з фізичного виховання та спорту

Скрябін Олексій Миколайович – професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Класичного приватного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Слотвінська Наталія Дмитрівна – доцент кафедри кримінального права та процесу Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна), кандидат юридичних наук

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Соколенко Юлія Миколаївна – старший викладач кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна)

Солдатенко Олена Анатоліївна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Спіцина Ганна Олександрівна – завідувач кафедри права Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор

Счастливец Віктор Іванович – старший викладач кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Тертишник Володимир Митрофанович – професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор, академік Академії політичних наук України

Тетерятник Ганна Костянтинівна – завідувач кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Тіщенко Валерій Володимирович – завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, Україна), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Ткач Юлія Олегівна – ад'юнкт кафедри кримінального права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Тютченко Світлана Миколаївна – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат економічних наук, доцент

Федченко Володимир Михайлович – професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Філімонов Владислав Олександрович – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Фоменко Андрій Євгенович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України

Фурса Вадим Вікторович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Фурфаро Рікардо Даніель – викладач факультету права та соціальних наук Університету бізнесу та соціальних наук (м. Буенос-Айрес, Аргентина), доктор права

Халапсіс Олексій Владиславович – завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор

філософських наук, професор

Хмель Олена Станіславівна – викладач кафедри патологічної фізіології Дніпровського державного медичного університету (м. Дніпро, Україна), кандидат медичних наук

Хмель-Дунай Галина Миколаївна – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпровського гуманітарного університету (м. Дніпро, Україна), кандидат біологічних наук, доцент

Хрестинченко Надія Петрівна – професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль, Україна), доктор юридичних наук, професор

Хрідочкін Андрій Вікторович – професор кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Царьов Олександр Дмитрович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат педагогічних наук

Царьова Ірина Валеріївна – професор кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філологічних наук, доцент

Цимбалюк Святослав – курсант Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова (м. Житомир, Україна)

Чаплинський Костянтин Олександрович – завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Чепіжко Анастасія Анатоліївна – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Чечель Анастасія Олександрівна – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шаблистий Володимир Вікторович – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Шамара Олександр Володимирович – радник директора Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент

Шапавалов Роман Анатолійович – кандидат економічних наук (Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

Шевченко Сергій Іванович – директор Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Шевяков Олексій Володимирович – професор кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор психологічних наук, професор

Шестопалов Роман Миколайович – прокурор відділу нагляду за додержанням законів органами СБУ та Державної прикордонної служби Дніпропетровської обласної прокуратури (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Шинкар Тетяна Ігорівна – суддя Восьмого апеляційного адміністративного суду (м. Львів, Україна), кандидат юридичних наук

Шинкаренко Ігор Ростиславович – професор кафедри права Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, професор

Шинкаренко Інна Олександрівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Шостак Роман Миколайович – кандидат технічних наук (Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

Шуміло Олексій Михайлович – доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Юнін Олександр Сергійович – перший проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Юр'єв Денис Сергійович – викладач кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Юрчишин Василь Миколайович – завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту НУ «Одеська юридична академія» (м. Чернівці, Україна), доктор юридичних наук, професор

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2021

Спеціальний випуск № 2 (115)

Українською та англійською мовами

Редактори, оригінал-макет:

С. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Редактори:

Л. В. Марценюк, Н. В. Леонова, О. М. Врублевська

Дизайн – *С. В. Лобань*

Підп. до друку 28.01.2022. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 58,50. Обл.-вид. арк. 59,75. Тираж – 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018